

გიორგი სოსიაშვილი

არბო, პარიზი, ლიმა...

GIORGI SOSIASHVILI

ARBO, PARIS, LIMA...

გიორგი სოსიაშვილი

არბო, პარიზი, ლიმა...

Giorgi Sosiashvili

Arbo, Paris, Lima...

გიორგი სოსიაშვილი
Giorgi Sosiashvili

არბო, პარიზი, ლიმა
Arbo, Paris, Lima

არბოს ისტორიიდან
ყურულოების და მაქარაშვილების
ოჯახური მეხსიერება

*From the history of Arbo
The family memory of Juruli's and
Makarashvili's*

თბილისი - 2021
Tbilisi, 2021

ნაშრომში დოკუმენტურ და ნარატიულ წყაროებზე დაყრდნობით შესწავლილია პატარა ლიხვის ხეობაში თავისი სიძველეებით გამორჩეული სოფლის – არბოს წარსული, მისი მდებარეობა, ეთნიკური სახე და პოლიტიკური ისტორია, მატერიალური კულტურის ძეგლები და საეკლესიო სიწმინდეები. აღნიშნულ სოფელში მცხოვრები დამოუკიდებელი საქართველოს პირველი რესპუბლიკის მთავრობის წევრის - გიორგი ჟურულის ოჯახის თავგადასავალი. აქვე, გარკვეული ადგილი ეთმობა ჟურულებთან ჩასიძებული, არბოში მცხოვრები ქართველი გენერლის ილია მაქარაშვილის და მისი ოჯახის წევრების ცხოვრებას და მოღვაწეობას. ჟურულებმა და მაქარაშვილებმა უმნიშვნელოვანესი წვლილი შეიტანეს ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკურ, კულტურულ და საზოგადოებრივ ცხოვრების განვითარებაში. XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში სოფელ არბოში არსებული მათი საცხოვრებელი ქართული ინტელექტუალური ელიტის თავშეყრის ადგილს წარმოადგენდა. მდიდარი საარქივო მასალა დაგვეხმარა მეტ-ნაკლებად გაგვეცოცხლებინა იმ ოჯახების საქმიანობა, რომლებიც დღეს სამწუხაროდ მივიწყებულია და ახალმა თაობამ მათზე თითქმის არაფერი იცის. ჟურულების და მაქარაშვილების შთამომავლები საფრანგეთსა და პერუში ცხოვრობენ. წინამდებარე წიგნი, ვფიქრობთ, ინტერესს აღუძრავს ჩვენს საზოგადოებას გამორჩეული მოღვაწეების შესახებ და თავის მოკრძალებულ წვლილს შეიტანს სახელოვანი ოჯახების მემკვიდრეთა სამშობლოსთან კიდევ უფრო მჭიდრო ურთიერთობის და საკუთარ ფესვებთან დაახლოვების საქმეში.

რედაქტორები: **ოთარ ჯანელიძე**, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

მირიან ხოსიტაშვილი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

რეცენზენტები: **პაატა ნაცვლიშვილი**, სოციალურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

ნიკო ჯაგახიშვილი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

ტექსტის თარგმანი: **ზურაბ ზურაბაშვილი**

ტექ. რედაქტორი: **შალვა მურადაშვილი**

შესავალი

აქედან ხელის გაწვდენაზე მდ. პატარა ლიახვი. მაღლობიდან შესანიშნავად მოჩანს ისტორიული ქორდითირიკოს ხევი, მისი თვალწარმტაცი ჭალა. მდ. პატარა ლიახვის ხეობის გაღმა მხარეს ძველთაძველი ქართული სოფლებია შეფენილი. მათ შორის პირველივეა მერეთი, სოფელი სადაც დიდი ქართველი მოღვაწე - დიმიტრი ყიფიანი დაიბადა. სწორედ ეს სოფელი იყო სამშობლოსთვის თავშეწირული რაინდის დედულებით. ოღონაჲ ქვემოთ, კარბია, რომელსაც “მატიანე ქართლისაჲ” იხსენიებს. ანონიმი ისტორიკოსის გადმოცემით, “დიდი თურქობის” დროს აქ იღვა სელჩუკთა უზარმაზარი ლაშქარი ალფ-არსლანის მეთაურობით. კარბში გაატარეს ბავშვობა გამოჩენილმა ქართველმა მეცნიერმა, მწერალმა და ლიტერატურათმცოდნემ ვახტანგ კოტეტიშვილმა და მისმა ძმამ - უნიჭირებმა პროზაიკოსმა ლადომ. ეს შემთხვევითი არ იყო. კარბიდან ბრძანდებოდა კოტეტიშვილების დედა, ქალბატონი ეკატერინე ბიძინაშვილი. ოღონაჲ ზემოთ კოშკაა, პატარა ლიახვის ხეობის ერთ-ერთი გამორჩეული სოფელი, სადაც დაიბადა და გაიზარდა ქართული სცენის მშვენიერ ელისაბედ ჩერქეზიშვილი. არბოდან მზირალი თვალსაწიერი სოფელ კოშკათი არ სრულდება. დღეს იქ მავთულხლართია გაველებული და საოკუპაციო ხაზს იქით, დისევის და კულბითის სიახლოვეს რუსული სამხედრო ბაზა მოჩანს. დისევმა საქართველოს მართლმადიდებელ სამოციქულო ეკლესიას ოქროპირიძეთა საგვარეულოდან რამდენიმე წმინდანი უბოძა. ამ სოფლის მკვიდრი იყო საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ლეონიდე. დისევის წიაღში იშვა ილია ჭავჭავაძის სულიერი მოძღვარი ალექსანდრე ოქროპირიძე... იქვე კულბითია, სადაც ბავშვობა გაატარა ერეკლე მეორის ვაჟმა იულონ ბატონიშვილმა. სოფელი, რომლის სახელი XI საუკუნის დიდი საეკლესიო მოღვაწის მელქისედეკ კათალიკოსის სვეტიცხოვლისადმი ბოძებული “დაწერილის” თანახმად, თავდაპირველად პატარა ლიახვის ხეობის გაღმა მხარის ერთ ნაწილს ერქვა. ეს ადგილები ოდესღაც მცხეთის საყდრის საკუთრება იყო. არბოც საოკუპაციო ხაზთან მდებარე სოფელია. მავთულხლართს მიღმა მოექცა მრავალი ისტორიული ადგილი: ქვაფთა, თუ წითელი საყდარი, ქსუისი თუ ისტორიული ჭარები... ჩვენი საზოგადოების დიდი ნაწილისთვის ცნობილია, რომ არბოში დაიბადა გამოჩენილი ქართველი ხალხოსანი მწერალი ნიკო ლომოური, რომელმაც ბავშვობა მშობლიურ სოფელში გაატარა. არბოშივე ცხოვრობდა ამ სოფელში ჩასიძებული ცნობილი პროზაიკოსი და პუბლიცისტი ანტონ ფურცველაძე. ყველაზე მეტად კი ქართულ საზოგადოებაში არბო აქ არსებული წმინდა გიორგის ორი ტაძრით და გერისტობის დღესასწაულით არის ცნობილი. არ მოიძებნება ქართლში (და არამარტო ქართლში) მორწმუნე, რომელსაც არბოს წმინდა გიორგის ტაძარი არ მოელოცოს. ეს უდიდესი სალოცავი გერის წმინდა გიორგის უმცროს ძმად ითვლება და რაკი დღეს გერი საოკუპაციო ხაზს მიღმაა, მლოცველები გერისტობის დღესასწაულს არბოს წმინდა გიორგის კარზე აღნიშნავენ. როგორც ითქვა, არბოში წმინდა გიორგის ორი ტაძარია. ერთი მათგანი, სავარაუდოდ, X საუკუნის ნაგებობაა, ხოლო მეორე, გუმბათოვანი ეკლესია შედარებით

გვიანდელია. მისი მშენებლობა XIX საუკუნის I ნახევარში დაიწყო და იმავე საუკუნის 90-იან წლებში დასრულდა. წმინდა გიორგის დიდ ტაძარში არაერთი საფლავის ქვაა შემორჩენილი. აქ რამდენიმე სასულიერო პირია დაკრძალული, რომლებიც თავის დროზე არბოში მოღვაწეობდნენ. ტაძარში სასულიერო პირთა წარწერიანი საფლავების ქვების გარდა სხვა ეპიტაფიებიც არის შემორჩენილი. ჩვენი საზოგადოების დიდმა ნაწილმა არ იცის, რომ არბოს ტაძარში განისვენებენ დამოუკიდებელი საქართველოს პირველი რესპუბლიკის ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის მინისტრის გიორგი ჟურულის მშობლები: დურმიშხანი და ქეთევანი. აქვე მიუბარებიათ მიწისთვის გიორგი ჟურულის უდროოდ გარდაცვლილი ძმები: ლუარსაბი და ანდრია. ბათუმის პირველი პოლიცემისტერის - დურმიშხან ჟურულის და მისი მეუღლის - ბათუმის თეატრის დამაარსებლის ქეთევან ნამორაძის გვერდით კი მათი ქალიშვილის - ნინოს მეუღლის, არბოში ჩასიძებული ქართველი სამხედრო მოღვაწის, 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის მონაწილის, გენერალ ილია საყვარელას ძე მაქარაშვილის სამუდამო განსასვენებელია. შუა ასაკში გარდაცვლილი გენერლის გვერდით დაუკრძალავთ 1918 წლის იანვარში შამქორის შეტაკებისას დაღუპული მისი ვაჟი ნიკოლოზი (ნიკუშა). არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში დაკრძალული მოღვაწეების შესახებ ისევე, როგორც სხვებმა, მეც ბევრი არაფერი ვიცოდი. ადგილობრივი მკვიდრთა მეხსიერებას მქრალად შემორჩა არბოელი ჟურულების და მაქარაშვილების ისტორია. გადმოცემით, ყველაზე მეტად მაინც გიორგი ჟურულის მამის - დურმიშხანის შესახებ მოგიყვებინა. მისი გარდაცვალების შემდეგ საუკუნეზე მეტი გავიდა, მაგრამ აქაურებს მაინც ახსოვთ კაცთმოყვარე, გლეხებზე გადაგებული აზნაურის სახელი, რომელიც უშურველად ეხმარებოდა გაჭირვებულ თანასოფლელებს. ჟურულების და მაქარაშვილების დიდი ოჯახის შესახებ კიდევ ერთი უტყვი მოწმეა სოფელში, წმინდა გიორგის გუმბათიანი ტაძრის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მხარეს, მწერალ ანტონ ფურცკელაძის სასახლის სიახლოვეს არსებული ჟურულების და მაქარაშვილების ორსართულიანი, აივნისანი საცხოვრებელი სახლის ორი კედლის ფრაგმენტი. სწორედ ამ სახლში ცხოვრობდა დურმიშხან ჟურულის ოჯახი. ამ სახლში დამკვიდრდა და აქვე დაასრულა სიცოცხლე დურმიშხანის ქალიშვილის ნინო ჟურულის მეუღლემ - გენერალმა ილია მაქარაშვილმა. თავისი დახვეწილობით და სილამაზით გამორჩეული პირველი ქართველი პროფესიონალი არქიტექტორის სიმონ კლდიაშვილის მიერ დაპროექტებული სახლი, XX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის იმპერიის საერთაშორისო საფოსტო ბარათებზე იყო გამოსახული. ეს სახლი ორი საუკუნის (XIX–XX) მიჯნაზე საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრების ერთ-ერთი გამორჩეული კერა იყო. აქ ხშირად ჩამოდიოდნენ: ილია ჭავჭავაძე, ივანე მანაბელი, ნიკო ლომოური, დავით კლდიაშვილი... საბჭოთა ხელისუფლების მოსვლის შემდეგ გიორგი ჟურული - პირველი რესპუბლიკის მთავრობის წევრი ემიგრაციაში წავიდა და ცხოვრება საფრანგეთში დაასრულა. ემიგრაციაში გაგრძელდა მაქარაშვილების შთამომავლების მოღვაწეობაც. გენერალ ილია მაქარაშვილის ვაჟი - მიხეილი სასწავლებლად საფრანგეთში გაემგზავრა და იქვე დამკვიდრდა. მისი ვაჟი - გოგი კი

საცხოვრებლად სამხრეთ ამერიკის კონტინენტზე, კერძოდ, პერუს დედაქალაქში გადავიდა და ოჯახთან ერთად დღემდე ლიმაში ცხოვრობს. არბოს მცხოვრებლებს არბოელ მაქარაშვილების პერუში მოღვაწეობის შესახებ ფრაგმენტული და არაზუსტი ცნობები გააჩნიათ. გენერლის შთამომავლის სამხრეთ ამერიკაში საცხოვრებლად წასვლას ისინი საბჭოთა ხელისუფლების აგრესიას უკავშირებენ, რაც არასწორი ინფორმაციაა, თუმცა მათ მესხიერებას მაქარაშვილების ოჯახზე თავსდატყვილი ბოლშევიკური რეპრესიები ასეთი სახით შემორჩა. სინამდვილეში, საბჭოთა ხელისუფლებამ მაქარაშვილებს სახლი წაართვა და გენერლის ქვრივი ნინო ჟურული სოფლიდან გააძევა. იგი ანდერძის მიუხედავად, გარდაცვალების შემდეგ წმინდა გიორგის ტაძარში ქმარ-შვილის გვერდით არ დაკრძალეს და ქველმოქმედებით ცნობილ ქალბატონს, რომლის სახელსაც მრავალი დიდი საქმე უკავშირდება (მათ შორის “ვეფხისტყაოსნის” გერმანულ ენაზე თარგმნის ინიაციტივა და ხელშეწყობა), სამუდამო განსასვენებელი სოფლის სასაფლაოზე მიუჩინეს. ჩამორთმეული სახლი მოგვიანებით დურმიშხან ჟურულის შვილიშვილმა, გენერალ ილია მაქარაშვილის ქალიშვილმა ირინა მაქარაშვილმა დაიბრუნა. ვინაიდან ირინა მაქარაშვილს და მის მეუღლეს ანატოლი კიზირიას მემკვიდრე არ ჰყავდათ, მათ თავიანთი ქონება ანდერძით ილია მაქარაშვილის ძმის შვილთაშვილს - მერაბ მაქარაშვილს გადასცეს, თუმცა მოგვიანებით, არბოში არსებული უმშვენიერესი სახლი მაქარაშვილების მოსამსახურებმა დაისაკუთრეს. მაქარაშვილების ქონება განადგურდა, დღეს ამ საცხოვრებლის მხოლოდ ორი კედელია დარჩენილი... არბოს მკვიდრმა უკვე ხანდაზმულმა ს. მაისურაძემ ჩემთან საუბარში, ბავშვობის წლები გაიხსენა. მის მესხიერებას კარგად შემორჩენოდა ზაფხულობით არბოში თავის ფუძეზე მყოფი არისტოკრატიული იერისა და ხმის მქონე ქალბატონი ირინა და მისი მეუღლე ცნობილი მეცნიერი ანატოლი კიზირია, რომელმაც მეუღლის საპატივსაცემოდ არბოელებს ჰიდროელექტროსადგური აუშენა და სოფელი სასმელი წყლით მოამარაგა. ს. მაისურაძემ საუბარში თბილისში მცხოვრები, ილია მაქარაშვილის შთამომავალი მერაბ მაქარაშვილიც ახსენა. სურვილი ჩვენი საზოგადოებისთვის გაგვეცოცხლებინა მივიწყებული ცნობილი ოჯახების ისტორია კიდევ უფრო გავეიმდაფრდა. ცნობილი ჟურნალისტის, მოგზაურის, ქართული ემიგრაციის, ქართული სპორტისა და ოლიმპიური მოძრაობის ისტორიის თვალსაჩინო მკვლევრის პაატა ნაცვლიშვილის (სწორედ მან გამოაქვეყნა პირველად ცნობები პერუში, კერძოდ, ლიმაში მცხოვრებ მაქარაშვილების შთამომავლებზე. წინამდებარე წიგნის სახელწოდების შერჩევას ვისარგებლეთ პაატა ნაცვლიშვილის სტატიით: “მაქარაშვილები: არბო, პარიზი, ლიმა... არბო!”. გაზ. “სამშობლო”, მაისი, 1992) დახმარებით ქალბატონ ლელა მაქარაშვილს (მერაბ მაქარაშვილის ქალიშვილი) დაეუკავშირდით. მან თბილისში, პეტრიაშვილის ქუჩაზე თავის საცხოვრებელ ბინაში მიგვიწვია, სადაც დღემდე ინახება გენერალ ილია მაქარაშვილის ოჯახის ნაქონი უძვირფასესი ნივთები. როგორც აღმოჩნდა, მერაბ მაქარაშვილის ოჯახშია დაცული ჟურულების და მაქარაშვილების მოღვაწეობის ამსახველი არაერთი მნიშვნელოვანი დოკუმენტი, უნიკალური ფოტოები. უკვე რამდენიმე წელია ქალბატონი ლელა

თავდაუზოგავად იბრძვის სამართლიანობის აღსადგენად: დაიბრუნოს მაქარაშიელების ყოფილი მოსამსახურეებისაგან მიტაცებული სახლი (დღეს უკვე დანგრეული) და საკარმიდამო ნაკვეთი, სადაც ერთ დროს გენერლის მეუღლეს ნინო ჟურულს არაჩვეულებრივი ხეხილის ბაღი ჰქონდა გაშენებული. მიუხედავად მრავალგზის მცდელობისა, ლელა მაქარაშიელი დღემდე ვერ ახერხებს ამ ისტორიული ნაგებობის და წინაპართა ფუძის დაბრუნებას. მას თავისი დიდი ოჯახის მეხსიერების თითოეული ფურცელი საგულდაგულოდ აქვს შენახული. ქალბატონი ლელა მაქარაშიელი დღემდე ურთიერთობს სამხრეთ ამერიკაში მცხოვრებ ნათესავებთან. სწორედ მისი დახმარებით დავუკავშირდით პერუში ბატონ გიორგი (გოგი) მაქარაშიელს. ბატონმა გოგიმ საგანგებოდ დაწერა და გადმოგვიგზავნა თავისი ოჯახის ისტორია, რისი აღდგენაც მოახერხა 90-ს მიტანებული მოსუცის მეხსიერებამ. ლელა მაქარაშიელმა დაგვაკავშირა ასევე საფრანგეთში, კერძოდ, პარიზში მცხოვრებ გიორგი ჟურულის შთამომავალთან – სედრიკ დესბოსთან, რომელიც საქართველოში გასული საუკუნის 90-იან წლების ბოლოს იმყოფებოდა. პირველი რესპუბლიკის ფინანსთა მინისტრის შთამომავალმა უშურველად გადმოგვცა გამოჩენილი წინაპრის შესახებ ოჯახში დაცული რამდენიმე ფოტო და საგვარეულოს გენეალოგია. ჟურულების და მაქარაშიელების არქივი, როგორც ქალბატონმა ლელამ განგვიმარტა, მერაბ მაქარაშიელს გასული საუკუნის 80-იან წლებში საქართველოს კინოს, მუსიკის და თეატრის მუზეუმისთვის გადაუცია. სწორედ ამ საარქივო მასალებზე წვდომის საშუალება მოგვცა ხელოვნების სასახლის დირექტორმა, ცნობილმა ისტორიკოსმა და საზოგადო მოღვაწემ გიორგი კალანდიამ. საარქივო დოკუმენტების გაცნობის შემდეგ თვალწინ გადაგვეშალა ჟურულების და მაქარაშიელების, ამ ბრწყინვალე ოჯახების წარმომადგენელთა მოღვაწეობა, რამაც ქართული საზოგადოების პოლიტიკურ და სულიერ ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი კვალი დატოვა. სახელოვანი წინაპრების ბიოგრაფიული ეპიზოდების და საზოგადოებრივ სარბიელზე საქმიანობის წარმოჩენა პროექტის (მონოგრაფია, დოკუმენტური ფილმი) მიზნად დავსახეთ, რომლის დაფინანსებისთვის გულწრფელ მადლობას მოვასხენებთ გორის მერიას (მერი კონსტანტინე თავზარაშიელი), კერძოდ, კულტურის სააგენტოს (ხელმძღვანელი ბატონი გელა კაპანაძე). მონოგრაფიაზე: “არბო, პარიზი, ლიმა” მუშაობისას გაწეული დახმარებისთვის მადლიერებით გვინდა მოვიხსენიოთ საქართველოს საგანგებო და სრულფუნქციანი დესპანი საფრანგეთის რესპუბლიკაში, ბატონი გონა ჯავახიშიელი, გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის თანამშრომლები: ვიქტორ ქარქაშიაძე და გიორგი ყაზიშიელი, მონოგრაფიის ინგლისურ ენაზე მთარგმნელი, გორის უნივერსიტეტის საერთაშორისო ურთიერთობის სამსახურის უფროსი ზურაბ ზურაბაშიელი. წიგნის გამოცემისთვის გვსურს, განსაკუთრებული მადლობა გადაუხადოთ საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის დირექტორს, ცნობილ ქართველ მწერალს, ბატონ გიორგი კეკელიძეს. მაქარაშიელების საგვარეულოს ისტორიაზე მუშაობისას საქმიანი რჩევებისთვის მადლობას მოვასხენებთ, ბატონ ვახტანგ ცაბაძეს. წინამდებარე წიგნი მივიწყებულ მოღვაწეთა საქმიანობის გაცოცხლების მოკრძალებული ცდაა.

არბოს ისტორიიდან

არბოს მდებარეობა

არბო ერთ-ერთი უძველესი სოფელია შიდა ქართლში.¹ იგი მდ. პატარა ლიახვის შუა წელზე მდებარეობს. არბოს შესახებ ვახუშტი ბატონიშვილი წერს: „ვარიანს ზეით ერთვის ლიახუს აღმოსავლეთიდან პატარა ლიახვ. ამის გამო ეწოდა დაბასა შერთული. ვანათამდე არს ვენახიანი, ხილიანი, დაბნებიანი და მრწყველი ველთა გორს ზეითისა, მეჯუდის მდინარისა და პატარას ლიახუს შუათთა, გუერდისძირამდე. შერთულს ზეით არს ეკლესია არბო-წმიდისა, სასწაულთმოქმედი, პატარა ლიახვს კიდეზე, დასავლით“. ვახუშტი სქოლიოში დასძენს: “გვონებ აქა ტვილელის აბოს ნაწილსა და სახელსა ზედა მისსა აღმენებულსა და სასწაულსაც მის მიერ”.² როგორც მისი სიტყვებიდან ჩანს, ვახუშტი აქ უფრო გადმოცემას ეყრდნობა, რაც, სავარაუდოა, რომ მისი სამეცნიერო ექსპედიციის წევრებმა ადგილობრივი მოსახლეობისაგან ჩაიწერეს. საინტერესოა, რომ სოფელ არბოს ის “არბო-წმიდის” სახელით იხსენიებს. ტერიტორიას, რომელსაც პატარა ლიახვის ხეობა მოიცავდა, შუა საუკუნეების განმავლობაში ქვეყნის სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში განსაკუთრებული დატვირთვა ჰქონდა. ამას განაპირობებდა მისი სტრატეგიული მდებარეობა. ადრეფეოდალურ ხანაში პატარა ლიახვის ხეობა ორ ნაწილად იყოფოდა. მისი ქვემო ნაწილი საისტორიო წყაროებში, კერძოდ, VII ს. ანონიმურ სომხურ გეოგრაფიაში ქორდითირიკოს სახელით იხსენიება.³ აღნიშნულ გეოგრაფიაში ქორდითირიკოს ხევთან ერთად გვხვდება: „ღვანის ხევი, აჩაბეთის ხევი, საცხუმეთი”.⁴ დასახელებული ხეხევი, ადრეფეოდალურ პერიოდში, ადმინისტრაციულ ერთეულებს წარმოადგენდნენ. სომხური გეოგრაფიის მიხედვით, აღნიშნული ხეხევი მტკვრის ჩრდილოეთ მხარეს იყო. ს. კაკაბაძე მიუთითებს, რომ სომხურ ტექსტში მოხსენიებული „ქორდითიკორის ხევი“ ენობრივი დამახინჯებით არის წარმოდგენილი და ეს ტერმინი გვერდისძირის ხევს უნდა გულისხმობდეს.⁵ ტერმინი “გვერდისძირი” არაერთ ავტორთან გვხვდება. იოანე ბატონიშვილი პატარა ლიახვის ხეობის ქვემო წელზე არსებულ სოფლებს გვერდისძირს მიაწერს, მათ შორის არბოსაც: „ქ. ძევერა მო-

1 არბოს ისტორიის შესახებ იხ. გ. სოსიაშვილი, სოფელ არბოს ისტორიიდან, მასალები საქართველოს სოფლების ისტორიისათვის, ტ. I, თბ., 2019, გვ. 102-147.

2 ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 369.

3 ს. კაკაბაძე, ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები, საისტორიო მოამბე, წიგნი I, თბ., 1924, გვ. 40.

4 მ. ცოტნიაშვილი, ცხინვალის ისტორია, ცხინვალი, 1986, გვ. 45; ს. კაკაბაძე, ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები, საისტორიო მოამბე, წიგნი I, თბ., 1924, გვ. 40.

5 ს. კაკაბაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 40.

სახლე, ქ. შერთული მოსახლე, ტყვიავი მოსახლე, ქ. კარბი მოსახლე, ქ. ქორდი, ქ. დიცი მოსახლე, ქ. არბო მოსახლე, ქ. ქვაბთა მოსახლე, ქ. სარაბუკი მოსახლე, ქ. ვანათი მოსახლე, ქ. სათიხარი მოსახლე, ქ. დისევი მოსახლე, ქ. კულბითი მოსახლე, ქ. მერე მოსახლე ...ესე სოფლები გვერდისძირს მიეწერებოდნენ იულონ ბატონიშვილს ეჭირა, ახლა ქსნის ერისთავთა აქუთ”⁶ პროფ. ჯ. გვასალიას განმარტებით, გვერდისძირი ეწოდება პატარა ლიახესა და მეჯუდას შუა წელს შორის მდებარე ტერიტორიას.⁷ სომხურ გეოგრაფიაში აღნიშნულია, რომ ქორდითირიკოს ხევი მდებარეობდა საცხუმეთამდე, რომელიც „კაკასიონის” ძირშია, აქედან გამოდის ლიახვი, რომელიც მოდის სამხრეთისკენ და მტკვარს ერთვის.⁸ ადრევეოდალურ პერიოდში, როდესაც ქართლი დაყოფილი იყო ადმინისტრაციულ ერთეულებად – ხეუბნად (რასაც სომხური გეოგრაფიაც ადასტურებს), საცხუმეთი გაცილებით ფართო ტერიტორიას მოიცავდა.⁹ როგორც პროფ. ჯ. გვასალია განმარტავს, საცხუმეთში პატარა ლიახვის მარჯვენა ნაპირი შედიოდა.¹⁰ ქორდითირიკოს ხევი იყო არა მარტო სოფელი ქორდი და მისი მიდამოები, არამედ გაცილებით ვრცელი ტერიტორია, პატარა ლიახვის მარჯვენა სანაპირო ზოლი, საცხუმეთამდე.¹¹ მოგვიანებით, ქორდითირიკოს როგორც ხევის აღმიშენელი სახელი დავიწროვდა და საბოლოოდ ერთ-ერთი სოფლის – “ქორდის” სახელით შემორჩა, ხოლო “საცხუმეთი”, პატარა ლიახვის ხეობის ზემო წელზე არსებული სოფელ “საცხენეთის” სახით ტრანსფორმირდა. მდ. პატარა ლიახვის მარცხენა ნაპირს, მერმინდელი “გვერდისძირის” ნაწილს, იქ სადაც სოფლები დისევი და კულბითია, “კურბითი” ეწოდებოდა. ამას გვაფიქრებინებს XI საუკუნის მცხეთის საბუთი, რომლის მიხედვითაც მელქისედეკ კათალიკოსმა სვეტიცხოველს არაერთი სოფელი შეწირა. სწორედ ამ დოკუმენტში იხსენიება ტოპონიმი “კურბითი”. საბუთში, რომელიც ნ. ბერძენიშვილმა აღადგინა, ვკითხულობთ: „და/ქართლს: მონასტერი პადავრად ოთხითა სოფლითა, და ცუქითი შესავალითა მისითა ყინცუისი შესავალითა მისითა, და შინდებისა ნახევარ[ი, და] კურბითს სააზნაუროდ კარგი სოფელი...”¹² როგორც მელქისედეკის “დაწერილი-

6 იოანე ბაგრატიონი, ქართლ-კახეთის აღწერა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თინა ენუქიძემ და გურამ ბედოშვილმა, თბ., 1986, გვ. 40.

7 ჯ. გვასალია, აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები, თბ., 1983, გვ. 25.

8 ს. კაკაბაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 40; მ. ცოტნიაშვილი, ცხინვალის ისტორია, გვ. 46.

9 კ. ხარაძე, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია, შიდა ქართლი, თბ., 1992, გვ. 137; ს. მარლიშვილი, ორბოძალელთა ფეოდალური საგვარეულო, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, VI, თბ., 1982, გვ. 61.

10 ჯ. გვასალია, აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები, თბ., 1983, გვ. 25.

11 ს. კაკაბაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 40.

12 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. IV, თბ., 1967, გვ. 283.

დან” ჩანს, “კურბითი” პატარა ღიახვის ხეობის გარკვეული ნაწილის სახელწოდება იყო, სადაც რამდენიმე სოფელი შედიოდა. მელქისედეკს სვეტიცხოვლისთვის “კურბითში” არსებული “სააზნაურო კარგი სოფელი” შეუწირავს. კათალიკოს მელქისედეკის მიერ სვეტიცხოვლისათვის კულბითის შეწირვას ადასტურებს “მატიანე ქართლისაჲ”: „შემდგომად ამისა წმიდამან მეუფემან კათალიკოს-პატრიარქმან მელქისედეკ მოიგო ქართლს: მონასტერი პალავრა ოთხითა სოფლითა; და ცუქითი შესავლითა მისითა; ყინცვისი შესავლითა მისითა; შინდების ნახევარი; კურბითის სააზნაურო კარგი სოფელი ერთი”.¹³ თ. ჟორდანიას მიერ გამოქვეყნებულ მელქისედეკ კათალიკოსის იმავე სიგელში არასწორად იკითხებოდა: „კურბითს: რა: აზნაური, კარგი სოფელი ერთი”.¹⁴ ეს ადგილი, ისევე, როგორც ტექსტის სხვა ადგილები, ნ. ბერძენიშვილს სხვაგვარად აქვს წაკითხული. მკვლევარმა ერთმანეთს შეუდარა მცხეთის საბუთის ორი პირი, რომლებშიც ხარვეზები იყო გაპარული. ამის შესახებ ნ. ბერძენიშვილი წერს: „როგორი ხასიათისაა ეს სხვაობანი? ჩვენ ვიცით, რომ №14 ხელნაწერი თვით არის პირი, ამიტომ გადაწერის ნიადაგზე წარმომდგარი შეცდომებისაგან არც ის არის დაზღვეული. ასეთი ხასიათის შეცდომად მიგვაჩნია ჩვენ №14-ის გამოთქმა: „რა აზნაოროდ”. უკანასკნელი სიტყვის ბოლოსართი „ოი” გვიჩვენებს, რომ მას წინ უძღოდა თავსართი „სა”. ამასვე მოითხოვს კონტექსტიც. პირიქით, სრულიად გაუგებარია: „კურბითს; რა: აზნაური კარგი. სოფელი: ერთი”, როგორც ეს აღუდგენია №13 პირს. 3 14 პირისათვის („სა“-ს მაგივრად – „რა“) ახალი შეცდომა დაურთავს (გაუსწორებია), მაგრამ დაკვირვება არ ჰყოფნია და არსებული შეცდომისათვის („სა“-ს მაგივრად - „რა“) ახალი შეცდომა დაურთავს (გაუგებარი „აზნაოროდ“ გასაგებ „აზნაორო“-დ გადაუკეთებია).¹⁵ შეგვიძლია, ვთქვათ, რომ მცხეთის საბუთის ჩვენთვის საინტერესო ადგილის სწორი ვარიანტი ასე იკითხება: „კურბითის სააზნაურო კარგი სოფელი...” ტექსტის ამ ადგილში იგულისხმება არა სოფელ კურბითის შეწირვა, არამედ კურბითში შემავალი ერთ-ერთი სააზნაურო სოფლის ბოძება. ჩვენი აზრით, XI საუკუნეში კურბითი პატარა ღიახვის გაღმა მხარის, ორობოდლის მთის სამხრეთ ფერდობის აღმნიშვნელი სახელი იყო და აქ რამდენიმე სოფელი შედიოდა, რომელსაც გვიანფოდალურ პერიოდში “გვერდისძირი” დაერქვა. მოგვიანებით “კულბითი” ერთ-ერთი სოფლის აღმნიშვნელი იყო. როგორც მიუთითებდით, ვახუშტი სოფელ არბოს “არბო-წმინდად” იხსენიებს. არბო-წმინდის მსგავსად ქართლში არსებობდა და დღესაც არსებობს სოფლები საბაწმინდა (დიდი ღიახვის ხეობაში),¹⁶ ასევე თედოწმინდა. საფუძველს მოკლებული არ იქნება, თუ ვიტყვი:

13 ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 295.

14 თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, ტ. II, ტფ., 1897, გვ. 33.

15 ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 221.

16 ს. მაკალათია, ღიახვის ხეობა, თბ., 1971, გვ. 38.

არბოს თავდაპირველი სახელწოდება “არბო-წმინდა” უნდა ყოფილიყო. აღსანიშნავია, რომ საქართველოში, კერძოდ, ქიზიყში არსებობდა სოფელი არბოშიკი, რომელსაც XVIII საუკუნის გერმანელი მოგზაური იოჰან ანტონ გიულდენშტედტიც იხსენიებს.¹⁷ წარმოშობით არბოელმა ისტორიკოსმა აწ განსვენებულმა პროფ. ნ. ლომოურმა ჩვენთან საუბარში აღნიშნა, რომ პატარა ლიახვის ხეობაში არსებული სოფელი არბო სავარაუდოდ, სწორედ ქიზიყში არსებულ სოფელ არბოშიკიდან გადმოსახლებულმა ლომოურებმა დააფუძნეს და ეს სახელიც იქიდან უნდა გადმოეტანათო. არსებობს მოსაზრება, რომელიც “არბოს” არაბების მიერ ნაწამებ წმ. აბოს სახელთან აკავშირებს. ცნობილ ხალხოსან მწერალს, ნ. ლომოურს, რომელიც არბოს მკვიდრი იყო, სარწმუნოდ მიაჩნია სოფლის სახელის “არბოს” დაკავშირება VIII საუკუნის მოწამე აბოსთან, ამასთან დაკავშირებით იგი წერს: “არის მართლა სოფ. არბოში საფლავი წმინდა მოწამისა აბოსი? ანუ ვისგან არის აშენებული მოხსენიებული ეკლესია? – ამ კითხვებზე ისტორიულად დასაბუთებული პასუხების მიცემა ძნელია; ის კი ცხადია, რომ ეს სოფელი და მისი ხატი იმავე ძველის დროდგანვე სახელ განთქმული ყოფილა მოელს შიგნითა ქართლში, რომლის მცხოვრებელნი დიდის პატივისცემით და თაყვანებით ეპყრობოდნენ მას. ამ მხარეში აქამომდე ხშირად გაიგონებს ადამიანი ფიცილსა – “არბოს მადლმაო”. რაღა თქმა უნდა საგანი ამ ფიცილისა არის წმ. მოწამე აბო და არა სოფელი!”¹⁸ სამეცნიერო ლიტერატურაში “არბოს” წმ. აბოსაგან წარმომავლობა გაზიარებული არ არის.¹⁹ სოფელ არბოს აბო წმინდად მოიხსენიებს XIX საუკუნის გამოჩენილი ფრანგი ქართველოლოგი მარი ბროსე.²⁰

მდ. პატარა ლიახვს რამდენიმე შენაკადი უერთდებოდა.²¹ ერთ-ერთი ასეთი შენაკადი “მერეს” ხევი (სავარაუდოდ აქედან მომდინარეობს არბოს მეზობლად არსებული სოფელ მერეთის სახელწოდება), ვახუშტის ცნობით პატარა ლიახვს არბოს ჩრდილოეთ მხრიდან ერთვოდა: “ამ არბო-წმიდის ზეთ ერთვის პატარა ლიახვს აღმოსავლიდამ მერის ხევი”.²² არბოს აღმოსავლეთ მხარეს მდ. პატარა ლიახვის ჭაღაა. ამავე მხარეს პატარა ლიახვის ნაპირზე, როგორც აღვნიშნეთ სოფელი მერეთია, რომელსაც არბოსთან ხიდი აკავშირებს. არბოს ჩრდილო-აღმოსავლეთით სოფელი ქსუისია, ქსუისის ზემოთ სოფელი ჭარები. არბოს ჩრდილოეთით სოფელ ერედვის სავარგულებია. 2008

17 გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, ტ. I, თბ., 1962, გვ. 257.

18 ნ. ლომოური, პუბლიცისტური წერილები, გვ. 138.

19 ი. მეგრელიძე სიძველეები ლიახვის ხეობაში, ტ. I, თბ., 1986, გვ. 20.

20 M. Brosset, Rapports sur un voyage archeologique dans la Georgie et dans Larmenie, exseuite en 1847-1848, III, St. Petersburg, 1851, p. 63.

21 გ. სოსიაშვილი, მდ. პატარა ლიახვის ხეობაში გავრცელებული ჰიდრონიმები, “ანალები”, №14, 2018, გვ. 134-152.

22 იქვე.

წლის აგვისტოს ომის შემდეგ ე. წ. საოკუპაციო ხაზი სოფელ არბოსთან გააგლეს და პატარა ღიახვის ხეობის ისტორიული ქართული სოფლები მავთულხლართს მიღმა მოექცა.

არბო ფეოდალურ პერიოდში

დოკუმენტურ წყაროებში სოფელი არბო XVII საუკუნიდან იხსენიება. ქართლის მეფე ლუარსაბ II-ეს სოფელ არბოსთვის (დოკუმენტში არ არის მითითებული, თუმცა უნდა იგულისხმებოდეს არბოს წმინდა გიორგის ტაძარი) ხუთი კომლი გლეხი შეუწირავს: “ქკს: სჟზ: მეფე ლუარსავე სწირავს სოფ. არბოს ხუთ კვამლ გლეხს. ქკს: სჟზ. მარტის: კბ: (სიგელი მცხეთისა №25, ნუსხა № მც, დაწერილი ხელითა კარის მწიგნობრის რევიშვილის ქუმსისათა)”.²³ 1617 წლის ერთ-ერთი დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ არბო არაგვის ერისთავების საკუთრებას წარმოადგენდა, რომელიც შემდეგ სამეფო ხელისუფლებას სვეტიცხოველისათვის უბოძებია. ნუგზარ არაგვის ერისთავმა სვეტიცხოველს არბოს და პატარა ღიახვის ხეობის ზემო წელზე არსებული სხვა სოფლების სანაცვლოდ სოფელ ქორდში სამი კომლი გლეხი შეწირა. დოკუმენტში ვკითხულობთ: “1617 წ. ქკს: ტე: “ქ ესე წიგნი მოგახსენე...სუეტსა ცხოველსა...მე ერისთავმან პატრონმან ნუგზარ (და ძეთა ბაინდურ და გ-იმ)...ასრე... რომ ჩუენი სამკვდრო გერი და გერისთავი სუეტისცხოველისათვის შეწირა (შეწირა) მეფეთა. კიდევ არბო და სგენასმანი (sic) სუეტის ცხოველისა იყო და ეს ჩუენ დავიჭირეთ და ამისად სამუქჳოდ (სანაცვლოდ, სამაგიეროდ - გ. ს.) ჩუენ მოგართვით ქორდს ჩუენი სამკუეიდრო კვამლი სამი ბექნიაშვილი ირემა (და სხ.) ქკს : ტე:”²⁴ გვიანფეოდალურ პერიოდში ქართლში “ლეკიანობის” გაგრძელების დროს, არბო პატარა ღიახვის რამდენიმე სოფელთან ერთად ერეკლე II-ის განჩინების თანახმად, ლეკთა წინააღმდეგ ბრძოლის მეორე უბანში შედიოდა. 1772 წლის 28 აგვისტოს ქართლ-კახეთის მეფის მიერ ზემო ქართლის სადროშოში გაგზავნილ წერილში ვკითხულობთ: “ქ ბელთიდამ მოკიდებული საცხენისი, დიდი ვანათი, არბო, ქორდი, დიცი და პატარა ღიახვის გამოღმართი, გვერდისძირი და ვაკე, გორიდან ბერ-შოეთამდის, რაც ამათ შუა სოფლებია, ესენი ერთ სამღვეროდ უნდა იყვნენ შეპირებულნი.”²⁵ ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლე II-ის მმართველობის დროს არბოელები აქტიურად მსახურობდნენ “მორიგე ჯარში”. XVIII საუკუნის 70-იანი წლებით თარიღდება სოფელ არბოდან “მორიგე ჯარში” მონაწილე პირთა სია, სადაც არბოდან გამომსვლელი მოლაშქრეები თვეების მიხედვით იყვნენ განაწილებულები. არბოს მცხოვრებთა და,

23 თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, ტ. II, გამოსაცემად მოამზადა მანანა ჭუმბურიძემ, თბ., 2018, გვ. 437.

24 იქვე, გვ. 442.

25 დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1955, გვ. 297.

ზოგადად, ზემო ქართლის სადროშოში შემავალი სოფლების ასეთი მობილიზაცია, სწორედ “ლეკიანობის” წინააღმდეგ იყო მიმართული. “არბოს მორიგეთა ნუსხაში” ვკითხულობთ:

“ღვთით მარტში უნდა იყოს მორიგეთ

ქ. არბოლამ ფიჩხნარას-შვილი თევდორე,

ქ. არბოლამ ხიზანი სახასო სურამელი ჯობაძე მანძულა,

ქ. არბოლამ ხიზანი სარდალ სალთუხუცის ყმა საკარელი დავითას-შვილი გოგია.

ღვთით აპრილში უნდა იყოს მორიგედ:

ქ. არბოლამ ხიზანი სარდალ მოურავის ყმა ქარელელი ხუცის-შვილი ქიტესა,

ქ. არბოლამ ხიზანი დავით ფალავანდის-შვილის ყმა ბუზალაძე მამუკას შვილი ბერი,

ქ. არბოლამ ხიზანი დათეშ ჩხეიძის ყმა ყვენის-შვილი რევაზა.

ღვთით მაისში უნდა იყოს მორიგედ:

ქ. არბოლამ ხიზანი იულონ ბატონის-შვილის ყმა დარჩია-შვილი გოდერძა

ქ. არბოლამ ბაღნია-შვილი ქიტესა,

ქ. არბოლამ აზნაურ-შვილი ჟურიული ზაზა.

ღვთით თიბათვეში უნდა იყოს მორიგედ:

ქ. არბოლამ გვიმრაძე დავითის შვილი დეკანოზი გიორგი.

ქ. არბოლამ ფიჩხნარას-შვილი ქრისტესია,

ქ. არბოლამ ხიზანი სარდალ სალთუხუცეს ყმა საკარელი დავითას-შვილი თუმანა.

ღვთით მკათათვეში უნდა იყოს მორიგედ:

ქ. არბოლამ ბაღნია-შვილი გოგია,

ქ. არბოლამ ხიზანი იულონ ბატონის-შვილის ყმა დარჩიას-შვილი ბერძენა.

ღვთით მარიამობისთვეში უნდა იყოს მორიგედ:

ქ. არბოლამ გვიმრაძე დავითის შვილი იორდანე,

ქ. არბოლამ ხიზანი სახასო სურამელი კობაძე ზურაბას-შვილი ოქრუა,

ქ. არბოლამ ბაღნიას-შვილი ნასყიდა.

ღვთით ენკენისთვეში უნდა იყოს მორიგედ:

ქ. არბოლამ ბაღნია-შვილი პეტრე,

ქ. არბოლამ ხიზანი იოლონ ბატონის-შვილის ყმა არჩიას შვილი პეტრე.

ქ. არბოლამ აზნაურ-შვილი ჟურიული მღვდელი ანდრია.

ღვთით ღვინობის თვეში უნდა იყოს მორიგედ:

ქ. არბოლამ ხიზანი სარდალ მოურავის ყმა ქარელელი ხუცის-შვილი გოგია,

ქ. არბოლამ ხიზანი დავით ფალავანდი-შვილის ყმა ბუზალაძე მამუკას შვილი შიო,

ქ. არბოლამ ხიზანი დათეშ ჩხეიძის ყმა ყვენა-შვილი დათუნა.

ღვთით გიორგობის თვეში უნდა იყოს მორიგედ:

ქ. არბოლამ აზნაურშიველი ჟურიული გოგია,

ქ. არბოლამ ამისივე ყმა კაპანაძე სენიაშიველი სვიმონა,

ქ. არბოლამ ამისივე ყმა კაპანაძე... გიორგის-შიველი გიორგი,

ქ. არბოლამ აზნაურშიველი გედევანის-შიველი მღვდელი რომანოზ,

ღვთით ქრისტეშობის თვეში უნდა იყოს მორიგედ:

ქ. არბოლამ ხიზანი გოგია თუხარლის-შიველის ყმა წოდდელი ბერის შიველი გულია,

ქ. არბოლამ ხიზანი ოსინაშიველის ქრისტესიას ყმა დრუსტაშიველი იამან.

ღვთით იანვარში უნდა იყოს მორიგედ:

ქ. არბოლამ ხიზანი გლახა ალექსის შიველის ყმა წედელი გვარამაძე დავითა,

ქ. არბოლამ ხიზანი ტეცია გარსევანაშიველის ყმა გორელი ბერაძე დათუნას-შიველი ოთარა.

ღვთით ფებერვალში უნდა იყოს მორიგედ:

ქ. არბოლამ ხიზანი იულონ ბატონის-შიველის ყმა დარჩიაშიველი ზაალა,

ქ. არბოლამ მაზანას-შიველი პავლე.²⁶

მორიგე ჯარში წლის განმავლობაში სოფელ არბოდან სულ 33 მოლაშქრე უნდა გამოსულიყო. 1801 წლის მონაცემებით, არბო ერეკლე II-ის ვაჟის იულონ ბატონიშიველის საკუთრებას წარმოადგენდა, სადაც მას სამღებროც ჰქონია. სამღებროების შემოსავალში მითითებულია, რომ არბოს სამღებრო თერთმეტ თუმანზე მეტ შემოსავალს იძლეოდა: “ქ. არბოს სამღებროს იჯარიდამ თერთმეტი თუმანი და შვიდი მინალთუნი”.²⁷

არბოს მოსახლეობა

არბოს მოსახლეობის შესახებ ყველაზე უფრო ადრინდელი ცნობები შემოგვინახა “1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდმა დავთარმა”. ოსმალეთის ხელისუფლების მიერ ქართლის სოფლების აღწერის მიზნით შედგენილი ფისკალური დოკუმენტი ძალზე საინტერესო ინფორმაციას შეიცავს არა მარტო მოსახლეობის რაოდენობის, არამედ მათი სამეურნეო საქმიანობის, დამპყრობელთა მიერ დაკისრებული გადასახადების შესახებ და სხვ. “1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდ დავთარში”

26 დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშიველის რედ. II, თბ., 1953, გვ. 81-83, № 126.

27 მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის, მასალები შეარჩია და გამოსცა ნ. ბერძენიშიველმა, თბ., 1938, გვ. 192.

აღწერილია დიდი და პატარა ლიახვის ხეობის სოფლებიც.²⁸ მათ შორის არბოც. თურქულ დოკუმენტში ვკითხულობთ:

“ონია ძე ბათასი	გიორგი ძე ბაბუნასი
თამაზა ძმა მისი	სიმონა ძე მისი
ბერი ძე იორგისა (უნდა იყოს გიორგისა - გ. ს)	გიორგი ძე ფირანასი
იორგი ძმა მისი	ზათუნა ძე იორგისა
თევდორე ძე გიგითასი	სეხნია ძე მისი
ზაქარა ძმა მისი	გიორგი ძე იასესი
შიო ძე ბისიტასი	ხოსია ძმა მისი
დათუნა ძე ბერისა	ბირა ძმა მისი
სარქისა ძე იორგისა	სიმონა ძმა მისი
ბერი ძმა მისი	ნიკოლა ძე დათუნასი
იორგი ძე მისი	ბიძინა ძე მისი
იასე ძე ბაბუნასი	ქიტესა ძე ბაბუნასი
იოთამა ძე გივასა	გიორგი ძმა მისი”

დავთრის შედგენის დროს არბოში 15 კომლი და ამ კომლებში გაერთიანებულ 26 ოჯახს უცხოვრია. დოკუმენტმა არბოს შესახებ დამატებითი ინფორმაციაც შემოგვინახა: “მიწის დღიური მფლობელობა 50, სამეფო ველის დღიური მფლობელობა 20, სამეფო ველის ვენახის დღიური მფლობელობა 5, ჯამი მარცვლეულისა ისფენჯი კაცი 26 ახნა 3120, ხორბალი ქილა 180 ახნა 3600 ქერი ქილა 90 ახნა 1350 ჭვავი ქილა 50 ახნა 750 ფეტვი ქილა 80 ახნა 1200 უშრის გადასახადი ვენახზე დონუმი 50 თითოეულს 40, ახნა 2000 გადასახადი ერბოზე 350 გადასახადი არუსანეზე 120 გადასახადი ცხვარზე 390 გადასახადი სკაზე 100 დეშთიბანი, მიწაზე თაფუს გადასახადი 250 გადასახადი ღორზე 120 ბადიჰავა, ჯურუმ ჯიბაიეთ, იავა ვე კაჩკუნ, ბეთალმალი ამე ვე ხასე, მალი გაიფ, მალი მეფკუდ, დიმედიეთ 350 ჯამი 14400.” დავთრის შედგენის დროს არბო გივი ამილახვარს ექვემდებარებოდა.²⁹ XVII საუკუნის 20-იანი წლების ბოლოს, არბოს მოსახლეობა სოფლის მეურნეობის არაერთ დარგს მის-

28 იხ. გ. სოსიაშვილი, “ოსმალთა” და პატარა ლიახვის ხეობა, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, ქართულ-თურქული სამეცნიერო კონფერენცია, 11-12 დეკემბერი, 2015, გორი, საქართველო, კონფერენციის მასალები, გვ. 62; გ. სოსიაშვილი, სამაჩაბლო “ოსმალთა” პერიოდში, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, ქართულ-თურქული სამეცნიერო კონფერენცია, 12-13 დეკემბერი, 2014, გორი, საქართველო, კონფერენციის მასალები, გვ. 51.

29 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი I, ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, გამოკვლევით და ფაქსიმილეებით გამოსაცემად მოამზადეს აკად. სერგი ჯიქიამ და პროფ. ნოდარ შენგელიამ, თბ., 2009, გვ. 369-370; გ. სოსიაშვილი, დიდი და პატარა ლიახვის ხეობების 2008 წლის აგვისტოს ომის შედეგად ოკუპირებული სოფლები “ოსმალთა” პერიოდში, შუა საუკუნეებში ქართულ-თურქული ურთიერთობები, გორი, 2019, გვ. 120.

დედა, მათ შორის მიწათმოქმედებას (მემარცვლეობა-მევენახეობა), მესაქონლეობას, მეფუტკრეობას. არბოელები სასოფლ-სამეურნეო საქმიანობისთვის ოსმალებს არაერთ გადასახადს უხდიდნენ. როგორც აღინიშნა, “დავთრის” შედგენის დროს, არბოს მოსახლეობა 26 კომლს შეადგენდა, ხოლო XVIII საუკუნის 70-იან წლებში მორიგე ჯარში არბოდან გამოსული მებრძოლების რაოდენობის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, არბოს მკვიდრთა რაოდენობა დაახლ. 33 კომლი იყო. XIX საუკუნის დასაწყისისთვის არბოს მოსახლეობა მკვეთრად შემცირებულა. 1804 წლის რუსული კამერალური აღწერის მიხედვით სოფელ არბოში, რომელიც “საგუბერნიო ქალაქიდან” – თბილისიდან 83 ვერსის მანძილზე მდებარეობდა 8 კომლი სახაზინო გლეხი (ქართველები) ცხოვრობდა (აქედან 40 მამაკაცი, 35 ქალი). არბოში იმ დროისთვის 200 დღიური სახნავი მიწის ფართობი იყო. აქ არსებული 7 ვენახიდან გლეხებს მოსდიოდათ 200 კოკა ღვინო. მევენახეობის გარდა არბოელები მარცვლეული კულტურების მოყვანასაც მისდევდნენ. მათ ძირითად საქმიანობას, ისევე როგორც 1728 წლის ოსმალურ “დავთარშია” მითითებული, მიწათმოქმედება და მეცხოველეობა წარმოადგენდა. ისინი ხე-ტყის დამზადებითაც (ძირითადად საყოფაცხოვრებო გამოყენების მიზნით) იყვნენ დაკავებულები.³⁰

არბოს მოსახლეობა ნახევარი საუკუნის შემდეგ საგრძნობლად გაიზარდა. 1885 წლის მონაცემების მიხედვით, არბოში 24 კომლი ცხოვრობდა (88 მამაკაცი, 86 მანდილოსანი, სულ 174 მოსახლე); აქედან საეკლესიო საკუთრებაში იყო 1 კომლი (2 მამაკაცი და 2 მანდილოსანი), კერძო საკუთრებაში (საბატონო) 8 კომლი (21 მამაკაცი და 21 მანდილოსანი), სახაზინო უწყებას ეკუთვნოდა 26 კომლი (65 მამაკაცი და 63 მანდილოსანი). არბოს მოსახლეობიდან ყველა ქართველი იყო. აღწერაში არბოელთა საკუთრებაში არსებული პირუტყვის რაოდენობაც არის მითითებული - 6 ცხენი, 85 მსხვილფეხა რქოსანი და 15 კამენი. სოფელში იმ დროისათვის მოქმედი იყო 1 ეკლესია.³¹ XIX საუკუნის 80-იან წლებში არბოს მოსახლეობა ძირითადად მიწათმოქმედებას მისდევდა. არბოში ხორბლის კარგი მოსავალი მოჰყავდათ. ამას ადასტურებს 1884 წელს გაზეთ “ივერიაში” გამოქვეყნებული ინფორმაცია. გრილი ჰავის გამო არბოში მემარცვლეობას შედარებით ჩამორჩებოდა მევენახეობა.³² არბოს მოსახლეობისთვის განსაკუთრებულ პრობლემას წარმოადგენდა ტყის უქონლობა. მკაცრი ზამთრის

30 ი. აღიმბარაშვილი, შიდა ქართლის (გორის მაზრის) მოსახლეობა XIX საუკუნის პირველ ოცწლეულში რუსული კამერალური აღწერების მიხედვით, გორის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2021, გვ. 52.

31 Труды Тифлисского губернского статистического комитета : Выпуск 1-й, Сведения за 1884 и 1885 г.г.: С приложением 2-х карт - Борчалинского и Тифлисского уездов, Под ред. секрет. ком. Игнатовского, Тиф., 1886, გვ. 59. უნდა იგულისხმებოდეს X საუკუნის წმინდა გიორგის სახელობის ბაზილიკური ტაძარი.

32 გაზ. “ივერია”, 1884, № 142, გვ. 2.

პირობებში არბოელებს თავის გატანა უჭირდათ. სახელმწიფო ტყით სარგებლობისთვის მათ განსაკუთრებული ნებართვა ესაჭიროვებოდათ, რაზეც ხელისუფლების ჩინოვნიკები ხშირად უარს ეუბნებოდნენ. ამის შესახებ 1893 წელს, გაზეთ “ივერიაში” გამოქვეყნებულ წერილში ვკითხულობთ: “ს. არბო (გორის მაზრა): თქვენი მტერი იყოს ისეთს გაჭირვებაში, როგორშიაც ჩავარდნილია ამ ჟამად ჩვენი პატარა სოფელი. მოდის ზამთარი თავის ყინვითა და ქარაშოტებით და ჩვენს ბედობაზედ წკირი შეშა რა არის, ისიც კი არსაიდამ მოიპოვება. საკუთარი ტყე არა აქვს სოფელსა და სახელმწიფო ტყეებიდამ “ლესნიჩი” არ გვატანინებს არაფერსა. შარშან ქაღალდი მივართვით ბ-ნ ტფილისის გუბერნატორს და ვთხოვეთ-მოეცათ ნება აქვე ჩვენს ახლო მდებარე სახელმწიფო ტყეებიდამ ჩვენთვის საჭირო შეშა-ფიჩხის გამოტანისა, მაგრამ აქამომდე არავითარი სანუგეშო შედეგი არ მოჰყოლია ამ ქაღალდს.”³³ 1886 წლის აღწერის მიხედვით, არბოში ცხოვრობდა 46 კომლი – 97 მამაკაცი, 92 მანდილოსანი (სულ 189 მცხოვრები). ყველა მათგანი მართლმადიდებელი აღმსარებლობის ქრისტიანი იყო. აქედან აზნაურთა ფენას ეკუთვნოდა 10 მამაკაცი და 10 მანდილოსანი, სასულიერო პირთა ოჯახებიდან იყო 10 მამაკაცი და 11 მანდილოსანი, სახაზინო გლეხთა კატეგორიიდან 27 კომლი (69 მამაკაცი და 68 ქალი). არბოში საეკლესიო გლეხებიც ცხოვრობდნენ. სულ დაფიქსირებული იყო 8 კომლი, აქედან 8 მამაკაცი და 3 მანდილოსანი.³⁴ 1891 წელს, “მწყემის” ფურცლებზე “არბოელის” ფსევდონიმით გამოქვეყნებულ კორესპონდენციაში ცნობილი ხალხოსანი მწერალი, არბოს მკვიდრი ნ. ლომოური აღნიშნავს, რომ არბოში მოსახლეობის რაოდენობა 30 კომლს შეადგენდა. მოსახლეობის ასეთ მცირე დროში კლება შესაძლებელია შიდა მიგრაციის ან იმ დროისათვის გაერცვლებული “ხოლერას” ეპიდემიის შედეგი იყო.³⁵ XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში არბოს მოსახლეობის რეგისტრაცია (ნათლობა, ქორწინება, გარდაცვალება) არბოს წმინდა გიორგის ე. წ. “მეტრინესკი” წიგნში ფიქსირდებოდა. რეგისტრაციის მონაცემებს საეკლესიო წიგნის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ხელს არბოს წმინდა გიორგის მღვდელი გიორგი გვიმრაძე და “პრიენტნიკი” ვასილ ლომოური აწერდნენ. სარეგისტრაციო წიგნში სადაც დაბადებულთა ნუსხაა, ასეთი სახის მონაცემები ივსებოდა: “სათვალაფი დაბადებულთა, მამათა სქესისა, დედათა სქესისა, თვე და დღე დაბადება, ნათლისღება, სახელები დაბადებულთა, წოდება, სახელი, მამის სახელი და გვარი მშობელთა და რომლისა

33 გაზ. “ივერია”, 1893, № 258, გვ. 2.

34 Свод статистических данных о населении Закавказского края, извлеченных из посемейных списков 1886 г., издан по распоряжению Главного начальствующаго гражданскою частию на Кавказе Закавказским статистическим комитетом, Тифлисская Губерния, Горийский уезд, V. Цхинвальский участок, Тиф., 1893, №1314. არბოეთი ამავე აღწერის მიხედვით გვხვდება კახეთში. იქვე, №1417.

35 ნ. ლომოური, პუბლისცისტური წერილები, გვ. 19.

სარწმუნოებისა არიან, წოდება სახელი, მამის სახელი და გვარი მიმრქმელთა, ვინ აღასრულა საიდუმლო ნათლისღება, ხელის მოწერა მოწამეთა, რომელთაცა ჰსურსთ ჩაწერა სურვილისამებრ. მეორე ნაწილში: “ჯვარდაწერილნი”, ასეთი სახის მონაცემებია: აღრიცხვა ქორწინებათა, თვე და დღე, წოდება, სახელი, მამის სახელი, გვარი და სარწმუნოების აღსარება სასიძოსი და რომლისა ქორწინებითა, წელნი სასიძოსანი, წოდება, სახელი, მამის სახელი და სარწმუნოების აღსარება სასიძოსი და რომლისა ქორწინებითა, წელნი სასიძოსი, ვინ აღასრულა საიდუმლო, ვინ იყვნენ თავდებნი. ხელის მოწერა მოწამეთა, რომელთაცა ჰსურსთ ჩაწერა სურვილისამებრ. მესამე ნაწილში გარდაცვლილთა მონაცემებია: აღრიცხვა გარდაცვალებულთა, თვე და რიცხვი წოდება, სახელი, მამის სახელი და გვარი გარდაცვალებულთა, წელნი გარდაცვალებულთა რაისაგან გარდაიცვალა, ვინ ათქმევინა აღსარება და აზიარა, ვინ აღუგო ანდერძი და სად არიან დასაფლავებულნი.” XIX საუკუნის ბოლოს არბოში სიკვდილიანობის მიზეზი არაერთი დაავადება იყო, მათ შორის: “ანთება, სიღამბლე, ჭლექი, ცხელება, ყვავილი, საოფლე, ჯდომი, სიმსივნე”.³⁶ XIX საუკუნის ბოლოს სოფელ არბოში, ისევე როგორც პატარა ღიახვის ხეობის სხვა სოფლებში ქოლერა მძვინვარებდა, რის გამოც, სპეციალური კარანტინები იყო მოწყობილი. არბოში არსებული კარანტინის შესახებ ნ. ლომოური წერს: “მას აქეთ, რაც ჩვენს ახლო-მახლო სოფლებში ხოლერამ თავი იჩინა, ჩვენი საზოგადოება მტრისგან ალყა-შემორტყმულს ადგილს დაემსგავსა. სრული თვე გადის, რაც ჩვენმა სოფელმა კარები ჩაიკეტა და განუშორებელივ ტრიალებს მხოლოდ შინაურობაში. ვინ იცის, რომელს ჩვენგანს სად რომელი საყვარელი ნათესავი მოუკვდა. ძვირფასი მეგობარი საუკუნოდ მოშორდა, დაახლოვებული კარგი ნაცნობი ცივსა ბნელს სამარეში ჩაემარხა!”³⁷ მწერლის გადმოცემით კარანტინი მკაცრად კონტროლდებოდა და ამ პროცესს ადგილობრივი აზნაური, სოფელში დიდი ავტორიტეტით გამორჩეული ფარნაოზ ჟურელი ხელმძღვანელობდა: “ორი გზა შემოდის ჩვენს სოფელში და ამ ორსავე გზაზედ, სოფლის განაპირას მაღალ ტარიანი ბაირაღები არჭვია. ამათ გვერდზედ გამართულია ქოხები, რომლებშიაც გამუდმებით დღე და ღამ ჰზის ოროლი ყარაული და თვალ-ყურს ადევნებს ამ გზაზედ ხალხის მოძრაობას. ისინი ვალდებულნი არიან, არც არავინ სოფელში შემოუშვან და არც სოფლიდამ გაუშვან გარეთ. უკეთუ ყარაულმა რაიმე მიზეზის გამო არ შეასრულა ეს მოვალეობა, მაშინ მას ახდევინებენ სამს მანათს ჯარიმას და ერთი დღე ბოსელშიაც უნდა იყოს დამწყვდეული. ყარაულების ზედამხედველად ამორჩეულია სამი

36 მეტრიჩესკის წიგნი, მიცემული საქართველო-იმერეთის უწმინდესის მმართველის სინოდის კანტორიდან გორის უეზდის არბოს წმინ. გიორგის ეკლესიასა შინა, ჩასაწერად დაბადებულთა, ქორწინებით შეუღდილთა და გარდაცვალებულთასა. ჩვეთ წლისა.

37 ნ. ლომოური, პუბლისცისტური წერილები, გვ. 135.

უფრო შეგნებული გლეს-კაცი, რომელთაც სოფლისაგან დროებით ჩაბარებული აქვთ სამართლის წარმოება. თავმჯდომარედ ამ სამის კაცისა ირიცხება უფროსი სანიტარი, ჩვენი პატარა დიქტატორი, ჩვენი სარდალი და წინამძღვარი, მოუღალავი აზ. ფარნაოზ ჟურული.”³⁸ ნ. ლომოურის ცნობით, ჯარიმის სახით შემოსულ თანხას სოფლის მკვიდრნი წამლები საყიდლად იყენებდნენ.³⁹ თუმცა ზოგიერთ ახლომდებარე სოფლებში, მაგ. ქორდში საკარანტინო შემოსავალი სანიტრების და სოფლის მოხელეების ჯიბეში მიდიოდა და მწერალი იმედს გამოთქვამდა, რომ ბოქსული გუგუშვილი (სახელი მითითებული არ არის) მალე მოაგვარებდა ამ საკითხს.⁴⁰

1927 წლის მონაცემების მიხედვით (ამომრჩეველთა სია), სოფელ არბოში 130 ამომრჩეველია დაფიქსირებული. თუ ამომრჩეველთა რაოდენობის მიხედვით ვიმსჯელებთ (საშუალოდ ორი ამომრჩეველი ოჯახში), 1927 წლისათვის არბოში დაახლოებით 60 ოჯახი ცხოვრობდა.⁴¹

არბოს სიძველეები და სიწმინდეები

სოფელ არბოს დიდ მნიშვნელობას სძენდა X საუკუნის წმინდა გიორგის ტაძარი, რომელსაც ქართლის მორწმუნე საზოგადოება განსაკუთრებულ თაყვანს სცემდა.⁴² ადრეფეოდალურ პერიოდში აგებული ბაზილიკური ტიპის სალოცავი, როგორც ს. მაკალათია მიუთითებს, მოხატულიც ყოფილა. ტაძრის ფართობი 8,4კვ. მ-ია.⁴³ ბაზილიკის გვერდით მიშენებული იყო მრგვალი კოშკი, რომლის მხოლოდ ფრაგმენტმა მოაღწია. სავარაუდოდ, კოშკს გალავანიც ჰქონდა.⁴⁴ 1924 წელს არბოში ნამყოფი სიძველეთა მკვლევარი გ. ბოჭორიძე ვარაუდობს, რომ ტაძარი ციხეში იყო აშენებული.⁴⁵ XX საუკუნის 20-იან წლებში არბოს წმინდა გიორგის ბაზილიკურ ტაძარში დაცული ყოფილა ტილოზე შესრულებული კანკელის ხატები “მცხეთის სკოლისა”.⁴⁶ არბოს წმიდა გიორგის ტაძარს, გერის ტაძრის უმცროს ძმად თვლიდნენ.⁴⁷ ს. მაკალა-

38 ნ. ლომოური, პუბლიცისტური წერილები, გვ. 136.

39 იქვე.

40 იქვე.

41 საქართველოს ეროვნული არქივის ტერიტორიული ორგანო, გორის რაიონული არქივი, ფონდი №3, აღწერა № 471, საქმე №72, ფურც. 14-17.

42 ი. მეგრელიძე, სიძველეები ლიახვის ხეობაში, II, თბ., 1997, გვ. 18; ს. მაკალათია, ლიახვის ხეობა, თბ., 1971, გვ. 62.

43 ს. მაკალათია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 62.

44 იქვე, გვ. 63.

45 გ. ბოჭორიძე, ქართლის ეკლესია-მონასტრები და სიძველეები, გამოსაცემად მოამზადეს ზაზა სხირტლაძემ და ნატალია ჩიტიშვილმა, ინგა გოგობერიშვილის მონაწილეობით, თბ., 2011, გვ. 109.

46 იქვე.

47 ი. მეგრელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 18.

თია ამის შესახებ აღნიშნავს: “გერის წმ. გიორგის ხატობა ქართლში ორ ადგილას იმართებოდა: სოფელ გერსა და არბოში. გერი იყო ამ ხატის მთის საბრძანისი, არბო კი - ბარისა.”⁴⁸. ნ. ლომოურის გადმოცემით, გერში წმინდა გიორგის თავის სარქველი ესვენა.⁴⁹ როდესაც მლოცველები გერის სალოცავიდან ბრუნდებოდნენ, ისინი უსათუოდ უნდა შეჩერებულიყვნენ არბოში და აქაც მოელოცათ. იმ შემთხვევაში, როცა მრევლს გერში უამინდობის გამო ვერ უხერხდებოდა ასვლა, მას შეეძლო შესაწირი არბოს წმინდა გიორგის სახელობის ტაძრისათვის შეეწირა. გერის წმინდა გიორგის ტაძარი, დიდი და პატარა ღიახევის ხეობების გასაყარზე, არბოდან დაახლოებით 40 კმ-ში მდებარეობს. ქართლში განთქმული სალოცავის შესახებ ძალზე საინტერესო ცნობებია დაცული “გერის მონასტრის ქრონიკაში”. ქრონიკის ავტორი გერში მოღვაწე სასულიერო პირი იაკობ ლომოური (არბოს მკვიდრი) წერს: “უამთა უკუე საქართველოს მეფე ფარსმან მეოთხის ბაკურ მეფის შემდეგისათა რომელმანცა ცოლად მოიყვანა აფხაზეთის დიდის თავადის თაქთორის ასული ხვარამზე, რომელსაცა ჰყვა პირველისთანა ქმრის წული, წოდებული ვარამისად. და ამას ხვარამზედა რა იქორწინა ხსენებულმან ფარსმან მეფემან, მისისა მდიდრულისა მზითვებისა გარდა ის ჰყვაცა შეჭედილი ხატი საღმთოისა გიორგისა რომელი მიუბოძა ახალთა რომის კეისარსა საბერძნეთისასა ნიჭად ერთგულობისა, ესე ვარამი გერი მისი ჰყვა ვითარცა მემკვიდრე თვისი მეფისა ვინათაგან თვით იყო უძეო, და სიცოცხლესა თვისსა, ხატი ესე ნაწილები დიდის გიორგისსა მოუბოძა მეფემან გერსა თვისსა და მიზეზისა გამო სპარსთა მიერ აოხრებასა ესე მეორედ ქართლისა ვერღარა ეძლო ფეხზედ დგომაი, არამედ აღმოუჩინა გერსა თვისსა, და მისცა ხეობაი ესე და მთა იგი, სადაცა ზდუენი დიგალნი ოგსნი შემოასხნა და დააშენა ვაკესა მას ზედა, ხოლო წვერსა მისსა მთისასა ეკლესიაი, მისსავე სახელსა ზედა აღაშენა შუენიერი და არა დიდი, დიდისა მას სოფელსა უწოდა დიდი გერისა, ხოლო ზდება მისსა სახელსა ზედა ეკლესიასა დიდისა გერისთავი და შემდგომად აღშენებისა ამისა დიდისა სოფლის და მისისა ეკლესიისა, დედოფალი მიიცვალნეს და მერმედა მეფეცა, დაშთა სახელითა ამით ადგილი იგი შემდგომად მეფეთაგან საუფლისწულოდ იწოდებოდა, ვიდრე სახელოვანის მეფის თამარისადმე, ხოლო ამის რა ქართლსა შინა ჰყო სასურველი მშვიდობაი თვით ამისა დედოფლის წარსაგებელი აღშენებულს ვაკეზე ეკლესიისა შინა ბრძანა შთამოყვანება დიდის პატივით სასწაულმოქმედისა მის ნაწილსა და ვიდრე აქამომდე განისვენებს მას შინა, მცველი მეფეთა და ერთა”.⁵⁰

გერის მონასტრის ქრონიკაში დაცულ ცნობებს იმეორებს ასევე აღექსანდრე გარსევანიშვილი (გარსევანოვი) ჟურნალ “ცისკრის” ფურ-

48 ს. მაკალათია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 61.

49 ნ. ლომოური, მოთხრობები, თბ., 1955, გვ. 72.

50 ვ. სიღამონიძე, გერის მონასტრის ქრონიკა, გაზ. „საბჭოთა ოსეთი“, 17 ნოემბერი, 1962, გვ. 65.

ცლებზე გამოქვეყნებულ წერილში: „არბოს ანუ გერთ ხევის წმინდა გიორგის ეკლესიის აღშენებისათვის.” იგი ქრონიკაში არსებულ ცნობებს ოდნავ განსხვავებული სახით გადმოგვცემს: „ხოლო ადგილი იგი (გერი – გ.ს.) დაჰშთა სახელითა ამით დღევანდლად დღემდე, რომელიცა შემდგომად მეფეთაგან საუფლისწულოდ იწოდებოდა. ვიდრე სახელოვნისა და დიდებულისა და ძლევაძმოსილისა მეფისა თამარისადმდე. განაჩინა რა თამარმან სასურველი მშეიდობა ქართლსა შინა აღაშენა სოფელი არბო, წელსა თრპესა (1186) და მუნ თვისითა წარსაგებელითა აღშენებულსა ვაკეზედ, ეკლესიასა შინა, ჰბრძანა დიდის პატივითა ჰშთამოყვანებაი საკვირველმოქმედისა და ძლევაძმოსილისა გიორგის ნაწილსა, თუესა აგვისტოსა. ხატი იგი აქამომდე განისვენებს მას ეკლესიასა შინა... მცველი და დიდი შემწე მეფეთა და ერთა მათთა. ამის მიზეზი-სათვის განწესებულ არს, იმ დღიდან ქართველ ერისაგან დღეობა 28-სა მარიამობისთვისასა კვირა დღეს, რომელსაცა უწოდებენ გერისთობასა არბობასა, სადაც შეიკრიბებიან სალოცავად მრავალნი ხალხნი, ქართლიდამ, იმერეთიდამ, ტფილისიდამ და კახეთიდამ”.⁵¹ თამარ მეფის მიერ არბოში დაბრძანებული წმინდა გიორგის ნაწილებიანი ხატი XIX საუკუნის 60-იან წლებამდე არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში ინახებოდა. ამას ადასტურებს ალ. გარსევანიშვილის სიტყვები “იგი აქამომდე განისვენებს მას ეკლესიასა შინა”. თამარ მეფის ხსენება გერთან და არბოსთან დაკავშირებით ალ. გარსევანიშვილი წერილში, ან იაკობ ლომოურის “გერის მონასტრის ქრონიკაში” შემთხვევითი არ არის. ხალხური გადმოცემა გერის ტაძრის აღმშენებლად სწორედ თამარ მეფეს თვლის. გერში მცხოვრები ოსები გერის სალოცავს “თამარ წენარს” იგივე თამარ მეფეს უკავშირებდნენ.⁵² საინტერესოა ის ფაქტი, რომ გერის წმინდა გიორგის ტაძარი და იქ არსებული წმინდა გიორგის ნაწილებიანი ხატი, ვახუშტის თავის აღწერაში ნახსენები არ აქვს. გერის მთის მიდამოებზე საუბრისას იგი მხოლოდ სპარსის წმინდა გიორგის სალოცავს იხსენიებს: „ეკხვის აღმოსავლეთიდამ ღიახვს ერთვის ხევი სვერსა და ქემერტს შუა ჩამოვარდების ჩრდილოდამ გამოსდის ამასა და გერის შორის მთას. ამ მთის თხემზედ არს ეკლესია სპარსის წმინდის გიორგისა და არს ხატი დიდი ოქროსი. სპარსთაგან ქმნული, სასწაულისათვის მის მიერ ქმნულისა, აწცა არს სასწაულიანი. კუალად სვერიდამ წარივლის მთა ტყიანი ჩრდილოთ, და სადაცა მოდრკების ღიახვი, მოდრკების მთა ესეცა წარივლის აღმოსავლით და მიადგუბის გერის მთასა”.⁵³ ვახუშტის მიერ მოხსენიებული სპარსის წმინდა

51 გ. სოსიაშვილი, ნარკვევები ღიახვის ხეობის ისტორიიდან, თბ., 2011, გვ. 95; გ. სოსიაშვილი, სოფელი გერი და გერის წმინდა გიორგის ტაძარი, საქართველოს საპატრიარქოს სოფლების ისტორიის შემსწავლელი ცენტრი, მასალები საქართველოს სოფლების ისტორიისათვის, ტ. II, თბ., 2021, გვ. 203-226.

52 ვახ. “დროება”, 1883, №74, გვ. 130.

53 ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვი-

გიორგის ტაძარი დიდი ღიახვის ხეობაში სოფ. ძარწემის ჩრდილოეთით 3-4 კმ-ის დაშორებით მდებარეობს. საინტერესოა, რატომ გამოჩნა ვახუშტის ექსპედიციას გერის წმინდა გიორგის სალოცავი და წმინდა გიორგის ნაწილებიანი ხატი? ხომ არ გააიგივა მან სპარსის და გერის წმინდა გიორგის ხატები?

წმინდა გიორგის ნაწილებიანი ხატის გერიდან არბოში გადმობრძანებამ არბოს ტაძარს განსაკუთრებული მნიშვნელობა შესძინა. საქართველოს სამეფო კარი არბოს ეკლესიის მიმართ დიდ მზრუნველობას იჩენდა. “მწყემის” არბოელი კორესპონდენტი, ცნობილი ქართველი ხალხოსანი მწერალი ნიკო ლომოური არბოს ტაძარში იხსენიებს ხატს, რომელიც ღუარსაბ მეფის ძეს ვახტანგს შეუწირავს. მისი ინფორმაციით: “არის აქვე ხატი წმ. გიორგისა ვერცხლის ფურცელზე გამოხატული ცხენზე მჯდომარე წმიდა მოწამე და ეს ხატი მიკრულია პატარა ორ მტკაველიან ფიცარზე. სახე წმ. გიორგისა და მოყვანილობა ცხენისა ვერ არიან ხელოვნურად გაკეთებულნი; ფიცარი დაფუტურობული და კუთხეებ შემოცვეთილია. ეს გარემოებანი ვგონებ ცხადათ აჩვენებენ ხატის სიძველესა. ბოლოში ამ ხატს აქვს ხუცური ასომთავრულით ვერცელი წარწერა, რომლიდამ ამოიკითხეთ, სამწუხაროდ, მხოლოდ შემდეგი: “ჩვენ გვირგვინოსანმან მეფეთმეფემან ღუარსაბ* ვახტანგის ძემან...” დანარჩენი სიტყვებიც სჩანან, მაგრამ ვერცხლის ფურცელი ზოგან ჩაჭყლეტილია, ზოგან გაცვეთილი და ამის გამო ძნელი გამოსარკვევნი არიან. თუ ოდესმე ან მე თვით და ან სხვის შემწეობით მოვახერხებ ამოკითხვა ამ წარწერილისა “მწყემის” შეამავლობით ვაცნობებ მის შინაარსს მკითხველ საზოგადოებას”.⁵⁴ როგორც მკვლევარმა ი. მეგრელიძემ შენიშნა, ამ წარწერის სრული და უფრო ზუსტი ვარიანტი მარი ბროსემ შემოგვინახა, რომელსაც ეს ხატი უფრო ადრე უნახავს. მკვლევარმა წარწერა ასე ამოიკითხა: “ჩვენ ღვთივ გვირგვინოსნის მეფედ მეფისა და მოწამისა ღუარსაბის ძემან ლევან** გამოვაჭედინე ხატი ესე, სალოცველად და მოსახსენებლად სულისა ჩემისა და ძმისა სადღეგრძელოდ”.⁵⁵ თუმცა ძალზე საინტერესოა ერთი რამ, ნ. ლომოურის მიხედვით წარწერა იწყება შემდეგნაირად: “ჩვენ გვირგვინოსანმან მეფეთ-მეფემან ღუარსაბ ვახტანგის ძემან”, ხოლო მარი ბროსეს მიხედვით: “ჩვენ ღვთივ გვირგვინოსნის მეფეთ მეფისა და

ლის მიერ, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 371.

* თუ წარწერა ნ. ლომოურმა სწორად ამოიკითხა, სავარაუდოდ, იგულისხმება ვახტანგ V შაჰნავაზის ძე ღუარსაბი 1660-1698 წ.წ. სხვა ღუარსაბ ვახტანგის ძე უცნობია.

54 ნ. ლომოური, პუბლიცისტური წერილები, შემდგენელი ხ. მურადაშვილი, თბ., 2002, გვ. 139.

** იგულისხმება ქართლის მეფის ღუარსაბ I-ის(1502-1556 წ.წ.) ძე ლევან ბატონიშვილი.

55 ი. მეგრელიძე, სიძველეები ღიახვის ხეობაში, ტ. II, თბ., 1997, გვ. 21;

https://books.google.ge/books?id=jVLnp3G7YcAC&pg=PP7&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false

მოწამისა ლუარსაბის ძემან”... წარწერებზე დაყრდნობით შესაძლებელია ვიფიქროთ:

1) ხატზე არსებული წარწერა ნ. ლომოურის მიერ არასწორადაა ამოკითხული და უპირატესობა უნდა მივანიჭოთ წარწერის წაკითხვის მარი ბროსესეულ ვერსიას. ნ. ლომოური თავის კორექსონდენციაში მიუთითებს, რომ მან წარწერის სრულყოფილი ამოკითხვა დაზიანების გამო ვერ შეძლო.

2) საქმე გვაქვს განსხვავებული წარწერების მქონე ორ სხვადასხვა ხატთან. ერთი მათგანი, რომელიც მარი ბროსემ ნახა, ლუარსაბ მეფის ძის - ლევანისაგან იყო შეწირული, ხოლო მეორე, რომელზეც ნიკო ლომოური საუბრობს, ლუარსაბის ძემ ვახტანგმა შეწირა. არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში “მწყემსის” კორექსონდენტის ინფორმაციით, ქართველი მეფეების მიერ შეწირული არაერთი საეკლესიო ნივთი ინახებოდა, მათ შორის ერეკლე II-ის მიერ ნაბოძები ვერცხლის ბარძიმ-ფეშხუმი, რომელსაც ასეთი წარწერა ამშვენებდა. “ქ. ჩვენ საქართველოს მეფემ ირაკლი მეორემ შემოგწირეთ შენ ჩვენს სასო წმიდა გიორგის არბოსას, ეს ვერცხლის ბარძიმ-ფეშხუმი-კამარა ჩვენი სულისა და ხორცის მტერზე გასამარჯვებლად. მისხალი რვა, ქნსა უოვ... (1786)”.⁵⁶ როგორც აღვნიშნეთ, არბოს წმინდა გიორგის ტაძარს განსაკუთრებული მნიშვნელობა შესძინა გერიდან გადმობრძანებულმა წმინდა გიორგის ნაწილებიანმა ხატმა, რომელიც თავის დროზე ბიზანტიიდან იყო ჩამოტანილი. სამწუხაროდ, ამ ხატის აღწერილობა შემორჩენილი არ გვაქვს. საინტერესოა, რომ ნიკო ლომოური წმინდა გიორგის ნაწილებიან ხატად იხსენიებს ზემოთ ნახსენებ ხატს, რომელზეც თავად მას ამოუკითხავს ხუცური წარწერის ფრაგმენტი (სადაც ლუარსაბ მეფე იხსენიება). ნ. ლომოური წერს: “როგორცა სჩანს მთელს ამ ძველს ეკლესიაში ყველაზედ ღირსშესანიშნავი ეს ხატი უნდა იყვეს, რადგან წმ. ნაწილები მთავარ-მოწამე გიორგისა ძველად ამ ხატში წყობილან. ხატის ზემოთა ნაპირთან, წმ. გიორგის თავის ახლო ვერცხლის ფურცელი ერთი გოჯის სიგრძე-სიგანეზე ამოჭრილია და ცხადათა სჩანს ოთხ-კუთხეთ ჩადრმავებული ფიცარი, სადაც სვენებულან მოხსენიებული ნაწილები. ეხლა სულ მცირე რიცხვი ამ ნაწილებისა ასვენია პატარა ვერცხლის ჯვარში, რომლის სიგრძე არ იქნება სამ გოჯზე მეტი. რათ მომხდარა ეს საქმე? ვის წაუღია დანარჩენი ნაწილები ქართველთა ერის სათაყვანებელი წმინდანისა? ანუ ვისი უკუღმართი მარჯვენა შეხებია ასეთის ჯოჯოხეთურის გაბედულობით სასწაულთმოქმედ ხატსა? ამ საკითხავების პასუხი არაერთხელ გამოგონია ჩემს პატარაობისას მაშინდელ მოხუცებულთაგან და დღესაც არაერთი ხნიანი და დარბაისელი კაცი ემოწმება მათ თავიანთი სინიღისიან ლაპარაკით”.⁵⁷ ნიკო ლომოურს თანასოფლელებისგან ჩაუწერია

56 ი. მეგრელიძე, სიძველეები ღიბის ხეობაში, ტ. II, თბ., 1997, გვ. 21.

57 ნ. ლომოური, პუბლიცისტური წერილები, შემდგენელი ხ. მურადაშვილი, თბ., 2002, გვ. 141-143.

არბოს წმინდა გიორგის ხატიდან წმინდა ნაწილების დაკარგვის, უფრო სწორად გატაცების ამბავი. ეს ფაქტი, მისი ინფორმაციით, უკავშირდება არბოელ დეკანოზს ანდრია ჟურულს, რომელიც ქართლ-კახეთის უკანასკნელ მეფესთან - გიორგი XII-სთან ძალზე დაახლოებული იყო. მეფისაგან მას ჩაბარებული ჰქონია არბოში მცხოვრები საეკლესიო ყმების და მამულის მოვლა-პატრონობა. ანდრია ჟურული პატარა ლი-ახვის ხეობის ზემო წელზე არსებული სოფელ ბელთის მაცხოვრის სახელობის ტაძრის წინამძღვარიც იყო. ირკვევა, რომ იგი დაახლოებული იყო ასევე გიორგი XII-სთან დაპირისპირებულ იულონ ბატონიშვილთანაც. როგორც ნ. ლომოური გადმოგვცემს, დეკანოზი დაპირისპირებული უფლისწულების ინტრიგებში მონაწილეობდა, მას კავშირი ჰქონდა დარეჯან დედოფალთან. არსებული პოლიტიკური სიტუაციიდან გამომდინარე, საბოლოოდ, ანდრია ჟურული იძულებული გახდა საქართველოდან გადახვეწილიყო. ნ. ლომოური ამის ნამდვილ მიზეზს ვერ ასახელებს, მან ან დარეჯანი და იულონი დაასმინა გიორგი XII-სთან, ან პირიქით, რაც მისი სამშობლოდან გაქცევის საფუძველი გახდა. ანდრიამ მოხდოკს შეაფარა თავი. მან წასვლის წინ არბოს წმინდა გიორგის ხატიდან (როგორც ნიკო ლომოური გადმოგვცემს, ეს ის ვერცხლით შეჭედილი ხატია, რომელზეც ხუცური წარწერა ამოიკითხა), წმინდა გიორგის ნაწილები ამოიღო და თან წაიღო. დეკანოზმა სიწმინდეები რუს ვაჭრებს მიჰყიდა. მალე ანდრია ჟურული მოულოდნელად გარდაიცვალა და ამის მიზეზი სწორედ წმინდა გიორგის ნაწილების გაყიდვა იყო. ასეთივე ბედი ეწიათ იმ ვაჭრებს, ვინც არბოდან წაღებული სიწმინდეები შეიძინეს. მოგვიანებით ვერცხლის ჯვარში ჩასვენებული წმინდა ნაწილები საქართველოში დააბრუნეს, თუმცა, მათი ნაწილი დაიკარგა.⁵⁸

ჩნდება კითხვა: იყო თუ არა ნ. ლომოურის მიერ აღწერილი ხატი ის სიწმინდე, სადაც ერთ დროს წმინდა გიორგის ნაწილები ინახებოდა? გერის მონასტრის ქრონიკის ავტორი იაკობ ლომოური წმინდა გიორგის ნაწილებიან ხატს ბიზანტიიდან ჩამოტანილ სიწმინდედ იხსენიებს, რომელიც კეისარმა ფარსმან მეფეს გადასცა, მეფემ კი თავის გერს უწყალობა. აღ. გარსევანიშვილის ცნობით, წმინდა გიორგის ნაწილებიანი ხატი არბოში თამარ მეფემ გადმოაბრძანა. ჩვენი აზრით, “გერის მონასტრის ქრონიკაში” მოხსენიებული ხატი არ უნდა იყოს ნიკო ლომოურის მიერ აღწერილი წმინდა გიორგის ხატი. ხალხოსანი მწერლის ცნობით, ხატს ხუცური წარწერა ჰქონდა და მასში ლუარსაბ მეფის ძე ვახტანგი იხსენიებოდა. ჩვენი აზრით, შესაძლებელია დავეუშვათ ორი ვერსია:

1) არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში თამარ მეფის მიერ გადმო-ბრძანებული წმინდა გიორგის ნაწილებიანი ხატის გარდა, რომელიც “გერის მონასტრის ქრონიკის” მიხედვით ბიზანტიიდან იყო ჩამოტანი-

ლი, არსებობდა წმინდა ნაწილებიანი მეორე ხატიც, რომელსაც ხუცური წარწერა ჰქონდა. ნიკო ლომოურის მიერ ამოწერილი წარწერის ფრაგმენტის თანახმად, ხატი არბოს წმინდა გიორგის ტაძრისთვის ლუარსაბ მეფის ძე ვახტანგს შეუწირავს.

2) ნ. ლომოურს ადგილობრივი მოსახლეობისგან ჰქონდა მოსმენილი გადმოცემა არბოდან სიწმინდეების დაკარგვის შესახებ და ვარაუდით (თუმცა შეცდომით), წმინდა გიორგის ნაწილებიან ხატად ხუცური წარწერის მქონე ვერცხლის დაზიანებული ხატი მიიჩნია. არ არის გამორიცხული, აღნიშნული ხატის დაზიანების მიზეზი, მასში წმინდა გიორგის ნაწილების ძებნა გახდა.

მოზღოკიდან ჩამობრძანებული სიწმინდეები არბოს ტაძარში დიდხანს იყო დაბრძანებული. ნ. ლომოური “გერისტობის” აღწერის დროს წერს: “სოფელი არბო განთქმულია მთელ ქართლში თავისი “გერისტობით”, “არბობით”, ეს დღეობა ყოველ წლივ აგვისტოს უკანასკნელ რიცხვებში მოდის ხოლმე. თავგერისტობას აგრე რიგად არავინ არა სწყალობს, მაგრამ მეორე და მესამე სწორზედ კი დიდძალი მლოცავი მოაწყდება ხოლმე აქაურს წმიდის გიორგის ეკლესიას, სადაც აქამოდე ინახებიან ნაწილები მოხსენიებულის მთავარ-მოწამისა”.⁵⁹ წმინდა გიორგის ნაწილები, როგორც ჩანს, არბოში XIX საუკუნის ბოლომდე ინახებოდა, ხოლო შემდეგ რა ბედი ეწია, აღარ არის ცნობილი. არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში მარი ბროსეს სხვა ხატებიც უნახავს და მათზე დატანილი წარწერებიც ამოუკითხავს: “გავაკეთეთ ხატი ესე ჩვენ ერთობით მიწლიაშვილებმა, და იყვნეს ამის მოთავენი ბეცია, გოგია და ბასილა, სულისა ჩვენისა სამეოხოდ, წელსა ჩეიზ. 1817წ.”

“შემოგვირე მე თავყელაშვილმა დაეთ, წმინდასა გიორგის გერისტათვს, ჩვენის სულის საოხებოთ, ჩემის შელის სადღეგრძელოდ. ვინც წაიკითხოთ შენდობა ბრძანეთ”. წარწერა მარი ბროსეს დათარიღებული აქვს 1783 წლით.⁶⁰

აღნიშნული ხატების ბედი უცნობია. უცნობია ასევე იმ ხატის ადგილსამყოფელიც, რომელიც თამარ მეფემ არბოს ტაძარში გერიდან გადმოაბრძანა. არბოს ეკლესიის მთავარი სიწმინდე 1923 წელს ბოლშევიკების მიერ შედგენილ არბოს ქონების აღწერაში არ იხსენიება. ნუსხაში ვკითხულობთ: “არბოს წმ. გიორგის ეკლესიის: 1. ბარძიმი ვერცხლისა – 3, ბარძიმი ოპლევისა გატეხილი – 1, ფეშხუმი ვერცხლისა – 2, კამარა ვერცხლისა – 2, კოვზი დიდი ვერცხლისა – 1, კოვზი პატარა ვერცხლისა – 2, კოვზი ოპლევისა – 2, ლახვარი ფოლადისა – 1, სასებისკვრე თეფში სპილენძისა – 1, თასი ვერცხლისა პატარები – 7, აზარფეში პატარა ვერცხლისა – 2, შანდლები პატარა თითბრისა და ოპლევისა – 27, შანდალი დიდი – 4, შანდალი საშუალო – 8, სანაწილე ტრაპეზისა ვარშავისა – 1, კანდელი ვარსა-

59 ნ. ლომოური, პუბლისცისტური წერილები, გვ. 119.

60 https://books.google.ge/books?id=jVLnp3G7YcAC&pg=PP7&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false

ვისა – 1, საიაზმე სახურავით და უსუპით – 1, საწიგნობელი ხისა – 1, ანალოგ..... (გარკვევით ვერ იკითხება) გადაკრული – 2, ემბაზი – 1, სამირენე ხისა შუბებით და მაკრატლით – 1, საცეცხლური ოპლევისა – 2, კანკელი სამატაჟიანი – 1, ოდიკი ატლასზედ – 1, ტრაპეზის ჯვარი ოპლევისა – 2, არხიმანდრიტის ჯვარი ოპლევითა და ვერცხლით – 1, წმ. გიორგის ჯვარი ვარშავით – 1, წმ. გიორგის ხატი ვარშავით – 3, წმ. გიორგის ხატი ვარშავით – 16, მაცხოვრის ხატი – 2, ღვთისმშობლის ხატი უბრალო – 8, ღვთისმშობლის ხატი ვერცხლით მოჭედ-ილი – 1, ტრაპეზის ჩასაცმელი – 2, ფილონი მხიარული დიბისა – 3, ფილონი შავი დიბისა – 1, ოლარი მხიარული დიბისა – 3, ოლარი შავი დიბისა – 1, სტიხრები – 2, სამაჯურები – 4, სარტყელი – 3, ფარნები – 2”.⁶¹ არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში დაცული საეკლესიო ნივთები 1924 წელს აღწერა ცნობილმა ქართველმა სიძველეთმცოდნემ გ. ბოჭორიძემ. ბოჭორიძე ხელისუფლების მიერ აღნუსხული ზოგიერთი ხატი და მღვდელმსახურებისთვის განკუთვნილი ნივთების ერთი ნაწილი, როგორც ჩანს, გაურკვეველ ვითარებაში დაიკარგა. გ. ბოჭორიძის მიერ შედგენილ არბოს წმინდა გიორგის ტაძრის საეკლესიო ნივთების ჩამონათვალში რამდენიმე ისეთი ხატია, რომელიც 1923 წლის აღწერაში არ გვხვდება. არ გამოვრიცხავთ, რომ მართლმადიდებელი ეკლესიის წინააღმდეგ დაწყებული ტერორის დროს, რომელმაც პიკს 1923 წელს მიაღწია,⁶² არბოს ეკლესიაში არსებული სიწმინდეები ადგილობრივმა მცხოვრებლებმა ოჯახებში გადაამალეს. პატარა ღიახვის ხეობის ამ უძველეს სოფელში ჩასულმა მეცნიერმა, როგორც ჩანს, ეკლესიის თითოეული ნივთის ადგილსამყოფელი დაადგინა და ისინი საგულდაგულოდ აღნუსხა. გ. ბოჭორიძის მიერ შედგენილ არბოს ეკლესიის ნივთების ჩამონათვალში ვკითხულობთ: “ნივთები სოფ. არბოს წმ. გიორგის ეკლესიისა ოქმი 24. 1924 წ. მაისის 31. 426. ჯვარი ხისა, შეჭედ-ილი ვერცხლით მინდიაშვილების მიერ 1817 წ., ქართული მხედრული წარწერით. ტარზე შემოკრული აქვს სპილენძი, 47/22 სმ. ჯვარზე არის შანა, მივიის ზონრით. 427. ვერცხლზე ნაჭედი ხატი ღვთისმშობლისა ყრმით, ორად გატეხილი (ზურგად ფიცარი აქვს) და ძლიერ დაზიანებული, შექმული ქართული მხედრული წარწერით (ნაწილი წარწერისა დაკარგულია), შეწირული ვინმე “თაყინანთ ფარსადანას” მიერ; ვერცხლის ორი ნატეხი ამოვარდნილი აქვს, 23 /18 სმ. 428. ბარძიმი, ფეშხუმი, კამარა და კოვზი ვერცხლისა, შეწირული ირაკლი მეფის მიერ 1788 წ., მისხალი 125; ქართული მხედრული წარწერით. 429 ბარძიმი ვერცხლი-

61 საქართველოს სახელმწიფო არქივის ტერიტორიული ორგანო - გორის რაიონული არქივი, ფონდი №3, აღწერა №2; გ. სოსიაშვილი, არბოს წმინდა გიორგის ხატის ისტორიიდან, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიის და არქეოლოგიის ცენტრი, შრომათა კრებული, № 4, 2013, გვ. 46-57.

62 საბჭოთა ხელისუფლების ანტირელიგიური პოლიტიკა შიდა ქართლში (XX საუკუნის 20-იან წლებში) დოკუმენტები გამოსცა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო პროფ. გიორგი სოსიაშვილმა, თბ., 2013, გვ. 453.

სა, წარწერა ოდნავდა მოსხანს. 430. “განსაზავებელი” ვერცხლისა, შეწირული ეკატერინე ზანდუკელის მიერ 183,9 წ., ქართული მხედრული წარწერით. 431. კონდაკი დაბეჭდილი 1710 წ. 432. ენქერი, ძველი ხელოვნებისა, 1 ცალი. 433. მცირე ომაგი კოეზი, გატეხილი. 434. ბადიები ვერცხლისა, მცირე-2 ცალი, სულ მცირე-1 ცალი, უბრალო ლითონისა მცირე 1 ცალი, სულ-4 ცალი. 435. შანდალი, სულ მცირე 2 ცალი. 436. შანა-აკვანი ვერცხლისა, 3 ცალი. 438. შანა, მავთულ-დახვეული, 3 ცალი. 439. გულსაკიდი შანა წმ. გიორგისა, სხვა და სხვა ფორმისა, (მრგვალი, ოთხ-კუთხი, ჯვრის სახედი და სხვ.), დიდი და პატარა ა. ოქროს წყალში დაფერილი ვერცხლისა-2 ცალი; ბ. ვერცხლისა 25 ცალი; გ. ვერცხლის შანა წარწერით-არბოს წმ. გიორგისა ვარ; დ. ვერცხლის შანა იესო ქრისტეს ხატით-1 ცალი; ე. შანა-ღვთისმშობლისა ყრმით; ყველა შანა-ხატები სულ-33 ცალი. 440 შანა-“ხელი” ვერცხლისა: დიდი-1 ცალი და საშუალო-4 ცალი, პატარა-6 ცალი, სულ-11 ცალი. 441. შანა-“ფეხი”, ვერცხლისა 2 ცალი. 442 შანა-შამფური, ვერცხლისა, 2 ცალი. 443. შანა-ყური, ვერცხლისა, 1 ცალი. 444 შანა ვერცხლისა, გულის მსგავსი, დიდ-პატარა, 13 ცალი. 445. გულსაკიდი, უბრალო ლითონის თვლით, 1 ცალი. 446. ქინძისთავეები: თვლებით-5 ცალი, სადა-10 ცალი, სულ-15 ცალი. 447. გატეხილი ლახვარი(?), 2 ცალი. 448. ფული-შანა, დიდ-პატარა, 5 ცალი. 449. შანას მძივები ერთ ასხმულად. 450. შანის მძივები, დაშლილი: წვრილი-21 ცალი, მსხვილი-5 ცალი, სულ-26 ცალი. 451. მძივები, დაშლილი, 8 ცალი. 452. გულსაკიდი შანა ქვის გულით, 2 ცალი. 453. შანა ნივთებით: სათვალღვინჭიდე, თვალი, ჯვარი და სხვა, სულ-18 ცალი. 454. შანა წმინდა გიორგისა, გვირგვინით. 455. უბის სანაწილე ვერცხლისა, უხუფოთ, 1 ცალი. 456. მცირე ყუთი, უბრალო ლითონისა, 1 ცალი. 457. ქამრის ბალთა, 1 ცალი. 458. ბეჭდები: ა. ოქროს თვლიანი-1 ცალი; ბ. ვერცხლისა: ა) თვლიანი-13 ცალი; ბ) თვალნაკლები-1 ცალი; გ) თვალამოვარდნილი-4 ცალი; გ. ბრალო ლითონისა: ა) პირადი-3 ცალი; ბ) წარწერით ქეთევან-1 ცალი; გ) პტყელი-1 ცალი; დ) სადა, უთვლო-9 ცალი; ე) თვლიანი-370 ცალი; ვ) თვალნაკლები-60 ცალი; ზ) თვალამოვარდნილი-50 ცალი; სულ ყველა ბეჭდები-513 ცალი. 459. საყურე, უბრალო ლითონისა, თვლებით: ა. რგვალი ფორმისა-2 ცალი; ერთ მათგანს აკლია 1 თვალი; ბ. სხვა გვარი-10 ცალი; გ. შანა-4 ცალი, სულ-16 ცალი.”⁶³

არბოს წმინდა გიორგის ეკლესიაში გ. ბოჭორიძეს 1924 წელს უნახავს ასევე წმ. გიორგის ვერცხლით შეჭედილი ჯვარი (70/34 სმ.) წარწერით: “ქ. ჩვენ ბეჟან[...], არუთინამ შემ[...], წმინდის გიორგის[...], სნეულობისა გამ[...], ქკს უამ.”⁶⁴

მიუხედავად იმისა, რომ არბოს წმინდა გიორგის ტაძარი, მთელ ქა-

63 გ. ბოჭორიძე, ქართლის ეკლესია-მონასტრები და სიძველეები, გამოსაცემად მოამზადეს ზაზა სხირტლაძემ და ნატალია ჩიტიშვილმა ინგა გოგობერიშვილის მონაწილეობით, თბ., 2011, გვ. 287.

64 იქვე, გვ. 109.

რთლში დიდი პოპულარობით სარგებლობდა, საკმაოდ ღარიბი იყო. ცნობილმა ქართველმა ეთნოლოგმა პროფ. გიორგი ჯალაბაძემ 1946 წელს, არბოს წმინდა გიორგის საეკლესიო ნივთთა შორის მიაკვლია საბუთს, რომელიც არბოს წმინდა გიორგის ბაზილიკურ ტაძარს და მის ქონებას ეხება. დოკუმენტს აწერია: “უწყება ეკლესიისათვის”. საბუთი ფრაგმენტულია და ენობრივ-მინარსობრივი თვალსაზრისით გაუმართავია, თუმცა მნიშვნელოვან ინფორმაციას შეიცავს, რა ქონებას ფლობდა XIX საუკუნის II ნახევარში არბოს წმინდა გიორგის ტაძარი. აქვე, საინტერესო ცნობებია არბოში მცხოვრები სასულიერო პირების საცხოვრებლების შესახებ და სხვ. დოკუმენტს, რომელიც გ. ჯალაბაძის პირად არქივში ინახება, წინ უძღვის მეცნიერის მიერ საეკლესიო საბუთის მოკლე აღწერა: “ნაპოვნია 1946 წელს, სოფ. არბოს წმინდა გიორგის ეკლესიის საეკლესიო ნივთთა შორის ქალაქის ფურცელი, რომლის სიგანეა 21 სმ. სიგრძე 27 სმ. ნაწერი საკმაოდ გარკვევით არის თეთრ ქაღალდზე შავი მელნით.

გორის უეხდის სოფლის არბოს წმინდის დიდის მოწამის გიორგის ეკლესიისათვის ჩელებ წლისათვის (1832წ.)

ა) აღმენებული არის საქართველოს მეფის თამარისაგან. ხ-ოდეს არა ცნობილ არს.

ბ) შენობით არის ქვიტკირისა ხის სამრეკლოთურთ არის საკმაოდ მაგარი.

გ) მას შუა არის ერთი ტრაპეზი სახელსა ზედა დიდის მოწამის გიორგისა სამკაულთა არის ღარიბი.

დ) კრებული ყავს დიდებული, მაღალ ყდ უსამღვდელოესის იონა მიტროპოლიტის და ექსარხოსის ბრძანებით... ჩყვდ-ს (1864) წელსა შინა დეკანოზი ერთი.

ე) მიწაი ამა ეკლესიასთან დასახლებული არის ოთხი დესიატინა სიგრძე და ორი სიგანე: სახნავი და სათიბი არავითარიმე არა აქუს.

ვ) სახლნი სამღუდელო და საეკლესიო მსახურთანი არიან საკუთარნი მათნი შტატის დეკანოზისა, ქვიტკირის ერთი, ალიზისა ერთი, ხისა ორი, რომელნიცა მდებარეობენ ეკლესიის მამულსა შ-ა.⁶⁵ მიტროპოლიტი იონა საქართველოს ეგზარხოსი 1821 წელს გახდა და მისი მწყემსთავრობა 1832 წლამდე გაგრძელდა. მისი წინამორბედი ეგზარხოსი თეოფილაქტე რუსანოვი იყო. (1817-1821 წ.წ). დოკუმენტი სავარაუდოდ XIX საუკუნის II ნახევარშია შედგენილი. იგი რეტროსპექტულად და ლაკონურად წარმოგვიდგენს არბოს ეკლესიის მდგომარეობას. თეოფილაქტეს ეგზარქოსობის და იონას მიტროპოლიტობის დროს არბოს საკმაოდ დიდი მრევლი ჰყოლია. 1864 წლის მდგომარეობით, არბოს ეკლესიაში დეკანოზი მსახურობდა.* დოკუმენტის მიხედვით ტაძარი თამარ მეფეს აუგია, თუმცა აგების თარიღი დაკონკრეტებული არ არის. როგორც ჩანს, საბუთის შემდგენელმა ხალხში არსებული გადმოცემით ისარგებლა.

65 გ. სოსიაშვილი, ძიებანი, თბ., 2007, გვ. 91.

არბოში 1847 წელს წმინდა გიორგის სახელობის ახალი ტაძრის მშენებლობა დაიწყო. ტაძრის აგების ინიციატორები იყვნენ არბოს მკვიდრი სასულიერო პირები: დეკანოზი იაკობ ლომოური (გერში მოღვაწე, “გერის მონასტრის ქრონიკის” ავტორი) და მისი ძმა იოსებ ლომოური. თუმცა, ეკლესიის მშენებლობა გარკვეული პერიოდი შეფერხდა და ამის მიზეზი არბოელი სასულიერო პირების ეგზარქოს ევსევისთან (1858-1877 წ.წ.) დაპირისპირება იყო. როგორც ნ. ლომოური გადმოგვცემს, ეგზარქოსმა ძმები სამრევლოდან დაითხოვა. თუმცა, მათ ეგზარქოსის გადაწყვეტილება წმინდა სინოდში გაასაჩივრეს და არბოში მოღვაწეობა გააგრძელეს. ნ. ლომოურის ინფორმაციით, ეგზარქოსი იმდენად იყო დაპირისპირებული არბოელ სასულიერო პირებთან, რომ “მცირე წლოვან ლომოურ მღვდლის შეილება, თავს უყადრებდა და უსაფუძვლოდ, უსამართლოდ ავიწროებდა სასწავლებელში.”⁶⁶ ძმები ლომოურები ერთ-ერთი დამსმენის “წყალობით” კვლავ დაითხოვეს არბოს ტაძრიდან. დამსმენს, რომლის ვინაობასაც ნ. ლომოური არ ასახელებს, თვითონ ჰქონია არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში მოღვაწეობის სურვილი. ძმები ისევ დაითხოვეს არბოდან, თუმცა მათ სინოდის წინაშე ხელახლა გაასაჩივრეს და უფლებები აღიდგინეს. ამის შემდეგ ძმებ ლომოურებს დიდხანს აღარ უცოცხლიათ. “ორივე სამი წლის შემდეგ დაიხოცნენ უკიდურეს სიღარიბეში”.⁶⁷ არბოს წმინდა გიორგის ტაძრის მღვდელი გარსევან ლომოური გახდა, რომელმაც ახალი ეკლესიის აგებაში დიდი წვლილი შეიტანა. თუმცა, იგი მალე გარდაიცვალა. მისი ადგილი მღვდელმა გიორგი გვიმრაძემ დაიკავა. 1888 წლის მდგომარეობით, არბოს წმინდა გიორგის დიდი ეკლესია საბოლოოდ დასრულებული არ იყო. მშენებლობის გაგრძელებას მატერიალური რესურსი ესაჭიროვებოდა. არბოს მკვიდრმა დურმიშხან ჟურულმა, რომელიც ქართულ საზოგადოებაში კარგად იყო ცნობილი (ამის შესახებ ქვემოთ). არბოს წმინდა გიორგის ეკლესიის მშენებლობის გაგრძელების და ამ მიზნით სპეციალური კომიტეტის შექმნის თხოვნით საქართველოს ეგზარქოსს წერილობით მიმართა. მისი აზრით, კომიტეტში უნდა შესულიყვნენ: გორის მაზრის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი ივანე დავითის ძე სულხანიშვილი, გორის ეპისკოპოსი ალექსანდრე, არქიმანდრიტი ნიკოლოზი, დურმიშხან ჟურული, ცხინვალის ბლადოჩინი გქელიევი (სავარაუდოდ გრძელიშვილი, ან გრძელიძე) და არბოს წმინდა გიორგის ეკლესიის მღვდელი გიორგი გვიმრაძე.⁶⁸ როგორც ჩანს, უმაღლესი საეკლესიო იერარქის სახელზე გაგზავნილმა წერილმა თავისი შედეგი მოიტანა. საქართველოს ეგზარქოსმა პალადი რაევმა (1887-1892 წ.წ.)

* აღნიშნული დოკუმენტს გავეცანით გ. ჯვალაბაძის მიერ გაკეთებული ამონაწერით, საბუთის დედანს ვერ მივაკვლიეთ, ამიტომ მის ავტორიანობაზე საუბარი ვკვირს.

66 ნ. ლომოური, პუბლიცისტური წერილები, გვ. 121.

67 იქვე.

68 იხ. დანართი №6.

გორის თავად-აზნაურობის წინამძღოლს ივანე დავითის ძე სულხანიშვილს⁶⁹ ნებართვა მისცა, რათა შემოწირულობებით ტაძრის მშენებლობა დაესრულებინა. ამას ადასტურებს გორის მაზრის თავად-აზნაურთა წინამძღოლის სახელზე საქართველოს ეგზარქოსის კანცელარიიდან გაგზავნილი წერილი, სადაც ვკითხულობთ: “მის კეთილშობილებას ბატონ გორის მაზრის თავადაზნაურობის წინამძღოლს

აღნიშნულთან ერთად გიგზავნით რა, სოფელ არბოში ეკლესიის მშენებლობის დამთავრებისთვის შესაწირის შესაგროვებლად მისი მადლყოვლადსამღვდელოების, საქართველოს ეგზარქოსის მიერ გაცემულ წიგნს (სავარაუდოდ ნებართვაზე უნდა იყოს საუბარი - გ. ს.) ეგზარქოსის კანცელარიას პატივი აქვს უმორჩილესად სთხოვოს თქვენს კეთილშობილებას წიგნის (საფასური) 60 კაპიკის კანცელარიაში გამოგზავნა.

კანცელარიის გამგე (ხელმოწერა არ იკითხება).

გამგის თანაშემწე (ხელმოწერა არ იკითხება).

1888 წლის 10 ივნისი №1490, ტფილისი”.⁷⁰ მამა გიორგი გვიმრაძის დაუღალავი შრომით, გორის ეპისკოპოს ალექსანდრეს (ოქროპირიძე) და არქიმანდრიტ ნიკოლოზის შემწევობით არბოს წმინდა გიორგის ტაძარი გადაიხურა და გაიღესა, მოიხატა კანკელიც.

1891 წელს არბოს ეკლესია ბოლომდე არ იყო დასრულებული. როგორც ნ. ლომოური აღნიშნავს, “ეკლესიას ჯერ კიდევ ბევრი რამ აკლია.”⁷¹ არბოს წმინდა გიორგის ახალი ტაძარი 1897 წელს ეგზარქოსმა ვლადიმირმა (ბოგოიაველენსკიმ) მოინახულა. კირიონ II-ის ცნობით (იღუმენმა კირიონმა დაწერა ეგზარქოს ვლადიმირის შიდა ქართლში მოგზაურობის ამსახველი ნარკვევი), არბოს ახალი ტაძარი, რომლის მშენებლობაც თავის დროზე იაკობ ლომოურის ინიციატივით დაიწყო, 1890 წელს აკურთხეს. ეგზარქოს ვლადიმირის მოგზაურობის დროს არბოს წმინდა გიორგის ახალ ტაძარს ჯერ კიდევ არ ჰქონდა გუმბათი.⁷² XIX საუკუნის 90-იან წლებში არბოში წმ. გიორგის ეკლესიის წინამძღვარის მამა გიორგი გვიმრაძის ძალისხმევით ერთ-კლასიანი სამრევლო სკოლა გაიხსნა. გაზეთ “ივერიის” ფუცვლებზე ვკითხულობთ: “ს. არბო (გორის მაზრა). ამ სოფლის მცხოვრებნი, რიცხვით 30 კომლი გლეხი და რამდენიმე კომლი აზნაური, სხვა ახლო-მახლო სოფლებთან შედარებით ნივთიერად ძალიან შეწუხებულნი და დაცემულნი არიან. აქაური ეკლესია ხომ სოფლის მშვენიერად უნდა ჩაითვალოს. სოფლის ერთს ნაკლულევანებას სკოლის უქონლობა შეადგენს. გლეხოება ეხლა ძალიან მოწადინებულა სკოლის გახსნისა, მაგრამ ხარჯისა ეშინიან, ვაი თუ

69 <https://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/article/22687>.

70 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე. 5302, ხ. 38. 499.

71 ნ. ლომოური, პუბლიცისტური წერილები, გვ. 122.

72 გ. სოსიაშვილი, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი კირიონ II ეგზარქოს ვლადიმერის შიდა ქართლში მოგზაურობის შესახებ, თბ., 2019, გვ. 103-104.

ვერ შევიძლოთ და ილაჯი გავიწყვიტოთ. მაგრამ, ვგონებთ, გულშემატკივარი აღმოუჩნდეთ. ეს არის ადგილობრივი მღვდელი მ. გიორგი, რომელიც შემოდგომიდან ერთ-კლასიან სამრევლო სკოლის დაარსებას აპირებს; ამისთვის თავისს მხრივ ეკკლესიის შემოსავლიდან ყოველ წლივ თხუთმეტ თუმანსა ჰპირდება. გარდა ამისა მ. გიორგის იმედი აქვს, რომ საქართველოს სამოსწავლო საბჭო დაეხმარება სოფელს ამ კეთილ საქმეში, ცოტაოდენს თვით გლეხობაც გამოიღებს და საქმე გაკეთდება.”⁷³

როგორც გაზ. “ცნობის ფურცლიდან” ირკვევა, XIX საუკუნის ბოლოს სოფელ არბოს მოსახლეობას წმინდა გიორგის ტაძრის შემოსავალი 16 თუმნად იჯარით ჰქონდა აღებული.⁷⁴

არბოს წმინდა გიორგის ახალ ტაძარში* ძველი (იგულისხმება XIX ს.) ხატებიდან მხოლოდ გორელი იაგორ ალელოვის მიერ შეწირული თეთრი მარმარილოს ქვაზე ამოტვიფრული წმინდა გიორგის ხატია შემორჩენილი, რომელზეც მხედრული წარწერაა დატანილი: “არბოს წმინდა გიორგის შეწირე ჩემისა და ცოლშვილს სულთა სამეოხეთ გორელმა იაგორ სტეფნას ძე ალელოვმა 1882 წ.”

არბოში ს. მაკალათია ღვთისმშობლის დანგრეულ ტაძარს იხსენიებს.⁷⁵ აღნიშნული ტაძრის აგების თარიღი უცნობია. ღვთისმშობლის სახელობის სალოცავი ბაზილიკურ ნაგებობას წარმოადგენდა. დღეისათვის წმინდა გიორგის ტაძრის აღმოსავლეთ მხარეს არსებული ღვთისმშობლის სახელობის ტაძარი აღდგენილია.** სალოცავში, საკურთხევლის წინ შემორჩენილია არბოში დამკვიდრებული სამხედრო მოღვაწის, გენერალ-ლეიტენანტ ილია მაქარაშვილის უდროოდ გარდაცვლილი შვილის მარიკო მაქარაშვილის ეპიტაფია: “მარიკო მაქარაშვილის ასული, დაიბადა 13 დეკემბერს 1900 წ. გარდაიცვალა 14 აპრილს 1902 წ.” არბოს წმინდა გიორგის ტაძარი ქართლში განთქმული სალოცავი იყო. საინტერესოა, რომ არბოს ტაძარი იხსენიება 1812 წელს რუსული ხელისუფლების მიერ დაპატიმრებულ მეამბოხე ქალის ბარბარე ლაფაჩის ჩვენებაში:

“1812 წლის მაისი მე-18 დღე, იმას რაც ვიცი, ჭეშმარიტად ჩვენებაში ვიძლევი. სახელად მქვია ბარბარე, წარმოშობით ქართველი ვარ. მამაჩემს გოგია ერქვა. გოგია გვარად ლაფაჩი იყო. ხოლო დედა - დარეჯანი მაისურაძის ქალი გახლდათ. ორთავე წარმოშობით და მოდგმით ქართველები იყვნენ. ცხოვრობდნენ სოფელ ჭარებში, სადაც გარდაიცვალნენ. ჩემი მეუღლე თევდორე ჯოჯიშვილი ქართველია და დღემდე სოფელ ვანათში ცხოვრობს. იმის გამო რომ 1811 წლის 8 სექტემ-

73 გაზ. “ივერია”, № 111, 1897, გვ. 2.

74 გაზ. “ცნობის ფურცელი”, 1899, № 206, გვ. 2.

* არბოს წმინდა გიორგის ტაძრის ინტერიერის და ეზოს კეთილმოწყობაში დიდი წვლილი შეიტანეს ბიზნესმენებმა: ბეჟან მაისურაძემ და გიორგი ჯალაბაძემ.

75 ს. მაკალათია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 63.

** ტაძარი სოფ. ქორდის მკვიდრმა ლ. ჯალაბაძემ აღადგინა.

ბერს გავხდი ავად, წავედი ჭარების მთავარანგელოზის ეკლესიაში, სადაც ხუთი კვირა ვლოცულობდი. შემდეგ დავბრუნდი ვანათში, სადაც მაცხოვრის ეკლესიაში დილა-სადამოს ლოცვაში ვიყავი. 6 იანვარს, ნათლისღებას, წავედი სოფელ არბოში და იმდროიდან იქ, წმინდა გიორგის ეკლესიაში ვიმყოფები, რომლის ნება-სურვილით მოსალოცად დავდიოდდი: დგვრისის, ნიქოზის, ზემო ხვითის, ქვეშის, ხვითის, ტირძინის, დიცის, ქორდის და ცხინვალის ეკლესიებში. ხალხისაგან შეგროვილი მოწყალებით ვიყიდე თავშალი, ცვილი და საკმეველი, რომლებიც მივიტანე არბოს წმინდა გიორგის ეკლესიაში, სადაც იმავე თვის 13 რიცხვში წმინდა გიორგი გამომეცხადა და მიბრძანა ცხინვალში ჩავსულიყავი, ზღუდრის წმინდა გიორგისთვის მელოცა და მოსახლეობისგან შესაწირი შემეგროვებინა, რითაც ცხვარი მეყიდა და არბოს წმინდა გიორგის ეკლესიის ეზოში დამეკლა. მომდევნო დღეს ცხინვალში წავედი. ზღუდრის წმინდა გიორგის ეკლესიაში, სადამოს ლოცვისას წმინდანები გამომეცხადნენ, რომელთაც თავისი სახელები გამიცხადეს, თუმცა დავიმახსოვრე მხოლოდ წმინდა გიორგი და ღვთისმშობელი. მათ მიბრძანეს, რომ თუ რუსებს ღმერთის არ შეეშინდებათ და ისინი ხალხებს არ დაინდობენ, მაშინ ისინი რუსეთში განდევნით დაისჯებიან, რომ უფლისწული ალექსანდრე ჩამოვა საქართველოში და ქართული მმართველობა კვლავ აღდგება. ამ გამოცხადების განმავლობაში უგონო გავხდი. მის დამთავრებისას მახსოვს მხოლოდ ნაწილი. არა მხოლოდ ეს, არამედ სხვა მრავალი გასაოცარი გამოცხადება მქონია არბოს და სხვა ეკლესიებშიც. მე ავადმყოფობის გამო არასრულფასოვნად ვაზროვნებ. გარდა ზემოთაღნიშნული სოფლებისა სხვა ადგილებში არ ვყოფილვარ. ამის მეტი სხვა არაფერი არც მინახავს და არც ვიცი. ჩემი ჩვენება ჭეშმარიტად ესაა რაც ვიცოდი”.⁷⁶ არბოს ეკლესიაში (სავარაუდოდ ტაძრის ეზოში) იყო დაკრძალული იულონ ბატონიშვილის კარის მწიგნობრის იოანე ქართველიშვილის დედა. იოანე ქართველიშვილი მოგონებებში წერს: “ამ კულებითს (პატარა ლიახვის მარჯვენა ნაპირზე, დისევის სიახლოვეს არსებული სოფელი – გ.ს) დგომაში დედაჩემი, ბებიათქვენი (იოანე თავის შვილებს მიმართავს – გ.ს) დიდათ ავად იყო, ამდენი ვერ მოვიცალე, რომ სანახავად ამოვსულიყავ, არა თუ ჩემი საქმე მქონდა ბატონიშვილი თავს არ მანებებდა, რომ ნიადაგ საქმეები ჰქონდა და სხვა მწერალი არავინ ჰყვანდა. ერთ დღეს დავეთხოვე, ამოველ ბელოთს, დედაჩემი ვნახე და მეორე დღეს ისევ დავებარებინე, წამიყვანეს, ჩემი ცოდვით და უბედურებით ამისთანას ჟამს მომივიდა ჰამბავი, რომ დედაჩემი აღსრულებულიყო, მაისის დ(4) წამოველ და იმ ღამეს

76 Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией, Т. 5, Тиф., 1873, стр. 943. გ. სოსიაშვილი, ანტირუსული გამოსვლების ერთი ეპიზოდი ლიახვის ხეობაში XIX საუკუნის დასაწყისში (ბარბარე ლაფაჩი), გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიისა და არქეოლოგიის სასწავლო-სამეცნიერო ცენტრი, შრომათა კრებული, № 19, 2020, გვ. 173-189.

მოველ ბელოთს, სადამო ხანზე შევიტყვე, დღის ერთი საათი იქნებოდა გასული და მოველ; ბელოთს ხომ ეკლესია არ არის მიცვალებულის დასამარხავი. მეორე დღეს რითაც ღონით იყო ვცადე რომ მიცვალებული არბოს ეკლესიაში ჩავიტანე და იქ დავმარხე.”⁷⁷

გერისთობის დღესასწაული არბოში

გერის წმინდა გიორგის სახელზე ძველი დროიდან დაწესებული იყო გერისთობის დღესასწაული,⁷⁸ რომელსაც პატარა ლიხვის ხეობის არაერთ სოფელში აღნიშნავდნენ. გერის სალოცავში დაწვებული დღეობა არბოს წმინდა გიორგის სალოცავში გრძელდებოდა, სადაც ქვეყნის მლოცველები სხვადასხვა კუთხიდან მოემართებოდნენ.⁷⁹ არბოს წმინდა გიორგი გერის „უმცროს ძმად“ ითვლებოდა. გერის წმინდა გიორგის „უმცროს ძმებად“ მიაჩნდათ ასევე ატოცის წმინდა გიორგი და სარკის წმინდა გიორგი.⁸⁰

გერისთობის დღესასწაული ხშირად იხსენიება 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე ქართული ფეოდალური არისტოკრატიის წარმომადგენელთა დაკითხვის ოქმებში. როგორც ჩანს, შეთქმულების ერთ-ერთი მესვეურის ალექსანდრე ორბელიანის საიდუმლო წერილი ქართველმა წარჩინებულებმა სწორედ არბოში გერისთობის დღესასწაულზე ყოფნისას მიიღეს. ელიზბარ ერისთავის ჩვენებაში ვკითხულობთ: „პრაპორშნიკ ბიძინა ერისთავის ჩვენებიდან ჩანს, რომ ყოფილ სოვეტნიკ ალექსანდრე ორბელიანოვის მიერ 1831 წელს ქართლში მიწერილი წერილი გიჩვენათ თქვენ რომელიც წაიკითხეთ, მერე როგორც აცნობეთ ბიძინა ერისთავს, – ელაპარაკეთ სხვა თავადებს რომლებიც სოფ. არბოში წმ. გიორგის დღეობაზე იყვნენ”.⁸¹ გერისთობის დღესასწაულზე შეთქმულთა ყოფნას ადასტურებს გიორგი დავითის ძე ერისთავის ჩვენებაც. დაკითხვაში იგი აღნიშნავს: „თუმცა თავად ლევან ერისთავი აჩვენებს, რომ 1831 წელს როცა მე ვიყავი სოფელ ჭალაში თავად ბარძიმ ამილახვაროვის ოჯახში, სადაც ისიც იყო, აგრეთვე პრაპორშნიკი თავადი ჯორჯაძე და იქ ჩაის სვამდნენ, ვითომც მე მას იქ გავუმხილე შეთქმულება. მაგრამ ეს მართალი არ არის, რადგან არა თუ მაშინ, არამედ მე მისთვის ამაზე არასოდეს არა მითქვამს. რადგან საგვარეულოებს ურთიერთ მტრობა აქვთ. მართალია ის რომ მე ვიყავი ბარძიმისას სა-

77 იოანე ქართველიშვილი, მემუარები, ავთ. იოსელიანის გამოკვლევით, რედაქციითა და შენიშვნებით, თბ., 1952, გვ. 95.

78 ნ. ღამბაშიძე, ქართული ხალხური და საეკლესიო დღესასწაულები, თბ., 2011, გვ. 86-87.

79 გ. სოსიაშვილი, ნარკვევები შიდა ქართლის ისტორიიდან, თბ., 2011, გვ. 96-110; გ. სოსიაშვილი, სოფელი გერი და გერის წმინდა გიორგის ტაძარი, მასალები საქართველოს სოფლების ისტორიისათვის, ტ. II, თბ., 2020, გვ. 216.

80 იქვე, გვ. 61.

81 გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, ტ. III, თბ., 1976, გვ. 43.

დამოთ, სადაც იყვნენ: ლევან ერისთოვი და პრაპორშნიკი ჯორჯაძე და ჩაის სვამდნენ: მე და თეიმურაზ ამილახვაროვმა ცალკე გავიხმეთ ბარდიმი და გაუუმხილეთ შეთქმულება, ლევანი და ჯორჯაძე კი ოთახში ისხდნენ და მერე წავედით არბოს დღეობაზე”.⁸² სოფელ არბოში, ისევე როგორც გერში გერისთობის დღესასწაულზე უამრავი მლოცველი მიდიოდა და აუარება შესაწირი („შეთქმული“) მოჰყავდა. აკად. ივ. ჯავახიშვილი წერს: „სოფ. არბოში გერისთაობა, წმინდა გიორგის ხატობა 14-15 აგვისტოს იცის, ამ დღესასწაულს თავი გერისთაობა ჰქვია. შემდეგ 28-29-ს. აქაც აუარებელი ხალხი იკრიბება მთელი ქართლიდან: საღმრთო დეკულებს, ცხვრებს და მამლებს სწირავენ ხოლმე წმ. გიორგის და ვისაც აღთქმული აქვს, თეთრები აცვია; ზოგს შვილიც ბერად შეყენებული ჰყავს. ზვარაკის დაკვლა მხოლოდ არჩეულ პირს, „ნატს“ შეუძლია. საღმრთოების შეწირვის შემდეგ ფერხულს ჩააბამენ ხოლმე და აქიქ წმიდა გიორგის მონა ქალი ქადაგად დაეცემა და წინასწარმეტყველებას დაიწყებს ხოლმე, აქ ყურადღების ღირსია პირველი და მეორე სწორი. რას ნიშნავს ეს სწორზე უქმობა და რით უნდა აიხსნებოდეს იგი? 15-ს იმიტომ არის, რომ მთვარე ამ დროს სრულია, ხოლო სწორზე მთვარე მესამე მეოთხედში, ხოლო სწორის სწორზე მეოთხე მეოთხედში, ანუ მცხრალი იქნება იგი; ერთი სიტყვით, სწორის უქმობა მთვარის მეოთხედებზე არის დამოკიდებული.”⁸³ გერისთობის დღესასწაული და, საერთოდ, ქართლში, მათ შორის არბოში არსებული წმინდა გიორგის სალოცავები მთვარის კულტთან არის დაკავშირებული. ქართველებში წარმართული ცნობიერება ქრისტიანულმა შეცვალა. მთვარის ღვთაება, მისი განსახიერება მებრძოლი მამაკაცი, ქრისტიანულმა წმინდა გიორგიმ ჩაანაცვლა და, შესაბამისად, მთვარის ღვთაებასთან დაკავშირებული დღესასწაულები ქრისტიანული შეფერილობის გახდა, თუმცა შინაარსობრივად არაფერი შეცვლილა. შემთხვევით არ არის, რომ არბოს წმინდა გიორგის ბაზილიკური ტაძრის აღმოსავლეთ კედელზე სავსე მთვარეა გამოსახული. წმინდა გიორგის სახელობის ტაძარი წარმართულ მთვარის ღვთაების საკულტო ადგილზე აშენდა, რაც ქტიტორთა მიერ რელიგიურად კედელზეც გამოიკვეთა. საინტერესოა, რომ სავსე მთვარის გამოსახულებას ვხვდებით ზემო ნიქოზის მთავარანგელოზის ტაძრის⁸⁴ ჩრდილოეთ ფასადზე, სადაც სავსე მთვარე და ქვაში ამოკვეთილი წმინდა გიორგი გვერდი-გვერდაა, რაც ჩვენი აზრით, ამ ორი კულტის მონაცვლეობაზე მიუთითებს. არბოში არსებული გერისთობის დღესასწაულის შესახებ საინტერესო ცნობები შემოგვინახა სოფ. არბოში დაბ. ხალხოსანმა მწერალმა ნ. ლომოურმა: „სოფ. არბო. გათენდა „დიდი-გერისთობის“ კვირა დღე, ის დღე, რომელსაც მთელი

82 იქვე, გვ. 96.

83 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, თბ., 1960, გვ. 54-55; „Кавказ“, 1853, № 56; „Кавказ“, 1847, № 3.

84 საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, ტ. 5, თბ., 1990, გვ. 68; ი. მეგრელიძე, სიძველეები ლიახვის ხეობაში, ტ. I, თბ., 1984, გვ. 131.

ქართლი და მომეტებულად ჩვენი პატარა არბო დიდის სიხარულით და ხანგძლივის მზადებით ელის ხოლმე. კვლავაც ამ დროს მთელი სოფელი და სრულიად მისი მიდამო საესე ყოფილა ათას ნაირის ხალხით. სხვადასხვა საკრავის ხმისა და აუარებელის ხალხის კრიამულისაგან ყურთა სმენა აღარა ყოფილა. მთა და ბარი, ვაჭარი და მხენელ-მთესველი აქ მოიყრიდნენ ხოლმე თავსა და გაცხარებულის აღებ-მიცემობის შუამშავლობით უახლოვდებოდნენ ერთმანეთს. ასე ყოფილა მრავალი საუკუნის განმავლობაში და ამ ამბავს ხალხი შესწევია და შესთვისებია.⁸⁵ გერისთობის დღესასწაულის თვითმხილველი ნიკო ლომოური ვრცლად აღწერს „გერისთობის“ ეპიზოდებს: „სოფელი არბო განთქმულია მთელ ქართლში თავისი „გერისთობით“, „არბობით.“ ეს დღეობა ყოველ წლივ აგვისტოს უკანასკნელ რიცხვებში მოდის ხოლმე. თავ-გერისთობას აგრე რიგად არაეინ არა სწყალობს, მაგრამ მეორე და მესამე სწორხედ კი დიდძალი მლოცავი მოაწყდება ხოლმე აქაურს წმიდის გიორგის ეკლესიას, სადაც აქამომდე ინახებიან ნაწილები მოხსენიებულის მთავარ-მოწამისა. მომეტებულად სახელგანთქმულია მეორე სწორი, ანუ, როგორც ადგილობრივ ეძახიან, „დიდგერისთობა“... სამი ოთხი დღის წინათ დაიძვრის მლოცავი და მთელი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებიდან იკრიფება აქ აუარებელი სხვადასხვა რჯულისა და შთამომავლობის ხალხი. აქა ნახავთ კახელებს, მთიულ ქართველებს, ქალაქელებს, იმერლებს. ბლომად შეგვხვდებიან აქ ვაჭარი სომხები და ურიები, მაგრამ ყველა ამათ ოსების რიცხვი გადააჭარბებს ხოლმე. ახლო მდებარე კავკასიის მთებიდან დაიძვრიან და ჯგუფ-ჯგუფად მრავალი ოსები ჩამოდიან აქ. თან მოაქვთ გასაყიდად ყველი და ერბო, ხის ავეჯეულობა, და თივთიკ-შალები. მთელი სოფლის მიდამო: ახლომდებარე სახნავ-სათესი მიწები მოდებუღია ხოლმე ჩარდახიანი ურმებით და ცხენოსანი ხალხითა... აღებ-მიცემობა ორი-სამი დღის განმავლობაში გაცხარებულად სწარმოებს. სამწუხაროდ, ამ სასარგებლო და მოსაწონ მხარეს ხშირად ბევრი მაზარალებელი ამბებიც მოჰყვება ხოლმე. თითქმის არ შეიძლება, რომ გერისთობა გათავდეს ისე, რომ ორგან-სამგან მაინც არ მოხდეს საშინელი ჩხუბი: კეტების ტრიალი და თოფ-იარაღის ხმარება. ღმერთს მაღლობასა სწირავენ, როდესაც ეს ვაივაგლახი მარტო ძვალისა და რბილის დაჟეჟვით, თავისა და პირის დანტვრევით თავდება. სამწუხაროდ, ხშირად ამათ უფრო დიდი უბედურებაც მოჰყვება ხოლმე, მაგალითად შარშან წინ რევოლუერით მოჰკლეს ორი კაცი და სამიოდ-ოთხიცი ხმლებით დაჭრეს მძიმეთა; წელსაც ხანჯლით გამოუფაშვავთ რომელიდაც ახლო სოფლის მამასახლისი... ქურდობა მტაცებლობა ხომ ისეა გახშირებული რომ ბევრჯერ მათ ყურადღებასაც არ აქცევენ... შეიარაღებული ქურდები ხშირად შუადღისას გადადიან აქარ ვენახებში ჰკრეფენ ყურძენსა და ხილს, სტრიან სიძინდებს, ანტვრევენ და სწვავენ ღობეებს. მაგრამ ყველა ეს არაფერს

85 ნ. ლომოური, პუბლიცისტური წერილები, შემდგენელი ხათუნა მურადაშვილი, თბ., 2002, გვ. 134.

ნიშნავს იმ დიდ ვნებასთან, რომელიც სოფელს მოსდის შემდეგ დღეობის გათავებისა. კვირას შუა დღის უკან ერი იშლება და მეორე დღეს უცხო კაცს აქ თითქმის ვედარავის ვედარ ნახავთ. ხალხს მართალია ვედარ ხედავთ, მაგრამ მისგან დატოვებულ ათასგვარ უწმინდურობით კი სავსე რჩება სოფელი და მთელი მისი არემარე. ამის გამო მშვენიერი წმინდა ჰაერი იშხამება; ანკარა მდინარე (იგულისხმება პატარა ლიახვი – გ.ს.) საკლავების ფაშითა და წყლებით ივსება... აი, ჩემო ბატონო, ასეთია სახელგანთქმული გერისთობა.”⁸⁶ გერისთობის დღესასწაული სოფელ არბოში ხშირად მსხვერპლით სრულდებოდა. 1880 წელს ცნობილი ქართველი ხალხოსანი მწერლის ანტონ ფურცელაძის ვაჟი აღნიშნულ დღესასწაულზე ოსებს შორის გამართულმა ჩხუბმა შეიწირა. ამის შესახებ გაზეთი „დროება“ გვაწვდის ინფორმაციას: „ჩვენ ძველს თანამშრომელს და ლიტერატურულ მოძმეს ანტონ ფურცელაძეს, ამ ახლო ხანში, შეემთხვა ერთი ისეთი უბედურება, რომლის წინათ გამგონი შეძრწუნებული და გულ-მოკლული რჩება, გერისთობის დღეს, ფურცელაძის უმცროსი ვაჟი ყოფილა არბოს დღეობაში, და რაღაც უბედური შემთხვევით მოჰყოლიყო ერთს ოსების ჩხუბში, სადაც ის მოეკლათ სხვისთვის მოღერილი ჯოხის ცემით.”⁸⁷

გერისთობის დღესასწაულზე საინტერესო ცნობებს გვაწვდის გაზ. „ივერიაც“. კორესპონდენციაში: „დაბა და სოფელი“ ვკითხულობთ: „სოფ. არბო, მარიამობისათვის 31-ს ამ წელს მესამე და უკანასკნელ არბობა უფრო მხიარული და მშვიდი იყო, ვიდრე პირველი და მეორე. ხალხიც ნაკლები არ დაესწრო* აქ იყვნენ მოსულები ჩვენის ქვეყნის თითქმის ყველა მხრიდან: სოფლებიდან და ქალაქებიდან. რასაკვირველია, კაცები ჩოხოსან-ქუდოსნები და ქალები-მანდილოსნები იყვნენ, თუმცა ამათშიაც შეუდგავს ფეხი ახლანდელს მოდნას. იყვნენ ქალაქებიდანაც, მომეტებულ ნაწილად სერთუკოსან-შლაპოსნები; ქალები, რასაკვირველია, უფრო მეტნი წელ-კეხოსან-შლაპოსნები, რომელნიც ღეკურის გარდა კადრილ-მადრილებსაც თამაშობდნენ ზურნა-დაფაზედ, სასიამოვნო სანახავი იყო სოფელელის ქალების დაირისა და გარმონის დაკვრა და ზედ ცეკვა; დღისით მშვენიერი გრილი დარი იყო, ღამით ზედ დაჰყურებდა ბადრი მთვარე. მოისმოდა ათას გვარი ხმაურობა საკრავისა, სიმღერისა და ვაჭრების ყვირილი: ღვინო ატენური, ღვინო! აქეთ იარეთ, აქეთ, აქეთ, თევზი, თევზი! პა-პა-პა რა თევზია!. ჩემ მუშტრებს გაუმარჯოს ჩემ მუშტრებს! რა გოჭი მაქვს, რა გოჭი! იი, ნიგოზია!.. აბა ჩემკენ იარეთ ჩემკენ! ხაშლამა, რა ხაშლამა! იი, შენი სულისა!..“ აქვე ჰხედავთ ხალხის მეღეჭეებს, რომელნიც გაჰმირებინ ერთმანეთს და ექიშებებიან ათას გვარ ოხუნჯის სიტყვებით. აქ

86 ნ. ლომოური, პუბლიცისტური წერილები, გვ. 119-120.

87 გაზ. „დროება“, № 190, 1880, გვ. 2.

* შენიშვნ. არბობა, ანუ გერისთობა სამი სწორი იცის, პირველს კვირას ძალიან ცოტა ხალხია; მეორე სწორს გერისთობას ეძახიან და უთვალავი, ურიცხვი ხალხი მოდის არბოში, მესამე სწორს უფრო დაბალი ხალხი მოდის („ივერია“).

იყვნენ განთქმული მელექსე-მოშიარენი მოხუცებული ალექსი ფოფხაძე გარეჯკრელი და ახალგაზრდა ლაზარე ზუბაშვილი, ს. მეღვრეკისი-დამ, ამ მოშიარეებს დიდი სახელი აქვთ გავარდნილი ამ მხარეში. აი ერთი შაირი, რომელიც ფოფხაძემ უთხრა ლაზარე ზუბაშვილს. „შიარები და ლექსები, ბიჭო ამ თავში ძეგსაო; რამდენიც გინდა მოსთხოვე ალექსი ფოფხაძესაო; თუ რომ შენ იმას აჯობებ, უარს ჰყოფს ქრისტე ღმერთსაო. თათრულად ინით შეიღებ, ხელ-ფეხსა, მერე წვერსაო; წავა და დაიკარგება, აღარ გაივლის გერსაო კვეხნით არ გეტყვი ლაზარე, ნუღარ მაყბედებ ბევრსაო.“ მართალია, ფოფხაძე დახელოვნებული მოშიარეა და სიტყვა მოსწრებულებს არის, მაგრამ არც ზუბაშვილი ჩამოურჩება. კარგი იქნება, რომ ხალხურ ლექსების და შაირების შემკრებნი ამ მოლექსეებს მიჰმართავდნენ ხოლმე: ამათ კარგი ლექსებიც იციან და არც ისე აქვთ დამახინჯებული, როგორც სხვებსა. სწორედ რომ სასიამოვნო სანახავი იქნებოდა ყოველთვის ეს დღეობა, რომ წესი და რიგი კარგად იყვეს დაცული და ხანდისხან ჩხუბი და თავპირის მტვრევა არ ასტყდებოდეს ხოლმე. დღეობა ერთად ერთი გასართობი ადგილია დაბალის ხალხისთვის, დღეობაში შეუძლიან ხალხს თავისუფლად ამოისუნთქოს, დაივიწყოს თავისი მუდმივი შრომა და ტანჯვა, მხიარულად გაატაროს დრო. არბოობას ხალხი ხშირად მღერის ხოლმე შემდეგ ლექსებსა: „წმინდა გიორგის მშვენება შორს მიაღება გორასა, შორით მოიყვანს მლოცავსა – ავად-მყოფსა და მონასა, ან კიდევ ქალი რომ ავად გახდება, წაიყვანებენ არბოსა; ერთს მაინც შეიკუნტრუმებს, თუ გინდ რომ არა არგოს-რა. დასასრულ, არ შეგვიძლიან არ შევნიშნოთ ერთი არა-საქებური, უმეცარი ჩვეულება, რომელიც აქა აქვთ შემოღებული. აქ ერთი რკინის ჯაჭვია და მლოცავები წელს იწყებენ ხოლმე ამ ჯაჭვის ეკკლესიის გარშემოტარებით. რასაკვირველია, უფრო უკეთესი იქნებოდა, რომ ეკკლესია სხვაფრივ იზიდავდეს ხალხსა“.⁸⁸ სოფელ არბოში ტრადიციული გერისთობის დღესასწაულის შესახებ 1903 წელს იუწყებოდა ასევე გაზეთი „ცნობის ფურცელი“: „...მარიამობისთვის უკანასკნელ რიცხვებში ს. არბოში მოდის დიდი დღეობა-გერისთობა, სადაც დიდძალი ხალხი იკრიბება ხოლმე სალოცავად და დროის გასატარებლად“.⁸⁹ პატარა ლიახვის ხეობაში, განსაკუთრებით სოფელ არბოში „გერისთობას“ ადგილობრივი მოსახლეობა დღესაც დიდი მონდომებით აღნიშნავს. „გერისთობას“ დღესასწაულობს ხუთი სოფელი: დიცი, ქორდი, არბო, მერეთი, ქსუისი. 2008 წლის აგვისტოს ომის შემდეგ სოფელი გერი და გერის წმინდა გიორგის ტაძარი საოკუპაციო ხაზს მიღმა მოექცა. გერისთობის აღსანიშნავად, სხვადასხვა შესაწირით ქართლის სოფლებიდან მლოცველები არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში მოემართებიან. ტრადიცია კვლავ გრძელდება.

88 გაზ. „ივერია“, 1886, №199, 16 სექტემბერი, გვ. 2-3.

89 გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1903, № 2243, 22 აგვისტო, გვ. 3.

არბოს წმინდა
გიორგის ბაზილიკური
ტაძარი (X ს.)
(ავტორის ფოტო).

Arbo Basilica of St.
George Temple (X c.)
(Author's photo).

არბოს წმინდა
გიორგის გუმბათო-
ვანი ტაძარი (XIX ს.)
(ავტორის ფოტო).

Arbo St. Giorgi domed
church (XIX century)
(Author's photo).

ღვთისმშობლის
სახელობის აღდგენი-
ლი ტაძარი არბოში,
სადაც შემორჩენილია
მარიკო ილიას ასული
მაქარაშვილის ეპიტა-
ფია (ავტორის ფოტო).

A restored temple Of the
Virgin Saint Mary in Arbo,
the epitaph of the daughter
of Ilia Makarashvili,
Marikois preserved
(author's photo).

ცნობილი ქართველი მწერლის ნიკოლოზ ლომოურის აღდგენილი სახლ-მუზეუმი სოფელ არბოში.

The restored house-museum of the famous Georgian writer Niko Lomouri in Arbo.

ჟურულეების ძველი სახლი არბოში (ავტორის ფოტო).

The old house of Juruli family in Arbo (Author's photo).

ჟურულეების ძველი სახლი არბოში, ხედი აღმოსავლეთიდან (ავტორის ფოტო).

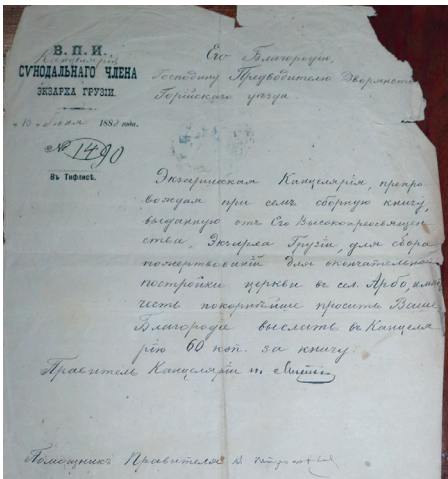
The old house of Juruli family in Arbo, eastern side (Author's photo).

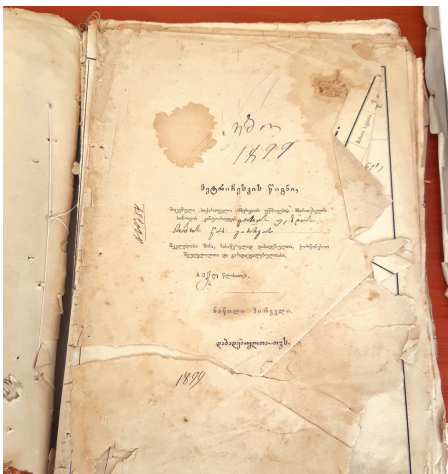
არბოს წმინდა გიორგის სახელობის ტაძარი. თავდაპირველად მას რუსული სტილის გუმბათი ჰქონდა. ფოტო გადაღებულია მეოცე საუკუნის პირველ ნახევარში (ღელა მაქარაშვილის საოჯახო ფოტო-კოლექცია).

Arbo St. Giorgi Temple. Originally, it had Russian-styled dome. The photo was taken in the first half of the twentieth century (Lela Makarashvili Family photo-collection).

1888 წლით დათარიღებული - ეგზარხოსის წერილი არბოში ეკლესიის მშენებლობის გაგრძელების შესახებ (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Dated to 1888 - Letter from Exarch to the Church in Arbo, on the continuation of construction. (Georgian Art Palace - Museum of Cultural History).

არბოს წმინდა გიორგის ტაძრის ე. წ. მეტრიჩესკი წიგნი (გორის რაიონული არქივი).

“Metricheski” book of the St. Giorgi Temple in Arbo. (Gori regional Archive).

ვასილ მალხაზის ძე
 ჟურულის (დურმიშ-
 ხან ჟურულის ძმის-
 ვილის) საფლავი
 არბოში (ავტორის
 ფოტო).

The tombstone of Vasil
 son of Malkhaz Juruli
 (niece of Durmishkhan
 Juruli) (Author's
 photo).

მეცხრამეტე საუკუ-
 ნის მეორე ნახ-
 ევარში არბოში
 მოღვაწე სასულიერო
 პირის გიორგი
 ლომოურის საფლავი
 არბოს წმინდა
 გიორგის ტაძარში.
 (ავტორის ფოტო).

Nineteenth century
 clergyman - Giorgi
 Lomour's tomb in Arbo
 St. Giorgi Cathedral
 (Author photo).

მეოცე საუკუნის
 პირველ მეოთხედში
 არბოში მოღვაწე
 სასულიერო პირის
 გიორგი გვიმრადის
 საფლავი არბოს
 წმინდა გიორგის
 ტაძარში.
 (ავტორის ფოტო).

Tomb of Giorgi
 Gvimradeze in Arbo
 cathedral of Clergymen
 of the first half of the
 20th century
 (Author's photo).

იაგორ ალელოვის მიერ 1882 წელს არბოს წმინდა გიორგის ტაძრისთვის შეწირული წმინდა გიორგის ხატი. (ავტორის ფოტო).

St. Giorgi's icon donated to Arbo of St. Giorgi cathedral by Giorgi Alelov in 1882 (Author's photo).

მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში არბოში მოღვაწე სასულიერო პირის გარსევან ლომიძის ეპიტაფია არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში. (ავტორის ფოტო).

Garsevan Lomidze's (a clergymen of the second half of the 19th century) epitaph in Arbo St. Giorgi cathedral (Author's photo).

სოფელ არბოს ხედები მეოცე საუკუნის დასაწყისი (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Views of the village Arbo Early twentieth century (Georgia Palace of Art - Museum of Cultural History).

ქართლთა საგვარეულოს ისტორიიდან

ქართლ-კახეთის სამეფოს ხელისუფლების მიერ გეორგიევსკის ტრაქტატზე დართულ თავად-აზნაურთა ნუსხაში სხვა წარჩინებულ საგვარეულოთა შორის ჟურულთა გვარიც გვხვდება.⁹⁰ ჟურულთა საგვარეულოს წარმოშობის შესახებ საინტერესო, თუმცა არადაამაჯერებელ ცნობებს გვაწვდის იოანე ბატონიშვილი: “ამათნი გვარნი არიან რუსთაგან დაშთომილნი ჟურულად გვარად წოდებულისა, რომელნიცა მოსახლობენ ქსანსა, ადგილსა მონასტრად წოდებულსა და სვიმონ მეფისა ცოლ-შვილის მსახურებისათვის, ოდეს ოსმალთა შეიპყრეს სვიმონ მეფე. შემდგომ ესენიცა იყვნენ კარგად მიღებული 1558 და არიან ესენიცა ტრაქტატსა შინა და მათნი სახლობენ სხვა-და-სხვა სახლად.”^{91*} ჟურულთა საგვარეულოს რუსული წარმოშობის იოანე ბატონიშვილი-სეული ვერსია, როგორც აღვნიშნეთ, არადაამაჯერებელია. ცნობილია, რომ ის არაერთ ქართულ წარჩინებულ გვარს უცხოეთიდან ჩამოსულად მიიჩნევს. მაგ. ამილახვრებს იტალიიდან გადმოსახლებულად თვლის, ციციშვილებს “ურიასტანიდან”, აბაშიძეებს ეთიოპიიდან და სხვ. იოანე ბატონიშვილის ცნობიდან ირკვევა, რომ ჟურულთა საგვარეულო ქსნის ხეობაში, კერძოდ, სოფელ მონასტერში სახლობდა და ოსმალთაგან სიმონ I-ის დატყვევების შემდეგ, მეფის გახიზნულ ოჯახს ემსახურებოდა. სოფელი მონასტერი იოანე ბატონიშვილს დაფიქსირებული აქვს ქსნის ხეობის სოფლების აღწერისას. “ქ. მონასტერი, მოსახლენი”⁹² ჟურულთა საგვარეულო რომ ძველი დროიდან ქსნის ხეობაში ცხოვრობდა, დოკუმენტური წყაროებითაც დასტურდება. არსებობს 1460 წლის 12 ივნისით დათარიღებული: “სიგელი გიორგი მეფისა ჟურულისადმი”. როგორც საბუთიდან ჩანს, ჟურულთა გვარი ქსნის ერისთავთა ფეოდალურ

90 გეორგიევსკის ტრაქტატი 1783 წლის ხელშეკრულება რუსეთის მფარველობაში აღმოსავლეთ საქართველოს შესვლის შესახებ, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო გიორგი პაიჭაძემ, თბ., 1983, გვ. 59.

91 იოანე ბატონიშვილი, შემოკლებით აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა, რედაქტორი და გამომცემელი ზურაბ კაცველაშვილი, თბ., 1997, გვ. 59.

* არბოში ცნობილი საზოგადო მოღვაწის – დურმიშხან ჟურულის შვილიშვილი საფრანგეთში მცხოვრები მიხეილ მაქარაშვილი ჟურულების საგვარეულოს შესახებ წერს: “დედაჩემის ოჯახი უძველესი წარმოშობისა იყო. მის გენეალოგიურ ხეს თამარ მეფის დრომდე მივყავართ. მათი გვარი თავდაპირველად იყო “ურული”. XIV საუკუნეში საქართველოს მეფემ აზნაურობა უბოძა ჟურულებს. ამის დამადასტურებელი საბუთები საქართველოს მუზეუმში ინახება.” კ. ნაცვლიშვილი, მაქარაშვილები: არბო, პარიზი, ლიმა... არბო! გაზ. “სამშობლო”, მაისი, 1992, გვ. 6. აღნიშნული ცნობა ძალზე საინტერესოა, თუმცა თამარ მეფის ეპოქასთან აღნიშნულ საგვარეულოს რაიმე კავშირზე, ან ჟურულთა გვარის “ურულის” ფორმის შესახებ რაიმე დოკუმენტს ვერ მივაკვლიეთ.

92 იოანე ბატონიშვილი, ქართლ-კახეთის აღწერა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თინა ენუქიძემ და გურამ ბელოშვილმა, თბ., 1986, გვ. 36.

სახლთან ძალზე დაახლოებული იყო. მათი საგვარეულოს წარმომადგენელი ცხრაზმის მონაპირე ყოფილა. გიორგი VIII-ის (ქართლის მეფე 1446-1466 წ.წ. კახეთის მეფე გიორგი I 1466-1476 წ.წ.) მიერ ჟურულები-სადმი ბოძებულ სიგელში ვკითხულობთ: “...მეფეთ მეფემან გიორგი, და თანაცხედრემან ჩუენმან დედოფალთა დედოფალმან/ ნესტანდარეჯან, და ძემან ჩუენმან ალექსანდრე, ესე მტკიცე და/ უცვალებელი წყალობისა სიგელი ამისად ნიშნად გიბოძეთ, /ერისთავისა შაღვასა და ლარგუელისა კითხვითა, მათსა /და თანა-აღზრდილსა-შეზრდილსა და პატივცემულსა, თქუენ, ჟურულისა შვი/ლსა მდდელსა გიორგის და თქუენსა ძმასა აგვაროხს და რატის, / და თქუენსა შვილსად(ემეტ(რ)ეს და ძმისწულსა შიოს, თქუენტა შვილ/თა და მომავალთა და აბირონს, აბრამს და სიამოს [და ყოველთავე გუა]რისა თქვენისათა, ამას ჟამსა ოდეს, ა/მოხუედით წ(ინა)შე ჩუენსა და გუიაჯეთ, რათამცა ჩუენცა სიგლითა ა/მით ჩუენცა პატივ გუეცა და შეგუეწყალებით.

ვისმინეთ აჯა და /მოწესება თქუენი, ვქენით მოკითხული და ძუელთა მეფეთაგანცა შეწყალებ/ული იყო ცხრაზმა, და თქუენი გუარისა კაცი ამისი მონაპირე ყოფილა და /მონასტრისა და ციხისა შვილი და მქონებელი. აწ, ჩუენცა შეგიწყალებ/თ და ძუელად გაჩენილი სისხლი გაგიახლეთ და გაგიჩინეთ ას(სა)მოცი ათა/სი კილმანაური თეთრი ამა პირთა ზედა: თუ ვინმე კადროს და თქუენი /სა გუარისა კაცი მოკლას, დიდითა შემოხუეწითა ასსამოცი ათასი კილმან/აური დაგიურვოს. თუ ვინმე კადროს ანუ ზედადაესხას, ანუ ც//ოლი [გაგიუპატიუროს, ანუ ცოლსა უცემოს, ანუ მოუ.../ნას, თქუენისა გუარისა კაცსა, ორმოც-დახუთიათასი კილმანაური/დაგიურვოს დიდითა შემოხუეწითა.” სიგელი მეფის მწიგნობარსა და ჯვარისმტვირთველს გაბრიელ ჯორაშვილს დაუწერია.⁹³ მომდევნო პერიოდის წყაროებში ჟურულების გვარი “ჟურიული“-ს ფორმითაც გვხვდება.* ამას ადასტურებს რამდენიმე დოკუმენტი. 1688-1703 წ.წ საბუთში იხსენიება ქსანში მცხოვრები დავით ჟურიული, მასთან ინახებოდა გრიგორ ბარამისშვილის მამის, ზენბად დეკანოზისა და პაპის მიერ 1655 წელს დადებული ფიცის წიგნი, რომლის თანახმად ნაცარგორის ხოდაბუნი წყლამდე ალიბეგაშვილს ეკუთვნოდა, ხოლო ნაწილი – მონასტერს.⁹⁴ 1689 წლის დოკუმენტში მოხსენიებულია სვიმონ ჟურიული, რომელსაც ქსნის ერისთავმა დავითმა საფეხეთში ერთი საკომლო უწყალობა.⁹⁵ ამავე დოკუმენტის მიხედვით სვიმონ ჟურიულს

93 ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. III, შეადგინეს თინათინ ენუქიძემ, დარეჯან კლდიაშვილმა, მზია სურგულაძემ, გამოსაცემად მოამზადა მზია სურგულაძემ, თბ., 2014, გვ. 115-116.

* არსებობს მოსაზრება, რომ “ჟურიული” გვარად ქცეული საკუთარი სახელია. ი. მაისურაძე, ქართული გვარსახელები, თბ., 1991, გვ. 136.

94 პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. IV, მასალები შეკრიბეს და გამოსაცემად მოამზადეს: გიორგი ოთხმეზურმა, გულიკო მჭედლიძემ, მზია სურგულაძემ, დავით უღენტმა, ანა ბაქრაძემ, თინა ენუქიძემ და დარეჯან კლდიაშვილმა, ტომი შეადგინეს მზია სურგულაძემ და დარეჯან კლდიაშვილმა, თბ., 2007, გვ. 46.

95 პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. IV, მასალები შეკრიბეს და გამოსაცემად

ორი ძმა ჰყავდა ზაალი და ოთარი.⁹⁶ გიორგი VIII-ის მიერ ჟურულები-სადმი ბოძებულ სიგელში მოხსენიებული ჟურულის შვილი გიორგი შალვა ქვენიფნეველს 1470 წელს ლარგვისის მონასტრის წინამძღვრად დაუსვამს. ლარგვისის მონასტრისადმი ბოძებულ შეწირულობის სიგელში აღნიშნულია: “ესეთნი სოფელნი მომიხსენებიან და მინიჭებიან მონასტრისა ჩუენისთვის და მიჩენია წინამძღვარი ჟურულისშვილი გიორგი და შვილნი მისნი და გამირიგებია.”⁹⁷ გიორგი ჟურულისშვილი იყო “დამწერი” გიორგი მეფის მიერ იოანე ორალელისძე-კუიტაშვილისათვის ბოძებული სასისხლო სიგელისა.⁹⁸ როგორც 1460 წლით დათარიღებული დოკუმენტიდან ჩანს, გიორგი ჟურულისშვილს ჰყავდა შვილი დემეტრე, ძმები ავგაროზი და რატი, ასევე ძმისწული შიო და სახლისკაცი სიაოში.⁹⁹ ჟურულების გვარი იხსენიება წირქოლის წმინდა გიორგის ეკლესიის საკურთხეველში არსებულ 2 სტრიქონიან ფრესკულ წარწერაში, სადაც ჟურულის მოსახსენებელია. წარწერა შესრულებულია ნუსხურ-ნარევი ასომთავრულით: “წმინდაო ეკლესიაო... წმინდაო გიორგი, შეიწყალე ჟურულ.”¹⁰⁰ აღნიშნულ წარწერას გ. ოთხმეზური პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით XV საუკუნით ათარიღებს.¹⁰¹ ამ წარწერას განსხვავებულად კითხულობს ვ. ღუნაშვილი: 1. [წმინდა/ო] კვირაცხოველო... 2. წ/მინდა/ო გ/იორგი/ი შ/ეუნდ/ე ჟ/ურ/ულ/ს. მკვლევარი ამ წარწერას არაუადრეს XV საუკუნით ათარიღებს და წერს: “შალვა ქვენიფნეველის 1470 წლის შეწირულობიდან ლარგვისის მონასტრისადმი კარგად ჩანს, ეკლესიების, ნაოხარი სოფლების მშენებელი ყოფილა თვითონ შალვა ქვენიფნეველი და მისდამი დაქვემდებარებული პირნი. სავარაუდოა, რომ ლარგვისის მონასტრის წინამძღვარმა გიორგი ჟურულმა გარკვეული სახის აღმშენებლობითი სამუშაო ჩაატარა

მად მოამზადეს: გიორგი ოთხმეზურმა, გულიკო მჭედლიძემ, მზია სურგულაძემ, დავით უღენტმა, ანა ბაქრაძემ, თინა ენუქიძემ და დარეჯან კლდიაშვილმა, ტომი შეადგინეს მზია სურგულაძემ და დარეჯან კლდიაშვილმა, თბ., 2007, გვ. 46.

96 პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. IV, მასალები შეკრიბეს და გამოსაცემად მოამზადეს: გიორგი ოთხმეზურმა, გულიკო მჭედლიძემ, მზია სურგულაძემ, დავით უღენტმა, ანა ბაქრაძემ, თინა ენუქიძემ და დარეჯან კლდიაშვილმა, ტომი შეადგინეს მზია სურგულაძემ და დარეჯან კლდიაშვილმა, თბ., 2007, გვ. 46.

97 ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. II, თბ., 1965, გვ. 143; საქართველოს სიძველენი, ე. თაყაიშვილის რედ. ტ. III, თბ., 1910, გვ. 561, №578.

98 საქართველოს სიძველენი, ე. თაყაიშვილის რედ. ტ. III, თბ., 1910, გვ. 439, №462.

99 ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. III, შეადგინეს თინათინ ენუქიძემ, დარეჯან კლდიაშვილმა, მზია სურგულაძემ, გამოსაცემად მოამზადა მზია სურგულაძემ, თბ., 2014, გვ. 115-116; პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. IV, გვ. 47; საქართველოს სიძველენი, ე. თაყაიშვილის რედ. ტ. I, 1920, გვ. 3-7, № 2; საქართველოს სიძველენი, ე. თაყაიშვილის რედ. ტ. III, გვ. 439, № 462.

100 გ. ოთხმეზური, შიდა ქართლის მთიანეთის ეპიგრაფიკა, კრებ: “ოსთა საქითხი”, ა. ბაქრაძისა და ო. ჩუბინიძის რედ. გორი-თბილისი, 1996, გვ. 149.

101 იქვე, გვ. 149.

წირქოლის წმინდა გიორგის ეკლესიაზე და გააკეთებინა შესაბამისი ფრესკული წარწერა.¹⁰² ჟურნალთა გვარი ი. გელაშვილის დაკვირვებით, წირქოლის ღვთისმშობლის ტაძრის სხვა წარწერაშიც იხსენიება. სვეტის თავზე, იატაკიდან 190 სმ-ის სიმაღლეზე არსებულ ნაკაწრ წარწერას მკვლევარი შემდეგნაირად კითხულობს: “ჟურულსა დემეტრეს შ(ეუნ-დვენ) ღ(მერთმა(ნ), ა(მინ).” ი. გელაშვილი აღნიშნულ წარწერას XIV საუკუნით ათარიღებს და წერს: “დემეტრე ჟურულის წარწერა უძველესი ძეგლია, სადაც დაფიქსირებულია პირველად გვარი ჟურული.”^{103*} გვიანფოდალურ ხანაში ჟურულები ქსნის ერისთავების აზნაურები იყვნენ.¹⁰⁴ 1791 წლით დათარიღებული ერთ-ერთი საბუთის თანახმად ჟურულები მამულს ფლობდნენ ქსნის ხეობის ჩრდილო-დასავლეთ მხარეს არსებულ ისროლის ხევში. დოკუმენტში ვკითხულობთ: “ქ. ღ[მერთ]მან მათის უმაღლესობის მეფის ძის იოანეს ჭირი მომცეს თქვენმს მონას ჟურულს როსტომს. მერმე ამას მოგახსენებ ჩემო ყ[ოვლად] მოწყალევე კელმწიფევე, რომ ისროლის ხევზედ ერთი კომლი კაცი მყუნდა თქვენი წყალობა, მამა-პაპის მემკვიდრე და ის ჩემი კაცი აიყარა და წავიდა და იმისის მამულის წყალობა დამემართა თქვენგანა და ოსი გუსი რომ გახლავს ტბაზედა, იმას მიაბარეთ ის მამული დაუბრძანეთ, რომ რაც რამ ერგებოდეს თავისის მამულისა, ამ ჟურულს როსტომს ემსახურეთ. სამი წელიწადი არის რომ ის მამული მე მებოძა და ის კაცი სჭამს და ჩემთვის ერთის ფულისა არა მოუცია რა. წყალობა ვითხოვ, თუ იმ მამულის წყალობა დამემართება, რომ ერთი ოქმი მებოძოს გლახა ბოქაულთ ხუცის შვილზედა, რომ ის ჩემი მამული მე მებოძოს. გვედრები რომ მოწყალეება დამემართოს, თქვენს მეტი შემბრალეებელი არავინა მყავს.”¹⁰⁵ როგორც ჩანს, როსტომ ჟურულის მამული ისროლის ხევში ჩამოსახლებულმა ოსმა გუსმა მიისაკუთრა. იოანე ბატონიშვილმა თავის მოხელეებს ჟურულისთვის მამულის დაბრუნება დაავალა. ჩამოსახლებულ ოსს სხვა ვაღდებულებაც დაეკისრა: “რაერთი ხანიც გუსის

102 ვ. ღუნაშვილი, ქსნის საერისთავოს პოლიტიკური ისტორია, თბ., 2007, გვ. 112-113.

103 ი. გელაშვილი, წირქოლის ღვთისმშობლის ეკლესიის ნაკაწრი წარწერები, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ისტორის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, IX, 2009, გვ. 196.

* არსებობს გადმოცემა, რომლის თანახმადაც ჟურულთა გვარიდან მომდინარეობს “ღურულთა” საგვარეულო. (გადმოცემა ჩავიწერეთ გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფ. ც. ღურულისაგან). გ. სოსიაშვილი, ჟურულთა საგვარეულოს ისტორიიდან, კრებ: ელდარ მამისთვალიშვილი-80, გორი, 2019, გვ. 193. თუმცა, ამ გადმოცემისაგან განსხვავებით ღურულიშვილების გვარი იხსენიება XVI საუკუნის II ნახევრის დოკუმენტებში და ისინი წყალწითელაში ცხოვრობდნენ. პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. II, გამოსაცემად მოამზადეს დ. კლდიაშვილმა და მ. სურგულაძემ, თბ., 1993, გვ. 105.

104 დ. გვრიტიშვილი, ფოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1955, გვ. 239.

105 დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედ. ტ. II, თბ., 1953, გვ. 188, №205.

უჭამია და მისთვის არა ურგია რა, ისიც სამართლიანის საქმით გამოურთვით.”¹⁰⁶ ჟურნალები ქსნის ხეობაში XIX საუკუნის ბოლომდე ცხოვრობდნენ. ცნობილი ქართველი საზოგადო მოღვაწის იოსებ იმედაშვილის მეუღლე ანა ნიკოლოზის ასული ჟურნალი (1884-1927წ.წ.) სწორედ ლარგვისიდან იყო.¹⁰⁷ ჟურნალთა საგვარეულოს წარმომადგენელი 1804 წლის რუსული აღწერის მიხედვით, იხსენიება დიდ მეჯვრისხევში. აღწერაში დაფიქსირებულია აზნაური დავით ჟურნალი, დავითის დედა და მეუღლე. დავითის მფლობელობაში ყოფილა: სახლი, სამი დღიური მიწა, სადაც მოჰყავდა 40 კოდი ხორბალი, 1/2 დღიური ვენახი – 20 კოკა ღვინის მოსავლით. ჩანაწერში აღნიშნულია, რომ დიდი მეჯვრისხევში მცხოვრებ ჟურნალს “მიწათმოქმედებიდან და სხვა საქმიანობიდან აქვს შემოსავალი”.¹⁰⁸ 1802 წლით დათარიღებული ერთ-ერთი დოკუმენტით ირკვევა, რომ ჟურნალთა საგვარეულოს წარმომადგენლები კახეთშიც ცხოვრობდნენ.¹⁰⁹ “ჟურნალისეული ვენახი” მოხსენიებულია 1790 წლის საბუთში: “განჩინება ლუარსაბ ლოლაძისა და გივი უმიკაშვილის მამულის საქმეზე”, საიდანაც ჩანს, რომ “ჟურნალისეული ვენახი” კახეთში, “ვანთაურში” ყოფილა.¹¹⁰

ჟურნალთა გვარი გვხვდება გურიაში. ლანჩხუთის რაიონის სოფელ ჩობათიდან იყო პოეტი და პუბლიცისტი ვარლამ ნიკოლოზის ძე ჟურნალი (1908-1965 წ.წ.)¹¹¹ აღნიშნული საგვარეულოს წარმომადგენლები აჭარაშიც იყვნენ. XIX საუკუნის ბოლოს ბათუმში დაიბადა ცნობილი რეჟისორი, ხელოვნების დამსახურებული მოღვაწე გიორგი ბაგრატიის ძე ჟურნალი (1899-1964 წ.წ.)¹¹² ჩვენი აზრით, ჟურნალთა გვარის თავდაპირველი სამოსახლო ქსნის ხეობა იყო. ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში ჟურნალები სწორედ ქსნის ერისთავთა საფეოდალოდან უნდა განსახლებულიყვნენ, ყველაზე ძველი დოკუმენტი “ჟურნალთა სასისხლო სიგელი” მიუთითებს, რომ XV საუკუნის 60-იან წლებში ჟურნალები ქსნის ხეობაში კარგა ხნის დამკვიდრებულები იყვნენ.

106 დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედ. ტ. II, თბ., 1953, გვ. 188.

107 ზ. ბაბუნაშვილი, თ. ნოზაძე, მამულიშვილთა საგანგე, თბ., 1994, გვ. 307-308.

108 ი. აღიშბარაშვილი, შიდა ქართლის (გორის მაზრის) მოსახლეობა XIX საუკუნის პირველ ოცწლეულში რუსული კამერალური აღწერების მიხედვით, გორი, 2019, გვ. 270.

109 ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. VI, თბ., 1977, გვ. 317.

110 ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. V, თბ., 1974, გვ. 502.

111 ზ. ბაბუნაშვილი, თ. ნოზაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 307.

112 იქვე, გვ. 306.

ჟურულთა საგვარეულო და სოფელი არბო

ქსნის ხეობიდან პატარა ღიახვის ხეობაში ჟურულთა გვარის ერთი ნაწილი XVIII საუკუნის II ნახევარში უნდა გადასახლებულიყო. ამ ვარაუდის საფუძველს გვაძლევს პატარა ღიახვის ხეობაში, კერძოდ, სოფელ არბოში ერეკლე II-ის მმართველობის დროს შედგენილი მორიგე ჯარის მონაცემები. დოკუმენტში აღნიშნულია: “ღვთით მაისს-ში უნდა იყოს მორიგედ: არბოდან ხიზანი იულონ ბატონისშვილის ყმა დარჩიაშვილი გოდერძა, ქ. არბოდან ბაღნიაშვილი ქიტცესა, ქ. არბოდამ აზნაურშვილი ჟურიული ზაზა...* ღვთით მკათათვეში ქ. არბოდან აზნაურშვილი ჟურიული მღვდელი ანდრია... ღვთით ქ. არბოდან აზნაურშვილი ჟურიული გოგია...”¹¹³ დოკუმენტში მოხსენიებული “აზნაურშვილი ჟურიული ანდრია” შემდგომი პერიოდის წყაროებშიც გვხვდება. მღვდელი ანდრია ჟურული არბოს წმინდა გიორგის ტაძრის დეკანოზი გახდა. როგორც მივუთითებდით, სწორედ მის სახელს უკავშირდება არბოს წმინდა გიორგის ტაძრიდან მთავარმოწამე გიორგის წმინდა ნაწილების გატანა. ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ არბოში დამკვიდრებული ჟურულთა საგვარეულოს ერთ-ერთ წარმომადგენელი – შალვა ჟურული რუსული ხელისუფლების საწინააღმდეგო მოძრაობაში იყო ჩაბმული. შალვა ჟურულს პატარა ღიახვის ხეობის სოფლებში საკმაოდ დიდი გავლენა ჰქონდა და რუსთა წინააღმდეგ ამბოხებული ქართული ფეოდალური არისტოკრატის წარმომადგენლები მასთან დაკავშირებას ცდილობდნენ. როგორც ერთ-ერთი დოკუმენტიდან ირკვევა,* შალვა ჟურულთან შესახვედრად კახეთიდან თავად მალხაზ ანდრონიკაშვილის ნდობით აღჭურვილი პირი სიმონ ანდრეევი ჩამოვიდა. ჟურულს მისთვის პატარა ღიახვის ხეობაში მცხოვრები მოსახლეობის განწყობა უნდა ეცნობებინა და იულონ ბატონისშვილის ვაჟი ლუარსაბი აჯანყებულ ოსებთან დაეკავშირებინა. შალვა ჟურულს ადგილობრივ მოსახლეობაში ხმა უნდა გაეგრძელებინა, რომ რუსთა ჯარი აფხაზეთის მმართველმა დაამარცხა და მათ უკვე ფოთიც დატოვეს. სიმონ ანდრეევი ასეთივე შეტყობინება გადასცა როსტომ ამირეჯიბს. კახეთიდან ჩამოსული სიმონ ანდრეევი მალხაზ

* ზაზა ჟურული იხსენიება 1787 წლით დათარიღებულ საბუთში: “განჩინება ბერი ფალავანისშვილის ყმის გოგიას ვაჭრიძის საქმეზე”. “განჩინების” მოწმეებად მითითებულნი არიან: არბოს დეკანოზი გიორგი და ზაზა ჟურული. ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. V თბ., 1974, გვ. 378.

¹¹³ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედ. ტ. II, თბ., 1953 გვ. 82, №126.

* დოკუმენტში არ ჩანს, ვინ იყო ელიზბარ ერისთავის მიერ დაწერილი ბარათის ადრესატი, მას თარიღი არ აქვს, მითითებულია შემდგენაირად: “თავად ელიზბარ ერისთავის პატაკთან ერთად გამოგზავნილი პირების ჩვენებები, 19 სექტემბერი”. სავარაუდოდ მოხსენებითი ბარათი 1804 წლის მთიულეთის ამბოხების სავამოძიებო კომისიის სახელზე 1805 წელს არის შედგენილი.

ანდრონიკაშვილის დავალებით ბეჟან ამილახვრის ვაჟს, იასე მანაბელს* და ერასტი გედევანიშვილს უნდა შეხვედროდა. თუმცა, ვეღარ მოასწრო. სიმონ ანდრეევის სტუმრობის შესახებ შანშე და ელიზბარ ერისთავებმა შეიტყვეს. ანდრეევი ელიზბარ ერისთავმა დააპიტიმრა. მცირე ხანში ამბოხებულ ბატონიშვილებთან კავშირში მხილებული შალვა ჟურული, როგორც არასანდო პიროვნება გიორგი ამილახვარმა დააკავა.¹¹⁴ როგორც 1804 წლის ერთ-ერთი დოკუმენტიდან ჩანს, შალვა ჟურულზე დაპატიმრებამდე მიმდინარეობდა თვალთვალი. ერთ-ერთ წერილში მღვდელმა ალექსი პეტრიევმა რუსეთის სამხედრო ჩინოვნიკს ვოლკონსკის აცნობა, რომ სოფელ არბოში, ახნაურ შალვა ჟურულის სახლში, ორი იმერელი ნახა. თავადმა ვოლკონსკიმ ალექსი პეტრიევს დაავალა, რომ იმერეთიდან გადმოსული ორი პიროვნების შესახებ დამატებითი ინფორმაცია მოეძიებინა.¹¹⁵ რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ ქართული ფეოდალური არისტოკრატის მიერ გაშლილ მოძრაობაში შალვა ჟურულის აქტიურ მონაწილეობას ადასტურებს ცნობილი ხალხოსანი მწერალი ნ. ლომოური: “მხნე და გაუტეხავი ალექსანდრე ბატონიშვილი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო, გამარჯვების იმედი ძველებურადვე უღვიოდა გულში, არ ისვენებდა არც თვითონ და არც თავისს თანამგრძობთა და მეგობართა ასვენებდა. ამა განსვენებულის დურმიშხანისა - შალვა – ამ აღრეულობაში მსურვალე მონაწილეობას იღებდა, ალექსანდრე ბატონიშვილის დაახლოვებულ და ერთგულ მომხრეთ ითვლებოდა. მასასადამე ამას ბევრი რამ ენახებოდა, ეცოდინებოდა იმ დროინდელი, ბევრი მეტად საყურადღებო, რასაც კაცი ვერც ერთ წიგნიდან ვერ ამოიკითხავს. შალვა ჟურულისგან ეს ამბები გაგონილი ჰქონდა განსვენებულ დურმიშხანს და ხშირად, ვითარცა ცოცხალი მატინე, იცოდა ხოლმე ტკბილი, მამაშვილური ბაასი წინაპარისგან გაგონილსა

* სავარაუდოდ ის იასე მანაბელია, რომელიც ერეკლეს II-სთან იყო დაახლოვებული. ერეკლეს დავალებით იასე მანაბელი რამდენჯერმე იყო ჩასული ჩერქეზეთში დამხმარე ჯარის ჩამოსაყვანად. იხ. გ. სოსიაშვილი, მანაბლების ურთიერთობა ჩრდილოეთ კავკასიასთან (ჩერქეზები, დაღესტნელები, ოსები), ქართული დიპლომატია, წელიწადი, 18, თბ., 2018, გვ. 116-118. XIX საუკუნის დასაწყისში რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ იასე მანაბელთან ერთად მანაბელთა ფეოდალური სახლის სხვა წარმომადგენლებიც გამოდიოდნენ. გ. სოსიაშვილი, მანაბლების ბრძოლა ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ (XIX საუკუნის I ნახევარი), გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრი, შრომათა კრებული, №12, 2016, გვ. 18-35. რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ XIX საუკუნის დასაწყისში განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ლუარსაბ მანაბელი. Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией, Т. I, Тиф., 1866, стр. 333, №426; 1804 წლის მთიულეთის ამბოხების მარცხის შემდეგ საგამოძიებო კომისიის მასალების მიხედვით ლუარსაბ მანაბელი დაკითხვის მიზნით კომისიის წევრებთან თვითონ გამოცხადდა. Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией, Т. II, Тиф., 1868, стр. 336, №675.

¹¹⁴ Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией, Под общ. ред. А. Д. Берже, Т. II Тиф., 1868, стр. 444, №878.

¹¹⁵ იქვე, стр. 554, #1079.

და ნანახზე. ამასთანავე, არ დარჩენილა საქართველოს არც ერთი მხარე, სადაც – კი განსვენებულს არ ეცხოვროს რამდენისამე წლობით. ხშირად ამ თავისს ნახულსა და სხვისგან გაგონილს ერთმანეთით ასურათებდა, წარსულს აწყმოს ადრიდა და თავისებური, მუდამ საგულისხმიერო, დასკვნა გამოჰყავდა...”¹¹⁶ მთიულეთის ამბოხების მარცხის შემდეგ 1805 წლის თებერვალში მთავარმართებელ ციციანოვის განკარგულებით საგამომძიებლო კომისია შეიქმნა. სხვა “დამნაშავეებთან” ერთად დაკითხეს შალვა ჟურულიც.¹¹⁷ აღნიშნულმა კომისიამ, რომელსაც ბოლოს საქართველოს მმართველი პეტრე მაქსიმეს ძე ლიტვინოვი ხელმძღვანელობდა, დაკავებული მუამბოხეები სამ კატეგორიად დაჰყო.¹¹⁸ მესამე კატეგორიას მიაკუთვნეს ნაკლებად საშიში “დამნაშავენი”. შალვა ჟურული სწორედ მესამე კატეგორიის “დამნაშავედ” ცნეს და საიდუმლო მეთვალყურეობის ქვეშ შინა პატიმრობა განუსაზღვრეს.¹¹⁹ შალვა ჟურულს სამი ძე და ერთი ასული ჰყავდა: მალხაზი, დურმიშხანი, ლევანი და გაიანე. ამას ადასტურებს ქართლ-კახეთის თავადთა და აზნაურთა ოჯახების ნუსხა, რომელიც XIX საუკუნის 40-იან წლებში იქნა შედგენილი და რუსეთის იმპერატორმა 1850 წლის 6 დეკემბერს დაამტკიცა. დოკუმენტში ჟურულთა გვარის შემდეგი წარმომადგენლები იხსენიებიან: “მალხაზ შალვას ძე; მალხაზის ძმები: დურმიშხანი, ლევანი,* მათი და გაიანე. 520. მიხეილ როსების ძე მისი ცოლი ნატალია; დედა ქეთევანი. 521. ავთანდილ ივანეს ძე დედა მაგდანა. 522. გიორგი ზაქარიას ძის ქვრივი პელაგია მისი ვაჟიშვილები: ნიკოლოზი, ვლადიმერი; ქალიშვილი ბარბარე. 523. შიოშის ქვრივი ახუა, მისი ვაჟიშვილები: ნიკოლოზი, დავითი, ალექსანდრე, ეგნატე; ქალიშვილი ანა; დავითის ცოლი მარია; მათი ვაჟიშვილები შიოში, შალვა. 524. ანდრია იოსების ძე მისი ცოლი ქეთევანი; მათი ვაჟიშვილი იოსები; ქალიშვილი ნინა; ანდრიას ძმა საამი; მისი ცოლი დარეჯანი; მათი ვაჟიშვილი ივანე; ქალიშვილი სოფიო.”¹²⁰ აღსანიშნავია, რომ ჟურულთა საგვარეულოს

116 ნ. ლომოური, პუბლისცისტური წერილები, შემდგენელი ხათუნა მურადაშვილი, თბ., 2002, გვ. 185.

117 ვ. ტოგონიძე, ქართლის მთიანეთის გლეხთა აჯანყება (1804 წ.), თბ., 1951, გვ. 126.

118 იქვე, გვ. 132.

119 იქვე, გვ. 164.

* შალვა ჟურულის უფროსი ვაჟის – მალხაზის ძე ლევანი იხსენიება 1895 წელს არბოს წმინდა გიორგის ტაძრის “მეტრიჩესკის წიგნში”. თუმცა წიგნს აკლია წინა ფურცლები და არ ჩანს, ვინ მონათლა ლევან ჟურულმა (მეტრიჩესკის წიგნი, მიცემული საქართველო-იმერეთის უწმინდესის მმართველის სინოდის კანტორიდან გორის უეზდის არბოს წმინ. გიორგის ეკლესიასა შინა, ჩასაწერად დაბადებულთა, ქორწინებით შეუღვლილთა და გარდაცვალებულთასა. ჩყვე წლისა, ნაწილი პირველი დაბადებულთათვის, გვ. 2). ნათლობის საიდუმლო შეუსრულებიათ არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში მოღვაწე მღვდელს გიორგი გვიმრაძეს და “პრიუტნიკ” ნ. ბათიაშვილს (მეტრიჩესკის წიგნი, მიცემული საქართველო-იმერეთის უწმინდესის მმართველის სინოდის კანტორიდან გორის უეზდის არბოს წმინ. გიორგის ეკლესიასა შინა, ჩასაწერად დაბადებულთა, ქორწინებით შეუღვლილთა და გარდაცვალებულთასა. ჩყვე წლისა, ნაწილი პირველი დაბადებულთათვის, გვ. 2). 1896 წლის 30 ივლისის ჩანაწერის

ერთ-ერთი წარმომადგენელი დავით ივანეს ძე შურული, როგორც 1870 წელს საქართველოში ნამყოფი ებრაელი მოგზაური იეჰუდა ჰალევი ჩორნი გადმოგვცემს დაბა სურამის პრისტავი იყო.¹²¹ დავით ივანეს ძე შურული, ჩვენი აზრით ზემოთ ნახსენები საამ შურულის ვაჟის ივანეს შვილი უნდა ყოფილიყო. XIX საუკუნის II ნახევარში, სოფელ არბოში შურულთა საგვარეულოს წარმომადგენელთაგან განსაკუთრებული ავტორიტეტით სარგებლობდა ფარნაოზ შურული. (ზემოთ წარმოდგენილ 1847 წელს შედგენილ თავადთა და აზნაურთა ოჯახების წევრთა ნუსხაში, სადაც არბოელი შურულები იხსენიებიან ფარნაოზი დაფიქსირებული არ არის, როგორც ჩანს, იგი ნუსხის შედგენის შემდეგ დაიბადა, ფარნაოზი ნუსხაში მოხსენიებული მიხეილ როსების ძე შურულის ვაჟი იყო). ფარნაოზი ახალგაზრდა გარდაიცვალა და 1894 წელს გაზეთში “ივერიის” ფურცლებზე ნ. ლომოურმა “არბოელის” ფსევდონიმით მას ვრცელი ნეკროლოგი მიუძღვნა: “დღეს, აპრილის 6-ს სოფ. არბოში დავმარხეთ ამ სოფლის მცხოვრები ახალგაზრდა კაცი ფარნაოზ მიხეილის ძე შურული. განსვენებულის კუბოს მისდევდნენ არა მარტო მეზობლები, ნაცნობ-ნათესავეები, არამედ მრავალი ახლო-მახლო სოფლებიდან მოსული ხალხიც და მომეტებულად გლეხკაცობა”.¹²² ნ. ლომოურის გადმოცემით

მიხედვით, ლევან შურული იყო არბოში მცხოვრები გლეხის ივანე გიორგის ძე ლომაურის ვაჟის – მიხაილის ნათლობის (მეტრიჩესკის წიგნი, მიცემული საქართველო-იმერეთის უწმინდესის მმართველის სინოდის კანტორიდან გორის უეზდის არბოს წმინ. გიორგის ეკლესიასა შინა, ჩასაწერად დაბადებულთა, ქორწინებით შეუღვლილთა და გარდაცვალებულთასა. ჩუქე წლისა, ნაწილი პირველი დაბადებულთათვის, გვ. 8), ასევე ღურმიშხან შურულის მიერ 1895 წლის 15 ნოემბერს მონათლული ალექსანდრე პავლეს ძე გვიმრაძის ასული დარიას ნათლობის მოწმე (მეტრიჩესკის წიგნი, მიცემული საქართველო-იმერეთის უწმინდესის მმართველის სინოდის კანტორიდან გორის უეზდის არბოს წმინ. გიორგის ეკლესიასა შინა, ჩასაწერად დაბადებულთა, ქორწინებით შეუღვლილთა და გარდაცვალებულთასა. ჩუქე წლისა, ნაწილი პირველი დაბადებულთათვის, გვ. 10). არბოს წმინდა გიორგის ეკლესიის წიგნში ლევან შურულის შესახებ კიდევ ერთი ჩანაწერია. 1895 წლის 30 მაისს ლევან მალხაზის ძე შურულს და მის მეუღლეს ელენა გიორგის ასულს ახალშობილი ვაჟი – დიმიტრი მოუნათლავთ, “მიმრქმელად” მოხსენიებულია არბოს მაცხოვრებელი გლეხის მაქსიმე გვარამაძის ქვრივი მაკრინე იოსების ასული, ხოლო ნათლობის მოწმედ – აზნაური ვასილ შურული (მეტრიჩესკის წიგნი, მიცემული საქართველო-იმერეთის უწმინდესის მმართველის სინოდის კანტორიდან გორის უეზდის არბოს წმინ. გიორგის ეკლესიასა შინა, ჩასაწერად დაბადებულთა, ქორწინებით შეუღვლილთა და გარდაცვალებულთასა. ჩუქე წლისა, ნაწილი პირველი დაბადებულთათვის, გვ. 5).

120 ქართლ-კახეთის თავადთა და აზნაურთა ოჯახები, ფოტოტიპური გამოცემა ზურაბ ჭუმბურიძის რედაქციით, თბ., 2005, გვ. 273; <http://www.geogen.ge/ge/treasurege/16/4319/%20%E1%83%9F%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%A3%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%97%E1%83%90%20%E1%83%92%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%92%E1%83%98%E1%83%90>

121 იეჰუდა ჰალევი ჩორნი, მოგზაურობა საქართველოში, იმერეთში, სამეგრელოში, გურიასა და არარატის ქვეყნებში (Armenia), იცხაკ დავიდის თარგმანი, თელ-ავივი - იერუსალიმი, 1976, გვ. 67.

122 ნ. ლომოური, პუბლისცისტური წერილები, გვ. 145.

ფარნაოზ შურული თანასოფლელებისგან გამოირჩეოდა: “თუმცა სწავლა არსად არ ჰქონდა დამთავრებული, მაგრამ საკმაოდ კარგად იცოდა როგორც რუსული წერა-კითხვა, ისე ქართული.”¹²³ იგი, როგორც ჩანს, ძალზე ეხმარებოდა არბოელებს. ფარნაოზ შურულს სოფელ არბოს მამასახლისობა უნდოდა თუმცა: “..ზოგიერთი არამკითხე, სხვის სარჩოზედ მონავარდე კეთილშობილნი ჩაერივნენ ამ საქმეში, გლეხის ნება-უფლება ბატონ-კაცურად ხელზე დაიხვიეს და უკანონოდ (რაც შემდეგ გამოძიებამ დაამტკიცა) ამოარჩევინეს თავიანთი სისხლი და ხორცი... იმ ჟამად მეგობრებ დაშორებული, გაგლენიან ნათესავეებს მოკლებული საცოდავი ფარ. შურული ამ “სისხლის და ხორცის” კანდიდატად დანიშნეს.”¹²⁴ 1927 წლის სოფელ არბოს ამომრჩევლების სიის მიხედვით ირკვევა, რომ ღურმიშხან შურულის (ვრცლად იხ. ქვემოთ) ძმას - მალხაზ შურულს სამი ვაჟი ჰყავდა: ვასილი (დაბ. 1850წ.), ილია (დაბ. 1856 წ.),* ალექსანდრე (დაბ. 1867 წ.), ხოლო ღურმიშხანის მეორე ძმას ლევანს - ორი ვაჟი: მიტო (დაბ. 1897 წ.) და მიხეილ შურულები.¹²⁵

არბოს ამომრჩეველთა 1927 წლის სიაში მოხსენიებულია ასევე ნადია დავითის ასული შურული (დაბ. 1909 წ.).*

იმავე დოკუმენტში მითითებულია, რომ არბოში მცხოვრები შურულები გლეხები იყვნენ.¹²⁶

123 იქვე, გვ. 145.

124 იქვე, გვ. 145.

* ილია მალხაზის ძე შურულს, რომელიც პოლკოვნიკის წინს ატარებდა 1933 წელს ბოლშევიკებმა არბოში მამული ჩამოართვეს. ბალ-ვენახი ჩამოერთვათ ასევე მიტო და მიშა შურულებს (იხ. ქვემოთ).

125 საქართველოს ეროვნული არქივის ტერიტორიული ორგანო, გორის რაიონული არქივი, ფონდი № 4, ანაწერი № 1, საქმე № 135, ფურც. 63.

* სავარაუდოდ, ეს უნდა იყოს 1850 წლის დეკემბრის ნუსხაში მოხსენიებული შიომ შურულის ვაჟის დავითის ასული.

126 საქართველოს ეროვნული არქივის ტერიტორიული ორგანო, გორის რაიონული არქივი, ფონდი № 3, ანაწერი № 1, საქმე № 471, ფურც. 14.

ღურმიშხან ჟურული და ქართული საზოგადოება (XIX საუკუნის II ნახ. XX საუკუნის დასაწყისი)

შალვა ჟურულის შუათანა ვაჟი ღურმიშხანი დაიბადა 1830 წლის 11 ივნისს.¹²⁷ ჟურულების არქივში დაცულია 1884 წელს რუსულ ენაზე შედგენილი ღურმიშხან ჟურულის ოფიციალური “ფორმულარი”. დოკუმენტის შედგენის დროს საკოლეგიო მრჩეველი („კოლეჟსკი ასესორი“) ღურმიშხან ჟურული, საპორტო ქალაქ ბათუმის პოლიციის ყოფილი ბოქაული 54 წლის იყო. “ფორმულარის” მიხედვით, ღურმიშხანმა დაამთავრა გორის მაზრის სასწავლებლის 3 კლასი. 1849 წლის 1 ივლისს მან სამსახური დაიწყო ნახიჩევანის საფოსტო კანტორაში ფოსტალიონად. 1851 წლის 6 აპრილს, ტფილისის გუბერნიის საფოსტო კანტორის 675-ე განკარგულებით გადაყვანილ იქნა ახალციხის საფოსტო კანტორაში იმავე თანამდებობაზე. 1851 წლის 27 სექტემბერს, ტფილისის გუბერნიის საფოსტო კანტორის 1851 წლის 27 სექტემბრის 1785-ე განკარგულებით ღურმიშხანი დანიშნულ იქნა გორის საფოსტო კანტორაში ფოსტალიონის პოზიციაზე. ამის შემდეგ იგი პირადი განცხადებით გათავისუფლდა საფოსტო უწყებიდან, ხოლო 1853 წლის 2 მარტს, ტფილისის გუბერნიის გამგეობის 1853 წლის 22 თებერვლის 972-ე განკარგულებით გორის სამაზრო სასამართლოს ოსური ენის თარჯიმნად დაინიშნა. 1854 წლის 28 სექტემბერს, ტფილისის გუბერნიის გამგეობის მიერ გადაყვანილ იქნა ოსეთის საოლქო უფროსის, ნარის უბნის გამგებლის თანაშემწედ. 1858 წლის 10 ოქტომბრის სამოქალაქო უწყებისადმი გაცემული უმაღლესი ბრძანებით, 1857 წლის 22 თებერვალს ღურმიშხანი საკოლეგიო რეგისტრატორად დაინიშნა (“ფორმულარში” უზუსტობაა, დანიშვნის თარიღი წინ უსწრებს ბრძანების თარიღს). ღურმიშხან ჟურული 1859 წლის 30 მარტს, გადაყვანილ იქნა სიღნაღის საუბნო მსაჯულად, ხოლო 1861 წლის 21 თებერვალს იგი სიღნაღის საუბნო მსაჯულის მოვალეობის შემსრულებლად დაინიშნა.

1862 წლის 22 თებერვლიდან სამთავრობო სენატის 1862 წლის 30 მარტის 123-ე ბრძანებულებით ღურმიშხან ჟურული საგუბერნიო მდივნად დაწინაურდა. (აქაც უზუსტობაა დოკუმენტში, დანიშვნის თარიღი წინ უსწრებს ბრძანებულების თარიღს). 1863 წლის 8 მარტს იგი გადაყვანილ იქნა ლორის ბოქაულის თანამდებობაზე. 186 (? ამ ადგილზე დოკუმენტში თარიღის ბოლო ციფრი არ იკითხება) წლის 22 თებერვლიდან სამთავრობო სენატის 1865 წლის 7 ოქტომბრის 369-ე ბრძანებით, სტაჟის გათავისუფლებით, ღურმიშხან ჟურული საკოლეგიო მდივნად დაინიშნა. 1866 წლის 27 აგვისტოს, კეთილსინდისიერი მოღვაწეობისთვის ტფილისის გუბერნატორის 14497-ე განკარგულებით ღურმიშხან ჟუ-

127 <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002240/>.

რულს მადლობა გამოეცხადა. 1866 წლის 13 სექტემბერს დურმიშხანი გადაყვანილ იქნა თრიალეთის ბოქაულის თანამდებობაზე. 1868 წლის 22 თებერვლიდან, ჰერალდიკის დეპარტამენტისადმი სამთავრობო სენატის 1868 წლის 23 ივნისის 401-ე ბრძანებულებით მას სატიტულო მრჩევლის წოდება მიენიჭა (დოკუმენტში აქაც უზუსტობაა, დანიშვნის თარიღი წინ უსწრებს ბრძანების თარიღს). 1867 წლის 19 დეკემბრის კანონიდან გამომდინარე, ტფილისის გუბერნიის ადმინისტრაციულ დაწესებულებებში 1868 წლის 19 თებერვალში განხორციელებული რეორგანიზაციის გამო დურმიშხანი შტატს გარეშე დარჩა. მალე, 1868 წლის 25 აპრილს, ტფილისის გუბერნატორის 631-ე განკარგულებით დურმიშხან ჟურული სურამის პოლიციის ბოქაულის თანამდებობაზე დაინიშნა. 1869 წლის 22 თებერვლიდან სამთავრობო სენატის 1869 წლის 25 ნოემბრის 178-ე ბრძანებით დურმიშხანს საკოლეგიო ასესორის წოდება მიენიჭა (დოკუმენტში უზუსტობაა, წოდების მინიჭების თარიღი წინ უსწრებს ბრძანების თარიღს). 1870 წლის 30 სექტემბერს ტფილისის გუბერნატორის 2824-ე განკარგულებით დურმიშხანი ცხინვალის პოლიციის ბოქაულის თანამდებობაზე გადაიყვანეს, სადაც წელიწადზე მეტი დაჰყო. 1871 წლის 15 დეკემბერს იგი გორის პოლიციის ბოქაულის თანამდებობაზე დაინიშნა.

რუსეთის იმპერატორის ამიერკავკასიაში სტუმრობის აღსანიშნავად, 1871 წლის 27 სექტემბერს, დურმიშხან ჟურულს ხელისუფლებისაგან ჯილდოდ 150 რუბლი ებოძა. ამის შესახებ ინფორმაციას ვხვდებით მთავარი სამმართველოს კანცელარიის უფროსის 1872 წლის 23 მარტის 1096-ე მიმოხილვაში.

1872 წელს ოქტომბრის თვეში, ღამით, ყაჩაღთა ბანდის დევნისას დურმიშხან ჟურულმა მძიმე ტრამვა მიიღო.

დიდი მთავარის, კავკასიის მეფისნაცვლის შუამდგომლობით განსაკუთრებული დამსახურებისთვის, 1876 წლის 20 დეკემბერს, დურმიშხან ჟურულს ხელისუფლებისაგან ჯილდოდ 200 რუბლი გადაეცა.

1877 წლის 17 ივნისის ტფილისის გუბერნატორის 501-ე განკარგულებით, დურმიშხანი ახალციხის მაზრის უფროსის უმცროს თანამშემწედ დაინიშნა.

მთავრობის სენატის 1877 წლის 12 სექტემბრის 2884-ე გადაწყვეტილებით, სტაჟის გათვალისწინებით, 1877 წლის 17 ივნისიდან დურმიშხან ჟურულს სასამართლო (?) მრჩევლის წოდება მიენიჭა (დოკუმენტში უზუსტობაა, წოდების მინიჭების თარიღი წინ უსწრებს განკარგულებას). დურმიშხან ჟურული აქტიურად მონაწილეობდა 1877-1878 წ.წ. რუსეთ-ოსმალეთის ომში. მან თავი გამოიჩინა 1877 წლის 16 ივლისს, ქალაქ არტანუჯთან გამართულ ბრძოლაში. იგი უშუალოდ იყო ჩართული 23 ივლისს ქალაქის ასაღებად გამართულ საბრძოლო ოპერაციებში. მან თანამებრძოლეთან ერთად მუხთარ ფაშას ცხენოსანი რაზმი დაამარცხა. დურმიშხანი იბრძოდა აღნიშნული ომის 1877 წლის დეკემბრის და 1878 წლის იანვრის შეტაკებებში, ბრძოლის ველიდან გამოჰყავდა დაჭრილები. მას იმპერატორის ბრძანებით ჩამოუყალიბებია თურქთა

წინააღმდეგ მებრძოლი ცხენოსან პოლიციელთა შენაერთი.¹²⁸ 1877 წელს პენიაკისა და ქალაქ ოლტოის ადების დროს, ასევე 16 ივნისს, არტანუჯთან გამართულ ბრძოლაში გამოჩენილი მამაცობისთვის დურმიშხანი წმინდა ანას მესამე ხარისხის ორდენით (ხმლებით) დაჯილდოვდა. დურმიშხანი იმ დროს ახალციხის მაზრის უფროსის უმცროსი თანაშემწე იყო. იმპერატორის ბრძანებულებაში ვკითხულობთ:

“ღვთის წყალობით ჩვენ, ალექსანდრე მეორე, იმპერატორი და თვითმპყრობელი სრულიად რუსეთისა, მეფე პოლონეთისა, დიდი თავადი ფინეთისა, და ასე შემდეგ, და ასე შემდეგ.

ჩვენს საკოლეგიო ასესორს ახალციხის მაზრის უფროსის უმცროს თანაშემწეს დურმიშხან ჟურულს.

მიმდინარე წელს პენიაკის და ქალაქ ოლტოის (ოლთოუს?) ადებისას და 16 ივნისს არდანიუხთან (იგულისხმება არტანუჯი-გ.ს) თურქების წინააღმდეგ ქმედებებში თქვენს მიერ გამოჩენილი ვაჟკაცობის და მამაცობის აღსანიშნავად ჩვენ, კაპიტულისადმი გაცემული 1877 წლის ოქტომბრის მე-5 დღის ბრძანებულებით წმინდა ანას მესამე ხარისხის ორდენის (ხმლებით) კავალერობა ყოვლადმოწყალებთ გიბოძეთ. ჩვენ, აღნიშნული სიგელის დასამოწმებლად ხელის მოწერა, საორდენო ბეჭდის დასმა და საორდენო ნიშნების თქვენთვის გადმოცემა რუსეთის საიმპერატორო და სამეფო ორდენების კაპიტულის ვუბრძანეთ. გაიცა სანქტ-პეტერბურგში 1877 წლის ნოემბრის მე-9 დღეს”.¹²⁹

კავკასიის არმიისა და სამხედრო ოლქის 1878 წლის 9 ივლისის 403-ე ბრძანებით, 1877 წლის დეკემბერსა და 1878 წლის იანვარში არდაპანთან თურქების წინააღმდეგ გამოჩენილი მამაცობისთვის დურმიშხან ჟურულს წმინდა სტანისლავის მეორე ხარისხის ორდენი (ხმლებით) გადაეცა.¹³⁰

დურმიშხან ჟურულის რუსეთ-ოსმალეთის ომში მონაწილეობის შესახებ ინფორმაციას გვაწვდის მისი ვაჟი გიორგი ჟურული: “რუს-ოსმალის ომი რომ ატყდა, 12 წლისა ვიყავი, მაგრამ მაინც დიდ ნერვიულობას განვიცდიდი-მთელ იმ ხანაში, რადგან ოსმალეთთან ბრძოლაში მამაჩემიც მონაწილეობდა. ბევრი რამ საყურადღებო თვით მამისაგან მაქვს გაგონილი, ზოგი რამ პირადი შეხვედრების დროს, იმ ქართველი ოფიცრებისაგან, რომელთაც ზოგიერთი შემთხვევებში გადამწვევებთ ხელმძღვანელობა რგებიან ბრძოლების ჩატარების დროს.”¹³¹

1877-1878 წ.წ. რუსეთ-თურქეთის ომის დროს თურქეთის მხარეს მე-

128 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი, I, საქმე(მითითებული არ არის-გ.ს.) ხ. 38 504.

129 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი, I, საქმე (მითითებული არ არის - გ. ს.) ხ. 38.500.

130 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი, I, საქმე (მითითებული არ არის-გ.ს.) ხ. 38 504.

131 გ. ჟურული, ბათუმ-აჭარის მხარეები (ფურცლები რვეულიდან), გაზ. “დამოუკიდებელი საქართველო,” პარიზი, № 143, 1938, გვ. 5.

ბრძოლი ოკუპირებულ აჭარაში მცხოვრები მუსლიმი ქართველების გადმობირებისა და მშობლიური ქვეყნის წიაღში დაბრუნების მიზნით ხელისუფლების დავალებით დურმიშხან ჟურული მოლაპარაკებას აწარმოებდა შერიფ ბეგ ხიმშიაშვილთან. აჭარელი მუსლიმები (ქართველები) თანახმანი იყვნენ თურქებისთვის ზურგი შეექციათ, თუ ომის დასრულების შემდეგ მათ რელიგიურ აღმსარებლობას, უფლებებს და საკუთრებას არავინ შეეხებოდა, ამის შესახებ გიორგი ჟურული წერს: “ამ ორმოცდაათიოდე წლის წინად...ხსნებულმა გამარჯვებამ და მეტადრე იქ ქართველების სასახელო მონაწილეობამ ღრმად ჩააფიქრა ჩვენი მოძმე ქართველი მუსულმანობა და გადააწყვეტინა, უბრძოლველად შემოერთებულიყვნენ დანაშთენ საქართველოს. საქმის ასე ბედნიერად მოთაებაში საქართველოს სამმა პროვინციამ შეიტანა თავისი წვლილი: ქართლმა (ამირეჯიბი), მესხეთ-სამცხემ (მუსხელიშვილი) და რაჭამ (ილ. მაქარაშვილი), ე.ი. როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ და სამხრეთ საქართველომ... ამ გამარჯვების შემდეგ დადგა ხელსაყრელი დრო, რათა რუსის უმაღლეს სარდლობას პირდაპირი მოლაპარაკება დაეწყო მუსულმან ქართველების თავკაცებთან. ასეთ პიროვნებად, სულ პირველად, იყო ცნობილი შერიფ ბეგ ხიმშიაშვილი. მასთან და იმის თანამოაზრეებთან საიდუმლო მოლაპარაკება დაეკისრა ორ ქართველს დურმიშხან ჟურულს და მიხეილ მეფისაშვილს. ამ სახიფათო მისიის ასრულების დეტალები მამაჩემს აქვს თავის დღიურში დატოვებული (ნახსენებ დღიურს ჟურულების არქივში ვერ მივაკვლიეთ - გ. ს.) იგი სავესტა დრამატული ეპიზოდების აღწერით: ღამე, თავსხმა წვიმის დროს ცხენებით როგორ გავიდნენ აღიდებულ მდინარეში. ერთ ჩახრამულ უაღაგო-აღაგას, ოსმალეთის ბანაკს გვერდი როგორ აუარეს და შემდეგ ტყეში როგორ ელოდნენ შერიფ-ბეგის ნიშანს მასთან უშიშრად ასახველად. ბეგ ხიმშიაშვილთან რომ მივედითო, იქ ისეთი სანახაობა დაგვხვდა, რომ თავს ვგრძნობდით ნამდვილ ქართულ ოჯახში, ლაპარაკიც ქართული. ზრდილობა მოქცევაც ჩვენებური და სხვ...შერიფ ბეგმა, სხვათა შორის, თურმე სთქვა: ჩვენც იქ ვიყოთ, სადაც დანაშთენი ჩვენი მოძმე ქართველები არიან, გადაეცით რუსის მთავრობას, რომ უბრძოლველად დავნებდებით, მხოლოდ ოსმალეთის ჯარების თვალის ასახვევად სროლას ჰაერში დავიწყებთ. თქვენი ჯარი შეტევაზედ რომ წამოვა, ჩვენ უკან დავიხვეთ, მერე ჩაგბარდებით. მაგრამ ჩვენი პირობა ასეთია: ჩვენს მხარეში უცხო ხალხი არავინ იყოს ჩასახლებული, ჩვენს რჯულზედ დარჩენა არ გვეკრძალებოდეს და რაც ჩვენ ბეგებს და აღებს უფლებები და საკუთრება გვაქვს, უცვლელად ჩვენვე უნდა მოგვეკუთვნოსო. თუ ეს პირობები რუსებისაგან არ იქნება მიღებული, ბრძოლას განვაგრძობთო. რაღა თქმა უნდა რუსებმა ყველა ეს პირობები მიიღეს და სწორედ ამის შედეგად მოხდა აჭარის უსისხლოდ დაჭერა! რასაკვირველია, ბოლოს რუსებმა, ჩვეულებისამებრ აქაც დაარღვიეს თავისი პატიოსანი სიტყვა: სამუსულმანო საქართველოში უცხო ხალხიც მრავლად ჩაასახლეს და ბეგებსა და აღებსაც შეუგინეს მათი

ისტორიული უფლებები. მართალია ყველა ეს არ მომხდარა ერთბაშად. შიგ და შიგ ბეგსა და აღებს ზოგს გენერლის და ოფიცრის ჩინი უწყ-ალობეს, ზოგს “ურიადნიკის” წოდება და ბევრი “აზაფთიებად” მიიღეს. რუსის მოხელეების პირველი კადრებიც მეტწილად ქართველები იყვნენ: ერისთავები, წერეთლები, მეფისაშვილები, ბეთანიშვილები, დეკანოზიშვილები და ბევრი სხვანი: მათ რიცხვში მამახვილიც და სწორედ ამის მიზეზით ჩვენი ოჯახი 1878 წ. ბათუმში დასახლდა.”¹³² *

ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორის 2818-ე განკარგულებით სამოქალაქო მმართველობის მოწყობის საკითხის გადაწყვეტამდე დურმიშხანი ბათუმის პოლიცემისტერის მოვალეობის შემსრულებლად დაინიშნა.¹³³ ბათუმის სამხედრო გუბერნატორის 1878 წლის 20 ოქტომბრის საპორტო ქალაქ ბათუმის შესახებ № 1 ბრძანებით დურმიშხანი ამავე ქალაქის ბოქაული გახდა. 1883 წლის 1 ივლისს, ზემოთ მითითებული ფორმულარის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, დურმიშხან ჟურული შტატს გარეშე დარჩა, თუმცა უმუშევარი დიდხანს არ ყოფილა, იმავე წლის 17 ივლისს ბათუმის სამხედრო გუბერნატორის № 4 ბრძანებით იგი ბათუმის პოლიცემისტერის მოვალეობის შემსრულებლის თანამდებობაზე იქნა დანიშნული. ამ პოსტს დურმიშხანი 1883 წლის 1 ნოემბრამდე იკავებდა. 1884 წლის დეკემბერში დურმიშხან ჟურულის შესახებ შექმნილ ფორმულარს, რომელსაც რამდენიმე გრაფა აქვს (მაგ. წოდება, წარმომავლობა, ქონება, ბრძოლებში მონაწილეობა და სხვ.) ხელს აწერს: საპორტო ქალაქ ბათუმის პოლიცემისტერი ვიცე-პოლკოვნიკი ვოზნესენსკი, ასევე საქმის მწარმოებელი კანდელაკი. დურმიშხან ჟურულს საიმპერატორო კარის მიერ რამდენიმე ჯილდო ჰქონდა გადაცემული, მათ შორის: წმინდა ანას II (ხმლების გარეშე) და III (ხმლებით) ხარისხის, ასევე წმ. სტანისლავის II (ხმლებით) და III (ხმლების გარეშე) ხარისხის ორდენები. მას ბოძებული ჰქონდა ასევე მედლები: ღია ბრინჯაოს ვლადიმერის მედალი ლენტზე, მედალი 1857-1858 წლების (სავარაუდოდ ივლისხმება 1860 წლის 15 ივლისს იმპერატორ ალექსანდრე II-ის მიერ ჩეჩნეთსა და დაღესტანში 1857-1858-1859 წლებში წარმატებით ჩატარებული საბრძოლო ოპერაციებისთვის დაწესებული მედალი)¹³⁴ ომის სამახსოვროდ, აგრეთვე წმინდა გიორგის მუქი ბრინჯაოს მედალი, ლენტზე, თურქეთთან ომისთვის.¹³⁵ ფორმულარის შედგენის დროს დურმიშხანს და მის მეუღლეს ქეთევან ნამორაძეს

132 გაზ. “დამოუკიდებელი საქართველო”, პარიზი, № 143, 1938, გვ. 5-6.

* აჭარის შემოერთებასთან დაკავშირებით, გ. ჟურულის წერილების სერიის შესახებ იხ. ვრცლად: ლ. სარალიძე, უცნობი ფურცლები აჭარის ისტორიიდან (ემიგრაციული პრესის მასალების მიხედვით), სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის საკითხები, IV, ბათუმი, 2009, გვ. 143-151.

133 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი, I, საქმე (მითითებული არ არის-გ.ს.) ნ. 38 504.

134 <https://iberiana.wordpress.com/caucasus/nagradi/>

135 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი, I, საქმე (მითითებული არ არის-გ.ს.) ნ. 38 504.

ორი შვილი ჰყავდათ: გიორგი (დაბ. 1865 წლის 23 აპრილს) და ნინო (დაბ. 1876 წლის 5 მაისს). იმ დროისთვის დურმიშხანის ქონებას შეადგენდა: ბათუმში არსებული ორი სახლი, ასევე მამულები არბოში, მათ შორის ვენახი და სახნავი ადგილი, მოუვლელი მიწა (სულ 15 მეათედი ფართობის). დურმიშხანის (ძმისშვილებთან ერთად) საკუთრებაში იყო ნახევრად დანგრეული წისკვილი არბოში.¹³⁶

რუსეთ-ოსმალეთის ომის დასრულების შემდეგ ბათუმში გენერალ კომაროვის მეთაურობით რუსული ჯარი შევიდა. სწორედ აღნიშნული გენერლის შტაბში მოღვაწეობდა დურმიშხან შურული, რომელიც მალე ბათუმის პოლიცემისტერად იქნა დანიშნული. აჭარის დედასამშობლოსთან შემოერთების შემდეგ მუსლიმი ქართველების ოსმალეთში იძულებით გადასახლება დაიწყო, რომელიც “მუჰაჯირობის” სახელით არის ცნობილი. მაჰმადიანური აღმსარებლობის აჭარლების ოსმალეთის ტერიტორიაზე გადასვლა ერთნაირად იყო მისაღები როგორც რუსეთის იმპერიისთვის, ისე ოსმალეთის ხელისუფლებისთვის. რუსეთის მთავრობა თავიდან იშორებდა არასანდო ადამიანებს, ხოლო ოსმალეთი კი მათი სახით იაფ მუშახელს იძენდა. ბათუმის პოლიცემისტერი დურმიშხან შურული მუსლიმი ქართველების ოსმალეთში გადასვლას ხელს უშლიდა. იგი განსხვავებული რელიგიური აღმსარებლობის თანამემამულეებს მხარდაჭერას უცხადებდა. ამის შესახებ ზ. ჭიჭინაძე წერს: “დურმიშხან შალვას ძე შურული ერთ დროს ბათუმის უმფროსად ყოფილა კაცი ერთგული და თავისი ქვეყნის, მარტივად მცნობი მთელ ქართველ მაჰმადიანების, მათი მოსიყვარულე და მფარველი. ეს ქართველი კაცი დიდად მფარველობდა ქართულ მაჰმადიანებს და ცდილობდა რომ რაც შეიძლება ოსმალეთში სულ არავინ გადასახლებულიყოს.”¹³⁷ დურმიშხან შურულის ზრუნვაზე მაჰმადიანი ქართველების მიმართ აღნიშნავს ცნობილი ქართველი მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე ნ. კეცხოველიც.¹³⁸

რუსეთ-ოსმალეთის ომის დასრულების შემდეგ დურმიშხან შურული ბათუმში დასახლდა. ბათუმი თანდათან ცარიელდებოდა თურქებისგან და ქალაქში ქართული მოსახლეობა მკვიდრდებოდა. ახლად შემოერთებულ საქართველოს ისტორიულ კუთხეში ქართული ცნობიერების განმტკიცების მიზანს ემსახურებოდა ბათუმში ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ადგილობრივი ორგანიზაციის შექმნა, რომელიც დიმიტრი ყიფიანმა დურმიშხან შურულს მიანდო. დიდი მოღვაწის ინიციატივით დურმიშხან შურულს უნდა ეთავა ასევე ქართული სკოლის გახსნა აჭარაში. გიორგი შურულის გადმოცემით, დიმიტრი

¹³⁶ საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი, I, საქმე (მითითებული არ არის-გ.ს.) ხ. 38 504.

¹³⁷ ზ. ჭიჭინაძე, ქართველ მაჰმადიანთა დიდი გადასახლება ოსმალეთში მუჰაჯირი-ემიგრაცია, ტფ., 1912, <http://dspace.gela.org.ge/bitstream/123456789/6425/3/muhajiri-emigracia.pdf>.

¹³⁸ ნ. კეცხოველი, მეცხრე მთაც გადავიარეთ, http://environment.cenn.org/app/uploads/2016/10/Metsre_mtats_gadaviaret_s.pdf.

ციფიანს ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ბათუმის ორგანიზაციის წესდება სწორედ ღურმიშხანისთვის გაუგზავნია: “რუსების ჯარი, გენ. კომაროვის სარდლობით ბათუმში რომ შევიდა, იქ ჯერ კიდევ ოსმალოს რაზმი იდგა. მახსოვს, ოსმალოს ჯარის კაცნი ორ ყაზარმაში იყვნენ დაბანაკებულნი. ერთი მათგანი ის შენობაა, სადაც შემდეგში Hotel de Franse-ო მოთავსდა. მეორე კი რუსებმა ეკლესიად გადააკეთეს. კარგად მახსოვს ოსმალოს ჯარის უფროსი, ვინმე ფაშა, მუქი სათვალეებით ნერვიულად ბოლთას რომ სცემდა თავის ყაზარმების წინ, თავზაღუნული და ჩაფიქრებული, თითქოს დარცხვენილი. თორმეტი წლის კადეტი, სამხედრო წესით სალამს ვაძლევდი ხოლმე ფაშას, რომელიც სულ იმას ელოდა, რომ სტამბოლიდან მალე მოსულიყო გემი ყველა მათ წასაყვანად. მართალია, თურქების უკანასკნელი ეშალონების წასვლით ბათუმი რუსეთის ადმინისტრაციულ ცენტრად გახდა, მაგრამ საქმე ბუნებრივად ისე დატრიალდა, რომ იგი ნამდვილ ქართულ ქალაქად გადაიქცა. მოაწყდა ყოველ მხრივ ქართველობა, მოხელენი თვისი ოჯახებით, ვაჭრები, იწყო ქალაქის მოშენება, რაშიაც სწორედ ქართველებს ერგოთ პირველობა. გაიხსნა მალე ქართული სკოლა, გაეხსნა კავშირი ტფილისის ქართულ ცენტრალურ საზოგადოებრივ დაწესებულებებთან. მცხოვანმა მოღვაწემ დიმ. ციფიანმა გამოუგზავნა მამაჩემს და ნოტარიუს პერენშტეინს ორი წესდება ქართველთა შორის წერა-კითხვის საზოგადოებისა, წინადადებით, რომ ბათუმსა და მის ოლქში გახსნილიყო საზოგადოების განყოფილება და დაარსებულიყო ქართველ მუსულმანთათვის სკოლები. ქართველმა დრამატიულმა საზოგადოებამ გამოგზავნა თავისი დასი, სადაც შედიოდნენ ჩვენი უკეთესი მსახიობნი. ბოლოს ბათუმის თვითმართველობაც ქართველების ხელში გადავიდა.”¹³⁹ ზემოთ წარმოდგენილი ღურმიშხან შურულის სამსახურებრივი ფორმულარიდან არ ჩანს, თუმცა სხვა დოკუმენტით დასტურდება, რომ ღურმიშხან შურული 1883 წელს, ბათუმის ქალაქის თავის მოვალეობას ასრულებდა. 1883 წლის 27 მაისს, მოსკოვში, იმპერატორ ალექსანდრე III და მისი მეუღლის - დედოფალ მარიას კორონაცია გაიმართა. რუსეთის იმპერიაში არსებულ დიდ ქალაქებში საზეიმო ღონისძიებები ჩატარდა, გამონაკლისი არც ბათუმი აღმოჩნდა. ქალაქის თავის მოვალეობის შემსრულებელმა ღურმიშხან შურულმა ხელისუფლების დავალებით, სპეციალური განცხადება გამოაქვეყნა და მოსახლეობას ბათუმში დაგეგმილი კორონაციისადმი მიძღვნილი საზეიმო ღონისძიებების შესახებ აუწყა.¹⁴⁰

ღურმიშხან შურული აქტიური მოღვაწე იყო. მას ახლო ურთიერთობა ჰქონდა საზოგადოების თვალსაჩინო წარმომადგენლებთან. როგორც აღვნიშნეთ, 1877-1878 წ.წ. რუსეთ-ოსმალეთის ომის დასრულების

139 გ. შურული, ბათუმ-აჭარის მხარეები (რვეულის ფურცლებიდან), გაზ. “დამოუკიდებელი საქართველო”, პარიზი, №144, 1938, გვ. 13.

140 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე (მითითებული არ არის - გ.ს.) ხ. 38507.

შემდეგ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების თავმჯდომარემ, გამოჩენილმა მოღვაწემ დიმიტრი ყიფიანმა სწორედ დურმიშხან ჟურულს გაუგზავნა აღნიშნული საზოგადოების წესდება ბათუმის ორგანიზაციის დაარსების მიზნით. ეს რა თქმა უნდა არ იყო შემთხვევითი, დურმიშხან ჟურული 1881 წლიდან ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ნამდვილი წევრი იყო.¹⁴¹ იგი აღნიშნულ ორგანიზაციას თანხითაც ეხმარებოდა. 1881 წელს დურმიშხან ჟურულს საზოგადოებისთვის 6 მანეთი შეუწირავს, ამდენივე თანხა შეუტანია მას საზოგადოების ანგარიშზე 1882, 1883 და 1885 წლებში.¹⁴²

დურმიშხან ჟურულს ნაცნობობა აკავშირებდა ცნობილ ქართველ ისტორიკოსთან თედო ჟორდანიასთან. დურმიშხანს საქართველოს ისტორიის მეკვლევრისათვის 1460 წლით დათარიღებული საგვარეულო სიგელი გადაუცია. ცნობილმა მეცნიერმა, ჟურულთა საგვარეულოს ისტორიის ამსახველი ეს უმნიშვნელოვანესი დოკუმენტი “ქრონიკების” II ტომში შეიტანა. თ. ჟორდანიას წერს: “1892 წელს ბ. დურმიშხან ჟურულმან ჩამომიტანა ტყავზე მხედრულად ნაწერი სიგელი, რომლის თავს დახატული იყო ტახტზე მჯდომარე მეფე გიორგი, რომელიც აძლევს სიგელს იქვე დახოქილ ჟურულს. ჩვენ მაშინვე გადმოვიწერეთ ეს სიგელი, რომელიც ამას წინ სრულად გამოსცა “მოამბემ”, ხოლო უწინ ბროსსემ (Introd. p. XCV შემოკლებულად) და “ივერიამ” 1886 წ. №126 შეცდომებით...” (საუბარია, ჩვენ მიერ ზემოთ წარმოდგენილ გიორგი VIII-ის მიერ 1460 წელს, ჟურულებისადმი ბოძებულ სიგელზე).¹⁴³ დურმიშხანს ძალზე ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ასევე ცნობილ საეკლესიო მოღვაწესთან, ილია ჭავჭავაძის მოძღვართან, ეპისკოპოს ალექსანდრე ოქროპირიძესთან.¹⁴⁴

დურმიშხან ჟურული ქართული ელიტარული საზოგადოების წრეში ტრიალებდა. 1888 წლის 29 სექტემბერს, საქართველოში იმპერატორ ალექსანდრე III სტუმრობასთან დაკავშირებით ტფილისის გუბერნიის თავად-ახნაურთა მიერ თბილისში, გოლოვინის პროსპექტზე გამართულ მეჯლისზე დურმიშხანი მეუღლესთან და ქალიშვილთან ერთად იყო მიწვეული. მოსაწვევ ბარათს ხელს აწერს გენერალ-ლეიტენანტი, თავადი ბაგრატიონ მუხრანსკი.¹⁴⁵ დურმიშხან ჟურული აქტიურად იყო ჩართულ საზოგადოებრივ საქმიანობაში. იგი 1896 წლის თებერვალში მოსკოვში “სეტყვისაგან მცენარეების დამზღვეველი საზოგადოების წლიურ კრებაზე” მიიწვიეს. როგორც გაზეთ “ივერიის” ფურცლებზე

141 <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002240/>

142 სია ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წევრთა 1885 წლისა, ტფ., 1885, გვ. 19.

143 თ. ჟორდანია, ქრონიკები, ტ. II, თბ., 2018, გვ. 278.

144 მ. ჯანაშვილი, ჟამი ძიებისა და განსჯისა, თბ., 2006. <https://core.ac.uk/download/pdf/15532825.pdf>.

145 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე (მითითებული არ არის - გ. ს.) ხ. 38 508.

გამოქვეყნებულ წერილში აღნიშნავს, ღურმიშხან ჟურულს სადაზღვევო საზოგადოების წინაშე მემამულეებისთვის შეღავათების დაწესების საკითხი დაუყენებია: “ანგარიშების განხილვის დროს აღმოჩნდა, რომ თუმცა არც ისე დიდი ხანია, რაც საზოგადოება დაარსდა, მაგრამ დიდი საგნების წარმოებას შესდგომია. აქ იყვნენ წარმომადგენელი: კიევისა, ვარშავისა და სხვა გუბერნიებისა, რომელთაც სხვათა შორის აღძრეს, რომ კიევისა და ვარშავის გუბერნიებს ნება მიეცეთ, რა-კი შორს არიან, ადგილობრივ შეყარნონ ხოლმე და იქვე მოილაპარაკონ ყველა საჭიროებაზედ, და წარმოგზავნონ ხოლმე თავიანთი აზრი მოსკოვში, ამ საზოგადოების განსახილველად; ამაზედ ბევრმა უპასუხეთ, რომ ეს, არა მარტო ვარშავისა და კიევისთვის იქნება სასარგებლოვო, არამედ სხვა გუბერნიებისთვისაცაო, მეტადრე კავკასიისთვის, რადგან კავკასია უფრო შორს არის. მაზედ დაადგინეს ითხოვონ ეს უფლებანი, სადაც ჯერ არს ყველა მხარისათვის. წარმოითქვა აზრი, რომ რადგანაც მემამულენი შეწუხებულნი არიან მოსავლის დაფოლებით და სხვა არა ჩვეულებრივის მოვლენით, რუსეთის მხარეს დამზღვეველ საზოგადოების წევრთ-მემამულეთ, მიეცეს შეღავათი შესატანის ფულისა, ან სულ ეპატიოთ “ნედლიშკები”. ან თორმეტი წლით დააცადონ. მე ჩემის მხრით, მომხრენიც გამომიჩნდნენ, დაეუხატე კავკასიის მემამულეთა უარესი მდგომარეობა; გადასწყდა საზოგადოდ ყველას მიეცეს შეღავათი.”¹⁴⁶

ღურმიშხან ჟურული გულისტკივილს გამოთქვამდა ქართულ საზოგადოებაში არსებულ დაპირისპირებაზე, რომელიც ასახვას პოულობდა იმდროინდელ პერიოდულ გამოცემებში: “ჩვენდა სამწუხაროდ აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოდგან გაზეთებს ძრიელ შემამწუხებელი ამბები მოაქვთ. ზეციერ მოვლენას დაუსჯივართ ნიაღვრებით და დიდის თოვლით-ზვავებით; თურმე მრავალნი არიან სხვა-და-სხვა უბედურებაში ჩავარდნილნი, რომ შველა არსაიდგან აქვთ, არ ვიცით რას ნებულობს ჩვენი მოწინავე ხალხი, რატომ არ შველის, რატომ არ აწუხებს თხოვნით ახლობელ და შორეულ ხალხსა. ნუთუ შეძლებულნი მაძღარნი, რომელთაც სიღარიბე არ გამოუცდიათ-მშიერებიც მაძღარი ჰგონიათ? ბედნიერება და უბედურება ძმები არიან, ორივენი ისეთი აქლემები არიან, რომ ბევრჯერ იმის კარებზედ დაიხოქებენ, ვინც სრულებით არ ელის... ამნაირ შემთხვევაში ერთად უნდა შევგროვდეთ, ერთსულობა და ერთგულობა უნდა გამოვიჩინოთ და მაგის მაგივრად-კი რას ვხედავთ? ზოგიერთა ჟურნალ-გაზეთები, სხვა-და-სხვა ენაზედ დაწერილნი, იმის მაგიერ რომ თავიანთი შრომა და გავლენა მოახმარონ ჩვენივე ქვეყნის კეთილ დღეობას, მოჰყოლიან და ღანძღვა-გინებით ამსებენ თავიანთ გაზეთ ჟურნალების ფურცლებს, აღარ გააჩნიათ, ბატონებო, აღარც უცხო, აღარც უფროსი, აღარც უმცროსი, აღარც წარსული, ღვაწლი ვისიმე; იგონებენ უბედურ ძველ ამბებს, რომელნიც მრავალჯერ ყოფილა დაბეჭდვითაც და სიტყვიერათაც კამათობის დროს წარმოთქმული.

146 გაზ. “ივერია”, №70, 2 აპრილი, 1896, გვ. 2-3.

ლანძღვა-გინებით, შურის ძიებით და მტრობით იყო ჩვენი ქვეყანა დაღუპული; ბევრჯერ იმნაირად ეხებიან ერთიერთმანეთის პატივს ზოგიერთნი, რომ ზდილობიანი ხალხი ძველ დროს, დიდ ჩხუბში არ ეტყოდნენ ერთმანეთსა. ნუ ფიცხობთ, ნუ ამპარტაუნობთ, ბევრნი გამგზავრებულან იქა, საიდანაც აღარავინ ბრუნდება, მხოლოდ სახელი და დიდება მშვიდობის მყოფელთ მოღვაწეთ დარჩენიათ.”¹⁴⁷

დურმიშხან ჟურნალს მოსკოვში მცხოვრები შეძლებულ ქართველებთან ერთად გადაუწყვეტია, რომ საქართველოში გაჭირვებულ მოსახლეობას მატერიალურად დახმარებოდა. იმისთვის, რომ მძიმე სოციალურ მდგომარეობაში მყოფ ხალხს დახმარება მიეღო, დურმიშხანი საჭიროდ მიიჩნევდა თბილისსა და ქუთაისში სპეციალური კომიტეტების დაარსებას: “აქ მოსკოვში მცხოვრებმა ქართველებმა განვიძრახეთ აღუძრათ აქაურს ხალხს კაცთ მოყვარული გრძნობა, რათა დაეხმარნენ ამიერ-იმიერ დაზარებულთ უბედურ ხალხს ჩვენი ქვეყნისას, მაგრამ გვეშინიან, ვაი, თუ გვითხრან: თუ უჭირდეთ საქართველოდგან მოგვმართამდნენო; ამისთვის დიდათ საჭიროა ტფილისს და ქუთაისში დაადგინონ ცენტრალური კომიტეტები, რომ შემომწირველთ იცოდნენ სად გაგზავნონ შეწირული.”¹⁴⁸ 1896 წლით დათარიღებულ წერილს დურმიშხან ჟურნალის მინაწერი აქვს, საიდანაც ჩანს, რომ საქართველოში, კერძოდ, თბილისსა და ქუთაისში დაზარალებული ხალხის კომიტეტები შეიქმნა. ამის შესახებ წერილის ავტორს გაზეთ “ივერიის” საშუალებით შეუტყვია.¹⁴⁹

დურმიშხან ჟურნალი ძალზე განიცდიდა ახალ თაობაში წიგნიერების დაბალ დონეს და ყოველგვარი უბედურების წყაროდ უწიგნიერობას მიიჩნევდა. მისი აზრით, ქვეყნის მძიმე მდგომარეობიდან გამოსვლის ერთადერთი გზა განათლება იყო. 1891 წელს, გაზ. “ივერიის” რედაქტორის სახელზე გაგზავნილ წერილში, რომელიც იმავე გაზეთის ფურცლებზე დაიბეჭდა, დურმიშხან ჟურნალი ითხოვდა, რომ ქვეყანაში საჩქაროდ გახსნილიყო იღია წინამძღვრიშვილის მიერ დაარსებული სამეურნეო სასწავლებლის მსგავსი სკოლები, რათა ახალგაზრდობა განათლებას დაწაფებოდა და განვითარების გზას დადგომოდა. წერილის ავტორი ქართული საზოგადოების ელიტის წარმომადგენლებს მოუწოდებდა მიუბაძათ სომეხი შეძლებული მოქალაქეებისთვის და გაჭირვებულ თანამოქალაქეებს დახმარებოდნენ, გაეღოთ თანხები სასწავლებლების დაარსებისთვის. დურმიშხან ჟურნალი დიდ შეფასებას აძლევდა საქართველოს იმჟამინდელი ეგზარხოსის პალატის მიერ სამრევლო სკოლების გახსნას.¹⁵⁰ დურმიშხან ჟურნალმა 1893 წელს გაზ. “ივერიის” ფურცლებზე გამოაქვეყნა წერილი (ტექსტი ჯელალოღლიში - დღევ. სტეფანავანში 1893 ლის 22 ივნისს არის დაწერილი), სადაც ქართული საზოგადოების გადარჩენის და განვითარების ერთადერთ გზად მხოლოდ განათლე-

147 გაზ. „ივერია“, №70, 2 აპრილი, 1896, გვ. 2.

148 იქვე, გვ. 3.

149 იქვე.

150 გაზ. “ივერია”, №7, 1891, გვ. 3-4. იხ. დანართი №8.

ბა ესახებოდა და იგი ქართველ ხალხს საგანმანათლებლო ფონდის შექმნისკენ მოუწოდებდა. აღნიშნული ფონდი შემოწირული თანხებით სკოლებს გახსნიდა და ახალი თაობების განათლებაზე იზრუნებდა.¹⁵¹ როგორც მიეუთითებდით, 1896 წლის თებერვალში, ღურმიშხან ჟურნული მოსკოვში გაემგზავრა. იგი რუსეთის ახალი იმპერატორის ნიკოლოზ II-ის კორონაციასაც დაესწრო. იმ დროისთვის ღურმიშხანის მეუღლე ქეთევანი, ქალიშვილი ნინო და სიძე ილია მაქარაშვილი მოსკოვში იმყოფებოდნენ. რუსეთში ღურმიშხანი თავის ვაჟს გიორგის გაუცილებია. თავისი ახლო მეგობრის იასე რომანის ძე ფავლენიშვილის სახელზე დაწერილ წერილში ღურმიშხანი დაწვრილებით აღწერს შორეულ და დამღლელ მგზავრობას. როგორც წერილიდან ირკვევა, მან მცხეთიდან ვლადიკავკაზხამდე ეტლით (კარეტით) ირანელ ქალბატონთან ერთად იმგზავრა. ღურმიშხანმა გზაში ტრამვა მიიღო (კარეტიდან ჩამოვარდა). იგი გარკვეული პერიოდი ვლადიკავკაზში მკურნალობდა. ოდნავ მომჯობინების შემდეგ მოსკოვში გაემგზავრა. წერილში, რომლის გაგზავნას იასე “რამანიჩთან” აპირებდა (თუმცა, ეს წერილი მან ადრესატს აღარ გაუგზავნა, შეიტყო რომ მისი მეგობარი შეუძლოდ იყო, წერილი შეცვალა და როგორც აღნიშნავს, უფრო მხიარული ბარათი გაგზავნა). ღურმიშხანი გულწრფელად საუბრობს იმ დროისთვის ქართულ საზოგადოებაში არსებულ გაუტანლობაზე, ურთიერთდაპირისპირებაზე. წერილიდან ჩანს, რომ ღურმიშხანი ღრმად მორწმუნე, ღვთის მოშიში, ძალზე მიმტკეპელი ადამიანი იყო.* XIX საუკუნის ბოლოს მოსკოვში ქართული საზოგადოების არაერთი ცნობილი წარმომადგენელი ცხოვრობდა. ღურმიშხან ჟურნული მოსკოვში მყოფ ქართველებს კარგად იცნობდა, იასე ფავლენიშვილის სახელზე დაწერილ წერილში მას მოხსენიებული ჰყავს: მიხეილ ამირეჯიბის ოჯახი, ნიკო თუმანიშვილი, ნიკო ჯავახიშვილი, ნიკო დიასამიძის შვილები, ალ. ხახანაშვილი და სხვ.¹⁵²

ღურმიშხან ჟურნული რამდენიმე ენას ფლობდა, მათ შორის თურქულ (იასე “რამანიჩისადმი” მოსკოვში დაწერილ წერილში აღნიშნავს, რომ მასთან დამგზავრებულ ირანელ ქალს თათრულ ენაზე ესაუბრებოდა), ოსურ (როგორც ზემოთ მიეუთითებდით, გარკვეული პერიოდი იგი გორის სასამართლოში ოსური ენის თარჯიმნად მუშაობდა) და რუსულ ენებს (მის არქივში შემორჩენილია რუსული ჩანაწერები, ასევე ღურმიშხანის რამდენიმე ლექსი რუსულ ენაზე).¹⁵³ ღურმიშხან ჟურნულის შესახებ საინტერესო ცნობები დაგვიტოვა მისმა შვილიშვილმა მიხეილ მაქარაშვილმა. იგი თავის მოგონებაში წერს: “ღედის მხრიდან ჩემი დიდი ბაბუა - ღურმიშხანი (თუმცა ღურმიშხანი მიხე-

151 გაზ. “ივერია”, №136, 1893, გვ. 3; დანართი №8.

* ამ წერილის დაწერიდან იგი ხუთ წლის შემდეგ 70 წლის ასაკში გარდაიცვალა.

152 იხ. დანართი №8.

153 საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 5302, ხ 38 509.

ილ მაქარაშვილის დედის მამა იყო - გ.ს) - 1904 წელს, 70 წლისა გარდაიცვალა. იგი გამოირჩეოდა განსაკუთრებული სიძლიერით. ნეკათით ან კბილებით შექმლო აეწია ჩვენი ეკლესიის ჯაჭვი, რომელიც 70 კოლოგრამს იწონიდა (იგულისხმება არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში მლოცველებისთვის განკუთვნილი მხრებზე დასადგამი რკინის ჯაჭვი - გ.ს.). საკმაოდ ახალგაზრდა 18 წლისა, იგი სპეციალურ რაზმში ჩაეწერა, რომელიც იმ პერიოდში საკმაოდ გავრცელებულ ყაჩაღთა ბანდებს ებრძოდა. მალე, მეთაურობაც მიიღო. 1860 წელს მონაწილეობა მიიღო თურქების წინააღმდეგ ბრძოლაში, სადაც თავისი ძალის წყალობით გადარჩა. ერთ-ერთ ბრძოლაში მან ტყვედ ჩაიგდო თურქი პოლკოვნიკი. ჩვენს ოჯახში ვინახავდით შესანიშნავ ხმაღს, რომელიც ამ თურქს ეკუთვნოდა. სამწუხაროდ, იგი სხვა იარაღთან ერთად გაქრა ბოლშევიკების შემოსვლისთანავე. ჩემი დიდი ბაბუა თავის მეზობელზე დაქორწინდა. ისინი ცხოვრობდნენ თავიანთ მამულში, რომელიც არბოდან ათი კილომეტრით იყო დაშორებული, ცხინვალიდან კი-სამი კილომეტრით”.¹⁵⁴ დურმიშხან ჟურულს მშობლიურ სოფელ არბოსთან კავშირი არ გაუწყვეტია. თანასოფლელები მას განსაკუთრებულად აფასებდნენ და ნათლიად იკიდებდნენ. ამას მოწმობს არბოს წმინდა გიორგის ეკლესიის ე. წ. “მეტრიჩესკის წიგნის” ჩანაწერები, რომლის მიხედვით 1895 წლის 11 დეკემბერს დურმიშხან ჟურულს მოუნათლავს სოფელ არბოში მცხოვრები იოსებ ივანე ძე მაისურაძის ასული ელისაბედი¹⁵⁵, ხოლო ამავე წლის 15 ნოემბერს ალექსანდრე პავლეს ძე გვიმრაძის ასული დარია. ნათლობის საიღუმლო შეუსრულებია არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში მოღვაწე მღვდელს გიორგი გვიმრაძეს.¹⁵⁶ დურმიშხან ჟურულს არბოს ეკლესიის წიგნის მიხედვით 1899 წლის 31 ოქტომბერს მოუნათლავს ასევე სოფელ არბოში მცხოვრები გლეხის ალექსანდრე პავლეს ძე გვიმრაძის ვაჟი მიხეილი.¹⁵⁷

დურმიშხან ჟურული 1901 წლის 1 მარტს გარდაიცვალა. ამის შესახებ სამძიმრის განცხადება გამოქვეყნდა გაზეთ “ივერიის” ფურცლებზე: “ქეთევან ლუარსაბის ასული ჟურულისა, ნინო დურმიშხანის ასული მაკარაშვილისა, გიორგი დურმიშხანის ძე ჟურული და ილია საყვარელის

154 პ. ნაცვლიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 8.

155 მეტრიჩესკის წიგნი, მიცემული საქართველო-იმერეთის უწმინდესის მმართველის სინოდის კანტორიდან გორის უეზდის არბოს წმინ. გიორგის ეკლესიასა შინა, ჩასაწერად დაბადებულთა, ქორწინებით შეუღვლილთა და გარდაცვალებულთა. ჩუქე წლისა, ნაწილი პირველი დაბადებულთათვის, გვ. 10.

156 მეტრიჩესკის წიგნი, მიცემული საქართველო-იმერეთის უწმინდესის მმართველის სინოდის კანტორიდან გორის უეზდის არბოს წმინ. გიორგის ეკლესიასა შინა, ჩასაწერად დაბადებულთა, ქორწინებით შეუღვლილთა და გარდაცვალებულთა. ჩუქე წლისა, ნაწილი პირველი დაბადებულთათვის, გვ. 9.

157 მეტრიჩესკის წიგნი, მიცემული საქართველო-იმერეთის უწმინდესის მმართველის სინოდის კანტორიდან გორის უეზდის არბოს წმინ. გიორგის ეკლესიასა შინა, ჩასაწერად დაბადებულთა, ქორწინებით შეუღვლილთა და გარდაცვალებულთა. ჩუქე წლისა, ნაწილი პირველი დაბადებულთათვის, გვ. 11.

ძე მაკარაშვილი გულითადის მწუხარებით აუწყებენ ნათესავთა და ნაცნობთა გარდაცვალებასა ტფილისში პირველნი-საყვარელის ქმრისას, მეორე და მესამე-ძვირფასის მამისას და მეოთხე-სიმამრისას, დურმიშხან შალვას ძე ჟურულისას. პანაშვიდი გარდახდილ იქნება ყოველ დღე, საღამოს 7 საათზედ, სოლოლაკის ქუჩაზედ, თავ. სუმბათაშვილის სახლებში. გარდაცვალებულის გვამის სოფ. არბოში დასაკრძალავად განსვენების დღე ცალკე იქმნება გამოცხადებული.”¹⁵⁸ დურმიშხან ჟურულის ცხედარი თბილისიდან გორში, ოქონის ტაძარში გადაასვენეს, შემდეგ კი მშობლიურ სოფელში არბოს წმინდა გიორგის გუმბათიან ტაძარში დაკრძალეს. 1901 წლის 3 მარტს გაზ. “ცნობის ფურცელი” წერდა: “გარდაცვალებულის დურმიშხან შალვას ძის ჟურულის გვამს თავ. სუმბათაშვილის სახლიდან (სოლოლაკის ქუჩა) გაასვენებენ რკინის გზის სადგურზე დღეს, 3 მარტს, შუადღის 12 საათზე, საიდან ნაშუადღევის სამი საათის სახალხო მატარებლით წაასვენებენ ქ. გორში. კვირას, ოთხ მარტს, გორის ოქონის ეკლესიაში გარდახდილ იქმნება წირვა და პანაშვიდი, ხოლო მიცვალებულს დაასაფლავებენ ექვს მარტს სოფ. არბოში, წმ. გიორგის ეკლესიაში, რასაც ქვრივი, შვილები და სიძე განსვენებულისა აუწყებენ ნათესავთა და ნაცნობთ.”¹⁵⁹ გარდაცვლილის სახელზე იმავე წლის 1 სექტემბერს ოჯახს არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში წირვა ჩაუტარებია, ამის შესახებ გაზეთი “ივერია” იუწყებოდა: “ქეთევან ლუარსაბის ასული ჟურულისა, შვილებითა და სიძითურთ აუწყებენ ნათესავთა და ნაცნობთ, რომ შაბათს I სექტემბერს, სოფელ არბოში წმ. გიორგის ეკლესიაში გარდახდილ იქმნება ნახევარი წლის წირვა და პანაშვიდი განსვენებულის დურმიშხან შალვას ძე ჟურულის სულის მოსახსენებლად. წირვა დაიწყება დილის ათს საათზედ და შემდეგ პანაშვიდი მოჰყვება.”¹⁶⁰ დურმიშხან ჟურულს ვრცელი ნეკროლოგი მიუძღვნა ნიკო ლომოურმა: “ამ თვის პირველ რიცხვებში გორის მაზრის ს. არბოში დასაფლავებულ იქმნა დურმიშხან შალვას ძე ჟურული. იგი იყო ღრმად მოხუცებული, სამოც-და-თხუტმეტ წლამდე მიღწეული; მაშასადამე, ეკუთვნოდა იმ ღროს, როდესაც საქართველოს ისტორიულ ბედ-იდბალს ბოლო ეღებოდა, ხოლო მისი მსვლელობა-კი ჯერ ჯერობით არ იყო გამორკვეული და ამის გამო მთელი სამშობლო ქვეყნის ცხოვრება მოუსვენრად დელავდა, შფოთავდა, ხან ერთს და ხან მეორე მხარეს აწყდებოდა... არ იყო თავყვანისმცემელი წარსულისა, მაგრამ აწყმშიც მრავალ ნაკლულევანებას, უკულმართობას ხედავდა და მისი ქრისტიანული კეთილი სული ხშირად სწუხდა და მაცდურ, მუხთად წუთისოფელსა ემდურებოდა. თითქმის მთელი თავისი სიცოცხლე განსვენებულმა დურმიშხანმა სამსახურის გამო თავის სამშობლო სოფლის გარეთ გაატარა. ვგონებ ათიოდ წელიწადზე მეტი არ იქნება, რაც

158 გაზ. “ივერია”, 2 მარტი, № 48, 1901, გვ. 1.

159 გაზ. “ცნობის ფურცელი”, №139, 1901, გვ. 1; <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002240/>

160 ”ივერია”, №185, 1901, გვ. 1.

სამსახურითგან გამოვიდა და ამ მოკლე ხანშიც - კი იმდენი სიკეთე და-
 თესა სამშობლო სოფელსა და მის გარშემო, რომ დურმიშხან ქურულის
 სახელი დიდხანს იქნება იმ მხარეს გულ-წრფელი ლოცვა-კურთხევით
 მოხსენებული. იცოდნენ ყველამ მისი კაცთ-მოყვარული, სათნოიანი ხა-
 სიათი და მრავალი გაჭირვებული, ღარიბი, ქვრივ-ობოლნი ეხვეოდნენ
 გარშემო და ესეც მამაშვილურის გრძობით, შეძლებისა დაგვარად,
 აძლევდა ყველას ნუგეშსა და დახმარებას. მისი სახლი მთელ ზაფ-
 ხულ-შემოდგმას უფრო აფთიაქად გარდაიქცეოდა ხოლმე. ვინ იცის,
 საიდან არ მოდიოდა ღარიბი ხალხი ამ წამლებისათვის! მასსოვს ერთი
 საგულისხმიერო სცენა. ერთ დღეს მასთან მოვიდა ვიღაც უცნობი მო-
 ხუცი გლეხი და წამალი სთხოვა. სწორედ ის წამალი, საუბედუროთ,
 იმ ჟამად აღარ აღმოჩნდა. ღვთისნიერმა სახლის პატრონმა ჯიბიდან
 ფული ამოიღო, მიაწოდა გლეხს და უთხრა: აი, ძმაო, ფული! ცხინვალ-
 ში გადადი და, სინამ ჩვენ მოგვივიდოდეს, იქ იყიდე ის წამალი. გლეხმა
 ფული არ ჩამოართვა, ცოტა განზე გადგა და მოკრძალებით უპასუხა:
 მოვიციდი, ბატონო! როცა მოვივით, მაშინ ვიახლებით. წამლის ყიდვას
 მეც შევიძლებ, მაგრამ ის როდი მინდა! ყველანი ამბობენ, რომ თქვენი
 წამალი უფრო სჭრისო. ღვთისნიერი კაცი რო ბრძანდებით, ალბათ იმი-
 ტომამ! განსვენებული დურმიშხანი, მუდამ ღვთის მოყვარე, ჭეშმარიტი
 ქრისტიანი იყო, ხოლო ამ ბოლოს დროს სარწმუნოებრივმა გრძობამ
 სულ მთლად მოიცვა მისი არსებობა. ეს ცხოველი გრძობა უძღვოდა
 წინ როგორც საკუთარ ოჯახში, ისე გარეთ, სოფელსა და საზოგადოე-
 ბაში. მოყვასთა შორის აღძრული შფოთი და უსიამოვნება მას საკუთარ
 უბედურებად მიაჩნდა, და როდესაც ამ უბედურებას მის მეცადინეო-
 ბა წამლად დაედებოდა, იგი ისე დღესასწაულობდა ამ ამბავს, რო-
 გორც მოსიყვარულე მამა ღირსეული შვილების ბედნიერებასა. ძლივს
 დაპანალებდა, მაგრამ უნახავს და უნუგეშოს არ დასტოვებდა, უკეთუ
 სოფელში, ან სხვა ვინმე ნაცნობთაგანი გახდებოდა ავად. დიდის კრძალ-
 ვითა და მოწიწებით სცემდა თაყვანს ყოველს ტაძარს, მაგრამ ძველი,
 მამა-პაპათაგან აშენებული, ეკლესია უფრო მეტს გავლენას ახდენდა
 მის სულზედ. ამისთანა ტაძრის შესახებ იტყოდა ხოლმე განსვენებული:
 ეს ღვთის სახლიც არის და ნეტარ-ხსენებულ მამა-პაპათა ძეგლიცა!
 ამის დახავსებულ კედლებ შორის წინაპართა სული ტრიალებს... ვინც
 ყურმახვილია, იგი ამ სულის ხმასაც გაიგონებს. ნეტავი იმას, ვისაც
 ესმის ამ უენო საგნების ენა!.. განსვენებული მთელ სოფელში ყველაზე
 უფროსი, ყველაზე მოხუცი ბრძანდებოდა. მეზობლები: ქალი თუ კაცი,
 დიდი თუ პატარა ისე შესცქეროდნენ, როგორც თავიანთ საერთო მამა-
 სა... იცოდა ეს მოხუცებულმა და მისი ქრისტიანული გულიც სავსე იყო
 სოფლის მცხოვრებთა სიყვარულითა. როდესაც რაიმე უბედურება ხდე-
 ბოდა სოფელში, მწარეთ დაღონებული დურმიშხანი თვალცრემლიანი
 ამბობდა: რაღაც შევცოდე უფალსა: დამსაჯა მრავალმოწყალებმა! დიდე-
 ბა მის განგებასა. ამგვარ მამობრიულ გრძობას ხედავდნენ მეზობლე-
 ბი და აკი ამიტომაც ისეთის გულწრფელის მწუხარებით მიეგებნენ

ყველანი მის გაცივებულ გვამს! საუკუნოთ იყოს ხსენება შენი, ჩვენო კეთილო მოხუცო, ჩვენო გულშემატკივარო მეზობელო, ჩვენო საერთო მამაე.”¹⁶¹ დურმიშხან ჟურულის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით 1901 წლის 7 მარტს, პეტერბურგიდან კავკასიის დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის დავალებით ქეთევან ჟურულს სამძიმრის დეპეშა გამოუგზავნა გენერალ-ლეიტენანტმა ტოლსტოიმ.¹⁶²

დურმიშხან ჟურულის გარდაცვალებიდან 1 წლისთავზე, 1902 წლის 1 მარტს, ოჯახმა არბოს წმინდა გიორგის ეკლესიაში განსვენებულის სულის მოსახსენიებელი წირვა და პანაშვიდი გადაიხადა. ამის შესახებ გაზეთში “ცნობის ფურცელი” ვკითხულობთ: “პარასკევს, მარტის I-სა, სოფ. არბოში, წმინ. გიორგის ეკლესიაში გარდახდილ იქმნება წლის წირვა და პანაშვიდი დურმიშხან შალვას ძე ჟურულის სულის მოსახსენებლად. ქეთევან ლუარსაბის ასული ჟურულისა შვილებით და სიძითურთ აუწყებენ ამას განსვენებულის ნათესავთ, მეგობართ და ნაცნობთა და სთხოვენ მათ მობრძანდნენ წირვაზედ სოფ. არბოში”.¹⁶³ იგივე ინფორმაცია გამოქვეყნდა გაზეთ “ივერიაშიც”.¹⁶⁴

161 ნ. ლომოური, პუბლიცისტური წერილები, გვ. 185-187.

162 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე, 5302, ხ. 38-514.

163 გაზ. “ცნობის ფურცელი”, №1733, 21 თებერვალი, 1902, გვ. 1.

164 გაზ. “ივერია”, №42, 1902, გვ. 1.

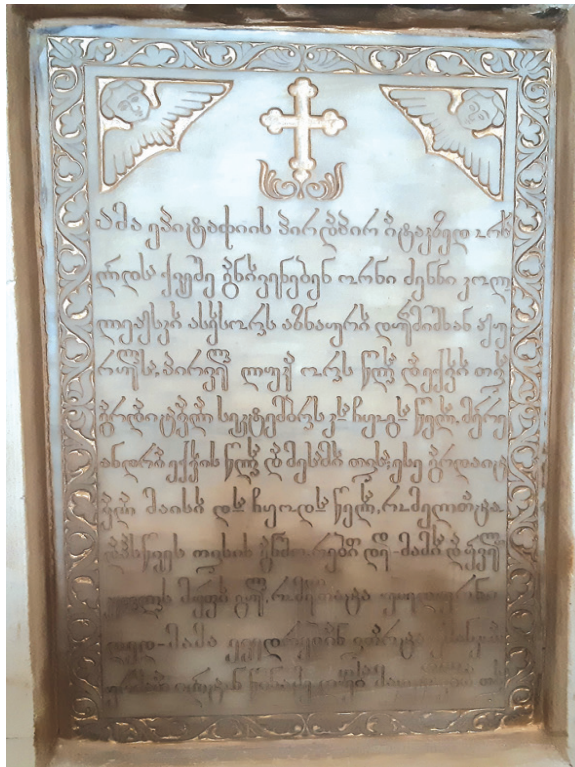
დამოუკიდებელი
რესპუბლიკის ფინანსთა
და ვაჭრობა-მრეწველობის
მინისტრის გიორგი ქურულის
მამის-დურმიშხან ქურულის
საფლავი არბოს წმინდა
გიორგის ტაძარში
(ავტორის ფოტო).

The tomb of Durmishkhan
Juruli, father of Giorgi Juruli in
the St. Giorgi Cathedral in Arbo
(Author's Photo).

დურმიშხან ქურულის და
მისი მეუღლის ქეთევანის
ეპიტაფიები არბოს წმინდა
გიორგის ტაძარში სამხრეთ
სვეტის აღმოსავლეთ მხარეს
(ავტორის ფოტო).

Epitaphs of Durmishkhan Juruli
and his wife Ketevan in St.
Giorgi's cathedral in Arbo, on the
southern pillar of the east side
(Author's photo).

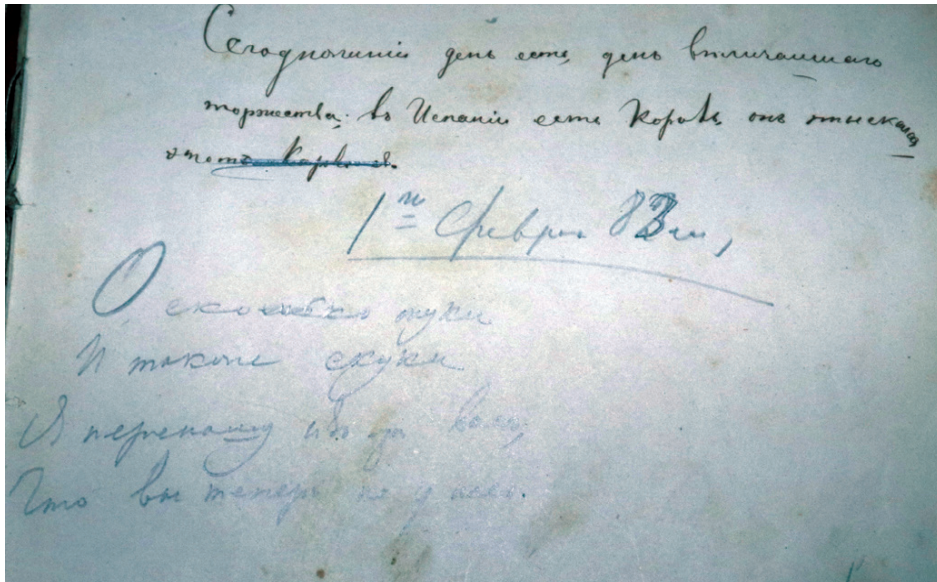
დურმიშხან ჟურულის უდროოდ გარდაცვლილი მცირეწლოვანი ვაჟების ლუკას და ანდრიას ეპიტაფია არბოს წმინდა გიორგის სამხრეთ კედელზე (ავტორის ფოტო).

Epitaphs of the departed sons of Durmishkhan Juruli, Luka and, on the southern wall of St. Giorgi cathedral (author's photo).

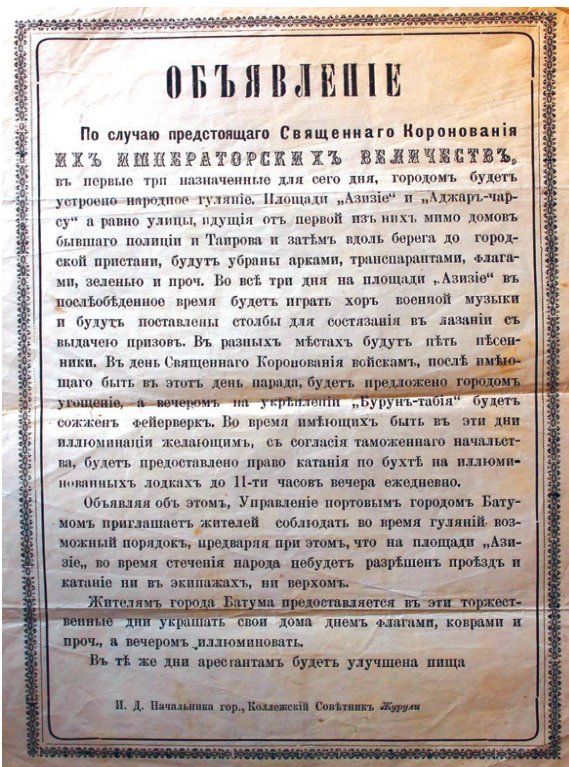
დურმიშხან ჟურულის უდროოდ გარდაცვლილი ვაჟების ანდრიას და ლუკას საფლავები არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში (ავტორის ფოტო).

Tombs of the departed sons of Durmishkhan Juruli, Luka and, on the southern wall of St. Giorgi cathedral (author's photo);

დურმიშხან ჟურულის სამუშაო წიგნაკი
(საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

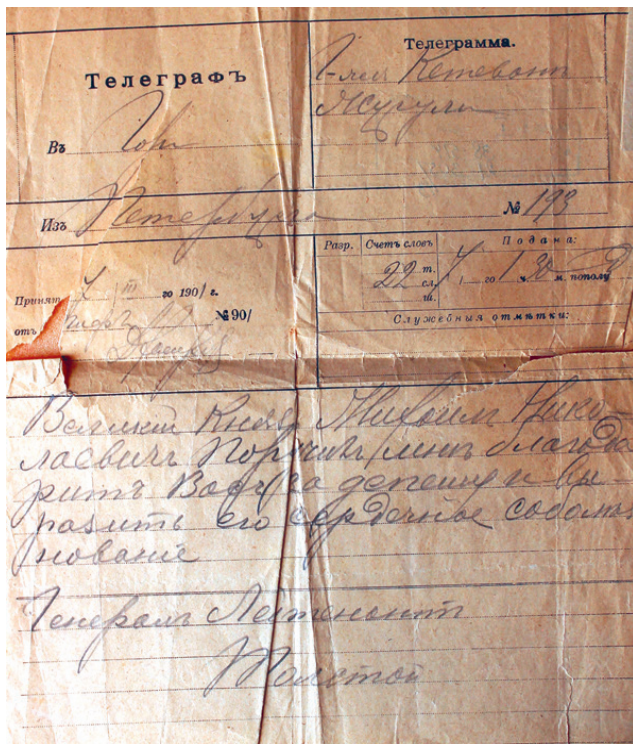
Work book of Durmishkhan Juruli (Georgia Palace of Art - Museum of Cultural History).

ბათუმის ქალაქის თავის მ. შ.
დურმიშხან ჟურულის განცხადება
ქალაქის მოსახლეობისადმი
იმპერატორის კორონაციასთან
დაკავშირებით საზეიმო
ღონისძიების შესახებ 1883 წ.
(საქართველოს ხელოვნების
სასახლე - კულტურის ისტორიის
მუზეუმი).

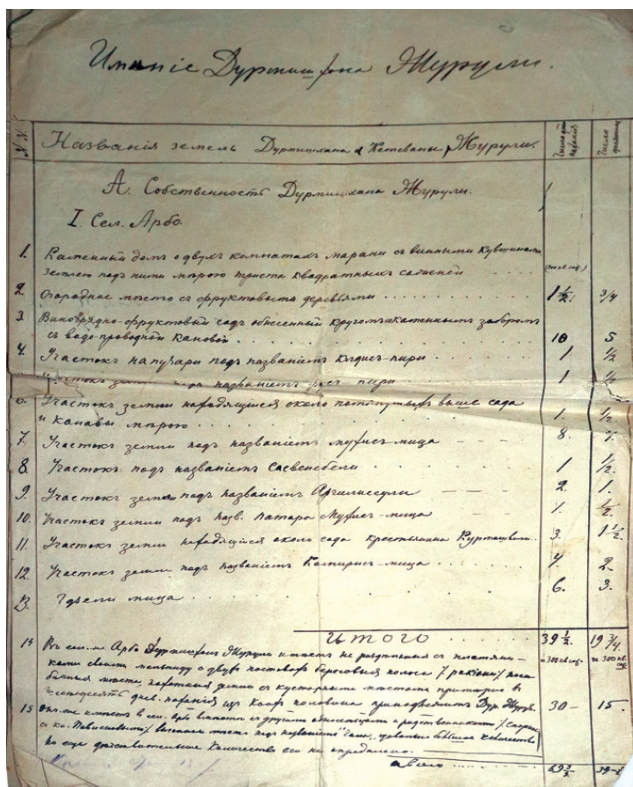
An address of the head of Batumi,
Durmishkhan Juruli in reference
to the coronation of the Emperor
(Georgia Palace of Art - Museum of
Cultural History).

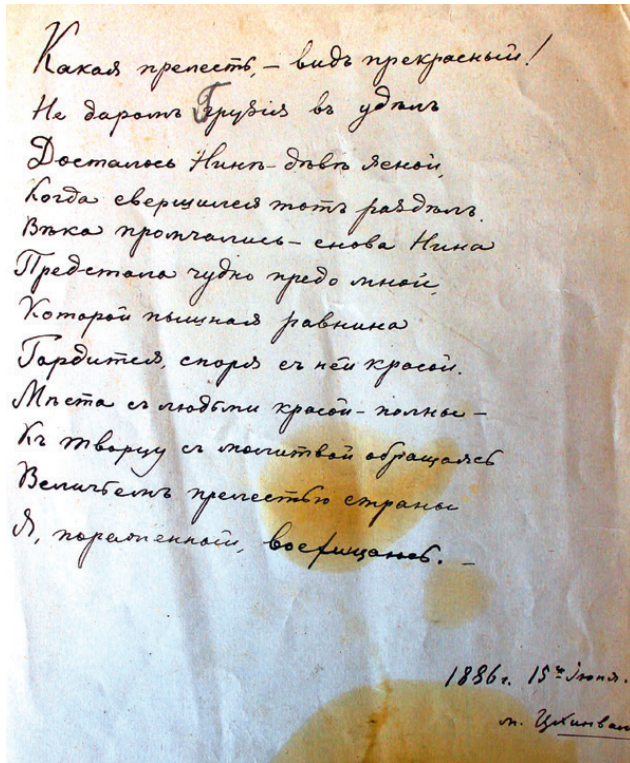
დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის სამხიძრის დეპეშა ქეთევან ნამორადე-ჟურულისადმი დურმიშხან ჟურულის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით. ხელნაწერი, რუსულ ენაზე (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

A letter addressed to Ketevan Namoradze of the Great Duke Mikhail, son of Nicholas in reference to departure of Durmishkhan Juruli (Georgia Palace of Art - Museum of Cultural History).

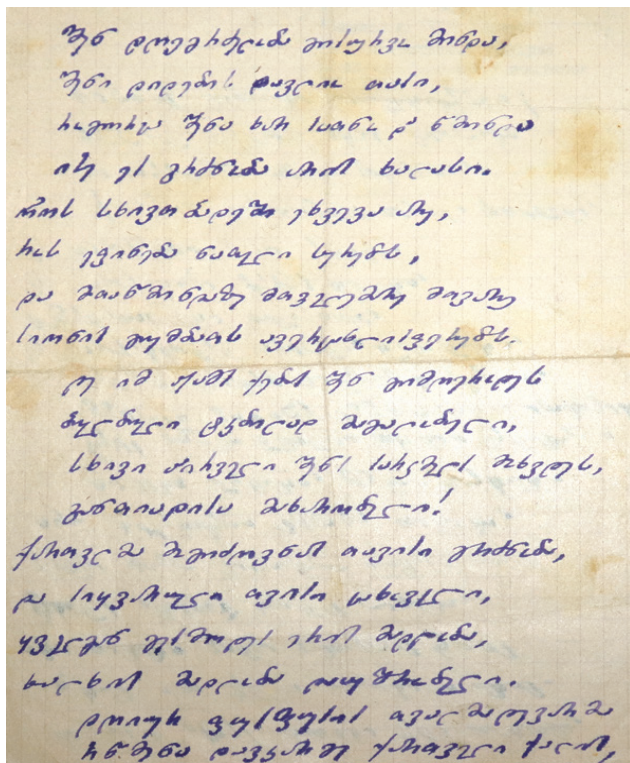
დურმიშხან ჟურულის და მისი მეუღლის ქეთევან ნამორადე-ჟურულის ქონების აღწერა. ხელნაწერი, რუსულ ენაზე (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Durmishkhan Juruli and His wife Ketevan Namoradze-Juruli property Description. Manuscript, in Russian language (Georgia Palace of Art - Museum of Cultural History)

დურმიშხან ჟურულის ლექსი
 რუსულ ენაზე, ხელნაწერი
 (საქართველოს ხელოვნების
 სასახლე - კულტურის
 ისტორიის მუზეუმი).

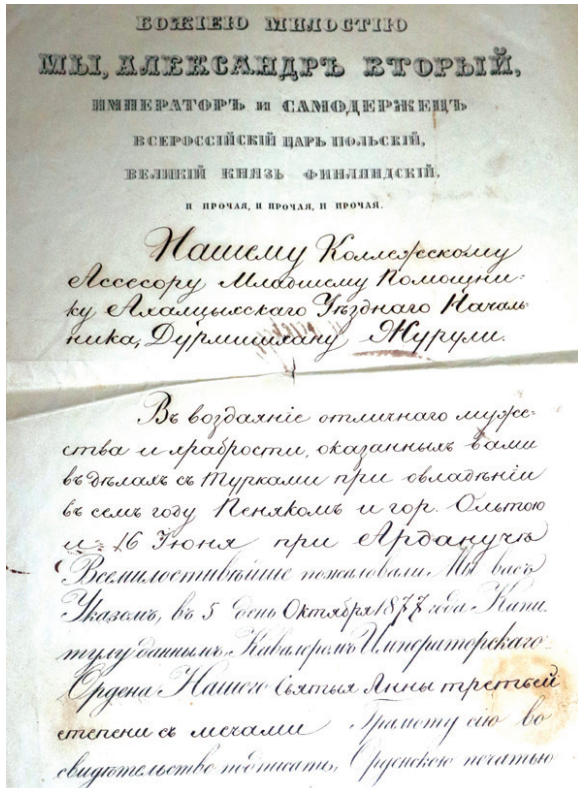
Durmishkhan Juruli's poem
 in Russian language (Georgia
 Palace of Art - Museum of
 Cultural History).

დურმიშხან ჟურულის
 ლექსი, ხელნაწერი
 (საქართველოს ხელოვნების
 სასახლე - კულტურის
 ისტორიის მუზეუმი).

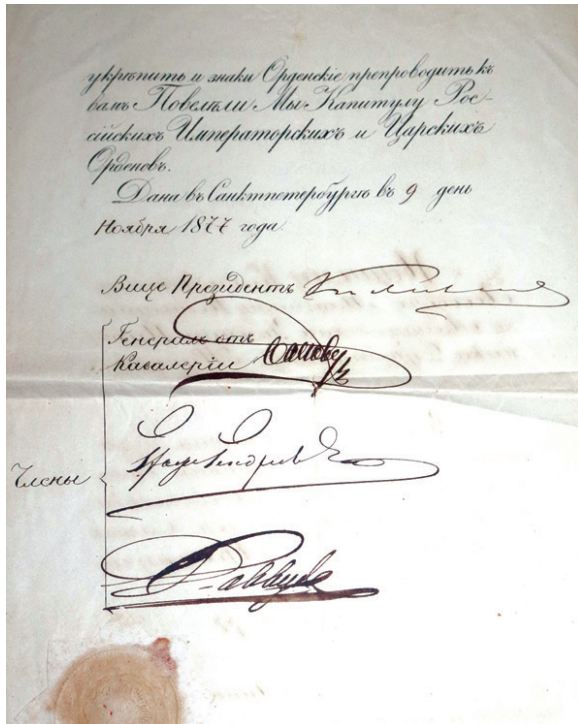
Durmishkhan Juruli's poem,
 manuscript
 (Georgia Palace of Art -
 Museum of Cultural History).

იმპერატორის ბრძანება
 დურმიშხან ჟურულის წმ.
 ანას 3-ე ხარისხის ორდენით
 დაჯილდოების შესახებ
 (საქართველოს ხელოვნების
 სასახლე - კულტურის
 ისტორიის მუზეუმი).

Imperial decree on the award
 of St. Anna 3rd degree order to
 Durmishkhan Juruli (Georgia Palace
 of Art - Museum of Cultural History).

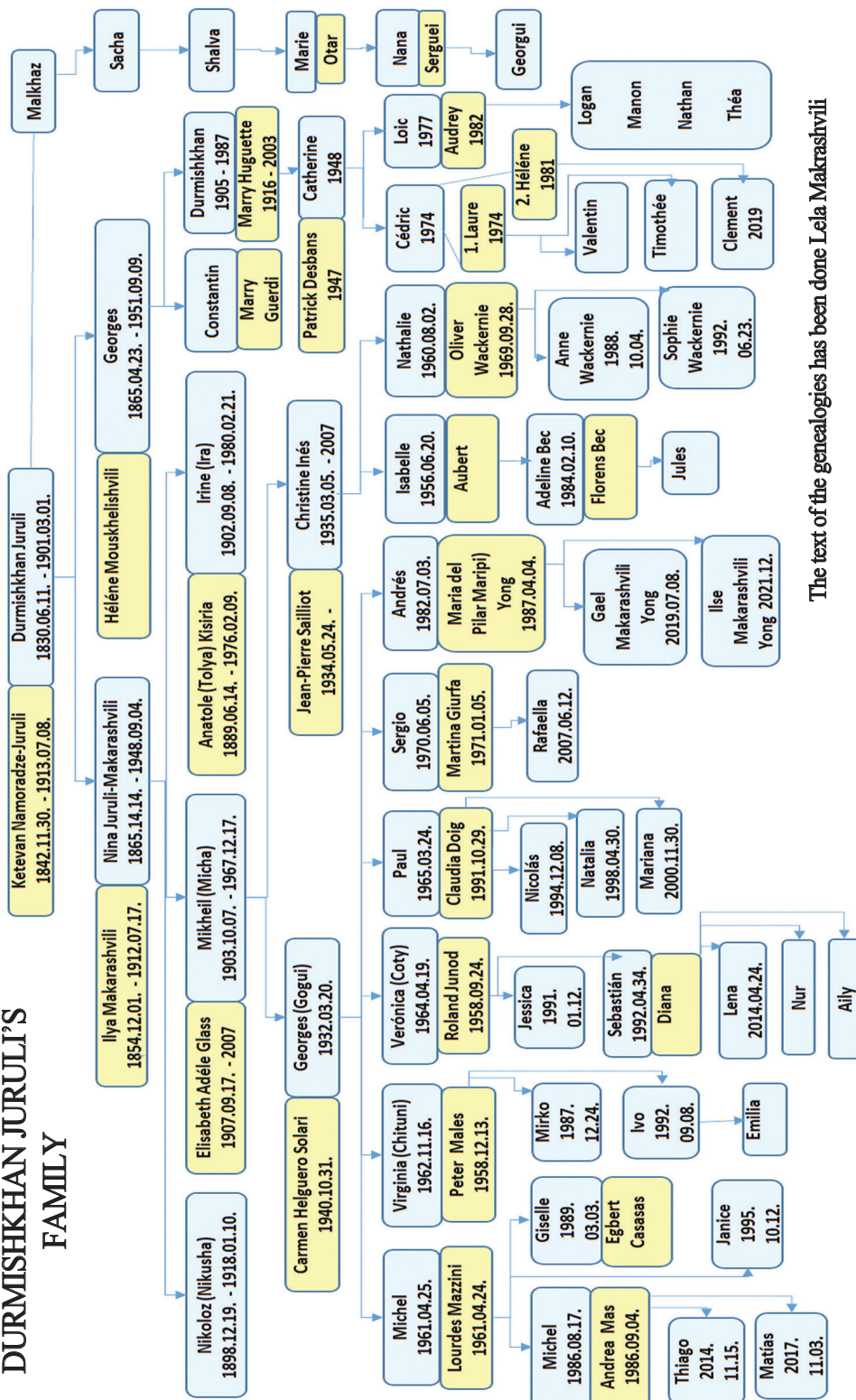

იმპერატორის ბრძანება
 დურმიშხან ჟურულის წმ.
 ანას 3-ე ხარისხის ორდენით
 დაჯილდოების შესახებ.

Emperor's decree on the award
 of St. Anna 3rd degree order to
 Durmishkhan Juruli (Georgia Palace
 of Art - Museum of Cultural History)

DURMISHKHAN JURULI'S FAMILY

The text of the genealogies has been done Lela Makarashvili

ქთივან ნამორაძე-ჭრულისა და ქართული საზოგადოებრიობა XIX საუკუნის ბოლოს - XX საუკუნის დასაწყისში

დურმიშხან ჟურულს ცოლად ჰყავდა იმ დროისთვის ფრიად განათლებული და ქართულ საზოგადოებაში ცნობილი ქალბატონი ქეთევან ლუარსაბის ასული ნამორაძე (დაბ. 1842 წლის 30 ნოემბერს¹⁶⁵).

როგორც აღვნიშნეთ, დურმიშხან ჟურულმა 1877-1878 წ.წ. რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდეგ თავისი კარიერა აჭარაში გააგრძელა. იგი მეუღლესთან და შვილებთან ერთად ბათუმში დამკვიდრდა. დურმიშხან ჟურულის ოჯახი დედასამშობლოსთან ახლადშემოერთებულ კუთხეში ქართული კულტურის კერად იქცა. სწორედ მათთან იკრიბებოდნენ მოღვაწენი, რომელთა მთავარ მიზანს ეროვნული ცნობიერების აღორძინება წარმოადგენდა. დურმიშხან ჟურულის მეუღლის – ქეთევანის სახელს არაერთი მნიშვნელოვანი ღონისძიება უკავშირდებოდა, მათ შორის ბათუმის თეატრის დაარსება.*

1879 წლის 20 ივლისს, ქეთევანის ინიციატივით ბათუმის სცენისმოყვარეთა მონაწილეობით პირველი წარმოდგენა გაიმართა: “განა ბიძიამ ცოლი შეირთო?” (ზ. ანტონოვი) და “ცოლი თუ გინდათ, ეს არის” (გ. აბაშიძის “ვოდვეილი”). სწორედ ეს თარიღი ითვლება ბათუმის თეატრის დაარსების დღედ. წარმოდგენაში სხვა მსახიობებთან ერთად მონაწილეობას იღებდა ლევან მჭედლიშვილი (მოგვიანებით მისი ვაჟი – ვახტანგ მჭედლიშვილი მოსკოვის სამხატვრო თეატრში რეჟისორად მოღვაწეობდა. მან დაარსა მოსკოვში ქართული დრამატული სტუდია).

პირველი წარმოდგენა ბათუმში ფიცრულ შენობაში გაიმართა, რომელიც ახლად დაარსებული რუსული სამოქალაქო სასწავლებლის ეზოში იყო აგებული. წარმოდგენის შემოსავლი ბათუმის ქართული სკოლას უნდა მოხმარებოდა.¹⁶⁶ ამ წარმოდგენის შესახებ გაზეთის “დროება” ფურცლებზე ვკითხულობთ: „ბათუმში სკოლის გახსნის მიზნით, გავლილ კვირას, პატივცემულის ქეთევან ჟურულის თაოსნობით, ქართული სცენის მოყვარეებმა ანტონოვის თხზულებიდან კომედია “განა ბიძიამ ცოლი შეირთო?” წარმოადგინეს. წარმოდგენა იყო გამართული სულ ახლათ აშენებულ საზაფხულო თეატრში, სადაც არის სასტუმრო

165 <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002242/>

* დურმიშხან ჟურულს და ქეთევან ნამორაძეს ბათუმში ორსართულიანი სახლი ჰქონდათ, რომელიც გაურკვეველი მიზეზით 1896 წელს დაიწვა. ამის შესახებ გაზეთში “ცნობის ფურცელი” ვკითხულობთ: “ბათუმიდან დეკემბით გვატყობინებენ, რომ იქ დამწვარა დურმიშხან ჟურულის სახლი, სახლი დაზღვეული ყოფილა.” გაზ. “ცნობის ფურცელი”, №24, 1896, გვ. 2. აღნიშნული სახლის გარდა ჟურულების საკუთრებაში ბათუმში მიწის ნაკვეთიც იყო. დანართი №1.

166 გ. ბუხნიკაშვილი ბათუმის თეატრი, თბ., 1979, გვ. 6-7. ლ. ქუცნიაშვილი, რელიგიური ვითარება აჭარაში (XIX საუკუნის 70-იანი წლები-1904 წელი), თბ., 2019, გვ. 111, <http://dl.sangu.edu.ge/pdf/dissertacia/lianaqucnishvili.pdf>

“არტაანი”. ჩვენ არ შეგვხვებით პატივცემულს მოთამაშეების როლებს სინამდვილით ანუ ნაკლულევანებით აღსრულებას, რადგანაც შესაძლებელია რომელიმეს ნაკლულევანების გამოაშკარება გახდეს მომავლისათვის ხალისის მომწამვლელი. ამისათვის მეტათ არ დაეთვლით, რომ ყველას ერთათ ერთნაირი გულითადი მადლობა უძღვნათ, ამნაირი კეთილშობილური მიზნის სისრულეში მოყვანისთვის. ამნაირი მადლობის და ქების ბეჭდვით მათთვის გადაცემის დროს ხელმძღვანელობით, რომ საზოგადოთ საზოგადოებისაგან (დამსწრენი იყვნენ მთელი ბათუმის წარჩინებული პირები) ერთ ხმათ ისმოდა დიდი მადლობა და თანაგრძნობა. როგორც სჩანდა მათთვის და მოთამაშეების საზოგადოებისაგან დამსახურებული პატივის და მადლობისაგან, ახალ ქვეყანაში, ახალ ქართველებთან პირველ ქართულ წარმოდგენას, შკოლის გახსნის მიზნით, საკმარისი შთაბეჭდილება მოეხდინა, რადგანაც ბევრისაგან ისმოდა თხოვნა, რომ ამავე მიზნით ხშირათ იყოს წარმოდგენა.” კორესპონდენციის ავტორი იყო “ბათუმელი ქართველი”.¹⁶⁷

ნინო ჟურული-მაქარაშვილისა (დურმიშხან ჟურულისა და ქეთევან ნამორაძის ქალიშვილი) თავის მოგონებაში ერთ საინტერესო ფაქტს იხსენებს. ბათუმში პირველ თეატრალურ წარმოდგენას უამრავი ადამიანი დაესწრო, მათ შორის ქალაქის ინტელიგენცია, სახელისუფლებო წრის წარმომადგენლები და სხვ. დამსწრეთა შორის იყო ბათუმის სახალხო სკოლების ოლქის უფროსი ბოგდანოვი, რომელმაც წარმოდგენა ქეთევან ნამორაძე-ჟურულთან დაპირისპირების გამო დატოვა. ამის შესახებ ნინო ჟურული წერს: “იანოვსკის ეჯავრებოდა ქართველები და სიშურით უცქეროდა, რომ ყველანი ასეთ თანაგრძნობას უწევდნენ ქართულ წარმოდგენას. ბოგდანოვმა სცადა მდგომარეობის გამოსწორება, მაგრამ ქეთევანმა გუდმოსუღმა უპასუხა: ს ტაკიმ სოლდაფონომ, კაკ ვი, ნე ქელაიურაზგოვორივატ.” გაბრაზებული ბოგდანოვი მაშინვე წასულა. თურმე ბევრმა ურჩია ქეთევანს ბოდიში მოეხადა ბოგდანოვისათვის, მაგრამ მას უპასუხია: “ბოგდანოვმა მთელი ქართველობა შეურაცხყო, მან აქეთ უნდა მოიხადოს ბოდიში!”¹⁶⁸ ქეთევან ჟურულის მიერ ბათუმში გამართულ თეატრალურ წარმოდგენებზე თავს იყრიდნენ, როგორც ქალაქის მაშინდელი ელიტის წარმომადგენლები, ასევე ბათუმში მყოფი უცხოელები. როგორც მივუთითებდით, ბათუმში დამკვიდრებული დურმიშხან ჟურულის ოჯახი კულტურული და საზოგადოებრივი ცხოვრების ცენტრად იქცა. დურმიშხანის მეუღლე ქეთევანი იყო უამრავი ღონისძიების სულის ჩამდგმელი. ბათუმში ჩასული ქართული ინტელიგენციისათვის დურმიშხან ჟურულის სახლი ნამდვილ ოაზისს წარმოადგენდა. დურმიშხან ჟურულის მეუღლეს - ქეთევანს ძალზე თბილად იხსენიებს ცნობილი ქართ-

167 გაზ. “დროება”, 13 ივლისი, №144, 1879 წ. გვ. 3. ამ წარმოდგენის შესახებ გაზ. “დროებაში” წინასწარ იყო დაანონსებული. წარმოდგენის შემოსავლის ნაწილი ქობულეთის გაჭირვებულ მოსახლეობას უნდა მოხმარებოდა. გაზ. “დროება”, №122, 1879 წ. გვ. 1

168 იხ. დანართი №11. ც. თევდორაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 62.

ველი მწერალი დავით კლდიაშვილი: “სკოლა (მწერალი გულისხმობს ბათუმის ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ქართულ სკოლას – გ.ს) იყო მოთავსებული პაწაწუნა სახლში, მეტად ღარიბულად და საწყლად, თავის მიზანს დაშორებული, რადგან მუსულმან-ქართველები არ აბარებდნენ შვილებს, ვინაიდან ეშინოდათ, შვილებს გაგვიქრისტიანებენო. თბილისის გამგეობა წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა ფულსაც ვერ ახარჯებდა საკმარისად სკოლას და მის შესანახავად ყოველ ღონეს ხმარობდა ბათუმის მცირერიცხოვანი ქართველი საზოგადოება. დიდ დახმარებას უწევდა სკოლას ამ მხრივ ბათუმის პოლიცემისტერის დურმიშხან ჟურულის მეუღლე ქეთევანი.¹⁶⁹ ეს უკანასკნელი არათუ ამ სკოლას უწყობდა ხელს, იგი იყო ბათუმის ქართველი საზოგადოების თავმოყრელი და სულისჩამდგმელი. მისი ოჯახი იყო, სადაც თავს იყრიდნენ ქართველები; მას დიდი პატივისცემა ჰქონდა დამსახურებული ქართველობაშიც და გარეშეთა მხრივაც. ბათუმში ჩამოსული ყოველი ინტელეგენტი ქართველი მოვალედ რაცხდა თავს ამ ოჯახში მისულიყო. ქართველ არისტოკრატებს აქ დიდი ყურადღება ექცეოდათ და დიდად ხელი ეწყობოდათ. ქართული სკოლა, როგორც ვთქვი, ამ ოჯახის მზრუნველობით არსებობდა. რასაკვირველია, მეც, ყმაწვილი ოფიცერი, მიმიყვანეს ჟურულის ოჯახში და გააცნეს ჩემი თავი. ქეთევანმა პირველ გაცნობისთანავე მისაყვედურა, რომ ქართული ძლივს მეხერხებოდა და დედისებური დარიგება მომცა მშობლიური ენა შემესწავლა. რამდენიმე ხნის შემდეგ საქმეში ჩამაბა: იმართებოდა წარმოდგენა სკოლის სასარგებლოდ; იდგმებოდა გიორგი ერისთავის “გაყრა”. მე დამაკისრეს გაბრიელის როლი. გულმოდგინედ შევეუდექი როლის სწავლას, მაგრამ ჩემი ჩიქორთული ქართული მეტად მიჭირვებდა საქმეს. ამის დასაძლევად, ენისგასატეხად, ცალკე რეპეტიციები მჭირდებოდა ხოლმე; ჩამაჯენდა სავარძელში ქეთევანი და მათქმევიანებდა როლს. ერთი ათჯერ, თხუთმეტჯერ უნდა გამემეორნა ჩემი მონოლოგი; გაწვალებული ვიყავი ასეთი სწავლით, მაგრამ არანაკლებ გაწვალებული იყო ჩემი მასწავლებელი, რომელიც შემომძახებდა

169 რუსეთის იმპერატორის მიერ 1850 წლის 6 დეკემბერს დამტკიცებულ ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურთა ნუსხაში ორი ქეთევან ნამორაძე იხსენიება: ერთი ბეჟან ნამორაძის ქალიშვილი, ხოლო მეორე ლუარსაბის ასული. ქართლ-კახეთის თავადთა და აზნაურთა ოჯახები, ფოტოტიპირი გამოცემა ზურაბ ჭუმბურიძის რედაქციით, თბ., 2005, გვ. 289. დურმიშხანის მეუღლე ჩანაწერში დაფიქსირებული ქეთევან ლუარსაბის ასულია. ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურთა ნუსხაში მოიხსენიებულია ლუარსაბ იორამის ძე ნამორაძის მეუღლე-ანა, ასევე, მათი ვაჟიშვილი სოლომონი და ქალიშვილები: სალომე და ქეთევანი. ნუსხის მიხედვით ქეთევანი დედამამიშვილებში სავარაუდოდ ყველაზე უმცროსი იყო. იქვე, გვ. 289. დურმიშხანის და ქეთევანის გარდაცვლილ მცირეწლოვან ვაჟს, რომელიც არბოს წმინდა გიორგის ტაძარშია დაკრძალული ლუკა ერქვა. როგორც ჩანს, დურმიშხანმა თავის ერთ-ერთ ვაჟს სიმამრის სახელი დაარქვა. მისი ვაჟებიდან არცერთი მათგანი არ ატარებდა დურმიშხანის მამის – შალვას სახელს. ეს გამოწვეული უნდა ყოფილიყო ბათუმის პოლიცემისტერის სიფრთხილით, რადგან მამამისი, როგორც აღვნიშნეთ, ანტირუსულ გამოსვლებში იყო ჩაბმული.

ხანდახან მოთმინებადაკარგული: “არ შეიძლება ასე, ყმაწვილო, უნდა ისწავლოთ ქართული, ქართველი ხართ!” მეც ძალიან მოწადინებული ვიყავი მესწავლა ჩემი ენა, მეტად მწყდებოდა გული, მაგრამ წარმატებაში ნელის ნაბიჯით შევედი. ამ მზადების დროს ერთ-ერთ რეპეტიციასზე აგვიტყდა ოჯახის პატრონი და, როგორც პოლიციისტიერმა, პიესის ცენზორობა მოინდომა. არ მოეწონა მოურავის ლექსი, ანდუყაფარს რომ ეუბნება მოსამართლეზე: ასი თუმნითა სუდსა-პალატას ხელით ვაქანებ.

“და სუდიასა, აი იმ კუენასა,

სულ ვათამაშებ ლეკურ-ბუქნასა”

დაიჯინა – ეს ადგილი ამოშალეთო, ამის თქმის ნებას ვერ მოგცემო, სამსახურიდან დამითხოვენო. დიდი შეტაკება მოუვიდათ ცოლ-ქმარს ამის თაობაზე; ქეთევანმა ჩააჩუმა შეშინებული პოლიციისტიერი. ლექსი არ ამოიშალა.¹⁷⁰ ხემოთ მოყვანილი ეპიზოდი, რომელიც ბათუმის პირველი თეატრალური წარმოდგენის დროს სკოლების ოლქის ხელმძღვანელის ბოგდანოვის და ქეთევან ჟურულის დაპირისპირებას ასახავს დავით კლდიაშვილს თავის მოგონებებში გამორჩა. მწერალი წლების შემდეგ შეხვედრია ნინო დურმიშხანის ასულს და ამის შესახებ საუბარში აღუნიშნავს.¹⁷¹

ბათუმში მცხოვრებ დურმიშხან ჟურულის ოჯახის შესახებ საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის აქესენტი ცაგარელი. მისი გადმოცემით, ბათუმის პოლიციისტიერი საკმაოდ გავლენიანი ადამიანი იყო ქალაქის ადმინისტრაციის წარმომადგენლებს შორის, ჟურულის ოჯახი კი ბათუმში ჩასული ქართული კულტურის მოღვაწეთა მზრუნველი მასპინძელი. ა. ცაგარელის ცნობით, სცენისმოყვარეთა, თუ კულტურული საზოგადოების სხვა წარმომადგენელთა მიმართ განსაკუთრებული სითბოთი გამოირჩეოდა პოლიციისტიერის მეუღლე – ქეთევან ჟურული. აღსანიშნავია, რომ ბათუმში პირველი ქართული წარმოდგენის შემდეგ აჭარის შემოერთებას მიეძღვნა თბილისის თეატრალური კომიტეტის დრამატული დასის გასტროლები. 1878-1879 წ.წ. თბილისში საცდელი სეზონის ჩატარების შემდეგ დასმა საქართველოს არაერთი კუთხე მოიარა. წარმოდგენები გაიმართა: გორში, ქუთაისში, ფოთში, ბოლოს თეატრალური დასი ბათუმში ჩავიდა.¹⁷² ამის შესახებ ა. ცაგარელი წერს: “ქართველ ოჯახებში მაშინ ბათუმში მეთაურობდა პატივცემული დურმიშხან ჟურულის ოჯახი; ბ. დურმიშხანი ბათუმის პოლიციის უფროსი ბძანდებოდა და, მაშასადამე, ადმინისტრაციის წარმომადგენელთა შორის გავლენიანი პირი იყო, ბათუმში ეს პატიოსანი ოჯახი აღმოგვიჩნდა მუქთა სასტუმროდ: სადილ-ვახშამი ამ ოჯახში ჩვენთვის ყოველთვის მზად იყო, და რაც შეეხებოდა ჩვენი სცენის საჭიროებას, დარბაისე-

170 დ. კლდიაშვილი, ჩემი ცხოვრების გზაზე, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. II, თბ., 1981, გვ 101-102; ნ. ნოლაიძე, დავით კლდიაშვილი ბათუმში, დავით კლდიაშვილი-150, თბ., 2012, გვ. 379-380.

171 იხ. დანართი №11.

172 გ. ბუნნიკაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 7.

ლი ქეთევან ჟურულისა არაფერს არ ჰზოგავდა დასახმარებლად. ჩვენი საქმე გაჩარხული იყო: წარმოდგენისათვის ზალაც მოვაწყეთ, ბილეთებს იტაცებდნენ, ქართველი საზოგადოების გარდა, უცხოელებიც, მეტადრე ქართველი მაჰმადიანებიც ბევრი დადიოდა, მხოლოდ... დახე კიდევ ჩვენ უშნობას და მოუფიქრებლობას: ბათუმში სტამბა არ იყო (ან რისთვის იქნებოდა), და ჩვენ კი დაგვაიწყდა ქუთაისიდან დაბეჭდილი აფიშები წაგვეღო. არავის არ მოაგონდა, ვერავინ ვერ მოვისაზრეთ, რომ ბათუმში, ახლად აღებულ ოსმალთს ქალაქში, ასე მალე ქართულ-რუსული სტამბა არ იქნებოდა! ხელთნაწერი აფიშები რამდენი უნდა დაგვემზადებინა, რომ მთელ ქალაქს გასწვდომოდა და ან რა თვალსაჩინო იქნებოდა ხელთ-ნაწერი აფიშა? შემდეგ ურთი-ერთ შორის თათბირისა, შემდეგი გამოვიგონეთ: ბათუმში დღესაც, ზაფხულობით, ქუჩა-ქუჩა დააქეთ ხოლმე ცივი წყაროს წყალი კოკებით ხის ფოთლებში გახვეული, ამას ეძახიან სოუხ-სუს. წყლის დამტარებელი დადის და ჰყვირის “სოუხ-სუ!” დავწერეთ რამდენიმე აფიშა სხვილის ხელით და ამ წყლის დამტარებლებს ზურგზე დავაკარით და თანაც დავარიგეთ, რაც უნდა ეყვირათ ქუჩაში. დადიოდნენ ეს ქართველი თათრები და დახეპირებულ სიტყვებს გაჰკიოდნენ: “დღეს თრიათში ქაართული თრიათრიააა. თამაშობენ: საფაროვი, გაბუუუნია, ყიფიააანი” და სხვა ამ გვარად. ხშირად ჩვენი ქალები ჩემზე ადრე რად ამბობსო, ჩამოუცვიოდნენ ამ საბრალოებს სასტუმროდან ქუჩაში, შეაჩერებდნენ და ეუბნებოდნენ: წინად გაბუნია ან საფაროვი სთქვიო და აი შენი გასამჯელო ერთი აბაზიო... ჩვენ, კაცები, ვსწყდებოდით სიცილით თათრებისაგან ჩვენი არტისტი ქალების დამახინჯებული გვარების ყვირილზედ; მით უმეტეს, თეატრში ჭედვა არ იყო. ბათუმში სამი წარმოდგენა გავმართეთ; სამჯერვე თეატრი სამსე იყო ხალხით. საჩუქრები ბევრი მოსდიოდათ ჩვენ არტისტ ქალებს; გაბუნიას ქალს დღესაცა აქვს მაშინდელი რამდენიმე ძვირფასი საჩუქარი”.¹⁷³

ბათუმში ამ დროს იმყოფებოდა პრინცი კონსტანტინე ოლდენბურგელი¹⁷⁴, რომელსაც თბილისელი სტუმრების გასამასპინძლებლად ევროპიდან გამოწერილი სასმელები ქეთევან ჟურულისთვის გადაუცია.^{175*}

ა. ცაგარელის მოგონებებში ერთ საინტერესო ეპიზოდსაც ვხვდებით, რომელიც დურმიშხან ჟურულის ვაჟს, პირველი კლასის კადეტს შემდგომში გამოჩენილ საზოგადო მოღვაწეს – გიორგი ჟურულს ეხება.

173 https://elfiles.emis.ge/uploads/11021/Cagareli_Aqvsenti.pdf
www.batumitheatre.ge; <http://adjara.gov.ge/branches/description.aspx?gtid=253964&gid=6#.XeVuPZNKjIU>

174 <http://www.nplg.gov.ge/winemakers/ka/00001996/>

175 დანართი №11.

* აღსანიშნავია, რომ გრაფ კონსტანტინე ოლდენბურგელის მეუღლეს აგრაფენა ჯაფარიძეს და მის დას კატოს <http://www.nplg.gov.ge/winemakers/ka/00001996/> მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა დურმიშხან ჟურულის და ქეთევან ნამორაძის ქალიშვილის ნინო ჟურულის მეუღლესთან – გენერალ ილია მაქარაშვილთან. ეს დასტურდება ილია მაქარაშვილის მიერ ნინო ჟურულის სახელზე გაგზავნილი ერთ-ერთი წერილით. იხ. დანართი №14.

ეპიზოდში აღწერილია, როგორ მიართვა ცნობილ ქართველ მსახიობ ქალს ნატო გაბუნias ყვაველების თაიგული საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის მომავალმა ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის მინისტრმა. ქართველი დრამატურგი იგონებს: ”პროვინციაში ხშირად გვშველოდნენ ხოლმე სცენის მოყვარულნი. რომ დაგვჭირდებოდა, მეტი რა ჩარა გვქონდა, მოვიწვევდით ხოლმე ამა თუ იმ კაცსა ან ქალსა, რომლებიც დიდის სიამოვნებით გვეხმარებოდნენ. ბათუმშიაც დაგვჭირდა პატარა ქალის როლის მოთამაშე. ბევრი არ გვიფიქრია და უცბათ გამოვსძებნეთ... დღევანდელი ჩვენი პატივცემული ცენზორი გიორგი ჟურული, პირველი კლასის კადეტი, რომელიც გამოვიყვანეთ პატარა გოგოს როლში, მოკლე და არშიებით მორთულ ქალის ტანისამოსით. ქალში ვერ გამოარჩევდა კაცი, ისე უხდებოდა ეს დედათა სამოსელი და მშვენივრადაც შეასრულა თავისი როლი. ერთი მოხერხებული ეშმაკობაც ჩაიდინა ამ ყმაწვილმა გიორგი ჟურულმა. იგი დიდი მოტრფიალე იყო (მგონია, დღესაც ისევე მოტრფიალეა) თეატრისა და თაყვანის მცემელი არტისტებისა. ნახა, რომ საზოგადოება საჩუქრებს აძლევს წარჩინებულ არტისტებს, თითონაც მოუნდომია საჩუქარი მიართვას გაბუნias ქალს. წასულა საქალაქო ბაღში და მეზღვისათვის უთქვამს: “მამამ – კარგი თაიგული გამიკეთე და გამომიგზავნეო”. აბა, მეზღვეც როგორ არ გაუკეთებდა, რა დაინახა პოლიციის უფროსის შვილი! გაუკეთა მშვენიერი თაიგული და მიართვა. გიორგიმ გამოართვა თაიგული და დაფიქრდა: “ამას ხომ “ლენტი” უნდაო”. წავიდა მალაზიაში, აარჩია საუკეთესო ლენტი, 20-25 მანეთი დაუფასეს. ვინ მისცა პირველი კლასის შეგირდს ეს ფული! დედამამს ვერა სთხოვს ამ ფულს და, მაშ, რა ქნას, ხომ გაუცრუვდა “კავალრობა”? როგორ მიართვას ცარიელი თაიგული ულენტოდ?! იფიქრა, იფიქრა და მოვიდა ჩვენთან სასტუმროში, გაბუნias ქალთან: “ნატო, დედამა – დღეს ქართულ წარმოდგენაზე უნდა მოვიდე ნამდვილი ქართული ტანისამოსითაო და რომელი საუკეთესო სარტყელიცა გქონდეს, გამომიგზავნეო”. – გულის პირი ხომ არ უნდა? – ჰკითხა გაბუნias ქალმა. – არა, გულის პირი აქვს, მარტო სარტყელი უნდა, – მიუგო იმან. ადგა და რომელიც საუკეთესო სარტყელი ჰქონდა, გაუგზავნა. დაიწყო წარმოდგენა, საჩუქრები ბევრი მიიღეს არტისტებმა და, სხვათა შორის, გაბუნias ქალს მიართვეს მშვენიერი თაიგული ძვირფასი “ლენტით” გადახვეული. გათავდა წარმოდგენა, გაბუნias ქალმა გაფაციცებით დაუწყო შინჯვა ძვირფას საჩუქრებს, განსაკუთრებით თაიგულის სარტყელს და... პირს კატა ეცა: თავისი საკუთარი სარტყელი იყო. ამ გვარად ითვალთმაქცა პატარა გიორგიმ და საზოგადოებას დაანახვა, რომ ძვირფასი საჩუქარი მიართვა არტისტ ქალს. მაშინდელი ჩვენი დროს გატარება ბათუმში სწორედ დაუფიქარია”.¹⁷⁶

176 https://elfiles.emis.ge/uploads/11021/Cagareli_Aqvsenti.pdf; საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე (მითითებული არ არის - გ. ს.) ნ. 38506.

<https://oldbatumi.wordpress.com/2009/11/22/ბათუმისპოლიცემისტერის-ო/>

ეს მოხდა 1879 წელს, როდესაც ბათუმში თბილისის პროფესიული თეატრის დასი ჩავიდა. დასში შედიოდნენ: ნატო გაბუნია, მაკო საფაროვა-აბაშიძე, ვასო აბაშიძე, კოტე ყიფიანი, ალექსანდრე ყაზბეგი და სხვ. ბათუმელებმა დედაქალაქიდან ჩასულ სტუმრებს განსაკუთრებული დახვედრა მოუწვევეს და შესანიშნავი ვახშამიც გაუმართეს.¹⁷⁷

ბათუმში დამკვიდრებული ქეთევან ნამორაძე-ჟურული საქველმოქმედო საქმიანობასაც ეწეოდა, რაც დასტურდება 1880 წელს გაზეთ “დროების” ფურცლებზე, ვინმე შჩუკინას წერილთან დაკავშირებით მის მიერ გამოქვეყნებული გამოხმაურებით. შჩუკინა სასცენო წარმოდგენებზე უპოვართათვის გარკვეული თანხების მოსაკრებლის დაწესების ინიციატივით გამოდიოდა, რასაც ქეთევანმა მხარი დაუჭირა. გაზეთ “დროებაში” 1880 წლის 20 თებერვალს გამოქვეყნებულ წერილში ქეთევანი აღნიშნავდა, რომ სადამოებზე, რომელიც ბათუმში მისი ინიციატივით იმართებოდა, უპოვართათვის ცალკე აგროვებდნენ შესაწირს. წერილში ვკითხულობთ: “ეს ძვირფასი და თან ადვილათ ასასრულებელი აზრია-ამაზედ ეჭვი არ უნდა გექონდესთ; არამც თუ ლოჟებისა და ერესლების ხალხი, არამედ გაღერეიდანაც მაყურებელი ხალხიც კი არ დაიშურებს ერთ შაურს - იმ ბედიდან დაჩაგრულ ხალხისათვის. რასაკვირველია, ბილეთების გაყიდვის დროს იმათთვის ცალკე იდგმება კრუმკა ზედ წარწერით დამშეულის ხალხის სასარგებლოდ და ყველა ბილეთის მყიდველი ვალდებული იქნება, რომ ბილეთის ფასს თითო შაურიც უეჭველად დაუმატონ მეტადრე თუ გაზეთებში წაკითხული ექნებათ, ამა და ამ საგნისთვის ადგენს ეს წესდებულეზაო, დაუმატებენ კიდევ. დმერთმან ინებოს, რომ ამ კეთილ აზრს გულ-მხურვალე პატრონი გამოსჩენოდეს და დაუყოვნებლად სისრულეში მოეყვანოსთ. ჩვენ გულში კი ისეთი გრძნობა დაბადა მაგ აზრმა, რომ იმედი მაქვს თითო-ოროლა თუმანი აქედამაც მოგაწოდოთ ხოლმე ამ მიზნით, “დროების” რედაქციაში.”¹⁷⁸ ბათუმში სცენისმოყვარეთა ძალისხმევით 1880 წლის 25 მარტს, მ. ტერ-გრიგორიანის “ესეც შენი მაჭანკლობა” დადგეს. იმავე წელს ბათუმის თეატრის მსახიობებმა სცენაზე გარდასახეს ვ. აბაშიძის “ცოლი თუ გინდა ეს არის”.¹⁷⁹ 1882 წელს ქეთევან ჟურულმა ბათუმში სცენისმოყვარეთა მუდმივმოქმედი წრე შექმნა.¹⁸⁰ ქეთევანის ინიციატივით 1883 წლის 13 თებერვალს ბათუმში გიორგი ერისთავის “გაყრა” დაიდგა. გაწეული ღვაწლისთვის ბათუმის ქართული სკოლის მასწავლებელმა მ. ნათაძემ ქეთევან ჟურულის მიმართ მადლიერება გაზეთ “დროების” ფურცლებზე გამოქვეყნებულ წერილში გამოხატა.¹⁸¹

ბათუმში გახსნილი ქართული სკოლა, რომლის მიმართ ღურმიშხან ჟურულის ოჯახი განსაკუთრებულ მზრუნველობას იჩენდა, მატერია-

177 ც. თვედორაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 63.

178 გაზ. “დროება”, № 58, 1880, 15 მარტი, გვ. 2.

179 ვ. მესხია, ბათუმის თეატრის სათავეებთან, ბათუმი წარსული და დღევანდელი, I საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, მასალები, ბათუმი, 2009, გვ. 220-221.

180 ს. გერსამია, ბათუმის თეატრი, თბ., 1949, გვ. 9.

181 გაზ. “დროება”, № 39, 1883; ვ. ბუხნიკაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 10.

ღურ დახმარებას საჭიროებდა. ადგილობრივი შექმნილი მოქალაქეებისაგან შეწირული თანხები სკოლას არ ყოფნიდა. მას მხოლოდ საგანმანათლებლო დატვირთვა არ ჰქონდა, ახლად შემოერთებულ აჭარაში ეროვნული ცნობიერების ამადლების და მუსლიმი ქართველების დედასამშობლოსთან მჭიდროდ დაახლოვების საქმეში სკოლას გაცილებით დიდი მისია ჰქონდა. სწორედ ამ საკითხებს ეხება ქეთევან ჟურნალის წერილი, რომელიც მან 1884 წლის მარტში გაზეთ “დროებაში” გამოაქვეყნა: “ბ. რედაქტორო! როდესაც ბათუმში “წერა-კითხვის საზოგადოებაში” სკოლა გახსნა, ამ სკოლის მასწავლებლების მეოხებით და მათის ხალხთან ტკბილად მოქცევით აღიძრა ხალხში სურვილი სწავლისა და, ჩვენდა სასიამოვნოდ, დღითიდღე მატულობს რიცხვი შეგირდებისა; მაგრამ არ იქნება არა ვსთქვათ, რომ ამ სკოლას ბევრი დაუკმაყოფილებელი საჭიროება აქვს. ზოგიერთნი აქეთიქიდან ცდილობენ ფულით შემწეობას, მაგრამ, სადაც ორმოცი და სამოცი თუმნებია საჭირო, იქ ხუთი და ათი, თუნდა ოციც რას გაუხდებოდა. ყველამ ვიცით საზოგადოდ, რაც მნიშვნელობა აქვს სკოლებსა, მეტადრე იმისთანა მხარეს, როგორც არის ბათუმი და უთუოდ ყველანი უნდა ვცდილობდეთ იქაური სკოლის წარმატებას. ბათუმი არის ერთი საუკეთესო და საიმედო ნაპირთაგანი ჩვენის ქვეყნისა, ბათუმის სკოლა ადგილადის, შეგვაერთებს და დაგვიბრუნებს იმათ შვილებს, რომელნიც ერთ დროს ბედნიერებისა და უბედურობის უღელს ერთად გვიწვედნენ და ეხლა-კი სხვა-და-სხვა ისტორიულ მიზეზთა გამო ჩვენგან დაშორებულან და გაგარეულებულან. მაშასადამე, განსაკუთრებით ყურადღება უნდა მიაქციოს “წერა-კითხვის საზოგადოებაში” ბათუმის სკოლას. მაგრამ ის ადგილი, სადაც ეხლა სკოლა იმყოფება მეტად მდარეა: როგორც თვით სახლი შესაფერისი სკოლისათვის, ისე ალაგი, ჭაობიანი და ციებ-ცხელებიანია; აქაური წამხდარი ჰაერი აზარალებს, როგორც შეგირდებს, ისე მასწავლებელს. მე, როგორც ახლოდ მცნობი, როგორც საზოგადოდ ბათუმის მდებარეებისა, აგრეთვე იქაური სკოლის გარემოებისა, ვფიქრობ, რომ ყოვლად შეუძლებელია ამას იქით ის სკოლა იქ დარჩეს, სადაც ამ უამად იმყოფება; თორემ თუ იმ მდგომარეობაში დარჩა, როგორშიაც ახლაა, მაშინ საშიშია, რომ სულ ერთიანად ავად დახდენ, როგორც მასწავლებელი და მისი ოჯახობა, აგრეთვე შეგირდები. ამისათვის მე, როგორც ამ სკოლის წარმატების მსურველი, ვაუწყებ “წერა-კითხვის გამავრცელებელს საზოგადოებას”, რომ იმ ადგილას ვერც ერთი მასწავლებელი ვერ შესძლებს დიდი ხნით ყოფნას და მასწავლებლების ხშირად ცვლა, პატივცემულ “საზოგადოებას” უფრო უკეთ მოეხსენება, რომ ძლიერ მანებელია სკოლისათვის, მით უფრო, რომ ეხლანდელ მასწავლებელს ძალიან შეთვისებულ ჰყავს ბათუმში მცხოვრებლები - ქართველი მაჰმადიანები და იმან რომ თავი დაანებოს იქ მასწავლებლო-

ბას, სასურველი არ იქნება.”¹⁸² ქეთევან ნამორაძე-ჟურულისა ძალზე აქტიურად იყო ჩართული კულტურულ-საგანმანათლებლო და საზოგადოებრივ საქმიანობაში. 1886 წლიდან იგი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ნამდვილი წევრი იყო, ხოლო 1900 წლიდან ამავე საზოგადოების დამხმარე წევრი გორში.¹⁸³ ქეთევან ნამორაძე-ჟურულს ეფემია მაჩაბელთან ერთად დიდი წვლილი მიუძღოდა ცხინვალში ორკლასიანი სასწავლებლის გახსნაში. ქეთევანის და ეფემიას ინიციატივით არაერთი საქველმოქმედო საღამო ჩატარდა. ღონისძიებებიდან შემოსული თანხით მათ ცხინვალის ორკლასიანი სასწავლებლისათვის შენობა შეიძინეს. ქეთევან ნამორაძე-ჟურულის და ეფემია მაჩაბლის სახელს უკავშირდება ასევე ცხინვალში ბიბლიოთეკის გახსნა, ქალთა საოჯახო სასწავლებლის დაარსება და სხვ.¹⁸⁴ ქეთევან ნამორაძე-ჟურული აქტიურად იყო დაკავშირებული ცხინვალის თეატრთანაც, იგი დავით ჯავახიშვილთან ერთად ცხინვალის ქართულ დრამატულ დასს უძღვებოდა.¹⁸⁵ 1890 წელს, ქეთევანის ინიციატივით ცხინვალში წარმოდგენა გაუმართავთ, რომლის შემოსავალი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას უნდა მოხმარებოდა. ამის შესახებ გაზეთი “ივერია” წერდა: “ცხინვალი: დეკემბრის 2 აქ გამართულ იქმნა ქ-ნ ჟურულის თაოსნობით ქართული წარმოდგენა “ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების” სასარგებლოდ. წარმოადგინეს სცენისმოყვარულთ “ადუოკატები”, სამმოქმედებიანი კომედია თავ. რ. ერისთავისა. საზოგადოება ბლომად დაესწრო ამ გასართობ საღამოს. სოფლებიდანაც ბლომად მოვიდა თავად-აზნაურობა. გამართული იყო ბუფეტი, რომლის შემოსავალიც ზემოხსენებულსავე საზოგადოებას უნდა გადაეცეს. თვითონ წარმოდგენამ მხიარულად ჩაიარა, უფრო იმიტომ, რომ სცენის მოყვარულთა შორის ერთი დიად კარგად გამოცდილი არტისტი ერია, სახელდობრ თ. ზ. მაჩაბელი. ხარჯს გარდა, რვა თუმნამდე დარჩებოდა შემოსავალი. დიდის მადლობის ღირსნი არიან, როგორც მოთავე ამ საქმისა, ისე წარმოდგენის მონაწილენიცა, რომელნიც დიდად ეცადნენ, რომ საქმე მოგვარებულიყო და ცხინვალელებისათვის მცირედადაც არის ესიამოვნებინათ. ამბობენ, რომ ესევე მოყვარულნი სცენისა მეორე წარმოდგენის გამართვასაც აპირობენო. უნდა წარმოადგინონ სახლდობრ სუნდუკიანცის პიესა “პეპო”.¹⁸⁶ ცხინვალში ქეთევან ჟურული საქველმოქმედო საქმიანობის შესახებ სხვა ცნობებიც არსებობს. ქეთევანმა, როგორც ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წარმომადგენელმა,

182 “გაზ. “დროება”, № 52, 8 მარტი, 1884, გვ. 3.

183 <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002242/>

184 ა. მღებრიშვილი, ცხინვალის ლიტერატურულ-კულტურული ცხოვრების ისტორია, თბ., 2019, გვ. 441.

185 იქვე.

186 გაზ. “ივერია”, № 261, 8 დეკემბერი, 1890, გვ. 1.

1890 წლის 2 დეკემბერს, ცხინვალში წარმოდგენა გამართა და მიღებული შემოსავალი გაზ. “ივერიის” რედაქციას გაუგზავნა. “ივერიისადმი” ცხინვალიდან გაგზავნილ წერილში ქეთევან ნამორაძე-ჭურულისა აღნიშნავდა: “უმორჩილესად გთხოვთ თქვენის გაზეთის ერთ-ერთს ნომერში ადგილი მისცეთ შემდეგ: 2 დეკემბერს 1890 წელს, დ. ცხინვალში წარმოდგენილი იყო თ. რაფ. ერისთავის სამ-მოქმედებიანი კომედია “ადოკატები”, “ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების” სასარგებლოდ. გაყიდულ ბილეთებისა და ბუფეტისა შემოვიდა 92 მან. 98 კაპ. აქედან დაიხარჯა: ბუფეტის გამართვაზე 5 56 სცენის გამართვა, სკამების გადატან-გადმოტანა და განათება 3 48 მსახურს 1 სულ დაიხარჯა 10 13 წმინდა შემოსავალი დარჩა 82 85 გიგზავნიტ ამ ფულს და გთხოვთ ზემოხსენებულის საზოგადოების კანცელარიას გადასცეთ. დიდის მადლობის ღირსნი არიან: კნ.ფეფქია, თავ. ივანე და მიხ. მაჩაბელი, ეკატერინე იარალოვის ასული, ზაალ მაჩაბელი, მ. ბაქრაძე, ი. ხიმშიაშვილი, ნ. დეკანოზიშვილი, ი. მაჩაბელი, დ. ონიევი, ნინო და გიორგი ჟურნალები, რომელნიც თავიანთის შრომით და მეცადინეობით იყვნენ მიზეზნი, რომ საღამომ კარგად ჩაიარა.”¹⁸⁷ როგორც 1892 წელს გაზ. “ივერიაში” გამოქვეყნებული ინფორმაცია გვაუწყებს, ცნობილი ქართველი მწერლისთვის აღ. ყაზბეგისთვის ქეთევან ჟურნალს ცხინვალში 27 მანეთი შეუგროვებია. აღნიშნული თანხა ქეთევანს გაზ. “ივერიის” რედაქციისთვის გაუგზავნია. ამის შესახებ გაზეთის რედაქტორი, ილია ჭავჭავაძე წერდა: “ჩვენ მოგვივიდა ქნ ქეთევან ლუარსაბის ასულის ჟურნალისაგან ცხინვალში შეგროვილი 27 მანეთი აღ. ყაზბეგის სასარგებლოთ.”¹⁸⁸ 1893 წელს ქეთევან ჟურნალს საქველმოქმედო საღამო ჩაატარა ქ. ჯელალოღლიში (დღევ. სტეფანავანი). მიღებული შემოსავალი მან გაზ. “ივერიის” რედაქციის დახმარებით ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას გადასცა. მითითებულ გაზეთში გამოქვეყნებულ ქეთევან ჟურნალის წერილში ვკითხულობთ: “გიგზავნიტ 181 მანეთს და გთხოვთ გადასცეთ “ქართვ. შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას.” ეს ფული შეგროვდა დ. ჯელალოღლიში ცირკის წარმოდგენის გამართვით. ცირკის დირექტორი ბ-ნი მაქკსი დაეყაბულეთ, ნახევარი ჩვენთვის დაეთმო, მთელმა სამხედრო ბანაკმა და სააგარაკოთ მოსულმა საზოგადოებამ დიდი თანაგრძნობა გამოუცხადა ამ საქველ-მოქმედო აზრით გამართვის წარმოდგენას. არ ვინ არ დაიშურა, ვისაც-კი მივმართეთ, თავისი შრომა საქმის უკეთესად წასაყვანად. ამ თანაგრძნობის მადლობელნი უნდა ვიყვნეთ, რომ ამ პატარა დაბაში “ქართ. შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას” წილად ხვდა 244 მან. 95 კაპ., ხარჯი იყო 63 მ. 95 კაპ. აი რამ მოითხოვა ხარჯი: საკუთრად ცირკის გამართვა, ბაირაღებით და ფანრებით მორთვა, ბუფეტის გამართვა, ბუფეტისთვის ცალკე მუსიკის მოსწვევა,

187 გაზ. “ივერია”, № 263, 11 დეკემბერი, 1890, გვ. 2.

188 გაზ. “ივერია”, № 20, 28 იანვარი, 1892, გვ. 1.

სახელმწიფო გადასახადი ბილეთებისა და სხვა წვრილმალი ხარჯი. წმინდა მოგება მოგება პრემიებით დარჩა 181 მანეთი. დასასრულ არ შეგვიძლიან გულითადი მადლობა არ განუცხადოთ იმათ, ვინც თავისის დახმარებით ესე კარგად განახორციელეს წარმოდგენის აზრი. აი, ეს პატივცემულნი პირნი: კნ. მარ. თეიმ. ბარათაშვილისა, ნ. ი. ალექსი-მესხივეისა, კნ. მ. კ. ვაჩნაძე, მ-ლლე საკარ და ნინო მაქარაშვილისა, თავ. კონ. ბიძ. ერისთავი (რომელმაც დაგვითმო მუქთი მომღერლები და ზურნა). ვიმეორებ კიდევ, ამათი მადლობელნი უნდა ვიყვნეთ, რომ ამ ქვეყანაში სადაც ქართველობა ძლიერ ნაკლებად არის, წარმოდგენამ კარგად ჩაიარა. ქეთევან ჟურულისა.”¹⁸⁹ 1893 წელს გაზეთ “ივერიის” ფურცლებზე “ალეგრასთვის”.* ქეთევან ჟურულის მიერ შეწირული ნივთების სია გამოქვეყნდა. როგორც ჩანს, საქველმოქმედო ღონისძიებების, ასევე საქველმოქმედო საქმიანობით დაკავებული საზოგადოების წარმომადგენლების თითოეული აქტივობის შესახებ აღნიშნული გაზეთი საზოგადოებას რეგულარულად აწვდიდა ინფორმაციას. თუმცა, ქეთევან ჟურულმა ამავე გაზეთში უხერხულების თავიდან აცილების მიზნით განმარტა და მიუთითა, რომ შემოწირული ნივთები მისი შეკრებილი კი იყო, მაგრამ შემომწირველები სხვა პიროვნებები იყვნენ. ეს განმარტება იმიტომ გახდა საჭირო, რომ გაზეთის მიერ არასწორი ინფორმაციის გამოქვეყნების გამო შესაძლოა მას ელიტარულ საზოგადოებაში ნდობა დაეკარგა და მის მიერ დაწყებულ საქველმოქმედო ღონისძიებათა ციკლი ჩაშლილიყო. ქეთევან ჟურული წერდა: “თუმცა ის ნივთები ჩემგან იყვნენ შეკრებილნი, მაგრამ შემომწირველნი სხვანი იყვნენ. თუ რომელისამე მიზეზით ის სია ხელთ აღარა გაქვთ, განმეორებით გიგზავნით და გთხოვთ გამოაცხადოთ. აი, თვით სია. შემოსწირეს: იულია მელქესედეკის ასულმა კალატოზიშვილისამ: 1., ნაკერი ქისა, 2., ატლასის ბაშმაკი, 3., ლამფის დასადგმელი, 4., საჩაიე, 5. პირსახოცის ჩამოსაკიდი. ელენე გრიგოლის ასულმა ელიოზოვისამ: ერთი სტაქნის ჩასადგმელი, ფრაჟეს ვერცხლისა. სოფიო როსტომის ასულმა ყიფიანმა: ერთი წყვილი ვერცხლის ზაპონკები. ელისაბედ გრიგოლის ასულმა მჭედლოვმა: 1-ვერცხლის კალმის ტარი. ნინო დურმიშხანის ასულმა მაქარაშვილისამ ერთი ოქროს მედალიონი”.¹⁹⁰

ქეთევან ჟურულის თხოვნით, ქ. ჯვალალოდლიში 1903 წლის 27 აპრილს საქველმოქმედო წარმოდგენა გამართეს ქეთევანის ქალიშვილმა ნინომ და მისმა მეგობარმა პ. მ. ჩხეიძემ. წარმოდგენა, რომლის შემოსავალი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას უნდა მოხმარებოდა, როგორც გაზ “ივერიის” რედაქციისადმი გაგზავნილ წერილში ქეთევან ჟურული აღნიშნავს “მე-7 მორტირის არტილერიის დარბაზში” გაუმართავთ. მასში მონაწილეობა მიუღიათ:

189 გაზ. “ივერია”, № 204, 1893, გვ. 2.

* ლატარიის ბილეთი, რომლის მონაგებსაც გათამაშებისთანავე იძლევიან.

190 გაზ. “ივერია”, № 118, 1893, გვ. 4.

ანდრიევსკის, მაციაკოვსკის, კუდრინს და სხვ. წარმოდგენას ესწრებოდნენ: პოლკ. ჩისტოვსკი, ებერტი, გედემანი და სხვ. ღონისძიებიდან მიღებული შემოსავალი 60 მანეთი და 57 კაპ. ქეთევან ჟურულმა ილია ჭავჭავაძის მეუღლეს ოლღა თედეოსის ასულს გაუგზავნა.¹⁹¹

როგორც მივუთითებდით, ქეთევან ჟურულს განსაკუთრული დამოკიდებულება ჰქონდა თეატრისადმი. ქეთევანის დამსახურებით ქართულ სასცენო ხელოვნებას ისეთი ნიჭიერი მსახიობი შეემატა, როგორც ელისაბედ ჩერქეზიშვილი იყო. ელისაბედი, პატარა ღიახვის ხეობის სოფელ კოშკაში აღექსანდრე ფირანის ძე ჩერქეზიშვილის და მარიამ რაჟდენის ასულ ფავლენიშვილის ოჯახში იყო დაბადებული.¹⁹² ელისაბედის მსახიობური ნიჭი სწორედ ქეთევან ჟურულმა აღმოაჩინა. ამის შესახებ ელისაბედ ჩერქეზიშვილი იგონებს: “ჩვიდმეტი წლისა ვიყავი, როცა პირველად გავიცანი ქეთევან ჟურულის ოჯახს. ქეთევანი იშვიათი მანდილოსანი იყო, ფრიად შეგნებული და ამასთანავე ქველმოქმედი... ქეთევან ჟურულისა იყო ერთადერთი ადამიანი, რომელსაც ესმოდა ჩემი სულისკვეთება, შედიოდა ჩემს ოჯახურ მდგომარეობაში.* იგი ხშირად მიწვევდა თავისთან, მანუგეშებდა და მფარველობდა. ქეთევან ჟურულისა მირჩევდა, არ მეღალატა ჩემი მომავლისათვის და უსათუოდ სცენაზე შევსულიყავი.

ქეთევანის ოჯახში ხშირად იკრიბებოდა იმ დროის მოწინავე ინტელიგენცია. ქეთევანს საშინლად უყვარდა, როცა მე ვინმეს გავაჯავრებდი ლაპარაკსა თუ სიარულში. ერთხელ, როცა ქეთევან ჟურულისას ცხინვალიდან სტუმრები ეწვივნენ, მან იღუმალად გამიხმო ოთახიდან და მთხოვა, რომ რომელიმე მოხუცებული დედაკაცი წარმომედგინა. წამოვისხი შავი შალი, ხელში ჯოხი დავიჭირე და ჩიფნიფით შევედი სასტუმრო ოთახში. ჯერ მივესალმე სტუმრებს და შემდეგ მოვიკითხე დიასახლისის ვაჟი (იგულისხმება გიორგი ჟურული - გ. ს.) - ქალბატონო, სად არის შენი ვაჟი; ქალაღდი მინდა დავაწერინო, რომ ჩემი შვილი სალდათში არ წაიყვანონ... ვერავინ ვერ მიცნო, მე უფრო გავთამამდი: - მართლა, გენაცვათ, ი, ვიღაც ჩერქეზიანთ ღიზა რომ დადის თქვენთან, როგორ უშვებთ იმ ცირკის ქალს, იმ უნამუსოს თქვენს სახლში... სტუმრები სახტად დარჩნენ. ყველას ეწყინა ჩემი ლანძღვა, ერთმა კიდევ წამოიძახა: - გააგდეთ ე ვიღაც შეჩვენებული ბებრუსუნაო. მერე ამოვიღე ჯიბიდან ბურნუთი და ბებრულად შევიყნოსე. ამ დროს ქეთევანმა უცბად შალი გადამხადა... ყველას გაუკვირდა, რომ მე, 17 წლის ახალგაზრდამ ოთხმოცი წლის მოხუცი განვასახიერე.”¹⁹³

191 გაზ. “ივერია”, № 98, 6 მაისი, 1903, გვ. 3.

192 მ. ნიჟარაძე, ელისაბედ ჩერქეზიშვილი, თბ., 1977, გვ. 5.

* ელისაბედ ჩერქეზიშვილი გულისხმობს ოჯახის დანგრევას, იგი 15 წლის ასაკში ცოლად გააყვა ვიგა მანაბელს, რომელსაც მალე დაშორდა. მისი მეორე მეუღლე გახლდათ ცნობილი ქართველი იურისტი, ისტორიკოსი და პუბლისცისტი ნიკოლოზ ურბნელი (ხიზანიშვილი).

193 ელისაბედ ჩერქეზიშვილი, ჩემი მოგონებანი, ი. გრიშაშვილის რედ. თბ., 1941, გვ. 19-21.

ელისაბედ ჩერქეზიშვილის სასცენო დებიუტი სოფელ მერეთის სკოლაში შედგა. 1884 წელს, ისაია ფურცელაძის ორგანიზებით აღნიშნულ სოფელში ადგილობრივი გლეხებისათვის სასცენო წარმოდგენები იმართებოდა. სწორედ აქ უთამაშია ელისაბედ ჩერქეზიშვილს პირველი როლები (შუშანა, “პეპო”, სარა და ქაბატო - “ხანუმა”).¹⁹⁴ ქეთევან ჟურული კარგად ხედავდა ელისაბედის დიდ სამსახიობო მომავალს. მან ნიჭიერ ახალგაზრდას რეკომენდაცია გაუწია თბილისში მოღვაწე ვასო თუშანიშვილთან. ელისაბედ ჩერქეზიშვილი წერს: “1885 წელს როგორც იყო დამარწმუნეს, რომ საჭირო იყო ჩემი დიდ სცენაზე ყოფნა. საამისოდ ჩემი ცხოვრების ახალი პირობებიც ხელს მიწყობდა. ეს ის დრო იყო, როცა მე დაშორებული ვიყავი ჩემს პირველ ქმართან და გავეყვი ნიკო ხიზანიშვილს, რომელიც დიდის თანაგრძნობით შეხვდა ჩემს მისწრაფებას სცენისადმი. იმ ხანებში თბილისის დასის რეჟისორად იყო ვ. თუშანიშვილი. ქ. ჟურულმა სარეკომენდაციო წერილი გამომატანა და გამომგზავნა მასთან თბილისში. ჩამოვსტი ანტონ ფურცელაძის ოჯახში. ანტონმაც მოიწონა ქეთევანის აზრი. მეორე დღეს გამომყვა ელენე ანტონოვსკაია და ქეთევანის წერილით მივედით ვასო თუშანიშვილთან-ბინაზე. თუშანიშვილმა ცივად მიმიღო, რადგან ქალაქში პირველად ვიყავი და ცოტა არ იყოს სოფელე კნენას ვგავდი. მაგრამ წერილი წაიკითხა თუ არა, სახე გაუბრწყინდა. მერე ხელი თანაგრძნობით ჩამომართვა და მითხრა: - ქეთევანი ისეთ ქება-დიდებას მწერს თქვენ შესახებ, რომ ალბათ დაგიმსახურებიათ. ხვალ თორმეტ საათზე გამოიარეთ ჩემთან, რამოდენიმე პიესიდან როლებს წავიკითხავთ და გადაწყვეტილ პასუხსაც მაშინ გეტყვით. ამ პასუხით გამომისტუმრა. მე ვღელავდი, არ ვიცოდი თუ რით დამთავრდებოდა ეს ჩემი “ეგზამენია”, გულში ვამბობდი: - აი დარდი თუ არ მიმიღებს! როცა მომინდებოდა, მერეთშიც კარგად ვითამაშებ-მეთქი. მეორე დღეს, დანიშნულ დროს გამოვცხადდი თუშანიშვილთან. მან მომიტანა ორი პიესა: “დაქცეული ოჯახი” - სუნდუკიანცისა და “ხანუმა” ცაგარლისა. პირველ პიესიდან წავიკითხე ხახოს მონოლოგი და მეორედან - სარასი. ეს იყო და ეს. ჩემი ბედი გადასწყდა. მუდმივად დასში ჩამრიცხეს, თვეში ოთხი თუშანი დამინიშნეს და მეორე დღეს უკვე რეპეტიციაზე დამიბარეს...”¹⁹⁵

ქეთევან ჟურულის ამაგი ქართული სცენის ვარსკვლავის წინაშე ქართულ საზოგადოებას კარგად ახსოვდა. სწორედ ამის შესახებ წერდა 1916 წელს გახეთ “საქართველოს” ფურცლებზე ელისაბედ ჩერქეზიშვილის სასცენო მოღვაწეობის 30 წლისთავთან დაკავშირებით დ. კასრაძე: “ლიზამ (იგულისხმება ელისაბედ ჩერქეზიშვილი-გ.ს.) როგორც დავინახეთ, მერეთში დაიწყო სცენაზე გამოსვლა და პირველ წლებშიც მხოლოდ აქ ვარჯიშობდა. ისაია ფურცელაძის გარდა მის ნიჭის გაფურჩქნას ხელი შეუწყო აწ უკვე განსვენებულმა ქეთევან ლუარსაბის ასულმა

¹⁹⁴ იქვე.

¹⁹⁵ იქვე, გვ. 21-22.

ჟურულისამ. ეს მანდილოსანი ცნობილი იყო როგორც მოღვაწე ქალი. მის ხელიდან გამოდიოდა ათასი საქველმოქმედო საქმე. უყვარდა ჩვენი ხელოვნება და ყოველისფერით უწყობდა ხელს მის წარმატება-ასაყვავებლად. ღიზა როცა სცენაზე გამოსული დაინახა, მაშინვე თვალი დაადგა, მაგის აქ დარჩენა ცოდვა იქნება, უნდა ქალაქში გაიგზავნოს ციურ ნიჭის გასაფურჩხადაო. ღიზა შვილივით უყვარდა...”¹⁹⁶

ელისაბედ ჩერქეზიშვილის მოგონებას, რომლის მიხედვით ქეთევან ჟურულმა სარეკომენდაციო წერილი გაატანა ვასო თუმანიშვილთან ზემოთ მითითებულ საიუბილეო წერილში დ. კასრაძეც ადასტურებს.¹⁹⁷

თეატრალური წარმოდგენები XIX საუკუნის ბოლოს ჟურულების მშობლიურ სოფელში არბოშიც იმართებოდა. ამას დასტურებს 1897 წელს გაზეთში “ცნობის ფურცელი” “პროვინციელის” ფსევდონიმით გამოქვეყნებული ნ. ლომოურის წერილი. წერილიდან სასცენო წარმოდგენის ინიციატორი არ ჩანს, თუმცა ჩვენი ვარაუდით ის სწორედ ქეთევან ჟურული უნდა ყოფილიყო. სოფლის შუაგულში ადგილობრივ ახალგაზრდობას ხის ფარდული გაუმართავს. “სცენა” ფარდულში ყოფილა. 1897 წლის 19 ივლისს აქ ორი წარმოდგენა დაუდგამთ: “ჯერ დაიხოცნენ და მერე იქორწინეს,” ასევე “დედა და შვილი.”¹⁹⁸

ქეთევან ჟურულის ქველმოქმედება მხოლოდ მშობლიური ქვეყნით არ შემოიფარგლებოდა. როგორც ჩანს იგი, წმინდა მიწაზე მოღვაწე ქართველ მონაზვნებსაც ეხმარებოდა. ქეთევანს მიწერ-მოწერა ჰქონდა იერუსალიმის პატრიარქთან. ამას ადასტურებს ჟურულების არქივში შემონახული იერუსალიმის პატრიარქის (სავარაუდოდ გერასიმე I 1891-1897)¹⁹⁹ წერილი ქეთევან ჟურულისადმი. წერილიდან ირკვევა, რომ ქეთევანს ფულადი დახმარება გაუწევია წმინდა მიწაზე მოღვაწე მონაზონის ვინმე ანასტასიადმი, რომლისთვისაც 30 რუბლი გაუგზავნია, თუმცა, ანასტასია (უცნობია ვინ იყო ეს ქალბატონი და რა ურთიერთობა აკავშირებდა ქეთევანთან), იმ დროისთვის წმინდა მიწაზე არ იმყოფებოდა და საქართველოდან გაგზავნილი თანხა იერუსალიმის პატრიარქმა შეინახა. წერილში ვკითხულობთ:

„მადლიანო ქალბატონო ქეთევან ლუარსაბის ასულო, ქრისტეს მოყვარულო, ჩვენი განზომილებიანი სამყაროს შვილო, უფალი ღმერთისგან მადლი და მშვიდობა თქვენ, წყალობა და გულუხვობა ყოველივე მისი, ჩვენგან კი ღოცვა და კურთხევა პატრიარქისა.

თქვენი, მიმდინარე წლის 12 ივლისის წერილის პასუხად გატყობინებთ, რომ ჩვენს სახელზე გამოგზავნილი და ქართველ მონაზონ ანასტასიასადმი გადასაცემად განკუთვნილი ფულის პაკეტი შიგთავსი 30 რუბლით, ჩვენს მიერ მიღებულია და იმის გამო, რომ ადრესატი იერუსალიმში

196 გაზ. “საქართველო”, № 25, 1926, გვ. 3.

197 იქვე.

198 გაზ. “ცნობის ფურცელი”, № 273, 1897, გვ. 2-4.

199 <https://web.archive.org/web/20070106011847/http://www.christusrex.org/www1/ofm/sbf/escurs/www/g.html>

აღარ იმყოფება, ჩვენ აუცილებლად ჩავთვალეთ ფულის ჩვენთან დატოვება იმ დრომდე, ვიდრე რაიმე ცნობებს არ მივიღებთ, ან ადრესატისგან, ან თქვენგან და როდესაც რაიმეს შევიტყობთ, საფოსტო ხარჯების 1 რუბლის დაკავებით, ოცდაცხრა რუბლს გადმოგიგზავნით. იმედი გვაქვს, რომ პატრიარქის წერილის და ფულის მიღებისთანავე თქვენ არ დაგვტოვებთ წერილობითი შეტყობინების გარეშე სწორად მიღების შესახებ, რითაც, რა თქმა უნდა, არ დაუშვებთ ჩვენის მხრივ შემოფოტების არსებობას. შემდგომ ყოვლისა, დაე, უფალი ღმერთის მადლი და მისი უსასრულო წყალობა იყოს თქვენთან, ჩვენი, პატრიარქის კურთხევასთან ერთად.

(დაწერილია) წმინდა ქალაქ იერუსალიმში, 1894 წლის აგვისტოს მე-8 დღე. წერილს პატრიარქის ხელმოწერა აქვს.²⁰⁰

ქეთევან შურული განათლებული, გემოვნებიანი, სამშობლოზე უზომოდ შეყვარებული ქალბატონი იყო. შურულების არქივში დაცულია ქეთევანის გამოუქვეყნებელი ლექსები, სადაც ნათლად არის გადმოცემული თავის ქვეყანასა და მოყვასზე მზრუნველი ადამიანის განცდები.²⁰¹ არბოში მცხოვრებ ღურმიშხან შურულს და მის მეუღლეს 1887 წელს შედგენილ ქონების აღწერის მიხედვით მრავალრიცხოვანი მამულები ჰქონდათ როგორც საკუთრივ არბოში, ისე სხვა სოფლებში (ნიქოზში, ტბეთში, ღრუბელაში, ზემო ნიქოზსა და ქვემო ნიქოზში...)²⁰²

ღურმიშხან შურულის გარდაცვალების შემდეგ მის შვილებს შორის მამულების განაწილებასთან დაკავშირებით დავა წარმოიშვა. დავა 1905 წელს წელს დაიწყო. მას ჯერ ბათუმის მედიატორ-მომრიგებელი ნიკოლოზ გობანი განიხილავდა, ხოლო 1906 წლის 15 თებერვლიდან კი ბათუმის სასამართლოს მომრიგებელი მოსამართლე (მოსამართლის ვინაობა ვერ დავადგინეთ). ღურმიშხან შურულის გარდაცვალების შემდეგ შვილებმა ნინო და გიორგიმ მოხუცი დედის მოვლაზე პასუხისმგებლობა აიღეს, იმ პირობით რომ ქეთევან შურულს მოვლისათვის თავისი საქვრივო წილი უნდა დაეთმო. თუმცა, ზეპირი შეთანხმების მიუხედავად, ქეთევანმა გარდაცვალებამდე შვილებისთვის მამულის დათმობაზე უარი განაცხადა. და-ძმის სადავო ქონების ჩამონათვალში მითითებულია ორსართულიანი საცხოვრებელი სახლი ბათუმში.* ასევე ბათუმში არსებული მიწის ნაკვეთი.* დავის საგანს წარმოადგენდა საცხოვრებელი სახლი და საკარმიდამო ნაკვეთი არბოში, მამულები: ქორდში, ტირძნისის სიახლოვეს, ქვემო ნიქოზში, ტბეთში, ზემო

200 საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე (მითითებული არი არის - გ. ს.) ხ. 38. 98.

201 დანართი №3.

202 დანართი №1.

* როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 1896 წელს ღურმიშხან შურულის საცხოვრებელი სახლი ბათუმში დაიწვა, ირკვევა, რომ ბათუმში არსებული სახლი ნინო შურულს აღუდგენია. ნინო შურულს აუშენებია ასევე ახალი საცხოვრებელი არბოში. იხ. დანართი № 15.

* შურულების საკუთრებაში არსებული ფართი აღმოსავლეთით ვასილ მაჩაბლის, ჩრდილოეთით კი ნობელების მამულს ემიჯნებოდა. იხ. დანართი № 15.

ნიქოზში, დგერისის სიახლოვეს, ღრუბელაში. საბოლოოდ, ბათუმის სასამართლომ ზეპირი შეთანხმება ძალაში დატოვა, რომლის საფუძველზეც, ქეთევან შურულს შვილებისთვის თავისი წილი მამულები უნდა გადაეცა, იმ პირობით, რომ ისინი დედის მოვლა-პატრონობას უზრუნველყოფდნენ. დურმიშხან შურულს ქონება (საცხოვრებელი სახლები და მამულები) ბათუმის მომრიგებელმა მოსამართლემ 1908 წლის 15 მაისის გადაწყვეტილების საფუძველზე ნინო და გიორგი შურულს თანაბრად გაუყო.²⁰³ 1918 წლის 7 მარტის დადგენილებით, ხოლო 1918 წლის 2 სექტემბრის მიწის მიმზომავი (დოკუმენტში ასეა მოხსენიებული) კომისიის გადაწყვეტილებით ირკვევა, რომ გიორგი შურულს სოფელ არბოში 5 ნაკვეთი ეკუთვნოდა.²⁰⁴ როგორც ჩანს, საცხოვრებელი სახლები არბოსა და ბათუმში, გიორგიმ თავის დას - ნინო შურულს დაუთმო. დურმიშხან შურულს მეუღლეს, ქეთევანს შვილიშვილი, საფრანგეთში მცხოვრები მიხეილ მაქარაშვილი ასე ახასიათებდა: “ბებიანემი, ქეთევან ნამორაძე, არაჩვეულებრივი სილამაზის ქალი იყო. მისი პორტრეტი ახლაც ინახება თბილისის მუზეუმში. საკმაოდ ერუდირებული იყო, აინტერესებდა ხელოვნება, განსაკუთრებით კი – თეატრი.”²⁰⁵

მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ ქეთევან შურულმა 10 წელზე მეტხანს იცოცხლა. იგი 1913 წლის 8 ივლისს, 70 წლის ასაკში გარდაიცვალა. დედაწამოსილი ქალბატონი არბოს წმინდა გიორგის გუმბათიან ტაძარში დურმიშხან შურულს გვერდით დაკრძალეს, სადაც დღემდეა შემორჩენილი ქეთევანის და დურმიშხანის, ასევე უდროოდ გარდაცვლილი მათი მცირეწლოვანი ვაჟების ლუარსაბის და ანდრეას ეპიტაფიები:

“დურმიშხან შალვას ძე შურული დაიბადა 11 ივნისს 1830 წ. გარდაიცვალა 1 მარტს 1901 წ.

მომიხსენე მე, უფალო ოდეს მოხვიდე სუფევითა შენითა”

“ქეთევან ლუარსაბის ასული შურულისა დაიბ. 30 ნოემბერს 1842 წ. გარდ. 8 ივლისს 1913 წ.”

დურმიშხან და ქეთევან შურულების საფლავებთან, ტაძრის სვეტზე მარმარილოს სტელაზე ასეთი წარწერაა: **“ამა საფლავსა შინა მდებარენი: ქეთევან ლუარსაბის ასული შურულისა 18 30/XI 42–19 8/VIII 13 და დურმიშხან შალვას ძე შურული 18 11/VI 30–19 1/III 01 მოიხსენე უფალო”.**

ტაძრის სამხრეთ კედელთან დურმიშხან შურულის მცირეწლოვანი ვაჟების საფლავებია.

ერთ-ერთი ეპიტაფია დაზიანებულია: **“ამა ლოდსა ქვეშე განისვენებს ძე კოდუ... (სავარაუდოდ, უნდა ეწეროს: “კოდუესკი ასესორის”) [აზ] ნაურის დ[ურმი]შხან შურულის ძე] ანდრია რომ...”***

203 იხ. დანართი № 15.

204 იხ. დანართი № 16.

205 პ. ნაცვლიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 8; დანართი № 25.

* წარწერა დაზიანებულია და ვერ იკითხება

ღურმიშხან ჟურულის მეორე მცირეწლოვანი ძის ეპიტაფიაც დაზიანებულია, თუმცა ტექსტის ნაწილი მაინც იკითხება: **“ამ ლოდსა ქვეშე განისვენებს ძე კოლექსკი ასსესორის აზნაურის ღურმ... (უნდა გრძელდებოდეს საგარაუდოდ ამ სიტყვებით: ღურმიშხან ჟურულისა) ღ...რომელი...იხიდ...წერილი...”**

საფლავების მოპირდაპირე კედელზე ქვის სტელაა, სადაც ვკითხულობთ: **“ამა ეპიტაფიის პირაპირ იატაკზედ ორ ლოდსა ქვეშე განისვენებენ ორნი ძენი კოლექსკი ასსესორის აზნაურის ღურმიშხან ჟურულისა, პირველი ლუკა ორისა წლისა და ექვსი თვისა გარდაიცვალა სექტემბრის კსა ჩყოგსა წელსა, მეორე ანდრია ექვსის წლისა და მესამის თვისა, ესე გარდაცვალა მაისის დსა ჩყოდსა წელსა, რომელთაცა დასწვეს თვისის განშორებით დედ-მამისა და ყოველთა... (ერთი სიტყვა გარკვევით ვერ იკითხება) მყოფის გული, რომელთაცა უბედურნი დედ-მამა ევედრებიან ვითარცა უმანკოთა ყრმათა ილოცონ წინაშე ღუთისა (ბოლო სიტყვა გარკვევით ვერ იკითხება)”**.

ქეთევან ჟურული
(საქართველოს ხელოვნების
სასახლე - კულტურის ისტორიის
მუზეუმი).

Ketevan Juruli (Palace of the
Georgian Art- Museum of the
history of Culture).

ქეთევან ჟურული ხანდაზმუ-
ლობის ასაკში (საქართვე-
ლოს ხელოვნების სასახლე
- კულტურის ისტორიის
მუზეუმი).

Ketevan Juruli at an older age-
(Palace of the Georgian Art-
Museum of the history of Culture).

ქეთევან ჟურული შვილებთან გიორგი და ნინო ჟურულებთან ერთად (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Ketevan Juruli with her children, Nino and Giorgi Juruli's (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

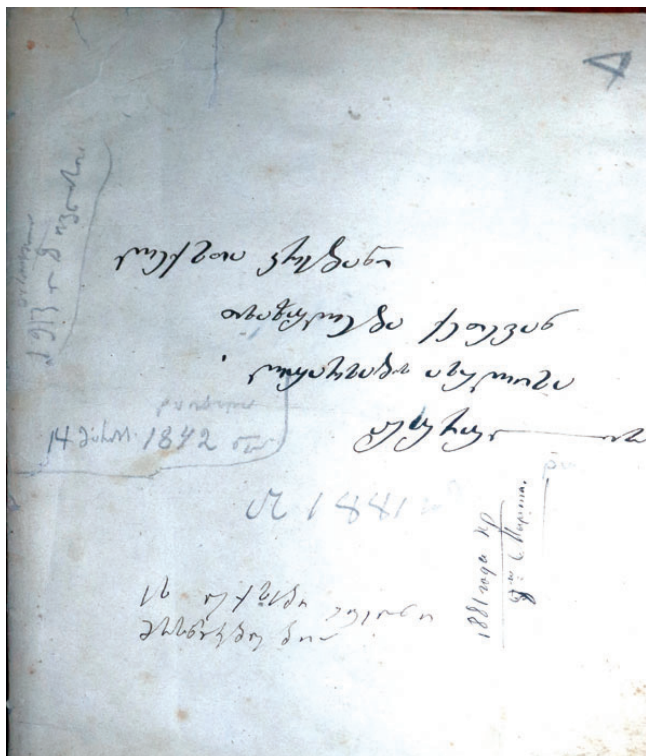
ძველი ბათუმი (ფოტო მოძიებულია ინტ. სივრცეიდან).

Old Batumi (Photo was taken from the internet).

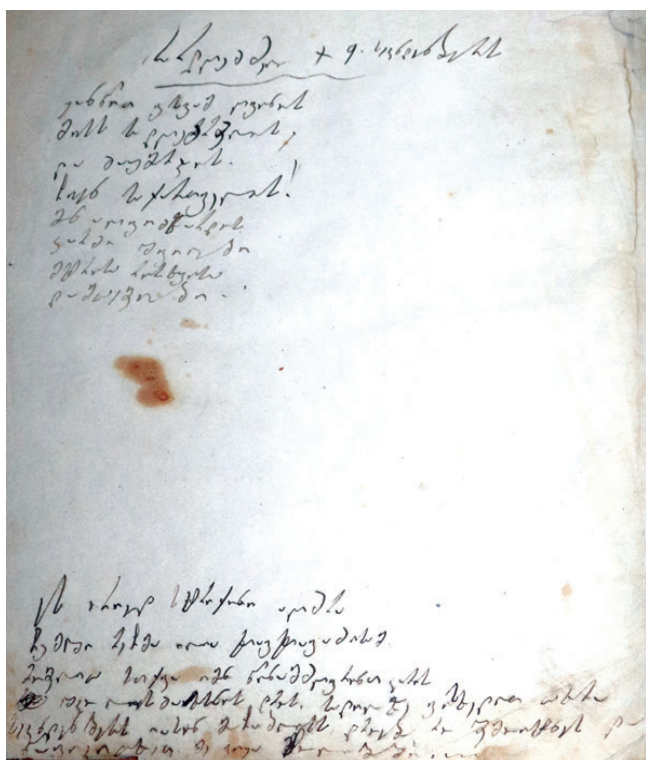
ქეთევან ლუარსაბის ასული ჟურულის საფლავი არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში (ავტორის ფოტო).

The tomstone of Ketevan Juruli, daughter of Luarsab in the St. Giorgi church in Arbo (Author's photo).

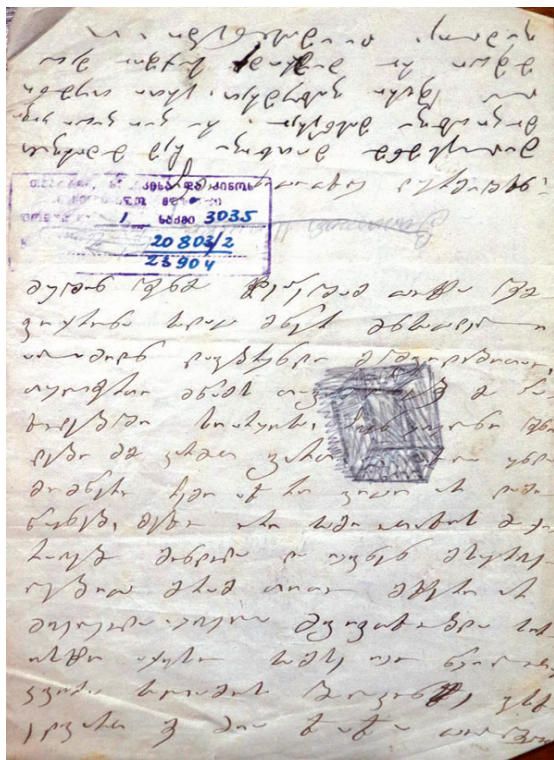
ქეთევან ჯურულის ლექსების კრებული, ხელნაწერი (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Collection of poems by Ketevan Juruli (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

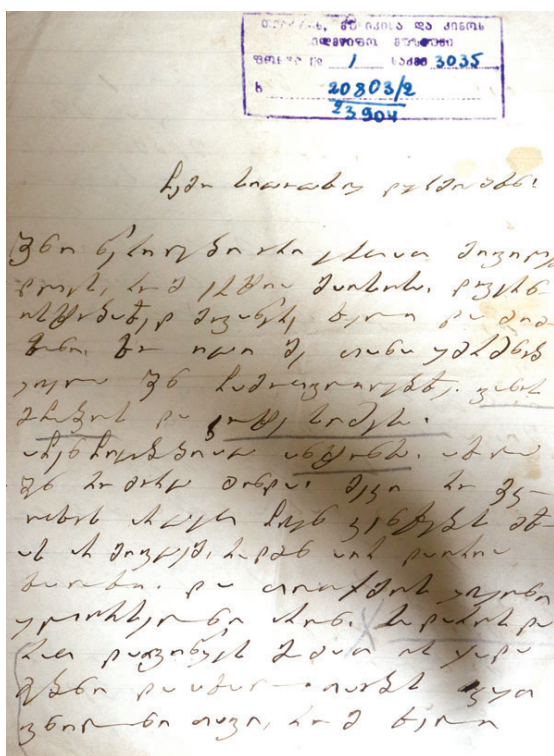
ქეთევან ჯურულის ლექსი, ხელნაწერი (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Ketevan Juruli's poem (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

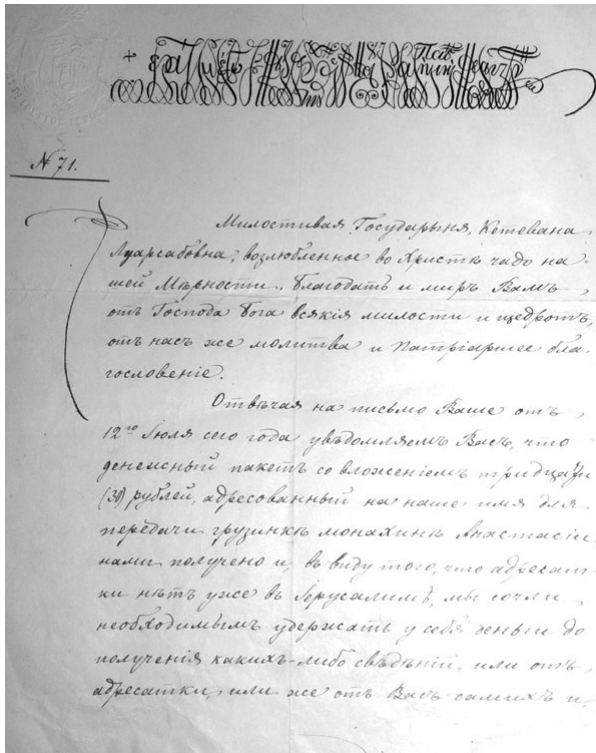
ქეთევან ჟურულის წერილი მეუღლისადმი, ხელნაწერი (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Ketevan Juruli's letter to her husband. Original (Palace of the Georgian Art-Museum of the history of Culture).

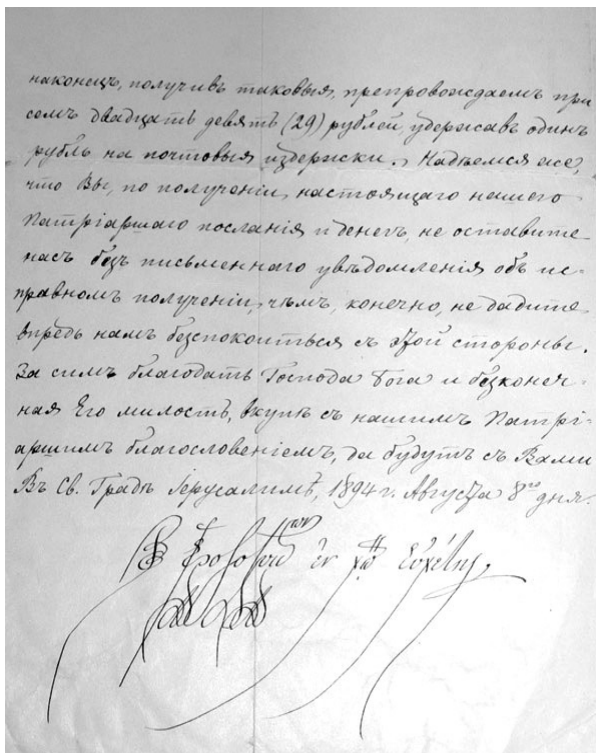
ქეთევან და ნინო ჟურულების წერილი დურმიშხანს (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Letter of Ketevan and Nino Juruli's to Durmishkhan (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

იერუსალიმის პატრიარქის
 წერილი ქეთევან ჟურული-
 სადმი (საქართველოს ხე-
 ლოვნების სასახლე - კულ-
 ტურის ისტორიის მუზეუმი).

Letter of the Patriarch of Jerusalem
 to Ketevan Juruli (Palace of the
 Georgian Art- Museum of the
 history of Culture).

იერუსალიმის პატრიარქის
 წერილი ქეთევან ჟურული-
 სადმი (საქართველოს
 ხელოვნების სასახლე - კულ-
 ტურის ისტორიის მუზეუმი).

Letter of the Patriarch of Jerusalem
 to Ketevan Juruli (Palace of the
 Georgian Art- Museum of the
 history of Culture).

არბოში მცხოვრები ჟრულაბი და ბოლშევიკური ხელისუფლება

1921 წლის 25 თებერვალს, საბჭოთა რუსეთმა საქართველოს ოკუპაცია მოახდინა. ძალადობრივი გზით მოსული ხელისუფლების პირობებში, ქვეყანა საშინელმა რეპრესიებმა მოიცვა. ბოლშევიკებმა დევნა დაუწყეს განსხვავებული პოლიტიკური შეხედულების მქონე ადამიანებს. ეს გამოიხატებოდა, როგორც საარჩევნო ხმის უფლების ჩამორთმევით,²⁰⁶ ასევე ხალხის მტრად მიჩნეული პიროვნებების გადასახლებით, ან ფიზიკური ლიკვიდაციით. წითელი ტერორი განსაკუთრებული სიმძაფრით მაღალი სოციალური წრის წარმომადგენლებს დაატყდათ. ქონებაჩამორთმეული ადამიანების დასჯის მიზეზად მითითებული იყო: “როგორც თავადი და დაუძინებელი მტერი მშრომელებისა.” საზოგადოებისათვის საშიშ წევრებად გამოცხადებულ ადამიანებს ართმევდნენ: მიწას, საცხოვრებელ სახლს, პირუტყვს. თავად-აზნაურებისთვის ჩამორთმეული უძრავ-მოძრავი ქონება სახელმწიფოს გადაეცა.²⁰⁷

ასეთივე ბედი ეწიათ სოფელ არბოში მცხოვრებ ჟურულებსაც, რომლებიც მძიმე პოლიტიკური წნეხის ქვეშ აღმოჩნდნენ. ხელისუფლებამ მათ ბად-ვენახები ჩამოართვა და სარჩო-საბადებლის გარეშე დატოვა. 1927 წლით დათარიღებულ დოკუმენტში: “სიები ყოფილი თავადების, აზნაურების და მემამულეების ტყვიავის და შინდისის ზონების მიხედვით,” ბოლშევიკების მიერ შერისხული ჟურულების შესახებაც არის მონაცემები: „...5. ჟურული ალექსანდრე მალხაზის ძე - 64 წლის ქართველი ყოფილი აზნაური, სოფელ არბოს მაცხოვრებელი, 17 წლამდე (1917წ) ჰქონდა ექვსი მეთაული მიწის ნაკვეთი, რომელიც გაცემული ჰქონდა იჯარით და გლეხობისგან იღებდა დიდ დალას. გლეხებს ავიწროვებდა. 17-21 წწ მამული არ ჩამოართვეს. ამუშავებინებდა მიწას და გლეხობას ავიწროვებდა. იღებდა დიდ დალას. 21-28 (?)* წ.წ. მიწის რეფორმის გატარებისას მამული ჩამოერთვა და ამჟამად აქვს სამი მეთაული მიწის ნაკვეთი, რომლის ნაწილი იჯარით აქვს გაცემული. ნაწილს ამუშავებს დაქირავებული მუშა ხელით. განდევნილი არ ყოფილა. გლეხებთან დაძაბული ურთიერთობები აქვს. ვაჟი შალვა 25 წლისაა, ცხოვრობს ქ. თბილისში პროფესიით ექიმი, მას ჰყავს მეუღლე და ქალიშვილი, რომლებიც აგრეთვე თბილისში ცხოვრობენ.

206 გ. სოსიაშვილი, დიციის ისტორია, თბ., 2011, გვ. 49.

207 G. Soshiashvili, Political repressions in Georgia during the I Quarter of the XX Century, An international Quarterly Journal of Social Science “Black Sea”, Issue 44, 2019; გ. სოსიაშვილი, XX საუკუნის I მეოთხედის უცნობი დოკუმენტი შიდა ქართლში რეპრესირებული თავად-აზნაურების შესახებ, წიგნში: შიდა ქართლის ისტორიის საკითხები, თბ., 2013, გვ. 3-13.

* დოკუმენტი დათარიღებულია 1927 წლით, თუმცა მითითებულია მიწის რეფორმის გატარების თარიღი 1921-1928 წ.წ., რაც, ცხადია, უზუსტობაა.

ალექსანდრეს ჰყავს ქალიშვილი თამარი 22 წლის.*

6. ჟურული ილია მალხაზის ძე - 75 წლის ქართველი, ყოფილი აზნაური, სოფელ არბოს მაცხოვრებელი. 17 წლამდე (1917წ) გააჩნდა ექვსი მეთაუდი მიწის ნაკვეთი, რომელიც გაცემული ჰქონდა იჯარით. იგი მეფის ჯარში მსახურობდა პოლკოვნიკის ჩინით. 17-21წწ მამული არ ჩამოართვეს. ცხოვრობდა სოფელში. გლეხებთან ჰქონდა უხეში დამოკიდებულება. 21-28(?)წწ მიწის რეფორმის გატარებისას მამული ჩამოერთვა და ამჟამად აქვს სამი მეთაუდი მიწის ნაკვეთი და ბაღი, რომელსაც იჯარით გასცემს. ცხოვრობს სოფელში საკუთარ სახლში. განდევნილი არ ყოფილა. აქვს ოჯახი: მეუღლე ტერეზა 50 წლის. ვაჟი შურა 35 წლის, რომელიც მუდმივად იმყოფება თბილისში, სადაც მსახურობს, მაგრამ კონკრეტულად სად, არ არის ცნობილი, იგი იშვიათად ჩამოდის სოფელში. ჰყავს ძმა ვასილი 47 წლის, 17 წლამდე (1917წ) ჰქონდა ექვსი მეთაუდი მიწის ნაკვეთი, სოფელში არ ცხოვრობდა, მსახურობდა...** უწყებაში. 1917-21წწ. იმყოფებოდა სახლში. მამული არ ჩამოართმევია 21-28წწ. ამჟამად აქვს ორი მეთაუდი მიწის ნაკვეთი, რომელიც იჯარით არის გაცემული, თვითონ უსინათლოა. ჰყავს ვაჟი გრიგორი 40 წლის, რომელიც მსახურობს... სოფელში არ ჩამოდის, ამჟამად იგი იმყოფება ბაქოში და იქ მსახურობს. ჰყავს მეუღლე და ქალიშვილი, რომლებიც აგრეთვე ბაქოში იმყოფებიან, გლეხების დამოკიდებულება მათი ოჯახისადმი ლოიალურია.

7. ჟურული ვლადიმერ (ვატია) ალექსანდრეს ძე - 32 წლის ქართველი, ყოფილი აზნაური, სოფელ არბოს მაცხოვრებელი.*** მისი მამა იყო ბოქაული. გარდაიცვალა 1913 წელს. თვითონ ჯარში იყო. 17-21 წწ. მსახურობდა ახალციხეში, სად-უცნობია, სოფელში არ ჩამოდიოდა. 21-28 (?) წწ მიწის რეფორმის გატარებისას ჩამოერთვა ხუთი მეთაუდი მიწის ნაკვეთი. ამჟამად აქვს ბაღი 1/4 მეთაუდი, რომელიც 25 წელს მიჰყიდა სოფელ არბოში მცხოვრებ გლეხ**** ვლადიმერს. თვითონ სოფელში არ ჩამოსულა, ამჟამად სად იმყოფება არ არის ცნობილი. სახლი აქვს, ხოლო ოჯახი არ გააჩნია.”²⁰⁸ 1927 წლის 21 იანვრის მდგომარეობით, სოფელ არბოს ამომრჩეველთა სიაში ჟურულთა საგვარეულოს რამდინიმე წარმომადგენელია მოხსენიებული: ჟურული ვასილ მალხაზის ძე (დაბ. 1850 წ.) გლეხი; ჟურული ილია მალხაზის ძე (დაბ. 1856 წ.) გლეხი; ჟურული ალექსანდრე მალხაზის ძე(დაბ. 1867 წ.) გლეხი; ჟურული თამარა ალექ-

* დოკუმენტს მინაწერი აქვს, საიდანაც ირკვევა, რომ ალექსანდრე მუშაობდა კოლმეურნეობაში, ხოლო მისი შვილი (სავარაუდოდ ვაჟი) ცხოვრობდა თბილისში.

** გამოტოვილია.

*** ალექსანდრე ჟურულს კიდევ ერთი ვაჟი ჰყავდა - შალვა ალექსანდრეს ძე ჟურული. გაზ. “თბილისში” გამოქვეყნებული ნეკროლოგის მიხედვით იგი 1959 წელს გარდაიცვალა. მას ჰყავდა სამი ქალიშვილი: თეონა, მარი და თამარი. გაზ. “თბილისი”, № 215, 1959.

**** გვარი არ იკითხება.

208 საქართველოს ეროვნული არქივის ტერიტორიული ორგანო, გორის რაიონული არქივი, ფონდი № 2, ანაწერი № 1, საქმე № 495, ფურც. 16.

ქსანდრეს ასული (დაბ. 1905 წ.) გლეხი; შურული მიტო ლევანის ძე (დაბ. 1897 წ.) გლეხი; შურული ნადია დავითის ასული (დაბ. 1909 წ.) გლეხი.²⁰⁹

ზემოთ ნახსენებ ილია შურულს, როგორც დოკუმენტიდან ჩანს, ჰყავდა ვაჟი - 1892 წელს დაბადებული შურა (დოკუმენტის შედგენის დროს, 1927 წელს, ის 35 წლის ყოფილა). მის შესახებ წერია, რომ უცნობი იყო სად მსახურობდა, მუდმივად ცხოვრობდა თბილისში და სოფელში (არბოში) იშვიათად ჩამოდიოდა. შურა (ალექსანდრე) ილიას ძე შურული სამხედრო პირი იყო. მან 1909 წელს დაამთავრა პეტერბურგის მიხეილის საარტილერიო სასწავლებელი. მსახურობდა რუსეთის იმპერიის არმიის 47-ე საარტილერიო ბრიგადაში, რომლის რიგებშიც მონაწილეობდა I მსოფლიო ომში 1914-1918 წ.წ. ჰქონდა პორუჩიკის, შტაბს-კაპიტნის, ომის ბოლოს - კაპიტნის წოდებები. დაჯილდოებული იყო წმ. სტანისლავის III და II 1915 (წ.), წმ. ანას IV 1915 (წ.) და II 1916 (წ.) ხარისხის ორდენებით; წმ. გიორგის ოქროს იარაღით “მამაცობისთვის” (1917 წ.) – 1916 წლის 29 მაისს, სოფ. ბობულინცესთან გერმანელების წინააღმდეგ ბრძოლაში თავის გამოჩენისთვის.*

1918-1921 წლებში ალექსანდრე შურული იყო საქართველოს ჯარის პოლკოვნიკი. იგი საარტილერიო დივიზიონს მეთაურობდა.** 1920 წელს, შავი ზღვის სანაპიროზე ყოფნის პერიოდში ალექსანდრე შურული ჩრდილოეთ კავკასიაში დამარცხებული რუსული “მოხალისეთა არმიის” სამხედრო ნაწილებს ფოთიდან ყირიმში ევაკუაციის განხორციელებაში დაეხმარა. საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ, 1921-1924 წლებში, მსახურობდა წითელ არმიაში, სადაც მე-2 ქართულ შეერთებულ საარტილერიო დივიზიონს ხელმძღვანელობდა. მალე სამხედრო კარიერას ჩამოცილდა და სხვადასხვა სამეურნეო თანამდებობაზე საქმიანობდა.

209 საქართველოს ეროვნული არქივის ტერიტორიული ორგანო, გორის რაიონული არქივი, ფონდი № 3, ანაწერი № 1, საქმე № 471, ფურც. 12. არბოში მცხოვრები შურულების შესახებ იხ. გ. სოსიაშვილი, დამოუკიდებელი საქართველოს პირველი ფინანსთა მინისტრის – გიორგი შურულის ოჯახი და სოფელი არბო, “ისტორიანი” №5 (113), 2020, გვ. 41-49.

* როგორც ირკვევა, შურულთა საგვარეულოს არაერთი წარმომადგენელი სამხედრო სფეროში მოღვაწეობდა. გაზ. “საქართველოს რესპუბლიკის” ფურცლებზე 1918 წელს კიდევ ერთი სამხედრო პირი პრაპორშნიკი შურული იხსენიება (თუმცა მისი სახელი მითითებული არ არის). იგი შტ. კაპიტან დიდმელაშვილთან ერთად დაუპატიმრებიათ: “შეცხიხონე ჯარის უფროსის განკარგულებით დააპატიმრეს შტ. კაპიტანი დიდმელაშვილი და პრაპ. შურული დებოშისთვის.” გაზ. “საქართველოს რესპუბლიკა”, 1918, №, 48.

** ალექსანდრე შურულის ძმა-კონსტანტინე შურული კავკასიის მე-6 მსროლელთა პოლკის შტაბს-კაპიტანი იყო. იგი 1916 წელს საბრძოლო მოქმედებების დროს დაიღუპა. შურნაღის “თეატრი და ცხოვრება” ფურცლებზე გამოქვეყნებულ ნეკროლოგში ვკითხულობთ: “კონსტანტინე ილიას ძე შურული კავკასიის ასპარეზე ბრძოლის ველზე მოკლული. დაკრძალეს მარიამობისთვის 7 დღეებში. შეუდრეკელი და მამაცი მეომარი იყო, ჯარის კაცთა სათაყვანო და ამხანაგთა საყვარელი”. შურნ. “თეატრი და ცხოვრება”, № 34, 1916, გვ. 9.

1937 წელს, “ტყვარჩელნახშირის” მომარაგების რწმუნებულის პოზიციას იკავებდა. საბჭოთა ხელისუფლების მიერ ალექსანდრე ჟურული სამჯერ იყო დაპატიმრებული 1922, 1924 და 1931 წლებში “ჯაშუშობის” და “კონტრრევოლუციური საქმიანობის” ბრალდებით. იგი 1937 წელს კვლავ დააპატიმრეს და დახვრიტეს.²¹⁰

---

210 <https://amp.ka.autograndad.com/478566/1/%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%A5%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%93%E1%83%A0%E1%83%94-%E1%83%9F%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98.html?fbclid=IwAR0UO-JUoGK2AtCY05WvJWk7ZYExS1Gw3XXphCjvM-oCly--6PLVU1zqHG8>

გიორგი ჟურული და მისი შთამომავლები საზრუნველთა

დურმიშხან ჟურულს და მის მეუღლეს ქეთევან ნამორაძეს ოთხი შვილი ჰყავდათ. მათგან ორი ვაჟი ლუკა და ანდრია ადრეულ ასაკში გარდაეცვალათ. როგორც მიხეილ მაქარაშვილი წერს: “ჩემს ბებიას და ბაბუას ოთხი შვილი ჰყავდათ. ორი ბიჭი პატარაობისას მოუკვდათ. დარჩნენ მხოლოდ დედაჩემი და ბიძაჩემი გიორგი, რომელიც დედაზე ერთი წლით იყო უმცროსი”,²¹¹ ნინო დურმიშხანის ასული ჟურული, ცნობილი სამხედრო მოღვაწის – გენერალ-ლეიტენანტ ილია საყვარელას ძე მაქარაშვილის მეუღლე იყო, ხოლო ვაჟი – გიორგი ჟურული საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის ვაჭრობა-მრეწველობის და ფინანსთა მინისტრი. დურმიშხან ჟურულს დიდი სურვილი ჰქონდა, რომ მის ვაჟს სამხედრო კარიერა შეექმნა, თუმცა გიორგის გული სამხედრო საქმისკენ არ მიუწევდა. მან 1886 წელს, კადეტთა კორპუსის დამთავრების შემდეგ სამხედრო საოფიცრო სკოლაში შესვლაზე უარი განაცხადა. მშობლების ხელშეწყობით გიორგი ჟურული ევროპაში, კერძოდ, პარიზში გაემგზავრა, რათა სამთო ინტიტუტში აგრონომია შეესწავლა. ამის შემდეგ სწავლა მოსკოვში პეტროვსკო რაზუმოვსკის აკადემიაში გააგრძელა.²¹² შვილის აღნიშნულ სასწავლებელში მოსახვედრად დურმიშხან ჟურულმა 1888 წელს შუამდგომლობა სთხოვა დიდ მთავარს – მიხეილ ნიკოლოზის ძეს.²¹³ მოსკოვის სასწავლებლის დასრულების შემდეგ, გიორგი ჟურული 1893 წელს, სამი ქართული საზოგადოების წევრად აირჩიეს: ქართულ სასკოლო კომიტეტში, ბანკში – ზედამხედველი კომიტეტში და დრამატულ საზოგადოების გამგეობაში.²¹⁴ აკაკი წერეთელს გიორგი ჟურულზე საოხუნჯო სიტყვები დაუწერია: “ჟურული, აუცილებელი წევრი ქართული დაწესებულებების ყველა კომიტეტისა”.²¹⁵ 1897-1903 წწ-ში გიორგი ჟურული იყო ცენზორი კავკასიის საცენზურო კომიტეტში. ამის შემდეგ მუშაობდა სამიწათმოქმედო სამინისტროში. გიორგი ჟურულს ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ილია ჭავჭავაძესთან.²¹⁶ აი, როგორ იხსენებს ილია ჭავჭავაძის ნახვის წუთებს მომავალი სახელმწიფო მოღვაწე: “პირველად ილია ვნახე ამ

211 პ. ნაცვლიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 8.

212 გ. შარაძე, საქართველოს მზე და სიყვარული ალბიონის კუნძულზე, თბ., 1986, გვ. 162-163.

213 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42742.

214 გ. შარაძე, საქართველოს მზე და სიყვარული ალბიონის კუნძულზე, თბ., 1986, გვ. 164.

215 იქვე.

216 ნ. ქიტიაშვილი, გიორგი ჟურული-ილიას მეგობარი და თანამოაზრე, თბილისის ილია ჭავჭავაძის ლიტერატურულ-მემორიალური მუზეუმის თანამშრომელთა სამეცნიერო შრომების კრებული, II, თბ., 2013, გვ. 32.

55 წლის წინად, ასე 1881-1882 წლებში. მე მაშინ მესამე თუ მეოთხე კლასის შევირდი ვიყავი ტფილისის კადეტთა კორპუსში. მამაჩემი ჩემს სანახავად ჩამოვიდა ბათუმიდან ტფილისში და ჩვეულებისამებრ ჯერ სიონის საყდარში წამიყვანა და იქვე ეზოში მცხოვრებ, მსცოვან ალექსანდრე ეპისკოპოსთან* მიმიყვანა და დამალოცვინა, მერმე გავუარეთ წერა-კითხვის საზოგადოების კანცელარიას, სადაც მამამ მოიკითხა ჟურულიანთ გვარის რაღაც ძველი სიგელის ამბავი.^{217**} აქედან დურმიშხან ჟურულს თავისი ვაჟი სასკოლო საზოგადოების კრებაზე წაუყვანია, რომელიც ქართული სათავადაზნაურო სკოლის შენობაში იმართებოდა. გიორგი ჟურული წერს: “ავიხედე ზევით, ეს-ტრადისაკენ; იქ სამი კაცი იჯდა მაგიდასთან და ერთი მათგანი იყო ზარს რომ გაშმაგებით აჯანჯღალებდა. მამა ჩემმა ამიხსნა – აი ის, შუაში რომ ზის, გენერალი კონსტანტინე მამაცაშვილია; აქეთ-იქით რომ უსხედან, ერთი ცხვედაძე*** და მეორე გოგებაშვილი****. ეგენი მასწავლებლები არიანო.”²¹⁸ სწორედ ამ კრებაზე ნახა პირველად გიორგი ჟურულმა ილია: “მამა ჩემმა წამჩურჩულა: – ეგ არის, შვილო, ჩვენი მწერალი ილია ჭავჭავაძე; ყური კარგად დაუგდე”.²¹⁹ გიორგი ჟურულს ახლო ურთიერთობა ჰქონდა გამოჩენილ ქართველ პუბლიცისტთან, მთარგმნელთან და საზოგადო მოღვაწესთან – ივანე მახაბელთან, ასევე ცნობილ ქართველ ბელეტრისტთან ალექსანდრე ყაზბეგთან, როგორც გიორგი ჟურულის მიერ მამის დურმიშხან ჟურულისადმი გაგზავნილ ერთ-ერთი წერილიდან ჩანს, ივანე მახაბელი და ალექსანდრე ყაზბეგი ახლოს იცნობდნენ და ურთიერთობდნენ დურმიშხან ჟურულის ოჯახთან.

მამის სახელზე გაგზავნილ გიორგი ჟურულის წერილში ვკითხულობთ: “ჩემო სიცოცხლე მამა!

შენი წიგნი ეს არის მივიღე. სწორედ დღეს ვაპირებდი ერთი ტელე-

* იგულისხმება ცნობილი სასულიერო მოღვაწე, სხვადასხვა დროს აფხაზეთის, ქართლ-კახეთის, გურიის, გურია-სამეგრელოს და გორის ეპისკოპოსი ალექსანდრე ოქროპირიძე (1824-1907), რომელიც 1995 წელს საქართველოს მართლმადიდებელმა სამოციქულო ეკლესიამ წმინდანად შერაცხა.

217 გ. შარაძე, საქართველოს მზე და სიყვარული ალბიონის კუნძულზე, თბ., 1986, გვ. 157.

** საუბარი ეხება ჩვენ მიერ ზემოთ წარმოდგენილ 1460 წლით დათარიღებულ ჟურულების “სასისხლო სიგელს”, როგორც მოვუთითებდით, აღნიშნული სიგელი თედო ჟორდანიას გიორგი ჟურულის მამამ – დურმიშხან ჟურულმა გადასცა.

*** იგულისხმება ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ერთ-ერთი დამაარსებელი ნიკო ცხვედაძე (1845-1911 წ.წ.).

**** იგულისხმება დიდი ქართველი პედაგოგი იაკობ გოგებაშვილი (1840-1912 წ.წ.).

218 გ. შარაძე, საქართველოს მზე და სიყვარული ალბიონის კუნძულზე, თბ., 1986, გვ. 158.

219 გ. შარაძე, საქართველოს მზე და სიყვარული ალბიონის კუნძულზე, გვ. 159; გ. ჟურული, ილიასთან შორი-ახლოს დგომით (ფურცლები ჩემი თავგადასავლის რეკუვილიდან), ჟურნ. „ქართლოსი“, პარიზი, №21-22, 1937.

გრამა თქვენთვის მომეწერა და ერთი ჩვენებისთვისა, რო ვიგნს არ იწერებით, და მე სულ დამივიწყეთ. მაგრამ თქვენი კი მივიღე და იმითი კი არა. რაც მოვსულვარ ჯერ არ ვიცი რა იმითი და არც მოგწერ თუ პასუხი არ მომივიდა. მე შენ გელოდი დღეისთვისა. იმ დღეს ვნახე ისარალოვი (იგულისხმება ლუკა სტეფანეს ძე ისარალიშვილი 1814-1893 წ.წ. ქართველი პოეტი, პუბლიცისტი, რუსეთის იმპერიის ცენზორი-გ.ს.) და მითხრა რო მამაშენი არ გამოდის სამსახურიდანაო. მართალია თუ არა მომწერეთ. მე შენი ჯავრი ...* მქონდა. ამ სიცხეებში წარმოვიდგენდი თუ რა სიცივეში იქნებოდი, მეტადრე ამ დონდუკოვებმა თავი კი აღარ დაგანებს და? მე სულ კარგათა ვარ, თუმცა კი ვერა ვარ გასუქებული, მაგრამ მსუქანი როდის ვიყავი? იმ დღეს ვიყავი “დროების რედაქციაში.” ვანო მაჩაბელი გავიცანი, შენი ამბავი მკითხა. სანდრო ყაზბეგმა მოგიკითხეს. ჩემი ჯავრი ნუ გექნება რა. შენი გიორგი გენაცვალოს. ჩემი სწავლა მანამ ძლიერ კარგათ მიდის. ჩემ სწავლაზე ნუ სწუხართ. მე სწავლა ყოველთვის მიყვარდა-და ეხლა უფრო შემოყვარდა. მაგრამ ჩემი თხოვნა ეს იყო და არის კიდევ რო ნუ გამხდით ნურც ჩინოვნიკათ ნურც აფიცრათ, მხოლოდ გამხადეთ გიორგი ჟურნალათ. ეხლა 25 ამთვესა რაღაც პარადი გვაქვს. გააკეთეს როტები, დანიშნეს ჟანდერ-ოფიცრები, მაგრამ მეკი შორს დავდექი არ მინდა მეთქი ეგეობა. ახლა ისინი ყოველდღე ორ-ორ საათს ტანჯულობენ და მეკი ვზივარ ჩუმად და ან შენ გელაპარიკები ამ წიგნით, ხან დედას, და სხვა. ეს არ სჯობდა?

შენი ერთგული შვილი გიორგი ჟურნალი.”²²⁰

როგორც აღვნიშნეთ, გიორგი ჟურნალს სამხედრო საქმე არ ხიბლავდა. იგი აქტიურად ჩაება საზოგადოებრივ საქმიანობაში. გიორგი ძალზე დაუახლოვდა ილია ჭავჭავაძეს. იგი ერთი წლის განმავლობაში “ივერიის” რედაქციაში მუშაობდა. გიორგი ჟურნალი ილიასთან და ნიკო ნიკოლაძესთან ერთად შედიოდა იმ დელეგაციაში, რომელიც პეტერბურგში კავკასიიდან იქნა გაგზავნილი დეპუტატების არჩევის საკითხთან დაკავშირებით. ცნობილია, რომ “უმადლესი კომისიის” კრების თავმჯდომარის სოლსკის წინაშე ილია ჭავჭავაძემ ძალზე პრინციპული პოზიცია დაიკავა. როგორც გიორგი ჟურნალი იხსენებს, მეფის ხელისუფლებისაგან, იგი კავკასიის მხარისადმი მეტ ყურადღებას მოითხოვდა.²²¹ 1903 წელს მომავალი ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის მინისტრი ბათუმის საქალაქო გამგეობის წევრად

220 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ნ. 38. 491.

* ამ ადგილზე ერთი სიტყვა ვერ ამოვიკითხეთ, სავარაუდოდ უნდა ეწეროს “სულ”.

221 გ. შარაძე, საქართველოს მზე და სიყვარული ალბიონის კუნძულზე, თბ., 1986, გვ. 197-198.

იქნა არჩეული.*

გიორგი ჟურული მოღვაწეობდა ბათუმის, შემდეგ თბილისის თვითმმართველობაში. იყო ბათუმის ქალაქის თავის მოვალეობის შემსრულებელი (1910-1913 წ.წ.). თბილისის საქალაქო საბჭოს ხმოსანი, გამგეობის წევრი, ასევე საფინანსო კომისიის თავმჯდომარე. როგორც ნამდვილი წევრი, აქტიურად იყო ჩართული ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების საქმიანობაში. 1908-1910 წწ-ში იგი სათავეში ედგა აღნიშნული საზოგადოების ბათუმის განყოფილების გამგეობას. 1917 წელს შედიოდა ოზაკომთან ჩამოყალიბებული ეროვნებათა საბჭოს შემადგენლობაში. იყო ქართული უნივერსიტეტის დამაარსებელი საზოგადოების, ასევე საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს წევრი. 1917 წ-ის ივნისში ედპ-ს დამფუძნებელ ყრილობაზე იგი ყრილობის თავმჯდომარის ერთ-ერთ მოადგილედ აირჩიეს. ყრილობამ მოისმინა დღის წესრიგით გათვალისწინებული მისი მოხსენება „საქართველოს ფინანსები“.²²² დელეგატებმა გაიზიარეს გ. ჟურულის თვალსაზრისი, რომ „საქართველოს ავტონომიის დამყარება და არსებობა ფინანსების მხრივ უზრუნველყოფილია“. გ. ჟურული ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის მთავარი კომიტეტის წევრად იქნა არჩეული. მოგვიანებით იგი ედპ-ის ქუთაისის საგუბერნიო კომიტეტის წევრი გახდა. 1917 წ-ის სექტემბერში გიორგი ჟურული იყო საქართველოს საეკლესიო კრების ერთ-ერთი თავმჯდომარე, კრების, რომელმაც აირჩია საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი კირიონ II (1855-1918 წ.წ.). იმავე წლის ნოემბერში იყო საქართველოს პირველი ეროვნული ყრილობის დელეგატი და აირჩიეს ეროვნული საბჭოს წევრად. 1918 წლის მაისში, როგორც ამიერკავკასიის დელეგაციის მრჩეველი,

* სწორედ აღნიშნულ პერიოდს ეხება ცნობილი ქართველი ისტორიკოსის მოსე ჯანაშიელის წერილი, რომლის ადრესატი ბათუმის საქალაქო გამგეობის წევრი გიორგი ჟურულია. წერილში ვკითხულობთ:

„ღრმად პატივცემულო გიორგი ღურმიშხანის ძე.

მოგმართავთ, როგორც ბათუმის საქალაქო გამგეობის წევრს და საზოგადო მოღვაწეს, ამ თხოვნით. მანდაურს თქვენს კრებულში დასრულდა ჩემი წერილის ბეჭდვა. მაგ წერილისათვის ჰონორარი მაქვს აღთქმული. ვთხოვთ, თუ შეიძლება, ახლავე მომაწოდოთ ეს ჰონორარი იმ ვარაუდით, რომ მაგ წერილის შედგენას, როგორც მის გამოგზავნისათანავე ვაუწყებდი ნ.ს. დერჟავინს, მე მოვახმარე არა ნაკლებ 150-180 საათისა. თქვენ კარგად მოგეხსენებათ, რომ მე სამსახურში აღარა ვარ და მაგვარი ჰონორარებით ვარჩენ ჩემს სახლობას, და ეს არის მიზეზი, რომ ამ თხოვნით პირდაპირ თქვენ მოგმართეთ. ფული კი ეხლა ჩემთვის ფრიად საჭიროა.

თქვენი ღრმა პატივისცემული მოსე ჯანაშიელი.

<http://adjara.gov.ge/branches/description.aspx?gtid=720442&gid=2#.XY0lvVKjIU>

მოსე ჯანაშიელის 1904 წლის 25 აპრილით დათარიღებულ წერილში საუბარია კრებულზე „ბათუმი და მისი შემოგარენი“, რომელიც ბათუმის შემოერთების 25 წლისთავს ეძღვნებოდა.

<http://adjara.gov.ge/branches/description.aspx?gtid=720442&gid=2#.XY0lvVKjIU>

222 ო. ჯანელიძე, ნარკვევები საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ისტორიიდან, თბ., 2002, გვ. 208.

მონაწილეობდა ბათუმის საზავო კონფერენციაში. იგი აღნიშნულ კონფერენციაზე მიწვეული იყო როგორც ექსპერტი, რომელსაც კონფერენციის მონაწილეთათვის კონსულტაცია უნდა გაეწია ბათუმის ქართულ სივრცეში დარჩენის საკითხთან დაკავშირებით. გ. ჟურული ამის შესახებ წერს: “ის საგანი, რომელსაც კონფერენციაზე უნდა შეხებოდა ჩემი ექსპერტობა, იყო ქ. ბათუმის საკითხი. არა ქართველთა წრეებში ჯერ მაშინ გაისმოდა ხმები, რომ პატარა საქართველოს პროვინციების გასწვრივ, ისედაც საკმაოდ გრძელი ზღვის ნაპირია მოცემული, ისეთი პოსტებით, როგორიც ფოთი და სოხუმი და ამიტომ სულ ზედმეტია ბათუმის დაბრუნებისათვის თურქებთან შეჯახება და შეკამათება... თქმა არ უნდა, რომ ამნაირად კითხვის დაყენება ჩვენდამი უფრო არამეგობრულის გრძნობებით იყო ნაკარნახევი, ვიდრე სამართლიანობით; ისტორიული ფაქტების განგები მიჩქმალვით და ქართველების საარსებო ინტერესების არარად ჩაგდებით. ამის გამო აუცილებელი გახდა ქართველების მხრივ თავის გამოდგება, რომ სწორი და მართებული ხაზი დაგვეცვა.”²²³

1918 წლის 26 მაისს, საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენისა და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნისას გიორგი ჟურულმა ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის მინისტრის პოსტი დაიკავა. ამ თანამდებობაზე იგი 1919 წლის მარტამდე იყო,* ვიდრე საქართველოს დამფუძნებელი კრება მთავრობას არჩევნებში გამარჯვებული ერთი პარტიის - სოციალ-დემოკრატთა წარმომადგენლებით დააკომპლექტებდა. მისი ფაქსიმილე დაფიქსირებულია საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სახაზინო (5%-იანი) ერთწლიანი ვალდებულებების ნომინალებზე, რომლებიც 1919 წლის იანვარში მოსახლეობიდან ნაღდი ფულადი მასის ამოსაღებად გამოუშვეს.²²⁴ გ. ჟურული 1917 არჩეული იყო ჭიათურის შავი ქვის მრეწველთა ყრილობის თავმჯდომარის მოადგილედ. 1919 წელს ხელმძღვანელობდა ჭიათურის შავი ქვის მრეწველთა საბჭოს, რომელიც ქვეყანაში არსებულ არაერთ კულტურულ პროექტს აფინანსებდა.²²⁵ სწორედ შავი ქვის წარმოებასთან დაკავშირებით გააკეთა გიორგი ჟურულმა მოხსენება საქართველოს დამფუძნებელი კრების საბიუჯეტო-საფინანსო კომისიის სხდომაზე. მომხსენებელი მრეწველთა საბჭოს სახელით ჭიათურის

223 გ. ჟურული, ბათუმი-ჭარის მხარეები (ფურცლები რვეულიდან), გაზ. და-დამოუკიდებელი საქართველო”, № 145, 1938, გვ. 5.

* უცნობია, რა არგუმენტებზე დაყრდნობით აკეთებს 1918 წელს გერმანიის სამხედრო-დიპლომატიური მისიის ხელმძღვანელი ბარონი ფრიდრიხ კრეს ფონ კრესენშტაინი საქართველოს პირველი რესპუბლიკის ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის მინისტრის შესახებ ასეთ შეფასებას: “გიორგი ჟურული „ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიას ეკუთვნოდა და თავის ამოცანებს ვერ ასრულებდა”. იხ. ბარონი ფრიდრიხ კრეს ფონ კრესენშტაინი, ჩემი მისია კავკასიაში, ქუთაისი, 2002, გვ. 77.

224 ნ. ჯავახიშვილი, ქართული ბონისტოკა, თბ., 1996.

225 საქართველოს დამფუძნებელი კრება, სხდომის ოქმები, ტ. II, 1919 წლის 30 მაისი - 25 ივლისი, თბ., 2019, გვ. 404.

მარგანეცის ე.წ. საფუთო გადასახდის 3 კაპიკიდან 20 კაპიკამდე გაზრდას ითხოვდა. თუმცა სოციალ-დემოკრატებმა 1919 წლის ივლისში ჩატარებული დამფუძნებელი კრების სხდომაზე სახელმწიფოს მიერ მონოპოლიზებული მარგანეცის გადახიდვაზე დაწესებული საფუთო გადასახადის გაზრდაზე უარი თქვეს და ტარიფის მხოლოდ 8 კაპიკამდე მომატებას დათანხმდნენ.²²⁶ 1920 წლის თებერვალში გიორგი ჟურული დამფუძნებელმა კრებამ საქართველოს სახელმწიფო ბანკის საბჭოს წევრად აირჩია.²²⁷

გ. ჟურული 1919-1920 წწ-ში ხელმძღვანელობდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წარმომადგენლობას, რომელიც მოლაპარაკებას აწარმოებდა ბათუმში განლაგებულ მოკავშირეთა არმიის სარდლობასთან. საბჭოთა რუსეთის მიერ დამოუკიდებელი საქართველოს ოკუპაციის შემდეგ, 1921 წლის 18 მარტს, გიორგი ჟურული საქართველოს მთავრობასთან ერთად ბათუმიდან საზღვარგარეთ გაემგზავრა და საბოლოოდ ევროპაში დამკვიდრდა. გიორგი ჟურული ემიგრაციაშიც აგრძელებდა აქტიურ საზოგადოებრივ საქმიანობას. 1922 წლის ივლისიდან 1924 წლის ივლისამდე თავმჯდომარეობდა ბერლინ-შარლოტენბურგში ოფიციალურად დარეგისტრირებულ ორგანიზაციას „ქართველ მოქალაქეთა საზოგადოება გერმანიაში“. დამოუკიდებელი საქართველოს ყოფილი მინისტრი ცხოვრობდა პარიზში. ის იყო პარიზის ქართული სათვისტომოს პირველი თავმჯდომარე. საფრანგეთში და გერმანიაში მცხოვრები ქართველი ემიგრანტები ხშირად აწყობდნენ ქართველი მწერლების ხსოვნისადმი მიძღვნილ საღამოებს, აღნიშნავდნენ საიუბილეო თარიღებს. 1932 წლის 30 აგვისტოს გერმანიაში გამართულ ილია ჭავჭავაძისადმი მიძღვნილ ერთ-ერთ ასეთ საღამოზე გიორგი ჟურულმა წაიკითხა თავისი მოგონება „ილიასთან შორი-ახლოს დგომით“. ეს მოგონება პირველად გამოქვეყნდა პარიზში, ვიქტორ ნოზაძის რედაქტორობით გამომავალ ჟურნალში „ქართლოსი“ (1937 წ., №7-8). გიორგი ჟურულის წერილები იბეჭდებოდა, აგრეთვე, ჟურნალებში – „ბედი ქართლისა“, „კავკასიონი“, „სამშობლო“. გაზეთში „დამოუკიდებელ საქართველო“ გიორგი ჟურული პერიოდულად აქვეყნებდა მასალებს აჭარის ისტორიიდან (მამის, დურმიშხან ჟურულის დღიურების მიხედვით), სახელწოდებით „ფურცლები რვეულიდან“.²²⁸

საფრანგეთში მყოფი გ. ჟურული შედიოდა რ. გაბაშვილის ჯგუფში, რომელიც 1926 წელს ემიგრაციაში პირველი გამოვეყო ედპ-ს და გაზეთის „მამულიშვილი“ ირგვლივ დაჯგუფდა. გ. ჟურული, როგორც თავისუფალი საქართველოს ერთ-ერთი მშენებელი, მძიმედ განიცდიდა ქვეყნის ოკუპაციას, ის 1930 წელს, გაზეთ „დამოუკიდებელ საქართველოში“ დიდი ტკივილით წერდა საქართველოს დამოუკიდებლობის

²²⁶ საქართველოს დამფუძნებელი კრება, სხდომის ოქმები, ტ. II, თბ., 2019, გვ. 405.

²²⁷ საქართველოს დამფუძნებელი კრება, სხდომის ოქმები, ტ. V, 1920 წლის 14 იანვარი - 16 მარტი, თბ., 2019, გვ. 247.

²²⁸ <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000401/>

გამოცხადების დღის-26 მაისის ეროვნულ მნიშვნელობის შესახებ: “26 მაისი საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის დღეა. საქართველოს მრავალფეროვან ისტორიაში 26 მაისი ბრწყინვალე დატოვებული ჩაიწერება. თორმეტი წლის წინათ ქართველმა ხალხმა დიდის ზეიმით იღვესასწაულა პირველი 26 მაისი. დღეს საქართველო იძულებული არის სინჯით ჩაატაროს თავის დიდი ეროვნული დღესასწაული. მოსკოვის ჯალათები არ ერიდებიან არავითარ სისასტიკეს, რომ ქართველ ხალხის სულში 26 მაისის იდეა სამუდამოდ ჩაჰკლან. მიუხედავად ამისა, საქართველოს დამოუკიდებლობა, რაც დრო გადის, მით უფრო ძლიერ ფესვებს იღვამს ხალხში და მისი საუკეთესო შვილები ათასობით შეეწირა 26 მაისის იდეას. დღესაც მთელი ერი, როგორც ერთი კაცი, განაგრძობს შეურიგებელ ბრძოლას მოსკოვის მოძალადეთა წინააღმდეგ. ამავე დროს ევროპის და ამერიკის პოლიტიკური მორალური თანაგრძობა თან ახლავს საქართველოს სამართლიან საქმეს. სამაგიეროდ ბოლშევიკური რეჟიმის აღსასრული ახლოვდება. ამ რეჟიმმა ააოხრა და ნანგრევებად აქცია მთელი რუსეთი და კავკასია. ასეთი რეჟიმის შედეგად ჩვენ ხელში შეგვრჩება ქვეყანა სრულიად გადატაკებული ეკონომიურად, მოკლებული ყოველსავე სასიცოცხლო ძალას.”²²⁹

გ. შურულის კალამს ეკუთვნის არაერთი ნარკვევი, მათ შორის ეკონომიკური ეტიუდი: “ქართველი ერი, როგორც მშენებელი”.²³⁰ 1933 წელს გამოქვეყნებულ აღნიშნულ ნაშრომში გ. შურულს განხილული აქვს იმუამინდელი საქართველოს ეკონომიკური მდგომარეობა. საბჭოურ რუტინაში მოქცეული ჩამორჩენილი და მიწებგასხვისებული ქვეყნის განვითარების პერსპექტივას დამოუკიდებელი საქართველოს ყოფილი მინისტრი სწორ ეკონომიკურ გათვლებში და სტრატეგიურ დაგეგმარებაში ხედავდა და არა მეცნიერულ საფუძვლებსა და კვლევით ანალიზს მოკლებულ ფსევდო ხედვაში, რომელიც თანამედროვე ევროპული ეკონომიკური სივრცისაგან შორს მყოფ ქვეყანას, უფსკრულისკენ მიაქანებდა.²³¹

გ. შურულმა 1934-1936 წლებში გამოქვეყნა ვრცელი წერილი, სადაც მრავალი არგუმენტით ასაბუთებდა კავკასიის კონფედერაციის შექმნის აუცილებლობას, რათა აღნიშნულ რეგიონში მცხოვრებ მცირე ერებს რუსეთის აგრესიისაგან თავი გადაერჩინათ. გ. შურული წერს: “მთელი 117 წელიწადი განწირული იყო ჩვენი მხარე რუსეთის ჩასაყლაპავად და თუ კავკასიის ერები ერთობას არ ჩამოვაგდებთ კვლავაც ასე იქნება.”²³²

229 გ. შურული, დიდი 26 მაისის ფესვები, გაზ. “დამოუკიდებელი საქართველო”, პარიზი, № 53, 1930, გვ. 4.

230 გ. შარაძე, ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, ტ. V, თბ., 2004, გვ. 52. სწორედ ამ ნაშრომის შესაქმნელად ესაჭიროებოდა ემიგრაციაში მყოფ გიორგი შურულს სხვადასხვა სახის სტატისტიკური ინფორმაციის მოძიება საქართველოდან, რის გამოც ერთ-ერთ წერილში თხოვნით მიმართა თავისი დისშვილის მეუღლეს-ანატოლი კიზირიას. იხ. დანართი № 18.

231 გაზ. “სამშობლო”, პარიზი, № 14, 1933, გვ. 7.

232 გ. შურული, კავკასიის კონფედერაც. ირგვლივ, გაზ. “დამოუკიდებელი საქა-

გიორგი ჟურული ოჯახთან ერთად პარიზში ცხოვრობდა. მას ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ემიგრაციაში მცხოვრებ ქართველ მოღვაწეებთან, მათ შორის: გრიგოლ რობაქიძესთან, გრიგოლ დიასამიძესთან, მიხაკო წერეთელთან, თამარ და აკაკი პაპაევებთან, მიხეილ ყაუხჩიშვილთან. გიორგი ჟურულის მიერ პაპაევებისადმი მიწერილი წერილებიდან ირკვევა, რომ მისთვის წიგნები გაუგზავნია ევროპაში აღიარებულ ქართველ მწერალს გრიგოლ რობაქიძეს. გერმანიაში მცხოვრებ მიხეილ ყაუხჩიშვილს, რომელიც კარლსრუეს უნივერსიტეტში მოღვაწეობდა დახმარება გაუწევია გიორგი ჟურულის ვაჟისთვის კონსტანტინე (კოტე) ჟურულისთვის.²³³

ემიგრაციაში მყოფი გიორგი ჟურული ხელმოკლედ ცხოვრობდა. როგორც თამარ და აკაკი პაპაევებისადმი გაგზავნილ ერთ-ერთი წერილიდან ირკვევა, იგი ტრეტიაკოვის გალერეის ფოტოალბომის გაყიდვას აპირებდა.²³⁴ უცხოეთში გადახვეწილი ქართველი მოღვაწისადმი განსაკუთრებულ რელიკვიას წარმოადგენდა დედისული რვეული, რომელსაც იგი სათუთად ინახავდა. მისი ოჯახის არცთუ სახარბიელო მდგომარეობას კიდევ უფრო ართულებდა ერთ-ერთი ვაჟის-დურმიშხანის ავადმყოფობა, რომელიც ხანგძლივად მკურნალობდა.

საფრანგეთში მყოფ პირველი რესპუბლიკის მთავრობის წევრებსა და მათთან ერთად ემიგრაციაში წასულ ქართული საზოგადოების თვალსაჩინო წარმომადგენლებს შორის რიგ საკითხებზე უთანხმოება არსებობდა. 1941 წლის მარტის დასაწყისში საქართველოს მთავრობის მეთაური ნოე ჟორდანიას შეეცადა დაპირისპირებული მხარეები საერთო თათბირზე შეხვედრებინა. თუმცა როგორც აღმოჩნდა, ეს შეხვედრა მხოლოდ ერთი პოლიტიკური ჯგუფის ინტერესებიდან გამომდინარე ჩატარდა, რასაც ქართველ პოლიტიკურ მოღვაწეთა ზოგიერთი წარმომადგენლის მხრიდან მწვავე პროტესტი მოჰყვა. თათბირის ორგანიზატორების ნოე ჟორდანიას და ექვთიმე თაყაიშვილის მიმართ სპ. კელიამ, ი. ხოჭოლაყამ, იოს. გობეჩიამ, გიორგი კერესელიძემ, სვიმონ ციციშვილმა, აპოლონ კობახიძემ, ელ. პატარიძემ მიმართვა გაავრცელეს. როგორც აღნიშნული წერილიდან ირკვევა, საფრანგეთში მცხოვრები დაქსაქსული ემიგრაცია 2 მარტის შეხვედრას დიდი იმედით ელოდა. მათ ეგონათ, რომ ვიწრო პარტიული დაპირისპირება გვერდზე გადაიდებოდა და მთავარი საზრუნავი უიმედობასა და მძიმე პოლიტიკურ სიტუაციაში ჩავარდნილ სამშობლოზე ფიქრი გახდებოდა, მაგრამ როგორც ჩანს, ამ თათბირმა ქართველ მოღვაწეთა დიდ ნაწილს იმედები გაუცრუა. მიმართვაში ვკითხულობთ: „ჩვენ მას (საუბარია 2 მარტის შეხვედრაზე-გ.ს.) დიდის იმედით მივეგებეთ. ემიგრანტობის ოცი წლის სიგრძეზე, პირველი შემთხვევა იყო, როდესაც ჩვენი ორი ყოფილი უმაღ-

რთველო”, № 116, პარიზი, 1934; წერილის გაგრძელება იხ. “დამოუკიდებელი საქართველო”, № 117, 1935; № 120, 1935; № 121, 1936.

233 დანართი № 18.

234 იქვე.

ლესი ეროვნული ორგანოს – მთავრობისა და დამფუძნებელი კრების – წარმომადგენლებმა საჭიროდ სცნეს დაეძახნათ, საქართველოს ბედის საკითხებზე მოსალაპარაკებლად, ძველი პოლიტიკური კადრის გარეშე მდგომ ქართველებისათვისაც. ჩვენ ეს უჩვეულო მოვლენა, სრულიად ბუნებრივად, მივიჩნიეთ, როგორც ღრმა სულიერი გარდაქმნის შედეგი იმ წრეებისა, რომლებიც დღემდე აქ, ემიგრაციაში, ქართულ სახელსა და ქართულ საქმეს დაჩემებით და სხვებთან გაუზიარებლად, ჯგუფურად ისაკუთრებდნენ... ჩვენ ასე გავიგეთ თქვენი თაოსნობა, ასე განვმარტეთ ჩენი მიწვევის აზრიცა და ამიტომ დიდის იმედითა და აზრთა სიცხოვლით მივეტანეთ ორ მარტის თათბირს. მაგრამ ვაგლახ! იმან რაც ამ თათბირზე ვნახეთ და მოვისმინეთ, მიწასთან გაასწორა ჩვენი განმარტებაცა და ჩვენი სამართლიანი მოლოდინიც და სხდომიდგან ყველანი უიმედოდ გამოგვისტუმრა. ჩვენი თაოსნობაც სულ სხვა განზრახვად მოგვაჩვენა. პირველივე წუთიდან გამოირკვა, რომ მთელი სხდომა საეჭვო სისწრაფის ტერორის ქვეშ უნდა ჩატარებულიყო... იქნებ თქვენ თავიც გქონდათ მოზებრებული ამ საგნის შესახებ ხშირი ბჭობითა და ყველაფერი წინასწარ გქონდათ მოფიქრებული. მაგრამ ჩვენ? ჩვენ ხომ პირველად ვიყავით თქვენთან შეკრებილი საქართველოს სეგბედზე სათათბიროდ ამ კაცობრიობის ისტორიის საბედისწერო წუთებში. და ყველაფერი, როგორც თვით საგნის სიმაღლე და სიღიადე, ისე დღევანდელი საერთაშორისო მდგომარეობის ტრადიკული შინაარსი ნუთუ იმას არ გვაგალებდა, რომ მთელი ჩვენი გულისყური და გონების ძალა ამ საკითხის ფრთხილს, აუჩქარებელსა და ამომწურავ გარჩევას მისძღვნოდა? კრების სისწრაფით წაყვანის ძალადობამ კი ეს ჩვენთვის შეუძლებელი გახადა და მთელს თქვენ მიერ წამოწყებულ საქმეს ერთბაშად ფასი დაეკარგა ამრიგად ჩვენ მოვტყუვდით... ჩვენ გვეგონა, რომ თქვენ ეროვნული გასაჭირიდან გამოსავლის გზებს ეძებდით და მოგვიწოდებდით, რომ ყველანი მოგშველდებით... ჩვენ კი დავინახეთ, რომ თათბირზე უფრო ჯგუფური კრიზისიდგან გამოსვლის ძებნა იყო და დამსწრენიც ამისთვის ვიყავით გამოყენებული. დავინახეთ ძველი სულისკვეთება, ძველი ხერხი და მეთოდი, მთელი ის ინვენტარი წყვეული ემიგრანტული „პოლიტიკური მოღვაწეობისა“, რომელიც ეს ოცი წელია ჰლუპავს ქართულ საქმეს და ამცირებს საქართველოს ღირსებას. ეს არ არის ქართული საქმე. მსგავსი მოქმედება თუ ქვეყნისთვის ყოველთვის მავნებელია და არასოდეს გასამართლებელი, დღევანდელს საშინაო და საგარეო პირობებში იგი ეროვნული მოვალეობის დაღატაა. ასეთი საქმის მონაწილეად ჩვენ ვერ გავხდებით და ამიტომ ვერც „ეროვნულ საბჭოს“ წევრად დავრჩებით. ზოგმა ჩვენგანმა ეს აზრი სიტყვიერად თუ წერილობით უკვე მოგახსენათ. დღეს კი ჩვენ ყველანი მათთან ერთად გაცნობებთ ჩვენს საერთო დაფასებას. ეს დაფასება მკაცრად უარყოფითია და სხვანაირად ვერც იქნებოდა, რაკი იგი გამოსულია წმინდა ეროვნული საფუძვლებიდან. დრო და საგანი მოითხოვს, რომ ჩვენი აზრი პირდაპირ და გულახდით ვსთქვათ. ეს ჩვენი მოვალეობაა ქვეყნის

წინაშე, ისე როგორც თქვენი მოვალეობაა დიდხანს არ შეიკვიანოთ ამ ყაღბ პოზიციაზე, ვინაიდან იგი, როგორც ჯგუფური ბატონობის იარაღი, სათავეა მთელი ქართული საქმის დამღუპველ მოვლენებისა...” ამ შეხვედრას არ დასწრებია, თუმცა მიმართვის ავტორების პათოსს სრულიად იზიარებდა გიორგი შურული. იგი წერდა: “როგორც არ დამსწრე 2 მარტის კრებისას ვერ შევალ მისი ჩატარების ფართო კრიტიკაში, მხოლოდ გულისტკივილით ვხედავ, რომ მოზრდილი ნაწილი კრებისა უკმაყოფილოა მისი შედეგებით, რაც უთუოდ შეუშლის ხელს ნამდვილ გაერთებას. ამიტომ ვიზიარებ აქ გამოთქმულ აზრს, რომ შეთანხმებისათვის უნდა იყოს მიღებული საჭირო ზომები.”²³⁵ გიორგი შურული 1951 წლის 9 სექტემბერს (სხვა ცნობით 12 სექტემბერს) გარდაიცვალა²³⁶. დაკრძალულია ლევილის სასაფლაოზე მეუღლესთან, ელენე მუსხელიშვილ-შურულთან (1879-1974 წ.წ.) ერთად.*

გ. შურულის გარდაცვალების და დაკრძალვის შესახებ განცხადება გაავრცელა შურნალმა: “ბედი ქართლისა”. განცხადების თანახმად, ლევილის სასაფლაოზე გამოჩენილ საზოგადო მოღვაწესთან გამოსათხოვარი სიტყვები წარმოუქვამთ ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველებს: კონსტანტინე კანდელაკს, ქართველთა სათვისტომოს თავმჯდომარეს შალვა აბდუშელიშვილს და მიხეილ ჩუბინიძეს. “ბედი ქართლისა” იუწყებოდა, რომ მომდევნო ნომერში გიორგი შურულისადმი მიძღვნილი ნეკროლოგი დაიბეჭდებოდა.²³⁷ გიორგი შურულისადმი მიძღვნილი სამგლოვიარო წერილი გამოქვეყნდა შურნალში: “ჩვენი დროშა”, სადაც ვკითხულობთ: “გიორგი შურულს, აღჭურვილს ფართო რუსულ და ევროპიულ განათლებით, თბილისის მაღალ საზოგადოებაში კარ-

235 მასალები სპირიდონ კედიას პირადი არქივიდან, შესავალი წერილი, შენიშვნები და კომენტარები დაურთო ოთარ ჯანელიძემ, თბ., 2007, გვ. 191-194.

236 გ. შარაძე, ქართული ემიგრანტული შურნალისტიკის ისტორია, ტ. V, გვ. 51.

* გიორგი შურულის ბიოგრაფიული ცნობები მოყვანილია პროფ. ო. ჯანელიძის ნაშრომიდან: გიორგი შურული, ის. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა (1918-1921), ენციკლოპედია-ლექსიკონი, თბ., 2018, გვ. 323; გ. სოსიაშვილი, დამოუკიდებელი საქართველოს პირველი ფინანსთა მინისტრის გიორგი შურულის ოჯახი და სოფელი არბო, შურნ. “ისტორიანი”, № 5(113), 2020, გვ. 41-49.

როგორც ზემოთ არის მითითებული გიორგი შურულის თანამეცხედრე იყო ელენე მუსხელიშვილი-შურულისა. სავარაუდოდ გიორგი შურულის მეუღლე იხსენიება 1901 წელს გაზ. “ცნობის ფურცელში” გამოქვეყნებულ კორესპონდენციაში, რომლის მიხედვით ელენე მუსხელიშვილმა (გვარი ასეთი ფორმით არის მოხსენიებული) თბილისის წმინდა ნინოს სასწავლებლის დასრულების შემდეგ “შინაური მასწავლებლის ხარისხი” მოიპოვა. “ცნობის ფურცელი”, 1901, № 1491, გვ. 1. ელენე გიორგის ასული მუსხელიშვილი-შურულისა იხსენიება გიორგი შურულის დისშვილის, 1918 წელს შამქორში უდროოდ დაღუპული ნიკოლოზ მაქარაშვილის ნეკროლოგში, რომელიც 1918 წელს არის გამოქვეყნებული გაზ. “ერთობას” ფურცლებზე. გიორგი შურულის მეუღლის ელენეს სახელზე 1918 წლის დოკუმენტის მიხედვით, სოფელ არბოში მიწის ნაკვეთი იყო რეგისტრირებული. ის. დანართი № 16.

237 “ბედი ქართლისა”, №10, სექტემბერი, პარიზი, 1951, გვ. 32.

გად მიღებულს, ბრწყინვალე კარიერა მოელოდა თავის დროზე რუსის სახელმწიფოს სამსახურში; მაგრამ ჩინოვნიკის ნივთიერად უზრუნველყოფილს და დამშვიდებულ ცხოვრებას, მან ამჯობინა ქართველ საზოგადო მოღვაწის ეკლიანი გზა და მოუსვენარი ცხოვრება... საქართველოს დამოუკიდებლობა რომ გამოაცხადეს, გ. ჟურულმა აქაც ამჯობინა დაწინარებულ ცხოვრებას და უპასუხისმგებლო კრიტიკოსის როლში დარჩენას, მეტად მძიმე მოვალეობის ხელში აღება, ქვეყნის მეტად საპასუხისმგებო და უმაღურ სამსახურის სათავეში ჩადგომა: განსვენებული იყო დამოუკიდებელი საქართველოს პირველი მთავრობის ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის მინისტრი. საპარლამენტო წრეებში, კოალიციურ მთავრობაში, მეზობლებთან და უცხოელებთან მოლაპარაკებაში, თავის გამოცდილებით და უდიდეს ლოიალობით იგი მუდამ საყოველთაო ნდობას და პატივისცემას იმსახურებდა. დამფუძნებელი კრების მოწვევის შემდეგ გ. ჟურული ჭიათურის შავი ქვის მრეწველთა საბჭოს ხელმძღვანელობდა; აქ მოუსწრო მას ოკუპაციამ და ოკუპანტებმა მოინდომეს მისი ცოდნის და გამოცდილების ამ საქმეში გამოყენება; მაგრამ განსვენებულმა ახლაც ნივთიერად უზრუნველყოფილ ადგილზე ხელი აიღო, უცხოეთში დარჩა და ქართველ პოლიტიკურ ემიგრაციის მწარე ხვედრი გაიზიარა... ჩვენ, მთელ ქართველ საზოგადოებასთან ერთად, დრმა პატივისცემით მოვიგონებთ გიორგი ჟურულს, როგორც დიდს კულტურულ ქართველს, ლოიალურ პოლიტიკურ მოღვაწეს და თანამებრძოლს საქართველოს უდიდეს საპასუხისმგებო ხანაში.²³⁸ 1952 წლის თებერვალში ემიგრაციაში გარდაცვლილ მოღვაწეებს ვახტანგ ღამბაშიძეს და გიორგი ჟურულს მოგონება მიუძღვნა ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის პერიოდულმა გამოცემამ - “ივერია”: “1951 წელი, ჩვენი საუკუნის მეორე ნახევრის დასაწყისი, საბედისწერო აღმოჩნდა ქართული ემიგრაციის მოხუცთა და ხანშიშესულთათვის. მრავალთა შორის, ღვთის ნებით გარდაიცვალენ, ერისა და ისტორიის წინაშე ფრიად დამსახურებულნი, ქართველთათვის ძვირფასნი და საყვარელნი, ექიმი ვახ. ღამბაშიძე და გიორგი ჟურული. ეს ორი ღირსეული ქართველი, ეკუთვნოდნენ მესამოციანთა და მეოთხმოციანთა წლების დიდ ეროვნულ-პოლიტიკურ მოღვაწეთა იმ დასს, რომელმაც ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით, უდიდესი ეროვნული შეგნებით, სიყვარულით, დაუმრეტელი ენერჯით და ძლიერი ნებისყოფით გამოადვიდა-გააცოცხლა და ფეხზე დააყენა, ქართული ეროვნული ცხოვრების მიძინებული და მიმკვდარი ყოველი დარგი, სულიერი თუ მატერიალური. მათ ხშირად და ხანგძლივით ბევრი საპასუხისმგებლო და საპატიო თანამდებობა ეჭირათ საქართველოში თუ ემიგრაციაში და მათი კეთილი ცხოვრების დასასრულამდე შესაფერისად ემსახურებოდნენ მათ საყვარელ ქვეყანასა და ერს. მათი სახით ემიგრაციამ დაჰკარგა იმ დიდი ეროვნულ მოღვაწეთა დასის უკანასკნელნი წარმომადგენელნი. თანაგრძნობას

238 “ჩვენი დროშა”, პარიზი, სექტემბერი, №10, 1951, გვ. 43-44; გ. შარაძე, ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, ტ. V, გვ. 52.

უცხადებთ მათი ოჯახის წევრებს და ქართულ საზოგადოებას. მუხლს ვიდრეკთ და სამშობლოს ზეცას ვავედრებთ მათ სულს.”²³⁹ გიორგი ჟურულს და ელენე მუსხელიშიელს ორი ვაჟი დარჩათ-კონსტანტინე და დურმიშხან ჟურულები. მათ საქართველოსთან კავშირი არ გაუწყვეტიათ. მას ადასტურებს კონსტანტინეს მიერ მამიდის-ნინო ჟურულის და მამიდაშიელის-ირინა მაქარაშიელის სახელზე ჰააგიდან 1925 წელს გამოგზავნილი წერილი. იგი დიდ ემოციას გამოხატავდა მშობლიური სოფლის არბოს მონატრების გამო და საქართველოში მცხოვრებ ოჯახის წევრებს ფოტოსურათების გაგზავნას თხოვდა.²⁴⁰ კონსტანტინე 1947 წელს გარდაიცვალა, მას მემკვიდრე არ დარჩენია.²⁴¹

სამშობლოსთან კავშირი არ გაუწყვეტია გიორგი ჟურულის მეორე ვაჟს-დურმიშხანსაც. მას სუსტი ჯანმრთელობა ჰქონდა და რამდენიმე ოპერაცია გადაიტანა. 1934 წელს დურმიშხანმა მამიდაშიელს – ირინა მაქარაშიელს წერილი საფრანგეთის ერთ-ერთი სანატორიუმიდან გამოუგზავნა. როგორც წერილიდან ირკვევა, პაპის მოსახელე დურმიშხანი მშობლიურ ქვეყანაზე უზომოდ იყო შეყვარებული. საქართველოდან ირინა მაქარაშიელს ბიძაშიელისათვის საჩუქრად გაუგზავნია მიხეილ ჯავახიშიელის რომანი “არსენა მარაბდელი”.²⁴² გიორგი ჟურულის ვაჟის-დურმიშხანის ჯანმრთელობის მდგომარეობა მკურნალობის მიუხედავად არ იცვლებოდა. იგი ხანგძლივ რეაბილიტაციას საჭიროებდა და სანატორიუმში უძრავად იწვა. შვილის ჯანმრთელობის შერყევას გიორგი ჟურული ძალიან განიცდიდა, რასაც ადასტურებს მისი ერთ-ერთი წერილი, რომელიც გერმანიაში მცხოვრებ თამარ და აკაკი პაპაევებს გაუგზავნა. სწორედ აქედან ირკვევა, რომ მკურნალობის დროს დურმიშხანს საქართველოს ისტორია კარგად შეუსწავლია და ფრანგულ ენაზე მშობლიური ქვეყნის წარსულის შესახებ წიგნიც შეუდგენია. ამის შესახებ გიორგი ჟურულის წერილში ვკითხულობთ: “რობაქიძესთან* ცოტა პირშავად დავრჩი, რადგან პასუხი და მადლობა ვერ გავეუგზავნე იმ წიგნისათვის, რომელიც გამომიგზავნა... ვერ მივწერე, რადგან სწორედ იმ დროს ხელმეორედ ავად გამიხდა ჩემი დურმიშხანი და აღარა მიხაროდა რა. ისევ იმ სანატორიაშია, სადაც მომავალ 1939 წლის იანვრამდე უნდა იწვეს. ივნისში ოპერაციას გაუკეთებენ და ამისთვის ამზადებენ წარმოდგინეთ, 45 წელიწადი უხდება უძრავად წოლა. საქართველოს ისტორიის შესწავლამ გაიტაცა და მრავალი მასალები წაიღო თან. ახლა მწერს, რომ ფრანგულად უკვე შეადგინა “Historie de Georgien.” ზოგი წამაკითხა და ვფიქრობ, კარგის ენით არის დაწერილი.”²⁴³

239 “ივერია”, № 4, თებერვალი, პარიზი, 1952, გვ. 44-45.

240 დანართი № 20.

241 ლ. თელია, ყველა გზა სამშობლოსკენ მოდის, გაზ. “სამშობლო”, № 3(25)833, აპრილი, 1998, გვ. 2.

242 დანართი № 20.

* იგულისხმება დიდი ქართველი მწერალი გრიგოლ რობაქიძე (1880-1962 წ.წ.)

243 დანართი № 18; ლ. თელია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 2.

დურმიშხან ჟურული ხანგძლივი ავადმყოფობის შემდეგ 1987 წელს გარდაიცვალა. დურმიშხან ჟურულს ცოლად ჰყავდა პუგეტე (1916-2003 წ.წ.) რომელთანაც ქალიშვილი ქეთრინი შეეძინა (1948 წ.) ბებიის (ქეთევან ნამორაძე-ჟურულისა) მოსახელე ქეთრინი ცოლად გაჰყვა პატრიკ დესბოს (დაბ. 1947 წ.)* კეტრინს და პატრიკს ორი ვაჟი ჰყავთ სედრიკი (დაბ. 1974 წ.) და ლუი (დაბ. 1977 წ.) სედრიკი პირველ ქორწინებაში იმყოფებოდა ლაურასთან (დაბ. 1974 წ.) რომელთანაც ორი შვილი შეეძინა: ვალენტინი და ტიმოთი. ხოლო მისი მეორე მეუღლეა ჰელენი (დაბ. 1981 წ.) რომელთანაც სედრიკს ერთი ვაჟი, 2019 წელს დაბადებული კლემენტი ჰყავს. სედრიკის ძმა-ლუი (დაბად. 1977 წ.) დაქორწინებულია აუდრეიზე (დაბ. 1982 წ.) მათ ოთხი შვილი ჰყავთ: ლოგანი, მანონი, ნათანი და თეა. სედრიკმა ისტორიის პროფესია აირჩია. მან სორბონას უნივერსიტეტი დაასრულა. გასული საუკუნის 90-იანი წლების ბოლოს სედრიკ დესბომ მშობლებთან ერთად საქართველოში იმოგზაურა, მიინახულა ჟურულების მშობლიური სოფელი არბოც. ფოტოზე აღბეჭდა დანგრევის პირას არსებული ისტორიული სახლი, სადაც ჟურულების და მაქარაშვილების ოჯახები ცხოვრობდნენ. სედრიკს სურვილი აქვს თავისი დიდი პაპის-სამშობლოზე უზომოდ შეყვარებული ქართველი მოღვაწის გიორგი ჟურულის არქივი შეისწავლოს და დამოუკიდებელი საქართველოს პირველი რესპუბლიკის ისტორიის უცნობი ფურცლები გააცოცხლოს.²⁴⁴

საფრანგეთში მცხოვრებ სედრიკ დესბოს რამდენჯერმე დავეკონტაქტეთ. მას ძალზე გაუხარდა, როდესაც შეიტყო ჟურულებისა და მაქარაშვილების ოჯახების ისტორიით ჩვენი დაინტერესების შესახებ. მოგვაწოდა საოჯახო ალბომში დაცული რამდენიმე ფოტო და ჟურულების გვარის გენეალოგია. ჩვენი ურთიერთობა, ვფიქრობთ, კიდევ უფრო მჭიდრო ხასიათს შეიძენს და გიორგი ჟურულის (ასევე მისი ოჯახის წევრების) ცხოვრებაზე და მოღვაწეობაზე შესახებ გაცილებით მეტი დაიწერება.

* აღსანიშნავია, რომ დურმიშხან ჟურულს უცნობ ქალთან ვაჟიც ჰყავდა - მიხეილი (მიშელი) (1927-2019 წ.წ.), რომელიც ხუთი შვილის (მარი, ვენსანი, ქრისტოფი, სელინი და ედუარდი) მამა იყო.

244 ლ. თელია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 2.

საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის წევრები (მარცხნიდან) - შალვა ალექსი-მესხიშვილი, ნოე რამიშვილი, ნოე ჟორდანია, გიორგი ლასხიშვილი, გიორგი ჟურული - 1918 წლის ზაფხული (საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის არქივი).

Members of the Government of the Republic of Georgia (from left) -Shalva Aleks-i-Meskhisvili, Noe Ramishvili, Noe Jordania, Giorgi Laskhisvili, Giorgi Juruli - Summer of 1918 (Archives of the National Library of Georgia);

შუა რიგში მარჯვნიდან პირველი: გიორგი ჟურული; შუა რიგში მარცხნიდან პირველი: ნინო ჟურული; ნინოს გვერდით (მარცხნივ) ირინა მაკარაშვილი (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

First from the right in the middle row: Giorgi Juruli; First in the middle from the left: Nino Juruli; Next to Nino (left) Irina Makarashvili (Georgian Art Palace – Culture History Museum).

გიორგი ჟურული და კ. ჩილინდრიანი ხანდაზმულობის ასაკში (საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

G. Juruli and K. Chilidriani at an elderly age (Georgian Art Palace – Culture History Museum).

გიორგი ჟურული ოჯახის წევრებთან ერთად:
 1. გიორგი ჟურულის და ნინო ჟურული;
 2. უცნობია; 3. უცნობია; 4. გიორგი ჟურული;
 5. მარიამ მუსხელიშვილი-შარლემანისა (გიორგი ჟურულის მეუღლის - ელენე მუსხელიშვილის და - მხატვარ იოსებ შარლემანის მეუღლე;
 6. დურმიშხან ჟურული (გიორგი ჟურულის ვაჟი);
 7. ირინა მაქარაშვილი; 8. უცნობია;
 9. მიხეილ მაქარაშვილი; 10. კონსტანტინე ჟურული (გიორგი ჟურულის ვაჟი).
 (ლელა მაქარაშვილის ფოტო-კოლექცია).

Giorgi Juruli with family members:
 1. Giorgi Juruli and Nino Juruli;
 2. Unknown; 3. Unknown; 4. George Juruli;
 5. Mariam Muskhelishvili-Charlemagne (Giorgi Juruli's wife - Elene Muskhelishvili and - Wife of artist Joseph Charlemagne;
 6. Durmishkhan Juruli (son of Giorgi Juruli);
 7. Irina Makarashvili; 8. Unknown;
 9. Mikheil Makarashvili; 10. Constantine Juruli (son of George Juruli).
 (Lela Makarashvili photo-collection).

An journal "La Patrie"

გიორგი ჟურულის შვილიშვილი დიდი ბების მოსახელე ქეთრინი, სტუმრად საქართველოში (გამომცემლობა "სამშობლო" - 1998 წ.).

Giorgi Juruli's granddaughter Catherine during her visit in Georgia (Editorial office of "Samshoblo" 1998);

პირველი რიგი: (მარჯვნიდან პირველი გიორგი მაქარაშვილი (მიხეილის ვაჟი), მეორე - გიორგი ჟურულის მეუღლე ელენე მუსხელიშვილი, მეორე რიგში გიორგი ჟურული, მიხეილ მაქარაშვილი და ინეს მაქარაშვილი (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

First row: (from right The first was Giorgi Makarashvili (Son of Mikheil), the second - Wife of Giorgi Juruli Elene Muskhelishvili, second Giorgi Juruli in the queue, Mikheil Makarashvili and Ines Makarashvili (Georgian Palace of Arts - Museum of Cultural History).

გიორგი ჟურული მეუღლესთან და შვილებთან ერთად (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Giorgi Juruli with his wife and children (Georgian Palace of Arts - Museum of Cultural History).

გიორგი ჟურული და მისი მეუღლე ელენე მუსხელიშვილი (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Giorgi Juruli with his wife Elene Muskhelishvili (Georgian Palace of Arts - Museum of Cultural History).

გიორგი ჟურული

Giorgi Juruli

გიორგი ჟურული საქართველოს სახელმწიფო ბანკის დამფუძნებლებლებთან ერთად 1920 წ.

Giorgi Juruli alongside the founders of the National Bank of Georgia, 1920.

ქ. შაბაძე
 5. X. 37

გოგოვ მიყვარებო დედა აბოა!
 ყოველი დედა ძეგლი მჭირსა ჩემსადა.
 აქვს ნებისა ყველაფერსა მომეცემა ყოველად
 ხომცა და, აქა ის ყველა, ვისაც ვინაშენც ვსთავ
 ვა ვსთავებ. დედაც მინახს, რომ ჩემთვის
 ასედა ამ მსახურს მიწახს და მოეწყობება
 ხვს მხარედაცოცხალი მისწავლავს ყველაფერსა
 ყველა ქმნისა ის მისი რომ ჩემთვისაა
 ვსთავ ვსთავებო და ის ქმნის, ხვს მინახს
 მინახსადაც და მის სურვილს.
 ძეგლი ყოველდღე სურვილსა ჩემსა და მისა

გიორგი ჟურულის წერილი
 თამარ პაპავასადმი
 (საქართველოს ხელნაწერთა
 ეროვნული ცენტრი).

Giorgi Juruli's letter to tamar Papava (Geor-
 gian Palace of Arts - Museum of Cultural
 History).

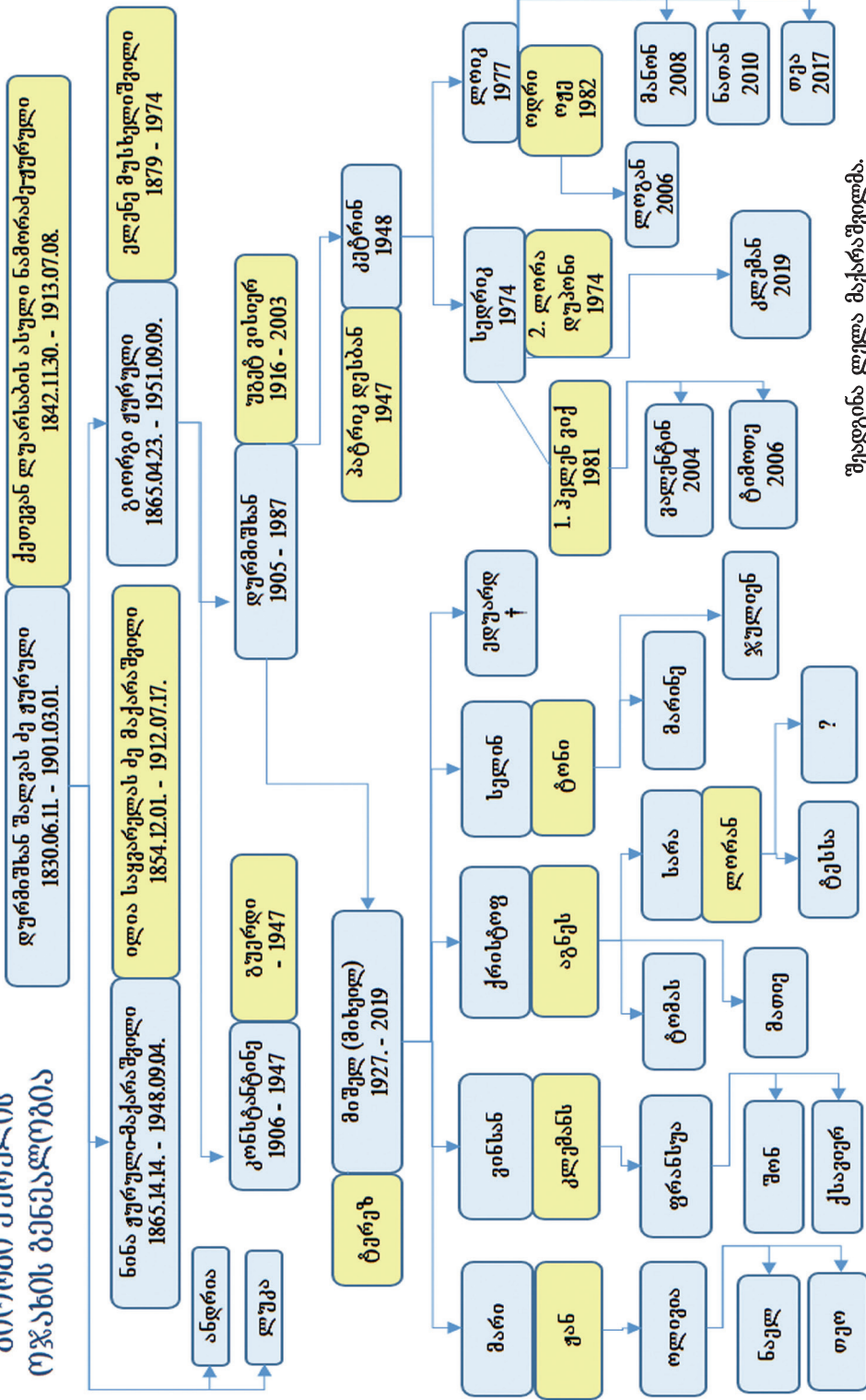
გ. ჟურული ნ. აკაკი პაპაძეს
 3, rue Lacroix prolongée 29. 12. 37
 Paris XVe
 ძეგლითა და მისი მისწავლა

აბოა და დედა!
 ჩემს ყველაფერს ვინახავს და მისთვის
 მისთვისადაც, ხვს მინახს, აქა ის ყველა, ვისაც
 ვინაშენც ვსთავ ვსთავებ. დედაც მინახს, რომ
 ჩემთვის ასედა ამ მსახურს მიწახს და მოეწყობება
 ხვს მხარედაცოცხალი მისწავლავს ყველაფერსა
 ყველა ქმნისა ის მისი რომ ჩემთვისაა
 ვსთავ ვსთავებო და ის ქმნის, ხვს მინახს
 მინახსადაც და მის სურვილს.
 ძეგლი ყოველდღე სურვილსა ჩემსა და მისა

გიორგი ჟურულის წერილი
 თამარ და აკაკი პაპაშვილისადმი
 (საქართველოს ხელნაწერთა
 ეროვნული ცენტრი).

Giorgi Juruli's letter to tamar and Akaki Pa-
 pava's (Georgian Palace of Arts - Museum of
 Cultural History).

ბიოგრაფიული ოჯახის ბენეალოგია

შეადგინა ლელა მაკარაშვილმა.

ბენარლი ილია მაქარაშვილი და სოფელი არბო

XIX საუკუნის II ნახევარში სოფელ არბოში მცხოვრები დურმიშხან ქურულის²⁴⁵ ქალიშვილის – ნინოს მეუღლე იყო ცნობილი სამხედრო მოღვაწე – გენერალი ილია საყვარელას ძე მაქარაშვილი. მაქარაშვილები რაჭის ერთ-ერთ ისტორიულ სოფელში - ღარში ცხოვრობდნენ. ილია მაქარაშვილის მამა საყვარელა დავითის ძე მაქარაშვილი 1843 წლით დათარიღებულ ღარის მთავარანგელოზის ეკლესიის აღსარების მთქმელ მორწმუნეთა ნუსხაში იხსენიება. საყვარელა მაქარაშვილს ორი ძმა ჰყავდა - დარისპანი და ვახუშტი. იგი ორჯერ იყო დაქორწინებული. პირველ ქორწინებაში იმყოფებოდა ბარბარე ბუჭას ასულთან (საეკლესიო ჩანაწერებში მისი გვარი არ ჩანს, თუმცა როგორც ირკვევა, იგი ჯაფარიძის ქალი იყო). ბარბარესთან საყვარელა მაქარაშვილს ხუთი ვაჟი შეეძინა: დავითი, იოანე, ლუარსაბი (ლუარსაბი 1898 წელს ონში სხვა თანამოაზრებთან ერთად ახლად დაარსებული ერეკლე II ფონდის შემომწირველად იხსენიება <https://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/article/32095>) კონსტანტინე და ილია. საყვარელას მეორე თანამეცხედრე ეკა ზურაბის ასული იყო (საეკლესიო წიგნში არც მისი გვარია ცნობილი), რომელთანაც 1876 წლის 29 ივლისს, ქალიშვილი თეოდოსია შეეძინა. ღარის მთავარანგელოზის ეკლესიის ჩანაწერის მიხედვით, ილია მაქარაშვილი 1854 წლის 1 ნოემბერს დაიბადა.* იგი 1854 წლის 23 ნოემბერს მოუნათლავთ. ახალშობილის ნათლია დაბა ონში მცხ. აზნაური ლუარსაბ დავითის ძე ჯაფარიძე იყო. ნათლისღება მღვდელმა იოვანე მაქარაშვილმა აღასრულა. ილიას მამა საყვარელა 1897 წლის 21 დეკემბერს 86 წლის ასაკში გარდაიცვალა. წესი აუგო მღვდელმა გრიგოლ ნანუკაშვილმა მედავითნე გიორგი მეტრეველთან ერთად.²⁴⁶ ილია მაქარაშვილის საფრანგეთში მცხოვრები უმცროსი ვაჟი მიხეილ მაქარაშვილი თავის მოგონებაში საყვარელა მაქარაშვილის შესახებ განსხვავებულ ინფორმაციას გვაწვდის. როგორც მოგონების ავტორი აღნიშნავს, 1791 წელს დაბადებულ საყვარელა მაქარაშვილს მონაწილეობა მიუღია 1812 წლის ომში ნაპოლეონის წინააღმდეგ. მისივე გადმოცემით, იგი მამაცობისთვის მედლითაც

* ერთ-ერთ რუსულ დოკუმენტში, რომელიც ილია მაქარაშვილის სამხედრო კარიერის შესახებ ვრცელ ინფორმაციას გვაწვდის, მისი დაბადების თარიღად 1 დეკემბერია იყო მითითებული. დანართი № 13.

245 იხ. გ. სოსიაშვილი, ქურულთა საგვარეულოს ისტორიიდან, კრებ. ელ-დარ მამისთვალისწილი-80, 2019, გვ. 199-206; გ. სოსიაშვილი, სოფელ არბოს ისტორიიდან, მასალები საქართველოს სოფლების ისტორიისათვის, ტ. I, გვ. 131-134.

246 ქუთაისის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი 21, საქმე 24, ფურცელი 39.

დაუჯილდოვებიან.²⁴⁷ * მიხეილ მაქარაშვილის ცნობით, საყვარელას ჯაფარიძის ქალთან სამი ვაჟი და ორი ასული ჰყავდა (როგორც მიუერთიებდით, ღარის საეკლესიო ჩანაწერში განსხვავებული ინფორმაციაა შემონახული).²⁴⁸

მაქარაშვილების გვარის წარმომავლობის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვაწვდის ზემოთ ნახსენები მოგონების ავტორი. იგი თავის შორეულ წინაპრებად თავდგირიძეებს მიიჩნევს: “მაქარაშვილების გვარი თავად თავდგირიძეთა შტოა: ერთ-ერთმა თავდგირიძემ XVII საუკუნეში მოიტაცა მეზობელი თავადის ქალიშვილი; ისინი თურქეთში გაიქცნენ, რადგან ქალის ძმის შურისძიებისა ეშინოდათ. მათმა ერთადერთმა ვაჟმა ოცი წლის ასაკში გადაწყვიტა საქართველოში დაბრუნება. აქ მას საფრთხე ელოდა ბიძების მხრიდან, ამიტომ გადავიდა რაჭაში, საკმაოდ შორს თავისი ოჯახის წევრებისაგან. მამამისს ახალგაზრდობაში მეტსახელად “ქარს” ეძახდნენ სწრაფი სიარულის გამო და მან “მაქარაშვილი” დაირქვა, რაც საბოლოოდ ჩამოყალიბდა, როგორც “მაქარაშვილი”. მამაჩემს ხშირად ურჩევდნენ, რომ დაებრუნებინა თავისი თავადური გვარი-თავდგირიძე, მაგრამ იგი ყოველთვის უარს ამბობდა. მე ვერსად მივაკვლიე ჩვენი გენეალოგიის დასაწყისს, ამიტომ მხოლოდ ჩემს ბებიასა და ბაბუაზე ვიამბობთ.”²⁴⁹

თავდგირიძეებისაგან მაქარაშვილთა საგვარეულოს წარმომავლობის შესახებ ვერაფერს ვიტყვით, რადგან ამ მხრივ რაიმე დოკუმენტური მასალა არ მოიპოვება. ჩვენი აზრით, ეს უფრო მაქარაშვილების გვარში არსებული ლეგენდა იყო. საქართველოში არსებობდა მარქარაშვილების საგვარეულო. აღნიშნული გვარი იხსენიება 1537-1538 წ.წ. დოკუმენტში.²⁵⁰ მარქარაშვილი იხსენიება ასევე 1705 წლის ერთ საბუთშიც, რომლის მიხედვით, დომენტი III კათალიკოსმა წინწყაროელი მარქარაშვილები გაათარხნა.²⁵¹ მარქარაშვილთან ერთად დოკუმენტებში გვხვდება ასევე მაქარაშვილების გვარიც.²⁵²

XVII საუკუნის I ნახევრის დოკუმენტების მიხედვით, მაქარაშვილები საბარათიანოში ცხოვრობდნენ.²⁵³ შესაძლებელია რაჭაში

247 დანართი № 25.

* აღსანიშნავია, რომ 1812 წლის სამამულო ომში მონაწილე ქართველების ჩამონათვალში, მათ შორის, ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფის-გიორგი XII-ის ძის ბაგრატ ბატონიშვილის მიერ შედგენილ ომში მონაწილეთა ნუსხაში საყვარელა მაქარაშვილი არ გვხვდება. ილია მაქარაშვილის მამის ომში მონაწილეობა არც სხვა წყაროებით დასტურდება. ი. ანთელავა, ქართველები 1812 წლის სამამულო ომში, თბ., 1984. ჩვენთვის უცნობია, რომელ დოკუმენტზე დაყრდნობით წერდა მისი შთამომავალი.

248 პ. ნაცვლიშვილი, მაქარაშვილები: არბო, პარიზი, ლიმა...არბო! გაზ. “სამშობლო”, მაისი, 1992, გვ. 6.

249 პ. ნაცვლიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 6; დანართი № 25.

250 ი. ახუაშვილი, ქართული გვარ-სახელები, თბ., 1994, გვ. 434.

251 იქვე, გვ. 434.

252 იქვე, გვ. 424.

253 პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. III, მასალები შეკრიბეს და გამოსაცე-

მცხოვრები გვარი ზემოთ ნახსენებ ერთ-ერთი საგვარეულოდან მომდინარეობდა.*

ილია მაქარაშვილმა სამხედრო განათლება მიიღო ჯერ კიევის ვლადიმირის გიმნაზიაში,²⁵⁴ ** შემდეგ კი პავლოვსკის სასწავლებელში. მონაწილეობდა 1877-1878 წ.წ. რუსეთ-ოსმალეთის ომში. ახალგაზრდა ოფიცერს, სწორედ ამ ომში გამოუვლენია თავისი მხედრული მამაცობა.

ამის შესახებ ილია მაქარაშვილის ცოლის ძმა გიორგი ჟურული წერს: “ართვინ-ბათუმის მხარეთა უთოფოთ ხელში ჩაგდება რუსების მიერ არ მომხდარა უცაბედად და მოულოდნელად. მას თავისი წინასწარი სამზადისი ჰქონდა და სწორედ ამ გარემოებამ გაადვილა იმ ადგილების დაჭერა. ვინაიდან ფსიქოლოგიური სიტუაცია უკვე მომზადებული იყო.

პირველი ეტაპი, რომელმაც ხელი შეუწყო ამ გარემოებას, იყო არტაანის აღება. იმ რუსის ჯარში, რომელიც სამუსულმანო საქართველოს მიმართულებით იბრძოდა, თითქოს განგებ, მრავალი ქართველი მხედარი იყო განწესებული. იქნებ მართლაც განგებ მოიქცა ასე რუსის მთავარსარდლობა. ყოველ შემთხვევაში ეს ფაქტია. ხსენებულ მიმართულებით მომქმედ რუსის ჯარს წილად ხვდა ერთი გადამწყვეტი გამარჯვება. როდესაც მათ ოსმალების მთელი ბანაკი, მრავალი ტყვეებით და დიდძალი ქონებით ხელთ იგდეს. არტაანის აღებასთან ერთად ეს ახალი გამარჯვება გადამწყვეტი შეიქნა სამუსულმანო საქართველოს კარგა დიდი ნაწილის უბრძოლველად შემოერთებისათვის. ამ ბრძოლაში, ყველაზე უფრო მეტად, სამმა ქართველმა ისახელა თავი: პოლკ. მიხეილ ამირეჯიბმა (შემდეგში კორპუსის კომანდირი გახდა); იგი მაშინ “კოლონის” უფროსად იყო და სწორედ მისი სარდლობით მოხდა იქ ოსმალების სრული დამარცხება. ამ გამარჯვებას მამაჩემმა*** თავისი თვალთ უყურა. როდესაც გენერ. კომაროვის შტაბთან ერთად ერთ მაღლობზე იმყოფებოდა... უნდა ითქვას, რომ ამირეჯიბის ეს მარჯვე იერიში საუცხოვოდ იყო მომზადებული არტილერიის მიერ, სადაც ხელმძღვანელი როლი მიეკუთვნა კიდევ ორ ქართველს: პოლკ. დიმ. მუსხელიშვილს (შემდეგში საზოგადო მოღვაწე) და ახალგაზრდა ოფიცერს ილიკო მაქარაშვილს (შემდეგში გენ. ლეიტენანტი) დიმ. მუსხელიშვილმა ოთხი ზარბაზანი ჩააბარა მაქარაშვილს და უბრძანა

მად მოამზადეს ანა ბაქრაძემ, ლევან რატიანმა და გიორგი ოთხმეზურმა, თბ., 2004, გვ. 13.

* აღსანიშნავია, რომ არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში შემორჩენილ ეპიტაფიაზე მოხსენიებულია ილია საყვარელის ძე მაქარაშვილი. როგორც ჩანს მაქარაშვილის “მაქარაშვილად” ქცევა რუსული ენის გავლენის შედეგად მოხდა. ასეთივე ფორმით ამოტვიფრეს გვარი მის უკანანასკნელ განსასვენებელზე. იხ. ქვემოთ.

254 http://cadet.org.ua/uploads/Kj_4.pdf

** აღსანიშნავია, რომ აღნიშნული სასწავლებლის კურსდამთავრებულთაგან რამდენიმე სამხედრო პირი (სოსნოვსკი, გურკოვსკი, კრივცოვი, ვერეინოვი, ბოგავესკი, მანშტეინი), მათ შორის ილია მაქარაშვილი წმინდა გიორგის ორდენის კავალერი გახდა.

*** იგულისხმება დურმიშხან ჟურული.

დაუყოვნებლივ დაეჭირა წინ მდგომი მთა-გორიანი ადგილი, რომელსაც ოსმალები გამუდმებით ზარბაზნებს უშენდნენ. თვითონ კი, დანაშთენი არტილერიით გვერდიდან განაგრძობდა მტრის აწიოკებას. ილ. მაქარაშვილი თავისი ზარბაზნებით ქორივით აფრინდა მაღლობზე და ოსმალებისთვის მოულოდნელად დაიწყო იქიდან მათკენ მარჯვედ სროლა. ოფიციალურ რელაციაში რუსის სარდლობამ აღნიშნა, რომ პროკ. მაქარაშვილმა ოთხი ზარბაზნით ოსმალების ორმოცი ზარბაზანი ჩააჩუმო... ამნაირად ამ გადამწყვეტ დღეს გამარჯვება ხსენებული სამი ქართველის დამსახურება იყო და უეჭველად შეიძლება ითქვას, რომ სამივე, თავისი სამხედრო მოვალეობის აღსრულების დროს მოქმედებდნენ აგრეთვე, როგორც კარგი ქართველი პატრიოტებიც... ილ. მაქარაშვილი მაშინ სრულიად ახალგაზრდა, ოციოდე წლის ოფიცერი ტვილიში გავლით ყოფნის დროს, როდესაც ფრონტზე მიემგზავრებოდა, ერთ-ერთ სამხედრო ექსპერტად იყო მიწვეული იმ მასალის შემდგენად, რომელიც უნდა მოხსენებოდა უაღრესად საიდუმლო წრეს, ქართველ მოწინავე ინტელიგენციის წარმომადგენლებისაგან რომ შესდგებოდა და საიდუმლოდ თათბირობდა: ესარგებლნათ თუა რა ომი, რომ აჯანყება მოეხდინათ და საქართველოს დამოუკიდებლობა აღედგინათ? ეს ამბავი პირადად მაქვს გაგონილი იმ თთბირის ერთი წევრისაგან ნიკო ცხვედაძისაგან.^{255*}

39-საარტილერიო ბრიგადის შტაბსკაპიტანი ილია მაქარაშვილი ოსმალების წინააღმდეგ (დეკემბერი) 1877 წლის 23 ოქტომბერს გამართულ ბრძოლაში გამოჩენილი მამაცობისთვის 1878 წლის 23 დეკემბერს, წმინდა გიორგის მე-4 ხარისხის ორდენით დაჯილდოვდა.²⁵⁶ 1895 წლიდან ილია მაქარაშვილი 1 ბატარეის გრენადერთა საარტილერიო ბრიგადის ხელმძღვანელი იყო, ხოლო 1897 წლიდან 1 ბატარეის კავკასიის გრანადერთა საარტილერიო ბრიგადის მეთაური. 1898 წელს მომავალი გენერალ-კავკასიის 1-ლი სარეზერვო საარტილერიო ბრიგადის დივიზიონის ხელმძღვანელი გახდა. 1902 წელს იგი მე-7 ნაღმტყორცნელ პოლკს ჩაუდგა სათავეში. 1904 წელს ილია მაქარაშვილი 67-ე საარტილერიო ბრიგადას, 1904 წლის ივლისიდან თურქესტანის 2-ე, შემდეგ კი 52-ე საარტილერიო ბრიგადას მეთაურობდა. ილია საყვარელას ძე მაქარაშვილმა 1882 წელს კაპიტნის წოდება მიიღო, 1895 წელს პოდპოლკოვნიკის, 1898 წელს პოლკოვნიკის, 1906 წელს გენერალ-მაიორის, 1910 წლის 15 ოქტომბერს კი მისი სამხედრო კარიერა გენერალ-ლეიტენანტის ჩი-

255 გ. ჟურული, ბათუმ-აჭარის მხარეები (ფურცლები რვეულიდან), გაზ. “დამოუკიდებელი საქართველო”, № 144, პარიზი, 1935, გვ. 5.

* იგულისხმება გამოჩენილი ქართველი პედაგოგი, მწერალი, პუბლიცისტი ნიკო ცხვედაძე (1845-1911 წ.წ.).

256 https://books.google.ge/books?id=4kD5AgAAQBAJ&pg=PA213&lpg=PA213&dq=илия+макарашвили&source=bl&ots=4LD0YHbJKI&sig=ACfU3U2ReCkwws1MHZqd16zOVmpXFHldO-Q&hl=ka&sa=X&ved=2ahUKEwifqa_h85zhAhVOiqQKHbyjAYMQ6AEwBnoECAgQAQ#v=onepage&q=илия%20макарашвили&f=false

ნით დაგვირგვინდა.²⁵⁷ რუსეთის იმპერატორის მიერ იღია მაქარაშვილი დაჯილდოებული იყო მრავალი ორდენით. მათ შორის: წმინდა სტანისლავის (1877), წმინდა გიორგის 4-ე ხარისხის ორდენით (1878), ოქროს იარაღით (1878), წმინდა ვლადიმირის მე-4 ხარისხის ორდენით (1878), წმინდა სტანისლავის მე-2 ხარისხის ორდენით, წმინდა ანას ორდენით (1886), წმინდა ვლადიმირის მე-3 ხარისხის ორდენით (1901).^{258 259}

გენერალი მამის სამხედრო მოღვაწეობის შესახებ მისი უმცროსი ვაჟი მიხეილი წერს: “მამაჩემი ყველაზე უმცროსი იყო. იგი სწავლობდა კი-ევში, კადეტთა ნაწილში – არტილერიის ოფიცერთა სკოლაში. მონაწილეობდა 1877 წელს თურქეთის წინააღმდეგ ომში. იქ გამოჩენილი სიმამაცისათვის ყოყმანის შემდეგ წარადგინეს წმინდა გიორგის ჯვარზე, შემდეგ კი – წმინდა გიორგის ოქროს ხმალზე, მაგრამ არც ერთი არ მიუღია, რადგან... ქართველი იყო. ერთხელ მამას ოთხი ტყვიამურქვევით გაუნადგურებია თურქეთის 50 ტყვიამურქვევი, ხოლო შემდეგ გადარჩენილი თურქები იარაღიანად ტყვედ წაუსხამს. ამის შემდეგ, როგორც იქნა დააჯილდოვეს წმინდა გიორგის ჯვრით. ეს ეპიზოდი შესულია რუსულ ენაზე გამოსულ წიგნში “საქართველოს მატინე”. მამა საკმაოდ გვიან დაქორწინდა, 36 წლის ასაკში, მაგრამ უკვე 31 წლისას გადაწყვეტილი ჰქონდა დედაზე დაქორწინება. დედაჩემი ნინო ჟურული, მამის ოცი წლისა იყო. გათხოვება სულაც არ სდომებია, რადგან ბედნიერად გრძნობდა თავს მშობლებთან-ძალიან მხიარული იყო, ჰყავდა ბევრი მეგობარი და

257 <http://regiment.ru/bio/M/160.htm>; http://www.rusgeneral.ru/general_m.html; Грузинский генералитет (1699-1921) Биографический справочник Составил Мамука Гогитидзе, Киев, 2001, с. 232.

<http://petergen.com/sources/grugener.shtml>; <http://morpolit.milportal.ru/cobexiya-gabriel-oni-byli-geroyami-otechestvennoj-vojny-1812-goda/>

258 http://ria1914.info/index.php?title=Макарашвили_Илья_Сакварелович; Волков С. В. Генералитет Российской империи: Энциклопедический словарь генералов и адмиралов от Петра I до Николая II. — М., 2009. — Т. II (Л—Я). с. 832; *Гизетти А. Л.* Сборник сведений о Георгиевских кавалерах и боевых знаках отличий Кавказских войск / Под. ред. Генерал-майора Потто. — Тифлис, 1901, с. с. 287, 158; с. *Исмаилов Э. Э.* Золотое оружие с надписью «За храбрость». Списки кавалеров 1788-1913. — М., 2007, с. 544; *Шабанов В. М.* Военный орден Святого Великомученика и Победоносца Георгия. Именные списки 1769—1920. (Биобиблиографический справочник). — М., 2004. — С. 351; Списки кавалерам императорского военного ордена Святого великомученика и победоносца Георгия за боевые отличия. 26 ноября 1769 г. — 1 сентября 1880 г. — СПб., Военная типография, 1880, с. 305; Список генералам по старшинству. Составлен по 10 июля 1910 г. — СПб., Военная типография, 1910, с. 867, 37, 99; https://books.google.ge/books?id=kcv_AgAAQBAJ&pg=PA667&lpq=PA667&dq=%D1%81%D0%B0%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BB+%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B8&source=bl&ots=gFflhL5yOM&sig=ACfU3U0la_sNmmlUuDi8Et1Ov8iwoDikPA&hl=en&sa=X&ved=2ahUKUWjNwdqY0K3uAhUOXuYUKHc1LCRAQ6AEwAHoECAUQA#v=onepage&q=%D1%81%D0%B0%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BB%20%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B8&f=false

259 გ. სოსიაშვილი, მაქარაშვილების საგვარეულო და სოფელი არბო, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ისტორიის და არქეოლოგიის ცენტრი, შრომათა კრებული № 20, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2021, გვ. 79-93; გ. სოსიაშვილი, ვინ იყო გენერალი იღია მაქარაშვილი, ჟურნ. “ისტორიანი,” № 1(109), 2020, გვ. 20-23.

არაფერზე არ ფიქრობდა, გართობის გარდა. მხოლოდ ხუთი წლის მერე დაქორწინდა მამა მასზე. დედამ კატეგორიულად მოითხოვა, რომ ჯვარი დაეწერათ არბოს ახალ ეკლესიაში.* რესტავრაციის შემდეგ ამ ეკლესიამ ჩემი მშობლების ჯვრისწერით დაიწყო მოქმედება.²⁶⁰

ვიდრე იღია მაქარაშვილი ნინო დურმიშხანის ასულზე დაქორწინდებოდა, მას დურმიშხანი შურულის ოჯახთან 17 წლის ურთიერთობა ჰქონდა. მომავალმა გენერალმა დურმიშხანს ქალიშვილის ხელი 1891 წელს სთხოვა და იმისათვის, რომ ნინოზე დაქორწინებულიყო, მას საცოლის მშობლებისგან ოფიციალური ნებართვა ესაჭიროებოდა. 1891 წელს იღია მაქარაშვილის მიერ დურმიშხან შურულისადმი გაგზავნილი წერილიდან ირკვევა, რომ შურულების ოჯახში იმ დროისთვის უკვე ღრმად მოხუცებული ილიას მამა საყვარელა მაქარაშვილი მიუწვევიათ.²⁶¹ ოფიციალურ ქორწინებამდე დურმიშხან შურულის ოჯახს და მის სასიძოს-იღია მაქარაშვილს შორის მიწერ-მოწერა გრძელდებოდა. როგორც 1892 წელს ჯელალ-ოღლიდან (სტეფანავანი) დურმიშხან შურულისადმი გაგზავნილ წერილიდან ჩანს, იღია მაქარაშვილი სასიძამროს თხოვნით მეფუტკრეობის შესახებ გარკვეულ ცნობებს აგროვებდა, როგორც ჩანს, დურმიშხანი ამ დარგით იყო დაინტერესებული.²⁶² საცოლის მშობლებს იღია მაქარაშვილი საცხოვრებელ სახლში ცხინვალში მიუწვევიათ, მაგრამ დატვირთული რეჟიმის გამო ილიას შურულებთან სტუმრობა ვერ მოუხერხებია.²⁶³ შუა აზიისში, სამხედრო სამსახურში მყოფი იღია მაქარაშვილი სასიყვარულო ბარათებს უგზავნიდა ნინო შურულს. როგორც მისი ერთი წერილიდან ირკვევა, იგი ხშირად ვერ ახერხებდა ჩამოსვლას და ამის გამო ნინოს ებოდიშებოდა. იღია მაქარაშვილს საქართველოს ხმაურიან დედაქალაქში ყოფნა არ იზიდავდა, მისი სურვილი იყო ნინო შურულთან ჯვარი უხმაუროდ, დიდი ცერემონიის და ხალხმრავალი სუფრის გარეშე დაეწერა.²⁶⁴ ** იმავე წერილიდან ჩანს, რომ იღია მაქარაშვილის ძალზე

* საქორწინო კაბა და მოსართავეები, მათ შორის სპილოს ძვლის ძვირფასი მარაო, ილიას და ნინოს ესპანეთიდან გამოუწერიათ. რუსუდან ჯანაშიას ნაამბობის მიხედვით, ინფორმაცია მოგვაწოდა რუსუდანის რძალმა ქალბატონმა თამარ გუჯაბიძემ, რისთვისაც გულწრფელ მადლობას მოვახსენებთ.

260 პ. ნაცვლიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 6; დანართი № 25.

261 დანართი № 12.

262 იხ. დანართი 12.

263 იქვე.

264 საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42762.

** მოგონების ავტორს აქ უზუსტობა აქვს. არბოს გუმბათიანი ეკლესია ამ დროისთვის არა რესტავრირებული, არამედ ახალი აშენებული იყო, თუმცა დასრულებული სახე არ ჰქონდა. 1896 წელს ახლადაგებული ტაძარი საქართველოს იმპაინდელმა ეგზარქოსმა ვლადიმერ ბოგოიავლენსკიმ მოინახულა. ეგზარქოსის შიდა ქართლში მოგზაურობის აღმწერი იღუმენი კირიონი (შემდგომში კათალიკოს-პატრიარქი კირიონ II (1855-1918 წ.წ.) წერს, რომ არბოს ეკლესიას გუმბათი ჯერ კიდევ არ ჰქონდა. გ. სოსიაშვილი, სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი კირიონ II ეგზარქოს ვლადიმერის შიდა ქართლში მოგზაურობის შესახებ, გორი, 2019, გვ. 104.

ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ქართული საზოგადოების ელიტასთან, მათ შორის აგრაფენა ოლდენბურგელთან.²⁶⁵ *

1898 წელს ღურმიშხან ჟურულის სიძე ილია საყვარელის ძე მაქარაშვილი, რომელიც იმ დროისთვის პოლკოვნიკის ჩინს ფლობდა, არბოს წმინდა გიორგის ტაძრის სარეგისტრაციო წიგნში ონის მაზრის სოფელ ღარში მცხოვრები გლეხის დავით ივანეს ძე სამხარაძის შვილის – პარმენის მიმრქმელად იხსენიება.²⁶⁶

გენერალ-ლეიტენანტი ილია საყვარელას ძე მაქარაშვილი 1912 წლის ივლისში გარდაიცვალა. მისი სამხედრო კარიერა რუსეთის იმპერიის სამხედრო მინისტრთან გაბმულ ინტრიგებს შეეწირა. ამის შესახებ მიხეილ მაქარაშვილი იგონებს: “ნიკუშას სიკვდილამდე (იგუ-

265 საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42762.

* მაქარაშვილების არქივში ინახება გენერალ-ლეიტენანტი ილია მაქარაშვილის რუსულ ენაზე დაწერილი დღიურები. ჩანაწერებში საარტილერიო ბრიგადის ჩამოყალიბების ისტორიაა მოცემული. მისი ქრონოლოგია 1864-1878 წლებს მოიცავს. ხელნაწერ დღიურებს აქვს ავტორის მიერ მიწერილი თარიღი-1885 წლის 23 ნოემბერი. ილია მაქარაშვილის დღიური 243 გვერდისგან შედგება. მისი შინაარსი დღიურის შესავალ ნაწილშია მითითებული: მასალები 39-ე საარტილერიო ბრიგადის ისტორიის შესადგენად, მაგრამ ის აღნიშნულის ფარგლებს სცდება, რადგან ვრცელ ჩანაწერებში მხოლოდ ბრიგადის ისტორიაზე არ არის საუბარი. დღიურებში აღწერილია სამხედრო ოპერაციები, მათი გამომწვევი მიზეზების სამხედრო-პოლიტიკური ანალიზი. საინტერესოა ჩანაწერების ავტორის მიერ გაკეთებული შეფასება რუსეთისა და ოსმალეთის, სერბეთის ტერიტორიაზე დაპირისპირების შესახებ.

დღიურებში მოყვანილია რუსეთის იმპერატორისადმი სამხედრო მინისტრის მიერ წარდგენილი პატაკი, როგორც ზოგადი ხასიათის სამოქმედო პროგრამა; ასევე მთავარი საარტილერიო სამმართველოს უფროსის განკარგულება, როგორც კონკრეტული სამოქმედო პროგრამა და სხვ. აღწერილია საარტილერიოს ქვედანაყოფების საქართველოს ტერიტორიაზე (სვანეთი, ქუთაისი, ახალციხე და სხვა) ყოფნის პერიოდი. ერზრუმის მიმართულებით სამხედრო ოპერაციის სამზადისში მონაწილეობა. დღიურებში წარმოდგენილია ილია მაქარაშვილის შეხედულებები, რომლებიც საარტილერიო ქვედანაყოფების აღჭურვილობის განახლების და გადაიარაღების საკითხებს ეხება. აქვეა, იმპერატორის ბრძანებულების განმარტება; განხილულია ომამდელ პერიოდსა და საომარი მოქმედებების დროს ბრიგადის ბატარეების გადაადგილება, დისლოცირება, სამხედრო შენაერთების დაკომპლექტების საკითხები; წარმოდგენილია ოფიცერთა სია, რომლებიც 1892-1902 წლებში ილია მაქარაშვილთან ერთად მსახურობდნენ. განხილულია ბრიგადის შიდაგანაწესი და დივიზიის მართვის საკითხები; მოცემულია საარტილერიო იარაღის ანალიზი; სამხედრო სამეურნეო ანგარიშები, ცხრილები, ხარჯთაღრიცხვები, ყაზარმის ნახაზები, რაც, ილია მაქარაშვილის მაღალ სამხედრო-ინჟინერულ კვალიფიკაციაზე მიუთითებს.

ი. მაქარაშვილის ერთ-ერთ დღიურში აღწერილია სოფელ არბოში არსებული მისი მეუღლის, ნინა ღურმიშხანის ასული ჟურულის ხე-ხილის ბაღი (1911 წლის მარტის მდგომარეობით). საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42716.

266 მეტრიქესკის წიგნი, მიცემული საქართველო-იმერეთის უწმინდესის მმართველის სინოდის კანტორიდან გორის უეზდის არბოს წმინ. გიორგის ეკლესიასა შინა, ჩანაწერად დაბადებულთა, ქორწინებით შეუღდელითა და გარდაცვალებულთა. ჩექხ წლისა, ნაწილი პირველი დაბადებულთათვის, გვ. 8-9.

ლისხმება ილია მაქარაშვილის უმცროსი ვაჟის - ნიკოლოზის ტრაგიკული დაღუპვა, ამის შესახებ იხ. ქვემოთ) 6 წლით ადრე, რვა წლისამ დაეკარგე მამა, რომლის სიკვდილიც ასევე დიდ იარაღ დარჩა ჩემს გულში. მამაჩემი ილია-გარდაიცვალა 1912 წლის ივლისში, 57 წლისა, ჩვენს მამულში, არბოში. იგი იყო საარტელიო ბრიგადის გენერალი, რომელიც გარდაცვალებამდე ორი წლით ადრე თადარიგში გაუშვეს დამბლის გამო. დამბლა გამოიწვია ნერვიულობამ, რომელიც მას მიაყენა რუსეთის სამხედრო მინისტრთან დაახლოებული პირის, გენერალ სამსონოვის ინტრიგებმა. სამსონოვი გამოდიოდა ამიერკავკასიის საარტილერიო ნაწილის მთავარი ინსპექტორის პოსტზე მამაჩემის დანიშვნის წინააღმდეგ. რუსები ფიქრობდნენ, რომ ასეთი მაღალი თანამდებობის ნდობა ქართველისათვის მიზანშეუწონელი იქნებოდა. მამის თადარიგში გასვლამდე ჩვენ ვცხოვრობდით აშხაბადში-კასპისპირეთის მნიშვნელოვან ქალაქში, სადაც მამაჩემი თურქესტანის მე-2-ე საარტილერიო ბრიგადის მეთაური იყო.”²⁶⁷

ილია მაქარაშვილი არბოს წმინდა გიორგის გუმბათიან ტაძარში დაკრძალეს, სადაც დღემდეა შემორჩენილი მისი საფლავი და ეპიტაფია:

“გენერალ ლეიტენანტი ილია საყვარელის ძე მაქარაშვილი დაიბადა 1 დეკემბერს 1854 წ.

აღსრულდა 17 ივლისს 1912 წ.”

ილია მაქარაშვილის საფლავის გვერდით ტაძრის სვეტზე ჩაშენებული მარმარილოს სტელაზე ასეთ წარწერაა: **“გენერალ-ლეიტენანტი ილია საყვარელის ძე მაქარაშვილი 18 1/XII 54 19 17/VII 12**

267 პ. ნაცვლიშვილი, ღასახ, ნაშრომი, გვ. 6; დანართი № 25.

გენერალი ილია მაქარაშვილი
(საქართველოს ხელოვნების სა-
სახლე -
კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

General Ilya Makarashvili (Georgian Pal-
ace of Arts - Museum of Cultural History).

ილია მაქარაშვილი და ნინო ჟუ-
რული შვილებთან ერთად.
(საქართველოს ხელოვნების სა-
სახლე - კულტურის ისტორიის
მუზეუმი).

Ilya Makarashvili and Nino Juruli with their
children (Georgian Palace of Arts - Museum
of Cultural History).

ილია მაქარაშვილი ხანდაზმულობის ასაკში. უცნობი მხატვრის ნამუშევარი (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Iliia Makarashvili at an elderly age, an unknown artist's work (Georgian Palace of Arts - Museum of Cultural History)

ილია მაქარაშვილის დედა ბარბარე ჯაფარიძე (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Iliia Makarashvili's mother, Barbare Japaridze (Georgian Palace of Arts - Museum of Cultural History).

საეარაულოდ, ილია მაქარაშვილის მამა საცვარელა მაქარაშვილი (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Supposedly, Sakvarela Makarashvili, father of Iliia Makarashvili (Georgian Palace of Arts - Museum of Cultural History).

ილია მაქარაშვილის მამა
საყვარელა მაქარაშვილი
ჯგუფურ ფოტოში
(საქართველოს ხე-
ლოვნების სასახლე -
კულტურის
ისტორიის მუზეუმი).

Sakvarela Makarashvili, father
of Ilia Makarashvili in a group
photo (Georgian Palace of Arts
- Museum of Cultural History).

კავკასიის გრენადერთა
ცხენოსანი პირველი
ბატარეის სამხედროები.
მათ შორის ილია
მაქარაშვილი. 1898 წ.
თბილისი (საქართველოს
ხელოვნების სასახლე -
კულტურის ისტორიის
მუზეუმი).

Caucasus Grenadiers Horseman
first Battery military. Including
Ilia Makarashvili. 1898, Tbilisi
(Georgian Palace of Arts - His-
tory of Culture Museum).

ჯგუფური ფოტო
კავკასიის გრენადერთა
პირველი ბატარეის ოფი-
ცრები. ცენტრში ილია
მაქარაშვილი. 1898 წ.
თბილისი (საქართველოს
ხელოვნების სასახ-
ლე-კულტურის ისტორი-
ის მუზეუმი).

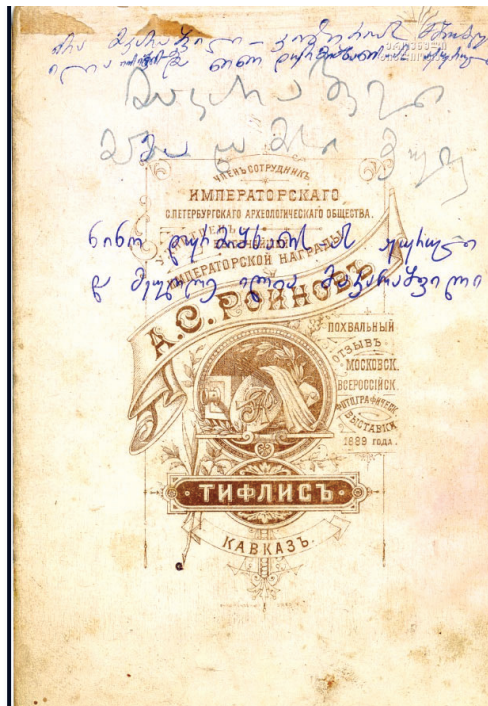
Group photo of the officers
of the Caucasus Grenadiers
Battery. Ilia Makarashvili in
the middle. (Georgian Palace
of Arts - History of Culture
Museum).

ილია მაქარაშვილი და მისი მეუღლე ნინო ჟურული ხეივანში სეირნობის დროს (საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Ilia Makarashvili and his wife Nino Juruli, while walking in the yard (Georgian Palace of Arts - History of Culture Museum).

ნინო ჟურული და ილია მაქარაშვილი (რუსუდან ჯანაშიას არქივიდან, საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკა).

Ilia Makarashvili and Nino Juruli (From Rusudan Janashia's archive. National Library of Georgia);

გენერალ ილია მაკარაშვილის ეპიტაფია არბოს წმინდა გიორგის ტაძრის სვეტზე (ავტორის ფოტო).

General Iliia Makarashvili's epitaph in the St. Giorgi Church in Arbo (Author's photo).

გენერალ-ლეიტენანტ ილია საყვარელიძის ძე მაკარაშვილის საფლავი არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში (ავტორის ფოტო).

General Iliia Makarashvili's tomb in the St. Giorgi Church in Arbo (Author's photo).

ნინო ჟურულის საქალმოქმედო საქმიანობა და ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრება

ნინო ჟურულს და ილია მაქარაშვილს რამდენიმე წელი ჰქონდათ სასიყვარულო ურთიერთობა. საქმრო ნინოს ბარათებს ფრონტის ხაზიდან უგზავნიდა, სადაც მომავალი გენერალი სამხედრო ოპერაციების შესახებაც უყვებოდა. შეუღლების შემდეგ ნინო თავის მეუღლეს ბრძოლის ველზეც დაჰყვებოდა. იგი ხშირად დაჭრილ სამხედროებს უვლიდა და მებრძოლებისთვის სურსათ-სანოვაგეს აგროვებდა. თურქმენეთში ცხოვრების დროს ნინო ჟურული საქველმოქმედო საქმიანობას ეწეოდა. 1905 წლის თებერვალში ნინო მაქარაშვილს ბაქოში საცეკვაო სადამო ჩაუტარებია. მსგავსი ღონისძიებები, როგორც ჩანს, ხშირად ტარდებოდა, ამის შესახებ ინფორმაციას გვაწვდის მაქარაშვილების არქივში დაცული დოკუმენტი, ეს არის საბუთი ქ. ბაქოში არეულობის დროს დაზარალებულთა დასახმარებლად საქველმოქმედო სადამოს ჩატარების შესახებ. დოკუმენტში ვკითხულობთ: “ხელმძღვანელობის ნებართვით შაბათს, 19 თებერვალს, ძმები აფრიამოვების დარბაზში ტარდება საცეკვაო სადამო ქალაქ ბაქოში არეულობის დროს დაზარალებულთა დასახმარებლად. შესვლის ფასი, იმპერატრიცა მარიას დაწესებულების სასარგებლოდ მოსაკრებლის ოდენობის გათვალისწინებით, შეადგენს: კავალერებისთვის 52 კაპიკი, მანდილოსნებისთვის 32 კაპიკი. სადამოს ორგანიზატორი: ტერ-ასტვაცატურიანი.²⁶⁸ ნინო ჟურული ერთი პერიოდი ომში დაზარალებული სამხედროების და მათი ოჯახების დამხმარე ორგანიზაციის აშხაბადის განყოფილებასაც ხელმძღვანელობდა. 1911 წლის 3 მაისს, ნინო ჟურულმა სანკტ-პეტერბურგის სამმართველოდან სამადლოებელი წერილიც მიიღო. დაზარალებულ ჯარისკაცთა დამხმარე საზოგადოებისგან ნინო მაქარაშვილის სახელზე გამოგზავნილ ბარათში ვკითხულობთ: “მოწყალეო ქალბატონო ნინა დურმიშხანის ასულო! მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის უმაღლესი მფარველობის ქვეშ მყოფი ომში დაზარალებული ჯარისკაცების და მათი ოჯახების საყოველთაო დახმარების საზოგადოების ცენტრალურმა სამმართველომ მიიღო რა, აშხაბადის განყოფილების სამმართველოს შეტყობინება თქვენი აღმატებულების მიერ სამმართველოს თავმჯდომარის თანამდებობის დატოვების შესახებ, თავს უფლებას აძლევს გამოვიცხადოს უღრმესი მადლიერება და დაფასება თავმჯდომარეობისას თქვენს მიერ გაწეული შრომის და ამ განყოფილების ენერგიულად ხელმძღვანელობის გამო და გამოთქვას იმედი, რომ ახალ საცხოვრებელ ადგილზეც თქვენ უარს არ იტყვიით საყოველთაო დახმარების საზოგადოების ადგილობრივი ორგანოს საქმიანობისადმი თანაგრძნობასა და დახმარებაზე. გთხოვთ, მიიღოთ

²⁶⁸ საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი 1, საქმე I, ხ. 42712.

ჩვენი დასტური თქვენდამი ღრმა პატივისცემასა და ერთგულებაში.

ცენტრალური მმართველობის გამგეობის თავმჯდომარე.*

ადგილობრივი განყოფილებების ორგანიზაციის კომიტეტის გამგე.**
მდივანი.^{269***}

ილია მაქარაშვილის და ნინო ჟურულის ოჯახი კულტურის ნამდვილ კერად იქცა. მათ სახლში თავს იყრიდნენ ქართველი და რუსი პოეტები, მხატვრები, მსახიობები.²⁷⁰

ასეთივე კულტურულ კერას წარმოადგენდა ღურმიშხან ჟურულის სახლი სოფელ არბოში, სადაც გენერალი ილია მაქარაშვილი დამკვიდრდა. გადმოცემით, მაქარაშვილების და ჟურულების ოჯახს სოფელ არბოში ხშირად სტუმრობდნენ გამოჩენილი ქართველი მოღვაწეები, მათ შორის: იაკობ გოგებაშვილი, ივანე მანაბელი ილია ჭავჭავაძე. მაქარაშვილების ოჯახში დღემდე ინახება ილიას ფოტოსურათი, რომელიც გადმოცემით ოჯახისთვის საჩუქრად თავად ილიას გადაუცია.

ილია მაქარაშვილის მეუღლის – ნინო ღურმიშხანის ასულის საქველმოქმედო საქმიანობის შესახებ ერთ-ერთ წერილში საინტერესო ცნობებს გვაწვდის ცნობილი ხალხოსანი მწერალი ნიკო ლომოური. როგორც ჩანს, ნინო ჟურული-მაქარაშვილისა გორში მცხოვრებ ღარიბი ოჯახების წარმომადგენელ მოსწავლეებს ეხმარებოდა. მას გორის მაზრის თავად-აზნაურთა წინამძღოლთან – გიორგი ალექსანდრეს ძე ბაგრატიონ-დავითაშვილთან ერთად ღარიბ მოსწავლეთა დასახმარებლად საქველმოქმედო თეატრალიზებული წარმოდგენა გაუმართავს, სადაც მონაწილეობას იღებდნენ: ვ. აბაშიძე, ელ ჩერქეზიშვილი, ანას. აბაშიძე და სხვ. ამის შესახებ ნიკო ლომოური წერილში “ხმა პროვინციიდან” აღნიშნავს: “ამ დიდებულმა გრძნობამ მოყვასის სიყვარულის და სიბრალულისამ ამ უამად თავის მოციქულებათ გამოიწვია პატივცემულნი ნინო ღურმიშხანის ასული მაქარაშვილისა და წინამძღოლი გორის მაზრის თავად-აზნაურთა ბ-ნი გიორგი ალექსანდრეს ძე ბაგრატიონ დავითაშვილი. ამათ თავიანთი სათნოიანის გულით და განათლებულის გონებით შენიშნეს სავალალო მდგომარება აქაურ ღარიბ მოსწავლეთა და გუდამოღვინებით გაუწოდეს მათ ხელი შევლისა და დახმარებისა. ამ უამად შეგროვილი ფული დანიშნულია ორის სასწავლებლის შეუქმნებელ მოწაფეთათვის: საქალაქო პროვიმნაზიისა და საქალაქო სკოლისა. სრული შემოსავალი ამ საღამოსი გახლდათ 492 მ და 39 კ. აქედგან დაიხარჯა 163 მ. და 76 კ. აღნიშნულ კეთილ საქმისათვის დარჩა 328 მ.

* ხელმოწერა არ იკითხება.

** ხელმოწერა არ იკითხება.

*** ხელმოწერა არ იკითხება.

269 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი 1, საქმე I, ხ. 42712; ჟურნ. “გუმბათი-ექსპრესი”, 2010, 2-8 აგვისტო, გვ. 33.

270 იქვე, გვ. 33; ც. თევდორაძე, ზოგიერთი საარქივო მასალა მაქარაშვილ-ჟურულების ოჯახის შესახებ, ჟურნ. “ლიტერატურა და ხელოვნება”, № 10, 2010, გვ. 60.

და 63 კ. პატივცემულ ნ. დ-ასულს მაკარაშვილისას და თავადს ბაგრატიონ-დავითაშვილს განზრახვა აქვთ გამართონ ამგვარივე საღამო იმავე აზრით თიბათვის დამდეგს გორის ციხეში...²⁷¹ ნინო ღურმიშხანის ასულს გორის საქალაქო პროგიმნაზიის და საქალაქო სკოლის მოსწავლეთა დასახმარებელი საქველმოქმედო საღამო მომდევნო თვეშიც გაუმართავს. მას ამ საქმეში მაკრინე ქაიხოსროს ასული ამირეჯიბი ეხმარებოდა. ნ. ლომოურის ცნობით: “ამ თებერვლის პირველ რიცხვებში ზემოხსენებულ სასწავლებელთა ღარიბი მოსწავლეების სასარგებლოდ საღამო იქმნა გამართული. ამ საღამოს გამგეთ ჰბრძანდებოდნენ ორი ცნობილი მანდილოსანი: კნ. მაკრინე ქაიხოსროს ასული ამირეჯიბისა და ნინა ღურმიშხანის ასული მაკარაშვილისა. როგორც პირველი, ისე მეორე დიდი ხანია, რაც ამ კაცთ მოყვარულ, ქრისტიანულ გზას ადგანან... ძნელია კაცმა მოიგონოს და სათითაოდ ჩამოსთვალოს რაოდენი კეთილი საქმე ჩაუდენიათ, საბედნიეროდ, ჯერ კიდევ არა ხანგრძლივ, თავიანთ სიცოცხლეში ამ პატივცემულ მანდილოსანთ!²⁷² ღონისძიების ორგანიზატორებს ტფილისიდან მოუწვევიათ ნატო გაბუნია და იოსებ ბარათაშვილი. საქველმოქმედო საღამოდან მიღებული შემოსავალი გორის სასწავლებლებს გადაეცათ. როგორც ნ. ლომოური წერს: “ძნელია კაცმა მოინდომოს და სათითაოდ ჩამოსთვალოს რაოდენი კეთილი საქმე ჩაუდენიათ, საბედნიეროდ, ჯერ კიდევ არა ხანგრძლივ, თავიანთ სიცოცხლეში ამ პატივცემულ მანდილოსანთ! სჩანს ამ განათლებულ ადამიანთ ცხადად დაუნახავთ, სადაცა სცემს ჩვენის აწმყო და მომავალის ცხოვრების მაჯა. აზრი თვისი საზოგადო მოქმედებისა გაუთვალისწინებითა და შეძლებისა და გვარად გულ-წმიდად ემსახურებიან. როგორც არა ერთხელ წინა წლებში, ისე დღესაც ამით იკისრეს საღამოს გამართვა. ადგილობრივ შეადგინეს მომღერალთა გუნდი; ტფილისდგან მოიწვიეს ყველასაგან ცნობილი ნიჭიერი მოღვაწე სამშობლო სცენისა ნატალია გაბუნია-ცაგარელისა. მოიწვიეს აგრეთვე თ. იოსებ ბარათაშვილი, საუცხოო დამკვრელი თარისა და ნიჭიერი მომღერალი. ამ ორმა ნიჭიერმა ქართველმა თავიანთი ელფერი დასდეს მთელს საღამოს. მათმა დაკვრამა და სიმღერამ ყველანი აღტაცებაში მოიყვანა. კვლავაც ბევრჯერ გამიგონია სიმღერა გაბუნიასი, მაგრამ ისეთის აგზნებულის გრძნობითა და სანარნარო კილოთი მომღერალი მხოლოდ ამ საღამოზედ ვნახე. ეჭვი არ უნდა, ეს სიცოცხლე გრძნობისა და ეშხი კილოსი სამშობლო მიწა-წყალმა შთაბერა მის სულსა. და ამის გამო მადლიერმა საზოგადოებამაც უხვად დაასაჩუქრა თავისი ნიჭიერი შვილი ქება-დიდებათა და გულწრფელის აღტაცებითა. დიდის სიამოვნებით მიეგება გორელი საზოგადოება პატივცემულ ბარათაშვილსაც. არც შეიძლება რომ კაცს ესმოდეს მისი ძლიერი, ლამაზად გაწრთვნილი ხმა, მისი საუცხოო დაკვრა თარისა და აღტაცებაში არ მოვიდეს. დაუმატეთ ყველა ამას ცოცხალი ევროპიული ცეკვა; ჩვენებური, ეშხითა და სინარნარით სავსე, ლეკური და მაშინ ცხადი იქმნება ის სიამოვნე-

271 ნ. ლომოური, პუბლიცისტური წერილები, გვ. 181.

272 იქვე.

ბა, რომლითაც დამსწრე საზოგადოება სტკებოდა თითქმის მთელის დამის განმავლობაში. დარბ მსწავლეთაც კარგი საჩუქარი ერგოთ ამ დამეს, სრული შემოსავალი იყო 359 მან. და 40 კაპ. აქედან დაიხარჯა 133 მან. ა 24 კაპ. დარჩა 226 მან. და 16 კაპ. ეს ფული თანაბრად გაყოფილი უკვე გარდაეცა ზემოთსენებული ორ სასწავლებელს”.²⁷³ ნინო დურმიშხანის ასული ჟურული-მაქარაშვილისა იყო ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გორის განყოფილების დამხმარე წევრი (1904 წ.); ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ნამდვილი წევრი (1906 წ.); ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ცხინვალის განყოფილების წევრი (1915 წ.).²⁷⁴

საბჭოთა ხელისუფლების მოსვლის დამყარების არბოში მცხოვრებ ნინო დურმიშხანის ასულს ბოლშევიკები სასტიკად მოექცნენ. მას იჯარით გაცემული ვენახი ჩამოართვეს და კოლმეურნეობას გადასცეს. 1927 წლით დათარიღებულ დოკუმენტში “სიები ყოფილი თავადების, აზნაურების და მემამულეებისა ტყვიავის და შინდისის ზონების მიხედვით” ვკითხულობთ: “მაქარაშვილი ნინა დურმიშხანის ასული - 55 წლის ქართველი, ყოფილი აზნაური, სოფელ არბოს მაცხოვრებელი, 17 წლამდე (1917 წ.) ჰქონდა ასი მეათედი სახნავი მიწის ნაკვეთი. მის მეუღლეს ილიას ჰყავდა 6 მონა.* ძალზედ ავიწროვებდა გლეხებს, ძალით ართმევდა საქონელს, მეზობელი სოფლებიდან მსხვილფეხა საქონელის (ნახირის) გადარეკვაში სულზე 50 კაპიკ გამოსასყიდს იღებდა. 17-21 წწ. მისთვის მამული არ ჩამოურთმევიათ. მისი მეუღლე გარდაიცვალა 17 წელს.** გლეხებთან უხეში ურთიერთობა ჰქონდა. 21-28*** წ.წ. მიწის რეფორმის გატარებისას მამული ჩამორთმეულ იქნა და ამჟამად სამი მეათედი ბალი აქვს, რომელიც იჯარითაა გაცემული. გლეხებთან აქვს მტრული დამოკიდებულება, გლეხებსაც ეზიზღებათ ისინი. აქვს სახლი, ჰყავს სამი მოსამსახურე. ვაჟი მიხეილი სწავლობს საზღვარგარეთ, ჰყავს 60 წლის ძმა გიორგი ჟურული. ამ ტექსტს ახლავს მინაწერი: **მისი ძმა ჟურული გიორგი**** იმყოფება საზღვარგარეთ.**”²⁷⁵

* ტექსტი რუსულ ენაზეა შედგენილი და აღნიშნულია “მონა”, უნდა ეწეროს ალბათ მოსამსახურე.

273 ნ. ლომოური, პუბლიცისტური წერილები, გვ. 184.

274 <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00004697/>

** დოკუმენტში უზუსტობაა გენერალ ილია მაქარაშვილის გარდაცვალების თარიღი როგორც მისი ეპიტაფიიდან ირკვევა, მითითებული 1917 წლის ნაცვლად არის 1912 წელი.

*** დოკუმენტში, რომელიც 1927 წლით არის დათარიღებული, მითითებულია მიწის რეფორმის თარიღი 1921-1928 წ.წ., რაც, ცხადია, უზუსტობაა.

**** იგულისხმება საქართველოს პირველი რესპუბლიკის ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის მინისტრი გიორგი ჟურული.

275 საქართველოს ეროვნული არქივის ტერიტორიული ორგანო, გორის რაიონული არქივი, ფონდი № 2, ანაწერი № 1, საქმე № 495, ფურც. 16.

ნინო ღურმიშხანის ასულის მიმართ ბოლშევიკების ზეწოლა ამით არ დასრულებულა. მას როგორც მეფის რუსეთის გენერლის მეუღლეს, გორის რაიალმასკომის პრეზიდენტის 1933 წლის 19 სექტემბრის გადაწყვეტილებით ქონება ჩამოართვეს და სოფლიდან გაასახლეს. ამის მიზეზად გადაწყვეტილებაში მითითებულია ადგილობრივ გლეხთა უკმაყოფილობა. დოკუმენტში: “ამონაწერი გორის რაიალმასკომის პრეზიდენტის 1933 წ. სექტემბერი 19. სხდომის ოქმიდან № 29/100§” ვკითხულობთ:

“მოისმინეს: ნინო მაკარაშვილი ჟურულის შესახებ ტირძინის სას. საბჭოს დადგენილება ბაღ. ვენახის ჩამორთმევის და მისი სოფლიდან გასახლების შესახებ (მომხს. ამხ. სტეფანოვი, რომელსაც დაგალებული ჰქონდა რაი ალმასკომის მიერ ამ საკითხის ადგილობრივ გამოკვლევა) აზრი გამოსთქვეს: კალანდაძემ. კველიშვილმა. ელეგაშვილმა დაადგინეს: ვინაიდან დიდი უკმაყოფილებაა სოფ. არბოში მცხ. კოლმეურ. და ინდივიდ. გლეხობის შორის ყოფ. გენერლის ცოლის ნინო ჟურულის შესახებ. რომელიც ამუშავეს თავის ვენახს დაქირავებული შრომით. რაოდენობით 1 გაქტ. (იგულისხმება ჰექტარი), ხილ-ბაღი 0.5 გა. სახლი ხუთ ოთახიანი ამისათვის დადასტურდეს ტირძინის სას. საბჭოს პრეზიდენტის დადგენილება ქონების ჩამორთმევაზე. მხოლოდ ერთი ოთახი და სამოსახლო ადგილი დარჩეს ჟურულის მოსამსახურეს, ქონება კი გადაეცეს არბოს კოლმეურნეობას. ნინო მაკარაშვილი ჟურულისა გასახლებულ იქნეს აღნიშნულ სოფლიდან დასტური ეთხოვოს საქართველოს ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტს.

თავმჯდომარე: ერ. კალანდაძე.

მდივნობდა: არბოლიშვილი.

ასლი დედანთან სწორეა:

საქმის მწარმოებელი (ე. მცხეთაძე).²⁷⁶

სოფელ არბოში, ჟურულების და მაკარაშვილების საცხოვრებელი სახლის სიახლოვეს ნინო ჟურულს შესანიშნავი ხილის ბაღი ჰქონდა გაშენებული, სადაც ევროპიდან ჩამოტანილი ვაშლის უნიკალური ჯიშები ხარობდა, რაც იმ დროისთვის იშვიათი შემთხვევა იყო. ამის შესახებ ძალზე საინტერესო ცნობაა დაცული ნინოს მეუღლის - გენერალ-ლეიტენანტ ილია მაკარაშვილის დღიურებში. არბოში დამკვიდრებულ გენერალს ნინოს ხე-ხილის ჯიშებიც კი აღუწერს. მის ჩანაწერებში ვკითხულობთ: “ნინა ღურმიშხანის ასულ ჟურულის სოფელ არბოში მდებარე ბაღის აღწერილობა (1911 წლის მარტი)

რიგი - რენეტი კანადური

რიგი - შაფრანი

რიგი - სინაპი-რენეტი

რიგი - როიალ-ფლერი (როელ, ბელ?)

რიგი - რენეტი შამპანური

რიგი - რაზმარინი თეთრი

რიგი - ბოლოში-რაზმარინი თეთრი, კიდევ კალვილი და კანდილ-სინაპი

276 საქართველოს ეროვნული არქივის ტერიტორიული ორგანო, გორის რაიონული არქივი, ფონდი № 4, ანაწერი № 1, საქმე № 135, ფურც. 23.

რიგი - ნაპოლეონი
 რიგი - რენეტი კანადური
 რიგი - რენეტი კანადური
 რიგი - სარი-სინაპი
 რიგი - რენეტი ორლენური
 13. რიგი - ნაპოლეონი”²⁷⁷

ბოლშევიკებისაგან შერისხული და სოფლიდან გაძევებული ნინო ჟურული-მაქარაშვილისა 1948 წელს გარდაიცვალა. როგორც ჩანს, მის ქალიშვილს, ირინა ილიას ასულს სურვილი ჰქონდა დედა არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში მშობლების, მეუღლის და შვილის გვერდით დაეკრძალა, თუმცა ხელისუფლების წარმომადგენლებმა ამაზე უარი უთხრეს. საფრანგეთში მცხოვრები მიხეილ ილიას ძე მაქარაშვილი თავის მოგონებებში წერს: “დედაც არბოში გარდაიცვალა 1948 წლის 4 სექტემბერს, მაგრამ ბოლშევიკებმა არ დააკრძალვინეს იგი ეკლესიაში. ჩემი დის ირას წერილით შევიტყვე, რომ იგი სოფლის სასაფლაოზე დაკრძალეს.”²⁷⁸

²⁷⁷ საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42716.

²⁷⁸ პ. ნაცვლიშვილი, მაქარაშვილები: არბო, პარიზი, ლიმა... არბო. გაზ. “სამშობლო”, მაისი, 1992, გვ. 8; დანართი № 25.

ნინო ჟურული-მაქარაშვილისა
(ლელა მაქარაშვილის ფოტო-კოლექცია).

Nino Juruli-Makarashvili
(Lela Makarashvili's collection).

ნინო ჟურული-მაქარაშვილისა
(საქართველოს ხელოვნების სასახლე -
კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Nino Juruli-Makarashvili (Palace of the Georgian
Art- Museum of the history of Culture).

ნინო ჟურული-მაქარაშვილისა ერთ-ერთი საქველმოქმედო ღონისძიების
ჩატარების შემდეგ მონაწილეებთან ერთად (საქართველოს ხელოვნების
სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Nino Juruli-Makarashvili after the charity event (Palace of the Georgian Art- Museum of the
history of Culture).

ნინო ჟურული და მარიამ პრიტვიცი (ვეფხისტყაოსნის გერმანულ ენაზე მთარგმნელი) მეგობრებთან ერთად (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Nino Juruli and Marie Prittwitz with their friends (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

“ვეფხისტყაოსნის” გერმანულ ენაზე მთარგმნელი მარიამ პრიტვიცი ოჯახთან ერთად, 1909 წ. (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

The translator of the “Knight in the Panther’s Skin” into German language, Marie Prittwitz with her family (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

მარიამ პრიტვიცი ოჯახთან ერთად (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

The translator of the “Knight in the Panther’s Skin” into German language, Marie Prittwitz with her family (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

ჯგუფური ფოტო. მათ შორის ილია მაქარაშვილი და მისი მეუღლე ნინო ჟურული-
მაქარაშვილისა (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Group photo. Iliia Makarashvili and Nino Juruli -(Palace of the Georgian Art- Museum
of the history of Culture).

ჯგუფური ფოტო აშხაბადში. ცენტრში ნინო ჟურული და ილია მაქარაშვილი (საქართველოს
ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Group photo in Ashgabat. Iliia Makarashvili and Nino Juruli (Palace of the Georgian Art- Museum
of the history of Culture).

უდროოდ გარდაცვლილი მარიკო ილიას ასული მაკარაშვილის საფლავი არბოს ღვთისმშობლის სახელობის ტაძარში (ავტორის ფოტო).

A tomb of the untimely deceased Mariko Makarashvili in the Virgin Mary's Church (Author's photo).

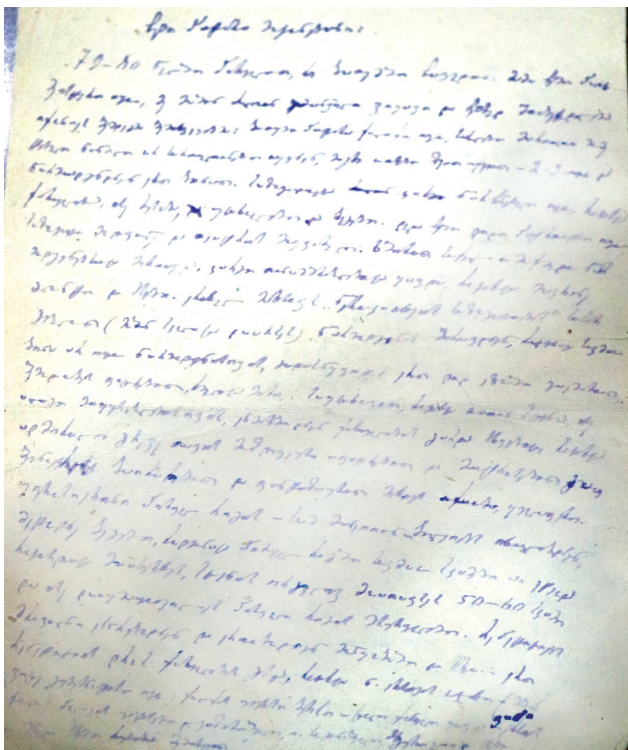
ნინო ღურმიშხანის ასული ქუჩუღის საფლავი არბოს სასაფლაოზე (ავტორის ფოტო).

Nino Juruli's tomb in Arbo cemetery. (Author's photo).

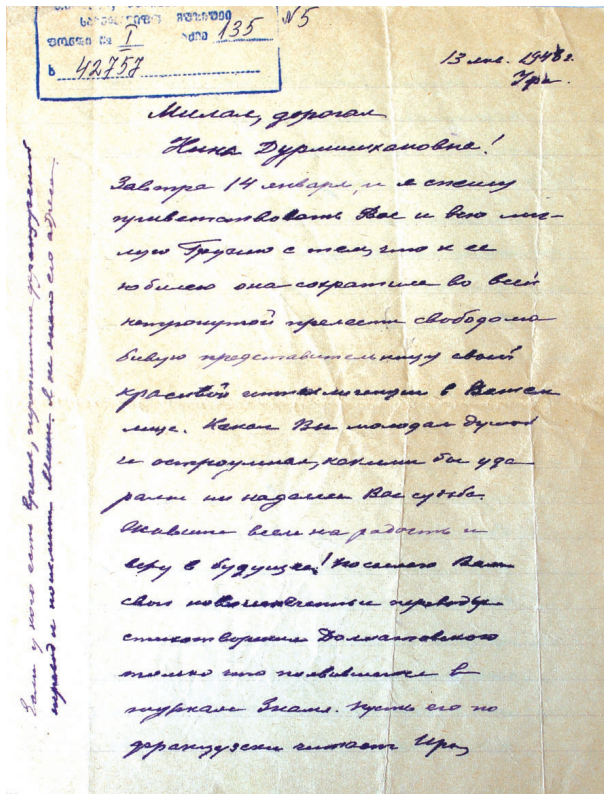
ირინა მაქარაშვილი
 დედის - ნინო ჟურულის
 საფლავზე არბოში
 (საქართველოს
 ხელოვნების სასახლე -
 კულტურის ისტორიის
 მუზეუმი).

Irina Makarashvili at her mother's
 tomb at Arbo cemetery (Palace of
 the Georgian Art- Museum of the
 history of Culture).

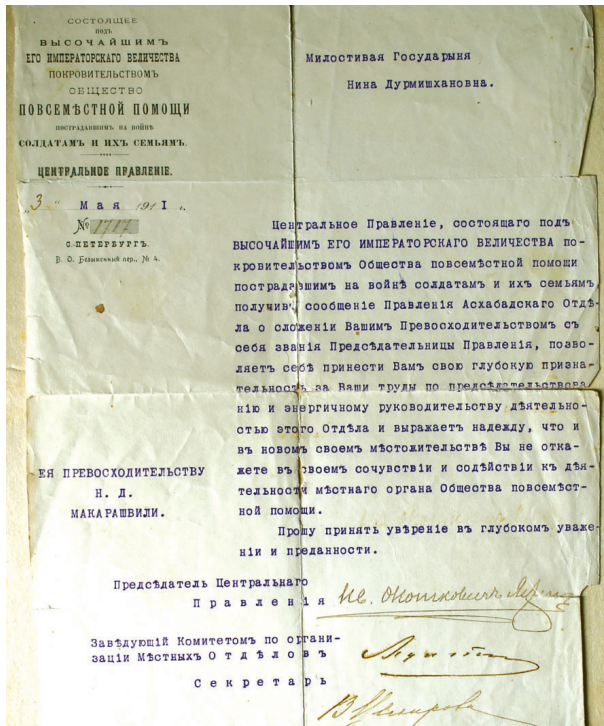
ნინო ჟურულის
 მოლონებები. ხელნაწერი,
 ქართულ ენაზე
 (ხელოვნების სასახლე,
 - კულტურის ისტორიის
 მუზეუმი).

Nino Juruli's writing in Georgian
 language (Palace of the Georgian
 Art- Museum of the history of
 Culture).

მარიამ პრიტვიცის წერილი ნინო ჯურულიანსადმი, 1948 წ. (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Marie Pritwitz's letter to Nino Juruli (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

მადლობის წერილი ნინა ღურმიშხანიას ასული ჯურული-მაქარაშვილისადმი ომში დაზარალებულ ჯარისკაცთა დაზარალებულ საზოგადოებისაგან (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Injured soldiers' letter to Nino Juruli (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

მარიამ პრიტვიცის ურთიერთობა ნინო ჟურულთან

ნინო ჟურულთან ძალზე ახლო ურთიერთობა აკავშირებდა “ვეფხისტყაოსნის” გერმანულ ენაზე მთარგნელ მარიამ პრიტვიცს (ქალიშვილობის გვარი ჰუბერი). იგი დაიბადა 1876 წლის 2 ივლისს ბესარაბიის გუბერნიაში, ქ. კიშინიოვში. დაამთავრა ქ. ოდესის წმ. მარიამის სახელობის ქალთა საზოგადო გიმნაზიის 8 კლასი. შემდეგ სწავლობდა ქ. დრეზდენის ქალთა პირველ ლიცეუმში მათემატიკურ-გეოგრაფიული განხრით. მ. პრიტვიცმა ფართო ჰუმანიტარულ-ტექნიკური განათლება მიიღო, რაშიც ხელი შეუწყო უცხო ენების ათვისების თანდაყოლილმა ნიჭმა. იგი რამდენიმე ენას ფლობდა, მათ შორის: ფრანგულს, იტალიურს, რუმინულს, ლათინურს, პოლონურს, რუსულს, გერმანულს, ინგლისურს. სამეცნიერო მოღვაწეობა მ. პრიტვიცმა 1918 წელს დაიწყო, ხოლო ლიტერატურულ საქმიანობას კი 1894 წელს მიჰყო ხელი. სხვადასხვა დროს იგი როგორც ბიბლიოგრაფი, მთარგმნელი და მეცნიერ-მუშაკი, მოღვაწეობდა კიევის განათლების კომისარიატში, სკოლებსა და კონსერვატორიაში. 1930 წელს კი ნავთობის გეოლოგიურ-დაზვერვით ინსტიტუტში გააგრძელა საქმიანობა. იგი მონაწილეობდა ვაშინგტონში ჩატარებულ გეოლოგთა საერთაშორისო კონგრესშიც. მ. პრიტვიცი ევროპული ენებიდან სამეცნიერო თუ ლიტერატურულ ტექსტებს რუსულ ენაზე თარგმნიდა.²⁷⁹

მ. პრიტვიცი ხშირად სტუმრობდა ნინო ჟურულის ოჯახს როგორც თბილისში, ასევე არბოში. სწორედ არბოში ყოფნისას ურჩევია მარიამ პრიტვიცისთვის ნინოს ჟურულს, რომ “ვეფხისტყაოსანი” გერმანულ ენაზე ეთარგმნა.²⁸⁰ როგორც ჩანს, მარიამ პრიტვიცს „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმნის დაწყება გერმანული ენის ღრმა ცოდნამ გააბედვინა.* ნინო ჟურულთან მარიამ პრიტვიცი საქართველოდან წასვლის შემდეგაც აგრძელებდა მეგობრულ ურთიერთობას. მას არაერთი წერილი აქვს გამოგზავნილი თავისი ქართველი მეგობრის სახელზე, სადაც თბილად იხსენიებს სტუმრად ყოფნის ეპიზოდებს, განსაკუთრებით კი ნინო ჟურულის მშობლიურ სოფელში - არბოში გატარებულ დღეებს. ერთ-ერთ წერილში ვკითხულობთ: „ძვირფასო ნინა დურმიშხანის ასულო! ორი წლის წინ, ჩემს დაბადების დღეს, თქვენთან ერთად არბოში ვიმყოფებოდი და დღესაც ფიქრებით კვლავ თქვენთან ვარ. მაშინ მე უკვე (?) ჩვეულებრივი გავხდი (?), რის გამო თქვენ მკიცხავდით და მეგობრულად მტუქსავდით. ვერ წარმოგედგინათ თუ რა გარემოებებმა მიმიყვანა მე

279 რ. ჯანაშია, არდავიწყება მოყვრისა, ჟურნ. ბურჯი ეროვნებისა, № 5-6, 2003, გვ. 25-26.

280 ც. თევდორაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 60.

* როგორც მივუთითებდით, იგი 1893-1894 წლებში დრეზდენის ქალთა პირველ გიმნაზიაში სწავლობდა. პრიტვიცს წინაპრებიც გერმანელები ჰყავდა. <http://kartvelologi.tsu.ge/public/ge/archive/8/1>.

ამ მდგომარეობამდე. რა დონემდე მიღრღნიდა გულს ეს გარემო, მაგრამ არბოს ისტორიულმა წარსულმა, გორის ყველა (?) ისტორიულმა სინამდვილემ, მეცნიერ მუშაკების გარემოცვამ არბოსა თუ თბილისში, ჩემში არსებული შემოქმედებითი პოტენციალის გამოყენებისკენ აქტიური სწრაფვა გამოაღვიძა, რომელიც რევოლუციამდე და უფაში ყოფნის პირველი ხუთი წლის განმავლობაში თვლემდა. თქვენ მე ჩემი ცხოვრების ახალი ეტაპი დამაწყებინეთ. თქვენ სახლში მე ჩავეჭიდე რუსთაველს და მისი მეშვეობით, შემოქმედებითი „წარმატებებისგან თავბრუსხვევის“ კმაყოფილებით ეს ორი წელი ვიცხოვრე. ამავდროულად ბედ-იღბლის დარტყმები და განსაცდელის ჟამთან დაკავშირებული მძიმე ყოფითი პირობებიც გადავიტანე. ვწუხვარ, რომ თქვენდამი ჩემი პირადი წერილი ნუცუბიძეს* გადაეცით: მას შეეძლო იქ ჩემი (სულით) დაცემულობა ამოეცნო, მაგრამ ეს არავითარ შემთხვევაში ესე არ არის: მე მარტოსული ვარ, გამზიარებელი არავინ არ მყავს და ჩემს ჭირ-ვარამზე თქვენთან წერილის მოწერა მომიხდა. ბედ-იღბალმა კვლავ მიხსნა: მე უკრაინის მეცნიერებათა აკადემიას მივემარგე, სადაც ყველა კრებულს ინგლისურ ენაზე თარგმანს ვუკეთებ. რუსთაველის თარგმნამ იქ წონა შემიძინა, მე იქ ნარდათ ვმუშაობ. აკადემიკოსების პარნასის, ბროდსკის და კრილოვის (მუსხელიშვილის ნაცნობია).** ინგლისური ენის ცოდნას პრაქტიკულ მხარეს ვუმარგებ, რაც ამავდროულად ჩემს ცოდნის გადრმავებასაც ხელს უწყობს. ამიტომ მე უნდა ვიზრუნო მხატვრული მიმართულებით ინდივიდუალური სამეცნიერო რაციონის მოძიებაზე და ჯანაშიასგან*** (რომელსაც ტელეგრაფით ვაცნობე) და ნუცუბიძისგან პასუხის მიუღებლობა პირდაპირ მანადგურებს. დაპირებული სამი ათასი ამ დრომდე არ მიმიღია, რომლითაც ზამთარში ჩემი ოთახის დათბობა უზრუნველყოფილი უნდა იყვეს. მოწვევისა და გარანტიის გარეშე თბილისში ჩემი გამგზავრება უაზრობა იქნებოდა და თან ჩემი სამუშაო უკრაინის აკადემიაში შესაძლოა ხელიდან გამისხლტეს. გარდა ამისა, რაც არ უნდა იყოს ალიოშასთან**** უფრო ახლოს ვიმყოფები და მასთან კვლავ შეხვედრის იმედს არ ვკარგავ. ის, მოსკოვიდან (გაგზავნილი), კვლევების ტრესტში, ალტაის მხარეში, მიხაილოვსკის ოლქში, მიხაილოვსკის ქარხანა-ბადში დასაქმდა და ზინაც***** იქ მუშაობს. მაგრად, მაგრად გკოცნით. მოკითხვა ყველას. მისწერეთ ნუცუბიძეს და ჯანაშიას, მათზე შემოქმედება მოახდინეთ. სულით და გულით თქვენი მარია პ.²⁸¹ როგორც მივუთითებდით, მარიამ პრიტვიცს „ვეფხისტყაოსნის“ გერმანულად თარგმნის იდეა

* იგულისხმება ცნობილი ქართველი ფილოსოფოსი აკად. შ. ნუცუბიძე (1888-1969 წ.წ.).

** იგულისხმება საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტი, აკად. ნ. მუსხელიშვილი. (1891-1976 წ.წ.).

*** იგულისხმება აკად. ს. ჯანაშია (1900-1947 წ.წ.).

**** იგულისხმება მარიამ პრიტვიცის ვაჟი.

***** მარიამ პრიტვიცის ვაჟის ალიოშას მეუღლე.

281 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42757.

ნინო ჟურულმა შთააგონა. შოთა რუსთველის უკვდავი პოემის გერმანულ ენაზე ამეცყველებით საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიაც დაინტერესებულა, თუმცა მარიამ პრიტვიცს და ქართველ სწავლულებს შორის კომუნიკაცია მოიკოჭლებდა. პრიტვიცს უგვიანებდნენ თარგმანის ჰონორარს. ირკვევა, რომ ნინო ჟურულს ქართველ მეცნიერებთან შ. ნუცუბიძესთან და ს. ჯანაშიასთან ახლო ურთიერთობა ჰქონდა და მოლდაველი მთარგმნელი ქართველ მეგობარს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წარმომადგენლებთან ურთიერთობის გააქტიურებას სთხოვდა. მარიამ პრიტვიცის და ნინო ჟურულის მეგობრობა გრძელდებოდა, ამას ადასტურებს „ვეფხისტყაოსნის“ გერმანულ ენაზე მთარგმნელის რამდენიმე ბარათი, სადაც თავის უახლოეს ქართველ მეგობარს მარიამ პრიტვიცი საცხოვრებელი პირობების შესახებ უამბობს და არც პირადი ცხოვრების დეტალებს უმაღლავს:

ქ. უფადან 1946 წლის 22 თებერვალს, მარიამ პრიტვიცის მიერ ნინო ჟურულისადმი გამოგზავნილ წერილში ვკითხულობთ:

„საყვარელო, ძვირფასო ნინა დურმიშხანის-ასულო! გულითად მადლობას გიხდით თქვენ და ირას ტელეგრამის გამო, რამაც განწყობა ამომალდა, თუმცა ისედაც კარგი განწყობა მქონდა: ჩემს მოსანახულეებლად ალიოშა ჩამოვიდა და აღნიშნა რომ კარგად გამოვიყურები. მათ მატერიალურად ძალზედ მძიმე ცხოვრება აქვთ, ვინაიდან ცხოვრება ხერსონში ძვირია და ისინი ვერა და ვერ შეეწყვნენ იქაურობას: მუდმივად ერთი ადგილიდან მეორეზე გადასვლა უწევთ. ნატაშა* ფრიადოსანია და მოხდენილი ვინმეა. მოუთმენლად ველოდები განმარტებით წერილს, რადგან მასთან არის დაკავშირებული (ჩემი) შემდგომი სამუშაოს ბედ-იღბალი. ჩვენთან წელს დიდთოვლობაა. ძალზედ გვეშინია წყალდიდობისა.

მოკითხვა ყველას. თქვენი მ.პ.²⁸²

უფაში მცხოვრები მარიამ პრიტვიცი მთარგმნელობით საქმიანობას განაგრძობდა და მისი თარგმნილი მხატვრული ტექსტები სხვადასხვა ლიტერატურულ გამოცემაში იბეჭდებოდა. იგი დროდადრო საქართველოში, თავის მეგობარს - ნინო ჟურულს გამოქვეყნებულ თარგმანებს უგზავნიდა. ამას ადასტურებს მარია პრიტვიცის ერთ-ერთ წერილი (იგი დაუსრულებელი სახით შემორჩა) რომელიც ნინო ჟურულის სახელზე 1948 წელს უფადან არის გამოგზავნილი: “ჩემო საყვარელო, ძვირფასო ნინა დურმიშხანის ასულო! ხვალ 14 იანვარია და ვჩქარობ მოგესალმით თქვენ და მთელს საყვარელ საქართველოს, რამეთუ მან საკუთარი იუბილისათვის(?)** მთელი ხელუხლებელი მშვენიერებით თქვენი სახით შეინარჩუნა თავისი ღამაზი ინტელიგენციის მშვიდობისმოყვარე წარმომადგენელი. როგორი სულიერად ახალგაზრდა და გონებამახვილი

* იგულისხმება მარიამ პრიტვიცის შვილიშვილი.

282 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 427563.

** რუსულ ტექსტში ასე წერია, შესაძლებელია მარიამ პრიტვიცი ძველი სტილით ახალ წელს გულისხმობდა.

ბრძანდებით. რა დარტყმები არ მოუყენებია თქვენთვის ბედ-იღბალს. ყველას გასახარად და მომავლის იმედით გეცოცხლოთ! გიგზავნით დოლმატოვსკის ლექსების ცხელ-ცხელ თარგმანს, რომელიც სულ ეხლა ხანს ჟურნალ „ზნამია“-ში გამოქვეყნდა. ირინამ* ფრანგულად წაიკითხოს.” წერილს ახლავს მინაწერი: თუ ვინმეს დრო აქვს, გადაწერეთ ფრანგული თარგმანი და მიმას** გაუგზავნეთ. მე მისი მისამართი არ ვიცი.²⁸³

ნინო ჟურულის საარქივო საქმეშია მარია პრიტიცის კიდევ ერთი წერილი,*** რომელიც ფრაგმენტული სახით არის შემორჩენილი. „ვეფხისტყაოსნის“ გერმანულ ენაზე მთარგმნელი წერს: „...სამაგიეროდ ნატაშა**** გვახარებს, ხუთოსანია, თან ხატავს, იგი სამხატვრო სტუდიის მოწაფეა. ნატაშას ნახატი გამოფენაზე იქნა გამოტანილი და მის ნახატზე „ბედნიერი ბავშვობა“ 22 სექტემბრის „ნადღებროვსკაია პრავდაში“ დაიბეჭდა, მაგრამ მათ თავი მხოლოდ ეხლა შეიწუხეს და ნება იბოძეს გაზეთიდან ამონაჭერი გამოეგზავნათ. ჩემებს უბედურება დაატყდათ: ლენინგრადში ზინას ძმის მეუღლე გარდაიცვალა. ცოტა აკლდა, რომ ნატაშა იქ დაეტოვებინათ. სამაგიეროდ ეხლა უკვე მე მათთვის უფრო საჭირო გახდით. არ მინდა მოვლენებს წინ გაგუსწრო, მაგრამ ნატაშას ნახვას ვისურვებდი... იქნებ იზრუნოთ, რომ აკადემიის გამოძახებით კვლავ ჩამოვიდეთ, რათა ჯანაშიას დაწვეული „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმნის საქმე დავასრულო. რაც მის ხსოვნასაც უკვდავყოფს. ყველა წინადადებაზე, როგორც ფინანსურზე, ისე მორალურზე, თანახმა ვარ. სხვადასხვა მიზეზთა გამო მოსკოვთან საქმის დაჭერა არ შემიძლია, ხოლო მთავარი კი ის არის, რომ მომტყუებენ“.

წერილს მინაწერი აქვს: „...ჩაიზე უარს არ ვიტყვი, ვერა და ვერ ვაბამ თავს, რომ ერთი ნივთი შეგფუთო და თქვენ გამოგიგზავნოთ. ამინდი პირდაპირ გულის მიჭამს: ხან მოყინულია და ცურავს, ხან სისველეა, ხან სითბოა. ჩემი კალიგრაფიით მიხვდებოდით, თუ როგორ ვჭქარობ. ბევრი დრო დავკარგე... ლექსების გამო.“

ყველას, ყველას, მაგრად, მაგრად გოცნით. მოსიყვარულე მარია კ.^{284*****}

* იგულისხმება ნინოს ქალიშვილი - ირინა მაქარაშვილი.

** იგულისხმება საფრანგეთში მცხოვრები ნინო ჟურულის უმცროსი ვაჟი მიხეილ მაქარაშვილი.

283 იქვე, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42757.

*** წერილი სავარაუდოდ 1947-1948 წლებშია დაწერილია, რადგან საუბარია აკად. ს. ჯანაშიას სახელის უკვდავყოფაზე. ს. ჯანაშია 1947 წელს გარდაიცვალა. ხოლო ნ. ჟურული, აღნიშნული წერილის ადრესატი 1948 წელს.

**** იგულისხმება მარიამ პრიტიცის შვილიშვილი.

284 იქვე, № 42757.

***** 1940-1947 წლებში უფაში მარიამ პრიტიცის მიერ გერმანულ ენაზე გადათარგმნილი „ვეფხისტყაოსანი“ საზოგადოებისთვის უცნობი იყო. იგი თითქმის ექვსი ათეული წელი ინახებოდა საწერი მაგიდის უჯრაში, ვიდრე გერმანელმა მეცნიერმა შტეფი ხოტივარმა-ოუნგერმა არ მიაკვლია აკად. ელგუჯა ხინთიბიძის

ნინო ჟურულის გარდაცვალების შემდეგ მარიამ პრიტვიცმა მჭიდრო ურთიერთობა გააგრძელა ნინოს ქალიშვილთან - ირინა მაქარაშვილთან და მის მეუღლესთან ანატოლი კიზირიასთან. ეს მეგობრობა სათავეს იღებდა მარიამის და ნინოს ურთიერთობიდან. როგორ დაიწყო ნინო ჟურულის რჩევით პრიტვიცმა ვეფხისტყაოსნის თარგმნა, იგი ამის შესახებ სოფიო დავითის ასულ მაჭავარიანისადმი 1949 წლის 4 აგვისტოს გაგზავნილ წერილში მოგვითხრობს: „...1940 წლის ზაფხულს ვატარებდი არბოში. დაუვიწყარმა ნინო ღურმიშხანის ასულმა მიბიძგა თარგმანისაკენ. სიტყვა ჩამოვარდა ჩემ მთარგმნელობით მუშაობაზე უფაში (სიცოცხლის უკანასკნელი წლები მან უფაში გაატარა. აქ იგი მსახურობდა სამედიცინო ინსტიტუტის უცხო ენათა კათედრაზე. რ. ჯანაშიას შენიშვნა). უფრო სწორედ იმაზე, რომ იგი შეწყვეტილი მქონდა. ნინო ღურმიშხანის ასულმა მისაყვედურა და მითხრა: აი, თარგმნეთ “ვეფხისტყაოსანი”! განა ეს ჩემ ძალებს აღემატება?! – ვუპასუხე, მაგრამ შემდეგ, თბილისში, მათ სასტუმრო ოთახში, ძილის წინ, ავიღე პეტრენკოს თარგმანი და ვცადე 2 სტროფის თარგმნა. გოეთესა და შილერის ნაწარმოებებზე აღზრდილი, გავოცდი, როგორ აუღერდა ეს გერმანულად. მაშინ ნუცუბიძის თარგმანი ჯერ არ იყო... მეორე დღეს ბიბლიოთეკაში გავიგე, რომ არსებობს მხოლოდ არტურ ლაისტის თარგმანი გერმანულად და უორდროპისა - ინგლისურად... შემდეგ ეს სტროფები ვუჩვენე პროფ. შარლემანს და მის მეუღლეს. მათ დამლოცეს მუშაობის გასაგრძელებლად... ქ. უფას სამედიცინო ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში აღმოჩნდა პეტრენკოს თარგმანი... თავდაპირველად მეგონა, რომ მხოლოდ პროლოგს ვთარგმნიდი, მაგრამ სამუშაომ ისე გამიტაცა, რომ ვმუშაობდი შეუსვენებლივ, სახლშიც, ინსტიტუტშიც. თვალწინ მედგა საქართველოს მთები, მისი ყოფა, რაც ასე მაგონებდა მშობლიურ ბესარაბიასა და მოლდაველებს – დედაჩემის წინაპრებს... პროლოგი გავეუბზავნე აკად. შალვა ნუცუბიძეს, რომელმაც აღტაცებულმა მიპასუხა. იგი დამპირდა თავისი თარგმანის გამოგზავნას... სამუშაოს ვაგრძელებდი ნუცუბიძის მიხედვით. თან პეტრენკოშიაც ვიხედებოდი. ლექსი გავმართე მინორისა და მაჟორის მიხედვით. ჩემი ნამუშევარი ვაჩვენე აქაურ ერთ გერმანელ ქალს, მცოდნესა და განათლებულს... ნათარგმნ ნაწილებს ვუგზავნიდი აკად. ნუცუბიძეს... გზაში არაფერი დაკარგულა, მიუხედავად ომიანობისა... შემდეგ მივიღე აკად. ს. ჯანაშიას დეპეშა: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია გთხოვთ გააგრძელოთ მუშაობა... თარგმანს ვუდარებდი როგორც ნუცუბიძეს, ისე უორდროპისას, რომელიც საოცრად კეთილსინდისიერადაა შესრულებული... იმ ხანებში უფაში ევაკუაციაში იმყოფებოდნენ უკრაინელი აკადემიკოსები პარნასი და ბულახოვსკი, რომლებმაც ასევე გაიცნეს ჩემი ნამუშევარი

დახმარებით. <http://kartvelologi.tsu.ge/public/ge/archive/8/1>. „ვეფხისტყაოსნის“ მარიამ პრიტვიცისეული თარგმანი საქართველოში სამენოვანი წინასიტყვაობით(ქართული, რუსული, გერმანული) გამოიცა. Штеффи Хотивари-Юнгер, Предисловие, Shota Rustaveli, Der Ritter im Tigerfell (translated by Marie Pritwitz), Tbilisi-Berlin 2005. file:///C:/Users/Giorgi/Downloads/Steffi_Chotiwari_Junger_Existing_German.pdf

და რჩევებით დამეხმარნენ. ვისარგებლე არდადეგებით და ტექსტი გადავწერე, მაშინ უფაში უცხოურ-შრიფტიანი საბეჭდი მანქანები არ იყო... ნაშრომი გადავაგზავნე თბილისში. რეცენზია დაწერეს აკადემიკოსებმა შ. ნუცუბიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა. 1946 წლის აპრილში ინსტიტუტის სხდომაზე საქ. მეცნ. აკადემიამ მიიღო ნაშრომი, რაც იმავე ზაფხულს აკად. ჯანაშიამ მაცნობა და გამოძიახა თბილისში, სადაც 25 აგვისტოს ჩამოვედი კიდევაც. მაგრამ ჯანაშიას ავადმყოფობის გამო პირადად ვერ ვნახე. თარგმანი მისსივე მითითების მიხედვით ჩავასწორე. ამჟამად კი ველოდები მეცნ. აკადემიის ან გოქისის მითითებებს. მოხარული ვიქნები, თუ გაწეულ ხარჯებს ამინაზღაურებენ...²⁸⁵

აღნიშნული წერილის ადრესატია სოფიო მაჭავარიანი. იგი ისტორიის ინსტიტუტის სწავლული მდივნის მოადგილე იყო, რომელთანაც მარიამ პრიტვიცს ს. ჯანაშიას დახმარებით საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდა.²⁸⁶

აკად. ს. ჯანაშიას მ. პრიტვიცის შესახებ ინფორმაცია ნინო ჟურულის ქალიშვილმა - ირინა მაქარაშვილმა მიაწოდა. ამის შესახებ რ. ჯანაშია წერს: "...ჩვენი ოჯახის უახლოესი და უსაყვარლესი მეგობრები იყვნენ ირინე მაქარაშვილი და მისი მეუღლე (იგულისხმება ანატოლი კიზირია გ.ს.). სწორედ მათგან გაიგო 1940 წელს ს. ჯანაშიამ პრიტვიცის განზრახვის შესახებ. ბუნებრივია, იგი ყოველმხრივ ეცდებოდა ამ კეთილი საქმისთვის ხელის შეწყობას."^{287*}

ს. ჯანაშიას ინიციატივით მ. პრიტვიცის რედაქტორებად შ. ნუცუბიძე და ს. ყაუხჩიშვილი დაინიშნენ. 1943 წელს ისტორიის ინსტიტუტის სახელით ს. ჯანაშიას და მ. პრიტვიცს შორის ხელშეკრულებაც გაფორმდა. ს. ჯანაშიას გარდაცვალების შემდეგ მ. პრიტვიცი აგრძელებდა ურთიერთობას სოფიო მაჭავარიანთან და საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიასთან (ვიცეპრეზიდენტ აკაკი შანიძესთან). როგორც ს. ჯანაშიას ქალიშვილი, რ. ჯანაშია აღნიშნავს, მ. პრიტვიცი ხანდაზმულობის მიუხედავად ხშირად ჩამოდიოდა ნინო ჟურულის ქალიშვილთან ირინა მაქარაშვილთან, რომლის არქივშიც ინახებოდა მისი ორი ფოტოსურათი.²⁸⁸ მარიამ პრიტვიცის ახლო ურთიერთობას ირინა მაქარაშვილთან ადასტურებს მის მიერ გამოგზავნილი არაერთი წერილი.²⁸⁹

285 რ. ჯანაშია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 26.

286 იქვე.

287 იქვე.

* ირინა მაქარაშვილის ს. ჯანაშიას მეუღლესთან - მართა მაჩაბელთან დიდი ხნის მეგობრობა ჰქონდა. მათ ერთად დაამთავრეს წმინდა ნინოს სახელობის ქალთა გიმნაზია. ირინა მაქარაშვილს ჯანაშიებთან ნათელ-მირონობაც აკავშირებდა. ის ს. ჯანაშიას და მ. მაჩაბლის ვაჟის - ლაშა ჯანაშიას ნათლია იყო. აღნიშნული ინფორმაცია მოგვაწოდა რუსუდან ჯანაშიას რძალმა ქალბატონმა თამარ გუჯაბიძემ, რისთვისაც გულწრფელ მადლობას მოვასხენებთ.

288 იქვე, გვ. 26.

289 დანართი № 21.

ნიკოლოზ ილიას ძე მაქარაშვილი

ილია მაქარაშვილს და ნინო ჟურულს ექვსი შვილი ჰყავდათ: უფროსი გიორგი, შემდეგ ბარბარა, ნიკოლოზი, მარიკა, ირინე და მიხეილი. აქედან სამნი – გიორგი, ბარბარა და მარიკა – ბავშვობაში სახადით გარდაიცვალნენ. ილია მაქარაშვილის ერთ-ერთი ვაჟი – ნიკოლოზი (ნიკუშა) არბოს წმინდა გიორგის სარეგისტრაციო წიგნის მიხედვით 1897 წლის 19 დეკემბერს დაიბადა. იგი 1898 წლის 11 ოქტომბერს მონათლეს. ჩანაწერში ახალშობილის მშობლების შესახებ ვკითხულობთ: “კომანდერი არტილერიისა გრენადრის ბრიგადისა პირველ ბატარეისა პოდპოლკოვნიკი ილია საყვარელის ძე მაქარაშვილი და სჯულიერი ცოლი ამისი ნინა ღურმიშხანის ასული ორნივე მართლმადიდებელის სარწმუნოებისანი”. ახალშობილის “მიმრქმელად” ჩანაწერის მიხედვით მოხსენიებულია: ქალაქ თბილისში მცხოვრები მეორე გილდიის ვაჭარი სვიმონ პავლეს ძე პავლოვი. ნათლობის საიდუმლო შეუსრულებია მღვდელ გიორგი გვიმრაძეს და “პრინციპიკ” ვასილ ლომოურს.²⁹⁰ ნიკოლოზ მაქარაშვილს მამის მსგავსად სამხედრო საქმე იზიდავდა. მან ჯერ თბილისის სამხედრო სასწავლებელი დაამთავრა, შემდეგ კი სწავლა პეტერბურგის წმინდა მიქაელის საარტილერიო სასწავლებელში გააგრძელა. ნიკოლოზ მაქარაშვილის უმცროსი ძმა, ემიგრაციაში მყოფი მიხეილ მაქარაშვილი მოგონებებში წერს: “ჩემი ძმა ნიკოლოზი, ანუ ნიკუშა, როგორც ვეძახდით ხუთწლიანხვერით ჩემზე უფროსი იყო. 1906 წელს, ტიფლისის იუნკერთა სკოლის დამთავრების შემდეგ პეტერბურგის (ამჟამინდელი ლენინგრადი) წმინდა მიქაელის სახელობის საარტილერიო სამხედრო სასწავლებელი დაასრულა თუ არა, მაშინვე სამხედრო სამსახური დაიწყო, 1917 წელს გერმანიასთან ფრონტზე, კავკასიის ნაღმტყორცნელთა საარტილერიო ბრიგადაში, სადაც მამანემმა პირველი საბრძოლო წრთობა მიიღო. რუსული რევოლუცია ახალი დაწყებული იყო. 1917 წლის ოქტომბერში, მან იმდენი მოახერხა, რომ საქართველოში სამთო მეზობლთა პოლკში გამოგზავნეს, რომელსაც პოლკოვნიკი ცაგურია მეთაურობდა.”²⁹¹

პეტერბურგში სწავლის პერიოდში ნიკოლოზ (ნიკუშა) მაქარაშვილს აქტიური მიმოწერა ჰქონდა ოჯახთან. მაქარაშვილების არქივში შემონახულია ნიკოლოზ მაქარაშვილის მიერ დედის სახელზე გამოგზავნილი ბარათები. როგორც ერთ-ერთი წერილიდან ირკვევა, ნინო მაქარაშვილს შვილისათვის მანაბლის (სახელი არ იხსენიება - გ.ს.) ხელით ამანათი გაუგზავნია. ნიკოლოზი ვერ ძლებდა პეტერბურგში და ამის შესახებ დე-

290 მეტრიხესკის წიგნი, მიცემული საქართველო-იმერეთის უწმინდესის მმართველის სინოდის კანტორიდან გორის უეზდის არბოს წმინ. გიორგის ეკლესიასა შინა, ჩასაწერად დაბადებულთა, ქორწინებით შეუღელილთა და გარდაცვალებულთასა. ჩუქუ წლისა, ნაწილი პირველი დაბადებულთათვის, გვ. 8.

291 დანართი № 25. აქ მცირე უზუსტობაა, - ირაკლი ცაგურია პოლკოვნიკი მოგვიანებით, 1919 წელს გახდა. იხ. მ. ბახტაძე, პოლკოვნიკი ირაკლი ცაგურია, ჟურნ. „ქართული ემიგრაცია“, № 3(6), 2015, გვ. 11.

დას წუხილით წერდა. იგი სამთო ცხენოსანთა დივიზიაში გადასვლას ფიქრობდა. პეტერბურგში მყოფი ნიკოლოზი ნინო მაქარაშვილის მეგობართან მარია პრიტიცთან ურთიერთობდა. იგი ერთ-ერთ წერილში აღნიშნავს რომ მარია ვიქტორის ასულს (პრიტიცი) სტუმრად ეწვია. სავარაუდოდ, იმ დროისთვის, მარიამ პრიტიცი პეტერბურგში იმყოფებოდა. ნინო ჟურნალი 1916 წლის შემოდგომით შვილთან გამგზავრებას აპირებდა. ნიკოლოზი დედას ურჩევდა, რომ პეტერბურგში ნოემბრის დასაწყისში ან შუა პერიოდში ჩასულიყო, რადგან დეკემბერში სასტუმრო ძალიან ძვირი ღირდა.²⁹²

დედისათვის გამოგზავნილ წერილებში ნიკოლოზი დიდი სიყვარულით იხსენიებს უმცროს ძმას მიხეილს, ერთადერთ დას ირინას, ასევე ბიძაშვილებს (გიორგი ჟურნალის შვილებს ღურმიშხანს და კოტეს (კონსტანტინეს). ჩვენთვის უცნობია მოინახულა თუ არა, პეტერბურგში მყოფი შვილი ნინო ღურმიშხანის ასულმა. სამხედრო სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ ნიკოლოზ მაქარაშვილი კავკასიის ფრონტზე თურქების და გერმანელების წინააღმდეგ სხვადასხვა სამხედრო ოპერაციებში იღებდა მონაწილეობას. აღსანიშნავია, რომ დედისადმი გაგზავნილ ერთ-ერთ წერილში იგი თავის სამხედრო ნაწილს “სიკვდილის ბატარეა” მოიხსენიებს. ნიკოლოზს, როგორც მისი სიტყვებიდან ირკვევა, ძალიან დიდი სურვილი ჰქონდა კავკასიის ფრონტზე, ქართველ ცხენოსანთა ბრიგადაში გადასულიყო. ამასთან დაკავშირებით ახალგაზრდა ოფიცერი დახმარებას დედას სთხოვდა. 1917 წლის 29 აგვისტოს ნიკოლოზ მაქარაშვილის მიერ გამოგზავნილ წერილში ვკითხულობთ: “საყვარელო ძვირფასო დედიკო! გუშინ შენი წერილი მივიღე, სადაც მწერ, რომ ოსები ღალატად არ იხდიან.* ყოველივემ მეტად გამაკვირვა, მაგრამ ვფიქრობ, რომ ბოლოს მაინც გადაიხდიან. მაგრამ საქმე ამაში არ არის, ჩემი წერილის მიზანი სულ სხვა რამეში მდგომარეობს. საქმე ის არის, რომ მე, თუ ამის შესაძლებლობა იქნება, ქართულ საცხენოსნო ბატარეაში გადასვლა გადავწყვიტე. ამბობენ, რომ ის მალე დივიზიონი იქნება. გული იქით უპირველეს ყოვლისა იმიტომ მიმიწევს, რომ როდესაც ჩემი სამშობლო „საუკუნოვანი“ უღელისაგან ნელნელა თავისუფლდება, მე უცხო მხარეში ყოფნა არ მინდა. მინდა მშობლიურ ადგილებში, სამშობლოსთან ახლოს ვიყო. მეორე კი ის არის, რომ სამსახური გაუსაძლისი გახდა და აშუამად ჩემს ერთადერთ

292 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე I, ხ. 42763

* როგორც ირკვევა, არბოში XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჩამოსახლებული ოსების რამდენიმე კომლი ცხოვრობდა. ისინი ადგილობრივ წარჩინებულებს გადასახადს უხდიდნენ. ოსების ერთი ნაწილი არბოს მცხოვრებთ მოსამსახურებადაც უდგნენ. ამას ადასტურებს 1889 წელს გაზეთ “ივერიის” ფურცლებზე გამოქვეყნებული ინფორმაცია, რომლის მიხედვით ერთ-ერთ ახალგაზრდას სოფელ არბოში ნ. ლომაურის მოსამსახურე ოსი თოფის წმენდისას შემოაკვდა. გაზ. “ივერია” 1889, № 141, 7 ივლისი, გვ. 2; № 147, 14 ივლისი, 1889, გვ. 3.

სურვილს ქართული საცხენოსნო დივიზიონში ჩაწერა წარმოადგენს. დიდი ხნის განმავლობაში არ მინდოდა ამის თაობაზე შენთვის მომეწერა, მაგრამ გემახსოვრება ალბათ, ხშირად მინიშნებით გწერდი ქართულ საცხენოსნო დივიზიონზე. აქ ჩვენთან კიდევ (ერთი) ქართველია, შტაბს კაპიტანი ქარუმიძე.* მან უკვე გააგზავნა (საბუთები) და მასზე ზრუნავენ. ის ბატარეის მეთაურობის კანდიდატია, მე კი უმცროსი ოფიცერი და ჩემი მოწყობა უფრო იოლი იქნება. შენ თუ ჩემს აზრს იზიარებ მიიკითხ-მოიკითხე, გაარკვიე, რა ხდება ბიძიასთან,** აფხაზთან*** და სხვა. ქართველის და თან გმირის**** ვაჟის მიღებას ალბათ შეძლებენ. როგორც კი რაიმეს გაარკვიე - დაუყოვნებლივ მომწერე.

გუშინ მინსკიდან ჩამოვედი. შიხლინსკის***** გავუარე და მასთან ვივასშიმე. ნეტავ იცოდე, როგორ მესიამოვნა ოჯახურ გარემოში ყოფნა, სამოვარის დანახვა და სხვა. შიხლინსკიმ და მის მეუღლემ ძალიან კარგად მიმიღეს. გულითად მოკითხვას გიგზავნიან შენ, ბიძიას, ბიცოლას,***** ბავშვებს***** და მუსხელიძეებს.***** ყაზბეგმა ბრიგადიდან რომ არ გამიშვას კიდევ, შიხლინსკის მეშვეობით მოვეწყობოდი, მაგრამ საჭიროა ქართული ბატარეის მეთაურის თანხმობა. მას ყაზბეგმა***** მიწეროს, რადგან ეს ბატარეა ქართული საცხენოსნო პოლკის მეთაურს, დავით ჭავჭავაძეს***** ექვემდებარება. ბიძიას***** მეშვეობით ამ საქმის იოლად მოგვარება იქნება შესაძლებელი.

* იგულისხმება კაპიტანი დ. ქარუმიძე, რომელიც ოდნავ მოგვიანებით თბილისის სამხედრო სასწავლებლის საარტილერიო კურსის ოფიცერი იყო. მ. გოგიტიძე, ზ. ჯაფარიძე, სამხედრო კადრების სამჭედლო (თბილისის სამხედრო სასწავლებლის ისტორია 1862 წლიდან დღემდე), თბ., 2018, გვ. 71.

** იგულისხმება გიორგი შურული.

*** სავარაუდოდ იგულისხმება ილია ჭავჭავაძის დისწული გენერალი კოტე აფხაზი (1867-1923 წ.წ.) 1916 წლის იანვარში კოტე აფხაზი სამხედრო მინისტრის ბრძანებით გამოწვეულ იქნა ფრონტიდან და დაინიშნა კავკასიაში სახელმწიფო თავდაცვის განსაკუთრებულ რწმუნებულად, თებერვალში კი კავკასიის ფრონტის საინჟინრო-სამშენებლო რაზმების კომიტეტის ხელმძღვანელი გახდა.

**** იგულისხმება გენერალ-ლეიტენანტი ილია მაქარაშვილი, ნიკოლოზის მამა.

***** იგულისხმება აზერბაიჯანელი გენერალი ალი-აღა ისმაილ-აღას ძე შიხლინსკი - 1918-1920 წწ. აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის თავდაცვის მინისტრის თანაშემწე.

***** იგულისხმება გიორგი შურულის მეუღლე ელენე მუსხელიშვილი.

***** იგულისხმება ნიკუშას და-ძმა, ასევე გიორგი შურულის შვილები: კოტე და ღურმიშხანი.

***** სავარაუდოდ იგულისხმება გიორგი შურულის მეუღლის ელენე მუსხელიშვილის ოჯახის წევრები.

***** იგულისხმება გენერალი ივანე ნიკოლოზის ძე ყაზბეგი (1860-1943 წ.წ.), მ. გოგიტიძე, გ. ბეჟიტაშვილი, „სამხედრო ფიცის ერთგული“, თბ., 2015, გვ. 93-94.

***** იგულისხმება გენერალი დავით ჭავჭავაძე (1877-1924 წ.წ.). სამხედრო მოღვაწე, რომელმაც იმპერატორ ნიკოლოზ მეორის ნებართვით პირველ მსოფლიო ომის წლებში კავკასიის ფრონტზე ჩამოაყალიბა ქართველ ცხენოსანთა ათასეული. <https://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/9497-davit-aleqsandres-dze-chavchavadze>.

***** იგულისხმება გიორგი შურული.

ბელი. ვგონებ თქვენ ყველას გესიამოვნებათ, თუ მშობლიურ ჯარში და კავკასიის ფრონტზე ვიქნები. მარტის თვემდე შვებულებაში ვერ გავალ, რადგან კვლავ აკრძალვია, თუ განსაკუთრებული მიზეზები არ არსებობს. მას შემდეგ რაც გერმანელებმა ჩვენი ორი ქვემეხი გაანადგურეს რამოდენიმე დღით რეზერვში ვიმყოფებით. პასუხს ველოდები. დაუდევრად ვწერ რადგან ველავ. გკოცნი ნიკუშა”. წერილს მინაწერი აქვს: გკოცნი ირას, მიშას, ბიძიას, დეიდას, დუმას, კოტეს მოკითხვა ყველას. გკოცნი ძიძას”.²⁹³ როგორც წარმოდგენილი წერილიდან ჩანს, ნიკოლოზ მაქარაშვილი ქართველ ცხენოსანთა დივიზიონში მოღვაწეობაზე ოცნებობდა და გრძნობდა, რომ საქართველო „საუკუნოვანი უღლისაგან” თავისუფლდებოდა.

საბრძოლო ოპერაციებში გამოჩენილი მამაცობისათვის ნიკოლოზ მაქარაშვილი წმ. სტანისლავის ორდენით დაჯილდოვდა. როგორც თვითონ წერს: “ის და მათი ჯგუფი წმ. ანას ორდენის გადაცემას ელოდნენ, მაგრამ ფეხოსნებთან კავშირი არ ჰქონდათ და ამიტომ სტანისლავის ორდენს უნდა დასჯერდნენ”.²⁹⁴ კავკასიის ფრონტზე ნიკოლოზ მაქარაშვილის სამხედრო დანაყოფმა გერმანელების მიერ განხორციელებული დაბომბვის დროს ორი ქვემეხი დაკარგა.²⁹⁵ 1917 წლის ოქტომბერში ნიკოლოზი საარტილერიო დივიზიაში დააწინაურეს. ეს იყო საქართველოს პირველი ეროვნული რაზმი, რომელსაც პოლკოვნიკი ცაგურია მეთაურობდა. ცნობილია, რომ პირველი მსოფლიო ომის დასრულების შემდეგ სამხრეთ კავკასიის ფრონტიდან წამოსული რუსეთის ჯარის ნაწილი აზერბაიჯანის მიმართულებით გადაადგილდებოდა. რუსეთის საჯარისო შენაერთებს თავს ესხმოდნენ შეირადებული თათრები, რომელთა რიგებში ოსმალო ოფიცრებიც იყვნენ. ამიერკავკასიის დროებითმა მთავრობამ 1918 წლის იანვარში, კავკასიის ფრონტიდან მომავალი სამხედრო ეშელონების მხრიდან შემოტევის საფრთხე დაინახა და მათი განიარაღება გადაწყვიტა. ამ ოპერაციას კავალერიის ოფიცერი, შტაბ-როტმისტრი ევგენი აფხაზავა ხელმძღვანელობდა. აფხაზავას მიერ ფრონტის ხაზიდან მომავალი სამხედროების განიარაღების მცდელობას სადგურ შამქორში შეტაკება მოჰყვა. ნიკოლოზ მაქარაშვილი აფხაზავას რაზმელებთან ერთად სწორედ ამ შეტაკებას ემსხვერპლა. შამქორის ინციდენტი აღწერილი აქვს ალ. ქუთათელს თავის რომანში: “პირისპირ”. დროებითი მთავრობის მიერ დავალების შესასრულებლად გაგზავნილ ჯავშნოსან მატარებელში მყოფ ევგენი აფხაზავას რაზმელებთან ერთად იგი ნიკოლოზ მაქარაშვილსაც იხსენიებს: “მეორე დღეს, დღით, აფხაზავა თავისი რაზმით არსენალთან გაჩერებულ ჯავშნიან მატარებელში ჩაჯდა. მატარებელში პორუჩიკი ანდლეულაძე, მისი ოცდათხუთმეტი

²⁹³ საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე I, ხ. 42763.

²⁹⁴ იქვე.

²⁹⁵ იქვე.

რაზმელი, შტაბს-როტმისტრი აფხაზავა, აფხაზავას თანაშემწენი: მაყაშვილი, მაკარაშვილი* და სამოცი პარტიზანი მოთავსდნენ.”²⁹⁶

შამქორში ნიკოლოზ მაქარაშვილის ტრაგიკული დაღუპვის შესახებ მიხეილ მაქარაშვილი თავის მოგონებებში წერს: “14 იანვრის ღამეს, 15 რომ თენდებოდა, ღამის 2 საათზე ჩვენ კარზე დარეკეს, ბიცოლაჩემმა, ელენე ჟურულმა, რომელიც ჩვენთან დარჩა იმ ღამეს, გააღო კარი და დაეინახეთ ჩემი ძმის ერთერთი მოადგილე (დანაყოფის ხელმძღვანელი), გვარად ჟღენტი, რომელმაც ფეხი შემოდგა შუშაბანდში და იქიდან ქვითინით გვაცნობა: „მეთაური მოგვიკლესო”. ნიკუმას და კიდევ რამდენიმე მოკლულის ცხედრები მოახერხეს და ტიფლისამდე ჯავშნოსანი მატარებლით ჩამოასვენეს, რომლის ერთი ვაგონი ნადმებისგან იყო დაგლეჯილი. ჩემი ძმის ცხედარი არბოში ჩვენს ეკლესიაში, მამაჩემისა და დედის მხრიდან პაპა-ბებოს გვერდით დაკრძალეს. დაკრძალვის დღემდე ჩემი ძმის ცხედარი რამდენიმე დღის განმავლობაში ესვენა ტიფლისის ქვაშვეთის ტაძარში, საპატიო ყარაულში მისივე თანამებრძოლები იდგნენ. გრანდიოზული ცერემონია იყო, მით უფრო, რომ ეს იყო დამოუკიდებელი საქართველოს პირველი საბრძოლო გამარჯვება (რაც სამწუხაროდ ყველას დაავიწყდა, ჩვენი ოჯახისა და რამდენიმე გამონაკლისის გარდა).”²⁹⁷

არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში შემორჩენილია ნიკოლოზ ილიას ძე მაქარაშვილის ეპიტაფია: **“ნიკოლოზ ილიას-ძე (ნიკუშა) მაკარაშვილი პოდპორ ქართულ-ცხენოსანთა არტილ ბატარაისი გმირულად მოკლულ იყო შამხორს 10 იანვარს 1917 წ. დაბადებიდან 20 წლისა.”** (ეპიტაფიის ამოკვეთის დროს ნიკოლოზ მაკარაშვილის გარდაცვალების თარიღი არასწორად არის მითითებული, უნდა ეწეროს 1918 წლის 10 იანვარი).

ეს უზუსტობა ირკვევა გაზ. “ერთობის” ფურცლებზე გამოქვეყნებული სამძიმრის განცხადებიდან, სადაც ვკითხულობთ: “მწუხარებით გულ-მოკლული ნინა ღურმიშხანის ასული მაკარაშვილი თავის შვილებით ირინა და მიშათი, გიორგი ღურმიშხანის ძე და ელენა გიორგის ასული ჟურული უღრმესი მწუხარებით აუწყებენ ნათესავთ და ნათესავთ და ნაცნობთ, რომ 10 იანვარს სად. შამხორთან, ჯავშნიან მატარებელში ტრაგიკულად გარდაიცვალა პირველის ძვირფასი და დაუვიწყარი შვილი, მეორეთა საყვარელი ძმა, ხოლო დანარჩენთა ძმისწული** ქართულ სამთოცხენოსან ბატარეის პოდპორუჩიკი ნიკოლოზ (ნიკუშა) ილიას ძე მაკარაშვილი. პანაშვიდი ქაშვეთის ეკლესიაში ყოველ დღე საღამოს 6 საათზე. დაკრძალვა მოხდება სოფ. არბოში (გორის მაზრა) წმ. გიორგის ეკლესიის გალავანში, საგვარეულო სასაფლაოზე. მიცვალებულს ქაშვეთის ეკლესიიდან გამოასვენებენ და საღვურზე წაასვენებენ

* იგულისხმება ნიკოლოზ მაქარაშვილი.

296 აღ. ქუთათელი, პირისპირ, წიგნი I, თბ., 1960, გვ. 98.

297 დანართი № 25. აქ მცირე უზუსტობაა, 1918 წ. იანვარში საქართველო ჯერ კიდევ არ იყო დამოუკიდებელი.

** აქ უზუსტობაა, უნდა ეწეროს „დისწული”.

პარასკევს 19 იანვარს. მიცვალებულის სულის მოსახსენებელი წირვის შემდეგ. წირვა დაიწება დილ. 10 ს.” აქვეა, სამძიმრის მეორე განცხადებაც: პარმენ დავითის ძე, სიმონ და ილია პარმენის ძენი გამყრელიძენი უღრმესი მწუხარებით აუწყებენ ნათესავთ და ნაცნობთ საყვარელ და დაუვიწყარ ნიკუშა მაქარაშვილის ტრადიკულად გარდაცვალებას. პანაშვიდი ყოველ დღე ქაშვეთის ეკლესიაში საღამოს 6 საათ. დასაფლავება მოხდება სოფ. არბოში (გორის მაზრა) წმ. გიორგის ეკლესიის გაღვანში,* საგვარეულო სასაფლაოზე. მიცვალებულს ქაშვეთის ეკლესიიდან გამოასვენებენ და სადგურზე წაასვენებენ პარასკევს 19 იანვარს მიცვალებულის სულის მოსახსენებელი წირვის შემდეგ. წირვა დაიწება დილის 10 საათზე.”²⁹⁸

* ამ განცხადებაში უზუსტობაა. ნიკოლოზ მაქარაშვილი დაკრძალეს არა გაღვანში, არამედ არბოს წმინდა გიორგის გუმბათიან ტაძარში.

298 გაზ. “ერთობა”, №13, 1918, გვ. 1.

ნიკოლოზ (ნიკუშა) ილიას ძე
მაქარაშვილი (საქართველოს
ხელოვნების სასახლე - კულტურის
ისტორიის მუზეუმი).

Nikoloz (Nikusha) son of Ilia Makarashvili
(Palace of the Georgian Art- Museum of the
history of Culture).

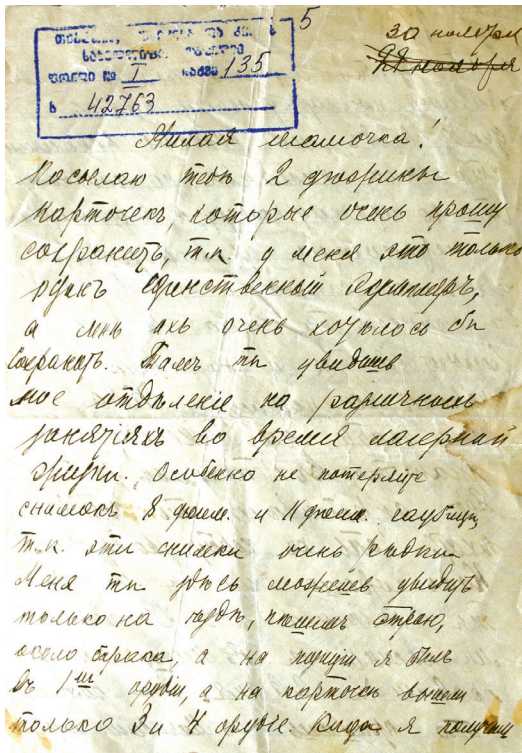
ნიკუშა მაქარაშვილი და მისი და-ძმა ირინა
და მიხეილი (საქართველოს ხელოვნების
სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Nikoloz Makarashvili alongside with his siblings,
Irina and Mikheil (Palace of the Georgian Art-
Museum of the history of Culture).

ნიკოლოზ (ნიკუშა) მაქარაშვილი კადეტებთან ერთად
(საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Nikoloz Makarashvili alongside cadets (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

ნიკუშა მაქარაშვილის წერილი დედისადმი. ხელნაწერი, რუსულ ენაზე (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Nikoloz Makarashvili's letter to his mother in Russian language (Palace of the Georgian Art-Museum of the history of Culture).

ნიკოლოზ მაქარაშვილის საფლავი არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში (ავტორის ფოტო).

Nikoloz Makarashvili's tomb in St. Giorgi church in Arbo (Author's photo).

ილია მაქარაშვილის და ნინო ჟურულის შთამომავლები საფრანგეთსა და ჰერუში

როგორც მიუთითებდით, ილია მაქარაშვილს და ნინო ჟურულს ნიკოლოზის (ნიკუშა) გარდა კიდევ ორი ვაჟი ჰყავდათ. გიორგი ადრეულ ასაკში გარდაცვლილა. მათი უმცროსი ვაჟი - მიხეილი 1903 წელს დაიბადა. ფრანგულად დაწერილ მოგონებაში, რომლის დიდი ნაწილი პ. ნაცვლიშვილმა გამოაქვეყნა, მიხეილი წერს: “დავიბადე 1903 წლის 7 ოქტომბერს ძველი სტილით (ახალი სტილით 20 ოქტომბერს) ჯილალოღლიში - პატარა ქალაქში საქართველოსა და სომხეთის საზღვარზე. აქ იმყოფებოდნენ იმ დროს ჩემი მშობლები - მამა ქალაქის გარნიზონში მსახურობდა. მე მომნათლეს არბოში და იქვე ვცხოვრობდი ჩემს ბებიასა და ბაბუასთან ერთად.”²⁹⁹ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ჩარიცხული მიხეილი, ივანე ჯავახიშვილის და ექვთიმე თაყაიშვილის ინიციატივით სსსრ-ის ქართველ ახალგაზრდებთან ერთად სწავლის გასაგრძელებლად 1922 წელს, ევროპაში წავიდა. მიხეილ მაქარაშვილი იგონებს: “მე დავტოვე ჩემი სამშობლო 1922 წელს, როგორც კი შემისრულდა 19 წელი, რათა ჩემი საინჟინრო განათლება უცხოეთში განმემტკიცებინა. რაკი გადაწყვეტილი მქონდა დაბრუნება, თან არ წამომიღია არც ერთი საარქივო დოკუმენტი, რომელიც ეხებოდა ჩვენს ოჯახს. სიმართლე რომ ვთქვა, მე მაშინ ამაზე არც მიფიქრია. თუ ღმერთის წყალობით, ოდესმე მოგეცემათ საქართველოში წასვლის შესაძლებლობა და თუ წახვალთ, ვეჭვობ, მათი დაბრუნება შეძლოთ, მით უმეტეს, რომ ჩემი ერთადერთი და - ირა აღარ არის ახალგაზრდა და თანაც ქალაღლები შეიძლება, უბრალოდ, დაიკარგა.”³⁰⁰ როგორც 1922 წლის 30 სექტემბრით დათარიღებულ წერილში აღნიშნავს, მიხეილ მაქარაშვილი ევროპაში ბათუმიდან გაემგზავრა. ბათუმში მისთვის სტუდენტობის დამდასტურებელი ცნობა ჩამოურთმევიათ, რაზეც ის ძალიან წუხდა.³⁰¹ მიხეილი ბათუმიდან სტამბოლში (კონსტანტინოპოლში) ჩავიდა. აქედან კი ჰააგაში გაემგზავრა, სადაც იქ მყოფ ქართველებთან ვინმე ცქიტისშვილთან და დეკანოზოვებთან* დაბინავდა.³⁰² 1922 წლის 11 დე-

299 პ. ნაცვლიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 6; დანართი № 25.

300 პ. ნაცვლიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 6; დანართი № 25.

301 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი № 1, საქმე 135, ხ. 42736.

302 დანართი № 23.

* მიხეილ მაქარაშვილის მიერ გამოგზავნილ წერილში მოხსენიებული ცქიტისშვილი ვერ დავადგინეთ, ხოლო დეკანოზოვში ის უნდა გულისხმობდეს ანდრია დეკანოზისშვილს, რომელიც იყო საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის წევრი, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წარმომადგენელი არგენტინაში, 1920 წელს კი საზოგადოება “ჩემოს” წარმომადგენელი ჰააგაში. იგი 1921 წლიდან ემიგრაციაში იმყოფებოდა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, ენციკლოპე-

კემბრით დათარიღებულ წერილში, გერმანიაში მყოფი მიხეილ მაქარაშვილი ოჯახს აცნობინებდა, რომ საადღვომოდ ბერლინში ბიძასთან – გიორგი ჟურულთან აპირებდა სტუმრობას. გარკვეული პერიოდი ის გერმანიის ქალაქ კარლსრუეში გაჩერებულა. როგორც ერთ-ერთ წერილში აღნიშნავს, მიხეილს ორ ქართველთან – მ. ყაუხჩიშვილთან და ჯაშს* ერთად სუფრაზე მიუწვევიათ ვინმე არჩილი** და ელიავა, მაგრამ ისინი წვეულებაზე არ მისულან.³⁰³

მიხეილ მაქარაშვილს ძალზე ახლო ურთიერთობა ჰქონდა საფრანგეთში მოღვაწე ქართველ იურისტთან მიხეილ მუსხელიშვილთან (მიშელ მუსხელი), რომელიც შემდგომში სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი გახდა. სწორედ მას ეკუთვნოდა ევროგაერთიანების შექმნის იდეა.³⁰⁴ ოჯახის სახელზე გამოგზავნილ, 1926 წლის 3 სექტემბრით დათარიღებულ წერილიდან ირკვევა, რომ მიხეილ მაქარაშვილმა მიხეილ მუსხელიშვილთან ერთად იმოგზაურა მონტე-კარლოსა და ნიცაში.³⁰⁵ მიხეილ მაქარაშვილის და მიხეილ მუსხელიშვილის ახლო ურთიერთობას ადასტურებს 1927 წლის 10 ივლისით დათარიღებული კიდევ ერთი წერილი. როგორც მიხეილ მაქარაშვილი აღნიშნავს, წერილის დაწერისას სტრასბურგის უნივერსიტეტის მომავალი ქართველი პრო-

ფილ-ლექსიკონი, თბ., 2018, გვ. 127-128.

* გ. მაქარაშვილის წერილში მოხსენიებული ჯაში ვერ დავადგინეთ, რაც შეეხება წერილში მოხსენიებულ ყაუხჩიშვილს ეს იყო მიხეილ გიორგის ძე ყაუხჩიშვილი (1889-1948 წ.წ.) - აკადემიკოს სიმონ ყაუხჩიშვილის ძმა, სოციალისტ-ფედერალისტი, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ეროვნული საბჭოს წევრი, რომელიც საბჭოთა ოკუპაციის შემდეგ წავიდა ემიგრაციაში და ცხოვრობდა გერმანიაში. მან კარლსრუეს პოლიტექნიკურ უნივერსიტეტში მოიპოვა ელექტროინჟინერიის დოქტორის ხარისხი. მუშაობდა “სიმენსის” ქარხანაში. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, ენციკლოპედია-ლექსიკონი, თბ., 2018, გვ. 469-470.

** არჩილ გედევანს და მის დას ელენას სხვა წერილშიც იხსენიებს მიხეილ მაქარაშვილი, საგარაუდოდ ის იყო ემიგრაციაში მყოფი არჩილ გედევანიშვილი (1898-1971), რომელმაც მოგვიანებით ავტობიოგრაფიული რომანი გამოსცა. ა. გედევანიშვილი, “თავგანწირულნი”, თბ., 1996. არჩილ გედევანიშვილი დაკრძალულია ლევილის ქართულ სასაფლაოზე. თ. პაპავა, გაბნეული საფლაგები, თბ., 1990, გვ. 96. ვიდრე არჩილ გედევანიშვილი ევროპაში ჩავიდოდა, მიხეილ მაქარაშვილი ოჯახის წევრებისადმი გამოგზავნილ წერილებში მას ხშირად კითხულობდა და ურჩევდა, რომ ევროპაში განათლების მიღებისათვის გერმანიული ენი შეესწავლა.

³⁰³ საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ბ. 42736.

³⁰⁴ <https://csogeorgia.org/ge/post/mikheil-muskhelishvili-da-ertiani-evropis-idea>; Alfred William Brian Simpson Human Rights and the End of Empire: Britain and the Genesis of the European Convention, Oxford University Press, 2001, p. 609; Ronald Hilton. Russian and Soviet Studies in France: Teaching, Research, Libraries, Archives, and Publications. Russian Review, Vol. 38, No. 1 Jan., 1979, pp. 52-79; <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000041/>; გ. შარაძე, უცხოეთის ცის ქვეშ, ტ. I, თბ., 1991, გვ. 477-482; ე. ჯაფარიძე, ევროინტეგრაციის სათავეებთან: მიხეილ მუსხელიშვილი და ალექსანდრე ნიკურაძე, თბ., 2019.

³⁰⁵ საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ბ. 42736.

ფესორი მასთან იმყოფებოდა და საქართველოში მყოფ მაქარაშვილების ოჯახს მოკითხვას უთვლიდა.³⁰⁶ მიხეილ მაქარაშვილი და მიხეილ მუსხელიშვილი ხშირად ხვდებოდნენ, თუმცა მუსხელიშვილის სამსახურებრივი მდგომარეობიდან გამომდინარე გარკვეული პერიოდი მეგობრები ერთმანეთს დაშორდნენ. მიხეილ მაქარაშვილის მიერ საფრანგეთიდან გამოგზავნილ, 1938 წლით დათარიღებულ წერილში აღნიშნულია, რომ მიშა მუსხელიშვილი ეგვიპტიდან ახალი ჩამოსული იყო და იგი ისევ ქაიროში აპირებდა დაბრუნებას.³⁰⁷

მიხეილ მაქარაშვილი თავისი მეგობრის წარმატებებს საქართველოში მცხოვრებ ოჯახის წევრებს და ახლობლებს ხშირად ატყობინებდა. 1946 წლით დათარიღებულ ერთ წერილში იგი აღნიშნავდა, რომ მიხეილ მუსხელიშვილი უკვე პროფესორი იყო.³⁰⁸ მიხეილ მაქარაშვილს ემიგრაციაში წასვლამდე ქართული საზოგადოების თვალსაჩინო წარმომადგენლებთან მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა. მათ შორის გამოჩენილ ქართველ მხატვართან ელენე ახვლედიანთან, რომელსაც მიხეილის პორტრეტიც დაუხატა.³⁰⁹

მიხეილ მაქარაშვილი ჯერ გერმანიაში სწავლობდა (ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტში), ხოლო შემდეგ სწავლა გრენობლის (საფრანგეთი) უნივერსიტეტში გააგრძელა (1927-1928 წ.წ.). სხვადასხვა დროს ცხოვრობდა ფონტებლოსა და გრენობლში, ბოლოს კი პარიზში დამკვიდრდა. 1930 წლის 5 მაისს, საქართველოში გამოგზავნილ წერილში მიხეილ მაქარაშვილი იტყობინებოდა, რომ “Peugeot”-ს ქარხანაში მოეწყო სამუშაოდ და მისი ანაზღაურება 1500 ფრანკი იყო.³¹⁰ 1931 წლის 1 სექტემბერს მიხეილ მაქარაშვილი ავტოკატასტროფაში მოჰყვა და დაზიანებები მიიღო.³¹¹ 1937 წელს მიხეილმა პარიზში მყოფი ბიძის - გიორგი შურულის ოჯახი მოინახულა. იმ დროისთვის გიორგი შურულის ერთ-ერთი ვაჟი კონსტანტინე (კოტიკო) უკვე მუშაობდა, ხოლო მეორე - დურმიშხანი (დუმა) ახალი გამოჯანმრთელებული იყო (იგი ხშირად ავადმყოფობდა).³¹² როგორც მიხეილ მაქარაშვილი წერს - კოტე შურული მის მცირეწლოვან ვაჟს - გოგის მშობლიურ სოფელზე - არბოზე ბევრს ესაუბრებოდა და ბავშვს სამშობლო ძალიან შეაყვარა.³¹³ ემიგრაციაში მყოფ მიხეილ მაქარაშვილს ძალზე ენატრებოდა თავისი სამშობლო, განსაკუთრებით კი სოფელი არბო (ოჯახის წევრებს იგი არბოს ფოტოსურათების გაგზავნას სთხოვდა). იგი იხსენებდა გერისთობის დღესასწაულს მშობლიურ სოფელში. ერთ-ერთ

306 საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42736.

307 იქვე.

308 იქვე.

309 იქვე.

310 იქვე.

311 იქვე.

312 იქვე.

313 იქვე.

წერილში წერდა, რომ სამშობლოში დაბრუნებას აპირებდა, თუმცა, ბევრი ხელისშემშლელი მიზეზი არსებობდა. მიხეილ მაქარაშვილი ბრიუსელში დასწრებია საბჭოთა გამოფენას, სადაც ქართული კერძები და ღვინო დაუგემოვნებია. მიხეილ მაქარაშვილს საქართველოდან ამანათებს ხშირად უგზავნიდნენ, რაზეც კმაყოფილებით წერდა. ევროპაში ჩასულ მიხეილ მაქარაშვილს თავდაპირველად ძალზე უჭირდა. როგორც ერთი წერილიდან ირკვევა, იგი საიმედო კაცის ხელით საქართველოში ზამთრის ქურქის გამოგზავნას და გაყიდვასაც კი აპირებდა, რომ ამით მცირედენი შემოსავალი მიეღო.³¹⁴ დის - ირინა მაქარაშვილისადმი გამოგზავნილ ერთ წერილში იგი გულისტკივილით აღნიშნავდა, რომ დედისთვის ყურსასმენი მიღის ყიდვა უნდოდა, თუმცა, უსახსრობის გამო ვერ მოახერხა.³¹⁵ 1948 წელს, მიხეილმა ძალზე განიცადა დედის გარდაცვალება. წლისთავზე, მისი თხოვნით, ეკლესიაში (იგი ტაძარს არ იხსენიებს, თუმცა შესაძლოა პარიზის წმინდა ნინოს სახელობის სალოცავზე იყოს საუბარი) ნინო შურულის სულის მოსახსენიებელი წირვა ჩაუტარებიათ.³¹⁶

დედის - ნინო შურულის გარდაცვალებიდან 3 წლის შემდეგ მიხეილ მაქარაშვილის ბიძა - დამოუკიდებელი საქართველოს ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის მინისტრი გიორგი შურულიც აღესრულა.

მოხუცებულ დედის ძმას მიხეილი კვირაში ერთხელ სტუმრობდა. იგი საყვედურობდა ბიძაშვილს - კოტეს (გიორგი შურულის ვაჟს), რომელიც მშობლებისთვის ნაკლებად იცლიდა. საფრანგეთში მყოფი ძმის და მისი ოჯახის მონახულებას კარგა ხანი გეგმავდა მისი და ირინა. თუმცა, საბჭოთა ხელისუფლების პირობებში ეს არც თუ ისე ადვილი საქმე იყო. საბოლოოდ, 1966 წელს ირინას მეუღლის, ცნობილი მეცნიერის - ანატოლი კიზირიას დიდი ძალისხმევით, კომუნისტური მთავრობისაგან ირინამ ევროპაში წასვლის ნებართვა მიიღო და ჩეხოსლოვაკიაში, კერძოდ, ქალაქ პრაღაში დიდი ხნის უნახავ ძმას შეხვდა.

მიხეილ მაქარაშვილი ემიგრაციაში დაოჯახდა. მან გრენობლის ღვთისმშობლის სახელობის ტაძარში პოლონელ ქალბატონზე ელიზაბეტ გლასზე ჯვარი დაიწერა, რომელთანაც ორი შვილი გიორგი და ინესი შეეძინა. მიხეილის და ელიზაბეტ გლასის ორივე შვილი მონტენებლოში დაიბადა. გიორგი (გოგი) (დაბ. 1932 წ.) გარეგნულად მიხეილის უდროოდ დაღუპულ ძმას ნიკუშას ჰგავდა, ხოლო ინესს (დაბ. 1935 წ.) მამა ენაწყელიანობით ირინა მაქარაშვილს ამსგავსებდა.

მიხეილის ვაჟმა სამხედრო სავალდებულო სამსახური საფრანგეთის არმიაში მოიხადა. აქვე მიიღო უმაღლესი განათლება და პროფესიულ საქმიანობას შეუდგა. მცირე ხანში საბანკო სფეროში მყოფი გიორგი (გოგი) მაქარაშვილი სამსახურიდან სამხრეთ ამერიკის კონტინენტზე

314 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42736.

315 იქვე.

316 იქვე.

იქნა მივლინებული. პერუს დედაქალაქში – ლიმაში გაიცნო მან თავისი მომავალი მეუღლე კარმენი და აქვე დამკვიდრდა (ვრცლად იხ. ქვემოთ). საქართველოში გამოგზავნილ წერილებში მიხეილ მაქარაშვილი დიდი სიყვარულით იხსენიებდა გოგის შვილებს, განსაკუთრებით კი თავის სესხია შვილიშვილს. 1962 წელს მიხეილი და თავისი მეუღლე ელიზაბეტ გლასი შვილს პერუში ესტუმრნენ. მგზავრობა საკმაოდ დამქნაცველი იყო. ისინი გემით ჯერ ნიუიორკში ჩავიდნენ, ხოლო შემდეგ მაიამის გავლით ლიმაში ჩაფრინდნენ.³¹⁷ მალე მიხეილ მაქარაშვილის ქალიშვილი - ინესიც დაოჯახდა. იგი საფრანგეთში ჟან-პიერ საილოზე გათხოვდა. მიხეილ მაქარაშვილმა ინესს ქორწილი გადაუხადა. საზეიმო მიღებაზე 150 ადამიანმა მოიყარა თავი, ხოლო ვახშამი 12 კაცზე გაუწყვიათ. მიხეილი სიამაყით წერდა, რომ ქორწილში ინესმა და მისმა ფრანგმა მეუღლემ ლეკური იცეკვეს (შვილებს კავკასიური ლეკური ცეკვა მან ბავშვობაშივე ასწავლა), ხოლო თვითონ ცეკვა “კინტაური” შეასრულა.³¹⁸ ქალიშვილის გაბედნიერებისადმი მიძღვნილ საზეიმო მიღებაზე მიხეილ მაქარაშვილს ოჯახს სტუმრობდნენ ემიგრაციაში მყოფი ქართველები, მათ შორის: ქეთუშა ვაჩნაძე, ნინა კვიციანი, მიშა გოცირიძე, მამულაშვილები, გომართელი (მიხეილის წერილში ზოგიერთი მათგანი მხოლოდ გვართ არის მოხსენიებული) და სხვ. 1967 წელს, ირინა მაქარაშვილის მოწვევით მიხეილ მაქარაშვილის ქალიშვილი ინესი და მისი მეუღლე ჟან-პიერ საილო საქართველოში ჩამოვიდნენ.³¹⁹

მოწვევის წერილში აღნიშნულია, რომ მასპინძელი (ირინა მაქარაშვილი) უზრუნველყოფდა საქართველოში ჩამოსულ სტუმრებს საცხოვრებელი ბინით და სხვა დამატებითი ხარჯებით.³²⁰

ემიგრაციაში მყოფი მიხეილ მაქარაშვილი ხშირად ხვდებოდა ევროპაში ქართული კულტურის პოპულარიზაციის მიზნით ჩასულ მოღვაწეებს. 1966 წელს იგი მეუღლესთან ერთად ქართული საბალეტო ჯგუფის “გორდას” წარმოდგენას დაესწრო, სადაც გაიცნო ქართული საბალეტო ხელოვნების უნიჭიერესი წარმომადგენელი ვერა წიგნაძე.³²¹

მიხეილ მაქარაშვილი 1967 წლის დეკემბერში, 64 წლის ასაკში გარდაიცვალა. იგი ლევილის ქართველთა სასაფლაოზე დაკრძალეს.³²²

მიხეილის მეუღლემ, ას წელს მიტანებულმა ელიზაბეტ გლასმა 2007 წლამდე იცოცხლა, სიცოცხლის უკანასკნელი დღეები მან მოხუცთა თავმჯდომარეში გაატარა. მიხეილ მაქარაშვილის ვაჟი – გიორგი

317 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ნ. 42736.

318 იქვე.

319 იქვე.

320 იქვე.

321 იქვე.

322 თ. პაპავა, გაბნეული საფლავეები, თბ., 1990, გვ. 96.

(გოვი) ოჯახთან ერთად სამხრეთ ამერიკის კონტინენტზე, კერძოდ პერუს დედაქალაქ ლიმაში დამკვიდრდა. 1992 წელს პერუში მცხოვრები თანამემამულე ცნობილმა ქართველმა ჟურნალისტმა, მაშინ საქართველოს ოლიმპიური კომიტეტის ვიცე-პრეზიდენტმა პაატა ნაცვლიშვილმა მონახულა. იგი წერს: “პერუს დედაქალაქში ჩასვლის პირველსავე დღეს მოვებნეთ ბატონი გიორგი, რომელიც ლიმაში შვეიცარიული “ქიმიკა-სუისა“-ს წარმომადგენლობაში მუშაობს. მეორე დღეს კი მისი სტუმრები ვიყავით ლიმას გარეუბანში, ძალზე ლამაზად მოწყობილ მის ვილაში. ქალაქიც დაგვათვალიერებინა, გვიმეგზურა, სასტუმროშიც ხშირად გვირეკავდა, ქართული სპორტის საერთაშორისო ასპარეზზე დამოუკიდებელი გასვლითაც ჩვენთან ერთად გაიხარა. ქართველ ტელემეყურებელს საშუალება ჰქონდა ეხილა ლიმაში ჩემს მიერ გადაღებული კადრები, ინტერვიუ ბატონ გიორგისთან და მისი ოჯახის წევრებთან.”³²³

გიორგი მაქარაშვილს და მის ესპანური წარმოშობის პერუელ მეუღლეს - კარმენ ჰელგუეროს 6 შვილი შეეძინათ - 4 ვაჟი და 2 ქალიშვილი. პ. ნაცვლიშვილთან ინტერვიუში თავისი ოჯახის შესახებ გიორგი მაქარაშვილი აღნიშნავს: “მეც ყოველთვის ვოცნებობდი, საკუთარი თვალით მენახა ეს მშვენიერი ქვეყანა, ჩემი სამშობლო. მაგრამ საქართველოს ნაცვლად ბედმა პერუში ჩამომიყვანა. მე და კარმენს ექვსი შვილი გვყავს: უფროსი მიხეილი - მიხო - 29 წლისაა (ინტერვიუ ჩაწერილია 1992 წელს-გ.ს.), მისი ცოლი - ლურდესი - პერუელია, ორი შვილი ჰყავთ - მიშელი და ჟიზელი. შემდეგ ვირჯინია მოდის, 28 წლისაა, იუგოსლავიური წარმოშობის პერუელს ჰყავს ცოლად, ერთი შვილი ჰყავთ - მირეო. 26 წლის პოლი, იგივე პავლე, ჯერ უცოლშვილოა. 25 წლის ვერონიკა ერთ თვეში გათხოვდება; შვეიცარიელ მასწავლებელს მიჰყვება ცოლად და საფრანგეთში იცხოვრებს. შემდეგ მოდის 19 წლის სერგო - სერხიო და ნაბოლარა - 7 წლის ანდრე, იგივე ანდრო.”³²⁴

საფრანგეთში, მცხოვრებ მიხეილ მაქარაშვილის მეუღლეს პოლონური წარმოშობის ელიზაბეტ გლასს, მეუღლის სამშობლოსთან ურთიერთობა არ გაუწყვეტია. ელია (ასე ეძახდნენ შემოკლებით), როგორც ირკვევა, ორჯერ იმყოფებოდა საქართველოში. მიხეილ მაქარაშვილის მეუღლეს სოფელი არბოც მოუნახულებია. 1991 წლის 1 ივნისს, ელიზაბეტის (ელია) მიერ პარიზიდან თბილისში მცხოვრები ნათესავის მერაბ მაქარაშვილის და მისი მეუღლის ლალისადმი გაგზავნილ წერილში ემიგრაციაში მყოფი მაქარაშვილების სამშობლოსთან ურთიერთობის შესახებ საინტერესო ცნობებს ვხვდებით. წერილიდან ნათლად ჩანს, რომ მიხეილ მაქარაშვილის ქვრივი ძალზე დიდ პატივს სცემდა ქართველებს და თბილად იხსენებდა ნათესავებთან საქართველოს დედაქალაქში გატარებულ დღეებს: “ძვირფასო მერაბ და

323 პ. ნაცვლიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 6.

324 იქვე, გვ. 6.

ღალი! გთხოვთ, მაპატიოთ პასუხის დაგვიანება. უნდა გამოგიტყდეთ, რომ მე საკმაოდ დრო მოვანდომე თქვენი წერილის თარგმნას, რადგან მიუხედავად იმისა, რომ რუსულად ვლაპარაკობ, წერა და თარგმნა მაინც მიჭირს. როგორც კი წერილი ვთარგმნე მაშინვე გაგუგზავნე იგი ჩემს შვილებსაც* მათ ძალიან აინტერესებთ ყოველივე. ბევრი დრო მოვანდომე საქართველოს კულტურული საზოგადოების ჟურნალში ჟურნალების ოჯახზე გამოქვეყნებული ტექსტის თარგმნას. მათ მე ვიცნობდი ჩემი ქმრისაგან, რომელიც თავის მხრივ ხშირად იღებდა წერილებს დედამისისაგან ქალბატონ ნინა დურმიშხანის ასულისაგან. ჩვენ ვიცოდით, რომ არბოში სახლის პოლი დათმობილი ჰქონდა სკოლას, ქვედა სართულის ნახევარი კი მაღაზიას, მაგრამ ქნი ნინა წერილებში გვწერდა, რომ აპირებდა არბოში, მის სათაყვანებელ სოფელში, სამი თვის გატარებას. ეს იყო მის სიკვდილამდე ცოტა ხნით ადრე 1948 წელს. მე ეს კარგად მახსოვს, რადგან ამ წლის ივლის-აგვისტოს თვეში ჩვენ ზღვისპირეთში ვისვენებდით. ირა მეუბნებოდა ხოლმე, რომ მათ ბაღში იმდენი ღობიო, კაკალი, ვაშლი და შინდი ჰქონდათ, რომ არათუ უჭირდათ, სხვებსაც კი ეხმარებოდნენ თურმე. ინესი და მისი ქმარი ჟან-პიერი თბილისში იყვნენ 1969 წელს. მოინახულეს არბოც. რაც შემეხება მე, ვიყავი ორჯერ. ერთხელ 1970 წელს ტოლიას** სიცოცხლეში და მეორეჯერ მისი გარდაცვალების შემდეგ. ორივეჯერ დაგრჩი 2-2 თვეს და, ბუნებრივია, იროჩკასთან ერთად მოვინახულე არბოც, სადაც 10-15 დღე გავატარე. მე მათ ვეხმარებოდი ვაშლის, ატმის, ქლიავის და ღობიოს კრეფაში.

ამ დროისთვის სახლი უკვე სავალალო მდგომარეობაში იყო, მაგრამ ირას და ტოლიას სახსრები არ გააჩნდათ მის შესაკეთებლად. მიუხედავად საშინელი დისკომფორტისა (საცხ. პირობები) მე ძალიან ბედნიერი გახლდით (მეუღლის) მშობლიურ ქვეყანაში, მშობლიურ სახლში ყოფნით, რომლის შესახებაც ჩემი ქმარი ძალიან ბევრს გვიამბობდა. ჩვენ გვემსახურებოდა ერთი ყოჩაღი გლეხი, ირას და ტოლიას ძალზე ერთგული მსახური. მე, მართალია, მისი სახელი აღარ მახსოვს, მაგრამ ვფიქრობ, ეს ის გლეხი უნდა იყოს, რომელიც ვერ გაასახლეთ.***

მე დღემდე ვინახავ მშვენიერ მოგონებებს არბოსა და თბილისზე, იმ თავაზიან მეგობრებზე, რომლებმაც დიდი ერთგულებით ყველაფერი გაუკეთეს ჩემს იროჩკას. 2 კვირაა, რაც დავამთავრე წერილის თარგმნა და უკვე გაგუგზავნე ჩემს შვილებს გოგის და ინესს. წერილის თარგმნისას ძალიან შევწუხდი იმაზე, რომ თქვენ ამდენი დაბრკოლების გადალახვა მოგიწიათ მემკვიდრეობის აღსადგენად იმ სახლზე, რომ-

* იგულისხმებიან გიორგი (გოგი) და ინესი მაქარაშვილები.

** იგულისხმება ირინა მაქარაშვილის მეუღლე ანატოლი კიზირია.

*** გულისხმობს ყოფილ მოსამსახურეს, რომელმაც მოვლიანებით მაქარაშვილების სახლი უკანონოდ მიისაკუთრა.

ლიც ირამ თქვენ დაგიტოვათ ანდერძით. აღფრთოვანებული ვარ თქვენი მოთმინებითა და ნებისყოფით. ბედნიერი ვარ იმით, რომ ეკლესია აღუდგენიათ და უკვე მოქმედებს კიდევ. მხოლოდ ამ ფაქტს შეუძლია სოფ. არბოს მცხოვრებთ დიდხანს დაამახსოვროს ჟურნალების ოჯახი. მე არ ვიცი, იცით, თუ არა, რომ გიორგი ჟურნალსა და მის ცოლს ელენ მუსხელიშვილს ჰყავდათ 2 ვაჟი - კონსტანტინე და დურმიშხანი. კონსტანტინე და მისი ცოლი გარდაიცვალნენ 1947 წელს. ბავშვები არ ჰყოლიათ. დურმიშხანი ბევრი უბედური შემთხვევების და ხანგძლივი ავადმყოფობის შემდეგ გარდაიცვალა ამ 3 წლის წინ. მას დარჩა ერთი ღვიძლი ქალიშვილი, რომელიც ვფიქრობ, უკანასკნელი ნაშიერი უნდა იყოს ჟურნალების ოჯახისა. მას ჰყავს 2 ვაჟი: სედრიკი და ლუა. როგორც კი ასლებს გადაუღებ, ჟურნალს მათაც გაეუბნა. დაე, იცოდნენ ვინ იყვნენ მათი წინაპრები, რომელთა შესახებაც ასე ხშირად უყვებოდით მამა. ვფიქრობ, ეს მათ დიდ სიამოვნებას მიანიჭებს...* გოგიმ ზემით აღნიშნა საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება. მან თავისთან მიიპატიჟა ლიმაში ჩასული ბევრი ქართველი. უნდა გითხრათ, რომ გოგიმ და ინესმა არ იციან არც ქართული და არც რუსული. ახსოვთ მხოლოდ რამდენიმე ქართული ფრაზა. სამაგიეროდ ცეკვავენ ლეკურს. ძვირფასო მერაბ! მთელი გულითა და სულით გისურვებთ წარმატებით გაგერთვით თავი დაწვებული საქმისთვის, მაგრამ ისეთ საეჭვო დროში ვცხოვრობთ, რომ თქვენს მაგივრად მე მაცახცახებს. გფარავდეთ ღმერთი. თქვენი მოსიყვარულე მეგობარი ელიზაბეტ მაქარაშვილი”.³²⁵

საქართველოში მცხოვრებ ნათესავს (ილია მაქარაშვილის ძმის შვილთაშვილს) მერაბ მაქარაშვილს, ამ წერილის შემდეგ მიხეილ მაქარაშვილის ქალიშვილი ინესიც გამოეხმაურა. მიხეილის და ელიზაბეტის ქალიშვილი ინესი, როგორც აღვნიშნეთ ცოლად გაჰყვა ჟან-პიერ საილოს (დაბ. 1934 წ.) (ინესი მეუღლესთან ერთად საფრანგეთის ქალაქ ტრუაში ცხოვრობდა). მათ ორი შვილი შეეძინათ: იზაბელი (შემდგომში ბავშვთა ბაგის დირექტორი) და ნატალი (პროფესიით ფარმაცევტი).³²⁶ ისინი პარიზთან ახლოს ცხოვრობენ. ინეს მაქარაშვილის მიერ 1991 წლის 27 აგვისტოს, საფრანგეთიდან გამოგზავნილ წერილში ვკითხულობთ: “ძვირფასო მერაბ, მე მგონი შეძლებ ამ წერილის გაგებას, რადგან ჯერჯერობით არ შემიძლია იგი დაწვერო რუსულად, ან ქართულად. ძალიან მოგეხვდა გულზე წერილი, რომელიც დედას გამოუგზავნეთ. აგრეთვე ის მასალები არბოს შესახებ, რომლის გადათარგმნაც ჩვენ შევძელით. ვიმედოვნებთ, რომ ის რაც შენ გასწიე არბოსათვის,* ერთ დღეს აუცილებლად გამარჯვებით დამთავრდე-

* წერილში ის ადგილი გამოვტოვეთ სადაც საუბარია გიორგი (გოგი) მაქარაშვილის ოჯახის წევრებზე. ამის შესახებ იხ. ქვემოთ.

325 მაქარაშვილების საოჯახო არქივი, გვ. 29.

326 პ. ნაცვლიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 8.

ბა. ჩვენ ძალიან ცოცხალი მოგონებები გვაქვს არბოზე, როცა მე, ჟანი (იგულისხმება ინესის მეუღლე ჟან პიერი-გ.ს.) და იკი?*** ვიყავით საქართველოში 1969 წელს*** დეიდა ირასთან და ბიბია ტოლიასთან**** იქ ერთად რამდენიმე დღე გავატარეთ. მოვინახულეთ ეკლესია***** და გადავიდეთ იქ არსებული საფლავები. შენ ძალიან კარგად მახსოვხარ, რადგან გნახეთ დეიდა ირასთან პეროვსკაიას ქუჩაზე, თბილისში. მე და ჟან-პიერი ვცხოვრობთ მულუზში, საფრანგეთის აღმოსავლეთით, ბაზელის 30-ში, შვეიცარიის საზღვართან. გეყავს ორი ქალიშვილი იზაბელა და ნატალი, რომლებიც ცხოვრობენ პარიზთან ახლოს. ორივე გათხოვილია, თითოეულს ჰყავთ პატარა გოგონები. იზაბელა 35 წლისაა, მისი მეუღლე დანიელია. მათი პატარა ქალიშვილი ადელინა 7 წლის არის. ნატალი 31 წლისაა, მისი მეუღლეა ოლივიე. მათი ქალიშვილი – ანა 3 წლის გახლავთ. იზაბელაც და ნატალიც ყოჩაღები არიან. იზაბელა ექთანია,***** ნატალი – ფარმაცევტი. ჩემი ძმა გოგი სულ პერუშია, მას ჰყავს 6 შვილი, 4 ვაჟი და 2 ქალიშვილი... აი, ის რაც შემქმლო გადმომეცა ჩვენი ოჯახის შესახებ. თუმცა ძნელია, მაგრამ ერთ მშვენიერ დღეს სიამოვნებით ჩამოვალთ მშვენიერ საქართველოში. ბევრი შესანიშნავი მოგონება გვაქვს, ჯერ რაც მამამ მოგვიყვა და აგრეთვე, ის, რაც ვნახეთ ჩვენი ყოფნისას 1969 წელს, (გვენატრება) ყველა ის მეგობარი, რომელიც მანდ გავიცანით. გისურვებთ გამძლეობას, სიმამაცეს თქვენს საქმიანობაში. საუკეთესო სურვილებით ინესი.³²⁷

მიხეილ მაქარაშვილის ოჯახსა და საქართველოში მცხოვრებ მის ნათესავებს შორის მიწერ-მოწერა გრძელდებოდა. ამას ადასტურებს ელიზაბეტ გლასის მიერ მერაბ მაქარაშვილის სახელზე 1994 წელს გამოგზავნილი წერილი. რუსულენოვან ტექსტში, რომელიც მერაბ მაქარაშვილის საოჯახო არქივშია შემონახული ვკითხულობთ: “ძვირფასო მერაბ! თქვენმა წერილმა - ახალი წლის და ქრისტეს შობის მილოცვამ ძალიან გამახარა. თუმცა წერილმა 2 თვით დაიგვიანა. ჩვენ ხშირად ვფიქრობთ თქვენზე და გისურვებთ, რომ 1994 წელი უფრო უკეთესი ყოფილიყოს ვიდრე წინა წლები. ბედნიერად ვიგრძენი თავი, როცა გავიგე, რომ თქვენ მოახერხეთ ყველა სიძნელის გადალახვა. მიხარია, რომ თქვენი ოჯახიდან არავინ დაზარალებულა. ჩვენ განსაკუთრებუ-

* იგულისხმება მემკვიდრის უფლების მქონე მერაბ მაქარაშვილის თავდაუზოგავი შრომა და არაერთი მცდელობა არბოში არსებული მაქარაშვილების ისტორიული სახლის რეაბილიტაციის მიზნით.

** ერთი სახელი ვერ ამოვიკითხეთ.

*** შესაძლებელია თარიღი არასწორად ახსოვდა, რადგან როგორც მიუთითებდით, ძმისწულს და მის მეუღლეს ირინა მაქარაშვილმა საქართველოდან მოწვევა 1967 წელს გაუგზავნა.

**** იგულისხმებიან ირინე მაქარაშვილი და მისი მეუღლე ანატოლი კიზირია.

***** იგულისხმება არბოს წმინდა გიორგის ტაძარი.

***** როგორც ჩანს, მან პროფესია შეიცვალა.

327 მაქარაშვილების საოჯახო არქივი, გვ. 37.

ლი ყურადღებით ვადევნებთ თვალს მოვლენებს და იმედი გვაქვს, რომ ცხოვრება თქვენთვის და მთლიანად თქვენი ქვეყნისთვის უფრო გაუმჯობესდება. აქ ბევრი ქართველია, ისინი პარიზში გარკვეული დროით ჩამოდიან და იქნებ თქვენი ოჯახიდანაც შეძლოს ვინმემ ჩამოსვლა. საეკლესიო დღესასწაულზე მე რუსიკო ჯანაშიას* ერთ-ერთი ბიძაშვილის ცოლს ბავშვებთან ერთად შევხვდი. მათ, ვინც საცხოვრებლად აქ ჩამოდის, ძალიან ძნელი პირობები ხვდება, რადგან ყველაფერი ძვირია და სამუშაო არ არის. ჩვენ ყველაფერი კი გვაქვს, მაგრამ ცხოვრება ძალზედ გაჭირდა. მე მგონი უკვე მოგწერეთ, რომ ინესი** და ჟ. პიერი*** ბრეტანში, ატლანტიკის ოკეანიდან 10 კმ დაშორებით ცხოვრობენ და მე მათ ძალზედ იშვიათად ვნახულობ. გოგისთან სიტუაცია უმჯობესდება. ამჟამად იქ უფრო სიმშვიდეა. ის დაწესებულებებში ეკონომიკურ მრჩეველად მუშაობას განაგრძობს. ინას**** ორი გოგონა***** ჩემგან ძალიან შორს ცხოვრობენ და იმის გამო, რომ მუშაობენ, მე მათ ძალზედ იშვიათად ვნახულობ. ზოგჯერ მე ვსტუმრობ. როდესაც ისინი ლექციებს კითხულობენ, ბავშვებთან დასარჩენათ მათთან ჩავდივარ. აპრილის ბოლოს ინესს და ჟ. პიერს ველოდები, ისინი პარიზში ჩემთან და ბავშვებთან ერთად რამოდენიმე დღის გატარებას აპირებენ. თქვენთან მალე ქრისტეს აღდგომის დღესასწაული დადგება და მინდა მრავალი კარგი დღე, ჯანმრთელობა და სასიამოვნო მომენტი გისურვოთ. იმედი მაქვს, რომ თქვენ უკეთესი დღეები გელით. საუკეთესო სურვილებით ე. მაკარაშვილი.

ძვირფასო მერაბ! თუ თქვენ რუსიკოს***** ნახავთ, მას ჩვენი საუკეთესო სურვილები გადაეცით და ქრისტეს აღდგომის დღესასწაული მიულოცეთ. მე ხშირად ვფიქრობ იმ დღეებზე, რომელიც ჩვენ ერთად გავატარეთ თბილისში³²⁸.

გიორგი (გოგი) მაქარაშვილი მეუღლესთან ერთად პერუს დედაქალაქ ლიმაში ცხოვრობს. მას 89 წელი შეუსრულდა და თავს მხნედ გრძნობს. მიწერ-მოწერა აქეთ საქართველოში მცხოვრებ ნათესავებთან, კერძოდ, მერაბ მაქარაშვილის ოჯახთან. ბატონ გიორგი (გოგი) მაქარაშვილთან მისი ოჯახის ნათესავმა, სოფელ არბოში მაქარაშვილების ქონების კანონიერი მემკვიდრის ქალიშვილმა ლელა მერაბის ასულმა მაქარაშვილმა დაგვაკავშირა. ბატონ გიორგის სოფელ არბოში მცხოვრები მაქარაშვილების საგვარეულოს ისტორიით ჩვენი დაინტერესების შესახებ ვესაუბრეთ და ძალზე გაუხარდა. ვთხოვეთ, მოეთხრო

* იგულისხმება რუსუდან ჯანაშია, სიმონ ჯანაშიას ქალიშვილი.

** იგულისხმება მიხეილ მაქარაშვილის ქალიშვილი.

*** იგულისხმება მიხეილ მაქარაშვილის ქალიშვილის ინესის მეუღლე.

**** იგულისხმება მიხეილ მაქარაშვილის და ელიზაბეტ გლასის ქალიშვილი

ინესი.

***** იგულისხმებიან ინესის ქალიშვილები: იზაბელი და ნატალი.

***** იგულისხმება რუსუდან ჯანაშია.

328 მაქარაშვილების საოჯახო არქივი, გვ. 16.

თავის ოჯახზე, რაზეც სიამოვნებით დაგვთანხმდა და ინგლისურ ენაზე დაწერილი ემიგრაციაში წასული მაქარაშვილების მოკლე ისტორია მოგვაწოდა: „მე მქვია გოგი (გიორგი) მაქარაშვილი. დავიბადე 89 წლის წინ, საფრანგეთში. ვარ ფრანგი ეროვნების და განათლება საფრანგეთში მივიღე. დედაჩემი ელიზაბეტ გლასი პოლონელი იყო. მამა მიშა მაქარაშვილი კი ქართველი. ორივე მათგანი ცხოვრობდა გრენობლში – საფრანგეთში, სადაც სწავლობდნენ და იქვე იქორწინეს 1930 წლის 5 ივნისს. მამაჩემი 1967 წლის დეკემბერში, 64 წლის ასაკში გარდაიცვალა, დედაჩემი კი 2007 წლის აგვისტოში აღესრულა, რამდენიმე კვირით ადრე სანამ საუკუნეს მიაღწევდა. ორივე დაკრძალულია საფრანგეთში, პარიზის მახლობლად, ლევილის ქართულ სასაფლაოზე. ჩემი მშობლები ემიგრანტები იყვნენ. დედაჩემი, ჩემი და ინესი და მე, მეორე მსოფლიო ომის დაწყებამდე პოლონეთში ვიყავით, სადაც მოგვიანებით, 1947 წელსაც ჩავვედი. 1985 წელს კვლავ მოვინახულე დედის ოჯახი, თუმცა საქართველოში ვერ შევძელი წასვლა და ჩემი ქართველი ნათესავების გაცნობა. მათთან შეხვედრით ძალიან ვარ დაინტერესებული. დედაჩემს და ჩემს დას ინესს, მიეცათ შესაძლებლობა რომ შეხვედროდნენ ზოგიერთ მათგანს, მერაბ მაქარაშვილის ოჯახს და ასევე ირას, მამაჩემის დას. მამაჩემმა, მიშამ, საქართველო 1922 წელს დატოვა, მაშინ ის 18 წლის იყო და დაბრუნების შანსი აღარ მიეცა. მამიდაჩემმა ირამ შეძლო 1959 წელს პარიზში ჩასვლა და ძმასთან შეხვედრა,* მაგრამ სამწუხაროდ, მე ვერ ვნახე, რადგან იმ დროს როგორც საფრანგეთის არმიის ოფიცერი, ალჟირში ვმსახურობდი. დაზუსტებით ვიცი, რომ მამაჩემი ბათუმიდან სტამბოლში, უკანასკნელი ფრანგული გემით გაემგზავრა.** შემდეგ იგი თავის ბიძას გიორგი ჟურულს ნიდერლანდებში შეუერთდა. მამაჩემის ბიძა - გიორგი ჟურული საქართველოს მთავრობის მინისტრი იყო. მას საბჭოთა რეჟიმის დამყარების გამო ქვეყნის დატოვება მოუწია. რამდენიმე თვის შემდეგ მასთან და მის ოჯახთან (მეუღლე ელენა და ვაჟები კოტიკი და დურმიშხანი) ერთად მამაჩემი წავიდა სასწავლებლად ჯერ ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტში, გერმანიაში, შემდეგ კი ელექტრო-საინჟინრო ინსტიტუტში, გრენობლში, საფრანგეთში, სადაც იქორწინა დედაჩემზე. როგორც სტუდენტს, მას მუშაობა უწევდა, რათა

* როგორც ჩანს, გიორგი მაქარაშვილს თარიღი და შეხვედრის ადგილი ზუსტად არ ახსოვს. ირინა მაქარაშვილი თავის ძმას მიხეილს 1966 წელს პრელაში შეხვდა.

** 2016 წლის 16 სექტემბერს, ლიმადან მერაბ მაქარაშვილის სახელზე გამოგზავნილი გიორგი (გოგი) მაქარაშვილის წერილში ერთი ძალზე საინტერესო ცნობაა. როგორც წერილის ავტორი გადმოგვცემს, 1950 წელს მიხეილ მაქარაშვილს სამშობლოში დაბრუნება უცდია. იგი მარსელიდან გემით გამოემგზავრებას აპირებდა, მაგრამ ავადმყოფობას შეუშლია ხელი. მარსელიდან მომავალი ქართველები, როგორც ავტორი გადმოგვცემს, საბჭოთა კავშირის სპეცსამსახურებს ჩაუვარდნენ ხელში და ყველა მათგანი გააციმბირეს. მაქარაშვილების საოჯახო არქივი, გვ. 37. გიორგი (გოგი) მაქარაშვილმა ეს ამბავი გადმოცემით იცოდა. ამ ფაქტის შესახებ სხვა რაიმე დამატებითი ინფორმაცია ვერ მოვიპოვეთ.

სწავლის გადასახადი დაეფარა. იგი ჯერ შაქრის ქარხანაში მუშაობდა (მუშად), შემდეგ კი ერთ-ერთი წარჩინებული ოჯახის მძღოლი იყო. როგორც დამპროექტებელ-ინჟინერი, მან “პეჟო“-ს საავტომობილო ქარხანაში დაიწყო საქმიანობა. ეს იყო ქალაქ სოშოში, სადაც მე 1932 წლის მარტში დავიბადე. სამი წლის შემდეგ გაჩნდა ჩემი და ინესი. მამა ქარხანაში ველოსიპედით დადიოდა. მას ძალიან უყვარდა ცხენოსნობა. საჯირითოდ კვირაობით რამდენიმე საათის განმავლობაში დადიოდა და მეც თან დავეყავი. არაერთხელ მომიყვა – მამამისის, გენერალ ილია მაქარაშვილის ცხენებზე. ბევრს მესაუბრებოდა თავიანთ სახლზე არბოში, რომელიც ჩემი წარმოსახვით პატარა სამოთხე იყო. ძალიან მსიამოვნებდა, როდესაც მამაჩემი გვიყვებოდა არბოს შესახებ. მახსოვს მისი მონაყოლი დიდ ბაბუაზე,* რომელიც ძალიან ძლიერი იყო და არბოში საკუთარი ეკლესიის** მძიმე ჯაჭვის აწევა შეეძლო.*** გვიყვებოდა ასევე ბებუის შესახებ, რომელიც ეხმარებოდა**** ავადმყოფ და გაჭირვებულ მეზობლებს. დღემდე მაქვს არბოს სახლის სურათი, სადაც ბებიაც ჩანს. მამაჩემი მიშა 32 წლის განმავლობაში მუშაობდა “პეჟო“-ს ქარხანაში. იგი ჯერ სოშოს საავტომობილო ქარხანაში საქმიანობდა, შემდეგ კი ფოლადის “Valentigney“-ის საწარმოში. 10 წლის ვიყავი, როდესაც პარიზში ჩავედით. ჩემი პირველი და საუკეთესო მეგობრები ქართველები იყვნენ. ჩვენ მუდმივად ვხვდებოდით ქართველ ემიგრანტებს. ყოველ 1 იანვარს მე და მამაჩემი სტუმრად მივდიოდით ხანშიშესულ ქართველ ქალბატონებთან. დედაჩემი ქართველებს ხშირად უმასპინძლებოდა. ძალიან ღამაზი ტრადიცია იყო. ამ ტრადიციის განუყოფელი ნაწილს წარმოადგენდა გოზინაყი, რომელსაც მამაჩემი ყოველი ახალი წლის პირველ დღეს ამზადებდა. ქართული დიასპორა პარიზში ძალიან აქტიური იყო. ორ ქართულ რესტორანში მზადდებოდა ლობიო, ხაჭაპური და სხვა ქართული კერძები, რომლებსაც სიამოვნებით მივირთმევდით. იქ მყოფთაგან ზოგიერთი მრავალჯამიერს მღეროდა. სუფრაზე თამადის მიერ წარმოთქმული ღამაზი ქალის, ან ღირსეული მამაკაცის სადღეგრძელოები ისმოდა. მიუხედავად იმისა, რომ დედაჩემივით მეც კათოლიკე ვიყავი, მიყვარდა ქართველებთან ერთად მართლმადიდებლურ წირვაზე სიარული წმინდა ნინოს სახელობის ეკლესიაში, სადაც მამაჩემი იყო ხაზინადარი და ეხმარებოდა მამა მელიას.* ქართულ

* იგულისხმება მიხეილ მაქარაშვილის დედის ნინო ჟურელის მამა - ღურმიშხან შალვას ძე ჟურული.

** იგულისხმება არბოს წმინდა გიორგის ეკლესია, რომლის მშენებლობაში ღურმიშხან ჟურულიც იღებდა მონაწილეობას და მისი ნეშტი სწორედ ამ ეკლესიაში დაკრძალეს.

*** იგულისხმება მლოცველებისთვის განკუთვნილი ჯაჭვი, რომელსაც არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში მისული მორწმუნეები არსებული ტრადიციით კისერზე იღებდნენ. ეს საკმაოდ მძიმე წონის ჯაჭვი იყო და ყველას არ შეეძლო მისი აწევა.

**** იგულისხმება ღურმიშხან ჟურელის მეუღლე, ბათუმის თეატრის დაამაარსებელი ქეთევან ნამორაძე-ჟურელისა.

კოლონიაში ვსწავლობდი ქართულ ცეკვებს და ვითვლებოდი ლეკურის ძალიან კარგ მოცეკვავედ. ბევრი ახალგაზრდა ქართველი ბიჭი და გოგო ვთამაშობდით ერთად. ვიყავით საუკეთესო მეგობრები... მიყვარდა მოგზაურობა როგორც საფრანგეთში, ისე სხვა ქვეყნებში. ამით დიდ სიამოვნებას ვიღებდი. როდესაც კომერციული კვლევების უმაღლესი სკოლა (HEC) დავამთავრე, შესაძლებლობა მქონდა წავსულიყავი პერუში, სამხრეთ ამერიკის კონტინენტზე, სადაც ნამდვილად არ მეგონა, თუ ოდესმე მოვხვდებოდი. მალე ჩემს ცხოვრებაში დიდი ცვლილება მოხდა, შევხვდი კარმენს და სამი წლის შემდეგ ვიქორწინეთ. ამის შემდეგ დავბრუნდი საფრანგეთში, დავიწყე სამხედრო სამსახური საფრანგეთის არმიაში და მოგვიანებით ომის დროს, ოფიცრის რანგში არგენტინაში ვმსახურობდი. მამაჩემს სურდა ოფიცერი ყოფილიყო, როგორც, მისი ძმა, მაგრამ მან ეს ვერ შეძლო, რადგან როგორც ბაბუამ უთხრა, ის ინჟინერი უნდა გამოსულიყო. მე კი ოფიცერი გავხდი, მიუხედავად იმისა რომ არ მინდოდა, მე ხომ ომების წინააღმდეგ გამოვდიოდი და მშვიდობაზე ვოცნებობდი... ერთი დამატებითი დეტალი: – ბაბუაჩემმა ილიამ** უამრავი სამხედრო ჯილდო მიიღო. ახლაც ვინახავ მის წმინდა გიორგის ჯვარს. პირადად მე საფრანგეთის ჯარში მამაცობისათვის ორი მედალი გადმომეცა. ერთ მათგანზე ვერცხლის ვარსკვლავი იყო ამოტვიფრული, ეს მამაჩემს უფრო მეტად უხაროდა. მამაჩემიც იყო დაჯილდოვებული მედლით საფრანგეთის მთავრობისგან, მაგრამ არა როგორც სამხედრო პირი, არამედ როგორც “Peugeot”-ის წარმატებული თანამშრომელი. მე დღემდე ვინახავ ოთხივე მედალს. კარმენი მამამისთან ერთად პარიზში ჩამოვიდა. ჩემს მშობლებს ის ძალიან შეუყვარდათ. სამწლიანი სამხედრო სამსახურის განმავლობაში ჩვენ უამრავ წერილს ვწერდით ერთმანეთს. ამის შემდეგ ვეძებდი სამუშაოს და დავსაქმდი ლიმაში, პერუში. 1960 წელს მე ხელი მოვაწერე სამწლიან კონტრაქტს, რამაც საშუალება მომცა შევებულემა ამელო და მთელი თვე ჩვენი კომპანიის ხარჯებით ოჯახთან ერთად გავატარე საფრანგეთში. 6 წლის შემდეგ ხუთი შვილი შეგვეპიძინა და მე კომპანიიდან წამოვედი. გავხდი მრეწველობის ფილიალის წევრი. 1991 წლამდე კარგი პროფესიული კარიერა მქონდა. ვმუშაობდი 12 საწარმოსგან შემდგარ ტექსტილის ჯგუფთან. იმ დროს ქვეყანაში ძალიან ცუდი ეკონომიკური მდგომარეობა იყო. ეს უადრესად მძიმე აღმოჩნდა ჩვენი ოჯახისთვის, კომპანიისთვის და ზოგადად პერუსთვის, რაც ძალიან მალეღებდა. 9 აპრილს საქართველომ დამოუკიდებლობა მოიპოვა და საბჭოთა რეჟიმისგან განთავისუფლდა. იმდენად ბედნიერი ვიყავი, რომ ჩემს შვილებთან ერთად დავლიე რამდენიმე ბოთლი ფრანგული შამპანური. სამწუხაროდ, ორი დღის შემდეგ, ჯგუფის აქციონერებთან შეხვედრისას, გულის შეტევა დამ-

* იგულისხმება პარიზის წმ. ნინოს ტაძრის წინამძღვარი მამა ილია მელია.

** იგულისხმება გენერალ-ლეიტენანტი ილია მაქარაშვილი.

ემართა. მომთავსეს კლინიკაში და იძულებული გავხდი სამსახურში სიარული შემეწყვიტა. 2 თვის განმავლობაში სახლში მშვიდად ვიყავი, შემდეგ ყოველთვიურად ცოტას ვმუშაობდი, მაგრამ ექიმის რჩევით შევწყვიტე ჩემი კარიერა და წლის ბოლოს პენსიაზე გავვედი. შემდეგი 20 წლის განმავლობაში ვმუშაობდი როგორც დამოუკიდებელი მრჩეველი. ოჯახი ყოველთვის ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო ჩემთვის და მე ძალიან გამიმართლა, რადგან მყავს შესანიშნავი მეუღლე, 6 მშვენიერი შვილი, 4 ვაჟი და 2 ქალიშვილი, 12 შვილიშვილი და ახლა უკვე 6 შვილთაშვილი. ისინი ჩემს ცხოვრებაში საუკეთესოები არიან და ძალიან მახებნიერებენ. უკვე 89 წელი შემისრულდა, ჩემი ცხოვრების გამო მე მადლობას ვწირავ ღმერთს და წინაპრებს. დიდი სურვილი მაქვს მათ შესახებ უფრო მეტი ვიცოდე.”

პერუში მცხოვრებ გიორგი მაქარაშვილს და მის მეუღლეს - კარმენს როგორც მიუუთითებდით 4 ვაჟი და 2 ქალიშვილი ჰყავთ. მათი უფროსი ვაჟია მიშელ მაქარაშვილი (პაპის სეხნია) (დაბ. 1961 წ.). მას ცოლად ჰყავს ლურდეს მაზინი (დაბ. 1961 წ.) მიშელს და ლურდეს სამი შვილი ჰყავთ: ვაჟები მიშელი (დაბ. 1985 წ. მისი მეუღლეა ანდრეა მასი დაბ. 1986 წ.). მიშელის ვაჟია ტიაგო, (დაბ. 2014 წ.) და ქალიშვილები: ჟისელი (დაბ. 1989 წ.) ჯენიკასი (დაბ. 1995 წ.). მიშელის შემდეგ ოჯახში ასაკით მოდის ქალიშვილი ვირჯინია (ჩიტუნი) (დაბ. 1962 წ.). მისი მეუღლეა პეტერ მალსი (დაბ. 1959 წ.) მათ ორი ვაჟი ჰყავთ: მირკო (დაბ. 1987 წ.) და ივო (დაბ. 1992 წ.). ვირჯინიას მოსდევს ვერონიკა, გიორგი მაქარაშვილის მეორე ქალიშვილი (დაბ. 1964 წ.) მას კოტისაც ეძახიან. მისი მეუღლეა როლანდ ჯუნოდი (დაბ. 1953 წ.) მათ ორი შვილი ჰყავთ: ჯესიკა (დაბ. 1991 წ.) და სებასტიანი (დაბ. 1992 წ.). სებასტიანის მეუღლეა დიანა, რომელთანაც ჰყავს 2014 წელს დაბადებული ქალიშვილი ლენა. ვერონიკა ოჯახთან ერთად შევიცარიაში ცხოვრობს. შემდეგ არის პაულ (იგივე პავლე) მაქარაშვილი (დაბ. 1965 წ.). ის ქორწინებაში იმყოფება კლაუდია დოიგთან (დაბ. 1991 წ.) პავლეს და კლაუდიას სამი შვილი ჰყავთ: ნიკოლასი (დაბ. 1994 წ.), ნატალია (დაბ. 1998 წ.), მარიანა (დაბ. 2000 წ.). გიორგი მაქარაშვილის მომდევნო ვაჟი 1970 დაბადებული სერხიოა. მისი მეუღლეა მარტინა გიურფა (დაბ. 1971 წ.). სერხიოს ერთი ქალიშვილი ჰყავს 2007 წელს დაბადებული რაფაელა. გიორგი მაქარაშვილის უმცროსი ვაჟი ანდრეს მაქარაშვილია (დაბ. 1982 წ.). მას ცოლად ჰყავს მარია დელ პილარი.

თბილისში მცხოვრებ ნათესავეებთან ურთიერთობა არ გაუწყვეტია გიორგი მაქარაშვილის დას – ინესს. ამას ადასტურებს 2003 წლის 5 აგვისტოს საფრანგეთიდან მერაბ მაქარაშვილის სახელზე გავზავნილი წერილი, სადაც იგი თავისი ოჯახის შესახებ წერს. იმ დროისთვის ინესის დედა ელიზაბეტ გლასი 96 წლის იყო და მოხუცებულთა სახლში იმყოფებოდა. ინესი მეუღლესთან ერთად პარიზიდან 10 კმ-ის დაშორებით ბრეტაგნეში ცხოვრობს. როგორც მიუუთითებდით, იგი ორი შვილის (იზაბელი და ნატალი) დედაა. იზაბელის ქალიშვილია ადელაინი (დაბ. 1984 წ.), რომელმაც სამართლის უნივერსიტეტი დაამთავრა.

ნატალის ორი გოგონა ჰყავს: ანა (დაბ. 1989 წ.) და სოფია (დაბ. 1992 წ.). როგორც ინესი აღნიშნავს, შვილიშვილები არდადეგებზე ხშირად ჩადიოდნენ მასთან. ინესი მერაბ მაქარაშვილისადმი გაგზავნილ წერილში თბილად იხსენებს 1969 წელს მეუღლესთან – ჟან-პიერთან ერთად საქართველოში გატარებულ დღეებს.³²⁹

ბატონ გიორგი (გოგი) მაქარაშვილთან ვირტუალური ინტერნეტ-ჩართვა დაგვიკავშირდა. მიუხედავად ტექნიკური ხარვეზისა, მაინც მოხერხდა ჩვენი გასაუბრება. ეკრანზე გამოჩნდა 89 წლის, სამხრეთ ამერიკაში მცხოვრები ქართველი ემიგრანტი, გენერალ-ლეიტენანტი ილია მაქარაშვილის შვილიშვილი, მას გვერდს უმშვენებდა თავისი არაჩვეულებრივი მეუღლე კარმენი, რომელიც თანამეცხედრესთან ერთად შეაბერდა წუთისოფელს. ვხედავდი, როგორ უბრწყინავდა ქართული ფესვების მქონე კაცს თვალები, როგორ სიამოვნებდა ქართული ხმის გაგონება. მშობლიური ენიდან რამდენიმე სიტყვა მყარად შემორჩენოდა მის მეხსიერებას, მათ შორის ყველაზე მთავარი: „გამარჯობა“. იქნებ ინებოს უფალმა და გათენდეს ისეთი დღე, როცა ბატონი გიორგი (გოგი) მაქარაშვილი ფეხს დაადგამს ქართულ მიწაზე, რომელიც არასოდეს უნახავს.

---

329 მაქარაშვილების საოჯახო არქივი, გვ. 26. გ. სოსიაშვილი, გენერალ ილია მაქარაშვილის ოჯახი და მისი შთამომავლები პერუსა და საფრანგეთში, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიის და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1, 2021, გვ. 107.

მიხეილ მაქარაშვილი
(საქართველოს ხელოვნების სასახლე
- კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Mikheil Makarashvili (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

მიხეილ მაქარაშვილი ემიგრაციაში მყოფ ქართველებთან ერთად
(საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Mikheil Makarashvili alongside Georgians in emigration (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

მიხეილ მაქარაშვილი თავის დასთან ირინასთან ერთად. ფოტო სავარაუდოდ გადაღებულია ჩეხოსლოვაკიაში, კერძოდ, ქ. პრაღაში, 1966 წ. (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Mikheil Makarashvili with his sister, Irina. Photo should have been taken in Czechoslovakia, in Prague, in 1966 (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

მიხეილ მაქარაშვილი დასთან - ირინასთან და ოჯახის წევრებთან ერთად (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Mikheil Makarashvili alongside Georgians in emigration (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

მიხეილ მაქარაშვილი დასთან ირინასთან და მეგობრებთან ერთად ფოტო სავარაუდოდ გადაღებულია ჩეხოსლოვაკიაში 1966 წ. (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Mikheil Makarashvili with his sister, Irina and their friends. Photo should have been taken in Szechoslovakia, in Prague, in 1966 (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

მიხეილ მაქარაშვილი მეუღლესთან ელიზაბეტ გლასთან ერთად (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Mikheil Makarashvili with his wife, Elisabeth Glass (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

მიხეილ მაქარაშვილი შვილთან და შვილიშვილთან ერთად (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Mikheil Makarashvili alongside his son and grandson (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

მეორე რიგში მარცხნიდან: მზია თაქთაქიშვილი, მიხეილ მაქარაშვილი, ელიზაბეტ გლასი, რეი ზურაბიშვილი, მედეა ნიკოლაძე; პირველ რიგში მარჯვნიდან: ზეინაბ ზურაბიშვილი, ინეს მაქარაშვილი და მილი ზურაბიშვილი (გიორგი (გოგი) მაქარაშვილის საოჯახო ფოტოალბომი).

In the second row from the left: Mzia Taktakishvili, Mikheil Makarashvili, Elisabeth Glass, Ray Zurabishvili, Medea Nikoladze; First from the right: Zeinab Zurabishvili, Ines Makarashvili and Mili Zurabishvili (Giorgi (Gogi) Makarashvili's family photo album).

მიხეილ გოცირიძე, ელია (ელიზაბეტ) მაქარაშვილი, მიხეილ მაქარაშვილი, ოლია გოცირიძე, მიტია გოცირიძე. პარიზი (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Mikheil Gotsiridze, Elia (Elizabeth) Makarashvili, Mikheil Makarashvili, Olia Gotsiridze, Mitia Gotsiridze. Paris (Palace of the Georgian Art-Museum of the history of Culture).

ალექსანდრე ბადურაშვილი, მანანა თაქთაქიშვილი, ირა და ინდიკო პაპუაშვილები, მიხეილ მაქარაშვილი, ელა მაქარაშვილი, თეიმურაზ თაქთაქიშვილი (ელა მაქარაშვილის ფოტოკოლექცია).

Aleksandre Badurashvili, Nana Taktakishvili, Ira and Indiko Papuashvili, Mikheil Makarashvili, Ella Makarashvili, Teimuraz Taktakishvili (Lela Makarashvili's photo collection).

მიხეილ მაქარაშვილი მეგობრებთან ერთად (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Mikheil Makarashvili with his friends (Palace of the Georgian Art-Museum of the history of Culture).

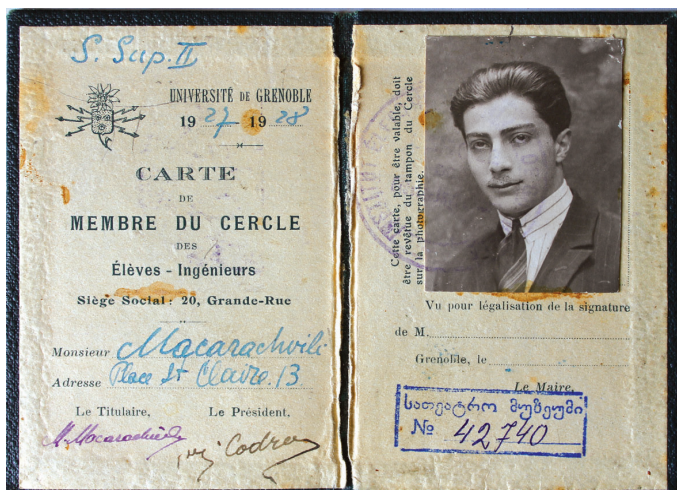
გიორგი (გოგი) მაქარაშვილი და მისი მეუღლე კარმენი (ლელა მაქარაშვილის ფოტო-კოლექცია).

Giorgi (Gogi) Makarashvili and his wife Carmen (Lela Makarashvili's photo-collection).

საქართველოს დამფუძნებელი კრების წევრი ვლასა მგელაძე გიორგი და ინეს მაქარაშვილებთან ერთად, სოშო, საფრანგეთი, 26 მაისი, 1939 წელი.

Vlasa Mgeladze with Giorgi and Ines Makarashvili, Sochaux, France, 26 May, 1939.

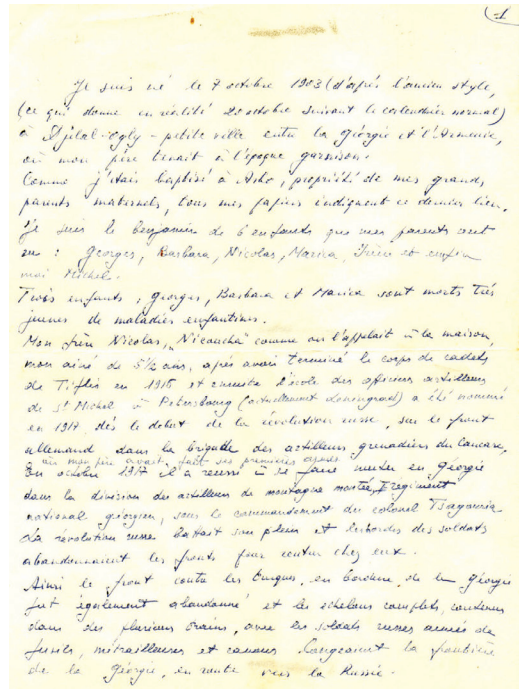
მიხეილ მაქარაშვილის სტუდენტის ბილეთი (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Mikheil Makarashvili's Student Identity - Card (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

გიორგი (გოგი) მაქარაშვილი (ლელა მაქარაშვილის ფოტო-კოლექცია).

Giorgi (Gogi) Makarashvili
(Lela Makarashvili's photo collection).

მიხეილ მაქარაშვილის მოგონებები (ხელნ. ფრანგულ ენაზე).

Mikheil Makarashvili memoirs
(Original in French language).

ინეს მაქარაშვილი და ელიზაბეტ გლასი მიხეილ მაქარაშვილის საფლავთან (გიორგი (გოგი) მაქარაშვილის საოჯახო ფოტო-ალბომი).

Ines Makarashvili and Elisabeth
Glass at Mikheil Makarashvili's tomb
(Gogi Makarashvili photo-collection).

ინეს მაქარაშვილი
ოჯახთან ერთად
(საქართველოს
ხელოვნების სასახლე -
კულტურის ისტორიის
მუზეუმი).

Ines Makarashvili with her
family (Palace of the Geor-
gian Art- Museum of the
history of Culture).

ინეს მაქარაშვილი
შვილთან ერთად
(საქართველოს
ხელოვნების სასახლე -
კულტურის ისტორიის
მუზეუმი).

Mikheil Makarashvili along-
side her daughter (Palace of
the Georgian Art- Museum of
the history of Culture).

გიორგი (გოგი) მაქარა-
შვილი საფრანგეთის
არმიაში (1955-1960 წ.წ.)
(გოგი მაქარაშვილის
საოჯახო ფოტო-ალ-
ბომი).

Giorgi (Gogi)
Makarashvili in the French
Army (1955-1960)
(Gogi Makarashvili's family
photo collection).

მიხეილ მაქარაშვილის ქალიშვილი ინესი (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Mikheil Makarashvili daughter Ines Makarashvili (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

ინეს მაქარაშვილი (გიორგი (გოგი) მაქარაშვილის საოჯახო ფოტო-ალბომი).

Mikheil Makarashvili's daughter Ines Makarashvili (Gogi Makarashvili's family photo collection).

ინეს მაქარაშვილის და ჟან პიერ საილოს ჯვრისწერა და ქორწილი (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Ines Makarashvili's and Jean-Pierre Sailliot's wedding (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

გიორგი (გოგი) მაქარაშვილი და მისი მეუღლე კარმენი (გიორგი (გოგი) მაქარაშვილის საოჯახო ფოტო-ალბომი).

Giorgi (Gogi) Makarashvili and his wife Carmen (Gogi Makarashvili's family photo collection).

გიორგი (გოგი) მაქარაშვილის შვილები: მიხეილი, პაული, ვირჯინია (ჩიტუნი), სერჯიო, ვერონიკა (კოტი) და ანდრესი (გიორგი (გოგი) მაქარაშვილის საოჯახო ფოტო-ალბომი).

Giorgi (Gogi) Makarashvili's children: Michel, Paul, Andres, Virginia (Chitumi), Sergio and Veronica (Coty) (Gogi Makarashvili's family photo collection).

გიორგი (გოგი) მაქარაშვილის დიდი ოჯახი (გიორგი (გოგი) მაქარაშვილის საოჯახო ფოტო-ალბომი).

Giorgi (Gogi) Makarashvili and his extended family (Gogi Makarashvili's family photo collection).

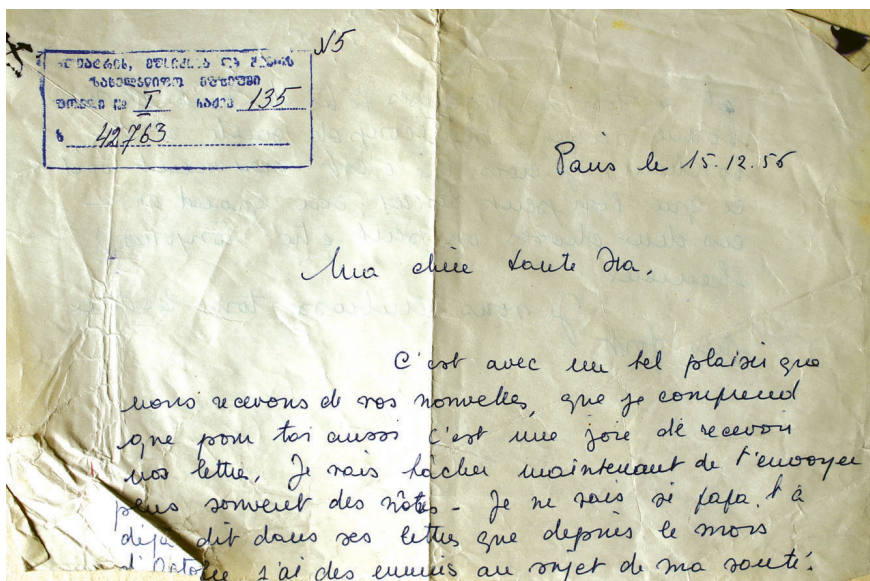
მაქარაშვილები ლიმაში (ლელა მაქარაშვილის ფოტო-კოლექცია).

Makarashvili's in Lima (Lela Makarashvili's family photo collection).

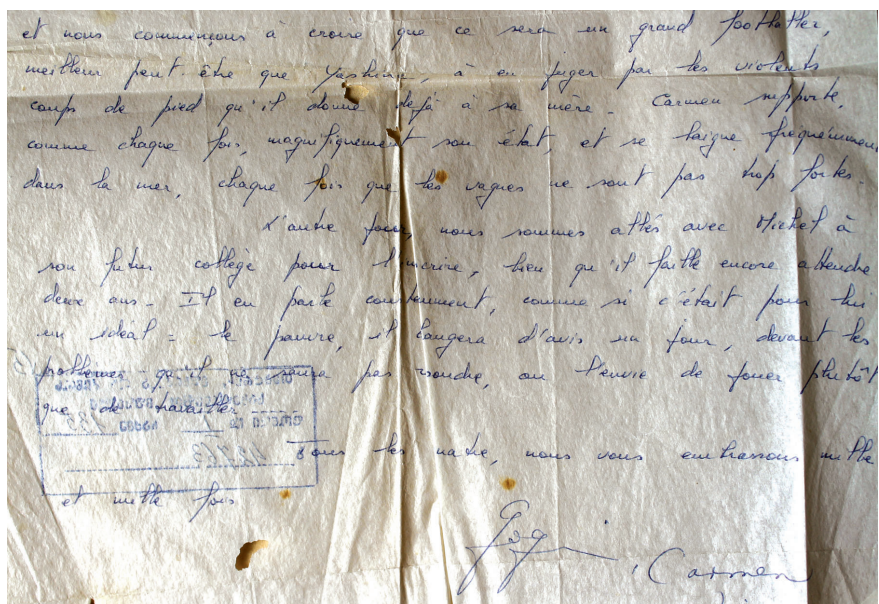
გიორგი (გოგი) მაქარაშვილის დიდი ოჯახი ლიმაში
(ლელა მაქარაშვილის ფოტო-კოლექცია).

Giorgi (Gogi) Makarashvili's extended family in Lima (Lela Makarashvili's family photo collection).

ინეს მაქარაშვილის წერილი ირინა მაქარაშვილისადმი (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Ines Makarashvili's letter to Irina Makarashvili (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

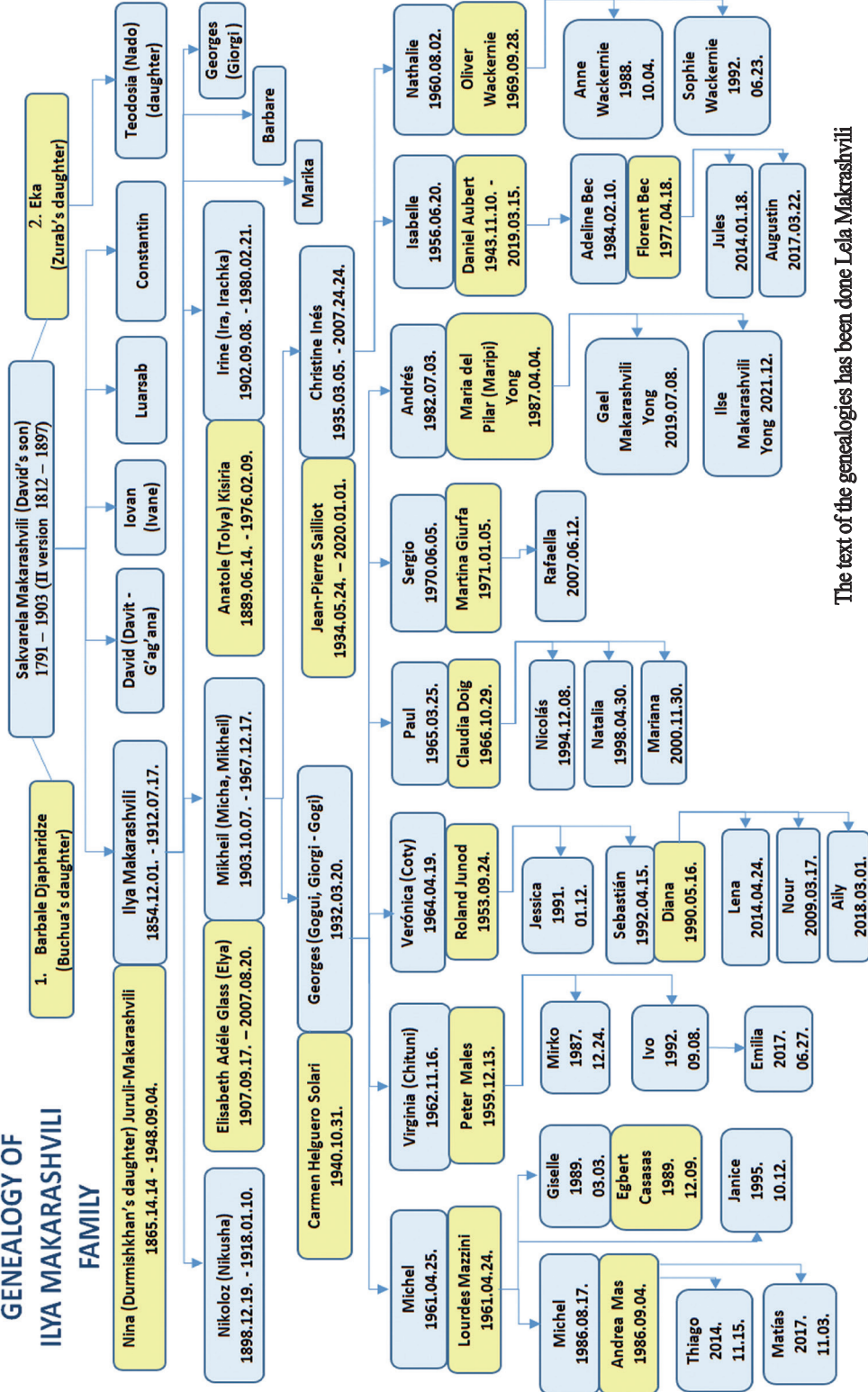
გიორგი (გოგი) მაქარაშვილის და მისი მეუღლის კარმენის წერილი ირინა მაქარაშვილისადმი (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Giorgi (Gog) Makarashvili and his wife's letter to Irina Makarashvili (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

GENEALOGY OF ILYA MAKARASHVILI FAMILY

The text of the genealogies has been done Lela Makarashvili

ქართლის და მაქარაშვილის ფაქაზა

გენერალ-ლეიტენანტ ილია მაქარაშვილის და ნინო ჟურელის ერთადერთი მემკვიდრე საქართველოში მათი ქალიშვილი ირინა იყო. ირინა მაქარაშვილმა თბილისის წმინდა ნინოს სახელობის ქალთა გიმნაზია დაამთავრა,³³⁰ უმაღლესი განათლება კი თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში მიიღო, სადაც დაუსწრებელი პედაგოგიური სექტორის ენი-სა და ლიტერატურის ფაკულტეტზე სწავლობდა. ირინა ქორწინებაში იმყოფებოდა ცნობილ ქართველ მეცნიერთან ანატოლი კიზირიასთან, რომელიც ირინას უდროოდ გარდაცვლილი ძმის-ნიკოლოზ (ნიკუშა) მაქარაშვილის მეგობრის ძმა იყო.*

თვალსაზირო ოჯახში გაზრდილი ირინა მაქარაშვილი ქართული ინტელექტუალური ელიტის ცნობილ წარმომადგენლებთან მეგობრობდა, მათ შორის იყვნენ: მართა მაჩაბელი (აკად. სიმონ ჯანაშიას მეუღლე), მერი ასათიანი, მაღალო მესხიშვილი-ანდრონიკაშვილი, ანეტა დი-ასამიძე, ბაბო დადიანი და სხვ. ირინას ოჯახთან მეგობრობდნენ ის უცხოელი მოღვაწენიც, რომლებმაც თავიანთი ცხოვრება მჭიდროდ დაუკავშირეს საქართველოს. მათგან აღსანიშნავია მხატვარი იოსებ შარლემანი. მაქარაშვილების ოჯახში დღემდე ინახება იოსებ შარლემანის მიერ შესრულებული ნახატები. შარლემანის და ირინა მაქარაშვილის მეგობრულ ურთიერთობას ადასტურებს ცნობილი მხატვრის მიერ 1951 წლის 21 აგვისტოს ირინას და მისი მეუღლის ანატოლი კიზირიას სახელზე გაგზავნილი წერილი: „ძვირფასო ირა და ტოლია! რა კარგია აქ რომ არ იმყოფებით. არნახული სიცხეა! ჩვენ ადრეც ვრჩებოდით ხოლმე, მაგრამ ამნაირი ხანგრძლივი და ძლიერი სიცხე არ გვახსოვს. ირინა შენთანაც თხოვნა მაქვს და ტოლიასთანაც (რადგან, შენ მის გარეშე რა თქმა უნდა არსად დადიხარ). პაპის, (მა-

330 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი, I, საქმე 135, ხ. 42741.

* ანატოლი კიზირია დაიბადა 1889 წელს სენაკის მაზრის სოფელ ნოსირში. 1913 წელს დაამთავრა პეტერბურგის უნივერსიტეტი, ხოლო 1916 წელს პეტროვსკო-რაზუმიოვსკის სასოფლო-სამეურნეო აკადემია. ანატოლი კიზირია 1918-1920 და 1923-1936 წლებში მუშაობდა სენაკის მაზრის რევეკომში. 1932-1938 წ.წ. იგი სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტში მექანიზაციის და ელექტრიფიკაციის კათედრის გამგის პოზიციას იკავებდა. 1938-1971 წ.წ. კი საქართველოს ზოოვეტერინალური სასწავლო-საკვლევი ინსტიტუტის მექანიზაციისა და ელექტრიფიკაციის კათედრას უდგა სათავეში. 1973-1976 წლებში ანატოლი კიზირია საქართველოს სოფლის მეურნეობის მექანიზაციისა და ელექტრიფიკაციის ინსტიტუტში კონსულტანტი იყო. სოფლის მეურნეობის მექანიზაციის დარგში მოღვაწე ქართველი მეცნიერი 1947 წელს სოფლის მეურნეობის დოქტორი გახდა, ხოლო 1948 წელს კი პროფესორი. 1957 წელს ანატოლი კიზირია საქართველოს სოფლის მეურნეობის აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად აირჩიეს. <http://www.gaas.dsl.ge/>

1965 წელს ანატოლი კიზირიას მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწის წოდება მიენიჭა. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 5, თბ., 1980, გვ. 511-512. <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00009743/>.

მის ბიძის) კონსტანტინე ქრისტეფორეს-ძე მამადცევის* პორტრეტთან დაკავშირებით ვილაც-ვილაცები მაწუხებენ, ვითომ და პიატიგორსკში ლერმონტოვის მუზეუმი დაინტერესებული, (რადგან, როგორც ამბობენ, კონსტანტინე ქრისტეფორეს ძეს ლერმონტოვთან ერთად უმსახურია და მისი მეგობარი ყოფილა). იმ შემთხვევაში თუ თქვენ პიატიგორსკში მოხვდებით და ამ მუზეუმის მონახულებას დააპირებთ, სიკეთე გააკეთეთ და იკითხეთ, თუ სიმართლეა ყოველივე. ერთი პორტრეტი მე მათ უკვე მივეცი, როგორც ჩანს, მან დანიშნულების ადგილამდე ვერ მიაღწია, ამჟამად კი მეორეს ითხოვენ. მე დიდი სიამოვნებით გაეუგზავნი, მხოლოდ მომწერონ რომ სჭირდებათ. ის ახალგაზრდობის დროინდელი არ არის, სადღაც 35-40 წლის იქნება და ამაზე ადრინდელი არ არსებობს, თორემ ჩვენ გვეჩვენებოდა. ირინა, სპეციალურად არ წახვიდეთ, რადგან შემძლია თვითონ მივწერო მათ, მაგრამ თუ მოხვდებით თქვენც, იკითხეთ. ელენე პავლეს ასულმა** მომწერა, რომ ჩემთვის ჯერ არაფერი მიუღია. თქვენს სახლში რომ მივდივარ, ყველა კლიტე ადგილზე მხვდება. მარია ვიქტორის ასულისგან*** წერილი მივიღე რაღაც ფანტასტიკური წინადადებით - მისი ლექსებისთვის ილუსტრაციის თაობაზე. თქვენს გარეშე მეტად მოწყენილნი ვართ, მაგრამ ყოველივე იმას არ ნიშნავს, რომ ჩამოხვიდეთ - გამოკეთდით და კარგად დაისვენეთ. ი.ა. ხელებს გიკოცნის...

მინაწერი: მარცხენა ვერტიკალურ ველზე: ...გოცნი შენ და ტოლიას. ი.ა. ტოლიას კოცნის. თქვენი მ. შარლემანი".³³¹ წერილს აქვს ინიციალები „ი.ა.“ - იოსებ ადოლფის ძე, შარლემანის სახელი და მამის სახელი.³³² ასევე მხატვრის მეუღლის მ. შარლემანის ხელმოწერა. აღსანიშნავია, რომ მხატვარ იოსებ შარლემანის მეუღლე იყო მარიამ გიორგის ასული მუსხელიშვილი (1883-1967 წ.წ.) სავარაუდოდ, იოსებ შარლემანი და გიორგი შურული ქვისლები იყვნენ.

ირინა მაქარაშვილთან ურთიერთობას აგრძელებდა დედამისის, ნინო შურულის მეგობარი “ვეფხისტყაოსნის” გერმანულ ენაზე მთარგმნელი მარიამ პრიტვიცი. ამას ადასტურებს ქ. უფაში მცხოვრები პრიტვიცის მიერ ირინა მაქარაშვილის სახელზე გამოგზავნილი რამდენიმე ბარათი, რომლებიც მაქარაშვილების არქივში ინახება. როგორც ამ წერილებიდან ჩანს, მარიამი ნინო შურულს პირველად 1940 წელს შეხვედრია. გენერლის მეუღლეს იგი უფროს დას უწოდებს. სწორედ ნინო

* იგულისხმება კონსტანტინე მამაცაშვილი - გენერალ-ადიუტანტი, ცნობილი მხედართმთავარი, კავკასიის, ყირიმის და რუსეთ-ოსმალეთის ომების მონაწილე, ჩოლოქის ბრძოლის გმირი, კავკასიის გრენადერთა საარტილერიო ბრიგადის მეთაური (1856), მიხეილ ლერმონტოვის მეგობარი და თანამებრძოლი. <http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/101541>.

** იგულისხმება ანატოლი კიზირიას და ელენე პავლეს ასული კიზირია (1874-1953 წ.წ.).

*** იგულისხმება მარიამ პრიტვიცი.

331 საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი, I, საქმე, 135, ხ. 42729.

332 <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00007688/>

ქურულის წაქეზებით მიუბრუნდა მხატვრულ ლიტერატურას “ვეფხისტყაოსნის” გერმანულად ამმეტყველებელი. ნიჭიერმა მთარგმნელმა შოთა რუსთაველის გენიალური პოემის თარგმნას მოჰკიდა ხელი. მან ამ საქმეს 12 წელი შეაღია. მარიამ პრიტვიცს, როგორც ზემოთ მივუთითებდით, აქტიური ურთიერთობა ჰქონდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სწავლულებთან, მათ შორის, გ. ლეონიძესთან ს. ჯანაშიასთან, შ. ნუცუბიძესთან, მ. კეკელიძესთან. საქართველოდან წასვლის შემდეგ იგი ერთხანს კუიბიშევში (ახლანდელი რუსეთის ფედერაციის ქალაქი სამარა) ცხოვრობდა, ხოლო შემდეგ უფაში დამკვიდრდა. თავის წერილებში იგი გულისტკივილით აღნიშნავდა, რომ საქართველოში მან “ვეფხისტყაოსნის” თარგმანი გამოგზავნა, თუმცა ქართველი კოლეგები უყურადღებოდ ექცეოდნენ. იგი წუხდა, რომ მისი თარგმანი შესაძლებელი იყო დაკარგულიყო (ის ეგზემპლარი რომელიც საქართველოში გამოგზავნა). წუხდა იმაზეც, რომ არ ჰქონდა მიღებული ოფიციალური პასუხი საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტისაგან (ნ. მუსხელიშვილი). მარიამ პრიტვიცი ეჭვს გამოთქვამდა, რომ მისი თარგმანი ქართველმა კოლეგებმა ავსტრიელ მეცნიერს ჰუგო ჰუბერტს (1902-1982 წ.წ.) გადასცეს და ნაშრომი შესაძლებელი იყო სხვა მთარგმნელს გამოეყენებინა. იგი ერთგან ახსენებს ბელადის თანაშემწე პოლიტიკოსს პოსკრებიშევს (1891-1965 წ.წ.),* რომელიც უფადან იყო და მასთან მარიამს ნაცნობობა აკავშირებდა. როგორც ჩანს, “ვეფხისტყაოსნის” თარგმანთან დაკავშირებით არსებული გაურკვეველობის შესახებ, მან სტალინთან დაახლოებული პოლიტიკოსი საქმის კურში ჩააყენა და წერილი გაუგზავნა. პოსკრებიშევმა თავის მხრივ პრიტვიცის წერილი საქართველოს სსრ კომუნისტური პარტიის მაღალჩინოსანს ა. მგელაძეს (1910-1980 წ.წ.) გადაუგზავნა. თუმცა ამას, როგორც მარიამ პრიტვიცი წერს, ქართული სამეცნიერო საზოგადოებისაგან რეაგირება არ მოჰყოლია.³³³

არბოში არსებული სახლი, რომელიც ერთ დროს ბოლშევიკებმა გენერალ ილია მაქარაშვილის ქვრივს ნინო დურმიშხანის ასულს ჩამოართვეს, 1957 წელს კანონიერ მფლობელს ირინა ილიას ასულ მაქარაშვილს დაუბრუნდა.³³⁴ სახლში დროებით იყვნენ შესახლებულები მაქარაშვილების ყოფილი მოსამსახურეები – ბეკოშვილები, რომლებსაც კანონიერმა მეპატრონეებმა საშუალება მისცეს მუდმივი თავშესაფრის პოვნამდე ცხოვრება გაეგრძელებინათ და კარ-მიდამოსთვის ყურადღება მიექციათ. ირინა და მისი მეუღლე ანატოლი კიზირია არბოში არსებულ ისტორიულ სახლს ზაფხულობით აკითხავდნენ, რაც ადგილო-

* მარიამ პრიტვიცი ერთ-ერთ წერილში წერს, რომ პოსკრებიშევმა მის შესახებ იცოდა “სტალინის ლექსიდან”, სავარაუდოდ მას სტალინისადმი ლექსი ჰქონდა მიძღვნილი და სწორედ ამაზე საუბრობს. იხ. დანართი № 21.

333 დანართი № 21.

334 გ. ლალიაშვილი, “რაც უწყალოს დროთ ხელით დანთქმულა...”, გაზ. “საქართველოს რესპუბლიკა”, № 32, (52), 1991, გვ. 2.

ბრივ მცხოვრებლებს დღემდე ასსოვთ: “ჭაბუკობაში მათთან ხშირი ურთიერთობა მქონდა. ქალბატონი ირაც ძალიან კარგად მახსოვს. მათი შესანიშნავი სასახლე აივნებით იყო დამშვენებული, ლიხეს გადაჰყურებდა. სასახლეს დიდი მარანი ჰქონდა, ხოლო მეორე სართულზე არსებულ სივრცეს ჩვენს ბავშვობაში კლუბად იყენებდნენ. ამ სახლში როგორც გამიგია, ქართული საზოგადოების ცნობილი წარმომადგენლები იკრიბებოდნენ. მახსოვს ქალბატონი ირა დიდ სავარძელში იჯდა ხოლმე და ხშირად მოუმართავს ასეთი ფორმით: “ახალგაზრდავ” ის არისტოკრატიული გარეგნობის ქალბატონი იყო. ანატოლი კიზირიამ ძალზე ბევრი რამ გააკეთა სოფლისთვის. გაიყვანა სასმელი წყალი, ააშენა არბოჰესი (არბოს ჰიდროელექტრო სადგური). მახსოვს ერთხელ, ეს იყო XX საუკუნის 60-იანი წლები, მან ერთი მაღალი თანამდებობის პირი ჩამოიყვანა, გვარად ანთიძე. მე და ანატოლი კიზირიას სტუმარი სანადიროდ წავედით. მაშინ ცხრამეტი-ოცი წლის ვიქნებოდით. სანადიროდ წითელ საყდრებთან ავედით, ეს არის არბოს მინდვრების ზემოთ დმენისის ჩასახვევთან. სტუმარი დაიღალა, თოფი უცნაურად ეჭირა და ამ დროს გაუვარდა კიდეც. მარცხენა მხარი გაგლეჯილი ჰქონდა. ხელში ავიყვანე და ვანათის გზაზე წვალებით გავედი. ვანათის ამბულატორიამდე მივიყვანე. პირველადი დახმარება აღმოუჩინეს. შემდეგ კი ცხინვალში გადაიყვანეს, სადაც ოპერაცია მისმა ყოფილმა სტუდენტმა ვალოდია ცოტნიაშვილმა ჩაუტარა”.³³⁵

1936 წელს ანატოლი კიზირიას მიერ დაპროექტებული და აშენებული არბოჰესი არბოს გარდა რამდენიმე სოფელს აწვდიდა ელექტროენერჯიას.*

ორი წლის შემდეგ ირინა მაქარაშვილმა, რომელსაც შვილი არ ჰყავდა, სოფელ არბოში არსებული მამისეული ქონება, კერძოდ, საცხოვრებელი სახლი და საკარმიდამო მიწის ნაკვეთი თბილისში მცხოვრებ ნათესავს, ილია მაქარაშვილის ძმის კონსტანტინეს შვილთაშვილს - მერაბ მაქარაშვილს ანდერძით გადასცა. 1979 წლის 2 აგვისტოთი დათარიღებულ დოკუმენტში ვკითხულობთ: “მე, ირინა ილიას ასული კიზირია, მცხ. ქ. თბილისი, პეროვსკაიას ქუჩა 8, წინამდებარე ანდერძით ვიძლევი შემდეგი სახის განკარგულებას: 1. კერძო სახლს და ჩემს ქონებას, მდებარეს: გორის რ-ნი, სოფ. არბოში, რომელიც ჩემი გარდაცვალების დღისათვის აღმოჩნდება ჩემს საკუთრებაში, რისგანაც არ უნდა შედგებოდეს იგი, მე ვუანდერძებ მერაბ აკაკის ძე მაქარაშვილს.

³³⁵ გადმოცემა ჩავიწერეთ სოფ. არბოში მცხოვრები, 1941 წელს დაბ. სოლომონ მაისურაძისაგან.

* ანატოლი კიზირია ხანგძლივი ავადმყოფობის შემდეგ 1976 წელს გარდაიცვალა. ანატოლი კიზირია და მისი მეუღლე ირინა მაქარაშვილი-კიზირიას განისვენებენ ვაკის სასაფლაოზე. ანატოლის გვერდით დაკრძალულია მისი და ელენე პავლეს ასული კიზირია (1874-1953 წ.წ) რომელიც 1916 წლის მონაცემებით ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ნამდვილ წევრად არის მოხსენიებული. <https://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/article/2160>.

2. საქართველოს სსრკ სამოქალაქო კოდექსის მუხლების 546-ე, 547-ე, 569-ე შინაარსი ნოტარიუსის მიერ განმემატა. 3. ანდერძი შედგენილია 2 ეგზემპლარად, რომელთაგან ერთი რჩება ქ. თბილისის I სახელმწიფო სანოტარო კანტორის საქმეებში, მეორე გადაეცა მონადერძეს. ხელმოწერა/ხელმოწერილია “02” აგვისტო 1979 წ. წინამდებარე ანდერძი დამოწმებულია ჩემს ქ. თბილისის I სახელმწიფო სანოტარო კანტორის სახელმწიფო ნოტარიუსის გ. კ. ამისულაშვილის მიერ. ანდერძი ხელმოწერილია ი. ი. კიზირიას მიერ ჩემი თანდასწრებით. მონადერძის პირადობა და ქმედუნარიანობა შემოწმებულია”.³³⁶ მომდევნო წლის თებერვალს, ანდერძის მიერი შემკვიდრეობის უფლების მოწმობაც გაიცა. დოკუმენტში ვკითხულობთ: “ქ. თბილისის ათასცხრას ოთხმოცდაერთი წლის ოცდახუთი თებერვალი მე, ქ. თბილისის პირველი სახელმწიფო სანოტარო კანტორის სახელმწიფო ნოტარიუსი ნ. ს. ჟღამაძე ვამოწმობ, რომ 1980 წლის 21 თებერვალს გარდაცვალებული მოქ. ირინე ილიას ასული კიზირიას ანდერძის საფუძველზე, რომელიც დამოწმებულია ქ. თბილისის პირველ სახელმწიფო სანოტარო კანტორაში 1979 წლის 2 აგვისტოს და რეგისტრირებულია რეესტრში № 3-13565-ით ანდერძში ნაჩვენებ ქონებაზე მის შემკვიდრედ ცნობილია მოქ. მერაბ აკაკის ძე მაქარაშვილი მცხ. ქ. თბილისში პეტრიაშვილის ქ. № 16-ში. სამკვიდრო ქონება, რომელზედაც გაცემულია ეს მოწმობა არის მთელი საცხოვრებელი სახლი მდებარე გორის რაიონის სოფ. არბოში. მთელი საცხოვრებელი სახლი ორსართულიანია, შესდგება რვა საცხოვრებელი ოთახისაგან. საცხოვრებელი ფართია 215 კვ. მეტრი, აქვს დამხმარე სათავსოები ფართით 160 კვ. მ. საღებავი ღირებულებაა 1407 მანეთი, რაც დასტურდება გორის რაიონის დიციის სასოფლო საბჭოს მიერ 1981 წლის 16 თებერვალს გაცემული № 138 ცნობით. ეკუთვნის 1976 წლის 9 თებერვალს გარდაცვალებულ მოქ. ანატოლი პავლეს ძე კიზირიას. მისი შემკვიდრე იყო მეუღლე მოქ. ირინე ილიას ასული კიზირია, რომელმაც მიიღო სამკვიდრო, მაგრამ ვერ მოასწრო თავისი სამემკვიდრეო უფლებების გაფორმება.” დოკუმენტს ხელს აწერს ნოტარიუსი ნ. ჟღამაძე.³³⁷ მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ ირინე მაქარაშვილს დიდხანს აღარ უცოცხლია. 1980 წლის 21 თებერვალს, იგი* სიმსივნური ინტოქსიკაციით გარდაიცვალა. მცირე ხანში მაქარაშვილების სახლში მყოფმა მოსამსახურებმა (ბეკოშვილებმა) მაქარაშვილების და ჟურელების არბოს ისტორიულ სახლის დასაკუთრება მოინდომეს. გორის რაიონის სახალხო დეპუტატთა საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის საფინანსო განყოფილების მიერ 1980 წლის 2 დეკემბერს გაცემულ ცნობიდან ჩანს, რომ არბოში არსებული მაქარაშვილების საცხოვრებელი სახლი ირინეს და მის მეუღლეს ეკუთვნოდა. დოკუმენტში ვკითხულობთ: “ცნო-

336 მაქარაშვილების საოჯახო არქივი, გვ. 11.

337 მაქარაშვილების საოჯახო არქივი, გვ. 12.

* გარდაცვალების მოწმობაში იგი კიზირიად არის მოხსენიებული, როგორც ჩანს, ირინე ილიას ასული დოკუმენტებში მეუღლის გვარით იწერებოდა.

ბა ეძლევა სოფელ არბოში ყოფილ მცხოვრებ ამჟამად გარდაცვლილ ანატოლი პავლეს ძე კიზირიას, მასზედ, რომ მის სახელზე არავითარი დავალიანება არ ირიცხება სახელმწიფო გადასახადებში და მის ბინას არავითარი ყადაღა არ აქვს დადებული. ცნობა ეძლევა სანატარო კანტორაში წარსადგენად. გორის რაიფინგანის გამგის მოადგილე: ვ. ბუდედაშვილი”.³³⁸

არბოში არსებული მაქარაშვილების საცხოვრებელი სახლი რომ ანატოლი კიზირიას და მის მეუღლეს ეკუთვნოდათ დასტურდება ასევე 1980 წლის 22 დეკემბერს დიციის სასოფლო საბჭოს აღმასკომის მიერ გაცემული დოკუმენტიდანაც: “ცნობა გაიცა გორის რაიონის სოფელ არბოში მცხოვრებ აწ გარდაცვლილ ანატოლი პავლეს ძე კიზირიაზე, მასზედ, რომ წასული კომლების წიგნის ჩანაწერით მისი ბინა აშენებულია 1918 წელს.* ბინა არის სამ სართულიანი. საცხოვრებელი ოთახები არის ხუთი. II სართულზე არის სამი საცხოვრებელი ოთახი, ხოლო III სართულზე ორი ოთახი. მთლიანი შენობის ფართი 15/15, ხოლო დამხმარე სათავსო არის 15/15. საკარმიდამო მიწის ნაკვეთი უკავია 0, 02 ჰა”.

დოკუმენტს ხელს აწერენ დიციის სასოფლო საბჭოს აღმასკომის თავმჯდომარე და მდივანი.³³⁹ დიციის სასოფლო საბჭოს აღმასკომის მიერ ამავე რიცხვით დათარიღებული ცნობიდან ჩანს, რომ ანატოლი პავლეს ძე კიზირია გორის რაიონის სოფელ არბოში ცხოვრობდა და კომლის უკანასკნელი წევრი იყო.³⁴⁰ 1980 წლის 16 თებერვალს დიციის სასოფლო საბჭოს აღმასკომის მიერ გაცემული ცნობის თანახმად მაქარაშვილების საცხოვრებელი სახლი (სადაც ანატოლი კიზირია ცხოვრობდა), 1407 მანეთად იყო შეფასებული. დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ გარდაცვლილი მეცნიერი, სახლის სადაზღვევო გადასახადსაც იხდიდა.³⁴¹ როგორც მიუვითებდით, ირინე მაქარაშვილის ანდერძის თანახმად მისი გარდაცვალების შემდეგ სოფელ არბოში არსებული მაქარაშვილების საცხოვრებელი სახლი და ქონება ილია მაქარაშვილის ძმის შვილთაშვილს - მერაბ მაქარაშვილს გადაეცა. მერაბ მაქარაშვილის წინაპარი ამბერკი (აბესალომ) მაქარაშვილი საყვარელა მაქარაშვილის შვილიშვილი იყო. დარის ეკლესიის ჩანაწერების მიხედვით ამბერკი მაქარაშვილი 1886 წლის 21 იანვარს დაიბადა. ახალშობილის მამა აზნაური კონსტანტინე საყვარელას ძე მაქარაშვილი იყო, ხოლო დედა მელანია ლევანის ასული. ამბერკი კონსტანტინეს ძე 3 მარტს მოინათლა. ნათლისღება აღასრულა მღვდელმა გრიგოლ ნანაუკაშვილმა. სწორედ ამბერკი მაქარაშვილის, ილია მაქარაშვილის ძმის შთამომავალია (ამბერკის (აბესალომის) შვილის - აკაკის ვაჟი)

338 მაქარაშვილების საოჯახო არქივი, გვ. 5.

* დოკუმენტში მაქარაშვილების საცხოვრებელის აშენების თარიღი შეცდომით წერია.

339 მაქარაშვილების საოჯახო არქივი, გვ. 9.

340 იქვე, გვ. 10.

341 მაქარაშვილების საოჯახო არქივი, გვ. 14.

მერაბ მაქარაშვილი.

მაქარაშვილების და ჟურნალების საცხოვრებელი სახლი არბოს წმინდა გიორგის გუმბათოვანი ტაძრის აღმოსავლეთ მხარეს მდებარეობდა. იგი XX საუკუნის დასაწყისში ცნობილი ქართველი ხუროთმოძღვარის სიმონ კლდიაშვილის პროექტით აშენდა.³⁴² პირველი ქართველი პროფესიონალი არქიტექტორი, რომელმაც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი დააპროექტა, დურმიშხან ჟურნალთან და მის ოჯახთან, სავარაუდოდ, დავით კლდიაშვილმა დააკავშირა. როგორც ზემოთ მივუთითებდით, გამოჩენილი ქართველ მწერალს ბათუმის პოლიცემისტერის ოჯახთან მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა. არქიტექტორ ს. კლდიაშვილის მიერ შედგენილი პროექტის მიხედვით სახლი გენერალ-ლეიტენანტ ილია მაქარაშვილის მეუღლის ნინო დურმიშხანის ასულის დაფინანსებით აშენდა.³⁴³ ორსართულიანი საცხოვრებელი (ნაგებობის ფართ. 17, 4/ 16, 6 მ), აგებული იყო ქართული აგურით. მას ორივე სართულზე აივნები ჰქონდა. სარდაფის ჩრდილოეთ ნაწილში განთავსებული იყო საწინახელი და მარანი, ხოლო სამხრეთ ნაწილში არსებულ სივრცეს კი სამეურნეო მიზნით იყენებდნენ.³⁴⁴ ნინო დურმიშხანის ასულ ჟურნალს სახლის მიმდებარედ ხეხილის შესანიშნავი ბაღი ჰქონდა გაშენებული, რომლის შესახებ, როგორც მივუთითებდით გენ. ილია მაქარაშვილი თავის დღიურებში წერდა. ჟურნალების და მაქარაშვილების სახლი „მსოფლიო საფოსტო კავშირის“ მიერ გამოშვებულ საფოსტო ბარათებზე იყო გამოსახული.

დღემდე შემორჩენილია ამ დახვეწილი ნაგებობის XX საუკუნის დასაწყისში გადაღებული ფოტო. სახლის ეზოში აღბეჭდილია ქეთევან ნამორაძე-ჟურნალისა თავის მოსამსახურებთან ერთად.

³⁴² საქართველოს ისტორიის და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, 5, თბ., 1990, გვ. 44; ზ. გაიპარაშვილი, მ. გურგენიძე, ს. ჭანტურია, სვიმონ კლდიაშვილი, თბ., 2020, გვ. 288-289.

³⁴³ დანართი № 15.

³⁴⁴ საქართველოს ისტორიის და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, 5, თბ., 1990, გვ. 44.

მარტა მაჩაბელი-ჯანაშია (მარცხნივ) და ირინა მაქარაშვილი, ირინას სახლში, 1920-იანი წლები (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Martha Machabeli Janashia (on the left) and Irina Makarashvili, at Irina's house during the 20s of the XX century (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

მარტა მაჩაბელი-ჯანაშია, ირინა მაქარაშვილი, ილიკო გამყრელიძე (ირინას ნათესავი). სურათს აწერია თარიღი: 1922 წლის ზაფხული (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Martha Machabeli-Janashia, Irina Makarashvili and Iliko Gamkrelidze (Irina's relative), the photo is dated back to summer 1922 (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

მარცხნიდან პირველი მალალო მესხიშვილი-ანდრონიკაშვილი, ანატოლი კიზირია, ირინა მაქარაშვილი, მარტა მაჩაბელი. ფოტო სავარაუდოდ გადაღებულია არბოში (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

First from the left Malalo Meskhishvili-Andronikashvili, Anatoly Kiziria, Irina Makarashvili and Martha Machabeli, Supposedly, the photo should have been taken in Arbo (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

ანატოლი კიზირია და ირინა მაქარაშვილი-კიზირია (ლელა მაქარაშვილის ფოტო-კოლექცია).

Anatoly Kiziria and Irina Makarashvili-Kiziria (Lela Makarashvili photo-collection).

ირინა მაქარაშვილი მეუღლესთან და მეგობრებთან ერთად (მარჯვნიდან პირველი მართა მანაბელი, მალალო მესხიშვილი-ანდრონიკაშვილი, ირინა და ანატოლი კიზირია. ფოტო საერაოდოდ არბოშია გადაღებული (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Malalo Meskhishvili-Andronikashvili, Anatoly Kiziria, Irina Makarashvili and Martha Machabeli, Supposedly, the photo should have been taken in Arbo (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

ირინა მაქარაშვილი სტუმრად ევროპაში მყოფ ნათესაებებთან (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Irina Makarashvili abroad alongside with her relatives (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

ირინა მაქარაშვილი მეგობრებთან ერთად (მარცხნიდან მარჯვნივ ირინა მაქარაშვილი, მართა მანაბელი, მერი ასათიანი, მალალო მესხიშვილი (ლელა მაქარაშვილის ფოტო-კოლექცია).

Irina Makarashvili with her friends (From the left Irina Makarashvili, Martha Machabeli, Meri Asatiani, Malalo Meskhishvili (Lela Makarashvili photo-collection).

ირინა მაქარაშვილის მეუღლე ანატოლი კიზირია არბოში (საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Anatoly Kiziria, husband of Irina Makarashvili in Arbo (Palace of the Georgian Art-Museum of the history of Culture).

ირინა მაქარაშვილი მეუღლესთან ანატოლი კიზირიასთან ერთად (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Anatoly Kiziria and Irina Makarashvili-Kiziria (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

საქართველოს კ.პ. ცკ. პირველი მდივანი ვასილ მჭავანაძე სტუმრად არბოში, მარცხნივ ანატოლი კიზირია (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Vasil Mzhavanadze's visit to village Arbo, on the left Anatoly Kiziria (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

ირინა მაქარაშვილის სტუდენტის ბილეთი (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Irina Makarashvili's Student Identity Card (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

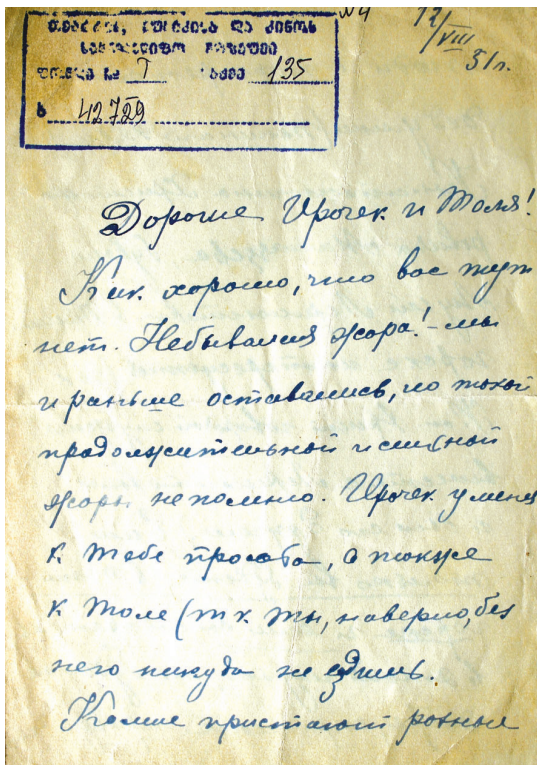
ირინა მაქარაშვილის პორტრეტი (შესრულებულია ფანქრით, იოსებ შარლემანის მიერ).

Irina Makarashvili's photo prtrait (done with pencil by Joseph Charlemagne).

ირინა მაქარაშვილი მამის პორტრეტთან (მარცხნივ). გვერდით მიხეილ მაქარაშვილის მუუღღუელიზაბეტ გლასი (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Irina Makarashvili in front of her father's portrait alongside Elisabeth Glass, wife of Mikheil Makrashvili (Museum of the history of Culture).

იოსებ შარლემანის წერილი ირინა მაქარაშვილისადმი და ანატოლი კიზირიასადმი, 1951 წ. ხელნაწერი (რუსულ ენაზე) (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Joseph Charlemagne's letter to Irina Makarashvili and Anatoly Kiziria (Palace of the Georgian Art- Museum of the history of Culture).

ელენე ჰავდის ასული კიზირიას საფლავი (ლელა მაქარაშვილის ფოტო-კოლექცია).

Tomb of Elene Kiziria, daughter of Pavle (Lela Makrashvili photo-collection).

ირინა მაქარაშვილისა და ანატოლი კიზირიას საფლავები (ლელა მაქარაშვილის ფოტო-კოლექცია).

Irina Makarashvili's and Anatoly Kziria's tombs (Lela Makrashvili photo-collection).

მაქარაშვილის საცხოვრებლის რეაბილიტაციის მცდელობა და ბრძოლა წინაპართა ფუძისთვის

XX საუკუნის 80-იან წლებში, სოფელ არბოში, პირველი ქართველი პროფესიონალი არქიტექტორის – სიმონ კლდიაშვილის მიერ აშენებულ შურულების და მაქარაშვილების ისტორიული სახლს რეაბილიტაცია ესაჭიროებოდა. ირინა მაქარაშვილის მემკვიდრის, მერაბ მაქარაშვილის თხოვნით, საქართველოს ისტორიის, კულტურის და ბუნების ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველოს უფროსს პროფ. ი. ციციშვილს შუამდგომლობით მიმართეს გორის რაიკომის მდივანმა ვ. აბრამიშვილმა, საქართველოს სსრ თეატრის, კინოს და მუსიკის სახელმწიფო მუზეუმის დირექტორმა თ. ჯანელიძემ, საქართველოს სსრ ხალხთა მეგობრობის სახელმწიფო მუზეუმის დირექტორმა თ. ბადურაშვილმა და საქართველოს სსრ არქიტექტურთა კავშირის თავმჯდომარემ ნ. მგალობლიშვილმა. წერილში დასაბუთებულია შურულებისა და მაქარაშვილების ოჯახის წევრთა დამსახურება ქართული საზოგადოების წინაშე. შუამდგომლობის ავტორები ს. კლდიაშვილის მიერ აშენებული სოფ. არბოში მდებარე ისტორიული მნიშვნელობის მქონე სახლის რეაბილიტაციას და ხალხთა მეგობრობის მუზეუმის გახსნას ითხოვდნენ. მიმართვაში ვკითხულობთ: “გორის რაიონის სოფელ არბოში, სახლებს, რომლებშიც დღეს ანტონ ფურცელაძისა და ნიკო ლომოურის შთამომავალნი ცხოვრობენ, ტერიტორიულად ემიჯნება ცნობილი ხუროთმოძღვრის, სიმონ კლდიაშვილის პროექტით აგებული, არქიტექტურული სახით ფრიად გამორჩეული შენობა. ჩვენი საუკუნის დასაწყისში “მსოფლიო საფოსტო კავშირის” მიერ ამ შენობის გამოსახულებით გამოშვებული საფოსტო ბარათების სერია აშკარად მეტყველებს სახლის მხატვრულ არქიტექტურულ ღირებულებებზე. სახლის ისტორია დაკავშირებულია დურმიშხან შურულის სახელთან, რომლის გარდაცვალებისადმი მიძღვნილ ნეკროლოგში ნიკო ლომოური აღნიშნავდა, რომ რუსეთის იმპერიის ადმინისტრაციული აპარატის პასუხსაგებ პოსტებზე ნამოღვაწარი დურმიშხან შურული გამსჭვალული იყო ჩვენი ერის კულტურული თუ ეკონომიური სრულყოფისადმი მიმართული ყველა წამოწყებისადმი გულწრფელი მხარდაჭერისა და ხელისშეწყობის სულისკვეთებით. დურმიშხან შურულის მეუღლე - ქეთევანი ცნობილი თეატრალური მოღვაწე იყო. იგი ითვლება ბათუმის თეატრის დაარსების ინიციატორად, რომლის დაარსების 100 წლის იუბილე ქართველმა საზოგადოებრიობამ 1980 წელს გადაიხადა. ქეთევან შურულის მენტორობით აღიღვინა ქართული ენის ცოდნა რუსეთიდან დაბრუნებულმა დავით კლდიაშვილმა, რომელიც შურულების ბათუმიდან წასვლის შემდეგ თეატრის რეჟისორი გახდა. მას უმაღლესი ფართო სასცენო ასპარეზზე გამოსვლას ელისაბედ ჩერ-

ქეზიშვილი. სხვადასხვა დროს ჟურნალების სახელში იკრიბებოდნენ ი. ჭავჭავაძე, ი. მაჩაბელი, ნ. ლომოური, ა. ფურცელაძე, გ. ლეონიძე, ს. გერსამია, ე. ჩერქეზიშვილი, დ. კლდიაშვილი, კ. მარჯანიშვილი და სხვანი. მშობლებისეული საზოგადოებრივი პოზიცია შეინარჩუნა გიორგი დურმიშხანის ძე ჟურნალმა. იგი ი. მაჩაბელთან ერთად აქტიურ მონაწილეობას იღებდა საქართველოში “ერობის” ჩამოყალიბებაში და ქართული უნივერსიტეტის დამფუძნებელთა შორისაც არის მოხსენიებული. აქტიურ საქველმოქმედო მოღვაწეობას ეწეოდა დურმიშხანისა და ქეთევანის ქალიშვილი - ნინო, მეუღლე იმიერ კასპიისპირეთის საარტილერიო ბრიგადის გენერლის ილია საყვარელას ძე მაქარაშვილისა, რომლის სამხედრო სამსახურიდან დათხოვნის მიზეზი, გადმოცემის თანახმად, რევოლუციურად განწყობილ ჯარისაკაცთა მიმართ ლოიალური დამოკიდებულება გამხდარა რუსეთის პირველი რევოლუციის პერიოდში. სწორედ მისი თხოვნით და დაკვეთით შეადგინა სიმონ კლდიაშვილმა აღნიშნული სახლის პროექტი და განახორციელა იგი. აღსანიშნავია ჟურნალთა ოჯახის შემდგომ თაობათა დეაწლიც. მეტად საინტერესო ცხოვრებისული გზა განვლო ქალბატონ ირინე ილიას ასულ მაქარაშვილის მეუღლემ პროფესორმა ანატოლი პავლეს ძე კიზირიამ. ოცდაათიან წლებში სწორედ მან განახორციელა მდინარე ლიახვზე ერთ-ერთი პირველი მიკროელსადგური, რომელმაც ენერჯია მისცა სოფ. არბოსა და მის მომიჯნავე სოფლებს. გორის რაიონის კულტურულ ცხოვრებაში სოფელ არბოს როლის აღდგენა, აქ არსებულ, გამოჩენილ მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა სახლების ერთ კულტურულ-საგანმანათლებლო ანსამბლში გაერთიანება მიზანშეწონილი იქნებოდა რელიგიურ-საკულტო დღესასწაულ გერისტობისთვის, რომელიც სოფელ არბოში ყოველწლიურად იმართება, თანამედროვე ფორმებისა და შინაარსის მისაცემად. სოფელ არბოში ამაჟამად მოქმედებს ნ. ლომოურის სახლ-მუზეუმი ქ. გორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ფილიალის სახით. ჟურნალთა სახლის დღევანდელი მფლობელები თანხმობას გამოთქვამენ სახლის მნიშვნელოვანი ნაწილი დაუთმონ ხალხთა მეგობრობის მუზეუმს, სადაც დაცულია ზემოთ მოყვანილი ფაქტების დამადასტურებელი საკმარის ვრცელი დოკუმენტური მასალა. ხალხთა მეგობრობის მუზეუმის ფილიალის გახსნა სოფელ არბოში გეორგიევსკის ტრაქტატის 200 წლისთავთან დაკავშირებით იქნებოდა ნიშანდობლივი ჟურნალთა ოჯახის წარმომადგენლების ფონზე თაობათა მანძილზე გამოკვეთილ რუსულ-ქართულ პროგრესულ ურთიერთობათა ასპექტში. ვინაიდან ქართული არქიტექტურისა და კულტურის ეს მეტად საინტერესო ძეგლი კვალიფიციურ რესტავრაციას მოითხოვს გთხოვთ გასცეთ განკარგულება სათანადო საპროექტო დოკუმენტაციის შედგენაზე. სამუშაოთა დაჩქარების მიზნით გორის რაიონის ხელმძღვანელობას მიზანშეწონილად მიაჩნია - სახლის სარესტავრაციო სამუშაოები გეგმაში ჩაესვას რაიონის ერთ-ერთ საამშენებლო ორგანიზაციას და იგი განხორციელდეს რაიონის

წილობრივი მონაწილეობით”.³⁴⁵ საქართველოს ისტორიის, კულტურის და ბუნების ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველოს უფროსმა პროფ. ი. ციციშვილმა აღნიშნული წერილის განხილვის შემდეგ, სათანადო საკანონმდებლო რეგულაციების დაცვით, სოფ. არბოში ს. კლდიაშვილის მიერ დაპროექტებული სახლის რეაბილიტაციაზე თანხმობა განაცხადა. როგორც საპასუხო წერილშია მითითებული, 1983 წელს არბოში არსებული ისტორიული სახლის საპროექტო სამუშაოებს ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველო მიმდინარე წლის საპროექტო გეგმის გადატვირთვის გამო ვერ შესრულდებოდა. სამმართველოს ასეთი პოზიცია ჰქონდა: “ვინაიდან ს. კლდიაშვილის პროექტით აგებული შენობის ძირითადი მნიშვნელობა განისაზღვრება მისი მემორიალურობით, მიზანშეწონილად მივიჩნევთ საპროექტო სამუშაო შეასრულოს საქართველოს სსრ კულტურის სამინისტროს საპროექტო-საკონსტრუქტორ ბიურომ “კულტპროექტმა”.³⁴⁶ ოდნავ მოგვიანებით, საქართველოს ისტორიის, კულტურის და ბუნების ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარმა სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველომ არბოში არსებული ისტორიული სახლის შესასწავლად ადგილზე მიაგვლინა ძეგლთა კვლევის, აღრიცხვა-პასპორტიზაციისა და მუზეუმების სამმართველოს უფროსი თ. ნათიძე და ძეგლთა აღრიცხვა-პასპორტიზაციის განყოფილების უფრ. მეცნიერ-თანამშრომელი დ. მოსიაშვილი. მათ ძეგლის შესახებ ვრცელი მოხსენებითი ბარათი წარადგინეს სამმართველოს სახელზე, სადაც დასაბუთებული იყო ჟურნალების და მაქარაშვილების სახლის ისტორიული მნიშვნელობა და მისი როლი საქართველოს კულტურულ ცხოვრებაში. მოხსენებით ბარათში ვრცელი ადგილი აქვს დათმობილი დურმიშხან ჟურნალის ოჯახის წევრების, ასევე მის ოჯახში ჩასიძებულ გენერალ ილია მაქარაშვილის დამსახურებებს. წერილის ბოლოს კი აღნიშნულია: “დღეს სახლის მფლობელად გვევლინება ირინე მაქარაშვილი რომლის მეუღლემ, პროფ. კიზირიამ ს. არბოში განახორციელა რესპუბლიკაში პირველი ელექტროსადგურის “არბოჰესის” მშენებლობა მდ. ლიახვზე. ამ სადგურმა ენერჯია მიაწოდა ხუთ სოფელს. სახლი ორსართულიანია, სარდაფის სართულით. ნაშენია აგურის კაპიტალური სქელი კედლებით. პირველი სართული სახლისა წარმოდგენს ძირითად საცხოვრებელ ბირთვს, /ოთახი, სამზარეულო, საკუჭნაო/, ხოლო მეორე როგორც ჩანს, სტუმრებისათვის იყო განკუთვნილი. სარდაფის სართული შედგება ორი დიდი განყოფილებისგან. ერთი ხილის შესანახად იყო განკუთვნილი, ხოლო მეორეში იყო მოწყობილი მარანი. ეს უკანასკნელი განსაკუთრებით საინტერესოა როგორც ინტერიერის გადაწყვეტის, ასევე ეთნოგრაფიულად აქ შემონახული სამეურნეო ნივთებით. შენობის მოცულობის გადაწყვეტა, ალბათ არა შემთხ-

345 მაქარაშვილების საოჯახო არქივი, გვ. 16.

346 მაქარაშვილების საოჯახო არქივი, გვ. 19.

ვევით, გვაგონებს გარეგანი სახით სამნავიანი ბაზილიკას ილია მაკარაშვილისა.* სწორედ იგი ხელმძღვანელობდა დღეს არსებული სახლის მშენებლობას. მან დაუკვეთა სახლის პროექტი ს. კლდიაშვილს. მათი შთამომავალი ირა მაქარაშვილი, დღეს გვევლინება სახლის მფლობელად... არათუ სოფელში, არამედ ქ. გორშიც და მიმდებარე სოფლებშიც ცხოვრობდნენ დღესაც ადამიანები, რომელთაც ახსოვთ არბოს წამყვანი როლი გორის რაიონის კულტურულ ცხოვრებაში. გამოჩენილ მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა სახლების ერთ ანსამბლში მოქცევა სხვადასხვა პერიოდის ძეგლებთან ერთად, მოითხოვს ამ ობიექტების შესაბამის დაცვასა და გამოყენებას. როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, დღეს სოფლებში მოქმედებს მხოლოდ ნიკო ლომოურის სახლ-მუზეუმი. იგი შეიძლება მოეწყოს ანტონ ფურცელაძის სახლის ერთ ნაწილში /მთლიანად თუ არა?/.³⁴⁷ სოფელ არბოში მივლენილმა ექსპერტებმა ისტორიის, კულტურისა და ბუნების ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველოს სამეცნიერო-მეთოდურ საბჭოს 1983 წლის 27 მარტს, განსახილველად წარუდგინეს არბოში არსებული ჟურნლების სახლის რესტავრაცია-ადაპტაციის საკითხი. საბჭოზე გამოითქვა მოსაზრება, რომ აღნიშნულ სახლში მოწყობილიყო პირველი ქართველი პროფესიონალი არქიტექტორის ს. კლდიაშვილის და ჟურნლების მუზეუმი. სხდომაში მონაწილე პ. ზაქარაიას აზრით, მათ ამ საქმეში დახმარებას გაუწევდა აკად. ვ. ბერიძე, რომელიც ს. კლდიაშვილის შემოქმედებას სწავლობდა. საბჭომ მიიღო დადგენილება: “მიღებულ იქნას პროექტი სახლის რესტავრაციის შემდეგ მოძებნილ იქნეს მისთვის სათანადო ფუნქციური დატვირთვა.” დადგენილებას ხელს აწერს სამმართველოს უფროსი, პროფ. ი. ციციშვილი.³⁴⁸

ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველოს უფროსმა საქართველოს სსრ კულტურის მინისტრის მოადგილეს ვ. იაკაშვილს 1983 წელს წერილობით მიმართა და არბოში არსებული ჟურნლების სახლის რესტავრაციის პროექტის შესაქმნელად რეკომენდაცია გაუწია “კულტპროექტს.” ი. ციციშვილის მიმართვაში ვკითხულობთ: “ვინაიდან ზემოთხსენებული სახლი წარმოადგენს მემორიალურ ძეგლს, ხოლო “კულტპროექტს” მემორიალური ძეგლების აღდგენის კარგი გამოცდილება აქვს, ვშუამდგომლობთ თქვენს წინაშე, რათა 1983 წლის საპროექტო გეგმაში “კულტპროექტმა” გაითვალისწინოს ამ სახლის აღდგენითი პროექტის დამუშავება.”³⁴⁹ “კულტპროექტმა” მალე სოფ. არბოში მდებარე სახლის კაპიტალური შეკეთების ტექნიკური დოკუმენტაცია შეადგინა, რომლის საფუძველზე საქართველოს კპ გორის რაიკომის მდივანმა ვ. აბრამიშვილმა “საქმთავარწყალმშე-

* აქ როგორც ჩანს მბეჭდავის მიერ ერთი წინადადება გამოტოვებულია.

347 მაქარაშვილების საოჯახო არქივი, გვ. 40.

348 მაქარაშვილების საოჯახო არქივი, გვ. 37.

349 მაქარაშვილების საოჯახო არქივი, გვ. 20.

ნის” მმართველს ა. გ. მუსერიძეს სარეაბილიტაციო სამუშაოების დაწყების თხოვნით მიმართა: “გთხოვთ აღნიშნული სახლის კაპიტალური შეკეთების სამუშაოების შესრულება დაავალოთ ჩვენს რაიონში განლაგებულ თქვენდამი დაქვემდებარებულ ტრესტ “მტკვარწყალმშენს”.³⁵⁰ როგორც ჩანს, არბოს ისტორიული სახლის აღდგენითი სამუშაოები შეფერხდა. პრობლემის გადაჭრის მიზნით ცენტრალურ ხელისუფლებას თხოვნით მიმართა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის დირექტორმა აკად. ვ. ბერიძემ. წერილში ვკითხულობთ: “საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის პირველ მოადგილეს ამხ. ოთარ ჩერქეზიას,

გორის რ-ნის სოფ. არბოში პირველი ქართველი პროფესიონალი ხუროთმოძღვრის სიმონ კლდიაშვილის პროექტით აგებული საცხოვრებელი სახლი, რომელიც ნინო ჟურულსა და საარტილერიო ბრიგადის გენერალს ილია მაქარაშვილს ეკუთვნოდა. მაქარაშვილების სახლი, როგორც დღეს მას უწოდებენ, საინტერესოა ხუროთმოძღვრული გადაწყვეტით. სიმონ კლდიაშვილმა სახლის პროექტს საფუძვლად დაუდო იმდროინდელი „ვეროპული“ შენობის გეგმა, ხოლო მისი ფასადები ქართული ბაზილიკური პროფილისაა, ფასადის შესამკობად ქართული სახლების ხუროთმოძღვრებაში გავრცელებული დეკორატიული ელემენტებია გამოყენებული, ყოველივე ეს სახლს მხატვრულად ჩამოყალიბებულ, საინტერესო სახეს აძლევს.

1984 წელს, საპროექტო ინსტიტუტმა „კულტპროექტმა“ შეადგინა სახლის რესტავრაცია-ადაპტაციის პროექტი, ფინანსთა სამინისტრომ სათანადო თანხა გამოყო სახლის თავდაპირველი სახით აღსადგენად, მაგრამ სამუშაოთა დაწყება ჭიანჭურდება. აქვე, გვინდა შევნიშნოთ, რომ მაქარაშვილთა მემკვიდრეები, სახლის დღევანდელი მფლობელები, თანახმანი არიან სახლის მნიშვნელოვანი ნაწილი დაუთმონ რომელიმე დაწესებულებას, მაგ. მუსიკალურ სკოლას, ან მხარეთმცოდნეობის მუზეუმს (მაქარაშვილებისა და ჟურულების ოჯახმა მნიშვნელოვანი კვალი დაამჩნია ქართული კულტურის განვითარებას: ბათუმსა და გორში ქართული თეატრის დაარსება. გიორგი ჟურული აქტიურად მონაწილეობდა საქართველოში “ერობის” ჩამოყალიბებაში, იგი ქართული უნივერსიტეტის დამფუძნებელთა შორისაა მოხსენებული. სხვადასხვა დროს ამ ოჯახში იკრიბებოდნენ ილია ჭავჭავაძე, ივანე მაჩაბელი, ნიკოლოზი, ანტონ ფურცელაძე, დავით კლდიაშვილი, კოტე მარჯანიშვილი, ელისაბედ ჩერქეზიშვილი და სხვანი).

გთხოვთ, სათანადო დახმარება გაუწიოთ მაქარაშვილებისა და ჟურულების მემკვიდრეებს ქართული სამოქალაქო (საცხოვრებელი) ხუროთმოძღვრების ძეგლის აღსადგენად და შესანარჩუნებლად.

გთხოვთ, გასცეთ სათანადო განკარგულება, რათა დაიწყონ სახლის

სარესტავრაციო სამუშაოები.

ინსტიტუტის დირექტორი აკადემიკოსი: ვ. ბერიძე”
11. 16. 1985.”³⁵¹

1984 წელს საპროექტო ინსტიტუტის “კულტპროექტის” მიერ შედგენილი არბოს ისტორიული სახლის რესტავრაციის პროექტი აღდგენითი სამუშაოების ჩატარების მიზნით მებაღეობათა ამხანაგობების საკოორდინაციო საბჭოს - “აგროკოპს” გადაეცა. გორის რაიადმასკომს სწორედ მასზე დაქვემდებარებულ სამშენებლო ორგანიზაციასთან “საქაგროკომშენთან” უნდა გაეფორმებინა ხელშეკრულება. სამშენებლო თანხები გამოყოფილი იყო ფინანსთა სამინისტროს მიერ.³⁵² იმ დროსათვის, ვგულისხმობთ 1984 წელს, მაქარაშვილების და ჟურულების სახლის ორ ოთახში სოფლის მაღაზია იყო გახსნილი, რომლის სხვა ადგილზე გადატანის თხოვნით გორის სახალხო დეპუტატთა რაიონული საბჭოს აღმასკომის თავმჯდომარემ რ. ჯავახიშვილმა ცეკავშირის გამგეობის თავმჯდომარეს სპეციალური წერილი გაუგზავნა.³⁵³ ოღნავ მოგვიანებით, საქართველოს სსრ ძეგლთა დაცვისა და გამოგონების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველოს უფროსს მაქარაშვილების კანონიერმა მემკვიდრემ მ. მაქარაშვილმა მიმართა და “კულტპროექტის” მიერ ძეგლის აღდგენის საპროექტო-სახარჯთაღრიცხვო დოკუმენტაციის ექსპერტიზა მოითხოვა. მ. მაქარაშვილის წერილში ვკითხულობთ: “ვინაიდან დოკუმენტაციას არ გაუვლია სათანადო ექსპერტიზა და ამასთან “აგროკოპის” სპეციალიზაცია არ ითვალისწინებს არქიტექტურული ძეგლების აღდგენა-რესტავრაციის სამუშაოების ჩატარებას, გთხოვთ გამოითხოვოთ იგი განსახილველად და მისცეთ რეკომენდაცია შესაბამის სამშენებლო ორგანიზაციას განახორციელოს პროექტი.”³⁵⁴ მ. მაქარაშვილის თხოვნა დაკმაყოფილებულ იქნა. ი. ციციშვილმა “კულტპროექტისაგან” უკან გამოითხოვა საპროექტო-სახარჯთაღრიცხვო დოკუმენტაცია.³⁵⁵ როგორც ირკვევა, მაქარაშვილების და ჟურულების სახლის რესტავრაციის პროექტი, რომელიც საბოლოოდ “კულტპროექტმა” შეადგინა, ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს სამეცნიერო საბჭოზე იქნა განხილული და დამტკიცებული, თუმცა სახლის აღდგენის სამუშაოები შეფერხდა და პროექტი თავის ხარჯთაღრიცხვასთან ერთად, კარგა ხანი კი, ძეგლთა დაცვის მთავარ სამმართველოში ინახებოდა. ძეგლის რესტავრაციის დამთავრებას ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველო 1991 წელს გეგმავდა, მაგრამ სამუშაოები გაურკვეველი ხნით გადაიდო. 1991 წლის 18 აპრილს საქართველოს არქიტექტურისა და მშენებლობის მინისტრის პირველ მოადგილეს თ. ვაშაძეს არბოში არსებული ისტორიული სახლის საშეფო საწყისებზე რესტავრაციის თხოვნით ძეგლთა დაცვის

351 მაქარაშვილების საოჯახო არქივი, გვ. 25.

352 იქვე, გვ. 23/ა; 23/ბ.

353 იქვე, გვ. 24.

354 იქვე, გვ. 34.

355 იქვე, გვ. 35/ა.

მთავარი სამმართველოს უფროსმა, კულტურის მინისტრის პირველმა მოადგილემ ლ. მეძმარიაშვილმა მიმართა.³⁵⁶ თუმცა, ამას რაიმე შედეგი არ მოჰყოლია. სახლის აღდგენას მაქარაშვილების ოჯახში მცხოვრები მოსამსახურეების ბეკოშვილების ოჯახი აფერხებდა. ამას ადასტურებს 1988 წელს საქართველოს სსრ კულტურის მინისტრის ვ. ასათიანის, ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველოს უფროსის ი. ციციშვილის და გორის რაიონის სახალხო დეპუტატთა საბჭოს თავმჯდომარის ს. კავსაძის სახელზე ქართული ინტელიგენციის მიერ გაგზავნილი წერილი, სადაც ვკითხულობთ: “ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველო წლების განავლობაში იღწვის ქართული ხუროთმოძღვრების მნიშვნელოვანი ძეგლის, პირველი ქართველი პროფესიონალი არქიტექტორის ბატონ სიმონ კლდიაშვილის პროექტით გორის რაიონის სოფელ არბოში აგებული, ცნობილ საზოგადო მოღვაწეთა - დურმიშხან, ქეთევან და გიორგი ჟურულების საცხოვრებელი სახლის აღსადგენად.

გორის რაიადმასკომისადმი გასული წლის ივლისის №02/489 მიმართვაში სამმართველომ კიდევ ერთხელ აღძრა საკითხი განადგურების პირას მისული ძეგლის გამოთავისუფლების თაობაზე, სარესტავრაციო სამუშაოთა ჩასატარებლად.

სამუშაოთა დაწყებას წლების განმავლობაში აფერხებდა შენობის ნაწილში შეფარებულ, აწ გარდაცვლილი ცოლ-ქმარ ბეკოშვილების ოჯახი. ამჟამად ქ. გორში მცხოვრებ მათი ქალიშვილის, მერკანტილურმა ინტერესებმა კი ყოველგვარ საზღვარს გადააჭარბა. სოფლის ზოგიერთ ვაიმესვეურთა წაყრუებით ამ უკანასკნელმა მშობელთა კუთვნილი მიწის ნაკვეთები, სადაც ოჯახს ადრე სახლიც ედგა, საეჭვოა, რომ უანგაროდ “გაასაჩუქრა” და ყოველნაირად ცდილობს ძეგლის დაცვის ზონის ტერიტორიის დასაკუთრებას. აღშფოთებას იწვევს, რომ ძეგლის დაცვის ზონაში განადგურებულია ხეხილის ბაღი და დაწყებულია უკანონო მშენებლობა.

დაბეჯითებით გთხოვთ, ძეგლთა დაცვის კანონის ხელმყოფთა პასუხისმგებლობის საკითხის დაყენებას და ზემოაღნიშნული პრეცედენტების აღკვეთის მიზნით ამჟამად გამოთავისუფლებულ, უკიდურეს ავარიულ მდგომარეობაში მყოფ, ძეგლის სარესტავრაციო სამუშაოთა გადაუდებლად დაწყებას, რაც დაკავშირებულია აქ არსებული ეთნოგრაფიული ღირებულებების შენარჩუნების აუცილებლობასთან...

მერაბ მაქარაშვილი წლების განმავლობაში ცდილობს, რათა აღადგინოს ეს უნიკალური ნაგებობა, ჩამოაყალიბოს აქ ფართო დიაპაზონის კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრი (ჟურუღთა სახლ-მუზეუმი, მუსიკალური სკოლა და სხვ.), სოფლის ხელოვან მკვიდრთა ლომოურთა, ფურცელაძეთა და ჟურუღთა სახლ-მუზეუმების და აქ არსებულ არქიტექტურულ ძეგლთა ერთ ანსამბლში გაერთიანებით ადლორძინოს სოფელ არბოს სახელოვანი კულტურული ტრადიციები, რაშიც მას

ფართო საზოგადოებრიობის თანადგომა სჭირდება.

ჩვენ, ოჯახის ახლობლები, რომელთათვის ძვირფასია ქნ ირინა მაქარაშვილისა და ბ-ნ ანატოლი კიზირიას ხსოვნა, ვითვალისწინებთ რა მათი სახელოვანი წინაპრების დურმიშხან, ქეთევან, გიორგი ჟურულების, გენერალ ილია მაქარაშვილის სახელთა უკვდავყოფის ეროვნულ მნიშვნელობას, გთხოვთ, მხარდაჭერას დასმულ საკითხთა დროულად და დადებითად გადაწყვეტაში.

პატივისცემით: მ. მაჩაბელი-ჯანაშია, რ. ჯანაშია, ი. ფურცელაძე, თ. ანდრონიკაშვილი, ქ. ნუცუბიძე, გ. მარგიშვილი, გ. აგლაძე, ნ. ლომოური³⁵⁷ როგორც საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივნის ჯ. ი. პატიაშვილის სახელზე მ. მაქარაშვილის მიერ გაგზავნილი წერილიდან ჩანს, ადგილობრივი ხელისუფლება არბოს ისტორიული სახლიდან უკანონოდ შეჭრილი ყოფილი მოსამსახურეების ოჯახის გაყვანას, აქ გახსნილი სოფლის მაღაზიის სხვა ადგილზე გადატანას და რეაბილიტაციის პროცესს აჭიანურებდა: “გორის რაიონის ხელმძღვანელობა მინისტრთა საბჭოს დავალების მიუხედავად კი, ბოლო დროს გაუმართლებელ ინერტულობას იჩენს შენობის ნაწილიდან ოფიციალური უფლების გარეშე შესახლებულ პირთა/2 სული/ მათ კუთვნილ სამოსახლოში გასახლებისა და ანტისანიტარიულ პირობებში მყოფი სოფლის მაღაზიის გაყვანის საკითხის გადაწყვეტაში, რითაც ყოვნდება შენობის სარესტავრაციო სამუშაოების დაწყება.”³⁵⁸ შიდა ქართლში საქართველოს პრეზიდენტის სახელმწიფო რწმუნებულის ი. ბოჭორიძის სახელზე 2000 წლის 14 ივლისს საქართველოს ძეგლთა დაცვის დეპარტამენტის თავმჯდომარის ლ. მეძმარიაშვილის მიერ დაწერილი წერილიდან ირკვევა, რომ მაქარაშვილების სახლში მცხოვრები მოსამსახურეების შთამომავლებმა 1998 წლის სექტემბერში არბოში არსებული უკანონოდ მითვისებული ისტორიული სახლი უმოწყალოდ გაანადგურეს. წერილში აღნიშნულია: “აქვე გაცნობებთ, რომ ზემოთ აღნიშნული სახლ-ძეგლი ქ. გორში მცხოვრებმა თ. ბეკოშვილმა 1998 წლის სექტემბერში მთლიანად დაანგრია. აღნიშნულის შესახებ გაცნობეთ 15.09. 98 წლის № 02. 331 წერილით, რაზედაც სამწუხაროდ დღემდე პასუხი არ მიგვიღია...”

მიზანშეწონილად ვთვლით შემორჩენილი სახლი დაუბრუნდეს ბატონ მერაბ მაქარაშვილს, რათა მან არბოს მკვიდრ ანტონ ფურცელაძისა და ნიკო ლომოურის მემკვიდრეებთან ერთად, ქართული საზოგადოებრიობის თანადგომით განახორციელოს უდიდესი ტრადიციების მქონე სოფელ არბოში საზოგადოებრივ-კულტურული ცენტრის შექმნის ჩანაფიქრი.³⁵⁹

ილია მაქარაშვილის ოჯახის ერთადერთი კანონიერი მემკვიდრე მერაბ მაქარაშვილი გასული საუკუნის 80-იანი წლებიდან ცდილობდა ბეკოშვილების მიერ მითვისებული მაქარაშვილების და ჟურულების განადგურების პირზე მისული სახლის დაბრუნებას და აღდგენას. რო-

357 მაქარაშვილების საოჯახო არქივი, გვ. 33.

358 იქვე, გვ. 28.

359 იქვე, გვ. 54.

გორც ადგილობრივ, ისე ცენტრალურ ხელისუფლებას მან არაერთხელ მიმართა, რათა პირველი ქართველი პროფესიონალი არქიტექტორის სიმონ კლდიაშვილის მიერ დაპროექტებული სახლი იავარქმისაგან ეხსნა. თუმცა, მაქარაშვილების მემკვიდრის მრავალგზის მცდელობის მიუხედავად, სახლის აღდგენას, სადაც მუზეუმის გახსნა იგეგმებოდა საშველი არ დაადგა.³⁶⁰

დღემდე უცნობია, რა ბედი ეწია, სახელმწიფო ბიუჯეტიდან გამოყოფილ იმ კოლოსალურ თანხას, რომელიც სახლის აღდგენით სამუშაოებს უნდა მოხმარებოდა. სახლი სადაც გენერალ-ლეიტანანტი ილია საყვარელას ძე მაქარაშვილი ოჯახთან ერთად ცხოვრობდა, ირინა მაქარაშვილის მოსამსახურის - ბეკოშვილების* ოჯახმა დაისაკუთრა და საბოლოოდ უკანონოდ დაირეგისტრირა. ქართული კულტურის ერთ-ერთი მძლავრი კერა, სადაც „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმნას შეუდგა მარიამ პრიტიცი, სახლი, რომელიც ქართული საზოგადოების თვალსაჩინო წარმომადგენელთა სალონური შეკრების გამორჩეული ადგილი იყო, როგორც ადგილობრივი მკვიდრნი გადმოგვეცემენ, მოსამსახურის ოჯახის წევრთა მიერ გაიძარცვა და განადგურდა. განადგურდა ის უნიკალური ბიბლიოთეკაც, რომელიც ოჯახისთვის ყველაზე დიდ ფასეულობას წარმოადგენდა. დღეის მდგომარეობით არბოში არსებული სახლის მხოლოდ ჩრდილოეთის და აღმოსავლეთის კედლის ფრაგმენტებია შემორჩენილი, თუმცა ბეკოშვილები მის დათმობას მაინც არ აპირებენ და ჟურნალების და მაქარაშვილების ქონებაზე სრულიად უკანონო პრეტენზიას აცხადებენ. ლელა მერაბის ასული მაქარაშვილი წინაპრების ქონების დასაბრუნებლად ძალ-ღონეს არ იშურებს. გრძელდება სასამართლო დავა, რომელიც იმედია, მაქარაშვილების შთამომავალთა სასარგებლოდ გადაწყდება და სახლი, რომელიც ერთ დროს დახვეწილი არქიტექტურული სილამაზით მნახველს აოცებდა, კვლავ აღდგება და როგორც სამუზეუმო, ასევე კულტურულ-საგანმანათლებლო ადგილად იქცევა.

360 გ. ლალიაშვილი, დასახ. ნაშრომი; პ. ნაცვლიშვილი, ფუძე, გაზ. „სამშობლო“, № 7-10 ივლისი, 1992, გვ. 3.

* აღნიშნული გვარის წარმომადგენლები არბოს წმინდა გიორგის ტაძრის სარეგისტრაციო წიგნშიც იხსენიებიან. მეტრინესკის წიგნი, მიცემული საქართველო-იმერეთის უწმინდესის მმართველის სინოდის კანტორიდან გორის უეზდის არბოს წმინ. გიორგის ეკლესიასა შინა, ჩასაწერად დაბადებულთა, ქორწინებით შეუღვლილთა და გარდაცვალებულთასა. ჩუქე წლისა, ნაწილი პირველი დაბადებულთათვის, გვ. 12. 1927 წლის სოფელ არბოს ამომრჩეველთა ნუსხაში ბეკოშვილთა საგვარეულოს რამდენიმე წარმომადგენელია დაფიქსირებული. ბეკოშვილი ივანე ისაკის ძე (დაბ. 1877 წ.), ოღლა მიხეილის ასული (დაბ. 1892 წ.), ანა ივანეს ასული (დაბ. 1909 წ.), იოსებ ისაკის ძე (დაბ. 1857 წ.), ნინო გიგას ასული (დაბ. 1877 წ.). საქართველოს ეროვნული არქივის ტერიტორიული ორგანო, გორის რაიონული არქივი, ფონდი № 3, ანაწერი № 1, საქმე № 471, ფურც. 16.

ჟურულებისა და
მაქარაშვილების
საცხოვრებელი სახლი,
რომელიც გამოსახული
იყო რუსეთის იმპერიის
საფოსტო ბარათებზე.

Makarashvili and Juruli house
in Arbo depicted on the post-
marks of the Russian Empire.

ჟურულების და მაქარა-
შვილების საცხოვრე-
ბელი სახლი არბოში.
1980-იანი წლები
(ღელა მაქარაშვილის
ფოტო-კოლექცია).

Makarashvili and Juruli
house in Arbo in 1980s –
(Lela Makrashvili photo-
collection.).

ს. კლდიაშვილის მიერ დაპროექტებული შურულების და მაქარაშვილების სახლი არბოში, დანგრევამდე (გიორგი შურულის შვილთაშვილის სედრიკ დესბანს ფოტო).

Makarashvili and Juruli house in Arbo designed by Simon Kldiashvili (Photo taken by Cedric Desbans, Giorgi Juruli's descendant).

შურულების და მაქარაშვილების საცხოვრებელი სახლი არბოში. 1998 წ. (ლელა მაქარაშვილის ფოტო-კოლექცია).

Makarashvili and Juruli house in Arbo in 1998 (Lela Makarashvili's photo).

შურულებისა და მაქარაშვილების საცხოვრებელი სახლის დარჩენილი ფრაგმენტი (ავტორის ფოტო).

Fragment of Makarashvili and Juruli house in Arbo (Author's photo).

გენერალ ილია მაქარაშვილის ოჯახის ანონირი მემკვიდრეები საქართველოში

საყვარელა მაქარაშვილის ერთ-ერთი შთამომავლის, არბოელი მაქარაშვილების მემკვიდრის, მერაბ მაქარაშვილის ოჯახი თბილისში ცხოვრობს. მერაბ მაქარაშვილის მამა – აკაკი აბესალომის ძე მაქარაშვილი (1913-1990 წ.წ.) პროფესიით არქიტექტორი იყო. იგი პოდპოლკოვნიკის სამხედრო ჩინსაც ფლობდა. დედა – აგრაფინა (ფაცია) გაგოშიძე (1908-1979 წ.წ.), პროფესიით ექიმი, ფეხვებით მეუღლის მსგავსად რაჭას ეკუთვნოდა.

მერაბ მაქარაშვილი დაიბადა თბილისში, 1941 წლის 22 ივნისს. როგორც თვითონ აღნიშნავს: „დავიბადე მეორე მსოფლიო ომის დაწყების დღეს, მამამ დამხედა და წავიდა (ფრონტზე...)”. მერაბი იზრდებოდა ძირითადად დედის და სანათესაოს გარემოცვაში. მერაბის დედა-ქალბატონი აგრაფინა, დამსახურებული სტომატოლოგი, თბილისში მე-8 სტომატოლოგიური კლინიკის განყოფილების გამგე იყო. იგი პროფესიულ საქმიანობას რაჭაშიც ეწეოდა. მერაბმა პირველი სკოლა მედალზე დაამთავრა და მაშინდელი პოლიტექნიკური ინსტიტუტის ჰიდროტექნიკის ფაკულტეტის სტუდენტი გახდა. სტუდენტობის პერიოდთან ცხოვრობდა ქ. თბილისში, ვერაზე, პეტრიაშვილის ქუჩაზე, დედასთან და ბებია-ბაბუასთან ერთად. იგი 21 წლის ასაკში, დაქორწინდა (1962 წ.) ნათელა (ლალი) შაღვას ასულ თევზაძეზე (დაბ. 1943 წ.). პირველი შვილი (ვაჟი) – გიგა 1963 წელს გაჩნდა, ხოლო ქალიშვილი – ლელა 1968 წელს. ახალგაზრდა ცოლ-ქმარი სწავლით იყო დაკავებული. ბავშვების გაზრდაში დიდი ამაგი აქვთ გაწეული ლალი თევზაძის მშობლებს და დებს – ნანული (დამსახურებული არქიტექტორი) და ნელი (ტექნიკურ მეცნიერებათა დოქტორი) თევზაძეებს, რომლებმაც მნიშვნელოვანი კვალი დატოვეს მერაბ მაქარაშვილის ქალ-ვაჟის მსოფლმხედველობის და პროფესიული საქმიანობისადმი დამოკიდებულების ჩამოყალიბებაში.

მერაბ მაქარაშვილი წარჩინებით დაეუფლა უმაღლეს განათლებას და პოლიტექნიკური ინსტიტუტის დამთავრებისთანავე პროფესორ ლოსაბერიძის რეკომენდაციით კათედრაზე დატოვეს. შემდგომში მან ჰიდროტექნიკისა და მედიორაციის ინსტიტუტში მეცნიერ-თანამშრომლის პოზიცია დაიკავა და სამეცნიერო-კვლევით პროცესში ჩაერთო. მან ამავე ინსტიტუტის ბაზაზე სხვადასხვა ინჟინრული კვლევა ჩაატარა, დაიცვა დისერტაცია და არაერთი სამეცნიერო ნაშრომი გამოაქვეყნა. მერაბ მაქარაშვილის ტექნიკური მიმართულებით განვითარების მიუხედავად, იგი დიდ ინტერესს იჩენდა მხატვრული ლიტერატურის მიმართ და თავადაც წერდა ლექსებს. მისი ნაწარმოებები სხვადასხვა წლებში ჟურნალ-გაზეთებში იბეჭდებოდა. კვლევით საქმიანობის გარდა, მერაბ მაქარაშვილი პედაგოგიურ მოღვაწეობასაც ეწეოდა. 80-იან წლებში იგი „სასოფლო-სამეურნეო“ ინსტიტუტის მედიორაციის ფაკულტეტის დეკანი იყო. მომდევნო წლებში იმუშავა საქართველოს მინისტრთა საბჭოში, კერძოდ, სოფლის მეურნეობის დარგში, უფროს რეფერენტად; გარკვეული პერიოდი საქართველოს კპ ცენტრალურ კომიტეტში სოფლის მეურნეობის საკითხებში კურატორის პოზიციას იკავებდა. მომდევნო წლებში საქმიანობდა საქ-

რთველოს პროფსაბჭოს აგროსამრეწველო კომპლექსის განყოფილების გამგედ, ხოლო შემდეგ შრომის დაცვის ინსპექტორად, გამომცემლობა „არსი“-ს რედაქტორად, საშიში გეოლოგიური პროცესების ინჟინრული რეგულირების სამსახურის უფროსად. წლების მანძილზე მუშაობდა აგრეთვე „ტრასეკას“ სახელწოდებით ცნობილ პროექტის – ევრაზიის დერეფნის საკითხებზე დურუჯის ხეობაში საშიში გეოლოგიური პროცესების წინააღმდეგ სტრატეგიის შემუშავების სპეციალისტად. ამასთან დაკავშირებით მან არაერთი სტატია გამოაქვეყნა. მერაბ მაქარაშვილს ეკუთვნის ნაშრომი – სელური ნაკადების საწინააღმდეგო დაცვის კონსტრუქციის ნაკებობის შესახებ. ამჟამად იგი პენსიონერია.

მერაბ მაქარაშვილის მეუღლე ლალი თევზაძე დამსახურებული პედაგოგია. მან მომავალი თაობების აღზრდას თითქმის ხუთი ათეული წელი შეაღია. მერაბმა და ლალიმ შვილებს შესაფერისი განათლება მისცეს. გიგა მერაბის ძე მაქარაშვილმა თბილისის 51-ე სკოლა დაამთავრა, ხოლო უმაღლესი განათლება არქიტექტურის სპეციალობით ჯერ მოსკოვის ინსტიტუტში (1980-1983 წ.წ.), ხოლო შემდეგ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში (1984-1985 წ.წ.) მიიღო. სხვადასხვა დროს საქმიანობდა საპროექტო ინსტიტუტებში. ამჟამად საქმიანობს არქიტექტურისა და დიზაინის განხრით. მამის პროფესია აირჩია მისმა ქალიშვილმა ანამ (დაბ. 1993 წ. პროფესიით არქიტექტორი, დიზაინერი). გიგას მეუღლე, ნანა დავითის ასული რომელაშვილი, პროფესიით მსახიობია.

მერაბ მაქარაშვილის ქალიშვილმა ლელამ (დაბ. 1968 წ.) მუსიკალური კარიერა აირჩია. მან წარმატებით დაამთავრა მუსიკალური სკოლა „ნიჭიერთა ათწლელი“ თეორიის განხრით. მომავალ მუსიკოსს ასწავლიდნენ: მერი დავითაშვილი და თამარ ფხაკაძე. ლელა მაქარაშვილმა კლასიკური მუსიკალური განათლება თბილისის სახელმწიფო კონსერვატორიაში მიიღო (1986-1991 წ.წ.). მისი პედაგოგები იყვნენ: ოთარ თაქთაქიშვილი, სულხან ნასიძე, ნოდარ მამისაშვილი. ახალგაზრდა კომპოზიტორის ჩამოყალიბებაში დიდი წვლილი შეიტანეს – ბიძინა კვერნაძემ, შოთა მილორაჯამ, არჩილ ჩიმაკაძემ, ანტონ წულუკიძემ, ფელიქს ღლონტმა, ვაჟა აზარაშვილმა. კონსერვატორიის წარმატებით დასრულების შემდეგ ლელა მაქარაშვილი კომპოზიციის სპეციალობით მოღვაწეობს, თუმცა ამის გარდა იგი საშემსრულებლო, პედაგოგიურ და საგამომცემლო საქმიანობასაც ეწევა. მისი მეუღლე, მიხეილ (გია) მიხეილის ძე მგალობლიშვილი სპეციალობით არქიტექტორია. მათი ქალიშვილი, ელენე მიხეილის ასული მგალობლიშვილი (დაბ. 2007 წ.) სკოლის მოსწავლეა. იგი არქიტექტორ-დიზაინერის კარიერაზე ოცნებობს. ლელა მაქარაშვილის უფროსი ქალიშვილი – ქეთევან გურის ასული ხუნწარია (დაბ. 1992 წ.) – მასობრივი კომუნიკაციების სპეციალისტი, ჟურნალისტი და მომღერალია. მას არაერთ კონცერტსა და ფესტივალში აქვს მონაწილეობა მიღებული. არის რამდენიმე კონკურსის გამარჯვებული. სტუმართმოყვარეობით განთქმულ მერაბ მაქარაშვილის ოჯახში დღემდე ინახება გენერალ ილია მაქარაშვილის სახლეულის ნაქონი უნიკალური ნივთები, მათ შორის ისტორიული ფოტოები და სიწმინდეები (ხატები). მაქარაშვილთა შთამომავლები ღირსეულად აგრძელებენ დიდი ისტორიის მქონე გვარის ტრადიციებს.

ილია მაქარაშვილის ძმის - კონსტანტინეს შთამომავლის მერაბ მაქარაშვილის ოჯახი (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Nephew of Ilia Makarashvili, son of Kontantine Makarashvili, Merab's family (Georgian Art Palace - Museum of Cultural History).

მერაბ მაქარაშვილი, სტუმრად ირინა მაქარაშვილთან თბილისში, პეროვსკაიას ქუჩაზე (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Merab Makarashvili during his visit to Ira Makarashvili's house at Perovskaya St. (Georgian Art Palace - Museum of Cultural History).

მერაბ მაქარაშვილი სტუმრად ირინა მაქარაშვილთან, თბილისში პეროვსკაიას ქუჩაზე. მარცხნიდან მეორე - მიხეილ მაქარაშვილის მეუღლე ელიზაბეტ გლასი (საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი).

Merab Makarashvili during his visit to Ira Makarashvili's house at Perovskaya St. Second left on the right is Elisabeth Glass, wife of Mikheil Makrashvili (Georgian Art Palace - Museum of Cultural History).

მერაბ მაქარაშვილის ოჯახი: მარცხნიდან მარჯვნივ - მიხეილ (გია) მგალობლიშვილი, გიგა მაქარაშვილი, ნათელა (ლალი) თევზაძე, ნანა რომელაშვილი, ქეთევან ხუნწარია, ანა მაქარაშვილი, კატო ოქროპირიძე, თორნიკე ოქროპირიძე, მერაბ მაქარაშვილი, ელენე (ლელე) მგალობლიშვილი, ლელა მაქარაშვილი.

Merab Makarashvili's family: from left to right - Mikheil (Gia), Mgaloblishvili, Giga Makarashvili, Natela (Lali) Tevzadze, Nana Romelashvili, Ketevan Khuntsaria, Ana Makarashvili, Kato Okropiridze, Tornike Okropiridze, Merab Makarashvili, Elene (Lele) Mgaloblishvili, Lela Makarashvili.
(Lela Makrashvili photo-collection).

ილია მაქარაშვილის ძმის -
კონსტანტინეს შვილთაშვილი
მერაბ მაქარაშვილი მეუღლესთან,
ლალისთან ერთად (ლელა
მაქარაშვილის ფოტო-კოლექცია).

Merab Makarashvili with his wife
(Lela Makrashvili photo-collection).

საყვარელა მაქარაშვილის შთამომავალი - ლელა მაქარაშვილი, არბოში, მდ. პატარა ლიახვის ნაპირზე (ლელა მაქარაშვილის ფოტო-კოლექცია).

Sakvarela Makarashvili's descendant Lela Makarashvili in Arbo (Lela Makrashvili photo-collection).

ინეს მაქარაშვილის შვილიშვილი სოფი სტუმრად მერაბ მაქარაშვილის ოჯახში: ლელა მაქარაშვილი, ქეთი ხუნწარია (ლელა მაქარაშვილის ქალიშვილი), სოფი (ინესის შვილიშვილი), ლალი თევზაძე, ელენე მგალობლიშვილი (ლელა მაქარაშვილის ქალიშვილი) (ლელა მაქარაშვილის ფოტო-კოლექცია).

Ines Makarashvili's granddaughter Sophie visits Merab Makarashvili's family: Lela Makarashvili, Ketu Khuntsaria (Lela Makarashvili's daughter), Sophie (Ines's granddaughter), Lali Tevzadze, Elene Mgaloblishvili (Lela Makarashvili's daughter) (Lela Makarashvili's photo collection).

საგვარეულო წმინდა ნიკოლოზის ხატი, რომელიც არბოდან არის წამოღებული და თბილისში მერაბ მაქარაშვილის ოჯახში ინახება.

Family icon of St. Nikoloz, preserved in Merab Makarashvili's house.

მთავარანგელოზის ხატი არბოდან. სიწმინდე ამჟამად მერაბ მაქარაშვილის ოჯახშია დაბრძანებული.

The icon of the Archangel preserved in Merab makrashvili's house.

მხატვარ იოსებ შარლემანის მიერ შესრულებული ლითოგრაფიული ნამუშევარი, რომელიც ირინა მაქარაშვილის ოჯახს საჩუქრად გადასცა. ამჟამად ინახება მერაბ მაქარაშვილის ოჯახში.

Joseph Charlemagne's lithographic work, presented to Irina Makrashvili. The relic is preserved in Merab Makrashvili's house.

მაქარაშვილების რელიქვია, ისტორიული საათი არბოს სახლიდან.

Makarashvili's relic, historical clock from Arbo

ღანართი

დოკუმენტები ჟურნალისა და მაქარაშვილის
ოჯახის წევრთა სოციალურ-ეკონომიკური და
კულტურული საქმიანობის შესახებ

ღანართი № 1.

1887 წლით დათარიღებული დოკუმენტი დურმიშხან ჟურულის და მისი მეუღლის ქეთევან ნამორაძის ქონების შესახებ (ხელნაწერი, დოკუმენტი შედგენილია რუსულ ენაზე).

“დურმიშხან ჟურულის მამული
A. დურმიშხან ჟურულის საკუთრება.

I. სოფელი არბო.

1. ქეთნაშენი სახლი ორი ოთახით, მარანით და ღვინის ქვევრებით, რაც განთავსებულია სამასი კვადრატული საშენის¹ მიწის ფართობზე.
2. საბოსტნე ადგილი ხეხილით (1 ½ ხენის - ¾ მეათედის).
3. ვენახი და ხილის ბაღი, გარშემორტყმული ქეთნაშენი გალავნით, წყლის არხით (10-5).
4. ნაკვეთი ნაფუძარი სახელწოდებით „კლდის პირი“ (1-½).
5. ...ტექსტში ამ ადგილზე დაზიანებაა.. სავარაუდოდ უნდა ეწეროს: მიწის ნაკვეთი სახელწოდებით “რუს პირი” (1-½).
6. მიწის ნაკვეთი სახნავის მახლობლად, ბაღის და არხის ზემოთ (1- ½).
7. მიწის ნაკვეთი სახელწოდებით “მუხის მიწა” (8-4).
8. ნაკვეთი სახელწოდებით „სასვენებელი“ (1-½).
9. მიწის ნაკვეთი სახელწოდებით „არჩილისეული“ (2-1).
10. მიწის ნაკვეთი სახელწოდებით „პატარა მუხის მიწა“ (1- ½).
11. მიწის ნაკვეთი მდებარე გლეხ ყურმაშვილის ბაღთან (3, (1- ½).
12. მიწის ნაკვეთი სახელწოდებით “ყამირის” მიწა (4-2).
13. “გრძელი მიწა” (6-3). სულ (39 ½- 19 ¾).
14. დურმიშხან ჟურულს სოფელ არბოში გააჩნია ძმისშვილებთან ერთობლივ საკუთრებაში არსებული წისქვილი ორ საყრდენზე სანაპირო ზოლებზე “რიყიანი” ...² ხიდები, სამოცი დღის სახნავი მიწა ბუნქნარით ...³ რომლის ნახევარი დურმიშხან ჟურულს ეკუთვნის (30-15).
15. სოფელ არბოში ის, თანასოფლელებთან და ნათესავეებთან ერთად, ასევე ფლობს (თავად ფავლენოვებთან სადაო)⁴ საძოვარს სახელწოდებით ... „ჭალა“.⁵ ეს ადგილი დიდია, რომლის ოდენობა ამჟამად

1 “საშენი” - ძველი რუსული სიგრძის საზომი ერთეული. უდრის 2 მ. და 13 სმ.-ს.

2 ამ ადგილზე არ იკითხება.

3 ამ ადგილზე არ იკითხება.

4 სავარაუდოდ, აღნიშნული საძოვარი უნდა ყოფილიყო არბოს ჩრდილო-დასავლეთ მხარეს, სოფელ ერედვის სიახლოვეს. ფავლენიშვილები სწორედ ერედვში ფლობდნენ მამულებს. ვ. სოსიაშვილი, ნარკვევები ღიახვის ხეობის ისტორიიდან, თბ., 2011, გვ. 115-116; გ. სოსიაშვილი, საქართველოს წარჩინებულ გვართა ისტორიიდან, თბ., 2008, გვ. 42-43.

5 ამ ადგილზე არ იკითხება, შესაძლებელია ეს იყო “ქვაფთის ჭალა”. ვ. სოსიაშვილი, ღიახვის ხეობის ნასოფლარები, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი-

განსახლებული არ არის. სულ კი (69^{3/4}- 34^{1/2}).

II. სოფელი ზემო ღრუბელა.⁶

1. ტყე და ბუჩქნარი საძოვრებით და სახნავი მიწით დაახლოებით (100-50).
2. ტყე და სახნავი მიწა სახელწოდებით „ჭალა“ დაახლოებით (100-50) სულ (200, 100).

გაუყოფელი მიწა.

ყველა თანამოწილეს შორის გაუყოფელი, ერთი მეშვიდედის (განკარგვის) უფლებით სახელწოდებით „პატარა ქვემო ღრუბელა“ და „კენჭიანები“ დაახლოებით, პირველი 105 მეათედი (30-15).

- მეორე 200 მეათედი (57 მთ.1/7-28მთ. 4/7).

სულ გაუყოფელი (87მთ. 1/7-43მთ. 4/7). სულ კი 326 მთ. 9/14.

ქალაქი ბათუმი.

1. ორსართულიანი სახლი.
2. ცარიელი ადგილი პეტერბურგის ქუჩაზე.

ქეთევან ჟურულის მამული.
B. ქეთევან ჟურულის საკუთრება.

I. სოფელი ქვემო ნიქოზი.

1. მიწის ნაკვეთი სახნავი, სარწყავი, “სოფლის პირის მიწა” (6-3).
2. მიწის ნაკვეთი სახნავი, სარწყავი, „ხოდაბუნი” (5-2^{1/2}).
3. მიწის ნაკვეთი სახნავი, სარწყავი, “გადაღმა მიწა” (1-^{1/2}).
4. მიწის ნაკვეთი სახნავი, სარწყავი, „ხოდაბუნის თავზე” (4-2).
5. მიწის ნაკვეთი სახნავი, სარწყავი, “გორაკის მიწა” (2-1).
6. მიწის ნაკვეთი სახნავი, სარწყავი, „გადაღმა მიწა” (3-1^{1/2}).
7. ვენახი თავისი მიწით (4,2). სულ (25-12^{1/2}).⁷

ის ისტორიის და არქეოლოგიის სასწავლო-სამეცნიერო ცენტრის შრომათა კრებული, IX, 2015; გ. სოსიაშვილი, დიციის ისტორია, თბ., 2010, გვ. 12; ი. მეგრელიძე, სიძველეები ლიახვის ხეობაში, II, თბ., 1997, გვ. 33. 2008 წლის აგვისტოს ომის შემდეგ ეს ადგილი ოკუპირებულია. “ქვაფთის ჭალის” სიახლოვეს არბოს ჩრდილო-დასავლეთ მხარეს დღემდე შემორჩენილი უძველესი ტაძრის ეწ. წითელი საყდრის ფრაგმენტები.

6 სოფელი ღრუბელა მდებარეობს ცხინვალის რაიონში, მდ. დიდი ლიახვის და წუნარისხევის წყალგამყოფზე. სოფელში არსებობდა მიქელ-გაბრიელის ნიში. შიდა ქართლი, პატარა და დიდი ლიახვის ხეობების არქიტექტურული მემკვიდრეობა (ცხინვალის რაიონი) 1981-1983 წლების ექსპედიციის მასალები, ტ. I, თბ., 2002, გვ. 206.

7 სოფელ ქვემო ნიქოზში 1804 წლის რუსული კამერალური აღწერის მიხედვით

II. სოფელი ზემო ნიქოზი.

1. დროებით ვალდებული გლეხი გიო მახარაშვილი მამულთ, სახელდობრ: ვენახითა და სახნავი მიწით (დაწვრილებით ნაჩვენებია 1867 წლის 16 ოქტომბერს შედგენილ №1038 წესდებულ სიგელში).⁸

III. სოფელი ტბეთი.

1. დროებით ვალდებული გლეხი ხეთისო მაისურაძე მამულთ, სახელდობრ, საკარმიდამო ადგილით, კალოთი, საბძელით და სახნავი მიწით (დაწვრილებით ნაჩვენებია 1867 წლის 9 მარტს შედგენილ №61 წესდებულ სიგელში).

2. საკარმიდამო ადგილი კალოთი და საბძელით, (1/2- ¼).

3. “მაცხოვრის ხევის” საკარმიდამო ადგილი ბოსტნებით, კალოთი და საბძელით ზომით (3-1).

4. მიწის ნაკვეთი „ხევის პირის მიწა სოფლის თავზე“ (3-1).

5. ტყის პირის მიწა (4-2).

6. “მაცხოვარის წინ” (9- 4 ½).

7. „მაცხოვარის“ გზის ქვემოთ (6-3).

8. “მაცხოვარის” პირას (3- 1 ½).

9. „ორი ტანი“ (2-1).

10. „თელეების“ (?) კოდის მიწა (4-2).

11. „ბაბილოების მიწა“ (2-1).

12. “კოდის მიწა” (2-1).

13. „კოდის გრძელი მიწები“ (8-4).

14. კოდაში (23- 11 ½).

15. „წვრიმალის თავზე“ ბუჩქნარით (25- 12 ½).

16. კიდევ „წვრიმალის თავზე“ (3- 1 ½).

17. მიწის ნაკვეთი „წვრიმალის თავზე“ (1-1/2).

18. „ფერდას მიწა“ გზის ზემოთ (8-4).

19. „ნავენახარის ბოლოზე“ (3-1 ½).

20. „კაკლების მიწა“⁹

21. „ტყემლების მიწა“.¹⁰

22. „გაღმა სააღალო“ (2-1).

23. „ნეკის მიწა“ (1/2- ¼).

ყმები სხვა დიდგვაროვნებთან ერთად ჰყავდათ აზნაურ ნამორაძეების მეპატრონე თავად ამილახვრებს. ი. ალიმბარაშვილი, შიდა ქართლის(გორის მაზრის) მოსახლეობა XIX საუკუნის I ოცწლეულში რუსული კამერალური აღწერების მიხედვით, გორი, 2021, გვ. 61. ამავე სოფელში 1818 წლის კამერალური აღწერაში იხსენიება აზნაურ ბეჟან ნამორაძის კუთვნილი გლეხი ტეტია მახარაშვილი, იქვე. გვ. 465.

8 სოფელ ზემო ნიქოზში 1818 წლის კამერალური აღწერის მიხედვით გლეხები ჰყავდა ნამორაძეს (სახელი მითითებული არ არის) ი. ალიმბარაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 462.

9 ამ ადგილზე ტექსტი დაზიანებულია.

10 ამ ადგილზე ტექსტი დაზიანებულია.

24. „სააღლლო მიწა“ (3-1 ½).
  25. „სააღლლო ორიტანი მიწა“ (2-1).
  26. „გორას ძირში“ (3-1 ½).
  27. „ტყემლების მიწა“ (3-1 ½).
  28. კიდევ „გორას ძირში“ (1- ½).
  29. „კაკლების მიწა“ სადაც კარმიდამო იმყოფება (3- 1 ½).
  30. „ნავენახრები“ წყაროსთან (20-10).
  31. „ნასახლარები“ გორასთან, პატარა მიწა (1- ½).
  32. მაღალი მთა მთლიანად, დანგრეული სახლების ნასახლარებით (10-5).
  33. მიწის ნაკვეთი “წვრიმალის ბოლოზე” გორაკის მიწა ბუჩქნარით (18-9).
  34. სავენევის გზა დაახლოებით (18-9).
  35. ...¹¹ - მაცხოვრის ხევი სახელწოდებით „დოტოს (დათას?) გაჩეხილი“ (3-1 ½).
  36. „მაცხოვრის კაკლების მიწა“ წყაროს პირზე ხეხილით, ნასახლარებით და ქვითნაშენი კოშკით (1 ½-¾).
  37. მიწის ნაკვეთი „რიყიანი მიწა“ (3-1 ½).
  38. წვრიმალა ჭალა ტბეთის ბოლოზე სახნავი, საძოვარი, ყველა მიმდებარე მიწებით (150-75).¹²
- ბოლოში მქრალად ციფრია-338, რაც შეიძლება ჯამს ნიშნავდეს.

ზემოთ წარმოდგენილ დოკუმენტს მოსდევს აღწერის ვრცელი ვარიანტი-გ.ს.)

აღწერა

საკოლეგიო მრჩეველის დურმიშხან შალვას ძე ჟურულის და მისი მეუღლის, საკოლეგიო მრჩეველის ქეთევან ლუარსაბის ასული ჟურულის, წარმოშობით აზნაურ ნამორაძის, კუთვნილი უძრავი მამულისა, რომლის რაოდენობა და საზღვრები დაწვრილებით ნაჩვენებია შესავლის სხვადასხვა ნაწილებსა და სხვა ოფიციალურ დოკუმენტებში. შედგენილია 1887 წლის 2 დეკემბერს.

დურმიშხან შალვას ძე ჟურულის საგვარეულო მამული გორის მაზრის სოფელ არბოში

1. ქვითნაშენი სახლი ორი ოთახით, მარანით, ღვინის ქვევრებით და აღნიშნულ ნაგებობებთან ერთად საბოსტნე ადგილი ხეხილით, ყოველივე ეს: ეზო ხეხილით და ნაგებობები იკავებს მეათედის სამ მეოთხედს, ანუ დღენახევრის სახნავს (1,5-¾).

¹¹ ამ ადგილზე ტექსტი არ იკითხება.

¹² ტბეთში, 1804 წლის რუსული კამერალური აღწერის მიხედვით გლეხები (ქართველები) ჰყავდა ამილახვრების აზნაურს ნამორაძეს (სახელი მითითებული არ არის). ი. ალიმბარაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 91.

შენიშვნა: აქ აღნიშნული ადგილი მოსახერხებელია სანიმუშო ბოსტნეულის მოყვანისათვის და დიდი მასშტაბით მეფრინველეობის მოწყობისათვის, რადგან წყალი და ამ დარგების სხვა საჭირო კეთილმოწყობილობები აქ საკმარისადაა. აქვე, შესაძლებელია წისქვილის, სახლის და სხვა სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობების გამართვა.

2. ვენახი და ხილის ბაღი, მის მახლობლად ახლადგაშენებულ ხილის ბაღთან ერთად, ზომით თორმეტი დღის სახნავი, ანუ ექვსი მეათედი (12-6).

შენიშვნა: აღნიშნულ ბაღში ახლა ხანს გაშენებული იქნა დიდი ოდენობით ვაზი და ხეხილი. არც თუ ისე შორეულ მომავალში ყოველივე სრულად მოწესრიგდება და კეთილმოეწყობა და როგორც დიდ ფართობზე არსებული, ეჭვსგარეშეა, კარგი შემოსავლის მომტანი იქნება.

3. სარწყავი მიწა სახელწოდებით: „კლდის პირის მიწა,” იგივე ნაფუძარი, ზომით ერთი დღის (1- 1/2).

4. რუს პირის მიწა ზომით ერთი დღის (1-1/2).

5. მიწა ვენახთან და არხთან ზომით ერთი დღის (1- 1/2).

6. სახნავი მიწა სახელწოდებით “მუხის მიწა” ზომით ათი დღის სახნავი (10-5).

7. სახნავი მიწა სახელწოდებით “სასვენებელი” ზომით სამი დღის სახნავი (3- 1 1/2).

8. მიწა სახელწოდებით “არჩილისეული მიწა” ზომით ორი დღის სახნავი (2-1).

9. სახელწოდებით პატარა მუხის მიწა, ზომით ნახევარი მეათედი (1- 1/2).

10. მიწა ყურმაშვილის ბაღთან ზომით ერთნახევარი მეათედი (3- 1 1/2).

11. სახნავი მიწა სახელწოდებით “ყამირის” მიწა ზომით ორი მეათედი (4-2).

12. მიწა სახელწოდებით “გრძელი მიწა” ზომით ხუთი მეათედი(10-5).

13. ძმისშვილებთან, აზნაურ ალექსანდრე და ფარნაოზ ჟურულებთან გაუყოფელი, სოფელ დიცთან არსებული, სახნავი მიწა სახელწოდებით “დიცის თავის მიწა”. ექვსი დღის სახნავიდან ღურმიშხან ჟურულის კუთვნილი მესამედი ნაწილია, ანუ ერთი მეათედი (2-1).

14. ძმისშვილებთან გაუყოფელი სახნავი მიწა სახელწოდებით “გორა მუხის მიწა”, ზომით ერთი მეათედი, აქედან ნახევარი ღურმიშხან ჟურულს ეკუთვნის, ე.ი. ნახევარი მეათედი (1-1/2).

15. ღიახვთან არსებული წისქვილი ორ საყრდენზე. ამ წისქვილის ნახევარი ღურმიშხანის ძმისშვილს ვასილს და მის ძმებს, ჟურულებს ეკუთვნის.

16. ძმისშვილებთან გაუყოფელი საძოვრად გამოსადეგი ღიახვის სანაპირო ველი ბუჩქნარით, კვიანი ზოლით (სახელწოდებით “რიყე”) აღნიშნული წისქვილის ზემოთ ფიჩხნარაშვილის მამულის საზღვრამდე ერთი მესამედი აზნაურ ალექსანდრე და ფარნაოზ ჟურულებს ეკუთვნის, ხოლო ორი ნაწილი ღურმიშხანის და მისი ძმისშვილების წილზე მოდის – დაახლოებით თხუთმეტი მეათედი (30-15).

17. ძმისშვილებთან გაუყოფელი საწისქვილე ადგილი სოფელ არბოში.
18. ეკლესიასთან საფარდულე ადგილის შესამედი.
19. გარდა აღნიშნულისა, დურმიშხან ჟურულს სხვა აზნაურებთან და არბოს მკვიდრ მოსახლეებთან თანასწორი უფლებით ეკუთვნის, თავად ფავლენოვებსა(ფავლენიშვილები) და ხაზინას შორის სადაო, საძოვარი ადგილები და ბუჩქნარები სახელწოდებით “არბოს ჭალა”. დურმიშხან ჟურულის მისაღები წილის ოდენობის ამჟამად განსაზღვრა რთულია.
- ზემოთ ნახსენებ მამულს, მისი მიგდებული მდგომარეობის და მის მოწყობისთვის გაწეული დიდი შრომის მიუხედავად, ჯერჯერობით დაახლოებით სამასი რუბლის შემოსავლის მოტანა შეუძლია (300).
- ზემოთ ნახსენები მამულის ნაწილი ათას რუბლად არის ჩადებული თბილისის სათავადაზნაურო საადგილმამულო ბანკში.

დურმიშხან ჟურულის მიერ კეთილშენადენი მამული

1. ორსართულიანი სახლი ბათუმში, რომლის ზემო სართულზე განთავსებულია გადასახიდი ფოსტის კანტორა და იმყოფებიან ჩინოსნები, ხოლო ქვემო სართულზე – 1 გილდიის ვაჭარი ყარაბეგოვი. ამ სახლს წელიწადში ათას სამასი რუბლის შემოსავალი მოაქვს (1300).
2. ტყე და ბუჩქნარი საძოვარი მინდვრებით და სახნავი მიწით სოფელ ზემო ღრუბელაში (სოფელ ტბეთთან ახლოს). ამ აგარაკის (რომელიც ზომით არანაკლებ ორმოცდაათი მეათედია, ან რამდენიც ფაქტიურად აღმოჩნდება), აღმოსავლეთით ტრანკაშვილის მიწა, მისი მეუღლის ქეთევან ჟურულის მიწა და გზაა, ჩრდილოეთითაც გზაა (100-50).
3. ტყე და სახნავი მიწები სახელწოდებით “ჭალა” ორმოცდაათ მეათედს შეადგენს და შემდეგ საზღვრებშია მოქცეული: აღმოსავლეთით ქეთევანის, დურმიშხან ჟურულის მეუღლის ტყე და მიწები, დასავლეთით ივანე, დავით და ნიკოლოზ ნამორაძეების მიწა, სადაც განაკაფია გაკეთებული, ქვის სამნებია დასმული და დიდი გზაა. მის სამხრეთითაც გზაა, ხოლო ჩრდილოეთით ქეთევან ჟურულის ტყე და მიწა (100-50).
- შენიშვნა: ამჟამად ამ ორ საზაფხულო აგარაკს არანაირი შემოსავალი არ მოაქვს, რადგან იქ ტყის ჩეხვა და ...¹³ აკრძალულია. დამსვენებლებისთვის მზადდება ადგილები, რომელნიც თავის დროზე მშვენიერ აგარაკებად იქცევიან. აქ წყაროები და ძველი ეკლესიაა. აქაურობას განსაკუთრებით მაშინ ექნება დიდი მნიშვნელობა, როცა აშენდება სავარაუდო რკინიგზა გორიდან ვლადიკავკაზამდე.
4. (გაწეული) სამსახურისათვის უმაღლესი ბრძანებულებით დურმიშხან ჟურულისთვის ბოძებული პენსია წელიწადში ათას ასორმოცი რუბლი და ორმოცი კაპიკია (1140 რუბ. 40 კაპ).
5. საფარდულე ადგილი ბათუმში ორმოცდაცამეტი საჟენი (53 საჟ).

13 ამ ადგილზე ტექსტი არ იკითხება.

6. ორი საზაფხულო აგარაკი სახელწოდებით “კენჭიანი” და პატარა ქვემო ღრუბელა სამას ხუთი მეათედის, ანუ ექვსასი სახნავი დღის ერთი მეშვიდე ნაწილი ღურმიშხან ჟურულს ეკუთვნის (87, 43 ½).

ქეთევან ლუარსაბის ასულ ჟურულის კუთვნილი საგვარეულო მამული სარწყავი, სახნავი მიწა და ვენახი სოფელ ქვემო ნიქოზში.

1. მიწა სოფლის განაპირას (საბაღე ადგილი) ექვსი დღის (6-3).
2. “ხოლაბუნი” ხუთი დღის (5-2.5).
3. “გადაღმა მიწა” ბაღებს შორის (საბაღე) (1-0.5).
4. “ხოლაბუნის” თავზე ოთხი დღის (4-2).
5. “გორაკის მიწა” ორი დღის (2-1).
6. “ლიახვის პირის მიწა” დღენახევრის (1.5-3/4).
7. “გადაღმა მიწა” სამი დღის (3-1.5).
8. ვენახი (4-2).

სოფელ ზემო ნიქოზში

დროებით ვაღლებული გლეხი გიო მახარაშვილი ერთი კომლი №1038 წესდებულ სიგელში ნაჩვენები მამულით, სახელდობრ:

1. ვენახი და ხილის ერთი ბაღი ორი დღის (2-1).

სახნავი მიწა

2. “ხოლაბუნის მიწა” სამი დღის (3-1.5).
3. “სააგნეო გზის” “ხოლაბუნის მიწა” სამი დღის (3-1.5).
4. “გვერდის მიწა” ორი დღის (2-1).
5. “ნაფუძარი” ნახევარი დღის (0.5-0.25).

სოფელ ტბეთში

1. ნავენახარის ნაფუძარი ერთი დღის (1-0.5).
2. მიწა სახელწოდებით “ნაფუძარი” ერთი დღის სახნავი (1-0.5).
3. “მინდვრის მიწა” ორი დღის (2-1).
4. ძველი ნასაბძლარი მიწა ერთი დღის (1-0.5).
5. “სააღლალო” (?) მიწა ორი დღის (2-1).
6. “გორაკის მიწა” ერთი დღის (1-1.5).
7. “წვრიმალის მიწა” ორი დღის (2-1).
8. საკარმიდამო სახლი და მიწა მინდორში (0.5-0.25).
9. თვით სოფელ ტბეთში საკარმიდამო ადგილი სახლით, კალოთი და საბძლით ნახევარი დღის სახნავი, რომელიც მოიჯარის, გლეხ როსება ბეკოშვილის¹⁴ დროებით სარგებლობაში იმყოფება, ნახევარი დღის (0.5-0.25).

¹⁴ ოსი ეროვნების ბეკოშვილები, სავარაუდოდ, აქედან გადაიყვანა ღურმიშხან ჟურულმა არბოში მოსამსახურებლად.

10. ამავე სოფელში, “მაცხოვრის ხევში” საკარმიდამო ადგილი სახლით, ბოსტნით, კალოთი და საბძლით რომლის ნაწილი ამჟამად მოიჯარეებს ტოტა (?) ჯიოშვილს და მის შვილებს უჭირავთ (3-1.5).

შენიშვნა: 1) - საიჯარო ვადის გასვლის შემდეგ მოიჯარე ტეხიშვილები აღნიშნულ მამულიდან გადასახლდნენ და სახლში, რომლითაც ისინი დროებით სარგებლობდნენ, ქეთევან და ღურმიშხან ჟურულების ...¹⁵ დროებითი დარაჯი ...¹⁶ ჯიოშვილი იმყოფება. მამულის დანარჩენი ნაწილი თავისუფალია.

2) – დოდა¹⁷ ჯიოშვილი შვილებით ცალ-ცალკე, სამ ოჯახად ცხოვრობს.

11. “ხევის პირის მიწა” სოფლის თავში სამი დღის (3-1.5).

12. “ტყის პირის მიწა” ოთხი დღის (4-2).

13. “მაცხოვრის” წინ ქვემოთ ცხრა დღის (9-4.5).

14. “მაცხოვრის” წინ ქვემოთ ექვსი დღის (6-3).

15. “მაცხოვრის” გვერდით¹⁸ სამი დღის (3-1.5).

16. “ორი ტანის” (?) გზის ზემოთ და ქვემოთ 2 დღის (2-1).

17. “ტყემლების კოდის მიწა” ოთხი დღის (4-2).

18. “ბაბილოების მიწა” ორი დღის (2-1).

19. “კოდას მიწა” ორი დღის (2-1).

20. “კოდის გრძელი მიწები” (8-4).

21. “კოდაში” ოცდასამი დღის (23-11.5).

22. “წვრიმალას” თავზე ბუჩქნარით (25-12.5).

23. კიდევ “წვრიმალას” თავზე სამი დღის (3-1.5).

24. “წვრიმალას” თავზე ერთი დღის (1-0.5).

25. “ფერდის მიწა” გზის ზემოთ რვა დღის (8-4).

26. “ნავენახევის” ბოლოზე სამი დღის (3-1.5).

27. “კაკლების მიწა” ორი დღის (2-1).

28. “ტყემლების მიწა” ერთი დღის (1-0.5).

29. “გომა” ...¹⁹ “სააღალო მიწა” ორი დღის (2-1).

30. “გორას” ძირში სამი დღის (3-1.5).

31. “ტყემლების მიწა” სამი დღის (3-1.5).

32. კიდევ “გორას” ძირში ერთი დღის (1-0.5).

33. “კაკლების მიწა” სამი დღის, სადაც ყოფილი მოიჯარის, აწ გარდაცვლილი ტურა ქოქოშვილის, სახლი მდებარეობს (3-1.5).

შენიშვნა: სახლში დროებით ცხოვრობს ხსენებული ტურა ქოქოშვილის ქვრივი, რომელსაც უფლება მიეცა ...²⁰

34. აქვე, წყაროსთან ახლოს “ნავენახრები” ოცი დღის (20-10).

15 ამ ადგილზე ტექსტი არ იკითხება, შესაძლებელია ეწერა “ადგილების”.

16 სახელი არ იკითხება.

17 წინა შემთხვევაში ეწერა „ტოტა”.

18 სავაუროდ იგულისხმება მაცხოვრის სახელობის ტაძრის გვერდით არსებული ადგილი.

19 არ იკითხება.

20 ტექსტის მომდევნო წინადადება არ იკითხება.

35. ნასახლარები გორასთან გზის იქით, ერთი დღის (1-0.5).
შენიშვნა: საბაღე ადგილი.
36. მაღალი მთა მთლიანად ნასახლარებით და ათი დღის მიწით (10-5).
37. “წვრიმალას” ბოლოზე გორაკის მიწა ბუჩქნარით თვრამეტი დღის მიწით (18-9).
38. გზის ქვემოთ სახელწოდებით საავენეოს გზა თვრამეტი დღის მიწით (18-9).
39. ...²¹ “მაცხოვრის ხეში” სახელწოდებით “ტოდოს ...²² გაჩეხილი”, ბუჩქნარით სამი დღის (3-1.5).
40. “მაცხოვრის კაკლების მიწა” წყაროს მახლობლად დღე ნახევრის, ნანგრევებით, ნასახლარებით და ქვითნაშენი კოშკით (5-0.75).
41. მიწა სახელწოდებით “რიყიანი მიწა” სამი დღის (3-1.5).
42. “წვრიმალის ჭალა” ტბეთის ბოლოზე აღმოსავლეთით სახნავი და საძოვარი მიწებით ას ორმოცდაათი დღის (150-75).
43. კიდევ, “წვრიმალის ჭალა” ტბეთის ბოლოზე დასავლეთით სახნავი მიწებით ას ორმოცდაათი დღის (150-75).

სოფელ ზემო დიდ ღრუბელაში

1. ტყე და სახნავი მიწები საკარმიდამო მიწებით და სახლებით, რომლებიც ამ მიწაზე მცხოვრებ მოიჯარეების დროებით სარგებლობაშია. აღმოსავლეთ მხარეს სამი-მეშვიდედი, ნამორაძეების ნაწილი სამასი-მეათედი (600-300).
2. აზნაურ ნამორაძეების, ბერძნიელების (ბერძნიშვილების) და დურმიშხან ჟურულის შორის გაუყოფელი ორი საზაფხულო აგარაკის (სახელწოდებით “პატარა ქვემო ღრუბელა” და “კენჭიანები”) სამი-მეშვიდედი ნაწილი, სამას ხუთი მეათედი (261-130,5).
3. სოფელ დგვრისის მახლობლად სახნავი მიწა ერთნახევარი მეათედი (1.5-0.75).

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე, ხ. 38. 496.

21 არ იკითხება.

22 არ იკითხება.

ღანართი № 2.

ღურმიშხან ჟურულის ლექსები (ხელნაწერი, ქართულ ენაზე)

ჟურულების არქივში შემორჩენილია ღურმიშხან ჟურულის ორი უთარილო ლექსი. აქედან ერთი ლექსი დიმიტრი ყიფიანს ეძღვნება, ხოლო მეორე – თამარ მეფეს.

დიმიტრი ყიფიანის სურათს

ოდეს ვუყურებ შენ ღვთიურ სახეს,
მინდა, რომ მარად გეამბორებდე,
დიდებით მოსილ ჭაღარა თმაზე,
ვით ვარდის კონა გეკონებოდე.

მაგ ბრძენ შუბლზედა ან
მაგ წყლულზედა
ნეტავი წამლად გეწაფებოდე.
იმ შენი მკვლელთა სისხლის შადრევანს
როგორც ცივ წყაროს გეწაფებოდე.

* * *

შენ დღეგრძელობა გისურვო მინდა,
შენი დიდების დავლიო თასი,
როგორც შენა ხარ სათნო და წმინდა
ისე ეს გრძნობა არის ხალასი.

როს სხივთ ბადეში ეხვევა არე,
როს ეფინება ნათელი სერებს,
და მთაწმინდაზე მთვლემარე მთვარე
სიონის გუმბათს ავერცხლისფერებს.

დე იმ ჟამს ქებას შენ გიმღეროდეს
ბულბული ტკბილად მაგალობელი,
სხივი პირველი შენს სარკმელს მოხვდეს,
განთიადისა მახარობელი!

ქართველმა მოგიძღვნას თავისი გრძნობა,
და სიყვარული თვისი ცხოველი,
ყველგან გესმოდეს ერის მადლობა,
ხალხის მადლობა დაუშრობელი.

დღიურ ფუსფუსის თვალმადევარმა
 რწმენა დავეკარგე ქართველი ქალის,
 მაგრამ დღეს მითხრა შენმა თამარმა,
 რომ იგი შენში ცოცხალი არის.

იგი თამარი ვინც ქართველის ბედის
 მერანს ამოსდო რკინის ლაგამი,
 ვინც მთელ მახლობელ აღმოსავლეთის
 იყო მპყრობელი მტკიცე თამამი,

თამარი წყნარი, ტკბილმოუბარი,
 ჩემს გულში წმინდად ღრმად შენახული
 კვლად ვიხილე მკედრეთით აღმდგარი
 შენგან მეორედ განცოცხლებული.

მე მიცქეროდნენ თვალნი ნარნარი,
 მშვეენების არა მიწიერისა,
 მე მიცქეროდა მეფე თამარი,
 მე მიცქეროდა დედა ერისა.

ქართველმა მოგიძღვნას თავისი გრძნობა,
 და სიყვარული თვისი ცხოველი,
 ყველგან გესმოდეს ერის მადლობა,
 ხალხის მადლობა დაუშრობელი!

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 5302, ხ. 38.510.

დურმიშხან შურულის არქივში შემონახულია მისი სამუშაო ბლოკნოტი, რომელშიც სხვადასხვა სახის ჩანაწერებია. აქვე ქართულ და რუსულ ენებზე დაწერილი რამდენიმე ლექსია. მათ შორის ერთ-ერთი უთაროდო – სასიყვარულო თემაზეა შექმნილი.

(ხელნაწერი, ქართულ ენაზე)

მეც მსურდა ლექსი აქ ჩამეწერა,
 და შემდეგ ჩანგზე გრძნობით მემღერა,
 მაგრამ ვამტკიცებ, თუ რომ კი გჯერა,
 ამ გვარი ლექსის არ ვიცი წერა.

მე ლექსით ქება არ ვიცი, წინვე გაუწყებ,
 მაშ ტყუილათ დავწერ ქებას არ ვიწყებ,

ბევრი თხოვნით არ შეგაწუხებ
მხოლოდ ამას გთხოვ, ნუ დამიწყებ.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 5302, ხ. 38.509.

ღურმიშხან ჟურულის სხვა ლექსები

ჟურულების არქივში ღურმიშხან ჟურულის რამდენიმე ლექსია შემონახული, მათ შორის ზოგიერთი პოეტური ნიმუში მის სამუშაო ბლოკ-ნოტშია ჩაწერილი. ქვემოთ წარმოდგენილ ლექსზე, რომელიც მოსკოვშია დაწერილი, საარქივო საქაღალდეზე მითითებულია, რომ ღურმიშხანის კალამს ეკუთვნის, თუმცა ხელნაწერის კალიგრაფიის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ჩვენი აზრით, აღნიშნული ლექსი ეკუთვნის არა ღურმიშხან ჟურულს, არამედ მის მეუღლეს-ქეთევან ნამორაძეს.

(ხელნაწერი, ქართულ ენაზე)

ჩვენ რას გვარგებს, სხვისი ქვეყნის
ოქრო-ვერცხლის ზოდები
ჩვენ გვერჩივნოს ჩვენი ქვეყნის
აგური ალიზები,
რას გვარგია სხვების ოქროს ეტლები
შიგ შემბული დარახტული ცხენები
ჩვენ გვერჩივნოს ჩვენი ქვეყნის
ურმები კამეჩები.

არ მაკვირვებს მე, სხვის მილიონები
არც დიდება, არცა სასახლები
არც შიგმწყობი ის უფასო ნივთები
ბრილიანტი თვალი მარგალიტები

არ ენატრულობ არც ვინატრებ სიმდიდრეს
მე ენატრულობ ხალხთა შორის სიმშვიდეს
მხოლოდ მაშინ გულით გამეღიძება
თუ ეს ნატვრა ღვთისგან აღმისრულდება.

ლექსს მინაწერი აქვს: “მოსკოვი, ორს ივნის, ერთბაში აზრი კორანაციის²³ დროს.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 38. 512.

23 იგულისხმება რუსეთის იმპერატორის ნიკოლოზ II (1868-1918 წ.წ.) კორონაცია 1896 წელს. ამ დროს ღურმიშხან ჟურული და მისი მეუღლე ქეთევანი მოსკოვში იყვნენ.

არ მომკვდარა... მხოლოდ სძინავს (ხელნაწერი, ქართულ ენაზე).

ნარნარი, წყნარი, ამაყი, კეკლუცი ლერწამ ტანისა.
ახალი ვარდი ფურჩქენილი. მეფად მეფაა ქალისა.
ტურფაა ვითა ოცნება, წყნარია ვითა გვრიტია.
ორპირობა სძულს გულგაშლილს, ობოლი მარგალიტია.

1898 წ. 4 იანვ.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 38. 512.

გიგო ავალიშვილის ძეგლისადმი მიძღვნილი ღურბიშხან ქურჯლის სატირული ლექსი(ხელნაწერი, ქართულ ენაზე).

ლექსს დასაწყისში მინაწერი აქვს: **“ეს ლექსი არის დაწერილი განსვენებულის ბრეთში გარდაცვალებულის გიგო ავალოვის მატურის დადგმაზედ და იმ პირებზედ, რომელთაც აუგეს ეს შესანიშნავი ძეგლი”.**

გორის მაზრის რამდენიმემ დააფასეს კაცი კარგი!
მანხუბარა, ლაზრანდარა სხვა არაფრის არა მარგი.
მედოლე და მოქიფე ჭირვეული ვითა ცეცხლი
ისრაილებს ტყავს აძრობდა, ჯიბეს გაუწვიტა ვერცხლი.
ბერეულივოსტსაც-კი მოხვდა იმისი ფარი ხმალია!
რაც კი კარგი რამე იყო იმისმა მუცელმა დალია.
იმის ღვაწლის მოსაგონრათ, მას გაუკეთეს მატური,
ღირსისა შესანდობარსა, ხმასა აძლევა ფანდური.
პატიოსანს გვამს თავს ადგენენ, ამხანაგთ იწყეს გოდება.
სულ ყველას ვერ მოგახსენებთ, რადგან არ მომაგონდება.
ღიასამიძე წინ წადგა, შესხმა თქმა ანდამატური,
თვის მშობელს თავი ანება, მას კი დაადგა მატური;
იასემ წაიბუტბუტა, რაცხა თქვა იკლიკანტური,
თავისებს თავი ანება, მას-კი დაადგა მატური
ლუარსაბ კაცთ მოყვარემა, გული გაიხსნა პაპური,
საყვარლებს თავი აანება, მას-კი დაადგა მატური;
თავად აზნაურთა გოჭმა საქმე ჰქნა მეტად სხარტული!...
დროება მთლად წაახდინა, მას-კი დაადგა მატური,
სოფრონამ²⁴ სიხარულითა ყიჟინი შექმნა ბატური,
თავისებს ყურს აღარ უგდებს, მას-კი დაადგა მატური.
კოლას, შაშას აღარ გეტყვით, ყველგან ხელი აქვთ ჩართული,

²⁴ სავარაუდოდ იგულისხმება ქართველი მწერალი, პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე სოფრომ მაგალობლიშვილი (1851-1925 წ.წ.).

ოღონდ მუქთა რასმეს შეხედნენ, ფეხებს ჰკიდიათ მატური.
თუთუნოვს ნურას მოაკლებთ, ლხინსა, ღვინოსა კახურსა,
ფული ბეერი აქეს თუ გინდათ ვირსაც დაადგამს მატურსა

ღექსს მინაწერი აქეს:

“დიდმა გრიგოლ ორბელიანმა სთქვა:

“ვაი უბედურს ჩვენს საქართველოს, თქვენ დაებადეთ სადიდებელათ.”

დასრულდა ჩემი ანბავი, ჩემგან ნაწერი ხელითა,
ამათ რომ ჩამოვიკითხამ, თავს ვიცემ ორის ხელითა,
რომ წარმოვიდგენ, ამათა ქართლი უნდა გაასწორონ,
ჩვენი ხალხი ამ ბოშებმა, ევროპასთან შეასწორონ.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე № 5302, ხ. 38 511.

ღანართი № 3.

ჟურნალების არქივში შემორჩენილია ქეთევან ნამორაძე-ჟურნალის მიერ დაწერილი ლექსები, უმეტესობა პატრიოტულ თემაზეა შექმნილი. (ხელნაწერი, ქართულ ენაზე)

ქართველის სამზღვარ გარეთ სწავლას

იმგზავრე მგზავრო თუ იხმე თავი სამშობლოს სამზღვარ გარეთა,
იქ შეისწავლე სამეცნიერო იყავ მარჯვეთა,
ჭკუა, გონება, მეხსიერება, ჩვენთა ქართველთა,
დაბადებიდან თან დაყოლით ღვთისა მადლითა.

მაშ რაღა გიშლი ნუღარ ყოყმანობ იყავ მარჯვეთა,
მით მოუტანე სარგებლობა ჩვენთა ქართველთა,
მე მას ვისურვებ რომ დაბრუნდე მწყემსი კეთილი
მუშა ხალხთათვის მოგეტანოს ნაყოფი ტკბილი.

1883 ბორჯომი.

სადღეგრძელო 9 სეკნდენბერს

ყანწით ვსვამ ღვინოს
მისს სადღეგრძელოს,
და გაუმარჯოს.
ჩვენ საქართველოს!
ან აღვიგზარდოს
კარგი შვილები
მტრისა რისხვისა
დამცემელები.

ამ ლექსს აქვს ქეთევან ნამორაძე-ჟურნალის მინაწერი

“ეს ორიოდ სტრიქონი აღძრა ჩემში რეჩმა ილია ჭავჭავაძისამ რო-
მელიც სთქვა იმან წინამძღვრიანთ კარის შკოლის გახსნის დროს.
სადილზე ვისხედით ცხრა სეკნდენბერს იასონ მაჩაბლის დროება (იგუ-
ლისხმება გაზეთი “დროება” - გ. ს.) რო შემოიტანეს და წავიკითხეთ მე
ვიყა ტოლიბაში.”

კინტოს სიმღერა

ეს ჩვენი საქართველო სტუმართ მოყვარულია
 ამისი პურ მარილი სუყველგან განთქმულია
 ამას შემოეხიზნა რამთენიმე რჯულია
 სუყველას ბინა მისცა როგორც თავის შვილია.
 ეს ჩვენი საქართველო მეტათ გულკეთილია
 ვინ ვისაც შემოწყურება ამისი სტუმარია
 ყველა მტრულად უყურებს სომეხი თუ ურია
 მაგრამ ჩვენ საქართველოს ვერავინ მეურია
 ღმერთო მიეც ძალ-ღონე დაუმარცხე მტერია.

ლექსს მინაწერი აქვს:

1897. მარტი გოლოვის სახლი

დაუპატიჟებელი სტუმრები, სომეხები(?) რომ გვეწვივნენ და ჩვენები გასდევნეს მუშაობიდან. ყველაფერი თითონ გაიტანეს.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 23903

ქეთევან ნამორაძე-ჭურულის ზემოთ წარმოდგენილი ლექსები ერთ საქაღალდეშია. ამის გარდა კიდევ არის შემორჩენილი მისი პოეტური ნიმუშები. ქეთევანი როგორც ჩანს, ლექსებს ხშირად წერდა და თავისი პოეტური ნამუშევრები ერთ ხელნაწერ კრებულში მოუქცევია.

კრებულს გარეკანზე რამდენიმე მინაწერი აქვს: “1913 წლის 8 ივლისი”- რაც ჩვენი ვარაუდით კრებულის საბოლოო რედაქციის თარიღი უნდა იყოს. გარეკანზე ფანქრით მიწერილია ქეთევანის დაბადების თარიღი: “დაიბადა 18 მაისი 1842 წელს”. იქვე ავტორის ასეთი მინაწერია: “ეს ლექსები ყველანი გარსწორებულეებია.” გარეკანზე კიდევ ერთი რუსული მინაწერია: “1881 года 8 марта.”

ლექსები თქმული ქეთევან ლუარსაბის ასულის ჟურულისა

საქართველო 1881 წელსა სეკნდენრისას 10 ს. ცხინვალის ხეობა

ოხ, მშვენიერო, შენ საქართველო
 ბუნებისგნითა გამდიდრებულო
 შენს საქებელად ვიღებ კალამსა
 ერთგული შვილი გაძღვე საღამსა.
 ტურფავ, კოპწია, აყვავებულო
 ტყითა მინდვრითა გარს შემოსილო

სუნთა სურნელთა შენ საყნოსელო
მე შენი ქება ვით დავასრულო.

თუმცა შენს საქებრად ავღმართ ენანი
მაგრამ ვით ძალმიძის შენი ქებანი.

ლექსს ბოლოში ავტორის მინაწერი აქვს: „ეს ლექსი შეეხება იმ დროს როდესაც ერთ დროს ამნაირათ იქცეოდნენ ქართველები, ეხლა კი აღარ გვეთქმისება ან მასეთ ეხმარება ან თლათ ეხმარება ან აღარ. გარეთ ეხმარება.“

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 3035, ხ. 20803/2.

* * *

ქეთევან ჟურულის ხელნაწერ პოეტურ კრებულში მომდევნო ლექსიც საქართველოს ეძღვნება:

მე შენ გიწოდე სამოთხის ბალი
თუმცა გულს მაზის ერთი რამ დალი
მწუხარის გულით მინდა რომ გითხრა
მაგრამ ამას გთხომ არავის უთხრა

შენში აღსდილნი შენი შეილები
აღარ არიან შენი ერთგულნი
მათ დაიხურეს სხვისი ქუდები
შემოგცქერიან როგორც ქურდები

ჯერეთ ცელქობენ როგორც ყმაწვილნი
მათ არ იციან შენი პატივი
თუმცა კი სიტყვით ბევრს გპირდებიან
მაგრამ საქმითა ვერას გარგინ
როცა რომ ჭკუას დეხმობიან (?)
ბოდიშით მუხლსა წინ მოგიყრიან
მეხსის²⁵ პარდონის²⁶ მაგიერათა
ჩვენებურათა მადლს გადმოხდიან.

დასასრული

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 3035, ხ. 20803/2.

25 ფრანგ. “მადლობა”.

26 ინგ. “ბოდიში”.

* * *

სიყვარულო სიყვარულო, ვისგნითა ხარ მოგონილი
 ეს ამთენი ბოროტება, შენსგნით არის დათესილი
 ხომ რათ კაცსა აღელვებ, ტკბილ თხოვნასა შეუშლი
 რაგინდ რომე ბრძენი იყოს, მაინც გონებაზე შეშლი.

შე წყველო სიყვარულო, რათ ხარ ეგრე უჩინარი
 შენ ვერავინ ვერა გხედამს, მაგრამ შენკი ყველას თვალს სთხრი
 ამყოლია ყველა კაცი
 უცებ სამარესა უთხრი.

ნუთუ ასე უნდა დარჩეს
 ყუე (?) სძლიოს სიყვარულმა,
 ყველა უნდა აასუბოქოს
 ბუნბულივით იმ წყვეულმაა.

ნეტამც ერთი დამანახვა
 პირველ მე ვარ მისი მტერი
 ხელს მოგვიდებ დავანარცხებ,
 ისე გაუხდი როგორც მტვერი.

ბევრსა დიდათ ეწყინება
 თვალით აღარ დამინახვენ,
 მაგრამ ბვერი ხელს გადამხვემს
 გამარჯვებას მომილოცვენ.

დასასრული

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 3035, ხ. 20803/2.

გამოცანა

ტყუილათ ჩემობ არ გიდგას თავში....
 ერთი ქალივით იკიცხი ხალხში....
 ისე ემგზავრი იმ ქალს ძამია....
 თითქო იყოთო დიდი ძმანია

რისთვის სწავლობდით იმთენსა წელსა...
 თუ ვერ იგრძნობდით თქვენ მზისა სხივსა...

ლექსს ბოლოში ავტორის ხელით მიწერილი აქვს: „ფლავზე ანდაზა ფლავი ვის უღვია და მადა ვისა აქვსო“.

* * *

ავსუს რო ფლავო მაგათ წინ დგახართ...
მშიერი ხალხისგან შორ შორ მიდისარ...
თუკი რო ფლავო მე მედგმებოდი...
სულ მშიერ ხალხსა დაგირიგებდი...

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 3035, ხ. 20803/2.

* * *

მაისო შენ ხარ აყვავებული
სულის და გულის გამხარებელი.

უძღვნი მე იმ პირთ ამ მცირე ლექსა,
ვინც რომ ლხინებდა ჩვენთანა დღესა -
ბუჩქის ძირებში ვისხედით ერთათ
ვადღეგრძელებდით ჩვენ ერთმანეთსა

ბოლოში ლექსს ავტორის მინაწერი აქვს: „თვეებში მიყვარს თვე მაისისა სუნი აქვს კარგი სურნელებისა. ქ. ჟურული.“

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 3035, ხ. 20803/2.

1882 წელსა. მაისის [თვე]სა. უძღვნი ჩვენ კანაპიას

თვეებს ყველას სჯობს, თვე მაისისა
ყვავილი არის გაზაფხულისა
სუნი აქვს კარგი სურნელებისა
ყველა მას შესტრფის ვით ნორჩს ყმაწვილსა
მაისო შენ ხარ აყვავებული
კაცისა გულის გამხარებელი.
მწვანით შემოსამ ტყესა და ველსა
ენას აღუმძრამ ყოველ ფრინველსა
ბულბული დასტვენს შენს ბუჩქნარებსა
ინატვრის მალე ვარდის გაშლასა.
მაისო შენ ხარ აყვავებული
კაცის სევდების მომწელებელი.
თვეების მეფო ჩემო მაისო
მრავლის გრძნობითა გული აივსო

ჭირსა და ღხინსა ერთათ მაგონებ
ზოგსა ატირებ ზოგსა აცინებ.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 3035, ხ. 20803/2.

შავი ზღვა. 1881 წელსა დეკენბერს 10 სა.

ახ შენ შაო ზღვაო, ზვირთებ მჩქეფარე
მთლათ დაგიპყრია არე მარე
ბევრის დედები, ცოლი თუ დები
და ნათესაენი შენ აატირე
რამთენი ჩანსთქვი, ქვეშენელ ჩასძირე
რა დაგემართა რით ვერ იკმარე
რომა გპირულათ შენ აღელდები
თითქო ქვეყანას ემუქარები.
ფშოთამ და გრგვინამ დაულაღაგად
არავის ზოგამ ჩასაყლაპავად
მაგრამ როდესაც შენ დაწყნარდები
მზისა სხივებით შეიმოსები
მეგობრის თვალით დაგვენახეები
კაცი ვერ ძღება შენის ყურებით.²⁷
შენში მოსცურვენ ნავი გემები
თვალთათვის არის საამურები
თეთრათ ნავებზედ იალქანები
მიდის და მიდის მრავალ გვარები
გახსომს შაო ზღვა როგორ მიყვარდი
შენის ყურებით ვერა ვძღებოდი
მაგრამ რვას დეკენბერს რომ შენ დღე მაჩვენე
კინაღამ გული შემაცვლევეინე
ქრმითა შვილებით მიმოვემგზავრე
შენ კალთის ქვეშა შემოვეფარე
მაგრამ მაინც კი შენ არ დაგვინდე
კინაღამ სულები ამოგვახდინე
შენ არ გცოდნია მეგობრობანი
არც სიყვარული არცა ნდობანი
მაგრამ მე მაინც შენი ერთგული
ვარ და ვიქნები დაულაღველი
დასასრული

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 3035, ხ. 20803/2.

²⁷ აქ ავტორს ბოლოს ჩაუსწორებია და ლურჯი მელნით ჩაუმატებია: “მაშინ ვერ ვძღებით შენი ყურებით.”

სამხიმატი ბატონის ძმასთან (1882 წ. 27 აპრილს თბილისში გარდაიცვალა ალექსანდრე ერეკლესძე ბაგრატიონის შვილი ირაკლი ბატონიშვილი (გაზ. „დროება“ 1882 წ. 28 აპრილი). ეს ლექსი მას ეძღვნება.) ლექსი დაწერილია 1882 წლის აპრილში.

დღეს გაზეთებმა აგვიდუღეს ჩვენ გული წყლული
დიდიხნებიდგან იარებად გადაქცეული.
ჩვენ გარდაგვცვლია საქართველოს ბატონიშვილი
დედმამის ერთა აწ შექმნილა მიწად ქცეული.
ნიშნად ჩვენისა დიდებისა კვლავ დაშთენილი
უცხო ქვეყანას დაბადებულო ობლად აღზრდილი.
გარეშე მტრიდან შეწუხებული გულ დაჩაგრული
მწუხარის გულით მოგისამძიმრებთ ბატონის ძმაო
მწუხარებითა აღჭურვილო გულო განგმრილო
მაშ ღმერთ ვევედრნოთ მოგანიჭოთ მანვე დათმენა
მას, მას, განუსვენოს აბრამსა (?) წიაღსა შინა.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 3035, ხ. 20803/2.

უმძღვნი ვინმეს სილამაზედ

ოხ, დრო ნეტარებისა, სად გამექცა ესე ჩქარათ
ვერ მოვასწარ რო გამეცნე, დამტოვე მე, უცბათ მშრალათ
მენდური რო არ დასტოვე ჩემთან რამე სახსოვარათ
გქებნი მაგრამ ვეღარ გპოვე, მაქვს ეს დიდათ საოხრავათ

ეჰ, დრო ნეტარებისა, სად წახვედი ესე ჩქარათ

ასე როგორ დამივიწყე, არ გახსოვარ აღარაფრათ
მაგრამ მე ვერ დაგივიწყებ, შენგნით მქონდა დღემდისინ ფრთა
თუმცა, დღეს კი, მამიძულე, შენ შემეკვეცე ისევე ფრთა
გთხოვ რომ ისევ დამიბრუნდე, რადგანა ვარ დედის ერთა
ნეტამც დრო ნეტარებისა სად გამექცა ასე ჩქარათ
მენდური რო არ დასტოვე ჩემთან რამე სახსოვარათ.

მაისის 5 სა, 1883 ს.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 3035, ხ. 20803/2.

ღანართი № 4.

მაქარაშვილების და ჟურნალების არქივში შემონახულია ირინა მაქარაშვილის მიერ 1917-1925 წლებში შეკრებილი 13 ლექსი. აქედან 12 ლექსი (ხელნაწერი) ჩაწერილია ბლოკნოტში, ხოლო ერთი – ფურცელზე.

კლარას²⁸

შენ გინდოდა დაგრჩენოდა ამ საღაროს რედიკული გეგონა, რომ სავესე იყო, დაგეტანჯა მიტომ გული. აჰა ღმერთმა მოგახმაროს დაიჭირე მაგა ხელში არ წაგართვან ჯიბგირებმა ჩადებული მაში ფული. ბანკში წასვლა არ მინდაო და საღაროს კი იბარებ, რასა ფიქრობ მე არ მესმის მუშაობას ვის აკისრებ? არ იფიქრო გენაცვალე, რომ მე შენი წყენა მინდა მხოლოდ მუზა ხშირად მომდის ლექსის წერა მემარჯვება. მომენტს ვეძებ თუ კი რამე, შესაფერი რამ მოხდება იმ წამს ხელი კალამს იღებს ლექსის წერას შეუდგება. აჰა ესეც დაგიწერე არა გზოგამ ხომა ხედავ. მაგრამ ვიცი არ გასწყრები მოთმინება გევალება.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42725.

თუმცა კარგი არა ხარ

თუმცა კარგი არა ხარ
მაგრამ მაინც მიყვარხარ,
ჩემი გული იტანჯვის
რომ შენ ჩემი არა ხარ.

წადი გასწი ქე მაინც
აქედან დაიკარგე,
აღარ მინდა გიცქირო
დღე ნულარ მომისწრაფე.

მეცა მსურს, რო ვიცოცხლო
ქვეყანაზე ვიცხოვრო

²⁸ გაურკვეველია ვინ არის ამ ლექსის ავტორი, ან ის პიროვნება ვისაც ლექსი ეძღვნება.

და ამგულმა ტანჯულმა
მუდმივით არ იოხროს.

კმარა ამდენი ტანჯვა
გევედრები მაკმარე,
ნუთუ ღმერთი არა გწამს
ვედრება შეიწყნარე.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42725.

ტანჯულს

ვხედამ ერთ ყმაწვილს
მეტათ მშვენიერს,
სულ დაფიქრებულს
სულ დაღონებულს.

რა სტანჯავს იმას
ოხ რათ არ ვიცი,
რომ გახვეულა
სულ შავ ფიქრებში.

სად რო დაჯდება
სულ მთლათ იკარგვის
თვით აღარ იცის
თუ რასა შერება.

მისი ფრწყვინალე
სახე რომ ნახო
ველარც კი იცნობ
ისე იცვლება.

როდესაც ვხედამ მას დაფიქრებულს
თვალს ვერ ვაშორებ მის ტანჯულ სახეს
მსურს რომ გავიგო თუ რომ რა სტანჯავს
ეგებ შევსძლებდი მე დახმარებას.

თუმცა რომა ვსთქვით რა შემიძლია
რა დახმარებას გაუწემ იმას,

თორემ სურვილი ოს როგორა მაქვს
რო მოვაშორო იმას ის ტანჯვა.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42725.

რას მიყურებ.

რას მიყურებ და რას ელი
რას დაძვრები მეღასავით
შენ გგონია თუ რომ მე სულ
შენ გიყურებ შენ გიცქერი?

არა, არა არ მახსოვხარ
გეფიცები უფალ ღმერთსა
სულ არ ვფიქრობ ამ წამს შენზე
წადი გასწი შენს გზაზედა.

მას მიხედუ, ვინც, რომ წინათ
გააბრიყვე საცოდავი
თორემ მასაც წაგართმევენ
და დარჩები ცარიელი.

ჯერ აუხსენ სიყვარული
შეაცდინე მოატყუე
ახლა იმას ეუბნები
არ მიყვარხარ ახლა შენო.

რათ ითხოვდი შენ იმ ქალსა
თუკი გულით არ გიყვარდა,
რათ უსპობდი სიცოცხლესა
რათ სტანჯავდი საცოდაუსა.

რათ გლეჯავდი კოკობ ვარდსა
თუ კი მოვლა არ შეგეძლო
რათ სტაცებდი სიტურფესა
რათ ატკნობდი რათა, რათა.

ფუ იმ ქალსა რაცღა ქალი
ცოლიან კაცს ვარშიყოს

ცოლზე გული აუმცროს
და თითონ კი იალერსოს.

შფოთავს ბროგავს ვერ ისვენებს
გელოდება მოუთმენლად,
და შენ სულაც დაგვიწყნია
ალარ გახსოვს არ გრცხვენია.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42725.

ვის გადაეც შენი გრძნობა

ვის გადაეც შენი გრძნობა,
შენი ფიცი სიყვარულის,
მე რისთვისღა მპირდებოდი
თუ, რომ სხვისი იქნებოდი.

მე გხედამდი ისე როგორც
წრფელის გულით მოყვარულსა
მაგრამ თურმე ვსტყუვდებოდი
არ ვიცოდი, არა, არა.

არ ველოდი ასე შენგან
ხასიათის სისუსტესა,
რადაც ქალმა წაგჩურჩულა
და ის გჯერა ყველა შენა.

სცდები, სცდები არ შეგშვენის
ვაჟკაცს ასე დიაცობა,
მაგრამ კიდევ მოგიტევებ
რომ მიყვარხარ ისევ შენა.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42725.

სიზმარი

ახლოს გვერდში ჩემთან მდგომი
გნახე მხოლო ერთხელ ძილში,
მე გირჩევი თეთრ-წითელ კვერცხს
და გაძლევი ერთად ხელში.

დამიკარი კვერცხი კვერცხსა
მაღე გატყდა შენი კვერცხი
დამითხარი არ გრცხვენია?
სუსტი კვერცხი მოგიცია.

შემრცხვა ძალიან და გავწითლდი
და იმ წამსვე გამოვბრუნდი,
ავარჩიე კარგი კვერცხი
მოგიტანე და გითხარი.

გენაცვალე ჰა ეს კვერცხი
მაგარია არ გატყდება
შამომხედე სიყვარულით
გაგეცინა ხა, ხა, ხა, ხა.

გამიკვირდა და ვიფიქრე
რას ნიშნავდა ეს სიცილი,
დაცინვას თუ სიყვარულსა
ვერ გამეგო ვერაფერი.

ვიდექ შენს წინ მოკრძალებით
და თვალს ვეღარ გაშორებდი,
მინდოდა, რომ მეთქვა რამე,
მაგრამ ენა მებმებოდა.

აღტაცებულს სიხარულით
არ ვიცოდი რაღა მეთქვას
ერთი უცბათ დავიძახე
დუშკა მეთქი და გავჩუმდი.

შამომხედე გაკვირვებით
დამითხარი მაშინ ესა
გულ უბრყვილო და უმანკო
რას ნიშნავდა შენგან ეგა.

სიყვარულს-თქო გიპასუხე
და ამ სიტყვამ გამაღვიძა,

მე მეგონა მცხადი იყო
და სიზმარი კი ყოფილა.

გული დამწყდა და ვიფიქრე
ნეტავ არ გამღვიძებოდა
მხოლოდ მასთან ვყოფილიყო
და მუდმივად მძინებოდა.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42725.

ნულარ სტანჯავ

გეხვეწები ნულარ სტანჯავ
ნულარ უსპობ სიცოცხლესა,
შეიბრალე და მიხედე.
შენგნით დამწვარ დადაგულსა.

გეხვეწები გევედრები
მოიბრუნე ჩემზე გული
გამახარე გამამხნევე
შენგნით დამწვარ დაჩაგრული.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42725.

არ მიბრალებდი

დამწვარი გულით გიხმობდი შენა
და არ შემეძლო შენთან მოფრენა
შენ კი დუმილით მიპასუხებდი
არ მიბრალებდი ყურს არ მიგდებდი.

ჩემი ოცნება ჩემი დუმილი
გულის ნაღველი გულის ღიმილი
მხოლოდ შენთვის მაქვს გადადებული
შენ შეიწყნარე ეს ჩემი გული.

მაგრამ ვერ გხედამ სად იმყოფები
ვისთან ციციციმებ ვისთანა კრთები,
ვის უხმატბილებ ეწურჩულები
მითხარ გულ ახლით გემუდარები.

ოხ, რო იცოდე გულის ფირუზო
რომ ვერა გხედამ დაგეძებ ნაზო,
ნეტამც მიხილო მაშინ მალხაზო
გულში ჩამხედო ჩემო ღამაზო.

როგორი გრძნობის ალით ვენტები
აინთებიან გული ზვირთები,
სულ ინგრევიან ჩემი ძარღვები
შენსკენ მორბიან ჩემი ფიქრები.

მინდა გამხილო უთხრა ქვეყანას
ხმელეთის კირთებს და მღელვარე ზღვას,
რომ არ იმეტებ შენ ჩემთვის გრძნობას
მე ასე მტანჯავ და ახარებ სხვას.

**საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუ-
მი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42725.**

ჩემ სუსტ ლექსში

ჩემ სუსტ ლექსში ჩემ რვეულში
ჩემი სული ჩანაქთულა,
მაგრამ ენამ დაჩლუნგულმა
ვეღარ შესძლო დაასრულა.

ჩემი ლექსი ტბას მიაგავს
ტბას წვრილ ხავსით მოკიდებულს,
და სული კი ნათელ ვარსკვლავს
შავ ღრუბლებით გადაფარულს.

მაგრამ ვისაც თვალი უჭრის
და გზას იკვლევს ბნელი ღამით,
ჩემს ლექსებში წაიკითხავს
გამოუთქმელს თვისი აზრით.

ის გაიგებს გულის წადილს
გამომიწვდის ძმურად მე ხელს,
ის მიხედება ჩუმსა ძახილს
მანუგეშებს ბედის მწყეველს.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42725.

გოდება ჯარისკაცისა

ვფიქრობ და ვსტირი მცხარე ცრემლსა ვღვრი
ჩემი სამშობლოს მოშორებასა,
მაგრამ ფიქრები ჩემი ცრემლები
იკარგებიან სადღაც უფსკრულსა.

სამი წელია რაც ბრძოლის ველზე
ვათენებ ღამეს აკოფებშია,
ამდენ წვალების ტანჯვის გამომვლელს
მელირსა მისვლა სამშობლოშია

სამშობლოს ნახვამ ფრთები შემასხა
გამახალისა და აღმაფრინა,
მსურს დავიარო ყოველი კუთხე
და მივესალმო მიუაღერსო.

ვათვალიერებ ყოველ კუთხესა
რა რიგად მიჭირს კვლავ მოშორება,
ჩემი სამშობლო საყვარელ მხრისა
რომელიც ასე მენატრებოდა.

შორეულ ქვეყნის თხრილებში მჯდომმა
მინდა მე ყველა გულში ჩავიკრა,
აღარ მოვშორდე მე ჩემ სამშობლოს
აღარ წავიდე ბრძოლის ველზედა.

მინდა რომ ვნახო ვინმე ნაცნობი
გაუზიარო ჩემი ხვედრია,
მინდა რომ ვკითხო ამბავი ყველა
ჩემი სამშობლო კუთხე მხარისა.

გული მიძგერს ვფიქრობ იმას
ვინ შემხვდება პირველათა,

აი კილოც დავინახამ
შორით გზაზე მომავალთა.

მივეგებე სინანულით
შევეკითხე შენ ვინახარ?
მიხა, მიხა ჩვენი მიხა
ჩემი ძმა და მეგობარი.

აცილებდა ვიღაც ასულს
მეტათ ნაზს და მშვენიერსა,
დაბნეოდა მას გონება
არ იმჩნევდა არავისა.

მე იმათკენ გავეშურე
მინდოდა, რომ მივსალმოდო
მან ერთი კი გადმომხედა
და გაუღვა გზას ისევე.

თავი აღარ დაიმცირა
რაკი სატრფოს გვერდში უღვა,
უბრალო ჯვარის კაცისთვის
სალამი აღარ იკადრა.

უკვე გამცილდა ჩემგან წავიდა
მე კი იქ დავრჩი მწარეთ ავსტირდი,
მერე ჩაფიქრდი და კვლავ ფიქრობდი
აღარ მინდოდა ვინმეს შეხვედრა.

მსურდა მარტო იქ დარჩენა
ოცნებაში გატარება,
აღარავის ნახვაზედა
გული აღარ მიმირჩოდა.

გავეშურე იქვე ახლო
საზოგადო ბაღისკენა,
მსურდა წყლის პირს ჩამოჯდომა
რომ არავინ არ მენახა.

ბაღის ახლოს რომ მივედი
იქ მეკარემ შემაჩერა,
განცხადება დამანახვა
და მიბრძანა მის წაკითხვა.

წავიკითხე ჯარის კაცებს,
 ეკრძალებათ აქ შემოსვლა,
 დავდუმდი და იმავ წამსვე
 ბალის კარებს გამოვშორდი.

კვლავ მივდივარ და ვუტოვებ
 ჩემ საყვარელ ტურფა მხარეს,
 ვსტირი მწარე ცრემლებსა ვღვრი
 რომ ხალხი სულ სხვა გამხდარა.

ფიქრით დუმილით მივდივარ გზასა
 ჩემი ფიქრები შორსა მკარგავენ,
 სულ მთლათ ვშორდები მე ჩემ სამშობლოს
 ვემშვიდობები ნაცნობ ქვეყნებსა.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42725.

გულის კენესა 1925 წ.

დაგუბდა სული აკენესდა გული
 გადაეფარა შავი სუდარა,
 ვებრძვი სიცოცხლეს მაგრამ რაუყო
 ველარა ვსჯობნი ველარა.

სხვა ნაკლოვნობა ბუნებამ
 არ დამაჯერა ბედკრული,
 რაც იყო ჩემში ისიც კი
 შეიქნა ამოწურვილი.

ჯან-საღობამაც მიმუხთლა
 გავხდი სუსტი და სნეული,
 იყოს ასეთი სიცოცხლე
 წყვეული შეჩვენებული.

ვზივარ მარტო ცრემლებსა ვღვრი
 უბედური დაჩაგრული,
 ობოლი ვარ უდემამო
 უნუგეშო და ბედკრული.
 ვისაც ხელი გაუწოდე
 ვსთხოვე ძმური სიყვარული,

არავინ არ გამიტანა
მთლათ დავკარგე სიხარული.

დღეის შემდეგ მეჯავრება
ყველა კაცათ გასახული,
მთლათ აივსო შხამ გენით
ეს უმანკო წრფელი გული.

სიცოცხლეზე აღარ ვფიქროფ
მენატრება მე სიკვდილი,
მაგრამ რაქნა არამოდის
ეს ოხერი პირში სული.

თავის სიკვდილს ვერა ვბედავ
რადგან ხალხი ცუდი არის,
მას იტყვიან მოსწმინავენ
რაც ჩემ გულში სულ არარის.

გასწეწავენ ჩემ მკვდარ სხეულს
ამასა ვგრძნობ მე ტანჯული,
რა იციან თუ სიმართლის
ვიყავ მსხვერპლად შეწირული.

ვინ რა იცის თუ ეს გული
რანაირათ იტანჯება,
მაგრამ რა ვქნა ვითმენ კიდევ
ვიდრე ჭლეტი არ გაჩნდება.

**საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუ-
მი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42725.**

ტანჯვა

არაფერი აღარ მშველის
ვიტანჯები არცა ვკვდები,
აზროვნება დამეკარგა
ველარაფერს ველარ ვხვდები.

ვინც ჩემ გულში ჩაიხედამს
გასჩხრეკავს და კარგად ნახავს,
მე ის სიკვდილს არ დამძრახავს
რადგან ისეთს რამეს ნახავს.

მე სიკვდილი მირჩევნია
სიცოცხლეს და ამდენ ტანჯვას,
სჯობს მოვშორდე ამ ქვეყანას
ზნე დაცემულ გახრწნილ ხალხსა.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42725.

ღანართი № 5.

ნინო ჟურჯულისადმი მიძღვნილი სახოტბო ლექსები (ხელნაწერი, ქართულ ენაზე, ავტორის ვინაობა უცნობია).

არ საჭიროებს ალბომში ქება
ისე გამკობს სიშნოთ ბუნება,
რადგანაც გაქვს სიყრმითა გრძნობა
სურთ ლომებთა შენი მონება.

ლექსს მინაწერი აქვს: ამის დამწერი მოგაგონდება
20 ივლისს 1882 წ. აბასთუმანი

ნინას. ჟ. (ხელნაწერი, ქართულ ენაზე, ავტორის ვინაობა გაურკვეველია).

ნაზათ ტურფად გადაშლილსა ვერ ვუპოვნე შესადარი,
ინდოეთის ვარდს მიუგავს, ბაგეთლიმი. სახე წყნარი
ნარგიზ სუნით დასაყნოსვი, ენა ტკბილი მოუბარი,
ამას ვუძღვნი იმას ვინც რომ გულის დამასვა მე ისარი.
1888 წ.
საშა. ცხინვალი.

ნინას, (ხელნაწერი, ქართულ ენაზე)

ორი ბაგე არს საწუთრო,
ხან ნოტიობს, ხან კი გვალავს:
დღეს რომ კარგი წინ გიმძღვარის,
უკან მოგადევნებს ხვალ ავს;
ნუ ენდობი მოგატყუებს,
ისარს ისერის, შვილდს კი მალავს.
დავნატრი ნინას, რაკი სწორეთ
ამ ქვეყანას გზასა ჰკვალავს.
ზ. ტერსტეფანოვი
1889 წ. 28 ქრისტეშობ.

აღნიშნული ლექსები ინახება საქართველოს ხელოვნების სასახლეში-
კულტურის ისტორიის მუზეუმში) ჟურჯულების არქივში, თუმცა
სარეგისტრაციო ნომერი გამორჩენილია.

ღანართი № 6.

ღურმიშხან ჟურულის წერილი უცნობი სასულიერო პირისადმი (ხელნაწერი რუსულ ენაზე). წერილი დაუთარილებელია, იგი არბოს წმინდა გიორგის ეკლესიის მშენებლობის გასაგრძელებლად სპეციალური კომიტეტის შექმნას ეხება. წერილი საგარეულო საქართველოს ეგზარქოსის სახელზე XIX საუკუნის 80-იან წლებშია დაწერილი. ღურმიშხან ჟურულის ეგზარქოსთან გაგზავნილი წერილის შემდეგ, საქართველოს უმაღლესი საეკლესიო იერარქის მიერ, გორის მაზრის თავადაზნაურთა წინამძღოლს ივანე დავითის ძე სულხანიშვილს ნებართვა მიეცა, რათა შემოწირულობებით არბოს წმინდა გიორგის ტაძრის მშენებლობის გაჭიანურებული საქმე გაეგრძელებინა. ამ დროს საქართველოს ეგზარქოსი იყო პალადი (1887-1892 წ.წ.) არბოს მკვიდრი ცნობილი ხალხოსანი მწერალი ნ. ლომური გაზეთში „მწვემსი“ 1891 წელს გამოქვეყნებულ წერილში: „სოფელი არბო და იქაური ახალი ტაძარი“ აღნიშნავს, რომ არბოს მოძღვარმა გიორგი გვიმრაძემ გორის ეპისკოპოს ალექსანდრეს და არქიმანდრიტ ნიკოლოზის დახმარებით დაასრულა ეკლესიის გადახურვა, გალესვა, ასევე კანკელის მოხატვა.

თქვენო მაღალყოვლადსამღვდელოებაე ყოვლადუსამღვდელოესო მეუფეო!

ნება მომეცით თქვენი განმანათლებელი ყურადღება ერთ კეთილ საქმეს მივაპროთ, რომელიც დიდი ხანია თანაგრძნობას და სასიკეთოდ დასრულებას მოითხოვს. საქმის რელიგიური ინტერესებიდან გამომდინარე ვკადნიერდები მოგმართოდ თხოვნით, რათა თქვენი მაღალყოვლადსამღვდელოების ძვირფასი დრო ერთ მცირე ისტორიას დაუთმოდ, რომელიც აღნიშნულ საქმეს ეხება. აგერ უკვე 50 წელზე მეტია, რაც გორის მაზრის სოფელ არბოში დიდმოწამე წმინდა გიორგი ძლევაძის სახელზე საქმოდ დიდი ეკლესია შენდება. ამ ეკლესიის, როგორც ზომების, ისევე მისი ადგილმდებარეობის შესაბამისობა, სოფელ არბოში არსებულ პირობებთან ეკლესიის აგების თავდაპირველ ინიციატორს, აწ განსვენებულ დეკანოზ ლომაურს²⁹ ქონდა გათვალისწინებული. საქმე იმაშია, რომ აღნიშნული სოფელი ერთ-ერთ მსხვილ რელიგიურ ცენტრს წარმოადგენს, სადაც საქართველოს ყველა კუთხიდან ყოველწლიურად ათასობით ქრისტიანი მომლოცველი მოემართება, განურჩევლად მათი აღმსარებლობისა და ეროვნებისა. ამ სოფელში მომლოცველთა ეს მასა წელიწადში 5 ჯერ თავს იყრის და ამჟამად აქ არსებული მცირე ეკლესია³⁰ თავისი ზომებით და დაგეგმარებით ვერანაირად მათ ვერ იტევს. 50 წლის წინ ამ ეკლესიის შენობის სიძველემ იმდროინდელი სამრევლო მღვდელის, დეკანოზ ლომაურის ყურადღება მიიქცია და ის, ახალი ეკლესიის ასაგებად, ნებაყოფლობითი ხელმოწერებისა და მასალების დამზადებას შეუდგა. აგერ უკვე ორმოცდაათ წელზე მეტია, რაც ამ სიწმინდის მშენებლობის დასრულებას ყველა მოუთმენლად ელის, განსაკუთრებით კი ჩამოსული მომლოცველები, რომელნიც საკმა-

29 იგულისხმება იაკობ ლომური, „გორის მონასტრის ქრონიკის“ ავტორი.

30 იგულისხმება არბოს წმინდა გიორგის ბაზილიკური ტაძარი (X ს.).

ოდ ხშირად ავადმყოფთან ერთად მოემგზავრებიან და რომელთათვის, ახალი ეკლესიის გეგმის მიხედვით, რამდენიმე ოთახია გათვალისწინებული. თავიდან ხელმოწერებისა და მშენებლობის საქმე საკმაოდ წარმატებით მიმდინარეობდა. უკვე რამდენიმე წელია ეკლესიის შავი სამუშაოები დასრულებულია. ეკლესია გუმბათის გარეშეა. თუთიის სახურავით კი არის გადახურული, მაგრამ სამუშაოები შეწყვეტილია და ადგილიდან არ იძვრის. ვინაიდან მშენებლობის დამთავრება კვლავ საკმაო თანხების მოზიდვას, ძალისხმევას და მონღოლებს მოითხოვს, რაც მოშორებით მდებარე სამრევლოებსა თუ პიროვნებებში სამწუხაროდ ძნელად საძებნია, მიმაჩნია, რომ მშენებლობის დამთავრებისთვის ურიგო არ იქნებოდა განსაკუთრებული კომიტეტის შექმნა, რომელიც დაწყებული საქმის დასამთავრებლად სახსრებს ადვილად მოიზიდავდა და შემოწირულ თანხებს უკეთ განკარგავდა. მე, როგორც ამ სოფლის მკვიდრი და ამ ეკლესიის ინტერესებთან შესისხლხორცებული ადამიანი, ჩემს წმიდათაწმიდა მოვალეობად მივიჩნევ სოფელ არბოს ამ სიწმინდისადმი ყოველმხრივ თანადგომას და დახმარებას. ამჟამად, აღნიშნული კეთილი საქმის გაგრძელების მიზნით, საჭიროა განსაკუთრებული კომიტეტის შექმნის მიზნით თქვენი ყურადღების მიქცევა. ამ კომიტეტის მეტად სარგებელიანი თავჯდომარე შესაძლოა, მისი ყოვლადსამღვდელოება, გორის ეპისკოპოსი ალექსანდრე³¹ ყოფილიყო, რადგან ის წარმოშობით მეზობელი სოფლიდანაა,³² ადგილობრივ ვითარებაში გათვითცნობიერებულია და ამ წმინდა საქმისადმი თანადგომა და მხარდაჭერა სხვებზე მეტად ძალუცს. ხოლო წევრებად: არქიმანდრიტი ნიკოლოზი,³³ რომელიც უწინ სოფელ არბოს სამრევლოს მღვდელი იყო. მან დაწვრილებით იცის შექმნილი მდგომარეობა და თავადაც დიდი შრომა აქვს გაწეული ამ ახალი ეკლესიის მშენებლობაში. ამასთან ერთად საქმეს უთუოდ წაადგებოდა, თუ წევრებს შორის გორის მაზრის თავადაზნაურობის წინამძღოლს, ბატონ სულხანოვს³⁴ ვიხილავდით, რომელიც სოფელ არბოდან სამიოდე ვერსში, სოფელ ტირძნისში ცხოვრობს და არბოს სალოცავის დიდი თავყანისმცემელია. კომიტეტის შემადგენლობაში შესაძლებელია შესულიყვნენ ცხინვალის ბლალჩინი გეგელიევი³⁵ და სოფელ არბოს სამრევლოს მღვდელი გვიმრაძე³⁶ რაც შეეხება ჩემს მონაწილეობას, მე მუდამ მზად ვარ ავიღო ჩემს თავზე ის რასაც, თქვენი მაღალყოვლადსამღვდელოესობა დამაკისრებს.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 5302, ხ. 38 497.

31 იგულისხმება ეპისკოპოსი ალექსანდრე ოქროპირიძე (1824-1907 წ.წ.).

32 იგულისხმება არბოდან დაახლ. 10-დე კმ-თ დაშორებული სოფელი დისვეი.

33 ვერ დავადგინეთ, როგორც ჩანს ნიკოლოზი არბოს წმინდა გიორგის გუმბათოვანი ეკლესიის აგებამდე მოღვაწეობდა არბოში, სავარაუდოდ მეცხრამეტე საუკუნის 70-იან წლებში.

34 იგულისხმება ივანე დავითის ძე სულხანიშვილი, გორის მაზრის თავადაზნაურთა წინამძღოლი (1866-1898 წ.წ.). <https://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/22687-ivane-davitis-dze-sulghanishvili>.

35 სავარაუდოდ გრძელძე.

36 იგულისხმება არბოს წმინდა გიორგის ეკლესიის მღვდელი გიორგი გვიმრაძე, რომელიც ამავე ტაძარშია დაკრძალული.

ღანართი № 7.

დურმიშხან ჟურულის ატესტატი (ასეა დასათაურებული რუსული ხელნაწერი დოკუმენტი, რომელიც დურმიშხან ჟურულის მოღვაწეობას და მთავრობისაგან გადაცემულ ჯილდოებს ეხება).

ა ტ ე ს ტ ა ტ ი

მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის ბრძანებით აღნიშნული ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორის მიერ მიეცა საკოლეგიო მრჩეველს საპორტო ქალაქ ბათუმის ყოფილ ბოქაულს დურმიშხან შალვას ძე ჟურულს, მასზედ რომ როგორც მისი ფორმულარის ჩანაწერებიდან ჩანს, ის 54 წლისაა, მართმადიდებლური აღმსარებლობის, აქვს წმ. სტანისლავის მეორე და მესამე ხარისხის და წმ. ანას მეორე და მესამე ხარისხის ორდენები. 1877 -1878 წ.წ. ომის სამახსოვროდ მუქი ბრინჯაოს მედალი. იღებდა ხელფასს - 1200 რუბლს, კვების - 700, ბინის - 400, სახარჯოს - 200, ჯამში - 2500 რუბლს. წარმომავლობით აზნაურია, განათლება გორის სასწავლებელში მიიღო.

1849 წლის 1 ივნისს სამსახური ნახიევიანის საფოსტო კანტორის ფოსტალიონად დაიწყო. 1851 წელს გადაყვანილ იქნა ახალციხის საფოსტო კანტორაში იმავე წოდებით. 1851 წლის 27 სექტემბერს დანიშნულ იქნა გორის საფოსტო კანტორაში იგივე წოდებით. საფოსტო უწყებიდან მალე განთავისუფლდა, რათა სამსახური გორის სამაზრო სასამართლოში დაეწყო. 1853 წლის 2 მარტს იგი გორის სამაზრო სასამართლოს ოსური ენის თარჯიმნად დაინიშნა. 1853 წლის 22 თებერვალს გადაყვანილ იქნა ნარსის (ნარი?) საოლქო უბნის უფროსის თანაშემწედ. 1854 წლის 28 სექტემბერს დაიკავა ბორჩალოს უბნის მსაჯულის თანაშემწის პოზიცია. 1857 წლის 10 ოქტომბრის უმაღლესი ბრძანებით, 1857 წლის 22 თებერვალს უპირატესობით მიენიჭა საკოლეგიო რეგისტრატორის წოდება. 1859 წლის 30 მარტს, სიღნაღის (ელდარის) საუბნო მსაჯულად დაინიშნა. 1861 წლის 21 დეკემბერს თებერვალს სიღნაღის საუბნო მსაჯულის მოვალეობის შემსრულებელი გახდა. სამთავრობო სენატის 1862 წლის 30 მარტის №123 ბრძანებულებით 1852 წლის 22 თებერვლიდან უპირატესობით მიენიჭა საგუბერნიო მდივნის წოდება. 1863 წლის 8 მარტს გადაყვანილ იქნა ლორის ბოქაულის თანამდებობაზე. 1865 წლის 7 სექტემბრის სამთავრობო სენატის 369-ე ბრძანებულების შესაბამისად, დამსახურებისათვის 1863 წლის 22 თებერვლიდან უპირატესობით მიენიჭა საკოლეგიო მდივნის წოდება. 1866 წლის 12 სექტემბერს, თბილისის გუბერნატორის მიერ მადლობა გამოეცხადა. 1866 წლის 22 თებერვლიდან დამსახურებისათვის უპირატესობით მიენიჭა ტიტურალური მრჩეველის წოდება. 1868 წლის 19 თებერვალს თბილისის გუბერნიის ადმინისტრაციული დაწესებულებების რეორგანიზაციის გამო შტატს გარეშე დარჩა. 1868 წლის 19 აპრილს, სურამის პოლიციის ბოქაულის თანა-

მდებობაზე დაინიშნა. სამთავრობო სენატის 1869 წლის 25 ნოემბრის №178 ბრძანებულების შესაბამისად 1869 წლის 22 ივლისს საკოლეგიო ასესორის წოდება უპირატესობით მიენიჭა.³⁷ 1870 წლის 30 სექტემბერს გადაყვანილ იქნა ცხინვალის პოლიციის ბოქაულის თანამდებობაზე. 1871 წლის 15 დეკემბერს კი გორის პოლიციის ბოქაულის თანამდებობა დაიკავა. ხელმწიფე იმპერატორის კავკასიის მხარეში სტუმრობის აღსანიშნავად 1871 წლის 24 სექტემბერს, მას ჯილდოდ ებოძა 150 რუბლი, რის თაობაზე მთავარი სამმართველოს უფროსის 1872 წლის 2 მარტის №1096 ის მიმოხილვაშია განცხადებული. 1872 წლის ოქტომბრის თვეში ღამით ყჩაღების დევნისას წვეტიან სარებს შეეჯახა და ჭრილობები მიიღო. ქურულის შემმოწმებელი საექიმო კომისიის დასკვნის თანახმად მის მიერ მიღებული ჭრილობები მძიმე ხარისხის დაზიანებებს მიეკუთვნა. 1876 წლის 10 დეკემბერს, დიდი თავადის კავკასიის ნაცვლის შუამდგომლობით და კავკასიის კომისიის მიერ განსაკუთრებული დამსახურებისთვის ყოვლადმოწყალედ ჯილდოდ ებოძა 200 რუბლი. 1877 წლის №2884 ბრძანებულებით 1877 წლის 17 იანვრიდან უპირატესობით მიენიჭა „ნადვორნი სოვეტნიკის“ (მეშვიდე თანრიგის მოხელე) წოდება. 1877 წლის 17 იანვარს, ახალციხის მაზრის უფროსის უმცროს თანამემწედ დაინიშნა. 1877 წელს პენიაკსა და ქალაქ ოლტოუსთან თურქების წინააღმდეგ ბრძოლებში, ხოლო 16 ივნისს არდანიჭთან (არტანუჯი) გამართულ ბრძოლაში გამოჩენილი ვაჟკაცობისა და მამაცობის აღსანიშნავად, 1878 წლის 12 მარტს ყოვლადმოწყალედ წმინდა ანას მესამე ხარისხის ორდენი (ხმლებით) ებოძა. კავკასიის არმიისა და კავკასიის სამხედრო ოლქის 1878 წლის 9 ივლისის 403-ე ბრძანებით, 1877 წლის დეკემბერ - 1878 წლის იანვარში არდაგანის რაზმის შემადგენლობაში თურქების წინააღმდეგ გამოჩენილი მამაცობისთვის მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის კავკასიის არმიის მთავარსარდლისადმი უმაღლესად ბოძებული ძალაუფლებით წმინდა სტანისლავის მე-2 ხარისხის ორდენით (ხმლებით) დაჯილდოვდა. 1877 წლის 2 სექტემბერს, 2818 განკარგულებით სამოქალაქო მმართველობის მოწყობის საკითხის გადაწყვეტამდე ბათუმის პოლიცემისტერის მოვალეობის შემსრულებლად დაინიშნა. ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორის 1877 წლის 20 ოქტომბრის №1 ბრძანების შესაბამისად, ამავე ქალაქის ბოქაული გახდა. 1881 წლის 16 ოქტომბრის სამთავრობო მმართველობითი სენატის №130 ბრძანებულების შესაბამისად, უპირატესობით მიენიჭა საკოლეგიო მრჩეველის წოდება. 1881 წლის 17 იანვარს წმ. ანას მეორე ხარისხის ორდენით დაჯილდოვდა. იმავე წლის 17 ივლისს ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორის ბრძანებით სამოქალაქო მმართველობის მოწყობის საკითხის გადაწყვეტამდე დაინიშნულ იქნა ბათუმის პოლიცემისტერის მოვალეობის შემსრულებლის თანამდებობაზე, სადაც 1883 წლის 1 ნოემბრამდე იმსახურა და ამ დროიდან შტატს გარეშედ ითვლებოდა.

37 დოკუმენტში უზუსტობაა, დანიშნის თარიღი წინ უსწრებს სამთავრობო სენატის მიერ გამოცემულ ბრძანებულების თარიღს.

პირადი განცხადებით და 1885 წლის 31 მარტის უმაღლესი ბრძანებით საკოლეგიო მრჩეველი ჟურული სამსახურიდან გათავისუფლდა. სახელმწიფო ხაზინიდან დაენიშნა გაძლიერებული პენსია - წელიწადში 1143 რუბლი და 60 კაპიკის ოდენობით.

ბრძოლებში მიღებული მონაწილეობა: 1878 წელს არდაგანის რაზმის უფროსის განკარგულებით, როგორც სამოქალაქო მოხელე, რაზმთან ერთად იმყოფებოდა და მონაწილეობდა ...³⁸ აღებაში, ქალაქ არდანიანთან (არტანუჯი) გამართულ ბრძოლებში, თურქთა ბანაკის დალაშქრებასა და თვით ამ ქალაქის აღებაში. 1877 წლის 13 აგვისტოს, მონაწილეობდა თურქთა მოიერიშე რაზმის დამარცხებაში და მუხთარ ფაშას ჯარების წინააღმდეგ გამართულ შეტაკებებში, მონაწილეობდა ასევე დეკემბერში თურქების წინააღმდეგ ბრძოლებში

ნასამართლევი არ ყოფილა. 1866 წელს შეეპყრებაში 28 დღით იმყოფებოდა და ვადებში დაბრუნდა. გადამდგარი არ ყოფილა. დაოჯახებულია, მისი მეუღლეა ქეთევან ნამორაძე. მათ ჰყავთ: ვაჟი გიორგი, დაბადებული 1865 წლის 28 აპრილს და ქალიშვილი ნინა, დაბადებული 1869 წლის 12 თებერვალს. მეუღლე და შვილები მართლმადიდებლები არიან. ვაჟი თბილისის სამხედრო გიმნაზიაში სწავლობს, ხოლო ქალიშვილი მასთან (მამასთან) ცხოვრობს.

აღნიშნული ბრძანებულება 1857 წლის პასპორტების შესახებ კანონთა კრებულის მეთერთმე ტომის სამოცდამესამე მუხლის საფუძველზეა გაცემული და ჟურულისთვის პასპორტის მაგიერობას უნდა ასრულებდეს.

ქალაქი ქუთაისი. 1887 წლის 20 იანვარი.

ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორი გენერალ-ლეიტენანტი სმეკალოვი,

კანცელარიის გამგე... საქმისმწარმოებლის მაგიერ - კოტლიაროვსკი.

ტფილისის სახაზინო პალატის უწყებით და უმაღლესი ბრძანებულებით დურმიშხან ჟურულს სახელმწიფო ხაზინის თანხებიდან ენიშნება პენსია ყოველწლიურად 1120 რუბლის და 83 კაპიკის ოდენობით, 1887 წლის თებერვალი.

განყოფილების უფროსის მაგიერ ...³⁹

მე, ქვემოთ ხელის მომწერი, აღექსანდრე ეგნატეს ძე პოლტოროვიცი, ქალაქ თბილისის მეხუთე უბნის, ქუჩა ...⁴⁰ სახლი №2-ში მდებარე ჩემს კანტორაში, ვადასტურებ დედანთან, ქალაქ თბილისში მცხოვრებ საკოლეგიო მრჩეველის დურმიშხან შალვას ძე ჟურულის მიერ წარმოდგენილი ასლის სისწორეს. ჩემს მიერ ჩატარებული შედარებისას დედანში განსაკუთრებული რამ არ აღმოჩნდა, ხოლო ასლში - მეორე გვერდზე მე-13, მე-16 და მე-17 სტრიქონებზე გადახაზულია 1863 წლის 22 თებერვალი და ...⁴¹ 24 აგვისტო. მე-4 გვერდზე პირველ სტრიქონში

38 არ იკითხება.

39 არ იკითხება.

40 არ იკითხება.

41 არ იკითხება.

და მე-5 გვერდის ქვემოდან მე-3 სტრიქონში ჩასწორებულია სიტყვა „არდანუჩი“.

1895 წლის 2 დეკემბერი

რეესტრი №8854

თბილისის ნოტარიუსი პოლტორაცკი.⁴²

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 5302, 38 502.

---

⁴² ალექსანდრე ეგნატეს ძე პოლტორაცკი-ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წევრი. 1879 (?). <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002186/>

ღანართი № 8.

ჟურნალების არქივში შემონახულია ღურმიშხან ჟურნალის რამდენიმე წერილი. ზოგიერთი მათგანის ადრესატი გაზეთ “ივერის” რედაქციაა. როგორც ირკვევა, წერილების ავტორი ქართული საზოგადოებისთვის კარგად ცნობილი ღურმიშხანი, აქტიურად თანამშრომლობდა აღნიშნულ გაზეთთან. იმისათვის, რომ მკითხველისათვის უკეთესად წარმოჩინდეს ღურმიშხან ჟურნალის, როგორც საზოგადო მოღვაწის პორტრეტი, საჭიროდ ჩავთვაღვთ მის არქივში ნაპოვნი წერილების საზოგადოებისთვის გაცნობა, ასევე გაზეთ “ივერიაში” დაბეჭდილი ნარკვევების ხელახალი გამოქვეყნება.

წერილები რედაქციის მიმართ

შემდეგ სკოლების საქმეებზედ ბაასისა ტფილისში ამა წელს, მე მქონდა შემთხვევა საქართველოს ბევრის კუთხეების დავლისა. თითქმის ყველგან გაუგონიათ, რომ სახელოვანის და მრავალის მხრით ჩვენის მამულის შვილებისაგან საუკუნოდ კეთილად მოსაგონარის თავ. გიორგი რამინის ძე ერისთავიშვილის კეთილსავე და დაუვიწყარ მეგობარს თავ. ზაქარია ერისთავს⁴³ შეუწირავს მდიდარი მამული თავად-აზნაურის შვილების აღსაზრდელად. აგრეთვე შეუტყვიათ ისიც, რომ თავად-აზნაურთ ამოურჩევიათ რამდენიმე პირნი, რომელთაც უნდა შეიმუშავონ ჩვენთვის საუკეთესოდ გამოსადეგ სკოლის წესდება, რომელიც უნდა წარუდგინონ საზოგადოებას დასამტკიცებლად. ესე ყოველი გავგონება უმრავლეს თავად-აზნაურთ ღვთის მოწყალებად მიაჩნიათ და არიან დიდ სიხარულში: ღარიბნი მისთვის რომ ფიქრობენ; ეგები ჩვენ შვილებსაც ეშველოთ რამეო და ქვეყანაში გაერიონო; მხოლოდ მდიდარნი მადლობასა სწირავენ ღმერთსა აღბათ იმიტომ, რომ ეძლევათ შემთხვევა თავიანთ მოყვასთაც შეეწივნენ და იმ სიბნელისაგან, რომელშიაც იმყოფებიან ჩვენ საქართველოში ათასობით ორივე სქესისანი და რომელთაც სწყურიათ სწავლა-განათლება და არა რაისგან კი არა აქვთ ღონისძიება. მაგრამ ბევრნი ამასაც ფიქრობენ და მათთან მეც, თქვენი უმორჩილესი მონა, რომ მარტო ერთად-ერთი წყარო სასკოლო ფულისა, სათავადაზნაურო ბანკი, არა კმარა, თუ ჩვენ თითონ ჩვენის ჯიბიდან შემწეობა არა მივეცით რა, ე. ი. ჩვენ უნდა ყოველივე ღონისძიება ვიხმაროთ, რომ მომავალ სკოლის ბედ-იღბალი მტკიცე და შეურყეველ ნიადაგზედ იყვეს დამყარებული; და აი ამისთვის არა კმარა ბანკის მოგებისაგან გადაღებული ფული და, ჩემის აზრით ურიგო არ იქნება

43 იგულისხმებიან რუსეთის იმპერიის კავალერიის გენერალი გიორგი ერისთავი (1812-1891 წ.წ.) და მისი შვილი ზაქარია. გიორგი ერისთავის დახმარებით დაარსდა ღარიბ მოსწავლეთათვის თავად-აზნაურთა სასწავლებელი. მან თავის ვაჟს-ზაქარიას ანდერძით გადასცა მამული ოძისში სამეურნეო სასწავლებლის დასაფუძნებლად. <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00007457/>, ენციკლოპედია “საქართველო” ტ. III, თბ., 2014, გვ. 59.

მივმართოთ შემდეგს საშუალებას, რომ სკოლის ბედი სასურველად იყვეს გადაწყვეტილი. ჩვენ უნდა შევადგინოთ კეთილ-ნებობითი საზოგადოება სკოლის დახმარებისა. ამ საზოგადოებას უნდა ნება ჰქონდეს ფონდი დააარსოს, რაიცა ასაზრდოებს სკოლასა. ეს ფონდი შედგება ამ საზოგადოების წევრებისაგან ფულის შეტანით, მაგალითად, სამის წლის განმავლობაში. თვითვეული წევრი საწევრო ფულს გადიხდის იმოდენს, რასაც თვითონ გადასწყვეტს. მაგალითად: მე შევწირავ სამასს მანეთს, რომელიც უნდა გადავიხადო სამის წლის განმავლობაში, ე. ი. წელიწადში ას-ასი მანეთი, სადაც საზოგადოება მიმითითებს. აბა, რასაკვირველია, მრავალნი არიან ჩემზედ უფრო მდიდრები, ჩემის შეძლების ტოლნიც და თუნდ უფრო ნაკლებნიც, გულ-უხვნი, რომელთაცა სწამთ, რომ მარტოდ-მარტო სწავლა განათლებას-და შეუძლიან ჩვენის დაცემულის ქვეყნის ფეხზედ დაყენება გონებით, ზნეობით და ქონებით.

აი, ამისთანა პირებმა უნდა შეადგინონ ზემოხსენებული საზოგადოება, ვინც-კი დააკვირდებოდა ჩვენს ცხოვრებას, ის ნათლად დაინახავდა, რომ ჩვენში თან-და-თან ვრცელდება საერთოდ მოქმედების აზრი; ეს გარემოება იმედს უნდა გვაძლევდეს, რომ ზემოხსენებულ საზოგადოების დაარსება ძალ-და-ძალ ადვილი უნდა იყვეს ჩვენში, მხოლოდ საჭიროა თაოსნობა და ამ საგნის უფრო დაწვრილებით გამორკვევა. და აი ამიტომ არის სასურველი რომ მცოდნე პირებმა, ვისაც უყვარს სამშობლო, გაზეთების საშუალებით წარმოთქვან ამ საგნის გამო თავიანთი აზრები. მხოლოდ ამ საქმეს დაგვიანება არ უნდა. კეთილგონიერება მოითხოვს ეს საქმე მალე მოვიყვანოთ აღსრულებაში. უძველეს დროიდგან ყველა სახელოვან საქმის განხორციელებაში მაგალითის მხვენებელი მოწინავე წოდება ე. ი. თავად-აზნაურობა იყო. ნუ დავივიწყებთ ჩვენს უმცროსს ძმებსაც. მათი კეთილი წარმატება ჩვენს ბედნიერებად უნდა ჩავითვალოთ. ამას მოგახსენებთ იმ ხალხზედ, რომელიც არ ეკუთვნის თავად-აზნაურთა წოდებას, მაგრამ უძველესს დროიდგან ჭირი და ლხინი ერთად გაგვიტარებია. მის წარმატებისთვისაც საღმთო მოვალეობა გვაძევს ვიფიქროთ, რა გზით და როგორც შეიძლება. გავითარებულნი მამულიშვილნი ამაზედაც წარმოთქვამენ თავიანთ აზრს. ღვთის შეწევნით, იმედია, ყველა ქართველი, ვისაც სამშობლო უყვარს და თავ-მოყვარეობა აქვს, არავინ დავდგებით უკან; გაუშვიროთ ყველამ ამ დაუფასებელ საგანში ძმურად ხელი ერთმანეთს. ყველამ თვალ წინ წარმოვიდგინოთ, რომ სიღარიბე და სიმდიდრე ძმები არიან, დღეს ერთს ესტუმრებიან ხვალ-მეორე. აუპყრათ ხელი დაუყვედრებლად ჩვენ ღარიბ ძმებს, შეუძლებლებს ნუ შევაწუხებთ. გამოვზარდოთ მათი შვილები, რომელთაც შეეძლებათ მომავალში მოუტანონ სამსახური თავიანთ სამშობლოს. ვიმეორებთ, ამ საქმეს დაგვიანება არ უნდა. მცირედი ფულის შემწეობაც დიდ ნაყოფს მოგვიტანს. ნათქვამია: “ერმა რომ თითო აგება ძაფი გამოიმეტოს, ღარიბს პერანგი გამოუვაო”...

ღურმიშხან ქურული, ჯალალ-ოღლი. 22 ივნისი, 1893 წელი.

“ივერია”, №136, 1893, გვ. 3.

გაზ. „ივერიის“ რედაქციას (ხელნაწერი ქართულ ენაზე, წერილი დაუთარილებელია, ავტორის სტილი დაცულია).

ბატონო რედაქტორო იქნება გაგიკვირდეთ, რომ ამ მოხუცებულობისა დროს ამდგარვარ და მწერლობაში ფეხსა ვდგამ. ნათქვამია სამოცი წლის კაცმა ჩონგურზედ დაკვრა რომ დაიწყოს საიქიოს გამოადგებაო. აბა რაღა დროს ჩემი ახალის ასპარეზედ გამოსვლა არის, მაგრამ დღეს თუ კალამი ავიღე ხელში ამითი უფრო ძველს ჩვეულებას ვასრულებ, ვიდრე ახალს კვალს ვადგევარ. ჩვენში ძველად ჩვეულებათ იყო, რომ ყოველს ქალაქში და სოფელში შეიკრიბებოდნენ რომელსამე არჩეულს ალაგზედ მოხუცებულნი კაცნი და დაიწყებდნენ ქვეყნის საქმეებზედ ბაას და სჯასა. ამა სჯაში ისინი ხელმძღვანელობდნენ თავაანთის ნახულის და გამოცდილებით და ამით უძღვებოდნენ საერთო საქმეს. ახლამდელის დროების მაგნაირ ამორჩეულ ალაგათ გაზეთი გახდა და ამიტომ მივმართავ მე პატივცემულს “ივერიას”.

ვისაც კი ჩვენი ცხოვრებისთვის თვალი უღვენებია და აუწონ და დაუწონია თავად აზნაურთა მდგომარეობა ბევრი რამ სათქმელი აქვს. ბევრსა ჰგონია, რომ თავად აზნაურობას მარტო ისინი შეადგენენ რომელსაც აღებული ვალებით და მამულების გასყიდვით ქალაქების⁴⁴ გადიან და ეძლევიან იქ განუწყვეტელს მხიარულებასა, მაგრამ ვისაც მათი ნამდვილი ყოფა ცხოვრების გაგება უნდა აქა მობრძანდეს სოფელში და აქ შეისწავლოს იგი. კაცს გული უკვდება რა ხელავ ყოვლის მხრით შეწუხებულებს, ილაჯ გაწყვეტილებს და იმედ დაკარგულებს მაჭახელებს, მათი რიცხვი ძალიან დიდია, მაგ მაჭახელებმა დაბადეს მრავალი ახალ გაზდანი უსწავლელნი, უხასიათონი რომელნიც ატარებენ დროს უზნეოთ და უგუნურათ. ეს უბედურნი ბავშობიდანვე დარჩენილან უნუგეშოთ, ბერვნი ტიტველ შიშველნი ხშირათ მოკლებულნი ლუკმა პურსაც; ელოდნენ ეს საბრალონი შევლას და(?) არსაიდგან ეძლეოდათ დარჩნენ შეუმზადებელნი, რომ ამ ცხოვრებაში კეთილთა მუშაკთა სახელი დეემსახურებინათ. დიდი გაძ...⁴⁵ უნდა რომ ჩვენმა სამშობლომ გაუძლოს ამოტენა უსაქმურის ანუ უკეთ ვთქვათ ცუდათ მომქმედ ხალხსა. მაგათ კიდევ რომ გაუძლოთ მეორე არანაკლები რიცხვი ყმაწვილთა გვეზდება რომელნიც ზემო აღნიშნულისავე მიზეზებისა გამო უნდა ჩავარდნენ იმათივე მდგომარეობაში, ამათ მაინც ნულარ ვდუპამთ და ისედაც შევიწროებულს ჩვენს ცხოვრებას ნულარ ვამძიმებთ; სიამოვნებით უყურებს კაცი როცა ხელავს უცხო ტომნი როგორ იქცევიან ხოლმე ამნაირს შემთხვევებში. თუნდა ავილოთ ჩვენი მეზობლები სომხები. მათ არამცთუ დაარსეს საზოგადოებანი დარიბთა საშველათ, კერძო პირნიცვე არასა შურობენ, რომ დარიბნიც კი როგორმე კაცათ გამოიყვანონ. მათის მეცადინეობით

44 ამ ადგილზე წინადადება გაუმართავია.

45 სიტყვა დაზიანებულია, სავარაუდოდ უნდა იყოს “გაძლება”.

ღარიბ ოჯახებიდან მრავალნი გამოსულან კარქი იხუინერნი, ექიმები სხვა კეთილი სახელოვანი მშრომელნი.

სომეთაგან იშვიათად ისეთი არავინ მოკვდება, რომ უკანასკნელს დროს რომ საქველმოქმედო საქმესთვის არა ეანდერძნოს რა. ზოგიერთსაც ჩვენშიაც თურმე ფიქრებში აქვს სიკვდილის მოახლოების დროს ანდერძით უწყალობოს ღარიბთა. ეგ ძალიან კარქია, გვიანკი იყოს და ოდესმე, მაგრამ სამწუხაროთ ანუ უეცარი სიკვდილი შეემთხვეთ ან ანდერძის წერილი დაიკარქა მაშინ ხომ დაიღუპა საქველმოქმედო საქმე. რა ენადვლება იმ დალოცვილებს თავიანთ სიცოცხლის დროს გაიღონ ეს შეწყალება რაც ბოლოს სწადიანთ და თავიანთ თვალით ნახონ ის კეთილი საქმე რაიცა წარმოდგება მათი შემწეობით; განა თვალწინ არა გვაქვს მაგალითები, რამთენი დიდი კაცნი ქართველნი ზოგნი ერთნი მათ შორის უცოლშვილონი რომლებსგან ღარიბთ შეასწავლეთ ქონდათ დიდი იმედი, თუ სიკვდილ შემდეგ იმ დიდი სიმდიდრისაგან რომლითაც ყვაოდა მათი სახელი ან ოჯახები უანდერძებდნენ რასმეს, რომ მათ მოსახსენებლათ და საბედნიეროთ იმათთვის ერთ დროს საყვარელ საქართველოსთვის აღზრდილიყვნენ მამულის შვილნი. მაგრამ სიკვდილ შემდეგ ყოვლად უნუგეშოთ დარჩნენ. იმ პირთ ოდესმე აყვავებული დიდის სიმდიდრით ოჯახები თან თითონ ჭკნება და ჩვენი მოზარდნი ყმაწვილებიც უსწავლელი დარჩნენ, უმჯობესი არიყვოვ გაიძახიან შეწუხებულნი.⁴⁶ იმათ ჩვენს განათლებაზედ მაინც დაეხარჯათო, იქნება ჩვენგანნი ვინმე მათგან დავალებულები სასარგებლო კაცი გამოვსუღიყავითო, რომელთაც შეგვძლებოდა იმათ მემკვიდრეებისათვის ძმურათ ხელი გაგვეშვირნაო გაჭირვების დროსაო. უბედურთ სანუგეშოთ აქა იქ ხმა დადის, ვითომ რამთენიმე ცნობილნი პირნი ქართლ კახეთში მოწადინებულები არიან ისეთივე შკოლები დააარსონ, როგორც ილია წინამძღვარიშვილმაო,⁴⁷ თორემ დრო გადის, გაუნათლებელთა რიცხვი მატულობს და გამწარებულთ მშობლებთ იმედი ეკარგებათ, რომ მათ შვილებს ბედი მიეცემათ საიდანმე. ამ ნაირად მარტო ჩვენი ქართველი ოჯახილა არის დავიწყებული, მაზედ არავინა ზრუნავს. მართალია საზოგადოთ ქართველნი მდიდარნი ბევრი არავი არიან, მაგრამ ვინც-კი არიან ისინიც სრულებით ყურს არ გვივდებენო, გაიძახიან სოფლებში ღარიბი თავად-ზნაურობა. მდიდარნი თავიანთ შვილებს, ღმერთმა მისცეთ კარგათ ზდიანო, და ჩვენ ღატაკნი ჩამამავლობით მათი ერთ ტომნი ამ უბედურებაში ვრჩებითო, თუ დიდ სასწავლებლის გახსნას ვერ მოახერხებენ, ნუ-თუ ჩვენი ქვეყნის ყველა მაზრებში არ შეუძლიანთ თითო იმ ნაირი შკოლები მაინც გახსნან, როგორც გახსნა კეთილმა და დაუვიწყარმა აზნაურშვილმა ილია წინამძღვარიშვილმა. ხომ ასობით მოიპოვება ქართლსა, კახეთსა, სომხითში და იმერეთში იმაზედ ბევრნი

46 მომდევნო წინადადების რამდენიმე სიტყვა გაურკვეველად წერია.

47 იგულისხმება ცნობილი ქართველი პედაგოგი, პუბლისცისტი და საზოგადო მოღვაწე ილია წინამძღვარიშვილი, რომელმაც 1883 წელს სოფ. წინამძღვრიაანთ-კარში პირველი სასოფლო-სამეურნეო სკოლა გახსნა.

მდიდარნიო; სხვა არა იყვეს რა ამ ნაირ შკოლებში შრომას და ზდილობას ისწავლიან ჩვენი შვილებიო, და აგრეთვე მამულების რივიანათ მოვლასო და ისევ იმ მდიდარ მემამულეებს ბატონებს (?) გამოადგებიან თავიანთი შრომითაო და მით ავცდებით ამ საძაგელ ხასიათებს, რომელსაც ბადამს უზრდელობა და უშრომობა. მრავალი ამბობს ოღონდ მოწინავე ბედნიერმა თავად-აზნაურობამ ითავოს შკოლებისთვის ფულის შეგროვებაო და ჩვენც ღარიბნი უკანასკნელ პერანგებს გავიყიდით და შემწეობას მივცემთო, ოღონდ-კი ჩვენი ქვეყანა ავაცდინოთ მომავალ უზნეო მავნე პირებსაო. მართალიც არის, არას დაიშურებენ ოღონდ-კი ეშველოთ რამე, არას დაიშურებენ იმიტომ რომ თავიანთი უბედობის მიზეზით გონებისა და ზნეობის გაუვითარებობას სთვლიან. მოვალე არის ახალი თაობა ყური ათხოვოს ამ სოფლიდგან გამოსულს ძახილს, მოიხმაროს ღონის ძიება რომ საქმეს ეშველოს რამე. ეხლა ასპარეზი ახალი თაობისაა, მას მოეკითხება ყველა პასუხის ცემა, ძველი-კი ვინც ყოფილან მათ თავიანთი კალო გაუღეწიათ. დეე ახალგაზრდობამ გაასწოროს ის რაც გაუფუჭებიათ ძველებს და დაამთავრონ ის რაც კეთილი დაუწყვიათ. გასაკეთებელი-კი ბევრი რამ არის რამდენი კეთილი აზრი ალაგრძინებულა ჩვენში, მაგრამ ბოლო-კი არ მოღებია. ავიღოთ თუნდ მამულების გამო შემაწუხებელი დავი დარაბები. წელიწადი არ გავა რომ სისხლი არ დაიღვაროს. ასე გაშინჯეთ მამულების დავის გამო უმანკო ყმარწვილებსაც სჭრიან კრავსავით ყელებსა; ისედაც სიღარიბისაგან შეწუხებული თავად აზნაურები ქონებით ადვოკატებსა და სხვა ხარჯის მოწყალებით მომეტებულად გადარიბდა. ცეცხლის მოკიდება, ცემა ტყეპა, ლანძღვა გინება უნამუსობა, ცილის წამება, შური გაგვაკლა ხომ უმრავლესია. რატომ არ გამოიდებს თავს ჩვენი დაწინაურებული ახალ გაზრდობა, რატომ არ ახორციელებს ერთ ფრიად გონიერ რჩევას პატივცემულის გენერალ-ლეიტენანტის თავ. ივან გივისძე ამილახვისას,⁴⁸ რომელმაც ერთ-ერთ სათავად-აზნაურო ყრილობაზედ წინადადება შეიტანა მამულების გამო დავი დარაბების გათავება მიგვენდო კეთილ საიმედო ცოდნით გავითარებულ პირთათვის, რომელთაც ჰქონდათ საზოგადოებისგან ნება სინიდისით მოერიგებინათ მოდავენი და მით ჩამოეგდოთ სიმშვიდე. რატომ არ გვირჩევენ ჩვენი განათლებულნი, რომ ამ კვალს დავადგეთ და რატომ არ გვიმტკიცებენ იმის სარგებლობას. ნუ კიდევ რატომ არ ვაძლევთ მხარს მის ყოვლად უსამღვედელოებას საქართველოს ეგზარხოსს პალლადს,⁴⁹ რომელსაც დიდათ მოუწადინებია ჩვენში დააარსოს სამრევლო შკოლები, რათ ეკიდება ამ საქმეს ასე ცივად ჩვენი განათლებული ახალგაზრდობა, სამღვედლონი თუ ერისანი. ერთი სიტყვით სოფლად არავინ არის გამოსული და თავ გამოდებული, რომ ჩააგონოს და ითავოს კეთილი საქმე.

48 იგულისხმება რუსეთის არმიის კავალერიის გენერალი ივანე გივის ძე ამილახვარი (1829-1905 წ.წ.). იხ. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. I, თბ., 1975, გვ. 392.

49 იგულისხმება 1887-1892 წ.წ. საქართველოს ეგზარქოსი პალადი რავეი.

დღემთმა ჰქნას რომ ამ ახალს წელს ჩვენი საზოგადოება დაადგეს უფრო კარგს და ახალს მიმართულებას. ინებოს ზეციერმა, რომ მიეცეს ნუგეში იმ ღარიბ თავადაზნაურთა, რომლის რიცხვი აუარებელია.

მოხუცი დურმიშხან ჟურული

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 3035, ხ. 40086.

დურმიშხან ჟურულის წერილი კნიაზ ლუარსაბ ალექსანდრეს ძისადმი (წერილი დათარიღებულია 1892 წლის 11 ნოემბრით, ხელნაწერი, ქართულ ენაზე).

თქვენო ბრწყინვალე ბავ
კნიაზო ლუარსაბ ალექსანდრეს ძე,

დღევანდელის რიცხვით მოგართვი რაპორტი შესახებ გორის უეზდის თავად აზნაურისა; იმ ქაღალდში მოხსენებული საგნები აუცილებლათ შეეხება ერთს დიდათ შესანიშნავს სასარგებლო საგანსაც, რომელსაც უეზდის შეგნებულნი თავად აზნაური აპირებენ...⁵⁰ და უმაღლესის მთავრობის შემწევობით, ესე იგი დაარსებას სამეურნეო სასწავლებლისას, თუ მოხერხდება ერთათ მთელის გუბერნიისთვის და თუ არ ინებებენ სხვანი, გორის უეზდში მაინც ჩვენივე ხარჯით და რამტენათაც შეიძლება მთავრობის დახმარებითა, ჩვენს უეზდში როგორც მოგესხენებათ ათასობით მოიპოვება უსწავლელნი ...⁵¹ როგორათაც მათ საბრალოთ, ვგრეთვე მათ მოყვასთაც ეს საგანი დღე და დამ დასვენებას არ აძლევს. მზათ არიან უკანასკნელი პერანგი შესწირონ ამ საგანს. ...⁵² კარქათ რომ ჩვენი სამშობლოს სიბნელისგან გამოყვანა მარტო სწავლა-განათლებას შეუძლიან, რომლისათვის უმთავრესი საჭიროება ძმურათ ყველამ წრფელის სინიღისით ერთმანეთს ხელი გაუშვირო და ყოველმა კაცმა ვიდვაწოთ...⁵³

შეგვიძლიან ამ საგანზედ ოფიციალურათ ვგონებ მოხსენება მალე მოგერთმევათ და რასაკვირველია იმედი აქვს ჩვენს თავად აზნაურობას რომ თქვენის ღვაწლის ...⁵⁴ ყოველთვის ამ სამდლო საქმეშიაც არ დაზოგავთ. მე შემდეგ ავათ მყოფობისა ღვითით უკეთესად(?) გახლავარ მალე გიახლები. 11 ноября, 1892 წ.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 5302, ხ. 38 505.

50 ამ ადგილზე ტექსტი დაზიანებულია და ერთი სიტყვა არ იკითხება.

51 მომდევნო სიტყვა ვერ ამოვიკითხეთ.

52 ერთი სიტყვა ვერ ამოვიკითხეთ.

53 მომდევნო სიტყვა ტექსტის დაზიანების გამო ვერ ამოვიკითხეთ.

54 მომდევნო სიტყვა ვერ ამოვიკითხეთ.

წერილი მოსკოვიდან.

ბ-ნო რედაქტორო!

გთხოვთ ამ ჩემ წერილში მოხსენებული ამბავი დაბეჭდოთ თქვენს პატივცემულ გაზეთში და მით ღონისძიება მომცეთ, მოხუცებულ ქართველს, ამჟამად სამშობლოს დაშორებულს, ზოგიერთი ფიქრი წარმოსთქვა ჩემის ქვეყნის შესახებ. მე დროებით ვიმყოფები მოსკოვში, სადაც 25 თებერვალს, ვითარცა წვერი, მიწვეული ვიყავი სეტყვისგან მცენარეების დამზღვეველ საზოგადოების წლიურ კრებაზედ. დარბაზში შეიყარა საკმაოდ ბევრი წვერი და თავმჯდომარედ ამორჩეულ იქნა განათლებული გენერალი თავადი ურუსოვი. ანგარიშების განხილვის დროს აღმოჩნდა, რომ თუმცა არც ისე დიდი ხანია, რაც საზოგადოება დაარსდა, მაგრამ დიდი საგნების წარმოებას შესდგომია. აქ იყვნენ წარმომადგენელი, კიევისა, ვარშავისა და სხვა გუბერნიებისა, რომელთაც სხვათა შორის აღძრეს, რომ კიევის და ვარშავის გუბერნიებს ნება მიეცათ, რაკი შორს არიან, ადგილობრივ შეიყარნონ ხოლმე და იქვე მოილაპარაკონ ყველა საჭიროებაზედ, და წარმოგზავნონ ხოლმე თავიანთი აზრი მოსკოვში, ამ საზოგადოების განსახილველად; ამაზედ ბევრმა უპასუხეთ, რომ ეს, არა მარტო ვარშავისა და კიევისთვის იქნება სასარგებლოვო, არამედ სხვა გუბერნიებისთვისაცაო, მეტადრე კავკასიისთვის, რადგან კავკასია უფრო შორს არის. ამაზედ დაგვეთანხმნენ და დაადგინეს ითხოვონ ეს უფლებანი, სადაც ჯერ არს ყველა მხარისათვის. წარმოითქვა აზრი, რომ რადგანაც მემამულენი შეწუხებულები არიან მოსავლის დაფოლებით და სხვა არა ჩვეულებრივის მოვლენით, რუსეთის მხარეს დამზღვეველ საზოგადოების წევრთ – მემამულეთ, მიეცეს შეღავათი შესატანის ფულისა, ან სულ ეპატიოთ „ნელოიკები“, ან თორმეტი წლით დააცადონ. მე ჩემის მხრით, მომხრენიც გამოიმჩნდნენ, დაუხატე კავკასიის მემამულეთა უარესი მდგომარეობა; გადასწყდა და საზოგადოდ ყველას მიეცეს შეღავათი. მოხსენდა საზოგადოებას წინადადება ოციოდე წევრისა, კახეთიდან, რომელნიც თხოულობენ, რომ სეტყვიდამ დაზღვევა შემოიღონ ვაზის ყვავილისა და კოკორის გამოტანის წინადადე, რადგან ხშირად ხდება, რომ ვაზს, მანამ ყვავილში შევიდოდეს, სეტყვა ახდენსო. ამასთანავე მოხსენდა საზოგადოებასვე ჩემი საკუთარი წინად შეტანილი ქაღალდით აზრი ამავე საზოგადოებაში შესახებ რთვილსა, რომელიც ხშირად ახდენს ყვავილისავე დროდამ ვაზსა და ყურძენსა, ყოველს ხილუელობას და კაკალს; ვთხოვე, რომ ნაადრევ გაზაფხულიდამვე ერთად სეტყვისაგან დაზღვევისა, ანუ ცალკე, მიიღონ ყინვა რთვილისაგან დაზღვევებაც და მათ კახელ წევრთ თხოვნის ასრულებით დაამზიდონ მემამულენი კავკასიაში. იმ იმედით, რომ სეტყვისდგან, თუ რთვილისაგან წახდენით, მათი შრომა და იმედი არ დაიკარგება, მშრომელნი მოუმატებენ მამულების გაშენებას და შემუშავებას, დამზღვეველები საზოგადოება მოიპოვებს მომეტებ-

ულად ნდობას და გაავრცელებს ნივთიერის მხრით თავიანთ წარმოებას. ამაზედ დიდი და ხანგრძლივი ბაასი გაიმართა, წაკითხულ იქმნა აპერაციის ანგარიში კავკასიაში და აღმოჩნდა, რომ საზოგადოებას ზარალის მეტი ჯერ არა ჰქონია-რა კავკასიიდან; წარმოითქვა ისიც, რომ ვითომ საქართველოში დიდი ყინვა-თოვლი იცოდეს; მაგალითად მოიყვანეს ახლანდელი ამიერ იმიერ საქართველოს მდგომარეობა. მე ვცდილობდი დამემტკიცებინა, რომ საქართველოში დიდი ყინვა-თოვლი არ იცის, და მარტო ეხლანდელ მოულოდნელ მდგომარეობას, რომელიც გასაკვირველად მიაჩნიათ, არ უნდა მიხედოთ-მეთქი. ზარალი თუ რამ ჰქონია დღემდინ დამზღვეველ საზოგადოებას, ერთი მიზეზთაგანი ისიც არის, რომ ახლად იწყეთ საქართველოში დაზღვევა და ჯერ ბევრმა არც კი იცის ეს საქმე მეთქი. სთქვეს ისიც, რომ როგორ უნდა გავიგოთ, რომ ვაზ-ხეხილი ყვავილში შესვლამდე და ყვავილის დროს წაახდინა სეტყვა-რთვილმა, თუ სხვა რაიმე მიზეზი იყო. მე უმტკიცებდი, რომ ყველა ცოტად თუ ბევრად შეგნებულ მცოდნე პირი ადვილად შეიტყობს, რის მიზეზით წახდა ვაზი; ნუ შიშობთ, მიიღეთ, როგორათაც ჩემი თხოვნა, ისე კახელებისა მეთქი, მით დიდს შემწეობას მოუტანთ ნივთიერად თქვენს საზოგადოებას და გაამხნევეთ მემამულეთა – მეთქი. დარწმუნდნენ, რომ ეს ჩვენი თხოვნა ფრიად საყურადღებო საგნებს შეადგენს, და დაადგინეს უკეთ გაიგონ, შეიტყონ და მაშინ გადასწყვიტონ რანაირად მოაწყონ ეს საგნები, რომ წესდებაში შეიტანონ. ამის შემდეგ შეუდგნენ კენჭით ამორჩევას მმართველი პირებისა. კრება გათავდა დიდის სიმშვიდით, თავაზიანად და საუზმით.

ჩვენდა სამწუხაროდ აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოდან გაზეთებს ძრიელ შემაწუხებელი ამბები მოაქვთ. ზეციერ მოვლენას დაუსჯივართ ნიაღვრებით და დიდის თოვლით – ზვავებით; თურმე მრავალნი არიან სხვადასხვა უბედურებაში ჩავარდნილნი, რომ შეველა არსაიდგან აქვთ, არ ვიცით რას ნებულობს ჩვენი მოწინავე ხალხი, რატომ არ შევლის, რატომ არ აწუხებს თხოვნით ახლობელ და შორეულ ხალხსა. ნუთუ შეძლებულნი მაძღარნი, რომელთაც სიღარიბე არ გამოუცდიათ – მშიერებიც მაძღარი ჰგონიათ? ბედნიერება და უბედურება ძმები არიან, ორივენი ისეთი აქლემები არიან, რომ ბევრჯერ იმის კარებზედ დაიხოქებენ, ვინც სრულებით არ ელის... ამნაირ შემთხვევაში ერთად უნდა შევეგროვდეთ, ერთსულობა და ერთგულობა უნდა გამოვიჩინოთ და ამის მაგივრად – კი რას ვხედავთ? ზოგიერთა ჟურნალ-გაზეთები, სხვადასხვა ენაზედ დაწერილნი, იმის მაგიერ, რომ თავიანთი შრომა და გაგლენა მოახმარონ ჩვენივე ქვეყნის კეთილ დღეობას, მოჰყოლიან და ლანძღვა-გინებით ამსებენ თავიანთ გაზეთ ჟურნალების ფურცლებს, აღარ გააჩნიათ, ბატონებო, აღარც უცხო, აღარც უფროსი, აღარც უმცროსი, აღარც წარსული ღვაწლი ვისიმე; იგონებენ უბედურ ძველ ამბებს, რომელნიც მრავალჯერ ყოფილა დაბეჭვდითაც და სიტყვიერათაც კამათობის დროს წარმოთქმული. ლანძღვა-გინებით, შურის ძიებით და

მტრობით იყო ჩვენი ქვეყანა დაღუპული; ბევრჯერ იმნაირად ესებოდა ერთიერთმანეთის პატივს ზოგიერთნი, რომ ზრდილობიანი ხალხი ძველ დროს, დიდ ჩხუბში არ ეტყოდნენ ერთმანეთსა. ნუ ფიცხობთ, ნუ ამპარტავნობთ, ბევრნი გამგზავრებულან იქა, საიდგანაც აღარავინ ბრუნდება, მხოლოდ სახელი და დიდება მშვიდობის მყოფელთ მოღვაწეთ დარჩენიათ.

აქ მოსკოვში მცხოვრებმა ქართველებმა განვიძრახეთ აღუძრათ აქაურს ხალხს კაცთ მოყვარული გრძნობა, რათა დაესმარნენ ამიერ-იმიერ დაზარალებულთ უბედურ ხალხს ჩვენის ქვეყნისას, მაგრამ გვეშინიან, ვაი თუ გვითხრან: თუ უჭირდეთ საქართველოდგან მოგემართამდნენო; ამისთვის დიდათ საჭიროა ტფილისს და ქუთაისში დაადგინონ ცენტრალური კომიტეტები, რომ შემომწირველთ იცოდნენ სად გაგზავნონ შეწირული.

ყოველი უბედურების მიზეზი ჩვენის ქვეყნის გაუნათლებლობა და შორს არა მხედველობაა. ერთი მიზეზთაგანი ჩვენი ქვეყნის წაღვეკისა ჯიბრით, შურით და მტრობით ტყეების გაჩეხაა; უტყეობამ ამ წაღვეკის გარდა წაგვიხდინა ჰაერი, დაბადა ბევრგან გვალვა, დაამრო უკვდავი წყაროები, დიდათ იკლეს მდინარეებმა, ამის გარდა შემოგვესია ადამიანის სნეულება, მიწის მოსავალს, ვენახებს, ხეხილს გაუჩნდათ დამღუპველი-ჭიაღუები, გაასწყდა ბალახი და ყოველმა მიწის მოსავალმა იკლო დიდს წვიმა ნიაღვრებს, თოვლს, ქარებს და ქარიშხლებს წინ ტყეები აღარ უხვდება, რომელიც მათ სიცელქეს იკაებდა. ერთი სიტყვით, მრავლის მხრით მოგვესია ათასი უბედურება. ამ უბედურებათა ასაცდენათ მომავალში ერთად-ერთი ღონისძიება-და არის, სწავლა-განათლებლის საქმეების საჩქაროდ შეგება და არა კუს ნაბიჯებით სიარული, როგორც ამ საგანზედ კომისიები და სხვა მოწიგნობლები გეგმებით სეირნობენ. ბატონებო, საქმეს შეუდგეთ მალე და ძალიან მალე, თორემ აივსო ჩვენი ქვეყანა უსწავლელ, თავაშვებულ ყმაწვილი ხალხით, რომელთაც სწყურიანთ და სწყურიანთ სწავლა-განათლება და ნუგეში არსიდ არის. რა იქმნა ის სურვილი ტფილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა, რომელთაგანაც მრავალმა ნებაყოფლობით დაიწერა ფულის გადახდა სწავლა-განათლებისთვის. ჩემის აზრით სადმთო მოვალეობაა, ვისაც შეეხება ეს საქმე, მოსძებნოს მალე, სთხოვოს მთავრობას, რომ დროზე მოგვეცენ ნება ამ საქმის აღსრულებაში მოყვანისა, ეს ძალიან ადვილად შეუძლიანთ გუბერნიის მარშალს თავ. კონსტანტინე ივანეს ძე ბაგრატიონ მუხრან-ბატონს⁵⁵ და იმედია, ვითარცა ერთგული, მალე ეცდება. აი აქ უნდა გამოვიჩინოთ თავგამოდება და გულუხვობა! ნუთუ არ უნდა გვქონდეს სახეში, რომ რამდენიმე სახელგანთა მდიდარმა

⁵⁵ ივულისხმება ქართველი მემამულე, რუსეთის არმიის გენერალ-მაიორი კონსტანტინე ივანეს ძე მუხრან-ბატონი (1838-1903 წ.წ.). იგი რამდენჯერმე იქნა არჩეული თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა წინამძღოლად. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 7, თბ., 1984, გვ. 231.

ქართველმა კაცმა საუკუნოდ განისვენა ისე, რომელთაც ან არ უნდოდათ, თუმცა ძნელი დასაჯერებელია, ან თუ უნდოდათ – ვერ მოასწრეს თავიანთი აუარებელი ქონებიდგან რაიმე სიკეთე დაეტოვებინათ სამშობლო ქვეყნისათვის; ესე-ა-ი ზოგიერთების მათგანის სიმდიდრე ისე დაიფშვნიტა და იფშვნიტება, როგორც შარშანდელი ყვაავილი ველისა და იმათი სახელიც გვიან თუ მალე დავიწყებული შეიქმნება. აბა, იმ კურთხეულთ, რათ ინებეს ასე, რა ენადვლებოდათ სიცოცხლისავე დროს რაც ემეტებოდათ თავიანთი ქონებიდგან ისეთი რამ საქმე მოეხდინათ, რომ თითონაც თავიანთი თვალით ენახათ ნაყოფი კეთილი და სხვებიც გაემხნეებინათ და გაეხარებინათ?! ღმერთმა ინებოს, რომ ვინც მათნაირნი ბედნიერნი მათი მემკვიდრენი და სხვანი განსვენებულსავით არ მოიქცენ და თავიანთ სიცოცხლის დროს რაც ემეტებათ ესე-ა-ი გადასდონ და დაიდგან უკვდავი ძეგლი კაცთ მოყვარეობისა და ქველ მოქმედებისა. ღვთით, იმედია, მალე შეუდგებიან ამ უკვდავს საქმეს, ნიშანი ამისა ის არის, რომ ნეტარ ხსენებულის ცნობილის თავადის გიორგი ერისთავის შვილმა, კეთილმა თავადმა ზაქარიაშვილმა შესწირა მდიდარი მამული და კიდევ აღვეთქვა შემწეობა. მდიდრების გარდა, ჩვენ, მცირე სარჩობის პატრონთაგანაც საღმრთო მოვალეობა გვაწევს, შეძლებისდა გვარად, ჩვენც უნდა შევეწვიოთ და მცირედი ჩვენი შეწირულობა შეუერთოთ მდიდარ პირთ შეწირულებას; ნათქვამია: „ყველამ რომ თითო აგება ძაფი გამოიმეტოს, დარიბს პერანგი გამოუვაო“, - ეს კვლავაც მომიხსენებია.

ღურმიშხან ჟურული.

10-ს მარტს, 1896 წ. მოსკოვი.

P.S. ამ წერილის გამოგზავნის დროს მოგვივიდა გაზეთი „ივერია“, საიდგანაც ჩვენდა სასიხარულოდ ვცანით, რომ თბილისში და ქუთაისში უკვე დაუარსებიათ კომიტეტები შესახებ დაზარალებულ ხალხისა. მით უმეტეს სასიამოვნოა, რომ ისეთი ღირსეულნი პირნი ამოურჩევიან, რომელნიც ეცდებიან გულით შეუდგნენ თავიანთ მოვალეობას, სხვათაშორის, მიმართავენ მთელ რუსეთსაც, და იხმარებენ ყოველ დონისძიებას უბედურთ დასამშვიდებლად.

ღურმიშხან ჟურული.

გაზ. „ივერია“, სამშაბათი, 2 აპრილი, 1896 წ. № 70.

ღურმიშხან ჟურჯულის წერილი იასე რამანიჩს (ხელნაწერი, ქართულ ენაზე, სტილი დაცულია).

საყვარელო ძმაო იასე რამანიჩ!⁵⁶ პირველათ შენსა და შენის ცოლშვილის ბედნიერებას დიდის ხნის სიცოცხლით სურვილისამებრ შენისა ღმერთსა ვთხოვ. ახლა მოისმინე ძმაო ჩემი რუსეთის მგზავრობის ბაასი: - არბოდგან წამოველ ნოემბრის გასვლებში შარშანა, იმ ვაი ვაგლახებმა ავდრების გამო, რასაკვირველია მეც გაუკანწლავი არ დამაგდო, არ ვანებებდი ჩემს სახლს კარს თავსა, მაგრამ ჩემი გიორგი⁵⁷ ამამეჭრა თფილისდგან; იმ აზრით რომ ჩემი ჯანმრთელობა დაემშვიდებინა იმ ვაი ვაგლახ ავდრების და დაბადებიდგან, რაც ავდრის გამო მე გადამხდა, არ მამეშვა და წაველ მასთან დასასვენებლათა თფილისში, სადაც ის ყოველ ღონისძიებას ხმარობდა დაემშვიდებინა ჩემი უძღური ძარღვები; რამტენსამე ხანს შემდეგ მე უცბათ მამწყურდა ნახვა ჩემის რუსეთში მყოფი სახლობისა,⁵⁸ თუმცაკი დიდათ მეძნელებოდა ჩემის გიორგის და საყვარელის სამშობლოს მოშორება, მარამ მაინც გავემგზავრე მოსკოვისკენ, ექვს წარსულს დეკემბერს ჩემმა გიორგიმ როგორც გამოცდილმა მრავალს მგზავრობაში, მამამზადა ყოველისფრით გვარიანათ, ჩამსვა კარეტაში პირველ კლასში, გვერდით მამისვეს საუცხოო ლამაზი შავთვალა დიდროვან თვალწარბიანი ყიზილბაშის ქალი, რომელიც მიემგზავრებოდა ვლადიკავკაჟში მდიდარ ნათესავებთანა, მოგვიკეტეს კარები კარეტისა და მედა ეს ქალი მოგვანწყვდიეს როგორც ბუღბუღნი გალიაში/ პირველ კლასში მარტო ორისთვის არის ალაგი/ ეს ქალი, რომ ბუღბუღს ჰგამდა ქვემთ სცნობ, ჩემი კი რა მოგახსენო/ რასაკურველია ზდილობიანის ჩვეულებრივ, რაიცა ამშვენებდა ჩვენს საყვარელ ხალხს უწინდელ დროს, მედა ეს ქალი იმნაირათ ერთმანეთის თავაზით მოვედით ცხეთამდის მშვიდობით. მეტათ იამა, როცა დარწმუნდა რომ მე თათრულს ვლაპარაკობ. ცხეთაში სამწუხაროთ რიდასთვისაც გადმოვედი კარეტიდგანა, ასვლის დროს კარეტაში, ვიფიქრე ამ ქალს მართლა დიდათ დაძაბუნებული მოხუცი არ ვეგონო მეთქი. მინდოდა შნოიანათ ამხტარიყავი კარეტაში, შევხტი ვითომდა მარდათ, მაგრამ მიმტყუნა სასწერის უღელმა, გამისხლტა ფეხი, გადმოვარდი და როგორც ბზით

56 იგულისხმება XIX საუკუნის ცნობილი მოღვაწე იასე რომანოზის ძე ფავლენიშვილი, ასევე ცნობილი ხალხოსნის რომანოზ ფავლენიშვილის მამა. 1880 წელი ქართლში განსაკუთრებით უმოსავლო იყო. იასე “რამანიჩი” ლატაკ გლეხებს სიმინდით დახმარებია. <https://scroll.ge/wp-content/uploads/2021/02/%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%AE%E1%83%A2%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%92-%E1%83%AD%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%AB%E1%83%94-%E2%80%93%E1%83%98%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%94-%E1%83%9B%E1%83%90%E1%83%A9%E1%83%90%E1%83%91%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%98.pdf>

57 იგულისხმება ღურმიშხანის ვაჟი გიორგი ჟურჯული.

58 სავარაუდოდ იგულისხმება ღურმიშხანის მეუღლე ქეთევანი, ქალიშვილი ნინო და მისი მეუღლე ილია მაქარაშვილი

გატენილი ტომარა დავეცი საშინლათ ძირსა, ამწიეს, ამაყენეს და ტალახში გათხუზული დაჟეჟილი ჩამდეს ამ კარეტაში იმ საუცხოო ლამაზ ნაზ ქალის გვერძე, მარამ რას იზამდა, ამ ქალმა გამოიჩინა კეთილი ზრუნველობა, კარქათ მივლიდა, როგორც იყო მათრიეს და მიმიყვანეს ვლადიკავკავამდინ. გზაზედ ბევრი საცინელიც და სატირელიც გადამხდა, როცა გნახამ მაშინ გაამბობ, ესლა შორს წავა. ეს ქალი დიდათ შევნიერათ ნაზის ხმით მღეროდა, შენ რომ ჩემს მაგიერ ყოფილიყა ფეხიც, რომ მოტეხილი გქონოდა სიხარულით მაინც აცეკვებდი, ვლადიკავკავში⁵⁹ ბეჟან წვიმეტიემ (შეძლებული პოლკოვნიკია) და იმისმა საუცხოო ქრისტიანმა ცოლმა და შვილმა ძალიან კარქათ მამიარეს, დამაყენეს საუკეთესო ექიმები, ათი დღე არ გამიშვეს, ჩვენებს მოსკოვში, და თფილისში გიორგის მიუწერე დეკეშა, რომ ვლადიკავკავში ვისვენებ მეთქი, მარამ რაკი დავიგვიანე მიხვდნენ, მეშინოდა, რომ ამ უშველებელ ზამთარში არ წამოვიდნენ მეთქი ჩემს მოსაშველებლათ, ჩამსვეს მეორე კლასის კუბეში მწოლიარე ავათმყოფი გამიყვანეს მოსკოვში, სადაც ჩვენები უაგზალზედ დამხვდნენ, მოველ სახლში და აი მესამე თვეა წამლობაში ვარ, მხარი მაქვს უფრო ნატკენი, ესლა უკეთ ვარ ბევრათ, მაგრამ მაინც კიდევ მტკივა; აი ჩემო საყვარელო ყოველი აქ მოხსენებულნი იყვნენ მიზეზნი, რომ ვერც წამოსვლის დროს გნახე და ვერც წიგნი მოგწერე, ქეთე⁶⁰ და გიორგი გწერდნენ და რასაკვირველია ჩემს ამბავს ისინი მოგწერდნენ. – ძმაო იასე, უკანასკნელ წიგნში მწერ ეგები კარანაციას დროს დაესწროლ.⁶¹ “მაშინ უყურე ზოგიერთების ლაქლაქსაო რაეჭვია აქაც, რომ არ ვყოფილიყავი მანდედანაც” წამოვიდოდი ამ დიადი ამბის სანახავათა, განა უკეთესს თავის დღეში რას ნახავს ადამიანი. – რაიცა შეეხება ზოგიერთ, რომელთაც ჩვენ ვეზიზღებით, აბა რა გითხრა ძმაო, ეგ ახალი არ არის, ბევრჯერ მოინდომეს გველურის მოქმედებით ჩვენი შერცხვენა ბევრჯერ გაზეთების შემწეობითაც ცდილობდნენ ჩვენს შეურაცხობას, მარამ არ დაუბეჭდეს, უპასუხეს ჩვენც ვიცნობთო, მერმე ხელთ ნაწერებიც ატარეს აქეთ იქით და არც ჩვენ და არც კაცურმა ადამიანებმა ყური არ უგდეთ, ისიც არ ვიკადრეთ შეგუეტყო ვინსწერდნენ, თუმცა ადვილათ შეიძლებოდა შეტყუობა. ჩვენ ხოლოთ გუახსომს ან გვწამს, გველურის მოქმედება სძულს ღმერთსა და სამაგიეროს გადახდა გველურისავე მოქმედებით სამღვთო წერილის ძალით აკრძალულია. მხსნელი ბრძანებს “მიუტევე რამეთუ არა იციან რას მოიქმედებენ, აგრეთვე გუახსომს ბრძნული სიტყვები კანონში შეტანილი დიდებულის ხელმწიფისაგან: “ზურგთუკან შეურაცხობლობის წამოთქმა მიეწერების იმას ვინც “წარმოსთქვამსო” заочий брак относиться к чему, кто еѣ произноситься”. წმინდათა წმინდანში

59 ერთგან ვლადიკავკავზად იხსენიებს, ხოლო მეორეგან კი ვლადიკავკავად.

60 იგულისხმება დურმიშხანის მეუღლე ქეთევან ნამორაძე.

61 იგულისხმება რუსეთის ახალი იმპერატორის ნიკოლოზ II კორონაცია. იხ. <https://sites.google.com/site/matematika240240/nikolaj-ii-aleksandrovic/biografia/pervye-sagi-i-koronacia>.

მოსხენებული მტერთა შენთა “ულოცვიდუო,” ამისათვის მერწმუნე იასე ჩემს ყოველ ლოცვაში მათთვისაცა ვლოცულობ, ესე იგი ჩვენს ზიზღის თვალთ მასურებლებლებისთვის, ამ ლექსებით “ღმერთო მიე ჩვენ მოქიშპეთ მშვიდობა,” დააყენებ გზასა სიმართლისასა, დაგვიმშვიდე, ან დაგვამშვიდე, ჩვენც მა “ზედა”, მე ეს კარქათა მაქვს დაცლილი. ნუ ერიდებათ რაც უნდა დასწერონ და გვითხრან პირშიაცა, მე არ მეწყინება ვარწმუნებ მათ, არც...⁶² სუდში ვუჩივლებ და არც დუელში გამოვითხოვ, იმისთვისკიარა, რომ მათი მეშინიან, ჩემზედ გულადი ვაჟკაცი ისინი არარიან, იმათა აქესთ ნება ჩემი ნაკლებულობა აშკარათ მითხრან, თუ ცუდი ვარ, ახია რათავარ ცუდი, (?) უფრო უნდა დაუმაღლო, იქნებ იმათ მოგონებამ ამიხილოს თვალები, შემანანოს ან უკეთესი შევიქმნა, ხოლო თუ კარქივარან ცილსა მწამებენ, სირცხვილი მათთვის, იმათ უსამართლო ცრუებს დაუძახებენ და მეკი თუ კარქი ვარ ისევ კარქი კარქათ დავრჩები, მარგალიტებს, წმინდა ოქროს რამტენიც გინდა რკინა-სპილენძი უწოდე, ოქრო მაინც ოქროთ დარჩება, მისი ფასი მცოდნე დამფასებელმა იცის. რკინა-სპილენძს დააფასებს მარტო მჭედელი ან მექვაბე, აბა რა ნება მაქვს ამაზედ იმ მოქიშპეთ ვეკამათო, რომელთაც შორს მხედველობა არა მოგრძე ჩიტის ნისკარტისა აქესთ. კურთხეულ არს სახელი მისი ღვთისა, ხელმწიფისა და ნამდვილ ადამიანების დიდსა და პატარას ვისაც კი ცოტათი არას კაცობრიული გრძნობა აქვს წყალობა მათი და პატივისცემა მედა ჩემს ცოლშვილზედ მრავალ არიან ჩვენ არავართ ასეთ ...⁶³ რომ ფრცვლს სიტყვით ვთქვათ, ყოველივე ამისი ღირსნი ვიყვნეთ, ჩვენა ვართ ერთი მცირეთაგანნი ცოდვილნი მამაკვდავნი, მარამ ღმერთმან მოგვანიჭა ის რაც ზოგიერთებს შურთ ჩვენთვისა, არვიციკი რათა; სწორედ კაცს მოაგონდება ძველი ანდაზა “წმინდას გიორგის ცხვრისთვისა მგელს შურით თვალები უბრმავედებოდაო”, არვიცი ღმერთმანი რა გვაქვს მათთან ისეთი დანაშაული, რომ ვეღარ შეიბრუნეს ჩვენზედ გული, ჩვენკი არამც თუ სიკეთე და წარმართება ადამიანისა ვინც უნდა იყვეს ჩვენის მიწა წყლისა, რომ გავიგოთ ქება კარქის პირუტყვისა ჩვენის ...⁶⁴ ისიც კი სასიქადულოთ მიგვანჩნია, ნუთუ არიან ისეთი პირნი, რომ მეზობლის სიკეთე შურდეს და თავისთავს კაცათ უწოდებდეს; ღმერთო გვიხსენ უარესებისაგან. – მაინც და მაინც ჩემო იასე მე და შენ გავლევწეთ ასე თუ ისე კალო, ბევრი კარქი და ავი ვნახეთ, ამაზედ მეტი აღარა დაგვრჩენიარა, დანაშთენი ჩვენი სიცოცხლისა მოვანხმართ კეთილ გზას, შევიქნეთ შეძლებისადაკვალად ნამდვილ სულიერ მოყვასათ ყოველი გაჭირვებულის ადამიანისა, რითიც უნდა იყვეს შეწუხებულნი: სიღარიბით სნეულობით და სხვა მრავალის უბედურობით, რომელნიც ჩავარდნილან რის მიზეზითაც უნდა იყვეს უბედურობაში, ამათ შემწეობას მოუმატოთ, ნუ ვიზიზღებთ, კეთრუან-სნეულთ, უძლურთ, ვეცადნოთ რაიც ღონე

62 მომდევნო სიტყვა ვერ ამოვიკითხეთ.

63 მომდევნო სიტყვა გაურკვეველად წერია.

64 მომდევნო სიტყვა ვერ ამოვიკითხეთ.

გვაქვს, სიტყვით თუ საქმით უნუგეშოთ რა თქმა უნდა გაჭირვებულთ ქვრივსა და ობოლთ და ამ ნაირის მოქმედებით დავიმსახუროთ უდიდესი იმედი წინაშე ზეციერის მამისა, ვემსახურნეთ გაჭირვებულთ, მიუხედავად ჩამამავლობისა, გლეხი იყვეს – თუნდ თავად-აზნაურნი, ურია-თათარი თუნდ ყოველგვარი ქრისტიანი. ჩვენი ჭკუის საქმე არ არის იმის განხილვაში შევიდეთ, ვინ რა წოდებისა დაიბადა ან რა სარწმუნოებისა, და ვინა აქ დამნაშავე, ეს უკეთ უწყის უფალმა და ღრმათ განათლებულ ფილოსოფთ მგზავს კაცებმა და არა ცრუ მოწოდებულ კაცუნებმა. – აი კიდე ჩემო იასე რა ვალი გვდევს მე და შენ ჩვენს მგზავრ მოწინავეთ გამზადებულებს, რომელნიც უნდა გაემგზავრნეთ ვკონებ არა გვიან, გზასა სიმართლისასა, გზასა გძელსა საიდგანაც აღარავინ ბრუნდება, იქ ვნახამთ ჩვენს წინაპართ, მრავალთ დიდებულთ ან მომცროთაც რომელნიც ცნობის მოყვარეობით გვკითხამენ აქაურ ანბებს, ვფიქრობ ძმაო და ვერ მამიფიქრებია ახალი რა უთხრათ; პირველი კითხვა იქნება: ხო იმავე ელფერებში არიან და ასოვანნიო თუ არაო, ამისი პასუხი უნდა უთხრათ, ელფერობა და ტანადობა უწინდელი სჯობდა, დანაშთენი ისევ ისეთები არიან, ხოლო პირი სახეს მალავენ ბალანში და მით დალაქებს ზარალს აძლევენ, თუმცა ამაებს განსვენებული ყაფლან ყაფლანიშვილი ორბელიანიც უანბობდა,⁶⁵ რომელიც მწუხარებით აქვე ამბობდა, ასოვან ლაზათიანი ახალგაზდობა აღარ გამოდისო. სხვათა მრავალთა შორის იგონებდა, განსვენებულთ მშვენიერ ვაჟკაცთ: ლევან ერისთავს, ილია ორბელიანს,⁶⁶ იოსებ ამირეჯიბს და სხვათა და სხვათა. – მართლა ახალგაზრდა ქალები ღეჩაქს აღარ იბურვენ და დარბაისელნი მოხუცნი ჩადრებს აღარ ატარებენო. მეორე კითხვა ის იქნება ოჯახები ხომ ისევ იმ დემოიარებაში არის, პატიოსნებას მოუმატეს თუ არაო, პურადობა, პატიოსანი გულადობა, ერთი ერთმანეთის ძმურათ ხელის გაშვერა, ღვთის შიში, მამულის ერთგულობა. ზდილობა უფროს უნცროსობა, გლახაკთ ღარიბ დატაკთ ქვრივ ობოლთ შემწეობა რადგომარეობაშიაო, დიდხანს ხომ არ უნდებიან გლეხნი სამამასახლისო კაცური კაცების ძებნას, სამღვდელონო ბლალონინებისას და თავად აზნაურნი წინამძღვრებისასა გვკითხავენ, როგორ მიდის სწავლა განათლება, გააკეთეს რამე ქართველებმა მზგავსი იყალთოს აკადემიისა, რომელიც იყო ძველს დროს საქართველოში (კახეთში) რეკტორათ. ახლარაც იყო მღვდელმთავარი არსენი. მოსპეს სწავლულმა ახალგაზდობამ ის უბედური კამათობა, შური და ღვარძლები რაიცა (სუფევდა) ღუპავდა საყვარელ სამშობლოს ჩვენს დროსაო; ან სხვა მრავალი ამნაირი კითხვებით მოგვმართავენ; მე ჩემის

65 სავარაუდოდ იგულისხმება 1812 წლის კახეთის აჯანყების დროს რუსეთის სამსახურში მყოფი ყაფლან ყაფლანიშვილი. http://saunje.ge/index.php?id=1260&option=com_content&lang=ka.

66 იგულისხმება გრიგოლ ორბელიანის უმცროსი ძმა რუსეთის იმპერიის არმიის გენერალ-მაიორი ილია ორბელიანი (1815-1853 წ.წ.), ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 7, თბ., 1984, გვ. 558.

აზრით ყოველ საგანზედ ვამზადებ პასუხსა, შენც ჩემო იასე დაამზადე, საცა ვნახოთ ერთმანეთი შევამოწმოთ, შევათანხმოთ, რომ იქ მეტნაკლები არა წამოქცედესრა, იქ ხომ იცი სიმართლისა მეტს თურმე ფასი არასააკეს, ყოველივე სიყალბე და გველური მოქმედება თურმე საზიზღრათ მიაჩნიათ; სხვარა მოგწერო; ღვთის მადლით ჩემი სიძე და ქალი⁶⁷ კარქს მდგომარეობაში არიან ყოველის მხრით შვილიც⁶⁸ კარქათა ჰყამთ, ჩემი ქეთევ⁶⁹ კარქათ არის, მეც კარქს დროებაში ვარ, ხალხი დიდი და პატარა საკმაოთ ღვთით მიგვედევნ და მოგვედევნ მეგობრულათა, მრავალი მეპურმარილენი გეყამს: ქართველები ბევრნი არიან აქა და ხშირად არიან ჩვენთან და ჩვენც იმათთან. შენი მცნობნი არიან: კარქნი და პატიოსნები: მიხეილ ამირეჯიბის სახლობა, ნიკო თუმანიშვილის⁷⁰ შვილი დოკტური იოსებ⁷¹ ცოლითა, ყოველის მხრით სასიამოვნო განათლებული ხახანაშვილი.⁷² ჩვენის კარქის მომდერლის სოლომნის⁷³ შვილი. მრავალნი სტუდენტობა კარქნი და ლაზათიანები მათ შორის ორი შვილი ნიკო დიასამიძისა,⁷⁴ ნიკო ჯავახიშვილის შვილი, ალექსანდრე მანაბლის⁷⁵ შვილი, ცხინვალელები ტერ სააკ ხახანოვის შვილი, საწყალი ტიღრანა ტერ-სტეფანოვის შვილი, გამგებელი ყანჩავლიშვილი, ნიქოზელი ელიოზიშვილი/ჩიტიშვილი/.⁷⁶ კარქი პოდპოლკოვნიკი ზურაბ ჩიკოიძე⁷⁷ და

67 იგულისხმებიან გენერალი ილია მაქარაშვილი და მისი მეუღლე ნინო ჟურული.

68 იგულისხმება ილია მაქარაშვილის და ნინო ჟურულის უფროსი ვაჟი ნიკუშა.

69 იგულისხმება დურმიშხანის მეუღლე ქეთევანი.

70 შესაძლოა იგულისხმება 1898 წელს ქართული დრამატული საზოგადოების გამგეობის დროებით თავმჯდომარედ არჩეული ნიკოლოზ ალექსის ძე თუმანიშვილი <https://society.iliauni.edu.ge/persons/8140-nikoloz-aleqsis-dze-tumanishvili>.

71 იგულისხმება ცნობილი ქართველი ექიმი იოსებ თუმანიშვილი(1867-1950 წ.წ.), რომელმაც 1893 წელს დაამთავრა მოსკოვის უნივერსიტეტის სამედიცინო ფაკულტეტი. სხვადასხვა დროს მოღვაწეობდა ვარშაის, ბერლინის და ვენის გინეკოლოგიურ კლინიკებში. ენციკლოპედია “საქართველო”, ტ. IV, თბ., 2018, გვ. 122.

72 იგულისხმება ცნობილი ქართველი მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე ალ. ხახანაშვილი (1864-1912 წ.წ.). Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах // т. 73, СПб.: 1903, ст. 128; ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 11, თბ., 1987, გვ. 446-447.

73 ვერ დავადგინეთ.

74 იგულისხმება ცნობილი ქართველი საზოგადო მოღვაწე, პუბლისცისტი და მეცენატი ნიკო დიასამიძე (1845-1897 წ.წ.). ენციკლოპედია „საქართველო“, ტ. 2, თბ., 2012, გვ. 402.

75 შესაძლოა იგულისხმება 1874 წელს დაბადებული ალექსანდრე დავითის ძე მანაბელი, რომელიც 1937 წელს საბჭოთა ხელისუფლების რეპრესიებს შეეწირა. <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=26&t=8735>

76 აღნიშნული პირები ვერ დავადგინეთ.

77 იგულისხმება ცნობილი ქართველი სამხედრო მოღვაწე, ერევნის პოლკის პოდპოვნიკი ზურაბ ჩიკოიძე, თუმცა დურმიშხან ჟურულის წერილში ჩვენი აზრით, მცირედენი უზუსტობაა, 1888 წელს გაზ. “ივერიის” ფურცლებზე გამოქვეყნებული ინფორმაციის მიხედვით ამ დროისთვის ზურაბ ჩიკოიძე პოდპოვნიკის ჩინს ფლობდა. <https://prosopography.iliauni.edu.ge/factoids/47748-1888-tslis-4-maisis-gazet-iveris-tsnobit-zurab-ch>; გაზ. “ივერია”, 1888, 4 მაისი.

სხვანი სხვანი კარქნი იმიერნი და ამიერნი, ერთის სიტყვით კარქს მდგომარეობაში ვართ მღვთის მადლითა, ხოლოთ მაწუხებს ჩემის საყვარელის სამშობლოს სიშორე, ჩემის გიორგისა და მრავალი ნათესავ მეზობლებისა: იმედი მაქვს ღვთისაგან ჩვენს სამშობლოს ცასა და ქვეყანას დაუმშვიდებს და ყველას კარანაციის შემდეგ უვნებლათ ვნახამთ. კარანაციის მზადებისა რა გითხრა ძმაო არამც თუ მთელი რუსეთი, მთელი ქვეყანა უცხოეთნიც დიდათ ემზადებიან. მოვალ საყვარელ სამშობლოში და ღმერთო შენის იმედით და ვეცდები შეძლებისაგვართ ყველას პატივისცემას, სხვა აღარა დამრჩენია რა ამ წუთისოფელში, რომ ვევედრო ღმერთსა, რომ ჩემი შვილები ყველანი ვნახო კეთილ დღეობაში შეკრეფილნი თფილისში, ყველასთან მეგობრულათ. ზამთარში ვიყო ამათან, ხოლო ზაფხულში სოფელში ესენი ჩემთან, რომლების ვაღიბებ ხვთის შიში და კაცთ მოყვარეობაში გვიან თუ მალე ამათვე მე უღირსი (ამათვე) გამისტუმრონ იქ, სადაც ყოველნი მართალნი განისვენებენ, თითონ დედით ყოველის მხრით პატიოსნებით და ყველას პატივისცემაში დიდხანს იცოცხლონ. – გთხომ საყვარელო შენი საყვარელნი ცოლშვილი, შენი ერთგულენი ნათესავნი, შინაური მოსამსახურენი და მეზობელნი, ჩემნი ნათესავნი, მეზობელნი ვისაცკი ეპიტნაგება ჩვენი გულისთადი მოკითხვა სიმდაბლით მოგვიკითხო ღმერთმან გვიხვენოს ერთმანეთი დამშვიდებულნი ყოველის მხრით; შენს კოლას⁷⁸ უთხარ ცოლი შეირთე და მით გაახარე შენი მოხუცი დედ მამა და მოყვასნიტყო, თორემ სხვებიც შენ შემოგცქერიან ზოგიერთნი, თუ კარქია რატომ კოლა არ ირთამსო, რაგინდა რაზე უკარქამ სამშობლოს მომავალთ იქნება სასიქადულლო შვილებსა თქო და სხვა...

კარანაციის დროს როგორც ზემოთ მოგახსენე საოცარი ამბები იქნება, ესლავე დღედაღა მუშაობა მზადებააა გაცხარებული. მოსკოვში აუარებელი სიმდიდრეა წელს. მრავალითაგან მრავალი საყდრები არიან უპვირფასესის სიმდიდრით შემკულნი, მრავალთაგან მრავლის უწმინდესის ნაწილებით, ხალხი დიდათ მლოცველი, დიდი და პატარა ვევედრება დაულაღველათ ღმერთსა, რისთვისაც ჩემო ძმაო ღვთის მადლი ტრიალებს და ყოველის სიკეთით სავსენი არიან. – ისმის საქართველოს უბედურობები, თოვლისა და ნიაღვრებისა გამო, სხვათა (სხვათა) ცოდის კითხვებთან უმთავრესი მიზეზი ტყების გაჩანაგებაა, რა შვრება ჩვენი მოწინავე ხალხი, რატომ ართხოულობს სანუგეშოთ შეწუხებულების შემწეობას, ჩვენ ქართველნი აქ მყოფნი ვცდილობთ გაუღვიძოთ სასარგებლო ჩვენის დაცემულის მხრისა მდიდრებს კაცთ მოყვარეობა, რომ გამოუგზავნონ მანდაურ შეწუხებულებს შემწეობა, ამისათვის საჭიროა აღსნან საქართველოდგან თხოვნა რომელსაც ვეღით, თორე ამას გვეტყვიან თუ გაჭირვება იყვეს, იქიდგანაც მოგემართავდნენო, მოაგონე ვისაც ჯერ არს. მაპატიე ძმაო, ამ ფრცვლი ეპისტოლეითი გაწუხებ, გაგბედე ამის აღწერა, რაც საკუთრივ მე მაქვს გულში და მე

78 იგულისხმება იასეს ვაჟი.

შემეხება და არა სხვასა, ეს ჩემი სუსტი კალმით წამოთქმული აზრი, მე უნდა სხვებისგან მივიღო რჩევა და დარიგება, როგორც სუსტმა არსებამ და არ შევაწუხო ჩემის რჩევით სხვები, მეტადრე შენისთანა ჩემზედ მეტად გამოცდილი.

წერილს ასეთი მინაწერი აქვს:

იასეს ავათმყობა მოგვივიდა და ვაი თუ უსიამოვნოთ დარჩესო აღარ გაუგზავნე. სხვა მივწერე მოკლე უფრო მხიარული. დ. ქურული მოსკოვი 28 ს. თებერვლისას 1896 ს.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე (საქადაღდეზე საქმის ნომერი მითითებული არ არის). ს. 38492.

ღანართი № 9.

უცნობი ავტორის წერილი (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე, შესრულებულია ფანქრით, არ ჩანს წერილის ავტორის ვინაობა, არც ადრესატი, თუმცა რაკი ღურმიშხან ჟურნლის საქაღალდეში მივაკვლიეთ, საჭიროდ ჩავთვალეთ ამ წერილის წარმოდგენა).

ფურცლის თავში, მიწერილია თარიღი **7 აგვისტო, 97წ. (იგულისხმება 1897 წ.)**

ძვირფასო მამა! პატივი მაქვს გაუწყოთ, რომ დღეს, 7 აგვისტოს, მოგ ზაურობიდან მშვიდობიანად ჩამოვედი. ამასთან ერთად საჭიროდ ვთვლი გაცნობოთ, რომ მისი ბრწყინვალება, მეორე განყოფილების საერო მრჩეველი ცხინვალის უბანში უკვე ჩამოვიდა და მის მიერ ამა წლის 10 რიცხვისთვის დანიშნულია წუნარის თემის თანამდებობის პირთა არჩევნები, აღნიშნულის გამო ამავე რიცხვს საერთო შეკრება არის დანიშნული. საქმე იმაშია, რომ მე ამ არჩევნებში ჩავერთვები, რა თქმა უნდა, თუ ყოველივეზე თქვენი თანხმობა იქნება, ამიტომ საჭიროდ ვთვლი მასთან სარეკომენდაციო წერილის დაწერა გთხოვოთ, და ღუბონოსოვსაც⁷⁹ სთხოვოთ, რომ არჩევნებში ჩემს მიმართ კეთილგანწყობა გამოიჩინონ. თუმცა, უნდა გამოგიტყდეთ, რომ ვინც არ უნდა იყოს და როგორი ფრთხილი და მოკრძალებულიც – ეს სახიფათო და...⁸⁰ საქმეა ...⁸¹ ჩემთვის, როგორც საზღვარგარეთ მცხოვრებისათვის (?) სხვა წყნარი, შესაფერისი (საქმე?) არ არის ...⁸² ცოლის მოყვანას არ ვაპირებ ...⁸³ ჩვენს სამშობლოში ახალი არაფერია, თუნდაც (?) მნიშვნელოვანი ...⁸⁴

ჩემი თავმდაბლური პატივისცემა თქვენს ძალზედ სათაყვანო და პატივცემულ ოჯახს და ვუსურვებ მას ამ სამყაროში მრავალჯამიერ ყოფნას თქვენს სანუგეშოდ. თქვენი მამა! (?) ჭეშმარიტი პატივისცემითა და ერთგულებით მაქვს პატივი ...⁸⁵

ფურცლის ბოლოში მინაწერია: „პასუხი მომტანის მეშვეობით გამოგიზავნეთ“.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 5302, ხ. 38. 509.

⁷⁹ გაურკვეველია ვისზე საუბრობს წერილის ავტორი. რაკი ცხინვალია ნახსენები, შესაძლებელი ცხინვალში მყოფი რუსი მაღალჩინოსანი იგულისხმებოდეს.

⁸⁰ ამ ადგილზე ტექსტი არ იკითხება.

⁸¹ არ იკითხება.

⁸² არ იკითხება.

⁸³ არ იკითხება.

⁸⁴ არ იკითხება.

⁸⁵ არ იკითხება, სავარაუდოდ უნდა ეწეროს, “გთხოვთ, გამიწიოთ რეკომენდაცია”.

ღანართი № 10

ქეთევან და ნინო ჟურნალების წერილი დურმიშხან ჟურნალისადმი (ხელნაწერი, ქართულ ენაზე, სტილი დაცულია).

ჩემო სიცოცხლე დურმიშხან!

შენი წერილი ორი ერთად მივიღეთ დღეს, რომ 12ტია მაისისა, დავერნოსტობაზედ მოვაწერე ხელი და გიგზანი⁸⁶. ხო იცი მე თანა უგრძობო ყველა შენ ჩამოთვლილებს. ვანოს მანაბელს⁸⁷ და კოტე სიძესა.⁸⁸ ჩვენობშია⁸⁹ ანტონსა.⁹⁰ ახლა შენ როგორც გინდა. მე კი რო მეკ (?) არცერთ ჩვენ კენჭებს გზას არ მივცემ,⁹¹ რადგან აირ დაირია ხალხი და თითქმის ყველანი (?) უღირსელები არიან. სადარის და რათ დაივიწყეს მაგათ ის⁹² და ახალ თაობას კუთვნილნი თავი, რომ ხელი ხელს უნდა მივცემთ ქართველებმა. მეგობრობა და ძმობა გაუწიოთ ჩვენი მდგომარეობის გასაუმჯობესებისათვისაო და სხვაო. სხვა წოდების ხალხს ნუღარ ემდურებიან მაინცა, თითონვე არიან თავის თავებისა მტერნი და არა მთავრობა... ჩვენ ბარგს ვალაგებთ. პარასკებს გამოვალთ, როცა მივალთ მაშინ თუ გავიგებთ რა ხდება თორემ ეხლა აბდაუბდა გადასკუბდა გამოდის, რა გაეწეობა. რატო...⁹³ კიდევ კარგა არ გაიგე კალნამდინ იქნება თუმნათ წამოსულიყო ...⁹⁴ ორ თუმნათ მოვიდა აქამდინა უფრო წვიმები და ტალახები იყო. მომიკითხე ყველანი. ჩქარა გწერ შენი ქეთე.

ძვირფასო მამა, გაკოცებთ მე და ილიკო⁹⁵ ბევრსა ძან გაძეძეებულნი ვართ ჩვენ ბარგს ვალაგებთ და ილიკოსაც ბატარეაში ბევრი საქმეები აქვს, რადგან დუდაროვი⁹⁶ გუშინ ვარანცოვკაში წავიდა და სულ ილიკოს მოახვია საქმეები, მერე იცოდა კიდევ რომ პარასკებს გვინდა წამოსვლა, ვინ იცის როდის დაბრუნდება, ტაროტაიკა თანა აქვს, ჩვენკი გვინდოდა ზავოდამდე მაინც იმითი წამოვსულიყავით - ვნახოთ როგორ იქნება. მაინც და მაინც ორი ფურგუნი გვეყოლება თანა ერთი

86 დურმიშხანის მეუღლე – ქეთევანი თავის თავს გულისხმობს.

87 იგულისხმება ცნობილი ქართველი მთარგმნელი, პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე ივანე მანაბელი (1854-1898 წ.წ.).

88 ვერ დავადგინეთ.

89 ტექსტში გაურკვეველად წერია.

90 გაურკვეველია ვის გულისხმობს.

91 ამ ადგილზე ტექსტში წინადადება გაუმართავია, ზოგიერთი სიტყვა კარგად არ იკითხება და აზრის გამოტანა ძნელდება.

92 მომდევნო სიტყვა გაურკვეველია.

93 მომდევნო სიტყვა ვერ ამოვიკითხეთ, სავარაუდოდ სახელი უნდა ეწეროს.

94 ერთი სიტყვა გაურკვეველია.

95 იგულისხმება ნინო ჟურნალის მეუღლე ილია მაქარაშვილი.

96 სავარაუდოდ იგულისხმება რუსი სამხედრო ჩინოვნიკი, მისი ვინაობა ვერ დავადგინეთ.

ჩვენთვის და მეორე ბარგისთვის და ბიჭებისთვის. თქვენმა წერილებმა არაფერი სანუგეშო მოგვიტანა! უზნაძიანთ სახლები გვეგონა სულ დაგვიტოვებოდა (თქვენი დეპეშიდგან როგორც სჩანდა) მაგრამ იმათ წერილებიდან სჩანს, რომ უნდათ გაუმართოთ კიდეც და ერთათაც ვიცხოვროთ - ეგ ყოველად შეუძლებელია და უხერხულია. Хотя для них это очень выгодно! ილიკოს საქმეზედაც ბევრი არ არის სასიამოვნო. видно очень трудно устроить, а не так легко как вы писали. მაინც და მაინც ჩამოვალთ და რა გაეწეობა როგორმე მოვახერხებთ. ჩვენ პარასკეებს გვინდა წამოსვლა თუ დუდაროვმა არ დაგვაბრკოლა, ისეთი გაჯავრებულია ილიკო დუდაროვზედ მეტი არ შეიძლება - დაგვიქსაქსა გზა მასკატინიანთ გულისთვის. დღეს ძლივს გამოიღარა - ნეტა წვიმა მაინც აღარ მოვიდეს. ბარემ ცხინვალის სახლების გამო დამშვიდებული არა ვართ, რომ სწორეთ არა ვიცითრა, და ის იმედი რომ უზნაძიანი დაგვიტოვებდნენ მთელ სახლს და თითონაც არ აგვეკვიტებოდნენ არ გაგვიცრუვდებოდა მაგრამ რა გაეწეობა. გიორგის⁹⁷ წიგნი ეხლა მივიღეთ და გიგზავნით. ყველანი მოგვიკითხეთ. აქაურებმა მოგიკითხეს. კიდეც გაკოცებთ. გიორგისაც მივწერთ ეხლა პასუხს.

თქვენი შვილი ნინო
12-ს მაისს.

ბარე გვინდოდა ბარგის ფურგუნი პირდაპირ დაგვეჭირა,
მაგრამ არაქნეს - მანდამდინაც ძლივს ვიშოვეთ.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე, კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 3035, ხ. 20803/2.

ქეთევანი ჟურულის წერილი დურმიშხანისადმი (ხელნაწერი, ქართულ ენაზე, სტილი დაცულია).

ჩემო სიცოცხლე დურმიშხან!

გუშინ შენმა დეპეშამ ცოტა შემაფიქრიანა სადაც მწერ განსაცდელი ალაგიდან დაებრუნდი მშვიდობითაო, თუღმერთი გუამს თავი დაანებე მაგ პახოდებში სიარულსა. ჩვენ ყველანი შენი დები ძმა კარგათ ვართ. ეხლა უნდა მოგწერო ჩემი აზრი ვიცი არ დამიწუნებ, მეხო ორი სამი ოთახის გაქირავება მინდოდა და იყვნენ მსურველებიცა მარამ თითო მტრები არ გველეოდა. ყველას გვიფრთხობდა სირისტი აქვსო სამსე იყო წყლითაო. კვირა სადამოს ბალკონზე ვსხედვართ მე ძია ზაზა⁹⁸

97 იგულისხმება ნინო ჟურულის ძმა, დურმიშხანის ვაჟი გიორგი ჟურული.

98 ვერ დავადგინეთ ვის გულისხმობს.

ცოლშივით რისთვის და ის იყო ვეუბნეოდი ზახასა. რაქნა ამ სვიმონთან დანაშაული არა გვაქვს და აი სამტროთ მოსდის თუ რითი ყველას ეუბნევა ჟურულის სახლები ნოტოა არ დადგეთ მეთქი. ერთი უნდა სიკოს (?)⁹⁹ პირით საყვედური შეუთვალო მეთქი, როგორც ეს სიტყვა გავათავე და დადგა ჩვენ კარებზედ ფაეტონი, სადაც გადმოხტნენ გალუსმანი¹⁰⁰ და კნიაზ მაკარევი(?)¹⁰¹ ახალი გოშპიტლის სმატრიტელი. ვიცნობო თქვა კიდევცა, გალუსმანმა მითხრა უნდა შენი სახლები მივაქირაოთო, დაათვარიელეს. ფასი მკითხა. უთხარი ყოველთვის 300 მანათათ გვაქ მეთქი და რამთენი სარგებლობს მეთქი,¹⁰² მეც რაც შემეძლება გავაკეთებო. მაშინვე 20 მანათი მამცა ბეთა და წავიდა. მეც ვიფიქრე მანამ სხვა სახლში გადასვლასა ფასის გაღებასა მეთქი (?)¹⁰³ ჩვენი ახალი სახლის კუხნაში მთლათ ხალიჩები შემოვაკერინე პოლი დროებით დავაგებინე და გადავედი, იმ ფულით სახლებს ვათერთებინებ. ჩვენ(?) მხატვარსა სედრაგასა,¹⁰⁴ სადაც დამპირდა კარგათ გაკეთებასა. ვაძღვე 15 მანათსა თუმცა თითონ 25 თხოვლობს მარამ კარებებითა. ძუნწი უწყინარია. ისიც მინდა გაურიგდე. ხუთი მანათის ფანჯრების დუბლები ჩასაკეტები რეზინოვიდან დამტვრეულს მოუნდება. ასეა ჩვენი საქმე ჯავრით კი...¹⁰⁵ ორ კვირეზედ იმედი მაქ ახალი სახლები თუ სულ არა სამიოდ ოთახი მოვამზადებინო და ამოვალ. ყველანი გკითხულობენ. ის კი არ ვიცი როგორი გულით. ნუცა¹⁰⁶ და გიორგიც¹⁰⁷ სასწავლებელში(?) არიან გიორგიც იქ ...¹⁰⁸ მაგრამ ...¹⁰⁹ გიჟობს გიორგი რომ არ გაგონილა დავემუქრე მიგწერ მეთქი და იმისთვის გწერ გუშინ ბიჭი მოკლა ცემით კინაღამ გამექცა. მისწერე მუქარაო(?). ანტონ ფურცელაძემ¹¹⁰ მოგიკითხა ხვალ სადილათ ვთხოვე და მეყოლებიან თითო ოროლა. რადგან ლესნიჩის ცოლი გიორგიში არას მართმევს იმას დაუძახებ და ზახაანთსა. მოგიკითხეს წიგნს ამათგან გწერ, წიგნი მამწერე მე მალმალე გწერ ხოლმე არ მამატყუო მოსვლით შენი ქეთევანი.

წერილს პირველ გვერდზე მინაწერი აქვს: “გალუსმანმა მთხოვა ჩემ მაგირვათ მოკითხვა მისწერეო. რა კაი კაცი ყოფილა ბევრი ვიხუმრეთ.

99 წერილიდან არ ჩანს ვის გულისხმობს.

100 ვერ დავადგინეთ.

101 ვერ დავადგინეთ, შესაძლოა მაყაშიელის დამახინჯებული ფორმაა.

102 ამ ადგილზე წინადადება გაუმართავია.

103 გაუმართავი წინადადებაა და შინაარსი ვერ გავიგეთ.

104 სავარაუდოდ იგულისხმება ცხინვალელი სომეხი ხელოსანი.

105 მომდევნო სიტყვა ვერ ამოვიკითხეთ.

106 იგულისხმება დურმიშხანის ქალიშვილი ნინო.

107 იგულისხმება დურმიშხანის ვაჟი გიორგი ჟურული.

108 მოდევნო სიტყვა გაურკვეველად წერია.

109 მომდევნო სიტყვა გაურკვეველია.

110 ცნობილი ქართველი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე, არაერთი მხატვრული ნაწარმოების ავტორი (1839-1913 წ.წ.).

ერთი თუმანი მამეცი რო გაარიგე საქმიო მეცა ვაძლიე. და ამისთანები.”

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 3035, ხ. 20803/2.

ქეთევან ჟურულის წერილი ქალიშვილის - ნინო ჟურულისადმი.
თარიღი არ აქვს, თუმცა 1903 წლის შემდეგ უნდა იყოს დაწერილი, რადგან წერილში ნიკუშას გარდა იხსენიება მისი და-ძმა. ნინოს მეორე ვაჟი, როგორც მივუთითებდით 1903 წელს დაიბადა (ხელნაწერი, ქართულ ენაზე).

მარტის 1 სა. ორშაბათი.

შვილო ნინა! დღეს, რომ შენი წერილი არ მამსვლოდა გადაწყვეტილი მქონდა ტელეგრამის მოწერაი. სწორეთ ერთი კვირა აღარა ვიცოდი-რა და თავათ ეს დღეები ცრემლებს მაყლაპებდა და კინაღამ გადვირიე, მაღლობ ღმერთს კარგათა ხართ, მაგრამ ირინე¹¹¹ მაინცა და მაინც ვერ არის ეტყობა კარგათა. ჰაერი აქაც ესე შეიცვალა, რომ ეს ერთი კვირა განუყრელათ წვიმდა. გუშინ კაი დარი იყო დღეს ისევ ღრუბლებია, მანდ რა გასაკვირველია, რომ თოვლჭყაპი იყოს და სიგრილეი. ღმერთმა ნუ გამაგონოს თქვენი პოლკის სადმე წაიყვანონ. დასწყევლოს იქ არ არის სამყოფო ჯარი, რომ აქედანაც მიყამთ. აქაც ვგრეთი ხმებია ბათუმის შესახება, სამწუხაროთ ხმები ხშირათ სრულდება ხოლმე. მე ვფიქრობდი მანდ წამოსვლასა მეექვსე კვირას ხუთშაბათსა პირდაპირ წამოსვლისა თუ დიდი საჭირო არ არის ქალაქს ჩემი შევლით.ნუ შემაწუხებ, მეზარება სწორე გითხრა. თუ საჭიროა და შევივლი, მაშინ ხუთშაბათს უნდა წამოვიდე. ვნახოთ კიდევა მანამ რა იქნება. ნეტა კაი დარები მაინც იყოს და, მანდაც იცის წვიმების ატეხაი. იმ დღეს გიორგიც¹¹² ვერე ამობდა, რომ მაიშში სოფელში წასვლის მაგირვათ აქ მოვიდეთ იქ ეციება კიდევა მაშინა. ამებს ყველას მაშინ გადავწყვეტამთ, აღრეა მანამ ლაპარაკი. გუშინ ხუთი საათი იქნობოდა, ლიდა¹¹³ შემგხვდა ბულვარზე მივდიოდით და ჩვენ სახლთან ახლო. გვითხრა თქვენსა მოვდიოდი, ავიდეთო, უთხარით, არაო. მიიღეთ კია, რომ ვიყავო, წავედით ერთათა, ვერ მოვედი აქამდინაო, საერთოთ გვითხრა, მე უთხარი, მე ჩემი მოვალეობა შევასრულე, მოვედი თუ არა მეოთხე დღეს ვიყა მეთქი, დანაშთენი თქვენი საქმე იყო მეთქი. ნინა, ყოველთვის კოცნასა მწერს და მივწერე ჯერ არ მინახამს და უკვირს იმასაცა მეთქი. არა მცალიანო არც ისე არსად დავდივარო. რასაკვირველია მეთქი საღამოებითაც სხვაგან დადიხარ მეთქი, ხან რას

¹¹¹ იგულისხმება ნინოს ქალიშვილი.

¹¹² იგულისხმება ქეთევანის და ღურმიშხანის ვაჟი გიორგი ჟურული.

¹¹³ ვერ დავადგინეთ.

არატუნებს ხან რასა¹¹⁴ რადასაცა, მგონი იმას ეგონა ელიჩკას¹¹⁵ წინამძღოლობას სთხოვდა იმასა და მალიმალ წავიდოდა, დაანახა, რომ სხვებმა დაპატიჟეს და იმან უწინ სხვის სახლებში ნახა, კარგათ მიღებული და ისა სწყინს იმასა, გაუგებარი ქალია, ერთით კარგია, რომ თითონვეა მიზეზი დაშორებისა, მაკინეს¹¹⁶ წერილი მივიღე, დიდათ მენდურის, არ მოვიდოდითო მხოლოთ მოგეწერათო ჯვრის წერს დღეო. ქალაქს ოცდაექვს ჩავედით და ყველა მეუბნეოდაო გიორგის ჯვარის წერისთვის ჩამოხვიდოდით. ისე უკვირდათ სხვებსაცაო. საკვირველია თავი სიძე ხო თვალ წინაყამს, რომ არცარავისთვის ქორწილი და არც ნათლობა არ შეუტყობინებია. მგონი თითონაც კი არ იყო და ეს ჩვენი ყველა რომ გაუკვირდებათ ხოლმე რა არი. კატუტიასი¹¹⁷ არ იყოს, ელიავას ცოლს¹¹⁸ თურმე სწერს ბავშვი სიკვდილს გადაშირჩა და ქეთევანმა არ გეკითხაო, იმას არცკი მოულოცნია ყველა ჩვენგანა თხოულობს, ან დიდი სიყვარულით მოსდით ან კარგი დამოკიდებულებით. მანდ წამოსვლაზე არაფერს არ იწერებინ. ელიჩკას სამშობლო (?), თუ მანდა მაშურჩკას (?)¹¹⁹ მისწერე ნამდვილი (?) შემატყობინონ. აქედანაც კი მივაწერინებ. ილიკოს¹²⁰ სიყვარულით დაგოცნი, ნიკუმას ვენაცვალე დაძმითა. ვაკოცებ ტკბილათა. მანდაურები მადლობით მომიკითხე. გროზდოლნი დიდი ხანია დიწყეს, ეგ მიქარვაი ...¹²¹ ნატალია¹²² სად მოიცლის და თანაც ვერ ბედავს თორემ რასარ მოვა. მოსამსახურეები მოიკითხე. ვაკოცებ ტკბილათა შენი დედა ქეთევანი.

წერილს ქედა აშიაზე მინაწერი აქვს:

“საწყალი პავლეს¹²³ მოკვლა მეც ძიენ მეწყინა, ლაქიას მოუკლამსო. ჯამაგირი დეეკლეთო და იმაზედა. დღეს ბევრი წერილები დავწერე. ...¹²⁴ ჩემ თვალბსაც ეყოთ.”

წერილს გიორგი ჟურულის მინაწერი აქვს:

„ჩემო უძვირფასესნო ნინოჯან და ილიკო, მალე თქვენს ნახვას ვნატრობთ და ბავშვების გულში ჩაკვრას. იროჩკამ ძალიან შეგვაშინა

114 ერთი სიტყვა არ იკითხება.

115 იგულისხმება გიორგი ჟურულის მეუღლე - ელენე მუსხელიშვილი.

116 შესაძლებელია იგულისხმებოდეს მაკრინე დლონტი. იხ. გვ. 258.

117 ვერ გავარკვეით, ვის გულისხმობს.

118 ვერ გავარკვეით ვის გულისხმობს.

119 მაშურა იხსენიება დურმიშხან გიორგის ძე ჟურულის მიერ საფრანგეთიდან გამოგზავნილ წერილებშიც. თუმცა ბარათებიდან მისი ვინაობა ვერ დავადგინეთ.

120 იგულისხმება ნინოს მეუღლე-გენ. ილია მაქარაშვილი.

121 ერთი სიტყვა არ იკითხება.

122 ვერ დავადგინეთ.

123 ვერ დავადგინეთ.

124 რამდენიმე სიტყვა ვერ ამოვიკითხეთ.

ყველანი მადლობა ღმერთსა კარგად არის ეხლა. მე და ელიზკა ათასსა გოცნით ყველას შენი გიორგი”.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 3035, 20803/2.

ღანართი № 11.

ნინო ჟურულის მოგონებები (ხელნაწერი, ქართულ ენაზე, სტილი დაცულია).

ჩემი პატარა მოგონებანი

79-80 წელში პირველათ რო ბათუმში ჩავედით მამა ჩემი¹²⁵ პოლიცმეის-ტერი იყო, მე მაშინ ძალიან ყმაწვილი ვიყავი და ჩემზედ შთაბეჭდილება იქონიეს შემდეგმა შემთხვევებმა: ბათუმი პატარა ქალაქი იყო, სახლები მართლა მომეტებული ნაწილი ორ სართულიანები იყვნენ, მაგრ. ოთახები ზეით იყვნენ-2-3 და წარმოადგენდნენ ერთ ბინათ. საზოგადოება წარჩინებული იყო როგორც ქართველობა, ისე რუსობა, უცხოელები და ბეგები. დედა ჩემი¹²⁶ დიდი პატრიოტი იყო საზოგადო მოღვაწე და თეატრის მოყვარული. ხშირად საქველმოქმედო წარმოდგენებსაც მართავდა, კარგი თანამშრომლებიც ყავდა, როგორც მაკრინე გლონტი¹²⁷ და სხვები. ერთხელ მახსოვს “წერა-კითხვის საზოგადოების” სასარგებლოთ (მაშინ სკოლაც დაარსეს) წარმოდგენას მართავდნენ, საკმაო ბინა არ იყო წარმოდგენისთვის, გადასწყვიტეს ერთ დიდ ეზოში გაემართად. შემოღობეს ფიცრებით, სცენაც მორთეს საუცხოოთ, როგორც თითონ სცენა, ისე ალბაგი მაყურებლებისათვის, ეხმარებოდნენ ქართველების გარდა სხვებიც როგორც ადმირალი გრევე¹²⁸ თავის მეზღვაური აფიცრებით და მოტროსებით შეენიერი ბაირახებით და ფანტაზიურათ მორთეს იქაობა, ყველაფერი. უფროსი ერთნი პირველ რიგის – სამ მანეთიან ბილეთებს ითხოვდნენ, მეტადრე ბეგები, რადგანაც პირველ რიგში საკმაო სკამები არ ეტეოდა. როგორღაც მოახერხეს, სცენის ირგვლივ მოათავსეს 50-60 სკამი და ასე დააკმაყოფილეს პირველი რიგის მსურველები. რეპეტიციებს მრავალნი ესწრებოდნენ და ერთობოდნენ მოწყობაში და სხვა. ერთ რეპეტიციის დროს ქართველების გარდა როგორც ნ. ერისთავის ოჯახი (მაშინ ვიცე-გუბერნატორი იყო) ქალაქის ...¹²⁹ უფროსი (?) ბერსი (ცოლი ქართველი ყავდა ფატი ერისთავის ქალი)¹³⁰ პოლკის უფროსე-

125 იგულისხმება დურმიშხან ჟურული.

126 იგულისხმება ქეთევან ჟურული.

127 იგულისხმება მაკრინე იოსების ასული დლონტი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების აქტიური წევრი. გაზ. “ივერიის” ცნობით მაკრინე დლონტს 1888 წელს ბათუმში არაერთი საქველმოქმედო ღონისძიება ჩაუტარებია. <https://society.iliauni.edu.ge/persons/7467-makrine-iosebis-asuli-ghlontisa>

128 იგულისხმება ბათუმის საზღვაო ნავსადგურის განვითარების პროექტის (1884 წ.) ერთ-ერთი ავტორი და ნავსადგურის პირველი უფროსი ადმირალ გრევე. https://batumiport.com/ge/generaluri_direqtoris_mimartva/navsadguris_istoria/?310439284

129 მომდევნო სიტყვა ვერ ამოვიკითხეთ.

130 ამ დროისთვის ბათუმის ქალაქის თავი იყო, დიდი რუსი მწერლის ლევ ტოლსტოის ცოლისძმა, რუსეთ-თურქეთის ომის მონაწილე პოლკოვნიკი ბერსი, რომელსაც როგორც მოგონების ავტორიც აღნიშნავს ცოლად ყავდა ქართველი

ბი დ. ვეზირიშვილი,¹³¹ ი. საგინაშვილი,¹³² გურიელი...¹³³ სხვათაშორის დაესწრო ვინმე ბოგდანოვი-ბათუმის სახალხო სკოლების უფროსი, – იანოვსკის დიდი მიმდევარი, რომელსაც საშინლად ეჯავრებოდა ქართველები და სიშურით უცქეროდა, რო ყველანი ასე თანაგრძნობას უწევდნენ ქართულ წარმოდგენას, – ბოგდანოვმა ვეღარ მოითმინა და ცუდათ მოიხსენია ქართველობა, დედა ჩემმა ყური მოჰკრა და სასტიკი პასუხი მისცა, როდესაც ბოგდანოვმა კიდე რაღაც უთხრა და ბოლოს ვითომ უნდა გაესწორებინა თავის ნათქვამი დედა ჩემმა გულმოსულმა უთხრა: “С таким салдфоном, Как ви не желаю разговаровать.” ატყდა ამაზედ ალიაქოთი, ბოგდანოვი გულ მოსული მაშინვე წავიდა, ზოგიერთმა აქ მყოფებმა დედა ჩემს საყვედური უთხრეს რათ აჩქარდა, – ხომ იცის როგორ გვიყურებენ ქართველებს და კარგი იქნება თუ შანშიევის¹³⁴ პირით – (ის იყო ...¹³⁵ სამხედრო გუბერნატორი სმეკალოვი¹³⁶ იყო მაშინ) სინანული შეუთვალო ...¹³⁷ დედამ რასაკვირველია უარი სთქვა ამაზედ. იმან მთელი ქართველობა შეურაცხყო. პირიქით იმან უნდა მოიხადოს ბოდიშიო, მართლაც ასე დატრიალდა ეს ამბავი, რომ ბოგდანოვი მოვიდა ჩვენთან და მოითხოვა ბოდიში. ეს ეპიზოდი კარგათ ასსოვდა დ. კლდიაშვილს, რომელსაც აქვს “გზადაგზა” თავის ერთი ...¹³⁸ მოგონებაში – სხვათაშორის დედაჩემზედ სწერს, რომ პირველათ ბათუმში რო ჩავედით – ქართველობამ წამიყვანა ქეთევან ჟურულთანო, სადაც რეპეტიცია

ქალი ფატი ერისთავი. 1882 წელს მასზე თავდასხმა მოაწყეს, სასამართლო ბრალს სდებდა კოწია ერისთავს, რომელსაც სასიყვარულო ურთიერთობა ჰქონდა ბერსის მეუღლესთან, თუმცა საბოლოოდ კოწია ერისთავს ბრალი არ დაუდარტურდა. მალე ბერსი ქართველ ქალს გაშორდა. <https://batumelebi.netgazeti.ge/news/348379/>

131 იგულისხმება ნიკოლოზ ბარათაშვილის დის-ბარბარეს მეუღლე პოლკოვნიკი დიმიტრი ვეზირიშვილი, რომელიც ბათუმში ერთ-ერთი სამხედრო ნაწილის უფროსი იყო, მას იხსენიებს თავის მოგონებებში დ. კლდიაშვილი. დ. კლდიაშვილი, თხზულებანი ტ. II, ჩემი ცხოვრების გზაზე, თბ., 1981, გვ. 102.

132 იგულისხმება სადინაშვილი (საგინოვი) ივანე ბესარიონის ძე (1834-1909), თავადი, გენერალ-მაიორი (1892) http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%A0%E1%83%A3%E1%83%A1%E1%83%94%E1%83%97%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%98_%E1%83%92%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98

133 მომდევნო რამდენიმე სიტყვის წაკითხვა ვერ შევძელით.

134 სავარაუდოდ იგულისხმება სამხედრო მოღვაწე, შემდგომში გენერალი ნიკოლოზ შანშიაშვილი (1862-1933 წ.წ.). <https://mematiane.ge/product-details.php?id=1110&lang=ge>

135 აქ რამდენიმე რუსულად მიწერილი სიტყვის ამოკითხვა ვერ შევძელით.

136 სმეკალოვის სამხედრო გუბერნატორობის დროს 1888 წელს ბათუმს მეუღლესთან ერთად ეწვია რუსეთის იმპერატორი ალექსანდრე III, სწორედ იმპერატორის მეუღლის-მარიას საპატივსაცემოდ სმეკალოვის ინიციატივით უწოდეს ბათუმის ერთ-ერთ ქუჩას “მარინსკი”. <https://old.funtime.ge/erti-rakursit/post/90827-romanovebis-kvali-batumshi>.

137 ერთი სიტყვა ვერ ამოვიკითხეთ.

138 სიტყვა გაურკვეველად წერია.

ჰქონდათ და გაყრაში ამირჩიეს და როლებს ...¹³⁹ მეც მამცვეს ანდუყაფარის როლი, რადგანაც ქართული კარგათ არ მეხერხებოდა, ქეთევანი ჩამსვამდა ხოლმე სავარძელშიო და მასწავლიდა როლსაო და თან მეუბნებოდა: არ გრცხვენინან ქართველი ხარ და არ გეხერხება ქართულიო და სხვა. მე შემხვდა ერთხელ დ. კლდიაშვილი და მითხრა: მე კიდევ ცოტა დავწერე ქეთევანზეო, მაშინ მოაგონდა “ბოგდანოვთან შემთხვევა” და სინანულით სთქვა, თუ როგორ დაავიწყდა ამის დაწერა და სხვა... პირველათ ბათუმში რო ჩამოვიდა ჩვენი ქართული დასი: ნ. გაბუნია, მაკა საფაროვა, ვასო აბაშიძე, კოტე ყიფიანი, ვლ. მესხიშვილი, ა. ყაზბეგი, ა. ცაგარელი და სხვები - ქართველობა დიდი აღტაცებით შეხვდა და გაუმართეს ერთ სასტუმროში დიდი ზეიმი, არამცთუ ქართველობამ უცხოელებმაც მიიღო მონაწილეობა. მაშინ ბათუმში “პორტი - ფრანკო”¹⁴⁰ იყო, პრინც ოლდენბურგელს¹⁴¹ გამოწერილი ჰქონდა მრავალი ევროპული სასმელები-შამპანიური და რადგანაც სხვა ქალაქში წადებას დიდი ბაჟს თხოულობდა, ის სასმელები იქვე ისმეოდა, როდესაც გაიგო, რო ქართველ ...¹⁴² ასეთ ვახშამს უმართავს, პრინცმა დედაჩემს უთხრა, რომ სასმელები მე შემომიწირავსო. მართლაც დიდი წვეულება გაუმართეს. ქართული დასი თითქმის ყოველ წელიწადს ეწვეოდა ხოლმე ბათუმს და აღტაცებით ეგებებოდა ხოლმე ყველანი. ერთხელ მახსოვს შემოაკლდათ ყმაწვილის ქალის როლი. მაშინ ჩემი ძმა გიორგი 3-4 კლასის კადეტი იყო. ორ დღეში მოამზადეს ამ როლში და გამოიყვანეს სცენაზედ (ათამაშეს) ყველას ეგონა რო ახტა (ჯანა?) ქალია ისე კარგად შეასრულა როლი! საზოგადოთ მაშინ ბათუმში ...¹⁴³ კარგი დრო იყო, საზოგადოება საუკეთესო სხვა და სხვა ტომისა და დიდი ...¹⁴⁴ ქართველობის (ამის შემდეგ გადაშლილია რამდენიმე სიტყვა: “დიდ პატივს სცემდნენ”) უკეთესი ალაგი. დიახ და ყველანი ერთმანეთს (?) დიდ პატივს სცემდნენ!...

აღნიშნული მოგონება უთარიღოა.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 3035, ხ. 20803.

139 წინადადების დანარჩენი ნაწილი ვერ იკითხება ტექსტის დაზიანების გამო.

140 იგულისხმება ბრიტანელთა მიერ ბათუმში თავისუფალი საგარეო ეკონომიკური სივრცის შექმნა 1878-1886 წ.წ.

141 იგულისხმება რუსეთის იმპერატორის ალექსანდრე I-ის დის ეკატერინეს შვილიშვილი, გერმანელი პრინცი კონსტანტინე ოლდენბურგელი, რომელსაც ცოლად ჰყავდა ქართველი ქალი აგრაფინა ჯაფარიძე.

142 მომდევნო სიტყვა ვერ ამოვიკითხეთ.

143 მომდევნო სიტყვა ვერ ამოვიკითხეთ.

144 ერთი სიტყვა გაურკვეველია.

ღანართი № 12.

ილია მაქარაშვილის წერილი ღურმიშხან ჟურნალს (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე)

ღრმად პატივცემულო ღურმიშხან შალვას ძვე!

იმედია არ გამინაწყენდით, რომ თქვენს წერილს არ ვუპასუხებ, მე ნინოჩკას¹⁴⁵ უკვე მივწერე, თუ რატომ არ ვიპასუხებ მაშინ. აქვე დავძენ, რომ თქვენ ალბათ შეამჩნევდით, თუ როგორ დაწვრილებით ვწერ ჩემს ნინოჩკას, ყოველდღიური ცხოვრების ისეთ წერილმანებს ვაღყობინებ ჩემს ძვირფასს საცოლეს, რომ სიმართლე გითხრათ, არც კი ვიცი თქვენ რაღა მოგწეროთ. იმედი მაქვს, რომ თქვენდამი ჩემს ღრმა პატივისცემაში სავსებით დარწმუნებული ბრძანდებით. ჩვენი ნაცნობობა, თითქმის 17 წელი გრძელდება და ამ დროის განმავლობაში იმედგაცრუების საბაბი არც ერთ ჩვენთაგანს ერთმანეთისთვის არ მიუცია, ხოლო თქვენი ქალიშვილისადმი ჩემმა წინადადება, რომელიც მთელი გულით მიყვარს, უფრო მეტად დაგვაკავშირა და ჩვენში ურთიერთპატივისცემა და სიყვარული განამტკიცა. ყოველ შემთხვევაში ჩემი დამოკიდებულება თქვენდამი, საკუთარი მამისადმი დამოკიდებულებაა და ვგონებ, რომ ჩემის მხრივ მეც თქვენგან ჯერჯერობით მხოლოდ მამაშვილურ დამოკიდებულებას ვიმსახურებ. იმედი მაქვს რომ ჩვენი ურთიერთკავშირები...¹⁴⁶

ახლა კი თქვენ, ჩემს ძვირფას მომავალ სიმამრს, მინდა თხოვნით მოგმართოთ. გთხოვ, გაუფრთხილდეთ ჩემს საყვარელ საცოლეს, თორემ როგორც ვხედავ, ის ძალიან არის დატვირთული და იღლება სტუმრების მუდმივი მიღებით. მიეცით მას ცოტაოდენ დასვენების და სულის მოთქმის შესაძლებლობა. შემდგომ რაც შეიძლება მალე გამომიგზავნეთ: 1) ნინოჩკას მეტრიკული მოწმობა, 2) მისი ხელმოწერა ჩემზედ გათხოვების თანხმობის თობაზე და 3) თქვენი და ქეთევან ლუარსაბის ასულის¹⁴⁷ ხელმოწერა, რომ თანახმა ხართ ცოლად თქვენი ქალიშვილი გამომაყოლოთ. ამ დოკუმენტების გარეშე მე არ შემიძლია გამოვითხოვო თანხმობა ქორწინების შესახებ. ხელმოწერების ფორმები მე წინა წერილით ნინოჩკას გამოვუგზავნე. შემდგომ გთხოვთ, რომ ქორწილი რაც შეიძლება მოკრძალებულად გადავიხადოთ, რომ ნაკლები ხმაური იყვეს: სადაც ბევრი ხმაურია – იქ მოსვენება არ გეძლევა. ეს კი აუცილებელი რამაა. ისე კი, ამ ყოველივეს თაობაზე თბილისში, სექტემბრის თვეში მოვითათბიროთ. უნდა მოხერხდეს ისე, რომ ქორწილის შემდეგ რაიმე დაბრკოლება არ შეგვხვდეს და მე და ნინოჩკა შეფერხების გარეშე გავემგზავროთ. გთხოვთ ჩემს ჩამოსვლამდე ყველა

145 იგულისხმება ნინო ღურმიშხანის ასული.

146 აქ ტექსტი დაზიანებულია და იგულისხმება: „უფრო განმტკიცდება და ურთიერთპატივისცემა მოიმატებს“.

147 იგულისხმება ქეთევან ჟურნალი.

ეს საკითხი განიხილოთ...¹⁴⁸ რამეთუ საამისოდ ბევრი დროა დარჩენილი და ოქტომბრამდე დედამიწის შემოვლის მოსწრებაც შეიძლება. მამანემს თქვენი მოწვევა გადავეცი, მაგრამ დარწმუნებული არ ვარ, შესძლებს ის ამგვარ გქელ მოგზაურობას თუ არა, თანაც ცხენზე ამხედრებული - არ დაგავიწყდეთ, რომ ის ოთხმოცდაათ წელზე მეტი ასაკისაა. თქვენი თხოვნით მის მისამართს გიგზავნით - ქუთაისის გავლით, დაბა ონი (რაჭის მაზრა) საყვარელა დავითის ძე მაქარაშვილი.

რამდენად ვიცი ჩემი ძმის, ლუარსაბის მისამართი თბილისიდან ჩემი გამგზავრების წინ თქვენ დაგიტოვეთ. ნინოჩკა რა თქმა უნდა გადმოგცემდათ, თუ რაოდენ გახარებული არიან ჩემები ამ ჩემი არჩევანით. ამასთან ერთად შეუძლებელია, რომ თქვენდამი ჩემი უდიდესი მადლიერება არ გამოვთქვა: ამ ბედნიერების მონიჭებით, მე ვაღიარებ ვარ თქვენს წინაშე ...¹⁴⁹ არასდროს დამავიწყდება. მინდა გთხოვოთ, რომ თქვენი ჩემდამი დამოკიდებულება, როგორც საკუთარი შვილისადმი დამოკიდებულება ისეთი იყოს. იმედია, გახსოვთ, თქვენი დაპირება, რომ გეყვარებოდით ისე, როგორც თქვენი გიორგი.¹⁵⁰

გულითადი მოკითხვა და ჩემი, როგორც შვილის, ერთგულება გადაეცით ქეთევან ლუარსაბის ასულს.

... ვინ იქნება ...¹⁵¹ საჭიროა, რომ ჩვენი საერთო ახლობლები იყვნენ. ისე კი, ყოველივეზე, საბოლოოდ, შეხვედრისას ვიმსჯელოთ. ამჟამად კი, რომ არ დაგვავიწყდეს იმიტომ ვწერ.

ნახვამდის ჩემო ძვირფასო სიმამრო. იმის გამო რომ დროულად არ გიპასუხეთ, ნუ გამინაწყენდებით.

თქვენდამი ერთგული თქვენი შვილი

ი. მაქარაშვილი (ხელმოწერა)

1891 წლის 26 ივნისი, ბანაკი ალექსანდროპოლთან.¹⁵²

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42763.

148 ამ ადგილზე ტექსტი დაზიანებულია.

149 ტექსტი ამ ადგილზე დაზიანებულია.

150 იგულისხმება დურმიშხანის ვაჟი გიორგი ჟურული.

151 არ იკითხება.

152 სომხეთის დღევანდელი ქალაქი გიუმრი.

ილია მაქარაშვილის წერილი ღურმიშხან ჟურულს (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე)

ფურცლის თავში მინაწერია: „30 მარტი, ჯელალ ოღლი“¹⁵³

დიდად პატივცემულო ღურმიშხან შალვას ძე!

ჯელალ ოღლიში და მის შემოგარენ, შორიახლო მდებარე სოფლებში დღეს დღეობით ძალიან ცოტა ფუტკარს ამრავლებენ და მეფუტკრეობის მცოდნე აქ თითქმის არაფერ არის, ისე კი ყური მოგკარი, რომ ვორონცოვკაში და პრივოლნოეში კარგი მეფუტკრეები არიან, მაგრამ ამჟამინდელი ტალახიანობიდან გამომდინარე ამ სოფლებთან კავშირი ძალზედ გართულებულია, ამიტომ დაწერილებითი ცნობების საკმარისი ოდენობით მოძიება ვერ მოვახერხე.

თქვენს ახლო ნაცნობთან ხან-აგოვთან¹⁵⁴ ვიყავი, რომელმაც ჯერ კიდევ ყველიერის დროს თქვენი წერილის შესახებ მიახლო. საკვირველია, რომ მას თქვენთვის ჯერაც არ უპასუხია, თუმცა კი მითხრა, რომ საჭირო ცნობებს აგროვებს და თქვენს წერილზე პასუხის გამოგზავნას მხოლოდ 23 მარტისთვის შეძლებს. ამჟამად ის მთხოვს გადმოგცეთ, რომ რადგან აქ მეფუტკრე ვერ მონახა, ყარაკლისში და სხვა ადგილებში ეძებს და ფიქრობს, რომ თქვენთვის დაზუსტებული მონაცემების მოწოდებას აპრილის ბოლოსთვის მოახერხებს. მე რაც შემეხება, ამ დღეებში ტფილისში მივემგზავრები, რადგან მაისის დასაწყისში გამოცდების ჩაბარება მომიხდება. ამიტომ დროის უქონლობის გამო ამ მონაცემების მოძიება-შეგროვებაზე უარის თქმა მიწევს და ამ საქმეს ისეთ პატრონს ვანდობ, როგორც ხან-აგოვია და რომელიც ამ მხარეში თითქმის ყველას იცნობს. მით უმეტეს, მან სიტყვა მომცა, რომ რაც შეიძლება უმოკლესი დროს განმავლობაში გაიგებს და თქვენ შეგატყობინებთ. თუმცადა, გამგზავრების წინ მე მას მაინც მოვინახულე და თუ რაიმეს შევიტყობ დაუყოვნებლივ გაცნობებთ. ახლა რამოდენიმე სიტყვას ჩემს შესახებ გეტყვით. მართალია ტფილისიდან გამგზავრების წინ მე თქვენ გითხარით, რომ მოგწერდით და მალევე უკან დაბრუნებას შევეცდებოდი, მაგრამ მგზავრობისას საქმის ყველა დეტალი გავიხსენე და იმ დასკვნამდე მივედი, რომ ტფილისში (ფუჭი) საუბრების, ყველაფერში წარუმატებლობის გარდა არაფერი არ მომელის და მაცადინებობებისთვის იქ გაცილებით ნაკლები დროის დათმობა მომიწევს, ვიდრე ჯელალ-ოღლიში, ამით აკადემიაში მოხვედრის გაცილებით ნაკლები შანსი მეძლევა, იმასთან შედარებით თუ აქ მოვემზადები. რა შეიძლება მიზიდავდეს მე ტფილისში? გამგზავრების დღეს მე აზრად არ მქონია ჩვენს შორის რაიმე ახსნა-განმარტება. საჭირო იყო ამ საქმის ერთხელ და სამუდამოდ დამთავრება და მეც ესე მოვიქეცი¹⁵⁵ მიუხედა-

153 სომხეთის ქალაქი სტეფანავანი

154 გაურკვეველია ვის გულისხმობს.

155 წერილის ავტორს, ტექსტში ამ ადგილზე ფრჩხილებში მოყვანილი აქვს ერთი წინადადება, რომლის ამოკითხვა და აზრის გაგება ვერ შევძელით.

ვად დაპირებისა მე თქვენ ერთი სტრიქონიც კი არ მოგწერეთ, დილიდან გვიან გვიანობამდე ვიჯექი და ჩემს საქმეს ვაკეთებდი, გამოცდებისთვის ვემზადებოდი. რა აზრი ექნებოდა ჩემს წერილს? ყოველივე იმის გამო მოგწერეთ, თქვენს წერილში გამოთქვამთ აზრს, რომ თქვენთვის ჩემი ღუმილი გაუგებარია. მე, როგორც ნებისმიერ ადამიანს, თავმოყვარეობა გამაჩნია. გარდა ამისა, ერთხელ თუ დაიწვი, მეორედ ცეცხლს ხელს არ შეუშვერ.

მიუხედავად ყველაფრისა, იმედი მაქვს, რომ ჩვენს შორის ისევე ისეთი კეთილი ურთიერთობები იქნება, როგორც ოდითგანვე ჩამოგვიყალიბდა. ჩემის მხრივ მესხომება, თუ როგორი დამოკიდებულება, თანაგრძნობა გქონდათ ყოველთვის ჩემს მიმართ,

იმ შემთხვევაში თუ ჩემი გამოცდები წარმატებით დამთავრდება ...¹⁵⁶ იენისის დასაწყისში რაჭაში ავალწევ და იქიდან, ალბათ ივლისში, პეტერბურგში გავემგზავრები.

გთხოვთ, თქვენს მეუღლეს და ნინა ღურმიშხანის ასულს, ჩემი ღრმა პატივისცემა გადასცეთ.

თქვენდამი ერთგული
ი. მაქარაშვილი

P.S დიდად მადლობელი ვარ ცხინვალში მიპატიუების გამო, მაგრამ, სამწუხაროდ არ შემიძლია ამით ვისარგებლო

წერილი დათარიღებულია 1892 წლის 30 მაისით.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42763.

¹⁵⁶ ამ ადგილზე ტექსტი არ იკითხება.

ღანართი № 13.

რუსული დოკუმენტი გენერალ-ლეიტენანტ ილია საყვარელის ძე მაქარაშვილის შესახებ. დოკუმენტს ბოლო გვერდი აკლია და დაუთარილებელია, თუმცა, როგორც ტექსტიდან ირკვევა, იგი გენერლის სამხედრო კარიერის დასრულების და პენსიაზე გასვლის შემდეგ არის შედგენილი. მაქარაშვილების არქივში დაცულ აღნიშნულ დოკუმენტს, საარქივო ნომრის შემდეგ აწერია: ილია საყვარელას ძე მაქარაშვილის დაჯილდოვების ბრძანების ასლი. რუსულ ენაზე, მანქ. ნაბეჭდი, 3 ფურცელი, (დაზიანებული). საარქივო დოკუმენტი 1904 წლით არის დათარიღებული. რაც ჩვენი აზრით არასწორია, დოკუმენტში 1904 წლის შემდგომი ამბების შესახებაც არის ინფორმაცია. აქტიური სამხედრო მოღვაწეობის დასრულების შემდეგ ილია მაქარაშვილს დიდხანს აღარ უცოცხლია, იგი 1911 წელს დამბლით გარდაიცვალა. (დოკუმენტის სტილი დაცულია).

მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის ხელმწიფე იმპერატორის ნიკოლოზ ალექსანდრეს ძის, სრულიად რუსეთის თვითმპყრობელის და სხვათა და სხვათა

ბრძანებულებით

აღნიშნულის წარმომდგენი გენერალ ლეიტენანტი

ილია საყვარელის ძე მაქარაშვილი

დაჯილდოებულია

– ორდენებით: წმ. გიორგის მე-4 ხარისხის, წმ. ვლადიმირის მე-4 ხ. ხმლებით და ბაფთით და იგივე ორდენი მე-3 ხ., წმ. ანას მე-2 ხ., წმ. სტანისლავის 1-ლი და მე-2 ხ. ხმლებით და მე-3 ხ. ხმლებით და ბაფთით;

– ოქროს იარაღით წარწერით: „მამაცობისთვის“ და მედლებით: ღია ბრინჯაოს - 1877-1878წწ. თურქეთთან ომის სამახსოვროდ; ვერცხლის იმპერატორ ალექსანდრე III-ის მეფობის სამახსოვროდ; ვერცხლის - მათი საიმპერატორო უდიდებულესობების 1896 წლის წმინდა კორონაციის სამახსოვროდ.

დაიბადა 1854 წლის 1 დეკემბერს ქუთაისის გუბერნიაში აზნაურების ოჯახში. აღმსარებლობით მართლმადიდებელია. აღზრდა-განათლება ვლადიმირის (სახელობის) კიევის სამხედრო გიმნაზიაში და პავლოვის (სახელობის) პირველ სამხედრო სასწავლებელში პირველი თანრიგით მიიღო. 1872 წლის 11 აგვისტოს სამხედრო სამსახური დაიწყო – ვლადიმირის (სახელობის) კიევის სამხედრო გიმნაზიის აღზრდილი პირველ სამხედრო პავლოვის (სახელობის) სასწავლებელში შევიდა.

1874 წლის 14 მარტს იუნკერი გახდა. 1874 წლის 7 აგვისტოს, სასწავლებლის სრული კურსის დამთავრების შემდეგ 39 საარტილერიო ბრიგადაში განაწესეს, სადაც პრაპორშჩიკის წოდება მიენიჭა. 1874

წლის 30 სექტემბერს სამსახურში გამოცხადდა. 1874 წლის 2 ოქტომბერს აღნიშნული ბრიგადის მე-3 ბატარეაში ჩაირიცხა.

1875 წლის 2 სექტემბრიდან ბრიგადის სასწავლო რაზმის მასწავლებლად დაინიშნა.

1875 წლის 25 ოქტომბერს, პოდპორუჩიკის წოდება მიენიჭა. 1876 წლის 1 მაისს, ბრიგადის სასწავლო რაზმში მივლინება დაუმთავრდა.

1876 წლის 9 დეკემბერს, პორუჩიკის წოდება მიიღო.

1877 წლის 4 და 5 მაისს, არდაგანის ციხესიმაგრის იერიშით აღებისას (სამხედრო) მოქმედებებში თავი გამოიჩინა, რისთვისაც 1877 წლის 25 ოქტომბერს წმ. სტანისლავის მე-3 ხარისხის ორდენით (ხმლებითა და ბაფთით) დაჯილდოვდა.

1877 წლის 20 სექტემბრიდან შტაბს კაპიტნის წოდება უპირველესობით (განსახილველ ვადაზე ადრე) მიენიჭა.

1877 წლის 2 და 3 ოქტომბერს, ალაჯინის სიმაღლეებზე თურქებთან ბრძოლაში თავი ისახელა, რისთვისაც 1978 წლის 20 აგვისტოს წმ. ვლადიმირის მე-4 ხარისხის ორდენით (ხმლებითა და ბაფთით) დაჯილდოვდა.

1877 წლის 23 ოქტომბერს, დევე-ბოინუს გამაგრებული პოზიციის აღებისას თავი გამოიჩინა, რისთვისაც 1878 წლის 23 დეკემბერს წმ. გიორგის მე-4 ხარისხის ორდენი გადაეცა.

1877 წლის ოქტომბერსა და ნოემბერში თურქების წინააღმდეგ სხვადასხვა (სამხედრო) მოქმედებებში გამოჩენილი გმირობისთვის 1878 წლის 25 აპრილს ოქროს იარაღით (წარწერით „მამაცობისთვის“) დაჯილდოვდა.

ქ. ერზერუმის ალყისას სადანღუდის რაზმის შემადგენლობაში გამოჩენილი წარჩინებული და გულმოდგინედ მსახურისთვის და განსაკუთრებული დეაწლისთვის 1879 წლის 19 ივლისს, წმ. სტანისლავის მე-2 ხარისხის ორდენით (ხმლებით) დაჯილდოვდა. 1879 წლის 25 ოქტომბრიდან ბრიგადის სასწავლო რაზმს განაგებდა. მივლინებული იქნა ქ. ტფილისში, იქიდან კი 1880 წლის 28 აპრილს ს. პეტერბურგში, გენერალურ შტაბთან არსებული ნიკოლოზის (სახელობის) აკადემიაში გამოცდის ჩასაბარებლად. 1880 წლის 27 სექტემბერს ბრიგადაში დაბრუნდა, რადგან გამოცდა ვერ ჩააბარა. 1880 წლის 30 აპრილს მივლინებული იქნა ბრიგადის მე-3 ბატარეაში.

1881 წლის 1 იანვრიდან ბრიგადის სასწავლო რაზმს განაგებდა. 1881 წლის 11 ივნისს გადაყვანილი იქნა მე-3 ბატარეაში. 1881 წლის 22 ოქტომბრიდან ბრიგადის სასწავლო რაზმს განაგებდა. 1882 წლის 1 ივნისს, ბრიგადის სასწავლო რაზმში მივლინება დაუმთავრდა.

1882 წლის 6-12 დეკემბერს ქ. სარიყამიშში, დროებითი სამხედრო სასამართლოს დროებითი წევრი გახლდათ. 1885 წლის 3 ივლისიდან კი იმავე ბრიგადის მე-5 ბატარეის დროებითი მეთაური. 1885 წლის 15 აგვისტოს დაბრუნებული იქნა ბრიგადის მე-3 ბატარეაში.

1885 წლის 17 სექტემბერს, ბრიგადის ისტორიის შედგენის მიზნით მივლინებული იქნა ქ. ტფილისში. 1886 წლის 26 იანვარს ხელმძღვანელობის ნება-სურვილით გადაყვანილი იქნა მე-5 ბატარეაში.

1886 წლის 19 თებერვალს, წმ. ანას მეორე ხარისხის ორდენით დაჯილდოვდა. 1886 წლის 28 ივლისს, ხელმძღვანელობის ნება-სურვილით გადაყვანილი იქნა ბრიგადის მე-2 ბატარეაში. 1886 წლის 27 სექტემბერს, 1877-1878 წ.წ. თურქეთთან ომის ძეგლის გახსნაზე დასასწრებად, როგორც ბრიგადის წარმომადგენელი მივლინებული იქნა ქ. ს-პეტერბურგში. 1886 წლის 4 ნოემბერს, ხელმძღვანელობის ნება-სურვილით გადაყვანილი იქნა ბრიგადის მე-5 ბატარეაში. 1886 წლის 5 ნოემბერს მივლინებიდან (ქ. ს-პეტერბურგიდან) ბატარეაში დაბრუნდა.

1888 წლის 21 იანვარს, გადაყვანილი იქნა ბრიგადის მე-3 ბატარეაში, სადაც მეურნეობის გამგედ დაინიშნა. 1889 წლის 31 ოქტომბერს რუსული არტილერიის 500 წლისთავისადმი მიძღვნილ ზეიმზე დასასწრებად მივლინებული იქნა ქ. ს-პეტერბურგში. 1889 7 დეკემბერს ბრიგადაში დაბრუნდა. 1889 წლის 28 დეკემბერს, განთავისუფლდა მე-3 ბატარეის მეურნეობის გამგის თანამდებობიდან და იმავე ბრიგადის მე-2 ბატარეაში იქნა გადაყვანილი.

1890 წლის 25 მაისიდან ამავე ბრიგადის მე-2 ბატარეის დროებით მეთაურად დაინიშნა.

1890 წლის 19 ივლისიდან ბრიგადის სასამართლოს თავმჯდომარედ დაინიშნა. 1891 წლის 8 ივლისიდან იმავე ბრიგადის მე-4 ბატარეის დროებითი მეთაურია. 1891 წლის 17 ივლიდან იმავე ბრიგადის მე-5 ბატარეის დროებითი მეთაური გახდა.

1893 წლის 8 იანვრიდან 8 მაისამდე კავკასიის სამხედრო-საოლქო სასამართლოს დროებითი წევრია.

1894 წლის 19 იანვარს ოფიცერთა საარტილერიო სკოლის შემადგენლობაში იქნა მივლინებული, სადაც იმავე წლის 27 იანვარს გამოცხადდა. მის შემადგენლობაში 1 თებერვალს ჩაირიცხა. კურსი წარმატებით დაამთავრა. 1894 წლის 15 სექტემბერს, აღნიშნული მივლინება დაუმთავრდა და მუდმივი სამსახურის ადგილზე გაემგზავრა. 1894 წლის 27 ოქტომბერს, ბრიგადაში გამოცხადდა.

1895 წლის 21 თებერვალს, გენერალ ფელდ-მარშალ გრაფ ბრესის 1 საარტილერიო ბრიგადის 1 ბატარეის ჩასაბარებლად ქ. მოსკოვში მივლინებით გაემგზავრა, სადაც 1895 წლის 28 თებერვალს გამოცხადდა. ვიცე-პოლკოვნიკის წოდებით იგი აღნიშნული ბატარეის მეთაურად დაინიშნა.

1895 წლის 16 ოქტომბერს, მოძრავი საარტილერიო პარკის მობილიზაციის შემოწმების მიზნით მივლინებული იქნა დაბა რაიევოში, საიდანაც 19 ოქტომბერს დაბრუნდა.

1895 წლის 25 ოქტომბრიდან ერთი წლის ვადით ოფიცერთა საზოგადოების სასამართლოს თავმჯდომარედ დაინიშნა.

1896 წლის 26 თებერვალს, იმპერატორ ალექსანდრე III-ის მეფობის სამახსოვროდ ვერცხლის მედლით დაჯილდოვდა. 1896 წლის 3 მაისიდან 27 მაისის ჩათვლით მათი საიმპერატორო უდიდებულესობის წმინდა გვირგვინოსნების კორონაციის აღსანიშნავად ქ. მოსკოვსა და მის

შემოგარენში შეკრებილი ჯარების შემადგენლობაში იმყოფებოდა.

1896 წლის 17 ივნისიდან 23 ივნისის ჩათვლით იმავე ბრიგადის 1 დივიზიონის დროებით მეთაურად დაინიშნა.

1896 წლის 26 მაისს, მათი საიმპერატორო უდიდებულესობის წმინდა გვირგვინოსნების სამახსოვროდ ვერცხლის მედლით დაჯილდოვდა.

1896 წლის 25 ოქტომბერს, ერთი წლის ვადით ოფიცერთა საზოგადოების სასამართლოს თავმჯდომარედ დაინიშნა.

1897 წლის 24 ივლისს განთავისუფლებული იქნა აღნიშნული თანამდებობიდან და გადაყვანილი იქნა მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის დიდი თავადის მიხედვით ნიკოლოზის-ძის კავკასიის გრენადერთა საარტილერიო ბრიგადაში და მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის გენერალ-ფელდცეხმეისტერის 1 ბატარეის მეთაურად დაინიშნა. 1897 წლის 24 აგვისტოს, ახალ სამსახურში გაემგზავრა, სადაც იმავე წლის 1 ოქტომბერს გამოცხადდა და ბატარეის მეთაურობას შეუდგა. 1897 წლის 10 ოქტომბერს, კანონის დაცვით ბატარეა ჩაიბარა.

1898 წლის 13 ოქტომბერს, უმაღლესი ბრძანებით წარჩინებული სამსახურისთვის პოლკოვნიკის წოდება მიენიჭა და კავკასიის სათადარიგო საარტილერიო ბრიგადის 1 დივიზიონის მეთაურად დაინიშნა, სადაც იმავე წლის 27 ოქტომბერს გამოცხადდა.

1899 წლის 3 იანვარს ყუბანის მე-3 კაზაკთა ბატარეის ქონების შემოწმების მიზნით კომისიის თვმჯდომარის რანგში მივლინებული იქნა ქ. მაიკოპში, საიდანაც იმავე წლის 21 იანვარს დაბრუნდა.

1900 წლის 5 ოქტომბერს №11510 კავკასიის სამხედრო ოლქის არტილერიის უფროსის განკარგულების მიხედვით თერგის, ყუბანის და დაღესტანის ოლქების და სტავროპოლის გუბერნიის საჯარისო ნაწილებში ალაღის და ცხენების აკაზმულობის შესამოწმებლად შექმნილი კომისიის წევრად დაინიშნა. მიწერილობის თანახმად 1900 წლის ნოემბერში მივლინებით ქ. დარუბანდში გაემგზავრა, ხოლო 1901 წლის 13 თებერვალს, მივლინებიდან უკან დაბრუნდა.

1901 წლის 1 აგვისტოს, წმინდა ვლადიმერის ორდენის კავალერობა ყოვლადმოწყალებდ ებოძა. 1902 წლის 18 იანვარს, კავკასიის სამხედრო ოლქის შტაბის №226 საიდუმლო განკარგულებით გრენადერთა საარტილერიო ბრიგადის მობილიზაციის შემმოწმებელი კომისიის წევრის რანგში ქ. ტფილისში გაემგზავრა. 1902 წლის 3 თებერვალს მივლინებიდან უკან დაბრუნდა.

1902 წლის 5 ოქტომბერს, უმაღლესი ბრძანებით, 1902 წლის 7 ოქტომბრიდან ყუმბარმტყორცნი მე-7 საარტილერიო პოლკის მეთაურად დაინიშნა, სადაც 1902 წლის 3 ნოემბერს გაემგზავრა.

1904 წლის 4 ივნისს, უმაღლესი ბრძანებით 67-ე საარტილერიო ბრიგადის მეთაურად დაინიშნა (საველე ქვეითი არტილერია). 1904 წლის 3 ივნისს, ახალი სამსახურის ადგილზე გაემგზავრა, ხოლო 1904 წლის 11 ივნისს, ბრიგადის მეთაურობას შეუდგა.

1904 წლის 30 სექტემბერს, უმაღლესი ბრძანებით თურქესტანის მე-2

საარტილერიო ბრიგადის მეთაურად დაინიშნა. 1904 წლის 12 ოქტომბერს კანონის საფუძველზე პოლკის ჩაბარების შემდეგ ახალ სამსახურებრივ ადგილზე გაემგზავრა, ხოლო იმავე წლის 25 ოქტომბერს იქ გამოცხადდა თურქისტანის სამხედრო ოლქის №127 ბრძანებით. იგი ქ. ტაშკენტში სანაშენე (?) ცხენების მიღების კომიტეტის თავმჯდომარედ დაინიშნა, სადაც 1905 წლის 22 აპრილიდან 3 მაისის ჩათვლით იმყოფებოდა.

1906 წლის 6 დეკემბერს, უმაღლესი ბრძანებით წარჩინებული სამსახურისთვის გენერალ-მაიორის წოდება მიენიჭა და დაკავებულ თანამდებობაზე დამტკიცდა. 1909 წლის 10 მაისს უმაღლესი ნებართვით, მისი აღმატებულების ბუხარის ემირის მიერ I ხარისხის ოქროს ვარსკვლავის ორდენის ებოძა და მისი ტარების უფლება მიეცა.

1909 წლის 6 დეკემბერს უმაღლესი ბრძანებით წმინდა სტანისლავის I ხარისხის ორდენით დაჯილდოვდა.

1910 წლის 25 ივლისის უმაღლესი ბრძანებით, 52-ე საარტილერიო ბრიგადის მეთაურად დაინიშნა. 1910 წლის 10 სექტემბერს, თურქესტანის მე-2 საარტილერიო ბრიგადის მეთაურობა ჩაიბარა. 1910 წლის 16 სექტემბერს ახალ სამსახურებრივ ადგილზე გაემგზავრა.

1910 წლის 15 ოქტომბერს უმაღლესი ბრძანებით გენერალ-ლეიტენანტის წოდება მიენიჭა. სამსახურიდან ავადმყოფობის გამო განთავისუფლდა მუნდირით (ტარების უფლებით) და პენსიით: სახელმწიფო ხაზინიდან 1145 რუბლი, სამხედრო ქვეითი უწყების ემერიტალური საღაროდან -1718 რუბლი, დანამატი-497რუბლი.

სამოქალაქო სამსახურში არ უმსახურია და თავად-ახანურობის არჩევნებში მონაწილეობა არ მიუღია, უმაღლესი რესკრიპტი არ მიუღია.

შვებულებები: 1879 წლის 11 მაისი-1 აგვისტოს ჩათვლით, სამთვიანი, კმაყოფის შენარჩუნებით, ყირიმში სამკურნალოდ, ვადაში ჩაეცია. 1887 წლის 25 აგვისტო- 25 ოქტომბერი, ოთხოვნიანი, კმაყოფის შენარჩუნებით, ვადაში ჩაეცია. 1891 წლის 3 ნოემბერი-1892 წლის 3 ივნისი, ორთვიანი, კმაყოფის შენარჩუნებით, ვადაში ჩაეცია. 1895 წლის 25 აგვისტო-22 სექტემბერი, 28 დღიანი, კმაყოფის შენარჩუნებით, ვადაში ჩაეცია. 1896 წლის 18 აგვისტო-18 ოქტომბერი, ორთვიანი, კმაყოფის შენარჩუნებით, ვადაში ჩაეცია. 1897 წლის 7 თებერვალი, 10 დღიანი, კმაყოფის შენარჩუნებით, ვადაზე ადრე 10 თებერვალს გამოცხადდა. 1897 წლის 24 აპრილი- 4 მაისი, ათდღიანი, კმაყოფის შენარჩუნებით, ვადაში ჩაეცია. 1900წლის 18 ივლისი-6 აგვისტო, 20 დღიანი, კმაყოფის შენარჩუნებით, ვადაში ჩეცია. 1902 წლის 19 დეკემბერი-1903 წლის 13 იანვარი, 25 დღიანი, კმაყოფის შენარჩუნებით, ვადაში ჩაეცია. 1904 წლის 11-14 ივლისი, 7 დღიანი, კმაყოფის შენარჩუნებით, ვადაზე 4 დღით ადრე გამოცხადდა. 1904 წლის 22-26 სექტემბერი, 6 დღიანი, კმაყოფის შენარჩუნებით, ვადაზე 2 დღით ადრე გამოცხადდა. 1904 წლის 16 დეკემბერი-1905 წლის 11 იანვარი, 27 დღიანი, კმაყოფის შენარჩუნებით, ვადაში ჩაეცია. 1905 წლის 22 ივნისი-22 აგვისტო, 2 თვიანი, კმაყოფის შენარჩუნებით, ვადაში

ჩაეცია. 1906 წლის 4 ივლისი-4 სექტემბერი, 2 თვიანი, კმაყოფის შენარჩუნებით, ვადაში ჩაეცია. 1907 წლის 1 ივლისი-1 ოქტომბერი, 4 თვიანი, კმაყოფის შენარჩუნებით, თანახმად ავადმყოფობის შესახებ სამედიცინო ცნობისა, სამკურნალოდ იმყოფებოდა რუსეთის ევროპულ ნაწილში და საზღვარგარეთ. შვებულებიდან 1907 წლის 30 სექტემბერს დაბრუნდა. 1908 წლის 19 ივლისი-25 აგვისტო, კმაყოფის შენარჩუნებით, ვადაში ჩაეცია. 1909 წლის 23 ივლისი-27 აგვისტო, კმაყოფის შენარჩუნებით, ვადაში ჩაეცია. 1910 წლის 25 მაისი-25 სექტემბერი, 4 თვიანი, კმაყოფის შენარჩუნებით, შვებულებიდან 1 თვით ადრე 26 აგვისტოს დაბრუნდა.

მიყენებული ჭრილობების სამკურნალოდ უვადო შვებულებით არ უსარგებლია. ტყვედ არ ჩავარდნილა და სამსახურიდან გადამდგარი არ ყოფილა.

1877-78 წ.წ. თურქეთთან ომის დროს მათ წინააღმდეგ კავკასიისა და თურქეთის საზღვარზე მოქმედ კორპუსის შემადგენლობაში განხორციელებულ ლაშქრობებში და (საბრძოლო) ოპერაციებში მონაწილეობა:

*1877 წლის 12 აპრილს, გენერალ-ლეიტენანტ დეველის მეთაურობით ახალციხის რაზმის შემადგენლობაში საზღვრის გადალახვა.

*1877 წლის 23 აპრილს, გენერალ-ლეიტენანტ დეველის მიერ აღმოსავლეთით ველი-ვერდის სიმაღლეებთან არდაგანის დაზვერვა (რეკოგნოსცირება).

*1877 წლის 4 მაისს, გენერალ-ლეიტენანტ დეველის ჯარების მიერ ველი-ვერდის სიმაღლეების იერიშით ალებით არდაგანის დაბომბვა.

*1877 წლის 22 მაისი, ყარსის აღება.

*1877 წლის 28 მაისს, პირადად მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის კავკასიის არმიის მთავარსარდლის მიერ ყარსის ჩრდილოეთ სიმაგრეების დაზვერვა. თურქების თავდასხმა ყარსიდან.

*1877 წლის 4 ივნისს ყარსის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სიმაგრეების: არაბის, ყარადაგის და მუხლისის დაბომბვის დაწყება. დაბომბვის შეწყვეტა ...¹⁵⁷

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135 ხ. 42719.

157 დოკუმენტი აქ წყდება, სავარაუდოდ მას ბოლო გვერდი აკლია.

ღანართი № 14.

ილია მაქარაშვილის წერილი ნინო ჟურჯულისადმი (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

ძვირფასო ნინოჩკა ჩემო! შენ ვერ წარმოიდგენ, ამჟამად რა გულმოკლული ვარ. როგორც ჩანს, ჩვენი შეხვედრის 10 დღით გადადება მოგვიწევს. საქმე იმაშია, რომ ბრიგადის მეთაური გენერალი ლესოვოი სარიკამიშიდან 12-14 სექტემბერს ბრუნდება. მე კი მის გარეშე ამ ბედუკუღმართი მე-5 ბატარეის ვინმესთვის ჩაბარება არანაირად არ შემიძლია. ახლა უნდა დაგვადე და „გამოამინდებს ველოდო.“ როცა ამ დროს შენს გვერდით, ჩემი თვალისჩინის, ჩემი მტრედის, ჩემი კარგი ნინოჩკას გვერდით უნდა ვიყო. ახლა 3-ის ნაცვლად 15 სექტემბერს მომიწევს გამოძგზავრება. ვგონებ კარგი იქნება, თუ შენ სადღაც 10 სექტემბრისათვის თბილისში გაემგზავრები. ამ დროს, ჩემს ჩამოსვლამდე აუცილებელ საყიდლებს შეიძენ, დაკვეთებს მისცემ და სხვ. ხოლო შემდგომ, როცა ჩამოვალ დანარჩენს მოვაგვარებთ. სიტყვამ მოიტანა და გეტყვი, რომ შეიძლება შენი ზოგიერთი ნივთის შექენისას მე ზედმეტიც კი ვიყო და თან თბილისში დიდ ხანს ყოფნა არ მომიხდება, რაც მეტად მახარებს: ძალიან არ მიყვარს ქალაქის ხმაური, განსაკუთრებით ამ დროს. ეს რომ დეკემბერში, ან იანვარში ყოფილიყო სხვა საქმე იქნებოდა. თბილისში გამგზავრებას რომ დააპირებ, ყოველი შემთხვევისთვის, ტელეგრაფით შეტყობინება არ დაგავიწყდეს. ამბობენ, რომ „დანია“-ში,¹⁵⁸ გოლოვინის პროსპექტზე, კადეტთან კორპუსის მახლობლად, ჩინებული ნომრებია მოწყობილი. არაჩვეულებრივი სიმყუდროვეა, ძვირი არაა და კვება „...¹⁵⁹ ნომრებთან“ შესადარიც არ არის. ვგონებ იქ გაჩერება კარგი იქნებოდა. გულახდილად რომ ვთქვათ.¹⁶⁰ „ნომრებში“ აშკარა სიბინძურეა და კვებაც უსასიზღრესია. თუმცადა ამ ნომრებსაც თავისი უპირატესობა აქვთ: საუკეთესო მაღაზიებთან და ქარვასლებთან სიახლოვე და თან კარგი მოგონებები. ყოველი შემთხვევისთვის შემატყობინე „დანია“-სთან დაკავშირებით. ისე მოიქეცი, როგორც უკეთესი იქნება. მხოლოდ არ დაგავიწყდეს მომწერო, თუ დანამდვილებით სად გაჩერდებით, რადგან ჩემი ძვირფასი საცოლეს ძებნაში თბილისში ხეტიალი არ მომიხდეს. ახლა ხანს აქ კოტე ერისთავი¹⁶¹ და ექიმი ფურცელაძე¹⁶² ვნახე. შემომიხდნენ

158 იგულისხმება სასტუმრო.

159 არ იკითხება.

160 არ იკითხება.

161 სავარაუდოდ იგულისხმება კონსტანტინე ერისთავი-სამხედრო (1836-1897 წ.წ.) პირი, ყირიმის (1853-1856 წ.წ.) და რუსეთ-თურქეთის ომის (1877-1878 წ.წ.) მონაწილე. <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000702/>; enciklopedia, saqarTvelo, t. 3. Tb., 2014, gv. 61.

162 შესაძლოა გულისხმობს ქაიხოსრო სოლომონის ძე ფურცელაძეს, რომელმაც 1874 წელს პეტერბურგის სამხედრო-სამედიცინო აკადემია დაამთავრა და ცნობილი ექიმი გახდა. <http://www.nplg.gov.ge/medics/ka/00000793/>

– ჩვენს ქორწილში თავს იპატიუებენ. მე კი დიპლომატიურად თავიდან ვიშორებ, რადგან მინდა ხმაურის გარეშე დავიწეროთ ჯვარი. მაგრამ მე არანაირად არ ძალმიძს მარტოს ამ საკითხის საბოლოოდ გადაწყვეტა. ისე კი, შეხვედრისას, მისი ერთად მოგვარება აჯობებდა: დიდი ხნის განმავლობაში ყველა წვრილმანის განხილვა და გადაწყვეტა შეგვეძლებოდა. სხვათა შორის კარგი იქნებოდა თუ აგრაფენას (ოლდენბურგ-სკაიას)¹⁶³ და მის დას კატოს კიდევ შევხვდებოდი, რომლებთანაც მე ყოველთვის დიდი მეგობრობა მქონდა, მაგრამ არ ვიცი, ყოველივე როლის და როგორ მოვახერხო. ამაზეც ერთად ვიმსჯელოთ. ისე მართლაც რა კარგი იქნება, როდესაც მე და შენ ერთად ვიმსჯელებთ და საქმეებს გადავწყვეტთ კიდევ: ამ დრომდე არასდროს არავისთან მითათბირია. ჩემს საქმეებს უმეტესად თვითონ ვაგვარებ, საერთოდ კი, ჩემს საქმეებზე სხვების რჩევა-დარიგება არ მიყვარს. რჩევა სხვა რამეა, საქმე კი შენ ხარ - შენ ჩემი საუკეთესო, განუყოფელი ნაწილი. გულისთადი მოკითხვა გადაეცი შენს მშობლებს და აგრეთვე მეგობრებს. მიიღე ჩემგან კოცნა, რომელსაც ფოტოზე აღებეჭდავ, რადგან როგორი დიდი სურვილიც არ უნდა მქონდეს ორიგინალამდე¹⁶⁴ ამჟამად ხელი არ მიმიწვდება. ბედნიერი იყავ ახლაც და მუდამ. ღმერთმა მიბოძოს ისეთი ბედნიერება როგორსაც საყვარელ, ძვირფას, ჩემს თვალისჩინ საცოლეს ნინოჩკას ვუსურვებ. დასანანია, რომ შეუძლებელია წერილში იმის გამოხატვა რასაც შენს მიმართ ვგრძნობ. სიკვდილამდე შენი ილიკო.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42762.

¹⁶³ იგულისხმება გრაფ კონსტანტინე ოლდენბურგელის მეუღლე აგრაფინა ჯაფარიძე.

¹⁶⁴ წინადადების აზრი გაურკვეველია.

ღანართი № 15.

“მისი უდიდებულესობა იმპერატორის ბრძანების აღმასრულებელი ფურცელი ქეთევან ჟურჯლის, ნინო მაქარაშვილისა და გიორგი ჟურჯლის ქონების დავის შესახებ” (მანქანაზე ნაბეჭდი დოკუმენტი, რუსულ ენაზე).

1906 წლის 15 თებერვალს ბათუმის მომრიგებელი სასამართლოს მოსამართლემ განიხილა რა, მედიატორ-მომრიგებლის ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე გომანის მიერ 1905 წლის 27 სექტემბერს დადგენილი გადაწყვეტილება ქალაქ ბათუმის მაცხოვრებლების: ერთის მხრივ - ქერივის, საკოლეგიო ასესორს, ქეთევან ლუარსაბის ასულ ჟურჯლს (წარმოშობით ნამორადის), ხოლო მეორეს მხრივ – არტილერიის პოლკოვნიკის მეუღლის, ნინო დურმიშხანის ასულ მაქარაშვილს (წარმოშობით ჟურჯლის) და საკოლეგიო ასესორის გიორგი დურმიშხანის ძე ჟურჯლს შორის გორის მაზრასა და ქალაქ ბათუმში არსებული, ზემოთხსენებული პირების მიერ დურმიშხან შალვას ძე ჟურჯლისაგან მემკვიდრეობით მიღებული, უძრავი მამულების თაობაზე წარმოქმნილი დავის შესახებ და იხელმძღვანელა რა სამოქალაქო სამართალწარმოების წესდების 1395 და 1482 მუხლებით მიიღო გ ა ნ ჩ ი ნ ე ბ ა: აღსრულდეს ქალაქ ბათუმის მაცხოვრებლების: ქეთევან ლუარსაბის ასულ ჟურჯლს, ნინო დურმიშხანის ასულ მაქარაშვილს და გიორგი დურმუშანის ძე ჟურჯლს შორის უძრავ მამულებზე საკუთრების უფლების შესახებ არსებული დავის თაობაზე 1905 წლის 27 სექტემბრის მედიატორული გადაწყვეტილება.

ზემოთ აღნიშნულ მედიატორულ გადაწყვეტილებაში წარმოდგენილია შ ე მ დ ე გ ი:

1905 წელი, 27 სექტემბერი. მე, ბათუმის ნოტარიუსის პავლოვიჩის მიერ 1905 წლის 1 ივნისს, რეესტრში მედიატორული ჩანაწერით არჩეულმა მედიატორ-შუამავალმა, ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე გომანმა, ქალაქ ბათუმში, საკუთარ სახლში, ამავე დღეს გავსესენი სხდომა ქალაქ ბათუმის მაცხოვრებლების: ქერივის, საკოლეგიო ასესორის, ქეთევან ლუარსაბის ას ჟურჯლს (წარმოშობის ნამორადის), არტილერიის პოლკოვნიკის მეუღლის, ნინო დურმიშხანის ასულის მაქარაშვილს (წარმოშობით ჟურჯლი) და საკოლეგიო ასესორის გიორგი დურმიშხანის ძე ჟურჯლს შორის მათ მიერ დურმიშხან შალვას ძე ჟურჯლისგან მემკვიდრეობით მიღებული ქალაქ ბათუმსა და გორის მაზრაში მდებარე უძრავი მამულების თაობაზე წარმოქმნილი დავის შესახებ.

მედიატორული ჩანაწერის თანახმად მხარეებმა აიღეს ვალდებულება ჩემთვის გადმოეცათ აღნიშნული მამულების სახელწოდება, სივრცე (იგულისხმება ფართობი) და საზღვრები

სხდომის გახსნამდე ზემოთხსენებულ პირებმა განმიცხადეს, რომ მათ შორის სადავოა შემდეგი უძრავი მამულები:

1. ქ. ბათუმში, დონდუკოვო-კორსაკოვსკაიას და სმეკალოვსკაიას ქუჩების გადაკვეთაზე საეზოვე ადგილი ზომით დაახლოებით 200 კვ. სა-
ქენი,¹⁶⁵ იქ განთავსებული ქვითნაშენი ორსართულიანი სახლით, სამხა-
რეულოთი და ბედელით-შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - ვასილ
მანაბელის¹⁶⁶ მამული, დასავლეთით და სამხრეთით ქუჩა, ჩრდილოე-
თით ძმები ნობელის მამული.¹⁶⁷

ტფილისის გუბერნიის გორის მაზრის სოფელ არბოში:

2. საკარმიდამოს ადგილი თვითნაშენი ორსართულიანი სახლით -
შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - მიხეილ ჟურულის მემკვიდრეე-
ბის სახლი და მიწა, დასავლეთით - მარიამ ფურცელაძის კარმიდამო
და ლომაურების მემკვიდრეების “დიცურა”, სამხრეთით - სოფლის გზა,
ჩრდილოეთით - თადე ფინჩარაშვილის ბაღი ზომით ნახევარი მეათედი.

3. ვენახი - აღმოსავლეთით ქორდის სოფლის გზა, დასავლეთით- არხი
„დიცურა”, სამხრეთით - მიხეილ და მალხაზ ჟურულების მემკვიდრეების
ვენახები, ხეხილის ბაღი სახელწოდებით - „ხატის მიწა”, ღურმიშხან ჟუ-
რულისა და გლეხ ფინჩანაშვილების მემკვიდრეების მამული, ჩრდილოე-
თით - გლეხ რეკნაშვილის და გვიმრაძის ბაღები ზომით ნახევარი მეათედი.

4. ხეხილის ბაღი სახელწოდებით „ხატის მიწა” - შემდეგ საზღვრებ-
ში: ჩრდილოეთით - ღურმიშხან ჟურულის მემკვიდრეების ვენახი, სამხ-
რეთით - გლეხ გვიმრაძეების ბაღები, აღმოსავლეთით - აზნაურ ლევან
ჟურულის ვენახი, დასავლეთით - გლეხ ფინჩანაშვილის და გვიმრაძის
ვენახი ზომით ნახევარი მეათედი.

5. სარწყავი მიწა სახელწოდებით: „კლდის პირი,” „ნაფუძარი” - ზომით
ნახევარი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - კლდეძე,
სახელწოდებით „გვერდის პირი”, დასავლეთით - მიხეილ ჟურულის
მემკვიდრეების მიწა, ჩრდილოეთით - სოფლის გზა და სამხრეთით -
მალხაზ ჟურულის მემკვიდრეების მიწა.

6. უწყავი მიწა სახელწოდებით: „რუს პირის მიწა” - ნახევარი მეათე-
დი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით და სამხრეთით არხი „დიცუ-
რა”, დასავლეთით და ჩრდილოეთით - კრიკინაშვილის მიწა.

7. ურწყავი მიწა - ზომით ნახევარი მეათედი შემდეგ საზღვრებში:
აღმოსავლეთით - არხი „დიცურა”, დასავლეთით - სოფლის გზა, სამხ-
რეთით - გლეხ გვიმრაძეების მიწა, ჩრდილოეთით - ყოფილი ბაგნიაშ-
ვილების, ამჟამად როინაშვილების მამული.

8. ურწყავი მიწა - „მუხის მიწა” - ოთხნახევარი მეათედი შემდეგ საზ-
ღვრებში: აღმოსავლეთით - საერთო სოფლის გზა და საეკლესიო მიწა,
დასავლეთით - მალხაზ ჟურულის მემკვიდრეების მიწა, სამხრეთით -

165 საქენი - ძველი რუსული სიგრიძის საზომი ერთეული. უდრიდა 213,36 სმ-ს.

166 იგულისხმება ივანე მანაბელის ძმა იურისტი ვასილ მანაბელი (1845-1918 წ.წ.)
<http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00013222/>

167 იგულისხმება შვედი კომერსანტი ძმების რობერტ და ალფრედ ნობელის
საკუთრებაში არსებული მამული ბათუმის შესასვლელში. <https://sputnik-georgia.com/actual/20151009/228726530.html>

გზა და ჩრდილოეთით - ერედვის სოფლის გზა.

9. ურწყავი მიწა „სასვენებელი” - ზომით ერთნახევარი მეათედი, შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - საზ. სოფლის გზა და ხევი, დასავლეთით - მიხეილ ჟურულის მემკვიდრეების მიწა, სამხრეთით - ბაგნიაშვილის და ფიხნარაშვილის მამული, ჩრდილოეთით - ერედვის მიწა.

10. ურწყავი მიწა „არჩისეული” (არჩილისეული) - ერთი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - მალხაზ ჟურულის მემკვიდრეების მიწა, დასავლეთით - თავად ფავლენოვების მიწა, სამხრეთით - ბაგნიაშვილის მამული და ჩრდილოეთით - ერედვის მიწა.

11. ურწყავი მიწა - „პატარა მუხის მიწა” - ნახევარი მეათედი, შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - დ. ფავლენოვის მიწა, დასავლეთით - კრიკინაშვილის მიწა, სამხრეთით - მალხაზ ჟურულის მემკვიდრეების მიწა, ჩრდილოეთით - დურმიშხან ჟურულის მემკვიდრეების მიწა.

12. ურწყავი მიწა ყურმაშვილის ბაღთან - ერთნახევარი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - გზა, დასავლეთით - მალხაზ ჟურულის მემკვიდრეების მამული, სამხრეთით - არხი „დიცურა”, ჩრდილოეთით - აზნაურ ჟურულის მამული.

13. ურწყავი მიწა - „ყამირის მიწა” - ორი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - მალხაზ ჟურულის მემკვიდრეების მიწა, დასავლეთით - მიხეილ ჟურულის მემკვიდრეების მიწა, სამხრეთით - არხი „დიცურა”, ჩრდილოეთით - ცხინვალის სოფლის გზა და მიხეილ ჟურულის მემკვიდრეების მიწა.

14. ურწყავი მიწა - „გრძელი მიწა” - ხუთი მეათედი, შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - გლეხი ჯალაბადის მიწა, დასავლეთით მალხაზ ჟურულის მემკვიდრეების მიწა, ჩრდილოეთით - გზა.

15. ურწყავი მიწა ტირძნისის გზაზე - „ნაპონტხევი” (?) სამი მეოთხედი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - მალხაზ ჟურულის მემკვიდრეების მამული დასავლეთით და ჩრდილოეთით გზა, სამხრეთით - არხი „დიცურა”, ტფილისის გუბერნიის გორის მაზრის სოფელ ქვემო ნიქოზში არსებული სარწყავი და სახნავი მიწები, ასევე ვენახი.

16. „სოფლის განაპირა მიწა” - ოცი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით, სამხრეთით და ჩრდილოეთით - გზები, დასავლეთით - თავად კონსტანტინე ამილახერის მიწა.

17. „ხოდაბუნი” - ათი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით და სამხრეთით არხი, დასავლეთით შიო ნამორაძის მიწა და ჩრდილოეთით ქეთევან ჟურულის მამული.

18. „გადაღმა მიწა ბაღებს შორის” - ორი მეათედი სახნავი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - თავად კონსტანტინე ამილახერის მიწა, დასავლეთით - ჩიტო მელანაშვილის ბაღი, ჩრდილოეთით და სამხრეთით ...¹⁶⁸ მარიაშიძის მიწა.

19. „ხოდაბუნის თავზე” - რვა მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმო-

168 არ იკითხება.

სავლეთით არხი, დასავლეთით და ჩრდილოეთით - თავად კონსტანტინე ამილახვრის მიწა და სამხრეთით შიო ნამორაძის მიწა.

20. „გორაკების მიწა” - ოთხი მეთედი, შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - მიხეილ ხიცაშვილის და ლახარაშვილის მიწა, დასავლეთით - ლახარაშვილის მიწა, სამხრეთით - კონსტანტინე ამილახვრის მიწა და ჩრდილოეთით ნოდარ ნოდარიძის მამული.

21. „ლიახვის პირის მიწა” - სამი მეთედი სახნავი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - მდ. ლიახვი, დასავლეთით - დიმიტრი ელიოზოვის მიწა, სამხრეთითა და ჩრდილოეთით - დავით და ივანე ლახარაშვილების მიწები.

22. „გადაღმა მიწა” - ექვსი მეთედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - გზა, დასავლეთით - კანდელაკიშვილის მიწა, სამხრეთით - გნიაძის (ბაიაძის?) მიწა, ჩრდილოეთით - მესხიევის მიწა.

23. მიწა, ქეთევან ჟურულის მიერ საკუთარი სახსრებით გაშენებული ვენახით - რვა მეთედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - ნიკოლოზ ნამორაძის ბაღი და დასავლეთით და სამხრეთით - გზა, ჩრდილოეთით - შიო და ნიკოლოზ ნამორაძეების მიწა, ასევე გაბრიელ ხეთერელის და ზაად ცკიტიძის (ცქვიტინიძის?) ბაღები.

24. ტფილისის გუბერნიის, გორის მაზრის სოფელ ზემო ნიქოზში დროებით ვალდებული გლეხი გიო მახარაშვილი მამულით: ვენახით და სახნავი მიწით (დაწვრილებით ნაჩვენებია 1867 წლის 18 სექტემბერს შედგენილ 1038 წესდებულ სიგელში).

25. ტფილისის გუბერნიის გორის მაზრის სოფელ ტბეთში დროებით ვალდებული გლეხი როტისო (?) მაისურაძე თავისი მამულებით სახელდობრ: საკარმიდამო ადგილებით: კალოთი, საბძლით და სახნავი მიწებით (დაწვრილებით ნაჩვენებია 1867 წლის 9 მარტს შედგენილ №169 წესდებულ სიგელში)

იმავვე გუბერნიის და მაზრის სოფელ ტბეთში:

26. საკარმიდამო ადგილი კალოთი და საბძლით -ზომით ერთი მეთედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით და ჩრდილოეთით - გზა, დასავლეთით - ხვიჯისო (ხვთისო?) მაისურაძის კარმიდამო და სამხრეთით - ჩიჩო (ჩიტო?) რო(ი?)ნიშვილის კარმიდამო

27. „მაცხოვრის ხევი” - საკარმიდამო ადგილი ბოსტნებით, კალოებით, საბძლებით და მიწით შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - დურმიშხან ჟურულის ტყე, დასავლეთით - ტრანკაშვილის მიწა, ქეთევან ჟურულის მიწა და გზა, ჩრდილოეთით და სამხრეთით ქეთევან ჟურულის მიწა.

28. „ხევის პირის მიწა სოფლის თავზე” - ექვსი მეთედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - დიმიტრი ბაბუციძის მიწა, დასავლეთით - ზურაბ მჭედლის (მჭედლიძის?) მიწა, სამხრეთით - გზა, ჩრდილოეთით - ხევი.

29. „ტყის პირის მიწა” - რვა მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით და ჩრდილოეთით ტრანკაშვილის მიწა და „მაცხოვრის ხევი,” დასავლეთით - ტყე და სამხრეთით - გზა.

30. „მაცხოვრის წინ” - თვრამეტი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით და სამხრეთით - გზა, დასავლეთით - ტრანკაშვილის მიწა და ჩრდილოეთით - „მაცხოვრის ხევი”.

31. „მაცხოვრის გზას ქვემოთ” - თორმეტი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - მიწა სახელწოდებით „ხატის მიწა,” დასავლეთით და სამხრეთით - გზა და ჩრდილოეთით - „მაცხოვრის ხევი.”

32. „მაცხოვრის ნაპირას” - ექვსი მეათედი შემდეგ საზღვრებში აღმოსავლეთით - ტრანკაშვილის მიწა და ქეთევან ჟურულის მიწა, დასავლეთით - „მაცხოვრის მოედანი”, სამხრეთით - ქეთევან ჟურულის მიწა, ჩრდილოეთით - ღურმიშხან ჟურულის მემკვიდრეების ტყე.

33. „ორი თემი” (?) (გზის ქვემოთ და ზემოთ) - ერთი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - ევსტათი მახაბლის „ობლების მიწა”, დასავლეთით - ქეთევან ჟურულის მიწა, სამხრეთით - ხევი, ჩრდილოეთით - ტრანკაშვილების მიწა.

34. „ტყელების (ტბელების ?) კოდის მიწა” (?) - ორი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - გზა, დასავლეთით - ტრანკაშვილების მიწა, სამხრეთით - ქეთევან ჟურულის მიწა და ჩრდილოეთით - ხევი.

35. „ბაბინოების (ბაბილოების?) მიწა” - ერთი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - გზა, დასავლეთით - დათო კოხანაშვილის მიწა, სამხრეთით - ტრანკაშვილის მიწა და ჩრდილოეთით - ქეთევან ჟურულის მიწა.

36. „ქედის მიწა” - ერთი მეათედი, შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - თამარაშენში მცხოვრებ რიაშვილის მიწა, დასავლეთით - იმავე სოფელში მცხოვრებ დიმიტრი მინდიაშვილის მიწა, სამხრეთით - ხევი და ჩრდილოეთით - ტრანკაშვილის მიწა.

37. „ქედის გრძელი მიწები” - რვა მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - ქეთევან ჟურულის მიწა, დასავლეთით და სამხრეთით - გზა და ჩრდილოეთით - მახაბლის მიწა.

38. „კოდაში” - თორმეტი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - დგერისში მცხოვრები გაბო კიხანაშვილის მემკვიდრეების მიწა, დასავლეთით - ქეთევან ჟურულის მიწა, სამხრეთით - გზა და ჩრდილოეთით - სიკო დათაშვილის მიწა.

39. „წვრიმალას თავზე” ბუჩქნარით- თორმეტი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - სულხან ხოდშაევის (?) მიწა და გზა, დასავლეთით - ანდრია ქესანაშვილის და ქეთევან ჟურულის მიწა, სამხრეთით - ხევი, ჩრდილოეთით - გზა.

40. კიდევ „წვრიმალას თავზე” - შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - ქეთევან ჟურულის ტყის ბუჩქნარი, დასავლეთით - დიმიტრი ქესანაშვილის მიწა, სამხრეთით და ჩრდილოეთით - გზა.

41. „წვრიმალას თავზე” - ერთი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმო-

სავლეთით - ქეთევან ჟურულის ტყის ბუჩქნარი, დასავლეთით - დავით ნასყიდაშვილის მიწა, სამხრეთით - დიმიტრი მჭედლიძის მიწა, ჩრდილოეთით - გზა.

42. „ფერდის მიწა გზის ზემოთ“ - ოთხი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით, დასავლეთით და ჩრდილოეთით - ქეთევან ჟურულის მიწები და სამხრეთით - გზა.

43. „ნავენახარის ბოლოზე“ - ორი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - დავით ნასყიდაშვილის მიწა, დასავლეთით - წყარო, სამხრეთით - ხევი და ჩრდილოეთით - გზა.

44. „კაკლების მიწა“ - ერთი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით და ჩრდილოეთით - ქეთევან ჟურულის მიწა, დასავლეთით - ნინა და სიმონ ფავლენოვების მამული, ქეთევან ჟურულის მიწები და სამხრეთით - გზა.

45. „ტყემლების მიწა“ - ერთი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - ქეთევან ჟურულის მიწა, დასავლეთით და სამხრეთით სიმონ და ზაქარია ფავლენოვების მიწები და ჩრდილოეთით - ზაქარია ფავლენოვის მიწა.¹⁷⁰

46. „გაღმა საგალაზო მიწები“ (?) - ერთი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - დავით ნასყიდაშვილის მიწა, დასავლეთით - ზაქარია ფავლენოვის მიწა, სამხრეთით - ქეთევან ჟურულის მიწა და ჩრდილოეთით - სიმონ ფავლენოვის და ქეთევან ჟურულის მიწა.

47. იქვე - მიწა სახელწოდებით: „ნეკი“ - ნახევარი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - ქეთევან ჟურულის მიწა, დასავლეთით - გზა, სამხრეთით და ჩრდილოეთით - ზაქარია და სიმონ ფავლენოვების მიწა.

48. მიწა სახელწოდებით „სალანაო“ მიწა“ - ერთი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - დიმიტრი მჭედლიძის მიწა, დასავლეთით - გზა, სამხრეთით - სიმონ ფავლენოვის მიწა და ჩრდილოეთით - ღვთისო მაისურაძის მიწა.

49. „სალანაო ორი ტანი“ (?) - ერთი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - დავით ნასყიდაშვილის მიწა, დასავლეთით - ქეთევან ჟურულის მიწა, სამხრეთით - დიმიტრი მჭედლიძის მიწა, ჩრდილოეთით - გზა და დავით ნასყიდაშვილის მიწა.

50. „გორას ძირი“ - ორი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით, დასავლეთით და ჩრდილოეთით - გზები, სამხრეთითაც - გზა (?).

51. „ტყემლების მიწა“ - ორი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით, დასავლეთით და სამხრეთით - გზები და ჩრდილოეთით - სიმონ ფავლენოვის მიწა.

170 ჟურულების ქონების ჩამონათვალში მოხსენიებული ზაქარია ფავლენიშვილი კაპიტან გიორგი იორაძის ძე ფავლენიშვილის ძმის იასეს შვილი იყო, ხოლო სიმონ ფავლენიშვილი სოლომონ ევსევის ძე ფავლენიშვილის ვაჟი. ქართლ-კახეთის თავადები და აზნაურები, ფოტოტიპიური გამოცემა ზურაბ ჭუმბურიძის რედაქციით, თბ., 2005, გვ. 251.

52. კიდევ „გორის ძირი“ - ერთი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით და დასავლეთით გზები, სამხრეთით - გლახა მეშვილდიშვილის მიწა, ჩრდილოეთით - მთა.

53. „კაკლების მიწა“ - ორი მეათედი შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - გზა და წყარო, დასავლეთით და სამხრეთით - გზა, ჩრდილოეთით - ხევი და სიმონ ფავლენოვის მიწა.

54. აქვე, წყაროსთან „ნავენახრები“ - ათი მეათედი, შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - ქეთევან ჟურულის ტყის ბუჩქნარები, დასავლეთით და სამხრეთით გზები და ჩრდილოეთით - ხევი.

55. „გორასთან გზის იქით ნასახლარები“ და „პატარა მიწა“ - ნახევარი მეათედი, შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - გზა, დასავლეთით - ნამორაძეების მიწა, სამხრეთით - დიმიტრი ქესანაშვილის მიწა, ჩრდილოეთით - დათო კიხნაშვილის მიწა და გზა.

56. მაღალი მთა მთლიანად დანგრეული ნასახლარებით და მიწით, რომელზედ ისინი მდებარეობენ - ხუთი მეათედი, შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით, სამხრეთით და ჩრდილოეთით - ქეთევან ჟურულის მამული, დასავლეთით - გზა.

57. „წვრიმაღას ბოლოზე გორაკის მიწა“ ბუჩქნარით - ცხრა მეათედი, შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით, დასავლეთით და სამხრეთით - გზები და ჩრდილოეთით - იასონ და ივანე ბერძნიელების მიწა.

58. გზის ქვემოთ სახელწოდებით: „სააენეოს გზა“ - დაახლოებით ცხრა მეათედი, შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით და დასავლეთით - ფავლენოვების მიწა, სამხრეთით და ჩრდილოეთით - გზა.

59. „ახო“ (?) „მაცხოვრის ხევში“ სახელწოდებით: „ტოდას გაჩეხილი“ ბუჩქნარით - ორი მეათედი, შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - ქეთევან ჟურულის ტყე და ტრანკაშვილის მიწა.

60. „მაცხოვრის კაკლების მიწა წყაროს პირზე“ - ერთი მეათედი, კაკლის ხეებით, დანგრეული ნასახლარებით და ქვითნაშენი კოშკით, შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - დურმიშხან ჟურულის ტყე, დასავლეთით - გზა და წყარო, სამხრეთით - გზა და ჩრდილოეთით - დურმიშხან ჟურულის მამული.

61. მიწა სახელწოდებით: „რიგიანი მიწა“ - ერთი მეათედი, შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით, დასავლეთით და სამხრეთით - გზები და ჩრდილოეთით - ლევან უზნაძის მიწა.

62. „წვრიმაღას ჭალა ტბეთის ბოლოზე“ - აღმოსავლეთის მხრიდან სახნავი მამულებით, საძოვრებით, ზომით დაახლოებით სამოცდათხუთმეტი მეათედი, შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - ნამორაძეების მამული, გეორძნიელების (ბერძნიეების-ბერძნიშვილების?) და ქეთევან ჟურულის მიწა, დასავლეთით - ნამორაძეების მამული „წვრიმაღა“, სადაც ქვის სამნებია დასმული, სამხრეთით და ჩრდილოეთით - გზები.

63. კიდევ „წვრიმაღას ჭალა ტბეთის ბოლოზე“ დასავლეთის მხრიდან სახნავი მიწებით, ზომით დაახლოებით სამოცდათხუთმეტი მეათედი, შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - ნამორაძეების და ბერძნიელების

„წერიძალა ჭალა“, სადაც დასმულია ქვის სამნები და გაკეთებულია განაკაფი, დასავლეთით - ქეთევან ჟურულის მიწა, სამხრეთით - გზა, ჩრდილოეთით - ხევი და ქეთევან ჟურულის მამული.

64. გორის მაზრის სოფელ დიდ ღრუბელაში, ტყე და სახნავი მიწები - აღმოსავლეთით მდებარე კარმიდამოებით, რომელნიც იქ, იმ მიწაზე მცხოვრებ მოიჯარეების დროებით სარგებლობაში იმყოფება, სამი მეშვიდედი ნაწილი, ზომით დაახლოებით სამასი მეათედი, შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - ბერძნიელების ობლების ტყე, ნამორაძეების და ქეთევან ჟურულის მამულები, დასავლეთით - ნამორაძეების და ბერძნიეების მიწები და ტყე, სადაც განაკაფია ადგილ-ადგილ ქვის სამნებით, აქვეა დურმიშხან ჟურულის მიწები და ტყე, ხოლო ჩრდილოეთით - ქედზე გამავალი გზაა.

65. გორის მაზრის სოფელ დგვრისის მახლობლად-დაახლოებით სამი მეათედი სახნავი მიწა შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - სოლომონ გიუაშვილის მიწა, დასავლეთით - სიმონ გიუაშვილის მიწა, სამხრეთით - დავით ნასყიდაშვილის მიწა და მაქსო (?) შეილდიშვილის (მეშვილდიშვილის) მიწა.

66. გორის მაზრის სოფელ ღრუბელაში -ერთი მეშვიდედი ორ ადგილზე, სახელდობრ - ტყე და ბუჩქნარი საძოვარი მინდვრებითა და სახნავი მიწებით, დაახლოებით ორმოცდაათი მეათედი, ან რამდენიც (ადგილზე აღმოჩნდება), შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - ტრანკაშვილის მიწა, ქეთევან ჟურულის მამული და გზა, სადაც ქვის სამნებია დასმული, დასავლეთით - ქეთევან ჟურულის მიწა და „მაცხოვრის მოედანი,“ ჩრდილოეთით - გზა, სადაც ქვის სამნებია დასმული.

67. ტყე და სახნავი მიწები, სახელწოდებით „ჭალა“ - ზომით დაახლოებით ორმოცდაათი მეათედი, შემდეგ საზღვრებში: აღმოსავლეთით - ქეთევან ჟურულის ტყე და სახნავი მიწა, დასავლეთით - ივანე, დავით და ნიკოლოზ ნამორაძეების მიწა და ტყე, სადაც განაკაფი, ქვის სამნები და დიდი გზაა, სამხრეთით - აგრეთვე გზა და ჩრდილოეთით - ქეთევან ჟურულის მიწა და ტყე.

საქმის ვითარება შემდეგია:

ქეთევან ჟურულის განმარტებით, 1905 წლის დასაწყისში მან თავის შვილებისაგან, გიორგისა და ნინოსგან, მიიღო პირობა, რომლის მიხედვით ისინი იღებდნენ ვალდებულებას ქეთევან ჟურულის რჩენაზე იმ ოდენობის ფულადი თანხის ვალდებულებით, რამდენსაც ის განსაზღვრავდა.

თავის მხრივ, ქეთევან ჟურული გიორგი და ნინო ჟურულებს, მისი მეუღლის დურმიშხან ჟურულის გარდაცვალების შემდეგ, საქვრივო წილის და აგრეთვე მისი კუთვნილი მამულის დათმობას დაპირდა. მაგრამ დაპირების შესრულებას ის ამჟამად თავს არიდებს, ამ უარის მოტივად კი ის გარემოება მოყავს, რომ მამულების თანასწორად განაწილების თაობაზე გიორგი და ნინო საერთო შეთანხმებამდე ვერ მიდიან.

ნინო ჟურულმა განაცხადა, რომ ბათუმის ბინის შეკეთებაზე და არბოში ახალი სახლის აშენებაზე დიდი ხარჯი გასწია და რომ ეს გახარჯული თანხა მთელი მამულის ღირებულების ნახევარს შეადგენს, ყოველივე ამის გამო და, ასევე, განსვენებული ღურმიშხან ჟურულის ნება-სურვილის თანახმად, ის ზემოთ აღნიშნული მამულის ნახევარის მისთვის მიკუთვნებას ითხოვს.

გიორგი ჟურულმა დაადასტურა ნინო ჟურულის განცხადება და განაცხადა, რომ ის წინააღმდეგი არ არის, თუ მის დას, ნინო ჟურულს ზემოთ აღნიშნული მამულის ნახევარს მიაკუთვნებენ, რადგან მან სახლის მშენებლობისთვის ნამდვილად დიდი ხარჯი გასწია.

განვიხილეთ რა ყოველივე ზემოთ აღნიშნული და გავითვალისწინებ, რომ:

პ ი რ ე ე ლ ი - ნინო და გიორგი ჟურულების მიერ გაცემული ვალდებულებით, ქეთევან ჟურული გარდაცვალებამდე უზრუნველყოფილია და აღნიშნულის სანაცვლოდ, მის მიერ გაცემული ზეპირი დაპირების თანახმად, ქეთევანის კუთვნილი მამულები მისივე შვილების გიორგისა და ნინოს საკუთრებაში უნდა გადავიდეს.

მ ე ო რ ე - სახლის მშენებლობაზე ნინო ჟურულის მიერ გაწეული ხარჯების გათვალისწინებით, სამართლიანი იქნება ზემოთ აღნიშნული მამულების ნახევარის მისთვის მიკუთვნება, ხოლო მეორე ნახევარის - გიორგი ჟურულის საკუთრებაში დარჩენა.

ამრიგად, ვიხელმძღვანელებ რა სამოქალაქო სამართალწარმოების წესდების 1387 მუხლით, **დ ა ვ ა დ გ ი ნ ე**: პოლკოვნიკის მეუღლეს, ნინა ღურმიშხანის ასულ მაქარაშვილს (წარმოშობით ჟურულს) სრული საკუთრების უფლებით მიეკუთვნოს ზემოთ აღნიშნული მამულების ნახევარი, ხოლო ამავე მამულების მეორე ნახევარი - საკოლეგიო ასესორს გიორგი ღურმიშხანის ძე ჟურულს. მიკუთვნებული ნაწილები კანონის საფუძველზე მათ საკუთრებაში გადავიდეს.

აღნიშნულ გადაწყვეტილებას, სამოქალაქო სამართალწარმოების წესდების 1395 მუხლის საფუძველზე, აქვს კანონიერი ძალა და თბილისის გუბერნიის გორის მაზრაში არსებულ მამულებთან დაკავშირებით აღსრულებას ექვემდებარება.

ბათუმის მომრიგებელი განყოფილების მომრიგებელმა მოსამართლემ მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის ბრძანებულების თანახმად 1908 წლის 15 მაისს, ბრძანა: ყველამ, ადგილებზე (დაწესებულებებმა) თუ პირებმა, ვისაც შეიძლება ეხებოდეს აღნიშნული გადაწყვეტილების ზუსტად შესრულება, ადგილობრივ საპოლიციო და სამხედრო ხელისუფლებამ, აღნიშნული გადაწყვეტილების აღმასრულებელს, სასამართლო ბოქაულს დაუყონებლივ გაუწიონ კანონით გათვალისწინებული დახმარება.

აღნიშნული აღმასრულებელი ფურცელი გაიცა: - გიორგი ღურმიშხანის ძე ჟურულზე და ნინა ღურმიშხანის ასულ მაქარაშვილზე, მათ

მიერ საკანცელარიო ხარჯების და ფურცლების(?) მოსაკრებელი...¹⁷¹
მათგან ამოღებულია.

მომრიგებელი მოსამართლე...¹⁷²

მდივანი...¹⁷³

აღსრულებისთვის გადაეცა სასამართლო ბოქაულს: მომრიგებელი
მოსამართლე...¹⁷⁴

მდივანი...¹⁷⁵ საქმე: 1908 წლის №439.

დოკუმენტი დამოწმებულია მომრიგებელი მოსამართლის და ბათუმის
მომრიგებელი განყოფილების ბეჭდით.

**საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუ-
მი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 38495.**

171 თანხის ოდენობა გადახაზულია.

172 ხელმოწერა არ იკითხება.

173 ხელმოწერა არ იკითხება.

174 ხელმოწერა არ იკითხება.

175 ხელმოწერა არ იკითხება.

ღანართი № 16.

სოფელ არბოში არსებული გიორგი ჟურულის მამულების გეგმა (მანქანაზე ნაბეჭდი, რუსულ ენაზე).

გიორგი დურმიშხანის ძე ჟურულისადმი 1918 წლის 7 მარტს კანონით მიკუთვნებული და 1918 წლის 2 სექტემბერს მიმღები კომისიის მიერ მიზომილი თბილისის გუბერნიის გორის მაზრის სოფელ არბოში მდებარე № 58, 137, 138, 148, 167 მიწის ნაკვეთების გეგმა.

აქვე მოცემულია აღნიშნული ნაკვეთების და მომიჯნავე მიწების მფლობელთა ჩამონათვალი(ექსპლიკაცია), სახელდობრ:

მიწის ნაკვეთი №167

A-Б - სანდრო პავლეს ძე გვიმრაძის,
 Б-В - ნიკოლოზ ალექსანდრეს ძე გვიმრაძის,
 В-Г - გიორგი დურმიშხანის ძე ჟურულის,
 Г-Д - ვასილ მიხეილის ძე როინაშვილის,
 Д-Е - სოფლის გზა,
 Е-Ж- ელენე გიორგის ასულ ჟურულის,¹⁷⁶
 Ж-З- გზა,
 З-И- ნინა გაბრიელის ასულ გვიმრაძის,
 И-Й- გიორგი ვასილის ძე გვიმრაძის,
 Й-К- სანდრო პავლეს ძე გვიმრაძის,
 К-Л- თადე გაბრიელის ძე ფიჩხნარაშვილის,
 Л-М- ვანო ალექსის ძე გვიმრაძის,
 М-Н- გიგა და ნიკა გიორგის ძე ფიჩხნარაშვილების,
 Н-О- არხი,

მიწის ნაკვეთები 148 და 138

A-Б- გზა,
 Б-В- სოფელ არბოს სახაზინო გლეხების საზოგადოების,
 В-Г- ალექსანდრე მალხაზის ძე ჟურულის,
 Г-Д- ალექსანდრე მიხეილის ძე ჟურულის,
 მიწის ნაკვეთი №137
 А-Б-სოფლის გზა,
 Б-В-ალექსანდრე მიხეილის ძე ჟურულის,
 В-Г- გზა,
 Г-Д-არხი,

მიწის ნაკვეთი 58

¹⁷⁶ იგულისხმება გიორგი ჟურულის მეუღლე, ელენე გიორგის ასული მუსხელიშვილი.

A-Б- გზა,
Б-В- სახაზინო უწყების,
B-Г- გზა,
Г-Д- ლევან მალხაზის ძე ჟურულის,
Д-Е- ალექსანდრე მიხეილის ძე ჟურულის,
E-Ж- სახაზინო უწყების.

„ექსპლიკაციაში“ მოყვანილია შემდეგი საგარეულები: საკარმიდამო მიწა, ბაღები, სახნავი მიწა, საწისქვილე ადგილი, ქვიანი საძოვრები, მაგრამ მათი ფართობის ჯამური მაჩვენებლები ერთმანეთს არ ემთხვევა.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 38495.

ღანართი № 17

ნიკუშა მაქარაშვილის წერილი დედას (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

მინაწერი-ფურცლის თავში: ვკოცნი ძიძას, მოკითხვა...¹⁷⁷ 1916 19 სექტემბერი.

ჩემო საყვარელო და ძვირფასო დედიკო! ჩემდა სამწუხაროდ არ გამომიშვეს, რადგან ჩვენზე ადრე გაშვებული, დაჩქარებული (სწავლის) მე-7 კურსიდან თითქმის ყველამ დააგვიანა შვებულებიდან და ჩვენი კურსის შორს მცხოვრებნი არ გაგვიშვეს. გუშინ მარია ვიქტორონასთან¹⁷⁸ ვიყავი. ის კითხულობდა, თუ როდის ჩამოხვიდოდი. ჩემი აზრით, შენთვის აჯობებს, რომ ოქტომბრის ბოლოს, ან ნოემბრის დასაწყისში (ჩამოხვიდე), რადგან ეს ყველაზე კარგი დროა. დღესასწაულზე აქ მაინცდამაინც კარგი არ არის და შეიძლება მე თვითონ ჩამოვიდე დღესასწაულზე. ახლა რაც შენს ჩამოსვლას შეეხება: დღესდღეობით აქ ყველაფერი ძვირია, ამიტომ კარგი იქნება თუ თეთრეულს თბილისში შეაკერინებთ, ყველაფერს ...¹⁷⁹ შეაკერინებთ: წინდებს... ცხვირსახოცებს... პირსახოცებს... და ...¹⁸⁰ ძიძამ ეს საქმე იცის. ჩამოსვლისას ყოველივე წამოიღე, ან უკიდურეს შემთხვევაში ყველაფერი სამ-სამი ცალი (წინდები, ცხვირსახოცი, პირსახოცი, ბალიშის პირები, ზეწრები, ...¹⁸¹), რადგან აქ, სასწავლებელში თეთრეული ყველას ...¹⁸² რომ ფული მივიღო, კარგი იქნება კიდევ თუ მამას ორ ...¹⁸³ პალტოს, ზანდუკში რომაა, ...¹⁸⁴ მამამ ორი ...¹⁸⁵ პალტო ძალიან ძვირად 160-160 რუბლად იყიდა, ერთს ჩემთვის გადავაკეთებ და თუ შენ წინააღმდეგი არ იქნები, მეორეს გაყიდვა შეიძლება, მამას ...¹⁸⁶ კიტელები აუცილებლად ჩამოიტანე, რადგან აქ ძალიან ძვირია, თითოეული ...¹⁸⁷ (70?) რუბლი ღირს და კიდევ მამას ხმალი შეამოწმეთ, წინასწარ ...¹⁸⁸ ეს გალაქული და მისთვის (ხმლისთვის) კავკასიური, ტყავის პორტპეუა იყიდეთ ...¹⁸⁹ იყიდება (ხელიდან

177 არ იკითხება.

178 იგულისხმება ნინო ჟურულის მეგობარი, „ვეფხისტყაოსნის“ გერმანულ ენაზე მთარგნელი მარიამ პრიტვიცი.

179 არ იკითხება.

180 არ იკითხება.

181 მომდევნო სიტყვა არ იკითხება

182 არ იკითხება.

183 არ იკითხება.

184 არ იკითხება.

185 არ იკითხება.

186 არ იკითხება.

187 არ იკითხება.

188 არ იკითხება.

189 არ იკითხება.

გგლეჯენ) ...¹⁹⁰ კარგი იქნებოდა, თუ ღვინოს და ჩურჩხელას ჩამოიტანდი და ბოლოს, ამანათი გამომიგზავნე ...¹⁹¹ და რაიმე კავკასიურიც, რომ არ ფუჭდებოდეს ისეთი ...¹⁹² ახლა ფულის შესახებ: შეეცადეთ ისე მოხერხდეს, რომ პირველი რიცხვისთვის მივიღო, რადგან პირველი რიცხვისთვის, როგორც იცი (ფული) არ მაქვს, არადა, ამ დროს მომსახურებისთვის გადახდა მიწვევს ...¹⁹³ და ...მათ წინაშე უხერხულობას ვგრძნობ, ბოდიშს მოგიხდი ამ დავალებებით სავსე წერილისთვის ...¹⁹⁴ ჩამოდი.

ფურცლის ბოლოში: ირას და მიშას¹⁹⁵ ნუ ეწყინებათ, რომ არ ვწერ. დღეს არა და მალე მივწერ.

ვკოცნი მაგრად ირას, მიშას, ბიძიას,¹⁹⁶ დეიდას,¹⁹⁷ ღუმას, კოტეს.¹⁹⁸
მაგრად გკოცნი, მიყვარხარ. შენი ნიკუშა.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42763.

ნიკუშა მაქარაშვილის წერილი დედას,

წერილის თავში მიწერილია თარიღი: 1916 წლის 16 ოქტომბერი (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე)

საყვარელო დედიკო! გუშინ შენგან წერილი მივიღე (9 ოქტომბერს) და რა თქმა უნდა ძალიან გამიხარდა. დეკემბრის ბოლოს აქ ჩამოსვლის შესახებ მწერ და ამბობ, რომ ასე გირჩევენ. მე კი გეტყვი, რომ მათ, ვინც გირჩევენ, წარმოდგენაც კი არ აქვთ, თუ რა სიძნელებთან და, შეიძლება ითქვას, შეუძლებლობასთან არის დაკავშირებული აქ ამ დროს ბინის მონახვა. ამჟამადაც კი ძნელია, ხოლო სასტუმროში გაჩერება ძალზედ ძვირი ჯდება. ამიტომ ყველაზე მოხერხებული დრო-ნოემბრის დასაწყისი თუ არა, შუა რიცხვებია. ეს მხოლოდ ჩემი აზრი არ არის, მარია ვიქტორის ასულის¹⁹⁹ აზრიცაა. თუ ჩამოსვლას მოიფიქრებ, მაშინვე მომწერე და ოთახის ძებნას შევუდგები. ახლა ძებნას არანაირი აზრი არა აქვს. გარდა ამისა, დეკემბრის ბოლოს დიდი

190 არ იკითხება.

191 არ იკითხება.

192 არ იკითხება.

193 არ იკითხება.

194 არ იკითხება.

195 იგულისხმება ნიკუშას და-ძმა: ირინა და მიხეილი მაქარაშვილები.

196 იგულისხმება გიორგი ჟურული.

197 იგულისხმება გიორგი ჟურულის მეუღლე ელენე მუსხელიშვილი.

198 იგულისხმებიან გიორგი ჟურულის ვაჟები-დურმიშხან და კონსტანტინე ჟურულები.

199 იგულისხმება მარიამ პრიტვიცი.

სიძვირეა. ამასთან ერთად შენ გრენადერთა ბრიგადის შესახებ მწერ, რომ ბიძია²⁰⁰ არ გასაუხობს, მაგრამ არაუშავს, მე ამჟამად (ვიდრე ომია) მაინც და მაინც იქ არ მივისწრაფვი.²⁰¹ იმის წინააღმდეგი კი არ ვარ, რომ კავკასიის ფრონტზე წავიდე, სურვილი მაქვს მხოლოდ კავკასიის სამთო-საცხენოსნო დივიზიონში. ამის მოხერხება შენთვის რთული არ იქნება, მხოლოდ უნდა იცოდე, თუ როგორ უნდა მოკიდო ხელი ამ საქმეს. საამისოდ საცხენოსნო-საარტილერიო ნაწილზე გასვლა და უპირველეს ყოვლისა კიევიში (იქ დასავლეთის საცხენოსნო-საარტილერიო დივიზიონია) ვაკანსიის აღებაა საჭირო ...²⁰² მაგრამ ეს დიდ დროს წაიღებს და ამიტომ ვფიქრობ, რომ იქნებ სასწავლებლიდან პირდაპირ კავკასიის ფრონტზე გადასვლა შეეძლო (ეს ძალიან რთულია), თუ არადა, ან შენზე (ორეუსის მეშვეობით), ან ტფილისში (არმიის შტაბი) ...²⁰³ ზე იქნება ყველაფერი დამოკიდებული ...²⁰⁴ სამთო-საცხენოსნო დივიზიაში ...²⁰⁵ ბარათოვის²⁰⁶ ...²⁰⁷ დივიზიაში. ასე რომ ვასიაც (?)²⁰⁸ შეძლებდა რაიმეს მოხერხებას. ყოველივე ბრწყინვალე იქნებოდა, რადგან საცხენოსნო არტილერიაში სამსახური ზედმიწევნით კარგია. ეს შენ და დეიდას²⁰⁹ ...²¹⁰ ალექსანდროპოლში (ისინი იქ იმყოფებიან-საჯარისო ნაწილში) შესაძლოა დეიდა გათხოვებამდე ბევრ ცხენოსან-არტილერისტს ცნობდა. შემდგომ იქიდან კი შესაძლოა გრენადერთა ბრიგადაში გადასვლა. შენ თუ წინააღმდეგი არ ხარ, მოქმედების დაწყება უკვე საჭიროა, რადგან ...²¹¹ ბრძანებამდე 3 თვეა დარჩენილი. სულ დამავიწყდა მეთქვა, იქ საჭირო არ არის ფული რომ იქონიო, ასე რომ ორიდან აირჩიე - ან გრენადერთ ბრიგადა, ან სამთო-საცხენოსნო დივიზიონი. თურქესტანის მე-5 დივიზიონში მხოლოდ ყველაზე უკიდურეს შემთხვევაში წავიდოდი, მაგრამ ვფიქრობ, რომ შენთვის სასიამოვნო იქნება, თუ ცხენოსანი შვილი გეყოლება. იმ შემთხვევაში თუ წამოხვალ, რაც

200 იგულისხმება გიორგი ჟურული.

201 შესაძლებელია გულისხმობს ბრიგადაში გადასვლას.

202 არ იკითხება.

203 გვარი არ იკითხება.

204 არ იკითხება.

205 არ იკითხება.

206 იგულისხმება ცნობილი ქართველი სამხედრო მოღვაწე, რუსეთის იმპერიის არმიის გენერალ-ლეიტენანტი ნიკოლოზ ბარათაშვილი (1865-1932 წ.წ.) 1916 წელს, ნიკოლოზ მაქარაშვილის წერილის გამოგზავნის დროს იგი კავკასიის პირველი კავალერიის კორპუსის მეთაური და სპარსეთში დისლოცირებული რუსული არმიის ცალკეული საექსპედიციო კორპუსის სარდალი იყო. <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000278/>; ნ. ჯავახიშვილი, ქართველი თეთრგვარდიელები, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 345, თბ., 2003, გვ. 165-166.

207 არ იკითხება.

208 გაურკვეველია ვის გულისხმობს.

209 გაურკვეველია ვის გულისხმობს.

210 არ იკითხება.

211 არ იკითხება.

გთხოვე, ის წამოიღე, პალტოები... კიტელები ...²¹² შემდეგ წერილში მომწერე, თუ რა გადაწყვიტე ჩემს თეთრეულთან დაკავშირებით. ამანათი ჯერ არ მიმიღია, ჩურჩხელები და ვაშლი მინდა. თუ გინდა 50 რუბლთან ერთად ეს 25 რუბლიც ...²¹³ უთხარი (მიშას?) რომ ჩემს მაგიერ მას ხელზე ეამბოროს, ხოლო ამ ფულით რაღაცას ...²¹⁴ ვიყიდი, რადგან ამის გაკეთების დრო დადგა, ...²¹⁵ სასწავლებელში მიღებული ფული არანაირად არ ეყოფა. ფული როგორც ყოველთვის, ისე გამოგზავნე. მალე ჩამოდი, ძალიან მინდა შენი ნახვა. მაგრად გეხვევი და გკოცნი შენ, ირას და მიშას. მაგრად გკოცნი ბიძიას, დეიდას, დუმას და კოტეს. ყველა ნაცნობს მოკითხვა. ვკოცნი ძიძას.

მაგრად მიყვარხარ, ნიკუშა.

P.S. წერილს და შენს ჩამოსვლას ველოდები. ჩემი ამხანაგები (შენდამი) თაყვანისცემას გამოთქვამენ.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42763.

212 ტექსტის ეს ნაწილი არ იკითხება.

213 სავარაუდოდ წერია - თეკლა მაყაევას.

214 არ იკითხება.

215 არ იკითხება.

ღანართი № 18.

გიორგი ჟურულის წერილი თამარ პაპავასადმი (ხელნაწერი, ქართულ ენაზე. წერილი გაგზავნილია პარიზიდან 1937 წლის 5 ოქტომბერს, სავარაუდოდ ბერლინში. თამარ და აკაკი პაპაევი ამ დროს გერმანიაში ცხოვრობდნენ).²¹⁶

დიდად პატივცემულო ბატონო თამარ!

ულრმესი მადლობა თქვენი მშვენიერი წიგნისთვის. თქვენს ნაწერებს ყოველთვის სიამოვნებით ვკითხულობ ხოლმე და, თქმა არ უნდა, კვლავ ვისიამოვნებ, კვლავაც და კვლავაც! ძალიან მიხარის, რომ შემდეგშიც აპირებთ ამ სასარგებლო მუშაობას და მით გაამდიდრებთ ჩვენ ისტორიოგრაფიულ მწიგნობრობას. ყველაზედ-კი უფრო გასახარო ის არის, რომ ქართველი ქალი კვლავ დასდგომია ძველსა გზასა, ჩვენი სამშობლოს სამსახურისათვის და მის სადიდებლად.

თქვენი ულრმესად პატივისმცემელი გიორგი ჟურული.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, თამარ და აკაკი პაპაევის არქივი, № 128.

გიორგი ჟურულის წერილი თამარ და აკაკი პაპაევისადმი (ხელნაწერი, ქართულ ენაზე. წერილი გაგზავნილია პარიზიდან ბერლინში, 1937 წლის 29 დეკემბერს. წერილს პირველი გვერდის დასაწყისში, მარჯვენა კუთხეში აქვს მინაწერი: “აკაკი, დიდად დამავალდებთ თუ მიხ. ყაუხჩიშვილის”²¹⁷ მისამართს მომაწოდებთ. ერთ დროს კარგი საქმე მოუხერხა ჩემს ვაჟს კოტეს. არ ვიფიქვებ).

ჩვენი ოჯახიც ვილოცავთ წარსულ შობას და მომავალ ახალწელიწადს, როგორც თქვენ, აგრეთვე თქვენს შვილებს. ვინც ჩვენ საერთო მეგობრებს შეხვდეთ მათაც მივესალმებით. გ. რობაქიძეს,²¹⁸ მისაკო წერეთელს,²¹⁹ გიგო დიასამიძეს²²⁰ და ლადოს²²¹ და სხვ. რობაქიძესთან ცოტა პირშავად დავრჩი, რადგან პასუხი და მადლობა ვერ გამოუგზავნე იმ წიგნებისათვის, რომელიც გამოგვიგზავნა (?) ჩემმა ვაჟებმა დი-

216 გ. შარაძე, უცხოეთის ცის ქვეშ, ტ. I, თბ., 1991, გვ. 243.

217 იხ. ქვემოთ.

218 იგულისხმება დიდი ქართველი მწერალი გრიგოლ რობაქიძე (1882-1962 წ.წ.)

219 ქართველი მეცნიერი, პოლიტიკოსი და საზოგადო მოღვაწე (1878-1965 წ.წ.).

220 ქართველი ჟურნალისტი, ისტორიკოსი და საზოგადო მოღვაწე (1870-1960).

221 სავარაუდოდ, იგულისხმება ლადო ახმეტელი (1874-1942 წ.წ.). დამოუკიდებელი საქართველოს ელჩი გერმანიაში, 1924-1937 წ.წ. ბერლინში ქართული ახალშენის ხელმძღვანელი. ენციკლოპედია “საქართველო”, ტ. I, თბ., 1997, გვ. 301.

დის სიამოვნებით წაიკითხეს. ვერ მივწერე, რადგან სწორედ იმ დროს ხელმეორედ ავად გამიხდა ჩემი ღურმიშხანი და აღარა მიხაროდა რა. ისევ იმ სანატორიაშია, სადაც მომავალ 1939 წლის იანვრამდე უნდა იწვეს. აპრილში-ივნისში ოპერაციას გაუკეთებენ და ამისათვის ამზადებენ. წარმოიგინეთ 4-5 წელიწადი უხდება უძრავად წოლა. საქართველოს ისტორიის შესწავლამ გაიტაცა და მრავალი მასალები წაიღო თან. ეხლა მწერს, რომ ფრანგულად უკვე შეადგინა *histoire de Georgien*. ზოგი წამაკითხა და, ვფიქრობ, კარგის ენით არის დაწერილი. ამ ჟამად მანქანაზედ აბეჭდვინებს და დიდად ხალისობს: ჩვენ ეს გვიხარის.

ერთი სათხოვნელი მაქვს თქვენთან და როდესაც პარიზში მობრძანდებოდეთ გთხოვთ გვინახულოთ. საქმე ეხება ჩვენ ბარგს, რომელიც Frau Kruger-თან²²² ინახება. პირადად მაინტერესებს გავიგო, რა მევალება მაგ პატიოსან ქალისა, რომ ამდონ ხანს შემინახა ნივთები. ამ ნივთებში ჩემთვის ძვირფასია: დედაჩემის²²³ რვეული, ქართული წიგნები, ჩემი ღურმიშხანის “სკრიპკა” და მშვენიერი გამოცემა ტრეტიაკოვის სამხატვრო მუზეის სურათებისა, მგონი მთლად ფერადებით ნაბეჭდი. იქნება მანდ გაყიდო როგორმე და ხელი მოვინაცვლო. იმ ზანდუკში ერთი სამაგიდო “განძიც” არის: რამოდენიმე ათასეული მილიარდის მარკის აქციები: Berliner Bank-ისა, რომელიც გაკოტრდა და მონაწილენიც გაგვაკოტრა. ეს აქციები სულ წყალში გადასაყრელია ამ ჟამად, ან შპალერებად თუ გამოდგება კედლებზედ გასაკრავად...

ბატონო თამარ, თქვენ მშვენიერ წიგნს თავის დროზედ გაუუგზავნი ჩემ ავადმყოფ შვილსა, რომ თავის ისტორიისთვის გამოიყენოს, თუ ნებას მოგვცემთ. ჩემმა მეუღლემ და კოტემ მრავალი მოკითხვა მოგახსენესთ.

თქვენი ღრმად პატივისმცემელი გიორგი ჟურული.

P.S. თქვენი ...²²⁴ ძველ მისამართით მისულიყო, გუშინ გადმომიგზავნეს. გატყონიბენტ ახალ ბინასაც. გ. ჟ.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, თამარ და აკაკი პაპაევების არქივი, № 129.

222 ვერ დავადგინეთ.

223 იგულისხმება ქეთევან ჟურული.

224 ერთი სიტყვა გაურკვევლად წერია.

გიორგი ჟურჯულის საფრანგეთიდან გამოგზავნილი წერილი ირინა მაქარაშვილისადმი (წერილი დაუთარიღებელია და თავფურცელი აკლია. დისშვილის და მისი მეუღლის ანატოლი კიზირიასადმი გამოგზავნილი ბარათი სავარაუდოდ XX საუკუნის 30-იანი წლების ბოლოს უნდა იყოს დაწერილი, რადგან წერილში მოხსენიებულნი არიან მიხეილ მაქარაშვილის შვილები: გიორგი და ინესი. ხელნაწერი, ქართულ ენაზე).

როდის დავიწვე შენთან წერილი, და როდის გიგზავნი. ზეგ შენი დღეობაა, რომელსაც ელიჩკა,²²⁵ მე, მიშა,²²⁶ კოტე და მეუვეიდან ჩემი დურმიშხანიც²²⁷ გილოცავთ და მოგეხვევით უანგარიშოთ. მიშამ გაგვახარა თავისი მოსვლით. დილით ადრე რომ ადგება მოგვადგება ხოლმე თავის პიჟამაში მე და ელიჩკას. სულ თქვენზედ და მანდაურობაზედ გვაქვს საუბარი. აგვიწერს თავის მარგალიტ ბავშვებს²²⁸ და ცოლის²²⁹ კარგ დედობას. სამსახურში დაწინაურებულია, თუმცა აქაური კაპიტალისტები ჩვეულებისამებრ ფულით არ აფასებენ და არ ზრუნავენ, როგორც ეს საჭიროა. ამათი ქარხანა კი სხვებისას აჯობებენ მაინც. ზიზო,²³⁰ ქმარ შვილით და გიორგიც²³¹ კარგად არიან. ვხედავთ ხოლმე ხან გამოშვებით. ძალიან კარგი ბიჭი ყავს ზიზოს, ნიჭიერი და მეცადინე, გივი ჰქვია და 11 წლისაა. გოგი ჭიჭინაძეს²³² სულ არა ვხვდებით, ისე კი გავიგეთ რომ მითომ საცოლვე რომ ყავს იმას წაუყვანია კუნძულ ტაიტზედ და იქ ყოფილან წელიწადი. ეხლა დაბრუნებულან. უთუოდ ვნახავ ვისმე, რომ შევატყობინო კატოს²³³ სიტყვები. ძვირფასო ირა და ტოლია!²³⁴ იყავით ბედნიერათ და ჯანსაღათ. ტოლია ჩემო, დიდი და დიდი მადლობა წიგნისათვის. მოგეხვევით ორთავეს თქვენი ბიძა გიორგი. გაკოცებთ ყველას თქვენი ელიჩკა.

აღნიშნული წერილი დაცულია საქართველოს ხელოვნების სასახლე-ში-კულტურის ისტორიის მუზეუმში, ჟურნალების არქივში, თუმცა დოკუმენტს სარეგისტრაციო ნომერი არ აქვს. საქართველოს ხელოვნების სასახლე, კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 3035.

225 იგულისხმება გიორგი ჟურჯულის მეუღლე ელენე მუსხელიშვილი.

226 იგულისხმება მიხეილ მაქარაშვილი.

227 იგულისხმებიან გიორგი ჟურჯულის შვილები.

228 იგულისხმებიან მიხეილის შვილები: გოგი და ინესი.

229 იგულისხმება მიხეილ მაქარაშვილის მეუღლე ელიზაბეტ გლასი.

230 ვერ დავადგინეთ.

231 ვერ დავადგინეთ.

232 ვერ დავადგინეთ.

233 ვერ დავადგინეთ.

234 იგულისხმება ირინა მაქარაშვილის მეუღლე - ანატოლი კიზირია.

გიორგი ჟურჯულის საფრანგეთიდან გამოგზავნილი წერილი დისშვილის – ირინა მაქარაშვილისადმი.

(ხელნაწერი, რუსულ ენაზე). წერილი დაუთარიღებელია, თუმცა აღნიშნული ბარათი 1933 წლამდე უნდა იყოს გამოგზავნილი. წერილში გიორგი ჟურჯული ირინა მაქარაშვილის მეუღლეს - ანატოლი კიზირიას სხვადასხვა სახის სტატისტიკურ ინფორმაციის გაგზავნას სთხოვს, მათ შორის საქართველოში მცხოვრები გლეხთა ოჯახების მატერიალური მდგომარეობის შესახებ. როგორც ჩანს, ანატოლი კიზირიამ მეუღლის ბიძას თხოვნა შეუსრულა და აღნიშნული ინფორმაცია გაუგზავნა. სწორედ ამ მასალებს ეყრდნობა 1933 წელს, გაზეთში “სამშობლო” გამოქვეყნებული გიორგი ჟურჯულის ნაშრომი: “ქართველი ერი როგორც მშენებელი”.

ჩემო ძვირფასო იროჩკა, გენაცვალოს ბიძა შენი, თხოვე ტოლიას²³⁵ სტატისტიკის სამმართველოდან საქართველოს გლეხების ოჯახების ბიუჯეტის შესახებ ჩემთვის მონაცემები რომ შეაგროვოს. ვიცი, რომ სტატისტიკის სამმართველომ ახლახანს ამ საკითხის გამოკვლევა მოახდინა. ძვირფასმა ტოლიამ, იქნებ ინფორმაცია ამავედროულად, საქართველოს სახალხო სიმდიდრის და ეროვნული შემოსავლის ოდენობის შესახებაც მოიკითხოს. უთხარი მას, რომ მე პირადად აღნიშნულთან მიმართებით, არაპირდაპირი მონაცემების საფუძველზე, გათვლა ვაწარმოვე და შედარება მსურს. გააკოცებთ ორთავებს. შენი ბიძა.

p.s. ეს მონაცემები ჩემი პატარა წიგნისთვის მჭირდება, რომელიც ჯერ კიდევ ბერლინში დავწერე და ტექსტის საბოლოოდ გადახედვას ვაპირებ. რა თქმა უნდა იმ მონაცემების თაობაზე გთხოვ, რომლებიც გამოქვეყნებას ექვემდებარებიან.

აღნიშნული წერილი დაცულია საქართველოს ხელოვნების სასახლეში-კულტურის ისტორიის მუზეუმში, ჟურნალების არქივში, თუმცა დოკუმენტს სარეგისტრაციო ნომერი არ აქვს. საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 3035.

235 იგულისხმება ანატოლი კიზირია.

გიორგი ჟურულის მეუღლის ელენე მუსხელიშვილის წერილი ნინო ჟურულისადმი.

წერილი გამოგზავნილია ჰააგიდან. ტექსტის დასაწყისში მითითებულია თარიღი - 15.01.1922 წ. (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

ძვიფასო ნინა!

ჩვენ ჯერ ისევ გიორგისთან ვიმყოფებით ჰააგაში და ბერლინში გამგზავრებას მხოლოდ ამ კვირას ვაპირებთ, რათა ჩვენი ბიჭები²³⁶ საბოლოოდ მოვაწყოთ, სადაც მათ დიდი სამუშაო ელით, მაგრამ რომ მომაგონდება ჩვენი ცალ-ცალკე ცხოვრება გიორგისთან, ძალიან ვღელავ და ვწუხვარ იმის გამო, რომ ბავშვებზე ...²³⁷ და ზრუნვა-პატრონობა მარტოს მომიწევს. ჩემთვის სრული ბედნიერება არ არსებობს, მაგრამ რა გავაკეთო – ბედს უნდა დავემორჩილო! ირა და მიშა²³⁸ რას საქმიანობენ – თუ მეცადინეობენ გერმანულ ენაში? როგორ არიან თამარი, ალექსი და ოთარიკო²³⁹ ჭელიძე (?) ყველა ჩვენთაგანი მათ მოკითხვას და კოცნას ვუგზავნით. ჩემი ბიჭები განაწყენებლი არიან. თქვენთვის უწესრიგოდ დაწერილი წერილები რომ დაგუხიე. სანამ წყენას არ დაივიწყებენ არავის სახელზე აღარ დაწერენ წერილს. გამოშტერებულებს არ ესმით (ამით) ვის სჯიან! მართას²⁴⁰ გარეშე მოწყენილი ვართ, მაგრამ რა გავაკეთოდ, კონსტანტინოპოლიდან მისი წამოყვანის შესაძლებლობა ჯერ არ გვაქვს – ის ჯერჯერობით კარგ ხალხთან ...²⁴¹ იმყოფება და მეც მშვიდად ვარ. მოკითხვა ყველას ვისაც ჩვენ ვახსოვართ, ცალკე ელიზავეტა როსტომის ასულ ...²⁴² გიორგი, ბავშვები და მე მაგრად გკოცნით ყველას, მათ შორის ძიძას, რომელსაც არ ვივიწყებთ და დროდადრო მის საყვარელ გამოთქმებს ვისხენებთ ხოლმე. შენი მოსიყვარულე ელია.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42763

236 იგულისხმებიან გიორგი ჟურულის და ელენეს მუსხელიშვილის ვაჟები: დურმიშხანი და კონსტანტინე.

237 არ იკითხება.

238 იგულისხმებიან ნინო ჟურულის შვილები: ირინა და მიხეილ მაქარაშვილე-ბი. როგორც ჩანს, მიხეილი ჯერ კიდევ არ იყო სასწავლებლად წასული ევროპაში.

239 წერილში მითითებული პირები ვერ დავადგინეთ.

240 ვერ დავადგინეთ.

241 არ იკითხება. სავარაუდოდ უნდა ეწეროს ჯაყელებთან.

242 არ იკითხება.

ღანართი № 19.

დურმიშხან (დუმას) ჟურულის წერილი ნინას, ირას და ტოლიას

(ხელნაწერი, რუსულ ენაზე)

ბარათზე ფრანგულ ენაზე მიწერილია ადრესატის მისამართი: სსრკ, მოსკოვის გავლით ქ. ტფილისი, პეროვსკაიას (ყოფ. ანასტასიევსკაიას) №8, ნინა დ. მაქარაშვილს. ბარათის მარცხენა ზემო ნაწილში გამომგზავნის მისამართია ფრანგულ ენაზე. წერილს დასაწყისში აქვს თარიღი: 23.04.34. წერილის ბოლოს მიწერილი აქვს: მოკითხვა კრიეოზუბკინებს, კოცნა და მოკითხვა ჩვენს ნათესავეებსა და მეგობრებს.

ძვირფასო მამიდა ნინა, ირა და ტოლია!

ყველა თქვენი წერილი მივიღე, ზოგი ჩვენების მეშვეობით, ზოგი პირდაპირ მოვიღა. გუშინ თქვენი, კიდევ ერთი, 11 აპრილის წერილი მივიღე. ზედმეტია იმაზე საუბარი, თუ როგორ ვხარობ, როდესაც თქვენს წერილებს ვიღებ. შმერლინგის სესიის „...ტფილისი“ -ს მიღება ძალიან მესიამოვნა. მეტად კმაყოფილი ვიქნები თუ არ შეწუხდებით და თბილისის ხედებს (მაგალითად: ალბომს) გამომიგზავნით. თქვენს სამოყვარულო ფოტოებს მოუთმენლად ველი და მომეცემა თუ არა შესაძლებლობა, ჩემებსაც გამოვიგზავნით. მინდა, მაღლობა გადავიხადოთ მეტად საინტერესო წერილების გამო, სადაც თქვენ ძალიან ცოცხლად გადმოსცემთ ყოველივე იმას, რაც ჩვენს ნათესავეებს, მეგობრებსა და ნაცნობებს ეხება. თქვენი წერილების კითხვისას თავი ტფილისში, ან არბოში მგონია! ნეტავ იცოდეთ, ყოველივე ეს როგორ მსიამოვნებს. შევეცადები რაც შეიძლება ხშირად მოგწეროთ, მაგრამ ჩემი მდგომარეობიდან გამომდინარე ხშირად სათქმელი არაფერი მაქვს. თუ წარმოგიდგენიათ, რას ნიშნავს მონოტონური ცხოვრება სანატორიუმში. ისე კი, კითხვა და წერა მართლა ყოველთვის მიყვარდა, (ირა ჩვენი „თხზულებანი“ თუ გახსოვს?) ასე რომ ყოველივე ცოტაოდენ მაინც მშველის მოწყენილობისგან. ხანდახან, როცა კარგი ამინდია ჩემს გორგოლაჭებიან საწოლს აივანზე, ან ზღვის ნაპირზე აგორებენ და მეც იმითი ვერთობი, რომ გემებს და ნავეებს დურბინდით თვალს ვადევნებ. ამ ზამთარს დიდი წვერი მოვუშვი, ძალიან სასაცილო ვიყავი. გასულ კვირას მოვიპარსე, მაგრამ გრძელი უღვაში დავიტოვე, რაც უფრო სასაცილოს მხდიდა! თუმცა ეს ყოველივე ფოტოგრაფიისათვის, მერე უღვაშსაც მოვიპარსავ, ასე რომ - ვერთობი. განწყობა საკმაოდ კარგი მაქვს და სულითაც არ ვეცემი. იმედია, რომ ასე გაგრძელდება კიდევ. ჩემი ავადმყოფობის მიმდინარეობის თვალსაზრისით ახალი არაფერია. ვხედავ, რომ მამაჩემის მეშვეობით ყველაფრის საქმის კურსში ხართ... ამ ღია ბარათს პირდაპირ სანატორიუმიდან გიგზავნით. იმედია, თქვენამდე ჩამოაღწევს. ასეთივე

ღია ბარათები ერთდროულად მაშურას²⁴³ და მამუნას (?)²⁴⁴ გაეუგზავნე. მაინტერესებს ერთდროულად მიიღებთ თუ არა?

ნახვამდის ჩემო ძვირფასებო, მაგრად და მაგრად გკოცნით.

თქვენი ღურმიშხანი.

P. S. მოკითხვა ძიძას.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42732.

ღურმიშხან (ღუმას) ჟურნალის წერილი ნინას, ირას და ტოლიას (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

ღია ბარათის გარეკანზე ფრანგულ ენაზე მითითებულია ადრესატი: **სსრკ, მოსკოვის გაელით, ქ. ტფილისი, პეროვსკაიას (ანასტასიევსკაიას) №8, ნინა დ. მაქარაშვილს.**

ბარათის მარცხენა ზემო ნაწილში მიწერილია გამომგზავნის მისამართი ფრანგულ ენაზე, ხოლო ქვემოთ ვკითხულობთ: **ჩვენს ნათესაგებსა და მეგობრებს, ვისაც ეკუთვნის, მოკითხვა და კოცნა, მოკითხვა ძიძას, ამავდროულად ეწერ მაშურას და ...²⁴⁵**

წერილის დასაწყისში მოცემულია თარიღი: 25.10.34.

ჩემო ძვირფასო ნინა, ირა და ტოლია!

მამა ალბათ მოგწერდათ, თუ დღემდე რატომ არ გპასუხობდით, ჩვენი მიერ უბეჭდილი საზაფხულო რეზიდენციის გამო მეშინოდა წერილები ფოსტაში არ ჩარჩენილიყო. ამჟამად კი თქვენ „თქვენთანა ხართ“ და მეც ამ ღია ბარათს გიგზავნით. გაცნობებთ, რომ თავს ძალიან კარგად ვგრძნობ და გამოჯანმრთელების გზას ვადგავარ. მაგრამ მომავალ გაზაფხულს ახალი ოპერაციის გადატანა მომიწევს, რადგან პირველმა, პარიზში რომ გავიკეთე, სათანადო შედეგი არ გამოიღო და თუ ყველაფერი კარგად იქნება, იმედი მაქვს, რომ ერთ წელიწადში სანატორიუმს დავტოვებ, თუმცა, ორ წელზე ადრე მაინც ჩემს თავს მთლად ჯანმრთელად ვერ ჩავთვლი. მართალია ყოველივე დროში გაიწველება, მაგრამ მე უკვე შეგუებული ვარ. ისე, რომ ეს პერსპექტივა ჩემს განწყობაზე უარყოფითად არ მოქმედებს. სულიერი განწყობა ამგვარი დაავადებების დროს მეტად მნიშვნელოვანია. თქვენი ყველა წერილი მივიღე (მათ შორის მაშურასიც). ძალიან მესიამოვნა „არსენა მარაბდელის“²⁴⁶ მიღება. მადლობა თქვენ. კარგი იქნებოდა, ტფილისის და, საერთოდ,

243 ვერ დავადგინეთ.

244 გაურკვეველია.

245 სახელი არ იკითხება.

246 იგულისხმება მ. ჯავახიშვილის ცნობილი რომანი.

საქართველოს ხედები თუ მექნებოდა. ნუთუ თქვენთან ჩვეულებრივი საფოსტო ილუსტრირებული ბარათებიც კი არ არის? და კიდევ თქვენი ფოტოსურათები მინდა. რა ხანია არ მინახიხართ. ახლახანს ერთი ჩემი ნაცნობი, საზღვაო ოფიცერი, ბათუმში ნავთობის გამო იმყოფებოდა, მაგრამ გამგზავრების წინ არ გამოძიარა. ვწუხვარ, თორემ დავალებას მივცემდი, რომ ბოთლი ღვინო, ფირფიტები და ხედები წამოეღო! სანატორიუმში ჩემი ახალი ოთახი ძალიან კარგია - ნათელი და მზიანი, იგი ოკეანეს გასცქერის. მარტოობა არ მაშინებს, პირიქით... დედა და მამა მენატრება, მაგრამ არა უშავს რა - მომავალ წელს ესეც იქნება.

გოცნით მაგრად, თქვენი ღუმა.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42743.

ღანართი № 20.

კოტე (კონსტანტინე) ჟურულის წერილი ნინო და ირა მაქარაშვილი-სადმი. წერილი გამოგზავნილია ჰააგიდან. ფურცლის თავში მიწერილია წერილის გამოგზავნის თარიღი: 23.07.25. (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

ძვირფასო მამიდა ნინა და იროჩკა!

კარგა ხანია თქვენგან ამბები არ მიმიღია, ისე ეტყობა შენი ახალი ცხოვრების გადაძვირდეს სულ დაგავიწყდი. იმისთვის, რომ ტოლიამ მე, შენს უმცროს ძმას, შენი თავი წამართვა, მასხედ არ ვბრაზობ, თუ ხანდახან გამიხსენებ, ესეც საკმარისი იქნება ჩემთვის.

დუმაშ²⁴⁷ გამოცდები ძალიან კარგად ჩააბარა. დედა და მამა 15 აგვისტოს ჰოლანდიიდან მიემგზავრებიან, მაგრამ ჯერ არ იციან სად, შესაძლოა გერმანიაში. მე კი აქ ...²⁴⁸ 1926 წლის აპრილამდე მარტო ვრჩები, ჩემს მეგობარ ...²⁴⁹ ლიპელთან²⁵⁰ ვიცხოვრებ. ის მომავალ წელს ჩემთან ერთად აბარებს გამოცდებს. ამ ოჯახის თაობაზე დაწერილებით ბაბუას²⁵¹ მივწერე. გამოცდის შემდეგ, დიდი ალბათობით, აქედან დარმშტადში²⁵² გაემგზავრები, პოლიტექნიკუმში. რა გამოვალ - ჯერჯერობით არ ვიცი.

ამჟამად ჰამბურგში²⁵³ ვიმყოფები, ჩემი მეგობრის მშობლებმა მიმიპატიეს, თვითონ კი²⁵⁴ არდადაგებზე ლონდონში გაემგზავრა. არაჩვეულებრივი ამინდია, ცოტა ცხელა კიდევ. 39-40 გრადუსია, ჩრდილში, სახლი ლიპელების საგვარეულოს ეკუთვნის, ბაღებსა და ბოსტნებსა, ტყეც აქვია, მაგრამ ჩვენს არბოსთან შედარება, არანაირად არ შემიძლია. რას არ გავიღებდი ჩვენი სოფლისთვის ერთი რომ შემეხედა. 1 სექტემბრამდე აქ ვრჩები, ჩემი მისამართია: კ. ჟურული, პ/ა ლიპელი, კონიგინენგრაზტ 56 ჰააგა, ჰოლანდია. ცხოვრება აქ სრული სვლით მიედინება, ცეკვები, საღამოები, და ა.შ. მეც უკვე 2-3 ჯერ ვიცეკვავახლახანს ...²⁵⁵ ჰოლანდია გადავიღე და ვფიქრობ, რომ დუმა ფოტოებს და ბარათებს გამოგიზავნის. ირა, ჩვენ დღემდე არც შენი და არც მამიდა ნინას ბარათები და ფოტოები არ გვაქვს. არც ვიცი შენი მეუღლე როგორია. ერთი-ორი სიტყვაც რომ მომწეროს, მაშინვე მივხვდები, თუ რას წარმოადგენს. ასე რომ, დაო ჩემო, დავალებას გაძღვე, რათა ცოტაოდენი მონიდომო და თქვენი ფოტოსურათები ჩემს მისამართზე

247 იგულისხმება დურმიშხან გიორგის ძე ჟურული.

248 არ იკითხება.

249 სახელი არ იკითხება.

250 ვერ დავადგინეთ.

251 ვერ დავადგინეთ ვის გულისხმობს.

252 იგულისხმება გერმანიის ერთ-ერთი ქალაქი.

253 გერმანიის ერთ-ერთი ქალაქი.

254 იგულისხმება მისი მეგობარი.

255 არ იკითხება.

გამომიგზავნო. შენ იცი, რომ სულ მარტოდ მარტო ვრჩები და თავს მიტოვებულად ვგრძნობ. მართალია აქ საოცრად კარგი ადამიანების გარემოცვაა, მაგრამ ყველა ისინი ჩემთვის უცხონი არიან. იგივე ბაბუას, ბებიას, მაშურას და ...²⁵⁶ უთხარი. შეამჩნევდი, ალბათ, რომ რუსულად წერას და აზრის გამოთქმას გადავეჩვიე.

სამომავლოდ, შენ და შენს „ღრმად პატივცემულ“ ქმარს გთხოვთ, რომ არ დამივიწყოთ და „ხშირად“ მომწეროთ. მამიდა ნინასი მესმის, ის ყველაზე ზრუნავს და ვიცი, დროს თუ გამონახავს, ისიც ერთ-ორ სიტყვას მომწერს,

ასე, რომ შენს დაჩქარებულ პასუხამდე გემშვიდობები. ყველას მაგრად გკოცნით, (არ დაგავიწყდეს ტოლიასაც გადაეცი) თქვენი კოტე P.S მოკითხვა მაღალღოს²⁵⁷ და ყველა ჩემს ნაცნობს, ვკოცნი ძიძას.

კ. ჟ. (კონსტანტინე ჟურული)

საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42763.

²⁵⁶ არ იკითხება.

²⁵⁷ იგულისხმება ირინა მაქარაშვილის მეგობარი მარიამ (მაღალღო) მესხიშვილი-ანდრონიკაშვილი.

ღანართი № 21.

მარიამ პრიტვიცის ღია ბარათი ირინა მაქარაშვილ-კიზირიას და ნინო ღურმიშხანის ასულ მაქარაშვილს. წერილის დასაწყისში მიწერილია თარიღი ორშ. 29 ოქტომბერი. სავარაუდოდ ეს ბარათი 1948 წლამდეა გამოგზავნილი, როცა ირინა მაქარაშვილის დედა - ნინო ჟურული ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო. თუმცა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მარიამ პრიტვიცის მეგობარი ნინო ღურმიშხანის ასული წერილში ნახსენები არ არის. ნინო რომ გარდაცვლილი ყოფილიყო ავტორი სხვა წერილების მსგავსად უსათუოდ მოიხსენიებდა. საინტერესოა არქივარიუსის მინაწერიც - „ცხინვალი“. წერილში ცხინვალი ნახსენები არ არის (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

ძვირფასო იროჩკა! სულ ესტახანს მივიღე შენი წერილი, ვიდრე მივიღებდი, მის მოლოდინში მოსვენება არ მქონდა, ძალიან გახარებული ვარ, რომ ჯანმრთელი ხარ და არ იწყენ. მადლობა მათ ვინც შენს მიმართ ყურადღებას იჩენს ...²⁵⁸ თავხედობა მაღიზიანებს. თავი ნამდვილ დიასახლისებად მოაქვთ, მაგრამ ავიწყდებათ, რომ დიასახლისი ყოველთვის მოკრძალებულია. ამჟამად ყველას ამოცნობაა შესაძლებელი. აქ დიდებული ამინდია, სამშაბათს გამომგზავრებას ვაპირებთ: ნივთებს ურემზე მოვათავსებთ, ჩვენ კი - ავტომობილით. ვასო ...²⁵⁹ ურმით და თან თამარსაც ასე სურს ...²⁶⁰ არ გაიყიდა, ამიტომ ამ მდგომარეობაში რომ არ დაგვეტოვებინა, გუშინ დავანგრეთ ...²⁶¹ ორნი მუშაობენ. ღამეები არ მძინავს, სულ ფიქრებში ვარ და მომავლის დარდი მაქვს... ჩამოვალთ და ვილაპარაკოთ. თამარმა თავისთვის და მამისთვის ...²⁶² მიიღო და თუ რაიმე ხდება პირდაპირ ფოსტისკენ მიემართება, ისინი ყველა ჯანმრთელად არიან, გასამგზავრებლად ემზადებიან. გუშინ ვასომ, ილიკომ და თამარმა²⁶³ ჩვენთან ისადიდეს, კარგ განწყობაზე იმყოფებოდნენ. ესე იგი, თუ რაიმე განსაკუთრებულმა ხელი არ შეგვეშალა, სამშაბათს ღამე ჩამოვალთ ...²⁶⁴ შენგან ველოდები ბანკის ...²⁶⁵ რაც ...²⁶⁶ უფრო ...²⁶⁷ ობლიგაციები და ფული ...²⁶⁸

258 ვერ იკითხება.

259 გაურკვეველია.

260 ვერ იკითხება.

261 ვერ იკითხება, გაურკვეველია რას გულისხმობს.

262 არ იკითხება.

263 წერილის ავტორი არ აკონკრეტებს ჩამოთვლილ პიროვნებებს.

264 ვერ იკითხება.

265 ვერ იკითხება.

266 ვერ იკითხება.

267 ვერ იკითხება.

268 ვერ იკითხება.

მოკითხვა ტოლიას²⁶⁹ და ყველას.²⁷⁰

შენი მარია.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე, 135, ხ. 42763.

მარია პრიტიციის წერილები ირინა მაქარაშვილისადმი. წერილის დასაწყისში მინაწერია - უფა, 1 ოქტ. 1948 წელი (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

ჩემო საყვარელო, ძვირფასო დაობლებულო ირინოჩკა! განვიცდი თქვენს მწუხარებას, რადგან მეც დავობლდი, რამეთუ ისეთი საოცარი მეგობარი დავკარგე, როგორც ნინა დურმიშხანის ასული იყო. მე მას უფროს დად ვთვლი. როგორი ძვირფასი იყო მასთან ერთად წარსულის მოგონება. რა დადებით ზეგავლენას ახდენდა ის ჩემზე, განსაკუთრებით 1940 წელს, როდესაც მე თქვენთან ჩამოვედი. როგორ დელიკატურად მსაყვედურობდა მასზედ, თუ როგორ გავუხეშდი, სულიერად დავეცი, პოეზია მივატოვე. თვითონ, ვითომ სხვა სამყაროდან არ ყოფილიყო, როგორ მაგულიანებდა შემოქმედებისაკენ! განათლებული ქართველი ქალის რა გასაოცარი განსახიერება დაკარგა მთელმა გარემოცვამ! მაგრამ ყოველივე არაფერია მასთან შედარებით, თუ რა სიცარიელე შეიქმნა თქვენს ირგვლივ და განსაკუთრებით კი არბოში. თქვენ კი ჩემო საყვარელო რუსთვალეზებ(?) შრომისმოყვარე ფუტკარო, ეჭვს-გარეშეა, რომ თქვენი მონაგარის სადარაჯოზე, ძვირფას საფლავთან ახლოს, არბოში რჩებით. რატომ თქვენთან არ ვიმყოფები! რატომ? თქვენთან და როგორც გული მიგებდა, ამქვეყნიდან მიმავალ ჩვენს კეთილმოსურნე ნინა დურმიშხანის ასულთან შეხვედრის ოცნებები ნამუსის ქეჯნამ ჩაანაცვლა. იმაზე სინანულმა, რომ არ ჩამოვდიოდი. იგი დღისით, თუ მთვარის შუქზე, აივანზე იჯდა და ფიქრობდა, რომ მოულოდნელად თავზე დავადგებოდი ისე, როგორც ხდებოდა ხოლმე - ღიახვიდან ფეხით, თუ დიციდან²⁷¹ ურმით... როგორ ცოცხლობს ჩემს მესხიერებაში ეს შეხვედრები საყვარელ არბოში და როგორ მიმიძმს, რომ არ შემიძლია თავყვანი ვცე ახლა საფლავს ... ამჟამად რაღას აკეთებთ? დიდხანს დარჩებით კი არბოში? ელენე პავლეს ასუ-

269 ივულისხმება ირინას მეუღლე ანატოლი კიზირია.

270 ტექსტის ნაწილი ვერ იკითხება. საუბარია სამშენებლო სამუშაოებზე. მშენებლობის ატრიბუტებზე და მათ ღირებულებაზე.

271 პატარა ღიახვის ხეობაში, არბოს მეზობლად არსებული სოფელი.

ლი²⁷² თქვენთანაა? მე არ გწერდით, რადგან გამგზავრებაზე ფიქრი არ მასვენებდა. თუმცა, ვითარებები ყოველივეს საწინააღმდეგოდ ვითარდებოდა. მე 72 წელმა მომიკაკუნა და შემცირებების ძალზედ მეშინია, რადგან ის საყოველთაოდ მიმდინარეობს, განსაკუთრებით სამედიცინო ინსტიტუტებში. მე სამედიცინო განათლება არ მაქვს. საბედნიეროდ ჩემი ადგილი შევინარჩუნე, რომელიც მწირი ანაზღაურების მიუხედავად - ზედმიწევნით მაკმაყოფილებს. სარგებლიანობის შეგრძნება და ანგარიშგების არარსებობა სულიერად მეტად მამაღლებს. სამაგიეროდ აეროპლანით შეუფერხებელი მოგზაურობის დრო გაშვებულია ხელიდან. აეროსადგურში შემოდგომით ჩარჩენა, როგორც ეს თბილისიდან კუიბისეში²⁷³ ჩემი დაბრუნებისას მოხდა, მეტად რთული რამაა. ცხოვრება გართულდა. ოთახის გამოცვლას ვფიქრობდი და ამ ყველაფერს ბევრი დრო შევადიე. თუმცა იქ სადაც გამიზნული მქონდა კუზიანი და (მედლა?) გამოცხადდა და ერთი ამბავი ატეხა, უცხოს რატომ უშვებთო. ორჯერ ნაკლებს გამოვიმუშავე, რადგან ძრავების ქარხანაში სამუშაო აღარ არის. ჩემი თარგმანის შესახებ, თუ რა ბედი ეწია მას, წერილი ანატოლი პავლეს ძისგან არ მიმიღია, მე მივხვდი, რომ ის მთლად შეჩერებულია, ან ჯანაშიას²⁷⁴ ქალაქებში დაიკარგა, ყოველ შემთხვევაში, მიმდინარე წლის გეგმებში გათვალისწინებული არ არის, მით უმეტეს, რომ მუსხელიშვილმა²⁷⁵ არ მიპასუხა; მაგრამ მე არსებობისათვის ბრძოლის გაგრძელება გადავწყვიტე, თითქოს და ის (თარგმანი) არც კი ყოფილიყო. სხვათა შორის ღამ-ღამობით მისი გადამოწმებით ვარ დაკავებული. მე თქვენ ამის თაობაზე არ გწერდით, რადგან თქვენ, და რაც მთავარია, ჩვენს ძვირფას ნინა ღურმიშხანის ასულს, არ გგონებოდათ, რომ სამხრეთისაკენ მე ეს ინტერესი მიზიდავს და არა სიყვარული. შეგებულება არ ამიღია და შესაძლოა ის მოსკოვისთვის შემოვინახო. ხომ არ ჩამოხვალთ გასართობად. იქ შევხვდებოდით. ერთი სიტყვით მომწერეთ, თუ რა ხანს დაჰყოფთ არბოში. თუ ძალიან არ გიძიძით, დედაზე მომწერეთ. ვწუხვარ, რომ მე ის ვერ მოვინახულე, მაგრამ ვშიშობ, რომ თავს მოვაწყენდი. ის ადგილიც მოკლედ აღწერეთ, სადაც განისვენებს. ძვირფას არბოელებს ჩემი თანაგრძნობა გადაეცით. დასანანი, რომ ჩვენ ერთმანეთისაგან ასე შორს ვიმყოფებით და მე არ შემძლია მასზე საუბრით ცოტაოდენი მაინც განუგემოთ. გკოცნით ბევრს, გამაგრდით! თქვენ ესაჭიროებით ძვირფას ანატოლი პავლეს ძეს, რომელიც თავდადებით ზრუნავდა მასზე. სულით (და გულით) თქვენი მარია პრიტვიცი.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე, 135, ნ. 42756.

272 იგულისხმება ირინა მაქარაშვილის მეუღლის ანატოლი კიზირიას და ელენე პავლეს ასული კიზირია.

273 რუსეთის ფედერაციის ახლანდელი ქალაქი სამარა.

274 იგულისხმება აკად. ს. ჯანაშია (1900-1947 წ.წ.).

275 იგულისხმება აკად. ნ. მუსხელიშვილი (1891-1976 წ.წ.).

მარიამ პრიტვიცის წერილი ირინა მაქარაშვილისადმი. წერილის დასაწყისში მიწერილია: 1 აგვისტო, 1953 წ. უფა (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

ჩემო კარგო და ძვირფასებო!

დიდ ბოდიშს გიხდით შეწყვეტილი წერილის გამო, მაგრამ გამოვგზავნე, ვინაიდან ვშიშობდი რომ გამოსაგზავნი შემომრჩებოდა და ასე მოხდა კიდევ: მხოლოდ დღეს მომიხერხდა მისი გაგრძელება, რადგან გამუდმებით რაღაც-რაღაც საქმეები მიჩნდებოდა. ხან ვიღაცას ბიბლიოგრაფიული მონაცემების მონახვა-მოძიება სურს, ხან თარგმანია გასაკეთებელი, ხან ვსარგებლობ საოცარი ამინდით და ბაზარში ვსეირნობ. თქვენი საჩუქრის სამახსოვროდ ჩემთვის საოცარი ჩამოფასებული საფულე ვიყიდე, ასიგნაციებისათვის და ხურდა ფულისთვის, ასევე ჩემი ბინის მეპატრონისგან ძალიან ღამაში ქუდი შევიძინე. შემეძლო თბილისშიც მესეირნა, მაგრამ ღმერთი ფრთებს არ იძლევა. გამოვიგზავნეთ ჩვენი ბაშკირელი დეპუტატის პოსკრებიშევისადმი²⁷⁶ ჩემი წერილის ასლი, მე ის სტალინის ლექსიდან²⁷⁷ მიცნობს და მიპასუხა, რომ მგელაძეს²⁷⁸ გადაუგზავნა, მაგრამ საქართველოდან არანაირი პასუხი არ მოგვსვლია. ხელი ჩავიქნიე, რადგან ჩემი გაბრიყვების ბინძური მიზნით ჩემს მასალებს²⁷⁹ ჰუბერტს²⁸⁰ აძლევენ, რაც ცხადყოფს, რომ ისინი²⁸¹ მე უსუსურად მიმიჩნევენ. აღნიშნული საქმე მოითხოვს საკითხის ისე დასმას, რომ ეს მასალები მეცნიერებათა აკადემიაში დაბრუნებას დაექვემდებარონ, მით უმეტეს, რომ პირველი რედაქცია ორ ეგზემპლარად არსებობს, რასაც უკვე განადღებულნი, დამატებითი ბეჭდვითი სამუშაოები და ჯანაშიასთან აკადემიაში გამოძახებები დასჭირდა. ყოველივე სამუხეუმო ფასეულობას წარმოადგენს, როგორც ბაშკირეთის მწერალთა კავშირის და კომპოზიტორთა კავშირის მიერ განადღებულნი ბაშკირული მუსიკალური ნაწარმოებების სიტყვები (ტექსტები), რომელნიც სანოტო გამომცემლობის მიერ გამოუქვეყნებელი დარჩა. პაველს ასულისგან²⁸² წერილი მივიღე. მე მასთან უფეხო ინვალ-

276 იგულისხმება კომუნისტი პოლიტიკოსი, სტალინთან დაახლოებული ალექსანდრე პოსკრებიშევი (1891-1965 წ.წ.), რომელიც ბაშკირეთის ავტონომიური რესპუბლიკის წარმომადგენელი დეპუტატი იყო უმაღლეს საბჭოში.

277 რუსულ ტექსტში ბუნდოვნად წერია, უნდა ვივარაუდოთ, რომ მარიამ პრიტვიცს სტალინისადმი ლექსი ჰქონდა მიძღვნილი და ალექსანდრე პოსკრებიშევი მას სწორედ ამ ლექსით იცნობდა.

278 იგულისხმება საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცკ. კომიტეტის პირველი მდივანი ა. მგელაძე (1910-1980 წ.წ.).

279 იგულისხმება მარიამ პრიტვიცის მიერ გერმანულ ენაზე შესრულებული „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანი.

280 იგულისხმება ავსტრიელი მეცნიერი, მთარგმნელი და პოეტი ჰუგო ჰუბერტი (1902-1982 წ.წ.), რომელმაც გერმანულ ენაზე თარგმნა „ვეფხისტყაოსანი“. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. II, თბ., 1987, გვ. 697.

281 გულისხმობს ქართველ მეცნიერებს.

282 გულისხმობს ანატოლი კიზირიას დას - ელენეს.

ილი ირაკლი ბრეგვაძე²⁸³ უფიდან გავაგზავნე. მოხვდება ის იქ, თუ არა - არ ვიცი. ის კისლოვოდსკოში მკურნალობდა და თბილისში ჩამოვიდა, სვერდლოვის 5-ში. მისი და თქვენთან სახლშია ნამყოფი. ის ალიომას²⁸⁴ მეგობარია. სანატორიუმთან დაკავშირებით სემიონის (სიმონი)²⁸⁵ სახელის ხსენებამ გული ამიჩუყა. მე მას პირადად ვიცნობდი. ის ჩვენთან პროფესორი იყო და კარგად მეპყრობოდა, რადგან მისი და ჩემი თანამშრომელი იყო სკოლაში, ლენინგრადში. მისდამი მიძღვნილ სამგლოვიარო შეკრებაზე სიტყვითაც კი გამოვედი და ვახსენე თუ როგორ უყვარდა მას მუსიკა. ბოლოს მე ის ფოსტაში ვნახე, როდესაც აკადემიაში ჯანაშიას რუსთაველს²⁸⁶ ვუგზავნიდი და მე მას უთხარი, რომ ყოველივე ამით²⁸⁷ ცხოვრებისადმი ინტერესი დავკარგე, მან კი მითხრა: „არ დაიდარდოთ, თქვენ მუსიკა დაგრჩათ...“. ბევრი, ბევრი კარგი და საინტერესო მინახავს ცხოვრებაში და ყველაფრისათვის მაღლიერი ვარ. თქვენი წერილი კისლოვოდსკიდან ეტყობა 26-ში ჩამოვიდა, ის უფაში 31-ში გაიგზავნა. დაბადების დღისთვის ნატაშას²⁸⁸ ტელეგრამა მივიღე ირკუტსკიდან: „ერთმანეთს მაღე მოეინახულებო“. სთხოვეთ ლიდას მითხრას, თუ როგორ უნდა მივწერო მას. ამ საქმეებში განსაკუთრებული კორექტულობაა საჭირო, რომლითაც მე, სამწუხაროდ, ვერ დავიკეცხნი. ყველაფრისათვის მაღლობა, ხშირი შეხვედრებისთვის... ამ დღეებში მივწერ.

გკოცნით ბევრს, გამოკეთდით, თქვენი მეგობარი მარია პრ. (პრიტივიცი).

საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე, 135, ხ. 42758.

მარიამ პრიტივიციის წერილი ირინა მაქარაშვილისადმი. წერილის მარცხენა მხარეს ზემო ნაწილში მიწერილია - 9/VIII 1952 წ. უფა (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

კარგო და ძვირფასებო!

სულ ახლახანს თქვენი ღია ბარათი მივიღე, კისლოვოდსთან კავშირი ბრწინვალეა. ამანათი მომივიდა და მეც სიამოვნებით ვაგემოვნებ. შემამცირეს და ჯანდაცვის სამინისტროს წერილობითი ბრძანებით 24 აგვისტომდე იძულებით შევებულეებაში ვიმყოფები. რჩებიან მხოლოდ

283 ვერ დავადგინეთ.

284 გულისხმობს შვილს.

285 ვერ დავადგინეთ.

286 გულისხმობს „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანს.

287 სავარაოდ თარგმნის დასრულებას გულისხმობს.

288 გულისხმობს თავის შვილიშვილს.

ის მუშაკები, რომელნიც თავისი განაკვეთით გათვალისწინებულ ფუნქციებს უშუალოდ ასრულებენ. მე კი ქირურგად ვითვლებოდი ...²⁸⁹ არც კი იცოდა, მაგრამ 1 აგვისტოდან შტატების შემცირების გამო განთავისუფლებული ვარ უცხო ენების კათედრიდან - „1952 წლის სასწავლო დატვირთვის შემცირების შედეგად და უმაღლესი განათლების სამინისტროს მიერ დამტკიცებული შტატების შესაბამისად თქვენ შტატების შემცირებას ექვემდებარებით, კუთვნილი მორიგი შევებულების გამოყენების უფლებით“. დირექტორმა მითხრა, რომ ჩემთან კავშირის გაწყვეტას არ აპირებს. ლექსიკონების ჩემი მდიდარი კოლექციის და პირადი ნაშრომების ბიბლიოთეკის კაბინეტში დატოვების უფლება არ ჩამომერთვა. 13 მაისიდან მოხუცებულობის პენსიას ვიღებ, 200 რუბლს (ე.ი. თუ ვმუშაობ 150-ს). თუ „ვეფხისტყაოსანი“ მარცხს განიცდის,²⁹⁰ მე საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიას პენსიის დანიშვნის თაობაზე შეამდგომლობის განცხადებით მივმართავ, რამეთუ ვარ უცხო ენებზე მისი თარგმნის ინციტორი და ჩემი შრომა, რომელსაც 12 წელი შევალიე, თუნდაც როგორც ბჭკარედული თარგმანი, მომდევნო თარგმანებს წაადგება. ამა წლის ივლისში სამეცნიერო-მუშაკების სექციაში ჩემი მოღვაწეობის 25 წელი სრულდება და დაგებულად სიას 1921 წლიდან 1935 წლის ჩათვლით იმ მუსიკალური ნაწარმოებებისა,²⁹¹ რომელთაც ასრულებენ და რომელნიც უკვე დაბეჭდილია; უფაში ევაკუაციის დროს, უკრაინის მეცნიერებათა აკადემიისთვის ნათარგმნ 150 ნაშრომის სიას და ასევე ნაშრომებს ნავთობის შესახებ. ყოველივე ეს დიდ დროს წამართმევს, მაგრამ უნდა ვცადო, რომ ჩემი თანატოლის, შჩეპკინა-კუპერლიხის (?) მსგავსად არ მომივიდეს.²⁹² ამანათი მივიღე, დიდი მადლობა, ის ჩემს თავისუფალ დროს მრავალფეროვნებას სძენს. ჩვენთან ჯიხურში წყალი (ძაუ-სუარ) აღმოვაჩინე. მინდა ერთი ორი კვირა ვსვა, როგორც ჩვენ, ნინა დურმიშხანის ასულთან ერთად ბორჯომს ვსვავდით. ერთი პირობა ალიოშასთან²⁹³ ხერსონში გამგზავრება დავაპირე, მაგრამ დაშინებული ვარ ამ მგზავრობით და სამი გადაჯდომით: მოსკოვი, ხარკოვი, კახოვკა. ჩვენთან აფრიკული სიცხეები დგას, 36-38 გრადუსს აღწევს. ალიოშამ ტექნიკური თარგმანით მიღებული გასამრჯელო - 450 რუბლი, გამომიგზავნა. ჩამოსვლა და აქედან მთელი ჩემი ქონებით წაყვანა სურს, მაგრამ მეშინია რომ ხერსონში მოწყენილობისგან ჩამოვხმები. ნატაშამ სტალინის სტიპენდია მიიღო. პრაქტიკას ხერსონში გადის და იქ 15 სექტემბრამდე იქნება. იქით მიმიწევს გული, მაგრამ ვერ ვბედავ. სონია ავალიშვილმა²⁹⁴ დღეს კვლავ 200 რუბლი გამომიგზავნა. ჯერჯერობით

289 არ იკითხება.

290 გულისხმობს მის მიერ გერმანულ ენაზე შესრულებულ გამოუქვეყნებელ თარგმანს.

291 გულისხმობს თავის გადათარგმნილ მუსიკალურ ნაწარმოებებს.

292 ვერ დავავინეთ.

293 იგულისხმება მარიამ პრიტვიცის შვილი.

294 ვერ დავადგინეთ.

ვარსებობ, მხედველობაში ორი გაკვეთილი მაქვს გათვალისწინებული, იმ შემთხვევაში თუ აქ საათობრივი არ გამოვა - ერთ დაწესებულებაში ვზრუნავ საამისოდ. ვშიშობ ჩემიანების შესანახი არ გავხდე. მატერი-ალურად და მორალურად არ მოვებზრდე მათ და მერე წასასვლელიც აღარსად შექნება. ზინა²⁹⁵ საბეჭდი მანქანით არ დამეხმარება და სად ვირბინო მე-3 სართულიდან. მივესალმები ორბელიანის (თარგმანს)²⁹⁶ და მისი გამოქვეყნების შემდეგ შემიძლია ჩემი გართმულის კორექტირება. სიმართლე ზეიმობს! კომპოზიტორ არსლანიშვილმა ხომ მითხრა, რომ ის (ორბელიანი?) მას შემდეგ ვითომდა აღარ ჩანს, რაც მოსკოვში თვითონ (არსლანიშვილმა) ჩაიყვანა. თქვენთან ფრთხილად იყავით, - მითხრა მან. და მან (ორბელიანმა?) ამოყვინთა! .....²⁹⁷

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, I, საქმე, 135, ხ. 42759.

მარიამ პრიტვიცის წერილი ირინა მაქარაშვილისადმი.

წერილი დაუთარილებელია. ტექსტი სავაულოდ ნინო ჟურჯულის გარდაცვალების შემდეგ მეოცე საუკუნის 50-იან წლებში უნდა იყოს დაწერილი (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

ძვისფასო იროჩკა!

მადლობას გიხდის ვრცელი წერილისათვის! ვხვდები თუ რასაც განიცდიდა შენი სული როცა მწერდი! ამას მე წინასწარ ვგრძნობდი, შენ ისეთი პიროვნების პირისპირ აღმოჩნდი, როგორც ი....²⁹⁸ არის, რომელმაც დაუყოვნებლივ, პირდაპირი შეტევა განახორციელა ჩემზე - განათლებულ მბეჭდავ-მემანქანეს გადაწერის საშუალება არ მისცა. მე ამ მარცხით არ გავნადგურებულვარ, რადგან ყოველივე, ბოლოს და ბოლოს ოთახის ყიდვის გაცრუებული იმედია. რამდენი შრომა გავწიე კარნახზე და კორექტირებაზე და როგორ მიდალატა ნუცუბიძემ²⁹⁹ ხელნაწერებს დროულად რომ არ მაწვდიდა! როგორ მიდალატა გოგუაძემ,³⁰⁰ უფრო სწორედ გეგეჩკორმა³⁰¹ დროულად მბეჭდავ-მემანქანეს რომ არ ათავისუფლებდა. მე კი დღემდე კორექტირებული

295 გულისხმობს რძალს.

296 გაურკვეველია რას გულისხმობს.

297 აქ წერილი წყდება, აზრი დამთავრებული არ არის.

298 ვერ იკითხება, გაურკვეველია ვის გულისხმობს.

299 იგულისხმება აკად. შ. ნუცუბიძე (1888-1969 წ.წ.).

300 ვერ დავადგინეთ.

301 ვერ დავადგინეთ.

ეგზეგეტიკური (მე-4 პირი) არ მიმიღია, არა და კვესელავა³⁰² ხომ დამპირდა. აქ ჩემთან ერთი გერმანელი იმყოფება, ნამდვილი, განათლებული, რომელსაც შეუძლია ნაშრომის დასრულება. ამიტომ ძალიან გთხოვთ გამომიგზავნოთ ის (ეგზეგეტიკური), ამის თაობაზე კვესელავასაც ვწერ. უკეთესის იმედი არ მაქვს და ძველებურად ვმუშავებ. ნელ-ნელა გაკვეთილებით ვიტვირთები, წესრიგში მომყავს ჩემი ალტურვილობა და მოწყობილობა. ჩემი მომსახურების ხარჯების დაფარვის გარდა, ზედმეტს არაფერს ვხარჯავ, ვიხდი ელექტროენერჯის, წყლის და სხვა უგულველყოფილ გადასახადებს. მეცნიერთა სახლის და კულტურის ცოდნის გამავრცელებელი საზოგადოების საწევროს. ბედნიერი ვარ, რომ შემინარჩუნდა ჩემი პატარა მაგიდა ბიბლიოთეკაში, ასევე ჩემი ძვირფასი კეთილშობილი კლიენტურა-მოწაფეები და გაკვეთილების თუ თარგმნის მსურველები. “ღუმელის საჩხრეკს“-ს (იგ. ბინის მეპატრონე) მოულოდნელად რამოდენიმე დღით ხმა ჩაუვარდა და... წინსწრებით ფული მომთხოვა, 10 აპრილის ჩათვლით. კომპოზიტორებმა 250 რუბლი უკვე გამომიწერეს, მაგრამ მოღარე უპასპორტოდ დადის, რის გარეშე ბანკიდან ფული ვერ გამოაქვს. ხელფასი ჯერ თვალითაც არ მინახავს, რადგან კათედრამ (სხვა შენობაში იმყოფება) ცხრილები (უწყისები) არ მოამზადა. რა მეშველებოდა ფულს რომ არ ვმოულობდე. გადაეცით საყვარელ ელიჩკა სუმბატოვას³⁰³ ჩემი თანაგრძნობა გაბუჩილ-ის (?)³⁰⁴ გარდაცვალების გამო. ძვირფასი ადამიანი იყო! ტელეგრამას გავეზავნიდი, რომ არა მარცხი რუსთაველთან დაკავშირებით. ხოლო, ლეონიძეს,³⁰⁵ მოზდოკიელის³⁰⁶ თხოვნით, ტელეგრამით მოკითხვა შეეუთვალე! თვით მოზდოკიელს ჯერ არ ვწერ, ცნობები აკსაკოვების³⁰⁷ შესახებ ვერ მოვიპოვე, რომელთაც ის მთხოვდა. კუტუხას³⁰⁸ ვუგზავნი ლენინის პორტრეტს ალბომისათვის, ხოლო გულსუნდას³⁰⁹ ჯერჯერობით მხოლოდ კოცნას. ალიოშამ გული ამინუყა-გამომიგზავნა დიდი ზომის პორტრეტი, სადაც ახალგაზრდა სტალინი რუსთაველს კითხულობს. ყველაზე მეტად ისინი მეცოდებიან. აფიქრებთ ჩემ უზრუნველყოფა. ჩვენთან ჯერ ისევ თოვლი დევს,

302 იგულისხმება ცნობილი ქართველი ლიტერატურათმცოდნე, მწერალი და მთარგმნელი მ. კვესელავა (1913-1981 წ.წ.).

303 საქართველოს ეროვნულ ბიბლიოთეკაში დაცულია ელენე ბუჭყიაშვილი-სუმბათაშვილის ფოტო, თუმცა დამატებითი ინფორმაცია ვერ მოვიპოვეთ. http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/3941/browse?type=owner&sort_by=1&order=ASC&rpp=20&etal=-1&value=%E1%83%9C%E1%83%90%E1%83%A2%E1%83%9D+%E1%83%A4%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83%AA%E1%83%AE%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%90&offset=200

304 გაურკვეველია, ვინ იგულისხმება.

305 სავარაუდოდ გულისხმობს პოეტ-აკადემიკოს გ. ლეონიძეს (1899-1966 წ.წ.).

306 გაურკვეველია ვის გულისხმობს.

307 გაურკვეველია ვის გულისხმობს.

308 გაურკვეველია ვინ იგულისხმება.

309 გაურკვეველია ვის გულისხმობს.

ხანდახან დნება. თბილ ჩექმებს ვხმარობ დეიდა მაშურასთან³¹⁰ ერთად რომ ვიყიდე. ჩემს ყავისფერ პალტოზე ვარიამ³¹¹ მაჩვის საყელო ბეწვის ყელსახვევით ჩაანაცვლა. მასში ამჟამად მცხელა კიდეც. მეტად მოხარული ვარ, რომ სონია ავალიშვილთან³¹² იყავი, გორში ტელეფონით ხმა მიაწვდინე, რომ გამოგზავნილი მივიღე და რომ მე ის წამადგა. მთელი ჩემი ეპოპეა საქართველოში გასაოცარ სიზმრად მეჩვენება. მე აქ მეორე ოჯახი შევიძინე. ძვირფას ელენე პავლეს ასულს³¹³ გადაეცით, რომ მისი რჩევა-დარიგებები მახსოვს და ახალი შეხვედრისათვის თავს ვინახავ. მადლობას ვუხდი მას იმ პირველი წერილისთვის, რომელიც საქართველოდან გამგზავრების შემდეგ გამომიგზავნა. ბოდიშს ვუხდი ტოლიას³¹⁴ ჩემი მიზეზით ატეხილი აურზაურის გამო. ხოლო რაც შეეხება კვესელავას და გერმანელ ქალს,³¹⁵ ხომ ხედავთ როგორი კრისტალური სიწმინდის ადამიანები არიან. ვწუხვარ, რომ ისინი ამგვარ სიტუაციებში ჩავითრიე. გადაეცით ნუცუბიძეს, რომ მე მას ყრილობის წინა დღეს ვურეკავდი, ხოლო თვით ყრილობის დღეს არ შემეძლო, რადგან ცკ მდივნებისადმი მიძღვნას ვწერდი. უთხარით, რომ განსასჯელად ფრანგულ ენაზე მისი ნათარგმნის ჩემეულ ვარიაციებს გამოვუგზავნი, რათა მან საკუთარი აზრი გამოთქვას. რაც გერმანულისთვის არ გაუკეთებია. მანამდე დაე, ზეობდეს რუსთაველი, რომელიც დღესაც კი უიმედო მომავლის შესახებ ჩემს მძიმე ფიქრებს აქარწყლებს. მაგრად გეოცნით თქვენ ყველას, სულით (და გულით) ვარ თქვენი მადლიერი მ.პ. (მარიამ პრიტვიცი).

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე, 135, ხ. 42760.

310 აღნიშნულ პიროვნებას იხსენიებს ასევე თავის წერილებში დურმიშხან გიორგის ძე ჟურული. იხ. დანართი 19. თუმცა დამატებითი ინფორმაცია ვერ მოვიპოვეთ.

311 გაურკვეველია ვის გულისხმობს.

312 ვერ დავადგინეთ.

313 იგულისხმება ანატოლი კიზირიას და.

314 გულისხმობს ანატოლი კიზირიას.

315 ვერ დავადგინეთ ვის გულისხმობს.

მარიამ პრიტვიცის ტელეგრამა ირინა მაქარაშვილი-კიზირიასადმი (რუსულ ენაზე).

დათარიღებულია 21.11. 1953 წ.

ადრესატი - თბილისი პეროსკაიას 8. კიზირიას

გამგზავნი - უფა, მარია

„(ამ) ხსოვნის დღეს ვიზიარებ საერთო მწუხარებას სამი კრისტალურ სულის-დედის³¹⁶ ნიკუშას³¹⁷ ოლიას³¹⁸ გამო”

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე, 135, ხ. 42763..

მარიამ პრიტვიცის წერილი ირინა მაქარაშვილისადმი (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე)

მარჯვენა მხარეს წერილს აქვს მინაწერი: უფა, 9 აგვ. 1954 წ.

„ჩემი საყვარელო, ძვირფასო ირინოჩკა! მივესალმები შენს დაბრუნებას თბილისში. მადლობას გიხდის ღია ბარათისათვის, ველოდები დაპირებულ წერილს და მასთან ერთად რჩევა-დარიგებას, თუ შემდგომ როგორ მოვიქცე. რუსთაველზე გაწეული სამუშაოსათვის კვესელავასთან ერთად მეც ხომ უნდა დავეჯილდოვებინე და ასევე იმისთვისაც, რომ ისარგებლეს ჩემი ნაშრომით, როგორც ბჭარედული თარგმანით. ვინაიდან მასალები გადასცეს ჰუპერტს, მე არ შემიძლია გადმოგცე ყოველივე ის, რაც განვიცადე უცხო ენათა ინსტიტუტის მასწავლებლების და მწერალთა კავშირის წარმომადგენელთა არაკეთილმოსურნე დამოკიდებულებით, რომელნიც მტრულად დამხვდნენ. ტოლიამ³¹⁹ მირჩიოს როგორ მოვიქცე ისე მშვიდათ, რომ სხვების დასაცინი არ გავხდე. ძალიან ვწუხვარ, რომ მწერალთა ყრილობის დროს დაკავებული ვიყავი სამუშაოთი ტრეხობატოზული ინსტიტუტისათვის და თან საკუთარ მხედველობას არ ვზოგავდი. აფრიკული სიცხე იდგა და მე სახლში ვმუშაობდი. სასაცილოა, თვალებს არ ვზოგავდი და გაზეთებს არ ვკითხულობდი.³²⁰ მწერლები კი ფიქრობდნენ, რომ მე ვი-

316 იგულისხმება ნინო ღურმიშხანის ასული ჟურელი.

317 იგულისხმება ირინა მაქარაშვილის ძმა - 1917 წელს შამქორში დაღუპული ნიკუშა მაქარაშვილი.

318 ვერ დავადგინეთ.

319 იგულისხმება ირინა მაქარაშვილი მეუღლე ანატოლი კიზირია.

320 აქ აზრი გაუმართავია.

ცოდი და გაკვირვებულნი იყვნენ, რომ არ მივედი. არადა, იქ გულიაც³²¹ იყო, „ლიტერატურული გაზეთის“ ერთ-ერთი რედაქტორი. მისი შემოქმედება, თავისი გულწრფელობით ძალიან მომწონს (ნუთუ თვითონ ის არის, ან შვილი, ან მოგვარე ხომ არაა მისი). თავს კარგად ვგრძნობ. მხნედ ვარ, რწმენით ვუყურებ ამ ცხოვრებას, ვმოძრაობ ელენე პავლეს ასულის მსგავსად და მაინც ისევ ისეთი მოუსვენარი ვარ. ყველაფერი კარგად იქნებოდა ბინის მეპატრონეს, ჩემი აქედან მოშორების სურვილი რომ არ ქონდეს. გასული ზამთრის განმავლობაში მას თითქმის არ დაუთბია საცხოვრებელი, ეხლა კი კატეგორიულად განმიცხადა, რომ გამყინავს და დასათბობად ჩემთან არავის არ შემოუშვებს. ახალგაზრდები თავისი დამოკიდებულებით, მეტად მანებივრებენ. ვიდრე ჯანმრთელი ვარ ალიოშასთან გადასვლის მეშინია. იქ ხომ არავინ სულიერი არ მეყოლება, ხოლო ახალი ნაცნობების შეძენის უფლებას არ მომცემენ. ჩემი დაბადების დღისთვის ტელეგრამა გამომიგზავნეს, სიტყვებით „გწერთ“, მაგრამ წერილი დღემდე არ ჩანს. ნატაშამ ჩემი დაბადების დღისთვისაც კი არ მომწერა. მოსკოვიდან შემატყობინეს, რომ ის „ლაშქრობაში წავიდა“, ხოლო სად - უცნობია. ყოველივეს გულთან ახლოს მიტანას მე თავი უკვე დავანებე და მხოლოდ იმით ვხარობ, რომ მე ყველაფერი ისევ ისე კარგად მაქვს. ამ დღეებში დავეცი, საფეთქელი დავარტყი და მტრედის კვერცხის ზომის კოპი ამომივიდა. საბედნიეროდ, ყველაფერი კარგად დამთავრდა. უფრო გაემხნევი კიდევ. ამჟამად სხვა ბინას ვეძებ, მაგრამ ყოველივე ძნელად მოსაგვარებელია. მინდა იყოს ცენტრი, პირველი სართული, წყალი შორი-ახლოს, არაიზოლირებული, მეპატრონეების მიერ დათბუნებული, ინგლისური კეთილმოწყობა, ტელეფონი სადმე ახლოს, საავადმყოფოები შორი-ახლოს. ხოლო ასეთი თუ მოვნახე, ძალიან ძვირი იქნება. მე ხომ ისედაც მთელ პენსიას ვიხდი. მოკითხვა ყველა მეგობარს. გულითა და სულით ვგულშემატკივრობ ნატაშა ლომოურს.³²² მომწერეთ სიმონიკოს (ვერ დავადგინეთ - გ.ს.) გვარი და მისამართი რომ მას მივულოცო.

გოცნით მაგრად მარია

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტური ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე, 135, ნ. 42761.

321 სავარაუდოდ იგულისხმება ცნობილი აფხაზი პოეტი, “ვეფხისტყაოსნის” აფხაზურად მთარგმნელი დიმიტრი გულია (1874-1960 წ.წ.).

322 ვერ დავადგინეთ.

მარიამ პრიტვიცის წერილი ირინა მაქარაშვილისადმი. (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

ადრესატი - ჩრდ. კავკასია, კისლოვოდსკი, სოფლის მეურნეობის სამინისტროს სანატორიუმში, ოთახი 7. ირინა ილიას-ას კიზირიას.

გამგზავნი - უფა, ბაშკ. ასსრ, ლენინის ქუჩა, სამედიცინო ინსტიტუტის ბიბლიოთეკა. პრიტვიცი.

ძვირფასო ირინა! მადლობას გიხდით მეორე ღია ბარათისთვის, ყოველივე ცხადყოფს, რომ კურორტზე ყოფნის დროსაც კი ძველ მეგობრებს არ ივიწყებთ. ამჟამად უფა კურორტივითაა. უკვე მესამე თვეა რაც მუდმივად მზიანი ამინდებია და ყველაფერი სიმწვანეშია. მე თქვენ შეკვეთილი, წერილი გამოგიგზავნეთ, ამით თქვენი ზედმეტად შეწუხება არ მინდოდა, უბრალოდ, მინდოდა, რომ სრული წარმოდგენა გქონოდათ ჩემს შევიწროებაზე. თბილისში რომ იქნებით ის წერილი სონია მაჭავარიანს³²³ გადაეცით, რათა მან აკადემიაში გაარკვიოს, თუ რა დასკვნა გამომიტანეს. ორთავეს მაგრად. გოცნით, მარია.

მინაწერი: “ბამბის მოყვანის დარგის სანატორიუმში მოიკითხეთ ჩემი დანართიანი წერილები!”

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე, 135, ხ. 42763.

323 ვერ დავადგინეთ. მოიძებნა მხოლოდ 1866 წელს სანხერის „უჩასტკის ნაჩალნიკის“ სამსონ მაჭავარიანის ქალიშვილი. <https://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/article/33046>; <http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/26643>.)

ღანართი № 22.

ალიოშას (მარიამ პრიტვიცის ვაჟის) წერილი ირინა მაქარაშვილი-სადმი (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

წერილს დასაწყისში მიწერილი აქვს თარიღი: 1949 წლის 16 ოქტომბერი.

ძვირფასო ირა!

მე და ზინა³²⁴ გულწრფელ და უღრმეს მადლიერებას გამოთქვამთ ჩვენი ნატაშას³²⁵ არბოში მიწვევის და მასპინძლობის გამო. მისი აღტაცებით სავსე წერილები და საუბრები არბოს მონახულების შესახებ მოწმობენ იმას, თუ რა უდიდესი სიამოვნება მიიღო შენთან, ელ. პავლეს ასულის³²⁶ და ანატოლი პავლეს ძის³²⁷ „შეგნებული“ გაცნობით. მარია ვიქტორის ასულთან³²⁸ შეხვედრით, არბოში ყოფნით და იქაურების ნახვით.

ეჭვს გარეშეა, რომ ეს შთაბეჭდილება, როგორც ერთ-ერთი საუკეთესო მოგონება, მის მეხსიერებაში სამუდამოდ დარჩება. როგორც თქვენ ხართ, მხოლოდ ისეთ გულწრფელ მეგობრებს შეუძლიათ ამდენი სიამოვნების მინიჭება.

ბოდიშს მოგიხდით ადრე რომ არ მოგწერეთ. ნატაშა ჩამოვიდა და რამოდენიმე დღეში მოსკოვს გაემგზავრა. გადავწყვიტე, გავიგებდი თუ არა მოსკოვში მისი დაბინავების შესახებ, მაშინვე მოგწერდით. მაგრამ წერილები მაგრად იგვიანებენ! აგერ შენი, 3 ოქტომბერს გამოგზავნილი ღია ბარათი, ჩვენთან 15 ოქტომბერს ჩამოვიდა, თანაც „ავია“-ს მეშვეობით გამოგზავნილი. სხვა წერილებთან დაკავშირებითაც იგივე ხდება. ნატაშამ მოგვწერა „ავია“-ს მეშვეობით გაგზავნაზე ნუ დაიხარჯებით, წერილები ისევე ნელა, ზოზინით მოძრაობენო.

ნატაშამ ბინა სამჯერ გამოიცვალა და როგორც იქნა მეგობარ გოგონასთან ერთად კარგად მოეწყო: მყუდრო ოთახში, ყველა პირობებით (კვება, რეცხვა, დალაგება) არც ისე ძვირად - თვეში 550 რუბლი თითოეულისგან.

ინსტიტუტში მეცადინეობს და ძალიან ბევრს ხაზავს, მაგრამ ფიზკულტურასაც არ ივიწყებს. ინსტიტუტში პირველი ადგილი დაიკავა ცურვაში, შუბისა და დისკოს ტყორცნაში, მეორე - ბადროს ტყორცნაში. ძალიან უნდა ზამთარში ციგურებით სრიალი, მხნედაა განწყობილი, მაგრამ როგორც ჩანს, ტექნიკური სპეციალობა მაინც და მაინც არ მოსწონს და შესაძლებელია ინსტიტუტი გამოიცვალოს.

324 ალიოშა მაქარაშვილის მეუღლე.

325 გულისხმობს თავის შვილს.

326 იგულისხმება ანატოლი კიზირიას და ელენე პავლეს ასული კიზირია.

327 იგულისხმება ირინა მაქარაშვილის მეუღლე ანატოლი კიზირია.

328 იგულისხმება „ვეფხისტყაოსნის“ გერმანულ ენაზე მთარგმნელი მარიამ პრიტვიცი.

ვიდრე დაბინავდებოდა საყოფაცხოვრებო საკითხების გაძღოლა ძალიან უჭირდა. ბევრი დრო მისდიოდა. ამჟამად კი შეუმსუბუქდა და ვფიქრობ თვითონ მალევე მოგწერთ. ნატაშას ეგონა, რომ მოსკოვში მარია ვიქტორის ასულს³²⁹ შეხვდებოდა და ჩვენ ძალიან გაგვიკვირდა, როდესაც თქვენი ღია ბარათიდან შევიტყვეთ, რომ ის ჯერ კიდევ თბილისშია და მისი წარმატებებით მოხარული დავრჩით. მარიამის მრავალწლიანმა გულმოდგინე და შეუპოვარმა შრომამ, როგორც იქნა მატერიალური შედეგი გამოიღო. რას გაიხარებდა ნინა ღურმიშხანის ასული!

როგორ მიდის ენებთან³³⁰ დაკავშირებული შენი საქმეები? (აღნიშნულის თაობაზე) არასოდეს არ მოგიწერია. ის რაც ადრე ვიცოდი, მეც ნელ-ნელა მავიწყდება.

ჩვენ ისევ ისე, ყოველდღიურ შრომაში ვართ, რითაც ჩვენსა და ნატაშას ცხოვრებას ვუზრუნველფყოფთ. მეგობრები არ გვყავს, იმის გამო, რომ ქალაქის განაპირას ვცხოვრობთ, კინოში ან თეატრში წასასვლელად ადრე გამოსვლა გვიწევს.

სამაგიეროდ ჯანმრთელნი ვართ, მხნედ ვართ, ვართ მხიარულნი, მეგობრულნი, დანაყრებულნი, ნატაშას ზრდასა და განვითარებას შევხვართ და მისი მომავლით ვცხოვრობთ.

მან ყველა თქვენგანი გულწრფელად შეიყვარა და წერილებში თქვენს ამბავს კითხულობს. ახლახან კი არბოელი გოგონებისგან წერილი მიიღო.

მომწერე ხოლმე ძვირფასი იროქა და მეც შევეცდები გამოვსწორდე და უფრო რეგულარულად გიპასუხო. მომიკითხე ელენა პავლეს ასული და ანატოლი პავლეს ძე, ნასტენკა³³¹ და თუ ჯერ ისევ თქვენთანაა დამიკოცნე მარია ვიქტორის ასული და ეს წერილი წაუკითხე.

მაგრად, მაგრად გეკოცნი და გულისთად მადლობას გიხდი, ალიოშა.

P.S კარგი იქნება თუ მედალს³³² ფასიან ამანათში ჩადებთ და ისე გამოგზავნით.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე, კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42763.

329 იგულისხმება მარიამ პრიტვიცი.

330 იგულისხმება უცხო ენების შესწავლა.

331 ვერ დავადგინეთ.

332 უცნობია რა მედალზეა საუბარი.

ღანართი № 23.

მიხეილ მაქარაშვილის საფრანგეთიდან გამოგზავნილი წერილები ოჯახის წევრებისადმი.

მიხეილ მაქარაშვილის წერილი დედას და ირას. 1922 წლის 30 (?) მინიშნებულ თარიღში მხოლოდ 1922 წელი ფიგურირებს. თარიღი წერილს დასაწყისში აქვს მიწერილი. დღის აღმნიშვნელი რიცხვი 30 - მკაფიოდ იკითხება, ხოლო თვის აღმნიშვნელი ციფრი გაურკვეველია. წერილს ასევე აქვს მინაწერი: “ბიბია გოცნით ყველას, დეკანოზოვები მოკითხვას გითვლიან და გთხოვენ გადასცეთ ნინას, რომ ჩამოვიდეს” (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე, დაწერილია ორგანიზაცია „ჩემო“-ს³³³ ბლანკზე, იკითხება პრეზიდენტი გიორგი ჟურული, იქვე ამ კომიტეტის მართკუთხა შტამპია და იკითხება - 22იენისი).

ძვირფასო დედა და ირა!

ჰააგიდან, სადაც გუშინწინ ჩავედი, ღუნკერნამდე გემით “ჰეკტორი”, ვიმგზავრე. ამსტერდამამდე უნდა მემგზავრა, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ გემი ღუნკერნში კიდევ ათი დღე უნდა გაჩერებულიყო და მეც რკინიგზით წამოვედი. გზაში 10 საათი გავატარე, საფრანგეთი და ბელგია გამოვიარე. ვნახე: ანტვერპენი, ბრიუსელი და სხვ. ერთი სიტყვით, ჩემი მოგზაურობა კონსტანტინოპოლიდან ძალიან საინტერესო გამოდგა. ბევრი ქვეყანა მოვიარე, აფრიკაშიც კი ვიყავი – ალჟირში. გემზე თითქმის მთელი თვე გავატარე. მშვენიერი კაიუტა მერგო და კვებაც კარგი იყო, რაც სულ 18 ფუნტი სტერლინგი დაჯდა. არადა, ხმელეთით რომ მემგზავრა 40 ფუნტი სტერლინგი დაჭირდებოდა. მგზავრები და ეკიპაჟის წევრები კარგად მეპყრობოდნენ, ისე რომ კარგად გავერთე. კონსტანტინოპოლიდან სამი წერილი გამოგზავნე, ერთი ჯაყელის,³³⁴ მეორე ლანდიას,³³⁵ ხოლო მესამე მარინას³³⁶ მეშვეობით. ბათუმიდანაც ერთი წერილი გამოგზავნე. აქ ჰააგაში „ჩემო“-ს ერთ-ერთ თანამშრომელთან, ცქიტისვილთან,³³⁷ ვცხსოვრობ, ხოლო დეკანოზოვებთან³³⁸ -

333 ქართველების ორგანიზაცია ევროპაში.

334 საჯარაუბლო იგულისხმება ნიკოლოზ ჯაყელი (1887-1970 წ.წ.), ქართველი პოლიტიკოსი, საზოგადო მოღვაწე, იტალიის ქალაქ მილანში ერთა ლიგის საერთაშორისო ასოციაციების მეოთხე კონგრესზე საქართველოს წარმომადგენელი, 1921 წლიდან პოლიტიკური ემიგრანტი. http://www.nplg.gov.ge/wikid-ict/index.php/%E1%83%AF%E1%83%90%E1%83%A7%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%98_%E1%83%9C%E1%83%98%E1%83%99%E1%83%9D%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%96

335 გაურკვეველია ვის გულისხმობს.

336 ვერ დავადგინეთ.

337 დამატებითი ინფორმაცია ვერ მოვიპოვეთ.

338 უნდა იგულისხმებოდეს მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის ანდრია დეკანოზიშვილის (1876-1955 წ.წ) ოჯახი. ანდრია დეკანოზიშვილი საქართველოს დემოკრა-

ვიკვებები. ისინი გულითად მოკითხვას გითვლიან. ნინა სამსონის ასულ ელიაშვილს³³⁹ თუ ნახავ გადაეცი, რომ ყველაფრის მიუხედავად, რაც შეიძლება მალე გამოემგზავროს. დედი! ბათუმში ყველა წერილთან ერთად უნივერსიტეტის მოწმობაც ჩამომართვეს, რომელიც ადასტურებდა, რომ საინჟინრო-მექანიკური ფაკულტეტის სტუდენტი ვიყავი. თუ ღმერთი გწამს, უნივერსიტეტში მიდი და აუხსენი, რომ ბათუმში ჩამომართვეს, რადგან ქართულ ენაზე იყო. მათ ახალის მოცემა თხოვე, რადგან ყოველივეს ჩემთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. აუცილებლად შეეცადე და პარმენს³⁴⁰ გადაეცი, ის კი „ჩემო“-ს საბუთებთან ერთად გამომიგზავნის. როგორც ჩანს, ჰაბაში 10 დღე გავჩერდები, მერე კი კარლსრუეში გავემგზავრები, სადაც ვისწავლი კიდევ.

ბიცოლა³⁴¹ და ბიძია³⁴² ბერლინში არიან და შესაძლოა მათი მონახულება ამჟამად ვერ მოვახერხო. დეკანოზოვები კარგად მექცევიან. არჩილს³⁴³ გადაეცი, რომ გერმანული ენის შესწავლა დაიწყო, რადგან გერმანიის გარდა წასვლა არსად არ ღირს. ინგლისსა და საფრანგეთში ისეთი სიძვირეა, რომ მას იქ საარსებო წყარო არ ეყოფა. პრადაში გამგზავრებას არავის ურჩევნ, რადგან მეცადინეობა შეუძლებელია. იქ ბევრი ქართველი და რუსია თავმოყრილი და ერთმანეთს ხელს უშლიან. ბერლინიდან და სხვა ქალაქებიდანაც კი შეგნებული ნაწილი პროვინციაში გადაბარგდა. ვგონებ, კარლსრუეში ერთადერთი ქართველი ვიქნები, ისე რომ შეიძლება რამე გამომივიდეს. ბათუმში ყველა წერილი ჩამომართვეს, როგორც პარმენმა მითხრა ბიძიასადმი გადასაცემად წერილი ლანდიას ჩააბარა, ხოლო ეს წერილი ლანდიას ბათუმში ჩამოართვეს. კონსტანტინოპოლში ჩემი ცხოვრების შესახებ წერილებიდან და მარინასგან გეცოდინებათ. გერმანიაში რომ ჩავალ დაწვრილებით წერილთან ერთად მისამართსაც გამოგიგზავნით, მანამდე კი „ჩემო“-ს მეშვეობით მომწერეთ. ყველას მაგრად გეკოცნით – მაშურას,³⁴⁴ მის მეუღლესა³⁴⁵ და მშობ-

---

ტიული რესპუბლიკის პერიოდში იყო რესპუბლიკის წარმომადგენელი არგენტინაში. 1920 წელს იყო საზოგადოება „ჩემოს“ წარმომადგენელი ჰაბაში. 1921 წლიდან იმყოფებოდა ემიგრაციაში. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, ენციკლოპედია-ლექსიკონი, თბ., 2018, გვ. 127.

339 ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ბაქოს განყოფილების ნამდვილი წევრი (1909) <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00015924/>. ეს ქალბატონი შესაძლოა იყოს ცნობილი ექმის ივანე ელიაშვილის მეუღლე.

340 ვერ დავადგინეთ.

341 იგულისხმება გიორგი ჟურულის მეუღლე-ელენე მუსხელიშვილი.

342 იგულისხმება გიორგი ჟურული.

343 საგარაუდოდ იგულისხმობს არჩილ გედევანიშვილს (1898-1971 წ.წ.), რომელიც მოგვიანებით ევროპაში მოღვაწეობდა. დაკრძალულია ლევილში. თ. პაპავა, გაბნეული საფლავები, თბ., 1990, გვ. 96.

344 აღნიშნულ პიროვნებას იხსენიებდა ღურმიშხან გიორგის ძე ჟურულიც. იხ. დანართი № 19.

345 ვერ დავადგინეთ.

ლებს,³⁴⁶ მაღალს,³⁴⁷ თამარ გოცირიძეს³⁴⁸ და თამარ ელიაშვილს³⁴⁹ და სხვებს.

მინაწერი აშვილებზე: - პარმენი და ეკატერინე კონსტანტინეს ასული³⁵⁰ დამიკოცნეთ

- კიდევ ერთხელ გოცნით ძვირფასო ნინა ღურმიშხანის ასულო, მიშა ჩამოვიდა, კარგად გამოიყურება. თქვენ არ იღარდოთ, ყველაფერი კარგად იქნება. ვწუხვარ, რომ მასთან ერთად ნინა³⁵¹ არ წამოვიდა, აუცილებლად ჩამოვიდეს, გოცნით და ჯანმრთელობას გისურვებთ, დეკანოზოვა.³⁵²

P.S. გიგზავნით ფოტო-ბარათს, რომელიც პასპორტისთვის ჰააგაში გადავიღე.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 4276.

მიხეილ მაქარაშვილის წერილი დედას.

წერილი უთარილო და ფრაგმენტულია, წერილში ირინა მაქარაშვილის მეუღლეს ავტორი არ მოიხსენიებს. რაც გვაფიქრებინებს, რომ იმ დროისთვის ირა გათხოვილი არ იყო, სავარაუდოდ წერილი გამოგზავნილია 1925 წლამდე.

(ხელნაწერი, რუსულ ენაზე, ტესტში რამდენიმე ქართული წინადადებაა).

...დამაგვიანდა, თავის თავს დააბრალონ და დაელოდნონ, რომ მეორე სემესტრი ჩააბარონ, როგორც აქ ამბობენ მომდევნო სემესტრიდან უცხოელ სტუდენტებს სამი წლის განმავლობაში აღარ მიიღებენ და ჩამოსული ხალხი...³⁵³ განათლების გარეშე დარჩება, რადგან იმის სახსრები არ ექნებათ, რომ სხვა ქვეყნებში მიიღონ განათლება.

346 ვერ დავადგინეთ.

347 იგულისხმება ირინა მაქარაშვილის მეგობარი - მაღალო მესხიშვილი-ანდრონიკაშვილი.

348 შესაძლოა იგულისხმებოდეს ექიმი თამარ ანტონის ასული გოცირიძე (1914-1967 წ.წ.) <http://www.nplg.gov.ge/medics/ka/00000136/>

349 შესაძლოა იგულისხმებოდეს ანდრია დეკანოზიშვილის მეუღლის ელია ელიაშვილის ოჯახის წევრი.

350 ვერ დავადგინეთ.

351 ვერ დავადგინეთ.

352 რაკი მიხეილ მაქარაშვილს მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა დეკანოზიშვილების ოჯახთან, შესაძლოა მინაწერი ეკუთვნოდეს ანდრია დეკანოზიშვილის მეუღლეს.

353 არ იკითხება.

ჩემო ძვირფასო, შენ წერ, რომ ფულის გამოგზავნას აპირებ, მაგრამ არ იცი როგორ. თუ მართლა გაქვს ზედმეტი თანხა, იმდენი, რომ მე გამომიგზავნო, მხოლოდ ვინმეს მეშვეობით ....³⁵⁴ რამეთუ სხვა გზა არ არსებობს. მაგრამ გიმეორებ, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ეს ზედმეტი ფული იქნება, რადგან სურვილი არ მაქვს შენ წაგგლიჯო. მე აქ როგორმე მოვეწყობი და ფული თქვენ უფრო დაგჭირდებათ.

ირას ან მუსიკა მოუნდება, ან კიდევ სხვა რამე, ვინ იცის, კიდევ რა მოგველის და როგორ გაგიჭირდეთ თქვენ. მერე რას ფიქრობთ? მარტო იმ შემთხვევაში გამოატანე ვინმეს თუ თქვენ არ გჭირდებათ.

იმის თაობაზე, რომ თურმე მე წერილებს მწერენ, გაასუხობ – მხოლოდ ერთხელ მივიღე წერილი ნინა ელიაშვილისგან, ოლიასა და თამარ გოცირიძისგან,³⁵⁵ არჩილისა³⁵⁶ და გოგისგან,³⁵⁷ 8 აგვისტოს. ყველა ერთ კონვერტში იყო ჩადებული. სხვისგან არაფერი არ მიმიღია. ქურქის გაყიდვას არ ვაპირებ და თუ თქვენსკენ მომავალი სანდო მგზავრი იქნება გადმოგიგზავნით, რადგან მე აქ არ გამომადგება.

ჩემი ბინის პატრონი ისეთი კარგი ადამიანია, რომ როდესაც ჩვენები³⁵⁸ ჩამოვიდნენ, სიძვირის გამო, სასტუმროში რომ არ ეცხოვრად, კიდევ ორი ოთახი დაგვითმო: მე და ბავშვები ზევით, პატარა ოთახებში, დავბინავდით, ხოლო ბიძია და ბიცოლა იმ ოთახში, სადაც მე ვცხოვრობდი. შენ აგვისტოში მწერდი, რომ 15 აგვისტოსთვის თბილისში იქნებოდი და იმედი მაქვს, რომ ....³⁵⁹ უფრო აკურატულად მომწერ. ყველას გადაეცი, რომ არავისგან არაფერი არ მიმიღია. მე კი თითოეულ მათგანს ორ-ორი, სამ-სამი წერილი გავუგზავნე.

ყველა დამიკოცნე, უთვალავჯერ გკოცნი შენ, ჩემო კარგო დედიკო და გთხოვ არ დაივიწყო შენი მოსიყვარულე მიშა.

P.S. ძიძა მაგრად დამიკოცნე, პარმენი მაგრად გამოლანძღე, დუმილისათვის. შემდეგ **მიწერილია ქართულად**: ჩვენები გკოცნიან თქვენ ყველას და გვპირდებიან მალე მოგწერონ ყველას. ბავშვებიც დამპირდნენ მივწერთო.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 4276.

354 არ იკითხება.

355 ვერ დავადგინეთ.

356 შესაძლოა გულისხმობდეს არჩილ გედევანიშვილს.

357 გაურკვეველია ვის გულისხმობს.

358 გულისხმობს გიორგი ჟურულის ოჯახის წევრებს.

359 არ იკითხება.

მიხეილ მაქარაშვილის წერილი ირას (ირინა მაქარაშვილს),

წერილი დათარიღებულია 1927 წლის 3 სექტემბრით (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

ჩემო ძვირფასო დაიკო იროჩკა.

მთელი გულით და სულით გილოცავ დაბადების დღეს და გისურვებ ბედნიერებას და სურვილების ასრულებას. მართალია შენ უკვე იმ ასაკს უახლოვდები (საუკუნის მეოთხედი) როდესაც „ნებისმიერი თავმოყვარე ქალი“ დაბადების დღეს აღარ აღნიშნავს, მაგრამ ალბათ, შენი მეგობრები ამ დღეს მაინც თავს მოიყრიან და დროს მხიარულად გაატარებთ. იმედი მაქვს, რომ ეს ის ბოლო დაბადების დღე იქნება, რომელსაც შენ ჩემს გარეშე აღნიშნავ, ხოლო მომავალ წელს უკვე ერთად ვიმხიარულებთ. შენი და ტოლიას³⁶⁰ მხრიდან დიდი უნამუსობა იქნება, თუ ჩემი ჩამოსვლისთვის პატარა დისშვილს არ დამახვედრებთ. უნდა გამოგიტყდეს, რომ არჩილისა მშურს, რადგან მას უკვე ყავს, მე კი ჯერ არა. მიშა მუსხელიშვილს³⁶¹ და გიგიშას³⁶² შენი მოკითხვა გადაეცეცი. მიშა თვითონ აპირებდა შენთვის მოწერას, ხოლო გიგიშამ თავისებურად უთხრა ...³⁶³ ჩემგანაც გადაეცი რა ...³⁶⁴ და ამით დაამთავრა.

მართას³⁶⁵ წერილისთვის მადლობა გადაეცი და უთხარი, რომ ჩემი და არჩილის გარეშე არ გათხოვდეს, რადგან ჩვენ მისი მაცრები ვიქნებით. ვახტანგს³⁶⁶ პარიზში ხშირად ვნახულობთ, ის ძველებურად ფილოსოფოსობს. ალბათ გაიგებდი, რომ თამარ ამირეჯიბი³⁶⁷ გერმანელ პიანისტზე გათხოვდა. იმასაც გაიგებდი, რომ ნარიმ ამილახვრის³⁶⁸ უფროს ძმამ³⁶⁹ ცოლად ბება³⁷⁰ დადიანი მოიყვანა. შენ და მართა რაღაც-რაღაც

360 იგულისხმება ირინა მაქარაშვილის მეუღლე ანატოლი კიხირია.

361 იხ. ტექსტი გვ. 145.

362 სავარაუდოდ იგულისხმება მიხეილ მუსხელიშვილის ძმა გიორგი მუსხელიშვილი.

363 ვერ იკითხება.

364 ვერ იკითხება.

365 სავარაუდოდ იგულისხმება მართა მანაბელი, შემდეგომში აკად. ს. ჯანაშიას მეუღლე, ირინა მაქარაშვილის ახლო მეგობარი.

366 ვერ დავადგინეთ.

367 სავარაუდოდ იგულისხმება თამარ სარდიონის ასული ამირეჯიბი, რომელიც 1918 წელს საღოლაშენის სკოლაში მასწავლებლად მოღვაწეობდა. https://society.iliauni.edu.ge/factoids?page=207&sort_column=id&direction=ascert

368 იგულისხმება ცნობილი სამხედრო მოღვაწე, საფრანგეთის ეროვნული გმირის დიმიტრი ამილახვრის ძმა - კონსტანტინე ამილახვარი (1901-1943 წ.წ.). როგორც ჩანს, მას მეორე სახელითაც იცნობდნენ. <https://nplg.gov.ge/emigrants/ka/000000571/>

369 იგულისხმება დიმიტრი ამილახვარი (1906-1942 წ.წ.), საფრანგეთის ეროვნული გმირი, რომელიც პარიზში ირინა დადიანზე დაქორწინდა. <https://nplg.gov.ge/emigrants/en/00000008/>

370 იგულისხმება ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველი პოლიტიკოსის და საზოგადო მოღვაწის იოსებ დადიანის ქალიშვილი ირინა (ბება) დადიანი (1904-1944 წ.წ.).

მინიშნებებს აკეთებთ ჩემი გატაცებების თაობაზე. გარწმუნებ, რომ ამჟამად მე ამაზე არ ვფიქრობ, ის კი არა – ქორწინებაზეც კი. ასე რომ ნუ შეწუხდებით, თუ მე დასაქორწინებელი ჩამოვალ.

ვგონებ სისულელეებზე საუბარი საკმარისია. აქ დროს არც თუ ისე ცუდად ვატარებ, ბევრს ვკითხულობ და ადგილობრივ ღირსშესანიშნაობებს და შემოგარენს ვათვალიერებ. სამშაბათს, მიმა მუსხელიშვილი და მე, მთელი დღით, ნიცაში და მონტე-კარლოში მივემგზავრებით.

აბა კარგად იყავი. თამარ ჭელიძეს თუ შეხვდები ჩემს მაგიერ აკოცე. მოკითხვა გადაეცი მართას, მაღალოს³⁷¹ მიულოცე.

მაგრად გკოცნით შენ და ტოლიას. მომწერე.

შენი მიმა.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 4276.

მიხეილ მაქარაშვილის წერილი ნინო ჟურჯულისადმი. წერილი დათარიღებულია 1927 წლის 10 ივლისით (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

ჩემო ძვირფასო დედიკო!

უკვე ორი კვირაა, რაც პარიზში ვიმყოფები და მუშაობას შევუდექი. ალბათ კიდევ ორი კვირა აქ დავრჩები, რადგან სამსახურს მხოლოდ 20-ში ვამთავრებ. გამოცდების შედეგები ჯერ ცნობილი არ არის, მაგრამ ვფიქრობ რომ ყველაფერმა კარგად ჩაიარა. ამჟამად პარიზში სამსახურის მონახვა მეტად რთულია. ასე რომ თუ სამსახურს ვერ ვნახავ, აქ დიდხანს ალბათ არ გავჩერდები. არჩილი ისევ აქ იმყოფება და უსახსრობის გამო მისი აქედან წამოსვლა ჭიანურდება, მაგრამ იმედი აქვს, რომ პირველი აგვისტოსთვის გამოემგზავრება. მუსხელოვებიც³⁷² აქ არიან. ამ კვირას ალბათ თამარ საბახტარაშვილის და გიგიშას ქორწილი იქნება. მე მას კარგად ვიცნობ ის არაჩვეულებრივი ადამიანია და ის³⁷³ მაგრად უყვარს და ყველა იმაზე საუბრობს, რომ მათი ქორწინება ბედნიერი იქნება თუ გიგიშა თვითნებობას თავს დაანებებს. ბება დადიანიც მალე, ნარიმ ამილახერის(?) უმცროს ძმაზე თხოვდება.

ეს იყო და ეს, რაც აქაურ ახალ ამბებს ეხება. მე აქ ისე ვარ დაკავებული, რომ ფაქტიურად არავინ მინახავს. ან როგორ უნდა მენახა,

371 ივლისისხმება ირინას მეგობარი მარიამ (მაღალა) მესხიშვილი-ანდრონიკაშვილი.

372 ივლისისხმება მიხეილ მუსხელიშვილის ოჯახი.

373 ივლისისხმება მიხეილ მუსხელიშვილის უფროსი ძმა-გიორგი მუსხელიშვილი (1901-1936 წ.წ.) რომელსაც ცოლად ჰყავდა თამარ საბახტარაშვილი. გ. შარაძე, უცხოეთის ცის ქვეშ, ტ. I, თბ., 1991, გვ. 477.

ან ვინმესთან როგორ მივსულიყავი, როცა სულ მუდმივად დაკავებული ვარ და მხოლოდ კვირა დღეს თუ ვიცლი, ამ დღეს კი ყველასთან მისვლას ვერ მოასწრებს კაცი.

საწყალი მამულაშვილების³⁷⁴ მდგომარეობა სახარბიელო არ არის. დედაბუდიანად ყველა მუშაობს. საერთოდ კი, რაც დრო მიდის აქაურ ოჯახებს უფრო მეტად უჭირთ.

შემდეგ წერილამდე გემშვიდობებით. მაგრად, მაგრად გკოცნით შენ, ირას და ტოლიას. ხშირად მომწერეთ.

გკოცნი ძიძას და მოკითხვა ყველას. თქვენი მიშა.

მინაწერი: მიშა მუსხელიშვილი თავზე მადგას და მოკითხვას გითვლის, აგრეთვე არჩილიც.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 4276.

მიხეილ მაქარაშვილის წერილი ირას (ირინა მაქარაშვილს).

წერილი დათარიღებულია 1930 წლის 5 მაისით (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

ჩემო ძვირფასო იროჩკა,

დღეს ახალი სტილით შენი ანგელოზის დღეა, მაგრამ ვიცი, რომ შენ ძველი სტილით აღნიშნავ და ვჩქარობ მალე მოგწერო. ჩემო ძვირფასო დაიკო, მთელი გულით და სულით გილოცავ ანგელოზის დღეს, გულწრფელად გისურვებ ბედნიერებას და ყველა სურვილის ასრულებას. ალბათ, ისევე როგორც ეს ადრეც ხდებოდა, შენთან შენი მეგობრები თავს მოიყრიან, იმხიარულებთ, კარგ დროს გაატარებთ და იქნებ მეც გამიხსენოთ. უკვე მეცხრე წელია რაც შენ ანგელოზის დღეს უჩემოდ აღნიშნავ. არადა, მასსოვს, თუ როგორ ვცეკვაავდით, როგორ ვმხიარულობდით და დროს რა კარგად ვატარებდით. დმერთმა ინებოს, მალე შევხვდროდეთ და ყველას ერთად კარგი დრო გაგვეტარებინოს. ალბათ 8-10 დღის შემდეგ, გრენობლში მიმავალი ელია და მისი დედა რამოდენიმე დღით აქ ჩამოვლენ. შემდგომ კი, 30-ში, მეც იქ გავემზავრები. ყოველივეს თაობაზე უკვე მოგწერე, მაგრამ შეგახსენებ, რომ 2 თუ 3 ივნისს, ჩვენი ქორწილი იქნება, მაგრამ დღემდე შესაფერისი ბინა ვერ მოვნახე. ამ საკითხის მოგვარება ძალზე რთულია. დღეს გაზეთებშიც კი გამოვაცხადე და შედეგს ველოდები. ბინები ავეჯის გარეშე ბევრია, ავეჯის შეძენას კი აზრი არ აქვს და თან ძალიან ძვირი ჯდება. თუმცა, იმედი მაქვს, რომ 2-3 ოთახიან ბინას ავეჯით მაინც ვიშოვით. ქარხანაში ჩემი მდგომარეობა სავსებით დამაკმაყოფილებელია. დირექტორმა ამ 3 დღის

374 ვერ დავადგინეთ.

წინ განმიცხადა, რომ პირველი მაისიდან ნაცვლად 1200 ისა, თვეში 1500 ფრანკს მივიღებ და დასძინა, რომ ჩემით მეტად კმაყოფილია და თუ ასე გაავარძელებ 3-4 თვეში ანაზღაურებას კიდევ მომიმატებს. ისე კი, თუ კარგად ვიმუშავებ აქ წინსვლა სავსებით შესაძლებელი იქნება, რადგან, როგორც ჩანს, აქ კარგ თანამშრომლებს აფასებენ. ამიტომ იმედი მაქვს, რომ უახლოეს მომავალში კარგად მოვეწყობი. ერთადერთი რაც მე მადლებებს ბინა კი არა, ეს თქვენ ხართ და მთელი გულითა და სულით ვისურვებდი, რომ დედამ, მცირე ხნით მაინც, აქ ჩამოსვლა შეძლოს. ის აქ დაისვენებს, ძალებს მოიკრებს და შემდგომ შესაძლოა, ჩვენი, ყველას ერთად, უკან დავბრუნება მოხერხდეს. სიმართლე გითხრა, გარკვეული დროით საფრანგეთში დარჩენას ვაპირებ...(?).³⁷⁵ მიღება მინდა, სხვა შემთხვევაში მის გარეშე გამგზავრება არ ღირს, მარტოდ-მარტო თეორიას ნაკლები სარგებელი მოაქვს.

დაახლოებით ერთი თვე და მე და ელია ერთად ვიქნებით. ყველაფერი კარგად გვექნება, შემეძლება ჯანმრთელობას უკეთ მივხედო და საერთოდ, სავსებით ნორმალური ცხოვრება გვექნება. კარგა ხანია თქვენგან არაფერი ისმის და ისიც არ ვიცი გამოგზავნეს თუ რამ ჩვენებმა. ერთი კი ცხადია, რომ ისინი არ მწერენ და თქვენც იშვიათად თუ მწერთ. ელია ყოველ წერილში შენთვის კოცნის გადმოგცემას მთხოვს. კარგად იყავით, ყველას მაგრად გკოცნით და ძიძასაც, მოკითხვა არჩილს და სხვ.

თქვენი მიშა.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 4276.

მიხეილ მაქარაშვილის წერილი დედას, ირას და ტოლიას.

წერილი დათარიღებულია 1936 წლის 15 ივლისით (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

ჩემო ძვირფასო დედიკო, ირა და ტოლია

თქვენი 11 ივნისის წერილი კარგახანია მივიღე. პასუხის მოწერა მინდოდა, მაგრამ ვერ შევძელი, რადგან როგორც უკვე გწერდით, ელია ავადმყოფობდა. მას თირკმელები აწუხებდა. ის გამოჯანმრთელდა თუ არა, მე გავხდი ავად. დღეს წამოვდექი, თითქმის მთელი კვირა ვიწექი და პირველი დღეები 39 გრადუსზე მეტი სიცხე მქონდა. ამასთან ერთად კვლავ ღვიძლი მტკიოდა. ამჟამად გამოვკეთდი და კარგად ვარ, მაგრამ სისუსტეს ვგრძნობ და ამის გამო სამსახურში ჯერ არ დავდივარ. თქვენმა ბოლო

³⁷⁵ ამ ადგილზე გაურკვეველად წერია, სავარაუდოდ უნდა ეწეროს “პრაქტიკული გამოცდილების”.

წერილმა მე და ელია მეტად აგვადელვა და მერწმუნეთ, შესაძლებელი რომ ყოფილიყო, ჩვენ იმ წამს, დაუყოვნებლივ გუდანაბადს ავიკრეფდით და გეზს თქვენსკენ ავიღებდით, მაგრამ სამწუხაროდ ყოველივე ისე როდია, როგორც ჩვენ გვესახება. დარწმუნებული იყავით, რომ მე და ელია მხოლოდ სამშობლოში, საბოლოოდ და რაც შეიძლება მალე, დაბრუნებას ვნატრობთ. ვოცნებობთ შეგხვდეთ თქვენ და თქვენთან, ჩვენს ახლობლებთან და ნათესაებთან ერთად ვიცხოვროთ. მაგრამ სამწუხაროდ ბევრი “მაგრამ” არსებობს, რომელიც ჩვენს ჩამოსვლას აჭიანურებს. რა თქმა უნდა, საუბარი უშუალოდ ჩვენს ჩამოსვლაზე კი არ არის, არამედ, თუ როგორ განხორციელდება ეს მალე. ყოველივე კი ჩემთვის დღემდე უცნობია, მაგრამ იმედი მაქვს, რომ ეს სწრაფად მოხდება და ჩვენ ყველა ერთად ბედნიერად ვიცხოვრებთ. უახლოეს პერიოდში პარიზში ჩასვლას და იქ სრულყოფილებიან წარმომადგენელთან შეხვედრას შევეცდები. ვაცნობებ მას ჩემი სამშობლოში დაბრუნების სურვილის თაობაზე, პირობებზე და გავარკვევ იმ შესაძლებლობების შესახებ, რომელნიც ჩემთვის შესაფერის სამუშაოს, (სურველია თბილისში), მონახვას უზრუნველყოფენ. ამ შეხვედრის შემდეგ მე თქვენ მოგწერთ და ჩვენი ჩამოსვლის თარიღსაც გაცნობებთ. ამ საქმეს ორი - სენტიმენტალური და მატერიალური მხარე აქვს. ჩემი სამშობლოში დაბრუნების და თქვენთან შეხვედრის სურვილის გარდა, საარსებოც ბევრ რამეს განაპირობებს. გეტყოდით, რომ სამსახურში სათანადო პატივს მცემენ, მაგრამ როგორც უცხოელს გაცილებით მეტი ძალისხმევა მჭირდება, რათა მე აქ უფრო მეტი პატივისცემა დავიმსახურო. ყოველივე ეს კი მდღის. როგორც ხედავთ, სამშობლოში ჩემი დაბრუნების საკითხი დღის წესრიგში დგას. ამით ვამთავრებ. კიდევ მოგწერთ. ელია, ბავშვები და მე თქვენ ყველას მაგრად, ძალიან მაგრად გკოცნით. ხშირად მოგვწერთ. ძიძა დამიკოცნეთ.

თქვენი მიშა.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 4276.

მიხეილ მაქარაშვილის წერილი დედას, ირას და ტოლიას.

წერილის დაწერის თარიღი: 1938 წლის 27 თებერვალი (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

ჩემო ძვირფასო დედიკო, ირა და ტოლია

თქვენგან მიღებული ღია ბარათების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, თქვენ ყველა უკვე თბილისში იმყოფებით. იმედი მაქვს, რომ მიიღებდით ინესის და გოგის³⁷⁶ ფოტოსურათებს, რომელიც ამ თვის დასაწყისში,

376 მიხეილ მაქარაშვილის შვილები.

ჩემს ბოლო წერილთან ერთად გამოგიგზავნეთ. გასულ კვირას ორი დღით პარიზში ვიმყოფებოდით. რადგან ყველაფერი ძალიან ძვირია და ბავშვებთან ერთად მოგზაურობა რთულია, ჩვენ მათი აქ დატოვება გადავწყვიტეთ. ბიცოლა³⁷⁷ თითქმის გამოკეთდა, მაგრამ მკურნალობას მაინც განაგრძობს. ბიძია³⁷⁸ ბრწყინვალედ გამოიყურება, ასევე კოტეც³⁷⁹ რომელიც სამსახურს განაგრძობს და იქ კარგი სახელით სარგებლობს. დუმასგან³⁸⁰ მეტად დამაიდებელი წერილები მოდის, ის უკვე ფეხზე დგება და მალე ოჯახს დაუბრუნდება. პარიზში მე მიშა მუსხელიშვითან³⁸¹ გაეჩერდი, რომელიც ეგვიპტიდან რამდენიმე თვით ჩამოვიდა, გუშინ კი, უკან ქაიროში უნდა დაბრუნებულიყო. ჩვენმა შეხვედრამ დიდი სიამოვნება მოგვანიჭა და გულიანად გავისხსენეთ ბავშვობა და ყოველივე მან თქვენთვის გულითადი მოკითხვა დამაბარა და ხელების დაკოცნა მთხოვა. ბიძისთან გიორგი ფარანოვი³⁸² ვნახე, რომელიც საერთოდ არ გამოცვლილა, ისეთივე მოკრძალებული და მორცხვია, როგორც ადრე იყო. შევხვდი აგრეთვე მამულაშვილებს, მათთან სადამო გავატარე. სხვათა შორის, მიშა გოცირიძე³⁸³ იქ იყო. საერთოდ, რა ჯობია ძველ მეგობრებთან შეხვედრას და საუბარს. აქ კი, ამ გადაკარგულში, მეგობრები თითქმის არ მყავს. დიდი სიამოვნებით გადავიდოდი პარიზში საცხოვრებლად, მაგრამ საკუთრივ ჩემთვის, ამის გაკეთება შეუძლებელია, რადგან იქ სამსახურის მოძებნა მეტად რთულია.

დიდება უფალს, ჩვენები ყველა ჯანმრთელნი არიან, თუმცა კი გასულ კვირას ინესმა ცოტა შეგვაშინა – მთელი დღის განმავლობაში 40 გრადუსი სიცხე ქონდა, ახლა კი დარბის და ძველებურად ონავრობს. გოგი სკოლაში ნაშუადღევს დადის და კარგად სწავლობს, მაგრამ ხანდახან ზარმაცობს. ამასთან ერთად უნარიანია, ყველაფერი იოლად გამოსდის, ხატვაც კი, სადღაც მე წამაგავს.

ელია,³⁸⁴ ბავშვები და მე მაგრად, მაგრად გკოცნით სამივეს და მოკითხვას ვუთვლით ყველა ნაცნობს.

ბიძიას წერილს დაგვიანებით გიგზავნით, რადგან მე, ჯერ მათი ნახვა, ხოლო შემდგომ თქვენთვის მოწერა მინდოდა.

კიდევ ერთხელ გკოცნით თქვენი მიშა.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 4276.

377 იგულისხმება გიორგი შურულის მეუღლე - ელენე მუსხელიშვილი.

378 იგულისხმება გიორგი შურული.

379 იგულისხმება გიორგი შურულის ვაჟი.

380 იგულისხმება გიორგი შურულის ვაჟი.

381 იგულისხმება საფრანგეთში მოღვაწე ქართველი მეცნიერი და პოლიტიკოსი მიხეილ მუსხელიშვილი (1903-1964 წ.წ.).

382 ვერ დავადგინეთ.

383 იგულისხმება საფრანგეთში მყოფი ქართველი ემიგრანტი მიხეილ გოცირიძე (1897-1983 წ.წ.), რომელიც ლევილშია დაკრძალული. <http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/167271>.

384 იგულისხმება მიხეილ მაქარაშვილის მეუღლე ელიზაბეტ გლასი.

მაქარაშვილის წერილი დედას, ირას და ტოლიას.

დათარიღებულია 1946 წლის 12 ნოემბრით (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

ჩემო ძვირფასო დედიკო, ირა და ტოლია,

ვერც კი წარმოიდგენთ, თუ რა სიხარულს განვიცდი არბოდან მიღებული თქვენი წერილის გამო, სადაც თქვენ ირინას, როგორც მეოჯახე-მეურნესა და დიასახლისს აღწერთ, და რაც მთავარია, თქვენს ამბებს გვამცნობთ. გიგზავნი ბიძიას წერილს, დედისთვის გადასაცემად. ის ძალიან მოხუცდა და მისი შვილები მას მაინცდამაინც არ ანებივრებენ და ნაკლებ დახმარებას უწევენ. ყოველივე კი, ბიცოლას და ბიძიას განწყობასა და ჯანმრთელობაზე გავლენას ახდენს. კოტიკი³⁸⁵ კი, იმ დონემდე გამოთაყვანდა, რომ მათთან თითქმის არც კი მიდის. მეც იშვიათად თუ ვახერხებ მის ნახვას. ელია და მე ვცდილობთ როგორმე მაინც შევამსუბუქოთ მათი ცხოვრება და მინიმუმ კვირაში ერთხელ, თუნდაც ნახევარი საათით, შევუბრუნოთ ხოლმე. ბიცოლა ამჟამად უფრო კარგადაა. ბიძია განსაკუთრებით არაფერს უჩივის, მაგრამ ...³⁸⁶

ელია, ბავშვები და მე თავს ცუდად არ ვგრძნობათ. ინესი კი ცოტა ავადმყოფობს, ჯირკვლები შეუსივდა და ინექციების გაკეთება მოგვიხდა. გუშინ ფეხე წამოდგა, მაგრამ ავადმყოფობამ დაასუსტა და ცოტა გახდა. ბავშვებმა სიმალლეში მაგრად მოიმატეს. გოგი ჩემს ძველ პალტოსაც კი ხმარობს, ელიამ ცოტა შეამოკლა და გოგის კარგად მოერგო. მართალია მე უწინდელივით გამხდარივარ, მაგრამ ჯანმრთელობას არ ვუჩივი. ელია ბავშვების და სახლის პატრონობით ძალიან კი იღლება, მაგრამ მადლობა უფალს, თავი ყოჩაღად უჭირავს. მადლობას გიხდის საშა ფალავ.³⁸⁷ ზე ახალი ამბების შესახებ. მისი და, ნინა, ქალიშვილებითურთ აგრეთვე მადლიერნი არიან. გოგი მად-ზე³⁸⁸ ცოტა რამ თუ მსმენია, მაგრამ შევიტყვე, რომ ის და მისი ოჯახი ისევ იქ იმყოფებიან და ცუდად არ არიან. არჩილი როგორაა, მასზე არაფერი ვიცი. მიშიკო მუსხელიშვილი აქ არის, ის პროფესორია და ამჟამად აგრეგაციაზე გამოცდებს აბარებს. ჩემი სამსახურით ისე ვარ დაკავებული, სწავლის გაგრძელება რომ მიხდოდეს კიდევ, დრო არ მყოფნის. მე ისევ იქ, იმ ფირმაში ვმუშაობ, კარგ თანამშრომლად ვითვლები და დიდება უფალს, მართალია ფუფუნებაში არ ვარ, მაგრამ იმდენს გამოვიმუშავე, რომ

385 იგულისხმება გიორგი შურულის ვაჟი - კოტე შურული.

386 არ იკითხება-დაზიანებულია.

387 ტექსტში შემოკლებით წერია გვარი, უნდა იყოს ფალავანდიშვილი, თუმცა აღნიშნულ პიროვნებაზე დამატებითი ინფორმაცია ვერ მოვიძიეთ.

388 შესაძლოა იგულისხმებოდეს ექიმი და პუბლიცისტი გიორგი მაღალაშვილი (1904-1969 წ.წ.) რომელიც გერმანიაში მოღვაწეობდა. მას მჭიდრო კავშირი ჰქონდა ემიგრაციაში მყოფ ქართველ პოლიტიკოსებთან და საზოგადო მოღვაწეებთან. <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000239/>

ოჯახი ვარჩინო. ვნატრობ იმაზე, თუ როდის მოგვეცემა ერთმანეთთან შეხვედრის შესაძლებლობა და მშობლიურ არბოში დასვენება. შევეცდები, რომ შემდეგი წერილთან ერთად რამოდენიმე ფოტოსურათი (განსაკუთრებით ბავშვების), გამოგიგზავნოთ. თავზე ცოტა თმა შემომრჩა და რაც არის – ნახევარი ჭადარაა, მაგრამ მე ეს არ მადელებს, მთავარი ჯანმრთელობაა, დანარჩენი კი – სისუფელია.

მოხარული ვიქნები, თუ თქვენგან არბოს ხედები ფოტოსურათებს მივიღებ. ბავშვები გამუდმებით მთხოვენ არბოში გატარებული დღეებზე და ჩვენს იქაურ ოინებზე მოვუყვე და ა.შ.

ამ წერილს თბილისში გიგზავნით და იმედი მაქვს, რომ დროულად მიიღებთ.

დამიკოცნეთ ყველა ვისაც კიდევ ვახსოვარ. ელია, ბავშვები და მე სამთავეს მაგრად გკოცნით.

თქვენი მიშა.

ჩემი მისამართია: პარიზი 16 პოლ დუპიეს ქუჩა №3.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 4276.

მიხეილ მაქარაშვილის წერილი ირას და ტოლიას.

წერილი დათარიღებულია 1958 წლის 12 აპრილით (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

ჩემო ძვირფასო იროჩკა და ტოლია,

ორივეს წმინდა აღდგომის დღეს გილოცავთ და მთელი გულით ღმერთს ვევედრები, რომ ჯანმრთელობა, სიცოცხლე და ბედნიერება გიბოძოთ. ინესის ქორწილის დღეს თქვენი ტელეგრამა მივიღეთ, რამაც ძალიან გაგვახარა და იმ დღეს თქვენი აქ ყოფნა გვაგრძობინა, რომ მორალურად თქვენ ჩვენთან ერთად იყავით. ქორწილი ყოველმხრივ შესანიშნავი იყო. ჯვრისწერა ჟან-პიერის³⁸⁹ ნათლიამ ალავლინა, რამაც საეკლესიო მსახურებას უფრო მეტი საზეიმო ელფერი შესძინა, ყოველივე ამას უამრავი ხალხი ესწრებოდა. ჯვრისწერის შემდეგ 12 კაცზე სუფრა გავაწყვეთ, რომელსაც მხოლოდ ოჯახის წევრები და მეჯვარეები დაესწრნენ, ხოლო 4 საათზე 150 კაციანი მიღება გაიმართა, რომელზეც მეგობრები დავპატიჟეთ. მიღებაც ძალიან კარგი გამოვიდა - საუკეთესო ბუფეტი და ზღვა შამპანური იყო. ქორწილი მხიარული განწყობით გამოირჩეოდა, „ლეკური“ ჯერ ჟან პიერმა და ინესმა იცეკვეს, ხოლო შემდგომ ჩვენ ყველამ, რიგრიგობით. მე „კინტაურიც“ კი ვიცეკვე.

389 მიხეილ მაქარაშვილის ქალიშვილის ინესის მეუღლე.

ერთი სიტყვით, მხიარული ქორწილი გამოვიდა. ახალგაზრდებმა უამრავი ყვავილი და საჩუქარი მიიღეს და საღამოს 8 საათზე, ორი კვირით სამხრეთისკენ გაემართნენ.

როგორც კი სურათები მზად იქნება, აუცილებლად გამოგიგზავნით და ყოველივე ამით წარმოდგენას შეგიქმნით ამ დღის შესახებ. ის ვინც იმ დღეს პარიზში არ იმყოფებოდა - ტელეგრამები გამოგზავნა. მთელი დასტა მივიღეთ. კოლია პოლიანსკის (?)³⁹⁰ ძმიშვილმა, ბელგრადიდან მისალაოცი გამოგზავნა. სამწუხაროდ დუმა³⁹¹ ქორწილს ვერ დაეწრო, რადგან საავადმყოფოდან ერთი კვირის წინ გამოეწერა. ამჟამად ის შედარებით უკეთაა და იმედი გვაქვს, რომ დროთა განმავლობაში მთლად გამოჯანმრთელდება. როგორც უკვე გწერდით, ინესი მეუღლითურთ თავდაპირველად ჩვენთან იცხოვრებს, მერე კი ვნახოთ. გოგი³⁹² ხვალ თავის გარნიზონში, ეპინელში მიემგზავრება, ის პარიზიდან 400 კილომეტრის მოშორებითაა, მაგრამ იმედი გვაქვს, რომ დრო და დრო ჩამოგვაკითხავს. ზეგ, ორშაბათს, ელია და მე ერთი კვირით გრენობლში მივემგზავრებით. მე იქ საქმეები მაქვს, ელია კი ცოტაოდენს დაისვენებს. კვირას დაგებრუნდებით და ამ დროისთვის ახლად დაქორწინებულებიც ჩამოვლენ. ბედნიერი ვიქნები, თუ ჩვენთან დარეკვას შეძლებ (შაბათ-კვირის გარდა). ინესის ქორწილზე ჩვენი ძველი მეგობრებიდან იყვნენ: რიმა,³⁹³ ქეთუშა ვანნაძე,³⁹⁴ ნინა კვიციანი,³⁹⁵ მიშა გოციირიძე,³⁹⁶ ეკა და რუსიკ დადიანები,³⁹⁷ დები მამულაშვილები,³⁹⁸ გომართელი³⁹⁹ სხვა და სხვა. ყველა შენ გისხენებდა. იგონებდნენ ასევე ჩვენს ბავშობას.

ელია, გოგი და მე ორივეს მაგრად გკოცნით, მოკითხვას ვუთვლით მეგობრებს მოგვწერეთ ხშირად თქვენ მიშა.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 4276.

390 ვერ დავადგინეთ.

391 გიორგი ჟურულის ვაჟი.

392 მიხეილ მაქარაშვილის ვაჟი.

393 იგულისხმება პარიზში Princesse Rimma Eristoff-ის სახელით ცნობილი ქართველი მოდელი რიმა ერისთავი <https://sputnik-georgia.com/20170203/Princesse-Rimma-Eristoff-koko-Sanelis-qarTveli-modeli-234732213.html>

394 ქეთევან ვანნაძე - მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში საფრანგეთის სამხედრო სამსახურში მყოფი ქართველი ოფიცრის ალექსი ჩხენკელის (1905-1985 წ.წ.) მეუღლე.

395 საგარაუდოდ იგულისხმება მიხეილ მაქარაშვილის მამიდის - თეოდოსიას (ნადოს) ერთ-ერთი შვილი.

396 საგარაუდოდ ეს იყო მიხეილ მაქარაშვილის ბიძის - კონსტანტინეს მეუღლის - მელანიას ძმისშვილი.

397 საგარაუდოდ იგულისხმებიან ცნობილი ქართველი პოლიტიკოსის და საზოგადო მოღვაწის იოსებ დადიანის შვილები ეკა და რუსუდან დადიანები. <https://nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000007/>

398 ვერ დავადგინეთ.

399 შესაძლოა იგულისხმებოდეს ელენე გომართელი (1883-1964 წ.წ.), რომელიც ლევილის სასაფლაოზე განისვენებს. იხ. თ. პაპავა, გაბნეული საფლავეები, გვ. 94.

მიხეილ მაქარაშვილის წერილი ირას და ტოლიას.

წერილი დათარიღებულია 1959 წლის 15 აპრილით (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

ჩემო ძვირფასო იროჩკა და ტოლია,
 ღამით, საქმიანი მივლინებიდან დაბრუნებულს, თქვენი ამანათი დამხვდა. დიდ მადლობას გიხდით ტკბილეულის და ყველის გამო, რომელთა დაგემოვნებამ უზარმაზარი სიამოვნება მოგვანიჭა. არაჩვეულებრივი ჩურჩხელა, ბრწყინვალე ასკილის მურაბა და სხვა რამეები არბოს მახსენებს. კაკლის მურაბის მხოლოდ წვენი ვიგემეთ და ძალიან არომატული გამოდგა. ყველი ცოტა გამომშრალა და მეტად მარილიანი აღმოჩნდა. წყალში ჩავალბეთ, რის შემდეგმ იდეალური გემო ქონდა. ამ ყოველივემ ბავშვობაში დამაბრუნა და გერის-თობა⁴⁰⁰ გამახსენა. არ ვიცი, სამადლობელი როგორ გადაგიხადოთ. მეც მინდა გაგანებიეროთ და მომწერეთ, თუ რა გამოვიგზავნოთ. რა თქმა უნდა ამანათს ნაწილს ბიცოლას და დუმას ვარგუნებ. ვფიქრობ, მათაც ძალიან ესიამოვნებათ. გოგისგან წერილებს ხშირად ვიღებთ, ის თავს კარგად გრძნობს, ვნანობ, რომ თქვენს მიერ გამოგზავნილი ტკბილეულის დაგემონებას ვერ შესძლებს, მაგრამ ჩურჩხელას გავუგზავნი. ინესი და ჟან პიერი გრენობლის მახლობლად დასასვენებლად მომავალ შაბათს მიემგზავრებიან. მე და ელია კი ჯერჯერობით პარიზში ვრჩებით. არ ვიცი, ზაფხულს სად გავატარებთ, შესაძლოა ოკეანის სანაპიროზე. ამ წინებზე კოლიას⁴⁰¹ ძმიშვილისგან, თამარ პოლიანსკაიასგან (?) წერილი მივიღეთ, ის რამოდენიმე დღით პარიზში ჩამოსვლას აპირებს. შესაძლოა თან თავისი 16 წლის გოგონა ჩამოიყვანოს და ფრანგულის შესასწავლად ჩვენთან ორი თვით დატოვოს. დუმიშკა თავს უკეთ გრძნობს, ის მანქანას უკვე თვითონ მართავს, რაც ნაადრევად მიმაჩნია. ბიცოლა სულ ნერვიულობს, მაგრამ ყოჩაღობს. რაც შეეხება ბაბის⁴⁰² ქალიშვილის ქორწილს, ის ნოემბერში იყო და ახლად დაქორწილებულები პარიზის მახლობლად ცხოვრობენ. ახლახანს ბაბისგან წერილი მივიღე, ის ერთი კვირის შემდეგ თავის ქალიშვილებთან ბრუნდება, მაგრამ სამწუხაროდ პარიზში არ გამოივლის და მის ნახვას ვერ შევძლებთ. შენი ბოლო წერილიდან შევიტყვე, რომ ღვიძლი ისევ გაწუხებს. სერიოზული ყურადღება მიაქციე, ეს (დაავადება) ბებისგან მემკვიდრეობით გვერგო. ჩვენთან ნამდვილი გაზაფხულია და საადდგომოდ შეიძლება საზაფხულო ამინდი დადგეს.

400 წმინდა გიორგის დღესასწაული არბოში. იხ. თავი: სოფელი არბო და გერისთობის დღესასწაული.

401 ვერ დავადგინეთ.

402 ერთ-ერთ წერილში მიხეილ მაქარაშვილი იხსენებს ბაბი დადიანს, რომელიც ნარიმ ამილახვრის ძმის მეუღლე გახდა, თუმცა დამატებითი ინფორმაცია ამ ოჯახის შესახებ ვერ მოვიპოვეთ.

კიდევ ერთხელ დიდ მადლობას გიხდით ჩვენი ამგვარი განებივრებისთვის, ინესი აღტაცებას ვერ მალავს.

ჩვენ მაგრად, მაგრამ გოცნით ორივეს. თქვენი მიშა.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 4276.

მიხეილ მაქარაშვილის წერილი ირას და ტოლიას.

წერილი დათარიღებულია 1965 წლის 26 აპრილით (ხელნაწერი, რუსულ ენაზე).

ძვირფასო იროსკა და ტოლია

ახლა ხანს თქვენი წერილი მივიღე და პასუხის გამოგზავნას ვჩქარობ. ჩემი ჯანმრთელობის მდგომარეობა დამაკმაყოფილებელია, შეიძლება ითქვას, რომ კარგიც. მაგრამ ძალღონე მთლად აღდგენილი არ მაქვს. ასე რომ სამსახურში მხოლოდ რამდენიმე საათით თუ მივდივარ. ჩვენთან საკმაოდ ცუდი ამინდებია და ვშიშობ არ გავცივდე. მოხარული ვართ, რომ ფოტოსურათები მოგეწონათ. ჰალსტუხის გარდა შენთვის წყვილ ხელთათმანს ვაგზავნი და სამ პაკეტ (თითოში სამ), წინდას. ყველა ერთი ფერისაა (ფირმა დიმი). დღეს გოგისგან წერილი მივიღე. მათთან ყველაფერი წესრიგშია. ბავშვები იზრდებიან. პაულის⁴⁰³ ფოტოსურათები ჯერ არ მიგვიღია, მაგრამ წერილებიდან ჩანს რომ ის მიშკასაც წააგავს და ჩიტუნისაც.⁴⁰⁴ გასულ კვირას ინესი თავისი ოჯახით გესტუმრობდა. იზაბელი⁴⁰⁵ გაზრდილა, გამგონი გახდა და თანაც მეტად სენტიმენტალური. ორივე კარგად სწავლობენ, ასე რომ ჩვენ ყველა მათით კმაყოფილნი ვართ. ნატალი⁴⁰⁶ ძალზე ყაჩაღია და რომ დაგიჯეროს, საჭიროა დროდადრო გაუბრაზდე კიდევ. საერთოდ კი, ორივე ბრწყინვალე გოგონაა. გოგი და კარმენი⁴⁰⁷ და ჩვენც მათი მეორე ვაჟით მეტად ვამაყობთ. კარგია რომ ჩვენი ოჯახი არ ნადგურდება. ბაბისგან წერილი მივიღე, ის თქვენ ყველას გოცნით. გუშინ ბიცოლას შევხვდი. ის დურმიშხანთან მიემგზავრებოდა, რომელიც იტალიიდან დაბრუნდა. მე მას (დუმას) ტელეფონით ვესაუბრე. მათაც ყველაფერი წესრიგში აქვთ. მოხარული ვარ, რომ მოსკოვში გამგზავრება გადაწყვიტე და იმედი მაქვს, რომ მალე შენგან ჩვენთან ჩამოსვლის ამბავს შევიტყობ. ამჟამად ჩვენთან ელიას ბიძაშვილი გესტუმრობს ვარშავიდან. ელია მას

403 იგულისხმება გოგი მაქარაშვილის ვაჟი.

404 გოგი მაქარაშვილის შვილები.

405 ინესის ქალიშვილი.

406 ინესის მეორე ქალიშვილი.

407 გოგი მაქარაშვილის მეუღლე.

პარიზს ათვალთვალენებ. ვფიქრობდით, რომ ზაფხულში უნგრეთში მანქანით წავსულიყავით, მაგრამ ამ ქვეყანას არ ვიცნობ და ვშიშობ, რომ ეს მოგზაურობა დამდღელი იქნება, ამიტომ, დიდი ალბათობით, ზაფხულს, ივლისს, მთაში გავატარებთ, ოღონდ არა მალაღ მთაში. ელია და მე, აგრეთვე ინესი, გოგი, კარმენი და რა თქმა უნდა ჟან-პიერი მაგრად გკოცნით თქვენ ორივეს. იზაბელი და ნატალი გამუდმებით თქვენზე მოყოლას მთხოვენ. ბიცოლაც გკოცნით. ხშირად მოგეწერეთ. თქვენი მიშა.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 4276.

ღანართი № 24

ელიზაბეტ გლასის (მიხეილ მაქარაშვილის მეუღლე) წერილი ირინა მაქარაშვილისადმი.

(ხელნაწერი, ფრანგულ ენაზე, ფრანგულიდან ქართულ ენაზე თარგმანა საქართველოს საგანგებო და სრულუფლებიანმა დესპანმა საფრანგეთის რესპუბლიკაში, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორმა, გონა ჯავახიშვილმა).

ძალიან ძვირფასო იროჩკა,

დიდი მადლობა შენი სიტბოთი და სიყვარულით სავსე წერილისათვის, რომელმაც გული გამითბო.

ძალიან რთული პერიოდი მაქვს და კიდევ კარგი მიშა და ბავშვები ჩემთან იყვნენ, მეტადრე სულ პატარა, რომელსაც ძალიან ვჭირდებოდი. ამიტომ, გავაგრძელე ცხოვრება, თითქოს არც არაფერი მომხდარა.

ესლა სახლი ჩემთვის სულ მთლად დაცარიელდა, მაგრამ მიშას ურჩევნია კიდევ, რადგან ამ ბოლო დროს ძალიან უჭირდა ბავშვების ჟრიაშისა და ჭირვეულობის ატანა. თუმცა მალე შენი დაბადების დღე მოდის და ძალიან ლამაზ დღეობას და ყველაფერს გისურვებ, რაც შენს გულს სწავლია.

გეხვევი და გკოცნი იმის იმედით, რომ მალე პირადადაც ჩაგეხუტები.

შენი

ელა

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე, 135, № ხ. 42763.

ღანართი № 25.

მიხეილ მაქარაშვილის მოგონებები

(ხელნაწერი, ფრანგულ ენაზე. მოგონებების დედანი ინახება, პერუში, კერძოდ, ქალაქ ლიმაში, მიხეილ მაქარაშვილის ვაჟის გიორგი (გოგი) მაქარაშვილის ოჯახში. მიხეილ მაქარაშვილის ხელნაწერის ასლი ბატონმა გიორგიმ გამოგვიგზავნა, რისთვისაც გულწრფელ მადლობას მოვახსენებთ. მოგონებების ქართული თარგმანის ნაწილი, როგორც მიუთითებდით, გამოქვეყნებული აქვს პ. ნაცვლიშვილს. მიხეილ მაქარაშვილის მიერ დაწერილი ტექსტის სრული ვარიანტი ჩვენი თხოვნით ფრანგულიდან ქართულ ენაზე თარგმნა საქართველოს საგანგებო და სრულუფლებიანმა დესპანმა საფრანგეთის რესპუბლიკაში, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორმა, გოჩა ჯავახიშვილმა.

დავიბადე 1903 წლის 7 ოქტომბერს (ძველი სტილით, რაც სინამდვილეში, ანუ ახალი კალენდრით 20 ოქტომბერი გამოდის), საქართველოსა და სომხეთის საზღვართან მდებარე პატარა ქალაქ ჯალალ ოღლიში,⁴⁰⁸ სადაც იმ პერიოდში მამაჩემი⁴⁰⁹ გარნიზონს ხელმძღვანელობდა. ვინაიდან არბოში მომნათლეს, ჩემს დედულეთში, სადაც წინაპართა მამულები იყო, ყველა ჩემს საბუთში ეს უკანასკნელი აღვიღია მითითებული. მე ვარ ჩემი მშობლების 6 შვილიდან ყველაზე უმცროსი: გიორგი, ბარბარა, ნიკოლოზი, მარიკა, ირინა და ბოლოს მე – მიხეილი. ჩვენ მშობლებს სამი შვილი გიორგი, ბარბარა და მარიკა, საყმაწვილო სენით ადრეულ ასაკში დაედუპათ. ჩემი ძმა ნიკოლოზი, ანუ ნიკუშა, როგორც ვეძახდით ხუთწლინახევრით ჩემზე უფროსი იყო. 1906 წელს, ტიფლისის იუნკერთა სკოლის დამთავრების შემდეგ პეტერბურგის (ამჟამინდელი ლენინგრადი) წმინდა მიქაელის სახელობის საარტილერიო სამხედრო სასწავლებელი დაასრულა თუ არა, მაშინვე სამხედრო სამსახური დაიწყო, 1917 წელს გერმანიასთან ფრონტზე, კავკასიის ნაღმტყორცნელთა საარტილერიო ბრიგადაში, სადაც მამაჩემმა პირველი საბრძოლო წრთობა მიიღო. რუსული რევოლუცია ახალი დაწყებული იყო. 1917 წლის ოქტომბერში, მან იმდენი მოახერხა, რომ საქართველოში სამთო მებრძოლთა პოლკში გამოგზავნეს, რომელსაც პოლკოვნიკი ცაგურია⁴¹⁰ მეთაურობდა. გაგანია რუსულ რევოლუციაში ჯარისკაცები ჯგუფ-ჯგუფად ტოვებდნენ საბრძოლო პოზიციებს და სახლებში გარბოდნენ. ამგვარად, თურქების წინააღმდეგ ფრონტიც, რომელიც საქართველოს საზღვარზე მიმდინარეობდა, შეწყდა და რუსი ჯარისკაცებით სავსე რამდენიმე მატარებელი, მთელი შეიარაღებით, ქვემეხებით საქართველოს გავლით რუსეთისკენ

408 იგულისხმება დღევანდელი სომხეთის ქალაქი სტეფანავანი.

409 იგულისხმება გენერალ-ლეიტენანტი ილია მაქარაშვილი.

410 იგულისხმება 1918-1921 წლებში ქართული შეიარაღებული ძალების ოფიცერი, პოლკოვნიკი ირაკლი ცაგურია.

გაემგზავრა. იმ დროისთვის საქართველოს მთავრობა ჯერ კიდევ არ არსებობდა, რადგან საქართველო მხოლოდ 1918 წლის 26 მაისს გახდა დამოუკიდებელი. იმ დროს ჩვენ ამიერკავკასიის მთავრობა გემართავდა, რომელშიც შედიოდნენ საქართველო, სომხეთი, აზერბაიჯანი (თათრები) და ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელი ხალხი, თავმჯდომარე იყო გეგეჭკორი.⁴¹¹ ცაგურიას საარტილერიო პოლკს დიდად არ სწყალობდნენ სოციალისტები, რადგან ოფიცრებიცა და ჯარისკაცებიც თავადაზნაურთა ოჯახის შვილები, ხოლო იუნკერთა უმრავლესობა კი მუშათა შემადგენლობა იყვნენ. ამგვარად, სადაც რთული საბრძოლო და საჭიდაო იყო ნიადაგ იქ უკრავდნენ თავს ამ პოლკს. ესე იყო მაშინაც, როცა რუსი სალდათები ფრონტიდან უკან ბრუნდებოდნენ, მდიდარი და ბარაქიანი საქართველო რომ არ დაეპყროთ, რამდენჯერმე გადაისროლეს ჯავშნიანი მატარებლით ეს პოლკი შამქორში, სტრატეგიულ ლოკაციაზე აზერბაიჯანული ქალაქის ელიზავეტპოლის მახლობლად, სადაც რუსების ეშელონებს უნდა გამოეველოთ. ჩემს ძმამდეც, ცაგურიას პოლკის სხვა ქართველი ოფიცერი, ლეინტენანტი კაკო მესხი მეთაურობდა ჯავშნიანი მატარებლის მსროლელთა დანაყოფს, რომელიც 1918 წლის დასაწყისში დაბრუნებულიყო ტიფლისში. ყოველგვარი ლოგიკის საწინააღმდეგოდ, მაშინ, როცა სხვა პოლკის ჯერი იყო. ეროვნული თავდაცვის მინისტრმა⁴¹² კვლავაც ცაგურიას დივიზიას დაავალა ჯავშნიანი მატარებლის საჭირო რაოდენობის არტილერიისტებით უზრუნველყოფა. ესე აღმოჩნდა ნიკუშა ოთხ ზემდეგთან და თავისი ბატალიონის ათიოდე ჯარისკაცთან ერთად გამწვსებელი და მატარებელი 6 იანვარს (ძველი სტილით) გაემგზავრა შამქორის მიმართულებით, პრინციპში ერთი კვირით. 12 იანვრიდანვე ხმები გაგარდა, რომ რუსულ ეშელონებსა და ჩვენს ჯავშნოსან მატარებელს შორის გაიმართა ბრძოლა, მაგრამ ვინაიდან იმ პერიოდში სატელეფონო კავშირი არ არსებობდა და სატელეგრაფო ხაზიც განადგურებული იყო, არავითარი დაზუსტება ან დეტალი ჩვენამდე არ მოსულა და მოვლენების შესახებ სრულ გაურკვეველობაში ვიყავით. 14 იანვარს, დედაჩემის მფარველი წმინდანის, წმინდა ნინოს ხსენების დღეს, როგორც ყოველ წელს უამრავი სტუმარი გვეწვია. მოდიოდნენ და დედას ულოცავდნენ, თუმცა ტრადიციული ლხინებისგან განსხვავებით, იგრძნობოდა, რომ გული ისე ვერ ხარობდა და არავის ეზეიმებოდა, ყველა შეწუხებული ჩანდა. 14 იანვრის ღამეს, 15 რომ თენდებოდა, ღამის 2 საათზე ჩვენ კარზე დარეკეს, ბიცოლაჩემმა, ელენე ჟურულმა,⁴¹³ რომელიც ჩვენთან დარჩა იმ ღამეს, გააღო კარი და დავინახეთ ჩემი ძმის ერთერ-

411 იგულისხმება ევგენი გეგეჭკორი (1881-1954 წწ.) - ამიერკავკასიის კომისარიატის თავმჯდომარე.

412 იგულისხმება ამიერკავკასიის კომისარიატის სამხედრო და საზღვაო საქმეთა კომისარი დ. დონსკოი https://nplg.gov.ge/wikidict/index.ტნტ/ამიერკავკასიის_კომისარიატი

413 გიორგი ჟურულის მეუღლე, ელენე მუსხელიშვილი-ჟურულისა (1879-1974 წ.წ.).

თი მოადგილე (დანაყოფის ხელმძღვანელი), გვარად უდენტი, რომელმაც ფეხი შემოდგა შუშაბანდში და იქიდან ქვითინით გვაცნობა: „მეთაური მოგვიკლესო“. ნიკუშას და კიდევ რამდენიმე მოკლულის ცხედრები მოახერხეს და ტიფლისამდე ჯავშნოსანი მატარებლით ჩამოასვენეს, რომლის ერთი ვაგონი ნადმებისგან იყო დაგლეჯილი. ჩემი ძმის ცხედარი არბოში, ჩვენს ეკლესიაში, მამაჩემისა და დედის მხრიდან პაპა-ბებოს გვერდით დაკრძალეს... დაკრძალვის დღემდე ჩემი ძმის ცხედარი რამდენიმე დღის განმავლობაში ესვენა ტიფლისის ქვაშეთის ტაძარში, საპატიო ყარაულში მისივე თანამებრძოლები იდგნენ. გრანდიოზული ცერემონია იყო, მით უფრო, რომ ეს იყო დამოუკიდებელი საქართველოს პირველი საბრძოლო გამარჯვება* (რაც სამწუხაროდ ყველას დაავიწყდა, ჩვენი ოჯახისა და რამდენიმე გამონაკლისის გარდა). მხოლოდ მოგვიანებით გახდა ჩვენთვის ცნობილი ჩემი ძმის გარდაცვალების გარემოებები. ნიკუშას უმცროსი ლეინტენანტის წოდება ჰქონდა და მხოლოდ მსროლელთა შემადგენლობას მეთაურობდა, თავად ჯავშნოსანის მეთაურობა ერთ კაპიტანს ჰქონდა მინდობილი, რომლის გვარი ზუსტად აღარ მახსოვს (მგონი ანდლულაძე უნდა ყოფილიყო). დანიშნულების ადგილზე მისი ჩასვლიდან რამდენიმე დღეში, მაშინ, როცა რუსული მატარებელი ინციდენტების გარეშე გადიოდა. ამ კაპიტანს ესტუმრა თურმე სხვა კაპიტანი, ვინმე აფხაზავა,⁴¹⁴ რომელსაც კიდევ რამდენიმე მეგობარი ახლდა. აფხაზავას უსაყვედურია თურმე კაპიტანისთვის, რატომ უშვებ ასე რუს ჯარისკაცებს, იარაღს რატომ არ ათმევო, როცა საქართველოს ასე სჭირდება იარაღი. აქვე უნდა ითქვას, რომ ეს აფხაზავა ერთი თავზე ხელაღებული ვინმე ყოფილა, ძალიან მამაცი, მაგრამ თავგადასავლების მოყვარული და თანაც არავის ემორჩილებოდა თურმე. კაპიტანს უარი უთქვამს აფხაზავას ბრძანებას დამორჩილებოდა და რუსებისთვის იარაღი აეყარა. ემინოდა, რომ ეს უკანასკნელნი წინააღმდეგობას გაუწევდნენ და უმსხვერპლოდ არ ჩაივლიდა ეს ამბავი, მით უფრო, რომ ტიფლისიდან არანაირი მსგავსი მითითება არ მიუღია. რაკი აფხაზავა თავისას არ იშლიდა და იჩემებდა ტიფლისიდან ვარ ამ მიზნით გამოგზავნილი, რომ ჯავშნოსანი მატარებლის მეთაურობა გადმოვიბარო, ეს კაპიტანი წასულა ტიფლისში ბრძანების გასაცნობად, მეთაურობა კი დროებით აფხაზავას გადაუბარებია. როგორც კი კაპიტანი წასულა, აფხაზავა წინ გადაუდგა რუსულ ეშელონებს და იარაღის დაყრა მოსთხოვა, რის გარეშეც გზის გაგრძელების ნებას არ მისცემდა. დიდი ხნის მოლაპარაკების შემდეგ, საბოლოოდ რუსები დათანხმდნენ დაეტოვათ 5 000 თოფი, ორმოცდაათამდე ავტომატი თავისი სამხედროებიანად. ყველა ეს იარაღი აფხაზავას ჩააბარეს, რომ ჯავშნოსანი მატარებლის ერთ-ერთ ვაგონში დაელაგებინათ. ყველაფერი რიგზე იყო, ჯავშნოსანი მატარებელი ცოტა ხანში უნდა

* აქ უზუსტობაა, ამის შესახებ იხ. გვ. 161, 297-ე სქოლიო.

414 იგულისხმება ევგენი აფხაზავა, პირველი მსოფლიო ომის მონაწილე ქართველი ოფიცერი.

დაძრულიყო და რუსულ ეშელონებსაც უნდა გაეგრძელებინათ გზა შინისკენ. ამ დროს ჩემს ძმასთან სტუმრად ჩამოსულა მისი იუნკერთა სკოლისდროინდელი მეგობარი ხან ნახჩევანსკი⁴¹⁵ (ამ ქალაქის გუბერნატორის შვილი), რომელსაც გაეგო, რომ ნიკუშა შამქორში იღბა და მაშინვე გამოქცეულა მის სანახავად. ნიკუშა ჯავშნოსან მატარებელში, ერთ-ერთ ქვემეხზე მჯდარა და ვაგონის ღია კარებს მიღმა ესაუბრებოდა მეგობარს. ამ დროს ერთ-ერთ ზემდეგს უთქვამს, უფროსო, რუსები მგონი ქვემეხებს ჩვენ გვიმიზნებენო, ამას კი უთქვამს, ალბათ მოგეჩვენა, რადგან უკვე ყველაფერი შეთანხმებულია და რიგზეაო. საწყაღმა, რა იცოდა, რომ თურმე ამასობაში აფხაზავამ მიიღო რა იარაღის ნაწილი, ძმაცაცებთან ერთად დაუღვია, დამთვრალა, ისევ მისჭრია რუსებს და სრულად განიარაღება მოუთხოვია. რუსებს უარი რომ უთქვამთ, განრისხებულა აფხაზავა და მათ წარმომადგენლისთვის სილა გაუწნია, რევოლვერი ამოუღია და ყველას დაცხრილვით დამუქრებია, ჯავშნოსანი მატარებლიდან გესვრით და ამოგწყვეტო ყველას, თუ ერთ საათში ყველა იარაღს არ ჩავვაბარებთო. მერე კი აფხაზავა ისე დაბრუნებულა მატარებელში, რომ არც ნიკუშასთვის და არც სხვებისთვის ამის შესახებ არაფერი უთქვამს. თავისი ჭკუით ეგონა, რომ რუსებს შეეშინდებოდათ და ოღონდაც სახლში გაგვიშვანო ყველა იარაღს დაყრიდა. სამწუხაროდ, მოხდა სრულიად საპირისპირო და აფხაზავაზე გაცეცხლებულმა რუსმა სამხედროებმა გადაწყვიტეს წინააღმდეგობა გაეწიათ. მით უფრო, რომ ისინი ბევრად მეტნიც იყვნენ, დაუმიზნეს და დაბომბეს ის ღია ვაგონი, რომელშიც იყო ნიკუშა, თავის ორ ზემდეგთან ერთად და თავად აფხაზავა. ერთი ნაღმი დამიზნებით აფხაზავას მოხვდა მუცელში და სულ დაგლიჯა, ნიკუშასთან და მის ორ თანამებრძოლთან ერთად, ასევე დაღუპულა ნიკუშას მეგობარი ხან ნახჩევანსკი. იქვე, გადაღმა იღბა თათართა ცხენოსანთა პოლკი, რომელიც მოვარდა და ჩაერთო ბრძოლაში თურმე, რომ ნახჩევანსკის სიკვდილის გამო შური ეძიათ და დახმარებოდნენ ჯავშნოსან მატარებელს, საიდანაც ასევე გაუსნეს ცეცხლი ბოლშევიკ რუსებს. ამბობენ რამდენიმე ასეული რუსი დაღუპულა ამ ბრძოლაში და ჩემი ძმის თანამებრძოლებს მოუხერხებიათ ნიკუშას, მისი ზემდეგების ცხედრები და აფხაზავას დაფლეთილი სხეულის ნაწილები გამოეტანათ და ტიფლისში წამოეღოთ. ნიკუშას ჭურვის ერთი ანასხლეტი საფეთქელში მოხვედრილიყო, მეორე კი კისრის არეში და სავარაუდოდ ტანჯვის გარეშე ადგილზევე გარდაიცვალა. მისი გვამი შიშველი ჩამოიტანეს. დმერთმა იცის ვინ გახადა სამოსი. აი, ასე დაიღუპა ჩემი ძმა 1918 წლის 10 იანვარს (ძველი სტილით), უაზროდ, ერთი ავანტიურისტის შეცდომის გამო. არადა, მა-

415 სავარაუდოდ იგულისხმება რუსეთის იმპერიის გენერალ-ადიუტანტის, პუსეინ-ხან ნახჩევანსკის (1863-1919 წ.წ.) უფროსი ვაჟი ნიკოლოზ ნახჩევანსკი. თუმცა, აქ უზუსტობაა. პუსეინ ხან ნახჩევანსკის ვაჟი, რომელმაც 1911 წელს პაუთა კორპუსი დაასრულა, 1912 წელს გარდაიცვალა. Р. Н. Иванов, Генерал-Адъютант его величества, м., 2006, стр. 195, an1.az/el_ru/i/im_qaev.pdf

ნამდევ გერმანიის ფრონტზე რამდენიმე ბევრად უფრო მძიმე ბრძოლაში მიიღო მონაწილეობა და ღმერთმა დაინდო და გადაარჩინა. მთელი ცხოვრება მას შეენატროდი. ჩემი უფროსი ძმა ჩემი კუმირი იყო, მით უფრო, რომ 8 წლის ვიყავი ჩემი ძმა რომ დაიღუპა და მთელი ცხოვრება მაკლდა და მენატრებოდა. მამაჩემი ილია 1912 წლის ივლისში 57 წლის ასაკში გარდაიცვალა ჩვენს მამულში, არბოში. საარტილერიო დივიზიის გენერალი იყო და სიკვდილამდე ორი წლით ადრე პენსიაზე გავიდა, რადგან გენერალ სამსონოვის⁴¹⁶ გამუდმებულმა ინტრიგებმა ძალიან გაანერვიულა, რამაც მისი პარალიზება გამოიწვია. ეს სამსონოვი ინტრიგებს ხლართავდა მამაჩემის საწინააღმდეგოდ, რუსეთის ომის სამინისტროს მიერ ტრანსკავკასიის არტილერიის გენერალურ ინსპექტორად დანიშვნასთან დაკავშირებით. ეს პოსტი ძალიან მნიშვნელოვანი იყო და ბევრს უნდოდა ხელში ჩაგდება, მაგრამ არათავსებადი, ზოგი რუსისთვის კი უტოპიურიც კი იყო ამ პოსტის ქართველისთვის ჩაბარება. მის პენსიამდე აშხაბადში ვცხოვრობდით, რომელიც ტრანსკასპიისპირა რეგიონის უმნიშვნელოვანესი ქალაქია. იქ მამაჩემი გენერლად, იმ რეგიონის არტილერიის ინსპექტორად მსახურობდა. მამაჩემი წარმოშობით აზნაური იყო ქართული არისტოკრატიული ოჯახიდან. მისი წინაპრები რაჭაში დაფუძნებულან და მამულები ჰქონდათ ონიდან 2 კმ-ში მდებარე სოფელ დარში, კავკასიონის ქედის, მამისონის უღელტეხილის სიახლოვეს. მაქარაშვილების ოჯახი თავადები იყვნენ, თავად თავდგირიძის შთამომავლები, რომლის ერთ შვილს მე-17 საუკუნეში მეზობელი თავადის ქალი მოუტაცია, მისი გვარი აღარ მახსოვს,⁴¹⁷ და ცოლის ძმების მხრიდან შურისძიებას რომ გააჰქცეოდა თურქეთში გადასულა. თავადაც და მისი ცოლიც თურქეთში გარდაცვლილან, ხოლო მათ 20 წლის ერთადერთ ვაჟს გადაუწყვეტია საქართველოში დაბრუნება. მისი მშობლები გარდაცვლილებად არ მიაჩნდათ და ჯერ კიდევ იყო შურისძიების საფრთხე მისი ბიძების მხრიდან, ახალგაზრდა კაცი რაჭაში, მშობლების ნათესავი ოჯახებისგან შორს, დაბინავდა რაჭაში. ახსოვდა, რომ მამამისს ყმაწვილობისას ზედმეტსახელად ქარს ეძახდნენ, რადგან ძალიან სწრაფი და დაუდგარი იყო. ადგა და ფსევდონიმად აიღო მაქარაშვილი, რაც შემოკლებული ფორმით ნიშნავდა „მაგ ქარის შვილი“. ამ გვარით მიიღო შემდეგ აზნაურის ტიტული. სხვათა შორის, მამაჩემს შესთავაზეს მამის უწინდელი გვარი თავდგირიძე დაებრუნებინა, რაზეც სულ უარს ამბობდა. ჩემთვის ესლა შეუძლებელია გავიხსენო ჩვენი გენეალოგიური ხე თავიდანვე და მხოლოდ ჩემი მშობლების მშობლებზე თუ ვისაუბრებ. მამის მხრიდან ჩემს პაპას ერქვა საყვარელა. ის დაბადებული იყო 1791 წელს ანუ მე-18 საუკუნეში და გარდაიცვალა 1903 წელს, ანუ მე-20 საუკუნეში 112 წლის ასაკში.

⁴¹⁶ იგულისხმება რუსეთის იმპერიის კავალერიის გენერალი ალექსანდრე სამსონოვი (1859-1914 წ.წ.) grwar.ru/persons/person/18

⁴¹⁷ საქართველოში მცხოვრებ მაქარაშვილთა ინფორმაციით, თავადი, რომელსაც ქალი მოსტაცეს გურიელი იყო.

1812 წელს მონაწილეობა მიუღია ნაპოლეონთან ბრძოლაში და მამაცობისთვის ჯილდოდ, მედალიც კი მიუღია. ბებიანები ჯაფარიძის ქალი⁴¹⁸ იყო. მათ 3 ვაჟი და 2 ქალი ეყოლათ. მამანები ნაბოლარა იყო. იგი რუსეთში, კიევიში გააგზავნეს იუნკერთა კორპუსში. როგორც კი კადეტთა კორპუსის სკოლა დაასრულა არტილერიის ოფიცერთა სკოლაში შევიდა. მამანებმა მონაწილეობა მიიღო თურქეთთან ომში 1877 წელს და მისი საბრძოლო მამაცობა რამდენიმე ჯილდოთი აღინიშნა. წოდებაც მიიღო და სხვადასხვა ჯვრითა და მედლებითაც დაიმშვენა მკერდი. რამდენჯერმე წარადგინეს წმინდა გიორგის ჯვრის ორდენზე, რაც ოფიცრისთვის ყველაზე საპატიო ჯილდო იყო, მაგრამ მისი მიღება ძალიან რთული აღმოჩნდა 1914 წლამდე⁴¹⁹ რადგან ყოველ ჯერზე სხვა მედლით, ან ორდენით აჯილდოებდნენ. ერთხელ წმინდა გიორგის ოქროს ხმლითაც⁴²⁰ დააჯილდოვეს, რაც ასევე ძალიან იშვიათ და მაღალ ჯილდოს წარმოადგენდა, მაგრამ ეს ყველაფერი იმიტომ, რომ ქართველი იყო. ბოლოს კი, როგორც იქნა, განსაკუთრებული საბრძოლო ხელოვნების გამოვლენისთვის (როცა მამანებმა 4 ქვემეხით დაამუხჯა მტრის (თურქთა) პოზიციებზე ორმოცამდე ქვემეხი, შემდეგ კი ხელთ იგდო ქვემეხებიცა და მთელი საბრძოლო მასალა, მათი მომსახურე ჯარისკაცებით), რუსულმა უმაღლესმა მეთაურობამ, ბოლოს და ბოლოს გახადა ღირსი ამ წმინდა გიორგის ორდენით დაჯილდოებისა. სხვათაშორის, ეს ბრძოლა და მისი მეთაურობა რამდენიმე წიგნშია მოხსენიებული და მათ შორის ერთ რუსულ წიგნში „საქართველოს მატთანე“ (ავტორი განმარტავს, როგორც ქართველი საბრძოლო ხელოვნების ნიმუში), რომელშიც აღწერილია ქართველთა საბრძოლო მამაცობა და ოსტატობა რუსული ანექსიის შემდეგ. მამა საკმაოდ გვიან დაქორწინდა, 36 წლის ასაკში, თუმცა ჯერ კიდევ 31 წლისას უთხოვია დედაჩემის ხელი. დედას ქალიშვილობის გვარი იყო ნინა ჟურული. ის 20 წლისა ყოფილა, მშობლებთან თავს ბედნიერად გრძნობდა და სულაც არ ჰქონია გათხოვების სურვილი. ძალიან მხიარული ბუნების ყოფილა, უამრავი მეგობარი ჰყოლია და მხოლოდ გართობაზე ფიქრობდა. მხოლოდ 5 წლის ლოდინის შემდეგ შეურთავს ცოლად მამანებს და ისიც იმ პირობით, რომელიც

418 იგულისხმება ილია მაქარაშვილის დედა ბარბარე ჯაფარიძე.

419 როგორც ჩანს, აქ უზუსტობაა. ილია მაქარაშვილმა წმ. გიორგის II-ე ხარისხის ორდენი 1878 წელს მიიღო.

420 აღსანიშნავია, რომ ეს ხმალი, ილია მაქარაშვილის ორდენებთან ერთად ევროპაში პალტოში გამოკერილი ჩაიტანა 1966 წელს ილია მაქარაშვილის ქალიშვილმა ირინა მაქარაშვილმა და თავის ძმას საფრანგეთში მცხოვრებ მიხეილ მაქარაშვილს პრელაში შეხვედრის დროს გადასცა. მას სურვილი ჰქონდა, რომ ილია მაქარაშვილის ჯილდოები მისი ვაჟის ოჯახში შენახულიყო. მიუხედავად იმისა, რომ მეგობრები, განსაკუთრებით მართა მაჩაბელი (ირინა მაქარაშვილი სიმონ ჯანაშიას და მართა მაჩაბლის ვაჟის - ლაშას ნათლია იყო), ირინას ურჩევდნენ ამ რისკზე არ წასულიყო, მან ხმალი და ორდენები მაინც ჩაიტანა ევროპაში. სიმონ ჯანაშიას ქალიშვილის რუსუდან ჯანაშიას ნაამბობი გადმოგვცა მისმა რძალმა თამარ გუჯაბიძემ, რისთვისაც გულწრფელ მადლობას მოვასხენებთ.

პაპაჩემისთვის (საკუთარი მამისთვის) წაუყენებია, რომ მხოლოდ არბოს ეკლესიაში დაიწერდა ჯვარს, რომელიც იმ დროს ჯერ კიდევ არ იყო დასრულებული. მას უთხოვია დაასრულეთ დროზე ეკლესია, რადგან მე სხვაგან ჯვარს არ დავიწერო. პოდა, გაუორმაგებიათ თურმე მუშახელი და ხელოსნები, რომ დროზე დასრულებულიყო ეკლესიის მშენებლობა. მათი ქორწილი და ჯვრისწერა იყო პირველი ამ ეკლესიაში. დედაჩემი ძალიან ძირძველი ოჯახიდან იყო. მათი წინაპრები თურმე ჯერ კიდევ თამარ მეფის დროს ჩამოსახლებულან რუსეთიდან საქართველოში.⁴²¹ წინაპარს რქმევია იური, საიდანაც წარმოდგება გვარი იურული ანუ ჟურული. (ი და ჟ ევროპულ ენებში იდენტურია). მე-14 საუკუნეში ქართლის მეფეს ჟურულებისთვის აზნაურობა უბოძებია და არსებობს კიდევ როგორც საქართველოს ისტორიაში, ასევე ჩვენს საოჯახო მეხსიერებაში შემორჩენილი, კერძოდ ჩემი ბიძის⁴²² მამის დურმიშხანის ოჯახში იმ ფრესკის რეპროდუქცია, რომელზეც ჩანს ჩვენი წინაპარი მუხლებზე დგას და მეფისგან იღებს აზნაურის წოდებას. მათ შესახებაც, რაც მახსოვს ვერაფერს დაზუსტებით ვერ ვიტყვი, გარდა მამაჩემის მხრიდან პაპაბებოსი. პაპაჩემი დურმიშხანი გარდაიცვალა 1904⁴²³ წელს 70 წლის ასაკში. ის იყო განსაკუთრებული ძალის მქონე კაცი. ნეკა თითით, ან კბილით სწევდა ჩვენი არბოს ეკლესიის დიდ ჯაჭვს, რომელიც 70 კგს იწონიდა. ძალიან ახალგაზრდა იყო, 18 წლისა, როცა მონაწილეობდა სპეციალურ დანაყოფში, რომელსაც იმ პერიოდში რეგიონში ფართოდ გაგრძელებულ ბანდიტურ ჯგუფებთან ბრძოლა ევალებოდა და მალევე მისი მეთაურიც გახდა. ამ ბანდიტებთან უფრო შედეგიანი ბრძოლის მიზნით ადგა და ზოგიერთ მათგანი, რომელიც უკვე დაკავებული ყავდათ, ციხიდან გამოუშვა, შემდეგ ისინი ამ ჯგუფში გააერთიანა და დაპირდა, რომ წესიერი სამსახურის სანაცვლოდ შეიწყალებდნენ და გაათავისუფლებდნენ. ძალიან მალე, გონიერი მოქმედებით მთლიანად აღმოფხვრა ბანდიტობა და გაანეიტრალა ბანდები. შემდეგ მონაწილეობა მიიღო თურქეთთან ომში 1860 წელს,⁴²⁴ სადაც თავისი განსაკუთრებული ძალის წყალობით, ხელჩართულ ბრძოლაში დაამარცხა თურქი პოლკოვნიკი. სამწუხაროდ მისი ხმალი სხვა იარაღებთან ერთად გაქრა საქართველოში ბოლშევიკების მოსვლისთანავე. პაპაჩემმა ცოლად შეირთო მამამისის მეზობლის ქალიშვილი, რომლის მამულები 10 კილომეტრის დაშორებით ნიქოზში მდებარეობდა, პატარა ქალაქ ცხინვალთან 3 კილომეტრში. ბებიაჩემი, ქეთევან ნამორაძე იშვიათი სილამაზის ქალი იყო. მისი პორტრეტი სხვათაშორის დღესაც ინახება თბილისის ერთერთ მუზეუმში.⁴²⁵

421 ჟურულების წარმომავლობის შესახებ აღნიშნული ვერსია სათავეს იოანე ბატონიშვილის თხზულებიდან იღებს და როგორც დასაწყისში მივუთითებდით, არგუმენტებს მოკლებულია.

422 იგულისხმება გიორგი ჟურული.

423 თარიღში უზუსტობაა, დურმიშხან ჟურული გარდაიცვალა 1901 წელს.

424 აქ უნდა ეწეროს 1877-1878 წ.წ.

425 ქეთევან ჟურულის პორტრეტი საქართველოს ხელოვნების სასახლეშია დაცული.

ბებიაჩემი ერუდიტი იყო და ხელოვნება და განსაკუთრებით თეატრი აინტერესებდა. ახალგაზრდა ხელოვანთა დიდმა ქომაგმა სხვათაშორის მან შეუწყო ხელი ახალგაზრდა მსახიობი ქალის ლიზა ჩერქეზიშვილის სცენაზე გამოჩენას. დედის მხრიდან ჩემს ბებო-პაპას 4 შვილი ყავდათ. ორი მათგანი, უფროსი ბიჭები ბავშვობაშივე დაეღუპათ. დარჩათ დედაჩემი და მისი ერთი წლით უმცროსი ძმა - გიორგი. ბებიაჩემი გარდაიცვალა 1913 წლის ივლისში, 71 წლის ასაკში, არბოში და დაკრძალულია ეკლესიაში. თავისი ქმრის გვერდით. დედაჩემიც არბოში გარდაიცვალა 1948 წელს, მაგრამ ბოლშევიკებმა ნება არ დართეს, რომ ეკლესიაში დაესაფლავებინათ. ჩემი დის ირას წერილიდან როგორც გავიგეთ, ის სასაფლაოზე დაკრძალეს. ჩვენი ოჯახიდან დარჩა მხოლოდ ჩემი და ირა, რომელიც 1924 წელს ტოლია (ანატოლი - გ.ს.) კიზირიაზე გათხოვდა, იგი ნიკუშას სამხედრო მეგობრის ძმა იყო. სამწუხაროდ, ირას შვილი არ ეყოლა. მის გარდა კიდევ მყავს ბიძაშვილი დურმიშხანი და საქართველოში შეიძლება მყვანან მამაჩემის მხრიდან ჩემი ბიძის კონსტანტინეს შვილიშვილები. აი, შვილებო, ეს არის თქვენი წინაპრების მოკლე ისტორია. ღმერთმა ინებოს, რომ თქვენი წყალობით ჩვენი ოჯახის ხაზი არ შეწყდეს და ჩვენს კერაზე ცეცხლი არ ჩაქრეს.

ღანართი № 26.

გიორგი (გოგი) მაქარაშვილის წერილი ირინა მაქარაშვილისადმი (ხელნაწერი, ფრანგულ ენაზე). წერილი დაუთარილებელია, თუმცა მისი შინაარსიდან გამომდინარე 1960 წ. უნდა იყოს დაწერილი, როცა გოგი და კარმენი დანიშნულები იყვნენ. წერილი ფრანგულიდან ქართულ ენაზე თარგმნა ბატონმა გოჩა ჯაგახიშვილმა.

ჩემო ძვირფასო ირა მამიდა,

მგონი მამამ უკვე მოგწერა, რომ კარმენი⁴²⁶ მოდიოდა პარიზში, თუმცა მგონი იმ დროს მოგწერა, როცა თავადაც ჯერ არ იცნობდა, თუ მხოლოდ შორიდან ყავდა ნანახი. ალბათ თავადვე გეტყვის რა აზრის არიან მამაც და დედაც კარმენზე და იმედია მხოლოდ კარგს გეტყვიან.

მას შემდეგ ჩვენ უკვე ოფიციალურად დავინიშნეთ და ყველამ, მამამ, დედამ, ინესმა და ჟან პიერმა ახლოს გაიცნეს ამ სამი კვირის განმავლობაში, რომელიც ჩვენთან ერთად გაატარა, მამამისიც ხშირად მოდიოდა სახლში.

რაც მე ძალიან მახარებს, ის არის, რომ როგორც ვხედავ მამას და დედას ის მეორე შეილივით შეუყვარდათ. ყოველ შემთხვევაში, მას ძალიან უყვარს ისინი.

ბევრი ფოტო კი გადავიღეთ, მაგრამ ჯერ ყველა არ დაგვიმზადებია.

ამასობაში კი რამდენიმეს გიგზავნი, რომ ასე მაინც გაიცნო ჯერ, ვიდრე მალე ახლოდანაც გაიცნობ, რაც მეც ძალიან გულით მინდა.

გეხუტები და უამრავჯერ გკოცნი.

გოგი

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42763.

426 იგულისხმება გოგის მეუღლე.

გიორგი მაქარაშვილის და მისი მეუღლის-კარმენის წერილი ირინა მაქარაშვილისადმი.

(ხელნაწერი, ფრანგულ ენაზე). წერილი დაუთარიდებელია, თუმცა სავარაუდოდ 1965 წელს უნდა იყოს დაწერილი, რადგან წერილის თანახმად მათი უფროს შვილს მიშელს სკოლაში მიყვანამდე 2 წელი უკლდა. მიშელი დაბადებულია 1961 წელს. წერილი ფრანგულიდან ქართულ ენაზე თარგმნა ბატონმა გოჩა ჯავახიშვილმა.

ძვირფასო ირა მამიდა,

მივიღეთ შენი თბილი წერილი და ორივე დიდ მადლობას გიხდით მოფერებისა და კეთილი სურვილებისთვის.

აქედან ხშირად ვფიქრობთ თქვენზე, იმ შესაძლებლობაზე, რომელიც სამწუხაროდ დაგკარგეთ გასულ წელს, რომ ერთად შეგვკრებილიყავით. მაგრამ, არაფერია, შემდეგ ჯერზე იყოს, რამდენიმე წელიწადში, იქნებ კიდევ მოგიწიოთ აქეთ მოგზაურობა, თუ ღმერთმა ინება.

ბავშვები ისე სწრაფად იზრდებიან და ყოველ დღე რაღაც სიახლე მოაქვთ. სახლში დაბრუნებულს მომგარდებიან და მთხოვენ, რომ ვეჭვი-დავო რადგან მიშელი და ჩიტუნი არ იძინებენ, სანამ ასე არ ვეთამაშები. კარმენისთვის ცოტა არ იყოს რთულია, როცა გვიან ვბრუნდები სახლში.

მესამე ბავშვს ველოდებით მომავალ თვეში და უკვე ვფიქრობთ, რომ დიდი ფეხბურთელი გამოვა. შეიძლება იაშინსაც⁴²⁷ აჯობოს, თუ იმას გავითვალისწინებთ, რა ძლიერად ურტყამს შიგნიდან ფეხებს დედამისს.

კარმენი ისევე როგორც ყოველთვის მშვენივრად ეგუება თავის მდგომარეობას და ხშირად ბანაობს ზღვაში, როცა ტალღები არ არის ძლიერი.

ამას წინათ, მიშელი წავიყვანეთ მის მომავალ სკოლაში, რომ ჩაგვეწერა. ჯერ კიდევ 2 წელი აკლია სკოლამდე, მაგრამ გამუდმებით ამაზე ლაპარაკობს, თითქოს ეს იყოს მისი მთავარი მიზანი ცხოვრებაში.

საწყაღმა არ იცის, რომ აზრი შეეცვლება სკოლაში, როცა ამოცანები ექნება ამოსახსნელი, სამეცადინო რომ ექნება და თამაში მოეწონება.

გოცნით ბევრს,
გოგი და კარმენი

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I. საქმე 135, ხ. 42763.

⁴²⁷ იგულისხმება საბჭოთა კავშირის ნაკრების ფეხბურთელი ლევ იაშინი (1929-1990 წ.წ.).

ღანართი № 27.

ინესი მაქარაშვილის (მიხეილ მაქარაშვილის ქალიშვილი) წერილი მამიდის ირინა მაქარაშვილისადმი (ხელნაწერი, ფრანგულ ენაზე). წერილი ფრანგულიდან ქართულ ენაზე თარგმნა ბატონმა გოჩა ჯაფახიშვილმა.

პარიზი 1956 წლის 15 დეკემბერი

ჩემო ძვირფასო ირა მამიდა,

ძალიან გავიხარეთ თქვენი ამბების გაგებით, როგორც მივხვდი, შენთვისაც დიდი სიხარული ყოფილა ჩვენი წერილის მიღება. ვეცდები, უფრო ხშირად გამოგიგზავნო წერილები. არ ვიცი მამამ გითხრა თუ არა თავის წერილში, რომ ოქტომბრის შემდეგ ჯანმრთელობის პრობლემები მაქვს.

აკლია ფრაზა

შენც გილოცავ დამდეგ შობას და ახალ წელს, ჯანმრთელობას და ბედნიერებას გისურვებ. მგონი ესაა ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი და სასურველი. ჯანმრთელობა თუ გაქვს მუდამ ბედნიერი იქნები.

გოცნით და გეხვევით ორივეს

ინესი

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42763.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ალიმბარაშვილი ი., შიდა ქართლის (გორის მაზრის) მოსახლეობა XIX საუკუნის პირველ ოცწლეულში რუსული კამერალური აღწერების მიხედვით, გორი, 2021.
2. ანთელავა ი., ქართველები 1812 წლის სამამულო ომში, თბ., 1984.
3. ახუაშვილი ი., ქართული გვარ-სახელები, თბ., 1994.
4. ბაბუნაშვილი ზ., ნოზაძე თ., მამულიშვილთა სავანე, თბ., 1994.
5. ბაგრატიონი ი., ქართლ-კახეთის აღწერა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თინა ენუქიძემ და გურამ ბედოშვილმა, თბ., 1986.
6. ბაგრატიონი ი., შემოკლებით აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა, რედაქტორი და გამომცემელი ზურაბ კაცელაშვილი, თბ., 1997.
7. ბარონი ფრიდრიხ კრეს ფონ კრესენშტაინი, ჩემი მისია კავკასიაში, ქუთაისი, 2002.
8. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. IV, თბ., 1973.
9. ბახტაძე მ., პოლკოვნიკი ირაკლი ცაგურიძე, „ქართული ემიგრაცია“, № 3(6), 2015
10. ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. IV, თბ., 1967.
11. ბოჭორიძე გ., ქართლის ეკლესია-მონასტრები და სიძველეები, გამოსაცემად მოამზადეს ზაზა სხრირტლაძემ და ნატალია ჩიტიშვილმა ინგა გოგობერიშვილის მონაწილეობით, თბ., 2011.
12. ბუხნიკაშვილი გ., ბათუმის თეატრი, თბ., 1979.
13. გაიპარაშვილი ზ., გურგენიძე მ., ჭანტურია ს., სვიმონ კლდიაშვილი, თბ., 2020.
14. გედევანიშვილი ა., თავგანწირულნი, თბ., 1996.
15. გელაშვილი ი., წირქოლის ღმრთისმშობლის ეკლესიის ნაკაწრი წარწერები, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, IX, 2009.
16. გეორგიევსკის ტრაქტატი 1783 წლის ხელშეკრულება რუსეთის მფარველობაში აღმოსავლეთ საქართველოს შესვლის შესახებ, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო გიორგი პაიჭაძემ, თბ., 1983.
17. გერსამია ს., ბათუმის თეატრი, თბ., 1949.
18. გვასალია ჯ., აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები, თბ., 1983.
19. გვრიტიშვილი დ., ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1955.
20. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გერმანული ტე-

- ქსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, ტ. I, თბ., 1962.
21. გოგიტიძე მ., ჯაფარიძე ზ., სამხედრო კადრების სამჭედლო (თბილისის სამხედრო სასწავლებლის ისტორია 1862 წლიდან დღემდე), თბ., 2018.
  22. გოგიტიძე მ., ბუიტიშვილი გ., „სამხედრო ფიცის ერთგულნი“, თბ., 2015.
  23. გოზალიშვილი გ., 1832 წლის შეთქმულება, ტ. III, თბ., 1976.
  24. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედ. II, თბ., 1953.
  25. ენციკლოპედია „საქართველო“, ტ. I, თბ., 1997.
  26. ენციკლოპედია „საქართველო“, ტ. II, თბ., 2012.
  27. ენციკლოპედია „საქართველო“, ტ. III, თბ., 2014.
  28. ენციკლოპედია „საქართველო“, ტ. IV, თბ., 2018.
  29. თევდორაძე ც., ზოგიერთი საარქივო მასალა მაქარაშვილ-ჭურულეების ოჯახის შესახებ, ჟურნ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, №10, 2010.
  30. თელია ლ., ყველა გზა სამშობლოსკენ მოდის, გაზ. „სამშობლო“, №3 (25) 833, აპრილი, 1998.
  31. იეჰუდა ჰალევი ჩორნი, მოგზაურობა საქართველოში, იმერეთში, სამეგრელოში, გურიასა და არარატის ქვეყნებში (Armenia), იცხაკ დავიდის თარგმანი, თელ-ავივი-იერუსალიმი, 1976.
  32. კაკაბაძე ს., ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები, საისტორიო მოამბე, წიგნი I, თბ., 1924.
  33. კეცხოველი ნ., მეცხრე მთაც გადავიარეთ, თბ. 1976, http://environment.cenn.org/app/uploads/2016/10/Metsre_mtats_gadaviaret_s.pdf
  34. კვლიაშვილი დ., ჩემი ცხოვრების გზაზე, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. II, თბ., 1981.
  35. ლალიაშვილი გ., “რაც უწყალოს დროთ ხელით დანთქმულა...”, გაზ. “საქართველოს რესპუბლიკა”, №32, (52), 1991.
  36. ლომოური ნ., მოთხრობები, თბ., 1955.
  37. ლომოური ნ., პუბლიცისტური წერილები, შემდგენელი ხათუნა მურადაშვილი, თბ., 2002.
  38. მაისურაძე ი., ქართული გვარსახელები, თბ., 1991.
  39. მაკალათია ს., ლიახვის ხეობა, თბ., 1971.
  40. მარღიშვილი ს., ორბოძაღელთა ფეოდალური საგვარეულო, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, VI, თბ., 1982.
  41. მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის, მასალები შეარჩია და გამოსცა ნ. ბერძენიშვილმა, თბ., 1938.
  42. მეგრელიძე ი., სიძველეები ლიახვის ხეობაში, ტ. I, თბ., 1984.
  43. მეგრელიძე ი., სიძველეები ლიახვის ხეობაში, II, თბ., 1997.
  44. მესხია ე., ბათუმის თეატრის სათავეებთან, ბათუმი წარსული და დღევანდელი, I საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, მასალები, ბათუმი, 2009.

45. მეტრინესკის წიგნი, მიცემული საქართველო-იმერეთის უწმინდესის მმართველის სინოდის კანტორიდან გორის უეზდის არბოს წმინ. გიორგის ეკკლესიასა შინა, ჩასაწერად დაბადებულთა, ქორწინებით შეუღვლილთა და გარდაცვალებულთასა. ჩუქთ წლისა.
46. მღებრიშვილი ა., ცხინვალის ლიტერატურულ-კულტურული ცხოვრების ისტორია, თბ., 2019.
47. ნაცვლიშვილი პ., მაქარაშვილები: არბო, პარიზი, ლიმა... არბო! გაზ. „სამშობლო“, მაისი, 1992.
48. ნაცვლიშვილი პ., ფუძე, გაზ. „სამშობლო“, №7-10 ივლისი, 1992.
49. ნიჟარაძე მ., ელისაბედ ჩერქეზიშვილი, თბ., 1977.
50. ნოღაიძე ნ., დავით კლდიაშვილი ბათუმში, დავით კლდიაშვილი-150, თბ., 2012.
51. ოთხმეზური გ., შიდა ქართლის მთიანეთის ეპიგრაფიკა, კრებ: “ოსთა საკითხი”, ა. ბაქრაძისა და ო. ჩუბინიძის რედ. გორი-თბილისი, 1996.
52. პაპავა თ., გაბნეული საფლავები, თბ., 1990.
53. პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. II, გამოსაცემად მოამზადეს დ. კლდიაშვილმა და მ. სურგულაძემ, თბ., 1993.
54. პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. III, მასალები შეკრიბეს და გამოსაცემად მოამზადეს ანა ბაქრაძემ, ლევან რატიანმა და გიორგი ოთხმეზურმა, თბ., 2004.
55. პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. IV, მასალები შეკრიბეს და გამოსაცემად მოამზადეს: გიორგი ოთხმეზურმა, გულიკო მჭედლიძემ, მზია სურგულაძემ, დავით ჟღენტმა, ანა ბაქრაძემ, თინა ენუქიძემ და დარეჯან კლდიაშვილმა, ტომი შეადგინეს მზია სურგულაძემ და დარეჯან კლდიაშვილმა, თბ., 2007.
56. ჟორდანიას თ., ქრონიკები, ტ. II, ტფ., 1897.
57. ჟორდანიას თ., ქრონიკები, ტ. II, გამოსაცემად მოამზადა მანანა ჭუმბურიძე, თბ., 2018.
58. ჟურული გ., ბათუმ-აჭარის მხარეები (ფურცლები რვეულიდან), გაზ. “დამოუკიდებელი საქართველო”, №144, 1935; №143, 1938; №144, 1938; №145, 1938.
59. ჟურული გ., დიდი 26 მაისის ფესვები, გაზ. “დამოუკიდებელი საქართველო”, №53, 1930.
60. ჟურული გ., ილიასთან შორი-ახლოს დგომით (ფურცლები ჩემი თავგადასავლის რვეულიდან), ჟურნ. „ქართლოსი“, პარიზი, №21-22, 1937.
61. ჟურული გ., კავკასიის კონფედერაც. ირგვლივ, გაზ. “დამოუკიდებელი საქართველო”, №116, 1934; №117, 1935; №120, 1935; №121, 1936.
62. საბჭოთა ხელისუფლების ანტირელიგიური პოლიტიკა შიდა ქართლში (XX საუკუნის 20-იან წლებში) დოკუმენტები გამოსცა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო პროფ. გიორგი სოსიაშვილმა, თბ., 2013.

63. სარალიძე ლ., უცნობი ფურცლები აჭარის ისტორიიდან (ემიგრაციული პრესის მასალების მიხედვით), სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის საკითხები, IV, ბათუმი, 2009.
64. საქართველოს დამფუძნებელი კრება, სხდომის ოქმები, ტ. II, თბ., 2019.
65. საქართველოს დამფუძნებელი კრება, სხდომის ოქმები, ტ. V, თბ., 2019.
66. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, ენციკლოპედია-ლექსიკონი, თბ., 2018.
67. საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, ტ. 5, თბ., 1990.
68. საქართველოს სიძველენი, ე. თაყაიშვილის რედ. ტ. I, თბ., 1899.
69. საქართველოს სიძველენი, ე. თაყაიშვილის რედ. ტ. III, თბ., 1910.
70. სია ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წევრთა 1885 წლისა, ტფ., 1885.
71. სიღამონიძე ვ., გერის მონასტრის ქრონიკა, გაზ. „საბჭოთა ოსეთი“, 17 ნოემბერი, 1962.
72. სოსიაშვილი გ., “ოსმალობა” და პატარა ლიახვის ხეობა, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, ქართულ-თურქული სამეცნიერო კონფერენცია, 11-12 დეკემბერი, 2015, გორი, საქართველო, კონფერენციის მასალები.
73. სოსიაშვილი გ., XX საუკუნის I მეოთხედის უცნობი დოკუმენტი შიდა ქართლში რეპრესირებული თავად-აზნაურების შესახებ, წიგნში: შიდა ქართლის ისტორიის საკითხები, თბ., 2013.
74. სოსიაშვილი გ., ანტირუსული გამოსვლების ერთი ეპიზოდი ლიახვის ხეობაში XIX საუკუნის დასაწყისში (ბარბარე ლაფაჩი), გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიისა და არქეოლოგიის სასწავლო-სამეცნიერო ცენტრი, შრომათა კრებული, №19, 2020.
75. სოსიაშვილი გ., არბოს წმინდა გიორგის ხატის ისტორიიდან, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიის და არქეოლოგიის ცენტრი, შრომათა კრებული, №4, 2013.
76. სოსიაშვილი გ., გენერალ ილია მაქარაშვილის ოჯახი და მისი შთამომავლები პერუსა და საფრანგეთში, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიის და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1, 2021.
77. სოსიაშვილი გ., დამოუკიდებელი საქართველოს პირველი ფინანსთა მინისტრის – გიორგი ჟურულის ოჯახი და სოფელი არბო, “ისტორიანი”, №5 (113), 2020.
78. სოსიაშვილი გ., დიდი და პატარა ლიახვის ხეობების 2008 წლის აგვისტოს ომის შედეგად ოკუპირებული სოფლები “ოსმალობის” პერიოდში, შუა საუკუნეებში ქართულ-თურქული ურთიერთობები, გორი, 2019.

79. სოსიაშვილი გ., დიციის ისტორია, თბ., 2010.
80. სოსიაშვილი გ., ვინ იყო გენერალი ილია მაქარაშვილი, ჟურნ. “ისტორიანი,” №1 (109), 2020.
81. სოსიაშვილი გ., ლიახვის ხეობის ნასოფლარები, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიის და არქეოლოგიის სასწავლო-სამეცნიერო ცენტრის შრომათა კრებული, IX, 2015.
82. სოსიაშვილი გ., მაქარაშვილების საგვარეულო და სოფელი არბო, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ისტორიის და არქეოლოგიის ცენტრი, შრომათა კრებული №20, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2021.
83. სოსიაშვილი გ., მანაბლების ბრძოლა ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ (XIX საუკუნის I ნახევარი), გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრი, შრომათა კრებული, №12, 2016.
84. სოსიაშვილი გ., მანაბლების ურთიერთობა ჩრდილოეთ კავკასიასთან (ჩერქეზები, დაღესტნელები, ოსები), ქართული დიპლომატია, წელიწადეული, 18, თბ., 2018.
85. სოსიაშვილი გ., მდ. პატარა ლიახვის ხეობაში გავრცელებული ჰიდრონიმები, ჟურნ. “ანალები”, №14, 2018.
86. სოსიაშვილი გ., ნარკვევები ლიახვის ხეობის ისტორიიდან, თბ., 2011.
87. სოსიაშვილი, გ., ნარკვევები შიდა ქართლის ისტორიიდან, თბ., 2011.
88. სოსიაშვილი გ., საქართველოს წარჩინებულ გვართა ისტორიიდან, თბ., 2008.
89. სოსიაშვილი გ., ჟურნალთა საგვარეულოს ისტორიიდან, კრებ. ელდარ მამისთვალიშვილი - 80, 2019.
90. სოსიაშვილი გ., სამანაბლო “ოსმალობის” პერიოდში, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, ქართულ-თურქული სამეცნიერო კონფერენცია, 12-13 დეკემბერი, 2014, გორი, საქართველო, კონფერენციის მასალები.
91. სოსიაშვილი გ., სოფელ არბოს ისტორიიდან, მასალები საქართველოს სოფლების ისტორიისათვის, ტ. I, თბ., 2019.
92. სოსიაშვილი გ., სოფელი გერი და გერის წმინდა გიორგის ტაძარი, საქართველოს საპატრიარქოს სოფლების ისტორიის შემსწავლელი ცენტრი, მასალები საქართველოს სოფლების ისტორიისათვის, ტ. II, თბ., 2021.
93. სოსიაშვილი გ., სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი კირიონ II ეგზარქოს ვლადიმერის შიდა ქართლში მოგზაურობის შესახებ, გორი, 2019.
94. სოსიაშვილი გ., ძიებანი, თბ., 2007.
95. სპირიდონ კედიას პირადი არქივი, შესავალი წერილი, შენიშვნები და კომენტარები დაურთო ოთარ ჯანელიძემ, თბ., 2007.

96. ტოგონიძე ვ., ქართლის მთიანეთის გლეხთა აჯანყება (1804 წ.), თბ., 1951.
97. ქართველიშვილი ი., მემუარები, ავტ. იოსელიანის გამოკვლევით, რედაქციითა და შენიშვნებით, თბ., 1952.
98. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბ., 1955.
99. ქართლ-კახეთის თავადები და აზნაურები, ფოტოტიპირი გამოცემა ზურაბ ჭუმბურიძის რედაქციით, თბ., 2005.
100. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. III, შეადგინეს თინათინ ენუქიძემ, დარეჯან კლდიაშვილმა, მზია სურგულაძემ, გამოსაცემად მოამზადა მზია სურგულაძემ, თბ., 2014.
101. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 5, თბ., 1980.
102. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 7, თბ., 1984.
103. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 11, თბ., 1987.
104. ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. II, თბ., 1965.
105. ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. V თბ., 1974.
106. ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. VI, თბ., 1977.
107. ქიტიაშვილი ნ., გიორგი ჟურული - ილიას მეგობარი და თანამოაზრე, თბილისის ილია ჭავჭავაძის ლიტერატურულ-მემორიალური მუზეუმის თანამშრომელთა სამეცნიერო შრომების კრებული, II, თბ., 2013.
108. ქუთათელი ალ., პირისპირ, წიგნი I, თბ., 1960.
109. ქუცნიაშვილი ლ., რელიგიური ვითარება აჭარაში (XIX საუკუნის 70-იანი წლები - 1904 წელი), თბ., 2019, <http://dl.sangu.edu.ge/pdf/dissertacia/lianaqucniashvili.pdf>
110. ღამბაშიძე ნ., ქართული ხალხური და საეკლესიო დღესასწაულები, თბ., 2011.
111. ღუნაშვილი ვ., ქსნის საერისთავოს პოლიტიკური ისტორია, თბ., 2007.
112. შარაძე გ., ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, ტ. V, თბ., 2004.
113. შარაძე გ., საქართველოს მზე და სიყვარული ალბონის კუნძულზე, თბ., 1986.
114. შარაძე გ., უცხოეთის ცის ქვეშ, ტ. I, თბ., 1991.
115. შიდა ქართლი, პატარა და დიდი ლიახვის ხეობების არქიტექტურული მემკვიდრეობა (ცხინვალის რაიონი), 1981-1983 წლების ექსპედიციის მასალები, ტ. I, თბ., 2002.
116. ჩერქეზიშვილი ე., ჩემი მოგონებანი, ი. გრიშაშვილის რედ. თბ., 1941.
117. ცოტნიაშვილი მ., ცხინვალის ისტორია, ცხინვალი, 1986.
118. ჭიჭინაძე ზ., ქართველ მაჰმადიანთა დიდი გადასახლება ოსმა-

- ლეთში მუჰაჯირი-ემიგრაცია, ტფ., 1912, <http://dspace.gela.org.ge/bitstream/123456789/6425/3/muhajiri-emigracia.pdf>
119. ხარაძე კ., საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია, შიდა ქართლი, თბ., 1992.
  120. ჯავახიშვილი ივ. ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, თბ., 1960.
  121. ჯავახიშვილი ნ., ქართველი თეთრგვარდიელები, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 345, თბ., 2003.
  122. ჯავახიშვილი ნ., ქართული ბონისტოკა, თბ., 1996.
  123. ჯანაშვილი მ., უამი ძიებისა და განსჯისა, თბ., 2006.
  124. ჯანაშია რ., არდავიწყება მოყვრისა, ჟურნ. “ბურჯი ეროვნებისა”, №5-6, 2003.
  125. ჯანელიძე, ო., ნარკვევები საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ისტორიიდან, თბ., 2002.
  126. 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი I, ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, გამოკვლევით და ფაქსიმილეებით გამოსაცემად მოამზადეს აკად. სერგი ჯიქიამ და პროფ. ნოდარ შენგელიამ, თბ., 2009.
  127. Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией, Т. I, Тиф., 1866.
  128. Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией, Т. II, Тиф., 1868.
  129. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией, т. V, Тиф., 1873.
  130. Волков С. В. Генералитет Российской империи: Энциклопедический словарь генералов и адмиралов от Петра I до Николая II., М, 2009.
  131. Гизетти А. Л. Сборник сведений о Георгиевских кавалерах и боевых знаках отличий Кавказских войск, Под. ред. Генерал-майора Потто, Тифлис, 1901.
  132. Грузинский генералитет (1699-1921) Биографический справочник Составил Мамука Гогитидзе, Киев, 2001.
  133. Исмаилов Э. Э. Золотое оружие с надписью «За храбрость». Списки кавалеров 1788-1913, М., 2007.
  134. Иванов, Р. Н. Генерал-Адыютант его величества, м., 2006. anl.az/el_ru/i/im_qaev.pdf
  135. Свод статистических данных о населении Закавказского края, извлеченных из посемейных списков 1886 г., издан по распоряжению Главного начальствующаго гражданскою частию на Кавказе Закавказским статистическим комитетом, Тифлисская Губерния, Горийский уезд, V. Цхинвальский участок, Тиф., 1893.
  136. Списки кавалерам императорского военного ордена Святого великомученика и победоносца Георгия за боевые отличия. 26 ноября 1769 г. — 1 сентября 1880 г., СПб., 1880.
  137. Список генералам по старшинству. Составлен по 10 июля 1910 г., СПб., 1910.
  138. Труды Тифлисского губернского статистического комитета : Выпуск 1-й, Сведения за 1884 и 1885 г.г.: С приложением 2-х карт - Борчалинского и Тифлисского уездов, Под ред. секрет. ком. Игнатовского, Тиф., 1886.

139. Шабанов В. М. Военный орден Святого Великомученика и Победоносца Георгия. Именные списки 1769-1920. (Биобиблиографический справочник), М., 2004.
140. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах, т. 73, СПб., 903.
141. Alfred William Brian Simpson Human Rights and the End of Empire: Britain and the Genesis of the European Convention, Oxford University Press, 2001.
142. Brosset, M., Rapports sur un voyage archeologique dans la Georgie et dans Lar-menie, exsecuite en 1847-1848, III, St. Petersburg, 1851.
143. Hilton R., Russian and Soviet Studies in France: Teaching, Research, Libraries, Archives, and Publications. Russian Review, Vol. 38, No. 1 Jan., 1979.
144. Sosiashvili G., Political repressions in Georgia during the I Quarter of the XX Century, An international Quarterly Journal of Social Science "Black Sea", Issue 44, 2019.

ჰერიოლული გამოცემები:

145. გაზ. "დამოუკიდებელი საქართველო" №143, 1938.
146. გაზ. "დროება", №144, 1879.
147. გაზ. "დროება", №58, 1880.
148. გაზ. "დროება", №190, 1880.
149. გაზ. "დროება", №39, 1883.
150. გაზ. "დროება", №74, 1883.
151. გაზ. "დროება", №52, 1884.
152. გაზ. "ერთობა", №13, 1918.
153. გაზ. "თბილისი", №215, 1913.
154. გაზ. "ივერია", №142, 1884.
155. გაზ. "ივერია", №199, 1886.
156. გაზ. "ივერია", 1888.
157. გაზ. "ივერია", №141, 1889.
158. გაზ. "ივერია", №147, 1889.
159. გაზ. "ივერია", №261, 1890.
160. გაზ. "ივერია", №263, 1890.
161. გაზ. "ივერია", №7, 1891.
162. გაზ. "ივერია", №20, 1892.
163. გაზ. "ივერია", №118, 1893.
164. გაზ. "ივერია", №136, 1893.
165. გაზ. "ივერია", №204, 1893.
166. გაზ. "ივერია", №258, 1893.
167. გაზ. "ივერია", №70, 1896.
168. გაზ. "ივერია", №111, 1897.
169. გაზ. "ივერია", №48, 1901.
170. გაზ. "ივერია", №185, 1901.

171. გაზ. “ივერია”, №42, 1902.
172. გაზ. “ივერია”, №98, 1903.
173. გაზ. “ივერია”, №4, თებერვალი, პარიზი, 1952.
174. გაზ. “სამშობლო”, №14, 1933.
175. გაზ. “სამშობლო”, №3 (25) 833, 1998.
176. გაზ. “საქართველო”, №25, 1926.
177. გაზ. “საქართველოს რესპუბლიკა”, №48, 1918.
178. გაზ. “საქართველოს რესპუბლიკა”, №32, (52), 1991.
179. გაზ. “ჩვენი დროშა”, პარიზი, სექტემბერი, №10, 1951.
180. გაზ. “ცნობის ფურცელი”, №24, 1896.
181. გაზ. “ცნობის ფურცელი”, №273, 1897.
182. გაზ. “ცნობის ფურცელი”, №206, 1899.
183. გაზ. “ცნობის ფურცელი”, №139, 1901.
184. გაზ. “ცნობის ფურცელი”, №1491, 1901.
185. გაზ. “ცნობის ფურცელი”, №1733, 1902.
186. გაზ. “ცნობის ფურცელი”, №2243, 1903.
187. ჟურნ. “ბედი ქართლისა”, №10, სექტემბერი, 1951.
188. ჟურნ. “გუმბათი-ექსპრესი”, 2-8 აგვისტო, 2010.
189. ჟურნ. “თეატრი და ცხოვრება”, №34, 1916.
190. ჟურნ. “ლიტერატურა და ხელოვნება”, №10, 2010.
191. газ. „Кавказ“, №3, 1847; №56, 1853.

საარქივო დოკუმენტები:

192. მაქარაშვილების საოჯახო არქივი.
193. საქართველოს ეროვნული არქივის ტერიტორიული ორგანო, გორის რაიონული არქივი, ფონდი №3, აღწერა №2.
194. საქართველოს ეროვნული არქივის ტერიტორიული ორგანო, გორის რაიონული არქივი, ფონდი №2, ანაწერი №1, საქმე №495.
195. საქართველოს ეროვნული არქივის ტერიტორიული ორგანო, გორის რაიონული არქივი, ფონდი №3, აღწერა №471, საქმე №72.
196. საქართველოს ეროვნული არქივის ტერიტორიული ორგანო, გორის რაიონული არქივი, ფონდი №3, ანაწერი №1, საქმე №471.
197. საქართველოს ეროვნული არქივის ტერიტორიული ორგანო, გორის რაიონული არქივი, ფონდი №4, ანაწერი №1, საქმე №135.
198. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე (?), ხ. 38506.
199. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე (?), ხ. 38. 496
200. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე (?), ხ. 38500.
201. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე (?), ხ. 38504.

- უმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42762.
224. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42741.
225. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42742.
226. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 38.491.
227. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 38.512.
228. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 5302, ხ. 38511.
229. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე (?), ხ. 38.400.
230. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 23903.
231. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 5302, ხ. 38.499.
232. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 5302, ხ. 38514.
233. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 5302, ხ. 38497.
234. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 5302, ხ. 38509.
235. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 5302, ხ. 38510.
236. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 5302, 38502.
237. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 3035, ხ. 40086.
238. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 5302, ხ. 38505.
239. საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე (?), ხ. 38492.
240. ქუთაისის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი 21, საქმე 24, ფურცელი 39.
241. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, თამარ და აკაკი პაპაევების არქივი, №128.
242. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, თამარ და აკაკი პაპაევების არქივი, №129.

ინტერნეტრესურსი:

243. file:///C:/Users/Giorgi/Downloads/Steffi_Chotiwari_Junger_Existing_German.pdf
244. <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002240/>
245. <http://adjara.gov.ge/branches/description.aspx?gtid=720442&gid=2#.XY01-vlVKjIU>
246. http://cadet.org.ua/uploads/Kj_4.pdf
247. <http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/101541>.
248. <http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/167271>.
249. http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/3941/browse?type=owner&sort_by=1&order=ASC&rpp=20&etal=-1&value=%E1%83%9C%E1%83%90%E1%83%A2%E1%83%9D+%E1%83%A4%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83AA%E1%83AE%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%90-%E1%83%95%E1%83%90&offset=200
250. http://environment.cenn.org/app/uploads/2016/10/Metsre_mtats_gadaviaret_s.pdf
251. <http://kartvelologi.tsu.ge/public/ge/arqive/8/1>
252. <http://petergen.com/sources/grugener.shtml>
253. <http://morpolit.milportal.ru/cobexiya-gabriel-oni-byli-geroyami-otechestvennoj-vojnny-1812-goda/>
254. <http://regiment.ru/bio/M/160.htm>
255. http://www.rusgeneral.ru/general_m.html
256. http://ria1914.info/index.php?title=Макарашвили_Илья_Сакварелович
257. https://books.google.ge/books?id=kcv_AgAAQBAJ&pg=PA667&lp-g=PA667&dq=%D1%81%D0%B0%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BB+%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B-8&source=bl&ots=gFflhL5yOM&sig=ACfU3U0Ia_sNmMiUuDi8Et1Ov8iwoDIkPA&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwjNwdqY0K3uAhUOxYUKH-c1LCRAQ6AEwAHoECAUQAg#v=onepage&q=%D1%81%D0%B0%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BB%20%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B8&f=false
258. http://saunje.ge/index.php?id=1260&option=com_content&lang=ka
259. <http://www.gaas.dsl.ge/>
260. <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00007457/>
261. <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00007688/>
262. <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00013222/>
263. <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000239/>
264. <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000278/>
265. <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000401/>
266. <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000702/>
267. <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=26&t=8735>

268. <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002240/>
269. <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002242/>
270. <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00004697/>
271. <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00015924/>
272. <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002186/>
273. <http://www.nplg.gov.ge/medics/ka/00000136/>
274. <http://www.nplg.gov.ge/medics/ka/00000793/>
275. http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%A0%E1%83%A3%E1%83%A1%E1%83%94%E1%83%97%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%98_%E1%83%92%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98
276. http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%AF%E1%83%90%E1%83%A7%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%98_%E1%83%9C%E1%83%98%E1%83%99%E1%83%9D%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%96
277. <http://www.nplg.gov.ge/winemakers/ka/00001996/>
278. <https://amp.ka.autograndad.com/478566/1/%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%A5%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%93%E1%83%A0%E1%83%94-%E1%83%9F%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98.html?fbclid=IwAR0UOJUoG-K2AtCY05WvJWk7ZYEyxS1Gw3XXphCJvM-oCIy--6PLVU1zqHG8>
279. <https://batumelebi.netgazeti.ge/news/348379/>
280. https://batumiport.com/ge/generaluri_direqtoris_mimartva/navsadguris_istoria/?310439284
281. https://books.google.ge/books?id=4kD5AgAAQBAJ&pg=PA213&lp-g=PA213&dq=илия+макарашвили&source=bl&ots=4LD0YHbJKl&sig=ACfU3U2ReCkws1MHZqd16zOVmpXFhldOQ&hl=ka&sa=X&ved=2ahUKewifqa_h85zhAhVOiqQKHbyjAYMQ6AEwBnoECAgQAQ#v=onepage&q=илия%20макарашвили&f=false
282. https://books.google.ge/books?id=jVLnp3G7YcAC&pg=PP7&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false
283. <https://core.ac.uk/download/pdf/15532825.pdf>
284. <https://csogeorgia.org/ge/post/mikheil-muskhelishvili-da-ertiani-evropis-idea;>
285. <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000041/>
286. <https://csogeorgia.org/ge/post/mikheil-muskhelishvili-da-ertiani-evropis-idea;>
287. https://elfiles.emis.ge/uploads/11021/Cagareli_Aqvsenti.pdf
288. <https://iberiana.wordpress.com/caucasus/nagradi/>
289. <https://mematiane.ge/product-details.php?id=1110&lang=ge>
290. [https://old.funtime.ge/erti-rakursit/post/90827-romanovebis-kvali-batumshi.](https://old.funtime.ge/erti-rakursit/post/90827-romanovebis-kvali-batumshi)
291. <https://oldbatumi.wordpress.com/2009/11/22/ბათუმისპოლიტიკისტე რის-ო/>
292. <https://prosopography.iliauni.edu.ge/factoids/47748-1888-tslis-4-maisis-gazet-iveriis-tsnobit-zurab-ch>

293. <https://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/9497-davit-aleqsan-dres-dze-chavchavadze>
294. <https://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/22687-ivane-davit-tis-dze-sulkhanishvili>
295. <https://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/article/2160>.
296. <https://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/article/22687>
297. <https://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/article/33046>
298. <http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/26643>
299. <https://scroll.ge/wp-წყტყტყ.გზძჟფვყ.2021.02.%Y1%83%95%Y1%83%90%Y1%83%ΦY%Y1%83%Φ2%Y1%83%90%Y1%83%9C%Y1%83%92-%Y1%83%ΦB%Y1%83%94%Y1%83%9Φ%Y1%83%98%Y1%83%ΦИ%Y1%83%94-%Y2%80%93-%Y1%83%98%Y1%83%95%Y1%83%90%Y1%83%9C%Y1%83%94-%Y1%83%9И%Y1%83%90%Y1%83%Φ9%Y1%83%90%Y1%83%91%Y1%83%94%Y1%83%9Φ%Y1%83%98Ю3Ba>
300. <https://sites.google.com/site/matematika240240/nikolaj-ii-aleksandrovic-biografia/pervye-sagi-i-koronacia>.
301. https://society.iliauni.edu.ge/factoids?page=207&sort_column=id&direction=asceerT
302. <https://society.iliauni.edu.ge/persons/7467-makrine-iosebis-asuli-ghlontisa>
303. <https://society.iliauni.edu.ge/persons/8140-nikoloz-aleqsis-dze-tumanishvili>
304. <https://sputnik-georgia.com/actual/20151009/228726530.html>
305. <https://web.archive.org/web/20070106011847/>
306. <http://www.christusrex.org/www1/ofm/sbf/escurs/www/g.html>
307. <http://www.geogen.ge/ge/treasurege/16/4319/%20%E1%83%9F%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%A3%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%97%E1%83%90%20%E1%83%92%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%92%E1%83%98%E1%83%90>
308. <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00009743/>
309. www.batumitheatre.ge
310. <http://adjara.gov.ge/branches/description.aspx?gtid=253964&gid=%206#.XeVuPZNKjIU>
311. https://society.iliauni.edu.ge/factoids?page=207&sort_column=id&direction=asceerT
312. <https://nplg.gov.ge/emigrants/ka/000000571/>
313. <https://nplg.gov.ge/emigrants/en/00000008/>
314. http://saunje.ge/index.php?id=1260&op-tion=com_content&lang=ka.
315. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах// т. 73, СПб.: 1903, ст. 128;
316. <https://sputnik-georgia.com/20170203/Princesse-Rimma-Er-istoff-koko-Sanelis-qarTveli-modeli-234732213.html>
317. <https://nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000007/>
318. <https://nplg.gov.ge/wikidict/index.php/სამიერკავკასიის კომისარიატი>
319. grwar.ru/persons/person/18

Giorgi Sosiashvili

Arbo, Paris, Lima

From the history of Arbo
The family memory of Juruli's and
Makarashvili's

In the current work, based on the document and narrative sources, we have researched a prominent village, distinguished with its antiquities, located in Patara Liakhvi Gorge – Arbo’s past, its location, ethnic appearance and political history, material culture sites and its ecclesiastic sanctities. The adventure of the family in the mentioned village, that of the member of the government of the First Democratic Republic of Georgia – Giorgi Juruli. A separate place is designated to the life and activities of the family of Ilia Makarashvili – a son-in-law of Juruli family, who also resided in Arbo. Juruli’s and Makarashvili’s played an important role in the development of the political, cultural and public life of our country. Their family estate located in Arbo had represented a place for gathering for the Georgian intellectual elite during the end of the XIX century and the beginning of the XX century. The rich archival materials helped us to a certain extent to revitalize the activities of these families, who nowadays are forgotten and younger generation does not know much about them. The descendants of Juruli’s and Makarashvili’s reside in France and Peru. From our point of view, the current book will arouse an interest among the members of our society in reference to the renowned figures and will bring a modest input into bringing the descendants of the famous families close to their homeland and roots.

Editors:

Otar Janelidze, PhD in History, professor

Mirian Khositashvili, PhD in History, professor

Reviewers:

Paata Natsvlishvili, PhD in social Sciences, professor

Niko Javakhishvili, PhD in history, professor

Translation: Z. Zurabashvili

Technical editor: S. Muradashvili

Introduction

From here, the river Little Liakhvi lies on a distance of a stretched hand. From a height, the gorge of the historic Korditiriko, its picturesque swamp, is perfectly visible. On the other side of Patara Liakhvi gorge there are ancient Georgian villages. Mereti is the first among them, the village where the great Georgian figure Dimitri Kipiani was born. This village was the mother of a knight who sacrificed himself for his homeland. Slightly below is Karbi, mentioned in the “Chronicle of Kartli”. It was here that, according to an anonymous historian, a huge army of Turkish-Seljuks, led by Alp-Arslan, stood. Vakhushti Kotetishvili, a prominent Georgian scientist, writer and literary critic, and his brother, the talented prose writer Lado, spent their childhood in Karbi. It was no accident that the mother of the Kotetishvilis, Mrs. Bidzinashvili, was from Karbi. Slightly above is the Koshka, one of the outstanding villages of Patara Liakhvi gorge, where Elisabed Cherkezishvili, the beauty of the Georgian scene, was born and raised. The spectacular village of Koshkati, and Arbo are also visible there. Today there is a barbed wire fence and behind the occupation line, near Disevi and Kulbiti, a Russian military base can be seen. Disevi ordained several saints from the Okropiridze family to the Georgian Orthodox Apostolic Church. The resident of this village was the Catholicos-Patriarch of Georgia Leonidas. Aleksandre, the spiritual teacher of Ilia Chavchavadze, was born in Disevi. The village was named after a part of the other side of the Little Liakhvi gorge, according to the “inscription” dedicated to Svetitskhoveli, the great ecclesiastical figure of the 11th century, Melkisedek the Catholicos. These places were once the property of the Mtskheta Cathedral. Arbo is also a village near the occupation line. There are many historical places behind the barbed wire, Kvapta, or Tsiteli Sakdari, or historical Tcharebi ... It is known to a large part of our society that the famous Georgian folk writer Niko Lomouri was born in Arbo and spent his childhood in his native village. The famous prose writer and publicist Anton Purtseladze, who lived in this village, was also born in Arbo.

Arbo is best known in the Georgian society for the two temples of St. Giorgi and the feast of Geristoba. There is no believer in Kartli (and not only in Kartli) who is not greeted by the Church of St. Giorgi in Arbo. This largest shrine is considered to be the younger brother of St. Giorgi of Geri, and since Geri is beyond the occupation line today, worshipers celebrate the Feast of Geri at St. Giorgi’s Gate in Arbo. As mentioned, there are two temples of St. Giorgi in Arbo. One of them is probably a 10th century building, while the other, a domed

church, is relatively late. Its construction began in the first half of the XIX century and was completed in the 90s of the same century. Numerous tombstones are preserved in the domed church of St. Giorgi. Several clergymen are buried here, who in their time worshiped in Arbo. In addition to the tombstones with the inscriptions of the clergy, other epitaphs are preserved in the temple. Most of our society does not know that the parents of Giorgi Juruli, Minister of Finance and Trade of the First Republic of Independent Georgia, Dumishkhani and Ketevan, are buried in the Arbo Cathedral. Giorgi Juruli's untimely dead brothers Luarsab and Andria were sent to the land. Next to the first Batumi police chief - Durmishkhan Juruli and his wife - Ketevan Namoradze, the founder of the Batumi Theater lay, their sons; Nikoloz (Nikusha) who died in the Shamkori battle in 1917. Like the others, I did not know much about the figures buried in St. Giorgi's Cathedral in Arbo. The history of Juruli's and Makarashvili's has faded from the memory of the locals. According to the legend, most of them will tell you about Giorgi Juruli's father-Durmishkhani. More than a century has passed since his death, but the locals still retain the name of the humane, nobleman, who reluctantly helped the needy villagers. Another unspoken witness of the large family of the Juruli and Makarashvilis is a fragment of two walls of a two-storey balcony house of the Juruli and Makarashvilis in the village, on the north-eastern side of St. Giorgi's Dome Church, near the writer Anton Purtseladze's palace. It was in this house that the Durmishkhan Juruli's family lived. General Ilia Makarashvili, the husband of Nino Juruli, daughter of Durmishkhani, settled in this house and ended his life here. The house, once designed by the first Georgian professional architect Simon Kldiashvili and built with the funds of Nino Juruli, distinguished by its sophistication and beauty, was depicted on the postage stamps of the Russian Empire in the early twentieth century.

This house was one of the distinctive centers of social and cultural life at the turn of two centuries (XIX_XX). People often came here: Ilia Chavchavadze, Iakob Gogebashvili, Ivane Machabeli ... After the establishment of the Soviet government, Giorgi Juruli, a member of the government of the First Republic, emigrated and ended his life in France. The activities of the Makarashvili descendants also continued in emigration. Mikheil, the son of General Ilia Makarashvili, went to France to study and settled there. His son Gogi moved to the South American continent, namely the Peruvian capital, and still lives in Lima with his large family. The locals have fragmentary and inaccurate information

about the life of Makarashvilis in Peru. They link the departure of the general's descendant to South America with the aggression of the Bolsheviks, which is incorrect information, although their memory of the self-inflicted Bolshevik repression on the Makarashvili family has survived in this way. In fact, the Soviet authorities confiscated the Makarashvilis' house and expelled Nino Juruli, the widow, from the village. Despite her will, she was not buried next to her husband and son in St. Giorgi's Church after her death, and a woman known for her philanthropy, whose name is associated with many great deeds (including initiating and promoting the German translation of "Knight in the Panther's Skin"), was laid to rest in the village cemetery. The confiscated house was later returned to Irina Makarashvili, the daughter of General Ilia Makarashvili, the granddaughter of Durmishkhan Juruli. Since Irina Makarashvili and her husband Anatoli Kiziria had no heirs, they bequeathed their property to Ilia Makarashvili's nephew Merab Makarashvili, but later the most beautiful house in Arbo was taken over by the Makarashvili family. The property of the Makarashvilis was destroyed, today only two walls of this house are left ... A resident of Arbo, S. Maisuradze in a conversation with me, recalled his childhood years. His memory was vividly remembered by Irina and her husband, Anatoly Kiziria; a well-known aristocratic woman with an aristocratic look and sound based in Arbo during the summer; her husband, Anatoli Kiziria, who built a hydroelectric power plant in honor of his wife and supplied the village with drinking water. S. Maisuradze also mentioned Merab Makarashvili, a descendant of Ilia Makarashvili, who lives in Tbilisi. The desire to revive our society has intensified the history of forgotten famous families. With the help of Mr. Paata Natsvlashvili (who first published the information about the Makarashvilis living in Lima, Peru), we contacted Ms. Lela Makarashvili (daughter of Merab Makarashvili). He invited us to a residential apartment on Petriashvili Street in Tbilisi, where the valuables of General Ilia Makarashvili's family are still kept. As it turned out, Merab Makarashvili's family preserves a number of important documents reflecting the activities of Jurulis and Makarashvilis, unique photos. For several years now, Ms. Lela has been fighting relentlessly to restore justice: to reclaim a house (now demolished) seized from former Makarashvilis employees and a homestead where once the general's wife, Nino Juruli, had planted an unusual orchard. Despite many attempts, Lela Makarashvili is still unable to return this historic building and its ancestral roots.

She has carefully preserved every sheet of his large family memory. Lela

Makarashvili still has relations with relatives living in South America. It was with her help that we contacted Mr. Gogi Makarashvili and his wife Carmen in Peru. Mr. Gogi specially wrote and sent us a small history of his family, which was recovered by the memory of an old man in his 90s. Lela Makarashvili also connected us with Cedric Desbans, a descendant of Giorgi Juruli living in France, in particular in Paris, who was in Georgia at the end of the 90s of the last century. The descendant of the Minister of Finance of the First Republic provided us with several photos preserved in the family about a prominent ancestor and ancestral genealogy. The archive of Juruli and Makarashvili, as Mrs. Lela explained to us, was handed over to Merab Makarashvili for the Museum of Cinema, Music and Theater of Georgia in the 80s of the last century. The director of the Palace of Arts, famous historian and public figure Giorgi Kalandia gave us access to these archival materials. After getting acquainted with the archival documents, we witnessed the activities of the Juruli and Makarashvilis, representatives of this magnificent family, which left an important mark on the political and spiritual life of the Georgian society. The aim of the project (monograph, documentary film) is to revive the biographical episodes of famous ancestors and activities on the public track. We sincerely thank Gori City Hall (Mayor Konstantine Tavzarashvili), in particular, the Culture Agency (headed by Mr. Gela Kapanadze) for its financing. On the monograph: “Arbo, Paris, Lima” We would like to thank the Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Georgia to the Republic of France, Mr. Gocha Javakhishvili, the staff of Gori State University: Victor Karkashadze and Giorgi Kazishvili, the translator of the monograph into English Mr. Zurab Zurabashvili. We would like to express our special gratitude to the Director of the National Parliamentary Library of Georgia, the famous Georgian writer, Mr. Giorgi Kekelidze, for publishing the book.

We would like to thank Mr. Vakhtang Tsabadze for his important advice, when working on the history of the Makarashvili family. This book is about the activities of forgotten figures, whereas it is our modest attempt at its revival.

From The history of Arbo

Location of Arbo

Arbo is one of the oldest villages in Shida Kartli.¹ It is located in the middle of river Little Liakhvi. Vakhushti Batonishvili writes about Arbo: “A small Liakhvi river to the east is attached to Variani. Because of this it was called Shurtuli. Before Vanati, there are vineyards, fruitful, damp and irrigated valleys of Gori Zeiti, Mejuda River and the middle of Patara Liakhvi, there is Guerdisdzira. The church of Arbo, is located on the edge of Patara Liakhvi, to the west. Vakhushti adds in a footnote: “I think here is a part of the Tbileli abo and the name built on top of it and the miracle done by him.”² It is interesting that he mentions the village of Arbo as “Arbo-Saint”. The area, which included the Little Liakhvi gorge, had a special load in the state life of the country during the middle Ages. This was due to its strategic location. In pre-feudal times, the Little Liakhvi gorge was divided into two parts. Its lower part in historical sources, namely, VII c. an anonymous Armenian geographer refers to it as Korditiriko.³ In the mentioned geography together with Korditiriko gorge we find “Dvani gorge, Achabeti gorge, Satskhumeti”.⁴ The named ravines, in the pre-feudal period, were administrative units. According to Armenian geography, these ravines were located on the northern side of the Mtkvari. S. Kakabadze pointed out that the “Korditikor gorge” mentioned in the Armenian text is represented by linguistic distortion and that the term should refer to the Gverdisdziri gorge.⁵ The term “page” is found in many authors. Ioane Batonishvili attributes the villages in the lower part of the Little Liakhvi gorge to the side, including Arbo: Dzevera resident, st. Connected resident, bullet resident, st. Karbi resident, st. Cordy, st. Dizi resident, st. Arbo resident, st. Resident of Kvabta, st. Sarabuki resident, st. Vanati resident, st. Satikhari resident, st. Disevi resident, st. Kulbiti resident, st. Then the inhabitants... These villages were attributed to Yulon Batonishvili.⁶ According to Prof. J. Gvasalia, Gverdisdziri is the area between Patara Liakhvi and Mejuda in the middle.⁷

1 For a history of Arbo, see G. Sosiashvili, *From the History of the Village of Arbo*, Materials for the History of the Villages of Georgia, Vol. I, Tbilisi, 2019, p. 102-147.

2 Vakhushti Batonishvili, *Description of the Kingdom of Georgia, Life of Kartli*, text according to all major manuscripts established by S. By Kaukhchishvili, T. IV, Tbilisi, 1973, p. 369.

3 S. Kakabadze, *Issues of Genesis of Georgian Statehood*, Historical News, Book I, Tbilisi, 1924, p. 40.

4 M. Tsotniashvili, *History of Tskhinvali*, Tskhinvali, 1986, p. 45; S. Kakabadze, *Issues of Genesis of Georgian Statehood*, Historical News, Book I, Tbilisi, 1924, p. 40.

5 S. Kakabadze, *Mentioned Thesis*, p. 40.

6 Ioane Bagrationi, *Description of Kartli-Kakheti*, text prepared for publication, research and searches were attached by Tina Enukidze and Guram Bedmoshvili, Tbilisi, 1986, p. 40.

7 J. Gvasalia, *Essays on the Historical Geography of Eastern Georgia*, Tbilisi, 1983, p. 25.

According to Armenian geographer, the Korditriko gorge was located up to Satskhumeta, which is at the foot of the “Caucasus”, from where the Liakhvi emerges, which comes to the south and joins the Mtkvari.⁸ In the pre-feudal era, when Kartli was divided into administrative units - ravines (which is also confirmed by Armenian geography), Satskhumeti was spread over a much larger area.⁹ As Prof. J. Gvasalia explains that Satskhumeti included the right bank of Little Liakhvi.¹⁰ Korditiriko gorge was not only the village of Kordi and its environs, but also a much wider area, the right bank of Little Liakhvi, up to Satskhumeta.¹¹ Later, Korditiriko was narrowed down as the name of the gorge and eventually remained as one of the villages - Kordi. Md. The left bank of Patara Liakhvi, part of the then “Gverdisdziri”, where the villages Disevi and Kulbiti are, was called “Kurbiti”. This is suggested by the 11th century Mtskheta document, according to which the Catholicos Melkisedek donated a number of villages to Svetitskhoveli. It is in this document that the toponym “Kurbit” is mentioned. In the document, which N. Berdzenishvili revived, we read: “Kartli: Monastery Palavra Á with four villages, and Tsukiti with its entrance Kintsuisi with its entrance, and half of Shindebi [i, and] / Kurbiti with the noble Á good village ...”:¹² “After that, the Holy Reverend Catholicos-Patriarch Melkisedek won Kartli: Palavra Monastery with four villages; And with a zucchini entrance to it; Kintsvisi with the entrance to it; Half of the shindisi; Kurbiti is a noble good village one”.¹³

In the same charter of the Melchizedek Catholicos published by T. Jordania, it was incorrectly read: “To Kurbit: what: “Aznauri”, a good village is one”.¹⁴ This place, like other places in the text, N. Berdzenishvili has reads it differently. The researcher compared two persons of the Mtskheta document with gaps in them. About this N. Berdzenishvili writes: “What is the nature of these differences? We know that Manuscript # 14 is a person himself, so he is not insured against mistakes made on the grounds of copying either. We consider the expression of # 14 as a mistake of this nature: “What a noble Á”. The suffix of the last word “oi” shows that it was preceded by the suffix “sa”. The same is required by context. On the contrary, it is completely incomprehensible: “Kurbit; What: Aznavour is

8 S. Kakabadze, Mentioned Thesis, p. 40; M. Tsojniashvili, History of Tskhinvali, p. 46.

9 K. Kharadze, Historical Geography of Georgia, Shida Kartli, Tbilisi, 1992, p. 137; S. Margishvili, The Feudal Family of the Orbodzelebi, Collection of Historical Geography of *ქობულეთი*, VI, Tbilisi, 1982, p. 61.

10 J. Gvasalia, Essays on the Historical Geography of Eastern Georgia, Tbilisi, 1983, p. 25.

11 S. Kakabadze, Mentioned Thesis, p.40.

12 N. Berdzenishvili, Issues of Georgian History, Vol. IV, Tbilisi, 1967, p. 283.

13 Life of Kartli (Kartlis Tskhovreba), a text established according to all major manuscripts s. By Kaukhchishvili, T. I, Tbilisi, 1955, p. 295.

14 T. Zhordania, Chrilicles, Vol. II, 1897, p. 33.

good. Village: One “, as it was restored to person # 13. 3 For a person (instead of “sa” - “what”) adds a new error (corrects”), but does not observe, and for the existing error (instead of “sa” - “what”) adds a new error (incomprehensible “aznauro).”¹⁵ We can say that the correct version of the place of interest to us in the Mtskheta document looks like this: “Kurbati is a noble village ...” The nobility of the noble village.

In our opinion, in the XI century Kurbit was the name of the southern slope of Orbodzli mountain beyond the Little Liakhvi, and included several villages, which in the late feudal period were called “Gverdisdziri”. Later Kulbit was called one of the villages. Like Arbo-saint, it existed in Kartli and today there are villages Sabatsmida (in Didi Liakhvi gorge),¹⁶ as well as St. Tedo. So it would not be unreasonable to say: Arbo’s original name must have been Arbo-sacred. In Georgia, in particular in Kiziki, there was the village of Arboshik, which is also mentioned by the 18th century German traveler Johann Anton Guldenstedt.¹⁷ Originally from Arbo, the historian, Prof. N. Lomouri told us that Arbo was probably founded by the Lomouris who had migrated from the village of Arboshiki in Kiziki and that the name should have been taken from there. The connection of Arbo in the scientific literature with is not shared with St. martyr Abo.¹⁸ The village of Arbo Abo is sacredly mentioned by the famous French Kartvelologist Marie Brosset.¹⁹ A famous folk writer, N. Lomouri, believing the name of the village “Arbo” to be associated with the eighth-century martyr Abo, writes: “Is the tomb of the holy martyr Abos really in the village of Arbo? Or from whom is the church in question built? It is difficult to give historically substantiated answers; That this village and its icon have been famous all over the inner Kartli since ancient times, the inhabitants of which treated it with great respect and reverence.

Of course the subject of this oath is related to Martyr Abo and not the village! “²⁰ Several tributaries joined the river Patara Liakhvi.²¹ Little Liakhvi was connected to the north side of Arbo: “Little Liakhvi is connected with the oil of this Arbo-holy to the east by the mayor’s gorge”.²²

15 N. berdzenishvili, Mentioned works, p. 221.

16 S. Makalatia, Liakhvi gorge, Tbilisi, 1971, p. 38.

17 Guldenstedt’s trip to Georgia, published a German text with a Georgian translation and attached a study to G. Gelashvili, T. I, Tbilisi, 1962, p. 257.

18 I. Megrelidze Antiquities in Liakhvi gorge, T. I, Tbilisi, 1986, p. 20.

19 MBrosset, Rapports sur un voyage archeologique dans la Georgie et dans Larmenie, exsécute en 1847-1848, III, St. Petersburg, 1851, p. 63.

20 N. Lomouri, Journalistic letters, p. 138.

21 G. Sosiashvili, Hydronyms common in Patara Liakhvi gorge, “Annals“, # 14, 2018, p. 134-152.

22 Ibid.,

Village Arbo During the Feudal Period

Documentary sources mention the village of Arbo from the 17th century. King Luarsab II of Kartli will donate five households to the village of Arbo (not mentioned in the document, although it should mean the church of St. George of Arbo): Arbo Five Smoke Peasant. K.-Ks: Szhz. March: KB: (Certificate of Mtskheta # 25, list # Mts, handwritten by the scribe Revishvilis of Kumisi).²³ It is clear from one of the documents of 1617 that Arbo was the property of the nobles of Aragvi, who then handed over the royal power to Svetitskhoveli. Nugzar Aragvi Eristavi handed over three peasant households in the village of Kordi to Svetitskhoveli in exchange for Arbo and other villages in the upper reaches of the Little Liakhvi gorge. In the document we read: 1617. Q: Te: “Q. I told you this book ... Suet animal ... I Eristavman patron Nugzar (and sons Baidur and G-im) ... Asre .. that our mortal Geri and Geristav sacrificed for Suet animal (sacrificed) The kings. Arbo and Sgenasman (cits) were also animals of the Suet, and we caught it, and in order to do so, we cut to Kordi.”²⁴ According to the decree issued by Erekle II, Arbo, together with several villages of Patara Liakhvi, was included in the second precinct of the fight against the Leks. Kordi, Ditsi, and Patara Liakhvi, Gverdisdziri and Vake, from Gori to Bershueti, which are the middle villages, should have been promised as one.²⁵

The list of guards on duty in the village of Arbo dates back to the 1970s (meaning the list of persons on duty in the army), where the pilgrims from Arbo are distributed by months. In our opinion, such mobilization of the inhabitants of Arbo and, in general, of the villages included in the flag of Zemo Kartli, was directed against “Lekianism” (Lezhgin Invasions). In the list of Arbo on duty we read:

“God must be on duty in March

K. Arboda Pichkhnara-son Theodore,

K. Arboda Khizani Sakhaso Surameli Jobadze Distance,

K. Arboda Khizani is the slave of Commander Saltukhutsi Sakareli Davitas-son Gogia.

God in April should be on duty:

K. Arboda Khizani Khutsishvili Kareli, slave of Commander Mouravi Kite,

K. Arboda Khizani Davit Palavandi-son slave Buzaladze Mamuka son monk,

²³ T. Jordania, *Chronicles*, vol. II, prepared for publication by Manana Jumburidze, Tbilisi, 2018, p. 437.

²⁴ *Ibid.*, P. 442.

²⁵ D. Gvritishvili, *From the History of Social Relations of Feudal Georgia*, Tbilisi, 1955, p. 297.

K. Arboda Khizani Datesh Chkheidze's slave Keeni-son Revaza.

God must be on duty in May:

K. Arboda made Darchiashvili Goderdze a slave of Khizani Yulon Batoni-son

K. Arboda Baghniashvili to Kite,

K. Arboda Aznaurshvili Jury Zaza.

God must be on duty in Tibat:

K. Arboda Gvimradze, son of David, dean George.

K. Arboda Pichkhnara-son of Christ,

K. Arboda Khizani Commander Saltukhutse Slave Sakareli Davitas-son
Tumana.

God must be in turn:

K. Arboda Baghniashvili Gogia,

K. Arboda was a slave to the slave of Yulon Batoni-son Darchia-son Greek.

God must be on duty for Mary:

K. Arboda Gvimradze, son of David, Jordan,

K. Arbodam Khizani Sakhaso Surameli Kobadze Zuraba-son Okrua,

K. Arboda bought Baghnia-son.

The finger must be in turn for this month:

K. Arbodam Baghniashvili Petre ‘

K. Arbodam the son of the servant Darchia, son of Yolon Baton

K. Arboda Aznaurshvili Jury Priest Andria.

In the month of wine with God should be on duty:

K. Arboda Khogani Commander Mouraviskim Gogia, son of Kareli Khutsi,

K. Arboda Khizani Davit Palavandishvili's slave Buzaladze Mamuka's son
Shio,

K. Arboda Datuna Keenashvili, Datesh Chkheidze's slave, was killed by
Arboda.

By God in the month of St. George should be on duty:

K. Arboda Aznaurshvili is a jury member,

K. Arboda's the same slave Kapanadze Sekhniashvili Svimona,

K. Arboda did the same to Kapanadze ... Giorgi, son of Giorgi,

K. Arboda Aznaurshvili Gedevani-son Priest Romanoz

God in the month of Christ's birth should be on duty:

K. Arboda Khizani Gogia Tukharlis-son's slave is the son of a young monk,

K. Arboda Khizani Osinashvili's Christie's slave Drustashvili Yaman.

God in January should be on duty:

K. Arboda Khizani Tsila Gvaramadze, slave of Glakha Alex's son David,

K. Arboda Khizani Tetia Garsevanashvili's slave on Gori Bera Datuna-son
Otara.

God must be on duty in February:

K. Arboda Khizani Yulon Batoni-son's slave Zaala,

K. Arbodam Mazana-son Paul.²⁶

A total of 33 pilgrims were to leave the village of Arbo during the year. According to the data of 1801, Arbo was the property of Yulon Batonishvili and there was also a paint-house, the income of which states: "Eleven tumans and seven minaltuns were gathered from lease of Arbo Paint-House."²⁷

Population of village Arbo

The earliest information about the population of Arbo is preserved in the "Great Book of the Tbilisi Province of 1728". The fiscal document prepared by the Ottoman government to describe the villages of Kartli contains very interesting information not only about the population, but also about their economic activities, taxes imposed on them, and so on. The villages of Big and Small Liakhvi gorge are also described in the book.²⁸ Including Arbo. In the Turkish document we read:

"Onia son of Bata Giorgi son of Babuna

Tamaza brother of his Simona son of heri

Beri son of Giorgi (must be Giorgi - G. S.) Giorgi son of Phirana

Giorgi brother of his son-in-law Giorgi

Tevdore son of Gigita Sekhnia's son

Zakara his brother his Giorgi son of Iase

Shio son of Bisita Khosia brother of his

Datuna son of berisa beri brother of his

Sarkis son of Giorgi Simona brother of his

Beri, brother of his Nikola, son of Datuna

George son of his Bidzina son of his

Iase son of Babuna Kitesa son of Babuna

Iotama son of Givi George brother of his "

At the time of census, there were 15 households in Arbo and 26 families united

²⁶ Documents from the social history of Georgia, N. Berdzenishvili Ed. II, Tbilisi, 1953, p. 81-83, # 126.

²⁷ Materials for the economic history of Georgia, materials were selected and published by N. Berdzenishvili, Tbilisi, 1938, p. 192.

²⁸ See. G. Sosiashvili, "Ottomanism" and Patara Liakhvi Gorge, Gori State Teaching University, Georgian-Turkish Scientific Conference, December 11-12, 2015, Gori, Georgia, Conference Proceedings, p. 62; G. Sosiashvili, Samachablo during the Ottoman Empire, Gori State Teaching University, Georgian-Turkish Scientific Conference, December 12-13, 2014, Gori, Georgia, Conference Proceedings, p. 51.

in these households. The document on Arbo also mentions: “Daily ownership of land 50, Daily ownership of the royal field 20, Daily ownership of the vineyard of the royal field 5, Total grain sponge man 26, Wheat 180 „Akhcha“ 3600 Barley pot 90 „Akhcha“ 1350 Rye pot 50 „Akhcha“ 750 fat 80 „Akhcha“ 1200 tax on vineyards donum 50 each 40, „Akhcha“ 2000 tax on butter 350 tax on 120 tax on sheep 390 tax on bee nests 100 deshtibani, land on tapu tax 250 tax on pig 120 Badihava, Jurum Jibayet, Yava Veit Khachma , Mali Mefkud, Dimediet 350 total 14400. At the time of writing the book, Arbo was subject to Givi Amilakhvari.²⁹ As mentioned above, in the 1870s, the number of fighters on duty in Arbo was 33. There were probably more than 30 households living in Arbo by this time. By the beginning of the nineteenth century, the population of Arbo had declined sharply. According to the Russian chamber of 1804, the village of Arbo, located in the “provincial city” - 83 verses from Tbilisi - was inhabited by 8 households of treasury peasants (Georgians) (40 men, 35 women). The arable land in the village of Arbo was 200 days. From 7 vineyards in Arbo, the peasants received 200 “koka” wines. In addition to the vineyards, grain crops were also cultivated in Arbo. The main activities of the Arbo peasants were farming and animal husbandry. They were also busy transporting firewood from the forest, as indicated in the description.³⁰

The population of Arbo has increased significantly after half a century. According to 1885 data, there were 24 households in Arbo, of which 88 were male, 86 were female, and a total of 174 inhabitants; There were 1 household (2 men and 2 women) in church ownership, 8 households (lord) in private ownership (21 men and 21 women), 26 households (65 men and 63 women) belonged to the treasury, all Georgians lived in Arbo, the description states: That in Arbo there were 6 horses, 85 cattle and 15 buffaloes. There was 1 church in the village at that time.³¹ The number of Arbo residents has almost doubled in one year. According to the 1886 census, there were 46 households in Arbo, of which 97 were male, 92 were female, and a total of 189 were resident. All of them were of the Orthodox faith. Arbo housed 10 men and 10 women from the nobility and nobility, 10 men

---

29 The Great Book of Tbilisi Vilayet of 1728, Book I, Ottoman text with Georgian translation, introduction, research and facsimiles were prepared for publication by Acad. Sergi Jikia and Prof. Nodar Shengelia, Tbilisi, 2009, p. 369-370; G. Sosiashvili, Villages Occupied as a Result of the Ottoman War in the Great Liakhvi Gorges in August 2008, Georgian-Turkish Relations in the Middle Ages, Gori, 2019, p. 120.

30 I. Alibmarashvili, Residents of Shida Kartli (Gori Mazra (District)) According to Russian Chamber Descriptions in the First half of the Twentieth Century, Gori University Press, 2021, p. 52.

31 Papers of the Tbilissi (Tbilisi) Provincial Statistical Committee: Publication 1, details of the 1884 and 1885, with the attachment of 2 maps – of Borchalo and Tbilisi areas, Ignatov Committee, Tif. 1886, p. 59.

and 11 women from the families of the clergy, and 27 households (69 men and 68 women) from the treasury peasants. Ecclesiastical peasant 8 households, of which 8 men and 3 women.³² In 1891, in the correspondence published under the pseudonym “Arboeli” in the pages of “Shepherd”, the famous folk writer, resident of Arbo N. Lomouri notes that the population of Arbo was 30 households.³³ At the end of the XIX century and at the beginning of the XX century the registration of the population of Arbo (baptism, marriage, death) of the registration of St. George of Arbo, so-called “Metricheski” was happening in the book. According to the church book, the registration data was signed by Giorgi Gvimradze, the priest of St. George of Arbo, and Vasil Lomouri, the “Prichetnik”. The registration book containing the list of births contains the following information: The second part: The records of marriages, month and day, title, name, father’s name, surname and confession of faith before the bridegroom, the bridegroom, the bridegroom Title, name, father’s name and confession of the deceased and by whose marriage, the year of the deceased, who carried out the mystery, who were the guarantors. Signature of the martyrs who wish to record voluntarily. Name and surname of the dead, years of the dead Rice died, who say He confessed and shared who raised the will and where they are buried. “The cause of death is stated in the register. At the end of the 19th century, the village of Arbo and other villages in the Little Liakhvi Valley were ravaged by cholera, which led to a special quarantine in the village. N. Lomouri writes: It looked like a place besieged by the enemy. It has been a full month since our village closed its doors and it is constantly spinning only in the household. Who knows which of us where which beloved relative died? A dear friend is gone forever, a close good acquaintance is buried in a cold dark grave!³⁴ ” According to the writer, the quarantine in Arbo was strictly controlled and the process was led by a local “Aznavouri”(nobleman), Parnaoz Juruli, a prominent authority in the village: Oroli guards and watches the movement of people on this road, they are obliged not to let anyone into the village, nor to let them out of the village. “Three more conscientious peasants have been elected to oversee the guards, who have been temporarily transferred from the countryside to the administration of justice.³⁵ According to N. Lomouri, the money received in the form of fines was used by the villagers to buy medicine.³⁶ Right there. However in some nearby villages, e.g. The quarantine proceeds in

32 Archive of statistical data on settlements in the Transcaucasian region, extracted from individual lists in 1886, Tiflisi governorate, Gori region, Tskhinvali area, Tif. 1893, # 1314. Arboeti is mentioned in the same census but in Kakheti. Ibid, #1417.

33 N. Lomouri, Publicist letters, p. 19.

34 N. Lomouri, Publicist letters, p. 135.

35 Ibid., p.136.

36 Ibid.

Kordi went into the pockets of paramedics and village officials, and the writer hoped that “Bokauli”(Policeman) Gugushvili (name not given) would address the issue soon.³⁷

According to 1927 data (voter list), 130 voters were registered in the village of Arbo. Judging by the number of voters (on average, two voters per family), by 1927 there were about 60 families living in Arbo.³⁸

Antiquities and Holy Places in Arbo

The church of St. George of the 10th century was of special importance during centuries for village Arbo.³⁹ As S. Makalatia points out that the Basilica of St. George was also painted. Its area is 8-4 sq.m.⁴⁰ A round tower was built to protect the temple, only a fragment of which has survived. Apparently, the tower also had a fence.⁴¹ The Church of St. George of Arbo was considered the younger brother of the Church of Geri.⁴² S. Makalatia notes: “St. Geri of George was held in two places in Kartli: in the village of Geri and in Arbo. Geri was the mountain commander of this icon, and Arbo was in the lowlands.⁴³ According to N. Lomouri, St. George’s head rested in Geri.⁴⁴ When the pilgrims returned from the shrine of Geri, they had to stop at Arbo, and they had to pray here as well. Or, when a worshiper was unable to climb Geri due to marital status or bad weather, he could take an offering to Arbo instead of Geri Shrine and sacrifice it for St. George’s Church in Arbo. Very interesting information about St. George’s Church in Geri is preserved in the “Chronicle of Geri Monastery”. The author of the chronicle, Iakob Lomouri, a clergyman in Geri, writes: “Back in time, King Parsman of Georgia, after the fourth Bakur king, married Khvaram, the daughter of the great prince Taktori of Abkhazia, who had a son from the first husband, named Varami. And this king married Khvaramzeda, in addition to her luxurious wedding gifts, he also had an embossed icon of St. Giorgi, which he presented to the new Roman emperor in Greece as a gift of allegiance, this King begged Geri for a month and for this reason as the Persians conquered this for the second time.

---

³⁷ Ibid.,

³⁸ Territorial Authority of the National Archives of Georgia, Gori District Archive, Fund # 3, Description # 471, Case # 72, p. 14-17.

³⁹ I. Megrelidze, *Antiquities in Liakhvi gorge*, II, Tbilisi, 1997, p. 18; S. Makalatia, *Liakhvi gorge*, Tbilisi, 1971, p. 62.

⁴⁰ S. Makalatia, *Mentioned Thesis*, p. 62.

⁴¹ Ibid., p. 63.

⁴² I. Megrelidze, *Mentioned Thesis*, p. 18.

⁴³ S. Makalatia, *Mentioned Thesis*, p. 62.

⁴⁴ N. Lomouri, *Stories*, Tbilisi, 1955, p. 72.

The temple of the upper village was built beautifully and not the great one. To the famous King Tamar, while doing so What kind of peace there was in Kartli, the queen's representative, built on the plain, ordered the interior of the church to be brought to the part of the miracle worker with great honor, and until now he is resting inside, the protector of kings and nations.⁴⁵

Aleksandre Garsevanishvili (Garsevanov) also repeats the information preserved in the chronicle of the Geri Monastery in a letter published in the pages of the magazine "Tsiskri": "For the construction of the church of St. Giorgi in Arbo or Geri gorge". In the name of the Dahs with this to the present day, which was later called sovereign by kings. Than to the artist and glorious and powerful King Tamar. Tamarman decided that the desired peace in Kartli was built in the village of Arbo, in the year 1186 and in the plain built by the people, in the church. The icon is still hoeld in the church ... the guardian and great helper of kings and nations. The reason for this is that from that day onwards, the Georgian nation celebrates the 28th day of August on Sunday, which is called Geristoba Arbooba, where many people from Kartli, Imereti, Tbilisi and Kakheti will gather to pray.⁴⁶ The partial icon of St. Giorgi, ordered by Queen Tamar in Arbo, was kept in St. Giorgi's Cathedral in Arbo until the 1960s. This is confirmed by Al. Garsevanishvili's words "he is still resting inside the church". Mention of Queen Tamar in connection with Geri and Arbo by Al. Garsevanishvili is not accidental in the reference or in Iakob Lomouri's "Chronicle of Geri Monastery". Folk legend considers King Tamar to be the builder of the Geri temple.⁴⁷ Ossetians living in Geri associated the Geri shrine with "Tamar Tsknari", the same King Tamara. The fact that such a large shrine as the partial icon of St. Giorgi of Geri is not mentioned in Vakhushti's description is doubtful. However, when talking about the Geri Mountains, he mentions St. Giorgi of Persia: On the top of this mountain is the church of St. Giorgi of Persia and there is an icon of great gold. Created in Persia, created by him for a miracle, the ascendant is miraculous. It will go up the mountain to the forest in the north, and where the Liakhvi flows, the mountain will go to the east and go to the mountain of Geri.⁴⁸ The Church of St. Giorgi of Persia mentioned by Vakhushti is located in the village of Didi Liakhvi gorge, in the village of Didi Liakhvi, 3-4 km north of Dzartsemi, which is also

45 V. idamonidze, Chronicle of Geri Monastery, Newspaper Soviet Ossetia, November 17, 1962, p. 65.

46 G. Sosiashvili, Essays on the History of Liakhvi Gorge, Tbilisi, 2011, p. 95; G. Sosiashvili, Village of Geri and St. George Church of Geri, Village History Study Center of the Georgian Patriarchate, Materials for the History of Georgian Villages, Vol. II, Tbilisi, 2021, p. 203-226.

47 Droeba, 1883, # 74, p. 130.

48 Vakhushti Batonishvili, Description of the Kingdom of Georgia, Life of Kartli, text according to all major manuscripts established by By S. Kaukhchishvili, T. IV, Tbilisi, 1973, p. 371.

a famous shrine throughout Kartli. We wonder why the Vakhushti expedition missed the shrine of St. Giorgi of Geri and the partial icon of St. George? Did he equate the icons of St. George of Persia and Geri?

The transfer of the partial icon of St. Giorgi to Arbo added special significance to the Arbo Temple. The Georgian royal court showed great care for the Arbo Temple. Niko Lomouri, a famous Georgian folk writer, the Arboeli correspondent of "Shepherd" mentions an icon in the Arbo temple, which will be donated by Vakhtang, the son of King Luarsab. According to him: "There is an icon of the holy martyr seated on a horse depicted on a silver sheet of St. Giorgi, and this icon is microscopic on a small two-walled plank. The face of St. Giorgi and the breeding of the horse cannot be done artificially; the plank is fused and the corners are trimmed. These circumstances I think clearly show the antiquity of the icon. At the bottom of this icon there is an extensive inscription in Khutsuri and Asomtavruli, which, unfortunately, we read only the following: "We are the son of the crowned king Luarsab son of Vakhtang ... " If I have ever managed to read it myself or with the help of someone else, I will inform the readers about its content through the "Shepherd".⁴⁹ As the researcher I. Megrelidze concludes that a complete and more accurate version of this inscription was preserved by Marie Brosset, who had seen this icon before.⁵⁰ However one thing is very interesting, that according to N. Lomouri, the inscription begins: "We are the son of the crowned king Luarsab son of Vakhtang", and according to Marie Brosset: "We are the son of the king of the crowned king Luarsab and the martyr Luarsab ..." In our opinion, two versions are allowed here:

1) The inscription on the icon is misread in its time, and presumably in this case we should give preference to the Marie Brosset's version, because N. Lomouri points out in his correspondence that he was unable to read the inscription perfectly due to damage.

2) We are dealing with two different icons with different inscriptions. One of them, seen by Marie Brosset – a one, where we see sacrifice by King Luarsab's son - Levan, and the other, which Niko Lomouri speaks of, was sacrificed by Luarsab's son Vakhtang. According to the "Shepherd" correspondent, Erekle II will donate a silver "bardzim-peshkhumi" to St. Giorgi of Arbo. "We, the King of Georgia, Irakli II, have donated to you our St. Giorgi in Arbo, this silver "bardzifesh-khum-kamara" to win over the enemy of our soul and flesh. "Miskhali eigh, in the year of (1786).⁵¹ As we have mentioned, the church of St. Giorgi in Arbo was given special significance by the partial icon of St. Giorgi brought from

49 N. Lomouri, Publicist letters, compiled by Kh. Muradashvili, Tb., 2002, p. 139.

50 I. Megrelidze, Antiquities in Liakhvi gorge, T. II, Tbilisi, 1997, p. 21.

51 I. Megrelidze, Antiquities in Liakhvi gorge, T. II, Tbilisi, 1997, p. 21.

Geri, which was brought from Byzantium at that time. Unfortunately, we do not have a description of this icon. It is interesting that Niko Lomouri mentions the above-mentioned icon as a partial icon of St. Giorgi, on which he himself reads a fragment of a Khutsuri inscription (where King Luarsab is also mentioned). He notes: "It seems that this icon should be the most remarkable in all this ancient church, because saint parts of the chief martyr George are arranged in this icon in ancient times. On the upper bank of the icon, St. Giorgi's short silver plate is cut to a length of one gallon, and is clearly visible in a four-cornered recessed plank where the mentioned parts rest. Now at least a number of these pieces are hung in a small silver cross, the length of which will not be more than three feet. What happened in this case? Who took the other parts of the worshiped saint of the Georgian nation? Or whose inverted right hand touches the miraculous icon with the courage of such hell? I have heard the answers to these questions many times from my old age when I was a child, and even today many elderly men testify to them by their cynical speech".⁵² Nico Lomouri wrote as according to his villagers the story of the loss of sacred parts from the icon of St. Giorgi of Arbo, or rather the kidnapping. This fact, according to him, is related to the dean of Arbo, Andria Juruli, who was very close to the last king of Kartli-Kakheti, Giorgi XII, who entrusted him with the care of Arbo's ecclesiastical servant and land. Andria Juruli was also the pastor of the Savior Church in the village of Beloti, he also had a close relationship with Yulon Batonishvili, a rival of Giorgi XII. As Niko Lomouri tells us, the dean often visited the Darejan queen. Apparently he was involved in the intrigues of these two opposing sides, eventually Andria Juruli was forced to refine from Georgia. Niko Lomouri could not name the real reason for this, he either listened to Darejan and Yulon with Giorgi XII or vice versa, which became the basis for his departure from his homeland. Andria took refuge in Mozdok. According to legend, before leaving for some spiritual protection, he removed parts of St. Giorgi from the icon of St. Giorgi of Arbo (as Niko Lomouri tells us, this is a silver-embossed icon with a Khutsuri inscription on it). Soon the dean sold these parts to some Russian merchants. According to the author, Andria Juruli died suddenly and the cause of his death was the sale of these sacred parts. The same fate befell the merchants who bought parts of St. George. Eventually, the sacred parts buried in the silver cross were returned to Georgia, however, some of them were lost.⁵³

The question arises, was the icon described by Niko Lomouri the sanctuary where parts of St. Giorgi were once kept? The author of the Chronicle of the Geri Monastery, Iacob Lomouri, mentions the partial icon of St. Giorgi as a shrine

52 N. Lomouri, *Publicist Letters*, Compiled by Kh. Muradashvili, Tbilisi, 2002.

53 N. Lomouri, *Publicist Letters*, Compiled by Kh. Muradashvili, Tbilisi, 2002, p. 141-143.

brought from Byzantium, which was handed over by the emperor to the Persian king, and the king had mercy on Geri. According to Al. Garsevanishvili, the icon of St. Giorgi was sent to Arbo by Queen Tamara. In our opinion, the icon mentioned in the “Chronicle of Geri Monastery” should not be the icon of St. Giorgi described by Nico Lomouri. According to the folk writer, the icon had a Khutsuri inscription and it mentioned Vakhtang, the son of King Luarsab. In our opinion, it is possible to assume two versions:

1) In addition to the partial icon of St. Giorgi brought by King Tamara to the Church of St. Giorgi in Arbo, which according to the “Chronicle of Geri Monastery” was brought from Byzantium, there was another icon with a Khutsuri inscription, according to the fragment of the inscription written by Niko Lomouri, according to which Luarsab sacrificed it to the temple.

2) Niko Lomouri had heard a report from the locals about the loss of the relics from Arbo, and presumably (albeit by mistake) considered the damaged icon of St. Giorgi with a Khutsuri inscribed silver icon. It is not ruled out that the icon was damaged precisely because parts of St. Giorgi were sought in it at the time.

Parts of St. Giorgi, brought from Mozdok, had long been placed in the temple of Arbo. Niko Lomouri writes during the description of “Arbooba”:⁵⁴ “The village Arbo is famous throughout Kartli for its “Geristoba”, “Arbooba”, this day often comes in the last days of August every year. Nobody favors “Tavgeristoba” for a while, but in the second and third right there is a big prayer in the church of St. Giorgi, where the parts of the saint martyr are still kept 1. It seems that, it is no longer known. He also saw other icons of Marie Brosset at St. Giorgi’s Cathedral in Arbo, and read the inscriptions on them: 1817”.

“Donated by me, Tavkelashvili David, to St. Giorgi of Geri, for the sake of our souls, as a toast to my death. For those who read the order, forgiveness “The inscription is dated Marie Brosset in 1783.”⁵⁵

The fate of these icons is unknown. The location of the icon that King Tamar brought from Geri to the Arbo Temple is also unknown. The main sanctuary of the Arbo Church is not mentioned in the description of the property of the Arbo Church compiled by the Bolsheviks in 1923, the list reads: “St. Arbo. St. George’s Church: 1. Chalice of silver _ 3, Chaliceof Oplevi broken _ 1, “Peshkhumi” of silver _ 2, “Kamara” of silver _ 2, Spoon of large silver _ 1, Spoon of small silver _ 2, Spoon of Oplevi _ 2, Dagger of steel _ 1, Cup plate Copper _ 1, Small silver bowl _ 7, Small silver in “Azarpe” _ 2, Candles of small brass and “oplevi” _ 27, Candlestick large _ 4, Candlestick medium _ 8, Candle table Warsaw _ 1,

⁵⁴ N. Lomouri, *Publicist Letters*, p. 159.

⁵⁵ https://books.google.ge/books?id=jVLnp3G7YcAC&pg=PP7&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false

Candle Varsavi _ 1 1, Book of wood _ 1, analog ..... (Cannot be read clearly) “Samirvane” with wooden spears and scissors _ 1, Fiery oplev _ 2, Iconostasis with mounting _ 1, Odiki On the atlas _ 1, the cross of the altar of Oplevi _ 2, the cross of Archimandrite with oplevi and silver _ 1, Sts. St. George’s Cross in Warsaw _ 1, St. Icon of Giorgi of Warsaw _ 3, St. Icon of Giorgi of Warsaw _ 16, Icon of the Savior _ 2, Icon of the Virgin Simple _ 8, Icon of the Virgin in Silver Plated _ 1, Tableware _ 2, Philo of Dibby _ 3, Philo Black Dibby _ 1, Olar Dibby _ 3, Olar Black Dibby _ 1, sticks _ 2, bracelets _ 4, belt _ 3, lanterns _ 2”.⁵⁶ The church of St. Giorgi of Arbo, despite being very popular throughout Kartli, was quite poor. The famous Georgian ethnologist Prof. Giorgi Jalabadze in 1946, among the ecclesiastical items of St. Giorgi of Arbo, found a document related to the Basilica of St. Giorgi of Arbo and his property. The document reads: “Ministry for the Church”. The document is fragmentary and linguistically as well as chronologically incorrect, although it is important to know what property the Church of St. Giorgi of Arbo owned in the second half of the 19th century. Here, there is interesting information about the residences of the clergy living in Arbo, etc. The document, which is kept in G. Jalabadze’s personal archive, preceded by a brief description of the church document by a scientist: “Found in 1946, in the village. A sheet of paper 21 cm wide among the ecclesiastical items of St. Giorgi’s Church in Arbo. Length 27 cm. The writing is quite clear on white paper in black ink.

For the Church of St. Giorgi the Great Martyr, in the village of Arbo, of Gori “Uezd” (region), for the year of 1832:

- A) It was built by King Tamar of Georgia. Kh-odes is not known.
- B) The building is whitewashed with a wooden bell tower is quite hard.
- C) In the middle of it is one table named after the jewel of the great martyr Giorgi of the Upper is poor.
- D.
- E) The land adjacent to this church is four “desiatina” long and two wide: no arable and no mowing.
- F) The house of the priest and the church ministers are their own, the dean of the state, one of stone built, one of mud brick made, two of the trees, which are located on the church grounds. ⁵⁷ In our opinion, the document was created in 1864 or later. And his reign lasted until 1832. His predecessor was the exarch Theophilacte Rusanov (1817-1821). It should be noted that in the

---

⁵⁶ 4. Gori State Archive, Fund №3, Description №2; G. Sosiashvili, From the History of the Icon of St. George of Arbo, Gori State Teaching University, Center for History and Archeology, Collection of Works, # 4, 2013, p. 46-57.

⁵⁷ G. Sosiashvili, Researches, Tb., 2007, p. 91.

time of Theophylacte, a deacon could not be appointed in the temple of Arbo in 1864 without his order. According to the document, the temple was built by Queen Tamara, but the date of its construction is not specified. It seems that the compiler of the document used the narration here as well, which is later quoted in the correspondence published by Aleksandre Garsevanishvili about Tamara's cultivation of a village in the Arbo area. The temple, built in the 10th century, may have been rebuilt by Tamar. An icon was transferred from St. George's Church in Geri to the restored church and this fact became the basis of the transfer.

Construction of a new church in St. Giorgi began in Arbo in 1847. The initiators of the construction of the temple were the indigenous clergymen of Arbo: Archbishop Iakob Lomouri (author of the Chronicle of the Geri Monastery) and his brother Ioseb Lomouri. However, the construction of the temple was delayed for some time, and the reason for this was the confrontation of the Arbo clergy with Exarch Eusebius. As N. Lomouri tells us that the exarch owed the brothers from the parish.⁵⁸ However, they appealed the decision of the Exarch to the Holy Synod and continued their work in Arbo. According to N. Lomouri, the exarch was so at odds with the Arbo clergy that "the children of a minor Lomori priest were harassed unjustly at school." The informer, whose identity N. Lomouri does not name, he himself had a desire to work in the church of St. Giorgi of Arbo. The brothers were again dismissed from Arbo, although they re-appealed to the Synod and their rights were restored. After that, the Lomouri brothers did not live long. "Both died three years later in extreme poverty."⁵⁹ Garsevan Lomouri became the priest of St. Giorgi's Church in Arbo, who made a great contribution to the construction of the new church. However, he soon died too. His place was taken by the priest Giorgi Gvimradze. Thanks to the tireless work of Father Giorgi, with the help of Bishop Aleksandre (Okropiridze) of Gori and Archimandrite Nikoloz, the roof of St. Giorgi's Church in Arbo was completed, plastered and the iconostasis was painted.⁶⁰ It should be noted that as of 1888, the Great Church of St. Giorgi in Arbo was not yet complete. The Exarch of Georgia (the document below does not specify the identity of the Exarch, although at that time the Exarch of Georgia was Pallad Raev 1887-1892). The leader of the Gori nobility was given permission to complete the construction of the temple with donations. This document is kept in the archives of the journals. We read in the document: "His Excellency to the leader of the nobility of Gori region (at that time the leader of the aristocracy of Gori region was Ivan son of Davit Sulkhaniashvili)."⁶¹

---

58 N. Lomouri, publicist letter, p. 121.

59 Ibid.,

60 Ibid., p. 122.

61 <https://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/article/22687>.

In addition to the above, I am sending you a book issued by the High Priest of Georgia to collect donations for the completion of the construction of a church in the village of Arbo. Sent.

Head of Chancellery (Signature)

Assistant to the Director (Signature)

In the upper left part of the document there is a stamp (“title”): Chancellery of the Exarchate of Georgia (V. P. I. (?) Member of the Synod) June 10, 1888 №1490, Tbilisi (Georgia).⁶²

By 1891, as N. Lomouri notes, “The church is still missing a lot.”⁶³ The new church of St. Giorgi in Arbo was visited in 1897 by Exarch Vladimir (Bogoyavlensky). According to Kirion II (Igumen Kirion wrote an essay depicting Exarch Vladimir’s trip to Kartli), the construction of a new temple in Arbo was initiated by Iacob Lomouri. The temple was consecrated in 1890. During the voyage of Exarch Vladimir, the new church of St. Giorgi of Arbo still did not have a dome.⁶⁴

In the new church of St. Giorgi of Arbo, only the old (meaning XIX century) icons are engraved on the white marble plaque donated by Iagor Alelov from Gori, where the military inscription is inscribed.

In Arbo S. Makalatia also mentions the ruined temple of the Mother of God.⁶⁵ The date of construction of the temple is unknown. The Shrine of the Virgin Mary was a basilica. Today, the Church of the Nativity on the east side of St. Giorgi’s Church has been restored. The Church of St. Giorgi of Arbo was a famous shrine in Kartli. It is very interesting that the Arbo Temple is mentioned in the testimony of Barbare Lapachi, a rebellious woman arrested by the Russian authorities in 1812.

“May 18, 1812, the 18th day, I testify to what I know to be true. My name is Barbare and I am of Georgian origin. My father and mother were named first Gogia Lapachi, and finally Darejan, the son of Maisuradze, were both of Georgian origin and Georgians. They lived in the village of Chara, where they died. My husband Tevdore Jajishvili, a Georgian, still lives in the village of Vanati. Because I became ill on September 8, 1811, I went to the Church of the Archangel in Chara, where I prayed for five weeks, then returned to Vanati, where I prayed morning and evening at the Church of the Savior. On the 6th of January, at the Epiphany, I went to the village of Arbo and from then on I am in St. Giorgi’s

62 Theater, Music and Cinema Museum, Fund I, Case. 5302, Kh. 38. 499.

63 Ibid, p. 122.

64 G. Sosiashvili, Catholicos-Patriarch of All Georgia Kirion II on the trip of Exarch Vladimir Shida Kartli, Tbilisi, 2019, p. 103-104.

65 S. Makalatia, Mentioned Thesis, p. 63.

Church, where I went to the churches of Devris (?), Nikozi, Zemo Khviti, Kveshi, Khviti, Tirdznisi, Ditsi, Kordi and Tskhinvali to pray. With the mercy collected from the people, I bought a headdress, wax and incense and took it to St. Giorgi's Church in Arbo, which was announced to me on the 13th of the same month and ordered me to come to Tskhinvali and pray for St. Giorgi of the Border to collect donations from the population. So the next day I went to Tskhinvali, to St. Giorgi Church in Zghuderi, where in the evening prayers all the saints were announced to me, who announced their names to me, although I remembered only St. Giorgi and the Virgin Mary. They told me that if the Russians did not fear God and they did not spare the people, then they would be punished by deportation to Russia, and that Prince Alexander would arrive in Georgia and Georgian rule would be restored. During this revelation I became unconscious, remembering only a part of it at the end. Not only that, but I have had many other amazing revelations in Arbo and other churches as well, I am thinking incompletely due to illness, I have not been to other places in the above-mentioned villages I have neither seen nor know anything other than that. My testimony is truly what I knew.⁶⁶

The mother of Iulon Batonishvili's secretary, Ioane Kartvelishvili was buried in Arbo Church (presumably in the temple yard). Ioane Kartvelishvili writes in his memoirs: No, if I had my business, Batonishvili would not give up, he had land affairs and no other writer would bring him in. "D (4) I will go and come to Beloti that night, I found out in the evening that one hour of the day would have passed and I would come; the church in Beloti is not for burying the dead. The next morning I left to Arbo and buried the departed in the yard of the church."⁶⁷

The Feast of Geristoba in Arbo

The name of St. Giorgi of Geri was established from ancient times as Geristoba holiday,⁶⁸ which was celebrated in many villages of Patara Liakhvi gorge. Celebration starting at Geri Shrine Arbo continued to the shrine of St. Giorgi, where the pilgrims would come from different areas.⁶⁹ St. Giorgi of Gozalishvili was considered Gerry's "younger brother". St. Giorgi of Geri, St. Giorgi of Atos and Sarkis were also considered "younger brothers" St. Giorgi.⁷⁰

⁶⁶ Act of the Caucasus Archaeo-graphic Commission, Vol. 5, p. 943.

⁶⁷ Ioane Kartvelishvili, *Memoirs*, With Avt. Ioseliani's research, editing and remarks, Tbilisi, 1952, p. 95.

⁶⁸ N. Gambashidze, *Georgian Folk and Church Holidays*, Tbilisi, 2011, P. 86-87.

⁶⁹ g. Sosiashvili, *Essays on the History of Shida Kartli*, Tbilisi, 2011, p. 96-110; C. Sosiashvili, *The village of Geri and the church of St. George of Geri, materials For the History of Georgian Villages*, Vol. II, Tbilisi, 2020, p. 216.

⁷⁰ *Ibid.*,

The feast of Geristoba is often mentioned in the interrogation protocols of the representatives of the Georgian feudal aristocracy who participated in the conspiracy of 1832. It seems to be one of the conspiracies Secret letter of Aleksandre Orbeliani, the honorees were received during their stay in Arbo on the Feast of Geristoba. We read in the testimony of Elizbar Eristavi: You showed what you read, then as you informed Bidzina Eristov, - talk to other noblemen who are in the village. In Arbo, they were present on St. Giorgi's Day.⁷¹ The testimony of Giorgi son of David Eristavi also confirms the presence of the conspirators on the feast of Geristoba. During the interrogation, he states: "However, Levan Eristov himself shows that in 1831 when I was in the village of Chala, himself in the family of Bardzim Amilakhvarov, where he was also, also a lieutenant prince Jorjadze and they were drinking tea there, as if I had exposed the conspiracy there. But this is not true, because not if then, but I never told him about it. Because of ancestry, they have mutual enmity. It is true that I was at Bardzimis at night, where: Levan Eristov and "Praporshik" Jorjadze were drinking tea: Teimuraz Amilakhvarov and I had a separate meeting with Bardzim and exposed the conspiracy, Levan and Jorjadze were sitting in the same room and then we went to the village.⁷² As many people went to Geri for the Feast of Geristoba and offered sacrifices ("conspiracy"). Acad. Iv. Javakhishvili writes: "The Geristaoba in Arbo, the icon of St. Giorgi is known to be celebrated on August 14-15, this holiday is called Geristaoba. Then 28-29. Here, too, inattentive people gather from all over Kartli: divine sacrifices, sheep and roosters are often sacrificed to St. Giorgi and those who have promised to wear white; some even have children as monks. Sacrifices can be killed only by a chosen person, "Nat". After the sacrifice of the deities, the feral is inserted and here and there the slave woman of St. Giorgi falls down to preach and begins to prophesy, here the first and the second are worthy of attention. What does this nullification mean and how should it be explained? 15 is because the moon is full at this time, and the moon on the right is in the third quarter, and the right on the right is in the fourth quarter, i.e. it will be faint; In a word, the correct invalidity depends on the quarters of the moon. The pagan consciousness in Georgians was replaced by Christianity.⁷³ The deity of the moon, his incarnation, was replaced by a warrior man, the Christian St. Giorgi, and consequently the feasts associated with the deity of the moon became a Christian hue, though in content nothing changed. It is no coincidence that a full moon is depicted on the east wall of St. George's Basilica

---

71 G. Gozalishvili, *The Conspiracy of 1832*, Vol. III, Tbilisi, 1976, p. 43.

72 *Ibid.*, P. 96.

73 Iv. Javakhishvili, *History of the Georgian Nation*, Vol. I, Tbilisi, 1960, p. 54-55; *Caucasus* 185, 1853, # 56; *Caucasus* 18, 1847, # 3.

in Arbo. The Church of St. Giorgi was built on the site of the cult of the pagan moon deity, which was also embossed on the wall by the founders. Interestingly, the image of a full moon is found on the⁷⁴ north façade of the Archangel Church in Zemo Nikozi, where the full moon and St. Giorgi carved in stone are side by side, which in our opinion indicates the alternation of these two cults. Interesting information about the Geristoba holiday in Arbo was found in the village. Born in Arbo. Folk writer N. Lomouri: “The village. Arbo. It was the Sunday of “Didi-Geristoba”, the day that the whole Kartli and especially our little Arbo is waiting with great joy and for a long time to prepare. Still at this time the whole village and its whole area was full of thousands of different people. From the sound of various instruments and the crowds of inescapable people, the ears were no longer hearing. The mountain and the lowlands, the merchant and the plowman-sower used to gather here and take the excited, hey approached each other through mediation. So many have been for centuries, people have become accustomed to and have mastered this story.”⁷⁵ Niko Lomouri, an eyewitness to the Geristoba holiday describes the episodes of “Geristoba” in detail: “The village of Arbo is famous throughout Kartli for its” Geristoba “,” Arbooba “. It comes in the last days of August every year. Nobody favors selfishness, but the other sister on the third right, there will be a lot of prayers here Church of St. Giorgi, where parts of the above-mentioned chief martyr are still kept. The second straight, or, as it is locally called, “Didgeristoba”, is increasingly famous ... Three or four days ago, the prayer will start and the whole of Georgia, people from different backgrounds and descendants are gathered here from different angles. Here you will find Kakhetians, Mtiuli Georgians, townspeople, Imeretians. The merchants will meet us here as a blob Armenians and Jews, but all of them will exceed the number of Ossetians sometimes. Many Ossetians come here in groups from the nearby Caucasus Mountains. They bring cheese for sale and butter too, wooden furniture. Around the whole village: Nearby arable lands are often covered with awnings, with carts and cavalry ... The give-and-take takes place in a hurry for two or three days. Unfortunately, this is useful and the like side is often followed by a lot of sad news as well sometimes. It is almost impossible to dismiss Gerishtoba in such a way that at least there should not be a terrible quarrel between the three: the quarrels and use of guns. Unfortunately, this often leads to even greater misfortune, for example, last year two men were killed by a revolver and three or four were wounded with heavy swords; This year too they are throwing a dagger at a nearby village father ... Stealing and predation are so common that we do not even pay

---

74 Description of historical and cultural monuments of Georgia, Vol. 5, Tb., 1990, p. 68; I. Megrelidze, *Antiquities in Liakhvi gorge*, T. I, Tbilisi, 1984, p. 131

75 N. Lomouri, *Publicist Letters*, Compiled by Khatuna Muradashvili, Tbilisi, 2002, p. 134.

attention ... Armed thieves often go to the vineyards here in the afternoon to pick grapes and fruits, cut them corn, threshed and burned fences. But all these does not compare anything to the great passion that comes to the village after the end of the day. On Sunday afternoon the nation collapses and the next day you can hardly find a stranger here. People are right, you can no longer see it, but with a thousand kinds of impurity left from it even the village and its whole area remain full. Because of this the beautiful fresh air is poisoned; clean River (meaning small Liakhvi - GS) is filled with slaughterhouses and intestines ... Here, my Sir, this is such a famous Geristoba.”⁷⁶ The Geristoba holiday in the village of Arbo was often celebrated with sacrifices. 1880, this year by the famous Georgian folk writer Anton Purtseladze’s son died as a result of a quarrel with Ossetians. The newspaper “Droeba” provides information about this: “Anton Purtseladze, an old employee of ours and literary brother, recently had one of the following troubles. The readers remain shocked and heartbroken, on the day of Gerishtoba, Purtseladze’s youngest son was in Arbo days, and an accident occurred, when beat him to death by accident.”⁷⁷ Newspaper “Iveria” provides interesting information on the holiday of Geristoba too. In the correspondence: “Small town and village” we read: “The village Arbo, 31 of August, third and final this year of the Arbooba was more fun and quiet than the first and second. No less people attended⁷⁸, they came here to our country almost from all sides: villages and cities. Of course, the men were and women were dressed properly, however, even in this, the current fashion will take root. There were also people from the cities, most of them with coats; the women, of course, wore more fashion clothing, who, in addition to Lekuri, also played quadrillers on the “zurna-board”. It was a pleasure to see the dairies and harmonies of the village women playing and dancing on top; it was a wonderful cool day, with a clear moon when we would look at it. A thousand surnames were heard in the noise, screaming of instruments, songs and merchants: Wine Atenian, wine! Go here, here, here, fish, fish! Pa-pa- what a fish!. My Greetings to my customers! What a pig I have, what a pig! II, Walnut!.. Come to me! Khashlama, what Khashlama! Yes, yours of the liking! ... “ Here, the famous poets, elderly Alexi Popkhadze were from Garejvari and youngster Zubashvili from Megvrekisi were present. One poem that Popkhadze told Lazare Zubashvili. “Poems and poems, boy, in this chapter; As much as you want to ask Alexi Popkhadze; If you do that, Christ will reject you God. Ottomans

---

76 N. Lomouri, *Publicist Letters*, p. 119-120.

77 Newspaper *Droeba*, # 190, 1880, p. 2.

78 Note. Arbooba, or Geristoba knows three dates, the first week too There are few people; The second date is called geristaoba and innumerable, innumerable People come to Arbo, the third date comes lower people (“Iveria”).

paint with ink, hands and feet, then beard; It will go and be lost, it will not pass to Geri and will not boast, I will not tell you Lazarus, you will not make many mistakes.” It is true that Popkhadze is skilled. Versewriter is and the word is fulfilled, but neither is Zubashvili Will lag behind. It would be good if the collectors of folk poems and poems would address these poets: these are also good poems, they know and do not have as distorted as others. Right, that it would be pleasant to see always this day, that the rule and order be well observed, and the long quarrel and fights do not break the dust sometimes. A day together, with one entertainment, it is a place for the people of the lowlands, in the daytime people can breathe freely, forget their constant labor and suffering, have a fun time. Arbooba is often sung by people in the following poems: “The beauty of St. Giorgi reaches far to the hill, bring between prayers - the sick and the slave, or even a woman if he becomes ill, he will be taken to Arbo; will build at least one, If you want to not gain something. In the end, we cannot help but notice one non-praiseworthy, ignorant custom that has been introduced here. There is one iron chain here and the prayers end this year often around the church in this chain. Of course, it would be better for the church to attract people differently⁷⁹. About the traditional Gerishtoba holiday in the village of Arbo In 1903, the newspaper “Tsnobis Purtseli”(Newsletter) also reported: “... In the last issues, in Arbo comes a big day-Geristoba, where large crowds often gather to pray and To spend time⁸⁰ in Little Liakhvi gorge, especially the locals still live in the village of Arbo, “Geristoba” is celebrated with great diligence. “Geristoba” is celebrated by five Villages: Ditsi, Kordi, Arbo, Mereti, Ksuisi. After the August 2008 war, the village of Geri and the church of St. Giorgi in Geri fell beyond the occupation line. To celebrate this day, various pilgrims from the villages of Kartli would go to St. Giorgi’s Cathedral in Arbo. The tradition continues.

---

79 “Iveria”, 1886, # 199, September 16, p. 2-3.

80 Newspaper “Tsnobis Purtseli” (Notice Sheet), 1903, # 2243, August 22, p. 3.

From the history of Juruli Family

In the list of aristocrats attached to the Georgievski treatise by the royal government of Kartli-Kakheti, among the other noble families, there is also the surname Juruli.⁸¹

Ioane Batonishvili in his work: „Description of the surnames of the aristocrats of Kartli-Kakheti“, writes:“ These surnames are descended from the Russians called Juruli, who are inhabitants of Ksani, the place called the monastery, and the servants of King Svimon’s son’s. Then they were well received in 1558 and they are also included in the treatise and they live in a different house.⁸² Their genealogical tree dates back to the time of Queen Tamara. Their surname was originally “Uruli”. In the XIV century, the king of Georgia bequeathed nobility to the Jurulis. The documents confirming this are kept in the Museum of Georgia. “⁸³ The above-mentioned information is very interesting, however, we have not found any document about any connection of the mentioned family with the era of Queen Tamara, or about the form of the Juruli related to “Uruli”. The version of Ioane Batonishvili of Russian origin of the Juruli family should not be convincing. It is known that he considers many Georgian distinguished surnames to have come from abroad. E.g. He considers the Amilakhvirs to have emigrated from Italy, the Tsitsishvilis from Israel, the Abashidzes from Ethiopia, and so on. According to Ioane Batonishvili, the ancestral family of the Juruli lived in the Ksani gorge, in particular, in the village of Monasteri, and after the capture of Simon I by the Ottomans, they served the king’s deserted family. Ioane Batonishvili has recorded the village Monasteri while describing the villages of Ksani gorge. “Village Monasteri, inhabitants”.⁸⁴ The fact that the ancestral family lived in Ksani gorge is also confirmed by documentary sources. There is a date dated June 12, 1460: “Deed to King George’s Jury”. As can be seen from the document, the family of jurors was very close to the feudal house of the Ksani nobility. A representative of their family was a member of the Tskhradzma.

In the deed to King Giorgi VIII (King Giorgi I of Kartli 1446-1466, King Giorgi I of Kakheti, 1466-1476) we read: “... Our Aleksandre, this document and / unchanging deed of mercy was given to you as a sign of this, / by reading

---

81 Georgievski’s treatise The Treaty of 1783 on the Entry of Eastern Georgia under the Protection of Russia, prepared the text for publication, introduction and remarks by Giorgi Paichadze, Tbilisi, 1983, p. 59.

82 Ioane Bagrationi, brief description of the surnames of princes and nobles living in Georgia, editor and publisher Zurab Katselashvili, Tbilisi, 1997, p. 59.

83 P. Natsvlshvili, Makarashvilis: Arbo, Paris, Lima ... Arbo! Newspaper “Samshoblo”, May 1992, p. 6.

84 Ioane Batonishvili, Description of Kartli-Kakheti, text prepared for publication, research and searches were attached by Tina Enukidze and Guram Bedoshvili, Tbilisi, 1986, p. 36.

Eristavi Shalva and Larguel, to them / and co-raised and respected, to you, son of Juruli] / to the sister of Rev. Giorgi This is your son (Eme) T (r) and your nephew Shio, your son / daughter and the future and Abiram, Abram and Xiaosh [and all the Guas] of yours, this is the time of Odes, a / Mukhudi Ts (Inash) we and “Guiajet”, So that we too may be honored and have mercy on you.

We heard your petition and / your report, we greeted you and from the kings of the ancients, Tskhradzma was pardoned, and your family men were on the opposite side of it and / the son and possessor of a Monasteri and a castle. Now, have mercy on us, and renew the blood of the ancients, and show you one hundred and thirty “Kilmanuri tetra” on the top of these persons: If any man kills a man of yours and your family, he will give you one hundred and sixty thousand “kilman / auri.” If someone hits offends or Zedadeskha, or Ts // Oli [rapes you, or beats your wife, or Mou ...] / Nas, the man of your family fifty-five thousand Kilmans / with a large encirclement. This is written by the writer Jorashvili.⁸⁵ In the sources of the following period, the surname of the jury is also found in the form of Juruli.⁸⁶ This is confirmed by several documents.⁸⁷ The document of 1688-1703 mentions Davit Juriuli, a resident of Ksani, who kept with him the oath of allegiance made in 1655 by Grigor Baramisshvili’s father, Zenbad Deacon, and the clergyman that Natsargori Khodabuni belonged to Alibegashvili and part of it belonged to the Monasteri.⁸⁸ The document of 1689 mentions Svimon Juriuli, to whom Ksani Eristavi Davit gave one of the family lands in Sapesheti.⁸⁹ According to the same document, Svimon Juriuli had two brothers, Zaal and Otar.⁹⁰ Giorgi the son of the Juruli mentioned in the deed to the Juruli’s mentioned by George VIII, was appointed the head of the Largvisi monastery in

85 Corpus of Georgian Historical Documents, Vol. III, compiled by Tinatin Ehlukidze, Darejan Kldiashvili, Mzia Surguladze, prepared for publication by Mzia Surguladze, Tbilisi, 2014, p. 115-116.

86 There is an opinion that “Jurulis” surname is its own name. I. Maisuradze, Georgian surnames, Tbilisi, 1991, p. 136.

87 Annotated Dictionary of Persons, Vol. IV, materials were collected and prepared for publication: Giorgi Otkhmezuri, Guliko Mchedlidze, Mzia Surguladze, Davit Zhgenti, Ana Bakradze, Tina Ehlukidze and Darejan Kldiashvili, the volume was compiled by Mzia Surguladze and Darejan Kldiashvili, p. 46.

88 Annotated Dictionary of Persons, Vol. IV, materials were collected and prepared for publication: Giorgi Otkhmezuri, Guliko Mchedlidze, Mzia Surguladze, Davit Zhgenti, Ana Bakradze, Tina Ehlukidze and Darejan Kldiashvili, the volume was compiled by Mzia Surguladze and Darejan Kldiashvili, p. 46.

89 Annotated Dictionary of Persons, Vol. IV, materials were collected and prepared for publication: Giorgi Otkhmezuri, Guliko Mchedlidze, Mzia Surguladze, Davit Zhgenti, Ana Bakradze, Tina Ehlukidze and Darejan Kldiashvili, the volume was compiled by Mzia Surguladze and Darejan Kldiashvili, p. 46.

90 Published monuments of Georgian law, texts, attached notes and searches to Prof. □. Dolidze, T. II, Tbilisi, 1965, p. 143. Antiquities of Georgia, e. Takaishvili Ed. Vol. III, Tbilisi, 1910, p. 561, # 578.

1470 by Shalva Kvenifneveli.⁹¹ The deed of donation to the Largvisi Monastery states: “Such villages are mentioned to me and given to us in the Monasteri, and the head of the monasteri, Giorgi Zhurulisshvili, and his son, Michenia, are reconciled.” Giorgi Zhurulisshvili was the author of the blood deed drawn up by King Giorgi for Ioane Orarelisdze-Kuitashvili.⁹² According to the “Blood Deed” dated 1460, Giorgi Zhurulisshvili had a son Demetre, brothers Avgaroz and Rati, as well as a nephew Shio and a housewife in Siaoashi.⁹³ The name of the Juruli refers to a fragment of a 2-line fresco inscription in the sanctuary of the surviving church of St. Giorgi in Tsirkoli, which is mentioned in the Juruli inscription, made in Nuskhuri-mixture with Asomtavruli: “ Holy Church ... St. George, have mercy on Juruli.

The mentioned inscription based on paleographic signs G. Otkhmezuri dates back to the 15th century.⁹⁴ This inscription is read differently by V. Ghunashvili: 1. [Holy / o] Sunday ... 2. Ts / Minda / o g / yorg / i sh / eund / e zh / u / r / ul / s. The scholar dates this inscription to the early 15th century and writes: It is probable that the head of the Largvisi monastery, Giorgi Zhuruli, carried out some kind of reconstruction work on the church of St. Giorgi in Tsirkoli and made a corresponding fresco inscription. “⁹⁵ Juruli surname according to I. Gelashvili, another inscription of the Tsirkoli Church of the Mother of God mentions the scratch inscription on the top of the column Y, 190 cm above the floor, and the scholar reads as follows: Dates and writes: “Demetre Zhuruli inscription is an ancient monument, where the surname Zhuruli is recorded for the first time.”⁹⁶ There is a legend according to which the surname of the Juruli is derived from the surname of the Duruli’s (we recorded the surname from Prof. Ts. Duruli of Gori State University). However, despite this given source, Durlulishvilebi resided in the second half of the XVI century in Tskaltsitela.⁹⁷ They were the nobles of the Eristavi.⁹⁸

According to one of the documents dated 1791, the Juruli’s owned the land in the Isroli gorge on the north-western side of the Ksani valley. In the document we read: “K. G. [Mer] t [he] gave the plague of John, the son of their supreme king,

91 Antiquities of Georgia, e. Takaishvili Ed. Vol. III, Tbilisi, 1910, p. 439, # 462.

92 Corpus of Georgian Historical Documents, Vol. III, compiled by Tinatin Enukidze, Darejan Kldiashvili, Mzia Surguladze, prepared for publication by Mzia Surguladze, Tbilisi, 2014, p. 115-116. Annotated Dictionary of Persons, Vol. IV, p. 47. Antiquities of Georgia, e. Takaishvili Ed. T. I, 1920, p. 3-7, # 2; Antiquities of Georgia, e. Takaishvili Ed. T. III, p. 439, Doc. 462.

93 Ibid.,

94 Ibid., p. 149.

95 V. Ghunashvili, Political History of Ksani Saeristavo, Tbilisi, 2007, p. 112-113.

96 I. Gelashvili, Scratched Inscriptions of Tsirkoli Church, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Institute of History and Ethnology, 2009, IX. 196.

97 Annotated Dictionary of Persons, Vol. II, prepared for publication by d. Kldiashvili and M. Surguladze, Tbilisi, 1993, p. 105.

98 D. Gvritishvili, From the History of Social Relations of Feudal Georgia, Tbilisi, 1955, p. 239.

to your slave Juruli Rostom.⁹⁹ Then, I will tell you this, my [merciful] king, that one family of men begged for your mercy in the valley of Isroli, the heir of my father-in-law, and that my man got up and left, and the mercy of his land came to me from you, Order that whatever suits his estate, serve this Juruli to Rostom. It has been three years since that land was given to me and that man eats it and has not given me any money. I ask for mercy, if the mercy of that land comes to me to give me one document on the son of Glakha “BokaultKhutsi”,¹⁰⁰ that he will give me my land. I beg you to have mercy on me, I have no one to apologize to you more. Ioane Batonishvili instructed his officials to return the land to the Juruli. The settled Ossetian had another obligation: “For some time he has eaten goose and it is not good for him to do it with a fair deed. The description shows nobleman Davit Zhuruli, David’s mother and wife. David owned: a house, three daily plots of land containing 40 “kodi” of wheat, 1/2 daily vineyards with a crop of 20 “koka” wine. The record states that “he has income from farming and other activities”.¹⁰¹ One of the documents dated 1802 reveals that the representatives of the Juruli family also lived in Kakheti.¹⁰² “Juruli Vineyard” is also mentioned in the document dated 1790: “Judgment on the case of Luarsab Loladze and Givi Umikashvili”, which shows that “Juruli Vineyard” was in “Vantauri”.¹⁰³ However, the location of Vantauri is not specified in the document.

The name of the Juruli is also found in Guria, particularly in the village of Lanchkhuti district, Chobati, whereas the poet and publicist Varlam son of Nikoloz Zhuruli (1908-1965)¹⁰⁴ was from there. Representatives of the mentioned family were also in Adjara. Famous art worker, Giorgi son Bagrati Zhuruli (1899-1964) worked at the end of the XIX century in Batumi¹⁰⁵. In our opinion, the original settlement of the Juruli family was the Ksani gorge. In different parts of the country Jurulis were to be resettled from the feudal lords of the Ksani nobility. They had been established in the valley for a long time.

99 Documents from the History of Social Relations of Georgia, N. Berdzenishvili Ed. T. II, Tbilisi, 1953, p. 188.

100 Z. Babunashvili, T. Nozadze, Savanuli Mamulishvili, Tbilisi, 1994, p. 307-308.

101 Alimbarashvili, population of Shida Kartli (Gori region) XIX According to Russian camera descriptions in the first twenty years of the century, Gori, 2019, p. 270.

102 Monuments of Georgian Law, Published Texts, Attached Notes and Searches by Prof. I. Dolidze, T. VI, Tbilisi, 1977, p. 317. Published 110 Monuments of Georgian Law, Texts, Notes and Searches by Prof. I. Dolidze, T. V Tb., 1974, p. 502.

103 Monuments of Georgian Law, Published Texts, Attached Notes and Searches by Prof. I. Dolidze, T. VI, Tbilisi, 1977, p. 317. Published 110 Monuments of Georgian Law, Texts, Notes and Searches by Prof. I. Dolidze, T. V Tb., 1974, p. 503.

104 Z. Babunashvili, T. Nozadze, Mentioned paper, p. 307.

105 Ibid. p. 306.

Juruli family and the village of Arbo

One part of the family of Jurulis from Ksani gorge to Patara Liakhvi gorge was to be exiled in the second half of the eighteenth century. This gives us a basis for speculation in the Patara Liakhvi gorge, namely during the reign of Erekle II in the data compiled of the “Morige Jari” (duty army) in the village of Arbo. The document states: “God must be on duty in May: the slave from Arbo to Yulon Batonishvili’s slave Darchiashvili Goderdza, from Arbo, Baghniashvili Kitesa, from Arbo nobleman Juruli Zaza ...¹⁰⁶ * God in Juli, from Arbo priest Andria Juruli... By God, from Arbo Juruli Gogia ... Juruli Andria, mentioned in the document¹⁰⁷ can be found in the sources of the later period. Priest Andria Juruli became an Archbishop of St. Giorgi Church in Arbo. As we have pointed out, it is connected with his name From St. Giorgi’s Church in Arbo, where he allegedly removed the holy parts of the Martyr. Shalva Juruli, one of the representatives of the family of Juruli was also established in Arbo, after the abolition of the Kingdom of Kartli-Kakheti – by the Russian government and was involved in the movement. Shalva Juruli of Liakhvi gorge had quite a big influence in the villages and against the Russians Representatives, many of the rebellious Georgian feudal aristocracy tried to contact him. According to one of the documents,¹⁰⁸ whereas an entrusted person by Malkhaz Andronikashvili, Andreev arrived to meet Shalva Juruli in person. Juruli was to inform him of the mood of the population living in the Patara Liakhvi gorge and to link Luarsab, the son of Yulon Batonishvili, to the rebel Ossetians. Shalva Juruli was to spread the word among the locals that the Russian army had been defeated by the ruler of Abkhazia and they have already left Poti. Simon Andreev sent a similar message to Rostom Amirejibi. Simon Andreev, who arrived from Kakheti passed a message on the instructions of Andronikashvili, son of Bezhan Amilakhvari, Iase Machabeli¹⁰⁹ and Erasti

---

106 Zaza Juruli is mentioned in a document dated to 1787: “Judgment On the case of Beri Palavandishvili’s servant Gogia Vachridze”. As witnesses of the “judgment“ Indicated are: Arbo Archpriest George and Zaza Juruli. Georgian Monuments of law, texts published, notes and searches attached Prof. I. Dolidze, T. V Tb., 1974, p. 378.

107 Documents from the History of Social Relations of Georgia, N. Berdzenishvili Ed. Vol. II, Tbilisi, 1953 p. 82, # 126.

108 The document does not show who the card was written by Elizbar Eristavi The addressee, he has no date, is indicated as follows: “Elizbar herself Testimonies of persons sent together with Eristavi Patak, September 19”.

Presumably the report card was drawn up in 1805 in the name of the Mtiuleti Uprising Commission of Inquiry in 1804.

109 Probably he was Iase Machabeli, who was close to Erekle II. On the instructions of Erekle, Iase Machabeli had visited Circassia several times to bring in auxiliary troops. See. G. Sosiashvili, Machabeli Relationship with the North Caucasus (Circassians, Dagestanis, Ossetians), Geor-

Gedevanishvili had to meet. However, he could not keep up. Shanshe and Elizbar Eristavi found out about Simon Andreev's visit. Andreev was hailed by Elizbar Eristavi. In a short time Shalva Juruli, exposed in connection with the rebel nobles, was arrested by Giorgi Amilakhvari as an unreliable person.¹¹⁰ As can be seen from one of the documents of 1804, Shalva Juruli's surveillance was underway even before the arrest. In one of the letters, the priest Alex Petriev addressed a Russian military official to Volkonsky, informed him that in the village Arbo, in the house of nobleman Shalva Juruli, two Imereli were seen. Volkonsky himself instructed Alex Petriev to find out more about two people from Imereti.¹¹¹ Shalva in the movement against Russian Authority, was supported by the Georgian Feudal Aristocracy, and also the active participation of the Juruli is confirmed by a famous folk-writer N. Lomouri: "Strong and unbreakable Aleksandre Batonishvili, He was still alive, the hope of victory was still in his heart, he did not rest neither himself nor his sympathizers. Alexander took an active part in this events, he was considered a close and loyal supporter of Batonishvili. That is why he saw so much, knew so much of that time, what a man could not find in any book nor can read. Shalva Juruli had heard this news from departed Durmishkhan and often, like a living chronicle, He knew the sweet, fatherly talks, he had heard and seen from his ancestors. At the same time, there is not a single part of Georgia left where even a vacationer does not live for several years. Often this is seen and heard from each other, he illustrated the past and drew a peculiar, always significant, conclusion ..."¹¹² After the defeat of the Mtiuleti uprising in February 1805, a commission of inquiry was set up by the order of Governor Tsitsyanov. Along with other "criminals", Shalva Juruli was also interrogated.¹¹³ The commission divided the rebels into three categories.¹¹⁴ The third category included the less dangerous "culprit". Shalva Juruli was found guilty of the

---

gian Diplomacy, Yearbook, 18, Tbilisi, 2018, p. 116-118. Russian in the early nineteenth century Against the government Iase Machabel with the Machabel feudal

Other representatives of the house also came out. G. Sosiashvili, Machabeli Struggle against the colonial policy of Tsarism (first half of the XIX century), Gori State Teaching University, Faculty of Humanities, Center for History and Archeology, Proceedings, # 12, 2016, p. 18-35. Luarsab Machabel was especially prominent against the Russian government in the early 19th century. Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией, Т. I, Tiff., 1866, p. 333, # 426; 1804 Mtiuleti After the defeat of the uprising, according to the materials of the commission of inquiry, Luarsab Machabeli appeared with the members of the commission for questioning. Acts, Vol. II, Tif., 1868, p. 336, N675.

110 Acts of the Collective Caucasus Archaeological Commission, Vol. II Tif., 1868, p. 444, N878.

111 Ibid., p. 554, # 1079.

112 Ibid.,

113 N. Lomouri, Publicist Letters, Compiled by Khatuna Muradashvili, Tbilisi, 2002, p. 185.

114 P. Togonidze, Uprising of the Peasants of Kartli Mountains (1804), Tbilisi, 1951, p. 126.

third category and internal detention was established under secret supervision.¹¹⁵ Shalva Juruli had three sons and one daughter: Malkhaz, Durmishkhan, Levan and Guyane. This is confirmed by the sister of the princes of Kartli-Kakheti List of noblemen families dating back to the 1840s, which was drawn up by the Russian emperor on December 6, 1850 and approved respectively. The document mentions the following representatives of the family of Juruli: “Malkhaz son Shalva; Malkhaz’s brothers: Durmishkhani, Levan,¹¹⁶ there and Guyane. 520. Michael Rosebi’s son and his wife Natalia; Mother Ketevan. 521. Avtandil son of Ivan - mother Magdana. 522. Widow Pelagia, of Giorgi son of Zakaria, her sons: Nicholas, Vladimir; Daughter Barbara. 523. Shioshi widow Akhua, her sons: Nikoloz, Davit, Aleksandre, Egnatia; Daughter Anna; David’s wife Maria; Their sons in Shio, Shalva. 524. Andria son of Ioseb - his wife Ketevan; Their son Ioseb; Daughter Nina; Andria’s brother Saami; His wife Darejan; Their son Ivan; Daughter Sophie.”¹¹⁷ It is worth mentioning that the representative of Juruli family is David Ivan Juruli, mentioned by the Jewish traveler Yehuda Halev, who visited Georgia in 1870. Chorni informs us that he was the mayor of the small town of Surami.¹¹⁸ David son of Ivane Jurulio, should in our opinion have been the aforementioned Saam Juruli’s son. In the second half of the XIX century, in the village of Arbo, Parnaoz Juruli enjoyed a special authority as

---

115 Ibid., p. 132.

116 Ibid., p. 164.

117 Levan, son of Shalva Juruli, the eldest son of Malkhaz, is mentioned in 1895 in the “Metricheski Book” of St. Giorgi’s Cathedral in Arbo. However the book lacks the previous papers and it does not appear, who was baptized by Levan Juruli (Metricheski’s book, given from the office of the Synod of the Reverend Synod of Georgia-Imereti Gori Uezdi Arbo St. Giorgi’s Church, to record those born, Married and deceased. Year, part for first-borns, p. 2.). The sacrament of baptism was performed by Giorgi Gvimradze, a priest working in St. Giorgi’s Church, and “Prichutnik” Batiashvili (Metricheski’s book, given from the office of the Synod of the Reverend Synod of Georgia-Imereti inside the Church of St. George in Gori Uezdi Arbo, To record those born, married and deceased. Of the year, part for first-borns, p. 2.). According to the record of July 30, 1896, Levan Juruli was the baptiser of Mikhail (son of Mikhail), son of Lomaury, son of Ivan Giorgi, son of a peasant living in Arbo. Inside St. Giorgi’s Church, those born to be recorded, married and married Of the dead. Chkzhv year, part for first-borns, p. 8.), as well Aleksandre son of Pavle, baptized by Durmishkhan Juruli on November 15, 1895, Gvimradze’s daughter witnessed the baptism, named Daria (Metricheski’s book, given from the office of the Synod of the Reverend Synod of Georgia-Imereti to Gori Uezdi St. Arbo. Inside St. Giorgi’s Church, to record those born, married, and deceased. year, part for first-borns, p. 10). In the book of St. Giorgi Church in Arbo there is another record of Levan Juruli. On May 30, 1895, Levan son Malkhaz Zhuruli and his wife Elena, Giorgi’s daughter, they baptized their newborn son - Dimitri. Makrine Ioseb’s daughter, and the baptismal witness – nobleman Vasil Juruli (Metricheski’s book, given from the office of the Synod of the Reverend Synod of Georgia-Imereti for recording inside the Church of St. Giorgi in Arbo, Gori Uezdi For the born, the unmarried, and the dead. of the year, Part for Firstborns, p. 5.).

118 Yehuda Halev Chorni, *Travels in Georgia, Imereti, Samegrelo, Guria and Ararat Countries (Armenia)*, translated by Yitzhak David, Tel Aviv - Jerusalem, 1976, p. 67.

one of the representatives of the Juruli family. (In the above presented list the families of princes and nobles compiled in 1847, that of Juruli's of Arbo, there is no mention of Parnaoz, it seems that he was born after the compilation of the list. Parnaoz is the son of Mikheil, son of Roseba Juruli, who was respectively mentioned in the list). Parnaoz died of young age and in 1894 in the pages of the newspaper "Iveria", N. Lomouri dedicated an extensive obituary to him under the pseudonym "Arboeli": "Today, on April 6, we buried him in Arbo; A young man living in this village, Parnaoz son of Mikheil Zhuruli. The coffin of the departed was followed not only by neighbors, acquaintances and relatives, but also from many nearby villages, mostly peasantry".¹¹⁹ As according to N. Lomouri, Parnaoz Juruli was distinguished from his fellow villagers: "Although he had not finished his studies anywhere, he knew quite well Both Russian and Georgian."¹²⁰ It seems that He helped the Arbo population a lot. Parnaoz Juruli wanted to be the father of the village of Arbo, however: "Some people intervened in this matter, and illegally (which was then investigated) they chose their blood and flesh ... At that time a sinful shield deprived of friends, deprived of influential relatives. Juruli was nominated as a candidate for this "blood and flesh"¹²¹ In 1927 according to the list of voters in the village of Arbo, it turns out that Durmishkhan Juruli (see below) Malkhaz Juruli's brother had three sons: Vasili (born 1850), Iliia (born 1856),¹²² Alexander (born 1867), And Durmishkhan's second brother Levan - two sons: Mito (born 1897) Ts.) And Mikheil Juruli's.¹²³ The 1927 list of Arbo voters also includes Nadia, David's daughter Juruli (born 1909).¹²⁴ The same document states that the jurors living in Arbo were peasants.¹²⁵

119 N. Lomouri, *Publicist Letters*, p. 145.

120 *Ibid.*, P. 145.

121 *Ibid.*, P. 145.

122 Iliia son of Malkhaz Zhuruli, who held the rank of colonel in 1933 This year the Bolsheviks seized land in Arbo. The garden-vineyard was confiscated from Mito and Misha Juruli's (see below).

123 Territorial Authority of the National Archives of Georgia, Gori District Archive, Fund # 4, Record # 1, Case # 135, p. 63.

124 It should probably be mentioned in the December 1850 list Daughter of David, son of Shiosh Zhuruli.

125 Territorial Authority of the National Archives of Georgia, Gori District Archive, Fund # 3, Record # 1, Case # 471, p. 14.

Durmishkhan Juruli and Georgian Society

(Second half of the XIX century and the beginning of the XX century)

Durmishkhan, the middle son of Shalva Juruli, was born in 1830 June.¹²⁶ The official “Form” of the Durmishkhan Juruli, compiled in Russian in 1884, is preserved in the archives of the Juruli family. When drafting the document, Durmishkhan Juruli, former police officer of the port city of Batumi was 54 years old. According to the “Formular”, Durmishkhani graduated from the 3rd grade of Gori district school. On July 1, 1849, he started a job as a postman at the Nakhichevan Post Office. On April 6, 1851, Tbilissi (Tbilisi) he was transferred to Akhaltsikhe post office by the decree 675th taking the same position. On September 27, 1851, by the decree No. 1785 Durmishkhani was appointed postman at the Gori post office. He was then released on a personal statement from the Post Office, and on March 2, 1853, by the order 972 of the Board of February 22, 1853, he was appointed a translator of the Ossetian language of the Gori Regional Court. In 1854, 28th of September, he was transferred to Tbilissi (Tbilisi) to serve as a provincial board Assistant to the District Governor of Ossetia, Nari District. In 1858 on 10 October by order, on February 22, 1857, Durmishkhan was appointed as a college registrar (there is an inaccuracy in the “form”, date of appointment. Ahead of the order date). In 1859, he was transferred to Signaghi District Judge, and in 1861 on February 21, he was appointed as a Signaghi District Judge. From February 22, 1862, by Decree No. 123 of the government Senate Durmishkhan was appointed as district Secretary of the court, and respectively promoted. (Here, too, there is an inaccuracy in the document, the date of appointment is ahead Precedes the date of the order). On March 8, 1863, he was transferred to the position of Lori “Bokauli” (Policeman).^{186..} (? In this place the last digit of the date is not read in the document) by Order No. 369 of the Government Senate of February 22, 1865; Based on seniority, Durmishkhan Juruli was appointed as a district judge in Signagi.

From February 22, 1862, by Decree No. 123 of the Government Senate of March 30, 1862, Durmishkhan was appointed Jury Provincial Secretary Promoted. (Here, too, there is an inaccuracy in the document, the date of appointment is ahead Precedes the date of the order). On March 8, 1863, he was transferred to the position of Lori Bokaul. 186 (? In this place The last digit of the date is not read in the document) by Order No. 369 of the Government Senate of February 22, 1865; Based on seniority, Durmishkhan Jury as College Secretary Was appointed. On

¹²⁶ <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002240/>.

August 27, 1866, Durmishkhan Juruli was thanked for his conscientious work by Decree No. 14497 of the Governor of Tbilissi (Georgia). September 13, 1866 Durmishkhan was transferred to the position of Trialeti Bokauli. On February 22, 1868 he was awarded the title of Adviser by decree 401 of the Government Senate to the Department of Heraldry of June 23, 1868 (the document also contains inaccuracies, date of appointment Ahead of the order date). From the Act of December 19, 1867 due to the reorganization carried out on February 19, 1868 in the administrative institutions of Tbilissi province, Durmishkhan was left without a job. Soon, on April 25, 1868, Durmishkhan Juruli by the 631st decree of the Governor of Tbilissi was appointed to the post of Surami police "bokauli". On February 17, 1869 by the decree # 178 of the Government Senate of 25 November Durmishkhan was awarded the title of Collegiate Assistant (there is an inaccuracy in the document, the date of awarding the title precedes the orderDate). On September 30, 1870 by the decree # 2824 of the Governor of Tbilissi Durmishkhani was transferred to the "Bokauli" position of the Tskhinvali police, where he spent more than a year. In 1871, 15th of December, he was appointed to the position of Gori Police Bokauli.

To celebrate the visit of the Russian Emperor to the Transcaucasia, on September 27, 1871, Durmishkhan Juruli received a governmental reward in the amount of 150 rubles. We find information about it in the Chancellery of the Main Division In the 1096th review dated to March 23, 1872.

In October 1872, at night, while chasing a gang of robbers Durmishkhan Juruli received a severe trauma. For special merit December 20, 1876, at the request of the Governor of the Caucasus, Durmishkhan Juruli was awarded 200 rubles. By Decree No. 501 of the Governor of Tbilissi (Georgia) of June 17, 1877, Durmishkhani was appointed Junior Assistant to the Head of Akhaltsikhe District. By the decision of the Senate of the Government of September 12, 1877, # 2884, taking into account the length of service, from June 17, 1877, Durmishkhan Juruli was awarded the title of Court (?) Adviser (in the document Inaccuracy, the date of award of the title precedes the ordinance). Durmishkhan Juruli actively participated in 1877-1878 Russo-Ottoman War. He appeared on July 16, 1877 in the battle with the city of Artanuji. He was directly involved in the fighting operations to capture the city on 23 July. He defeated Mukhtar Pasha's cavalry detachment together with his comrades. Durmishkhan fought in the said war in December 1877 and in the January 1878 skirmishes, he was brought out of the battlefield wounded.

He formed a cavalry unit against the Turks by order of the emperor.¹²⁷ In 1877 during the capture of Peniak and the city of Olto, also on June 16, Durmishkhan

---

¹²⁷ Georgian Palace of Arts and Culture Museum of History, fund 1, case (not indicated), Man. 38.504.

was awarded the Third Degree Order of St. Anna for outstanding bravery in the battle of Artanuji. Durmishkhan was the junior assistant of the head of Akhaltsikhe region at that time. In the order of the emperor we read: “By the grace of God we, Alexander II, Emperor and Sovereign of All Russia, King of Poland, Grand Prince of Finland, and so on, and so on. To Durmishkhan Juruli our collegiate assistant of the head of Akhaltsikhe district. During the capture of Peniak and the town of Oltoy (Oltow?) This year, and on June 16 with Ardanuç (meaning Artanuji-GS) for your actions against the Turks, for your outstanding bravery and in order to celebrate bravery we, issued the order to award you the third degree medal of St. Anna. The cavalry of the Order (with swords) has been merciful to you. We, to sign the certificate, sign the seal and hand over the badges to you in Russia, we ordered the capitulation of the Imperial and Royal Orders. Was issued on the 9th day of November, 1877 in St. Petersburg.”¹²⁸ On July 9, 1878 of the Caucasus Army and in December 1877 and January 1878 for outstanding bravery against the Turks in Ardahan, Durmishkhan was awarded the Order of the Second Degree of St. Stanislav (with swords).¹²⁹

About Durmishkhan Juruli’s participation in the Russo-Ottoman War his son, Giorgi Juruli informs us that: “I was 12 years old when the Russo-Ottoman war broke out, but I was still very nervous all that time, because my father was also involved in the war with the Ottomans. A lot of attention from the father himself I have heard some things during personal meetings with those Georgians officers who in some cases have decisive leadership in conducting battles.”¹³⁰ In 1877-1878 Muslim Georgians living in occupied Adjara fighting on the Turkish side during the Russo-Turkish war In order to reclaim and return to the bosom of the native country negotiated by Durmishkhan Juruli on the instructions of the government, particularly with Sheriff Beg Khimshiashvili. Adjarian Muslims (Georgians) agree to turn their backs on Turks if after the completion of the war, their religious beliefs, rights would not have been touched, including their material property; Giorgi Juruli notes: “This fifty years ... the mentioned victory and rather the thought of the participation of Georgians alongside with their fellow Georgian Muslims, who decided to join Georgia without a fight is interesting. The three provinces of Georgia have contributed to such a happy outcome: Kartli (Amirejibi), Meskhet-Samtskhe (Muskhelishvili) and Racha (Il. Makarashvili), Both east and west and South Georgia ... After this victory, it was

128 Georgian Palace of Arts and Culture Museum of History, fund 1, case (not indicated), Man. 38.500.

129 Georgian Palace of Arts and Culture Museum of History, fund 1, case (not indicated), Man. 38.504.

130 G. Juruli, Batumi-Adjara sides (sheets from notebook), Newspaper Independent Georgia, Paris, # 143, 1938, p. 5.

a good time for the Russian High Command to start direct talks with the leaders of the Muslim Georgians. As such a person, was Sheriff Beg Khimshiashvili; he and two Georgians Durmishkhan Zhuruli and Mikheil Mepisashvili secretly negotiated the deal. In this tricky situation, my father left the details of the mission in his diary (we could not find the mentioned diary in the archives - G. S.) It is full of descriptions of dramatic episodes: Night, the onslaught of rain and how on horseback how they tried to get out of a swollen river, and then in the woods, how they waited for Sheriff-Beg's sign to safely arrive at the agreed place.

When we went to Beg Khimshiashvili, we saw such a sight that we felt like a real Georgian family. He also speaks Georgian. Politeness is his custom and so on ... Sheriff Beg turned out to say: "Let us be where our fellow Georgians are, let's hand over to the Russian government that We surrendered without a fight, only in the eyes of the Ottoman troops. We will start shooting in the air to reflect. When your army will attack, we will leave, we will step back, then we will surrender. But our desire is this: no strangers will settle on our side, do not forbid us to abide by our law and allow us to have the rights and property, which of course belong to us. If these conditions are not accepted by the Russians, we will continue to fight. Of course, the Russians accepted all these conditions and as a result, Adjara was captured without bloodshed! Of course, in the end the Russians, as usual, broke their honest word here as well: Muslim in Georgia is a foreigner, the people were also settled in large numbers and the beggars and captives were deprived of their historical rights. It is true that all this did not happen at once. Time by time Beggars took some of the ranks of General and Officer, some of them the title of "Uriadnik" and many were accepted as "Azaps". The first members of Russian officials were mostly Georgians: Eristavi, Tsereteli, Mepisashvili, Betanishvili, Dekanozishvili and many others: my father is among them and that is why our family in 1878 had settled in Batumi. "^{131 132}

By the 2818th decree of the military governor of Batumi district before resolving the issue of arranging civil governance, Durmishkhan was appointed as acting Chief Batumi Police.¹³³ On October 20, 1878 by order # 1 of the Military Governor of Batumi, Durmishkhani became "Bokauli" of the same city. On July 1, 1883, according to the decree, Durmishkhan Juruli was left without a job, though he was not unemployed for long; On July 17 of the same year, Batumi Military Governor # 4 By the order Durmishkhan was appointed as the

---

131 "Independent Georgia", Paris, # 143, 1938, pp. 5-6.

132 Regarding the annexation of Adjara, G. Jury Letters Series See about. Read more: L. Saralidze, Unknown Papers from the History of Adjara (According to the materials of the emigration press), South-West Georgia Issues of History, IV, Batumi, 2009, p. 143-151.

133 Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Foundation, I, case (not specified-G.S.) Kh. 38 504.

acting police chief of Batumi. This post was held by Durmishkhan until 1883, precisely until November 1st. In December 1884, Durmishkhan Juruli created formular, which had several columns (e.g. rank, origin, property, participation in battles etc.) and was respectively signed by: Batumi City Police Chief Lt. Col. Voznesensky, as well as the case maker Kandelaki. Several awards were awarded to Durmishkhan Juruli by the Imperial house, including: St. Anna II (without swords) and III (with swords) degree, as well as St. Stanislav II (with swords) and III (without swords) degree orders. He also had other medals: Open Bronze Vladimir Medal on Ribbon, Medal of 1857-1858 (presumably referring to July 15, 1860) awarded by Emperor Alexander II, for successful combat operations in Chechnya and Dagestan 1857-1858, respectively being awarded with the medal in 1859)¹³⁴ as well as St. Giorgi Dark bronze medal, on ribbon, for war with Turkey.¹³⁵

During the creation of the formular, Durmishkhan Juruli and his wife Ketevan Namoradze had two children, Giorgi (born April 23, 1865) and Nino (Born May 5, 1876). Durmishkhan's property at that time consisted of: Two houses in Batumi, as well as estates in Arbo, the vineyard and the arable land, neglected land (a total of 15 tenths Area), it was owned by Durmishkhan (along with his nephews). Semi-ruined mill in Arbo.¹³⁶ After the end of the Russian-Ottoman war in Batumi, Russian troops under General Komarov entered. Durmishkhan Juruli served in the General's headquarters, soon after he was appointed as Batumi Police Chief. The Russian government from the beginning got rid of unreliable people, while the Ottomans in their form acquired cheap labor. Batumi Police Chief Durmishkhan Juruli prevented Muslim Georgians from moving to the Ottoman Empire. Z. Chichinadze writes about this issue: "Durmishkhan son of Shalva Juruli was once the most loyal man of his country in Batumi, easily known to all Georgian Muslims, having their love and respect. This Georgian man was a great protector of Georgian Muslims and tried to do as much as possible, so no one would be deported at all in the Ottoman Empire."¹³⁷ On the care of the Durmishkhan Juruli in reference to Muslim Georgians a renowned public figure N. Ketskhoveli mentions too.¹³⁸

134 <https://iberiana.correctpress.tsom/tsautsasunagradi/>

135 Georgian Palace of Arts-Museum of Cultural History, Foundation, I, case (not specified-G.S.) Kh. 38 504.

136 Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Foundation, I, Case (not specified-G.S.) X. 38 504.

137 Z. Chichinadze, The Great Deportation of Georgian Muslims to the Ottoman Empire Muhajiri-Emigration, Tf., 1912, <http://dspace.gela.org.ge/bitstream/123456789/6425/3/muhajiri-emi-gracia.pdf>.

138 Ketskhoveli, we also crossed the ninth mountain, <http://environment.cenn.org/app/>

After the end of the Russo-Ottoman war Durmishkhan Juruli settled in Batumi. Batumi was gradually emptied of Turks and Georgian population lived in the city. Strengthening Georgian consciousness in the newly joined historical corner of Georgia was the eminent goal; therefore the spread of literacy among Georgians in Batumi was key, which was entrusted to Juruli by Dimitri Kipiani. At the initiative of great figure, Durmishkhan Juruli was also entrusted to opening of a school in Adjara. According to Giorgi Zhuruli, Dimitri Kipiani was promoted by the Society for the Promotion of Literacy among Georgians, and the charter of the Batumi organization was sent to Durmishkhan: "Under the command of Russian Army Gen. Komarov, upon his entry in Batumi, there was still an Ottoman detachment standing there. I remember the Ottomans; men of the army were encamped in two barracks. One of them was the building where the Hotel de France-De-France was later housed. The Russians converted it into a church later on. I remember the head of the Ottoman army, someone named Pasha, with dark glasses, was nervously beating his head in front of the barracks, dizzy and contemplative, as if ashamed. A twelve-year-old cadet, I sometimes greeted him militarily, Pasha, who was just waiting to leave for Istanbul soon. True, with the departure of the last of the Turk echelons, Batumi became the administrative center of Russia, but the case turned naturally, that it turned into a real Georgian city. Georgians invaded on all sides, officials with their families, merchants, began to cultivate the city, in which the Georgians won the championship. Soon they opened Georgian school, established connections with Tbilissi, with its public institutions. Famous figure Dim. Kipiani sent two statutes to my father and notary Perenstein, that of the Literacy Society among Georgians, with the suggestion that a community department was to be opened in Batumi and that they should also establish schools for Georgian Muslims. Finally, Batumi self-government passed into the hands of the Georgians."¹³⁹

It does not appear from the official formular of Juruli, though in another document it is confirmed that Durmishkhan Juruli in 1883, acted as the head of Batumi city. On May 27, 1883, coronation was held Emperor Alexander III and his wife - Queen Maria in Moscow. In the big cities of the Russian Empire Festive events were held, Batumi was not exception either. Acting Mayor of the city Durmishkhan Juruli issued a special statement and held a ceremony dedicated to the coronation for the population in Batumi.¹⁴⁰ Durmishkhan Juruli was an active

---

uploads/2016/10/Metsre_mtats_gadaviaret_s.pdf.

139 G. Juruli, Batumi-Adjara sides (from the pages of a notebook), Newspaper "Independent Georgia", Paris, # 144, 1938, p. 13.

140 Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Foundation I, case (not specified - G.S.) Kh. 38507.

figure. He has a close relationship with prominent members of the community. As we mentioned, after the end of the 1877-1878 Russo-Ottoman war, the literacy community among Georgians was established, a prominent figure Dimitri Kipiani sent the Durmishkhan Juruli the said community Charter for the establishment of the Batumi organization. That of course was no accident; Durmishkhan Juruli became a member of the community in 1881.¹⁴¹ He also helped the organization with money. In 1881 Durmishkhan Juruli will donated 6 rubles to the society. The same amount was deposited in the public accounts of 1882, 1883 and in 1885.¹⁴²

Durmishkhan Juruli was acquainted with a famous Georgian historian Tedo Jordania. Durmishkhan's ancestral deed dated back to 1460 was Handed over for the researcher. A well-known scholar of the history and of the Juruli family, reflected this most important document in Volume II of the "Chronicles" T. Jordania writes: "In 1892 Durmishkhan Juruli brought it to me, a military deed written on leather, on which the head is painted. There was King Giorgi sitting on the throne giving a deed right there, kneeling was Juruli. We immediately researched this deed, which was previously published in full by "Moambe", and before that by Brosset (Introd. P. XCV for short) and "Iveria" 1886. # 126 with mistakes ..." (We are talking about a deed of Giorgi VIII, presented above to Juruli, in 1460).¹⁴³ Durmishkhan also had a very close relationship with a famous ecclesiastic public figure, Ilia ChavChavadze's teacher, Bishop Aleksandre Okropiridze.¹⁴⁴

Durmishkhan Juruli was always in the centre of the circle of Georgian elite society. On September 29, 1888, Durmishkhan and his wife were invited to Golovin Street in Tbilisi on the gathering of the noblemen regarding the Emperor Alexander III visit to the Tbilissi (Tbilisi). The invitation card is signed by Lieutenant General, Prince Bagration Mukhransky.¹⁴⁵ Durmishkhan Juruli was actively involved in community activities. He was invited In Moscow "Hail Plant Insurance Society" in February of 1896. They were invited to the annual meeting. As noted in the letter published in the newspaper "Iveria", Durmishkhan Juruli made a statement about establishing insurance benefits for landlords before the: "During the review of the reports, it turned out that It is not so long since the society was founded, but he production of items was in great progress. Here were the representatives: Kiev, Warsaw and other provinces, which, among other

141 <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002240/>

142 List of the Society for the Promotion of Literacy among Georgians Members 1885, Tf., 1885, p. 19.

143 T. Zhordania, *Chronicles*, Vol. II, Tb., 2018, p. 278.

144 M. Janashvili, *Time for discussion and search*, Tb., 2006. <https://core.ac.uk/download/pdf/15532825.pdf>

145 Georgian Palace of Arts and Culture Museum of History, fund 1, case (not indicated – G.S.), Man. 38.508.

things, To let the provinces of Kiev and Warsaw, as far as they are concerned, Let them meet locally and let everyone agree there If necessary, and send their opinion to Moscow, to discuss this community; Many of you have answered that this, It will be useful not only for Warsaw and Kiev, but also For other provinces, too, for the Caucasus, because it is the Caucasus, which is further away. They decided to ask for these rights, which are acceptable for all parties. It made sense that because the landlords, they are bored with the crop leaves and others are not as usual, the Russian side of the insurer be given a deduction to the community Member-landlords, for the contribution of money, or total forgiveness of the “Nedoishiks”; or wait twelve years. I, on my side, have supporters, I drew the worst of the Caucasian landlords Condition; It was decided in general that everyone should be given a privilege.”¹⁴⁶ Durmishkhan Juruli expressed the problem of the Georgian society on the existing controversy that was reflected in the periodicals of that time: “Unfortunately for us in the East- Western Newspapers of Georgia are annoying, as they bring news. You will punish the heavenly event with torrents and great snow-avalanches; It turns out many are in different-and-different calamities, those who have failed to get help from anywhere, we do not know, what they want, our advanced people, why not help, why not bother with the request of the people, with those of near and far. Are wealthy lepers, those who have not experienced poverty - do even the people, who are well-off and have never experienced poverty, think the poor are not hungry? Happiness and misery are brothers, they are both camels, That they will kneel at the doors many times, referring to those who are not completely ignorant ... in such a case we should gather, unite and we have to show loyalty and instead of this - what do we see? Some magazines and newspapers, written in different languages, are Instead using their labor and influence not for the good for our country, they rather fill the newspapers with curses and negativity, not taking into consideration nor gentlemen, nor the strangers, nor a senior, nor a junior, nor a past merit of someone; They invent unfortunate old stories that have happened many times, both in print and orally during the debate.

Our country was ruined by curses, envy, and enmity; Many times they treat each other with such disrespect that polite people in the old days would not say it to each other in a big quarrel. Do not be arrogant, do not be arrogant, many have left there, from which no one returns, only name and glory remain eternal.”¹⁴⁷ Durmishkhan Juruli alongside with wealthy Georgians residing in Moscow decided to support the poor population in Georgia. To solve the difficult social situation, Durmishkhan considered it necessary to establish special committees in Tbilisi and Kutaisi: “Georgians living here in Moscow decided to help the

---

146 Newspaper, “Iveria”, # 70, April 2, 1896, p. 2-3.

147 Newspaper “Iveria”, # 70, April 2, 1896, p. 2.

Georgians living in poverty, but we are afraid alas, if they tell us: why did not you apply for help from Georgia; For this, it is very necessary to establish Committees in Tbilisi and Kutaisi, so that donors knew where to send the donation.¹⁴⁸ On a letter dated 1896 to, Durmishkhan Juruli has made an inscription, which shows that in Georgia, in particular, in Tbilisi and Kutaisi, the committees for the support of the affected people were set up. The author of the letter was informed about it through the newspaper “Iveria”.¹⁴⁹ Durmishkhan Juruli was deeply troubled with the situation a young generation was in and considered of low level of literacy as a source of any trouble they had. In his opinion, the way out of the difficult situation in the country was through education. In 1891, in a letter sent to the newspaper “Iveria”, Durmishkhan Juruli demanded that the country be had founded the same type of schools as by Ilia Tsinamdzgvrishvili has opened, to educate youth, as it would accelerate and pave the way for development. The author of the letter called on the Georgian elite of the society to follow the example Armenians to help raise funds for the establishment of schools. Durmishkhan Juruli highly valued the opening of parish schools by the then exarch’s palace.¹⁵⁰ In 1893, Durmishkhan Juruli published a letter (text was written in Jelaloglu - today in Stefanavan, written on June 22, 1893) in the newspaper “Iveria”, where the from his point of view the Georgian society had an only way to survive, to develop educational system, and therefore, called upon Georgian society to establish an education foundation. The mentioned foundation with donated funds would have opened schools and cared for the education of new generations.¹⁵¹ As we have pointed out, in February 1896, the Durmishkhan Juruli left for Moscow, where he attended the coronation of the Emperor of Russia, Nicholas II. Durmishkhan’s wife Ketevan, daughter Nino and son-in-law Ilia Makarashvili were in Moscow at that time. In Russia, Durmishkhan has been sent off by his son Giorgi. In the written letter to his close friend Iase son of Romani Pavlenishvili, Durmishkhani describes in detail a tiring journey. As it is clear from the letter, he departed from Mtskheta in a chariot to Vladikavkaz with an Iranian woman alongside. Durmishkhan was injured on the way (fell from the chariot). He was treated in Vladikavkaz for some time. After a little while, he left for Moscow. In the letter, which he intended to send to Iase “Ramanich” (however, he no longer sent this letter to the addressee, learned that his friend was in a bad medical condition, he changed the letter and as noted, send a more fun one. Durmishkhani speaks about the Georgian society sincerely at that time, about intolerance in society and about

---

148 Ibid., p. 3.

149 Ibid.

150 Newspaper Iveria, N 7, 1891, pp.3-4, please, see attachment N 8.

151 Newspaper Iveria, N136, 1893, p. 3. Attachment N 8.

on confrontation. From the letter it is seen that Durmishkhani is a deep believer, God-fearing, He was a very forgiving man.¹⁵² At the end of the XIX century many famous representatives of the Georgian society were residing in Moscow. Durmishkhan Juruli was well acquainted with the Georgians in Moscow. Mikheil Amirejibi's family, Niko Tumanishvili, Niko Javakhishvili, children of Niko Diasamidze, Al. Khakhanashvili et al.¹⁵³

Durmishkhan Juruli spoke several languages, including Turkish, in a letter to Iase Ramanich he mentioned that he spoke Turkish with the Iranian woman who accompanied him to Moscow, Ossetian (as mentioned above, for some time he worked as an Ossetian translator in the Gori court) and Russian language (Russian records are preserved in its archive, as well as several poems by Durmishkhan in Russian).¹⁵⁴ Durmishkhan's grandson Mikheil Makarashvili left us interesting information about the Durimishkhan Juruli. He writes in his memoir: "My great grandfather on my mother's side - Durmishkhani (although Durmishkhan was the father of Mikheil Makarashvili's mother - GS) - in 1904, passed away at the age of 70. He was distinguished by an exceptional strength. He could with a finger or teeth lift the chain of our church, which weighed as much as 70 kilograms (referring to St. Giorgi church of Arbo). At a quite young age, an 18-year-old, he enlisted in a special detachment that was quite commonly used against robbers at the time. Soon, he also took command of that detachment. In 1860 he took part in the battle against the Turks, where Thanks to his strength he survived. In one of the battles he captured a Turk Colonel, whereas we keep a wonderful sword in our family, which belonged to this Turk. Unfortunately, it disappeared with the other weapons upon the entry of the Bolsheviks. My great grandfather got married on his neighbor. They lived on their land, which is near Arbo, it was three kilometers away from from Arbo and ten kilometers away from Tskhinvali.¹⁵⁵ The villagers appreciated him especially and Durmishkhan was often offered to baptize their children. This is evidenced by the records of the "Metricheski Book", according to which 1895 On December 11, Durmishkhan Juruli baptized in the village of Arbo Elisabeth¹⁵⁶, the daughter of Ioseb son of Ivane Maisuradze, and on November 15 of this year the daughter of Aleksandre son of PavleGvimradze. The sacrament of baptism was performed in the Church of St. Giorgi in Arbo by

---

152 Five years after writing the letter, at the age of 70 he has departed.

153 See appendix # 8.

154 Georgian Art Palace - Museum of Cultural History, Fund I, Case 5302, pp. 38 509.

155 P. Natsvlshvili, Mentioned Thesis, p. 8.

156 "Metricheski's book", given from the office of His Holiness Karekin II, Sovereign of Georgia-Imereti, to St. Arbo, Gori Uezd, Gori. St. George's Church Shina, to record births, marriages, and death bullets. Part for first-borns, p. 10.

the priest Giorgi Gvimradze.¹⁵⁷ According to the church book, on October 31, 1899 Durmishkhan Juruli also baptized Mikheil, son of Aleksandre Gvimradze, a peasant living in the village of Arbo.¹⁵⁸

Durmishkhan Juruli has departed on March 1, 1901. In the letter of the condolences published in the newspaper “Iveria”, we read: “Ketevan Juruli, daughter of Luarsab, Nino Juruli, daughter of durmishkhan, Giorgi juruli son of Durmishkhan and Ilia Makarashvili son of Sakvarela with great sorrow announce the death of Durmishkhan juruli to the relatives and friend, that of the beloved husband, father and father-in-law. Funeral will be paid every day! At 7 pm, on Sololaki Street, in Sumbatashvili’s house. The corpse of the deceased to be buried in village Arbo. A day of rest is created separately.”¹⁵⁹ The body of Durmishkhan Juruli was transferred from Tbilisi to Gori, Okoni Temple, and then in the native village of St. Giorgi church of Arbo, as he was buried in the temple. On March 3, 1901 Newspaper “Tsnobis putseli” wrote: “The corpse of the deceased Durmnishkhan son of shalva Juruli rested at Sumbatashvili’s house (Sololaki Street) will be laid to rest at Railway Road Station today, March 3, at 12 noon, from where he will be laid to rest on a three-hour public train to Gori. On Sunday, March 4, a liturgy and a funeral service will be held at the Okoni Church in Gori, and at six will be buried in the village Arbo, at St. Giorgi’s Church, this the widow, the children and the son-in-law of the deceased are reporting to relatives and acquaintances.¹⁶⁰ Liturgy was held in St. Giorgi’s Church, the newspaper “Iveria” reported:” Ketevan Juruli, with children and relatives are informing of the incident and that on Saturday in St. Giorgi’s Church a half-year liturgy and funeral for the deceased Durmishkhan Juruli’s soul will be held. The service will begin at ten in the morning, and then a funeral will follow.”¹⁶¹ Niko Lomouri dedicated an extensive obituary to the Durmishkhan Juruli: “Durmishkhan Son of shalva Juruli was buried in Arbo. He was deeply old, sixty-and-fifteen years old Achieved; Therefore, it belonged to the time when Georgia Historical bad luck was coming to an end, and so was its course It has not been determined yet and because of that the whole homeland The life of the country was restless, anxious, sometimes one and sometimes He was facing the other side ... he was

---

157 “Metricheski’s book”, given from the office of His Holiness Synod of the ruling Georgian-Imereti Bel, Gori Uezdi Arbo, St. St. Giorgi’s Church Shina, to record births, marriages, and death bullets. Part for first-borns, p. 9.

158 “Metricheski’s book”, given from the office of His Holiness Karekin II, Supreme Patriarch of Georgia-Imereti, to St. Arbo of Gori Uezdi. St. Giorgi’s Church, to record births, marriages, and death bullets. Chkijht year, part for first-borns, p. 11.

159 Newspaper “Iveria”, March 2, N 48, 1901, March 1.

160 Newspaper “Tsnobis purseli”, N 139, 1901, p. 1.

161 Newspaper “Iveria”, N 185, 1901, March 1.

not a worshiper of the past, he saw many shortcomings, perversions in the present and His Christian good spirit was often troubled, and he was tempted by the tempting, tumultuous world. Almost all his life the rested Durmishkhan spent his homeland outside the village due to work. He quit his job and even in this short time - even so much goodness and sowing in and around his native village that Durmishkhan Juruli The name will long be on that side with heartfelt prayer-blessings Reported. Everyone knew his man-loving, virtuous list, and many needy, poor, widowed orphans Around... and that too with a sense of fatherhood, to solve as much as possible, Giving everyone comfort and help. His house was turned into a pharmacy throughout Summer-Autumn. Who knows, where poor people came from for these medicines! I remember one remarkable scene. One day an unknown peasant came to him and asked for medicine. That's the medicine, unfortunately! At that time it no longer appeared. The owner of a godly house He took the money, handed it to the peasant and said: Behold, brother, the money! Go to Tskhinvali and, until it comes to us, buy that medicine there. Peasant He did not take the money, stepped aside a little and answered modestly: I will wait, sir! When you come, then you will be renewed. To buy medicine I can too, but I do not want it! Everyone says yours medicine is more sharp. What a godly man you are, rested Durmishkhan, always loving God, was a true Christian, and lately a religious feeling totally encompassed its existence. This animal was guided by feeling Ahead both in their own family and outside, in the village and in public. Anxiety and trouble aroused among the people on his own He thought it was a misfortune, and when this misfortune befell his student, he celebrated the story in such a way that, as a loving father, he would bring happiness to worthy children. Barely would He have panicked, but he had not seen and left no consolation, the better in the village, or some other acquaintance would become ill. With great trepidation and trembling he worshiped every temple, but the old, Built from the fathers, the church was more influential on his soul. In addition, the rested would often say about the temple: It is also the house of God and the monument of the Blessed Fathers! The spirit of the ancestor's swirls between the walls of this ..... who listens well, he can hear the voice of this spirit too. You would be the one who understands the language of these silent subjects! Most rested in the whole village the older, the older he was. Neighbors: female or male, Big or small, they shuddered like their common father... The old man knew this and his Christian heart was full too with the love of the villagers. When any misfortune befalls in the village, the bitterly deceased Durmishkhan weeps saying: I have done something wrong to the Lord: punish me, oh the merciful! Hail him. Neighbors saw such a paternal feeling, so they mourned with such sincere sorrow his chilled corpse! May the memory of you, ours, be eternal, kind old man, our good neighbor, our

father!”¹⁶² In connection with the death of Durmishkhan Juruli, on March 7 of 1901, Lieutenant-General Tolstoy sent a telegram of condolences to Ketevan Juruli from St. Petersburg on the instructions of the son of the great prince of the Caucasus Mikhail son of NiKoloZ.¹⁶³ On the 1st anniversary of the death of Durmishkhan Juruli, On March 1 of 1902, the family paid homage to the soul and paid their respects. We read about it in the newspaper “Tsnobis Furtseli”: ”Friday, March 1, village Arbo, St. Giorgi’s Church, liturgy of the year and funeral of Durmishkhan son of Shalva Juruli was held. Ketevan Juruli, with the children and the relatives, friends and acquaintances came to the service in the village Arbo.”¹⁶⁴ The same information was published in the newspaper Iveria.¹⁶⁵

---

162 N. Lomouri, *Publicist Letters*, p. 185-187.

163 Georgian Palace of Art-Museum of History of Culture, Fund I, Case, 5302, Man. 38 514.

164 Newspaper “Tsnobis purtseli”, # 1733, February 21, 1902, p. 1.

165 Newspaper “Iveria”, # 42, 1902, p. 1.

Ketevan Namoradze-Juruli and the Georgian Society in the end of the XIX century and the beginning of the XX century

Durmishkhan Juruli was married to Ketevan, a well-educated and well-known Georgian woman at that time. Daughter of Luarsab Namoradze (born November 30, 1842)¹⁶⁶. As we have mentioned, Durmishkhan Juruli in 1877-1878 after the Russo-Ottoman war, he continued his career in Adjara. He settled in Batumi with his wife and children. Durmishkhan Juruli family became a center of Georgian culture in the newly annexed corner of the homeland. It was with them that gathered public figures, whose main goal was to raise national consciousness. Durmishkhan Juruli's wife – Ketevan's name was associated with a number of important events, establishment of Batumi Theater.¹⁶⁷ On July 20, 1879, at the initiative of Ketevan, the first performance with the participation of Batumi stage performers was held: "Did our uncle get married?" (Z. Antonov) and "If you want a wife, this is it" (V. Abashidze "vaudeville"). This date is considered to be the founding day of the Batumi Theater. In a performance with other actors, Levan Mchedlishvili (later his son) took part - Vakhtang Mchedlishvili, a director at the Moscow Art Theater. He founded a Georgian drama studio in Moscow). The first performance was held in a wooden building in Batumi, which was built in the yard of a newly established Russian civic school. The income of the performance was to be spent on the Georgian school in Batumi.¹⁶⁸ We read about this performance in the pages of the newspaper "Droeba": "In order to open a school in Batumi, Last week, under the leadership of the venerable Ketevan Juruli, fans of the Georgian scene staged from the comedy Antonov "Did our uncle get married? The performance was staged in a newly established summer theatre, where nowadays hotel "Artaani" is located. We will not touch upon the roles of the respected artists, with reality or shortcomings, because it is possible to expose any shortcomings which will become a poison of joy for the future. We do not count for this much, that all together give the same heartfelt thanks, to accomplish

---

166 <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002242/>

167 Durmishkhan Zhuruli and Ketevan Namoradze had a two-storey house in Batumi which, for some unknown reason, burned down in 1896. We hear about it in the newspaper "Tsnobi Furt-seli", where we read: "We are informed by telegram from Batumi, that the house of Durmishkhan Juruli burned down there, the house was insured." Newspaper "Tsnobis purtseli", # 24, 1896, p. 2. In addition to the mentioned house, Juruli's also owned a plot of land in Batumi. Appendix # 1.

168 G. Bukhnikashvili Batumi Theater, Tbilisi, 1979, p. 6-7. L. L. Kutsniashvili, Religious situation in Adjara (70s of the XIX century-1904), Tbilisi, 2019, p. 111, <http://dl.sangu.edu.ge/pdf/dissertacia/lianaqucniashvili.pdf>

a noble cause. You are guided by the printing of such thanks and praises during the handover to them by being part of the community (attendees were from all over Batumi, mostly distinguished Persons). A big thank you was heard in one voice and Compassion. As it seemed to them and to the deserved respect and gratitude from the public's players in the new country, the first Georgian performance with the new Georgians, in order to open a school, was quite impressive, because many people heard a request to perform often for the same purpose. The author of the correspondence was "Georgian from Batumi".¹⁶⁹

Nino Juruli-Makarashvili (Durmishkhan Zhuruli and Ketevan Namoradze's daughter) refers one interesting fact in her memoirs. Lots of people were present at the first theatrical performance in Batumi, including the city "intelligentsia", the ruling circle representatives, etc. Among the attendees was Bogdanov, the head of the school, who left because of the confrontation with Ketevan Namoradze-Juruli. Nino writes: "Georgians were looked by Janowski by disgust and he was jealous that everyone had such sympathy for the Georgian-born Gene. Bogdanov tried to rectify the situation, but Ketevan answered sincerely: Tom such a soldier like you, I would not wish to discuss any matter". Angry Bogdanov immediately left. It turns out many advised Ketevan to apologize to Bogdanov, but she replied: "Bogdanov insulted the whole Georgia, he should be the one to apologize! As we have pointed out, Durmishkhan Juruli's family established in Batumi, which soon became the center of cultural and public life. Durmishkhan's wife Ketevan was the organizer of many events. Durmishkhan's house became an oasis, for the Georgian intelligentsia who arrived in Batumi. Durmishkhan Juruli's wife, Ketevan is warmly remembered by famous Georgian, Davit Kldiashvili: "School (the writer implies to The Georgian School for Public Literacy, which spreads literacy among Georgians in Batumi, was located in a small house. Too poor and watery, far from its purpose because Muslim-Georgians did not give up their children because they were afraid they would make their children Christian. Tbilisi Municipal Board could not spend enough money on literacy society, the small Georgian community in Batumi made every effort to maintain the school. She was a great help to the school in this regard, the wife of Batumi Police Chief Durmishkhan Zhuruli, Ketevan.¹⁷⁰ The latter not only supported this school,

169 "Droeba", July 13, # 144, 1879. P. 3. About this performance newspaper "Droeba" announced in advance. Part of the income of the performance was to be consumed by the impoverished population of Kobuleti. # 122, 1879. P. 1

170 In the list of nobles of Ka Rtl-Kakheti approved by the Emperor of Russia on December 6, 1850, two Ketevan Namoradzes are mentioned: one Daughter of Bezhan Namoradze, and daughter of the second Luarsab. Kartli-Kakheti Families of nobles, phototype edition of Zurab Chumburidze Edited by Tb., 2005, p. 289. Durmishkhan's wife recorded in the record, she is the daughter of Luarsab. In the list of Kartli-Kakheti aristocrats, the wife of Iorami Namoradze, Anna is mentioned, as

rather she was a collector of funds and inspirer of the Georgian society in Batumi. His family was where Georgians found themselves; it's great she deserved respect both in Georgia and abroad on the other hand. Every intelligent Georgian who came to Batumi wanted to come to this family. Georgian aristocrats' great attention was paid here and greatly facilitated. Georgian school, as I said, existed under the care of this family. It is not surprising, I, too, a young officer, was taken to the Juruli family and Introduced. Ketevan reprimanded me upon her first acquaintance, that I could hardly speak Georgian and gave me a motherly hand for me to learn my native language. After some time he got involved in the case: A performance was held in favor of the school; Giorgi Eristavi's "Divorce was staged, where I played Gabriel's role. "School (the writer implies to The Georgian School for Public Literacy, which spreads literacy among Georgians in Batumi, was located in a small house. Too poor and watery, far from its purpose because Muslim-Georgians did not give up their children because they were afraid they would make their children Christian. Tbilisi Municipal Board could not spend enough money on literacy society, the small Georgian community in Batumi made every effort to maintain the school. She was a great help to the school in this regard, the wife of Batumi Police Chief Durmishkhan Zhuruli, Ketevan.¹⁷¹ The latter not only supported this school, rather she was a collector of funds and inspirer of the Georgian society in Batumi. His family was where Georgians found themselves; It's great she deserved respect both in Georgia and abroad on the other hand. Every intelligent Georgian who came to Batumi wanted to come to this family. Georgian aristocrats' great attention was paid here and greatly facilitated. Georgian school, as I said, existed under the care of this family. It is not surprising, I, too, a young officer, was taken to the Juruli family and

---

well as their son Solomon and daughters: Salome and Ketevan. According to the list, Ketevan was probably the youngest of the cousins. *Ibid.*, P. 289. The deceased young son of Durmishkhan and Ketevan, who is buried in St. Giorgi's Cathedral in Arbo was named Luka. It seems that Dumishkhan himself One of the sons was named after his father-in-law. None of his sons were named after Durmishkhan's father - Shalva. It must have been caused with the caution of the Batumi Police Chief, because his father, as we mentioned, was involved in anti-Russian speeches.

171 In the list of nobles of Kartli-Kakheti approved by the Emperor of Russia on December 6, 1850, two Ketevan Namoradzes are mentioned: one Daughter of Bezhan Namoradze, and daughter of the second Luarsab. *Kartli-Kakheti Families of nobles*, phototype edition of Zurab Chumburidze Edited by Tb., 2005, p. 289. Durmishkhan's wife recorded in the record, she is the daughter of Luarsab. In the list of Kartli-Kakheti aristocrats, the wife of Iorami Namoradze, Anna is mentioned, as well as their son Solomon and daughters: Salome and Ketevan. According to the list, Ketevan was probably the youngest of the cousins. *Ibid.*, P. 289. The deceased young son of Durmishkhan and Ketevan, who is buried in St. Giorgi's Cathedral in Arbo was named Luka. It seems that Dumishkhan himself One of the sons was named after his father-in-law. None of his sons were named after Durmishkhan's father - Shalva. It must have been caused with the caution of the Batumi Police Chief, because his father, as we mentioned, was involved in anti-Russian speeches.

Introduced. Ketevan reprimanded me upon her first acquaintance, that I could hardly speak Georgian and gave me a motherly hand for me to learn my native language. After some time he got involved in the case: A performance was held in favor of the school; Giorgi Eristavi's "Divorce" was staged, where I played Gabriel's role. I tried to work on the role with great desire, however my bad Georgian was a problem. Ketevan would help me a lot in this regard, as she would help me with my repetitions; I would ten or fifteen times re-read the lines, which would make me more tired than my teacher. My teacher would tell me, "young man, you are Georgian and should try more to learn your language". All this made me more ready, to learn the lines. On one occasion, the head of the household wanted to change the script of the play and this became a subject of the confrontation between the spouses. However, Ketevan was able to silence her husband and the script remained unchanged".¹⁷² The mentioned episode, in reference to Ketevan's confrontation with Bogdanov is left out of Davit kldiashvili's memoirs. After several years later, when the writer met Nino Juruli, he mentioned this fact.¹⁷³ Akvsenti Tsagareli provides information about the family of Durmishkhan Juruli, who lived in Batumi. According to him, the Batumi police chief was a very influential person in the city among the representatives of the administration; the Juruli family hosted many Georgian cultural figures who came to Batumi. According to A. Tsagareli, wife of the police chief - Ketevan Juruli had special warmth towards the stage lovers or other representatives of the cultural community. It is noteworthy that after the first Georgian performance in Batumi the theatrical team traveled to many parts of Georgia. The following performances were held: in Gori, Kutaisi, Poti, and finally the theatrical troupe arrived in Batumi.¹⁷⁴ About this A. Tsagareli writes: "Georgian families were then headed by the respected Durmishkhan Juruli family; Mr. Durmishkhan was the head of the Batumi police and, therefore, among the representatives of the administration he was an influential person, we found this honest family's house in Batumi "a free Hotel": Lunch-dinner was always ready for us in this family, and as for the need of our plays. Ketevan Juruli would do anything to support us. Our case was settled: we also arranged a hall for the performance, tickets Apart from the Georgian society, foreigners were also kidnapped Georgian Muslims also walked a lot, only ... look at us Ugliness and recklessness: There was no printing house in Batumi (or why Would), and we even forgot the posters printed from Kutaisi Take us. Nobody thought, nobody could have imagined that in

172 D. Kldiashvili, *On the path of my life, Stories in two volumes, Vol. II, Tb., 1981, pp. 101-102.* N. Nogaideli, *Davit kldiashvili in Batumi, Tb., pp.379-380.*

173 See, appendix 11.

174 G. Bukhnikashvili, *Mentioned works, p. 7.*

Batumi, in the newly taken Ottoman city, Georgian-Russian would come so soon there would be no printing press! How many handwritten posters did we have to prepare to reach the whole city, or how visible would the handwritten posters be? Then we invented a meeting between each other: in Batumi even today, in summer, there is a street-street Cold spring water is sometimes wrapped in coca leaves in the leaves, this They call it “Soukh-Su”. The water carrier walks and shouts “Soukh-su!” We wrote a few posters by someone else’s hand and put these water-carrying blobs on our backs and also distributed what we had to shout in the street. These Georgian Tatars walked and uttered words they shouted: “Today in Triad there is Georgian Triathlon. They are playing: Safarov, Gabuunia, Kipiaaani” and others with this surname. Often ours The women before me said what they were saying, they would drop these accusations from the hotel on the street, stop them and say: Gabunia or Say Safarov and here is one of your judgments ... We, men, We stopped laughing from the Tatars at the screams of our artist women’s engraved surnames; Especially since there was no forging in the theater. We held three performances in Batumi; Three times the theater was three with people. Gifts a lot came to us women artists; Gabunia, a woman still has some precious gifts of that time”.¹⁷⁵

During that time the Prince, Constantine of Oldenburg was in Batumi and he had drinks brought from Europe, which he donated to Ketevan.¹⁷⁶

In A. Tsagareli’s memoirs, we encounter the son of Durmishkhan Juruli, a young cadet – Giorgi Juruli, who later became a famous statesman in Georgia. The episode describes how the famous Georgian actor Nato Gabunia was given bouquet of flowers from the future minister of finance and trade-industry of the independent Republic of Georgia. Georgian playwrighter remembers: “Often in the province Scene lovers often came to our aid. That we would need, the more we had, the more we would invite this or that man or a woman who had the great pleasure of helping us. In Batumi we needed a little female role player. Not many have thought about it and suddenly we found out ... Today, our esteemed Giorgi Juruli, a first-class cadet, who will appear in the role of a little girl, a woman decorated with short and shawls clothing. A man could not be distinguished in a woman, so it was necessary for a mother Garment and perfectly performed its role. Even one clever trick was committed by this young man Giorgi Juruli. He is great, he was a fan (I think he is a fan today as well) of the theater and adored

---

175 <http://www.batumitheatre.ge/>

176 It is noteworthy that Agrafena, was the wife of Count Constantine Oldenburg, whereas she and her sister Kato <http://www.nplg.gov.ge/tsinemaker/ka/00001996/> had a close relationship with Durmishkhan Juruli and Ketevan Namoradze’s daughter Nino Jurul, wife - General Ilia Makarashvili. This Confirmed in the letter by Ilia Makarashvili sent to Nino Juruli. See. Appendix # 14.

artists. When he saw that community gave gifts to excellent artists, he wanted to give a gift to Gabunia as well. He then went to the city garden and to the gardener he said: "Father said- make me a good bouquet and send it to me". Well, how could the gardener not do what the police chief's son said! He made a wonderful bouquet and gave it to him. Giorgi took a bouquet and thought: "Do I want a ribbon for this?" Went to the store! Chose the best ribbon, valued at 20-25 rubles. How would a first the class cadet have such money! He could not ask his mother for this money and then what can he do, "Would his chivalry be wasted in vain! How to present a blank Bouquet for a ribbon?! He thought, thought and came to our hotel, to Gabunia: "Nato, mother wants to come to a play today, and asked for the best ribbon". Does she need only a ribbon? Asked Gabunia. Yes, she needs only the ribbon. She then gave Giorgi the best valued ribbon and Giorgi was able to present a wonderful gift to the artist lady. Our time in Batumi was unforgettable."¹⁷⁷

This happened in 1879, when the theater troupe from Tbilisi arrived in Batumi. The troupe included: Nato Gabunia, Mako Safarova-Abashidze, Vaso Abashidze, Kote Kipiani, Aleksandre Kazbegi and others. Batumi residents had greeted the special guests from the capital, as they were welcomed and offered wonderful dinner.¹⁷⁸

Ketevan Namoradze-Juruli established a charity organization in Batumi, where she was active, which is confirmed by the newspaper "Droeba" in 1880. On the sheets of the newspaper, someone posted a response to Shchukina's letter. Shchukina had an initiative of imposing a fee for certain amount of money for stage performances, so that later on it would go to the poor - Ketevan supported this initiative. In a letter published on February 20 1880 in the newspaper "Droeba", Ketevan stated that in the evenings, which were held in Batumi on her initiative, donations were collected separately for the poor. In the letter we read: "This is a precious and at the same time easy to fulfill this idea - there is no doubt about it, we must have; Not if the people of the lodges and chairs, but even the people watching in the gallery will not spare a single amount of money - that for people oppressed by fate. Of course, at the time of selling the tickets, there will be a jar with the above inscription, For the benefit of the people and all ticket buyers be obliged to add to the price of a ticket per "Shauri" without a doubt, if you have read it in the newspapers, it sets for this and that subject statute, they will even added. God willing, this is a good idea. And such a feeling was born in our hearts that I hope to provide you with one or two "tumans" here as well, in order, in the

¹⁷⁷ [is.ge/uploads/11021/Cagareli_Aqvsenti.pdf](https://oldbatumi.wordpress.com/2009/11/22/is.ge/uploads/11021/Cagareli_Aqvsenti.pdf); Man. 38506. <https://oldbatumi.wordpress.com/2009/11/22/>

¹⁷⁸ Ts. Tevdoradze, Mentioned Thesis, p. 63.

editorial office of “Droeba”¹⁷⁹. Ter-Grigorian’s “This is also your matchmaking” was staged in Batumi with the support of the locals. In the same year, the actors of the Batumi Theater staged P. Abashidze “If you want it’s a wife 17”.¹⁸⁰ On February 13, 1883, the Batumi Theatre staged Giorgi Eristavi’s novel. In 1882 Ketevan Juruli created a permanent circle of stage lovers in Batumi.¹⁸¹ For the work of Ketevan Juruli, the teacher of the Batumi Georgian School, M. Natadze expressed his gratitude to her in a letter published in the newspaper “Droeba”.¹⁸² A Georgian school in Batumi was in need of material support. Funds donated by a wealthy local citizens were not available to the school. He did not have only the educational load of the subject, in the newly annexed Adjara; the school had a very big mission in raising national awareness and bringing Muslim Georgians closer to their homeland. Ketevan deals with these issues; the letter of Juruli, which she published in the newspaper “Droeba” in March 1884: “Mr. Editor! When “literacy society” opened the school in Batumi, with the help of the teachers of this school and their sweet treatment of the people, aroused the desire of the people to study and, fortunately for us, the number of students, it is growing day by day. But it goes without saying that this school has a lot of unmet needs. Some here and there try to make a cash donation, but where forty and Sixty “tumans” are needed, five and ten, even twenty is welcome. We all know in general what is important in schools, especially on the side, like Batumi and of course, we should all strive for the success of the local school. Batumi is one of the best and safest beaches in our country, Batumi School will nurture, connect and bring us back the Children who at one time had happiness and misery. They carried the yoke with us and now, for various historical reasons, they have distanced themselves from us. Therefore, special attention should be paid to the Batumi Public School of Literacy; but the place where from school It is very murky: as the house itself is suitable for a school, so it is clean, swampy and sky-hot; The air is hurting both the students and the teachers. As a close acquaintance of the locals in Batumi, as well as the circumstances of the local school, I think that It’s totally impossible for a school to stay where it’s at the present time; Otherwise if left in the condition as now, then it is dangerous for them to get totally sick, as for the teachers and their families, as well as the apprentices. For this I, as a person wishing to succeed in this school, I hereby declare that it is impossible for the school to stay at this place, we will be unable to maintain the teachers and you, might very well know how

---

179 Newspaper “Droeba”, # 58, 1880, March 15, p. 2.

180 E. Meskhia, *At the Origins of Batumi Theater, Batumi Past and Present*, I International Scientific Conference, Materials, Batumi, 2009, p. 220-221.

181 S. Gersamia, *Batumi Theater*, Tbilisi, 1949, p.

182 Newspaper “Droeba”, # 39, 1883; G. Bukhnikashvili, *Mentioned Thesis*, p. 10.

bad it is for the school to change the teachers, while considering how close the current teachers are accustomed to the local residents of Batumi, especially the Georgian Muslims – if they quit, it will not do any good.¹⁸³ Ketevan Namoradze-Juruli was very actively involved in cultural-educational and public activities here. From 1886 she was a full member of the Georgian Literacy Society, an auxiliary member of the same society in Gori since 1900.¹⁸⁴ Ketevan Namoradze-Juruli together with Efemia Machabeli made a great contribution to the opening of a two-grade school in Tskhinvali. Ketevan held a number of charity evenings alongside of Epemia. With the money received from the events, they helped to establish a two class school in Tskhinvali. They bought a building for the school.¹⁸⁵ Ketevan Namoradze-Juruli and the name of Epemia Machabeli is also connected with the opening of a library in Tskhinvali, the establishment of a women's family school; and Ketevan Namoradze-Juruli was also actively connected with the Tskhinvali Theater, where she was together with Davit Javakhishvili, who led a Georgian drama troupe in Tskhinvali.¹⁸⁶ The newspaper "Iveria" wrote about it: Tskhinvali, On December 2, a Georgian performance was held here in favor of the "Literacy Society among Georgians." The community bluntly attended this entertaining evening. The so-called nobility also came. A Buffet was held, the donations was to be given to the aforementioned community. The performance itself went well, it was attended by a person named T. Z. Machabeli. In addition to the cost, the income of 8 "Tumans" would remain. They deserve great thanks! Both the organizers, as well as the participants of the performance, that tried very hard to stage a performance and satisfy the needs of the locals. It was said that they would stage another play, in particular "Pepo" by Sundukiants.¹⁸⁷ We encounter other written sources about Ketevan Juruli's actions in Tskhinvali. Ketevan as the representative of the mentioned society staged a play in Tskhinvali and donated the income to the newspaper "Iveria". In a letter sent to "Iveria" from Tskhinvali, Ketevan Namoradze-Juruli stated: "Please post in one of the issues of your newspaper: December 2, 1890, in Tskhinvali we presented a play by R. Eristavi, a three-act comedy "Lawyers", on behalf of disseminators of literacy among Georgians for the benefit of the public. Sold tickets and buffet earned 92 "manats" 98 Cap. Spent on: 5,56 for the buffet, moving chairs and lighting, 3,48, Servant 1, Total spent 10,13 net income left 82,85. We will send you this money on behalf of the above community, please hand it over to the chancellery. Worthy

---

183 Newspaper "Droeba", N 52, March 8 1884, p. 3.

184 <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002242/>

185 A. Mghebrishvili, History of Tskhinvali Literary-Cultural Life, Tb., 2019, p. 441.

186 Ibid.

187 Newspaper "Iveria", # 261, December 8, 1890, p. 1.

of great gratitude are: Madame Ephemia, noblemen Ivan and Mich. Machabeli, Ekaterine daughter of Yaralov, Zaal Machabeli, M. Bakradze, I. Khimshiashvili, N. Dekanozishvili, I. Machabeli, D. Koniev, Nino and Giorgi Juruli, who based on their own hard work were the reasons why the evening was organized so well.”¹⁸⁸ In 1892, the information published in newspaper “Iveria” informs us, that for the famous Georgian writer Al. Kazbegi, Ketevan Juruli has collected 27 rubles in Tskhinvali. The mentioned amount was given to Newspaper Iveria editorial office by Ketevan. The editor of the newspaper, Ilia Chavchavadze wrote about it: “We received 27 “manats” collected in Tskhinvali from Ketevan Juruli, Luarsab’s daughter to be given to Al. Kazbegi.”¹⁸⁹ In 1893, Ketevan Juruli held a charity evening in Jelaloghli (Today Stefanavan). The earned income with the help of newspaper “Iveria’s” editorial board, and it was handed over to the Society for the Promotion of Literacy among Georgians. In the letter of Ketevan Juruli published in the indicated newspaper, we read: “We are sending you 181 “manats” and please hand it over to the society.” This money was collected in Jelaloglu by holding a performance. In the end we could be more grateful to the following persons, on whose behalf this money was collected, these are: noblewoman Mar. of teimuraz Baratashvili, N. I. Aleksii-Meskhievi, Kn. M. L. Vachnadze, Sakar and Nino Makarashvili, Eristavi (who gave us singers for the free and the horn). I, once again repeat that we should be thankful to these people, with whose support the performance was able to be carried out, in a land, where Georgian influence is rather weak. Ketevan Juruli.”¹⁹⁰ On the pages of the newspaper “Iveria” for “Alegra”.¹⁹¹ A list of items donated by Ketevan Juruli has been published. It seems like, the newspaper regularly provided information to the public about the charity events, as well as the activities of the community members engaged in charitable activities. However, in order to avoid embarrassment, Ketevan Juruli explained in the same newspaper that the donated items were collected by her, but the donors were different personalities. This explanation became necessary because of the possible misrepresentation of information by the newspaper, so that she would not lose the trust in the elite society and that the cycle of the charitable events started by her would not be disrupted. Ketevan Juruli wrote: “Although those items were collected by me, the donors were different. If for any reason that list is not at hand anymore, I will send it to you again and please announce. Here is the list itself. Donated by: Iulia daughter of Melkisedek Kalatozishvili: 1. stitched pocket, 2. satin bash, 3., lamp 4. Tea pot 5. Towel rack.

188 Newspaper “Iveria”, # 263, December 11 1890, p. 2.

189 Newspaper “Iveria”, # 20, January 28, 1892, p. 1.

190 Newspaper “Iveria” # 204, 1893, p. 2.

191 A lotter ticket, where they would give the winning amount upon the lottery was held.

Elene daughter of Gregory Eliozov: A cup holder, of silver. Sopio daughter of Rostom Kipiani: One pair of silver “zaponka”. Elisabed daughter of Grigol Mchedlov: 1-silver pen. Nino daughter of Durmishkhan Juruli, one gold medallion”.¹⁹²

On April 27, 1903 upon Ketevan Juruli’s request, her daughter Nino and her friend P.M. Ckheidze held a charity event in Jelalogli. In a letter sent to Newspaper “Iveria”, we encounter an information that the income of that event should go to the “Society for the spread of Literacy among Georgians”. We read that the event was held in the “The 7th Mortyr Artillery Auditorium”, whereas the following persons took part in the play: Andrievski, Matsiakovski, Kudrin. The play was attended by Col. Chistovsky, Ebert, Gedeman. The income was 60 “manats” and 57 “kopecks”. Ketevan Juruli send the income to the wife of Ilia Chavavadze, Olga, daughter of Tedeos.¹⁹³ As we have pointed out, Ketevan Juruli had a special devotion to the theater. Thanks to Ketevan, a talented Georgian actor was added to the performing arts, such as Elisabed Cherkezishvili. Elizabed, was in the village of Koshka, to Aleksandre son of Firani Cherkezishvili and Mariam, daughter of Razhden Pavlenishvili.¹⁹⁴ Elisabed’s acting talent was discovered by Ketevan Juruli. Elisabed Cherkezishvili remembers about it: “I was seventeen years old, when I first met Ketevan Juruli’s family. Ketevan, she was a rare woman, very conscios and at the same time charitable ... Ketevan Juruli was the only person who understood my spirit, and understood the situation of my family.¹⁹⁵ She often invited me to her place, comforted and protected me. Ketevan Juruli advised me not to betray my future and to be on the stage once I entered. Ketevan’s family often hosted the advanced intellectual elite of the time. Ketevan loved it terribly when I imitated someone to talk or walk. Once, when Ketevan Juruli was visited by guests from Tskhinvali, she mysteriously called me from the room and asked me to imitate any older women. I took off my black shawl, grabbed a stick in my hand, and entered mumbling in the guest room. First I greeted the guests and then I asked for the housewife’s son (meaning Giorgi Juruli - GS) – Mt lady, where is your son; I want him to write a paper to my son, so that they do not take him to the army ... no one could recognized me, so I gained more courage: - You are hosting this girl, daughter of Cherkezishvili, why would you let that circus actor into your house ... the guests became sad. Everyone was offended by the insults towards me, one even exclaimed: - Throw out this old woman out of here.

¹⁹² Newspaper “Iveria”, # 204, 1893, p. 2.

¹⁹³ Newspaper “Iveria”, # 98, May 6 1903, p. 3.

¹⁹⁴ M. Nizharadze, Elisabed Cherkezishvili, Tbilisi, 1977, p. 5.

¹⁹⁵ Elisabed Cherkezishvili refers to breaking up the family, she was 15 years old, when at an early age she married Giga Machabeli, whom she soon divorced. Her second husband was a famous Georgian lawyer, historian and publicist Nikoloz Urbaneli (Khizanishvili).

Then I took out snuff of my pocket and sniffed it. Suddenly Ketevan took off my shawl ... Everyone was surprised that I, a 17-year-old, embodied an eighty-year-old.”¹⁹⁶ Elisabed Cherkezishvili’s stage debut took place in the village of Mereti. In 1884, stage performances for local peasants in the village was organized by Isaia Purtseladze. It was here that Elisabed Cherkezishvili played the first roles (Shushana, “Pepo”, Sara and “Kabato – Khanuma”).¹⁹⁷ Ketevan Juruli was well aware of Elizabed’s great acting future. She recommended a talented young woman to work in Tbilisi with Vaso Tumanishvili. Elisabed Cherkezishvili writes: “In 1885, I was convinced that I needed to be on a big stage. New conditions of my life also helped me to do that. This was a time, when I was away from my first husband and I followed Niko Khizanishvili, who also shared a great sympathy and aspiration for the stage. In those times, the director of the Tbilisi troupe was V. Tumanishvili. K. Juruli wrote a letter of recommendation and he took me in. I stayed at Anton Purtseladze’s family. Anton also liked Ketevan’s opinion. On a second day, Elene Antonovskaya followed me and we arrived with Ketevan’s letter at Vaso Tumanishvili’s apartment. Tumanishvili received me coldly because I was new in town and I looked like a village noblewoman. But when he read the letter, his face lit up. Then turned to me sympathetically and said to me: - Ketevan writes in such a good way about you, that you probably deserve it. Tomorrow, come to me at twelve o’clock, we will read the roles from several plays and we will decide then. With this answer I left his house. I was nervous, not knowing how my “exam” would turn out, I said in my heart: - I do not care if he does not accept me! When I want, I will play well in Mereti. Next day, I announced myself to Tumanishvili at the appointed time. He asked me to play two roles: “Fugitive Family” - by Sundukyants and “Khanuma” by Tsagareli. From the first play I read Khakho’s monologue and from the second – Sara’s. That was it. My fate was decided. I was enlisted in the band, I was given four “tumans” a month and the next day I was already invited to a rehearsal...”¹⁹⁸ Ketevan Juruli’s deeds towards the star of the Georgian stage was remembered by the society well. That’s what Da. Kasradze wrote about In 1916 on the pages of the newspaper “Sakartvelo” on the occasion of the 30th anniversary of Elisabed Cherkezishvili’s stage activity: “Liza (referring to Elisabed Cherkezishvili-GS) as we have seen, she started performing on the stage in Mereti and during the first years, she trained there. Except for Isaia Purtseladze, her talent was supported by the departed Ketevan Juruli, daughter of Luarsab. This woman was known as a stateswoman. She was able to do a thousand charitable deeds. She loved art and

---

196 Elisabed Cherkezishvili, My memories, I. Grisashvili edition, Tb., 1941, pp. 19-21.

197 Ibid.

198 Ibid, pp.21-22.

contributed entirely to the success-flourishing of it. When she saw Lisa on stage, she immediately looked up to her. It would be a sin for her to stay here, she is to be sent to the city in order to flourish her talents. Ketevan loved Liza like her own child ...”¹⁹⁹

The memory of Elisabed Cherkezishvili, according to which Ketevan Juruli sent a letter of recommendation to Vaso Tumanishvili, is also confirmed by D. Kasradze.²⁰⁰

In the late nineteenth century Theatrical performances were also held in her native village Arbo. This is confirmed by 1897 publication in the newspaper “Tsnobis Purtseli” under the pseudonym “Provinciali” - Lomouri. The letter does not show the initiator of the stage performance, however, we suggest that it is Ketevan Juruli. In the middle of the village, a local youth will hold a wooden shed. The “scene” was in the shed. On July 19, 1897 two performances were staged here: “First they died and Then they got married” also “mother and child.”²⁰¹

Ketevan Juruli charity was not limited to only her native country. She appears to be a figure, who also helped Georgian nuns on the Holy Land. Ketevan also corresponded with the Patriarch of Jerusalem. This is confirmed by the Patriarch of Jerusalem Letter to Ketevan Juruli (presumably Gerasimos I), which is preserved in the archives of the Juruli, dated to 1891-1897.²⁰² It is clear from the letter that Ketevan provided financial assistance to Anastasia, a nun in the Holy Land, for whom she sent 30 rubles. However, Anastasia (it is unknown who this woman was and what her relationship was to Ketevan) was not on the Holy Land at that time, and therefore the money sent from Georgia was kept by the Patriarch of Jerusalem. In the letter we read:

“Dear Ketevan Juruli, daughter of Luarsab, a wonderful woman, receive a blessing from the Patriarch. We deemed it necessary to inform you that we have received your correspondence on July 12 and that we would like to inform you that along with the correspondence, we have received your donation of 30 rubles. We inform you that the person, whom the letter and donation is addressed is not with us, we will either leave it with us, until we have further notice to send it back to you, 29 roubles, excluding the 1 ruble for the postal charges.

Please, have our thanks and the blessings of the Patriarch.

The letter is done in Jerusalem, on August 8, 1894. The letter bears a signature of the Patriarch.”²⁰³

199 Newspaper “Sakartvelo”, # 25, 1926, p. 3.

200 Ibid.

201 Newspaper “Tsnobis purtseli”, # 273, 1897, pp.2-4.

202 <https://web.archive.org/web/20070106011847/http://www.christusrex.org/www1/ofm/sbf/escurs/www/g.html>

203 Georgian Art Palace - Museum of Cultural History, Fund I, case (indicated is - G. S.) Man.

Ketevan Juruli was an educated, tasteful, woman in love with her homeland. In the archives of Juruli family we encountered Ketevan's unpublished poems, where they clearly convey the feelings of a person who cares about her country and her people.²⁰⁴ Durmishkhan Juruli and his wife according to the compiled property description done in 1887, had numerous estates, in their own village Arbo, as well as in other villages (Nikozi, In Tbeti, in Grubela, in Zemo Nikozi and Kvemo Nikozi ...).²⁰⁵

After the death of Durmishkhan Juruli, a dispute arose over the distribution of the lands among his children. Dispute started in 1905. Initially, it was the Batumi mediator-conciliator Nicholas Goban, and since February 15, 1906 the judge of the Batumi court Judge (We could not identify him) took over the case. After the death of Durmishkhan Juruli, children Nino and Giorgi took responsibility for the care of the old mother, Ketevan Juruli. According to the agreement her widowly share must be given to her children. Despite that, Ketevan refused to give up the estates prior her death. The list of disputed property of a sibling indicates a two-storey house in Batumi.²⁰⁶ Also a land in Batumi.²⁰⁷ A reason of the dispute was also a land and a house in Arbo, also lands in Kordi, Tirdznisi, Kvemo Nikozi, Tbeti, Zemo Nikozi, Grubela. Finally, the Batumi court left an oral agreement in force, on the basis of which Ketevan Juruli left her share of the estate to her children. On the condition that they provide care for their mother. Property of Durmishkhan Juruli (residential houses and Estates) Based on the decision of Batumi Conciliation Judge of May 15, 1908 were given to Nino and Giorgi on equal shares.²⁰⁸ By resolution of March 7, 1918, and by the Commission of the Land Survey of October 2, 1918 (as referred to in the document) the decision reveals that Giorgi Juruli woned 5 lands in Arbo.²⁰⁹ Apparently the houses in Arbo and in Batumi, were given to his sister - Nino Juruli. Durmishkhan Juruli's wife, Ketevan, was described by her grandson - Mikheil Makarashvili, who resided in France: "My grandmother, Ketevan Namoradze, she was a woman of extraordinary beauty. Her portrait is still kept in the Tbilisi Museum. She was quite erudite, curious of art, especially theater."²¹⁰ After the death of her husband,

---

38. 98.

204 Appendix # 3.

205 Appendix # 1.

206 As we mentioned above, Durmishkhan Juruli's house in Batumi was burnt in 1896, however we encounter a details that the house was restored by Nino Juruli. Nino Juruli also built a new house in Arbo, see appendix # 15.

207 The land owned by Juruli's had neighbored Machabeli on the east side and Nobel's on the north. See, appendix # 15.

208 See appendix #15.

209 See appendix #16.

210 P. Natsvlshvili, see mentioned works, p. 8; Appendix N 25.

Ketevan Juruli lived for 10 years longer. She died on July 8, 1913, at the age of 70. The virtuous woman was buried next to Durmishkhan Juruli in St. Giorgi Church in Arbo, where Ketevan and Durmishkhani epitaphs are still preserved, as well as one's of untimely deceased sons Luarsab and Andrew:

Durmishkhan son of Shalva Zhuruli was born on June 11, 1830. Departed on March 1, 1901.

“Remind of me, Lord, to come with your kingdom”

“Ketevan Juruli, daughter of Luarsab. Was born on November 30, 1842. Departed on July 8, 1913.

At the tombs of Durmishkhan and Ketevan Juruli, on the pillar of the temple there inscription on the marble stela, which is as follows: “Inside this tomb: Ketevan Juruli, Luarsab’s daughter 18 30 / XI 42--19 8 / VIII 13 and Durmishkhan son of Shalva Zhuruli 18 11 / VI 30--19 I / III 01 Oh, lord, remember them.”

Near the south wall of the temple there are graves of Drumishkhan Juruli’s departed sons. One of the epitaphs is damaged: “Here lays Kole ... (probably there should be written: “Kolezhsky Assessor”) son of the nobleman Durmishkhan Juruli, Andria...²¹¹

The epitaph of Durmishkhan Juruli’s second minor son is also damaged, although part of the text is still read: “Under this rock rests the son of nobleman ... Continue probably with these words: Durmishkhan Juruli) L.... which ... see ... letter ... “

There is a stone stela on the opposite wall of the tombs, where we read: “On the opposite floor of this epitaph, two sons are buried under two boulders. In September, the second Andrew, six years old, and in his month, died in the year of ... in May, they have burned the hearts of their parents and everyone ... (one word cannot be clearly read), whose unhappy parents pray for the children of the innocent in front of “Guti” (the last word cannot be read clearly).”

211 The inscription is damaged and could not be read.

Juruli's residing in Arbo and the Bolshevik government

On February 25, 1921, Soviet Russia occupied Georgia. Violent government under the conditions, the country was engulfed in terrible repressions. The Bolsheviks persecution began with people of different political views.²¹² This manifested by seizure, also by the resettlement, or physical liquidation, of persons considered enemies of the people. The Red Terror was carried out with great intensity by the representatives of the high social circle. As a reason to punish people deprived of property, it was indicated: "As a nobleman and an indomitable enemy of state, to be declared a dangerous member of society. People were deprived of: land, houses, and cattle. The real estate confiscated from the noblemen was transferred to the state."²¹³

The same fate befell upon the Juruli's living in the village Arbo, who also found themselves under severe political pressure. The government confiscated their vineyards and left them without a place to live. In a document dated to 1927: "Lists of former noblemen and the lords in the Tkviavi and Shindisi areas, and Juruli's are also mentioned among those who were attacked by the Bolsheviks. Data: „... 5. Juruli Aleksandre, son of Malkhaz - 64-year-old Georgian, Former Aznauri, resident of the village Arbo, under 17 (1917) had six-tenths of the land that was issued to him through a lease and was receiving a large sum of money from the peasantry. The peasants were oppressed by him. 17-21 years the land was not confiscated. He was cultivating the lands and oppressing the peasantry. Was getting a big "gala" 21-28 (?)²¹⁴. He was deprived of land during the land reform and now owns three-tenths of the land, part of which is leased. The part is handled by a hired laborers. Has not been expelled. Has strained relations with the peasants. Son Shalva is 25 years old, he is a doctor by profession in Tbilisi, and he has spouse and daughter, who also live in Tbilisi. Aleksandre has a daughter named Tamari, who is 22 years old."²¹⁵

6. Juruli Iliia son of Malkhaz - 75 years old Georgian, former Aznauri, a

---

212 G. Sosiashvili, *History of Ditsi*, Tbilisi, 2011, p. 49.

213 G. Sosiashvili, *Political repressions in Georgia during the I Quarter of the XX Century*, *An international Quarterly Journal of Social Science "Black Sea"*, Issue 44, 2019; G. Sosiashvili, *Unknown document of the first quarter of the XX century repressed in Shida Kartli About the Noblemen*, in the book: *Issues of Shida Kartli History*, Tbilisi, 2013, p. 3-13.

214 The document is dated 1927, although the date of the land re-form is 1921-1928, which is obviously an inaccuracy.

215 The document has an inscription from which it is clear that Alexander worked on a collective farm, while his son (presumably a son) lived in Tbilisi.

resident of the village of Arbo. Possessed until the age of 17 (1917) Six-tenths of the land leased. He served in the King's army under Colonel Chin. 17-21 years they were not deprived. He lived in a village. He had rudeness with the peasants Attitude. 21-28 (?) Yrs during land reform Deprived and now has three-tenths of the land and garden, which is leased. He lives in his own house in the village. Was not expelled. Has a family: wife Teresa 50 years old. Son Shura 35 years old, who is constantly in Tbilisi, where the servant lives, but where exactly, it is not known, he rarely arriving in the village. Has a brother Vasili 47 years old, 17 years old (1917) He had six tenths of a plot of land, he did not live in the village, he was a servant ...²¹⁶ in the ministry. 1917-21 was at home. The land did not last for 21-28 years. Currently has two-tenths of the land that is leased, himself blind. Has a son Gregory 40 years old who serves.... Does not come to the village, currently he is in Baku and serves there. Has a wife and a daughter, who are also in Baku, the attitude of the peasants is loyal to their family.

7. Juruli Vladimir (Vatia) son of Alexander - 32-year-old Georgian, Former Aznauri, resident of the village of Arbo.²¹⁷ His father was BoKauli. He died in 1913. He himself was in the army. 17-21 Servant did not come to the village in Akhaltsikhe, where it is unknown. 21-28 (?) Yrs Five-tenths of the land was confiscated during the land reform. He currently owns a 1/4 tenth of a garden he sold to Vladimir, a farmer living in the village of Arbo, in 25. He did not come to the village himself, it is unknown at this time what he will do after leaving the post. He has a house and a family does not have."²¹⁸ As of January 21, 1927, in the village of Arbo is mentioned in the list of voters as several representatives of the Jury family: Jury Vasil Malkhaz (born in 1850) Peasant; Juruli Ilia son of Malkhazi (born 1856) peasant; Juruli Alexander son of Malkhaz (born 1867) peasant; Juruli Tamara, daughter of Aleksandre (Born 1905) peasant; Juruli Mito son of Levan (Born 1897) Peasant; Juruli Nadia David's daughter (born 1909) Peasant.²¹⁹ Ilia Juruli mentioned above, as it appears from the document, has a son - Shura, born in 1892 (at the time of drafting the document, in 1927, he was 35 years old). It is written about him that he is unknown where he served,

---

²¹⁶ Information is missing.

²¹⁷ Alexander Juruli had another son - Shalva Alexander Jury. Gas. According to the obituary published in "Tbilisi", it was 1959 Died this year. He had three daughters: Theona, Marie and Tamar. Newspaper "Tbilisi", # 215, 1959.

²¹⁸ Surname is not readable. Territorial Authority of the National Archives of Georgia, Gori District Archive, Fund # 2, Record # 1, Case # 495, p. 16.

²¹⁹ Territorial Authority of the National Archives of Georgia, Gori District Archive, Fund # 3, Record # 1, Case # 471, p. 12. Living in Arbo For information on juries, see G. Sosiashvili, the first of independent Georgia The family of the Minister of Finance - Giorgi Juruli and the village of Arbo, "Historian" # 5 (113), 2020, p. 41-49.

lived permanently in Tbilisi and in the village (In Arbo) rarely arrived. Shura (Alexander) son of Ilia Juruli was a military man. He graduated from the Mikheil Artillery School in St. Petersburg in 1909. Served in the Russian Empire In the 47th Artillery Brigade of the Army, in the ranks of which he participated in the First World War 1914-1918. Had the ranks of lieutenant, at the end of the war - captain. Was awarded to Sts. Stanislav III and II 1915 (c.), Sts. Anna IV 1915 (AD) and II 1916 (AD) with orders of quality; With St. Giorgi's golden weapon "for courage" (1917) _ May 29, 1916, in the village. Germans at Bobulince For his appearance in the fight against.²²⁰ In 1918-1921 Aleksandre Juruli was in the Georgian army Colonel. He commanded an artillery division.²²¹ In 1920, during his stay on the Black Sea coast, Alexander Juruli Defeated in the North Caucasus, the Russian "Volunteer Army" helped its troops evacuate from Poti to Crimea. After the Sovietization of Georgia in 1921-1924, He served in the Red Army, where he led the 2nd Georgian United Artillery Division. Coming soon to a military career Removed and held various economic positions. In 1937, he held the position of "Tkvarchelnakhshir's" supply trustee. Aleksandre Juruli was arrested by the Soviet authorities three times in 1922, 1924 and 1931 for "espionage" and on charges of "counter-revolutionary activities". He was in 1937 arrested again and shot to death.²²²

---

220 As it turns out, a number of members of the jury family served in the military. Gas. Another military figure, lieutenant Juruli, is mentioned on the pages of the Republic of Georgia in 1918. (Although his name is not indicated). He st. With Captain Digmelashvili arrested together: "By the order of the head of the Metsikhoveni army, he captured Timre St. Captain Digmelashvili and Prof. Juruli for quarell. Newspaper "Republic of Georgia", 1918, #, 48.

221 Alexander Juruli's brother Konstantin Juruli was the Chief of Staff of the 6th Caucasus Rolling Regiment. He was in combat in 1916 Died at the time. Published in the magazine "Theater and Life" In the obituary we read: "Konstantine son of Ilia Juruli killed on the battlefield of the hundred pages of the Caucasus. He was buried for Mary in 7 Didube. He was an unwavering and brave warrior, an admirer of army men and comrades Favorite". Journal. "Theater and Life", # 34, 1916, p. 9.

222 <https://amp.ka.autograndad.com/478566/1/%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%A5%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%93%E1%83%A0%E1%83%94%E1%83%9F%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98.html?fbclid=IwAR0UOJUoGK2AtCY05WvJWk7ZYeyxS1Gw3XXphCJvM-oCIy--6PLVU1zqHG8>

Giorgi Juruli and his descendants in France

Durmishkhan Juruli and his wife Ketevan Namoradze had four children. Two of them, sons Luka and Andria Died at an early age. As Mikheil Makarashvili writes: “My grandmother and the grandfather had four children. Two boys died as children. All that was left was my mother and my uncle Giorgi, who was a one year younger than my mother”,²²³ Nino Durmishkhan’s daughter Juruli, was the wife of the famous military figure - Lieutenant-General Ilia son of Sakvarela Makarashvili, and his son - Giorgi Juruli Trade-Industry of the Independent Republic of Georgia And the Minister of Finance. Durmishkhan Juruli had a great desire and that his son had a military career, but Giorgi’s heart did not want to go to military service. He entered the military officer school in 1886, after graduating from the cadet corps.²²⁴ With the support of his parents, Giorgi Juruli traveled to Europe, in particular to Paris, to study agronomy at the Mining Institute.²²⁵ After that he studied in Moscow with Petrovsky Razumovsky, he continued in the academy. The great chief _ Mikheil son of Nikoloz helped him in this regard.²²⁶ After graduation of school, Giorgi Juruli in 1893, along with three Georgians Elected as a member of the society: in the Georgian school committee, in the bank - in the supervisory committee and in the management of the dramatic society. The source notes: “Juruli, a necessary member of Georgian institutions and perhaps of all Committees.²²⁷ In 1897-1903 George Juruli was a censor In the Caucasus Censorship Committee. After that he worked in the Ministry of Land Management. Giorgi Juruli had a close relationship with Ilia Chavchavadze.²²⁸ Here is how he remembers seeing Ilia Chavchavadze: “when I first had an encounter with Ilia, about 55 years ago, should have been 1881-1882, I was still in Cadet Academy. My father Arrived from Batumi to Tbilisi to see me and as usual, first he took me to the Cathedral of Sioni and led me to the priest Aleksandre, who lived in the yard, and blessed me.²²⁹ We passed the Chancellery of the Literacy Society, where my father greeted by the story of some old deed of the Juruli family.”²³⁰ ²³¹ From here Durmishkhan Juruli took his son

223 Natsvlishvili, Mentioned Thesis, p. 8.

224 G. Sharadze, Georgian Sun and Love on Albion Island, Tbilisi, 1986, p. 162-163.

225 Georgian Palace of Arts-Culture History Museum, Fund I, Case 135, Kh. 42742.

226 G. Sharadze, Georgian Sun and Love on Albion Island, Tbilisi, 1986, p. 164.

227 Ibid.

228 N. Kitiashvili, a friend and accomplice of Giorgi Juruli-Ilia, warm staff of the Ilia Chavchavadze Literary-Memorial Museum Collection of scientific works, II, Tbilisi, 2013, p. 32.

229 Refers to a famous clergyman, from different times in Abkhazia, Bishop of Kartli-Kakheti, Guria, Guria-Samegrelo and Gori Alexander Okropiridze (1824-1907), who was orthodox in Georgia in 1995 He was canonized by the Apostolic Church.

230 G. Sharadze, Georgian Sun and Love on Albion Island, Tbilisi, 1986, p. 157.

231 We are talking about the “blood certificate” of the bulls dated 1460 above, as we have

in the school community, as he was taken to the congregation of the Georgian Noble School Was held in the building. Giorgi Juruli writes: “I looked up, this is the tradition; There were three men sitting at the table and one of them was the bell was ringing loudly. My father explained to me - here he is, sitting in the middle is General Konstantine Mamatsashvili; Here, that one is Tskhvedadze²³² and the other Gogebashvili.²³³ The teachers. Our writer Ilia Chavchavadze; Listen carefully.²³⁴ As of Giorgi Juruli letter to his father Durmishkhan Juruli one of the letters sent shows that Ivane Machabeli and Aleksandre Kazbegi knew and had a close relationship with Durmishkhan and with the Juruli family.

In the letter of Giorgi Juruli sent to his father, we read: “My beloved father! I just received your book. I was going to send you a notice, when I did not receive any communication from you. I have not come yet, I do not know what to do and I will not write to you if the answer did not come to me. I’ve been waiting for you for today. I saw it that day Isaralov (meaning Luka son of Stefane Isarlishvili 1814-1893, Georgian poet, publicist, censor of the Russian Empire-GS) and told me that your father does not quit his job. If true do not write to me. I had your cross....²³⁵ In these heats, you can imagine how could you would be, but these Dondukovs Even he no longer thinks and? I’m fine, but I’m not Fat, but when was I fat? That day I was in the “Droeba” editorial office, where I met Vano Machabeli, he asked me your story. Sandro Kazbegi asked of you. Do not bother about me, yours Giorgi. My studies are going very well. On my learning, do not be sad. I have always loved learning — and now I love it more. But my request was and is that do not make me become an official, do not be an officer, I just want to become Giorgi Juruli. Now we have some parade on 25 this month. Made lines, Gendarmerie officers were appointed, but I did not want to stand and went far away. Now they suffer for two hours every day and I stay silently and or talk to you with this book, sometimes to my sister, and mother. Wasn’t that better? Your faithful son Giorgi Juruli.”²³⁶

As we have mentioned, Giorgi Juruli was not involved in military affairs. He is actively involved in public activities. Giorgi, got very close to Ilia Chavchavadze. He worked in the Iveria editorial office for a year. Giorgi Juruli with Ilia and Niko Nikoladze, was part of the delegation that was sent to St. Petersburg from the Caucasus to elect deputies. It is known that in front of the the “Higher Commission”

---

mentioned above. Deed of Tedo Jordania by Giorgi Zhuruli - Durmishkhan Zhuruli Handed over.

232 refers to Niko Tskhvedadze (1845-1911), one of the founders of public societies that spread literacy among Georgians. refers to the great Georgian teacher Iakob Gogebashvili (1840-1912).

233 G. Sharadze, Georgian Sun and Love on Albion Island, Tbilisi, 1986, p. 158.

234 G. Sharadze, The Sun and Love of Georgia on Albion Island, p. 159; C. Jury, standing close to Ilia (sheets of my adventure From the notebook), Journal. “Kartlosi”, Paris, # 21-22, 1937.

235 Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Kh. 38. 491.

236 We could not read a single word in this place, it should probably be written “All”.

Ilia Chavchavadze Took a principled position in front of the chairman of the assembly Solski. As Giorgi Juruli remembers, from demanded more attention to be placed on the Caucasus from the government.²³⁷ In 1903 the future minister of finance was elected as a representative of Batumi city Council.²³⁸

Giorgi Juruli worked in the self-government of Batumi, then Tbilisi. He was the acting mayor of Batumi (1910-1913). Voter of Tbilisi City Council, Board Member, as well as Chairman of the Finance Commission. As real Member, was actively involved in the activities of the Georgian Literacy Society. In 1908-1910 he headed the board of the Batumi branch of the mentioned society. In 1917 it was included in the Council of Nationalities established under “Ozacom” In the composition. He was the founder of the Georgian University, as well as the Georgian National Inter-Party Council Member. In June 1917, at the founding congress of the NDP, he was elected one of the deputy chairmen of the congress. The congress heard His report on the agenda is “Georgia Finances”.²³⁹ Delegates shared g. Jury view that “Establishment and existence of Georgian autonomy in terms of finances provided”. Juruli was then elected in the National Democratic Party, as a member of the Mountain Committee. He later became a member of the NDP’s Kutaisi Provincial Committee. In September 1917 George Juruli was one of the chairmen of the Georgian Ecclesiastical Assembly. Of the Assembly, which elected the Catholicos-Patriarch of Georgia Kirion II (1855-1918). In November of the same year he was the first of Georgia Delegate to the National Assembly and elected a member of the National Council. In May 1918, as an advisor to the Transcaucasian delegation, Participated in the Batumi Peace Conference. He was invited to the said conference as an expert by the conference participants, who should be consulted on the issue of staying in the Georgian space of Batumi. G.

237 G. Sharadze, *Georgian Sun and Love on Albion Island*, Tbilisi, 1986, p. 197-198.

238 The famous Georgian historian Moses refers to this period Janashvili’s letter, addressed to a member of the Batumi City Board Giorgi Zhurulia. In the letter we read: “Son of the deeply respected Giorgi Durmishkhani.

I appeal to you as a member of Batumi City Board and public Figure, at this request. Mandauri in your collection ended my letter Print. For example, I have promised a fee for the letter. Please, if you can, Now provide me with this royalty on the assumption that, for example, the compilation of the letter, As I was sending it to N.S. Derzhavin, I did not use Less than 150-180 hours. You know very well that I am no longer at work and I save my house with such royalties, and that is the reason! That you addressed this request directly to you. Money is too much for me now necessary. Your deepest respect Mose Janashvili. [http://adjara.gov.ge/branches/description.aspkh?Gtid=720442 & gid = 2 # .XY0 lVl VK JIU](http://adjara.gov.ge/branches/description.aspkh?Gtid=720442&gid=2#.XY0lVlVKJIU)

It is mentioned in the letter of Mose Janashvili dated April 25, 1904 On the collection “Batumi and its surroundings”, which is connected to Batumi 25 Dedicated to the anniversary. [Http://adjara.gov.ge/branches/description.aspkh?Gtid=720442 & gid = 2 # .XY0 lVl VK JIU](http://adjara.gov.ge/branches/description.aspkh?Gtid=720442&gid=2#.XY0lVlVKJIU)

239 O. Janelidze, *Essays on the History of the Georgian National-Democratic Party*, Tbilisi, 2002, p. 208

Juruli writes about it: “The subject that my expertise had to touch upon at the conference was Batumi issue. Not in Georgian circles then Rumors were heard that along the provinces of Little Georgia, already a fairly long seashore is given, with such posts as Such as Poti and Sukhumi and therefore it is totally superfluous to Batumi Clashing and arguing with the Turks to return ... Of course not That thus asking a question is more unfriendly to us Was dictated by feelings rather than justice; Historical By concealing the facts and by neglecting the subsistence interests of Georgians. Because of this it became necessary for Georgians It turns out that we have to follow the right and correct line.”²⁴⁰ May 26, 1918, the restoration of state independence of Georgia and the Democratic Republic of Georgia During the creation, Giorgi Juruli held the post of Minister of Finance and Trade-Industry. He held this position until March 1919,²⁴¹ it was before the Constituent Assembly of Georgia formed the government with representatives of one of the parties that won the election - the Social Democrats. His facsimile is fixed in the nominal treasury bonds of the Democratic Republic of Georgia (5%) on one-year liabilities issued in January 1919 to withdraw cash from the population.²⁴² C. Jury 1917 was elected Deputy Chairman of the Chiatura Black Stone Industrialists’ Lobby. He has been in charge since 1919 Chiatura Black Stone Industrialists’ Council, which funded a number of cultural projects in the country.²⁴³ Giorgi Juruli made a report on the production at the sitting of the Budget-Finance Commission of the Constituent Assembly of Georgia the so-called Marganets “safuto” packages ranged from 3 kopecks to 20 kopecks. However the Social Democrats in July 1919 at the meeting of the Constituent Assembly, the refusal to increase the tax rate imposed on the shipment of man-made neoplasms was refused and the tariff was reduced to only 8 kopecks. I was agreed to increase.²⁴⁴ In February 1920 Giorgi Juruli, the founding meeting of the Board of the State Bank of Georgia, was elected as a member.²⁴⁵

In 1919-1920, G. Juruli headed the delegation of the Democratic Republic of

---

240 G. Juruli, Batumi-Adjara sides (sheets from notebook), Gaz. And Independent Georgia”, @ # 145, 1938, p. 5.

241 It is unknown at this time what he will do after leaving the post Head of the Military-Diplomatic Mission Baron Friedrich Kress von Kresenstein made the following assessment of the Minister of Finance and Trade and Industry of the First Republic of Georgia: “Giorgi Juruli” belonged to the National Democratic Party and you can not fulfill your tasks. “ See. Baron Friedrich Kres von Kresenstein, My Mission in the Caucasus, Kutaisi, 2002, p. 77.

242 N. Javakhishvili, Georgian Bonistics, Tbilisi, 1996.

243 Constituent Assembly of Georgia, Minutes of the Session, Vol. II, 30 1919 May - July 25, Tbilisi, 2019, p. 404.

244 Constituent Assembly of Georgia, Minutes of the Session, Vol. II, Tbilisi, 2019, p. 405.

245 Constituent Assembly of Georgia, Minutes of the Session, Vol. V, 1920 14 January - March 16, Tbilisi, 2019, p. 247.

Georgia, which held talks with Commander of the Allied Army stationed in Batumi. After the occupation of Independent Georgia by Soviet Russia, on March 18, 1921, Giorgi Juruli left Batumi with the government of the democratic Republic of Georgia and eventually settled in Europe. Giorgi Juruli while in emigration also continued active public activities in July of 1922 to July 1924, he chaired the Berlin-Char Lotenburg-based organization “The Vintage Citizens’ Society in Germany”. The former minister of the independent Georgia lived in Paris. He, in Paris the first chairman of the Georgian community. In France and Georgian emigrants living in Germany often organized evenings dedicated to the memory of local writers. Anniversary dates were held on 30 August 1932 in Germany; At one of such evenings dedicated to Ilia Chavchavadze, Giorgi Juruli read his memoir “Standing Far and Close to Ilia”. This memoir was first published in the magazine “Kartlos” (1937, # 7-8) edited by Victor Nozadze in Paris. Giorgi’s letters were also published in magazines - “Fate Kartli”, “Caucasus”, “Motherland”. In the newspaper “Independent Georgia” Giorgi Juruli periodically published materials From the history of Adjara (according to the diaries of his father, Durmishkhan Juruli), entitled “Sheets from a notebook”.²⁴⁶ G. Juruli as one of the builders of free Georgia suffered severely during the occupation of the country, he wrote with great pain in 1930 in the newspaper “Independent Georgia” about the declaration independence of Georgia. “26 May is the day of restoration of Georgia’s independence of Georgia May 26 will be recorded in a glorious date in a varied history. Twelve years ago, the Georgian people celebrated May 26 with great celebration. Today, Georgia is forced to celebrate its big national holiday in silence. Moscow the butchers do not shy away from any cruelty that the Georgian people will forever carry the idea of May 26 in their souls. Despite this, Georgia’s independence, the more time passes, the stronger it takes root in the people and its best children sacrificed thousands to the idea of May 26th. Even today, the whole nation, as one man, continues to fight relentlessly against the oppressors of Moscow. At the same time, the political cohesion of Europe and the United States accompanies Georgia’s just cause. Instead the end of the Bolshevik regime is approaching. This regime devastated us and the whole of Russia and the Caucasus turned into ruins. Under such a regime, we will be left with a country with a completely impoverished economy, deprived of all vitality.”²⁴⁷ G. Juruli’s pen includes a number of essays, including Economic etude: “Georgian Nation as a Builder”.²⁴⁸ In 1933 in the mentioned work published by G. The jury has

---

246 <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000401/>

247 G. Juruli, Great May 26 Roots, Gaz. “Independent Georgia”, Paris, # 53, 1930, p. 4.

248 G. S haradze, History of Georgian Emigrant Journalism, Vol. V, Tb., 2004, p. 52. It was to create this work that he needed to emigrate Finding various statistical information about Gior-

discussed the economic situation of the current Georgia. In the Soviet routine the development of a backward and land-alienated country the perspective of the former Minister of Independent Georgia is correct saw in economic calculations and strategic planning and Lacking a scientific basis and research analysis in a pseudo-vision that would lead a country far beyond the modern European economic space to the abyss.²⁴⁹ C. The jury published an extensive letter in 1934-1936 where numerous arguments substantiated the need to establish a Caucasus confederation in order to reduce the number of people living in the region. Nations have survived Russian aggression. G. Juruli writes: “Our whole 117 years have been doomed to swallow up Russia, and if we do not bring down the unity of the Caucasian nations, it will continue, so be it.”²⁵⁰ Giorgi Juruli lived in Paris with his family. He had close relations with Georgian figures living in emigration, among them: Grigol Robakidze, Grigol Diasamidze, Mikhako Tsereteli, Tamar and Akaki Papavas, Mikheil Kaukhchishvili. From the letters written by Giorgi Juruli to the Papavas, it turns out that books were sent to him by Grigol Robakidze, a well-known European writer. Michael Kaukhchishvili, who worked at the University of Karlsruhe assisted by Giorgi Juruli’s son Konstantine (Kote).²⁵¹ Giorgi Juruli, who was in emigration, lived in poverty. According to one of the letters sent to Tamar and Akaki Papavas, he was selling a photo album of Tretyakov Gallery²⁵² was a relic dedicated to a sophisticated Georgian figure abroad. He kept it tenderly. The unfortunate condition of his family was further complicated by the ill phobia of one of his sons, Durmishkhan, who had been receiving long-term treatment. Members of the government of the First Republic in France had no disagreement on a number of issues between the representatives of the Georgian community who emigrated with them. In early March 1941 of the Government of Georgia Commander Noe Jordania tried to make the opposing sides common to meet at a meeting. However as it turned out, this meeting In the interests of only one political group Was held, which was followed by sharp protests from some representatives of Georgian politicians. Together with the organizers Noe Jordania and Ekvtime Takaishvili, Sp. Kedia, I. Khocholava, Ios. Gobechia, Giorgi Kereselidze, Svimon Tsitsishvili, Apolon Kobakhidze, E. Pataridze extended his appeal. As it is clear from the mentioned letter, the emigrants living in France emigrated with great hope to the March 2 meeting.

---

gi Juruli From Georgia, which is why in one of the letters he addressed a request to his niece’s wife-Anatoly Kiziria. See. Appendix # 18.

249 Newspaper “Samshoblo” Paris, # 14, 1933, p. 7.

250 G.Juruli, About the Confederation of the Caucasus, newspaper “Independent Georgia” #115, Paris, 1934.

251 See, appendix 18.

252 Ibid.

They thought it was a narrow party confrontation on the page and It would be postponed and the main concern would be to think of a homeland in a hopeless situation and a difficult political situation, but It seems that this meeting disappointed most of the Georgian figures. In the appeal we read: “We are talking about March 2 at the meeting-G.S.) about this. Twenty years of emigration and it was for the first time, when the representatives of the two main governmental bodies deemed it necessary to organize a meeting. We make this an unusual event, completely Naturally, we saw it as the result of a profound spiritual transformation Of those circles that are still here, in emigration, under the Georgian name And to share the Georgian cause and share it with others, they would own a group ... This is how we heard your leadership, this is how we explained the meaning of your invitation, and therefore with great hopes and thoughts We brought the March 2 meeting to life. But in vain! What we saw and heard at this meeting flattened ours Explanation and our fair expectations from both the session everyone visited us hopelessly. Our leadership also showed us a completely different plan. From the very first minute it became clear that the whole DOM should have been held under the terror of dubious speed ... Maybe You too were tired of the frequent bits and bits about this subject and you had everything in mind beforehand. But we? After all, we were the first to gather with you to discuss the fate of Georgia in the fateful moments of this human history. And everything as the height and grandeur of the subject itself, so the tragic content of the current international situation did not entrust us with all our heart and mind the power of careful, unhurried and exhaustive resolution of this issue Dedicated? The violence of speeding the congregation does it for us Made it impossible and the whole case you started lost a lot of money... so we lied ... we thought You were looking for a way out of the national tribulation and you called it Magi, that we would all be saved ... We even saw that The meeting was more about finding a way out of the crisis and Attendees were also used to it. We saw the old method, all that inventory cursed Emigrant “political activity”, which is twenty years it destroys the Georgian cause and diminishes the dignity of Georgia. This not is a Georgian case. Similar action if for the country always Harmful and never to be judged, today’s domestic and in foreign terms it is a betrayal of national duty. We cannot become a participant in the case and therefore we cannot become a “national we will remain a member of the council. Some of us think this verbally if I have already told you in writing. And today we are all with them Let us know your overall appreciation. This appreciation is a strongly rejected office and could not have been otherwise, since it is out of the net on national grounds. The time and the essence of the issue urge us to say our opinions openly. It is our duty towards our country. This meeting was not attended by many, however, by the authors of the appeal the

pathos was fully shared by Giorgi Juruli. He wrote: “As No attendees at the March 2 meeting were able to enter its holding room, the critique, I see only with heartache that the adult part of the congregation is dissatisfied with its results, which will undoubtedly prevent contributions. So I share the opinion expressed here, that the necessary steps have been taken for the agreement to be taken.”²⁵³ Giorgi Juruli die on September 9, 1951 (as according to other sources, he died on September 12).²⁵⁴ Buried in Leville Cemetery with his wife, With Elene Muskhelishvili-Zhuruli (1879-1974).²⁵⁵ The statement about the death and burial of G. Juruli was published by the magazine: “Fate of Kartli”. According to the statement, Georgians working in emigration are asking for words from a prominent public figure at Leville Cemetery: Konstantine Kandelaki, Chairman of the Georgian Community Shalva Abdushelishvili and Mikheil Chubinidze. In “Fate of Kartli” It was reported that in the next issue, an obituary dedicated to Giorgi Juruli would be published.²⁵⁶ Dedicated to Giorgi Juruli, a funeral letter was published in the magazine: “Our Flag”, where we also read:” Giorgi Juruli, equipped with a wide range of Russian and with European education, was well known in the high society of Tbilisi; Having received a good education, a brilliant career awaited in the Russian government; But to provide the official with a comfortable and comfortable life, he preferred the thorny path of a Georgian state figure and a restless life .... Giorgi Juruli preferred it here as well calm life and in the role of an irresponsible critic to stay, to take on very heavy responsibilities, to take charge of the country’s most destructive and reluctant service: rested was the first government of independent Georgia to finance and Minister of Trade and Industry. In parliamentary circles, in the coalition government, in negotiations with neighbors and foreigners, with his experience and great loyalty he has always deserved the trust and respect of all the people. But rested even now with a

---

253 Materials from Spiridon Kedia’s Personal Archive, Introductory Letter, Notes and Comments Attached by Otar Janelidze, Tbilisi, 2007, p. 191-194.

254 G. Sharadze, History of Georgian Emigrant Journalism, Vol. V, p. 51.

255 Biographical information of Giorgi Juruli is given by Prof. O. Janelidze: Giorgi Juruli, see Democratic Republic of Georgia (1918-1921), Encyclopedia-Dictionary, Tbilisi, 2018, p. 323; G. Sosiashvili, Giorgi Juruli, the first Minister of Finance of Independent Georgia Family and Village Arbo, Journal. “Historian”, # 5 (113), 2020, p. 41-49. As mentioned above, Giorgi was a comrade-in-arms of Giorgi Juruli Elene Muskhelishvili-Juruli. Presumably Giorgi Juruli’s wife is mentioned in 1901 in Gaz. In the correspondence published in the “Notice Sheet”, According to which Elene Muskhelashvili (the surname is removed in this way) gained the title of “Shinauri Teacher” after graduating from St. Nino School in Tbilisi. “Notice Sheet”, 1901, # 1491, p. 1. Elene Giorgi Muskhelishvili-Juruli’s daughter is mentioned as Giorgi Juruli Nephew, Nikoloz Makarashvili, who died prematurely in Shamkori in 1918 in the obituary published in 1918 by Gaz. “Unity” on bread pieces. A 1918 document in the name of Helen, wife of George Juruli according to him, a plot of land was registered in the village of Arbo. See. Appendix # 16.

256 “Fate of Kartli”, # 10, September, Paris, 1951, p. 32

materially secured spot on hand Took, stayed abroad and the bitterness of Georgian political emigration shared ... We, together with the whole Georgian society, with deep respect we will remember Giorgi Juruli as great A cultural Georgian, a loyal political figure and a comrade-in-arms in the greatest responsible era of Georgia.²⁵⁷ 1952 Vakhtang Ghambashidze and Giorgi Juruli, figures who died in emigration in February, were commemorated by the periodical publication of the National Democratic Party - Iveria: 1951, our At the beginning of the second half of the century, it turned out to be fatal for the elderly and the elderly to emigrate. Many people, by the will of God, have died, deservedly honored before the nation and history, dear and beloved to Georgians, Doctor Vakh. Gambashidze and Giorgi Juruli. These two dignified Georgians belonged to the greats of the sixties and eighties, the group of national-political figures who awakened Ilia Chavchava's son, with the greatest national consciousness, love, unlimited energy and strong will. They often hold many responsible and honorable positions, they were caught in Georgia or in emigration and they had not good life, but to the end they appropriately served their beloved country and the nation. In their form emigration lost the members of the last echelon of the worthy men. Our condolences to family members and the Georgian society. We pray to the heavens of the homeland for their souls.²⁵⁸ Giorgi Juruli and Nino Muskhelishvili had two sons, Durmishkhan and konstantine Jurulis. They did not cut ties to their homelands, as it is confirmed in the letter sent to his aunt, Nino Juruli and cousin Irina Makarashvili, authored by Konstantine Juruli. He expressed great emotion to the native village Arbo in Georgia asked to send photos.²⁵⁹ Konstantine died 1947, leaving no heirs.²⁶⁰

Giorgi Juruli's second son, Durmishkhan did not cut ties with the homeland either. He had poor health and underwent several surgeries. In 1934, Durmishkhan's cousin – Irina Makarashvili sent a letter from one of the French sanatoriums. As it is clear from the letter, Durmishkhan was immensely in love with his native country. From Georgia Irina Makarashvili sent a gift to her cousin Mikheil Javakhishvili's novel "Arsena Marabdeli".²⁶¹ He needed long-term rehabilitation and was lying motionless in the sanatorium. Giorgi Juruli suffered a lot from his son's health shock, which is confirmed by one of his letters to Tamar and Akaki Papavas, living in Germany. It is clear from this that during the treatment Durmishkhan studied the history of Georgia well and that he also wrote a book about the past

257 "Chveni Drosha", Paris, September, # 10, 1951, p. 43-44; G. Sharadze, Cartu Lee History of Emigrant Journalism, Vol. V, p. 52.

258 "Iveria", # 4, February, Paris, 1952, p. 44-45.

259 Appendix #20.

260 I. Telia, all the way to the homeland, Gaz. "Homeland", # 3 (25) 833, April, 1998, p. 2.

261 Appendix #20.

of his native country in French. We read about this in Giorgi Juruli's letter: "A little with Robakidze²⁶² I was stunned because I could not reply and thank those for the book he sent me ... I could not write it because that's it at the time when my son, Durmishkhan got sick again. Once again he has to be in the sanatorium where he has to stay till January 1939. The operation will be performed in June and they will be prepared for it; Imagine being able to lie still for 4-5 years. He was fascinated by the study of history and took with him many materials. Now he writes that in French he has already composed "History de Georgien." I read some part of it and I think it is written in good language."²⁶³ Durmishkhan Juruli passed away after a long illness in 1987. Durmishkhan Juruli married Huguette (1916- 2003) whom gave birth to a daughter Katherine (1948) named after her grandmother (Ketevan Namoradze-Juruli) Katherine married Patrick Desbans (b. 1947)²⁶⁴ Catherine and Patrick have two sons Cedric (b. 1974) and Loic (b. 1977). Cedric was first married Laure (b. 1974) with whom he had two children: Valentine and Timothee. And his second wife is Helen (Born 1981) with whom Cedric has one son, Clement, born in 2019. Cedric's brother Loic (b. 1977) is married to Audrey (b. 1982) and they have four children: Logan, Manon, Nathan and Thea. Cedric chose the profession in the field of history. He graduated from the Sorbonne University. In the late 90s of last century Cedric Desbans traveled to Georgia with his parents and visited the native village of Arbo. Photographed a historic house on the verge of demolition, where Juruli and Makarashvili families lived. Cedric has a desire to study the history of Giorgi Juruli and to revive the unknown pages of the history of the First Republic of Georgia.²⁶⁵ We have contacted Cedric Desbans, who lives in Franc. He was overjoyed when he learned of our interest in the history of the Makarashvili and Juruli families. He has kindly provided us with a few photos preserved in the family album and a genealogy of the Giorgi Juruli family. We think our cooperation will acquire a closer character and much will be written about Giorgi Juruli's life and work in the future.

---

262 Refers to the great Georgian writer Grigol Robakidze (1880-1962)

263 Appendix # 18; L. Telia, Mentioned Thesis, p. 2.

264 It is thus, worth mentioning that Durmishkhan Juruli had a son (Mikheil) with unknown lady; Mikheil had five children Marie, Vincent, Cristophe, Celine and Eduard.

265 L. telia, Mentioned works, p. 2.

General Ilia Makarashvili and village Arbo

Daughter of Durmishkhan Juruli, Nino Juruli-Makarashvili living in the village of Arbo in the second half of the XIX century was the wife of a famous military man Figure - General Ilia son of Sakvarela Makarashvili.²⁶⁶ Makarashvilis resided in one of the historical villages of Racha - Ghari. Ilia Makarashvili's father, Sakvarela son of Davit Makarashvili is mentioned in the list of believers of the Church of the Archangel in Ghari, dated to 1843. Sakvarela Makarashvili had two brothers - Darispan and Vakhushti. He was twice married. Barbara Bucha's daughter was his wife (her last name does not appear in the church records, although as it turns out, she was Japaridze's daughter). Sakvarela had had five sons with Barbara Makarashvili: Daviti, Ioane, and Luarsab (Luarsabi is listed as a donor to the Erekle II Foundation.) Konstantine and Ilia. Sakvarela's second spouse was the daughter of Zurab, Eka (in the church book neither his surname is known), with whom on July 29, of 1876, had a daughter Theodosia. According to the record of Ghari Archangel Church, Ilia Makarashvili was baptized on November 1, 1854.²⁶⁷ He was born on November 23, 1854. Newborn's godfather was a resident of Oni, Aznauri Luarsab son of Davit Japaridze. The Epiphany was performed by the priest Iovane Makarashvili. Ilia's father Sakvarela died on December 21, 1897 at the age of 86 years. The ceremony after his death was performed by priest Grigol Nanukashvili along with Giorgi Metreveli.²⁶⁸ Ilia Makarashvili's son, Mikheil, who resided in France, provides different information about Sakvarela Makarashvili. According to the author of the memoir, Sakvarela Makarashvili, born in 1791, took part in the 1812 war against Napoleon. Whereas according to the same memoirs, he was awarded with a medal for bravery.²⁶⁹ According to Mikheil Makarashvili, Sakvarela with his wife Japaridze, had three sons and two daughters (as we pointed out, there is different information preserved in the Ghari church record).²⁷⁰ The author of the above-mentioned memoirs provides us with interesting information about the origin of the Makarashvili family. He considers the Tavdgiridzes are to be considered as their real ancestors: "Makarashvili family, it is a branch of the Tavdgiridzes: one of the Tavdgiridzes in the 17th

266 In one of the Russian documents, which is Ilia Makarashvili's military Provides extensive information about his career as his date of birth 1 December was set. Appendix # 13.

267 G. Sosiashvili, From the History of the Juruli Family, Congregation. Eldar Mamistvalishvili -80, 2019, p. 199-206; C. Sosiashvili, From the Village of Arbo, Materials for the History of Georgian Villages, Vol. I, p. 131-134.

268 Kutaisi Central State Archive, Fund 21, Case 24, Document 39.

269 See, appendix # 25.

270 P. Natsvlishvili, Makarashvilis: Arbo, Paris, Lima ... Arbo! Newspaper "Samshoblo", May, 1992, p. 6.

century kidnapped the daughter of a neighboring nobleman; they fled to Turkey, as they feared the vengeance of the woman's brother. Their only son decided to return to Georgia at the age of twenty. Here the danger was waiting for him from his uncles, so he moved to Racha, quite far from his family members. His father was nicknamed "Wind" because of his fast walking, and he was called "Mag" (meaning its' in Georgian) "Son of the Wind", which eventually became "Makarashvili". My father was often advised to return his own noble surname -Tavdgiridze, but he always refused. I could not trace the beginning of our genealogy anywhere, so I only tell me about my grandparents.²⁷¹

About the Origin of the Makarashvili family from the Tavdgiridzes, we cannot say anything about it, because no documentary has been obtained in this regard. In our opinion, it is more of a legend in the Makarashvili family. There were Markarashvilis in Georgian history. The mentioned surname is mentioned in a document dated back to 1537-1538.²⁷² Markarashvili is also mentioned in one of the documents of 1705, which According to Domenti III, the Markarashvilis from Tsintskaro were appointed by the Catholicos as noblemen.²⁷³ Together with Markarashvili we can also be find surname Makarashvili in the documental sources.²⁷⁴

As according to the document dated to the first half of the XVII century Makarashvilis resided in Sabaartiano.²⁷⁵ It is thus possible that the surname mentioned in Racha documents could be the descendants of the mentioned house.²⁷⁶ Ilia Makarashvili received his military education first in Kiev Vladimir Gymnasium,²⁷⁷²⁷⁸ and then at the Pavlovsky School. Participated in 1877-1878 Russo-Ottoman War. Young The officer, in this very war, showed his military courage. In a letter to his brother Giorgi Juruli, Ilia Makarashvili's wife, writes about this: "Russians captured of Artvin-Batumi, but it did not happen suddenly and unexpectedly. They had preparations and it was this circumstance that made

271 P. Natsvlshvili, Mentioned Thesis, p. 6; Appendix # 25.

272 I. Akhuashvili, Georgian surnames, Tbilisi, 1994, p. 434.

273 Ibid., p. 434.

274 Ibid., p. 424.

275 Annotated dictionary of persons, Vol. III, prepared by Ana Ratiani, Levan bakradze and Giorgi Otkhmezuri.

276 It is noteworthy that the epitaph left in the church of St. George of Arbo is mentioned by Ilia son of Sakvarela Makarashvili. It seems that Makarashvili's behavior as a "Makarashvili" was influenced by the Russian language. The same surname was engraved on the form at his last resting place. See below.

277 http://cadet.org.ua/uploads/Kj_4.pdf

278 It should be noted that from the graduates of the mentioned school several military personnel (Sosnovsky, Gurkovsky, Krivtsov, Evreinov, Bo Gaevsky, Manstein), including Ilia Makarashvili of the Order of St. George Became a cavalier.

those places easier to occupy. Since the psychological situation was already prepared, the first step that contributed to this circumstance was to take these areas. Maybe the Russian commander-in-chief really acted like that. At least that is a fact. The Russian army operating in the direction suffered one decisive victory. When they defeated Ottoman camp in whole, men were held captive and vast property was seized. With the capture of Artaan, this new victory was decisive for the unification of a Muslim populated area of Georgia to the rest of the country.

In this fight, three Georgians have received fame: Col. Mikheil Amirejibi (later became Corps Commander); He was then the head of the “Colony” and under his command there was a complete defeat of the Ottomans there. My father watched this victory with his own eyes.²⁷⁹ When alongside Gen. Komarov’s headquarters, he was on the hill ... I must say that he is Amirajbi’s this right attack was superbly prepared by the artillery, where the leadership role belonged to two more Georgians: Col. Dim. Muskhelishvili (later a public figure) and young man and Officer Iliko Makarashvili (later a lieutenant general) Dim. Muskhelishvili handed over four cannons to Makarashvili and ordered him to take-over the nearby hill in front, where the Ottomans had directed heavy artillery attacks at. As for himself, he continued to attack the enemy with artillery from the side. Ill. Makarashvili flew high like a hawk and for the Ottomans suddenly started from there to turn them right as a result of shooting. In an official report, the Russian command noted that Prop. Makarashvili silenced the forty battles of the Ottomans with four cannons ... Thus, on this decisive day, the victory is mentioned. It was the merit of three Georgians and it can be said without a doubt, that all three, while performing their military duty, also acted as good Georgian patriots ... Il. Makarashvili was then a completely young, twenty-year-old officer; during his stay in Tbilisi (Georgia), when he was on his way to the front, he was invited by one of the military experts to compile material that was to be reported in a highly secretive circle. From the representatives of the Georgian advanced intelligentsia and they secretly consulted: to take advantage of the war, that they revolted and restored Georgia’s independence? I have personally heard this story from Niko Tskhvedadze, one of the members of that meeting.²⁸⁰²⁸¹

Ilia Makarashvili, Chief of Staff of the 39th Artillery Brigade, on October 23, 1877, for outstanding bravery in the battle against Ottomans forces (Deve-Boinu).

²⁷⁹ Dutmishkhan Jurulu is meant in this case.

²⁸⁰ G. Juruli, Batumi-Adjara sides (sheets from notebook), Newspaper “Independent Georgia”, # 144, Paris, 1935, p. 5.

²⁸¹ A famous Georgian publicist and statesman, Nio Tskhvedadze (1845-1911) is meant in this case.

Awarded the Order of St. George 4th Degree.²⁸² From 1895 Ilia Makarashvili 1 Battery Grenadier Artillery Brigade he was the commander, and from 1897 he was the commander of the 1st Granada Caucasus Grand Artillery Brigade. In 1898, the future General the 1st Reserve Artillery Brigade of the Caucasus. In 1902 he joined the 7th Mortar Regiment, as the head. In 1904 Ilia Makarashvili 67th Artillery Brigade, 2nd from July 1904 in Turkestan, then 52nd Commanded an artillery brigade. Ilia son of Sakvarela Makarashv received the rank of Captain in 1882, Lieutenant Colonel in 1895; Colonel in 1898, Major-General in 1906, 1910 and in October his military career as a lieutenant-general.²⁸³

Ilia Makarashvili Was awarded numerous orders by the Russian emperor. Among them: Order of St. Stan Islav (1877), Order of St. George 4th Degree (1878), Gold With weapons (1878), Order of St. Vladimir of the 4th degree (1878), Order of St. Stanislav II Degree, Order of St. Anne (1886), with the Order of St. Vladimir of the 3rd Degree (1901).²⁸⁴²⁸⁵ General youngest son Mikheil fwrites about his father’s military service: “My father was the youngest. He even studied in the cadet section - at the Artillery Officers’ School. Participated in the

282 https://books.google.ge/books?id=4kD5AgAAQBAJ&pg=PA213&lpg=PA213&dq=илиа+макарашвили&source=bl&ots=4LD0YHbJK1&sig=ACfU3U2ReCkwwf1MHZqd16zOVmpXF-hldOQ&hl=ka&sa=X&ved=2ahUKEwifqa_h85zhAhVOiqQKHbyjAYMQ6AEwBnoECAgQA-Q#v=onepage&q=илиа%20макарашвили&f=false

283 <http://regiment.ru/bio/M/160.htm>;

284 [http://ria1914.info/index.php?title=Макарашвили_Илья_Сакварелович;_Волков_С._В._Генералитет_Российской_империи:_Энциклопедический_словарь_генералов_и_адмиралов_от_Петра_I_до_Николая_II._—_М.,_2009._—_Т._II_\(Л—Я\)._с._832;_Гизетти_А._Л._Сборник_сведений_о_Георгиевских_кавалерах_и_боевых_знаках_отличий_Кавказских_войск_/_Под_ред._Генерал-майора_Потто._—_Тифлис,_1901,_с._с._287,_158;_с._Исмаилов_Э._Э._Золотое_оружие_с_надписью_«За_храбрость»._Списки_кавалеров_1788-1913._—_М.,_2007,_с._544;_Шабанов_В._М._Военный_орден_Святого_Великомученика_и_Победоносца_Геоργия._Именные_списки_1769—1920._{Биобиблиографический_справочник}._—_М.,_2004._—_С._351;_Списки_кавалерам_императорского_военного_ордена_Святого_великомученика_и_победоносца_Геоργия_за_боевые_отличия._26_ноября_1769_г._—_1_сентября_1880_г._—_СПб.,_Военная_типография,_1880,_с._305;_Список_генералам_по_старшинству._Составлен_по_10_июля_1910_г.._—_СПб.,_Военная_типография,_1910,_с._867,_37,_99;_https://books.google.ge/books?id=kcV_AgAAQBAJ&pg=PA667&lpg=PA667&dq=%D1%81%D0%B0%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BB+%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B8&source=bl&ots=gFfHl5yOM&sig=ACfU3U0Ia_sNmmiUuDi8Et1Ov8iwoDIkPA&hl=en&sa=X-&ved=2ahUKEwjNwdqY0K3uAhUOxYUKHc1LCRAQ6AEwAHoECAUQAg#v=onepage&q=%D1%81%D0%B0%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BB%20%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B8&f=false](http://ria1914.info/index.php?title=Макарашвили_Илья_Сакварелович;_Волков_С._В._Генералитет_Российской_империи:_Энциклопедический_словарь_генералов_и_адмиралов_от_Петра_I_до_Николая_II._—_М.,_2009._—_Т._II_(Л—Я)._с._832;_Гизетти_А._Л._Сборник_сведений_о_Георгиевских_кавалерах_и_боевых_знаках_отличий_Кавказских_войск_/_Под_ред._Генерал-майора_Потто._—_Тифлис,_1901,_с._с._287,_158;_с._Исмаилов_Э._Э._Золотое_оружие_с_надписью_«За_храбрость»._Списки_кавалеров_1788-1913._—_М.,_2007,_с._544;_Шабанов_В._М._Военный_орден_Святого_Великомученика_и_Победоносца_Геоργия._Именные_списки_1769—1920._{Биобиблиографический_справочник}._—_М.,_2004._—_С._351;_Списки_кавалерам_императорского_военного_ордена_Святого_великомученика_и_победоносца_Геоργия_за_боевые_отличия._26_ноября_1769_г._—_1_сентября_1880_г._—_СПб.,_Военная_типография,_1880,_с._305;_Список_генералам_по_старшинству._Составлен_по_10_июля_1910_г.._—_СПб.,_Военная_типография,_1910,_с._867,_37,_99;_https://books.google.ge/books?id=kcV_AgAAQBAJ&pg=PA667&lpg=PA667&dq=%D1%81%D0%B0%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BB+%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B8&source=bl&ots=gFfHl5yOM&sig=ACfU3U0Ia_sNmmiUuDi8Et1Ov8iwoDIkPA&hl=en&sa=X-&ved=2ahUKEwjNwdqY0K3uAhUOxYUKHc1LCRAQ6AEwAHoECAUQAg#v=onepage&q=%D1%81%D0%B0%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BB%20%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B8&f=false)

285 G. Sosiashvili, Makarashvili family and village Arbo, Gori Center of History and Archeology of the Faculty of Humanities of the State Teaching University, Collection of Papers # 20, Gori State Teaching University Publishing House, 2021, p. 79-93; G. Sosiashvili, Who was General Ilia Makarashvili, Journal. “Historian,” # 1 (109), 2020, p. 20-23.

war against Turkey in 1877. There, some time he was presented to the cross of St. George for the bravery, and then _ on the golden sword of St. George, but none of the awards were handed over to him because ... he was Georgian. Once, my father with four machine cannons Destroyed 50 Turkish machine cannons and then captured the surviving Turks at gunpoint. After that, as it turned out he was awarded the Cross of St. George. This episode is included in Russian In the book “Chronicle of Georgia” published in the same language. Dad got married at a quite late age of 36, but has already decided at the age of 31 that he would to marry his mother. My mother Nino Juruli was twenty years old then. Marriage was not necessarily tempting because she felt happy living with her parents – she was a happy young lady, who had many friends and did not worry about much, except for the leisure. My mother was stubborn that they were to be married at Arbo church.²⁸⁶ After the restoration of the church, it was my parents wedding, when the cathedral started to operate again.²⁸⁷

Until Ilia Makarashvili married Nino Durmishkhani’s daughter Juruli, he had a 17-year relationship with Durmishkhani Juruli family and. The future General, had to ask for the hand of Durmishkhan’s daughter in 1891 and in order to gain the formal permission. In 1891, in a letter sent by Ilia Makarashvili to Durmishkhan Juruli It turns out that Ilia’s father, Sakvarela Makarashvili, who was already very old at that time, was invited to the Juruli family.²⁸⁸ Prior to the marriage, formal correspondence between the Durmishkhan Juruli family and their future son-in-law to be continued. As in 1892, in a letter sent from Jelal-Oghli (Stefanavan) to Durmishkhan Juruli, It appears that Ilia Makarashvili was collecting some information about beekeeping at the request of the father-in-law, apparently Durmishkhani, as he was interested in this field.²⁸⁹ The bride’s parents invited Ilia Makarashvili to a house in Tskhinvali, but due to the busy regime he was unable to visit Juruli household.²⁹⁰ Ilia Makarashvili, who is in military service in Central Asia sent love letters to Nino Juruli. As according to one of the letters, Ilia Makarashvili apologized, as he could not make it to the meeting. Ilia Makarashvili was not attracted by the noisy capital of Georgia, as he wanted to marry Nino Juruli in a small gathering, without a big ceremony and a crowded

---

286 Wedding dress and gowns, including ivory jewelry,, Ilia and Nino have subscribed from Spain. According to Rusudan Janashia’s story, the information was provided by Rusudan’s daughter-in-law Tamar Gujabidze, for which we would like to express our sincere gratitude.

287 P. Natsvlshvili, Mentioned works, p. 6; See, appendix # 25.

288 See appendix # 12.

289 Ibid.

290 Ibid.

table.^{291 292} From the same letter, we encounter that Ilia Makarashvili had close relations with the famous Georgian figures, among them was Agrafine wife of Prince of Oldenburg.^{293 294}

In 1898, the son-in-law of Durmishkhan Juruli, Ilia, son of Sakvarela Makarashvili, who at that time was a colonel of army, was mentioned in the documents of Arbo church, as the resident arrived from the village of Racha, Ghari.²⁹⁵

General Ilia Makarashvili died in 1912. The end to his military career in the Russian forces had been caused by his intrigues with the then Russian defense minister. Mikheil Makarashvili remembers about this issue: “Prior to Nikusha’s tragic death of (Ilia Makarashvili’s youngest son - Nikoloz is mentioned below) 6 years before the age of eight I lost a father whose death also left a large mark on me in the heart. My father Ilia-died in July 1912, aged 57, on our estate in

---

291 Georgian Art Palace - Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Kh. 42762.

292 The author of the memoir has inaccuracies here. Arbo domed church by this time who was not restored but newly built but completed Had no face. The newly built church was built in 1896 by the current Georgian

Exarch Vladimir Bogoyavlensky visited. In Shida Kartli of the Exarch Descriptor of the voyage Igumen Kirion (later Catholicos-Patriarch Kiry On II (1855-1918) writes that the Arbo Church did not yet have a dome. Sosiashvili, Catholicos-Patriarch of All Georgia Kirion II Exarch On Vladimir’s trip to Shida Kartli, Gori, 2019, p. 104.

293 Georgian Art Palace - Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Kh. 42762.

294 The Makarashvilis’s archive contains diaries written by Lieutenant General Ilia Makarashvili in Russian. Records of the Artillery Brigade A history of formation is given. Its chronology dates from 1864-1878. The manuscript diaries have a date written by the author -2385 23 November. Ilia Makarashvili’s diary consists of 243 pages. Its contents

The introductory part of the diary states: Materials for compiling the history of the 39th Artillery Brigade, but it goes beyond that because Extensive records do not just talk about the history of the brigade. In blogs Describes military operations, military-political analysis of their causes. Interesting is the assessment made by the author of the record about the confrontation between Russia and the Ottomans on the territory of Serbia. The diaries quoted the military minister to the Russian emperor Report submitted by as a general action plan; also

Ordinance of the Chief of the Main Artillery Division, as a specific action program, etc. Describes the presence of artillery units on the territory of Georgia (Svaneti, Kutaisi, Akhaltsikhe, etc.) Period. Participated in the preparation of a military operation in the direction of Erzurum. The views of Ilia Makarashvili are presented in the diaries

It deals with the issues of upgrading and re-equipping the equipment of artillery units. Here is the explanation of the emperor’s decree; Discuss pre-war period and brigade batteries during hostilities Movement, deployment, staffing of military units; Presented is a list of officers who served with Ilia Makarash Villa from 1892-1902. Brigade internal regulations and wildlife management issues are discussed; an analysis of artillery weapons is given; Military Economic reports, spreadsheets, estimates, barracks drawings, whatever, Indicates Ilia Makarashvili’s high military-engineering qualification. One of Makarashvili’s diaries describes the village of Arbo.

295 Metricheski’s book, given from the office of His Holiness Karekin II, Sovereign of Georgia-Imereti, to St. Arbo, Gori Uezdi, Gori. St. George’s Church, to record births, marriages, and death bullets. Year, part for first-borns, p. 8-9.

Arbo. He was a general in the Artillery Brigade; who was released two years before his death due to paralysis. The paralysis was caused by nervousness, which made him speak to a person close to the Russian military minister, about General Samsonov's intrigues. Samsonov was coming out to appoint my father as the Chief Inspector of the Transcaucasian Artillery. The Russians thought that appointment at such a high position would be unreasonable for Georgians. Before leaving for my father's supply, we lived in Ashgabat, a Caspian city where my father was the 2nd Artilleryman of Turkestan. He was a brigade commander.²⁹⁶

Ilia Makarashvili is buried in the domed church of St. George of Arbo, where his tomb and epitaph are still preserved:

“Lieutenant General Ilia son of Sakvarela Makarashvili was born December 1, 1854. Died on July 17, 1912.” On the pillar of the temple next to the tomb of Ilia Makarashvili, there is an inscription on the marble stela: “Lieutenant-General Ilia son of Sakvareli Makarashvili 18 1 / XII 54 19 17 / VII 1”.

---

²⁹⁶ P. Natsvlishvili, *Mentioned works*, p. 6; See appendix #25;

Nino Juruli's charity activities and the social life of Georgia

Nino Juruli and Ilia Makarashvili had several years of a love affair. The groom sent Nino cards from the front line where the future general was in military operations, as he mentioned in the correspondences. After the marriage, Nino would follow her husband to the battlefield. She often cared for wounded soldiers and collected supplies for the fighters. Nino Juruli was involved in charitable activities while living in Turkmenistan. In February 1905, Nino Makarashvili organized a dancing event in Baku. Events like this seem to happen often, the Makarashvilis provide information about it in the document kept in their archive. In the document we read: "With permission of leadership, on Saturday, February 19, at the Afriamov Brothers Hall a dance evening is held in Baku to help the injured during the riots. Entrance fee, according to the calculation in favor of the institution is: 52 kopecks for cavalry, for women 32 kopecks. Organizer of the evening: Ter-Astvatsaturiani.²⁹⁷ On May 3, 1911, Nino Jurul also received a letter of thanks from the St. Petersburg Division. In the card sent to Nino Makarashvili from the Victim Support Society Soldiers we read: "Merciful woman, Nina Durmishkhani's daughter! Suffered in the war under the supreme protection of his Imperial Majesty, the Central Division, allow us to express our deepest gratitude and appreciation for the work you have done during your presidency and for this due to the energetic leadership of the department and express hope you do not give up on your new home, have empathy and support for future activities. Please, receive our support, gratitude and respect towards you. Head of the central Executive committee.²⁹⁸ Head of the local Committee.²⁹⁹ Secretary."³⁰⁰

The family of Ilia Makarashvili and Nino Juruli became a hub for culture. Georgian and Russian poets flocked to their house, along with artists, actors.³⁰¹ A similar cultural center was the Durmishkhan Juruli's house in the village of Arbo, which General Ilia Makarashvili inherited. According to the verbal source, the family of Makarashvilis and Jurulis was often visited by prominent Georgian figures in the village Arbo, among them: Iakob Gogebashvili, Ivane Machabeli, and Ilia Chavchavadze. The photo of Ilia is still kept in the Makarashvilis' family. It is interesting that in one of the letters about the charitable activities

---

297 Georgian Art Palace - Museum of Cultural History, Fund I, Case 1, Man. 42712.

298 Name could not be read.

299 Name could not be read.

300 Name could not be read.

301 Ibid., p. 33; Ts. Tevdoradze, Some Archival Materials about the Makarashvili-Juruli Family, Journal. "Literature and Art", # 10, 2010, p. 60.

of Ilia Makarashvili's wife - Nino daughter of Durmishkhan Juruli, a famous folk writer Niko Lomouri provides information. It seems that Nino Juruli-Makarashvili was helping students from poor families living in Gori. With the leader of the Aznavours of the region – Together with Giorgi son of Aleksandre Bagration-Davitashvili, she will hold a charity theatrical performance to help poor students, with the following participants: V. Abashidze, El Cherkezishvili, Anna. Abashidze et al. Niko Lomouri writes about this in the letter "Voice from the Province": "These people with their virtuous hearts and education, noticed in their minds the deplorable condition of the poor students of the region and diligently extended their hand of help and assistance to them. The money raised at a time is earmarked for students with disabilities from two schools: the city gymnasium and the city school. The total revenue for this evening was 492m and 39k. From here 163 m were spent. And 76 k. 328 m remained for the said good deed. Respected, N. D's-daughter Makarashvili and Bagration-Davitashvili intend to hold a similar evening in June, in the prison in Gori ..."³⁰² Nino Durmishkhani's daughter Gori city progymnasium and city school students The charity evening will be held next month as well. He was assisted in this case by Amrinejib, the Makrine daughter of Qaikhosro. According to N. Lomouri: "In the first days of this February an evening was set up in favor of the poor students of the schools Held. The evening was attended by two famous ladies: marine, Daughter of Qaikhosro Amirejibi and Nina daughter of Durmishkhan Makarashvili. Both the first and the second are long gone; As for the Christian-loving way of this man ... it is difficult for a man to think and list one by one how many good deeds they have done, Fortunately, not so long ago, these honored women in their lives!"³⁰³ The organizers of the event invited Nato Gabunia and Ioseb Baratashvili from Tbilisi (Georgia). Charity donations from the evening were donated to Gori schools. As N. Lomouri writes: "It is difficult for a man to want and one by one List how many good deeds they have done, fortunately, times Not long after, this respected Mandy Losant in their lifetime! You seem to see this educated person clearly, where the sky beats our present and future life. A sense of self of public action provided and to the extent possible, they serve with a pure heart. As not once in previous years, so even today they undertook to hold the evening. A team of singers was formed locally; the most famous talent from all over was invited from Tbilisi, in particular Natalia Gabunia-Tsagareli, a figure from the homeland. Among the invited was Ioseb Baratashvili, excellent player of instruments and a gifted singer. These two talented Georgians have their own effect throughout the evening. Their playing and singing brought everyone

302 N. Lomouri, Publicist letters, p. 181.

303 Ibid.,

admiration. I still hear the song by Gabunia many times, but a singer with such an excited feeling and snarling weight, only saw it this evening. No doubt, this life felt and the ashes of a kilo of homeland land-water soothed his soul. And Because of this, the grateful community also generously rewarded their bereaved son with praise and sincere admiration. The respected Baratashvili community will also receive a large list. Nor can a man understand his strong, beautifully trained voice, his wonderful playing of the instrument and not come to admiration. Add to these, the Europeans dances and also Lezgin dance performed in a gracious manner. Poor students also received a good gift that night, the total revenue was 359 man. and 40 cop. From here 133 man. and 24 Cop. Was the cost, whereas the remaining 226 man. and 16 cop. will be evenly divided and transferred to the above two schools³⁰⁴. Nino Juruli-Makarashvili, daughter of Durmishkhan became an assistant Member of the Gori Division of the Literacy Society (1904); Literacy among Georgians Full Member of the Dissemination Society (1906); Tskhinvali, a literacy society among Georgians Member of the Division (1915).³⁰⁵ The Bolsheviks brutally treated the daughter of Durmishkhan, who lived in Arbo after the establishment of Soviet rule. She was deprived of a leased vineyard and was given to a collective farm. In a document dated 1927, "Lists of Ex princes, nobles, and lords of Tkviavi and Shindisi, as according to the which, we read: "Makarashvili Nina Durmishkhani's Daughter - 55-year-old Georgian, former Aznauri, resident of the village of Arbo, resident of the same village until 17 years old (1917) had one hundred tenths of arable land plot. Her husband Ilia had six slaves.³⁰⁶ She was severely oppressed, the peasants were forcibly deprived of their cattle, receiving ransom of 50 kopecks per capita for calling large cattle (herds) from neighboring villages. In 17-21, no land was confiscated from her. Her husband died in 17.³⁰⁷ She had rough relations with the peasants, 21-28.³⁰⁸ The land was confiscated during the land reform and now has three-tenths of the garden leased. She has a hostile attitude towards the peasants, the peasants dislike her. Has a house, has three servants. Her son, Mikheil is studying abroad, has a 60-year-old brother Giorgi Juruli. This text is accompanied by an inscription: His brother Juruli Giorgi³⁰⁹ is presently abroad.³¹⁰

304 N. L. omouri, *Publicist Letters*, p. 184.

305 <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00004697/>

306 The text is in Russian and is marked "slave", there must be written probably a servant.

307 The document contains inaccuracies in the death of General Ilia Makarashvili the date as it appears from his epitaph, indicated instead of 1917 is 1912.

308 The document, which is dated 1927, states: The date of the land reform is 1921-1928, which is obviously an inaccuracy.

309 Means the Minister of Finance and Trade of the First Republic of Georgia Giorgi Juruli.

310 Territorial Authority of the National Archives of Georgia, Gori District Archive, Fund # 2, Record # 1, Case # 495, p. 16.

Bolshevik pressure on Nino Durmishkhan's daughter was not over. Her property, as the wife of Tsarist Russian General, On September 19, 1933, was confiscated and she was evicted from the village. The reason given in the decision is the backwardness of the local peasants. In the document: Excerpt from the President of Gori Rayagmaskom in 1933. September 19. From the minutes of the meeting # 29/100 \$ ” we read: “Listened to: Nino Makarashvili's eviction decision of Council Resolution. From the confiscation of the vineyard and its village (Comrade Stefanov, who was instructed a local inquiry into the matter by the Regional Executive Committee) Opinion: Kalandadze. Kevlishvili. Elegashvili Determined: since there is great dissatisfaction among the residents of the village Arbo. General's wife Nino Juruli, who cultivates her vineyard by hiring labor. In the amount of 1 hect. (Meaning hectare), orchard 0.5 hect. The house has five rooms. Resolution of the Presidium of the Council on confiscation of property. Only one room and a place of residence of the Juruli servant shall be left; the property was transferred to Arbo collective farm. Nino Makarashvili-Juruli was evicted from the village, to confirm the decision to the Central Executive Committee of Georgia. Chairman: Er. Kalandadze.

Secretary: Arbolishvili.

The copy is correct to the original:

Producer of the case (E. Mtskhvetadze).³¹¹

In the village of Arbo, the house of Juruli and Makarashvili estate, Nino Juruli had a wonderful orchard, where she enjoyed the unique varieties of apples brought from Europe, which was a rare case at the time. Very interesting information about this is preserved by Nino's husband - Lieutenant General Ilia Makarashvili in his memoirs. In his records we read: “Nina, Daughter of Durmishkhani, and Description of the garden in the village of Arbo (March 1911)

Row - Rennet Canadian

Row - Saffron

Row - Sinap-Rennet

Row - Royal Fleur (Roel, Bell?)

Row - Rennet Champagne

Row - Razmarin White

Row - bottom-razmarin white, even calyx and candil-mustard

Row - Napoleon

Row - Rennet Canadian

Row - Rennet Canadian

Row - Sari-Sinap

---

311 Territorial Authority of the National Archives of Georgia, Gori District Archive, Fund # 4, Record # 1, Case # 135, p. 23.

Row - Rennet Orleans

13. Row – Napoleon”³¹².

Nino Juuli-Makarashvili, who was ousted from the Bolsheviks and expelled from the village, died in 1948. It seems that, the daughter of Ilia Makarashvili, Irina, wished her mother to be buried in Arbo, at St. Giorgi’s Church next to parents, husband and child, however, the authorities refused to do so. Mikheil, son of Ilia Makarashvili, who resided in France writes in his memoirs: “My mother also died in Arbo on September 4, 1948, but the Bolsheviks did not allow us to bury her in the church. I learned this from my sister Ira’s letter, that she was buried in the village cemetery.”³¹³

---

312 Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, von Di I, Case 135, Kh. 42716.

313 P. Natsvlshvili, Makarashvilis: Arbo, Paris, Lima ... Arbo. Newspaper “Samshoblo”, May, 1992, p. 8; Appendix # 25.

Marie Prittwitz's relationship with Nino Juruli

Nino Durmishkhani's daughter had a very close relationship with Marie Prittwitz (surname prior marriage Huber), translator of the 'Knight in the Panther's skin' into German. She was born on July 2, 1876, in the province of Bessarabia, in Chisinau. She graduated from Odessa 8th grade Public Women's Gymnasium of St. Mary. Then she studied in Mathematical-geographical orientation in the first lyceum of Dresden. M. Prittwitz received a broad humanities-technical education, which was facilitated by her innate talent for mastering foreign languages. She was fluent in several languages, including: French, Italian, Romanian, Latin, Polish, Russian, German, and English. M. Prittwitz began scientific activity in 1918, and began her literary career in 1894. At various times she worked as a bibliographer, translator, researcher at the Kiev Commissariat of Education, schools and the Conservatory. In 1930 she continued her work at the Petroleum Geological Exploration Institute. She also participated in the International Congress of Geologists held in Washington. M. Prittwitz translated scientific or literary texts from Russian into Russian.³¹⁴

M. Prittwitz often visited Nino Juruli's family, both in Tbilisi and in Arbo. During one of her visits to Arbo, Nino Juruli asked her to consider a translation of the "Knight in the Panther's Skin" into German language.³¹⁵

Marie Prittwitz's translation of "The Knight in the Panther Skin" into German was encouraged by her deep knowledge of the language. She attended the Dresden First Gymnasium for Women from 1893-1894. Marie Prittwitz also had German ancestors. Marie Prittwitz continued her friendly relationship with Nino Juruli even after leaving Georgia. She has sent a number of letters to his friend Nino. In her letters, she warmly recalls the days spent in Nino Juruli's native village-Arbo: "Dear Nina Durmishkhani's daughter! Two years ago, on my birthday, I was in Arbo with you and I am still with you in my thoughts today. Then I became (?) Ordinary (?), Because of which you scolded me and kissed me in a friendly way, you could not imagine what circumstances led me to this situation, to what extent this environment was heartbreaking, but Arbo's historical past, all (?) Historical reality of Gori, Surrounded by scholars, in Arbo or Tbilisi, aroused an active aspiration to use my creative potential, which was counted during the first five years before the revolution and in Ufa. You have started a new phase of my life. I took Rustaveli to your house and lived through him for two years, satisfied with the creative "dizziness from success". At the same time, I went through a lot of

314 R. Janashia, does not forget to love, Journal. Tower of Nationality, # 5-6, 2003, p. 25-26.

315 G. Tevdoradze, mentioned works, p. 60.

bad luck and difficult living conditions. I'm sorry that you sent my personal letter to Nutsbidze: he could have recognized my (soul) downfall there, but it is by no means the case: I am lonely, I have no one to share, and I had to write a letter to you about my plight. (!). The unfortunate one also told me: I attached myself to the Ukrainian Academy of Sciences, where I translate all the collections into English, and Rustaveli's translation I gained weight there), but I work there as a backgammon. I practically support the English language skills of academics Parnassus, Brodsky and Krylov (Muskhelishvili is familiar), including myself. Therefore, I have to take care of finding an individual scientific ration in the artistic direction and the unacceptability of the answer from Janashia (meaning Academician S. Janashia-GS) (whom I introduced by telegraph) and Nutsbidze (meaning Academician S. Nutsbidze-GS) directly destroys me.

I have not received the promised three thousand so far, which should ensure the heating of my room in the winter. My trip to Tbilisi without an invitation and a guarantee would be pointless, and at the same time my job at the Ukrainian Academy might have been lost. Besides, no matter how close I am to Alyosha, I do not lose hope of meeting him again. He works from Moscow (sent) in the Research Trust, Altai Krai, Mikhailovsky District, Mikhailovsky Factory-Garden, and Zina also works there. Cool, cool kisses. Greetings to all. Write to Nutsbidze and Janashia, influence them. With your soul and heart Maria P.”³¹⁶ Marie Prittwitz was inspired by the idea of translating *The Panther Skin* into German by Nino Juruli. The Georgian Academy of Sciences was also interested in speaking the German language of Shota Rustaveli's immortal poem, although communication between Marie Prittwitz and Georgian scholars was faltered. Marie Prittwitz was late in translating royalties. It seems that Nino Juruli had a close relationship with Georgian scholars (Sh. Nutsbidze and S. Machabeli and the Moldovan translator asked him to intensify relations with the representatives of the Georgian Academy of Sciences. Georgian friend Mariam Pritvitsi talks about her living conditions and does not hide the details of her personal life:

From Ufa on February 22, 1946, in a letter sent by Marie Prittwitz to Nino Juruli, we read:

“Dear, dear Nina Durmishkhani's-daughter! Thank you very much for you and Ira for the telegram, which lifted my spirits (encouragement), though I was already elevated: Alyosha came to visit me and remarked that I would look good. They have a very hard life materially, because life in Kherson is expensive and they cannot and will not adapt to it: they have to constantly move from one place to another. Natasha is friendly and graceful someone. I look forward to the

316 Museum of Theater, Music and Cinema, Fund I, Case 135, Kh. 42757.

explanatory letter because it's related to (my) further work luck. We have a lot of snow this year. We are very afraid of floods.

My regards to all of you, yours M.P".³¹⁷

Marie Pritwitz, a resident of Ufa, continued her translation work and her translated fiction was published in various literary publications. From time to time, she sent translations to Georgia to her friend Nino Juruli. This is confirmed by one of Marie Pritwitz's letters (the document is preserved in an unfinished form) which was sent from Ufa to Nino Zhuruli in 1948: "My dear, dear Nina Durmishkhan's daughter! Tomorrow is January 14, and I hasten to greet you and all of your beloved Georgia, something if for her own anniversary she kept in her face with all her pristine beauty a representative of the peace-loving representative of her beautiful intelligentsia. What a young soul and mind you are, what blows have not been inflicted on you by bad luck. To make everyone happy and to hope for the future! I am sending you a warm-warm translation (freshly baked in the original) of Dolmatovsky's poems, which has recently been published in the magazine "Znamia". Irina (meaning Nino's daughter - Irina Makarashvili - GS) should read it in French. " I do not know his address."³¹⁸

Nino Juruli's archival work contains another letter from Marie Pritwitz, which is preserved in fragmentary form: His painting was exhibited and his painting "Happy Childhood" was published in "Naddneprovskaya Pravda" on September 22, but they only bothered now and let Ibodze send an excerpt from the newspaper. They got into trouble: Zina's brother's wife died in Leningrad, almost missing Natasha to leave there. Instead, I now need them. I do not want to anticipate the events, but I would like to see Natasha ... Make sure (maybe you take care of her) that I come again by calling the academy to finish the case of the "tiger-skinned" started by Janashia. Immortality (eternity) of his memory is possible, I agree with all the proposals, both financial and moral. For various reasons, I cannot catch a case with Moscow, and the main thing is that I was deceived.

Caption: On the left vertical field of the sheet: ... I will not give up tea, I cannot and will not bother to pack one item and you will send it to me. The weather directly eats my heart: sometimes (it's frozen and) it swims, sometimes it is wet, sometimes it is heat. With my calligraphy you would understand how I hurry. I lost a lot of time ... because of the poems.³¹⁹

Everyone, everyone, but kisses. Loving Marie P.³²⁰

317 Museum of Theater, Music and Cinema, Fund I, Case 135, Kh. 427563.

318 Ibid., Fund I, Case 135, Kh. 42757.

319 Ibid., # 42757.

320 It should be noted that in 1940-1947 in Ufa, the translation of "The Knight in the Panther's Skin" into German by Marie Pritewitz was unknown to the public. It was kept in a desk drawer for almost six decades until German scientist Steff Khotivar-Junger discovered it with the help of Acad. Elguja Khintibidze .

After Nino Juruli's death, Marie Prittwitz continued to have a close relationship with Nino Juruli's daughter, Irina Makarashvili, and her husband, Anatoly Kiziria. This friendship originated from the relationship between Marie and Nino. On the advice of Nino Juruli, Marie Prittwitz began to translate the "The knight in the Panther's Skin", she tells us in a letter to Sophio David's daughter Machavariani dated August 4, 1949: "... I spent the summer of 1940 in Arbo. The daughter of the unforgettable Nino Durmishkhani's daughter pushed me to translate. The word fell on my translation work in Ufa (he spent the last years of his life in Ufa. Here he was serving in the Department of Foreign Languages of the Medical Institute. R. Janashia's note). Nino Durmishkhani's daughter reprimanded me and said: Here, translate "Vepkhistkaosani"! Is it beyond my power?! - I answered, but then, in their hotel room in Tbilisi, before going to bed, I took Petrenko's translation and tried to translate 2 stanzas. Raised on the works of Goethe and Schiller, I was amazed at how it sounded in German. Then Nutsbidze's translation was not yet ... The next day I learned in the library that there is only a translation of Arthur Laist in German and Wardrop-English ... Then I showed these verses to Prof. Charlemagne and his wife. They blessed them for continuing their work ... Petrenko's translation was found in the library of the Free Medical Institute ... At first I thought that I was only translating the prologue, but I was so carried away by the work that I worked non-stop, both at home and at the institute. In front of me stood the mountains of Georgia, its presence, which reminded me so much of my native Bessarabia and the Moldavians-my mother's ancestors ... I sent a prologue to Acad. Shalva Nutsbidze, who answered me with admiration. He promised to send me his translation ... I was continuing my work according to Nutsbidze. I was also looking at Petreko. I conducted the poem according to minor and major. I showed my work to a German woman here, a scholar and an educated person ... I sent the translated parts to Acad. Nutsbidze ... nothing was lost on the way, despite the war ... then I got Acad. S. Janashia telegram: Georgian Academy of Sciences, please continue to work ... I compared the translation to both Nutsbidze and Wardrop, which was done in a surprisingly conscientious manner ... At that time, Ukrainian academics were evacuated to Ufa. I took advantage of the holidays and copied the text, then there were no foreign typewriters in Ufa ... I sent the paper to Tbilisi. The review was written by academicians Sh. Nutsbidze and S. Kaukhchishvili.

In April 1946, at the meeting of the Institute, the Academy received a thesis, which the same summer Acad. Janashia informed me and called me to Tbilisi, where I arrived on August 25. But I could not see Janashia personally because of his illness. I corrected the translation according to his instructions. I am currently waiting for a scientist's instructions. I will be happy if the expenses are reimbursed

...”³²¹ The addressee of the mentioned letter is Sophio Machavariani. She was the Deputy Academic Secretary of the Institute of History, with whom Marie Prittwitz’s business relationship. She had Janashia’s help in this regard.³²² Acad. S. Janashia’s information about Marie Prittwitz was provided by Nino Juruli’s daughter Irina Makarashvili. As S. Janashia notes: “The fact is that our family’s closest and dearest friends were Irine Makarashvili and her husband (meaning Anatoly Kiziria GS). Janashia on Marie Prittwitz’s intention. “Naturally, she did her best to support this good cause.”³²³ S. At the initiative of Janashia, the editors of Marie Prittwitz Sh. Nutsubidze and S. Kaukhchishvili were appointed. In 1943, on behalf of the Institute of History, S. Janashia et al. whereas an agreement was also signed with Marie Prittwitz. After Janashia’s death Marie Prittwitz continued relations with Sophio Machavarani and the Academy of Sciences of the Georgian SSR (Vice-President Akaki Shanidze). As S. Janashia’s daughter, R. Janashia notes, despite her old age, Marie Prittwitz often visited Nino Juruli’s daughter Irina Makarashvili, whose archive contained two of her photographs.³²⁴

---

321 R. Janashia, Mentioned Thesis, p. 26.

322 Ibid.,

323 Ibid.,

324 Ibid., P. 26.

Nikoloz son of Ilia Makarashvili

Ilia Makarashvili and Nino Juruli had six children: Giorgi, then Barbara, Nikoloz, Marika, Irine and Mikheil. Three of them - Giorgi, Barbare and Marika - in died in their childhood. One of the sons of Ilia Makarashvili - Nikoloz (Nikusha), according to the registration book of St. Giorgi of Arbo 1897, was born on December 19. He was baptized on October 11, 1898. In the record we read about the parents of the newborn: "Head, of the first battery of the Grenadier Brigade of the Artillery, Lt. Col. Ilia son of Sakvarela Makarashvili and his wife, Nina daughter of Durmishkhani, a believer in both orthodox religions. According to the record of the newborn, the baptizer: Svimon, a merchant of the Second Guild living in Tbilisi, Pavle Pavlov. The sacrament of baptism was performed by the priest Giorgi Gvimradze and the "prichutnik" Vasil Lomouri.³²⁵ Nikoloz Makarashvili, like his father, was attracted to military affairs. He first graduated from a military academy in Tbilisi and then studied in St. Petersburg, at St. Michael's Artillery Academy. Nikoloz Makarashvili's younger brother, Mikheil Makarashvili, who is in emigration, writes in his memoirs: "My brother Nikoloz, or Nikusha, as we called him, was five and a half years older than me. In 1906, the he graduated from cadets of Tbilisi (Georgia) and then a school school in St. Petersburg (now Leningrad), St. Michael Artillery Military School; when he finished, he immediately began military service, in 1917 on the front with Germany, in the the Caucasus Mortar Artillery In the brigade, where my father received his first combat experience. The Revolution was just beginning. In October 1917, he was sent to the Mountain Fighters Regiment in Georgia, commanded by Colonel Tsaguria."³²⁶ Nikoloz (Nikusha) Makarashvili during his studies in St. Petersburg had active correspondence with his family. The Makarashvilis's archive includes Nikoloz Makarashvili letters sent to his mother's name. As it is clear from one of the letters, to Nino Makarashvili sent a parcel (name not mentioned - G.S.) for his son. Nikoloz had hard time in St. Petersburg and he would often mention this to his mother. He was transferred to the Mountainous Cavalry Division. Nikoloz, while being in St. Petersburg had a close relationship with Nino Makarashvili's friend, Marie Prittwitz. By that time, Marie Prittwitz was presumably in St. Petersburg. Nino Juruli was going to visit her son in the fall of 1916. Nikoloz advised his mother to come to St. Petersburg

---

325 Metricheski's book, given from the office of His Holiness Karekin II, Supreme Patriarch of Georgia and Imereti, to St. Arbo, Gori Uezdi, Gori. St. George's Church Shina, to record births, marriages, and death bullets. Chqjz year, part for first-borns, p. 8.

326 Appendix # 25. There is a small inaccuracy here, - Irakli Tsaguria Colonel Later, in 1919 it became. See. M. Bakhtadze, Colonel Irakli Tsaguria, Journal. "Georgian Emigration", # 3 (6), 2015, p. 11.

in early November or in the middle period, because in December the hotel is very expensive.³²⁷ In the letters sent to his mother, Nikoloz lovingly mentions his younger brother Mikheil, his only sister Irina, as well as Cousins (children of Giorgi Juruli, Durmishkhan and Kote (Konstantine). It is unknown to us whether the Nino daughter of Durmishkhan, visited her son in St. Petersburg. Nikoloz Makarashvili participated in operations. It is noteworthy that in one of the letters he sent to the mother, he referred to his military unit as “Deathly Battery”. Nikoloz, as from his words, it turns out that he had a great desire to return on the Caucasian front, to enlist into the cavalry brigade. In this regard the officer asked his mother for help. In a letter sent by Nikoloz Makarashvili on August 29, 1917, we read: “Dear mother! I received your letter yesterday, where you write that Ossetians do not pay Ghala stubbornly.³²⁸ I am surprised, but I think they will pay in the end anyway. But this is not the case, the purpose of my letter is to do something completely different. The thing is, I decided to switch to a complicated battery. They say that I will be transferred in the division soon. My heart is there firstly and foremostly, because I have to say that when our homeland is slowly released from the yoke of “centuries”, I do not want to be on a foreign lands. I want in my native places, to be close to my homeland. My stay in here has become unwanted and all I want is to enlist in the Cavalry Division. For a long time I did not want to write about it to you, but I remember you probably often wrote hints about the Georgian division. There is another (one) Georgian here with us, Captain Karumidze enlisted to the headquarters.³²⁹ He has already sent (documents) and it is being taken care of. He is a candidate for battery command, I am a junior of the office and making my arrangement will be easier. If you share my opinion, find out what is happening with uncle,³³⁰ Abkhazian³³¹ and Other. They will probably

327 Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, von Di I, Case I, Kh. 42763

328 As it turns out, several households of Ossetians from the North Caucasus settled in Arbo in the late 19th and early 20th centuries. Lived. They paid taxes to local dignitaries. O Ossetians One part of the Arbo residents also served as servants. Confirms this Information published in the pages of the newspaper “Iveria” in 1889, of which According to one of the young people in the village of Arbo, N. Lomauri’s servant Ossetia was surrounded while cleaning the rifle. Gas. “Iveria” 1889, # 141, July 7, p. 2; # 147, July 14, 1889, p. 3.

329 Refers to Captain d. Karumidze, who a little later was an officer of the Artillery Course at the Tbilisi Military Academy. M. Gogitidze, Z. Japaridze, Forge of Military Personnel (History of Tbilisi Military School from 1862 to the present), Tbilisi, 2018, p. 71.

330 Refers to Giorgi Juruli.

331 Iliia Chavchavadze’s niece General Kote Abkhaz (1867-1923) is probably meant. In January 1916, Kote Abkhaz became Minister of Defense The order was challenged from the front and a state was appointed in the Caucasus

As special envoy for defense, and in February for the Caucasus Front He became the head of the committee of engineering-construction detachments.

be able to get the son of a Georgian and a hero together. As soon as you find out something - write to me immediately.

I arrived from Minsk yesterday. I went to Shikhlinsky³³² and with him I had dinner. You should know how he greeted me and how I enjoyed being in a family environment, to see “tea pot” and more. Shikhlinsky and his wife received me well. I send a heartfelt greeting to you, uncle, aunt,³³³ children³³⁴ and Muskhelovs.³³⁵ But the consent of the Georgian battery commander is required. They should write to Kazbegi³³⁶, because this battery is subject to the commander of the Georgian Cavalry Regiment, Davit Chavchavadze.³³⁷ With the help of my uncle hundred³³⁸, it will be easy to solve this matter. I think you will all enjoy it if I was in the native army and I will be on the Caucasus front. I cannot go on vacation until March, because it is still a ban if there are no special reasons for departure. After the Germans destroyed our two cannons, we are in reserve for a few days. I am waiting for an answer. I write with mistakes, because I’m worried. Kiss Nikusha.” The letter has the caption: I kiss Ira, Misha, uncle, aunt, Duma, Kote to greet everyone. I kiss the nanny”.³³⁹ As can be seen from the submitted letter, Nikoloz Makarashvili was willing to enlist in the Georgian Cavalry Division and felt that Georgia was trying to get “out of the yoke of the century”. For outstanding bravery in combat operations Nikoloz Makarashvili was awarded the Order of St. Stanislav. As he writes: “He and their group were awaiting to be awarded of the Order of Anna, as they waited but it had no contact with the pedestrians and therefore The Stanislav Order must be enough.³⁴⁰ On the Caucasus front, Nikoloz Makarashvili’s military unit lost two cannons during the bombing by the Germans.³⁴¹ In October 1917, Nikoloz was promoted to the Artillery Division. It was the first national detachment of Georgia, which Colonel Tsaguria commanded. It is known that after the end of the First World War from

332 Refers to Lieutenant General Ilia Makarashvili, Nikoloz’s father.

333 Refers to Azerbaijani General Ali-Agha Ismail-Agha Sheikh Linsky - 1918-1920. Defense of the Democratic Republic of Azerbaijan Assistant to the Minister.

334 Means Elene Muskhelishvili, wife of Giorgi Juruli.

335 Refers to Nikusha’s sister-in-law, as well as the children of Giorgi Juruli: Kote And Durmishkhani.

336 Refers to General Ivan Nikoloz Kazbegi (1860-1943), M. Gogitidze, G. Bezhitashvili, “Faithful to the Military Oath”, Tbilisi, 2015, p. 93-94.

337 Refers to General Davit Chavchavadze (1877-1924). Military A figure who, with the permission of Emperor Nicholas II, made the First World War during the war, thousands of Georgian cavalymen were formed on the Caucasus front.

338 Refers to Giorgi Juruli.

339 Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, von Di I, Case I, Kh. 42763.

340 Ibid.,

341 Ibid.,

the South Caucasus Front Part of the Russian army, they left in the direction of Azerbaijan. The Russian military units were attacked by armed Tatars, including Ottoman officers. The Transcaucasian Provisional Government in January 1918, had the military echelons coming from the Caucasus front, when they saw the danger of an attack and decided to disarm them. This The operation, which was led by Cavalry Officer, Chief of Staff Evgeni Abkhazava. Coming from the front line, Abkhazava had an attempt to disarm the military, which was followed by a clash at the Shamkori station. Nikoloz Makarashvili with Abkhazava's detachments became the victim of this clash. Shamkhori incident was described by Al. Kutateli in his novel: "Pirispir" (Face to face). The temporary government has sent Evgeni Abkhazava's detachments on the armored train, whereas among the soldiers, he also mentions Nikoloz Makarashvili: "The next morning, Abkhazava In an armored train, accompanied with his detachment laid path. Lieutenant Andghuladze was on the train, his thirty-five soldiers, Abkhazava, Makashvili, Makarashvili³⁴² and sixty more people."³⁴³

Mikheil Makarashvili writes in his memoirs about the tragic death of Nikoloz Makarashvili in Shamkori: "On the night of January 14, when it was becoming 15, at 2 o'clock at night, we were called at the door, my aunt, Elene Juruli, who stayed with us that night, opened the door and we saw one of my brother's deputies (head of the unit), whose surname was Zhgenti, who set foot in entrance hall and from there informs us: "Our commander was killed". Nikusha and corpses of the departed soldiers was transported in an armored train to Tbilissi. They were brought down by train, and one of whose carriages was torn of of bombs. My brother's body was buried in our church in Arbo, alongside my father and my grandparents from my mother's side. Until the Funeral day, my brother's body has been buried for several days in the Kashueti temple in Tbilisi (Georgia), his comrades-in-arms stood in the guard of honor. It was a grand ceremony, because it was the first military victory of independent Georgia (Which sadly everyone forgot, except our family and a few with exceptions)."³⁴⁴

Nikoloz son of Ilia is buried in the church of St. Giorgi in Arbo, Makarashvili's Epitaph: "Nikoloz son of Ilia (Nikusha) Makarashvili, soldier of Georgian-cavalry Artillery Battery, heroically killed in Shamkhori on January 10, 1917. 20 years from birth." (Date of death of Nikoloz Makarashvili's epitaph is incorrectly indicated, must be written January 10, 1918). This inaccuracy is clarified on the pages of newspaper "Unity". From the statement of condolence, where we read: "Makarashvili, Nina daughter of Durmishkhan, who was sadly killed, with her

342 Referring to Nikoloz Makarashvili.

343 Al. Kutateli, "Pirispir", book I, Tbilisi, 1960, p. 98.

344 Here, there is a mistake as of January 1918, Georgia had not gained its independence yet.

children Irina and Misha, son of George Durmishkhani and daughter of Elena George. The jury conveys deep sorrow to relatives and kinsmen and You know where on January 10th. At Shamkhor, in an armored train tragically died the first precious and unforgettable son Lee, the beloved brother of the second, and the nephew of the others³⁴⁵ Georgian Lieutenant Battery Lieutenant Nikoloz (Nikusha) son of Ilia Makarashvili. Funeral services at Kashveti Church every day at 6 p.m. The funeral will take place in the village of Arbo (Gori Mazra) in St. Giorgi's Church, in the ancestral cemetery.

A liturgy commemorating the departed soul. The service will begin in the morning at 10 a.m. Here is the second statement of condolences: Parmen David, Simon and Ilia Parmen's sons are announcing their grief to their relatives and acquaintances. And the tragic death Nikusha Makarashvili. Funeral every day at Kashueti Church at 6 p.m. Burial will take place in the village Arbo (Gori Mazra) St. Giorgi's Church in the walls,³⁴⁶ Family Cemetery. From Kashueti, the body of the deceased will be taken to the station on Friday 19th of January, after a memorial service for the soul of the deceased. Liturgy will start at 10 a.m.³⁴⁷

---

345 Here should be indicated "nephew"

346 There is inaccuracy in this statement. Nikoloz Makarashvili was buried not in the walls of the church, but in the domed church of St. Giorgi in Arbo.

347 Newspaper "Ertoba", # 13, 1918, p. 1.

The descendants of Ilia Makarashvili and Nino Juruli in France and Peru

As we have pointed out, Ilia Makarashvili and Nino Juruli had two more sons besides NiKolozi (Nikusha). Giorgi, who died at an early age. Their youngest son, Mikheil born in 1903. In a memoir written in French, much of which was published by P. Natsvlishvili, Mikheil writes: “I was born in 1903, Old style on October 7 (new style on October 20) Jilalogli - a small town on the border between Georgia and Armenia. My parents were there at that time – as my father served in the city garrison. I was baptized in Arbo and lived there with my grandparents.”³⁴⁸ Mikheil, who enrolled at Tbilisi State University, with the support of Ivane Javakhishvili and Ekvtime Takaishvili, he went to Europe in 1922 to study with other young Georgians. Mikheil Makarashvili notes: “I left my homeland in 1922 as soon as I was became 19 years, to strengthen my engineering education abroad. Since I had decided to return, I did not take any archival documents relating to our family. The truth is that, I did not even think about it then. If by the grace of God, I will ever have the opportunity to go back to Georgia and if I go, I doubt I can bring them back, especially my only sister - Ira is no longer with us and at the same time the paper sisters had, might simply be lost.”³⁴⁹ As Mikheil Makarashvili notes in a letter dated 30 September 1922, he left from Batumi for Europe. Confirmation certificate was confiscated from him in Batumi, which made him very sad and Mikheil arrived in Istanbul (Constantinople) from Batumi.³⁵⁰ From here he left for The Hague, where he met some Georgians, and lived with Tskitishvili and the Dekanozovs.^{351 352}

In a letter dated to December 11, 1922 Mikheil Makarashvili, who was in Germany, informed the family that he was going to Berlin for Easter to his uncle - Giorgi Juruli. For a period of time, he stopped in the German city of Karlsruhe. In one of the sletter, he also mentions two Georgians - M. Kaukhchishvili and

---

348 P. Natsvlishvili, Mentioned Thesis, p. 6; Appendix # 25.

349 Ibid.,

350 Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, von Di # 1, Case 135, Kh. 42736.

351 Appendix # 23.

352 We could not identify Tskitish Villa mentioned in the letter sent by Mikheil Makarashvili, and in Dekanozov he must refer to Andria Deka Nozishvili, who was a member of the Georgian Socialist-Federalist Party. Member, Representative of the Democratic Republic of Georgia in Argentina, In 1920, the representative of the society “Chemo” in The Hague. It has been since 1921 Was in emigration. Democratic Republic of Georgia, Encyclopedia-Dictionary, Tbilisi, 2018, p. 127-128

Jashi,³⁵³ invited Archil³⁵⁴ and Eliava, But they did not come to the party.³⁵⁵ Mikheil Makarashvili had a very close relationship with Mikheil Muskhelishvili (Michel Mouskhely), a Georgian lawyer working in France, who later went to the University of Strasbourg, where he became a professor. The idea of creating the European Union belonged to him.³⁵⁶ In a letter sent to the family on September 3, 1926, It is clear that Mikheil Makarashvili traveled to Monte Carlo and Nice with Mikheil Muskhelishvili. As Mikheil Makarashvili notes in the letter, the future Georgian professor of the University of Strasbourg was with him and sent regards to the Makarashvilis in Georgia.³⁵⁷ Mikheil Makarashvili and Mikheil Muskhelishvili often met, although Muskhelishvili's job, friends could no longer enjoy frequent gatherings. As of Mikheil Makarashvili letter from France, dated 1938, states that Misha Muskhelishvili had just arrived from Egypt and he was Intending to return to Cairo.³⁵⁸ Mikheil Makarashvili often shared his friend's success with family members and relatives living in Georgia. In a letter dated to 1946, he stated: That Mikheil Muskhelishvili was already a professor.³⁵⁹ Mikheil Makarashvili had close relations with the prominent representatives in of Georgian society, among them a prominent Georgian artist Elene Akhvlediani, who drew Mikheil's portrait.³⁶⁰

Mikheil Makarashvili first studied in Germany (at the University of Heidelberg),

---

353 We could not identify the Jashi mentioned in Makarashvili's letter, as for Kauhchishvili mentioned in the letter.

Who emigrated after the Soviet occupation and lived in Germany. He holds a PhD in Electrical Engineering from Karlsruhe Polytechnic University. He worked in the Siemens factory. of Georgia Democratic Republic, Encyclopedia-Dictionary, Tbilisi, 2018, p. 469-470.

354 Archil Gedevan and his sister Elena are mentioned in another letter by Mikheil Makarashvili, most likely he was Archil Gedevanishvili who was in emigration (1898-1971), who later published an autobiographical novel. A.

Gedevanishvili, "Tavgatsirulni", Tbilisi, 1996. Archil Gedevanishvili was buried at Lulia Leville Georgian Cemetery. T. Papava, Scattered Tombs, Tb., 1990, p. 96. Before Archil Gedevanishvili arrived in Europe, Mikheil Makarashvili often wrote to him in letters to family members Reading and advising to study German for education in Europe.

355 Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, von Di I, Case 135, Kh. 42736.

356 <https://csogeorgia.org/ge/post/mikheil-muskhelishvili-da-ertiani-evropis-idea>; Alfred William Brian Simpson Human Rights and the End of Empire: Britain and the Genesis of the European Convention, Oxford University Press, 2001, p. 609; Ronald Hilton. Russian and Soviet Studies in France: Teaching, Research, Libraries, Archives, and Publications. Russian Review, Vol. 38, No. 1 Jan., 1979, pp. 52-79;

<http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000041/>; G. Sharadze, under the foreign sky, T. I, Tbilisi, 1991, p. 477-482; E. Japaridze, Head of European Integration: Mikheil Muskhelishvili and Alexander Nikuradze, Tbilisi, 2019.

357 Ibid.

358 Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, von Di I, Case 135, Kh. 42736.

359 Ibid

360 Ibid.

and then continued his studies at the University of Grenoble (France) (1927-1928). At different times, he lived in Fonteblo and Grenoble, and finally settled in Paris. On May 5, 1930, in a letter sent to Georgia, Mikheil Makarashvili reported that he had arrived at the Peugeot factory. He was arranged for work and his salary was 1500 francs.³⁶¹ In 1931 On September 1, Mikheil Makarashvili was involved in a car accident and was injured.³⁶² In 1937, Mikheil was in Paris. He visited the family of his uncle Giorgi Juruli. By that time Giorgi's son Konstantine (Cotico), was already working. And the second, Durmishkhan (Duma), was newly healed (He was often ill).³⁶³ As Mikheil Makarashvili writes - Kote Juruli talked a lot about his little son - Gogi's native village - Arbo and the child's homeland.³⁶⁴ Mikheil Makarashvili, who was in emigration, missed his homeland very much, especially the village of Arbo (he asked family members to send photos of Arbo). He often remembered celebrating Geristoba holiday in his native village.

He wrote in the letter that he was going to return to his homeland, however, there were many hindering reasons. Mikheil Makarashvili attended a Soviet exhibition in Brussels, where he tasted Georgian dishes and wine. Mikheil Makarashvili often sent parcels to Georgia, where he wrote with satisfaction. Mikheil Makarashvili, who arrived in Europe, found it very difficult at first. As it is clear from one letter, he is in the hands of a reliable man, and even though of sending and selling winter coats to Georgia, to make a small income from it.³⁶⁵ In one of the letters sent to his sister – Irina Makarashvili, he expressed with heartache that he wanted to buy a headphone tube for his mother. However, due to lack of funds he was not able to.³⁶⁶ In 1948, Mikheil suffered greatly from the death of his mother. At his request, a funeral repast was held in the church (he does not mention the cathedral, though possibly Paris he was speaking of St. Nino's church) for Nino Juruli.³⁶⁷

Three years after the death of his mother - Nino Juruli, the uncle of Mikheil Makarashvili – Giorgi Juruli, the minister of Finance and Trade and Industry also died. Mikheil visited his elderly mother's brother once a week. He reprimanded his cousin - Kote (son of Giorgi Juruli), who was less open to his parents. Irina had been planning to visit his brother with her family for a long time. However, under Soviet rule this was not such an easy case. Finally, in 1966, thanks to the

---

361 Ibid.,

362 Ibid.,

363 Ibid.,

364 Ibid.,

365 Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, von Di I, Case 135, Kh. 42736.

366 Ibid.,

367 Ibid.,

great efforts of Irina's husband, Anatoly Kiziria, Irina received permission from a communist party to go to Europe and meet a long-lost brother in Czechoslovakia, in Prague. Mikheil Makarashvili got married in emigration. He got married to a Polish woman, Elisabeth Glass, with whom he had two children, Giorgi and Ine. Both children of Mikheil and Elisabeth Glass were born in Monteneblo. Giorgi (Gogi) (born 1932) looked alike Mikheil's untimely dead brother, Nikusha, while Ines (Born in 1935) looked like Irina Makarashvili in a way that she talked much. Mikheil's son's, undertook the compulsory military service in France, as he was enlisted in the Army. Here he received higher education and soon started professional activities. After a short period of time, while working in the banking sector, Giorgi (Gogi) Makarashvili was sent to South America. In the capital of Peru - Lima, he met his future wife Carmen and settled there (see details. down). In the letters sent to Georgia, Mikheil Makarashvili mentioned Gogi's children with great love, especially his grandson, named after him. In 1962, Mikheil and his wife Elisabeth Glass visited their son in Peru. They first arrived in New York by boat, and then flew to Lima via Miami.³⁶⁸ Soon Mikheil Makarashvili's daughter - Ines also got married. She married Jean-Pierre Sailliot. Mikheil Makarashvili paid for his daughter's wedding. About 150 people gathered at the ceremonial reception, while dinner was served to 12 people. Mikheil proudly wrote that Ines's and his French husband danced the Lezgin dance, and himself, he performed Kintauri.³⁶⁹ Georgians in emigration attended the wedding, including: Ketusha Vachnadze, Nina Kvitashvili, Misha Gotsiridze, Mamulashvilis, Gomarteli (in Mikheil's letter some of them are only mentioned by last name) and others. In 1967, at the invitation of Irina Makarashvili, Mikheil Makarashvili's daughter Ines and her husband Jean-Pierre Sailliot arrived in Georgia.³⁷⁰

The letter of invitation states that the host (Irina Makarashvili) provided guests with accommodation and other additional expenses.³⁷¹ Mikheil Makarashvili, who was in emigration, often met figures, who arrived in Europe to popularize Georgian culture. In 1966, he and his wife attended the performance of the Georgian ballet group Gorda, where he met Vera Tsignadze, the most talented representative of the complex ballet art.³⁷² Mikheil Makarashvili died in December 1967, at the age of 64. He was buried in the Leuville Georgian Cemetery.³⁷³

Mikheil Makarashvili's wife, almost lived to the age of 100 years, died in 2007, whereas she spent her last years in the Elderly Hospice. Mikheil Makarashvili's

---

368 Palace of Art-Museum of Cultural History, von Di I, Case 135, Kh. 42736.

369 Ibid.,

370 Ibid.,

371 Ibid.,

372 Ibid.,

373 T. Papava, Lost graves, Tb., 1990, p. 96.

son, Gogi settled in the capital of Peru, Lima along with his family.

While living in Peru, in 1992 Gogi, was visited by Paata Natsvlishvili, a well-known Georgian journalist and then vice-president of the Georgian Olympic Committee. He writes: “On the very first day of our arrival in the Peruvian capital, we found Mr. Giorgi, who works in the representative office of the Swiss “Chimika-Suisse” in Lima. During the next day, we were his guests on the outskirts of Lima, in a very nicely arranged villa of his. He let us see the city, let us travel, he often called us at the hotel, and was happy to join us on the international sports arena of Georgian sportsmen. Georgian TV viewers had the opportunity to see my footage taken during the Interview with Mr. Giorgi and his family members in Lima.”³⁷⁴

Giorgi Makarashvili and his Peruvian wife of Spanish origin - Carmen Helguero - had 6 children - 4 sons and 2 daughters. In an interview with P. Natsvlishvili, Giorgi Makarashvili says about his family: “I have always dreamed of seeing this beautiful country, my homeland. But Instead of Georgia, fate brought me to Peru. Me and Carmen We have six children: the eldest Michel - Mikho - 29 years old (Interview recorded in 1992 - GS), his wife - Lourdes Mazzini, they have two children - Michel and Giselle. Then comes Virginia, 28 years, married to a Peruvian of Yugoslav descent, they have a child - Mirko. Paul, 26, also known as Pavle, is still single. Veronica, 25, will be married in a month to a Swiss teacher and will live in France. Then comes 19-year-old Sergo - Sergio and last-born child - 7-year-old Andre, same as Andro.”³⁷⁵

In France, Mikheil Makarashvili’s wife Elizabeth Glass, of Polish descent, has not severed ties with her husband’s homeland. Elia (shortened name of hers) as it turns out that visited Georgia twice. Mikheil Makarashvili’s wife also visited the village of Arbo. In a letter June 1, 1991 from Elisabeth (Elia) from Paris to her relative Merab Makarashvili, living in Tbilisi, and his wife Lali, we encounter interesting information about Makarashvili’s in emigration. From the letter it is clear that Mikheil Makarashvili’s widow was very fond of Georgians and warmly recalled the days spent with relatives in the capital of Georgia: “Dear Merab and Lali! Please forgive me for the delay in replying. I have to tell you that I have spent considerable time translating your letter, although I speak Russian, I write and translate, but I still find it difficult. As soon as I translated the letter I immediately sent it to my kids too³⁷⁶ they care so much about everything. It took the time to translate the text published in the Journal of the Georgian Cultural Society about the Juruli family. I knew them from my husband, who in turn often

374 P. Natsvlishvili, *Mentioned Works*, p. 6.

375 *Ibid.*,

376 Referring to Gogi and Ines Makarashvilis

took letters from his mother, the nina daughter of Durmishkhan. We knew that the house hall in Arbo was given to a school and half the floor downstairs to the shop, but Ms. Nina wrote to us in that she was going to spend three months in Arbo, her adored village. It was shortly before his death in 1948. I remember it well since July-August of this year, when we rested at the seaside. Ira used to tell me that they had so many beans, nuts, apples and fennel in the garden, it turns out that they were not in trouble, they were even helping others. Ines and her husband Jean-Pierre were in Tbilisi in 1969. They visited Arbo too. As for me, I was there twice. Once in 1970, when Tolia³⁷⁷ was still alive and for the second time after his death. Both times I stayed for 2 months and, naturally, I did even visit Arbo with Irochka, where I spent 10-15 days. I helped them with picking apples, peaches plums and beans. By this time the house was already in a deplorable condition, as Ira and Tolia did not have the funds to repair it. Despite the terrible discomfort (cooking conditions) I was very happy to be in my spouse's home country, to be in a family home, about which my husband told me a lot. We were served by one handy peasant, a loyal helper of Ira and a Tolia. I, indeed no longer remember his name, but I think it must be the peasant who, you could not evict.³⁷⁸ I still have wonderful memories of Arbo and Tbilisi, those polite friends who have done everything with a great devotion to help my Irochka. It has been 2 weeks since I finished translating the letter and I have already sent it to my children, Gogi and Ines. During the translation of the letter, I became very upset that you have had to overcome so many obstacles to return your house, which Ira left you in a will. I admire your patience and willpower. I am happy that the church has been restored and is already operating. Only this fact can make the village Arbo residents make to + remember the Juruli family. I do not know, whether you know, that Giorgi Juruli and his wife Elene Muskhelishvili had 2 sons - Konstantine and Durmishkhani. Konstantine and his wife died in 1947. They had no children. Durmishkhan has many accidents and died after a long illness about 3 years ago. He is left with one daughter, who I think should be the last descendant of the Juruli family. He has 2 sons: Cedric and Loic. As soon as I make copies of the magazine, I will have them sent to them too. I will let them know who their ancestors were, of whom their father talked so often. I think it will give them a great deal of pleasure ...³⁷⁹ Gogi celebrated Georgia's declaration of independence. He invited many Georgians at his place on that occasion. I have to tell you that Gogi and Ines do not know neither Georgian nor Russian. They

---

377 Referring to Irina Makarashvili's husband Anatoli Kiziria.

378 Referring to an ex-servant of Makarashvili family, who then took over their property.

379 We have skipped the parts of the letter, where there is a discussion about Gogi's family, in reference to that, we will discuss below.

do remember only a few Georgian phrases. However, they know how to dance the Lezgin dance. Dear Merab! With all my heart and soul I wish you success in solving this difficult matter, but we live in such a dubious time that I am afraid on your behalf. God bless. Your loving friend Elisabeth Makarashvili”³⁸⁰ Ines also responded to Merab Makarashvili, a relative living in Georgia (son of Ilia Makarashvili’s brother). Mikheil and Elizabeth’s daughter Ines, as we have mentioned, married Jean-Pierre Sailliot (born 1934) (Ines along with her husband lived in the French city, in Troy). They had two children: Isabelle (then director of the kindergarten) and Natalie (Pharmacist by profession).³⁸¹ They live near Paris. In Ines Makarashvili’s letter sent from France on August 27, 1991, we read: “Dear Merab, I think you will be able to understand this letter, as I cannot write it in Russian yet, nor in Georgian. We were very saddened because of the letter you sent to mother. Also the materials about Arbo that we were able to translate. We hope that, what you have accomplished for Arbo,³⁸² will be one day rewarded with a victory

We have very vivid memories of Arbo³⁸³ when I and Jean (meaning Ines’s husband Jean-Pierre-GS) and Iki?³⁸⁴ We visited Church³⁸⁵ and we photographed the graves there. I remember well because I saw you at Aunt Ira’s place on Perovskaya, in Tbilisi.³⁸⁶ Jean-Pierre and I live in Mulhouse, east of France, at 30 Basel, near the Swiss border. We have two daughters Isabelle and Natalie who live near Paris. Both are married, each with little girls. Isabelle is 35 years old, her husband is Daniel. Their Little daughter Adelina is 7½ years old. Natalie is 31 years old, her husband is Olivier. Their daughter _ Anna is 3 years old. Both Isabella and Natalie are rascals. Isabella is a nurse,³⁸⁷ Natalie _ Pharmacist. My brother Gogi is in Peru, he has 6 children, 4 sons and 2 daughters ... Here is what information I could give you about our family. It is hard though, but one fine day we hope we could come to beautiful Georgia. We have many wonderful memories, first of all, of what our father told us, and also of what we saw during our stay in 1969, (we miss) all of it, friends we met there. I wish you courage and

---

380 Makarashvili family archive, p. 29.

381 P. Natsvlshvili, Mentioned works, p. 8.

382 Ibid.,

383 Merab Makarashvili’s selfless work and numerous attempts to rehabilitate the Makarashvili’s tory house in Arbo are meant.

384 We could not read a single name.

385 It is possible that the date was remembered incorrectly, because as you said, your nephew and his wife Irina Makarashvili from Georgia

The invitation was sent in 1967.

386 Irine Makarashvili and her husband Anatoli Kiziria are meant.

387 Refers to the Church of St. George of Arbo.

success in your work. Best wishes Ines.³⁸⁸

Mikheil Makarashvili's family and their relatives residing in Georgia continued writing correspondences. This is confirmed by Elizabeth Glass letter sent to Merab Makarashvili in 1994. In the Russian text, which is preserved in the family archive of Merab Makarashvili, we read: "Dear Merab! I am very happy with your letter - Happy New Year and Merry Christmas. The letter, however, was delayed by 2 months. We often think of you and wish you a better year than 1994. I felt happy when I heard that you managed to overcome all the difficulties. Happy, that no one in your family has been harmed.

We are watching the events closely and hope that life will be much better for you and your country as a whole. There are many Georgians here, they have been in Paris for some time, they are coming and maybe someone from your family will be able to come too. During the church holiday, I met the wife of one of Rusiko Janashia's³⁸⁹ cousins, with her children. Those who live here, face very difficult conditions, because everything is expensive and there is no work. We have everything but life is still very difficult. I think I have already written that Ines³⁹⁰ and Jean Pierre³⁹¹ are in Brittany, living 10 km from the Atlantic Ocean and I see them very rarely. The situation with Gogi gets better. It is calmer there right now. He continues to work as an economic advisor. Ina³⁹² two girls³⁹³ live far from me and because they work, I rarely see them. Sometimes I visit. When they read lectures, I go with them to take care of the children. At the end of April Ines and Jean-Pierre will come in Paris to me and they are going to spend a few days here with the kids. Soon you will celebrate Easter there and I want to wish you good days, health and a pleasant moments. Hope there are better days waiting for you. With best wishes E. Makarashvili.

Dear Merab! If you see Rusiko,³⁹⁴ please, give our best wishes and congratulate her on Easter. I often think about the days we spent together in Tbilisi.³⁹⁵

Giorgi (Gogi) Makarashvili lives with his wife in Lima, Peru. He turned 89 years old and feels well. They still correspond with relatives living in Georgia, in particular, with Merab Makarashvili's family. Mrs. Lela Makarashvili, daughter of Merab Makarashvili made it possible for us to contact Mr. Giorgi (Gogi) with Makarashvili. We talked about our interest in researching the history of the

---

388 Makarashvili Family Archive, p. 37.

389 Refers to Rusudan Janashia, daughter of Simon Janashia.

390 Refers to the daughter of Mikheil Makarashvili.

391 Refers to Mikheil Makarashvili's daughter Ines's wife.

392 Ines is the daughter of Mikheil Makarashvili and Elizabeth Glass.

393 Refers to Ines daughters: Isabel and Natalie.

394 Refers to Rusudan Janashia

395 Makarashvili Family Archive, p. 16.

Makarashvili family in the village of Arbo and Mr. Giorgi was very happy to hear this.

We asked him to provide us information about his family, to which he gladly agreed, and provide us information in English, short history of the Makarashvilis who emigrated from Georgia: “My name is Gogi (Giorgi) Makarashvili. I am 89 years old, born in France. I am of French nationality and received my education in France. My mother Elisabeth Glass was Polish. Father Misha Makarashvili is Georgian. Both of them lived in Grenoble _ In France, where they studied and got married there in 1930, 5th of June. My father died in December 1967 at the age of 64, and my mother passed away in August 2007, a few weeks later, before reaching the century. Both are buried in France; At the Leuville Georgian Cemetery near Paris. My parents were immigrants. My mother, Ines, and I were in Poland before World War II, where later, in 1947 I arrived again. In 1985, I visited my mother’s family again, though I could not go to Georgia and get to know my Georgian relatives, as I am very interested in meeting them. My mother and my sister Ines, were given the opportunity to meet one of them, Merab Makarashvili’s family, and also Ira, my father’s sister. My father, Misha, left Georgia in 1922, then he was 18 years old and was not given a chance to return. My aunt Ira was able to Arrive in Paris in 1959 and meet her brother,³⁹⁶ but sadly, I could not see her because at that time as a member of the French Army Officer, I served in Algeria. I know for sure that my father was on the last French ship which left from Batumi for Istanbul.³⁹⁷ He then joined his uncle Giorgi Juruli in the Netherlands. My father’s uncle - Giorgi Juruli, was the Minister of the Government of Georgia. He was forced to leave the country due to the establishment of the Soviet regime. A few months later him and his family (wife Elena and sons Kotiko and Durmishkhan) together with my father went to study first at the University of Heidelberg, Germany, and then at the Institute of Electrical Engineering, Grenoble, France, where he married my mother.

In order for him to cover the tuition fee, he first worked in a sugar factory and (as a laborer) and then was the driver of one of the prominent families. As a design engineer, he started working for Peugeot Automobile Company. It was

---

³⁹⁶ It seems that Giorgi Makarashvili does not remember exactly a date and a meeting place. Irina Makarashvili met her brother Mikheil in 1966 in Prague.

³⁹⁷ On September 16, 2016, Giorgi (Gogi) Makarashvili’s letter to Merab Makarashvili from Lima contains a very interesting note. As the author of the letter tells us, in 1950 to Mikheil Makarashvili

He tried to return to his homeland. He was going to leave Marseilles by ship, but his illness prevented him from doing so. Georgians coming from Marseilles, As the author informs us, they fell into the hands of the Soviet special services. Makarashvili Family Archive, p. 37.G Giorgi (Gogi) Makarashvili knew this story by narration. We did not find any further information about this fact.

in the town of Sochaux where I was born in March of 1932. Three years later my sister Ines appeared. Father used to ride a bicycle to the factory. He was very fond of horseback riding. He walked for several hours on Sundays and took me with him. He told me many times about his father, General Ilia Makarashvili's horses. Talked to me a lot about their home In Arbo, which was a small paradise in my imagination. I too enjoyed it when my dad told us about Arbo. I remember his story about his great grandfather,³⁹⁸ who was very strong and could carry the heavy chain³⁹⁹ of his own church.⁴⁰⁰ I still have a picture of Arbo's house where Grandmother is also seen.⁴⁰¹ My father Misha worked for Peugeot for 32 years. He first worked at the Sochaux Automobile Plant, and then in the steel plant "Valentigney". I was 10 years old when we arrived in Paris. My first and best friends were of Georgian decent. We constantly met Georgian emigrants. Every January 1st, my dad and I would visit the elderly Georgian women. My mother often hosted Georgians. It was a very beautiful tradition. Integral part to this tradition was the "Gozinaki" that my father prepared on the first day of the year. Georgian diaspora in Paris was very active too. Beans, khachapuri and other Georgian dishes were prepared in two Georgian restaurants, which I was happy to eat. Some of them would sing "Mravalzhamieri". On the table toasts were heard to a beautiful woman, or a worthy man. Although similar to my mother, I was a Catholic, I loved going to the Orthodox Liturgy with Georgians at St. Nino's Church, where my father was the treasurer and helped Father Melia⁴⁰²

In the Georgian colony, I studied Georgian dances and was considered a very good lekuri dancer. We were a lot a young Georgian boys and girls playing together as good friends and many of them married together.

When I reached the 20 years, I joined actively the European Movement. I was against the wars we had strongly suffered and considered that the frontiers should not exist. I organized trips to meet with German, Italian Holland, Belgic people, think tank groups to study the problems of joining the economic differences between the first 6 countries, mainly about the automobile market and the transportation prices from a country to another. I was relatively famous

---

398 Refers to Mikheil Makarashvili's mother Nino Juruli's father - Durmishkhan son of Shalva Juruli.

399 Refers to a chain for prayers held by Arbo Believers who come to St. George's Cathedral have a tradition around their necks were placed. It was a pretty heavy weight chain and not everyone could lift it.

400 Refers to the Church of St. Giorg of Arbo, under construction Durmishkhan Juruli also took part and his remains were buried in this thorny list.

401 Refers to Durmishkhan Juruli's wife, the founder of the Batumi Theater, Ketevan Namoradze-Juruli.

402 Refers to the head of the St. Nino's church in Paris, father Ilia Melia.

between the young partisans and somebody wrote a text under my photography: “Georgian autonomist who dreams giving a supranational authority to Europe.”

During my studies, I liked making some commercial practices, in France such as in other countries because I enjoyed travelling. When I finished my studies at HEC⁴⁰³, I had the opportunity to go to Peru in South America, a continent I thought I will never go. I did not only work in a local bank. I also travelled a lot through that interesting country.

But my life had to make a big change, as I met Carmen who I married three years later. Just the time to come back to France, make my military service in the French army, first in France and later during the war in Algelia as an officer.

A pleasant anecdote about it: my father wanted to be an officer such as his brother, but he could not as my grandfather told him that he should be an engineer. For myself, I was an officer even if I did not want it, because I was against the wars dreaming for peace. An additional detail. My grandfather Ilya got a lot of military medals and I still conserve his St George’s Cross, the highest consecration given by the Tsar. For my own, the French army gave me two medals, one with a silver star because of my courage. My father enjoyed them more than I did. But he also got a medal, no a military one but for his good work in Peugeot, the French government gave him the medal of good work. I conserve these four medals.

Carmen came to Paris with her father, so that my parents could appreciate her and love her too. During my three years military period, we wrote a lot of letters, 1501. I do not remember which of us sent one more. After that, I was looking for a job and got one in Lima Peru, the worst economically speaking. But my interest was other. So, in 1960, I signed for a three years contract which allowed me to accumulate my legal holidays and come back to France with all my family for three months at the company’s cost.

After 6 years, we had five children and I left this company to join the industry branch. I had a good professional career until 1991. At that time, I was working with a textile group of 12 enterprises the economic situation of the country was very bad, because of a terrible inflation of 7,200% and a devaluation of the local money in more than 600%. It was very hard for our family and our company, such as for Peru, and I was very, very worry.

On April 9, Georgia got his independency from the soviet regime. I was so happy that I joined all my children and we drunk some bottles of French champagne. Unfortunately, two days after, during a meeting with the shareholders of the group, I had a beginning of heartache. They sent me to a clinic and I had to stop going to work. During 2 months, I remained quiet at home, then I began

---

403 Ecole des Hautes Etudes Commerciales in Paris

to work a little more every month, but I decided to stop my career and retire at the end of the year, such as the doctor told me. During the following 20 years I worked as an independent counselor.

My family has always been the most important for me and I am very lucky to have so good wife, 6 wonderful sons and daughters and now a lot of 12 grandchildren and even 6 grand grandchildren. They are the best of my life and make me very happy. Having now 89 years, I only can give thanks to God for all my life. And also, to my antecessors. I should like to know more about them.

Giorgi Makarashvili living in Peru and his wife – Carmen as we have indicated have 4 sons and 2 daughters. Their eldest son Michel Makarashvili (namesake of his grandfather) (born 1961). He married Lourdes Mazzini (born 1961), whereas Michel and Lourdes have three children, they have: sons Michel (born 1985. his wife Andrea Mas born in 1986). Michel's son Thiago (b. 2014) and daughters: Giselle (b. 1989) Janice (born 1995). After Michel comes daughter Virginia (Chituni) (born 1962). Her husband is Peter Males (born 1959) they have two sons: Mirko (born 1987) and Ivo (born 1992). Virginia is followed by Veronica, Giorgi Makarashvili's second Daughter (born 1964) who is also called Coty. Her husband is Roland Junod (born 1953) they have two children: Jessica (born 1991) and Sebastian (born 1992). Sebastian's wife is Diana, with whom he has a daughter Lena born in 2014. Veronica lives in Switzerland together with her family. Then there is Paul (same as Pavle) Makarashvili (born 1965). He is married to Claudia Doig (Born 1991) Paul and Claudia have three children: Nicholas (born 1991). 1994), Natalia (born 1998), Mariana (born 2000). The next son of Giorgi Makarashvili is Sergio, born in 1970. His wife is Martina Giurfa (born 1971). Sergio has one daughter, Raphaella born in 2007. Giorgi Makarashvili's youngest son Andres Makarashvili (born 1982). He is married to Maria Del Pilar.

Relations with relatives living in Tbilisi have not been severed Giorgi Makarashvili's sister - Ines. This is confirmed by letter of August 5, 2003 sent from France to Merab Makarashvili, where she wrote about her family. At the time, Ines's mother Elisabeth Glass was 96 years old and was at an Elderly home. Ines alongside her husband lived 10 km from Paris, in Bretagne. As we have pointed out, she is the mother of two daughters (Isabelle and Natalie). Isabel's daughter is Adeline (born 1984), who graduated from the University of Law. Natalie has two daughters: Anne (born 1989) and Sophie (born 1992). As Ines points out, her grandchildren often chatted with her over the holidays. Ines, in the letter sent to Merab Makarashvili fondly remembers the days she spent in

Georgia with her husband, Jean-Pierre, in 1969.⁴⁰⁴

We planned a virtual internet meeting with Mr. Giorgi (Gogi) Makarashvili. Despite the technical flaws, we still managed to conduct our interview. An 89 old man appeared on screen, residing in South America, the grandson of Lieutenant General Ilia Makarashvili, a Georgian emigrant, he was accompanied by his lovely wife Carmen, who grew up with her spouse and outlived the time. I could see the eyes of the man with Georgian roots shined, when he heard the Georgian voice. A few words from his native language were firmly ingrained in his memory, including the most important: “Gamardjoba (Hello).” God willing, there might be a day when Mr. Giorgi (Gogi) Makarashvili will set foot on Georgian soil, which he has never seen.

---

404 Makarashvili Family Archive, p. 26. G. Sosiashvili, General Ilia Makarashvili’s family and his descendants in Peru and France, Herald of the Georgian National Academy of Sciences, History, Archeology, Ethnology and Art History Series, 1, 2021, p. 107.

On the hearth of Juruli's and Makarashvili's

Lieutenant General Ilia Makarashvili and Nino Juruli's heir in Georgia was their daughter Irina. Irina Makarashvili graduated from Tbilisi St. Nino Women's Gymnasium,⁴⁰⁵ then she graduated from Tbilisi State University with higher education diploma, where she studied at the Faculty of Language and Literature of part-time pedagogical sector. Irina was in marriage with the famous Georgian scientist Anatoly Kiziria, Who was a brother of a friend of Irina's untimely dead brother-Nikoloz (Nikusha) Makarashvili.⁴⁰⁶

Raised in a prominent family, Irina Makarashvili befriended famous representatives of the Georgian intellectual elite. Among them were: Martha Machabeli (wife of Academician Simon Janashia), Meri Asatiani, Malalo Meskhishvili-Andronikashvili, Aneta Diasamidze, Babo Dadiani and others. Irina's family was also Friends with foreign figures who have lived their lives with close contact to Georgia. One of them is the artist Joseph Charlemagne. The Makarashvili family still keeps paintings by Joseph Charlemagne. The friendly relationship between Charlemagne and Irina Makarashvili is confirmed by the letter of August 21, 1951 sent by the famous artist to Irina and her husband Anatoly Kiziria: "Dear Ira and Tolia! What good thing it is, that you are not here. There is an unprecedented heat! We used to stay here before, but never seen such heat. Irina I have a request to you and to Tolia (Because, without him you certainly would not go anywhere). I have been contacted regarding a portrait of my grandfather, Konstantine, son of Kristepore Mamadtsev⁴⁰⁷, as if in Pyatigorsk The Lermontov Museum is interested (because, as they say, Konstantine Christopher's son fought along with Lermontov and was his friend). If you are in Pyatigorsk and plan to

405 Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund, I, Case 135, Kh. 42741.

406 Anatoly Kiziria was born in 1889 in the village of Nosir, Senaki region. In 1913 he graduated from the University of St. Petersburg, and in 1916 from the Petro Vsko-Razumovsky Agricultural Academy. Anatoly Kiziria 1918-1920 and from 1923 to 1936 he worked in the Revaki district committee of Senaki. 1932-1938 He graduated from the Department of Mechanization and Electrification at the Agricultural Institute Held the position of Gamgeb. 1938-1971 Even Georgian Zooveterinary Department of Mechanization and Electrification of the Research Institute stood at the head. In 1973-1976, Anatoly Kiziria was from the village of Georgia Consultant at the Institute of Agricultural Mechanization and Electrification was. Georgian scientist working in the field of agricultural mechanization In 1947 he became a Doctor of Agriculture, and in 1948 Prof. In 1957, Anatoly Kiziria graduated from the Georgian Academy of Agriculture Elected Corresponding Member. In 1965, Anatoly Kiziria was awarded the title of Honored Scientist. Georgian Soviet Encyclopedia, Vol. 5, Tbilisi, 1980, p. 511-512. <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00009743/>

407 Refers to Konstantine Mamatsashvili - Adjutant-General, known Commander-in-Chief, participant of the Caucasus, Crimea and Russo-Ottoman wars, Hero of the Battle of Choloki, of the Caucasus Grenadier Artillery Brigade Commander (1856), friend and comrade-in-arms of Mikhail Lermontov.

visit this museum, do good and ask if all is true. I have already gave them one portrait, it seems it did not reach the destination, now they are asking for another. I will gladly send it, but they will have to write about it. It is not from his youth, It will be somewhere between 35-40 years old and there is no earlier than that, otherwise we would have it. Irina, do not go specifically because of that, I can write to them myself, but if you get it, ask about it. Elene, Pavle's daughter⁴⁰⁸ wrote to me that she had not received anything from me yet. When I go to your home, all the locks are untouched. I received a letter from Marie, daughter of Victor⁴⁰⁹ with some fantastic offer - to illustrate her poems. Without you, we are sad, but that does not mean you have to return – get well and rest. I.A. kisses your hands...

Caption: On the left vertical field: ... kiss you and Tolia. I.A Tolia is kissed by your M. Charlemagne”.⁴¹⁰ The letter has the initials “I.A.” - Ioseph son of Adolf, Charlemagne's name and father's name.⁴¹¹ Also the artist's wife M. Charlemagne signature. It is noteworthy that the wife of the artist Joseph Charlemagne was the Mariam daughter of Giorgi Muskhelishvili (1883-1967), it is thus probable that Joseph Charlemagne and Giorgi Juruli were brothers-in-law.

Irina Makarashvili continued her relationship with her mother, Nino Juruli's friend Marie Prittwitz, a German translator of “The Knight in the Panther's Skin”. This is confirmed by several letters sent to Irina Makarashvili by Prittwitz, a resident of Ufa, which that are kept in the archives of the Makarashvili family. As it appears from the letters, Marie had first met Nino Juruli in 1940. She used to call the general's wife, an older sister.

At the urging of Nino Juruli, she returned to the fictional literature of the German-speaking “Knight in the Panther's Skin”. A talented translator of Shota Rustaveli's genius poem was started her work, which has been going on for 12 years. Marie Prittwitz, as mentioned above, had an active relationship with the scholars of the Georgian Academy of Sciences, including with G. Leonidze S. Janashia, Sh.Nutsubidze, M. Kveselava. When she left Georgia, she initially spent some time in in Kuibyshev (present-day Russian Federation, the city of Samara) and then settled in Ufa. In her letters, she noted with heartache that she sent a translation of “The Knight in the Panther's skin” to Georgia, but the Georgian colleagues were careless. She was worried about her translation, and though it was possible that the copy was lost (the copy that was sent to Georgia). She was also worried that she had not received an official response from the President of

408 Refers to Kiziria's sister, Elene, daughter of Pavel Kiziria(1874-1953).

409 Refers to Marie Prittwitz

410 Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Von Di, I, Case, 135, Kh. 42729.

411 <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00007688/>

the Georgian Academy of Sciences (N. Muskhelishvili). Marie Prittwitz doubted that her translation was handed over by Georgian colleagues to the Austrian scientist Hugo Hubert (1902-1982) and that the work could have been used by another translator. She mentions Stalin's assistant, Poskrebishev (1891-1965),⁴¹² who was from Ufa and Mary was acquainted with him. There seems to be some uncertainty surrounding the translation of "The Knight in the Panther's Skin", and by sending a letter, she informed him about the matter. Poskrebishev, on his behalf sent a letter to the high-ranking official of the Communist Party of the Georgian SSR A. Mgeladze (1910-1980). However, there was no reaction on behalf of the Georgian scientific community.⁴¹³

A house in Arbo, once seized by the Bolsheviks from General Ilia Makarashvili's widow, Nino Durmishkhani's daughter,⁴¹⁴ returned to its rightful owner in 1957, to Irina Ilia's daughter Makarashvili. The rightful owners allowed the current residents, Bekoshvili family to live in the house, until they would find permanent shelter. Irina and her husband Anatoly Kiziria visited the historical house in Arbo during the summertime. Local residents still remember. "I had frequent encounters with their family in my youth years. I also remember Ms. Ira very well. Their magnificent palace was decorated with balconies, overlooking Liakhvi. The palace had a large cellar, while on the second floor existing space was used as a club in our childhood. In this house as I heard, well-known representatives of the Georgian society were gathering. I remember Mrs. Ira sitting in a large chair, whereas she often addresses me in such a way: "Youngster". She was a woman of aristocratic appearance. Anatoly Kiziria, he did a lot for the village. Made drinking water available, built Arbo HPS (Arbo Hydroelectric Power Station). I remember once, it was the 60s of the XX century, he brought one high-ranking official, surname Antidze. I and Anatoly Kiziria's guest went hunting. I would have been nineteen or twenty years old then. The climbed the red ridges, it is above the Arbo fields at the Dmenisi Lane. The guest was tired, holding the rifle strangely and suddenly it fired. The guest's left arm was torn. I took him in my hand and walked out on the road to Vanati. I took him to Vanati hospital. First aid was provided there, and then He was transferred to Tskhinvali, where his former student Valodia Tsojniashvili conducted a surgery".⁴¹⁵ THE Arbo HPS designed and built in 1936 by Anatoly Kiziria supplied electricity to several villages

412 Mariam Pritvits writes in one of her letters that Poskrebishev knew about her from "Stalin's poem", that she probably had a poem dedicated to Stalin and that she was talking about it. See. Appendix # 21.

413 See appendix # 21.

414 G. Laliashvili, "What was handed down by the time of mercy ...", Gaz. "Republic of Saka Rtvelo", # 32, (52), 1991, p. 2.

415 We recorded narrations from Simon Maisuradze, residing in Arbo, born in 1941.

besides Arbo.⁴¹⁶ Two years later, Irina Makarashvili, who had no children, and her paternal property in the village of Arbo, in particular, a residential house and a homestead plot of land has been given to her relative, the grandson of Ilia Makarashvili's brother Konstantine - Merab Makarashvili. In the August 2, 1979 dated document we read: "I, Irina Ilia's daughter Kiziria, and resident of Tbilisi, Perovskaya Street 8, with the present will I give the following order: 1. Private house and my Property, located: Gori region, village. In Arbo, which for the day of my departure will turn out to be property of Merab son of Akaki Makarashvili.

2. Articles 546 and 547 of the Civil Code of the USSR of Georgia; Content 569 was explained by a notary. 3. The will is drawn up 2 copies, one of which remains in Tbilisi I State In the case of a notary office, the second was handed over to the testator. Signed / Signed "02 " August 1979. This will Certified by me, Tbilisi I State Notary State Notary G. K. By Amisulashvili. Will Signed by in my presence by I. Kiziria. Of the testator Identity and validity checked."⁴¹⁷ The following year, in February, they also issued a certificate of inheritance by will. In the document we read: "K. Tbilisi one thousand nine hundred and ninety one Twenty-fifth of February I, st. The first state of Tbilisi State notary of the notary office N. S. Zhghamadze I testify, That on February 21, 1980, the deceased citizen Irene Ilia's daughter Kiziria, which is certified of 1979 in the First State Notary Office of Tbilisi August 2 and registered in the registry# 3-13565 on the property shown in the will, his heir is known as citizen, Merab son of Akaki Makarashvili resident of Petriashvili st. In Tbilisi. In # 16. The three inherited property on which this certificate is issued are all residential house located in the village of Gori district, in Arbo. The house has two floors, consisting of eight living rooms. Living space is 215 sq.m., has an auxiliary Storerooms with an area of 160 sq.m. M. The insurance cost is 1407 rubles, which is confirmed by the Ditsi Rural Council of Gori District in 1981 According to the issue # 138 issued on February 16 of the year. Belongs to 1976 9 In February, the deceased citizen Anatoly Kiziria. His heir was his wife citizen Irene Kiziria, the daughter of Ilia, who received an inheritance, but was not able to register his inheritance rights." The document is signed by notary N. Zhghamadze.⁴¹⁸ Irine Makarashvili did not live long after the death of her husband. On February 21, 1980, she died of cancer intoxication.⁴¹⁹ Having been in the Makarashvilis' house for a short time,

---

416 Anatoly Kiziria died in 1976 after a long illness. Anatoly Kiziria and his wife Irina Makarashvili-Kizirias are buried at Vake Cemetery. His sister is buried next to Anatoly, who, according to 1916 data, was a full member of the Georgian Literacy Society.

417 Makarashvili Family Archive, p. 11.

418 *Ibid.*, p. 12.

419 In the death certificate he is referred to as Kiziria as It seems that Irine Ilia's daughter was written in the documents with her husband's last name.

the servants (Bekoshvilis) wanted to own the historical house of Makarashvilis and Juruli. In Gori district, on December 2, 1980 by the Finance Department of the Executive Committee of the Council of People's Deputies issued a decree, as according to which the house of the Makarashvilis in Arbo, belonged to Irene and her husband. In the document, we read: "The notice is given to a former resident of the village of Arbo, who is currently deceased, Anatoly Paul's son Kiziria, that in his name no debt is not recorded in state taxes and that his house has no foreclosure. Notice is given to the present at the Notary. Deputy Governor of Gori Regional Financial Office: V. Budedashvili."⁴²⁰ The house of the Makarashvilis in Arbo, belonged to Anatoly Kiziria and his wife as well December 22, 1980 by the Executive Committee of the Ditsi Rural Council From the issued document: "A certificate was issued in the village of Gori district Anatoly Paul son of Kiziria, who died in Arbo, According to the record of the book of the departed households, his apartment was built in 1918."⁴²¹ B The apartment has three floors. Living rooms, there are five. There are three living rooms on the II floor, and III Two rooms on the floor. The total building area is 15/15, while the restroom is 15/15. The homestead land occupies 0, 02 ha ". Document D is signed by the Chairman and Secretary of the Executive Committee of the Ditsi Rural Council.⁴²² By the Executive Committee of the Ditsi Rural Council, the information dated by the same number shows that Anatoly son of Pavle Kiziria lived in the village of Arbo, Gori district and was the last member of the household.⁴²³ February 16, 1980 According to the certificate issued by the Executive Committee of the Rural Council of Ditsi Makarashvilis' house (where Anatoly Kiziria lived), was valued at 1407 manats. It is clear from the document that of a deceased scientist, had home insurance tax paid as well.⁴²⁴ As we indicated, Irine Makarashvili's will the existing house in the village of Arbo, after her death were handed over to Ilia Makarashvili's nephew - Merab Makarashvili. Merab Makarashvili's ancestor Amberki (Abesalom) Makarashvili was the grandson of Sakvarela Makarashvili. According to Ghari Church records Amberki Makarashvili, was born on January 21, 1886. Newborn's father, was nobleman Konstantine son of Sakvarela Makarashvili, and mother Melania Levan's daughter. Amberk son of Konstantine Twas baptized on March 3. The Epiphany was performed by the priest Grigol Nanaukashvili. It is Amberki Makarashvili, Ilia Makarashvili brother (son of Amberk (Absalom) - Akaki) whose descendant Merab Makarashvili is.

---

420 Makarashvilis Family Archive, p. 5.

421 The date of construction of the Makarashvilis's residence in the document is incorrectly written.

422 Makarashvilis Family Archive, p. 9.

423 Ibid., p. 10.

424 Ibid., p. 14.

House of Makarashvilis and Juruli was located on the east side of the domed church of St. Giorgi in Arbo. It was built in the early twentieth century by the Project of the famous Georgian architect Simon Kldiashvili.⁴²⁵ The first Georgian professional architect designed the Tbilisi State University, should have been linked to Durmishkhan Juruli and his family by Davit Kldiashvili. As we mentioned above, the prominent Georgian writer had a friendly relationship with Juruli family. According to the project drawn up by S. Kldiashvili, the house was built with the financial support of General-Lieutenant Ilia Makarashvili's wife Nino Juruli.⁴²⁶ Both floors had balconies. In the northern part of the basement there was a winepress and a cellar, and in the southern part, existing space was used for agricultural purposes.⁴²⁷ Nino Juruli had an excellent orchard near the house, where she cultivated the lands, as we pointed out earlier, Gen. Ilia Makarashvili wrote in his diaries. The house of Juruli's and Makarashvili's was depicted on postcards issued by the World Postal Union.

A photograph of this exquisite building from the XX century and is still preserved. Ketevan Namoradze-Juruli along with his servants is on one of those photos taken in the yard of the house.

---

⁴²⁵ Description of historical and cultural monuments of Georgia, 5, Tbilisi, 1990, P. 44; Z. Gaiparashvili, M. Gurgendze, S. Chanturia, Svimon Kldiashvili, Tbilisi, 2020, p. 288-289.

⁴²⁶ Appendix # 15.

⁴²⁷ Description of historical and cultural monuments of Georgia, 5, Tbilisi, 1990, p. 44.

An Attempt of the restoration of the House and fight for the ancestral Hearth

In the 80s of the XX century, historical house of Jurulis and Makarashvilis in the village of Arbo, designed by the first Georgian professional architect - Simon Kldiashvili was in need of a rehabilitation. At the request of the Irina Makarashvili's successor, Merab Makarashvili to historical, cultural and natural monuments of Georgia The head of the main scientific-industrial division of protection and use, Prof. I. Tsitsishvili was petitioned to Gori The secretary of the district committee V. Abramishvili, the director of the State Museum of Theater and Music of the Georgian SSR, T. Janelidze, Rector of the State Museum of Friendship of Peoples of the Georgian SSR T. Badurashvili and Architects of the Georgian SSR The chairman of the union N. Mgaloblishvili. The letter justified the merits of the Juruli and Makarashvili family members before the Georgian society. The authors of the petition demanded the rehabilitation of an important house and the opening of the Museum of the Friendship of peoples. In the appeal we read: "Gori In the village of Arbo, in the houses where the descendants of Anton Furttseladze and Niko Lomouri live today, the territory is designed by the well-known architect Simon Kldiashvili, project-built, architecturally distinctive design. At the beginning of our century, the "World Postal Union" had postcards with images of this building the series clearly speaks that the building is architecturally. The history of the house is related to the Durmishkhan Juruli, whose name Niko Lomouri noted that the administration of the Russian Empire Durmishkhan Juruli, who has worked on the responsible posts of the Office, it was imbued with a sincere spirit of support and encouragement for all initiatives aimed at the perfect cultural or economic office of our nation. Durmishkhan Juruli's wife - Ketevan was a famous theatrical figure. She was considered to be the initiator of the establishment of the Batumi Theater, The 100th anniversary of the Georgian society was celebrated in 1980. Ketevan Juruli helped Davit Kldiashvili to restore his knowledge of the Georgian language, who had returned from Russia and soon after became a theater director after Juruli's left Batumi. Elisabed Cherkezishvili considered her to be the person, who opened up opportunities into a stage. At different times, many famous persons gathered in the Juruli house: I. Chavchavadze, I. Machabeli, N. Lomouri, A. Purtseladze, G. Leonidze, S. Gersamia, E. Cherkezishvili, D. Kldiashvili, K. Marjanishvili and others. George maintained his parental public position Durmishkhani son of Juruli. He, together with Machabeli, took an active part in the formation of "Erobi" in Georgia and is one of the founders of the Georgian University. Durmishkhani's and Ketevan's daughter - Nino, wife of Ilia

son of Sakvarela Makarashvili, General of the Artillery Brigade of the Caspian Sea, was very active in charitable events. It was at their request and order that Simon Kldiashvili composed, designed and built the house. The merits of the later generations of the Juruli family are also noteworthy. An interesting way of life was spent by Mrs. Irine son of Ilia Makarashvili, whose husband was Professor Anatoli son of Pavle Kiziria. In the thirties it was he who carried the river one of the first micro-power plants on Liakhvi to generate energy to the village Arbo and its neighboring villages. Opening a branch of the Museum of Friendship of Peoples the commemoration of the 200th anniversary of the Treaty of Georgievsk in the village of Arbo would have been a remarkable Russian-Georgian highlight for generations against the backdrop of the Juruli family, in the aspect of progressive relationships. Because this is a very interesting monument of Georgian architecture and culture, as it requires restoration, please issue the ordinance properly on drafting project documentation. Acceleration of works of the leadership of Gori district considers it expedient - The restoration works of the house should be included in the plan of one of the construction organizations of the district and it should be implemented with partial participation of the region.⁴²⁸ The head of the main scientific ro-industrial division of protection, use of history, culture and nature of Georgia, Prof. I. Tsitsishvili after reviewing the letter, the relevant legislature was in compliance with the regulations of the village Arbo. S. Kldiashvili agreed on the rehabilitation of the house. As it is mentioned in the reply letter, in Arbo in 1983 the design work of the historic house could not be completed due to the delay of the current year's design plan by the Monument Protection Monument Vari Division. Such a position of the Division Had: "Since the building was built according to S. Kldiashvili's project,⁴²⁹ the main significance is determined by its memorial. He went to the site to study the existing historic house, among them were heads of the three departments of monument research, registration-passportization and museums T. Natidze and Head of the Monument Registration-Passport Certification Department. Researcher D. Mosiashvili, mentions they presented an extensive report card about the monument, which substantiated the historical significance of the house of Jurulis and the Makarashvilis, and its role in the cultural life of Georgia. At the end of the letter it is mentioned: "Today the owner of the house is Irine Makarashvili's husband, Prof. A. Kiziria, who in village Arbo carried out the construction of the first power plant "Arbo HPP" on river Liakhvi. This station supplied energy to five villages. The house has two floors, with a basement floor. Built of brick capital with thick walls. The first floor of the house is the main

---

428 Makarashvili family archive, p. 16.

429 Makarashvili family archive, p. 19.

living space / room, kitchen, pantry /, and the second apparently was intended for guests. Basement The floor consists of two large sections. One was designed to display fruit, while the other housed a cellar. The latter is especially interesting as an interior of the settlement, as well as the ethnographically preserved agricultural here with items. The house in a way is similar to a three-domed basilica of Ilia Makarashvili.⁴³⁰

It was he who led the construction of the house today. He commissioned a house project from S.C. Kldiashvili. Their descendant Ira Makarashvili, today appears at home as the owner ... not in the village, but in st. In Gori and nearby the villages were still inhabited by people you remember Leading role of Arbo in the cultural life of Gori district. One of the houses of prominent writers and public figures, including monuments of different periods, requires Proper protection and use of these facilities. As above It was mentioned that today only the Nico Lo Moore House-Museum operates in the villages. It can be arranged by Anton Purtseladze In one part of the house / or not at all /.⁴³¹ In the village of Arbo, experts visited historical, cultural and natural monuments. On March 27, 1983, the Scientific-Methodological Council of the Main Scientific-Production Division of Conservation and Use presented the issue of restoration to the House of Jurors in Arbo. The council expressed the opinion that the first Georgian professional should be arranged in the mentioned house Architect s. Kldiashvili and Jury Museum. In the session Participant P. According to Zakaria, he would help them in this case Acad. F. Beridze, who S. You study Kldiashvili's work and. The council passed a resolution: "To adopt a project of a house after the restoration, a proper functional load should be found for it. □. Tsitsishvili.⁴³² The main scientific-industrial production of protection and use of monuments the head of the division is the Minister of Culture of the Georgian SSR Deputy V. Iakashvili wrote to him in 1983 and went to Arbo Lad recommended "Cultproject □□□ to create an existing house restoration project. In Tsitsishvili we read: "Because the above-mentioned house is Memorial monument, and "Cultural Project" of memorial monuments Have a good recovery experience, we petition before you! In the project plan of 1983, "CultProject" took into account the development of the restoration project of this Ossetian house."⁴³³ "Cult Project" soon the village. The technical capital repair of the house in Arbo has been documented, on the basis of which Georgia Secretary of CP Gori District Committee ordered to start the

430 Here the author failed to correctly write one sentence.

431 Makarashvili family archive, p. 40.

432 Makarashvili family archive, p. 37.

433 Makarashvili family archive, p. 20.

rehabilitation activities.⁴³⁴ Village of Gori region. The first Georgian professional architect Simon Kldiashvili, designed by Nino Juruli and it belonged to General Ilia Makarashvili. Makarashvilis House, as it is called today, it is interesting to break down the architecture. Simon Kldiashvili laid the foundation for the house project the plan of the “European” building at that time, and its facades are of a complex basilica profile, to decorate the facade Georgian Decorative elements are used in the architecture of the houses, all this gives the house an artistically made, interesting look. In 1984, the design institute “Cultproject” was formed Home Restoration-Adaptation Project, Ministry of Finance Appropriate money was allocated to restore the house to its original form, but the start of work is delayed. Here, we want to note that the heirs of the Makarashvilis, the current owners of the house, are willing to dedicate an important part of the house to any Institution, e.g. Music school, or local studies Museum (the family of Makarashvilis and Juruli is important Traces of the development of Georgian culture have been noticed: the establishment of the Georgian theater in Batumi and Gori. Giorgi Juruli was actively involved in the formation of “Erobi” in Georgia, he was Georgian Is mentioned among the founders of the university. Various Ilia Chavchavadze, Ivane Machabeli, Niko used to gather in this family Lomouri, Anton Purtseladze, Davit Kldiashvili, Kote Marjanishvili, Elisabed Cherkezishvili and others). Please, provide proper assistance to the heirs of the Makarashvilis and Juruli to restore and preserve the monument of Georgian civil (residential) architecture. Please, issue special decree to start the rehabilitation activities. Head of the Institute, academician V. Beridze. 11.16.1985”⁴³⁵

In 1984, the restoration project of the Arbo Historic House was carried out by the Cultural Institute. In order to carry out the works, it was handed over to the Coordinating Council of Horticultural Communities - “Agrokop”.⁴³⁶ Gori “Rayagmaskom” had to sign a contract with the subordinate construction company “Sakagro Kopsmshehi”. Construction funds were allocated by the Ministry of Finance.⁴³⁷ At the time, We mean in 1984, the house of the Makarashvilis and Juruli, there was a shop opened in two rooms, on the other side of which Gori District Council of People’s Deputies with a request for transfer from the Chairman of the Executive Committee R. Javakhishvili to the board of the Tsekavshiri, sent a special letter to the Chairman.⁴³⁸ Slightly later, the head of the main scientific ro-production division of protection and invention of the Georgian

---

434 Ibid, p. 21.

435

436 Makarashvili Family Archive, p. 25.

437 Ibid., p.23.

438 Ibid., p. 24;

SSR, the legal member of the Makarashvilis, M. Makarashvili applied for the monument by “Kultproekt” on the examination of restoration project-expenditure documentation Requested. We read in Makarashvili’s letter: “Since documentation has not undergone proper examination and at the same time the specialization of Agrokopi does not provide for architectural monuments to carry out restoration work, please consider it and give a recommendation to the appropriate construction the organization will implement the project.”⁴³⁹ M. Makarashvili’s request was granted. I. Tsitsishvili back from “Cult Project” requested project-expenditure documentation.⁴⁴⁰ As it turns out that the restoration project of the Makarashvilis and Juruli house, which was finally made by the “Cult Project”, is dedicated to the protection of monuments. Was discussed at the Scientific Council of the Main Division and Approved, however, home restoration work was delayed and The project with its cost estimate, for a long time, even monuments Was kept in the Main Division of Defense. Monument Restoration Graduation of the Main Division for the Protection of Monuments was planned in 1991, but the work was postponed indefinitely. 18 of 1991 In April, the Minister of Architecture and Construction of Georgia First Deputy T. Vashadze with a request for restoration of the royal foundations of the historical house in Arbo. Head of the Main Division, First Minister of Culture Deputy L. Medzmariashvili appealed.⁴⁴¹ However, this did not have any consequences. Restoration of the house, was hindered by The Bekoshvili family of employees living in the Makarashvili estate. A confirmation of this was in 1988, when the Minister of Culture of the Georgian SSR V. Asatiani, Head of the three main scientific-industrial divisions of protection and use of monuments I. Tsitsishvili and Gori district People’s Chairman of the Council of Deputies Georgian S. Kavsadze were sent by the intelligentsia, where we read: Our main aim and activity should be towards pereserving the family estate and house of Makrashvili’s and Juruli’s, a house which has been designed and built by Simon Kldiashvili, first professional Georgian architect. In July last year, you division once again raised the issue of destruction with the Gori Rayagmaskom, on the release of the monument on the verge of restoration.

The start of the works was hindered for years by the family of the Bekoshvilis, who had taken refuge in a part of the building. The orchard has been destroyed and illegal construction has begun. We urge you to raise the issue of the responsibility of the violators of the Law on the Protection of Monuments and to prevent the above-mentioned precedents in the future, it is an extreme case, the restoration work of the monument needs to be urgently launched, which is related to the need

---

439 Ibid., p. 34;

440 Ibid., p. 35/a.

441 Ibid., p. 51.

to preserve the existing ethnographic values here ... Merab Makarashvili has been trying for years to restore this unique building, to establish a wide range Cultural-educational center (House-Museum of Juruli's, Music School, etc.), house-museums of village artists Lomouri, Purtseladze and Juruli and to revive them by uniting in one ensemble of architectural monuments, which will demonstrate the cultural traditions of the village Arbo. We, the relatives of the family, for whom the memory of Ms. Irina Makarashvili and Mr. Anatoly Kiziria are precious, consider what Durmishkhan, Ketevan, Giorgi Juruli's, their famous ancestors did for the country, the national significance of the immortality of General Ilia Makarashvili's names, please support the issues in a timely manner and take a positive solution. Sincerely, M. Machabeli-Janashia, R. Janashia, I. Purtseladze, T. Andronikashvili, S. Nutsbidze, G. Margishvili, G. Agladze, N. Lomouri".⁴⁴² As the first of the Central Committee of the CP of Georgia Secretary J. Patiashvili, M. Makarashvili's letter shows that local government's family of former employees illegally invaded Arbo's historic house. Withdrawal, relocating the village shop opened here And delayed the rehabilitation process: "The leadership of Gori district, despite the assignment of the Council of Ministers, Unjustified inertia of the time is shown by the persons / 2 souls / of the persons resettled from the building without official rights. In eviction and unsanitary conditions in the settlement in resolving the issue of building a village shop, thus starting the restoration work of the building⁴⁴³ in Shida Kartli State Representative of the President of Georgia I. Bochoridze On July 14, 2000, the Chairman of the Department of Monument Protection of Georgia, L. It is clear from the letter written by Medzmariashvili that the employees living in Makarashvili's house Descendants illegally settled in Arbo in September 1998 The appropriated historic house was ruthlessly destroyed. In the letter it is mentioned: "We would like to inform you that the above-mentioned house-monument is located in st. Residents of Gori T. Bekoshvili in September 1998 in its entirety Destroyed. Inform about the mentioned on 15.09. 98 years old # 02. 331, to which, unfortunately, we have not received an answer so far ... We consider it expedient to return the surviving house to Mr. Merab Makarashvili to be the sister of Anton Purtseladze, a resident of Arbo Together with the heirs of Niko Lomouri, with the support of the Georgian community, to implement a village with great traditions The idea of creating a socio-cultural center in Arbo."⁴⁴⁴ The only rightful heir to Makarashvili, Merab Makarashvili had tried to return and restore the house, illegally seized by Beokoshvili's. He has on several occasions addressed the local and so as the

---

442 Ibid., p. 33

443 Ibid. p. 28.

444 Ibid., p. 54.

central authorities, in order to save the house designed by S. Kldiashvili, but in vain. It was planned to open up a house-museum in that place, but it could not have been achieved.⁴⁴⁵

Up until today it is still unknown what happened to the colossal amount of money that was allocated from the state budget for the restoration of the house. The works had to be consumed. House where Lieutenant-General Ilia son Sakvarela Makarashvili lived with his family, nowadays is owned by the family of Irina Makarashvili's servant - Bekoshvilis⁴⁴⁶ and eventually they illegally registered. One of the most powerful centers where author, Marie Prittwitz started translating "The Knight in the Panther's Skin", a house that was a prominent meeting place for salon representatives of the Georgian society, as the locals tell us, was looted and destroyed by family members of Makarashvili's servants. The unique library, which was the largest value for the family, was also destroyed. As of today, only fragments of the north and east walls of the house in Arbo are survived, but the Bekoshvilis are not going to give it up and declare a completely illegal pre-tension on the property of the Juruli's and the Makarashvilis. Lela Makarashvili, Merab's daughter spares no effort to return her ancestral property. A court dispute is ongoing, and hopefully it will be resolved in favor of the descendants of the Makarashvilis and the house, which once amazed visitors with its exquisite architectural beauty, will be restored again and will become a museum, as well as a cultural-educational place.

---

445 G. Laliashvili, Mentioned works; P. Natsvlshvili, *Hearth*, newspaper "Samshoblo", # 7, July 10, 1992. P. 3.

446 Representatives of this family are also mentioned in the registration book of St. Giorgi's Church in Arbo. *Metricheski's* book, given from the office of the Synod of His Holiness Ereti, the ruler of Georgia, to Gori Uezdi, village Arbo St. Giorgi's Church, those born to be recorded, those married, and those who died. *Chkje* year, part for the first born vol. p. 12. Bekoshvilis in the 1927 list of voters in the village of Arbo Several members of the family have been recorded. Bekoshvili Ivane Son of Isaac (born 1877), Olga daughter of Mikheil (born 1892), Ana daughter of Ivan (Born 1909), son of Joseph, Isaac (born 1857), Nino daughter of Giga (born 1877). Territorial body of Georgian National Archive, Gori District Archive, Fund # 3, Record # 1, Case # 471, p. 16.

General Ilia Makarashvili family's Legal Heirs in Georgia

The family of Merab Makarashvili, one of the descendants of Sakvarela Makarashvili, who currently lives in Tbilisi. Merab Makarashvili's father - Akaki son of Abesalom Makarashvili (1913-1990) was an architect by profession. He also owned Lieutenant Colonel's rank. Mother - Agrafina (Patsia) Gagoshidze (1908-1979 BC), a doctor by profession, with roots like his wife belonged to Racha. Merab Makarashvili was born in Tbilisi on June 22, 1941. As he himself notes: "I was born at the beginning of the Second World War Today, my father looked at me and left (at the front ...)". Merab was growing mostly surrounded by mother and relatives. Merab's mother-in-law Mr. Agrafina, Honored Dentist, 6th in Tbilisi, she was the head of the dental clinic department. She was also engaged in professional activities in Racha. Merab won the first school medal, when he Graduated from the then Polytechnic Institute of Hydrotechnics became a student of the faculty. During his student days he lived in Tbilisi, on Vera, Petriashvili Street, with his mother and grandparents. He was 21 years old, when he married (1962) to Natela (Lali) daughter of Shalva Tevzadze (born in 1943). First child (son) _ Giga appeared in 1963, and daughter _ Lela in 1968. Young couple was busy studying. In raising children Lali Tevzadze's parents and sisters - Nanuli (Honored Architect) and Neli (Doctor of Technical Sciences) Tevzadze, who left a significant mark, have done a great job. Worldview and professionalism of Merab Makarashvili's wife and son in developing an attitude towards activities. Merab Makarashvili received higher education with honors and after graduating from the Polytechnic Institute, he was left on the chair on the recommendation of Professor Losaber Idze. He later held the position of Research Fellow at the Institute of Hydrotechnics and Reclamation Occupied and engaged in the scientific-research process. He conducted various engineering studies on the basis of the same institute, defended his dissertation and published a number of scientific papers. Despite the technical development of Merab Makarashvili Lee, he showed great interest in fiction and wrote himself. Poems. His works have been published in magazines and newspapers in different years was printed. In addition to research, Merab Makarashvili was also a teacher. In the 80's he was the dean of the amelioration faculty of the "Agricultural Neo-

Institute”. Next During the years he worked in the Council of Ministers of Georgia, in particular, in rural areas in the field of agriculture, as a senior referent; for some time in the Central Committee of the Georgian SC on Agriculture, he held the position of curator. During the later period he worked for Georgian Trade Union, Agro-Industrial Complex Division, and then as a Labor Inspector, Editor of the publishing house “Arsi”, Head of the Hazardous Geological Processes Engineering Regulation Service. He also worked for years on a project known as “TRASECA” – Eurasia as a specialist in developing a strategy against dangerous geological processes in the Duruji Valley on corridor issues. He has published numerous articles in this regard. Merab Makarashvili owned the work on the construction of a structure for protection against cellular flows. He is currently retired. Merab Makarashvili’s wife Lali Tevzadze is an honored pedagogue. She brought up nearly five dozen generations. Merab and Lali give their children a suitable education. Giga son of Merab Makarashvili graduated from the 51st school in Tbilisi, and got higher education in architecture, when he studied at the Moscow Institute (1980-1983) and then at the Tbilisi State University (1984-1985). At various times he has been nominated in design institutes. Currently working in architecture and design sphere. His father’s profession was chosen by his daughter Anna (Born 1993, architect, designer by profession). Giga’s wife, Nana David’s daughter Romelashvili is an actress by profession. Merab Makarashvili’s daughter Lela (born 1968) is a musician by career. She successfully graduated from the music school “Talent Decade” with a degree in theory. The future musician was taught by: Meri Davitashvili and Tamar Pkhakadze. Lela Makarashvili received her classical music education at the Tbilisi State Conservatory (1986-1991). Her teachers were: Otar Taktakishvili, Sul Khan Nasidze, Nodar Mamisashvili. Bidzina Kvernadze, Shota Mi Lorava, Archil Chimakadze, Anton Tsulukidze, Feliks Glonti, Vazha Azarashvili made a great contribution to the formation of the young composer. Upon successful completion of the Conservatory Lela Makarashvili works in the field of composition, but in addition to that, she also performs, teaches and publishes. Her husband, Mikheil (Gia) son of Mikheili Mgaloblishvili is specializing in architecture. Their daughter, Elene Mgaloblishvili (born 2007) is a schoolgirl. She dreams of a career as an architect-designer. Lela Makarashvili elder daughter - Ketevan Khuntsaria (born 1992) - is a communications specialist, journalist and

singer. She has participated in many concerts and festivals. She is a winner of several competitions. Famous for hospitality Merab Makarashvili's family still keeps unique items of General Ilia Makarashvili's family, including historical Photos and relics (icons). The descendants of the Makarashvilis continue the traditions of a family with a long history.

Appendix

**Documents related to the social and
cultural activities of Juruli and Makarashvili families**

Appendix # 1.

**Document dated 1887 by Durmishkhan Juruli
And about the property of his wife Ketevan Namoradze
(Manuscript, document compiled in Russian).**

“Durmishkhan Juruli estate
Property of A. Durmishkhan Juruli.

I. The village of Arbo.

1. A stone house with two rooms, a cellar and wine pitchers,
Which is located on three hundred “Sazheni”¹ Land area.
2. Vegetable place with fruit trees (1 ½ plowing - ¾ tenth).
3. Vineyard and orchard, surrounded by a stone-built gala vane, with a water canal (10-5).
4. A plot called “Rock Face” (1-½).
5. ... There is damage in this place in the text .. It should probably be written:
A plot of land called “Russian person” (1-½).
6. A plot of land near the arable land, above the garden and the canal (1- ½).
7. A plot of land called “Oak Land” (8-4).
8. A plot called “Rest” (1-½).
9. A plot of land called “Archiliseuli” (2-1).
10. A plot of land called “Little Oak Land” (1- ½).
11. Land plot located near the garden of Peasant Kurmashvili (3, (1- ½).
12. A plot of land called “Khamiri “ land (4-2).
13. “Long Land “ (6-3). Total (39 ½- 19 ¾).
14. Durmishkhan Juruli has lands in the village of Arbo with his nephews
Jointly owned mill on two pillars strips “Rikiani “ ...²
Bridges, sixty days of arable land with bushes ...³
Half of which belongs to the Durmishkhan Juruli (30-15).
15. In the village of Arbo, he, along with fellow villagers and relatives, also owns (disputed with the Favlenovs themselves)⁴

---

1 “Sazheni” was a metric unit in Russia and equaled 2 meters and 13 cm-s.

2 Could not be read.

3 Could not be read.

4 The pasture was supposed to be on the northwestern side of Arbo, near the village of Eredvi. Pavlenishvilis in Eredvi Owned estates. G. Sosiashvili, Essays on the History of Liakhvi Gorge, Tb., 2011, p. 115-116; G. Sosiashvili, From the History of the Distinguished Surnames of Georgia, Tbilisi, 2008, G p. 42-43.

The pasture is called ... “Chala” .⁵

This place is large, the amount of which is currently is not defined.

The village of Zemo Grubela.⁶

1. Forests and shrubs with pastures and arable land approx. (100-50).
2. Forest and arable land called “Chala” approximately (100-50) Total (200, 100).

Indivisible land.

Indivisible among all the accomplices, with the right of one-seventh (from loss) called “Little Lower Cloud” and “Ken Chians” approximately, the first 105 tenths (30-15).

- The second 200 tenths (57 Mt.1 / 7-28mt. 4/7).

Total indivisible (87 mt 1 / 7-43mt. 4/7). A total of 326 Mt. 9/14.

City of Batumi.

1. Two-storey house.
2. Empty place on St. Petersburg.
Land of Ketevan Juruli.
- B. Property of Ketevan Juruli.

I. The village of Kvemo Nikozi.

1. Land plot arable, irrigated, “rural land “ (6-3).
2. Arable land, irrigation, “Khodabuni” (5-2 ½).
3. Land plot arable, irrigated, “across the land” (1- ½).
4. Arable land, irrigation, “on top of Khodabuni” (4-2).

---

⁵ It is not readable in this place, it is possible that it was “Kvafti Chala”. G. Sosiashvili, Villages of Liakhvi Gorge, Gori State University, History and Archeology Teaching-Scientific Center Collection, IX, 2015; C. Sosiashvili, History of Ditsi, Tbilisi, 2010, p. 12; I. Megrelidze, Antiquities in Liakhvi gorge, II, Tbilisi, 1997, p. 33. After the August 2008 war This place is occupied. Near the Kvafti floodplain, northwest of Arbo On the side there is still the so-called ancient temple. Fragments of a red cathedral

⁶ The village of Grubela is located in the Tskhinvali district, on the river. Didi Liakhvi and On the Tsunariskhevi watershed. There was a niche of Michael-Gabriel in the village. Shida Kartli, the architectural heritage of small and large Liakhvi gorges (Tskhinvali district) Expedition materials of 1981-1983, Vol. I, Tbilisi, 2002, p. 206.

5. Arable land, irrigation, "hill land" (2-1).
6. Land plot arable, irrigated, "across the land" (3-1 ½).
7. The vineyard with its land (4,2). Total (25-12 ½).⁷

II. The village of Zemo Nikozi.

1. Temporarily obliged peasant Gio Makharashvili with land, Namely: with vineyards and arable land (shown in detail In the charter # 1038 drawn up on October 16, 1867).⁸

III. The village of Tbeti.

1. Temporarily obliged peasant Khvtiso Maisuradze with land, namely, with a homestead, a basket, a saddle and arable land By land (details shown # 61, dated March 9, 1867) In the charter).
2. Homestead place with basket and saddle (1/2 ¼).
3. "Savior's Gorge" homestead with vegetables, basket And the size of the saddle (3-1).
4. Land plot "Land of the gorge above the village" (3-1).
5. "Tkispiri" land (4-2).
6. "Matskhivritsina" (9-4).
7. Down the "matskhovrisgza" (6-3).
8. At the edge of the "Savior ((3- 1 ½).
9. "ori Tani" (2-1).
10. Land of "Telebi" (?) Code (4-2).
11. "Land of the Babiloebis" (2-1).
12. "Land of Kodi" (2-1).
13. "Long Lands of Code" (8-4).
14. In the code (23- ½ ½).
15. "On top of small things" with bushes (25-12 ½).
16. Another "on top of a small thing" (3- 1 ½).
17. Land plot "on top of a small thing" (1-1 / 2).

---

7 As according to the Russian descriptions, in village Kvemo Nikozi Along with other nobles, they owned the Aznaur Namoradzes, of Amilakhvaris. I. Alimbarashvili, population of Shida Kartli (Gori region) according to Russian chamber descriptions in the first twenty years of the XIX century, Gori, 2021, p. 61. A is mentioned in the 1818 chamber description in the same village Tetia Makharashvili, a peasant belonging to Aznaur Bezhan Namoradze, nearby. P. 465.

8 Peasants in the village of Zemo Nikozi according to the 1818 census Had Namoradze (name not specified) i. Alimbarashvili, Mentioned Thesis, p. 462.

18. „Land of the Slope above the road (8-4).
  19. “At the end of Navenakhari” (3-1.).
  20. „Land of “Kaklebi” “ .⁹
  21. „Land of woods” .¹⁰
  22. “Beyond Saalalo” (2-1).
  23. „Land of Nek “ (1 / 2- ¼)
  24. „Saalalo land “ (3 -1 ½).
  25. “Saalalo Oritan Land” (2-1).
  26. “At the foot of the hill” (3- 1 ½).
  27. „Land of woods “ (3 -1.).
  28. Another “at the foot of the hill” (1- ½).
  29. “Land of the Walnuts” where Karmidamo is present (3- 1 ½).
  30. „Navenakhrebi near the source (20-10).
  31. „Settlements near the hill, small land (1- ½).
  32. A high mountain entirely, inhabited by ruined houses (10-5).
  33. Land plot at the “end of the small” hill land with bushes (18-9).
  34. Savnevo Road Approx. (18-9).
  - 35 ...¹¹ - Savior’s Gorge called “Doto (Data?) Gachekhili” (3- 1 ½).
  36. “Land of the Savior’s walnuts” with fruit trees, sprinkled gels and a stone tower at the source (1 ½-¾).
  37. Land plot “Rikian land” (3- 1 ½).
  38. Small groves at the bottom of the lake, arable, pasture, all With adjacent lands (150-75).¹²
- The faint number at the bottom is -338, which may mean a sum.
The document above is followed by an extensive description of the anti-G.S.

Description

College Advisor Durmishkhan Shalva Juruli and his wife Ketevan son Luarsab, originally from Aznaur Namoradze, owned real estate, whose number and boundaries are shown in detail in the various sections of the entry and other official documents. Done December 2, 1887.

---

⁹ The text is damaged.

¹⁰ The text is damaged.

¹¹ Text could not be read.

¹² In Tbeti, according to the Russian chamber description of 1804, the peasants (ka vintels) were owned by Aznauri Namoradze of Amilakhvrebi (name not specified). Is). I. Alimbarashvili, Mentioned Thesis, p. 91.

**Durmishkhan son of Shalva Juruli ancestral estate
of Gori In the village of Arbo**

1. A stone house with two rooms, a cellar, wine pitchers And a vegetable garden with fruit trees along with the mentioned buildings, All this: a yard with fruit trees and buildings occupies three-tenths A quarter, or a day and a half of arable land (1,5-3 / 4).

Note: The place mentioned here is convenient for growing exemplary vegetables and large-scale poultry arrangements, as water and other necessary landscaping bays in these fields are sufficient here. Here, it is possible to mill, house and maintenance of other agricultural buildings.

2. Vineyard and orchard, newly built near it with an orchard, the size of a twelve-day arable, or six-tenths (12-6). Note: Large amount of vines and fruit trees have been cultivated in this garden for a long time now. Not in the not too distant future it will be fully repaired and improved, and as there is a large shield, it will undoubtedly generate a good income.

3. Irrigated land with the name: "Land at the mouth of the rock, " the same as the base, the size of one day (1- 1/2).

4. Land of a Russian person the size of one day (1-1 / 2).

5. Land near the vineyard and canal in the size of one day (1- 1/2).

6. Arable land called "Oak Land" in the size of ten days Arable (10-5).

7. Arable land called "Rest " in the size of three days Arable (3- 1 1/2).

8. A land called "Archil Land" in size for two days Arable (2-1).

9. Called a small oak land, half a tenth in size (1- 1/2).

10. Land near Kurmashvili Garden, one and a half tenths in size (3- 1 1/2).

11. Arable land called "Khamiri" land with the size of two tenths of a di (4-2).

12. Land called "Long Land" in size five tenths (10-5).

13. With nephews, noblemen Aleksandre and Parnaoz Jurulis an undivided, arable land near the village of Ditsi; "Ditsi's land". Six days of sowing Durmishkhan Juruli Owned a third, or one-tenth (2-1).

14. An arable land indivisible with nephews called "Gora Oak land " , one tenth in size, half of which belongs to Durmishkhan Juruli. Half a tenth (1-1 / 2).

15. The mill near Liakhvi on two pillars. Of this mill Half of belongs to Durmishkhan's nephew Vasil and his brothers, Juruli.

16. Liakhvi suitable for grazing inseparable from nephews Coastal valley with shrubs, rocky strip (called "Rike") Above the mentioned mill to the border of Pichkhnarashvili estate One third belongs to Aznaur Aleksandre and Parnaoz Juruli, and two parts to Durmishkhan and his nephews. Comes _ about fifteen tenths (30-15).

17. An inseparable mill site with nephews in the village of Arbo.

18. One third of the place of worship with the church.

19. In addition to the above, Durmishkhan Jurul with other nobles And belongs to the inhabitants of Arbo with equal rights, Dispute between the Favlenovs (Favlenishvilis) and the Treasury, Pastures and shrubs called “Arbo Chala”. The current determination of the amount of share to be received by the Durmishkhan Juruli It is difficult. The estate mentioned above, its condition and its Despite the great work done for the arrangement, so far It can bring in about three hundred rubles (300). Part of the above-mentioned estate is invested in a thousand rubles In the Noble Local Bank of Tbilisi.

A benevolent estate by Durmishkhan Juruli

1. A two-storey house in Batumi, on the upper floor of which there is a post office and there are officials;

And downstairs _ 1 Guild merchant Karabegov. This house brings in an income of one thousand three hundred rubles a year (1300).

2. Forest and shrubland with pasture fields and arable land in the village In Zemo Grubela (near the village of Tbeti). In this cottage (which Less than fifty in size, or as much as it actually appears), to the east of Trankashvili’s land, his wife Ketevan There is land and road to the jury, road to the north (100-50).

3. Forests and arable lands called “Chala make up fifty-one thousand and are within the following boundaries: to the east Forests and lands of Ketevan, Durmishkhan Juruli’s wife, land of Ivane Davit, Davit and Nikoloz Namoradze in the west, where Currently, stone trusses are piled up and it is a great way. To its south as well There is a road, and to the north Ketevan Juruli forest and land (100-50). Note: Currently, these two summer cottages do not bring any income, because deforestation and ... ¹³ are prohibited there. Places are made for vacationers who are beautiful in their time they turn into cottages. Here are the springs and the old church. Here it will be especially important when the proposed railway from Gori to Vladikavkaz is built.

4. (Rendered) for service by the highest order the pension for the Durmishkhan Juruli is one thousand one hundred and twenty rubles and forty kopecks per year (1140 rubles. 40 cop). Fifty-three sazhen (53 sazhen) in Batumi.

6. Two summer cottages called “Kenchiani” and Kvemo grubela cloud is three hundred and five-tenths, or six hundred arable days One seventh part belongs to Durmishkhan Juruli (87, 43.).

---

¹³ Text could not be read.

Family belonging to the juruli of Ketevan Luarsab's daughter Land for irrigation, arable land and vineyard in the village of Kvemo Nikozi.

1. Land on the outskirts of the village (garden site) for six days (6-3).
2. "Khodabuni" for five days (5-2.5).
3. "Across the land" between the gardens (garden) (1-0.5).
4. Four days on top of Khodabuni (4-2).
5. "Land of the Hill" for two days (2-1).
6. "Land of Liakhvi mouth" for a day and a half (1.5-3 / 4.)
7. "Cross the Land" for three days (3-1.5).
8. Vineyard (4-2).

In the village of Zemo Nikozi

Temporarily obligated peasant Gio Makharashvili One household # 1038
With the estate shown in the charter, namely:

1. Vineyard and one orchard for two days (2-1).

Arable land

2. "Land of Khodabuni" for three days (3-1.5).
3. "Land of Avnevi" Khodabuni Land for three days (3-1.5).
4. "Land of the Page" for two days (2-1).
5. "Napudzari half a day (0.5-0.25).

In the village of Tbeti

1. Navenakhari seed for one day (1-0.5).
2. Land called "Napudzari" one day arable land (1-0.5).
3. "Field Land" for two days (2-1).
4. Old arable land for one day (1-0.5).
5. "Salalao" (?) Land for two days (2-1).
6. "Land of the Hill" one day (1-1.5).
7. "Small Land" for two days (2-1).
8. Homestead house and land in the field (0.5-0.25).
9. Homestead in the village of Tbeti with a house, a basket and almost half a day of arable land, which is in the temporary use of the tenant, peasant Roseba

Bekoshvili,¹⁴ for half a day (0.5-0.25).

10. In the same village, in the “Savior’s Gorge”, a homestead with a house, a vegetable garden, a basket and a basket, part of which is currently occupied by Tota (?) Jioshvili and his children (3-1.5). Note: 1) - After the expiration of the lease term, the lessee Techishvillas moved out of the said estate and into the house with which They temporarily enjoyed Ketevan and Durmishkhan Juruli ...¹⁵ temporary guards ...¹⁶Jioshvilis are present. The rest of the estate Part of it is free.

2) _ Doda¹⁷ Jioshvili lives separately with her children in three families.

11. “Land of the mouth of the ravine” in the head of the village for three days (3-1.5).

12. “Land of the Forest’s” for four days (4-2).

13. Nine days before the “Savior” down (9-4.5).

14. Six days before the “Savior ‘down (6-3).

15. Next to the “Savior”¹⁸ three days (3-1.5).

16. 2 days above and below the “two body “ (?) Road (2-1).

17. “Land of the Forest Code “ for four days (4-2).

18. “Land of the Babylonians” for two days (2-1).

19. “Land of Koda” for two days (2-1).

20. “Long Lands of Code “ (8-4).

21. In “Koda” for twenty-three days (23-11.5).

22. Shrub on top of “small” (25-12.5).

23. Another “trifle” on top for three days (3-1.5).

24. One day (1-0.5) on top of “Tsvrimala..

25. “Land of the Slope” above the road for eight days (8-4).

26. Three days (3-1.5) at the end of Navenakhevi.

27. “Land of the Walnuts” for two days (2-1).

28. “Land of the woods “ one day (1-0.5).

29. “Goma “ ...¹⁹ Saalalo Mkha “ for two days (2-1).

30. At the foot of the hill for three days (3-1.5).

31. “Land of the woods” for three days (3-1.5).

32. Another day at the foot of the hill (1-0.5).

33. “Land of Walnuts” for three days, where the house of the former tenant,

14 It was perhaps the, when Durmishkhan took Bekoshvili’s as his house servants.

15 Here the sentence could not be fully read, might be a word “of places”.

16 Name could not be read.

17 In the previous case, there was written “Tota”.

18 Could not be read.

19 The next sentence of the text could not be read.

Tura Kokoshvili, who is currently protected, is located (3-1.5).

Note: The mentioned widow of Tura Kokoshvili Lee lives temporarily in the house, who was allowed to ... 20

34. Here, near the source, “Navenakhrebi “ for twenty days (20-10

35. Settlements beyond the road to the hill, one day (1-0.5). Note: Garden place.

36. A high mountain with full settlement and ten days of land (10-5).

37. At the end of “Mtsvrimala” hill land with shrubs for eighteen days By land (18-9).

38. The road below is called the Avnevi Road for eighteen days by land (18-9).

39. ...²⁰ “” In the “Matskhovris” Gorge” called “Todos ...²¹ Gachekhili”, with shrubs for three days (3-1.5).

40. “Land of the Savior’s walnuts” near the source for a day and a half, with ruins, settlements and a stone tower (5-0.75).

41. A land called “Rikian Land” for three days (3-1.5).

42. “Small grove arable land at the east end of Tbeti Pasture lands for one hundred and fifty days (150-75).

43. Again, a “small swamp ‘at the end of the lake west of the arable land for one hundred and fifty days (150-75).

In the village of Zemo Didi Grubela

1. Forests and arable lands with homestead lands and houses, which are also in the temporary use of the tenants living on this land. Three-sevenths on the east side, three-sevenths of the Namoradzes (600-300).

2. Aznaur Namoradzes, Berdznievs (Berdznishvilis) and Inseparable between two summer cottages between the Durmishkhan Juruli (Called “Kvemo Grubela” and “Kentchianebi”) Three-part video, three hundred and five tenths (261-130,5).

3. Arable land near the village Dgvrisi one and a half tenths of a di (1.5-0.75).

Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case, Kh. 38. 496.

²⁰ Could not be read.

²¹ Could not be read.

Appendix # 2.

Durmishkhan Juruli's Poems

In Durmishkhan Juruli's archive there exist two undated poems, one of which is dedicated to Dimitri Kipiani and the second to Queen Tamar.²²

In Durmishkhan Juruli's archives we encounter his personal notebook, where several of his writings, among them exist is poems in Georgian and Russian languages. One of them is an undated love poem.²³

Durmishkhan Juruli's other poems.

In Juruli family archive, we encounter several poems by Durmishkhan Juruli, which were kept in his notebook. The given poem is written in Moscow and the archival sources note that it is authored by Durmishkhan Juruli, however if we take into consideration the calligraphy of the text, we could suppose that it is written by his wife, Ketevan Namoradze.²⁴

A poem dedicated to the statue of Gigo Avalishvili (Manuscript in Georgian Language)²⁵

---

22 The Georgian version of the poem could be found at Georgian Palace of Arts and Culture Museum of History, fund 1, case 5302. Man. 38.510.

23 Ibid.,

24 The Georgian version of the poem could be found at Georgian Palace of Arts and Culture Museum of History, fund 1, case 5302. Man. 38.512.

25 The Georgian version of the poem could be found at Georgian Palace of Arts and Culture Museum of History, fund 1, case 5302. Man. 38.511.

Appendix # 3.

In Juruli family archive we encounter Ketevan Namoradze-Juruli's poems, most of which are based on patriotic motives (manuscript in Georgian language)²⁶

Poems by Ketevan Juruli, daughter of Luarsab, Georgia 1881, Tskhinvali gorge²⁷

The following poem of Ketevan Juruli is also dedicated to Georgia.²⁸

A letter of grief to the nobleman (1882, April ²⁷, Aleksandre, son of Erekle Batonishvili passed away in Tbilisi (Newspaper "Droeba" April28, 1882). This poem is dedicated to him, the poem is written in April 1882.²⁹

---

26 The Georgian version of the poem could be found at Georgian Palace of Arts and Culture Museum of History, fund 1, case 135. Man. 23903.

27 The Georgian version of the poem could be found at Georgian Palace of Arts and Culture Museum of History, fund 1, case 3035. Man. 23803/2.

28 Ibid.,

29 Ibid.,

Appendix # 4.

In Makarashvili and Juruli archives we encounter 13 poems collected by Irina Makarashvili during 1917-1925. Among them, 12 poems are written in the notebook, whereas one is written on the paper.³⁰

---

³⁰ The Georgian version of the poems could be found at Georgian Palace of Arts and Culture Museum of History, fund 1, case 135. Man. 42725.

Appendix # 5.

Love letters dedicated to Nina Juruli (Manuscript in Georgian language, unknown author)³¹

---

³¹ The Georgian version of the poems could be found at Georgian Palace of Arts and Culture Museum of History, the registration number of the documents is unknown.

Appendix # 6.

Letter of Durmishkhan Juruli to an unknown clergyman (manuscript In Russian). The letter is undated, it is from St. Giorgi church of Arbo, in reference to form a special committee to continue the construction of the church. Letter to the name of the Exarch of Georgia, Written in the 80s of the XIX century. After Durmishkhan Juruli sent the letter sent to the highest ecclesiastical hierarch of Georgia, allowed the leader of the nobles of Gori region Ivan son of Davit Sul Khanishvili to make donations to St. Arbo, so that the protracted construction of St. George's Cathedral was to be continued. At the time, the Exarch of Georgia was Palladi (1887-1892), a resident of Arbo Famous folk writer N. Lomuri in the newspaper "Shepherd" published letter dated to 1891: "Arbo village and the new local temple" states: That Giorgi Gvimradze, the preacher of Arbo, addressed Bishop Aleksandre of Gori And with the help of Archimandrite Nikoloz completed the church Roofing, plastering, as well as painting the iconostasis.

Your High Priesthood, Priest!

Let your enlightening focus on one good deed, which has long been a compassion and a benevolent ending. I am satisfied with the religious interests of the case, as with a request to your High Priesthood Dedicate precious time to one small story that is mentioned which relates to the case. I have been living in the village of Arbo in Gori district for more than 50 years, the name of the martyr St. Giorgi the Mighty is quite popular. The size of this church, as well as its location complies with the conditions of the church in the village of Arbo. The original initiator of the construction, was the late Archpriest Lomauri³². The thing is that the mentioned village is one of major religious centers where thousands of Christian pilgrims come from all over Georgia every year, regardless of their religion or nationality. This mass of pilgrims gathers in the village 5 times a year and this small church here at the moment³³ with its dimensions and planning cannot accommodate them. It is already over fifty years, while we await the completion of the construction of this sacred palace, especially we the pilgrims.

They often travel with the sick and according to the new church plan, several rooms are provided. Pre-signing and construction case was going on quite successfully. The black works of the church have been completed for several years now. The church is without a dome. It even has a zinc lid covered, but

---

32 Refers to Iakob Lomouri, author of the book "Chronicles of Geri Monastery".

33 Refers to Arbo St. Giorgi Basilica.

the work is stopped and does not move. Since the completion of construction will still attract sufficient funds, however it takes effort and diligence, which is far away unfortunately, it is difficult to find in parishes or individuals, I think. It would not be special to complete the construction by creating a committee to finish the work started; Funds were easily raised and the donated funds were better managed. I, as a resident of this village and with the interests of this church, consider it my sacred duty to support and assist to the village building of Arbo sanctuary. Currently, in order to continue this good deed, something special is needed to be done on behalf of the committee. The most useful chairman of the committee may be his Priest, Bishop of Gori, Aleksandre.³⁴ 31 had been since he was born a neighbor from the village,³⁵ are aware of the local situation and support and encouragement to others in this sacred work. It is very powerful. And members: Archimandrite Nikoloz³⁶ who He used to be a priest in the parish of the village of Arbo. He knows the details the created state and itself has done a great job with this new one in the construction of the church. In addition, the case would undoubtedly be useful if among the members, the leader of the nobility of Gori region, we saw Mr. Sulxanov,³⁷ who is about thirty versts from the village of Arbo, He lives in the village of Tirdznisi and is a big worshiper of the Arbo shrine. From Tskhinvali we may include, in the committee Blagochini Gdzeliyev³⁸ and Gvimradze, a priest of the Arbo parish.³⁹ As for my participation, I am always ready to take it upon myself whatever, your High Priesthood will charge me of.

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 5302, Kh. 38 497.

---

34 Refers to episcopus Aleksandre Okropiridze (1824-1907)

35 Refers to village Disevi, about 10 km-s away from Arbo.

36 We could not identify, who Nikoloz was, who took part in the construction of Arbo church in the 70s of the XIX century.

37 Refers to Ivane, son of Davit Sulkanishvili, head of Gori Noblemen.

38 Supposedly, Grdzeliyev

39 Refers to the priest of Arbo church Gvimradze, who is buried in there.

Appendix # 7.

Durmishkhan Juruli Certificate (this is the title of the Russian manuscript documenting the activities of the Durmishkhan Juruli and refers to awards given by the government).

Certificate

Mentioned by order of His Imperial Majesty Was given to a college advisor by the Kutaisi Military Governor Former Bokauli port city of Durmishkhan son of Shalva Juruli, on him that as from the records of his form Apparently, he is 54 years old, of Orthodox faith, has a st. Stanislav second and third degree and Sts. Anna second and third Orders of Quality. 1877 -1878 Dark bronze to commemorate the war Medal. Received a salary - 1200 rubles, food - 700, apartment - 400, Expenditure - 200, in total - 2500 rubles. Originally Aznavour, education He was admitted to Gori School. June 1, 1849 Service of the Nakhichevan Post Office Started as a postman. In 1851 it was transferred to Akhaltsikhe post office in with the same rank. Appointed September 27, 1851 was sent to the Gori post office with the same title. From the post office He was soon dismissed to serve in the Gori Regional Court Started. On March 2, 1853 he appealed to the Gori Provincial Court Appointed translator of Ossetian language. Transferred February 22, 1853 became assistant to the head of Narsi (Nari?) District. 1854 On September 28, he was appointed Assistant Judge of Borchalo District Position. By High Order of October 10, 1857, 1857 On February 22, he was given the privilege of being a college registrar Rank. March 30, 1859, District Judge of Sighnaghi (Eldar) was appointed. December 21, 1861 February Sighnaghi District Judge Became acting. Government Senate 1862 By Decree # 123 of March 30, 1852, with an advantage of 22 February 1852 was awarded the title of Provincial Secretary. March 8, 1863 was transferred to the position of Lori Bokaul. September 7, 1865 In accordance with the Decree No. 369 of the Government Senate, For Merit, February 22, 1863 The title of Well College Secretary. September 12, 1866, Tbilisi Thanks were expressed by the governor. From 22 February 1866 for merit he was given the privilege of having an advisor Rank. February 19, 1868 Administrative of the Tbilisi Province, due to reorganization of institutions he was left without a position. April 19, 1868, he became a Bokauli of Surami, Government Senate November 25, 1869 In accordance with Decree # 178 of July 22, 1869 at the College The rank of Assessor was given preference.⁴⁰ September

---

⁴⁰ There is a mistake in the date.

30, 1870 He was transferred to the position of Bokauli of the Tskhinvali Police. On December 15, 1871, he held the position of Bokauli of Gori Police Occupied. To celebrate the visit of the Sovereign Emperor to the Caucasus On September 24, 1871, he was awarded 150 rubles, Of which the head of the Main Division on March 2, 1872 # 1096 It is stated in the review. In October, 1872 at night, in pursuit of the robbers, it collided with steep slopes and wounds Received. According to the conclusion of the Medical Commission reviewing the journal the wounds received by him were attributed to severe injuries. December 10, 1876, replacement of the Grand Duke of the Caucasus By petition and for special merit by the Caucasus Commission All's mercifully owed 200 rubles. 1877 Order # 2884 of January 17, 1877, with advantage He was awarded the title of "Nadvorni Sovetnik" (seventh rank officer). January 17, 1877, as a junior assistant to the head of Akhaltsikhe region was appointed. In 1877 near Peniak and the town of Oltow to the Turks In the battles against, and on June 16 with Ardanuch (Artanuji) To celebrate the outstanding courage and bravery in the battle, March 12, 1878 All-Merciful St. Anne III Order of Quality (with swords). Caucasus Army and Caucasus Order 403 of the Military District of July 9, 1878, 1877 December - January 1878 - Ardagan detachment - For his outstanding bravery against the Turks in Imperial to the Commander-in-Chief of His Majesty the Caucasus Army St. Stanislav of the 2nd degree with the most powerful power He was awarded the Order (Swords). September 2, 1877, 2818 Ordinance on the issue of arranging civil governance prior to the decision, he was the acting police chief of Batumi Was appointed. 2077 of the Military Governor of Kutaisi, 1877 According to the October # 1 order, it became Bokauli of the same city. October 16, 1881 Government Governing Senate In accordance with Decree # 130, preference was given to the College The rank of advisor. On January 17, 1881, St. Order of Anna of the Second Degree Was rewarded. On July 17 of the same year, military of Batumi district Arranging civil government by the order of the governor Before resolving the issue, he was appointed Batumi Police Chief Acting Companion, where 1883 1 Served until November and from that time on was considered out of state. By personal statement and by Supreme Order of 31 March 1885 the college advisor Juruli was fired. State Enhanced pension from the treasury - year In the amount of 1143 rubles and 60 kopecks per year. Participated in battles: In 1878, the Ardagan detachment By order of the chief, as a civil servant, with the detachment was together and participated in ... ⁴¹ capture, near the town of Ardanuch (Artanuji) in the battles, the siege of the Turkish camp and in the taking of this city itself. August 13, 1877, participated in defeating the Turkish fighter

---

41 Could not be read.

squad and Mukhtar Pasha He also took part in clashes with troops In the battles against the Turks in December He was not convicted. In 1866 on leave for 28 days was present and returned on time. Was not retired. Married, His wife is Ketevan Namoradze. They have: son Giorgi, Born April 28, 1865, and daughter Nina, born February 12, 1869. Spouse and children are Orthodox. The son is studying at the Tbilisi Military Gymnasium, and the daughter, she lives with him (her father). The said ordinance of the Passport Laws of 1857 Issued on the basis of the seventy-third article of the eleventh volume of the collection And must complete a passport application for the Juruli, January 20, 1887. Kutaisi Military Governor Lieutenant General Smekalov, Head of the Chancellery ... Instead of the clerk - Kotliarovsky. By the Ministry of the Treasury of Tbilissi (Georgia) and by a higher decree Durmishkhan Juruli is entitled to a pension from the state treasury annually in the amount of 1120 rubles and 83 kopecks, 1887 February. Instead of the head of the department ...⁴² I, the undersigned, Alexander Egnatia Poltorotsky, The fifth district of Tbilisi, street ...,⁴³ house located in # 2 in my office, I confirm with my mother, I live in Tbilisi Presented by Juruli, son of Durmishkhan Shalva, a college counselor the accuracy of the copy. Compared by me and nothing special was found in the original, and another in the copy The 13th, 16th and 17th lines of the page are underlined in 1863 22 February and ...⁴⁴ 24 August. On the 4th line in the first line.

And the word is corrected in the 3rd line from the bottom of the 5th page "Ardanuchi".

December 2, 1895 Registry # 8854 Tbilisi notary Poltoratski.⁴⁵

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 5302, 38 502.

---

42 Could not be read.

43 Could not be read.

44 Could not be read.

45 Aleksandre Son of Egnate poltoratski, member of the Society for the Spread of Literacy among Georgians, 1879 (?<http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002186/>)

Appendix # 8.

Several of the Durmishkhan Juruli letters are preserved in the archives of the Juruli.

Some of them are addressed to the Iveria newspaper. As it turns out that the author of the letters, Durmishkhani actively collaborated with the mentioned newspaper. In order to better present Durmishkhan's to the reader, it required a publication of his unknown letters found in his archives to the public, as well Republishing of the essays published in the newspaper Iveria.

Letters to the editors

Then on to school affairs this year, I travelled in many parts of Georgia. Almost everywhere, we encounter people who have heard about the deeds of Giorgi son of Ramin Eristavishvili and his heir Zakaria Eristavi⁴⁶ donated a rich estate in order to have funds for schooling nobleman children. They also told him that he was a nobleman, a few individuals to work with the school charter that is most helpful to us is what we need Submit to the public for approval. That's every hearing most aristocrats consider themselves to be God's mercy and are In great joy: the poor think of him; we children too Help and unite the country; Only the rich They give thanks to God probably because they are given the opportunity They followed their followers and from the darkness in which There are thousands of both sexes in Georgia They are thirsty for education and they do not have anything event. But many think so, and so do I. A submissive slave that alone together is one source of school money, a noble bank, not enough if we take each one out of our own pocket we did not give the allowance. We must take every measure we can! That the fortunes of the next school will be firm and unshakable be grounded; and that's not enough for the bank Money postponed from profit and, in my opinion, will not be wrong turn to the following means to make the fate of the school desirable is determined. We need to build a benevolent community to help the school. This community must have a will Establish a foundation that nurtures the school. This fund consists of by bringing in money from members of this community, for example, three for years. Each member will pay a membership fee Expects what he decides for himself. For

---

46 In this case, they refer to General of the Russian Empire's Cavalry division Giorgi Eristavi (1812-1891) and his son Zakaria. With the support of Giorgi Eristavi, there had been established a school of Noblemen for the disadvantaged children. As of his will, he donated a land in Odzisi, whereas the revenue from there should have gone for financing the school. <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00007457/>, encyclopedia "Saakrtvelo", vol.III, Tb., 2014, p. 59.

example: I will donate three hundred manats, which I have to pay for three years, one hundred rubles a year, where the society points to me. Well, Of course, many are richer than I am, equal to my ability, and even less so, Do you believe that education alone can educate us? Putting the fallen country on its feet with mind, morals and property. Here, in addition, individuals must form the above-mentioned society, whoever-even observed our lives, he would clearly see that the meaning of action pervades us at all; This circumstance should give us hope that the establishment of the above-mentioned society should be very, very easy for us, only It is necessary to lead and clarify this subject in more detail. And that's why it is desirable for knowledgeable individuals to love Homeland, to express their thoughts on this subject through newspapers. Only this case should not be delayed. Prudence requires that this case be brought to justice soon. Ancient From time immemorial in the implementation of all famous deeds Indicator advanced rank, t was self-nobility. Let's not forget our younger brothers too. We should consider their good success as our happiness. I will tell you this about the people who do not belong to the title of aristocrats themselves, but from ancient times we have endured the plague and famine together. Divine for his success as well it's our duty to think in what way and how we can. Developed patriots express their opinion on this as well. By the grace of God, hopefully, all Georgians who love their homeland and has self-love, no one will stand behind us; Let everyone laugh Brotherly hands in this priceless subject. Everyone in front of the eyes Imagine that poverty and wealth are brothers, one today will visit tomorrow-second. Raise your hand to blame us poor Brothers, do not bother the impossible. Raise their children! Who will be able to bring service to their homeland in the future? We repeat, this case should not be delayed. M small money the allowance will also bring us great fruits. It says: 'The nation that builds one to cut the thread, to make the poor man's shirt "...

Durmishkhan Juruli, Jalal-Oghli. June 22, 1893.

Iveria, # 136, 1893, p. 3.

To the Newspaper Iveria editorial office (manuscript in Georgian, letter Undated, author style preserved).

Mr. Editor, you will be surprised to find me standing and writing in my old age. It says a sixty-year-old man played musical instrument to start the journey to the other world. At some point, my newcomer to the arena Yes, but today if I took a pen in my hand it would be older I follow the habit before I set a new footprint. In our old days It was customary for everyone to gather in town and village Any chosen one would be picked up by old men and started a conversation on the

affairs of the country. In this punishment they were guided by the vision and experience of the chief and thus led the common cause. Elected has become a newspaper and that is why I am addressing the respected Iveria. Whoever is watching over our lives and weighs and the situation of the nobles themselves has a lot to say. Many think that the nobility themselves are the only ones who owe their debts and the sale of their lands to the cities⁴⁷ They pass by and are given there uninterrupted joy, but whoever wants to understand their true existence in life should come here In the village and here to explore it. The man is heartbroken by what you see The Machakhels are disturbed on all sides, ability breaks down and loses hope, their number is very large, and for example Machakheli Many new Gazdans were born uneducated, uncharacteristic of which Spend time immoral and reckless. It's unfortunate since childhood the rest are comforted, naked often deprived of loaf of bread; they were waiting for the poor for help and (?) They were nowhere to be left unprepared for this life To serve the name of good workers. A great deal ...⁴⁸ I have to let our homeland endure to be bored or, to put it better badly acting people. If you can stand them, no less than a number of boys will come to you who, for the same reasons mentioned above, will have to fall into the same situation. At least we do not die and our lives are already oppressed Do not aggravate; It is a pleasure to watch a man when he sees a stranger How do people behave in such cases. Even if we take our neighbors as Armenians. Although they have established societies to help the poor, private individuals do not care that even the poor are somehow brought up by men. By their training, Many from poor families came out as car engineers, doctors other well-known hardworking workers. Rarely will any of the Armenians die like the latter at that time for a charitable cause not to bequeath what. Some of us even have it in our minds when death approaches a will to pity the poor. That's too late, be late and Ever, but sad or sudden death happened to either the letter of the will was lost then the charity case died. What worries those blessings to receive during their lifetime This pardon is what they finally seek and see with their own eyes A good deed which arises with their assistance; Not in front of you We have examples of some great Georgians and some of them Among them were unmarried children from whom the poor learned to have high hopes, if after death from the great wealth with which their name flourished or their families bequeathed to something that According to them, fortunately for them, the children of the homeland were brought up for their once beloved Georgia. But after death they remained completely unhappy. Families with great wealth that

---

47 Here, the sentence is not well-formed.

48 Here, the word could not be read, supposedly the word "to endure" is meant.

have ever flourished with those people and each of our teenage boys have been left uneducated, it is better not to cry.⁴⁹ They would at least spend it on our education some of us have been commissioned by a useful man to be able to make a living for those who are heirs. Let us reach out in times of need. Unhappy comfort here There is a voice as if there are some famous people in Kartli-Kakheti They are eager to establish the same schools as Ilia Tsinamdzgvarishvili,⁵⁰ otherwise time passes, the number of uneducated Growing up and grieving parents are losing hope in them children will be given fortune somewhere. In this way, only our Georgian family is forgotten, nobody cares about it. That's right In general, many rich Georgians are nobody, but whoever Are they also do not fully listen to us, call the poor self-nobility in the villages. Rich in their children, god gave them a good, and we are poor by the arrival of one of them, a nation would be in trouble, if the big school opened will not be able to, if not in all the mazes of our country Each of those Nair schools will still open like the kind one opened And the unforgettable Aznaurshvili Ilia Tsinadzgvirshvili. Hundreds There are many more in Kartli, Kakheti, Armenia and Imereti. There is no other way for our children to learn hard work and manners in these schools, as well as in the ranks of the estates. Caring for and again those wealthy landlords will benefit the masters (?) With their labours, and the more we miss these unfortunate characters, to which it creates arrogance and idleness. Many say but the advanced happy self-nobility is raising money for schools, and we too are poor with the latest shirts. We will sell and give an allowance, but let our country be deceived by future immoral pests. It is true, they will not spare, but even if they help something, they will not spare because the cause of their misfortune is the underdevelopment of the mind and morals as they count. The debtor is the new generation to ask for an ear from this village Shout out, use a search for an event to help the case something. Now the arena is of a new generation, it will be asked to give all the answers, even the old ones who have been beaten by them. Let the youth correct what was spoiled by the old and to finish what they have kindly started. There is a lot to do the thing is how many good thoughts have been nurtured in us, but the last one is not even accepted. Let's even get annoyed because of the estates Davit. Not a year goes by without bloodshed. So Frightened because of land disputes, innocent boys are also beheaded Lamb-like throats; already distressed by poverty, the Aznavours themselves became increasingly impoverished by wealth of lawyers and others. Catching fire, beating the woods, cursing insomnia, torturing protein, envy has killed us most of all. Why not make our promotion a new addition, Why not

---

49 Several words in the next sentence could not be read.

50 Refers to Ilia Tsinamdzgvirshvili, famous Georgian, publicist, teacher and statesman, who opened up a school in village TsinamdzgviaantKari in 1883.

follow one very wise piece of advice from a respected one Lieutenant General Ivan son of Givi Amilakhvri,⁵¹ who At one of the nobility-Aznavour congresses, a proposal was made to dismiss the disputes over the lands. For knowledgeable individuals who have had the will of the public to reconcile the controversy with the conscience and drop it and calm down. Why do not our educated advice us to follow in these footsteps and why not prove us useful. Do not do it again Why do not we support his total clergy to the Exarch of Georgia, Palladi,⁵² who has longed to establish parish schools in us, to approach this matter so coldly Our educated youth, clergy or laity. In a word, no one in the countryside has come out and tried to do good deeds.

May God bless our society in this New Year, let them have a better and new direction in life. Allow the heavens to be given in the consolation of those poor nobles whose number is large.

Oldman Durmishkhan Juruli

Georgian Art Palace-Museum of History of Culture, Fund I, Case 3035, Kh. 40086.

Letter of Durmishkhan Juruli to the son of “Kniaz Luarsab” son of Aleksandre (letter dated November 11, 1892, manuscript, In Georgian).

Your brilliance

“Kniaz” Luarsab son of Aleksandre,

Today’s issue is based on the report about Gori Uezdi Aznauris;⁵³ The items mentioned in that paper were definitely needed to be touched... Will manage for the whole province together and if they do not allow others, In Gori Uezd at least at our own expense and as much as possible with the help of the government, in our Uezd as you know thousands The uneducated will be gained ...⁵⁴ As you blame them, so will they Even this subject does not give rest day and night. They are ready to donate the last shirt to this item. ...⁵⁵ stones to ours only education can bring the homeland out of the darkness, for which the main need is to cultivate

---

51 Refers to General Ivan son of Givi Amilakhvari (1829-1905) of the cavalry of the Russian Army. See. Georgian Soviet Encyclopedia, Vol. I, Tbilisi, 1975, p. 392.

52 Refers to Exarch of Georgia Palladi Raev 1887-1892.

53 Could not identify the text.

54 Could not identify the text.

55 Could not identify the text.

the line of all. Shake hands with each other in conscience and let each man reach out ...⁵⁶ We can officially think about this subject in a report soon You will be forgiven and of course hope in our own nobility That of your merits ...⁵⁷ You will not always spare even in this divine work. I am then better (?) Married to God

I will soon see you. November 11, 1892

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 5302, Kh. 38 505.

Letter to Moscow.

Mr. Editor!

Please print this story in my letters in your respected newspaper and as the elderly Georgian, now far from home, expressed some thoughts about my country. I'm temporarily in Moscow, where on February 25, as a member, I was invited at the annual meeting of the Plant Insurers Society. Quite a lot of members gathered in the hall and were elected chairman Educated General Prince Urusov met us. At times it turned out that though not so long ago that society was established but capable of producing large items. They were representatives of Kiev, Warsaw and other provinces, who, among other things, urged the provinces of Kiev and Warsaw They were allowed, because they are far away, to settle locally Agree on all the needs there, and send them sometimes Their opinion in Moscow, to discuss this community; About it Many have answered that it will be, not only for Warsaw and Kiev It is useful for other provinces, but also for the Caucasus, because the Caucasus is further away. We agreed on that and determined to claim these rights where there is yet time for all parties. It was thought that because the landlords were bored Are with crop leaves and other non-ordinary events, Member of the insurance company on the Russian side - landlord, Give a discount on the deposit money, or forgive the "Nedoimks" altogether, or wait twelve years. I, for my part, also showed my support, drawing the worst situation of the Caucasian landlords; it was decided to give everyone a privilege in general. M reported to the public Proposal of twenty members from Kakheti who request: That hail insurance to introduce vine flower and cockerel before removal, as it often happens that the vine, before flowering To enter, hail. It was also reported to the public My own pre-filed paper Opinion on the same community about the vintage that often occurs at the time of flowering Vines

---

⁵⁶ Could not identify the text.

⁵⁷ Could not identify the text.

and grapes, each with its own fruit and nuts; I asked that From early spring together with hail insurance, or separately, get frost vintage insurance and their Kakhetian members By fulfilling the request to calm the landlord in the Caucasus. In the hope that from the hail, if from the vintage, their labour and Hope will not be lost, the workers will increase the cultivation of the estates and develop, the insurer community will gain Trust and disseminate their production side of the substance. There was a big and long baas on it, it was read Operation report in the Caucasus and turned to the public No more casualties from the Caucasus; It was also said that That they know the big frost-snow in Georgia; for example They brought the current situation in Georgia. I was trying to prove that there is a lot of frost and snow in Georgia He does not know, and you should not look at the current unexpected situation alone, which you think is surprising. Unlock if Things the insurance company has had to date, for one reason or another It is also that you have just started insurance in Georgia and yet Many do not even know this case I told you. They also said how to do it Understand that the vine-fruit before entering the flower and at the time of flowering Paid for the hail-vintage, if for any other reason. I have argued that all more or less conscious scholars are easy Will find out what caused the vine; Do not be afraid, accept, as my request, the Kakhetians, the greater the allowance Bring materially to your community and encourage the landlords - I said. D make sure this is our request very attentive Make up the subjects, and decide to better understand, learn, and then decide how to arrange these subjects to be included in the charter. They then proceeded to elect the rulers by ballot. Congregation He left with great peace, courtesy and breakfast. Unfortunately, newspapers from East-West Georgia bring us old disturbing news. You will punish the celestial event with torrents and great snow - avalanches; It turns out many Are in various distress to get help from nowhere They have, we do not know what our advanced people want, why they do not help, why they do not bother with the request of near and far people. Do wealthy greedy people who have not experienced poverty - Do you think hungry people are greedy too? Happiness and misery brothers, Are, both are camels that many times at the doors Those who do not fully expect will kneel ... together in such a case We must collect, we must show unity and loyalty And instead - what do we see? Some magazines and newspapers, Written in different languages, instead of their hard work And to influence the good day of our own country, to follow And swear at the pages of their newspapers, No more, gentlemen, no more strangers, no more seniors, no more juniors, no more past merits of anyone; Invent old unfortunate stories that have been repeated many times, both in print and orally Uttered during an argument. Cursing, seeking envy, Our country was killed by enmity; Many times they are treated in the same way One another respects some of the polite

people of old At the time, they did not quarrel with each other. Do not be arrogant, do not be arrogant, many have gone there, from where no one returns only the name and glory of those who live in peace. Georgians living here in Moscow have moved to instill in people a sense of manliness to help each other Affect the unhappy people in our country, but we are afraid Woe to us if they tell us: if you find it difficult to apply to us from Georgia; For this, it is very necessary to establish central committees in Tbilissi (Georgia) and Kutaisi so that donors know where to send them. Cause of every calamity is the ignorance of our country and not far insight. One of the reasons for the division of our country It is deforestation with jealousy, envy and enmity; In addition to taking away the air, drought was born in many places, dried up immortal The springs, the rivers were greatly reduced, in addition to the human disease, the crops of the land, the vineyards, the orchards were devastated, the grass was cut off and every crop of the land was cut down. Reduced by heavy rains, torrents of snow, winds, and hurricanes no longer meet the forests that held their heat. In a word, many have caused us a thousand misfortunes. One of the measures to avoid these troubles in the future is to help speed up the education process and not to follow in the footsteps of a turtle. As the commissions and other scribes on the subject plan they walk. Gentlemen, start work soon and very soon, otherwise our country will be filled with uneducated, self-sacrificing young people, who long and long for learning-education and consolation is nowhere near. What created the desire of the nobility of Tbilisi province, many of whom volunteered to write money payment for education? In my opinion it is a divine duty, Whoever is involved in this case, find out soon, ask the government to do that Give us time to execute this case, that too Easily able to Marshal of the Province, Konstantine son of Ivan Bagration Mukhran-Baton⁵⁸ and hopefully, as a faithful, soon Will try. Here we must show self-sacrifice and generosity! Do not we have to face that few famous rich people? Georgian man rested forever in a way they either did not want to, but it is hard to believe, or if they wanted to - could not To leave any good from their inalienable property for the homeland; Now — even the wealth of some of them so Withered and withered like last year's flower in the field And their names will sooner or later be forgotten. Well, Those who are blessed to be so, what they have been grieving for their lives At the time when they were leaving their property, they did such things that they could see the good fruit with their own eyes. And encourage others and make them happy?! God willing, that Those who are happy not to act like their heirs and others like the rest and what they add during their lives Let them now go and erect

---

58 It refers to the Georgian landowner, Major General of the Russian Army Konstantin son of Ivan Mukhranbatoni (1838-1903). He was elected for several times as the leader of the aristocrats of Tbilisi province. Georgian Soviet Encyclopedia, Vol. 7, Tbilisi, 1984, p. 231.

an immortal monument to the love of man And cheese action. God, hopefully, will soon embark on this immortality the sign of this is that the son of the famous prince Giorgi Eristavi, the blessed prince Zakaria, sacrificed Rich land and even promised us an allowance. In addition to the rich, We, even the owners of small businesses, have a divine duty to As far as possible, we should also donate and combine our small donations with donations from wealthy individuals; It is said: “If everyone builds a thread, the poor will have a shirt”. - It still reminds me.

Durmishkhan Juruli.

March 10, 1896. Moscow.

P.S. While sending this letter, we have received newspaper *Iveria*”, whereas we have gotten news that they established committees in Kutaisi and Tbilisi for the people who suffered damage. Good news is that, they appointed decent men, who will do their job with responsibility. They will also address the Russia, in order to use every measure available at hand to support the suffering population.

Durmishkhan Juruli

Newspaper Iveria, Tuesday, April 2 1896. # 70

Durmishkhan Juruli’s letter to Iase Ramanich (Manuscript in Georgian language, style preserved)

Dear brother Iase Ramanich!⁵⁹ For the first time you and your wife Happiness with a long life desired by you I ask God. Now listen to my brother traveling to Russia Baas: - I will leave Arbod in November last year, that woe I conquered Of course, I’m not disappointed either I was not knocking on the door of my house, but my Giorgi⁶⁰ I was cut from Tbilisi; In the sense of calming my health Woe to those from Avdri and the birth of Avdri Because I paid, do not bother me and go with him on vacation In Tbilisi (Georgia), where he used to take every measure to calm down My powerless veins; Thirty-three years later I was suddenly thirsty View of my house in Russia,⁶¹ though great I had a hard time getting rid of the homeland of my George and my beloved, Mara still traveled to Moscow, six past

---

59 Refers to the famous figure of the XIX century Iase son of Romanozi Pavlenishvili, Also the father of the famous folklorist Romanoze Pavlenishvili. The year of 1880 was especially fruitless in Kartli. Iase “Ramanich” to the poor peasants

60 Refers to Durmishkhan’s son Giorgi Juruli.

61 Presumably refers to Durmishkhan’s wife Ketevan, daughter Nino and her husband Ilia Makarashvili

December My George as an experienced many traveler, prepared me a lot with everything, put me in the carriage in the first grade, Next to his father is a wonderful black eye with a large eyebrow Kizilbash's woman, who was traveling to Vladikavkaz With wealthy relatives, we locked the doors of the carriage and the woman was stabbed like a nightingale in a cage / first grade Only for two is place/ this woman that the nightingale looked down on Do you know what I have to tell you / is it desirable for Usually what adorned our loved ones in the past At the time, me and this woman was so kind to each other we came to Mtskheta Goodbye. When he was convinced that I I'm talking to Trulli. Unfortunately, I moved to Mtskheta for Riga as well from the carriage, while climbing the carriage, I thought of this woman indeed I did not say to the very tense old man. I wanted to know I jumped in the carriage, I jumped ostensibly, but he lied to me the yoke of the scales, bled my leg, fell off, and like a razor, I dropped the soaked bag terribly down, lifted it, lifted it up and put it in the mud Squeezed bruises get stuck in this carriage of those incredibly beautiful Beside a gentle woman, what Mara was doing, this woman showed kindness Caring, Karkat walked as Matrya and took me to Vladikavkaz. Lots of laughter and satire along the way Paid, when you saw it then you say, now it will go far. This woman she sang in a very beautiful N gentle voice, that you would have been by my side Even if you had a broken leg; you would still dance with joy.⁶² Bezhan Tsvimetidze (a wealthy colonel) in Vladikavkaz and His wonderful Christian wife and child were very close to me, I was put in the best doctors, they did not let me go for ten days, they testified In Moscow, and in Tbilisi (Georgia), I sent a telegram to George that he was in Vladikavkaz. I rested I said, Maram I realized late, I was afraid that In this helpless winter they did not come to me to help me, They put me in a second-class compartment and took me to the hospital In Moscow, where we met on the road, I will come home and I've been on medication for the third month, I'm more supportive now I'm better by many, but it still hurts; Here is my favorite Each of the reasons reported here could not be removed at the time of departure You saw it and you could not write a book, Ket⁶³ and Giorgi wrote it and of course They wrote my story to you. _ Brother Iase, the last in the book the writer attended the carnation in time.⁶⁴ "Then look at some doubt here that I had not been from there" I would go out to see this great story, would it be better in his day what a person will see. _ as for some of us We hate you, what did you say, brother, it's not new, they wanted it many times Our shame on the action of the snake in many

62 Refers to Vladikavkaz in one place and to Vladikavkaz in another.

63 refers to Durmishkhani's wife Ketevan Namoradze.

64 refers to the coronation of the new Russian emperor Nicholas II. See <https://sites.google.com/site/matematika240240/nikolaj-ii-aleksandrovic/biografia/pervyesagi-i-koronacia>

newspapers They even tried to insult us, but Mara did not publish it. They answered that we also knew them, they also carried handwritten writings here and there and neither we nor human beings have listened, nor have we tried to get used to what they wrote, but it could be easy Deception. We sometimes remember or believe the action of a snake Hates God and retaliate by acting like a snake it is forbidden by the power of Scripture. The Savior commands “Forgive For they do not know what they are doing, but they also remember wise words From the noble ruler included in the law: “Behind him The expression of insult is attributed to the one who “utters’ заочий брак относиться к чему, кто её проносится”. Report your enemies to your “Congratulations, ‘for this, believe me, Iase In every one of my prayers I pray for them, that’s our abomination For the eyes of the spectators, with these poems “God bless us Peace, “ set us on the path of truth, calm us down, or Calm down, we’re at the top “, I’ve experienced this carcass. Do not They shy away from whatever they write and tell us in their mouths, I do not regret it I assure them, neither ...⁶⁵ I will not sue in the court or in a duel, Because they are afraid of me, brave men above me They are not, they are allowed to tell me my lack clearly, If I’m bad, oh, why am I so bad, (?) I should be more grateful, Maybe their memory will open my eyes, make me regret it or better I have created, and if they believe in carcinogenic protein, shame on them, They will be called unjust liars and I will be good or bad again I will stay with you, you want pearls, even pure gold Call it iron-copper, gold will still remain gold, its price The knowledgeable appraiser knows. Iron-copper will be valued only by the blacksmith or tinker, what can I do to argue with those who are arguing with me not far-sighted are the elongated bird beaks. Blessed is the name of his God, the Sovereign, and of the true people Big and small who are even a little not human Have a sense of mercy for them and respect for my daughter There are many of us who do not have such ...⁶⁶ To put it bluntly, We deserve all of this, we are one of the few Sinners are mortal, but God has given us what some have Envy for us; That’s a man to remember Old proverb “For St. George’s sheep the wolf envies the eyes He was blind”, I do not know, God, what crime we have with them, That they could not turn their hearts away from us, not even ours Kindness and piety to man who should be our land of water, To hear the praise of the cattle of our ...⁶⁷ even to be zealous We consider whether there are such persons as the neighbor To envy kindness and call oneself a man; God reminds us From the worst. _ At least and still my Iase you and I went through it like that If so, we saw a lot of good and bad, we have no more left, Let us spend the rest of our lives in a good way, we have created

---

65 The next word could not be read.

66 The next word could not be read.

67 The next word could not be read.

To the best of their ability to bring true spirituality to every needy person Of man, what to be bothered with: poverty With sickness and many other calamities which have befallen them For whatever reason you should be in trouble, add to this allowance, Do not despise us, the sick, the powerless, let us try our best We have to comfort the needy with words or deeds Widow and orphan and by the action of this Nair we deserve the greatest Hope in the presence of Heavenly Father, we have served the needy, despite upon arrival, they were peasants - even themselves - nobles, Jews - Tari is almost any Christian. It's not our smart thing to do let's discuss who was born in what rank or what religion, and whoever is guilty here, it's better known to the Lord and the deeply educated Philosophers are guided by men and not by false-minded men. - Here's what I owe you and me our passenger The advanced trainers you have to go to I think Not too late, on the way to the truth, on the way to the place where no one is left Returns, see you there To our ancestors, many great or small Who love to read the letters here, I think bro and could not think of anything new to say; First The question will be: are they in the same colors and are they tall or not? The answer to this must be said, the elf and the tall proceed better yet, the cuticles are still like that, while the face hides the face in hair the barber is given damage, though in vain rested Kaplan Kaplanishvili also visited Orbeliani,⁶⁸ who sadly, tall and good-looking youth is no longer here Come out. Among many others he imagined the rest to be beautiful Men: Levan Eristavi, Ilia Orbeliani,⁶⁹ Ioseb Amirejibi and Of others and others. - Really young women do not like "Lechak" anymore they are hiding and the old people of good appearance are no longer wearing tents. Second the question is whether families will be in that situation again, honesty Increased or not, purity, honest cordiality, one shaking hands with each other's brothers, fear of God, loyalty to the homeland. Modesty is the elder youth, the poorer poor widow Orphan allowance is in place, do not want it for a long time The search for peasant manly men, priestly "blaghochins" and the Aznavours themselves ask us how Going to study education, Georgians have done something similar Ikalto Academy, which was in Georgia in ancient times (In Kakheti) Rector. Now there was also the high priest Arsen. Educated youth he unhappy quarrel, envy and bitterness- The powers that be (reigned) perishing the beloved homeland in our time; Or many other similar questions are addressed to us; I think I prepare the answer for every subject, you also prepare my Iase, Let's see each other in the sky, let's agree that there is more or less there

68 Probably refers to Kaplan Kaplanishvili who was in Russian service, during the Kakheti uprising of 1812.

69 Refers to Grigol Orbeliani's younger brother in the Army of the Russian Empire Major-General Ilia Orbeliani (1815-1853), Georgian Soviet Encyclopedia, T. 7, Tbilisi, 1984, p. 558.

Do not be fooled, you know there is more to the truth than the price No, all the falsity and snake action turns out to be disgusting. They believe deeply; Write to someone else; By the grace of God my son-in-law and wife⁷⁰ They are in good condition, on the other hand, the child also has hardcovers⁷¹, My Kate is also⁷² well, I am also Karkat in time, people are big sisters Little enough God will follow us and follow us in friendship, many We eat mepurmarileni: there are many Georgians here and often Are with us and we are with them. Your acquaintances are: Karkni and honest: House of Mikheil Amirejibi,⁷³ children of Niko Tumanishvili. Dr. Joseph⁷⁴ with wives, all pleasantly educated Khakhanashvili.⁷⁵⁷⁶ children of our good singer Solomon. M Many Student Karkni and Lazatiani including two children Niko Diasamidze,⁷⁷ Niko Javakhishvili's son,⁷⁸ Alexander Machabeli Son, son of Ter Saak Khakhanov from Tskhinvali, Mercy Tigrana Ter-Stefanov's son, Gangebeli Kanchavlishvili, Nikozeli Eliozishvili / Chitishvili / .⁷⁹ Good Lieutenant Colonel Zurab Chikoidze⁸⁰ and Another good people of west and east, in a word the state of good We are by the grace of God, while I am troubled by my beloved Far from home, my George and many relatives Neighbors: I hope from God for our homeland heaven and The country will calm down and we will see everyone safely after the carnage. What did you say to your brother, not to the whole of Russia? Ti, the whole country is also preparing a lot for foreigners. I will come dear Homeland and God in your hope and I will try my

70 Refers to General Ilia Makarashvili and his wife Nino Juruli.

71 Refers to Nikusha, the eldest son of Ilia Makarashvili and Nino Juruli.

72 Refers to Durmishkhani's wife Ketevan.

73 may refer to the Nikoloz son of Aleksi Tumanishvili, who in 1898 was elected as the Georgian Drama Society temporary chairman of the board

74 Refers to the famous Georgian physician Ioseb Tumanishvili (1867-1950) BC), who in 1893 graduated from Moscow University Medical School faculty. At different times she worked in gynecology in Warsaw, Berlin and Vienna In clinics. Encyclopedia "Georgia", Vol. IV, Tbilisi, 2018, p. 122.

75 Refers to the famous Georgian scientist and public figure Al. Khakhanashvili (1864-1912) Encyclopaedic dictionary Brockauza and Efron: In 86 volumes // t. 73, SPb .: 1903, p. 128; Georgian Soviet Encyclopedia, Vol. 11, Tbilisi, 1987, p. 446- 447.

76 We could not identify.

77 Refers to a well-known Georgian public figure, publicist and Maecenas Niko Diasamidze (1845-1897). Encyclopedia "Georgia", Vol. 2, Tb., 2012, p. 402.

78 May refer to Alexander son of Davit Machabeli, born in 1874, who died in 1937 during the repressions of the Soviet government.

79 The mentioned persons could not be identified.

80 Refers to a famous Georgian military figure of the Yerevan Regiment Colonel Zurab Chikoidze, however, in our letter to Durmishkhan Juruli, in our opinion, There is a slight inaccuracy, in 1888 Gaz. Published in the pages of "Iveria" According to the information, Zurab Chikoidze had the rank of colonel.

best Respect to everyone, there is no one left in this world anymore, That I beg God to see my children all well Gathered in Tbilisi (Georgia) during the day, they were friendly with everyone. Winter To be with them, while in the summer in the village they are with me, which Fear of debt and falling in love with a man will sooner or later be the same I am unworthy (of them) to visit me where all the righteous rest, With each mother honestly on everyone side and everyone Live long in respect. _ Tell me dear your loved ones Wife, your loyal relative, domestic servant And the neighbors, my relatives, the neighbors who desire, our heartfelt greeting is to humbly ask God to show us Each other relaxed on all sides; Tell your cola⁸¹Get married and make your old mother and father happy, Otherwise, others will attack you, some of them, if it is a carcass Why didn't you take Kola, what did you want to do in the future of the homeland? Will you be zealous for your children and other ... During the carnage, as I mentioned above, there will be amazing news! From day to day the preparations are in full swing. In Moscow Unavoidable wealth this year. There are many chairs from many Adorned with the riches of the most precious, the holiest of many In parts, people are praying greatly, big and small Tire of God, for which my brother God's grace Spins and is full of the goodness of all. _ Is heard in Georgia Troubles, due to snow and torrents, the guilt of others (others) The main reason for the questions is the deforestation, what is happening to us Advanced people, why not beg to comfort the bored Allowance, we Georgians here are trying to awaken useful The rich on the side of our fallen love for men, To send a grant to bored, it is necessary Request the request from Georgia that we expect, Tore They will tell us that if there is any difficulty, they will contact us from there, Remind me of who you are. Forgive me brother, this leaflet epistle Sorry; I dare to describe what I have in my heart and me; touch me and not anyone else, it's my weak pen thought, me I must receive advice and sharing from others as a weak being and do not bother others with my advice, rather than with me over you Highly experienced.

The letter has the following caption:

Iase's illness has come to us and woe to you if you stay in trouble do not send anymore. Others I wrote short are more fun. D. Juruli, Moscow 28 s. February 1896 s.

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, case (case number is not indicated on the folder Is). Man. 38492.

---

81 Refers to Iase's son.

Appendix # 9.

Letter from an unknown author (manuscript, in Russian, executed in Pencil, does not show the identity of the author of the letter, nor the addressee, However, we tracked it, in Durmishkhan Juruli folder, if necessary considered the submission of this letter).

At the top of the sheet, dated August 7, 97. (it means 1897)

Dear father! I have the honor to announce that today, August 7, I came back from the trip peacefully. In addition to the need I look forward to informing you of his brilliance, in the second section A secular advisor has already arrived in the Tskhinvali district and he has done this For the 10th year of the year he has been appointed to the position of Tsunari community Elections of persons, due to the above, the same number of general assembly Is designated. The thing is, I'll get involved in this election, what Of course, if everything will be your consent, then it is necessary I consider you to write a letter of recommendation to him, and to Dubonosov⁸² Ask him out well if he is no longer absorbed in the connection To show. However, you have to admit that whoever you are and How cautious and modest - it is dangerous and ....⁸³ cases ...⁸⁴ For me, as for living abroad (?) Other quiet, Not suitable (case?) ... I am not going to bring a wife ...⁸⁵ There is nothing new in our homeland, even (?)⁸⁶ Important ...⁸⁷ My humble respect to your very adorable sister Dear family and I wish him many years in this world to be at your comfort. Your father! (?) With true respect and I have the honor of being faithful ...⁸⁸ The caption at the bottom of the page reads: "Send me the reply via the sender".

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, M Fund I, Case 5302, Kh. 38. 509.

---

82 It is unclear who the author of the letter is talking about. As Tskhinvali is mentioned, It is possible to mean a Russian high-ranking official in Tskhinvali.

83 The text is not readable at this point.

84 The text is not readable at this point.

85 The text is not readable at this point.

86 The text is not readable at this point.

87 The text is not readable at this point.

88 Is not readable, it should probably be written, "Please, give me a recommendation".

Appendix # 10

Letter of Ketevan and Nino Juruli to Durmishkhan Juruli (Manuscript, in Georgian, style reserved).

My life Durmishkhan! We received your letter together today, the 12th of May, I signed on for “dovernost” and sending it.⁸⁹ You know I’m with you feel all you list. Vano Machabeli⁹⁰ and Kote son-in-law.⁹¹ In “Chlenobi”⁹² also Anton.⁹³ Now you as you want. I even ro Mac (?) I will not give way to any of us to vote,⁹⁴ because the people have died and almost everyone (?) is unworthy. They were forgotten are⁹⁵ and belong to a new generation we must give Georgians. Make friendship and brotherhood with ours to improve the situation and so on. Of other ranks People are not tolerated, they are on their own the enemy and not the government ... we pack our bags. We will go out on Fridays, When we come then if we understand what is happening otherwise from now by mistakeovercame it turns out what will be arranged. Why ...⁹⁶ still good Do not know before Kalonad will leave if they...⁹⁷ two Tumans There came more rain and mud here. Ask me all. Quickly write to your Kate. Dear father, you and Iliko⁹⁸ will miss you very much We are packing our luggage and Iliko has a lot to do with the battery Has because Dudarov⁹⁹ went to “Varantsovka” yesterday and in total Iliko got things done, then he even knew we wanted Fridays Departure, who knows when he will return, Tarot with him, We wanted to go to the factory at least to see How will it be. At least we will have two vans together For us and the second baggage and for the boys. Your letters nothing comforting brought us! We thought of the noble houses in total Forgive us (as it seemed from your telegram) but to them from the letters it seems that they want to fix even and together Lets live - it’s

---

89 Durmishkhani’s wife - Ketevan means herself.

90 Refers to the famous Georgian translator, publicist and public figure Ivane Machabeli (1854-1898).

91 We could not identify.

92 Is vaguely written in the text.

93 It is unclear who he means.

94 The sentence in this text is incorrect, some words are fine It is not readable and it is difficult to express an opinion.

95 The next word is vague.

96 We could not read the next word, probably the name should be written.

97 One word is unclear.

98 Refers to Nino Juruli, wife of Ilia Makarashvili.

99 Presumably referring to a Russian military official, whose identity could not be established.

impossible and awkward. Hot for them! Not much is pleasing about Iliko's case either. Visibly they are very hard-working, and not as easy as you wrote. We will come anyway And what will be arranged somehow we will manage. We want to go out on Fridays If Dudarov did not hinder us, he is so angry there can be no more than Iliko Dudarov - we were paved by mascatinians For the sake of. It barely got out today - it was raining anyway Do not come anymore. Barem calmed down because of Tskhinvali houses We are not that right we do not know, and he hopes to be generous They would give us the whole house and they would not bother us at all We would be disappointed but what will be arranged. We have now received¹⁰⁰ books by George and send you. We all asked. The locals asked you. I will kiss you again. We will also write an answer to Giorgi. Your child Nino on May 12th. We wanted to hold the luggage directly, but they did not agree - we still barely earned.

Georgian Palace of Arts, Museum of Cultural History, Fund I, Case 3035, Kh. 20803/2.

Letter of Ketevan Juruli to Durmishkhani (manuscript in Georgian language, style reserved).

My life Durmishkhan!

Yesterday your telegram made me think a bit about where to write the ordeal I came back from the place in peace, if you believe in God, leave me alone For example, walking on trips. We are all your sisters' and brother well. I have to write you my opinion now, I know you will not hate me, give me two or three I wanted to rent a room and there were those who wanted one too Enemies did not hit us. We were all warned that there was watery over there. On Sunday evening we were sitting on the balcony with my uncle Zaza with¹⁰¹ wives for what and he was telling Zaza. What can be done with this Svimon; we have no guilt and here is what enemy comes up with everyone tells the jury houses are damp I do not stand I said. One I have to reprimand Siko (?)¹⁰² times, I said like this word I got up and a phaeton came to our door, where they jumped Galusman¹⁰³ and Kniaz

100 Referes to Giorgi Juruli, brother of Nino Juruli

101 We could not identify the person.

102 could not be determined.

103 We could not determine, it may be Makashvili's distorted form.

Makarev (?)¹⁰⁴ New “Hospital head”. I know he even said, Galusman told me I want your houses let me rent it, they looked at it. Price asked me. Tell me always I told you we have 300 manats and I told you how much it costs,¹⁰⁵ me what I can do it. I immediately gave 20 manats to Beta and left. I also thought about moving the price before moving to another house (?)¹⁰⁶ I sewed all the carpets in the corner of our new house I temporarily laid Paul down and moved in with the money to build houses. You are training. We (?) The artist Sedraga,¹⁰⁷ where he promised me well to do. I spent 15 manats, but Mara asks for 25 manats each with doors. Stinginess is harmless. I also want to reconcile. Five mantas Double shutters of windows will want to be locked from Rezunov. This is our case with Javari ...¹⁰⁸ I hope for a new one in two weeks If I have three houses, I will prepare a room and leave. Everyone reads you. He does not even know what kind of heart. Nutsa¹⁰⁹ And Giorgi are also in¹¹⁰ schools (?) Giorgi is also there ...¹¹¹ but ...¹¹² Giorgi is crazy that he did not hear me, I threatened him and wrote to him for writing you killed a boy yesterday by beating him almost ran away. Write to me Threatening (?). Anton Purtseladze asked you¹¹³ I asked for dinner tomorrow and they will have one orola. Because Lesnich’s wife takes nothing from Giorgi, I will call them and Zazaant. You read a book from them you write, write me a book, I write secretly, do not lie to me about Coming. Your Ketevan.

The text has an inscription on the first page: Galusman asked me to give his regards to you. What a good man he is, we laughed a lot. He asked me for a tuman, to do some deeds, and I gave.”

Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case 3035, Man. 20803/2.

---

104 The sentence in this place is incorrect.

105 is a faulty sentence and we could not understand the content.

106 probably refers to an Armenian craftsman from Tskhinvali.

107 We could not read the next word.

108 refers to Durmishkhan’s daughter Nino.

109 refers to Durmishkhan’s son Giorgi Juruli.

110 The next word is vaguely spelled.

111 The next word is unclear.

112 famous Georgian writer and public figure, Author of the work (1839-1913).

113 Could not identify the person.

Letter of Ketevan Juruli to her daughter - Nino Juruli.

Has no date, though must have been written after 1903, because the letter mentions his siblings in addition to Nikusha. Nino's second son, as we have indicated, was born in 1903 (manuscript, in Georgian language).

March 1. Monday.

My child, Nina! Today that your letter did not reach me decided I had to write a telegram. For exactly one week I did not know what to do And these days I was swallowing tears and I almost ran away, Thank God you are fine, but Irene¹¹⁴ still and still cannot Is seemingly good. The air here too has changed so much that it's been a week It was raining. Yesterday Kai Dari was still cloudy today; there What is surprising is that it is snowy and cool. God forbid Remind me to take your regiment somewhere. The curse is not there Army troops that take you from here as well. There are similar voices of Batumi here as well unfortunately, this feature is not yet supported. I thought Going there on the sixth week of Thursday is a direct departure If you do not need a big city, do not bother me I told you right. If I need to and I will enter, then I have to on Thursday let me go. Let's see what happens next. I wish there were nice weather even he knows how to rain. On that day, Giorgi¹¹⁵ was like that, To come here instead of going to the village in May There is more to know Then. We will all decide then, it is too early to talk. It was five o'clock yesterday when I met ...¹¹⁶ on the boulevard and we are close to home. Tell us I was coming to you, go up, and tell me, No. Take Kia that I was, we went to there, I could not come here, Totally told us, I told you, I did my duty, Whether I came on the fourth day or not I said, the cross was your business I said. Nina, always kisses me and I wrote to her, I have not seen her yet And I'm surprised I said that. I'm not alone and I am not going anywhere. Of course I told you to go elsewhere in the evenings, sometimes mumbles¹¹⁷ something, I think he thought Elichka¹¹⁸ leadership Asked Ima and Malimal to go, show that to others He was invited and he was seen in someone else's house before, well received And she's sad that she's an incomprehensible woman, one's good that she's one The reason for the departure, I received letters from Makine¹¹⁹, she was angry of me, no Let me just write to you to write the cross today. The city on

114 Refers to Nino's daughter.

115 refers to Giorgi Juruli, son of Durmishkhan and Ketevan.

116 Could not determine.

117 A single word is read.

118 Refers to Giorgi Juruli's wife - Elene Muskhelishvili.

119 May refer to Makrine Glonti.

twenty-six I came in and everyone told me to write George Cross I would come down. They were so surprised by others. Surprisingly, he is a son-in-law Eye to eye that no one has a wedding or a baptism Notified. I guess there wasn't even one and that's all of us that you will be surprised at what it is. Katutia¹²⁰ not to be, Eliava's wife¹²¹ It turns out that the child was sent to death and Ketevan did not ask us. It's nothing to congratulate all of us begging, or with great love come on or with a good attitude. Nothing to go there for They do not write. Elichka's homeland (?), If you write to Manda Mashurichka (?)¹²² Real (?) Let me know. I will even write from here. Iliko¹²³ I kissed her with love, Nikusha's brother-in-law. I kiss you sweetly- Ta. M Manduri thanked me. Grozdoln started a long time ago, that mistake ...¹²⁴ Natalia¹²⁵ where will she get rid of and at the same time she will not dare, otherwise will come. Greet the servants. Sweet kisses, Your mother Ketevan.

The letter has an inscription: "Pity Pavle's¹²⁶ murder also saddened me, it was said a servant killed him. He did not give him his salary in full and that was the reason, so they say I wrote a lot of letters today. ... my eyes should rest too."¹²⁷

The letter has the caption of Giorgi Juruli: "My dear Ninojan and Iliko, we love to see you soon and to hug your children. Irochka scared us a lot, thanks to god, she is well now. Me and Elichka, kiss you a thousand, your Giorgi.

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 3035, 20803/2.

---

120 We could not find out who she meant.

121 We could not find out who she meant.

122 Mashura is mentioned by Durmishkhan Juruli from France, in the letters sent as well. However, we could not identify him from the cards.

123 Refers to Nino, wife of gen. Ilia Makarashvili.

124 We could not identify.

125 We could not identify.

126 We could not identify.

127 We could not read a few words.

Appendix # 11.

Memoirs of Nino Juruli (manuscript, in Georgian, style Protected).

My little memories

In 79-80s, we first arrived in Batumi with my father, who was a police chief,¹²⁸ yes, I was very young then and I was impressed. They had the following cases: Batumi was a small city, houses The really large part were two-storey, but. Rooms They were 2-3 with oil and represented one apartment. Society Both Georgians and Russians, foreigners and Begs. My mother was my¹²⁹ great patriot of public figure and theater Amateur. He often directed charity performances as well. It also had good employees like Makrine Glonti¹³⁰ and others. I remember once in the interest of the “literacy community” (then School was also established) they were running a performance, there was not enough apartment for the performance, They decided to go to one big yard. Fenced With planks, the stage was decorated in a wonderful way, both in each scene and so on For other viewers, besides Georgians, others also helped As Admiral Greve¹³¹ with his sailor officers and They rode beautiful motorbikes with fantasy and fantasies, Everything. Senior one of the first tier _ three-man tickets Demanded, rather beggars, because at first there were not enough chairs and did not eat. Somehow they managed to place 50- around the stage 60 chairs and so satisfied the first-rate applicants. Rehearsals Many attended and joined in the arrangement and more. During one rehearsal, except for Georgians as N. Eristavi Family (then vice-governor) of the city ...¹³² Senior (?) Bersi (He had a Georgian wife, daughter of Pati Eristavi)¹³³ regiments D. Vezirishvili,¹³⁴

---

128 Refers to Durmishkhan Juruli.

129 Referes to Ketevan Namoradze.

130 refers to Makrine Ioseb’s daughter Glonti Active member of the disseminating community reading and writing among Georgians. According to Iveria Makrine Glonti organized a number of charitable event in 1888 in Batumi.

131 refers to the Batumi Seaport Development Project (1884) One of the authors and the first head of the port, Admiral Greve.

132 We could not read the next word.

133 By this time was the head of the city of Batumi, the great Russian writer Lev Tolstoy’s brother-in-law, Colonel Bersi, a participant in the Russo-Turkish War; Who, as the author of the memoir mentions, married a Georgian woman Pati Eristavi. He was attacked in 1882, the court charged Kotsia Eristavi, who had a love affair with Bersi With his wife, however, in the end Kotsia Eristavi was not charged. Soon Bersi divorced a Georgian woman.

134 Refers to Colonel Nikoloz Baratashvili’s sister, Barbare’s husband Dimitri Vezirishvili,

I. Saginashvili,¹³⁵ Gurieli ...¹³⁶ By the way The head of Bogdanov-Batumi public schools attended, _ A great follower of Janowski, who was terribly quarreled with by Georgians And envied that everyone was so sympathetic They had to perform in Georgia - Bogdanov could not stand it anymore Georgia was mentioned badly, my mother listened to me and was cruel He answered when Bogdanov said something else at the end It was as if my heartfelt mother had to correct what she had said He said: “With such a phone, How do you not want to talk.” He cried about it anger, Bogdanov’s heart immediately went away, some here those who were present told my mother that she was in a hurry, she knows How Georgians look at us and it would be good if Shanshiev¹³⁷ By mouth _ (he was ...¹³⁸ military governor Smekalov¹³⁹ was then) Do not count the regrets ...¹⁴⁰ My mother, of course, refused to do so. He insulted the whole Georgia. On the contrary he should pay Sorry, this story really turned out that way when Bogdanov came with us and apologized. This episode was well remembered by D. Kldiashvili, who has a “road” in one of his ...¹⁴¹ memories - By the way, he writes about my mother that we arrived in Batumi for the first time - Georgians took me to Ketevan Juruli, where they rehearsed

They had and chose divorce and roles ...¹⁴² I was also given Andukapari The role, because I could not speak Georgian well, was played by Ketevan He used to sit in a chair and teach me the role and tell me: You are not ashamed of being Georgian and you cannot speak Georgian and so on. I met once D. Kldiashvili and told me: I wrote a little more about Ketevan, then remembered the “case of Bogdanov” and regretted it He said how he forgot to write this and other ... for the first time When our Georgian troupe arrived in Batumi: N. Gabunia, Maka Safarova, Vaso Abashidze, Kote Kipiani, Vl. Meskhishvili, A. Kazbegi, A. Tsagareli And others - Georgia met with great admiration and held one A

---

who is one of the military units in Batumi, He was the elder, D. Kldiashvili mentions him in his memoirs. D. Kldiashvili, *Essays t. II, On the Way of My Life*, Tbilisi, 1981, p. 102.

135 refers to Saghinashvili (Saginov) Ivan son Besarion (1834-1909), prince, Major-General (1892)

136 We could not read the next few words.

137 Presumably referring to a military figure, hereinafter referred to as a general Nikoloz Shanshiashvili (1862-1933).

138 We could not read a few words written in Russian here.

139 During the military governorship of Smekalov in 1888 in Batumi Russian Emperor Alexander III, the emperor, visited with his wife Named in honor of his wife-Maria at the initiative of Smekalov “Marinski” on one of the streets of Batumi.

140 We could not read a single word.

141 The words are incorrectly spelled.

142 The rest of the sentence could not be read due to damage to the text.

big celebration in the hotel, although Georgians were also received by foreigners Participate. Then Batumi “Port - Franco”,¹⁴³ to Prince Oldenburg¹⁴⁴ He had subscribed to many European drinks — champagne and because he demanded a large fee to take to another city, those drinks were heard there when he heard that Georgian ...¹⁴⁵ such Managing dinner, the prince told my mother to donate the drinks to me. They had a really big party. Georgian troupe He visited Batumi almost every year and with admiration, everyone was getting used to it. Once I remember being short of a boy in the role of a woman. Then my brother George was a 3-4 grade cadet. For two days was trained in this role and brought out on stage (played) by everyone Thought he was a woman so well played in the role! To share Then in Batumi ...¹⁴⁶ It was a good time, the society was the best and other tribes and large ...¹⁴⁷ Georgians (after that it was disbanded A few words: “highly respected) better place. D Yes and Everyone had great respect for each other (!) ...

The above memoir is undated.

Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case 3035, Man. 20803.

---

143 Refers to the establishment of Free Economic Zone by British in Batumi in 1878-1886.

144 refers to German Prince Constantine Oldenburg, grandson of Catherine, sister of the Russian Emperor Alexander I. He had a Georgian wife Agrafina Japaridze.

145 We could not read the next word.

146 We could not read the next word.

147 We could not read the next word.

Appendix # 12.

Ilia Makarashvili's letter to Durmishkhan Juruli (manuscript, in Russian In language)

Deeply respected Durmishkhan son of Shalva!

Hope you did not regret not replying to your email, me I have already written to Ninochka 145¹⁴⁸ why you did not answer me then. I will put it here that you will probably notice how I write in detail I report to Ninochka, such trifles of everyday life My dear bride, to tell you the truth, I do not even know What can you write? I look forward to your deep respect for you are absolutely sure. Our encounter, It lasts for almost 17 years and during this time it is frustrating An excuse for neither of us to each other Did not give And my suggestion to your daughter, which is all over I love you with all my heart, connect me more and have mutual respect in us And love strengthened. At least my attitude is an attitude towards you, like towards my own father and I think that in my turn I'm only from you so far I deserve a fatherly attitude. I hope ours Interconnections ...¹⁴⁹ And now you, my dear future father-in-law, want a request To address you. Please take care of my beloved bride; otherwise as I can see, she is very busy and tired of the guests with constant intake. Give him a little rest and soul Ability to say. Then send me as soon as possible: 1) Ninochka's metric certificate, 2) her signature on me the consent of the marriage and 3) your and Ketevan's¹⁵⁰ signatures, which you agree to marry your daughter to me. Without these documents I cannot claim consent to marriage. Signature Forms I Previous I sent a letter to Ninochka. Further please that wedding as modestly as possible: where there is a lot of noise - there is no rest for me. This is a necessary thing. Well, about all this in Tbilisi, Let's meet in September. It Should be managed, so that the wedding will occur. I hope Ninochka and I do not encounter any obstacles, so that we travel without delay. Please discuss all these issue before my arrival."¹⁵¹ As there is much time left, so that we can travel around the world by October.

I passed on your invitation to my father, but I'm not sure he will be able to come on such a long journey or not, on horseback? Do not forget that he is over ninety years old. We will send it to his address with a request - via Kutaisi, Oni (Racha Mazra) Beloved David Makarashvili. As far as I know the address of

---

148 Refers to Nino Juruli.

149 Here the sentence could not be read, but supposedly, there should be written: "It will become more strong and relationship will become more respectful".

150 Refers to Ketevan Namoradze.

151 The text is damaged in this part.

my brother, Luarsab from Tbilisi You left me before my departure. Ninochka of course would convey to you how happy I am with this of my choice. At the same time it is impossible for you to be my greatest I did not express my gratitude: for granting me this happiness, I am obliged I'm in front of you ...¹⁵² I will never forget. I want to ask you, that your attitude towards me is as your own child; the attitude should be like that. Hope you remember your promise! That you loved him as much as your Giorgi.¹⁵³ Give me a heartfelt greeting and my devotion to Ketevan daughter of Luarsab. ... Who will be ...¹⁵⁴ need to be our common loved ones. Well, let's judge everything at the meeting. do not be upset because I do not write timely. Goodbye my dear father-in-law.

Your loyal child I. Makarashvili (Signature)

June 26, 1891, Camped near Aleksandropol.¹⁵⁵

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Kh. 42763.

Ilia Makarashvili's letter to Durmishkhan Juruli (manuscript, in Russian language)

The inscription at the top of the paper reads: "March 30, Jelaloghli"¹⁵⁶

Highly respected Durmishkhan Shalva's son! In Jelaloghli and its surrounding, nearby villages- In the present day very few bees are bred and beekeeping, There is almost no expert here, so I even heard that There are good beekeepers in Vorontsovka and Privolnoye, but Connection with these villages due to current mud It is very complicated, so enough detailed information I could not find the amount. I was with your close acquaintance Khan-Agov,¹⁵⁷ who at times Tell me about your letter once in a while. Surprisingly, that he has not yet answered you, though he even told me that collects the necessary information and replies to your email Will only be able to until March 23rd. Now he is asking me to give it to you, that because beekeepers could not be found here, in Karaklis and other places- Looking for and thinking about the updated data for you will call by the

152 The text could not be read.

153 Refers to Giorgi Juruli, son of Durmishkhan.

154 The text is damaged in this part.

155 Refers to a town in Armenia, nowadays referred as Giumri.

156 A town in Armenia, Stepanavan.

157 It is unknown, whom he refers to.

end of April. As for me, this I will travel to Tbilisi in the days before the exams in early May I will have to surrender. So due to lack of time for this I have to give up data retrieval and collection and do this job I trust a patron like Khan-Agov and who is on this side almost everyone knows. Especially since he gave me the word that whatever May in the shortest time understand and let you know. However, before leaving I will still visit her and if I find out anything I will let you know immediately. Now for a couple I will tell you the word about myself. True departure from Tbilisi Ahead I told you I would write to you and come back soon I would try, but all the details of the case while traveling I remembered and came to the conclusion that in Tbilisi (vain) conversations, Nothing to expect except failure in everything I will have to spend much less time there for training, Than in Jelaloghli, thus getting much into the academy It gives me less chance compared to if I train here. What Can I be attracted to Tbilisi? On the day of departure I thought I did not have any explanation between us. Was needed for this case It will end once and for all, and I did the same¹⁵⁸

I have not written you a single line of promise since morning I would sit up late and do my homework, for the exams I was preparing. What would be the meaning of my letter? All because Write to me, in your letter you express the opinion that for you mine Silence is incomprehensible. I, like any human being, have self-esteem I have. Also, once you burn, fire a second time Do not let go. Despite everything, I hope to be like that again among us Good relationships will be as we have long been. For my part, I remember what kind of attitude, compassion you always had to me; if my exams are successful...¹⁵⁹

I will reach Racha in the beginning of June and from there, probably in July, I will leave to St. Petersburg. Please, convey my regards and respect to your wife and daughter of Nina daughter of Durmishkhan.

Loyal to you, I. Makarashvili

P. S. I am very grateful for the invitation to Tskhinvali, but, unfortunately I cannot accept it.

The letter is dated to May 30, 1892.

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Kh. 42763.

---

158 We could not identify the text, that the authors has put in brackets.

159 Text could not be read.

Appendix # 13.

Russian document Lieutenant-General Ilia Sakvarelis dze About Makarashvili. The last page of document D is missing and It is a date, however, as it is clear from the text, it is a general one Is after finishing his military career and retiring Compiled. The mentioned document preserved in the archives of the Makarashvilis, After the archive number it is written: Ilia Sakvarela Makarashvili A copy of the reward order. In Russian, car. Printed, 3 sheets, (damaged). The archival document is from 1904 Dated. Which in our opinion is incorrect, in a 1904 document There is also information about further news. A active military Ilia Makarashvili will not be here for a long time after the end of his activity Lifeless, he died of paralysis in 1911. (Document style Protected).

To His Imperial Majesty the Sovereign Emperor Nicholas Son of Alexander, an all-Russian ruler And others and others by order Representative of the said is Lieutenant General Ilia son of Sakvarela Makarashvili

Awarded

_ With orders: St. St. George 4th degree, St. 4th of Vladimir. With swords and bandages and the same Order 3rd c., Sts. Anna 2nd c., St. Stanislav 1st and 2nd Kh. With swords and 3rd h. With swords and buff- Finger; - With a golden weapon with the inscription: "For bravery" and medals: open Bronze - 1877-1878. To commemorate the war with Turkey; Silver To commemorate the reign of Emperor Alexander III; Silver - Holy Coronation of their Imperial Majesty in 1896 To remember. He was born on December 1, 1854 in Kutaisi province In the family. Is orthodox in religion. Upbringing-education Vladimir (named) Kiev Military Gymnasium and Pavlov (Named) in the first military school of the first rank Received. On August 11, 1872, military service began – Vladimir (Named) brought up in the Kiev Military Gymnasium first Entered the military Pavlov (named) school. On March 14, 1874, he became a cadet. August 7, 1874, School 39 Artillery after completing the full course was assigned to the Brigade, where he was promoted to the rank of Ensign.

On September 30, he announced his job. October 2, 1874 Enrolled in the 3rd battery of the mentioned brigade. From September 2, 1875 as a brigade training squad teacher was appointed. On October 25, 1875, he was promoted to lieutenant colonel. 1876 On May 1, the trip to the brigade training squad ended. On December 9, 1876, he was promoted to lieutenant colonel. May 4 and 5, 1877, during the siege of Ardagan Castle Manifested himself in (military) actions, for which in 1877 On October 25, St. Order of Stanislav 3rd degree (with swords

And bandage) was awarded. From September 20, 1877, the rank of Captain of the Staff took precedence (Before the deadline) was awarded. October 2 and 3, 1877, at the heights of Alajin with the Turks He was named in the battle, for which on August 20, 1878, St. Vladimir Awarded the Order of the 4th Degree (Swords and Bows). October 23, 1877, Deve-Boinu fortified position During the capture, he showed himself, for which on December 23, 1878, St. George He was awarded the Order of the 4th Degree. Various in October and November 1877 against the Turks For outstanding heroism in (military) actions in 1878 On April 25, he was awarded a golden weapon (with the inscription "For Courage"). Prominent in the Saganlugh detachment during the siege of Erzerum For an excellent and diligent servant and special For Merit, July 19, 1879, Sts. Stanislav Awarded the Order of the 2nd Degree (Swords). 1879 25 From October he led the brigade training detachment. Business trip Was st. In Tbilissi (Georgia), and from there on April 28, 1880, S. In St. Petersburg, At the Nicholas (named) Academy at the General Staff To pass the exam. September 27, 1880 in the Brigade Returned because he failed the exam. Posted on April 30, 1880 Was in the 3rd Battery of the Brigade. From January 1, 1881 he commanded the brigade training detachment. On June 11, 1881, he was transferred to the 3rd Battery. 1881 22 From October he led the brigade training detachment. 1882 1 In June, the brigade's training mission ended. December 6-12, 1882 In Sarikamish, temporary military He was a temporary member of the court. July 3, 1885 Even the temporary commander of the 5th battery of the same brigade. 1885 18 Returned to 3rd Brigade Battery in August. September 17, 1885, to compile the history of the brigade was sent on a business trip to Tbilisi. January 26, 1886. Was voluntarily transferred to the 5th battery.

February 19, 1886, St. Anna was awarded the Order of the Second Degree. July 28, 1886, at the will of the leadership Transferred to 2nd Brigade Battery. September 27, 1886; 1877-1878 To attend the unveiling of the monument to the war with Turkey, As a representative of the brigade he was sent to St. In St. Petersburg. November 4, 1886, at the will of the leadership Transferred to the 5th Battery of the Brigade. November 5, 1886 Returned to Battery from business trips (St. Petersburg). On January 21, 1888, he was transferred to the 3rd Battery of the Brigade, Where he was appointed head of the farm. Russian on October 31, 1889 to attend a celebration dedicated to the 500th anniversary of Artillery Was sent on a business trip to St. In St. Petersburg. 1889 December 7th in the Brigade came back. On December 28, 1889, the 3rd battery was released from the position of the head of the farm and the 2nd battery of the same brigade-Was transferred to. From May 25, 1890, temporarily the 2nd battery of the same brigade was appointed commander. July 19, 1890, Chairman of the Brigade Court Was appointed. From July 8, 1891, the 4th battery of the same brigade is a

temporary commander. July 17, 1891 5th Battery of the same brigade became a temporary commander. From January 8 to May 8, 1893 Caucasus Military District is a temporary member of the court. January 19, 1894 as part of the Artillery School of Officers Was seconded, where he was announced on January 27 of the same year. It was included in its composition on February 1. Course successfully graduated. On September 15, 1894, the said business trip Graduated and left for permanent service. On October 27, 1894, he was announced to the Brigade. February 21, 1895, General Feld-Marshal Graf Bressl to charge 1 battery of the Artillery Brigade. Business trips to Moscow Departed, where he was proclaimed on 28 February 1895. With the rank of lieutenant colonel he served as commander of the said battery was appointed. October 16, 1895, mobilization of a rolling artillery fleet was sent to Rayevo for inspection. From which he returned on 19 October. October 25, 1895 for a term of one year in the Society of Officers Was appointed chairman of the court. February 26, 1896, during the reign of Emperor Alexander III Was awarded a commemorative silver medal. On May 3-27, 1896 due to the celebration of the coronation of his Imperial Majesty was in Moscow and its surroundings, accompanied the troops.

From 17 June to 23 June 1896 of the same brigade 1 Appointed Interim Commander of the Division. On May 26, 1896, the Holy See of their Imperial Majesty He was awarded a silver medal in memory of the crown prince. October 25, 1896, for one year of the Society of Officers Was appointed chairman of the court. On July 24, 1897, he was fired and was transferred to His Imperial Majesty Caucasus Grenadiers, son of the great prince Mikhail son of Nikoloz In the Artillery Brigade and His Imperial Majesty Appointed Commander of 1 Battery of General-Feldzekmeister. 1897 On August 24, he left for a new job, where the same year Announced on October 1 and took command of the battery. 1897 On October 10, the battery was recovered in accordance with the law. October 13, 1898, for service to the High Order Was promoted to the rank of colonel and reserve of the Caucasus Appointed Commander of the 1st Division of the Artillery Brigade, where Announced on October 27 of the same year. On January 3, 1899, the property of the 3rd Cossack battery of Kuban was inspected For the purpose, he was seconded as the chairman of the commission. In Maikop, from where he returned on January 21 of the same year. October 5, 1900 # 11510 Artillery of the Caucasus Military District According to the decree of the head, Tergi, Kuban and In the military units of Dagestan districts and Stavropol province Designed to test agility and horse acacia Was appointed a member of the commission. According to the correspondence of 1900 In November, on a business trip to St. He left for Daruband, and in 1901 On February 13, he returned from a business trip. August 1, 1901, Cavalry of the Order of St. Vladimir He

was merciful. January 18, 1902, Caucasus Military Grenadiers by Secret Order # 226 of the District Headquarters Member of the Artillery Brigade Mobilization Inspection Commission In the rank. He left for Tbilisi. From business trips on February 3, 1902 Came back October 5, 1902, by supreme order, 1902 7 Since October, the grenade launcher has been the commander of the 7th Artillery Regiment Appointed, where he left on November 3, 1902. June 4, 1904, by the highest order of the 67th Artillery Brigade Appointed Commander (Field Infantry Artillery). 1904 3 In June, he left for a new job, and in 1904 11 In June, he took command of the brigade. September 30, 1904, by the highest order was appointed as the head of the artillery division of Turkestan II brigade. October 12, 1904 After surrendering the regiment to the new service under the law Left on the spot, and on October 25 of the same year there Announced by Order # 127 of the Military District of Turkestan. He became chairman of the Committee for Breeding (?) Horses in Tashkent Was appointed, where he was present from 22 April 1905 to 3 May. December 6, 1906, for service in the highest order was promoted to the rank of Major General and held the post Approved. On May 10, 1909, with the highest permission, his A 1st degree gold star by the Emir of the Exalted Fireplace Ordered the Order and was allowed to carry it. December 6, 1909 by the highest order of St. Stanislav, He was awarded the Order of the First Degree. By order of July 25, 1910, 52nd Artillery Appointed Brigade Commander. September 10, 1910, Turkestan Took command of the 2nd Artillery Brigade. 1610 1910 He left for a new job in September. On October 15, 1910 by the highest order of the Lieutenant-General Was awarded the title. He was fired due to illness In uniform (with the right to wear) and in pension: State 1145 rubles from the treasury, from the emeritus cash register of the military infantry -1718 rubles, supplement -497 rubles. Civil service is not servile and self-serving He did not participate in the elections; he did not receive the highest script. Holidays: May 11-August 1, 1879, three months, keeping up with the satisfaction, the treatment in the Crimea is timed. 1887 August 25-October 25, four months, with satisfaction, it is closed in time. November 3, 1891-June 3, 1892, bi-monthly, by keeping satisfied, it is time consuming. August 25-22, 1895 September, the 28th day, is kept on time, while maintaining satisfaction. 1896 August 18-October 18, two months, with satisfaction, it is closed in time. February 7, 1897, 10 days, with satisfaction maintained, It was announced ahead of schedule on February 10th. 1897 24 April-May 4, ten days, with satisfaction maintained, closed on time. July 18-August 6, 1900, 20 days, with satisfaction maintained the time constraints. December 19, 1902 - January 13, 1903, 25 days, by keeping satisfied, it is time consuming. July 11-14, 1904, 7 days, with satisfaction remaining, announced 4 days ahead of schedule. September 22-26, 1904, 6 days, with satisfaction maintained, on time

announced 2 days earlier. December 16, 1904-1905 January 11, 27 days, with satisfaction remaining, closed on time. 1905 June 22-August 22, 2 months, with satisfaction maintained, within the time limits.

4 July-4 September 1906, 2 months, satisfaction note - in time. July 1-October 1, 1907, 4 months, Maintaining satisfaction, according to the medical statement about the illness. Reportedly, he was in the European part of Russia for treatment And abroad. He returned from vacation on September 30, 1907. July 19-August 25, 1908, with satisfaction maintained, on time. July 23-August 27, 1909, Satisfaction By maintaining it is closed in time. May 25-September 25, 1910, 4 months, Satisfaction Retained, returned 1 month before vacation on 26 August. Not for the treatment of wounds with perpetual leave Useless. He was not captured and did not resign. 1877-78 during the war with Turkey against them in the Caucasus and Implemented as part of a corps operating on the Turkish border Participate in hikes and (combat) operations:

* April 12, 1877, under the command of Lieutenant-General Devel Crossing the border as part of the Akhaltsikhe detachment.

* April 23, 1877, by Lieutenant-General Devel to the east Ardagan reconnaissance (reconnaissance) with Valley-Verd heights.

* May 4, 1877, by the troops of Lieutenant-General Devel Bombing Ardagan by attacking the heights of Valley-Verd.

* May 22, 1877, Siege of Kars.

* May 28, 1877, personally to His Imperial Majesty by the Commander-in-Chief of the Caucasus Army North of Kars Fortress intelligence. Turkish attack from Kars.

* June 4, 1877 North-Eastern fortifications of Kars: Start bombing Arabi, Karadag and Mukhlisi. Bombing Termination...¹⁶⁰

Georgian Art Palace - Museum of Cultural History, Fund I, Case 135 Man. 42719.

---

¹⁶⁰ The document ends here, it should be missing the last page.

Appendix # 14.

Ilia Makarashvili's letter to Nino Juruli (manuscript, in Russian language).

Dear Ninochka! You cannot imagine what a heartbroken I am right now. It looks like we will have to postpone our meeting for 10 days. The point is that the brigade commander General Lesovoy returns September 12-14 from Sarikamish. I'm even without it this miserable, I cannot pass the 5th battery to anyone in any way. Now, I have to sit down and "wait for it to dawn." When this time you, should be next to me, next to my eyes, my dove, my good Ninochka I should be with you. Now instead of 3 I will have to leave on September 15th. I think it would be nice if I will be there were somewhere by September 10th you will leave for Tbilisi. At this time, before my arrival there are must make purchases, place orders, etc. And then when I will come we will solve the rest. The word is brought and I will tell you that I may even superfluous in purchasing some of your items and I will not have to stay in Tbilisi for a long time, which makes me very happy: I do not like the noise of the city, especially at this time. It would have been a different matter if it had been in December, or January. If you plan to leave, just in case, do not forget the message by telegraph. It is said that in "Denmark",¹⁶¹ on Golovin St. there are excellent rooms, near the cadet building. Unusual coziness, not expensive and food "...¹⁶² Not even comparable to other hotels. I think stopping there would be good, to be honest.¹⁶³ There is obvious dirt in the "rooms" and so is the food It is infinite. However, these rooms also have their advantages: Proximity to the best shops and caravans and at the same time, good memories. In any case, let me know about "Denmark". Do, as you please. Only do not forget to write me if you really stop where you want, so I do not have to wander in Tbilisi in search of my precious bride. Now, I saw Kote Eristavi¹⁶⁴ and doctor Purtseladze¹⁶⁵ here for a long time.

- They are trying to invite themselves to our wedding. I even did it diplomatically from the beginning I get rid of it because I want to write the cross without making a noise. But me By no means do I want to convey that I recommend for the

---

161 Refers to a hotel.

162 Not readable.

163 Not readable.

164 Probably refers to Konstantine Eristavi-Military (1836-1897) a military person, participant in the Crimea (1853-1856) and the Russo-Turkish War (1877-1878). Encyclopedia, Georgia, Vol. 3. Tbilisi, 2014, p. 61.

165 May refer to Kaikhosro Solomon's son Purtseladze, who In 1874 graduated from the St. Petersburg Military Medical Academy and became a famous doctor.

---

mother to be inactive. Well, at the meeting, it was better to settle it together: for a long time during the review and solution of all the small things we can- Power. By the way it would be good if Agrafena (Oldenburgskaya)¹⁶⁶ and I would meet his sister Kato again, with who I was I have always had great friendships, but I do not know when and how I manage. Let's discuss this together. So really how good it will be when you and I judge and do things together we will even decide: until now I have never consulted with anyone. I handle most of my own affairs, and generally, my own affairs I do not like to give advice to others. Advice is something else, it's the case you are - you are my best, integral part. A heartfelt greeting to your parents, as well as friends. Get it from me the kiss I capture in the photo because of what a great desire it is I do not have to have the original¹⁶⁷ currently not available to me. Be happy now and always. May God grant me such happiness like the beloved, dear, my eye-catching bride Ninotchka I wish. It is a pity that it is impossible to express whatever I feel towards you in a letter. Till death, your Iliko.

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund... I, Case 135, Kh. 42762.

---

166 Refers to Agrafine Japaridze, wife of Prince Oldenburg.

167 Could not understand the sentence.

Appendix # 15.

“His Majesty the Emperor ‘s Order Sheet of Ketevan Juruli- Makarashvili and Giorgi Juruli Property dispute” D (document printed on the type-writer, in Russian language).

February 15, 1906 Batumi Reconciliation Court The judge considered what, mediator-conciliator Nicholas son of Nicholas Judgment made by Son Goman on 27 September 1905 Residents of Batumi: on the one hand - a widow, College Assessor, Ketevan Luarsab’s daughter Juruli (Namoradze), and on the other hand - an artillery colonel To Makarashvili, daughter of his wife, Nino Durmishkhani (originally from the magazine) And Giorgi, son of Durmishkhani Juruli, son of a college assistant In Gori Mazra and the city of Batumi, mentioned above By persons inherited from Durmishkhan Shalva dze Juruli On a dispute arising over received, real estate And was guided by what the Civil Procedure Charter Received Articles 1395 and 1482: Enforcement of the city Residents of Batumi: Ketevan Luarsab’s daughter Juruli, Nino Durmishkhani’s daughter Makarashvili and Giorgi Durmushan On the ownership of real estate among the jury Mediation of the existing dispute of 27 September 1905 Decision. Presented in the above mediation decision In the following: 1905, 27 September. I, Batumi notary Pavlovich By June 1, 1905, with a mediator entry in the register The usual mediator-mediator, Nikoloz Nikoloz Goman, city In Batumi, at my own house, on the same day I opened a meeting in the city Residents of Batumi: Widow, College Assessor, Ketevan Juruli (Namoradze), Artillery Colonel Makarashvili, wife, Nino Durmishkhan’s daughter (Juruli) and Giorgi Durmishkhani, son of a college assistant; Juruli’s, they inherited Durmishkhan Shalva’s son from the juror Accepted located in the city of Batumi and Gori Mazra About the dispute over real estate. According to the mediation record, the parties made a commitment I was given the name of the mentioned estates, space (Meaning area) and boundaries before the opening of the session, the above-mentioned persons told me that

The following real estate’s are in dispute:

1. In Batumi, Dondukovo-Korsakovskaya and Smekalovskaya The yard at the intersection of the streets is about 200 sq.m. – “Sazheni”¹⁶⁸ A whitewashed two-story house with a kitchen And the barn-within borders: to the east – Vasil Machabeli¹⁶⁹ estate, west and south street, north- Finger Brothers Nobel Land.¹⁷⁰

168 Russian metric unit.

169 Refers to the brother of renowned lawyer Vasil Machabeli, brother of Ivane Machabeli.

170 Refers to the property of Nobels, Swedish businessmen.

In the village of Arbo, Gori district, Tbilisi (Tbilisi) province:

2. Homestead space with self-built two-storey house - In the following borders: in the east - the heirs of Mikhail Zhuruli House and land to the west - Mariam Purtseladze lands and Lomouri heirs "Ditsura", south - village road, To the north - Tade Pichnarashvili's garden, half a tenth in size.

3. Vineyard - Kordi village road to the east, canal to the west "Ditsura", in the south - the heirs of Mikheil and Malkhaz Juruli Vineyards, an orchard called - "Land of the Icon", Durmishkhan Juruli And the estate of the heirs of the peasant Pichkhanashvilis, North - Tita - Gardens of Peasant Reknashvili and Gvimradze half a tenth in size.

4. Orchard called "Icon Land" - the following borders - In: north - the vineyard of the heirs of Durmishkhan Juruli, in the south - Gardens of Peasant Gvimradzes, in the east - Aznaur Levan Juruli vineyard, to the west - Peasant Pichkhnarashvili and Gvimradze Vineyard the size of half a tenth.

5. Irrigated land with the name: "Kldis Piri", „ apudzari “ - size Half a tenth at the following boundaries: east to the rock; Named "Page Person", in the west - Mikheil Juruli Land of the Heirs, North - Rural Road and South - Land of the heirs of Malkhaz Juruli.

6. Barren land called: "Land of a Russian person" - half a tenth within the following borders: East and South Channel "Ditsura", to the west and north - Krikinashvili's land.

7. Irrigated land - half a tenth in size within the following boundaries: To the east - the canal "Ditsura", to the west - the village road, to the south - Land of Peasant Gvimradzes, in the north - of the former Bagniashvilis, Currently the land of the Roinashvilis.

8. Irrigated land - "oak land" - four and a half tenths after Gutters: East - common village road and church land, To the west - the land of the heirs of Malkhaz Juruli, to the south – to the north – road to village Eredvi.

9. Irrigated land "rest" - one and a half tenths in size, then Boundaries: East - Cook. Rural road and ravine, to the west - Land of Mikheil Juruli's heirs, in the south – Bagniashvili and Pichkhnarashvili estate, in the north - the land of Eredvi.

10. Irrigated land "Archiseuli" (Archiliseuli) - after one tenth Boundaries: East - Malkhaz Juruli's heirs Land in the west - the land of the Favlenovs, in the south – Bagniashvili Land and to the north - the land of Eredvi.

11. Irrigated land - "Little Oak Land" - half a tenth, then Boundaries: East - D. Favlenov Land, West - Krikinashvili's land, to the south - the heirs of Malkhaz Juruli Land, to the north - the land of the heirs of Durmishkhan Juruli.

12. Irrigated land near Kurmashvili garden - one and a half tenths On the following borders: east - road, west – Malkhaz Juruli heirs estate, south - Ditsura

canal, north - Aznaur Juruli estate.

13. Irrigated land - "Land of Khamir" - two tenths after the borders - In: East - Land of Malkhaz Juruli's heirs, West Finger - the land of Mikheil Juruli's heirs, in the south - the channel "Ditsura", To the north - Tskhinvali village road and Mikheil Juruli Land of the heirs.

14. Irrigated land - "long land" - five tenths, then In the pits: in the east - the land of the peasant Jalabadze, in the west Land of the heirs of Malkhaz Juruli, north - road.

15. Irrigated land on the road to Tirdznisi - "Napontkhevi" (?) Three quarters Tenth within the following borders: to the east - Malkhaz Juruli Heirs estate west and north road, south- Finger - Channel "Ditsura", village of Gori district, Tbilisi (Tbilisi) province Irrigation and arable lands in Kvemo Nikozi, as well as vineyards.

16. "Rural land" - twenty tenths within the following boundaries: East, South and North - Roads, West - The land of Konstantine Amilakhvari himself.

17. "Khodabuni" - ten tenths of the following borders: east and the canal to the south, Shio Namoradze's land to the west and the north - Ketevan Juruli estate.

18. "Crossing the land between the gardens" - two tenths of arable land after Boundaries: to the east - the land of Konstantine Amilakhvari himself, to the west - Chito Melanashvili Garden, to the north and south - ...¹⁷¹ Mariamidze land.

19. "On the top of Khodabuni" - eight tenths within the following boundaries:

20. "Land of the Hills" - four tenths, within the following boundaries: to the east - Land of Mikheil Khitsashvili and Lazarashvili, West - Lazarashvili's land, south - Konstantine Amilakhvari Land and Nodar Nodaridze's estate in the north.

21. "Land of Liakhvi mouth" - three tenths of arable land with the following borders - In: East - River. Liakhvi, to the west - Dmitry Elyozov Land, south and north - of David and Ivane Lazarashvili Lands.

22. "Beyond the Land" - six tenths of the following borders: to the east - Road, west - Kandelakishvili land, south - Gniadze (Baiadze?) Land, in the north - Meskhiev land.

23. Land, cultivated by Ketevan Juruli with her own funds, With vineyards - eight-tenths of the following boundaries: to the east - Nikoloz Namoradze Garden and west and south - road, To the north - the land of Shio and Nikoloz Namoradze, as well as Gabriel Khetereli and Zaal Tskititidze (Tskvitinidze?) Gardens.

24. In the village of Zemo Nikozi, Gori region, Tbilisi (Georgia) temporarily obligated peasant Gio Makharashvili with land: vineyard and arable land (details shown September 18, 1867) Compiled in the charter N1038).

---

171 Could not be read.

25. Temporarily in the village of Tbeti, Gori district, Tbilissi (Tbilisi) province obliged peasant Rotiso (?) Maisuradze with his estates Namely: with homestead areas: arable land Lands (details shown March 9, 1867 in Result # In the charter¹⁷²) In the village of Tbeti in the same province and region:

26. Homestead places with one-tenth the size of a basket and a saddle to the following boundaries: East and North - road, to the west - Khvijiso (Khvtiso?) Maisuradze estate and South- Finger - Chicho (Chito?) Ro (i?) Mark estate.

27. "Savior's Gorge" - a homestead with vegetables, vegetables, In the following borders with lands and land: in the east – Durmishkhan Juruli forest, in the west - Trankashvili land, Ketevan Juruli Land and road, north and south of Ketevan Juruli Land.

28. "Land of the mouth of the ravine above the village" - six tenths later Boundaries: East - Dimitri Babutsidze Land, West - Land of Zurab Mcheldze (Mchedlidze?), South - road, north - Gorge.

29. "Tkispiri" - eight tenths of the following borders: to the east and in the north Trankashvili's land and "Savior's Gorge," To the west - the forest and to the south - the road.

30. "Before the Savior" - eighteen tenths of the following boundaries: east and to the south - the road, to the west - Trankashvili's land and to the north - "Savior's Gorge".

31. "Down the Way of the Savior" - twelve tenths after in the trenches: to the east - a land called "Icon Land," to the west And to the south - the road and to the north - "Savior's Gorge."

32. "On the shore of the Savior" - six-tenths of the border to the east - Trankashvili land and Ketevan Juruli land, in the west - "Savior Square", in the south - the land of Ketevan Juruli, To the north - the forest of the heirs of Durmishkhan Juruli.

33. "Two communities" (?) (Below and above the road) - one tenth after In the borders: in the east - Evstat Machabel's "Land of Orphans", To the west - Ketevan Juruli land, to the south - Khevi, north- Finger - the land of the Trankashvilis.

34. "Land of Teles (Tbeles?) Code" (?) - two tenths later Boundaries: east - road, west – Trankashvilis Land, in the south - the land of Ketevan Juruli and in the north - the gorge.

35. "Land of the Babinos (Babilos?) - one tenth after In the holes: in the east - the road, in the west - Dato Kozanashvili Land, in the south - Trankashvili land and in the north – Ketevan's Lands.

36. "Land of the Ridge" - one tenth, within the following borders: East- Finger

---

172 Could not be read.

- the land of Riashvili living in Tamarasheni, in the west - the same Land of Dimitri Mindiashvili living in the village, gorge in the south And in the north - Trankashvili's land.

37. "Long lands of the ridge" - eight-tenths of the following borders: to the east - Land of Ketevan Juruli, west and south - Road and to the north - Machabel land.

38. "Koda" - twelve tenths within the following boundaries: East- The land of the heirs of Gabo Kizanoshvili living in Tg Dgvir, To the west - the land of Ketevan Juruli, to the south - the road and to the north - Land of Siko Datashvili.

39. „On top of the trifle with bushes - twelve tenths later Boundaries: East - Sulkhan Khodshaev (?) Land and Road, to the west - the land of Andria Kesanashvili and Ketevan Juruli, to the south - gorge, north - road.

40. Another "on top of the trifle" - in the following borders: East- Finger - Ketevan Juruli forest shrub, to the west - Dimitri Kesanashvili Land, south and north - road.

41. "On top of Tsvrimala" - one tenth within the following limits:

42. "Slope land above the road" - four tenths after the border- In: East, West and North - Ketevan Juruli Lands and to the south - the road.

43. "At the end of Navenakhari" - two tenths within the following boundaries: In the east - Davit Naskidashvili's land, in the west - Tskaro, To the south - the gorge and to the north - the road.

44. "Land of walnuts" - one tenth of the following border: east And in the north - the land of Ketevan Juruli, in the west - Land of Nina and Simon Favlenov, lands of Ketevan Juruli and To the south - the road.

45. "Land of the woods" - one tenth of the following borders: to the east - Ketevan Juruli land, west and south Simon and Zacharias Favlenov lands and to the north – Zacharias Land of Favlenov.¹⁷³

46. „Beyond the lands of Sagalazo" (?) - one tenth after In the holes: in the east - Davit Naskidashvili's land, in the west - Zakaria Favlenov land, in the south - Ketevan Juruli land and To the north - the land of Simon Favlenov and Ketevan Juruli.

47. There - a land called: "Neki" - after half a tenth Boundaries: East - Ketevan Juruli Land, West - Road, south and north - Zakaria and Simon Favlenov Land.

48. Land called "Salaano" Land" - one tenth after Boundaries: east - Dimitri Mchedlidze land, west - Road, to the south - Simon Favlenov's land and to the

---

¹⁷³ Zakaria Pavlenishvili mentioned in the list of Jurlis' properties, was Zakaria Pavlenishvili, Captain Giorgi son of Iorami Pavlenishvili's brother Iase's son, and Simon Pavlenishvili the Son of Solomon son of Evsev Pavlenishvili. Kartli-Kakheti Princes and Nobles, phototype edition edited by Zurab Chumburidze, Tb., 2005, p. 251.

north – Gvtiso Maisuradze's land.

49. "Salanao two Tani" (?) - one tenth within the following limits: In the east - Davit Naskidashvili's land, in the west – Ketevan Juruli land, in the south - Dimitri Mchedlidze land, in the north - Road and Davit Naskidashvili's land.

50. "Foot of the hill" - two tenths within the following borders: East- Finger, west and north - roads, south - road (?).

51. "Land of the Tkemlebi" - two-tenths of the following borders: to the east, West and south - roads and north – Simon Favlenov Land.

52. Another "Gorisdziri" - one tenth of the following borders: to the east and roads to the west, Glakha Meshvildishvili to the south Land, to the north - the mountain.

53. "Land of Kaklebi" - two tenths of the following borders: east - Road and spring, west and south - Road, north - gorge and land of Simon Favlenov.

54. Here, at the source, "Navenakhrebi" - ten tenths, then In the holes: in the east - Ketevan Juruli forest shrubs, in the west and to the south the roads and to the north - the ravine.

55. "Settlements beyond the road to the hill" and "Small land" – half Tenth, within the following boundaries: East - Road, West - the land of the Namoradz'es, in the south - the land of Dimitri Kesanashvili, in the north - Dato Kiznashvili's land and road.

56. A high mountain with completely ruined settlements and land, on which they are located - five tenths, within the following boundaries: East, South and North - Ketevan Juruli Land, west - road.

57. "Land at the end of the hill with bushes - nine tenths, in the following boundaries: east, west and south - Roads and to the north - the land of Jason and Ivan Berdzniev.

58. Down the road called: "Savnevo Road" – approx Nine-tenths, within the boundaries: east and west - Favlenov land, south and north - road.

59. "Akho " (?) In the Savior's Gorge "with the title:" Gachekhili " Shrubs - two-tenths, in the following boundaries: to the east - Ketevan Juruli forest and Trankashvili land.

60. "The land of the Savior's walnuts at the mouth of the spring" - one tenth, With walnut trees, ruined settlements, and a stone tower; In the following borders: in the east - Durmishkhan Juruli forest, West - Road and Source, South - Road and North - Durmishkhan Juruli estate.

61. Land called: "Ordinary land" - one tenth, then Boundaries: East, West and South - Roads and in the north - Levan Uznadze's land.

62. "Small grove at the end of the lake" - from the east Arable lands, pastures, about seventy-five in size Tenth, within the following borders: to the east - the

Namoradzes estate, Geordznievs (Berdznievs-Berdznishvilis?) and Ketevan Juruli land, in the west - Namoradzes' estate "Tsvrimala", where Stone trusses are set, to the south and north - roads.

63. Another "At the end of Tbeti on Tsvrimala chala" from the west Arable land, about seventy-five tenths in size, in the following borders: in the east - of the Namoradzes and Berdznievs

64. In the village of Didi Grubela, Gori region, forest and arable lands - estate to the east, which is there, that is in the temporary use of tenants living on land, Three-sevenths of a part, about three hundredths in size, then Boundaries: East - Greek Orphans Forest - Lands of sons and Ketevan Juruli, in the west – Namoradzes and the lands and forests of the Greeks, where stone is cut down in places Samnebi, here are the lands and forests of Durmishkhan Juruli, and to the north - There is a way out on the ridge.

65. Near the village of Dgvrisi in Gori district – approximately Three-tenths of arable land within the following boundaries: East - Land of Solomon Giuashvili, in the west - the land of Simon Giuashvili, to the south - Davit Naskidashvili's land and Maxo (?) Shvildishvili's land (Meshvildishvili) land.

66. In the village of Grubela, Gori region - one seventh in two places, Namely - forest and shrubland with pasture fields and arable land, about fifty tenths, or as much (on the ground Turns), within the following borders: to the east – Trankashvili The land, the estate of Ketevan Juruli and the road where stone pillars are placed, To the west - the land of Ketevan Juruli and "Savior Square" To the north - the road where the stone pillars are placed.

67. Forests and arable lands, called "Chala" - approximately in size Fifty tenths, within the following boundaries: to the east - Ketevan Juruli forest and arable land, in the west - Ivan, David And Nikoloz Namoradze's land and forest, where it is divided, stone pillars and there is a big road, to the south - also the road and to the north – Ketevan Juruli Land and Forest.

The situation is as follows:

According to Ketevan Juruli, in the beginning of 1905 she herself he received a promise from her children, Giorgi and Nino, which According to them, they undertook to keep Ketevan Juruli Liabilities for the amount of cash as determined. In turn, Giorgi and Nino Juruli, Ketevan Juruli's would receive the promised property. But she is currently evading the promise, citing the reason of the disagreement between Nino and Giorgi Juruli's regarding the division of the property.

Nino Juruli said that repairing the apartment in Batumi and to build a new house in Arbo It cost a lot and that the amount spent is half the value of the whole estate, Because of all this she is the subject to be given half of the property of Durmishkhan Juruli.

Giorgi Juruli confirmed the statement of Nino Juruli and said that he is not against his sister, Nino Juruli half of the property is attributed to her because the renovation of a house cost really a lot. I have considered all of the above and taken into account that:

First - with the commitment issued by Nino and Giorgi Juruli, Ketevan Juruli is secured until her death and in return by the oral promise made by her, the estates belonged to her should be transferred to children, Giorgi and Nino's ownership.

Second - on the construction of the house by Nino Juruli In terms of costs, it would be fair to mention that half of the estates belong to her, and the other half - Remaining in the ownership of Giorgi Juruli.

Thus, according to Article 1387 of the Charter guided by what civil litigation, the following is: the wife of a colonel, Nina Durmishkhani's daughter Makarashvili (originally Juruli) fully owns the half of the above estates, and the other half of the same estates – is transferred to Giorgi son of Durmishkhani Juruli. Estates to be transferred under their ownership by law.

The said decision, civil proceedings Pursuant to Article 1395 of the Charter, has legal force and regarding the lands in Gori Mazra of the province Subject to execution. The conciliation judge of the Batumi conciliation department.

According to the decree of His Imperial Majesty of May 15 1908, it is ordered: everyone, places (institutions) if Persons to whom the above decision may apply; accurate performance by local police and military authorities, the executor of the said decision, the court Bokauli should be provided with the law immediately Help.

The mentioned executive sheet was issued to: - Giorgi son of Durmishkhani Juruli and daughter of Durmishkhan, Nina Makarashvili. The cost¹⁷⁴ of the preparation of the documentation has been paid by them.

Conciliation Judge ...¹⁷⁵

Secretary ...¹⁷⁶

Transferred to Court Bokaul: Conciliator Judge ...¹⁷⁷

Secretary ...¹⁷⁸ Case: 1908 # 439.

The document is certified by the conciliation judge and Batumi with the seal of the conciliation department.

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Kh. 38495.

174 The amount of the money paid, could not be read.

175 Signature could not be read.

176 Signature could not be read.

177 Signature could not be read.

178 Signature could not be read.

Appendix # 16.

Giorgi Juruli estate plan in the village of Arbo (Printed on the machine, in Russian).

Giorgi Durmishkhani's son Juruli on March 7, 1918 by law was assigned and received by the Commission on September 2, 1918 designated lands is located in the village of Arbo, Gori district, Tbilisi province Plan of # 58, 137, 138, 148, 167 plots of land. Here are the mentioned plots and adjacent lands List of owners (explication), namely:

Land # 167

A-Б - Sandro son of Pavle Gvimradze,
B-V - Nikoloz son of Alexander Gvimradze,
B-Г - George son of Durmishkhan Juruli,
Г-Д - Vasil son of Mikheil Roinashvili,
Д-Е - rural road,
Е-Ж- Elene Giorgi's daughter Juruli,¹⁷⁹
Ж-З-way,
З-И- Nina Gabriel's daughter Gvimradze,
И-Й- George son of Vasili Gvimradze,
Й-К- Sandro son of Pavle Gvimradze,
К-Л- Tade son of Gabriel Pichkharashvili,
Л-М- Vano son of Alexis Gvimradze,
М-Н- Giga and Nika sons of Giorgis Pichkharashvili,
Н-О-channel,

Lands 148 and 138

A-Б-way,
B-B- Village Arbo Peasants Treasury Society,
B-Г- Aleksandre son of Mikheil Juruli,
Г-Д- Aleksandre son of Mikheil Juruli,

Land # 137

A-Б- rural road,
B-B- Aleksandre son of Mikheil Juruli,
B-Г-way,

---

179 Refers to Elene, daughter of Giorgi Muskhelishvili, wife of Giorgi Juruli.

Г-Д-channel,

Land 58

А-Б-way,

В-В-Treasury,

В-Г-way,

Г-Д- Levan son of Malkhaz Juruli,

Д-Е- Aleksandre son of Mikheil Juruli,

Е-Ж- Treasury.

The following plots are listed in the “Explication”: Homestead Land, gardens, arable land, mill site, stony pastures, but the total indicators of their area do not match.

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Man. 38495.

Appendix # 17

Nikusha Makarashvili's letter to his mother (manuscript, in Russian).

At the top of the note: I kiss the nanny, say hello on my behalf ...¹⁸⁰ 1916 19 September.

My lovely and dear mother! I was unfortunately not released, because before us running, accelerated (learning) by the 7th year, almost everyone was late for vacation and ours Residents far from the course did not let us go. Yesterday I was with - Maria Viktorovna.¹⁸¹ She was wondering when you would arrive. In my opinion, it is better for you than the end of October or the beginning of November. In (come down) because this is the best time. It's still not good here on holiday and I may have arrived myself on holiday. Now as for your arrival: today everything is expensive here, so it would be good if the linen sew, everything, in Tbilisi- You will...¹⁸² You will sew: socks ... handkerchiefs ... Towels ... and ...¹⁸³ nannies know this. Upon your departure take it all, or in extreme cases everything in three pieces (Socks, Handkerchief, towel, pillowcases, sheets, ...¹⁸⁴), Because here, in the school, everyone has linen ...¹⁸⁵ that I got money- Oh, it would be good if my father had two ...¹⁸⁶ coats, Roma is in the chest, ...¹⁸⁷ My father bought two ...¹⁸⁸ coats for a very expensive 160-160 rubles, one I will do it for you and if you do not mind, sell it to another Maybe, father ...¹⁸⁹ You must bring the kettles because It is very expensive here, each ... It costs¹⁹⁰ (70?) Rubles and even for the father Check the sword, in advance ...¹⁹¹ This galaxy and for him (for the sword) Buy Caucasian, leather briefcase ...¹⁹² For sale (they take it from your hands...¹⁹³

---

180 Could not be read.

181 Refers to Marie Prittwitz, a friend of Nino Juruli, translator of the "Knight in the Panther's Skin" into German language.

182 Could not be read.

183 Could not be read.

184 Could not be read.

185 Could not be read.

186 Could not be read.

187 Could not be read.

188 Could not be read.

189 Could not be read.

190 Could not be read.

191 Could not be read.

192 Could not be read.

193 Could not be read.

It would be nice if you could bring wine and churchkhela Finally, send me a parcel ....¹⁹⁴ and any Caucasians that Do not spoil such ...¹⁹⁵ Now about money: try to be so successful, That I get for the first number, because for the first number, As you know, I do not have (money), but for the services at this time I have to pay ...¹⁹⁶ and ... I feel embarrassed in front of them, I apologize for the letter full of these assignments ...¹⁹⁷ Come. At the bottom of the page: Ira and Misha¹⁹⁸ Do not be offended that I do not write. Not today and I will write to you soon. I kiss Ira, Misha, uncle,¹⁹⁹ aunt,²⁰⁰ Duma, Kote.²⁰¹ But kiss you, **I love you. Your Nikusha.**

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Man. 42763.

Nikusha Makarashvili's letter to mother,

The date of the letter is October 16, 1916 (manuscript, In Russian)

Dear mother! I received a letter from you yesterday (October 9) and of course I was very happy. Arriving here in late December it is not recommended. I will even tell you that those who advise you, have no idea what the difficulties are and, it may be said, is connected with impossibility here to find an apartment at this time. Even now it is difficult, and the hotel - in is very expensive. Therefore the most convenient is the beginning of November not the middle. It is not only my suggestion, as Maria²⁰² daughter of Viktor considers the same - - I don't want to ruin the surprise. Before arrival think about it, write to me immediately and start searching for a room. Searching now makes no sense. Also at the end of December it is very expensive here. In addition, you write about the Grenadier Brigade, That Uncle²⁰³ does not answer you, but does not work me currently

---

194 Could not be read.

195 Could not be read.

196 Could not be read.

197 Could not be read.

198 Refers to his siblings, Irina and Mikheil.

199 Refers to his cousin Giorgi Juruli.

200 Refers to his aunt, Elene Muskhelishvili, wife of Giorgi Juruli.

201 refers to sons of Giorgi Juruli, Konstantine and Durmishkhan.

202 Refers to Marie Prittwitz.

203 Refers to Giorgi Juruli.

(rather than war) still and still I do not aspire there.²⁰⁴ I do not even mind to go to the Caucasus front; I want only In the Mining-Equestrian Division of the Caucasus. It is difficult for you to manage this No; you just have to know how to handle this case. To do this, go to the cavalry-artillery part and First of all in Kiev (there Western cavalry-artillery Division) It is necessary to take a vacancy ...²⁰⁵ But it takes a long time and so I think maybe from the school directly, I could go to the Caucasus front (it is very difficult) if either you (via Oreus) or Tbilisi (Army Headquarters) .... everything will depend on²⁰⁶ ...²⁰⁷ Mining-Equestrian In the Division ...²⁰⁸ in Baratov²⁰⁹ ....²¹⁰ in the th Division. So Vasia (?)²¹¹ She - Was able to handle anything. All would be brilliant because the service in the cavalry artillery is thoroughly good. It's you and Aunt²¹²...²¹³ in Alexandropol (they are there — military In part) may have been an aunt to many cavalry-artillerymen before marriage Recognized. Then from there may be in the Grenadier Brigade, if you do not mind, take action already It is necessary because ... there are 3 months left before the order.²¹⁴ I totally forgot I said, you do not need to have money there, so from two Choose - either the Grenadier Brigade or the Mountaineering Division. Only in the most extreme cases in the 5th Division of Turkestan I would go, but I think you will be pleased! If you have a equestrian child. In case you come, please bring with you what I asked, coats ... tunics ...²¹⁵ Write me in the next letter, what you decide about my linen. I have not received parcel yet, I want cherries and apples. If you want 50 rubles, together these 25 rubles ...²¹⁶ Tell (Misha?) to kiss her instead of me, and with this money something ... I will buy,²¹⁷

---

204 Could be meaning a transfer to the brigade.

205 Could not be read.

206 The surname could not be read.

207 Could not be read.

208 Could not be read.

209 Refers to a famous Georgian military figure of the Russian Empire Lieutenant General of the Army Nikoloz Baratashvili (1865-1932). In 1916 during the sending of Nikoloz Makarashvili's letter, he was the first in the Caucasus Commander of the Cavalry Corps and a Russian stationed in Persia; He was the commander of a separate expeditionary corps of the army. N. Javakhishvili, Georgian White Guards, Tbilisi Proceedings of the State University, Vol. 345, Tbilisi, 2003, p. 165-166.

210 Could not be read.

211 Could not identify the person.

212 Could not identify the person.

213 Could not be read.

214 Could not be read.

215 Part of the text could not be read.

216 Supposedly, refers to Tekla Makaevi.

217 Could not be read.

because I will do it The time has come, ... the money received in schools²¹⁸ would in no way be enough. Send money as usual. Come soon I really want to see you. I hug and kiss you, Ira and Misha also- kisses to my uncle, aunt, Duma and Kote. Greetings to our friends. I kiss the nanny.

I love you, Nikusha.

P. S. I am waiting for the letter and your arrival. My friends (to you)

Worship is expressed.

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Man. 42763.

---

218 Could not be read.

Appendix # 18.

Giorgi Juruli's letter to Tamar Papava (manuscript, in Georgian language. The letter was sent from Paris on October 5, 1937;. Tamar and Akaki Papavas at this time Lived in Germany, Presumably in Berlin).²¹⁹

Greatly respected Mrs. Tamar!

Deepest thanks for your wonderful book. I always enjoy reading your writings and of course I will enjoy it, again and again! I'm so glad You are going to do this useful work and it will enrich us with historiographic Literature. The most joyful thing is that a Georgian woman is still standing in the old way, in service and for the glory of our homeland.

Yours faithfully, Giorgi Juruli.

K. Kekelidze National Center for Manuscripts, Tamar and Akaki Papave Archive, # 128.

Giorgi Juruli's letter to Tamar and Akaki Papavas (manuscript, In Georgian. Letter sent from Paris to Berlin, 1937 On December 29th. Letter has an inscription at the top of the first page, in the corner: "Akaki, I will greatly owe you if you give me the address of Mich. Kauhchishvili²²⁰. At one time he managed to do a good job my son Kote. Do not forget).

Our family also wishes you a Merry Christmas and a Happy New Year! Both you and your children. We send regards to the friends you meet there. G. Robakidze,²²¹ Mikhako Tsereteli,²²² Gigo Diasamidze²²³ and Lado²²⁴ and others. With Robakidze I was a little embarrassed because I could not reply and thank him for the books sent to us (?) Both my sons read them with great pleasure. I could not write to him because at that time my Durmishkhan got sick of again

219 G. Sharadze, *Under the Foreign Sky*, T. I, Tbilisi, 1991, p. 243.

220 See, below.

221 refers to the great Georgian writer Grigol Robakidze (1882-1962)

222 Georgian scientist, politician and public figure (1878-1965).

223 Georgian journalists, historians and public figures (1870-1960).

224 presumably referring to Lado Akhmeteli (1874-1942). Independent Ambassador of Georgia to Germany, 1924-1937 Georgian New Year in Berlin Head. Encyclopedia "Georgia", Vol. I, Tbilisi, 1997, p. 301.

and I was no longer happy. He is still in the sanatorium where he wants to be until January 1939. The operation will be performed in April-June and they will be prepared for it. Imagine 4-5 years of bed rest. He was fascinated by the study of history of Georgia and took many materials with him. He now writes that he has already compiled the "History de Georgien" in French. I read some of it and I think it is written in good language. At this time it is being printed on a typing machine and he is very happy: we are happy about it too.

I have one request for you and when you come to Paris Please visit us. It comes down to our luggage, which is stored with Freu Kruger.²²⁵ For example I am personally interested to know what I owe, an honest woman who kept things for a long time. These items - are precious to me: my mother's²²⁶ notebooks, Georgian books, my Durmishkhan's "Skripka" and a wonderful edition of Tretyakov's art

Of the museum pictures, I think they are completely printed in color. I will sell it there somehow and change my hand. One in that chest of the desk is also a "treasure": several thousand billion marks Shares: Berbiner Bank, which went bankrupt and the participants also went bankrupt. These stocks can be thrown into the water at this time, or as wallpaper If it can be used to hang on the walls ... Mr. Tamar, I will send you a wonderful book in due course To my sick son to use for his story if Let us. My wife and Kote have given you many greetings. Yours faithfully, Giorgi Juruli.

P. S. Your ...²²⁷ arrived at the old address, I was sent yesterday. You will also rent a new apartment. G. J.

K. Kekelidze National Center for Manuscripts, Tamar and Akaki Papave Archive, # 129.

---

225 Could not identify the person.

226 Referring to Ketevan Juruli.

227 One word could not be read.

A letter sent by Giorgi Juruli from France to Irina to Makarashvili (letter is undated and the cover is missing. Sent to nephew and her husband Anatoly Kiziria; the letter should be written probably from the late 1930s because the letter refers to Mikheil Makarashvili's children: Giorgi and Ines. Manuscript, in Georgian language).

When did I start writing to you, and when did I send it to you. The day after tomorrow is your birthday and Elichka,²²⁸ me, Misha,²²⁹ Kote and my Durmishkhani²³⁰ from Megeve congratulated a lot. Misha made us happy with his coming. When he gets up early in the morning, he comes in his pajamas to me and Elichka and we have a conversation about you. He writes to us about his pearly children²³¹ and his wife²³², about her good motherhood. He is promoted; however, they are not usually valued by the capitalists here and cared for by money. This factory is even better than others. Zizo, with a husband²³³ and child, and Giorgi²³⁴ are also well. We see them sometimes. Zizo has a very good boy, talented and educated, his name is Givi and he is 11 years old. We do not meet Gogi Chichinadze²³⁵ at all, so we heard that Mito had taken the bride to the island on Tahiti and have been there for ½ years. They are back now. Undoubtedly

I will see someone to quote Kato²³⁶ words. Dear Ira and Tolya²³⁷ be happy and healthy. Tolya, thank you so much for the book. Greetings from your uncle, Giorgi! Kisses from your aunt, Elichka!

The mentioned letter is protected by the Georgian Art Palace- In the Museum of Shi-Cultural History, in the archives of the Jurors, though a document does not have a registration number. Georgian Art Palace, Museum of Cultural History, Fund I, Case 3035.

---

228 Refers to his wife, Elene Muskhelishvili.

229 Refers to Mikheil Makarashvili.

230 Refers to Giorgi Juruli's children.

231 Refers to Mikheil Makarashvili's children: Giorgi and Ines.

232 refers to the wife of Mikheil Makarashvili, Elisabeth Glass.

233 Could not be identified.

234 Could not be identified.

235 Could not be identified.

236 Could not be identified.

237 Refers to Anatoly Kizira, husband of Ira Makarashvili.

A letter sent from France by Giorgi Juruli to his niece - To Irina Makarashvili.

(Manuscript, in Russian).

The letter is undated, though the mentioned card must be sent in 1933. In the letter of Giorgi Juruli to Irina Makarashvili's husband - Anatoli Kiziria, he asks for sending different types of statistical information to him about the condition about Material of peasant families living in Georgia. It seems that Anatoly Kiziria complied with the request of his wife uncle and sent the said information.

It is based on these materials, that the work of Giorgi Juruli: "Georgian nation as Builder" published in the newspaper "Samshoblo" in 1933."

My dear Irochka, ask Tolia²³⁸ to collect data for me from the Statistics Division of Georgian Peasant Families Budget. I know that The Statistics Division has recently investigated this issue. Dear Tolia, maybe information about the amount of public wealth and national income of Georgia would be great as well. Tell him that I personally performed the calculation with respect to the above, based on indirect data, and now I want to compare with real data. Kisses to both of you. Your uncle.

P.S. I need this data for my little book, which I wrote while still in Berlin and finally I am going to revise the text. The data that I am asking for is subject to publication.

The mentioned letter is protected by the Georgian Art Palace- In the Museum of Cultural History, in the archives of the Jurulis, though a document does not have a registration number. Georgian Art

Palace - Museum of Cultural History, Fund I, Case 3035.

---

238 Refers to Anatoly Kiziria.

Letter from Elene Muskhelishvili, wife of Giorgi Juruli, to Nino Juruli

The letter was sent from The Hague. Indicated at the beginning of the text date - 15.01.1922. (Manuscript, in Russian).

Dear Nina!

We are still with George on his way to The Hague and Berlin Only this week we are going to make our boys²³⁹ finally Arrange where they expect a great job, but that will remind me Our separate life with George, I am very worried And I'm sorry for the children ...²⁴⁰ and care alone I will have to. There is no complete happiness for me, but what I will do it _ I must obey fate! Ira and Misha²⁴¹ what they do

- Do they study in German? How are Tamar, Alex And Otariko Chelidze²⁴² (?) All of us greet them and kiss them we send. My boys are offended. For you in a mess I read the written letters. Until the grief is forgotten Letter is no longer written in anyone's name. The deranged do not understand (Thus) who is being punished! We are sad without Martha,²⁴³ but what can we do? The possibility of bringing it from Constantinople at times we do not have - he is still with good people ...²⁴⁴ is present and so am I.

I am calm. Greetings to all who remember us, separately Elizabeth Rostom's daughter ...²⁴⁵ George, children and I kiss you hard everyone, including the nanny, who we do not forget and from time to time

We often look back on his favorite expressions. Your loving Elia.

Georgian Art Palace - Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Man. 42763

---

239 Children of Giorgi Juruli and Elene Muskhelishvili, Durmishkhan and Konstantine are meant.

240 Could not be read.

241 Referring to Nino Juruli's children, Mikheil and Irina. Supposedly, Mikheil had not left for Europe for studies yet.

242 Could not identify the persons.

243 Could not identify.

244 Could not be read. Should be written Jakelis.

245 Could not be read.

Appendix # 19.

Letter from Durmishkhan (Duma) Juruli to Nina, Ira and Tolya

(Manuscript, in Russian)

The address of the addressee is written on the card in French: USSR, Via Moscow, Tbilisi (Georgia), Perovskaya (formerly Anastasievskaya) # 8, Nina D. Makarashvili. Sender at the top left of the card

The address is in French. The letter has a date at the beginning: 23.04.34. At the end of the letter he wrote: Greetings to the Krivozubkins, Kisses and greetings to our relatives and friends.

Dear Aunt Nina, Ira and Tolya!

I received all your letters, some through testimony, some came straight. Yesterday I received your, another, April 11 letter. No need to talk about how happy I am when yours I receive letter. Getting a Schmerling session "... Tbilisi" too Messiah pleased. I will be very happy if you do not bother and Tbilisi

You will send me views (for example: album). To your amateur I look forward to the photos and whether I will be given the opportunity, I will send it to you too. I want to thank you very much Because of the interesting letters where you convey them very vividly All that our relatives, friends and acquaintances

it's about. While reading your letters, head to Tbilisi (Georgia) or Arbo I think! You'd know how to enjoy all this. I will try as often as possible to write to you, but from my condition Therefore I often have nothing to say. If you can imagine what does a monotonous life in a sanatorium mean. Well yes, the question And I have always really loved writing (Ira our "writings" if Do you remember ?!) So at least a little bit of relief from boredom. Sometimes when the weather is good my bed is rolling they roam on the balcony, or on the beach, and I am proud of the ships And I watch the boats with binoculars. Great beard this winter I let it go, I was very funny. I shaved last week, but I left it with a long mustache, which made it even more ridiculous! However it is for all the photography, then I shave my mustache too, so

- I am proud. I'm in a pretty good mood and I'm not in the mood either. Hopefully, it will continue like this. The course of my illness nothing new in terms. I see that through my father You are aware of everything ... this postcard directly I will send you from the sanatorium. Hopefully it will come down to you. The same

I sent the postcards to Mashura²⁴⁶ and Mamuna (?)²⁴⁷ at the same time. I wonder if you will get it at once?

Goodbye my dears, kiss you hard and hard.

Your Durmishkhani.

P. Sh. Greetings to the nanny.

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Kh. 42732.

Letter from Durmishkhan (Duma) to Nina, Ira and Tolia (manuscript, in Russian).

The cover of the postcard indicates the addressee in French: USSR, via Moscow, Tbilisi (Tbilisi), Perovskaya (Anastasievskaya) # 8, Nina D. Makarashvili. The sender's address is written at the top left of the card In French, and below we read: To our relatives and friends to whom it belongs, greetings and kisses, greetings Nanny, at the same time I write to Mashura and ...²⁴⁸

The date is given at the beginning of the letter: 25.10.34.

My dear Nina, Ira and Tolya!

Dad probably wrote to you about why you have not answered so far, ours I was scared of letters because of my neglected summer residence Do not get stuck in the mail. And now you are “with you” and I will send you this postcard too. Inform yourself that you are doing very well I feel and pave the way for recovery. But the future I will have to move to a new operation in the spring, because the first,

What I did in Paris did not produce the proper result and if at all it will be fine, I hope to have a sanatorium in a year I will leave, however, at least two years before myself at all I can not consider it healthy. It is true that it will be stretched all the time, but I am already used to it. Well, that perspective on my mood Do not act negatively. The spiritual mood of such diseases Time is of the essence. I have received all your letters (Including Mashuras). I liked very much

---

246 Could not identify.

247 Could not identify.

248 Could not identify the name.

“Arsena Marabdeli”.²⁴⁹ Thank you. It would be good, Tbilisi and, in general, if I had Views of Georgia. Do the usual with you not even illustrated postcards? And even yours I want photos. How long have you not seen me? Recently one an acquaintance of mine, a naval officer, was in Batumi because of the oil. But he did not pass by before leaving. Sorry, otherwise I would give him task, so he would bring me a bottle of wine, plates and views! In the sanatorium my new room is very good - bright and sunny, it is the ocean swells. Loneliness does not scare me, on the contrary ... mother and father I miss it, but it does not matter - next year it will be the same.

Kisses, your duma.

Georgian Art Palace - Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Kh. 42743.

---

249 refers to M.Javakhishvili's novel “Arsena Marabdeli”.

Appendix # 20.

Letter of Kote (Konstantine) Juruli to Nino and Ira Makarashvili.

The letter was sent from The Hague. Date of sending the letter is written at the top of the sheet: 23.07.25. (Manuscript, in Russian).

Dear Aunt Nina and Irochka!

I have not received any news from you for a long time, so it looks like your new r life to total forgetfulness. To be equal to me, Your younger brother, hold your head, I'm not angry with him if sometimes Remind me, that will be enough for me too. Duma²⁵⁰ passed exams very well. Mom and Dad on August 15th They are leaving from Holland, but do not know yet where to enter. Strong in Germany. I'm here ...²⁵¹ I am left alone until April 1926, My friend ...²⁵² I will live with Lipel.²⁵³ He'll be with me next year, we will pass exams together. I wrote to Grandpa about them.²⁵⁴ After the test, most likely, from here I will go to the headquarters, to the Polytechnic²⁵⁵. What I come up with - so far I do not know. I am currently in Hamburg,²⁵⁶ my boyfriend's parents invited me, He himself traveled to London for vacations.²⁵⁷ Unusual The weather is a bit hot even 39-40 degrees, in the shade, the house belongs to the Lipel family, in gardens and vegetables, The forest is also here, but in comparison with our Arbo, in no way It is very. What would I not get for our village if one looked at me. I will stay here until September 1, my address is: K. Juruli P / A. Lipeli, Konigengeracht 56, The Hague, The Netherlands. Life here flows in full swing, dances, evenings, etc. I have already danced 2-3 times. Recently ... I took²⁵⁸ Duma to Holland and I think he took some photos and will send you the cards. Ira, we do not have cards and photos of neither of your nor from Aunt Nina. I do not even know your spouse. If he writes one or two words, I will immediately understand who he is. So, my sister, I give you an assignment to send your photos to my address. You know, I feel alone. True here are amazingly good people, there are surroundings, but they are all foreign to me. Tell your grandmother, Mashura and ...²⁵⁹ You would

---

250 Refers to Durmishkhan son of Giorgi Juruli.

251 Could not be read.

252 Could not be read.

253 Could not be identified.

254 Could not be identified.

255 A town in Germany.

256 A town in Germany.

257 referring to his friend.

258 Could not be read.

259 Could not be read.

probably notice that in Russian I got used to writing and expressing my opinion.

In the future, you and your “deeply respected” husband, please, you do not forget me and write to me “often”. I understand Aunt Nina, He cares the most and I know if he finds the time, he’s one or two too Write me a word, So goodbye until your hasty reply. Everyone

Kisses, (do not forget to pass it to Tolya too) Kote

P. S. Greetings to Malalo²⁶⁰ and all my acquaintances, kiss the nanny.

K. J. (Konstantine Juruli)

Georgian Art Palace - Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Kh. 42763.

---

260 Refers to Malalo meskhishvili-Andronikashvili, friend of Irina Makarashvili.

Appendix # 21.

Marie Prittwitz's open card to Irina Makarashvili-Kiziria and Nina Durmishkhani's daughter Makarashvili. at the beginning of the letter It is written, Date Mon. 29 October. Presumably this card was sent until the year of 1948 to Irina Makarashvili's mother – Nino Juruli was still alive. However, it should also be noted that in a letter to Marie Prittwitz's friend Nino Durmishkhan's daughter is not mentioned. If Nino had been dead the author, like in other letters, should have mentioned it. The inscription of the archivist is also interesting - "Tskhinvali". Tskhinvali is not mentioned in the letter (manuscript, in Russian).

Dear Irochka! I just received your letter, before I got there, I had no rest in anticipation of her, too I'm glad you are healthy and do not start. Thanks to them whoever pays attention to you ...²⁶¹ Insolence is annoying. They pretend to be real housewives, but forget about being a housewife, always modest. Currently everyone is recognizable Available. Here is the glorious weather, departure on Tuesday We are going to: put things on the cart, and we - by car, Vaso ...²⁶² with carts and Tamar wants the same ...²⁶³ was not sold, therefore If he had not left us in this state, we would have destroyed him yesterday ...²⁶⁴ Two work. The nights do not sleep, I am in total thoughts and of the future I'm worried ...²⁶⁵ let's come and talk. Tamar for herself And for the father ...²⁶⁶ received and if anything happens directly to the post office Heads up, they are all healthy, to travel Are preparing. Vaso, Iliko and Tamar had dinner with us yesterday. They were in a good mood. That's it, if anything special does not disturb us, we will arrive on Tuesday night...²⁶⁷ from you I am waiting for the bank ...²⁶⁸ which ...²⁶⁹ more ...²⁷⁰ bonds and money ...²⁷¹ Greetings to Tolya²⁷² and everyone.²⁷³

Your Marie.

Georgian Art Palace - Museum of Cultural History, Fund I, Case, 135, Kh. 42763.

261 Could not be read.

262 Could not be read.

263 Could not be read.

264 Could not be read.

265 Could not be read.

266 Could not be read.

267 Could not be read.

268 The author of the letter does not name the persons.

269 Could not be read.

270 Could not be read.

271 Could not be read.

272 Could not be read.

273 Could not be read.

Marie Pritwitz's letter to Irina Makarashvili. At the beginning of the letter is written: August 1, 1953. Ufa (manuscript, in Russian).

My good and dear!

Sorry for the inconvenience, but I sent it! Because I was afraid that the sender would miss me and so it happened: only today I was able to continue it, because I was constantly thinking of some things. Sometimes when someone wants to find bibliographic data, sometimes translates so, I sometimes enjoy the amazing weather and the market I am walking. In your memory I bought a wallet, I also bought a very nice hat from my apartment owner. I could have also walked in Tbilisi, but God does not give me wings. I sent you a copy of my letter submitted to our Bashkir MP Poskrebishev,²⁷⁴ I know him from Stalin's verse²⁷⁵ and he replied, that he sent to Mgeladze,²⁷⁶ but none have not replied an answer from Georgia. I shook his hand because of my foolishness For dirty purposes my materials²⁷⁷ are given Huberts,²⁷⁸ which proves That they I consider helpless.²⁷⁹ This case requires Ask the question so that these materials in the Academy of Sciences Subject to return, especially to the first edition there are two copies of what has already been cashed, extra- T. print jobs and calls to the academy with Janashia It took. Every museum value is represented as By the Bashkir Writers 'Union and the Composers' Union Words (lyrics) of cashed Bashkir musical works, which is Left unpublished. I received letters from Pavle's daughter.²⁸⁰

I sent Irakli Bregvadze, a disadvantaged from Ufa.²⁸¹ Will he get there or not - I do not know. He was treated in Kislovodsk and arrived in Tbilisi, at Sverdlovski 5 . Visited her and you at home. He is Alyosha's²⁸² friend. In connection with the

---

274 Refers to a communist politician, Alexander close to Stalin Poskrebishev (1891-1965), of the Autonomous Republic of Bashkortostan The representative was an MP in the Supreme Council.

275 It is vaguely written in the Russian text, we must assume that Mariam Pritvits He had a poem dedicated to Stalin and Alexander Poskrebishev dedicated it to him He was familiar with this verse.

276 Refers First Secretary A. Mgeladze (1910-1980) of the Central Committee of the Communist Party of Georgia.

277 Refers to Marie Pritwitz's translated material of the "Knight in the Panther's Skin"

278 Refers to the Austrian scientist, translator and poet Hugo Hubert (1902-1982), who translated "Knight in the Panther's Skin" into German. Georgian Soviet Encyclopedia, Vol. 11, Tb ., 1987, p. 697.

279 Refers to Georgian scientists.

280 Refers to Anatoly Kiziria's sister – Elene.

281 Could not identify.

282 Refers to her son.

sanatorium, the mention of the name of Semyon (Simon)²⁸³ touched my heart. I knew him personally. He was a professor and treated me well because of him and my co-worker I was at school, in Leningrad. I even gave a speech at the meeting at a funeral dedicated to him and mentioned how much he loved music. The last time I saw him in the post-office was when Janashia was at the academy and I was sending to Rustaveli²⁸⁴ and I told him that everything, how I lost interest in life,²⁸⁵ and he told me: “Do not despair, you have the music ...”. Many, many good and interesting I have seen in my life and I am grateful for everything. Your letter Arrived at 26th from Kislovodsk, was sent to Ufa at 31st. For Natasha’s birthday I received telegrams from Irkutsk.²⁸⁶ “We will visit each other soon.” Ask Lida to tell me how I have to write to him. There is special correctness needed in these cases by which I, unfortunately, cannot boast. Thanks for everything, for the frequent meetings ... I will write to you these days. Kiss a lot, get well, your friend Marie Prittwitz.

Georgian Art Palace - Museum of Cultural History, Fund I, Case, 135, Kh. 42758.

Mariam Prittwitz’s letter to Irina Makarashvili.

The letter is undated. The text is probably must have been written in the 50s of the twentieth century after the death of Nino Juruli (Manuscript, in Russian).

Precious Irochka!

Thank you for the extensive letter! Guess what your soul experienced when you wrote me! I felt this in advance, you have found yourself in the face of a person like I ....²⁸⁷ is, who immediately, launched a direct attack on me - Did not allow an educated printer-copier to copy. I am not overwhelmed by this failure because of everything, in the end and finally the lost a hope of buying a room. How much labor I gave him on a dictation and correction and how I was betrayed by Nutsubidze²⁸⁸ when he did not give me manuscripts on time! How I was betrayed by Goguadze,²⁸⁹

---

283 Could not identify.

284 Refers to the translation of the “Knight in the Panther’s skin”.

285 Refers to the completion of the translation.

286 Refers to her granddaughter.

287 Could not identify the name.

288 Refers to Acad. S. Nutsubidze (1888-1969).

289 Could not identify.

more precisely Gegechkori²⁹⁰ when he did not release the printer in a timely manner. I have not yet received the revised copy (4th copy) and Kveselava²⁹¹ promised me. Here is a German with me, real, educated, who can complete the paper. So please send it to me (a copy), I am also writing about Kveselava. I do not hope for better and I work as before. Slowly with lessons I load, put my equipment in order and Device. In addition to covering my service costs, extra I spend nothing; I pay for electricity, water and more Neglected taxes, House of Scientists and Culture Membership of a knowledge-disseminating community. I am happy, that I kept my little table in the library, as well as mine Precious noble clientele-disciples and lessons If you want to translate. “Furnace poker”((refers to the owner of the apartment) Suddenly for a few days the voice dropped and ... in advance I was asked for money, including April 10th. Composers I have already been paid 250 rubles, but the cashier walks without a passport. Without which he cannot withdraw money from the bank. Salary times eye- I have not seen it either because the department (located in another building) has spreadsheets (Forms) not prepared. What would help me if I did not have money I earned. Give my beloved Elichka Sumbatova;²⁹² my sympathy due to the death of Gabuchil (?).²⁹³ Dear man he was! I would have sent a telegram if not for the failure of Rustaveli. And Leonidze,²⁹⁴ at the request ofMozdokieli,²⁹⁵ by telegram I counted the greetings! I am not writing to Mozdokieli yet, I could not find the information about Aksakov²⁹⁶ that he was asking me to. I send Kutuza²⁹⁷ a portrait of Lenin for the album while Gulsunda²⁹⁸ so far only kisses. Alyosha shook my heart- He sent me a large portrait of a young man Stalin reads Rustaveli. Most of them are sinners. Thinking of providing me.

We still have snow, sometimes it melts. I use warm boots that I bought with Aunt Mashura.²⁹⁹ Varia³⁰⁰ replaced it with badger collar fur on my brown coat. It is even hot in it now. I am Very pleased that you were with Sonia Avalishvili³⁰¹

---

290 Could not identify.

291 Refers to famous Georgian writer and translator M Kveselava (1913-1981).

292 Could not be identify the person.

293 Could not be identify the person.

294 Should supposedly refer to Giorgi Leonidze (1899-1966).

295 Could not be identify the person.

296 Could not be identify the person.

297 Could not be identify the person.

298 Could not be identify the person.

299 The same person is mentioned in Giorgi Juruli's letter, see attachment 19, unfortunately we could not identify the person.

300 Could not identify the person.

301 Could not identify the person.

in Gori by phone. I received the message and that I took it. My whole epic in Georgia seems like an amazing dream to me. I bought a second family here. Give to the precious Elene daughter of Paul,³⁰² that I remember her advices and that for future meetings I save myself. I thank him for that first letter, which was sent to me after leaving Georgia. I apologize to Tolya³⁰³ for the trouble I caused. As for Kveselava and the German woman,³⁰⁴ you can see what a crystal clear people they are. Sorry about that I put them in situations like this. Give it to Nutsbidze that I called him the day before the convention, and the day of the convention itself I could not because I was writing a dedication to the CC secretaries. Tell me to judge my variations of his translation into French I will send him to express his opinion. Which was not done for German. Before that, let Rustaveli prevail, which even today my hard thoughts about a hopeless future Refutes. But I kiss you all, with all my heart.

Yours gratefully, MP. (Marie Prittwitz).

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case, 135, Man. 42760.

Mariam Prittwitz' telegram to Irina Makarashvili-Kiziria (In Russian). Dated 21.11. 1953 Addressee - Tbilisi Peroskaia 8. Kiziria Sender - Ufa, Marie "(On this)

Remembrance Day, I share the common grief of three crystals Because of the soul-mother³⁰⁵ Nikusha³⁰⁶Olia³⁰⁷

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case, 135, Man. 42763 .

---

302 Refers to Anatoly Kiziria's sister.

303 Refers to Anatoly Kiziria.

304 Could not identify the person.

305 Refers to Nino daughter of Durmishkhan Juruli

306 Refers to Nikusha Makarashvili, brother of Ira Makarashvili, who died in Shamkori in 1917.

307 Could not identify.

Mariam Prittwitz's letter to Irina Makarashvili (manuscript, In Russian). The letter has the inscription on the right: Ufa, 9 Aug. 1954

“My dear, dear Irinochka! Welcome back In Tbilisi. Thank you for the postcard, I’m waiting Promised letter and advice with it, if how do I proceed. For the work done on Rustaveli I should have rewarded Kveselava together as well In order to benefit from my work as a “Btskareduli” translation. Since the materials were handed over to Huppert, I could not give you everything I experienced at the Institute of Foreign Languages Unkind to representatives of the Teachers ‘and Writers’ Union Depending on Which I was hostile to. Tolya³⁰⁸ advise me how to behave so calmly that I make fun of others I did not become. I’m very sorry that at the Writers’ Congress I was busy working for the Trachomatosis Institute And at the same time I did not spare my own sight. The African heat stood out and I worked from home. Funny, I did not spare my eyes and I did not read the newspapers³⁰⁹. The writers were surprised, I did not go. But Gulia³¹⁰ was also there, one of the editors of the newspaper of the “Literary Newspaper”. His creations, I like him very much for his sincerity (do it himself Is, or a child, or a solver is not hers). I feel good. I am encouraged, I look at this life with faith, I move Helen Paul Like a daughter and yet I am still so restless. Everything it would be nice to have an apartment owner, my desire to get out of here to not have. Last winter he almost did not heat the house, and now he categorically told me, that freezes me and no one will let me in to warm up. Youth by their attitude, they are more manipulative. Then I’m healthy I’m afraid to move in with Alyosha. Nobody is there I will not have a spiritual while acquiring the right to make new acquaintances they will not let me. I was sent a telegram for my birthday, with the words “you write”, but the letter is still not visible. Natasha is mine He did not even write to me for his birthday. I was informed from Moscow, that he “went on a hike”, and where - is unknown. All of them I have already given up on bringing it close to my heart, and only with that I’m glad I’m all right again. I fell in these days, the blast struck and a dove the size of a pigeon egg came out. Fortunately, everything ended well. I would encourage more Even. I am currently looking for another apartment, but everything is hard to solve. I want to be the center, the first floor, the water far and near, uninsulated, warmed by owners, English Amenities, telephone somewhere nearby, hospitals far and near. And if I find such, it will be very expensive. I do I pay the entire pension. Greetings to all friends. With

308 refers to Anatoly Kiziria, a husband of Irina Makarashvili.

309 Could not read the sentence.

310 Probably refers to famous Abkhaz poet, translator of the “Knight in the Panther’s Skin” Dimitri Gulia – 1874-1960.

heart and soul I'm a fan of Natasha Lomouri.³¹¹ Write last name and address of Simoniko to congratulate him.

Kisses Marie,

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case, 135, Man. 42761.

Mariam Pritvits's letter to Irina Makarashvili. (Handwriting, In Russian). Addressee - North. Caucasus, Kislovodsk, Agriculture Sanatorium of the Ministry, Room 7. Irina Iliia-As Kiziria. Sender - Ufa, Bashk. ASSR, Lenin Street, Medical Institute Library. Prittwitz.

Dear Irina! Thank you for the second postcard! Everything shows that even during the stay in the resort old friends Do not forget. Currently Ufa is like a resort. It is already the third month which is constantly sunny weather and everything is in greenery. You ordered, sent a letter to you, thus making you overly anxious I did not want to, I just wanted you to have a complete idea on my harassment. That letter to Sonia Machavariani³¹² that you will be in Tbilisi Give it to him so he can find out in the academy what the conclusion is They brought me out. I kiss a lot you both, Marie.

Caption: "Look for my letters in the sanatorium".

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case, 135, Kh. 42763.

---

311 Could not identify.

312 We could not determine. Found only Daughter of Samson Machavariani in 1866 in Sachkhere, who was "Uchastki Nachalnik".

Appendix # 22.

Alyosha (Mariam Pritvits's son)'s letter to Irina Makarashvili (Manuscript, in Russian).

The letter is dated at the beginning: 1949, 16th of October.

Dear Ira!

Zina³¹³ and I express our sincere and deep gratitude for inviting and hosting our Natasha³¹⁴ at Arbo. Her delightful letters and conversations about visiting Arbo, Testify of what a great pleasure she has taken with you, about acquaintance Elene³¹⁵ and Anatoly³¹⁶. Meetings with Marie³¹⁷ Victor's daughter, staying in Arbo and seeing the locals. There is no doubt that this impression is one of the best memory, which will remain in her memory forever. I apologize for not writing to you earlier. Natasha arrived and soon she left for Moscow in a few days. I decided to find out if not about his accommodation in Moscow, I will write to you immediately. But Letters are just too late! Yours, Posted on October 3rd the open card arrived to us on October 15, also through Avia-Post. The same thing happens with other letters. Natasha wrote to us "Do not spend on sending via Avia", Letters move just as slowly, a with on-land post. Natasha changed the apartment three times and ended up with a girlfriend, she is well arranged: in a cozy room, with all conditions (Food, laundry, cleaning) not so expensive as well - 550 rubles per month from each. She studies at the institute and draws a lot, but also does physical education. Took first place at the institute swimming competition, spear and discus throwing, a second place in second – hammer throwing. She really wants to skate in winter. She is in a good mood! But it seems like technical specialty is not for her likening and she might change the institute.

It was rather very difficult than settling into household affairs. A lot of time was running out. Even now it has been eased and I think you will write to me soon. Natasha thought that in Moscow Maria would meet Victor's daughter³¹⁸ and we were very surprised! When we learned from your open card that it was still there He is in Tbilisi and we are happy with his success. Of Mary Many years of diligent and hard work as it turned out Yielded material results. What would make

---

313 Aliosha Makarashvili's wife.

314 Refers to her son.

315 Refers to Anatoli Kiziria's sister, Elene, daughter of Pavle Kiziria.

316 Refers to the husband of Irina Makarashvili, Anatoly Kiziria.

317 Refers to the translator of the "Knight in the Panther's Skin" into German language, Marie Prittwitz.

318 Refers to Marie Prittwitz.

Nina daughter of Durmishkhani! How are your affairs related to languages?³¹⁹ (Of the above about) never wrote to you. What I knew before, I did too I am slowly forgetting. We are still in the daily labor, thus our and Nata- We provide life. We have no friends because that we live on the outskirts of the city, to go to the cinema or theater we have to speak earlier. But we are healthy, we are strong, we are happy, Friendly, friendly, we rejoiced in Natasha's growth and development and we live in his future. He sincerely loved all of you and in the letters Reading your story. Recently a letter from Arbo girls received. Write to me, dear Irochka, and I will try to correct you and answer you more regularly. Ask me Elena Paul's daughter And Anatoly Paul, Nastenka³²⁰ and if he is still with you kiss me Maria Victor's daughter and read this letter.

Kiss you and thank you from the bottom of my heart, Alyosha.

P. S. Would be good if you put the medal³²¹ in a price parcel and send it to me.

Georgian Art Palace, Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Kh. 42763.

---

319 Refers to learning foreign languages.

320 Could not identify.

321 We could not identify what medal was referred to.

Appendix # 23.

Letters sent by Mikheil Makarashvili from France to family members.

Mikheil Makarashvili's letter to mother and Ira. 1922 30 (?)1922 appears on the mentioned date. The letter is written at the beginning. Day Celebration Number 30 - Clearly readable, while the figure for the month is unclear. The letter also has an inscription: "Uncle, kisses to everyone, Dekanozovs, They are sending their greetings and ask you to tell Nina to come" (Manuscript, in Russian, written On the blank, the organization "Chemo"³²² reads President George Juruli, there is a rectangular stamp of this committee and reads - June 22).

Dear mother and Ira!

From The Hague, where I arrived yesterday, on the ship Hector, I planned to travel to Dunkern. I should have traveled to Amsterdam, but it turned out that the ship had to stay in Dunkern for another ten days, and so travelled by train. I spent 10 hours on the road, while passing France and Belgium. I saw: Antwerp, Brussels, etc. In a word, my trip from Constantinople turned out to be very interesting. I have traveled to many countries, even in Africa - Algeria. I spent almost the whole month on the ship. I got a wonderful cabin and meals too was good, it cost a total of 18 pounds. But if I traveled by land it would have cost 40 pounds. Passengers and the crew members treated me well, so I had a good time. I sent three letters from Constantinople, one to Jakeli,³²³ the second Landia,³²⁴ and the third Marina.³²⁵ Also from Batumi I sent one letter. Here in The Hague with one of the employees of "Chemo", I live with Tskitishvili,³²⁶ and with the Dekanozovs³²⁷ - I eat well. They greet you warmly. Nina Samson's daughter

---

322 Organizations of Georgians in Europe.

323 probably refers to Nikoloz Jakeli (1887-1970), Georgian Politician, public figure, League of Nations in Milan, Italy

Representative of Georgia at the Fourth Congress of International Associations, Political emigrant since 1921.

324 It is unclear who he means.

325 We could not identify.

326 No further information available.

327 It should mean the writer and public figure Andria Dekanozishvili (1876-1955) Family. Andria Dekanozishvili Democratic Georgia during the Republic he was the representative of the Republic in Argentina. In 1920 he was the representative of the society "Chemo" in The Hague. Since 1921 was in emigration. Democratic Republic of Georgia, Encyclopedia-Dictionary, Tbilisi, 2018, p. 127.

Eliashvili³²⁸ If you see a clue that despite everything may leave soon. Mom! In Batumi with all the letters TAD University Certificate was also confiscated, which confirmed that that I was a student of the Faculty of Engineering. If God Do you believe in going to university and explaining that you came to Batumi? Month, because it was in Georgian. Ask them for a new one because everything means a lot to me. Definitely try and give Parmen,³²⁹ and he will send it to me with the documents of “Chemo”. It looks like I’ll stay in The Hague for 10 days and then in Karlsruhe I will be like where I will learn. Aunt³³⁰ and Uncle³³¹ are in Berlin and I might visit them, but I cannot do it right now. The Dekanozovs treat me well. Tell Archil³³² to start learning German because it is not worth going anywhere other than Germany. In England and France It is so expensive that one has no source of livelihood there. Departure to Prague No one is advised because training is impossible. There are many Georgians and Russians are gathered and interfere with each other. From Berlin and even a conscious part of other cities in the province Transferred. I think I will be the only Georgian in Karlsruhe, right that something might come out. All letters were confiscated in Batumi; As Parmen told me to hand over the letter to Uncle Landia Handed over, and this letter was confiscated from Landia in Batumi. In Constantinople You know about my life from the letters and Marina. I will go to Germany with a detailed letter I will also send you the address, before that write to me via “Chemo”. Kisses to everyone _ Mashura,³³³ to her spouse³³⁴- To parents,³³⁵ Malalo,³³⁶ Tamar Gotsiridze³³⁷ and Tamar Eliashvili³³⁸ and to others. Inscription on the Ashes: - Kises to Parmen and Ekaterine daughter of Konstantine.³³⁹

Kiss you again, dear Nina, daughter of Durmishkhani, Misha has arrived, he looks good. You do not have to worry about it, everything it will be OK. I’m sorry

---

328 Baku Society for the Promotion of Literacy among Georgians Full member of the department (1909) <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00015924/>. This lady May be the wife of the famous doctor Ivane Eliashvili.

329 We could not identify.

330 Refers to Elene Muskhelishvili, wife of Giorgi Juruli.

331 Refers to Giorgi Juruli

332 Probably refers to Archil Gedevanishvili (1898-1971), who later worked in Europe. Buried in Leville. T. Papava,

Scattered Tombs, Tbilisi, 1990, p. 96.

333 This person is also mentioned by Durmishkhan Juruli, son of Giorgi.

334 We could not identify.

335 Could not be identified.

336 Refers to the friend of Ira Makarashvili, Malalo Meskhishvili-Andronikashvili.

337 Could be referring to Taamr Gotsiridze, daughter of Doctor Anton Gotsiridze.

338 Could be referring to the relative of the wife of Adria Dekanoziashvili, Elia Eliashvili.

339 Could not be identified.

that Nina³⁴⁰ did not come with him. Definitely come, kisses and wish you health!
Dekanozova.³⁴¹

P. S. We will send you a photo card, which I took for my passport in The Hague.

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Kh. 4276.

Mikheil Makarashvili's letter to his mother.

The letter is undated and fragmentary, in a letter by Irina Makarashvili the author does not mention her husband. Which suggests that by the time Ira was not married, presumably a letter had been sent until 1925. (The manuscript, in Russian, contains several Georgian sentences in the text)

... I'm late to blame myself and wait for the second one Pass the semester, as they say here from the next semester to a foreigner Students will no longer be accepted for three years and have arrived People ...³⁴² will be left without education because of the funds Will not have to get an education in other countries.

My dear, you wrote that you are going to send money, but you do not know how. If you really have extra money, so much to send me, only through someone....³⁴³ for there is no other way. But I repeat, only you have extra money, because I do not want you to send me what you need. I'm here and will somehow arrange and you will need that money more. Ira either wants music, or something else, who knows what else will happen in the future and how difficult it will be for you. So what will you do then? Send me the money only in case if you do not need it. As for the fact that it turns out that I write letters, I will answer – only once I received a letter from Nina Eliashvili, Olia and from Tamar Gotsiridze,³⁴⁴ from Archil³⁴⁵ and from Gogi,³⁴⁶ on 8 August. All was planted in one envelope. I have not received anything from anyone else. I am not going to sell the coat and if

---

340 Could not be identified.

341 Because Mikheil Makarashvili had close relations with Dekanozishvilis, the author might be referring to the wife of Andria Dekanoziashvili.

342 Could not be read.

343 Could not be read.

344 Could not be identified.

345 Could refer to Archil Gedevanishvili.

346 It is unknown who the author refers to.

there will be a reliable passenger coming towards you I will send it to you because it will not be useful here. The owner of my apartment is such a good person, that when they³⁴⁷ came because of the high cost of living in a hotel, they stayed here, he gave us two more rooms: me and the kids upstairs, in small rooms, while my uncle and aunt lived in the room where I lived. You wrote that by August 15 you would be in Tbilisi....³⁴⁸ Write to me more accurately. Let everyone know that I have not received anything from anyone. I even sent two or three letters to each of them.

Kiss to all, countless kisses to you, my dear mother and please do not forget your loving Misha.

P. S. Kisses to nanny, curse Parmen, for his silence.

The following is written in Georgian: Kisses from our people, they promise they will write you, so do the kids.

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Man. 4276.

Mikheil Makarashvili's letter to Ira (Irina Makarashvili),

The letter is dated September 3, 1927 (manuscript, In Russian).

My dear sister, Irochka.

I wish you a happy birthday with all my heart and soul Happiness and fulfillment of desires. That's right you already You are approaching the age (a quarter of a century) when "any A self-respecting woman no longer celebrates a birthday, but probably Your friends will still gather on this day and have fun on time Will spend. I hope this will be the last birthday I have you celebrate without me, and next year already together we are having fun. It will be a great helplessness from you and Tolia³⁴⁹ from, if you do not meet my little niece for my arrival. Should Tell you what, Archil's jealous because he already has it, and I do No. I greeted Misha Muskhelishvili³⁵⁰ and Gigisha.³⁵¹ Misha himself was going to write to you, and Gigisha was peculiar He said ...³⁵² Give me what you have ...³⁵³ and that's it.

---

347 Refers to the family members of Juruli.

348 Could not be read.

349 Refers to irina Makarashvili's husband, Anatoly Kiziria.

350 See page 145 in the text.

351 Supposedly refers to the brother of Mikheil Muskhelishvili, Giorgi.

352 Could not be read.

353 Could not be read.

Thank Martha³⁵⁴ for the letter and tell her that my sister Do not marry without Archil, for we will be his concubines. We often see Vakhtang³⁵⁵ in Paris, he is an ancient philosopher. You would probably understand that Tamar Amirejibi³⁵⁶ is a German pianist He got married. You would also learn that Nari Amilakhvari³⁵⁷ is older Brother³⁵⁸ married Babo Dadiani.³⁵⁹ You and Martha do something

You make hints about my hobbies. I assure you that this- At the moment I do not think about it, he does not - even about marriage. So do not worry if I come not married. I think talking about nonsense is enough. Not here at all I drive poorly, read a lot and visit local sights and I look around. On Tuesday, Misha Muskhelishvili and I traveled to Nice and Monte Carlo. Be well. If you meet Tamar Chelidze, kiss her instead. Say hello to Martha, congratulate Malalo.³⁶⁰ Sending kisses to you and Tolia. Write me.

Your Misha.

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Man. 4276.

Mikheil Makarashvili's letter to his mother, Ira and Tolya.

Date of writing: February 27, 1938 (manuscript, In Russian).

My dear mother, Ira and Tolia

Judging by the postcards you received, you are all already in Tbilisi. I hope you get it photos of Ines and Gogi³⁶¹ that I sent you earlier this month, along with my last post. Two last week we were in Paris for a day. Because everything is very expensive and traveling with children is hard, we leave them here we

---

354 Should refer to Martha Machabeli, a friend of Irina Makarashvili, a wife of Acad. Simon Janashia.

355 Could not identify.

356 Should refer to Tamar Amierjibi, daughter of Sardion, who worked in Sagolasheni School as a teacher.

357 Refers to a famous military figure, a French national hero Brother of Dimitri Amilakhvari - Konstantine Amilakhvari (1901-1943). It seems He was also known by another name.

358 Refers to Dimitri Amilakhvar (1906-1942), French national the protagonist who married Irina Dadiani in Paris.

359 Refers to a Georgian politician and public figure working in emigration Irina (Babo) Dadiani, daughter of the figure Ioseb Dadiani (1904-1944).

360 Refers to Malalo Meskhishvili-Andronikashvili, a friend of Irina Makarashvili.

361 Refers to his children.

decided. Aunt³⁶² is almost done, but treated Still continues. Uncle³⁶³ looks great, as does Kote³⁶⁴ Who continues to serve and enjoys a good reputation there.³⁶⁵ More encouraging letters are coming from the Duma, it is already on its feet and will be back to family soon. In Paris I met Misha Muskhelov³⁶⁶, who arrived from Egypt a few months ago, and yesterday, he had to return to Cairo. It was a great pleasure to meet him; He gave it to us and we fondly remembered our childhood and everything. He greeted you warmly and kissed your hands I asked. I saw Giorgi Paranov³⁶⁷ with my uncle, who did not changed, just as modest and shy as before was. I also met the Mamulashvilis and spent the evening with them. Of others Meanwhile, Misha Gotsiridze³⁶⁸ was also there. In general, what is better than the old Meeting and talking with friends? And here, in this lost, friends I have almost none. I would gladly move to Paris to live, but for me, it's impossible to do, because it is very difficult to find a job there. Praise the Lord, our testimonies are all healthy, though even in the past Ones Sunday scared us a bit _ all day 40 It had a degree of heat, but now it is running and it is raining in the old way. Gogi walks to school in the afternoon and studies well, but sometimes lazy. With the ability to do everything easily it turns out, even painting, somewhere like me. Elia's³⁶⁹ children, and I kissed and greeted all three we count all the acquaintances. I'll send you my uncle's letter late because I've seen them before. And then I wanted to write to you.

Kisses again, your Misha.

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Kh. 4276.

---

362 Refers to Giorgi Juruli's wife, Elene Muskhelishvili.

363 Refers to Giorgi Juruli.

364 Refers to Giorgi Juruli's son.

365 Refers to Giorgi Juruli's son.

366 Refers to Mikheil Muskhelishvili, a Georgian borne politician in France (1904-1963).

367 Could not be identified.

368 Refers to Mikheil Gotsiridze, a Georgian emigrant buecied in leuville.

369 Refers to Elisabeth Glass, Mikheil Makrashvili's wife.

Makarashvili's letter to mother, Ira and Tolia.

Dated November 12, 1946 (manuscript, in Russian In language).

My dear mother, Ira and Tolya,

You cannot even imagine what joy I felt because of your letter where you and Irina's family are in Arbo- when you describe the landlord and hostess, and most importantly, your news. I send you an uncle's letter to hand to my mother. All in all, aunt and uncle mood and health are affected. Kotiko³⁷⁰ even, those to the point that he almost never even goes with them. I too rarely visit them. At least Elia and I try somehow at least lighten their lives and visit them at least once a week! Even for half an hour, we will run to them sometimes. Aunt is now more than fine. Uncle does not complain about anything in particular, but ...³⁷¹ Elia, the kids and do not feel bad. Ines got a little Sick, the glands filled and they had to do injections. Yesterday she got up on her feet, but the illness weakened her a little. The children rose sharply in height. Gogi is even using my old coat, Elia shortened it a bit and fits Gogi well. It is true that I am thin as before, but healthy and I do not complain. Elia is very tired of taking care of the children and the house, but thank the Lord, she is holding her own. Thank Sasha Palav³⁷² on the news. His sister, Nina, daughters- are also grateful. If you have heard a little about Gogi Mag.³⁷³ But I found out that he and his family are still there and they are not bad. How is Archil, I know nothing about him. Mishiko Muskhelishvili is here, he is a professor and currently passes exams. I'm so busy with my job, if I want to continue studies, there is no time. I'm there again, in the same firm, I consider myself a good employee and praise the Lord, and It is true I'm not into luxury, but earn enough to sustain my family.

I love when we give to each other Opportunity to meet and relax in your native Arbo. I will try, that with the next letter a few photographs (Especially for children), send to you. I have a little hair on my head and what is _ half white, but I do not care, the main thing is health, the rest is nonsense. I will be glad if you get photos of Arbo views from the photos I will get it. The kids are constantly asking me about the days spent in Arbo and I told you about our wines there, and so on. I am sending this letter to you in Tbilisi and I hope that you will receive on time.

Kisses from me to those I still remember. Elia, the children, and me
Kisses to three of you,

---

370 Refers to Giorgi Juruli's son, Konstantine Juruli

371 Could not be read.

372 The surname in the text is shortened, should refer to Palavandishvili.

373 Could refer to Giorgi Magalashvili (1904-1969), a doctor and a publicist in Germany.

Your Misha.

My address is: Paris 16 Paul Dupier Street # 3.

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Kh. 4276.

Mikheil Makarashvili's letter to Ira and Tolia.

The letter is dated April 12, 1958 (manuscript, in Russian In language).

My dear Irochka, happy Easter to both of you, with all your heart I pray to God for health, life and happiness for you. We received your telegram on Ines's wedding day, which made us were very happy and you were present here. Wedding in every way was wonderful. The crucifixion was carried out by Jean-Pierre's³⁷⁴ godfathers, which led to the church service added a more solemn tone, all this was attended by a lot of people. After the crucifixion we set the table for 12 people, which was attended only by family members and thee groomsmen, and a reception for 150 people was held at 4 p.m. On which we invited friends, where the reception was also very good - the best buffet and the sea of champagne. Wedding went in a cheerful mood, it was distinguished, "Lekuri" was first danced by Jean Pierre and Ines, and then we all, in turn. I even danced "Kintauri", In a word, a merry wedding came out. Young people received a lot of flowers and gifts, and at 8 o'clock in the evening, they headed south for two weeks for the honetmoon. As soon as the pictures are ready, I will definitely send it to you and all this will give you an idea about this day. He who He was not in Paris that day - he sent telegrams. Throughout we received a folder from nephew of Kolya Polyansky (?),³⁷⁵ From Belgrade Greetings sent. Unfortunately the Duma³⁷⁶ could not attend weddings, because he was discharged from the hospital a week ago. Currently he is relatively is better and hopefully over time completely Will recover. As you have already written, Ines was with his wife initially He will live with us, and then we will see. Gogi³⁷⁷ tomorrow his At the garrison, he travels to Epinelli, he is 400 miles from Paris It is far away, but we hope to visit it from time to time. The next day, Monday, Elijah and I travel to Grenoble for a week. I have things to do there, and Elijah will rest a little. On Sunday we will be back and by this time the newlyweds will also arrive. I will be happy if you can call us (weekends) except).

---

374 Husband of Ines Makarashvili, Daughter of Mikheil makarashvili.

375 Could not identify.

376 Refers to Giorgi juruli's son.

377 Refers to his son, Giorgi Makarashvili

At Ines's wedding were some of our old friends: Rima,³⁷⁸ Ketusha Vachnadze,³⁷⁹ Nina Kvitashvili,³⁸⁰ Misha Gotsiridze,³⁸¹ Eka and Rusik Dadiani,³⁸² Mamulashvili sisters,³⁸³ Gomarteli³⁸⁴ different. All you were reminded. They also invented our childhood.

Elia, Gogi and I both kiss and greet each of you.

Regards to our friends, write to us. Your Misha.

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Kh. 4276

Mikheil Makarashvili's letter to Ira and Tolya.

The letter is dated April 15, 1959 (manuscript, in Russian In language).

My dear Irochka and Tolya, at night, returning from business trips, I got your parcel. Thank you so much for the sweets and cheese! Tasting it gave us immense pleasure. Unusual Churchkhela, brilliant asparagus jam and other things reminds me of Arbo. We also tasted the juice of walnut jam and it turned out to be very aromatic. The cheese has dried a bit and turned out to be salty. All this brought me back to my childhood and reminded me of Geristoba.³⁸⁵ I do not know how to thank you. I also want to please you and write me what to send you. Of course, I will share part of the parcel with aunt and Duma. I think, they will also be very happy. We often receive letters from Gogi, he feels good, I regret that he will not be able to try the sweets sent from you, but I will send him Churchkhela. Ines and Jean Pierre will go for holidays near Grenoble next Saturday. Elia and me, are staying in Paris. I do not know where we will spend the summer, maybe on the ocean shore. On these days Kolya's³⁸⁶ nephew, Tamar Polyanskaya (?) We received the

---

378 Ketevan Vachnadze – Wife of French military during the Second World War, Georgian officer Alex Chkhenkeli (1905-1985).

379 Probably refers to Mikheil Makarashvili's aunt – Theodosia (Nado) One her children.

380 It was probably Mikheil Makarashvili's uncle Konstantine's wife - Melania's nephew.

381 Presumably referring to a well-known Georgian politician and public figure Eka and Rusudan Dadiani, children of the figure Ioseb Dadiani.

382 Could not identify.

383 Could not identify.

384 May refer to Helen Gomarteli (1883-1964), who Leville is buried in the cemetery. See. T. Papava, Scattered Tombs, p. 94.

385 Geristoba celebration in the villages of Arbo, please see part about Geristoba and village Arbo.

386 Could not identify.

letter, she is going to arrive in Paris for a few days. She may bring his 16-year-old daughter with her and leave with us two months to learn French. Dumushka feels better, he already drives the car himself, which I consider premature. Aunt is totally nervous, but she growls. As for Babi's³⁸⁷ daughter's wedding, it was in November and newlyweds live near Paris. I just received a letter from Babi, he a week later on his own He returns with his daughters, but unfortunately does not go to Paris and we will not be able to see it. I learned from your last letter, that the liver bothers you again. Pay serious attention! This (disease) was inherited from our grandmother. We have a nice spring and might have summer weather for Easter. Thank you again for our kind pampering, Ines cannot hide her admiration. Smiles and kisses to both of them. Your Misha.

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Kh. 4276.

Mikheil Makarashvili's letter to Ira and Tolya. The letter is dated April 26, 1965 (manuscript, in Russian in language).

Dear Irochka and Tolya,

I just received your letter and am in a hurry to reply. My health condition is satisfactory, can even say that it is good. But my strength is not completely restored I. So I go only a few hours at work. We have quite bad weather and I am afraid I will get cold. Glad you liked to like the photos. In addition to the tie, I am sending a pair of gloves and three packs (three in each) of a sock. All in one color (firm Dim). I received a letter from Gogi today. Everything is in order with them. The children are growing up. We have not received Paul's³⁸⁸ photographs yet, but it appears from the letters that he similar to Mishka³⁸⁹ also resembles a bird. Last week Ines visited us with his family. Isabel³⁹⁰ grew to became an inventor, and even more so sentimental. They study well, so we are satisfied with them. Natalie³⁹¹ is a very active and if you want her to obey you, you need to get angry from time to time. In general, she is a brilliant girl. Gogi and Carmen³⁹² and we

---

387 In one of the letters, Mikheil Makrashvili mentions, Babi Dadiani, who was the sister-in-law of Narim Amilakhvari, however we could not find additional information.

388 Gioprgi Makrashvili's son.

389 Giorgi makarashvili's children.

390 Ines Makarashvili elder daughter.

391 Ines Makarashvili's daughter.

392 Giorgi Makarashvili's wife.

are very proud of their second son. It is good that our family is not destroyed. I received the letter From Babi, she kisses you all. I met my aunt yesterday. She was on her way to Durmishkhan, having returned from Italy. I talked to him (Duma) on the phone. They also have everything in order. I am glad that you decided to travel to Moscow and I hope to hear from you soon. Elia's cousin is currently visiting us from Warsaw. Elia took him on a sightseeing too though Paris. We thought to go in summer in Hungary by car, but I do not know this country and I am afraid that this trip will be tiring, so most likely we will spend the summer in July in the mountains, but not in the high mountains. Elia and I, as well as Ines, Gogi, and Carmen and of course Jean-Pierre kiss you both. Aunt kisses too. Write to us often.

Your Misha.

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Man. 4276.

Appendix # 24

Letter from Elizabeth Glass (Mikheil Makarashvili's wife) to Irina to Makarashvili.

(Manuscript in French, translated from French into Georgian language by Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Georgia to France, Gori State Teaching University Honorary Doctor, Gocha Javakhishvili).

Very dear Irochka,

Thank you so much for your warm and loving letter! Which warmed my heart. I have a very difficult period and still have good Misha and kids they were with me, especially the little one, which I desperately needed. Therefore, I continued to live as if nothing had happened. Now the house is completely empty for me, but Misha Prefers it because he could not tolerate much noise. However, soon it is your birthday and I wish you all the best, what your heart yearns. I hug and kiss you, in the hope that you will soon hug me personally.

Yours Ella

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case, 135, # Man. 42763.

Appendix # 25.

Memoirs of Mikheil Makarashvili

(Manuscript, in French. The original of the memoirs is kept in Peru, in particular, in the city of Lima, Giorgi (Gogi), son of Mikheil Makarashvili's family. Mr. Giorgi sent us a copy of Mikheil Makarashvili's manuscript, for which we thank him sincerely. Part of the Georgian translation of the memoirs as indicated, was published by P. Natsvlishvili. Full version of the text has been translated from French into Georgian by the Consul of Georgia to the Republic of France, Honorary Doctor of Gori State Teaching University, Gocha Javakhishvili.

I was born on October 7, 1903 (in the old style, which is really In, or October 20 according to the new calendar), Georgia and In the small town of Jalaloghli³⁹³ on the Armenian border, where At that time my father³⁹⁴ was in charge of garrisons. I was baptized in Arbo, in my mother's native villlage, where the ancestral lands were, therefore in all my documents this place is indicated. I am the youngest of my parents of 6 children: Giorgi, Barbare, Nikoloz, Marika, Irina and finally me - Mikheil. My Three siblings Giorgi, Barbare and Marika, died of diseases in early childhood age. My brother Nikoloz, or Nikusha, as we called him, was five and a half years older than me. In 1906, after graduating from school of the cadets of Tbilisi (Georgia), he continued his education in St. Petersburg (now Leningrad) at St. Michael Artillery Military School, When he finished, he immediately began military service, in 1917, on the front with Germany, in the Caucasian mortars Artillery brigade, where my father received his first combat experience. The Russian revolution was just beginning. In October 1917, he managed to be sent to the Mountain Fighters Regiment in Georgia, which was commanded by Colonel Tsaguria.³⁹⁵ During the Russian Revolution, soldiers left the battlefield in groups, left their positions and returned homes. Thus the front against the Turks, which was going on the border of Georgia, stopped and several trains full of Russian soldiers, with all the weapons, with cannons left through Georgia to Russia The Georgian government did not exist at that time, because Georgia became independent only on May 26, 1918. At that time we were ruled by the Transcaucasian government, which included Georgia, Armenia, Azerbaijan (Tatars) and the whole people of the North Caucasus, the chairman was Gegechkori.³⁹⁶ Tsaguria's Artillery Regiment was not greatly favored by the

---

393 Nowadays, a town in Armenia, Stefanavan.

394 Refers to general-lieutenant Iliia Makarashvili.

395 Refrs to irakli Tsaguria, a military serviceman in the Georgian army.

396 Refers to Evgeni Gegechkori (1881-1954) - Transcaucasian Commissariat Chairman.

Socialists, because both the officers and the soldiers were the children of the noble family, and most of the cadets were workers. Thus where there was difficult combat situation and wrestling to be done this regiment was sent. That was the case even when Russian the soldiers were coming back from the front, In order not to invade Georgia, they were shot several times in armored train in Shamkori, at a strategic location Azerbaijani The city near Elizabethpolis, where the Russians echelons have come out. Even before my brother, another of the Georgian officer, Lieutenant Kako Meskhi, commanded the armored train, which returned to Tbilisi in early 1918. Contrary to all logic, while there was turn of the other regiment, Minister of National Defense³⁹⁷ 412 ordered Tsaguria's division was to provide the required number of artillerymen to defend the armored train. That's how it turned out for Nikusha along with four superiors and ten soldiers of his battalion they departed on January 6 (old style) in the direction of Shamkori, in principle for a week. January 14, on the day of commemoration of St. Nino, the patron saint of my mother, whereas every year we used to have a lot of guests. They came to my mother with greetings, though unlike other days, no one could properly celebrate the day. On the night of January 14-15 it was 2 o'clock at night. At the door we were called by my aunt, Elene Juruli,³⁹⁸ who stayed with us that night, Deputy (Head of Unit), surname T. Zhgenti, who stepped into the hall and from there informed us with a cry: "They killed our Commander. The corpses of Nikusha and several other victims was Managed to get to Tiflis by armored train, one of whose carriages was torn from mines. My brother's corpse was buried In Arbo, in our church, next to my father and mother's parents ... my brother's corpse prior to the day of burial, was rested for several days in the Kashueti temple in Tbilisi (Georgia). His comrades were standing in the guard of honor. It was a grand ceremony, especially since it was an independent Georgia's first combat victory³⁹⁹ (which unfortunately everyone forgot, except for our family and a few exceptions). Only later my brother's death Circumstances became known to us about. Nikusha had the rank of junior lieutenant and commanded only the composition of the shooters, the command of the armor itself was entrusted to one captain, whose surname I do not remember exactly (I think it should have been Andghuladze). It turns out that another captain, someone Abkhazava,⁴⁰⁰ who also was accompanied by several friends. It turns out that Abkhazava was one unconcerned man, who did not listen to captain's orders; Captain would not order to get the weapons from the Russians. When Georgia

---

397 Refers to the military and naval affairs of the Transcaucasian Commissariat.

398 Elene Muskhelishvili, wife of Giorgi Juruli.

399 There was a mistake, please see scholium 297, p. 161.

400 Refers to Evgeni Abkhazava, an officer of Georgian Army.

needs weapons so much. Abkhazava said that he was sent from Tbilisi to command the train, when the captain was absent, so when the captain left, he took over the train and ordered the Russians to lay the weapons down. After long negotiations, finally The Russians agreed to leave 5,000 rifles, up to fifty machine guns along with its military. All these weapons were handed over to Abkhazava, to be sorted in one of the carriages of the armored train. Everything was in order, the armored train needs some time and the Russian echelons also had to continue on their way to the home. At this time my brother came to visit his cadet, a school friend, Khan Nakhchevansky⁴⁰¹ (Governor of this city Son), who heard that Nikusha was standing in Shamkori and he immediately ran to see her. Nikusha was on the armored train, he was sitting on one of the cannons and talking behind the open doors of the carriage to a friend. At that time one of the superiors said, chief, Russians, I think the cannons are aimed at us, and he said that, it probably seemed to you, because everything is already agreed and in order. Mercy, how did he know that in the meantime Abkhazava had received some of the weapons? He drank with his brothers, got drunk. Again and again demanded full disarmament of the Russians. If the Russians refused, Abkhazava got were angry with their representative, he pulled out a revolver and threatened to shoot everyone. You get off the armored train and hand over all the weapons in an hour. Then Abkhazava returned like that on the train He did not say anything about it, neither to Nikusha nor to the others. With his cleverness he thought that the Russians were scared and would even throw all the weapons to us in order to go home. Unfortunately, the complete opposite happened, as well the fierce Russian military decided to resist Abkhazava. They shot the open carriage in which Nikusha was, with two of her superiors- Together with Abkhazava himself. One mine was aimed at Abkhazava, he was hit in the abdomen and which was completely torn apart, along with Nikusha and her two comrades. There was, Nikusha's friend Khan Nakhchevansky who also died. There, on the other side, stood the Tatar cavalry regiment, which rushed and engaged in battle. They say a few hundred of the Russians were killed in this battle; and my brother's comrades, the corpses of his superiors and Abkhazava were brought to Tbilisi. One of shells that exploded, torn Nikusha's neck area and probably passed away on the spot without suffering. His body was brought naked. God knows who took his clothes. That's how my brother died on January 10, 1918 (Old In style), in vain, because of the mistake of one adventurer. While he participated in much heavier battles on the German

---

401 Presumably referring to the Adjutant-General of the Russian Empire, Hussein- Oldest son of Khan Nakhichevansky (1863-1919) Nikoloz Nakhichevansky. However, there is inaccuracy here. Son of Hussein Khan Nakhichevansky, who died in 1911 Completed corps, died in 1912. Р. Н. Иванов, Генерал-Адъютант его величества, м., 2006, стр. 195,

front and God had mercy and saved him. Throughout life I dreamed of him. My older brother was my idol, taking into consideration that I was 8 years younger the more my brother died and the rest of his life I missed and missed him. My father Ilia died in July of 1912 at the age 57 in one of our estate, Arbo. He was a general in the artillery division and retired two years before his death; because of General Samsonov's⁴⁰² constant intrigues, he was very nervous, which caused him to become paralyzed. Samsonov plotted against my father, regarding the appointment as an inspector of the Russia General of the Transcaucasian Artillery by the Ministry of War. This post was very important and many wanted to have it, but incompatible, for some Russians, it was even utopian for the Georgians to hold it. Before his retirement we lived in Ashgabat, which is the most important city in the Trans-Caspian region. There my father generally, served as the Artillery Inspector of that region. My father was originally from a Georgian aristocratic family. His ancestors were based in Racha and owned lands in the village of Ghari, 2 km from Oni, on the Caucasus ridge, Mamisoni pass. The Makarashvili family were princes, descendants of Tavdgiridze, whereas one of whose children in the 17th century kidnapped a woman of the neighboring prince, her surname I no longer remember,⁴⁰³ and in fear of the revenge on the part of his wife's brothers they would flee to Turkey. He and his wife died in Turkey, and their only son of 20 years decided to return to Georgia. His parents did not consider him dead and yet there was even a threat of revenge from his uncles, young the man was staying in Racha, far from his parents' relatives In Racha. He remembered that his father was nicknamed "Kari" (meaning wind in Georgian) when he was a boy, they called because he was very fast and restless. So. He took a name "Mag" (meaning that) "Karis" (of wind) "shvili" (son of) and with this surname he received the title of Aznauri. My father was offered to change his surname to the former one, but refused. It is impossible for me now to remember our family tree from the beginning and I only know about parents of my parents. My grandfather's name was Sakvarela. He was born in 1791 or in the 18th century and died in 1903, at the age of 112 in the 20th century. In 1812 he took part in the battle with Napoleon and received a medal for bravery as a reward. My grandmother Japaridze's daughter.⁴⁰⁴ They had 3 sons and 2 daughters. My father was the youngest. He was sent to the cadet corps in Kiev. As soon as he graduated from cadets' school, he applied to the Artillery Officers School. My father took part in the war with Turkey in 1877 and his fighting bravery has also been honored with several

---

402 Refers to the General of the Russian army Aleksandre Samsonovi (1859-1914).

403 As according to the sources of Makarashvilis in Georgia, the noblemen, whose daughter was kidnapped by Makaarshvili, was Gurieli.

404 Refers to Ilia Makarashvili's mother Barbara Japaridze.

awards. He has received and was decorated with various crosses and medals. He was presented several times with the Order of the Cross of St. George, which was the most honorable award, for the officer. Once he was awarded with the Golden Sword of St. George,⁴⁰⁵ which is also a very rare⁴⁰⁶ and represented a high award, but he did not receive it, all this because he was Georgian. Finally, as it turned out, a special martial art For detection (when my father fired 4 cannons at the enemy (Turks) Forty cannons were fired at the positions, and then cannons were fired And all ammunition, with their service soldiers), Russian supreme leadership has finally made him worthy awarding this Order of St. George. By the way, this fight and his leadership is mentioned in several books and among them in one of the Russian books “Georgian Chronicle” (the author explains: As a sample of Georgian martial arts), in which he describes the fighting bravery and mastery of the Georgians in Russian Army. The father got married quite late, at the age of 36; However at the age of 31 he asked for my mother’s hand. Mother’s surname of virginity Juruli. She was 20 years old, she felt happy with her parents and did not want to get married at all. She was very funny in nature, she had a lot of friends and only thought of fun. Only after 5 years of waiting, she finally married my father. As for my grandfather (his own father) was raised to be just Arbo, where a cross was inscribed in the church, which did not exist at that time. He asked me to finish church on time because he would not marry anywhere else. Thus, it turns out, that they doubled the workforce and craftsmen to complete the construction of the church on time. Their wedding and crucifixion was the first in this church. My mother was from a very indigenous family. Their ancestors turns out were settled in Georgia from Russia during the reign of Queen Tamar.⁴⁰⁷ The ancestor is called Yuri, from which the surname Juruli or Juriuli is derived. (I and z are identical in European languages). In the 14th century the king gave Juruli family nobility is imperative, and there even is a fresco reproduction, of our ancestor kneeling in front of the king and receiving the nobility, which is also kept in my

---

405 There seems to be inaccuracy here. Ilia Makarashvili received the St. George II the Order of Quality in 1878.

406 It is noteworthy that this sword, together with the orders of Ilia Makarashvili, Ilia Makarashvili’s daughter brought a coat sewn to Europe in 1966 Irina Makarashvili and her brother Mikheil Makarashvili living in France Handed over during a meeting in Prague. She wanted Ilya Makarashvili’s awards to be kept in his son’s family. despite, that friends, especially Martha Machabeli (Irina Makarashvili Simon Janashia and Martha Machabel’s son - Lasha was the godfather), Irina was advised to not to take the risk, he still brought swords and orders to Europe. Simon Janashia’s daughter Rusudan Janashia was told the story by her daughter-in-law Tamar Gujabadze, for which we would like to express our sincere gratitude.

407 The above version of the origin of the Jurulis originated with Takes from Ioane Batonishvili’s works and as we indicated at the beginning, Devoid of arguments.

family, namely in the family of my uncle⁴⁰⁸ son of Durmishkhan. I cannot say much about my mother's family, as I know information only about my grandparents. My grandfather Durmishkhan died in 1904 at the age of 70.⁴⁰⁹ He was a man of special strength. He could lift the chain of Arbo church that weighed 70 kg with his finger and teeth. He was very young, 18 years old, when he participated in the special unit which countered the bandits in the region. Very soon, banditry was completely eliminated and they neutralized the gangs. Then he took part in the war with Turkey of 1860,⁴¹⁰ where, thanks to his special strength, defeated a Turkish colonel in a hand-to-hand battle. Unfortunately his sword, along with other weapons, disappeared upon arrival Bolsheviki in Georgia. My grandfather married his father's neighbor's daughter, whose estates are 10 miles away, located in Nikozi, 3 kilometers from the small town of Tskhinvali. My grandmother, Ketevan Namoradze was a woman of rare beauty. Her portrait by the way, it is still kept in one of the museums of Tbilisi.⁴¹¹ My grandmother was an erudite and cared for art and especially theater. A big fan of young artists by the way, she supported young actress Liza Cherkezishvili's appearing on stage. My grandparents from my mother's side had four children. Two of them, older boys, died in infancy. They were left with my mother and her one year younger brother - Giorgi. My grandmother died in July 1913, aged 71, in Arbo and buried in the church next to her husband. My mother also died in Arbo in 1948, but the Bolsheviki did not allow her to be buried in the church. As we heard from my sister Ira's letter she was buried in the cemetery. Only one left from our family is Ira, who in 1924 Married Tolya (Anatoly - GS) Kiziria, he was the brother of Nikusha's military friend. Unfortunately, Ira had no children. Besides her, I also have a cousin Durmishkhani and may have cousins from my father's brother, Konstantine. Behold, children, this is a brief history of your ancestors. Let us have the almighty's mercy that the bloodline of our family is not terminated and the fire on our hearth does not die.

---

408 Refers to Giorgi Juruli.

409 There is an inaccuracy in the date, Durmishkhan Juruli died in 1901.

410 It should be written here 1877-1878.

411 The portrait of Ketevan Juruli is preserved in the Georgian Art Palace.

Appendix # 26.

Giorgi (Gogi) Makarashvili's letter to Irina Makarashvili (Manuscript, in French). The letter is undated, though based on the content it is of the 1960s. Should be written when Gogi and Carmen were engaged. Letter from French to Georgian language was translated by Mr. Gocha Javakhishvili.

My dear aunt Ira,

I think my father had already written to you that Carmen⁴¹² was coming to Paris, though I think he wrote to you at a time when he himself did not yet know if only seen from a distance. Perhaps he himself will tell you what he thinks, both father and mother on Carmen and hopefully they will only tell you the good. Since then we have been officially engaged and everyone, Dad, My mother, Ines, and Jean-Pierre we met during these three weeks, she spent with us, his father also came often at home. What makes me very happy is that, as I see my father and mother love her like a second daughter. Anyway, she loves them very much. We even took a lot of photos, but not all of them have been made yet. In the meantime, I'm sending you a few to get acquainted with at least that time, until you get to know me soon, which I also want very much.

Hugs and kisses many times.

Gogi

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Man. 42763.

---

412 Refers to his wife.

Letter from Giorgi Makarashvili and his wife-Carmen to Irina Makarashvili. (Manuscript, in French). The letter is undated, though It should probably have been written in 1965 because, according to the letter it was 2 years before taking their eldest son Michel to school. Michelle was born in 1961.

Letter from was translated from French to Georgian language by Mr. Gocha Javakhishvili.

Dear Ira Aunt,

We received your warm letter and we both thank you very much for warmth and good wishes. From here we often think about you, sadly last year we lost an opportunity to get together. But, it is nothing, there will be next time, in a few years, maybe you will have to travel here again, God willing. Kids grow up so fast and something new happens every day. When they return home, they rush to me and ask me to wrestle because Michel and “Chituni” do not sleep until I play with them. It’s a little hard for Carmen when I’m back at home late.

We are expecting a third child next month and we are already thinking that he will become a great footballer. Maybe he will be better than Yashin⁴¹³ taking into consideration, how hard he kicks feet to his mother from the inside. Carmen, as always, adapts perfectly to her condition and often swims in the sea when there are no strong waves. Earlier, we took Michel to his future school to enroll. Whereas 2 years is still missing before school, but he constantly speaks about it, as if this is his main goal in life. The poor kind does not know that this will change at school when he will have tasks to solve, that he will have a study and will miss the playing time.

Kiss you a lot,
Gogi and Carmen

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I. Case 135, Man. 42763.

---

413 Lev Yashin, famous soviet footballer.

Appendix # 27.

Letter from Ines Makarashvili (daughter of Mikheil Makarashvili) To Aunt Irina Makarashvili (manuscript, in French).

Letter Translated from French into Georgian by Mr. Gocha Javakhishvili. Paris 15 December 1956

My dear aunt Ira,

We were very happy to hear from you, as I found out It was a great joy for you to receive our letter. I will try to send you letters more often. I do not know if my father told you not in his letter that I have health problems after October.

Missing a phrase.

Merry Christmas and Happy New Year, wish you health and happiness. I think this is the most important and preferred. If you have Health, you will always be happy.

Kiss and hug both of you,

Ines

Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Man. 42763.

---

literature

1. Alimbarashvili I. Population of Shida Kartli (Gori region) according to Russian cameral descriptions in the first twenty years of the XIX century, Gori, 2021.
2. Antelava I. Georgians in the Patriotic War of 1812, Tbilisi, 1984.
3. Akhuashvili I. Georgian surnames, Tbilisi, 1994.
4. Babunashvili Z. Nozadze T. Homeland of the Patriots, Tbilisi, 1994.
5. Bagrationi I. Description of Kartli-Kakheti, text for publication prepared, researched and attached to search engines by Tina Enukidze and Guram Bedoshvili, Tbilisi, 1986.
6. Bagrationi I. Brief description of the surnames of the nobility and nobles of Georgia, Zurab Katselashvili, editor and publisher, Tbilisi, 1997.
7. Baron Friedrich Kres von Kressenstein, My Mission in the Caucasus, Kutaisi, 2002.
8. Batonishvili Vakhushti, Description of the Kingdom of Georgia, Life of Kartli, text of all major manuscripts done according to S. Kaukhchishvili, T. IV, Tbilisi, 1973.
9. Bakhtadze M. Colonel Irakli Tsaguria, Journal Georgian Emigration, # 3 (6), 2015
10. Berdzenishvili N. Issues of Georgian History, Vol. IV, Tbilisi, 1967.
11. Bochoridze G. Kartli Churches-Monasteries and Antiquities, prepared for publication by Zaza Skhirtladze and Natalia Chitishvili with the participation of Inga Gogoberishvili, Tbilisi, 2011.
12. Bukhnikashvili G. Batumi Theater, Tbilisi, 1979.
13. Gaiparashvili Z. Gurgenidze M. Chanturia S. Svimon Kldiashvili, Tbilisi, 2020.
14. Gedevanishvili A. "Tavgatsirulni", Tbilisi, 1996.
15. Gelashvili I. Inscriptions of Tsirkoli Church of the Mother of God, Iv. Javakhishvili Tbilisi State University, Proceedings of the Institute of History and Ethnology, IX, 2009.
16. Georgievsky's Treaty of 1783 Treaty of Russia on the Entry of Eastern Georgia under the auspices of the Republic of Georgia, Text prepared for publication, with an introduction and remarks Giorgi Paichadze, Tbilisi, 1983.
17. Gersamia S. Batumi Theater, Tbilisi, 1949.
18. Gvasalia J, Essays on the Historical Geography of Eastern Georgia, Tbilisi, 1983.
19. Gvritishvili D. from the history of social relations of feudal Georgia, Tbilisi, 1955.

20. Guldenstedt's trip to Georgia, German text with Georgian translation published and research attached by G. Gelashvili, Vol. I, Tbilisi, 1962.
21. Gogitidze M. Japaridze Z. Forge of military personnel (history of Tbilisi military school from 1862 to present), Tbilisi, 2018.
22. Gogitidze M. Bezhitashvili G. "Faithful to the Military Oath", Tbilisi, 2015.
23. Gozalishvili G. Conspiracy of 1832, Vol. III, Tbilisi, 1976.
24. Documents from the social history of Georgia, N. Berdzenishvili, Ed. II, Tbilisi, 1953.
25. Encyclopedia "Georgia", Vol. I, Tbilisi, 1997.
26. Encyclopedia "Georgia", Vol. II, Tbilisi, 2012.
27. Encyclopedia "Georgia", Vol. III, Tbilisi, 2014.
28. Encyclopedia "Georgia", Vol. IV, Tbilisi, 2018.
29. Tevdoradze Ts. Some archival materials about the Makarashvili-Juruli family, Journal. "Literature and Art", # 10, 2010.
30. Telia L. All the way to the homeland, Newspaper 'Homeland', # 3 (25) 833, April, 1998.
31. Yehuda Halev Chorni, Travel to Georgia, Imereti, In Samegrelo, Guria and Ararat (Armenia),
Translated by Yitzhak David, Tel Aviv-Jerusalem, 1976.
32. Kakabadze S. The Question of the Genesis of Georgian Statehood, Historical News, Book I, Tbilisi, 1924.
33. Ketskhoveli N. We also crossed the ninth mountain, Tb. 1976,
34. Kldiashvili D. On the way of my life, works in two volumes, T. II, Tbilisi, 1981.
35. Laliashvili G. "What was handed down by the time of mercy ...", Newspaper "Republic of Georgia", # 32, (52), 1991.
36. Lomouri N. Stories, Tbilisi, 1955.
37. Lomouri N. Publicist Letters, compiled by Khatuna Muradashvili, Tbilisi, 2002.
38. Maisuradze I. Georgian surnames, Tbilisi, 1991.
39. Makalatia S. Liakhvi gorge, Tbilisi, 1971.
40. Marghishvili S. Feudal Family of Orbodzaleli, Collection of Historical Geography of Georgia, VI, Tbilisi, 1982.
41. Materials for the Economic History of Georgia, Materials Selected and published by N. Berdzenishvili, Tbilisi, 1938.
42. Megrelidze I. Antiquities in Liakhvi gorge, vol. I, Tbilisi, 1984.
43. Megrelidze I. Antiquities in Liakhvi gorge, II, Tbilisi, 1997.
44. Meskhia E. At the beginning of Batumi Theater, Batumi Past and Present,

I International Scientific Conference, collection of works, Batumi, 2009.

45. Metricheski's book, given to His Holiness Georgia-Imereti from the office of the Governing Synod to St. Arbo of Gori. Inside St. Giorgi's Church, to record those born, by marriage for the unmarried and the dead.

46. Mghebrishvili A. History of Tskhinvali Literary-Cultural Life, Tbilisi, 2019.

47. Natsvlishvili P. Makarashvilis: Arbo, Paris, Lima ... Arbo! Newspaper "Samshoblo", May, 1992.

48. Natsvlishvili P. "Hearth", Newspaper "Homeland", # 7-10 July, 1992.

49. Nizharadze M. Elisabed Cherkezishvili, Tbilisi, 1977.

50. Noghaideli N.,= Davit Kldiashvili in Batumi, Davit Kldiashvili-150, Tbilisi, 2012.

51. Otkhmezuri G. Epigraphy of Shida Kartli Mountains, collection: "Ossetians Issue", A. Bakradze and O. Chubinidze Ed. Gori-Tbilisi, 1996.

52. Papava T. Scattered Tombs, Tbilisi, 1990.

53. Annotated Dictionary of Persons, Vol. II, prepared for publication D. Kldiashvili and M. Surguladze, Tbilisi, 1993.

54. Annotated Dictionary of Persons, Vol. III, materials were collected and Prepared for publication by Ana Bakradze, Levan Ratiani and Giorgi Gi Otkhmezuri, Tbilisi, 2004.

55. Annotated Dictionary of Persons, Vol. IV, materials were collected and prepared for donation: Giorgi Otkhmezuri, Guliko Mchedlidze, Mzia Surguladze, Davit Zhgenti, Ana Bakradze, Tina Ehlukidze And Darejan Kldiashvili, the volume was composed by Mzia Surguladze And Darejan Kldiashvili, Tbilisi, 2007.

56. Jordania T. Charonicles, vol. II, Tf., 1897.

57. Jordania, T. Chronicles, Vol. II, prepared for publication by Manana Chumburidze, Tbilisi, 2018.

58. Juruli G. Batumi-Adjara regions (sheets from a notebook), Newspaper Independent Georgia, # 144, 1935; # 143, 1938; # 144, 1938; # 145, 1938.

59. Juruli G. The Roots of the Great May 26, Gaz. Independent Saka Vintage, # 53, 1930.

60. Juruli G. standing close to Ilia (papers mine From the Adventure Notebook), Journal. "Kartlosi", Paris, # 21-22, 1937.

61. Juruli G. Confederate of the Caucasus. Around, Newspaper "Damoukidebeli Sakartvelo", # 116, 1934; # 117, 1935; # 120, 1935; # 121, 1936.

62. Anti-religious policy of the Soviet government in Shida Kartli (in the 1920s) published documents, notes by Prof. Giorgi Sosiashvili, Tbilisi, 2013.

63. Saralidze L. Unknown Papers on the History of Adjara (according to

the materials of the Emigration Press), Issues of the History of South-Western Georgia, IV, Batumi, 2009.

64. Constituent Assembly of Georgia, Minutes of the sitting, Vol. II, Tb., 2019.

65. Constituent Assembly of Georgia, Minutes of the meeting, Vol. V, Tb., 2019.

66. Democratic Republic of Georgia, Encyclopedia-Lexicon, Tbilisi, 2018.

67. Description of historical and cultural monuments of Georgia, T. 5, Tbilisi, 1990.

68. Antiquities of Georgia, E. Takaishvili Ed. T. I, Tbilisi, 1899.

69. Antiquities of Georgia, E. Takaishvili Ed. T. III, Tbilisi, 1910.

70. List of members of the Society for the Promotion of Literacy among Georgians, 1885, Tbilisi, 1885.

71. Sidamonidze V. Chronicle of Geri Monastery, Gaz. "Soviet Ossetia", November 17, 1962.

72. Sosiashvili G. "Ottomanism" and Patara Liakhvi gorge, Gori State Teaching University, Georgian-Turkish Scientific Conference, December 11-12, 2015, Gori, Georgia, Conference Proceedings.

73. Sosiashvili G. Unknown documents of the first quarter of the XX century about the repressed Aznavours in Shida Kartli, in the book: Issues of Shida Kartli History, Tbilisi, 2013.

74. Sosiashvili G. An Episode of Anti-Russian Rhetoric in the Liakhvi Gorge in the Early 19th Century (Barbara Lapachi), Gori State Teaching University, Research and Scientific Center for History and Non-Geology, Proceedings, # 19, 2020.

75. Sosiashvili G. From the History of the Icon of St. George of Arbo, Go State Center for History and Non-Geology, Proceedings, # 4, 2013.

76. Sosiashvili G. Family of General Ilia Makarashvili and his Descendants in Peru and France, Herald of the Georgian National Academy of Sciences, History, Archeology, Ethnology and Art History Series, 1, 2021.

77. Sosiashvili G. The family and the village of Arbo, the first Minister of Finance of independent Georgia - Giorgi Juruli, "Istoriani" # 5, 2020;

78. Sosiashvili G. Big and Small Liakhvi Gorges, 2008 The villages occupied by the Ottoman Empire as a result of the August war Period, Georgian-Turkish relations in the Middle Ages, Gori, 2019.

79. Sosiashvili G. History of Ditsi, Tbilisi, 2010.

80. Sosiashvili G. Who was General Ilia Makarashvili, Journal. `He Toriani, ~ # 1 (109), 2020.

81. Sosiashvili G. Villages of Liakhvi Gorge, Gori State Teaching University, History and Archeology Proceedings of the Training-Scientific Center, IX, 2015.

82. Sosiashvili G. Makarashvili family and village Arbo, Gori State Teaching University of Humanities Center for History and Archeology of the Faculty of Sciences, Proceedings # 20, Gori State Teaching University Publishing House, 2021.

83. Sosiashvili G. Machabeli's struggle against the colonial policy of tsarism (first half of the XIX century), Gori State Teaching University, Faculty of Humanities, Center for History and Archeology, Proceedings, # 12, 2016.

84. Sosiashvili G. Machabeli Relations with the North Caucasus (Circassians, Dagestanis, Ossetians), Georgian Diplomacy, Yearbook, 18, Tbilisi, 2018.

85. Sosiashvili G. Hydronyms common in Patara Liakhvi gorge, Journal. 'Annals ~, # 14, 2018.

86. Sosiashvili G. Essays on the History of Liakhvi Gorge, Tbilisi, 2011.

87. Sosiashvili, G. Essays on the History of Shida Kartli, Tbilisi, 2011.

88. Sosiashvili G. From the history of distinguished families of Georgia, Tbilisi, 2008.

89. Sosiashvili G. From the History of the Juruli Family, Congregation. Eldar Mamistvalishvili - 80, 2019.

90. Sosiashvili G. Samachablo during the Ottoman period, Gori State Teaching University, Georgian-Turkish Scientific Conference, December 12-13, 2014, Gori, Georgia, Conference Proceedings.

91. Sosiashvili G. From the History of the Village of Arbo, Materials for the History of the Villages of Georgia, Vol. I, Tbilisi, 2019.

92. Sosiashvili G. Village of Geri and St. Giorgi Church of Geri, Center for the Study of the History of the Villages of the Georgian Patriarchate, Materials for the History of Georgian Villages, Vol. II, Tbilisi, 2021.

93. Sosiashvili G. Catholicos-Patriarch of All Georgia Kirion II Exarch Vladimir's trip to Shida Kartli, Gori, 2019.

94. Sosiashvili G. Search, Tbilisi, 2007.

95. Spiridon Kedia's personal archive, introductory letter, notes and comments were added by Otar Janelidze, Tbilisi, 2007.

96. Togonidze V. The Peasant Uprising of the Kartli Mountains (1804), Tbilisi, 1951.

97. Kartvelishvili I. Memoirs, According to Avt. Ioseliani's research, Edited and Notes, Tbilisi, 1952.

98. Life of Kartli, a text established according to all major manuscripts s. By Kaukhchishvili, T. I, Tbilisi, 1955.

99. Princes and nobles of Kartli-Kakheti, phototype edition Edited by Zurab Chumburidze, Tbilisi, 2005.

100. Corpus of Georgian Historical Documents, Vol. III, composed by T.

Enukidze, Darejan Kldiashvili, Mzia Surguladze, prepared for publication by Mzia Surguladze, Tbilisi, 2014.

101. Georgian Soviet Encyclopedia, Vol. 5, Tbilisi, 1980.

102. Georgian Soviet Encyclopedia, Vol. 7, Tbilisi, 1984.

103. Georgian Soviet Encyclopedia, Vol. 11, Tbilisi, 1987.

104. Monuments of Georgian Law, published texts, notes and Searches added by Prof. I. Dolidze, Vol. II, Tbilisi, 1965.

105. Monuments of Georgian Law, published texts, notes and Searches added by Prof. I. Dolidze, T. V Tbilisi, 1974.

106. Monuments of Georgian law, published texts, notes and searches added by Prof. I. Dolidze, T. VI, Tbilisi, 1977.

107. Kitiashvili N. Giorgi Juruli - Ilia's friend and accomplice, Tbilisi Ilia Chavchavadze Literary-Memorial

Collection of scientific works of the museum staff, II, Tbilisi, 2013.

108. Kutateli Al. Face to Face, Book I, Tbilisi, 1960.

109. Kutsniashvili L. Religious situation in Adjara (XIX century 70s - 1904), Tbilisi, 2019, Gambashidze N., Georgian Folk and Church Holidays, Tbilisi, 2011.

111. Ghunashvili V. Political History of Ksani Saeristavo, Tbilisi, 2007.

112. Sharadze G. History of Georgian Emigrant Journalism, Vol. V, Tbilisi, 2004.

113. Sharadze G. The Sun and Love of Georgia on Albion Island, Tbilisi, 1986.

114. Sharadze G. Under the Foreign Sky, Vol. I, Tbilisi, 1991.

115. Shida Kartli, Architectural Heritage of Small and Big Liakhvi Gorges (Tskhinvali District), Expedition Materials of 1981-1983, Vol. I, Tbilisi, 2002.

116. Cherkezishvili E., My Memories, I. Grishashvili Ed. Tbilisi, 1941.

117. Tsotniashvili M. History of Tskhinvali, Tskhinvali, 1986.

118. Chichinadze Z. The Great Deportation of Georgian Muslims to Ossetian Lett Muhajiri-Emigration, Tbilisi, 1912

119. Kharadze K. Historical Geography of Georgia, Shida Kartli, Tbilisi, 1992.

120. Javakhishvili Iv. History of the Georgian Nation, Vol. I, Tbilisi, 1960.

121. Javakhishvili N. Georgian White Guards, Proceedings of Tbilisi State University, Vol. 345, Tbilisi, 2003.

122. Javakhishvili N. Georgian Bonistics, Tbilisi, 1996.

123. Janashvili M. Time for Search and Judgment, Tbilisi, 2006.

124. Janashia R. Not Forgetting to Love, Journal. `Tower of Nationality`, # 5-6, 2003.

125. Janelidze O. Essays on National-Democratic Georgia From the History of the Party, Tbilisi, 2002.

126. The Great Book of the Tbilisi Province of 1728, Book I, Ottoman text with Georgian translation, introduction, research and Prepared for publication in facsimiles by Acad. Sergi Jikia and Prof. Nodar Shengelia, Tbilisi, 2009

127. Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией, Т. I, Тиф., 1866.

128. Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией, Т. II, Тиф., 1868.

129. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией, т. V, Тиф., 1873.

130. Волков С. В. Генералитет Российской империи: Энциклопедический словарь генералов и адмиралов от Петра I до Николая II., М, 2009.

131. Гизетти А. Л. Сборник сведений о Георгиевских кавалерах и боевых знаках отличий Кавказских войск, Под. ред. Генерал-майора Потто, Тифлис, 1901.

132. Грузинский генералитет (1699-1921) Биографический справочник Составил Мамука Гогитидзе, Киев, 2001.

133. Исмаилов Э. Э. Золотое оружие с надписью «За храбрость». Списки кавалеров 1788-1913, М., 2007.

134. Иванов, Р. Н. Генерал-Адьютант его величества, м., 2006. anl.az/el_ru/i/im_qaev.pdf

135. Свод статистических данных о населении Закавказского края, извлеченных из посемейных списков 1886 г., издан по распоряжению Главного начальствующаго гражданского частию на Кавказе Закавказским статистическим комитетом, Тифлисская Губерния, Горийский уезд, V. Цхинвальский участок, Тиф., 1893.

136. Списки кавалерам императорского военного ордена Святого великомученика и победоносца Георгия за боевые отличия. 26 ноября 1769 г. — 1 сентября 1880 г., СПб., 1880.

137. Список генералам по старшинству. Составлен по 10 июля 1910 г., СПб., 1910.

138. Труды Тифлисскаго губернскаго статистическаго комитета: Выпуск 1-й, Сведения за 1884 и 1885 г.г.: С приложением 2-х карт - Борчалинскаго и Тифлисскаго уездов, Под ред. секрет. ком. Игнатовскаго, Тиф., 1886.

139. Шабанов В. М. Военный орден Святого Великомученика и Победоносца Георгия. Именные списки 1769-1920. (Биобиблиографический справочник), М., 2004.

140. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах, т. 73, СПб., 903.

141. Alfred William Brian Simpson Human Rights and the End of Empire:

Britain and the Genesis of the European Convention, Oxford University Press, 2001.

142. Brosset, M., *Rapports sur un voyage archeologique dans la Georgie et dans Larmenie, exseuite en 1847-1848*, III, St. Petersburg, 1851.

143. Hilton R., *Russian and Soviet Studies in France: Teaching, Research, Libraries, Archives, and Publications*. *Russian Review*, Vol. 38, No. 1 Jan., 1979.

144. Sosiashvili G., *Political repressions in Georgia during the I Quarter of the XX Century*, *An international Quarterly Journal of Social Science "Black Sea"*, Issue 44, 2019.

Priodical Publications

145. Newspaper *Independent Georgia* # 143, 1938.

146. Newspaper "Droeba", # 144, 1879.

147. Newspaper "Droeba", # 58, 1880.

148. Newspaper "Droeba", # 190, 1880.

149. Newspaper "Droeba", # 39, 1883.

150. Newspaper "Droeba", # 74, 1883.

151. Newspaper "Droeba", # 52, 1884.

152. Newspaper "Ertoba", # 13, 1918.

153. Newspaper "Tbilisi", # 215, 1913.

154. Newspaper "Iveria", # 142, 1884.

155. Newspaper "Iveria", # 199, 1886.

156. Newspaper "Iveria", 1888.

157. Newspaper "Iveria", # 141, 1889.

158. Newspaper "Iveria", # 147, 1889.

159. Newspaper "Iveria", # 261, 1890.

160. Newspaper "Iveria", # 263, 1890.

161. Newspaper "Iveria", # 7, 1891.

162. Newspaper "Iveria", # 20, 1892.

163. Newspaper "Iveria", # 118, 1893.

164. Newspaper "Iveria", # 136, 1893.

165. Newspaper "Iveria", # 204, 1893.

166. Newspaper "Iveria", # 258, 1893.

167. Newspaper "Iveria", # 70, 1896.

168. Newspaper "Iveria", # 111, 1897.

169. Newspaper "Iveria", # 48, 1901.

170. Newspaper "Iveria", # 185, 1901.

171. Newspaper "Iveria", # 42, 1902.

172. Newspaper "Iveria", # 98, 1903.
173. Newspaper "Iveria", # 4, February, Paris, 1952.
174. Newspaper "Homeland", # 14, 1933.
175. Newspaper "Homeland", # 3 (25) 833, 1998.
176. Newspaper "Georgia", # 25, 1926.
177. Newspaper "Republic of Georgia", # 48, 1918.
178. Newspaper "Republic of Georgia", # 32, (52), 1991.
179. Newspaper "Our Flag", Paris, September, # 10, 1951.
180. Newspaper "Tsnobis Purtseli", # 24, 1896.
181. Newspaper "Tsnobis Purtseli", # 273, 1897.
182. Newspaper "Tsnobis Purtseli", # 206, 1899.
183. Newspaper "Tsnobis Purtseli", # 139, 1901.
184. Newspaper "Tsnobis Purtseli", # 1491, 1901.
185. Newspaper "Tsnobis Purtseli", # 1733, 1902.
186. Newspaper "Tsnobis Purtseli", # 2243, 1903.
187. Journal "Fate of Kartli", # 10, September, 1951.
188. Journal "Dome-Express", August 2-8, 2010.
189. Journal. "Theater and Life", # 34, 1916.
190. Journal. "Literature and Art", # 10, 2010.
191. Newspaper Caucasus, # 3, 1847; # 56, 1853.

Archival documents

192. Makarashvilis Family Archive.
193. Territorial body of the National Archives of Georgia, Gori District Archive, Fund # 3, Description # 2.
194. Territorial body of the National Archives of Georgia, Gori District Archive, Fund # 2, Record # 1, Case # 495.
195. Territorial body of the National Archives of Georgia, Gori District Archives, Fund # 3, Description # 471, Case # 72.
196. Territorial body of the National Archives of Georgia, Gori District Archive, Fund # 3, Record # 1, Case # 471.
197. Territorial body of the National Archives of Georgia, Gori District Archive, Fund # 4, Record # 1, Case # 135.
198. Georgian Palace of Arts and Culture Museum of History, Fund I, Case (?), Man. 38506.
199. Georgian Gorge Palace-Cultural History Museum, Fund I, Case (?), Man. 38. 496

200. Georgian Museum of Art and Culture History Museum, Fund I, Case (?),Man. 38500.
201. Georgian Palace of Arts and Culture Museum of History, Fund I, Case (?),Man. 38504.
202. Museum of Art and Culture of the Georgian Palace of Art, Fund I, Fund I, Case (?),Man. 38507.
203. Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case (?),Man. 38508.
204. Georgian Museum of Art and Culture History Museum, Fund I, Case 3035, Man. 20803/2.
205. Georgian Museum of Art-Culture History Museum, Fund I, Case 3035, Man. 20803.
206. Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case 135, Man. 42725.
207. Museum of Art and Culture History of the Georgian Palace of Arts, Fund I, Case I, Man. 42712.
208. Georgian Art Palace-Museum of Cultural History, Fund I, Case, 135, Man. 42761.
209. Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case I, Man. 42763.
210. Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case 135, Man. 42763.
211. Museum of Art and Culture History of the Georgian Palace of Arts, Fund I, Case 135, Man. 42756.
212. Georgian Art Palace, Museum of Cultural History, Fund I, Case, 135, Man. 42758.
213. Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case 135, Man. 42759.
214. Georgian Museum of Art and Culture History Museum, Fund I, Case 135, Man. 42760.
215. Georgian Art Palace-Museum of History of Culture, Fund I, Case 135, Man. 42732.
216. Georgian Art Palace, Museum of Cultural History, Fund I, Case 135, Man. 42743.
217. Georgian Art Palace - Museum of Cultural History, Fund I, Case 135 Man. 42719.
218. Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case 135, Man. 38495.
219. Georgian Museum of Art and Culture History Museum, Fund I, Case

135, Man. 42736.

220. Georgian Museum of Art and Culture History Museum, Fund I, Case 135, Man. 42716.

221. Georgian Museum of Art and Culture History Museum, Fund I, Case 135, Man. 42757.

222. Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case 135, Man. 4276.

223. Georgian Museum of Art and Culture History Museum, Fund I, Case 135, Man. 42762.

224. Georgian Museum of Art and Culture History Museum, Fund I, Case 135, Man. 42741.

225. Georgian Museum of Art-Culture History Museum, Fund I, Case 135, Man. 42742.

226. Georgian Museum of Art-Culture History Museum, Fund I, Case 135, Man. 38,491.

227. Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case 38.512.

228. Georgian Art Palace-Museum of History of Culture, Fund I, Case 5302, Man. 38511.

229. Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case (?), Man. 38,400.

230. Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case 135, Man. 23903.

231. Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case 5302, Man. 38,499.

232. Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case 5302, Man. 38514.

233. Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case 5302, Man. 38497.

234. Georgian Palace of Arts-Museum of History of Culture, Fund I, Case 5302, Man. 38509.

235. Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case 5302, Man. 38510.

236. Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case 5302, 38502.

237. Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case 3035, Man. 40086.

238. Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case 5302, Man. 38505.

239. Georgian Palace of Arts and Culture History Museum, Fund I, Case (?), Man. 38492.

240. Kutaisi Central State Archive, Fund 21, Case 24, Sheet 39.

241. K. Kekelidze National Center for Manuscripts, Tamar and AkaKi Papava Archive, # 128.

242. K. Kekelidze National Center for Manuscripts, Tamar and AkaKi Papava Archive, # 12

Internet Sources

243. file:///C:/Users/Giorgi/Downloads/Steffi_Chotiwari_Junger_Existing_German.pdf

244. <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002240/>

245. <http://adjara.gov.ge/branches/description.aspx?gtid=720442&gid=2#.XY0lvIVKjIU>

246. http://cadet.org.ua/uploads/Kj_4.pdf

247. <http://dSPACE.nplg.gov.ge/handle/1234/101541>.

248. <http://dSPACE.nplg.gov.ge/handle/1234/167271>.

249. <http://dSPACE.nplg.gov.ge/handle/1234/3941/browse?type=owner&sortBy=1&order=ASC&rpp=20&etal=-1&value=%E1%83%9C%E1%83%90%E1%83%A2%E1%83%9D+%E1%83%A4%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83%AA%E1%83%AE%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%90-%E1%83%95%E1%83%90&offset=200> 250. http://environment.cenn.org/app/uploads/2016/10/Metsre_mtats_gadaviaret_s.pdf

251. <http://kartvelologi.tsu.ge/public/ge/arqive/8/1>

252. <http://petergen.com/sources/grugener.shtml>

253. <http://mropolit.milportal.ru/cobexiya-gabriel-oni-byli-geroyami-otechestvennoj-vojny-1812-goda/> 254. <http://regiment.ru/bio/M/160.htm>

255. http://www.rusgeneral.ru/general_m.html

256. http://ria1914.info/index.php?title=Макарашвили_Илья_Сакварелович

257. https://books.google.ge/books?id=kcv_AgAAQBAJ&pg=PA667&lpg=PA667&dq=%D1%81%D0%B0%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BB+%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B8&source=bl&ots=gFflhL5yOM&sig=ACfU3U0Ia_sNmmiUuDi8Et1Ov8iwoDIkPA&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwjNwdqY0K3uAhUOxYUKHc1LCRAQ6AEwAHoECAUQA#v=onepage&q=%D1%81%D0%B0%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BB%20%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B0

- %D1%80%D0%B0%D1 %88%D0%B2%D0 %B8%D0%BB%D0%B8&f=false
258. http://saunje.ge/index.php?id=1260&option=com_content&lang=ka 259. <http://www.gaas.dsl.ge/> 260. <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00007457/>
261. <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00007688/>
262. <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00013222/>
263. <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000239/>
264. <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000278/>
265. <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000401/>
266. <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000702/>
267. <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=26&t=8735>
268. <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002240/>
269. <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002242/>
270. <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00004697/>
271. <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00015924/>
272. <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002186/>
273. <http://www.nplg.gov.ge/medics/ka/00000136/>
274. <http://www.nplg.gov.ge/medics/ka/00000793/>
275. http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%A0%E1%83%A3%E1%83%A1%E1%83%94%E1%83%97%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%98_%E1%83%92%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%91_%E1%83%98
276. http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%AF%E1%83%90%E1%83%A7%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%98_%E1%83%9C%E1%83%98%E1%83%99%E1%83%9D%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%96
277. <http://www.nplg.gov.ge/winemakers/ka/00001996/>
278. <https://amp.ka.autograndad.com/478566/1/%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%A5%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%93%E1%83%A0%E1%83%94%E1%83%9F%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98.html?fbclid=IwAR0UOJUoGK2AtCY05WvJWk7ZYEyxS1Gw3XXphCJvM-oCIy--6PLVU1zqHG8>
279. <https://batumelebi.netgazeti.ge/news/348379/>
280. https://batumiport.com/ge/generaluri_direqtoris_mimartva/navsadguris_istoria/?31043928
281. https://books.google.ge/books?id=4kD5AgAAQBAJ&pg=PA213&lpg=PA213&dq=ილია+ მაკარაშვილი&source=bl&ots=4LD0YHbJKI&sig=ACfU3U2ReCkwfs1MHZqd16zOVmpXFhldOQ&hl=ka&sa=X&ved=2ahUKewifqa_h85zhAhVOiqQKHbyjAYMQ6AEwBnoECAgQAQ#v=

- onepage&q=ილია%20მაკარაშვილი&f=false
282. https://books.google.ge/books?id=jVLnp3G7YcAC&pg=PP7&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false
283. <https://core.ac.uk/download/pdf/15532825.pdf>
284. <https://csogeorgia.org/ge/post/mikheil-muskhelishvili-da-ertiani-evropis-idea;>
285. <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000041/>
286. <https://csogeorgia.org/ge/post/mikheil-muskhelishvili-da-ertiani-evropis-idea;>
287. https://elfiles.emis.ge/uploads/11021/Cagareli_Aqvsenti.pdf
288. <https://iberiana.wordpress.com/caucasus/nagradi/>
289. <https://mematiane.ge/product-details.php?id=1110&lang=ge>
290. [https://old.funtime.ge/erti-rakursit/post/90827-romanovebis-kvali-batumshi.](https://old.funtime.ge/erti-rakursit/post/90827-romanovebis-kvali-batumshi)
291. <https://oldbatumi.wordpress.com/2009/11/22/ზათუმისპოლიცემისტეობს-ლ/>
292. <https://prosopography.iliauni.edu.ge/factoids/47748-1888-tslis-4-maisis-gazet-iveriis-tsnobit-zurab-ch>
293. <https://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/9497-davit-aleqsandres-dze-chavchavadze>
294. <https://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/22687-ivane-davitis-dze-sulkhanishvili>
295. [https://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/article/2160.](https://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/article/2160)
296. <https://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/article/22687>
297. <https://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/article/33046>
298. <http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/26643>
299. <https://scroll.ge/wprсщтеуте.гздщфвы.2021.02.%У1%83%95%У1%83%90%У1%83%ФУ%У1%83%Ф2%У1%83%90%У1%83%9С%У1%83%92%У1%83%ФВ%У1%83%94%У1%83%9Ф%У1%83%98%У1%83%ФИ%У1%83%94-%У2%80%93У1%83%98%У1%83%95%У1%83%90%У1%83%9С%У1%83%94У1%83%9И%У1%83%90%У1%83%Ф9%У1%83%90%У1%83%91%У1%83%94%У1%83%9Ф%У1%83%98ЮЗВа>
300. [https://sites.google.com/site/matematika240240/nikolaj-ii-aleksandrovic/biografia/pervye-sagi-i-koronacia.](https://sites.google.com/site/matematika240240/nikolaj-ii-aleksandrovic/biografia/pervye-sagi-i-koronacia)
301. https://society.iliauni.edu.ge/factoids?page=207&sort_column=id&direction=asceerT
302. <https://society.iliauni.edu.ge/persons/7467-makrine-iosebis-asuli-ghlon-tisa>
303. <https://society.iliauni.edu.ge/persons/8140-nikoloz-aleqsis-dze-tumanishvili>
304. <https://sputnik-georgia.com/actual/20151009/228726530.htm>

305. <https://web.archive.org/web/20070106011847/>
306. <http://www.christusrex.org/www1/ofm/sbf/escurs/www/g.html>
307. <http://www.geogen.ge/ge/treasurege/16/4319/%20%E1%83%9F%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%A3%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%97%E1%83%90%20%E1%83%92%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%92%E1%83%98%E1%83%90>
308. <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00009743/>
309. www.batumitheatre.ge
310. <http://adjara.gov.ge/branches/description.aspx?gtid=253964&gid=%206#.XeVuPZNKjIU>
311. https://society.iliauni.edu.ge/factoids?page=207&sort_column=id&direction=asceerT
312. <https://nplg.gov.ge/emigrants/ka/000000571/>
313. <https://nplg.gov.ge/emigrants/en/00000008/>
314. http://saunje.ge/index.php?id=1260&option=com_content&lang=ka.
315. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах// т. 73, СПб.: 1903, ст. 128;
316. <https://sputnik-georgia.com/20170203/Princesse-Rimma-Er-istoff-koko-Sanelis-qarTveli-modeli-234732213.html>
317. <https://nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000007/>
318. https://nplg.gov.ge/wikidict/index.php/amierkavkasiis_komisariati
319. grwar.ru/persons/person/18

საძიებლები*

პირთა

- აბაშიძე ანასტასია 140
 აბაშიძე ვასო 77, 83, 140, 292
 აბდუშეღიშვილი შალვა 112
 აბრამიშვილი ვაჟა 206, 209
 აგლაძე გ. 213
 აგრაფინა ოლდენბურგელი იხ: ჯა-
 ფარიძე აგრაფინა
 ადელინ ბეს 75
 ავალიშვილი გიგო 238
 ავალიშვილი შონია 336, 339
 აზარაშვილი ვაჟა 218
 ალელოვი იაგორ 30, 41
 ალექსანდრე (გორის ეპისკოპოსი)
 იხ: ოქროპირიძე ალექსანდრე
 ალექსანდრე I (რუსეთის იმპ.) 292
 ალექსანდრე II (რუსეთის იმპ.) 55,
 57
 ალექსანდრე III (რუსეთის იმპ.) 59,
 60, 291, 297, 299
 ალექსი-მესხივეი ნ. 87
 ალექსი-მესხიშვილი შალვა 116
 ალექსიშვილი გლაზა 13
 ალიმბარაშვილი იოსებ 15, 47, 228, 229
 ალფ-არსლანი 3
 ამილახვარი ბარდიმ 32, 33
 ამილახვარი ბეჟან 49
 ამილახვარი გივი 14, 270
 ამილახვარი გიორგი 49
 ამილახვარი დიმიტრი 349
 ამილახვარი ივანე 270
 ამილახვარი თეიმურაზ 33
 ამილახვარი კონსტანტინე 307, 308,
 349
 ამილახვარი ნარიმ 349, 358
 ამირეჯიბი თამარ 349
 ამირეჯიბი იოსებ 279
 ამირეჯიბი მაკრინე 141
 ამირეჯიბი მიხეილ 63, 126, 280
 ამირეჯიბი როსტომ 48
 ამირეჯიბი ქაიხოსრო 141
 ამისულაშვილი გ. 197
 ანასტასია (ქართველი მონაზონი
 იერუსალიმში) 90
 ანდრეევი სიმონ 48, 49
 ანდრონიკაშვილი თ. 213
 ანდრონიკაშვილი მალხაზ 48, 49
 ანდლულაძე (პორუჩიკი) 160
 ანთელავა ილია 125
 ანტონოვი ზურაბ 77
 ანტონოვსკაია ელენე 89
 არაგვის ერისთავი ბაინდურ 11
 არაგვის ერისთავი გიორგი 11
 არაგვის ერისთავი ნუგზარ 11
 არსენ იყალთოელი 279
 არქიმანდრიტი ნიკოლოზ 28, 29,
 260, 261
 ასათიანი ვალერი 212
 აფხაზავა ევგენი 160, 364, 365
 ასათიანი მერი 193, 202
 ახვლედიანი ელენე 167
 ახმეტელი თამარ 321
 ახუაშვილი იოსებ 125
 ბაბუნაშვილი ზაზა 47
 ბაბუციძე დიმიტრი 308
 ბაგრატიონ-დავითაშვილი ალექსან-
 დრე 140
 ბაგრატიონ-დავითაშვილი გიორგი
 140, 141
 ბაგრატიონ-მუხრანბატონი ივანე 274
 ბაგრატიონ-მუხრანბატონი კონ-
 სტანტინე 274
 ბადურაშვილი ალექსანდრე 183
 ბადურაშვილი თ. 206
 ბაკურ მეფე 19
 ბარათაშვილი ბარბარე 291

* საძიებლები შეადგინა პროფ. იოსებ ალიმბარაშვილმა.

- ბარათაშვილი იოსებ 141
 ბარათაშვილი მარიამ 87
 ბარათაშვილი ნიკოლოზ 291
 ბარათაშვილი ნიკოლოზ (გენერ-
 ალ-ლეიტენანტი) 319
 ბარამაშვილი გრიგორ 44
 ბარამაშვილი ზენზად 44
 ბატონიშვილი ალექსანდრე (ერ-
 ეკლე II-ის ძე) 49
 ბატონიშვილი ალექსანდრე (კახე-
 თის მეფის გიორგი I-ის ძე) 44
 ბატონიშვილი ბაგრატ 125
 ბატონიშვილი ვახუშტი 7, 9, 10,
 20, 21
 ბატონიშვილი ვახტანგ (ვახტანგ
 V-ის ძე) 21, 24
 ბატონიშვილი იულონ 3, 8, 12, 13,
 23, 31, 48
 ბატონიშვილი იოანე 7, 8, 43, 46,
 368
 ბატონიშვილი ლევან (ლუარსაბ
 I-ის ძე) 21, 22
 ბატონიშვილი ლუარსაბ (იულონის
 ძე) 48
 ბაქრაძე ანა 44, 45, 126
 ბაქრაძე აკაკი 45
 ბაქრაძე მ. 86
 ბაღნიშვილი გოგია 12
 ბაღნიშვილი ნასყიდა 12
 ბაღნიშვილი პეტრე 12
 ბაღნიშვილი ქიტესა 12, 48
 ბედოშვილი გურამ 8, 43
 ბეკოშვილები (მაქარაშვილების მო-
 სამსახურეები) 195, 197
 ბეკოშვილი ანნა 214
 ბეკოშვილი ივანე 214
 ბეკოშვილი იოსებ 214
 ბეკოშვილი ისაკ 214
 ბეკოშვილი ნინო 214
 ბეკოშვილი ოღლა 214
 ბეკოშვილი როსება 232
 ბერიაშვილი ელენე 222
 ბერიშვილი გულია 13
 ბერიძე ვახტანგ 209-211
 ბერსი (რუსი პოლკოვნიკი) 290
 ბერძენიშვილი ნიკო 8, 9, 13, 46-48
 ბერძენიევი (ბერძენიშვილი) იასონ
 311
 ბერძენიევი (ბერძენიშვილი) ივანე 311
 ბეს ადელინ 191
 ბეს აუგუსტინ 191
 ბეს ჟულს 191
 ბეს ფლორიან 191
 ბილანიშვილი კობა 222
 ბილანიშვილი მანანა 222
 ბილანიშვილი ოთარ 222
 ბიძინაშვილი ეკატერინე 3
 ბოგდანოვი (ბათუმის სახალხო
 სკოლების უფროსი) 78, 80, 292
 ბოგოიაველენსკი ვლადიმირ (ეგ-
 ზარქოსი) 29, 129
 ბოქაულთხუციშვილი გლახა 46
 ბოჭორიძე გიორგი 18, 25, 26
 ბოჭორიძე ირაკლი 213
 ბრეგვაძე ირაკლი 335
 ბერსი (ბრესი) (რუსი ფელდმარშა-
 ლი) 290, 291, 299
 ბროსე მარი 10, 21, 22, 24, 60
 ბუდედაშვილი ვ. 198
 ბუზალაძე ბერი 12
 ბუზალაძე მამუკა 12
 ბუზალაძე შიომ 12
 ბუჭყიაშვილი-სუმბათაშვილი
 ელენე 338
 ბუხნიკაშვილი გრიგოლ 77, 80, 83
 ბუქნიაშვილი ირემა 11
ბაბაშვილი რევაზ 108
 გაბუნია ნატო 81-83, 141, 292
 გაგიშვილი გიორგი 222
 გაგომიძე-მაქარაშვილისა აგრაფი-
 ნა 217, 222
 გაიპარაშვილი ზურაბ 199
 გამყრელიძე დავით 162
 გამყრელიძე ილია (ილიკო) 162,
 200

- გამყრელიძე პარმენ 162
 გამყრელიძე სიმონ 162
 გარსევანიშვილი ალექსანდრე 19, 20, 23
 გარსევანიშვილი ტეტია 13
 გეგეკორი ევგენი 363
 გედევანიშვილი არჩილ 166, 346, 348
 გედევანიშვილი ლენა 166
 გედევანიშვილი ერასტი 49
 გედევანიშვილი რომანოზ 13
 გელაშვილი გია 10
 გელაშვილი ი. 46
 გერასიმე I (იერუსალიმის პატრიარქი) 90
 გერსამია ს. 83
 გვასალია ჯონდო 8
 გვიმრაძე ალექსანდრე (ალექსი) 51, 64, 315
 გვიმრაძე გაბრიელ 215
 გვიმრაძე გიორგი 12, 16, 28, 29, 40, 50, 64, 260, 261, 315
 გვიმრაძე დავით 12, 13
 გვიმრაძე დარია 51, 64
 გვიმრაძე ვანო 315
 გვიმრაძე ვასილ 315
 გვიმრაძე იორდანე 12
 გვიმრაძე მაკრინე 51
 გვიმრაძე მაქსიმე 51
 გვიმრაძე მიხეილ 64
 გვიმრაძე ნიკოლოზ 315
 გვიმრაძე ნინა 315
 გვიმრაძე პავლე 51, 64, 315
 გვიმრაძე სანდრო 315
 გვრიტიშვილი დავით 11, 46
 გიორგი VIII 44, 45, 60
 გიორგი XII 23, 125
 გიორგისშვილი გიორგი 13
 გიუაშვილი სიმონ 312
 გიუაშვილი სოლომონ 312
 გიულდენშტედტი ანტონ 10
 გიურფა მარტინა 178
 გლასი ელისაბედ 75, 168-170, 173-175, 178, 182, 185, 191, 204, 219, 323, 354, 361
 გოგატიძე მ. 159
 გოგებაშვილი იაკობ 104
 გოეთე იოჰან 55
 გომანი ნიკოლოზ 305
 გომართელი ელენე 357
 გონანი ნიკოლოზ 91
 გობეჩია იოსებ 110
 გოგებაშვილი იაკობ 140
 გოგობერიშვილი ინგა 18, 26
 გოზალიშვილი გიორგი 23
 გოცირიძე ანტონ 347
 გოცირიძე თამარ 347, 348
 გოცირიძე მელანია 222
 გოცირიძე მიშა (მიხეილ, მიტია) 169, 183, 354, 357
 გოცირიძე ოლია 183
 გრევე (ადმირალი, ბათუმის ნავსადგურის უფროსი) 290
 გრიშაშვილი იოსებ 88
 გუგუშვილი (არბოს ბოქაული) 18
 გულია დიმიტრი 341
 გურამიშვილი ოლღა (ილია ჭავჭავაძის მეუღლე) 88
 გურგენიძე მ. 199
 გუჯაბიძე თამარ 129, 156, 367
 ღადიანი ეკა 357
 ღადიანი იოსებ 357
 ღადიანი ირინა (ბება, ბაბო) 193, 349, 358
 ღადიანი რუსიკ 357
 ღადიანი რუსუდან 357
 ღავიდი იცხაკ 51
 ღავითასშვილი გოგია 12
 ღავითასშვილი თუმანა 12
 ღავითაშვილი მერი 218
 ღათაშვილი სიკო 309
 ღათუნაშვილი ოთარა 13
 ღარჩია ლევან 222
 ღარჩიაშვილი ბერძენა 12
 ღარჩიასშვილი გოდერძა 12, 48

დარჩიაშვილი ზაალ 13
 დედოფალი დარეჯან (ერეკლე II-ის მეუღლე) 23
 დედოფალი მარია (რუსეთის იმპ. ალექსანდრე III-ის მეუღლე) 59, 139
 დედოფალი ნესტან-დარეჯან (კახეთის მეფე გიორგი I-ის მეუღლე) 44
 დეველი (რუსი გენერალ-ლეიტენანტი) 302
 დეკანოზიშვილი ანდრია 165, 345, 347
 დეკანოზიშვილი ნ. 83
 დელ ჰილარ მარია 178, 191
 დერჟავინი ნიკოლოზ 106
 დესბო ელენ 115
 დესბო ვალენტინე 115, 122
 დესბო თეა 115, 122
 დესბო კლემენტი 115, 122
 დესბო ლაურა 115
 დესბო ლოვანი 115, 122
 დესბო ლუი 115, 122
 დესბო მანონი 115, 122
 დესბო ნათანი 115, 122
 დესბო პატრიკ 75, 115, 122
 დესბო სედრიკ 6, 115, 122, 172, 216
 დესბო ტიმოთი 115, 122
 დიასამიძე ანეტა 193
 დიასამიძე გიგო 321
 დიასამიძე გრიგოლ 110
 დიასამიძე ნიკო 63, 280
 დიდმელაშვილი (შტაბს-კაპიტანი) 101
 დოიგ კლაუდია 178, 191
 დოიგ მარიანა 191
 დოიგ ნატალია 191
 დოიგ ნიკოლას 191
 დოლიძე ისიდორე 45, 47, 48
 დომენტი III (კათალიკოსი) 125
 დონსკოი დიმიტრი 363
 დრუსტაშვილი იამან 13
 დუპონი ლორა 122
 დურული ციური 46

მგზარქოსი ევსევი (ილინსკი) 28
 ელიაშვილი ელია 347
 ელიაშვილი თამარ 347
 ელიაშვილი ნინა 346, 348
 ელიოზიშვილი გრიგოლ 87
 ელიოზიშვილი ელენე 87
 ელიოზოვი დიმიტრი 308
 ენუქიძე თინა 8, 43-45
 ერეკლე II 3, 11, 13, 22, 48, 49, 124
 ერისთავი ბიძინა 32
 ერისთავი გიორგი 32, 79, 83
 ერისთავი დავით 32
 ერისთავი ელიზბარ 48, 49
 ერისთავი ზაქარია 266, 275
 ერისთავი კონსტანტინე (კოტე, კოწია) 87, 291, 303
 ერისთავი ლევან 32, 33, 279
 ერისთავი რაფიელ 85, 86
 ერისთავი რიმა 357
 ერისთავი ფატი 290, 291
 ერისთავი შანშე 49

შარამისადი (ფარსმან მეფის გერი) 19
 ვასკერნიე ანნე (ანნა) 75, 191
 ვასკერნიე ოლივერ 191
 ვასკერნიე სოფოე (სოფი) 75, 191
 ვაჩნაძე მერეზ 87
 ვაჩნაძე ქეთუშა (ქეთევან) 169, 357
 ვაშაძე თ. 211
 ვაჭრიძე გოგია 48
 ვახტანგ V (შაჰნავაზი) 21
 ვეზირიშვილი დიმიტრი 291
 ვოზნესენსკი (ბათუმის პოლიცმეისტერი) 57
 ვოლკონსკი (რუსი მოხელე) 49
 ვორონცოვ-დაშკოვი ილარიონ (კავკასიის მეფისნაცვალი) 105

ზანდუკელი ეკატერინე 26
 ზაქარაია პარმენ 209
 ზუბაშვილი ლაზარე 36
 ზურაბაშვილი ზურაბ 6

- ზურაბაშვილი ოქრუა 12
 ზურაბიშვილი ზეინაბ 182
 ზურაბიშვილი მილი 182
 ზურაბიშვილი რეი 182
- თავზარაშვილი** კონსტანტინე 6
 თავყელიშვილი დავით 24
 თათარაძეწ ნინა 222
 თათქორი (აფხაზეთის მთავარი) 19
 თამარ მეფე 19, 20, 23, 24, 27, 43, 235, 236, 368
 თაქთაქიშვილი თეიმურაზ 183
 თაქთაქიშვილი მანანა 183
 თაქთაქიშვილი მზია 182
 თაქთაქიშვილი ოთარ 218
 თაყაიშვილი ექვთიმე 45, 110, 165
 თაყინაშვილი ფარსადანა 26
 თევდორაძე ც. 78, 83, 140, 151
 თევზაძე ნათელა (ლალი) 217, 218, 220-222
 თევზაძე ნანული 217
 თევზაძე ნელი 217
 თელია ლ. 114, 115
 თეხარლიშვილი გოგია 13
 თუმანიშვილი ვასო 89, 90
 თუმანიშვილი ალექსი 280
 თუმანიშვილი იოსებ 280
 თუმანიშვილი ნიკო 63, 280
- თაკაშვილი** ვ. 209
 იანოვსკი კარლ 78
 იაშინი ლევ 371
 იმედაშვილი იოსებ 47
 იოსელიანი ავთანდილ 32
 ისარლიშვილი ლუკა 105
 ისარლიშვილი სტეფანე 105
 იუნოდ დიანა 191
 იუნოდ მარიანა 191
 იუნოდ ნურ 191
 იუნოდ როლანდ 191
 იუნოდ სებასტიან 191
 იუნოდ ჯესიკა 191
- ბავსაძე** სანდრო 212
 კაკაბაძე სარგის 7, 8
 კალანდია გიორგი 6
 კალატოზიშვილი იულია 87
 კალატოზიშვილი მელქისედეკ 87
 კანდელაკი კონსტანტინე 112
 კაპანაძე გელა 6
 კასრაძე დავით 90
 კაცველაშვილი ზურაბ 43
 კელია სპირიდონ 110, 112
 კეკელიძე გიორგი 6
 კერესელიძე გიორგი 110
 კეცხოველი ნიკო 58
 კვერნაძე ბიძინა 218
 კვესელავა მიხეილ 338, 340
 კვესელავა შალვა 195
 კვიტაშვილი ნინა 169, 357
 კიზანოშვილი გაბო 309
 კიზირია ანატოლი 5, 75, 109, 155, 168, 171, 173, 191, 193-198, 200-205, 207, 213, 323, 324, 332-334, 339, 340, 343, 349, 356, 358, 359, 369
 კიზირია ელენე 195, 205, 333, 334
 კიზირია ირინე იხ: მაქარაშვილი ირინე
 კიზნაშვილი დათო 311
 კირიონ II 29, 106, 129
 კლაუდია ლოიგ 75
 კლდიაშვილი დავით 4, 79, 80, 199, 206, 207, 210, 292
 კლდიაშვილი დარეჯან 44, 45
 კლდიაშვილი სიმონ 4, 199, 206-210, 212, 214, 216
 კობახიძე აპოლონ 110
 კოზანაშვილი დათო 309
 კომაროვი (რუსი გენერალი) 58, 126
 კონსტანტინე ბაგრატიონ-მუხრან-ბატონი, იხ: ბაგრატიონ-მუხრანბატონი კონსტანტინე
 კონსტანტინე ოლდენბურგელი 81
 კოტე აფხაზი 159
 კოტეტიშვილი ვახტანგ 3

- კოტეტიშვილი ლადო 3
კრესენშტაინი ფრიდრიხ 107
- ლაზარაშვილი** დავით 308
ლაზარაშვილი ივანე 308
ლაისტი არტურ 155
ლალაშვილი გ. 195, 214
ლასხიშვილი გიორგი 116
ლაფაჩი ბარბარე 30, 31
ლაფაჩი გოგია 30
ლენონიე გიორგი 195, 207, 338
ლერმონტოვი მიხეილ 194
ლესოვოი (ბრიგადის გენერალი) 303
ლიტვინოვი პეტრე 50
ლოლაძე ლუარსაბ 47
ლომაური გიორგი 51
ლომაური ივანე 51
ლომაური მიხაილ 51
ლომიძე გარსევან 41
ლომოური გიორგი 40
ლომოური ვასილ 16, 157
ლომოური იაკობ 19, 20, 23, 28, 29, 260
ლომოური იოსებ 28
ლომოური ნატაშა 341
ლომოური ნიკო 3, 4, 10, 16-24, 29, 32-34, 49-51, 65, 67, 90, 140-142, 206, 207, 209, 210, 213, 260
ლომოური ნოდარ 10, 28, 213
ლოურდეს ანდრეა 191
ლოურდეს გბერტ 191
ლოურდეს მაზინი 75, 191
ლოურდეს მატეას 191
ლოურდეს მიშელ 191
ლოურდეს უიზელ 191
ლოურდეს ტიაგო 191
ლოურდეს ჯენის 191
ლუარსაბ I 21-24
ლუარსაბ II 11
- მაზანაშვილი** პავლე 13
მაზინი ლურდეს 178
მაისურაძე ბეჟან 30
მაისურაძე დარეჯან 30
მაისურაძე ივანე 64
მაისურაძე ილია 44
მაისურაძე იოსებ 64
მაისურაძე სოლომონ 5, 196
მაისურაძე ხეთისო 228, 308, 310
მაკალათია სერგი 9, 18, 19, 30
მალეს ემილია 191
მალსი ივო 178, 191
მალსი მირკო 178, 191
მალსი (მალეს) პეტერ 178, 191
მამადცევი კონსტანტინე 194
მამადცევი ქრისტეფორე 194
მამასახლისი ნინო 222
მამაცაშვილი კონსტანტინე 104, 194
მამისაშვილი ნოდარ 218
მამისთვალიშვილი ელდარ 46, 124
მარგიშვილი გ. 213
მარია დელ პოლარ იონგ 75
მარრი გუერდი 75
მარრი ჰეგუეტ 75
მარტინა ჯიურვა 75
მარჯანიშვილი კოტე 207, 210
მაქარაშვილი აბესალომ (ამბერკი) 198, 217, 222
მაქარაშვილი აკაკი 217, 222
მაქარაშვილი ალიოშა 343
მაქარაშვილი ანა 218, 220
მაქარაშვილი ანდრო (ანდრეას) 170, 178, 188, 191
მაქარაშვილი ბარბარე 124, 125, 133, 157, 191, 362, 367
მაქარაშვილი გავლ იხ: მაქარაშვილი იონგ გავლ
მაქარაშვილი გიგა 217, 218, 220, 222
მაქარაშვილი გიორგი (გოგი) 5, 6, 118, 157, 165, 168-175, 178, 179, 182, 184-191, 323, 359, 360, 362, 370, 371
მაქარაშვილი დავით 124, 191, 222, 294

- მაქარაშვილი დარისპან 124
 მაქარაშვილი ეკა 124, 191, 222
 მაქარაშვილი ელენე 218
 მაქარაშვილი ელისაბედ (ელია) 172, 183
 მაქარაშვილი ვახუშტი 124
 მაქარაშვილი ვერონიკა 170, 188, 191
 მაქარაშვილი ვირჯინია 170, 178, 188, 191
 მაქარაშვილი თეოდოსია 124, 191, 357
 მაქარაშვილი ილია (ილიკო) 4, 5, 30, 37, 56, 63-65, 75, 81, 103, 122, 124-140, 142, 143, 147, 148, 157, 159, 161, 163, 165, 172, 176, 177, 179, 191, 193, 195, 196, 199, 207-210, 214, 217-220, 222, 276, 280, 284, 288, 293-297, 303, 304, 362, 366, 367
 მაქარაშვილი იზაბელ 172, 174, 178, 191
 მაქარაშვილი იმედა 222
 მაქარაშვილი იოანე 124, 191, 222
 მაქარაშვილი იონგ ალექსანდრე (ალიოშა) 222
 მაქარაშვილი იონგ გავლ 75, 191
 მაქარაშვილი იონგ გულიკო 222
 მაქარაშვილი იონგ ემზარ 222
 მაქარაშვილი იონგ ვიქტორ 222
 მაქარაშვილი იონგ ინეზა 222
 მაქარაშვილი იონგ ლამარა 222
 მაქარაშვილი იონგ ლეილა 222
 მაქარაშვილი იონგ ოლსე 75
 მაქარაშვილი ინეს 118, 168, 171-175, 178, 179, 182, 184-187, 190, 191, 221, 323, 356, 358-360, 370, 372
 მაქარაშვილი ირინა 5, 114, 116, 117, 120, 144, 149, 154-158, 160, 161, 163, 165, 168, 169, 171-173, 175, 181, 190, 191, 193-198, 200-209, 213, 214, 219, 222, 224, 247, 318, 323-325, 329-335, 337, 340, 342-345, 347, 349, 351, 355, 356, 358, 359, 361, 362, 367, 369-372
 მაქარაშვილი კარმენ 169, 170, 177-179, 184, 188, 190, 360, 370, 371
 მაქარაშვილი კონსტანტინე 124, 160, 191, 196, 198, 219, 220, 222, 321, 357
 მაქარაშვილი ლალი 170, 171
 მაქარაშვილი ლელა 5, 6, 39, 75, 76, 117, 145, 174, 183, 184, 189, 191, 201, 202, 205, 214-218, 220-222
 მაქარაშვილი ლუარსაბ 124, 191, 222, 291
 მაქარაშვილი მარიკო (მარიკა) 148, 157, 362
 მაქარაშვილი მარინა 178, 222
 მაქარაშვილი მელანია 198, 357
 მაქარაშვილი მერაბ 5, 6, 170-175, 178, 179, 196-193, 206, 211-214, 217, 219-221, 222, 224
 მაქარაშვილი მიშელ 170, 178, 188, 191, 371
 მაქარაშვილი მიხეილ 5, 43, 63, 64, 86, 92, 103, 117, 118, 124, 125, 128, 130, 142, 144, 154, 157, 158, 160, 161, 163, 165-173, 175, 176, 180-185, 187, 188, 191, 204, 318, 323, 325, 345, 347, 349-354, 356-359, 361, 362, 367, 372
 მაქარაშვილი ნატალი 172, 174, 178, 191
 მაქარაშვილი ნიკოლას 178
 მაქარაშვილი ნიკოლოზ (ნიკუშა) 4, 112, 130, 131, 157-165, 168, 191, 193, 222, 280, 287, 317-320, 340, 362-365
 მაქარაშვილი ნინო 305
 მაქარაშვილი ოლსე 191
 მაქარაშვილი ომარ 222
 მაქარაშვილი პავლე (პაულ) 170, 178, 188, 191
 მაქარაშვილი ჟიზელ 170, 178
 მაქარაშვილი რაფაელა 178
 მაქარაშვილი საყვარელა 4, 35, 103, 122, 124-127, 130, 131, 133, 134, 136, 157, 191, 198, 207, 214, 217, 221, 222, 294, 297, 366

- მაქარაშვილი სერგო (სერხიო) 170, 178, 191
- მაქარაშვილი ტიაგო 178
- მაქარაშვილი შოთა 222
- მაქარაშვილი ჯენიკას 178
- მაჩაბელი ალექსანდრე 280
- მაჩაბელი გიგა 88
- მაჩაბელი ევსტათი 309
- მაჩაბელი ეფემია 85, 86
- მაჩაბელი ვასილ 91, 306
- მაჩაბელი ზაალ 85, 86
- მაჩაბელი იასონ 240
- მაჩაბელი იესე 49
- მაჩაბელი ივანე 4, 86, 104, 105, 140, 207, 210, 284, 306
- მაჩაბელი ლუარსაბ 49
- მაჩაბელი მართა 156, 193, 201
- მაჩაბელი-ჯანაშია მართა 200, 202, 213, 349, 367
- მაჭავარიანი დავით 155
- მაჭავარიანი შამსონ 342
- მაჭავარიანი შონია 342
- მაჭავარიანი სოფიო 155, 156
- მაყაევა (მაყაშვილი) თეკლა 320
- მახარაშვილი გიო 228, 232, 308
- მახარაშვილი ტეტია 228
- მგალობლიშვილი ელენე (ლელე) 220-222
- მგალობლიშვილი მიხეილ 220, 222
- მგალობლიშვილი ნოდარ 206
- მგალობლიშვილი სოფრომ 238
- მგელაძე აკაკი 195, 334
- მგელაძე ვლასა 184
- მეგრელიძე იოსებ 10, 18, 21, 22, 33, 227
- მელანაშვილი ჩიტო 307
- მელია ილია (პარიზის წმ. ნინოს ეკლ. წინამძღვარი) 177
- მელქისედეკ კათალიკოსი 3, 8, 9
- მესტუმრიშვილი ლალი 222
- მესხია ე. 83
- მესხი კაკო 363
- მესხიშვილი ლადო (ვლადიმერ) 292
- მესხიშვილი-ანდრონიკაშვილი მარიამ (მაღალა) 193, 200-202, 330, 347, 350
- მეტრეველი გიორგი 124
- მეფისაშვილი მიხეილ 56
- მეშვილდიშვილი გლახა 311
- მეშვილდიშვილი მაქსო 312
- მემპარიაშვილი ლევან 212, 213
- მილორავა შოთა 218
- მინდიაშვილი ბეცია 24
- მინდიაშვილი ვოგია 24
- მინდიაშვილი დიმიტრი 309
- მიხეილ ნიკოლოზის ძე (რომანოვი, კავკასიის მეფისნაცვალა) 67, 71, 103, 300
- მოსიაშვილი დ. 208
- მუავანაძე ვასილ 203
- მურადაშვილი ხათუნა 21, 22, 34, 50
- მუსერიძე ა. 210
- მუსხელიშვილი გიორგი 349, 350, 355
- მუსხელიშვილი დიმიტრი 128
- მუსხელიშვილი ელენე 75, 117, 118, 122, 159, 172, 278, 315, 318, 323, 325, 354, 363
- მუსხელიშვილი მიშა (მიხეილ, მიშ-იკო, მიშელ მუსხელი) 166, 167, 349, 350
- მუსხელიშვილი ნიკო 152, 195, 333
- მუსხელიშვილი-შარლემანისა მარიამ 117
- მუხთარ ფაშა 54, 264
- მჭედლიძე გულიკო 44, 45
- მჭედლიშვილი ვახტანგ 77
- მჭედლიშვილი ლევან 77
- მჭედლიშვილი (მჭედლოვი) გრიგოლ 87
- მჭედლიშვილი (მჭედლოვი) ელისაბედ 87
- მჭედლიძე დიმიტრი 210, 310
- მჭედლიძე ზურაბ 308
- მღებრიშვილი ალექსანდრე 85

- ნათაძე მ.** 83
 ნათიძე თ. 208
 ნამორაძე ანა 79
 ნამორაძე ბეჟან 79, 228
 ნამორაძე დავით 231, 312
 ნამორაძე ივანე 312
 ნამორაძე იორამ 79
 ნამორაძე ლუარსაბ 79
 ნამორაძე ლუკა 79
 ნამორაძე ნიკოლოზ 231, 308, 312
 ნამორაძე სალომე 79
 ნამორაძე სოლომონ 79
 ნამორაძე ქეთევან - იხ: ქეთევან ჟურული
 ნამორაძე შიო 307, 308
 ნანაუკაშვილი გრიგოლ 198
 ნანუკაშვილი გრიგოლ 124
 ნაპოლეონ ბონაპარტე 124, 166
 ნასიძე სულხან 218
 ნასყიდაშვილი დავით 310, 312
 ნაცვლიშვილი პაატა 5, 43, 64, 92, 103, 125, 129, 131, 144, 165, 170, 172, 214, 362
 ნიკოლაძე მედეა 182
 ნიკოლაძე ნიკო 105
 ნიკოლოზ II (რუსეთის იმპ.) 63, 159, 237, 277, 297
 ნიჟარაძე მ. 88
 ნობელი ალფრედ 306
 ნობელი რობერტ 306
 ნოდარიძე ნოდარ 308
 ნოზაძე ვიქტორ 108
 ნოზაძე თ. 47
 ნოღაიდელი ნ. 80
 ნუგზარ არაგვის ერისთავი - იხ: არაგვის ერისთავი ნუგზარ
 ნუცუბიძე ქ. 213
 ნუცუბიძე შალვა 152, 153, 155, 156, 195, 337, 339
ობერი დანიელ 191
 ოთხმეზური გიორგი 44, 45, 126
 ოლდენბურგელი კონსტანტინე 292, 304
 ოლდენბურგელი მარიამ 146, 150
 ოლივერ ვასკერნიე 75
 ონიევი დ. 86
 ორალისძე-კუიტაშვილი იოანე 45
 ორბელიანი ალექსანდრე 32
 ორბელიანი გრიგოლ 239, 279
 ორბელიანი ილია 279
 ოსინაშვილი ქრისტესია 13
 ოქროპირიძე ალექსანდრე 3, 28, 29, 60, 104, 260, 261
 ოქროპირიძე თორნიკე 220, 222
 ოქროპირიძე ლეონიდე 3
 ოქროპირიძე კატო 220, 222
პავლოვი სვიმონ 157
 პავლოვი პავლე 157
 პაიჭაძე გიორგი 43
 პაპავა აკაკი 110, 114, 321, 322
 პაპავა თამარ 110, 114, 166, 169, 321, 322, 346, 357
 პაპუაშვილი ინდიკო 183
 პაპუაშვილი ირა 183
 პატარიძე ელენე 110
 პატიაშვილი ჯუმბერ 213
 პატრიკ დესბანი (იხ: დესბო პატრიკ)
 პეტერ მალეს 75
 პეტრიევი ალექსი 49
 პოლიანსკაია თამარ 358
 პოლინსკი კოლია 357
 პოლტორაცკი ალექსანდრე 264, 265
 პოლტორაცკი ეგნატე 264, 265
 პოსკრებიშევი ალექსანდრე 195, 334
 პრიტვიცი ალიოშა 152, 153, 336, 343
 პრიტვიცი მარიამ 146, 150-156, 158, 194, 195, 214, 317, 318, 331-337, 340, 342-344
ჟურიული ანდრია 12, 48, 92, 93, 103
 ჟურიული გოგია 13, 48
 ჟურიული დავით 44

- შურიული ზაალ 45
 შურიული ზაზა 12, 48
 შურიული ოთარ 45
 შურიული სვიმონ 44
 შურული ავგაროზ 8, 44
 შურული ავთანდილ 50
 შურული ალექსანდრე 50, 52, 99, 100-102, 230, 315, 316
 შურული ანა 47, 50
 შურული ანდრია 4, 23, 50, 69, 92, 122
 შურული ასუა 50
 შურული ბაგრატ 47
 შურული ბარბარე 50
 შურული გაიანე 50
 შურული გიორგი 4, 6, 44, 45, 47, 48, 50, 55, 56, 58, 59, 63, 68, 75, 81, 82, 86, 88, 91, 92, 95, 101, 107-110, 112-122, 126, 127, 142, 158, 159, 166-168, 172, 175, 194, 207, 210, 212, 213, 216, 264, 276, 277, 281, 285-289, 294, 305, 312, 313, 315, 318, 319, 322-325, 339, 345, 346, 348, 354, 355, 357, 363, 368, 369
 შურული გრიგოლ 100
 შურული გუერდი 122
 შურული დავით 47, 50-52, 101
 შურული დარეჯან 50
 შურული დემეტრე 44, 46
 შურული დიმიტრი 51
 შურული დურმიშხან 4, 5, 28, 40, 43, 49-75, 77-81, 83, 91-93, 97, 103, 104, 106, 110, 115, 117, 120, 122, 124, 126, 129, 130, 137, 140-143, 150, 151, 153, 155, 157, 158, 161, 171, 172, 175, 176, 199, 206-208, 212, 213, 226, 229-238, 260, 262-264, 266, 267, 271, 275-277, 280, 282, 283-286, 288, 290, 293-296, 305-318, 322, 325-327, 329, 331-333, 336, 339, 340, 344, 346, 347, 368, 369
 შურული ედუარდ 115
 შურული ელენე 161, 315, 363
 შურული ვარლამ 47
 შურული ვასილ 40, 51, 52, 100, 230
 შურული ვენსანი 115, 122
 შურული ვლადიმერ 50, 100
 შურული ზაქარია 50
 შურული თამაზ 100
 შურული თამარ 100
 შურული თეონა 100
 შურული ივანე (იოვანე) 50, 51, 75
 შურული ილია 52, 100, 101
 შურული იოსებ 50
 შურული კონსტანტინე (კოტე) 75, 101, 110, 114, 117, 122, 158, 167, 168, 172, 175, 318, 321, 325, 329, 330, 355, 369
 შურული ლევან 50-52, 101, 306, 316
 შურული ლუარსაბ 4, 64, 65, 90, 92, 95, 191, 232, 241
 შურული ლუკა 69, 93, 103, 122, 172
 შურული მაგდანა 50
 შურული მათე 50
 შურული მალხაზ 50-52, 99, 100, 306, 316
 შურული მარი (მარია) 50, 75, 115, 122
 შურული მიტო 52, 101
 შურული მიხეილ (მიშო) 50, 52, 75, 115, 122, 306, 307, 315, 316
 შურული ნადია 52, 101
 შურული ნანა 75
 შურული ნატალია 50
 შურული ნიკოლოზ 47, 50, 75
 შურული ნინო (ნინა) 4-6, 50, 58, 63, 64, 80, 81, 86, 87, 91, 92, 95, 97, 116, 117, 122, 124, 128-130, 132, 135, 139, 140-151, 153-157, 161, 165, 168, 171, 176, 191, 193-195, 199, 207, 210, 259, 264, 276, 280, 284, 285, 287, 288, 290, 293, 296, 303-305, 312, 313, 317, 325-327, 329, 331-333, 336, 340, 344, 347, 350, 367, 293, 294, 305, 307-313, 322, 368
 შურული ოთარ 75
 შურული პელაგია 50
 შურული რატი 44
 შურული როსებ 50, 51

- შურული როსტომ 46
 შურული საამ 50, 51
 შურული საშა 75
 შურული სელინ 115, 122
 შურული სერგო 75
 შურული სოფიო 50
 შურული ტერეზა 100, 122
 შურული ფარნაოზ 17, 18, 51, 52, 230
 შურული ქეთევან 4, 50, 57, 63-65, 67, 68, 71, 75, 77-81, 83-92, 94-98, 103, 115, 122, 176, 199, 206, 207, 212, 213, 226, 227, 229, 231-233, 237, 240-242, 264, 276, 277, 280, 284-287, 292
 შურული ქეთრინ 115, 117, 122
 შურული ქრისტინე 75
 შურული ქრისტოფ 115, 122
 შურული შადვა 48-50, 53, 65, 67, 79, 92, 99, 100, 176, 229, 262, 264, 293, 295, 305
 შურული შიო 44
 შურული შიოშ 50, 52
 შურული შურა 100, 101
 შურული ჰუგეტე 115
 შურული-მუსხელიშვილი ელენე 112, 114
 შურულისშვილი გიორგი 45
 შურულისშვილი დემეტრე 45
 შურულისშვილი ავგაროზ 45
 შურულისშვილი რატი 45
 შურულისშვილი სიაოშ 45
 შურულისშვილი შიო 45
 შორდანია თედო 3, 11, 60, 104
 შორდანია ნოე 110, 116
 ქლამაძე ნ. 197
 ტაევი პალადი (ეგზარქოსი) 28, 62, 260, 270
 რამიშვილი ნოე 116
 რატიანი ლევან 126
 რევიშვილი ქუმსი 11
 რობაქიძე გრიგოლ 110, 114, 321
 როინიშვილი ვასილ 315
 როინიშვილი მიხეილ 315
 როინიშვილი ჩიტო 308
 როლანდ იუნოდ 75
 რომელაშვილი დავით 218
 რომელაშვილი ნანა 218, 220
 რუსანოვი თეოფილაქტე (ეგზარქოსი) 27
 რუსთაველი შოთა 152, 153, 195, 338-340
 საგინაშვილი ი. 291
 საილო ჟან-პიერ 75, 169, 171-174, 179, 187, 191
 სამსონოვი ალექსანდრე (რუსი გენერალი) 131, 366
 სამხარაძე დავით 130
 სამხარაძე ივანე 130
 სამხარაძე პარმენ 130
 სარალიძე ღ. 57
 საფაროვა-აბაშიძე მაკო 81, 83, 292
 სოსიაშვილი გიორგი 7, 10, 14, 20, 25, 27, 29, 31, 32, 46, 49, 99, 101, 112, 114, 124, 128, 129, 179, 226, 227
 სეხნიაშვილი სვიმონა 13
 სვიმონ I 43
 სილამონიძე ვ. 19
 სოლარი კარმენ ჰელგუერო 75, 191
 სმეკალოვი (ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორი) 264, 291
 სტალინი 195, 334, 336, 338
 სულთანისშვილი თამარ 222
 სულხანიშვილი ივანე 28, 29, 260, 261
 სუნდუკიანცი გაბრიელ 85, 89
 სურგულაძე მზია 44, 45
 სხირტლაძე ზაზა 18, 26
 ტერ-ასტვაცურიანი (ბაქოს საქველმოქმედო საღამოს ორგანიზატორი) 139
 ტერ-გრიგორიანი მ. 83
 ტერეგუზოვა ლენა 222
 ტერსტეფანოვი ზ. 259

- ტერსტეფანოვი ტიგრანა 280
 ტოვონიძე ვ. 50
 ტოლსტოი (რუსი გენერალ-ლეიტენანტი) 67
 ტოლსტოი ლევ 280
 ტფილელი აბო 7, 10
- შ**გეტ-ვისიერ 122
 უზნაძე ლევან 311
 უმეკაშვილი გივი 47
 უორდროპი მარჯორი 155
- ზ**ავლენიშვილი გიორგი 310
 ზავლენიშვილი იასე 63, 276, 310
 ზავლენიშვილი იორამ 310
 ზავლენიშვილი მარიამ 88
 ზავლენიშვილი რაჟდენ 88
 ზავლენიშვილი რომან (რომანოზ) 63, 276
 ზავლენოვი ზაქარია 310
 ზავლენოვი ნინა 310
 ზავლენოვი სიმონ 310, 311
 ზალავანდიშვილი ბერი 48
 ზალავანდიშვილი დავით 12
 ზარანოვი გიორგი 354
 ზარსმან IV (ქართლის მეფე) 19, 23
 ზიხნარასშვილი თევდორე 12
 ზიხნარასშვილი ქრისტესია 12
 ზიხნარაშვილი გაბრიელ 315
 ზიხნარაშვილი გიგა 315
 ზიხნარაშვილი გიორგი 315
 ზიხნარაშვილი თადე 315
 ზიხნარაშვილი ნიკა 315
 ზლორენს ბეს 75
 ზოფხაძე ალექსი 36
 ზურცელაძე ანტონ 3, 4, 35, 89, 206, 209, 210, 213, 286
 ზურცელაძე ისაია 89, 213
 ზურცელაძე მარიამ 306
 ზურცელაძე შოლომონ 303
 ზურცელაძე ქაიხოსრო 303
 ზხაკაძე თამარ 218
- ძ**ართველიშვილი იოანე 31, 32
 ძარუშიძე დ. 159
 ძარქაშაძე ვიქტორ 6
 ძაშიბაძე კახა 222
 ძესანაშვილი ანდრია 309
 ძესანაშვილი დიმიტრი 311
 ძიტიაშვილი ნ. 103
 ძოქოშვილი ტურა 233
 ძსნის ერისთავი დავით 44
 ძუენიფნეველი შალვა 45
 ძუთათელი ალექსანდრე 160, 161
 ძუცნიაშვილი ლ. 103
- ღ**ამბაშიძე ვახტანგ 113
 დამბაშიძე ნ. 32
 დლონტი მაკრინე 288, 290
 დლონტი ფელიქს 218
 დუნაშვილი ვლადიმერ 45, 46
 დუნაშვილი თენგიზ 222
- მ**აზბუგი ალექსანდრე 83, 86, 104, 105, 292
 მაზიშვილი გიორგი 6
 მაზბუგი ივანე 159
 მაზბუგი ნიკოლოზ 159
 მაუხნიშვილი გიორგი 166
 მაუხნიშვილი მიხეილ 110, 166, 321
 მაუხნიშვილი სიმონ 7, 9, 20, 156
 მაფლანიშვილი ყაფლან 279
 მეენიშვილი დათუნა 12
 მეენიშვილი რევაზა 12
 მეფიანი დიმიტრი 3, 58-60, 235
 მეფიანი კოტე 81, 83, 292
 მეფიანი როსტომ 87
 მეფიანი სოფიო 87
- შ**ანიძე აკაკი 156
 შანშიაშვილი ნიკოლოზ 291
 შარაძე გურამ 103-105, 109, 112, 113, 321, 350
 შარლემანი იოსებ 117, 155, 193, 194, 203, 204, 224
 შენგელია ნოდარ 14

შილერი ფრიდრიხ 155
შჩუკინა (ქართული თეატრის მხრუნველი ბათუმში) 83

ჩერნოვიცი ლარისა 222
ჩერქეზია ოთარ 210
ჩერქეზიშვილი ალექსანდრე 88
ჩერქეზიშვილი ელისაბედ (ლიზა) 3, 88-90, 140, 206, 207, 210, 369
ჩერქეზიშვილი ფირან 88
ჩიკოიძე ზურაბ 280
ჩილინდრიანი კ. 116
ჩიმაკაძე არჩილ 218
ჩიტისვილი ნატალია 18, 26
ჩორნი იეჰუდა ჰალეფი 51
ჩუბინაშვილი გიორგი 210
ჩუბინიძე მიხეილ 112
ჩუბინიძე ომარ 45
ჩხეიძე დათემ 12
ჩხენკელი ალექსი 357
ჩხეიძე პ. 87

ცაბაძე ვახტანგ 6
ცაგარელი ავქსენტო 80, 81, 89, 292
ცაგურია (პოლკოვნიკი) 157, 160, 362, 363
ციციანოვი პავლე (მთავარმართებელი) 50
ციციშვილი ირაკლი 206, 208, 209, 211, 212
ციციშვილი სვიმონ 110
ცოტნიაშვილი ვალოდია 196
ცოტნიაშვილი მიხეილ 7, 8
ცქეტინიძე ზაალ 308
ცხევაძე ნიკო 104, 127

წერეთელი აკაკი 103
წერეთელი მიხაკო 110, 321
წიგნაძე ვერა 169
წინამძღვრიშვილი ილია 62, 269
წვიმეტაძე ბეჟან 277
წულუკიძე ანტონ 218

ჭავჭავაძე დავით 159
ჭავჭავაძე ილია 3, 4, 60, 86, 88, 103-105, 108, 113, 140, 159, 207, 210, 240
ჭავჭავაძე ოლღა ის: ოლღა გურამიშვილი
ჭანტურია ს. 199
ჭელიძე თამარ 350
ჭელიძე ოთარიკო 325
ჭიჭინაძე გოგი 323
ჭიჭინაძე ზაქარია 38
ჭუმბურიძე ზურაბ 51, 79, 310

ხან-ნახიჩევანსკი ჰუსეინ 365
ხან-ნახიჩევანსკი ნიკოლოზ 365
ხახანაშვილი ალექსანდრე 63, 280
ხეტერელი გაბრიელ 308
ხეჩიკაშვილი მარინა 222
ხვარამზე (ფარსმან მეფის მეუღლე) 19
ხიზანიშვილი (ურბნელი) ნიკოლოზ 88, 89
ხიმშიაშვილი ი. 86
ხიმშიაშვილი შერიფ ბეგ 56
ხინთიბიძე ელგუჯა 154
ხიცაშვილი მიხეილ 308
ხოტივარი-იუნგერი შტეფი 154
ხოჭოლავა ი. 110
ხოშლავეი სულხან 309
ხუნწარია გური 218
ხუნწარია ქეთევან 218-222
ხუციშვილი გოგია 12
ხუციშვილი ქიტესა 12

ჯავახიშვილი გოჩა 6, 361, 362, 370-372
ჯავახიშვილი დავით 85
ჯავახიშვილი ივანე 33, 46, 165
ჯავახიშვილი მიხეილ 114, 327
ჯავახიშვილი ნიკო 63, 280, 319
ჯავახიშვილი რ. 211
ჯალაბაძე გიორგი 27, 28, 30
ჯალაბაძე ლ. 30
ჯანაშვილი მოსე 60, 106

- ჯანაშია რუსუდან 129, 135, 151, 155, 156, 174, 367
 ჯანაშია სიმონ 333, 367
 ჯანელიძე თ. 206
 ჯანელიძე ოთარ 106, 112
 ჯაფარიძე აგრაფინა 81, 292, 304
 ჯაფარიძე ბარბარე (იხ: მაქარაშვილი ბარბარე)
 ჯაფარიძე დავით 124
 ჯაფარიძე ზ. 159
 ჯაფარიძე ლუარსაბ 124
 ჯაყელი ნიკოლოზ 345
 ჯიურჯა მარტინა 191
 ჯიქია სერგი 14
 ჯობაძე მანძულა 12
 ჯორაშვილი გაბრიელ 44
 ჯოჯიშვილი თევდორე 30
 ჭელგუერო კარმენ, იხ: მაქარაშვილი კარმენ
 ჭუბერტი ჭუგო 135, 334
 ჭუჩერი მარიამ, იხ: პრიტვიცი მარიამ

გეოგრაფიული

- აბასთუმანი 259
 ავნევი 229
 ავსტრია 195, 334
 აზერბაიჯანი 363
 ალაჯინის სიმაღლეები 298
 ალბიონის კუნძულები 103-105
 ალექსანდროპოლი 294, 319
 ალჟირი 175, 345
 ალტაის მხარე 152
 ამერიკა 109
 ამიერკავკასია 54, 106, 131, 160, 363
 ამსტერდამი 345
 ანტვერპენი 345
 არაბია 302
 არარატის ქვეყნები 51
 არბო 3-21, 23-25, 27-36, 38-43, 48, 51, 52, 58, 64, 65, 67, 90-92, 99, 100, 101, 112, 114, 115, 124, 125, 128-131, 140, 142-144, 149, 151, 152, 155, 157, 158, 161, 162, 165, 167, 170-173, 176, 195-197, 201-203, 206-2178, 221, 224, 226, 227, 229, 231, 232, 260, 261, 306, 315, 326, 329, 332, 333, 343, 344, 355, 356, 358, 362, 364, 366, 368, 369
 არბოს წმ. გიორგი 3-5, 11, 18-33, 36, 37, 39-41, 48, 50, 51, 64, 65, 67-69, 79, 92, 95, 126, 129-131, 136, 144, 148, 157, 161, 162, 164, 176, 199, 314, 160, 261
 არბოშიკი 10
 არგენტინა 165, 346
 არღაჰანი (არტაანი) 55, 126, 263, 264, 298, 302
 ართვინი 126
 არტანუჯი 54, 55, 263, 264
 ატოცის წმ. გიორგი 32
 აჩაბეთის ხევი 7
 აფრიკა 345
 აფხაზეთი 19, 48, 104
 აღმ. საქართველო 8, 43, 56, 61
 აშხაბადი 131, 139, 147, 366
 აჭარა 47, 55-59, 77, 80, 107, 108, 127
 ახალციხე 100, 130, 302, 262
 ახალციხის მახრა 54, 55, 263
 ბაზელი 173
 ბათუმი 4, 47, 53, 55, 57-60, 70, 77-84, 91, 92, 95, 104-108, 126, 127, 165, 175, 176, 199, 206, 227, 231, 262, 263, 287, 290-292, 305, 306, 313, 314, 328, 345, 346
 ბათუმის ოლქი 57
 ბაქო 100, 139, 346
 ბაშკირეთი 334, 342
 ბელგია 345

- ბელგრადი 357
 ბელოთი 11, 23, 31, 32
 ბერლინი 108, 166, 280, 321, 325, 346
 ბერშუეთი 11
 ბესარაბია 151, 155
 ბიზანტია 22, 23
 ბობულინცე (სოფ.) 101
 ბოგდანოვი 291
 ბორჩალო 262
 ბორჯომი 240
 ბრეთი 238
 ბრეტანი 174, 178
 ბრიუსელი 168, 345
 ბუხარა 301
- ბარეჯვარი** 36
 გეორგიევსკი 207
 გერი 3, 11, 19, 20, 22-24, 28, 32-36
 გერის თავი 11, 19
 გერის წმ. გიორგი 3, 19, 20, 21, 23, 23, 32-36
 გერის ხევი 20
 გერმანია 107, 108, 110, 114, 157, 166, 167, 321, 329, 346, 355, 365
 გვერდისძირი 7-9, 11
 გვერდისძირის ხევი 7
 გიუმრი 294
 გორი 6, 7, 11, 13-15, 18, 25, 30, 31, 39, 45, 46, 49, 52, 53, 63, 65, 80, 85, 100, 101, 104, 128, 140-143, 196, 198, 206, 209, 211, 213, 226, 231, 261, 263, 339, 361, 362
 გორის მაზრა 15-17, 27-29, 47, 50, 51, 53, 64, 65, 140, 143, 157, 161, 162, 214, 228, 229, 238, 260, 262, 271, 305-308, 312, 313, 315
 გორის რაიონი 197, 198, 207, 210-213
 გორის ციხე 141
 გრენობლი 167, 168, 175, 351, 357, 358
 გურია 47, 51, 104
- ღარმშტადტი** 329
 დარუბანდი 300
- დასავლეთ საქართველო 58, 61
 დაღესტანი 57, 300
 დგერისი 31, 92, 234, 312
 დევე-ბოინუ 127, 298
 დვანის ხევი 7
 დიდი ლიახვი 227
 დიდი ლიახვის ხეობა 9, 14, 18, 19, 21, 227
 დიდი ვანათი 11
 დიდი მეჯვრისხევი 47
 დიდი ღრუბელა 312
 დიდუბე 101
 დისევი 3, 8, 31, 261
 დიუნკერკი (დუნკერკი) 345
 დიცი 8, 11, 31, 36, 99, 197, 198, 227, 230, 332
 დიცურა (მდ.) 306, 307
 დმენისი 196
 დრეზდენი 151
 დურუჯის ხეობა 218
- მგვიპტე** 167, 354
 ევრაზია 218
 ევროპა 81, 103, 108-110, 143, 165, 166, 168, 169, 201, 239, 292, 325, 345, 346, 367
 ეთიოპია 43
 ელიზავეტოპოლი 363
 ეპინელი 357
 ერედვი 10, 226, 307
 ერევანი 280
 ერზრუმი 130, 298
 ესპანეთი 129
- ზაკე** 11, 196
 ვარიანი 7
 ვანათი 7, 8, 30, 31, 196
 ვანთაური 47
 ვარშავა 24, 25, 61, 272, 280, 359
 ველი-ვერდის სიმაღლეები 302
 ვლადიკავკაზი 63, 231, 276, 277
 ვორონცოვკა 284, 295

- ზემო ნიქოზი** 33, 91, 92, 228, 232, 308
ზემო ქართლი 11, 12
ზემო ღრუბელა 227, 231, 234
ზემო ხვითი 31
ზღუდერი 31
ზღუდერის წმ. გიორგი 31
- ობილისი (ტფილისი)** 5, 13-16, 20, 25, 29, 45, 46, 54, 59, 60, 62, 65, 80, 81, 83, 89, 92, 99-101, 103, 104, 106, 112, 134, 141, 151, 152, 155-157, 161, 165, 170, 171, 173, 193, 196, 197, 199, 217-219, 224, 262, 264, 265, 273, 275-277, 281, 293-295, 298, 300, 303, 317, 319, 326, 344
თბილისის (ტფილისის) გუბერნია 53, 54, 60
თელოწმინდა 9
თელ-ავივი 51
თრიალეთი 54
თურქეთი 4, 54, 55, 57-59, 77, 125-128, 130
თურქესტანი 131
თურქმენეთი 139
- იერუსალიმი** 51, 90, 91, 98
იმერეთი 17, 20, 49-51, 64, 130, 157, 269
იმიერ კასპიისპირეთი 207
ინგლისი 346ირკუტსკი 335
ისროლის ხევი 46
იტალია 43, 345, 359
იყალთო 279
- ბაკასია** 54, 55, 61, 67, 101, 103, 105, 107, 109, 127, 134, 157-160, 194, 263, 272, 273, 299, 300, 302, 318, 319, 362
კაკასიონი 8, 34, 366
კარბი 3, 8
კარლსრუე 110, 166, 346
კასპიისპირეთი 131
კახეთი 16, 20, 44, 47, 48, 269, 279
- კახოვკა** 336
კეხვი 20
კიევი 61, 126, 128, 151, 272, 297, 319, 367
კისლოვოდსკი 335, 342
კიშინოვი 151
კონსტანტინოპოლი, იხ: სტამბოლი
კოშკა (სოფ.) 3, 88
კუიბიშევი 333
კულბითი 3, 8, 9, 31
- ლანჩხუთი** 47
ლარგვისი 45, 47
ლევილი 112, 166, 169, 175, 346, 354, 357
ლიახვი (მდ.) 7-9, 20, 196, 207, 208, 230, 232, 332
ლიახვის ხეობა 3, 20, 22, 31, 33, 226, 227
ლიმა 5, 6, 43, 125, 144, 169, 170, 172, 174, 175, 177, 189, 362
ლორე 53, 262
- მაიაში** 169
მაიკოპი 300
მამისონის უღელტეხილი 366
მარსელი 175
მეჟევი 323
მერე (სოფ.) 8
მერეთი 3, 10, 36, 89
მერეს ხევი 10
მესხეთი 56
მედვრეკისის 36
მეჯუდა (მდ.) 7, 8
მილანი 345
მინსკი 159
მიხაილოვსკი 152
მოთუღეთი 48-50
მოზდოკი 23, 24
მოლდავეთი 155
მონასტერი (სოფ.) 43
მონტე-კარლო 166, 350
მონტენებლო 168

მოსკოვი 59-63, 77, 103, 109, 152, 154, 218, 237, 272, 273, 275-277, 280-282, 299, 326, 327, 333, 336, 337, 341, 343, 344

მტკვარი (მდ.) 8

მულუზი 173

მუხლისი 302

მცხეთა 3, 8, 9, 11, 18, 63, 276

ნარი 262

ნარის უბანი 53, 262

ნაცარგორა 44

ნახიჩევანი 53, 262

ნიდერლანდები 175

ნიუ-იორკი 169

ნიქოზი 31, 91, 280, 368

ნიცა 166, 350

ნოსირი 193

ოდესა 151

ოლტოი 55, 263

ონი 124, 298, 366

ორბოძალის მთა 9

ოსეთი 19, 53

ოსმალეთი 13, 55, 56, 58, 126

ოძისი 266

პლავრას მონასტერი 8, 9

პარიზი 6, 43, 103, 104, 108, 110, 113, 125, 144, 167, 168, 170, 172, 174-178, 183, 321, 322, 327, 349, 350, 353, 354, 356-358, 360, 370, 372

პარიზის წმ. ნინოს ეკლესია 168, 176, 177

პატარა ლიახვი (მდ.) 3, 7-11, 31, 35, 221, 227, 332

პატარა ლიახვის ხეობა 10, 11, 14, 17, 19, 23, 25, 32, 36, 88

პენიაკი 263

პერუ 5, 6, 165, 169, 170, 173, 174, 177-179, 362

პიატიგორსკი 194

პოლონეთი 175

პრალა 168, 175, 181, 346, 367

პრივოლნოე 295

რაჭა 56, 124, 125, 130, 217, 294, 296, 366

რუსეთი 4, 31, 43, 49, 50, 54, 55, 58, 59, 63, 77, 79, 101, 105, 109, 126, 128, 130, 131, 160, 194, 195, 206, 207, 215, 237, 266, 270, 276, 277, 279, 281, 290, 291, 297, 302, 303, 319, 333, 362, 365-368

რომი 19

საბარათიანო 125

საბაწმინდა 9

საბერძნეთი 19

საბჭოთა კავშირი 175, 326, 327, 371

სათიხარი (სოფ.) 8

საკარია 12

სამარა (კუიბიშევი) 353, 195

სამაჩაბლო 14

სამეგრელო 51, 104

სამცხე 56

სამხრეთ ამერიკა 5, 6, 168, 170, 177, 179

სამხრეთ კავკასია 160

სამხრეთ საქართველო 56

სანკტ-პეტერბურგი (პეტერბურგი, ლენინგრადი) 55, 139, 154, 157, 158, 193, 227, 296, 298, 299, 303, 335, 362

სარაბუკი (სოფ.) 8

სარიყამიში 298, 303

სარკის წმ. გიორგი 32

საფეხეთი 44

საფრანგეთი 4-6, 43, 92, 103, 108, 110, 114, 115, 124, 144, 154, 165-170, 172, 173, 175, 177-179, 184, 185, 288, 323, 324, 345, 346, 349, 352, 354, 357, 361, 362, 367

საქართველო 3, 4, 6-8, 10, 11, 14, 17-23, 27-31, 33, 39, 42, 43, 45-48, 50-52, 55-60, 62-65, 67, 70-74, 82, 89-91, 94-97, 99-101, 103-120, 121, 124-130,

- 132, 134, 135, 137, 139, 140, 142-147, 149, 151-153, 155-158, 160, 161, 163-175, 177, 179-185, 190, 193-195, 197, 199-204, 206-208, 210-214, 217-219, 234, 236, 237, 239-250, 252-254, 256-261, 265, 266, 269-271, 273, 279, 281, 282, 287, 289, 292, 294, 296, 302, 304, 314, 316, 320, 322-324, 328, 330, 332-342, 344-348, 350-354, 356, 357, 359, 364, 366-372
- სალოლაშენი 349
 საჩხერე 342
 საცხენისი 11
 საცხუმეთი 7, 8
 სენაკი 193
 სერბეთი 130
 სვანეთი 130
 სვერის ხევი 20
 სვეტიცხოველი 3, 8, 11
 სიღნაღი 53
 სომხეთი 165, 269, 294, 295, 362, 363
 სორბონა 115
 სოშო 176, 184
 სოხუმი 107
 სპარსეთი 319
 სპარსის წმ. გიორგი 20, 21
 სტაგროპოლი 300
 სტამბოლი 59, 165, 175, 345, 346
 სტეფანავანი 295, 303
 სტრასბურგი 166
 სურამი 12, 51, 54, 262
- ტ**აიტი (კუნძული) 323
 ტაშკენტი 301
 ტბეთი 91, 228, 229, 231, 232, 234, 308, 311
 ტირძისი 31, 91, 143, 261, 307
 ტრუა 172
 ტყვარჩელი 102
 ტყვიავი 8, 99, 142
- უ**კრაინა 152, 336
 უნგრეთი 360
 ურიასტანი 43
 უფა 152-156, 194, 195, 332, 334-336, 340, 342
- ზ**ინეთი 55
 ფოთი 48, 80, 101, 107
- ძ**აირო 167, 354
 ქარელი 12
 ქართლი 3, 7-9, 11, 18-21, 24, 26, 27, 30, 32, 34, 36, 44, 56, 239, 276, 368
 ქართლ-კახეთი 8, 11, 23, 43, 48, 50, 51, 79, 104, 125, 269, 310
 ქართლის მთიანეთი 50
 ქაშუეთი (ქაშვეთი) 161, 162, 364
 ქემერტი 20
 ქვაფთა 3, 8
 ქვაფთის ჭალა 226, 227
 ქვეში 31
 ქვ. ნიქოზი 91, 227, 232, 307
 ქვ. ღრუბელა 232, 234
 ქიზიყი 10
 ქორდი 8, 11, 18, 30, 31, 36, 91, 306
 ქორდითირიკოს ხევი 3, 7, 8
 ქობულეთი 78
 ქსანი (მდ.) 43, 44
 ქსნის საერისთავო 46
 ქსნის ხეობა 43, 46-48
 ქსუისი 3, 10, 36
 ქუთაისი 62, 80, 81, 106, 107, 124, 130, 138, 262-264, 273, 275, 297
- ღ**არი (სოფ.) 124, 130, 138, 366
 ღარის მთავარანგელოზი 124
 ღრუბელა (სოფ.) 91, 92, 227, 312
- ყ**არაღავი 302
 ყარაქილისა (ყარაკლისი) 295
 ყარსი 302
 ყინწვისი 8, 9
 ყირიმი 101, 194, 301, 303
 ტუბანი 300

- შავი ზღვა** 101, 245
შამქორი 4, 112, 160, 161, 340, 363, 365
შარლოტენბურგი 108
შერთული (სოფ.) 7, 8
შვეიცარია 170, 173, 178
შიდა ქართლი 7, 8, 10, 15, 25, 29, 32, 45, 47, 99, 129, 213, 227, 228
შინდები 8, 9
შინდისი 99, 142
შუა აზია 129
- ჩერქეზეთი** 49
ჩეჩნეთი 57
ჩეხოსლოვაკია 168, 181
ჩობათი (სოფ.) 47
ჩოლოქი 194
ჩრდილო კავკასია 49, 101, 158, 342, 363
- ცუქითი** 8, 9
ცხინვალი 7, 8, 31, 54, 64, 66, 85, 86, 88, 129, 142, 196, 227, 259-261, 263, 280, 283, 285, 286, 296, 307, 331, 368
ცხინვალის რაიონი 227
- ძარწები** 21
ძევერა 8
- ვედისი** 13
წითელი საყდარი 3
წინამძღვრიანთკარი 240, 269
წირქოლის წმ. გიორგი 45, 46
წირქოლის ღვთისმშობელი 46
წმინდა მიწა 90
წინწყარო (სოფ.) 125
წოლდა (სოფ.) 13
წუნარის თემი 283
წუნარისხევი 227
წყალწითელა 46
ჯალა (სოფ.) 32
ჭარები 3, 10, 30, 31
ჭარების მთავარანგელოზი 31
ჭიათურა 107, 113
- ხარკოვი** 336
ხერსონი 153, 336
ხვითი 31
- ჯელალოღლი (სტეფანავანი)** 62, 86, 87, 129, 165, 267, 295, 362
- ჰააგა** 114, 165, 325, 329, 345-347
ჰაიდელბერგი 167, 175
ჰამბურგი 329
ჰოლანდია 329

სარჩევი

შესავალი.....	3
არბოს ისტორიიდან.....	7
ქურულთა საგვარეულოს ისტორიიდან.....	43
ღურმიშხან ქურული და ქართული საზოგადოება (XIX საუკუნის II ნახ. XX საუკუნის დასაწყისი).....	53
ქეთევან ნამორაძე-ქურულისა და ქართული საზოგადოებრიობა XIX საუკუნის ბოლოს - XX საუკუნის დასაწყისში	77
არბოში მცხოვრები ქურულები და ბოლშევიკური ხელისუფლება	99
გიორგი ქურული და მისი შთამომავლები საფრანგეთში.....	103
გენერალი ილია მაქარაშვილი და სოფელი არბო.....	124
ნინო ქურულის საქველმოქმედო საქმიანობა და ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრება.....	139
მარიამ პრიგვიცის ურთიერთობა ნინო ქურულთან.....	151
ნიკოლოზ ილიას ძე მაქარაშვილი.....	157
ილია მაქარაშვილის და ნინო ქურულის შთამომავლები საფრანგეთსა და პერუში.....	165
ქურულების და მაქარაშვილების ფუძემე.....	193
მაქარაშვილების საცხოვრებლის რეაბილიტაციის მცდელობა და ბრძოლა წინაპართა ფუძისთვის.....	206
გენერალ ილია მაქარაშვილის ოჯახის კანონიერი მემკვიდრეები საქართველოში	217
დანართი - დოკუმენტები ქურულებისა და მაქარაშვილების ოჯახის წევრთა საზოგადოებრივი და კულტურული საქმიანობის შესახებ.....	225
დანართი № 1.	226
დანართი № 2.	235
დანართი № 3.	240
დანართი № 4.	247
დანართი № 5.	259
დანართი № 6.	260
დანართი № 7.	262
დანართი № 8.	266
დანართი № 9.	283
დანართი № 10	284
დანართი № 11.	290

დანართი № 12.	293
დანართი № 13.	297
დანართი № 14.	303
დანართი № 15.	305
დანართი № 16.	315
დანართი № 17.	317
დანართი № 18.	321
დანართი № 19.	326
დანართი № 20.	329
დანართი № 21.	331
დანართი № 22.	343
დანართი № 23.	345
დანართი № 24.	361
დანართი № 25.	362
დანართი № 26.	370
დანართი № 27.	372
გამოყენებული წყაროები და ლიგერატურა:	373
პერიოდული გამოცემები:	380
სარქივო დოკუმენტები:	381
ინტერნეტრესურსი:	384
Arbo, Paris, Lima (From the history of Arbo The family memory of Juruli's and Makarashvili's).....	387
Introduction.....	389
From The history of Arbo	393
From the history of Juruli Family.....	414
Juruli family and the village of Arbo.....	418
Durmishkhan Juruli and Georgian Society (Second half of the XIX century and the beginning of the XX century)	422
Ketevan Namoradze-Juruli and the Georgian Society in the end of the XIX century and the beginning of the XX century	435
Juruli's residing in Arbo and the Bolshevik government	449
Giorgi Juruli and his descendants in France	452
General Ilia Makarashvili and village Arbo	462
Nino Juruli's charity activities and the social life of Georgia	469
Marie Prittwitz's relationship with Nino Juruli	474
Nikoloz son of Ilia Makarashvili	479

The descendants of Ilia Makarashvili and Nino Juruli in France and Peru	484
On the hearth of Juruli's and Makarashvili's	497
An Attempt of the restoration of the House and fight for the ancestral Hearth	503
General Ilia Makarashvili family's Legal Heirs in Georgia	510
Appendix - Documents related to the social and cultural activities of Juruli and Makarashvili families	513
Appendix Documents related to the social and cultural activities of Juruli and Makarashvili families	513
Appendix # 1.	514
Appendix # 2.	523
Appendix # 3.	542
Appendix # 4.	525
Appendix # 5.	526
Appendix # 6.	527
Appendix # 7.	529
Appendix # 8.	532
Appendix # 9.	546
Appendix # 10.	547
Appendix # 11.	552
Appendix # 12.	555
Appendix # 13.	558
Appendix # 14.	563
Appendix # 15.	565
Appendix # 16.	573
Appendix # 17.	575
Appendix # 18.	579
Appendix # 19.	584
Appendix # 20.	587
Appendix # 21.	589
Appendix # 22.	596
Appendix # 23.	598
Appendix # 24.	609
Appendix # 25.	610
Appendix # 26.	616
Appendix # 27.	618
literature	619

Priodical Publications	626
Archival documents	627
Internet Sources	630
საძიებლები	634
პირთა	634
გეოგრაფიული	647

გიორგი სოსიასვილი – წიგნის ავტორი, ისტორიის დოქტორი, გორის სახელმწიფო საბჭოელ უნივერსიტეტის რექტორი, პროფესორი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოწვეული პროფესორი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის ისტორიკოსთა ეროვნული კომიტეტისა და საქართველოს საპატრიარქოს ხოფლებს ისტორიის შემსწავლელი სამეცნიერო ცენტრის წევრი, საქართველოს რეგიონული უნივერსიტეტების რექტორთა მუდმივმოქმედი კონფე-

რენციის თავმჯდომარე. კვლევის მიმართულებები: შიდა ქართლის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები; საქართველოს წარჩინებული საგვარეულოები; რუსეთის კოლონიური პოლიტიკა კავკასიაში; ქართლის სათავადოები; ევროპელი მოგზაურები საქართველოში; ქართულ-ოსური ურთიერთობები. მისი ნაშრომები თარგმნილი და გამოცემულია: ინგლისურ, რუსულ, თურქულ და პოლონურ ენებზე. ლიტერატურული კონკურსის „საბას“ 2021 წლის გამარჯვებული ნომინაციაში „წლის საუკეთესო პროზაული კრებული“.

GIORGI SOSIASHVILI – author of the current book, holds PhD in history, serves as the rector and professor at Gori State teaching University, is an invited faculty at Tbilisi State University, and also serves as the board member at the National Committee for the History of the National Academy of Sciences of Georgia and the scientific committee for the study of the Georgian villages of the Patriarchate of Georgia and the elected head of the Rectors' Conference of Regional Universities of Georgia. research fields: Issues of the historical geography of Shida Kartli; Famous Georgian noble houses; Russian colonial politics in the Caucasus; Noble houses of Kartli; European travelers in Georgia; Georgian-Ossetian relations; His works are translated and published in :English, Russian, Turkish and Georgian Languages. Winner of "Saba" Literary Competition in the category "Best Prose Collection of the Year".

